IRATAIM

AZ

EMIGRÁCZIÓBÓL

IRATAIM

AZ EMIGRÁCZIÓBÓL.

KOSSUTH LAJOS.

III.

Budapest, 1882 Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

IRATAIM

AZ EMIGRÁCZIÓBÓL.

KOSSUTH LAJOS.

HARMADIK KÖTET.

A REMÉNY ÉS CSAPÁSOK KORA.

1860—1862.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA.

1882.

ELSŐ FEJEZET.

A mi a szeptemberi egyezkedésre következett.

I.

Kedvező kilátások az osztrák elleni háborura.

Irataim II. kötetét a turini kormánynyal 1860. szeptemberben kötött egyezkedésnek s komoly indokainak megismertetésével rekesztettem be.

»Viszonyaink az olasz és magyar nemzet erejének az osztrák elleni közös harczra egyesitése tekintetében annyira fejlettek, hogy ha annyi erélyt tapasztalunk az olasz kormánynál a köztünk végzettek végrehajtása körül, mint a mennyi józan felfogást és határozottságot tapasztaltunk az értekezések alatt: hazánk felszabaditására biztosabbaknak mondhatjuk kilátásainkat, mint a minővel valaha birtunk.«

E szavakat találom Pulszky Ferenczhez a M. N. Igazgatóság nevében 1860. szeptember 16-án intézett azon levelemben, melyben köszönetet mondva neki a buzgalomért s tapintatos eljárásért, melylyel egyezkedésünket az olasz kormánynál előkészité, a haza érdekében tanusitott áldozatkészségét s buzgalmát, képviselői állásának Turinban továbbá is folytatására, annak kijelentésével vettem igénybe, hogy az által teend legnagyobb szolgálatot hazánknak, ha azoknak, a mikben a kormánynyal megállapodtunk, gyors és liberális végrehajtását mindenkép biztositani iparkodandik.

A felfogás kilátásaink biztossága felől, mely az idézett szavakban ki van fejezve, az akkori körülményekben találja igazolását.

Nemcsak mi, magyar emigráczió, hanem velünk, mondhatom, akkor még igen csekély kivétellel, az öszszes magyar nemzet is hazánk felszabaditásának reményét kötöttük az olasz-osztrák háboru kilátásához.

Akkor, midőn e szövetségnek nevezhető egyezkedést megkötöttük, minden arra mutatott, hogy e háboru egy napról a másikra kitörhet s hogy azt Ausztria fogja megkezdeni. A külkörülmények Ausztriára nézve biztatók voltak. A turini kabinet, Angliát kivéve, minden európai hatalommal feszült viszonyban állott, még Napoleon császárral is, ki a pápa tartományainak elfoglalása miatt Turinnal még a diplomácziai viszonyt is megszakitotta. Hasonlót tett Oroszország is, nem a pápára való tekintetből, hanem azért, hogy Victor Emánuel király saját rendes hadseregével a nápolyi királyi szék megdöntésének bevégzésére vállalkozott. S az orosz és porosz hatalmak a turini kormány politikájának kárhoztatását a haragos neheztelés oly kitöréseivel kisérték, melyeknek lehetetlen volt biztatólag nem hatni a bécsi kabinet boszuállási hajlamaira. Napoleon császár, ki az olasz egység eszméjének soha sem volt barátja s még mindig az olasz confederátió ábrándjában ringatózott, határozottan kijelentette Victor Emanuel királynak, hogy Austria ellen az ő fegyveres segitségére nem számithat. Austriára tehát, miután a francziától nem tarthatott, igen természetesen buzdító hatást kellett azon gondolatnak gyakorolnia, hogy Victor Emánuel király egyedül áll, rendes serege nem nagy számu, Olaszország még rendezetlen, Garibaldi s Cavour közt nincs jó egyetértés, Nápoly meg nemcsak

nem ad erőt, de sőt az éjszaki hadseregből erőt von el. Ezek Austriára nézve oly biztató körülmények voltak, miként én ma is kétségtelen dolognak tartom, hogy ha ide-oda hányatva a megtorlás vágya és a félelem közt, végre mégis arra határozta magát, hogy nem enged a kedvező körülmények kisértésének: ez egyenesen csak azért történt, mivel nem bizott, amint hogy nem is bizhatott, Magyarországban. Hanem a kisértés erős volt, sokáig libegésben tartotta az elhatározás mérlegnyelvét; Cavour még hetekkel későbben, október 20-ka körül is imminensnek tartotta az osztrák támadást.

Ilyenek levén a viszonyok, mi a turini kormánynyal megállapitott egyezkedésben a felszabadulás reménycsillagát láttuk feltünni hazánk egén, mert tudtunkkal volt, hogy még él hazánkban ama nagy időknek szelleme, melyek a magyar nevet bukás közben is dicsővé tették a világ előtt; tudtunkkal volt, hogy a szenvedések nem hogy elbágyasztották volna, de sőt az égő vágyig fokozták nemzetünk elhatározását: fegyverrel vívni vissza az ősök szent hagyományait, a nemzeti függetlenség elévülhetlen, elidegenithetlen jogát; és tudtuk azt is, hogy a szerződés, melyet kötöttünk, komoly értelmü, mert azoknak, a kik az ujdonszülető Olaszország sorsát intézték, a magyar nemzetre szükségük van. Cavour csak magára, saját nemzetére s reánk magyarokra számithatott, másra a föld kerekségén senkire.

Számitott is. Bianchi, miután elszámlálta a többi előkészületeket, diplomatikai történelme VIII. kötetének 362-ik lapján azt is megemliti, miként »az emigránsok titkos összeköttetései utján megtétettek az intézkedések, hogy amint a háboru kiüt: Velencze fellázadjon s Magyarország felkeljen.«

De minket ezen szerződés megkötésénél azon nézet is vezetett, hogy a két nemzetet egymás segitségére utaló érdekközösség akkor is fenmarad, ha a fenforgott háborus kilátások valósulása elmaradna. Ha az osztrák nem támad, előbb-utóbb az olasznak kellend támadnia, mert Velenczét osztrák birtokban nem hagyhatja. Ez a dolog természetében feküdött s csakugyan Velencze felszabaditását az egész olasz nép hangosan követelte. Az olasz nemzeti szellem dicsőséges személyesitője, a hős Garibaldi, e felszabaditásról mint oly dologról szólott a közvéleményre csodásan hatályos nyilatkozataiban, mely még csak kétség alá sem jöhet s daczára a diplomácziai óvatosságnak, mely állásával járt, maga Cavour sem csinált a legkevesebb titkot sem belőle, hogy ezt feladatának tekinti s hogy a nemzetnek nem lehet megnyugodnia, mig e czél el nem éretett. Igy, hogy a sok közül csak egyet emlitsek, midőn Garibaldi győzött Milazzonál s az forgott kérdésben, vajjon megengedhető-e, hogy seregével Szicziliából az olasz szárazföldre átjőjjön? — Persano tengernagynak Cavour a következő emlékezetre méltó utasitást küldötte:

»Örvendek a milazzói győzelemnek, mely becsületére válik az olasz fegyvereknek s hozzá fog ahhoz járulni, hogy Európa meggyőződjék, miként az olaszok el vannak határozva feláldozni életüket, hogy kivivják maguknak a h a z á t és a szabadságot. Adja Ön át Garibaldinak őszinte meleg szerencsekivánatimat. — — Hagyni kell Garibaldit szabadon cselekedni. A vállalat nem állhat meg fél uton. A S z i c z i l i á b a n k i t ü z ö t t n e m z e t i l o b o g ó n a k v é g i g k e l l l o b o g n i a a z o r s z á g o n, f e l a z á d r i a i p a r t o k m e n t é b e n, m i g a m a t e n g e r k i r á l y n é j á t b e n e m f e d i.«

Hasonlóan nyilatkozott a király is egész nyiltsággal, a legkisebb tartózkodás nélkül minden alkalommal. Az emberi dolgok viszontagságos menete ugy hozta magával, hogy porosz fegyverek szerezték meg Velenczét Olaszországnak; de erről 1860-ban senki még csak nem is álmodott. S reánk nézve a dolog akként állott, hogy Velencze felszabaditása végett kezdendő háboru esélyében a magyar nemzet szövetsége Olaszországra nézve, még ha lehet, nagyobb szükségnek mutatkozott, mint az osztrák támadás esetében, mert ez utóbbi esetben Angliának legalább diplomácziai támogatására számithatott, Napoleon császártól pedig igéretet birt, hogy bárminő kimenetele lesz is a háborunak, azt semmi esetre sem fogja megengedni, hogy Lombardiának franczia vér árán szerzett birtokában változás történjék. De Velenczére nézve a turini kabinet annyira mindenkitől elhagyatva állott, hogy annak Austriától elszakitását még Anglia is feltétlenül és indulatosan ellenezte, noha minden egyébre nézve (Párma, Modéna, Toskána, pápai birtokok, Nápoly, Sziczilia) a népek szabad rendelkezési jogára a legszabadabb elvü szellemben hivatkozott s az annexiókat s a turini kabinet által követett egész eljárást a leghatározottabban támogatta. *)

Az érdekközösség ily szilárd terén találtuk mi magunkat a szeptemberi egyezkedésnél; de bármenynyire igazolta volna is a feltétlen bizalmat ez érdekközösség elmészete, mi épugy mint 1859-ben Napoleon császárral szemben tettünk, most a turini kabinettel szemben is elengedhetlen hazafiui kötelességnek tekintettük: biztositékokról gondoskodni, hogy hazánk ne válhassék merő eszközzé idegen érdekek szolgálatában,

*) Lásd az 1-ső számu jegyzetet a Fejezet végén.

hanem mint egyenjogu önczél foglaljon állást a kétoldalu szerződések amaz ismeretes elvének alapján: »adok, hogy adj; teszek, hogy tégy.«

Megköttetvén ez alapon az Irataim II. kötetének végén részletesen közlött egyezmény, mely az olasz királyi ház titkos levéltárában van letéve, a végrehajtás körüli intézkedésekre került a sor.

II.

Előkészületek ez egyezkedés végrehajtására.

Cavour gróf tudtunkra adta, hogy a megállapitottaknak végrehajtására s összeköttetésünknek és viszonyunk gyakorlatias fejleményeinek közvetitésére a szárd diplomácziai testületnek két kitünő tagja: Benzi Rafael és Cerruti Marczel titkos tanácsos (commendatore) urak lettek a kormány által megbizva, még pedig az első Olaszországra, a második a keletre nézve, hova e végett a kellő hatalommal felruházva s megfelelő utasitásokkal ellátva idővesztés nélkül el fog utazni. Ezen urak személyesen megjelentek a M. N. Igazgatóság 1860. szeptember 14-én tartott ülésén, a hol is:

1. *Benzi* urat értesitettük, hogy az Igazgatóság távollétében azt Turinban továbbra is *Pulszky* Ferencz ur fogja képviselni, kivel egyetértésben a katonai természetü ügyek gyakorlatias részleteinél *Vetter* altábornagy ur lesz szives eljárni, mig más nemü rendeltetése Turinból el nem szólitja, azontul pedig az e természetü teendőkre nézve *Ihász* és *Kupa* ezredes urak fognak Pulszky Ferencz urnak rendelkezésére állani.

2. *Cerruti* urnak pedig tudtára adtuk, hogy a moldva-oláhországi határ felől tervezett (erdélyi) hadműködést *Klapka* tábornok fogja vezérleni, ki is az oda szánt fegyverek utnak inditása után, a mily hamar

csak lehet, a keletre menend, hogy a fegyvereknek Erdélybe juttatása s a parancsnoksága alatt működendő haderő elemeinek szervezése felől a hely szinén intézkedhessék. A viszony *Couza* fejedelemmel egyenesen ő reá bizatik, minthogy ezt 1859-ben ő kezdeményezte s a fejedelemmel meghitt baráti lábon állván, azóta is közvetlenül ő maga folytatta. Szükségesnek láttuk azonban, hogy a dunai egyesült fejedelemségekben, addig is, mig Klapka tábornok odaérkezik, kellőleg képviselve legyünk s ez állásra *Dunyov* ezredest (ki jelenleg Garibaldi hadseregében szolgál) kérjük fel, a keletre küldendő fegyverzetnek pedig addig is, mig Erdélybe juttatását a körülmények alkalomszerünek mutatnák, saját felügyeletünk alatt kelletvén leltározva tartatnia, raktárnokul Matheidesz urat fogjuk oda küldeni, kinek azonban tiltva leszen politikába avatkozni. Konstantinápolyban továbbá is gróf *Karacsay* Sándor lesz képviselőnk. Felkértük tehát Cerruti urat, hogy ezeket jegyzékbe véve, keleti megbizottainkat eljárásukban a szárd kormány tekintélyével támogassa, s őket a rendelkezésére bocsátandó pénzalapból, mi a szeptember 12-én beadott s a kormány által helybenhagyott Jegyzék 2. pontja szerint (lásd II. kötet, 553. lap) kétszázezer frankban lett megállapitva, a szükséghez képest anyagilag is gyámolitsa. Cerruti ur ezt megigérte s minthogy az emlitett 2. pontban kijelölt czélokra a folyó költségeken kivül előreláthatólag alkalmi kiadások szüksége is fog előfordulni, melyeknek utalványozása az én tisztemhez tartozik, ez utalványozásnak feltünést nem okozó, de a visszaélés vagy félreértés lehetőségét merőben kizáró módját rendbe hoztuk.

3. Értesitettük Cerruti urat arról is, hogy a Szerbia felől czélba vett, de az Erdély felé szervezettel egye-

temben egy királyi olasz segéd-hadtestnek a dalmát partokon kiszállásától föltételezett hadműködés vezérének *Türr* tábornokot óhajtjuk, kit erre haladéktalanul fel fogok szólitani. Szükségesnek látjuk azonban, hogy Türr tábornok ne menjen Szerbiába, mielőtt viszonyainkat az ottani kormánynyal kielégitőleg tisztába hoztuk. E végett egy politikai ügynököt fogunk oda küldeni, ki egyuttal Horvát- s Tótországra, különösen a határőrvidékekre és hazánk azon részére is, mely most Vojvodinának s Bánátnak neveztetik, utasitásokkal lesz ellátva. E kiküldetéssel Ludvigh János urat szándékozunk megbizni, ki hasonlóval már 1859-ben is meg volt bizva. Mindenesetre értesiteni fogjuk Cerruti urat a kiküldendő ügynök felől s számára a többi megbizottainkra nézve igénybe vett támogatást szintugy kikértük. Megigértetett.

4. A politikai viszonyok azon válságos állapota, mely a kormánynyal kötött egyezkedésre indokul szolgált, a szeptember 12-ikei jegyzékünk 1. pontjában részletezett fegyverzet elszállitásának siettetését annyival inkább sürgető szükséggé teszi, minthogy épen pár órával előbb tudósitást vettünk, miként Garibaldi maga is fegyver szükében levén, arra ez idő szerint nem lehet kilátásunk, hogy tőle fegyverzeti segitséget kapjunk; felkértük tehát a kormány megbizottait, kövessenek el minden lehetőt *Cavour* grófnál, miszerint e szállitás haladéktalanul eszközöltessék. Mely kérésünkre Benzi ur azon értesitéssel örvendeztetett meg, hogy ez a grófnak annyira szivén fekszik, miszerint ő (Benzi) már is parancsot kapott, magát *Pettinengo* tábornokkal, ki ez iránt immár különösen utasitva van, közvetlen érintkezésbe tenni s a tábornok által a fegyvertárakban kiszemelendő s kellőleg bemálházandó fegyvereknek s lövő-

szereknek Génuába szállitásáról s ott hajókra rakásáról gondoskodni. A mi haladéktalanul meg is fog történni.

5. Miután még az Igazgatóság működésére szükséges hitel nyitása, a mozgalom otthoni vezéreinek küldetni határozott százezer frank készentartása és a magyar pénzjegy-készités költségeinek fedezése felől értekeztünk, felkértem a kormány megbizottjait, figyelmeztetnék Cavour grófot az olasz földön állomásozó osztrák haderő harczrendje (ordre de bataille) megszerzésének szükségére. Ez neki nem lehet nehéz, azt pedig nem kell mutogatnom, mennyire fontos dolog, hogy tudjuk, minő magyar ezredek s miként elhelyezve (dislokálva) vannak a Mincion túl s minő az arány a magyar és más nemzetbeli seregek közt a különböző helyőrségekben. Megigértetett.

6. Felemlitettem azt is, miként nem ajánlhatom eléggé a grófnak, hogy már most gonddal legyen a Mincion túl mindenütt, a hol osztrák helyőrség van, teljesen megbizható embereket birni, kiktől ne csak biztos tudósitásokat vehessünk, hanem kiket alkalmilag némely helybeli teendőkkel is megbizni lehessen. E tekintetben nagyon szükségesnek látnám, hogy a mit a háboruban a tábor-vezérkar titkos szolgálatának nevezünk, az már mostanság oly tökéletes módon szerveztessék, mintha már kitört volna a háboru, csak azon különbséggel, hogy az jelenleg ne a hadügyminiszteriumra legyen bizva, hanem a grófnál összpontosittassék s képviselőnk e titkos szolgálat vezetőjével viszonyba tétessék. Figyelmeztettem a kormány megbizottjait, hogy e fontos tájékozási ügy a velenczei forradalmi bizottmány utján igen könnyen s igen sikeresen elintézhető. Benzi ur ajánlkozott a grófot e pontra különösen figyelmeztetni.

7. Nagy fontosságot helyeztem arra, hogy a két utóbbi pontban emlitett működés a dalmát partoknak olasz nyelvü főbb pontjaira is kiterjesztessék s oda teljesen megbizható ügynök vagy ügynökök küldessenek. Cerruti ur ajánlkozván erre nézve a miniszterelnök urnak indokolt előterjesztést nyujtani be, felkértem őt, hogy mind a helyek kijelölésére, mind a személy vagy személyek megválasztására nézve Pulszky Ferencz urral értekezzék. A mi meg is történt.

Ezek e szerint rendbehozatván, mielőtt Turint elhagynók, hogy a reánk váró feladatoknak utána lássunk, még két dolgot gondoltunk elintézni szükségesnek. Az egyik a magyar legióra, a másik pedig arra vonatkozik, hogy tudjuk, kik azok a magyar emigráczióban, a kiknek csatlakozására s engedelmességére számithatunk, ugy a miként Magyar Nemzeti Igazgatósággá alakulánk.

Óhajtásunk lévén, hogy a nápolyi magyar legió, a mint királyi hatóság alá vétetik, ha lehet, a netán fenntartandó többi idegen legiókkal egyetemben Vetter altábornagy ur parancsnoksága alá helyeztessék, kire, az Igazgatóság kivánsága szerint, azon diszes rendeltetés várt, hogy a kikötött olasz segédsereg oltalma alatt partra szállitandó magyar legiót az országba vezesse s a Magyarország délnyugoti részein szervezendő hadtestnek élére álljon: jónak láttuk a kifejleszteni remélt magyar légió szervezésére nézve az alapelveket megállapitani s azokat a kormány helybenhagyása alá terjeszteni. Ez alapelvek a következők:

I. A magyar legió szervezésének az 1859-ben megállapitott alapelvekre kell fektettetni: tehát magyar zászló, magyar vezénylet, magyar rendszer (az 1848—49-iki). E rendszernek, még ha kevésbé jó volna is, mint a piemonti, fenn kell tartatni, mert a legió szervezetének összhangzásban kell

lenni a jövendő magyar hadsereg szervezetével. Már pedig mintegy 8000 hajdani honvédtiszt vár az országban a szabadságharcz ujból leendő felvételére; ezek mást, mint az 1848—49-diki rendszert nem ismernek s ha kitör a háboru, nem lehet arra gondolni, hogy időnk legyen ezeket s a régi honvédsereg ezreit, kik felhivásunkra fegyvert fogandnak, kitanittatni abból, a mit ismernek s beletanittatni abba, a mit nem ismernek.

II. A kapcsot, melynek a legiót együtt kell tartania, azon eszme képezvén, hogy rendeltetése Magyarország felszabaditásaért harczolni, habár természetes is, hogy a mig olasz földön van, az olasz királyi kormánynak engedelmességgel tartozik s ez a legiót katonailag belátása szerint alkalmazhatja, mindazáltal az olasz királyi hadseregbe be nem kebeleztethetik, hanem segédsereget kell képeznie, melynek parancsnokát a M. N. Igazgatóság előterjesztésére fogja a királyi hadügyminiszter kinevezni, kinek a legió szolgálati tekintetben alá lesz rendelve. Mindazonáltal jónak látszanék, hogy a legió Türr tábornok hadosztályához csatoltassék (aggregáltassék). Mindenre nézve, a mi a szolgálatot illeti, ezen tábornok lesz a közvetitő egyrészről a legió, másrészről a miniszterium s az Igazgatóság között.

III. Magában értetik, hogy ez ügyben az Igazgatóság csak a miniszterelnökkel fog bizalmas érintkezésben állani, ha a kormánynyal megállapitott egyetértés folytán érintkezés szüksége fordul elő a hadügyi szakhivatallal, az a hadosztály-parancsnok utján fog történni. A legió-parancsnoknak kötelessége leszen az Igazgatóság utasitásaihoz alkalmazkodni, ennek irányában felelősséggel tartozandik s az Igazgatóság kivánatára elmozdittathatik.

IV. Elvül van elfogadva a királyi kormány által, hogy a magyar legió szervezése a ráma-rendszer (système des cadres) alapján fog történni, a mennyiben az erre alkalmas elemekkel elegendő számmal rendelkezhetünk. E rendszer a tisztek nagy számának szükségszerü követelménye. A kormány engedelme egyelőre egy dandár gyalogságra, egy ezred lovasságra s két ágyuütegre terjed.

V. A tiszti előterjesztések a következőleg fognak történni: A tábornok, kinek hadosztályához a legió csatolva

leend, a legió-parancsnok elóleges meghallgatása után előterjesztéseit ugy az uj kinevezésekre, mint az előléptetésekre nézve előbb az Igazgatóságnak, aztán, ha ez helybenhagyását adta, a hadügyminiszteriumnak adja be.

VI. A mi a fegyelmet illeti, a legió parancsnoka azon hatalommal lesz a kormány által felruházva, melyet az olasz hadseregben a dandárparancsnokok gyakorolnak. Jelentés (rapport) a disciplináris büntetések eseteiről nem kivántatik, de ha valamely tiszt magát igazságtalanul fenyitettnek vélné, szabadságában álland Türr tábornok urhoz fordulni, miszerint ügyét fegyelmi tanács által vétesse vizsgálat alá s ha ez a panaszt indokolatlannak találná, ez ujabb fegyelmi kihágás megfenyitésének esetén sulyosbitó körülménynek fog tekintetni.

VII. A sulyosabb természetü kihágások az olasz katonai törvénykönyv szerint fognak itéltetni, ugy érdemlegesség, mint eljárás tekintetében. E törvények annálfogva le fognak magyarra fordittatni s a sereg előtt gyakran felolvastatnak.

VIII. Rangjától semmi tiszt sem fosztathatik meg másként, mint hadi tanács itélete által. Bün vagy épen főbenjáró bün miatti elmarasztalás esetében a felebbvitel az ország illetékes biróságaihoz fog történni.

IX. Az Igazgatóság különleges rendelkezéseket fog a kormány megegyezésével kiadni, azon esetben, ha a legió kivételes helyzete ezt szükségessé tenné.

X. Nem lehet kivánni, hogy a kormány teljes fizetést engedményezzen a számfeletti tiszteknek vagy hogy rangjukhoz képest dijazza azon törzstiszteket, kik rangjuk szerinti tényleges szolgálatra helyet a legióban nem találnak. *) Azok, a kik nem alkalmaztathatnak, bármi rangu tisztek legyenek is, a (sorrentói, később acqui-i) depôt-ba fognak utasittatni, az ottani tisztek dijazására megállapitott kormányzati szabályzat szerint fognak elláttatni s tényleges szolgálatba tételük

*) A tisztek száma oly nagy volt a legénység számához képest, hogy ez aránytalanság egyik levelemben e szavakat adta tollam alá: »mondani szokás, hogy Angliában az ember a baronetten kezdődik; mi ma-holnap oda jutunk, hogy a katona az őrnagyon kezdődik.«

érkezési sorrendben fog történni. A mely tisztnek e rendelkezés nem tetszenék, szabadságában áll elbocsáttatását kérni, de ha egyszer a legióból kilép, oda többé be nem vétetik.

XI. Az idősebbségi (anciennitási) lajstrom elkészitését egy e végre kinevezendő külön tiszti bizottság előtt rangigazolásnak kell megelőzni.

XII. Minden tiszt, altiszt és közharczos, a legióba belépésekor ugyanazon esküt teszi le, melyet a legió előbbi tagjai letettek.

XIII. A Magyar Nemzeti Igazgatóság a felségi hatalomhoz tartozó jogokat fogja a legió felett azon percztől kezdve gyakorolni, melyben a legió Olaszországon kivüli hadjárat végett mozgásba tétetik. A legióval e végre a M. N. Igazgatóságon kivül senki sem rendelkezhetik. Ellenben addig, mig a legió olasz földön tartatik, az Igazgatóság vele csak szervezés és belszolgálat tekintetében rendelkezhetik.

XIV. A tábornok, kinek hadosztályához a legió csatolva leszen, ugy a kormány, mint az Igazgatóság irányában a veendő rendeletek végrehajtásaért felelősséggel tartozik s az Igazgatóságot a legió ügyei felől tudomásban fogja tartani.

Ezen szervezkedési alapelvek a kormány által elfogadtattak. — A másik tárgy, melyet a háborus kilátások akkori állapotára való tekintetből s az 1859-ben tapasztalt fontoskodási hajlamok, itt-ott botrányos jelenetekig is mérgesült viszálkodások emlékezeténél fogva is, még Turinban együttlétünk alatt elintézendőnek tartottunk, az emigráczióhoz intézendő nyilatkozat és felhivás volt. Ez a következő szerkezettel lett megállapitva:

Körlevél

a magyar emigráczióhoz.

N. N. urnak!

Tudtával van Önnek, hogy a tavalyi olasz háboru minket alólirottakat s általunk nemzetünket a szövetséges hatalmakkal egyetértési viszonyba hozván, mi hazánk felszabaditásának eszköz-

lésére, ugyancsak azon hatalmak akarata szerint is, Magyar Nemzeti Igazgatósággá alakultunk, oly eltökéléssel, hogy hazánk ügyeit az 1849-ben közakarattal kinyilatkoztatott nemzeti függetlenségnek (melyet idegen erőszak megszakithatott, de jogerejében meg nem ingatott,) valósitására intézni, igazgatni s vezetni fogjuk mindaddig, mig a nemzet azon állapotba jutand, hogy kormányt alakithasson

Ezen eltökélésre nem elbizakodás, nem nagyravágyás vezetett, hanem részint annak tudata, hogy senki más hazánkfiai közül a nagy czélt a sikernek hasonló kilátásával elő nem mozdithatja, senki más annyi segédeszközöket nem biztosithat, mint a tavalyi viszonyokból kifejlett összeköttetéseinknél fogva mi tehetjük, — részint pedig vezetett azon meggyőződés, hogy a munkálatok szálainak összpontositása s a hazai akaratnak a külviszonyokkal össz-hangzásba hozatala nélkül sikert nem lehet remélyleni.

E nézetekben s az azokból reánk háruló kötelességekben megerősitve érezők magunkat a bizalomnak, csatlakozásnak hazulról érkezett biztositásai által.

Annálfogva, bár a tavalyi váratlan béke a valósuláshoz oly közel állott honszabaditási reményeket meghiusitani látszott is, mi constituált állásunkhoz tartozó kötelességeink teljesitését s különösen összeköttetéseinket a baráti hatalmakkal annál kevésbé szakitottuk meg, minél biztosabban előre volt látható, hogy az európai viszonyok, különösebben pedig az olasz kérdés szükségszerü fejleményei, hazánk felszabaditására ujból oly alkalmat hozandnak elő s oly combinátiókat teendnek lehetőkké, miszerint honunk függetlenségének teljes kivivása csak nemzetünknek kétségbe nem vonható határozottságától legyen feltételezve.

E számitásunkat igazolták az események s ma már annyira haladtak az előkészületek, hogy elkövetkezett az idő, számba vennünk a magyar emigráczióban mindazon segéderőket, melyekre, mint rendelkezésünkre állókra, hazánk felszabaditására intézett munkálatainkban számithatunk.

Kérjük e részben Önnek .... mihamarabb irott nyilatkozatát, egyszersmind bizalommal felszólitjuk, hogy ezen értesitésünket tartózkodása helyén található hazánkfiaival is közölvén, azoknak, kik hozzánk csatlakozni s a haza szolgálatára magukat rendelkezésünkre ajánlani kivánják, ezt tanusitó nyilatkozatukat, minősitő névjegyzésükkel egyetemben, nekünk beküldeni sziveskedjék.

Figyelmeztetni kivánjuk azonban az ekként nyilatkozandókat, hogy mielőtt vagy különösen levél által vagy általában nyilvánosság által felszólitásunkat vennék, helyzetüket fel ne adják. Mi reánk a haza várakozásai s külföldi összeköttetéseink nagy felelősséget háritottak, a siker biztositásának felelősségét. Ez egységet követel az intézkedésekben s összhangzást a végrehajtásban annyival inkább, mert a munkálat szálai messze ágaznak. Äzért nemcsak károsnak, de kiszámithatlanul veszélyesnek hinnők, ha, legyen túlbuzgóságból, legyen akármi más indokból, akár a hazában benn, akár azon kivül, tudtunk nélküli felhivások s részleges lépések történnének, melyeknek más eredménye nem lehetne, mint az, hogy az erőket egybepontositás helyett szétszaggatnák, az eszmékben tévedést, a tervekben összeütközést s a cselekvésben zavart okozhatnának s igy a sikert s vele hazánk jövendőjét compromittálnák. — Meg vagyunk győződve, hogy azok, kik szándékaink tisztaságát méltányolni hajlandók, saját hazafiságukban elegendő ösztönt találandnak, minden ily lépéstől óvakodni. Ha lennének, kik saját, bármennyire is illetékes, önbecsérzetüket a haza javának elébe téve vagy talán pártoskodási viszketegből különszakadásra határoznák magukat, azoknak irányában a hon iránti kötelességérzettől fogunk tanácsot kérni, de egyszersmind kinyilatkoztatjuk, hogy mi, a mint örömmel s méltánylattal viszonozandjuk a bizalmat, ugy csak a velünk czélban, irányban s a módok megválasztásában egyetértő biztos elemekkel kivánunk együtt működni, — biztosaknak pedig azokat tartandjuk, kiknek összhangzó munkálati készségükre számithatunk.

Óhajtjuk is, reméljük is, hogy Ön ezen nézeteinkben egyetértend s nekünk segédkezet nyujtand, sokat szenvedett hazánkat győzelemre vezetni, mire nézve örömünkre szolgál Önt biztositani, hogy a már sikeresitésbe vett előkészületek a legjobb kilátásokra, többre mint kilátásokra jogositanak.

Becses válaszát belső boritékon ily czim alatt: »A Magyar Nemzeti Igazgatóságnak« Pulszky Ferencz urhoz (Hôtel de Grande Bretagne) Turinba kérjük utasitani.

Kelt Turinban, szeptember 14. 1860.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság:

(Aláirva) Kossuth,

Klapka György, Teleki László.

III.

Ujabb aggodalmak.

Turini egyezkedéseink sok reményre jogositottak, de hazafiui reményeink valósulásának derült egén két felhő lebegett: az egyik bizonytalansággal, a másik positiv veszélylyel terhesen.

Az első az osztrák-porosz-orosz uralkodók varsói találkozása, a másik *Garibaldi* azon elhatározása volt, hogy a francziák által megszállott Rómát megtámadja.

Austria az orosz és porosz hatalmak által a turini kabinet iránt tanusitott neheztelésre számitva, ezeket figyelmeztette, hogy szemben a forradalmi elvek dagályával, mely Olaszországban a legitimitást elboritani fenyegeti, jó volna az »isteni jog« alapján álló fejedelmeknek a teendők iránt egyetértésre jutni s azért találkozást inditványozott Varsóba, azon reményben, hogy sikerülnie fog a hajdani »szent szövetség« szabadságellenes conspirátióját feltámasztani s az ugynevezett legitimitás oltalmára a troppaui, laibachi, veronai congressusok szabadsággyilkoló elveit ujra érvényesiteni.

E terv sikerülése Magyarországot, függetlenségi harczának ujból felvétele esetére, ujra külavatkozással fenyegette, más részről azonban, ha az »isteni jog«-gal kérkedő három nagyhatalom magát a népek önrendelkezési jogának megtörése végett Európa sorsának birájává veti fel: Napoleon császárt arra fogta volna kényszeriteni, hogy az interventiora elleninterventióval feleljen, minthogy ő a népakarat elvét vallotta uralkodása alapjának, az olasz ügyekben pedig Angliával karöltve, álláspontja az volt, hogy a népakarat ellenébe külavatkozást nem lehet megengedni. Ezért neveztem

a varsói tervet csak a bizonytalanság s nem a positiv veszély fellegének. Lehetett lándzsa, mely sebez, de lehetett Achilles lándzsája is, mely a sebet, melyet üt, meg is gyógyitja. Aztán egyrészt tény, hogy szeptemberi egyezkedésünk sikerére a varsói complot inditványozása nem volt minden befolyás nélkül, minthogy azt *Cavour* imminens háboru jelének tekintette, másrészt pedig a körülmények valószinüvé tették, hogy ha a varsói terv meghiusul, az osztrák támadás alkalmasint elmarad s ahhoz kötött reményeink valósulása elnapoltatik. E részben tehát volt, a mire aggodalommal, és volt olyan is, a mire bizalommal gondolánk.

Ellenben a másik, a római felhő egészen a positiv veszély fellege volt.

Garibaldi eltökélt szándoka Rómát megtámadni, Cavournak igen nagy aggodalmat okozott, minthogy lehetetlen volt be nem látnia, hogy ez összeütközést vonna maga után a francziák császárjával; a minek a dolgok akkori állásában alig lehetett volna más következése, mint az, hogy Olaszország ujjászületésének nemcsak előhaladása megakad, hanem még az is elveszhet, a mi már kivivatott.

A turini kabinet el is volt határozva, Garibaldit e veszélyes szándokának végrehajtásában minden áron ha kell, erőhatalommal is, megakadályozni. Ez volt az egyik ok azon merész elhatározásra, hogy a pápa keleti két tartományának (Umbriának s a Marcáknak) elfoglalásával utat nyitnak a királynak egy tekintélyes hadsereg élén a nápolyi harcztéren személyesen megjelenni.

Azonban *Garibaldi* azon emberek közé tartozott, kiket az utjokba görditett akadály inkább ingerel, mintsem hogy visszatartana. Meseszerü volt a szerencse,

mely a hős vezér délolaszországi több mint vakmerő vállalatát kisérte. A ki ily siker befolyása alatt áll s kit e siker folytán nemzetének az imádással határos szeretete veszen körül, arról lélektanilag alig lehet csodálni, ha fészket ver keblében a hit, hogy mert csak olyasmit tud akarni, a mihez nemzetének joga van, neki semmi, a mit akar, nem lehetetlen. Tehát igen valószinü volt, hogy Garibaldit az utjába görditett akadály nem fogja megrettenteni, s Cavour, bár a végletekre el volt határozva, érezte, hogy e végletek polgárháboru veszélyével járnának: ily áru gyógyszer pedig Olaszország akkori helyzetében alig volt volna kisebb baj, mint a betegség, melyet kettévág. E tekinteteknél fogva Cavour minden lehetőt elkövetett, hogy a Garibaldival összeütközés kényszerűségének elejét vegye s több egyéb idevágó lépései mellett egyezkedéseink folytában engem is felszólitott: irjak Garibaldinak s igyekezzem őt veszélyes szándokától elteriteni. Én figyelmeztettem a grófot: miként teljességgel nem lehet reményleni, hogy az én szavam nyomhasson valamit ott, a hol (mint ép akkor megtudtuk) még Anglia is hiában lépett közbe; de Cavour azon nézetben volt, hogy Garibaldi olyan ember, kinél a kiméletes baráti szó nagyobb hatással lehet, mint a nyomás látszatát viselő közbelépés; azon észrevételemre pedig, miként én alig hihetem, hogy egy ily levélre nekem Garibaldi felelni fog, Cavour azt felelte, hogy ezt ő sem várja, annálkevésbé, minthogy levelem Turinból megyen s Garibaldi sejteni fogja, hogy abban az ő (Cavour) keze is benne lehet, — de ő meg van győződve, hogy ha választ nem kapok is, szavam nem marad hatás nélkül, azonban elvárja tapintatomtól, hogy módját fogom találni a dolgot magyar érdekek alapján akként tár-

gyalni, miszerint szavam magán viselje a teljes spontaneitas jellegét.

Tehát megigértem, hogy irok Garibaldinak, s társaimmal tanácskozva, abban állapodtunk meg, miként figyelemmel a hős azon jellemvonására, hogy a kéretlen tanácsadást nem szereti: kerülni fogom a lebeszélni akarásnak látszatát; a magyar és olasz ügy közt fennforgó érdekközösség szempontjából fogom tárgyalni a helyzetet; értesitem őt kilátásainkról; kiemelem az összevágó működés szükségét; kikérem tanácsát, támogatását, segitségét s Róma megtámadásáról nem mint az ő szándokáról, hanem mint oly dologról szólandok, a mit Austria igen nagy örömmel fogadna, mert oly bonyodalmakra vezetne, melyek Velencze felszabaditását lehetetlenné tennék.

Abban is megállapodtunk, hogy irjak ezzel összevágó értelemben *Türr* tábornoknak is, ki Garibaldinál oly hitellel s befolyással birt, mely érdemeinek s fontos szolgálatainak magaslatán állt; közöljem vele egyuttal, hogy minő rendeltetést szántunk számára, s küldjem meg neki az emigráczióhoz intézett körlevelünk legelső példányát.

E két levél itt következik:

Kossuth — Garibaldinak.

Turin, szept. 14. 1860.

Diktátor tábornok! Drága barátom!

Engedje meg nekem, hogy őszinte csodálatom adóját csatoljam az öröm elragadtatásaihoz, melyekkel Önt ama milliók hálája körülveszi, kiket Ön egy lealacsonyitó kényuralom jármából kiragadva, önmaguknak, a polgárisodásnak, a szabadságnak visszaadott s a szemlátomást alakuló Olaszországhoz csatol. Ah, mennyire fenséges az, a mit Ön mivel, s az, hogy miként miveli. Áldás legyen Önnel!

Ugy látszik nekem, drága barátom, hogy itt az idő, számba venni a munkarészt, melylyel Magyarországnak hozzá kell járulni a végleges küzdelemhez a közös ellenség: Austria ellen, s egyetértőleg megállapitani az összevágó eljárást, miszerint a siker biztositva legyen.

Ez annál szükségesebb, minthogy nemcsak az orosz és porosz, hanem még Anglia is (mondom: Anglia, s kezem közt levő hivatalos adatok alapján mondom,) conspirál Austriával, hogy őt megmentse vagy legalább nehézségeinket szaporitsa és kilátásainkat csökkentse.

Bizonyos, hogy sem én, sem barátaim nem hagyandjuk magunkat e nehézségek által visszariasztatni s nem is kétségeskedünk a siker felől, feltéve, hogy működési terveinket összhangzásba hozzuk, a két nemzet erejét egyesitjük s (a mire fősulyt helyezünk,) Ön egyrészt hatalmas segitségét tőlünk meg nem vonja, másrészt hozzájárulásával támogat az előkészületeknél, melyek szükségesek, miszerint nemzetünk egész — bizonynya tekintélyes — erejét csatarendbe lehessen állitanunk.

A mi engem illet, megvallom Önnek őszintén, hogy Magyarországnak nagy szüksége van Olaszországra, miszerint az osztráktól megszabaduljon; de állitani merem, hogy Olaszországnak is nagy szüksége van Magyarország közreműködésére, mert hiában, nem lehet kétségbevonni, hogy tizenöt milliónyi népességet s vele egy nagy ország minden erőforrásait nem csak elvonni az osztráktól, de még Olaszország erejéhez hozzá is adni, olyan dolog, a mi harmincz milliónyi különbséget teszen a kilátások számlájában s a végleges győzelem elemeiben.

Én Önnek szavaiból s tetteiből azon meggyőződést meritettem, hogy Ön az én hazám függetlenségét az olasz kérdés megoldására mindig nélkülözhetlen kelléknek tekintette: kiindulási pontnak véve fel tehát a két nemzet érdekközösségét, engedje elmondanom, hogy miként fogom fel a helyzetet.

Velenczének fel kell szabadittatnia s az egységes és független Olaszországhoz kell csatoltatnia. Ez kérdésen kivül van. A háboru az osztrák ellen tehát meglesz. De minő lesz az a háboru? Ön oly dolgokat vitt véghez, miszerint Önnek

kétségtelenül joga van hinni, hogy Olaszország elég magának s azért nem is helyezek sulyt a közel multnak tanuságára, mely szemben a százados aspiracziók sikertelenségével, sokakat ellenkező nézetre vezetett. Olaszország elég magának arra, hogy Velenczét felszabaditsa. Ám legyen ugy. Hanem kérdem: elég-e ez? biztositva lesz-e Olaszország jövője, ha csak arra szoritkoznak, hogy az osztrákokat kiüzzék Velenczéből a nélkül, hogy Austria hatalma megtöretnék? Embernek nem adatott a jövő véletlenségeit előre látni, de ha a tényekre alapitott okoskodásnak értéke van: állitani lehet, hogy ha Önök ennyivel beérik, csak fegyverszünet lesz Olaszországban, tartós béke nem.

Austria ürügyeket fog keresni, coalitiókat fog létrehozni, módokat fog találni s fel fogja használni az esélyek kedvezéseit, hogy visszaszerezze, a mit elvesztett.

Meg kell őt törni egyszer-mindenkorra.

Megtörni pedig csak Magyarországban lehet, mert ott van hatalmának tengelye.

Tehát ha háboru lesz, azt egyidejüleg két oldalról kell meginditani: támadás Olaszországban, támadás Magyarországon.

Támadást mondok s nem diversiót.

Ön sokkal nemesebben érez s nézetei hazája érdeke felől sokkal tágabb látkörüek, semhogy nekem igazat ne adna, midőn azt mondom, miként azt nem akarhatják, hogy Magyarország magát megölje csak azért, hogy diversióul szolgáljon. Aztán még ha megtenné is, az Olaszországnak maradandóan javára nem szolgálhatna, ellenkezőleg Austria azon oldalról minden félelem alul felmentve, sokkal rettentőbb ellenség volna Olaszországnak, mint előbb volt.

Tehát háboru az osztráknak két oldalról, nagy háboru s nem apró-csepró lázongások (émeutes), nem diversiók.

Jól fogtam-e fel Ön gondolatát?

Ha igen, ugy csak egyrészt Austria, másrészt Magyarország állását kell tekintet alá vennem, miszerint véleményem a helyzet követelményei felől indokolva legyen.

Én nem hiszem, hogy ha kitör a háboru, az Olaszország ellen magában Olaszországban külavatkozást fog maga után vonni, feltéve, hogy óvakodni fognak az olaszok összeütkö-

zést provokálni Francziaországgal, legalább addig, mig Austriával végeztek. E tartózkodás feltétlen szüksége szembeszökő dolog. Ha akadnának, a kik nem gondolva elragadtatásuk következéseivel, elég óvatlanok volnának Olaszország ellenségeinek számát növelni, Ön a maga tekintélyével mindig meg fogja tudni menteni e szerencsétlenségtől az ujjászülető Olaszországot.

Bizonyos ténynek is mondhatom, hogy Bécsben, Berlinben, Szent-Pétervárott, Londonban (a külügyi hivatalban), egy szóval mindenütt, a hol Austria fenntartását ohajtják, semmit sem kivánnak jobban, mint azt, hogy Önt a francziákkal birokra kerültnek lássák Rómában, mert a k k o r A u s z t r i a m e g v o l n a m e n t v e. Nekem még azt is irják Bécsből, hogy titkos ügynökök vannak munkában, Önt belenógatni, hogy vagy a francziákat, vagy azt, a mi a »német szövetség területének« neveztetik, megtámadja. E fondorkodások sikere ugyszólván az egyedüli remény, mely Austriának még fennmaradt. Én Istenem! mennyire nem ismerik Önt! mennyire nem tudják, hogy Ön soha senki által a világon nem fogja magát sem előre löketni, sem hátra tartatni! mennyire nem tudják, miként senki jobban nem méltatja, mint Ön, azt az életszabályt, hogy »minden napnak elég a maga feladata.« Én ismerem Önt, én emlékezem önmegtagadásának magasztos nyilatkozványaira, tehát nyugodt vagyok. Az idő el fog jönni, midőn a francziák vagy elhagyják Rómát vagy onnan kiüzetnek, s ha Ön ugy hiszi, hogy egyéb leszámolni valója is van a franczia kormánynyal, — majd ennek is eljő az ideje. Előbb azonban Austriával kell végezni. Ne szaporitsuk ellenségeinket. Nemde Ön is ekként gondolkozik?

Mondtam, hogy nem lesz közvetlen avatkozás Olaszországban; igen, de alkalmasint lesz közvetett avatkozás: megszállatják Tirolt 60.000 bajor által, Sziléziát s tán Csehországot is a porosz által, miszerint Austria minden erejével szabadon rendelkezhessék. E szerint Austriának módjában lesz hat hadtestet alkalmazni Olaszországban s még kettőt tartalékul felállitani. Ez 320.000 embert teszen papiroson, a miből 240.000 viaskodó kerülhet ki, a legnagyobb szám tehát, melyet akármely csatatéren egyesithet, mintegy 150.000

emberre megyen, mely erő tudvalevőleg igen erős strategiai támokkal bir.

Austria hadseregének anyaga, zagyva különnemüségénél fogva, oly természetü, hogy bajosan lehet rokonszenvére, tehát felbomlására biztos mértékkel számitani. Csak két dolog van, a mi ezt reméltetheti: 1. a magyar ezredekre nézve egy komoly általános fölkelés Magyarországon; 2. az egész hadseregre nézve, ha Olaszország az első két nagy ütközetben győz. Minden az első sikertől függ.

Ezekből az következik, hogy Olaszországnak e háboru végett nagyon tekintélyes erőre van szüksége. Én 200.000 főnyi valóságos hadsereget 50.000 főnyi tartalékkal nélkülözhetlennek tartok. Ez nem járhat nehézséggel, miután, hála az ön dicsőséges sikereinek, immár 21 millió olasz van a galantuomo király zászlója körül tömöritve, melyet Ön oly bölcs előrelátással az olasz egység jelvévé választott s szintannyi loyalitással, mint hősiességgel támogat. Hanem végre is a hadsereg azon számához, melyre Önöknek szükségük leszen, a tiz millió nép lakta délnek kellő arányban hozzá kellend járulni s azért nekem az Ön által felszabaditott szép föld szervezése igen sürgető szükségnek látszik.

A mi már Magyarország különleges helyzetét illeti: ámbár mi 1848—49-ben legyőztük Austriát, legyőztük azon pontig, hogy kényszerültnek érezte magát segitséget koldulni az orosz czártól s ez által bevallani a világ előtt, hogy saját emberségéből a harczot ellenünk tovább folytatni képtelen; ámbár jelenben a közszellem Magyarországon sokkal haladottabb, mint akkoron volt s ámbár most egyetértés van a különböző fajok között, mig akkor ellenünkben gyülölet, visszavonás, ellenségeskedés volt: mindazonáltal nem cselekednénk okosan, ha helyzetünk nehézségeit palástolgatnók.

Az ország erőforrásai, a várak, az arsenálok nincsenek kezeinkben; a nemzet egészen le van fegyverezve, Austria nem állitandja csatára ellenünk a magyarországi ezredeket, melyekre mindjárt kezdet óta hatnunk lehetne: nekünk másországi ezredekkel kellend harczolnunk s ezeket nagy sorütközetekben (batailles rangées) kellend megvernünk, mielőtt őket megingathatnók a fegyelemben, mely az osztrák hadseregnél nagy erővel bir; aztán Austriának strategiai elő-

készületeinél nagy előnyei vannak, mig a mi földrajzi helyzetünk nagyon hátrányos; s végre Austria szövetségekre számithat, mig minket orosz, porosz, bajor avatkozás lehetsége is fenyeget. Ha egyszer nemzetünk hadi rendbe sorakozott, ez a kilátás nem fogja megrettenteni, de miként jusson oda, hogy hadi rendbe sorakozzék? — ez a bökkenő.

Mi nem vagyunk azon helyzetben, miszerint remélhetnők, hogy ha nehány részintes felkelést szerveznénk, a mozgalom növekednék, mint a hócsuszamlat. Nem hagynának időt reá. Austria vagy összezuzná e részintes felkelést, vagy nyakunkra hozná az oroszt, poroszt, vagy bajort, mielőtt a nemzet erejét kifejthetnők. Nálunk mulhatlanul szükséges, hogy a harczot egy nagy csapással kezdjük, mely az egész nemzetet talpra állitja, mint egy férfiut.

Én ismerem hazámat. Semmi sem biztosithatná jobban e czélt, mint az, ha egy olasz segédsereg jelennék meg magyar földön; ez kézzelfoghatólag bebizonyitván az olasz kormány szövetségét, kiszámithatlan eredményt vonna maga után. Ily czélból 30—40.000 embernek kiszállása valahol a dalmát partokon, egyidejüleg a hadműködések megkezdésével Olaszországban, nem csak nem csökkentené Olaszország erejét, hanem azt, keveset mondva, megkétszerezné. Mert az a 30—40.000 ember, Olaszországban használva, épen csak 30—40.000 embert ér, de Magyarországra küldve, értéke egy tizenöt milliónyi nemzet s egy 200.000 főnyi hadsereg, melyet ily körülmények között nehány hét alatt csatarendbe állitani épen nem volna nehéz.

Ezen kivül még arról is szükség gondoskodnunk, hogy fegyvert és lövőszert nemzetünk az adott perczben keze érelmében találjon.

Mi e két alapon egy oly egybevágó működési tervet állapitottunk meg, mely tizenegy esély közül tizet javunkra igér.

Én, gróf Teleki László és Klapka tábornok mint szervezett bizottság folytatjuk a működést, egyetértésben azokkal, kik a mozgalmat a hazában vezetik.

Viszonyba léptünk a királyi kormánynyal. Mi őket határozottaknak, eltökélteknek találtuk; meggyőződtünk, hogy a legjobb indulattal vannak s a helyzetet tökéletesen felfogják: tehát okunk van magunkat biztosaknak hinni, hogy ha

Ön befolyását s támogatását tőlünk meg nem tagadja, minden a szerint fog foganatosittatni, miszerint közös ügyünk diadala biztosnak tekintethessék.

Klapka tábornok Nápolyba menend, a végett, hogy a Magyar Nemzeti Igazgatóság nevében ugy előkészületeink s viszonyaink, mint munkálati tervünk részleteit Önnel közölje.

Ön nem fogja tőlünk lángelméjének, tapintatának s tapasztalatainak világát megvonni, de engedje a közös czél érdekében remélenem, hogy támogatását, segitségét sem fogja megtagadni.

Én szeretetteljesen nyujtom Önnek kezemet hős nemzetem nevében, mely Ön barátságára annyira érdemes. Adja meg Ön nekem a jogot, nemzetemet azon hirrel megvigasztalni, hogy Ön testvérileg fogadta a kezet, melyet nemzetem nevében Ön felé nyujték. Értsük meg egymást a helyzet követelményeinek felfogása körül; egyesüljünk a nehézségek elháritására; vigyázzon Ön azokra, kik inkább pártosok mint hazafiak, nem gondolnak vele, hogy compromittálhatják annak szerencsés bevégzését, a mit Ön oly dicsőségesen előre vitt, nemcsak hős karja, hanem polgári erényei s fenséges önmegtagadása által is.

Ah, mennyire szentnek kell Önnél lenni e szónak: »h a z a.« Előttem is szent, előttem is drágább, mint minden a világon. Minden másban törpe Önhöz képest, ezen egyben magamat Önnel egyenlőnek tartom s ha népem bizalma s tántorithatlan hűségem képessé tehet valami csekély sulyt dobni az események mérlegébe: engedje Ön a parányit, a mit én tehetek, hozzáadnom a sokhoz, a mit Ön tehet; s füzze Ön az a feletti elégedés boglárát, hogy hazám felszabaditásához hozzájárult, azon dicsőség koszorujához, hogy Olaszország egységét megalapitá!

Szivvel-lélekkel Öné

Kossuth.

(Francziából forditva.)

Kossuth — Türr tábornoknak.

Turin, szept. 15. 1860.

Örömmel mondhatom, hogy itt rendben vagyunk, nemcsak tervben, hanem a kivitel iránti lépésekre nézve is, — s ha valamely véletlen vagy vigyázatlanság a dolgot el nem rontja, még a tavalyinál is nagyobb s minden esetre biztosabb kilátásaink vannak hazánkat megszabaditani.

Nem kell mondanom, hogy az osztrákkal való harcz igen komoly természetü mind saját erejénél s hadászati előnyeinél fogva, mind külső szövetségeinél fogva is. Ez utóbbiakból a baj különösen mi reánk hárul, mert minket külavatkozás fenyeget. Azért nekünk nem szabad csekély merényletekre bizakodnunk, mert mielőtt azok, mint a görgetegek, megnőhetnének, — nyakunkon volna orosz vagy porosz. Nekünk ugy kell fellépnünk, hogy nemzetünk egész erejének a legrövidebb idő alatt, (mielőtt az osztrák idegen erőt vethetne ránk), csatarendbe állitása első fellépésünk által biztositva legyen.

Ez hármat kiván: 1. az olasz kormánynak tekintélyes erővel (legalább 200.000 aktiv s 50.000 tartalék, mert az osztrák itt nyolcz hadtestet egyesit) kell itt a harczot megkezdeni; 2. nekünk több oldalról (egy helyütt olasz segédsereggel) egyidejüleg kezdeni a támadást; 3. otthon az általános felkelést szervezésbe tenni.

Önnek a combinált hadmüködésnél a Szerbiából való seregvezetést szántuk. Fogadja bizalmunk tanuságának. — Kellő időben majd a részletek iránt értekezendünk.

Az itteni kormánynál a lehető legjobb akaratot tapasztaltuk s teljes készséget ez akaratnak erélyesen sikert adni A helyzetet tökéletesen felfogja; nemzetünk szövetséges kézfogásának becsét, nélkülözhetlenségét tökéletesen érti. Tudja hogy ha a mellett, hogy itt erős hadirendben áll, nálunk használ erőt s hadkészületet: az ugy erőszaporitás mint a győzelem chanceainak óriási mérvben növelése tekintetében a lehető legjobb számitás.

Tehát az e meggyőződésből eredő készségek alapján tétetnek az előkészületek, intézkedések.

De van, a mi mindent elronthat: az, ha Garibaldi Rómát s mert Rómát, tehát a francziákat megtámadná, mielőtt az osztrákkal végeznénk. Akkor az osztrák meg van mentve, akkor mindennek vége. Mindennek! Az osztrák ebbe veti utolsó reményét s positive tudom, hogy a hős Garibaldinak Nizza miatti jogos felháborodására spekulálva, mindenféle agent provocateur-i eszközöket használ a tüzet szitogatni. Én, ki Garibaldit kimondhatlanul tisztelem, irok neki. Ön, kedves tábornok ur, kérem, ne látszassék tudni, hogy én irtam neki, mert meglehet, attól függend levelem hatása, hogy a hős azt egészen köztünk maradottnak tartsa. Hanem Önnel azért tudatom, hogy hazánk szent nevében kérjem: fontolja meg az irtózatos, a bizonyos veszélyt, mely Olaszország mostani helyzetében a francziákkal való harcz előidézéséből eredne. Mindennek vége lenne! Az Istenért tehát: vigyázzanak, vigyázzanak!!

A dolgok annyira értek, hogy most már egyrészt combinált egységnek kell lenni terveinkben s minden lépésnek összhangzásban, — másrészt tudnunk kell: kire számithatunk az emigráczióból?

Azért szükségesnek tartók az idezárt értesitést és felszólitást. Nem kell mondanom, hogy tábornok ur közremunkálására nagy sulyt helyezünk. Kérjük becses nyilatkozatát, mint szintén az ottlevő honfitársaink nyilatkozatának beszerzését.

Nagyon számitánk arra, hogy a gazdagon ellátottnak vélt nápolyi hadszer-tárakból Garibaldi nekünk juttat vagy 25.000 fegyvert. Klapka tábornok oda vala menendő ezt s egyebeket is, mik igen fontosak, értekezés utján elintézni s ime Trecchi jő, jelenti, hogy semmi fegyver nincs, — sőt innen kér! Ez Gaeta bevételével változhatik. A kormány nekünk ad innen, a mennyit csak lehet, de ha mindenét ideadja is, nem lesz elég arra, a mennyi fegyverfogható kezet állithatandunk ki az országban. Számitunk reá, hogy Ön mindent elkövetend, miszerint onnan kaphassunk fegyverzetet, a mennyit csak lehet. Legyen szives ez iránt Pulszkynak irni, ki távollétünkben ott képviselőnk. Ha kaphatnánk ott valami fegyverzetet, annak a keleti határra való elszállitásáról innen azonnal gondoskodva leend.

Nem zárhatom levelemet a nélkül, hogy arra a szerencsétlen Róma-megtámadási eszmére vissza ne térjek. Ha valaki azt gondolja, hogy a franczia sereg nem fog verekedni Garibaldi ellen, vagy hogy a franczia majd fellázad erre a hirre Párisban: az borzasztóan téved. Nem az lesz belőle, hanem lesz Nápolyban, Toscanában, Modenában, Parmában restauráczió, az osztrák meg lesz mentve, Magyarország reményeinek s határozottságának halálos csapás adatik s Olaszország egysége, függetlensége visszaesik oda, a hol tiz év előtt volt. Ha igazak a hirek, miket itt hallok, ugy félnem kell, hogy alig lehetend a veszélyt többé megelőzni, mert ugy látszik, Garibaldi el van tökélve Rómába menni. — Istenem! hisz eljön az idő, mikor a francziák vagy elhagyják Rómát, vagy ki kell onnan kergettetniök, de először egyetértve a magyarral, szét kell törni az osztrákot. Ez oly világos, mint az, hogy kétszer kettő négy. — Nagy diskrécziót kiván a fenyegető veszély elháritása.

Még egyet egész bizalommal. Proklamácziók köröztetnek (mint Gonzágából irják) az én nevemmel a magyar ezredeknél. Még nem érkezett el ideje az átjövetelt sürgetni, mert a következés az lesz, hogy egyik magyar ezredet a másik után küldik el Olaszföldről olyan helyre, hol majd nem férünk hozzájuk. — Igy szintén hibának tartom, hogy otthon, nem tudom miként, azon hir terjedt el, hogy jó lesz, ha az emberek ide kiszivárognak hazulról. Holott minden jó erőre részint otthon lesz szükség, részint ott a határon kelet felől, hol egyfelől Klapka tábornok, másfelől Ön, fogják megtenni az initiativát. Nem tudom, mi kutfőkből erednek ezen izgalmak. Meglehet, a legjobb szándékból, ámbár nevemet akkor sem kellett volna használni. Azonban a multat multnak hagyva, most már kimondhatlanul szükséges, hogy terveink, combinátióink ne zavartassanak. Kérem tehát, kedves barátom, kösse lelkükre hazánkfiainak általában, hogy levelezéseikben, közlekedéseikben óvatosak legyenek; ne tervezgessenek maguk kezükre és ne hozzák tévedésbe az elméket otthon és a hadseregben.

Fogadja stb.

Kossuth.

* * *

E két levelet *Kupa* ezredes által küldtük el azonnal Nápolyba s egyuttal *Dunyov* ezredest is értesitettük megbizatásának mind természete, mind sürgős volta felől.

A mi az emigráczióhoz intézett körlevélnek *Türr* tábornokhoz küldött első példányát illeti, azt a tábornok, saját hozzájárulását aláirásával kijelentve, sietett a közelében levő magyarokkal közölni s *Kupa* ezredes Nápolyból visszatérve, az itt következő aláirásokkal ellátva hozta vissza:

A Magyar Nemzeti Igazgatóság rendelkezésére készeknek nyilatkoztatják magukat:

Türr István, tábornok; *Éber* Nándor, dandárparancsnok; *Teleki* Sándor, ezredes; *Kiss* József, alezredes; *Váry* István, százados; *Valentiny* István, százados; *Molnár* József, százados; *Kovács* Leo, kapitány; *Radnich* János, százados; *Sokolics* Károly, hadnagy; *Hetényi* István, hadnagy; *Óváry* Lipót, főhadnagy; *Nyáry* Albert, százados; *Kápolnai Pauer* István, főhadnagy; *Vrancsevics,* főhadnagy; *Mihalovics,* főhadnagy; *Némethy,* főhadnagy; *Rényi,* százados; *Koelbl* Károly, őrnagy; *Frigyesy* Gusztáv; *Cziriék* százados.

Az Olaszhonban csatázó magyar legió nevében, mely szünni nem akaró éljenzéssel fogadta és saját nevében:

Mogyoródy, alezredes, a magyar legió parancsnoka; *Reinfeld,* őrnagy; *Keller* Lőrincz, kapitány; *Adams* Adolf, kapitány; *Somlyay* János, főhadnagy; *Kanyuk* János, főhadnagy; *Flügel* Henry, hadnagy; *Szabó* Bulcsu.

Az Olaszhonban csatázó huszárok nevében, kik szünni nem akaró éljenzéssel fogadták és saját nevükben:

Figyelmesy, alezredes; *Scheiter* György, századparancsnok; *Kun* Béla, százados; *Dunka,* főhadnagy, segédtiszt; *Tolnay,* hadnagy; *Paget,* hadnagy; *Szilassy* László, hadnagy; *Viberák* Antal, hadnagy; *Várady* Ádám, őrnagy.

Az egész svájczi vadász-század nevében:

Halasy Ignácz, főhadnagy.

Ezeken kivül még aláirták:

Winkler Lajos, alezredes; *Gyra* Ferencz, százados, tábornoki segédtiszt; *Steindl* Ferencz, kapitány; *Arnold* Gusztáv; *Hagen* Ignácz; *Illés* Mihály és *Lukács* Péter és saját nevében; *Horváth* Pál hadnagy; *Csernátony* Lajos hadbiró; *Wavrek* János, mérnökszázados; *Dunyov* István, ezredes.

A Garibaldi többi hadosztályainál alkalmazott magyar tisztek, mint *Eberhardt* (később olasz tábornok) és *Csudafy* (akkor százados, most tábornok az olasz hadseregben s parancsnok Rómában) külön levelek által jelentették ki hozzájárulásukat.

E közegyetértésre mutató nyilatkozatok örvendetes tudomásunkra szolgáltak. Hanem fajunk ősi hibája: a csacskaság, ezuttal sem maradhatott el. Kevés nap mulva a bécsi »Wanderer« egy nápolyi levélben már azt kürtölte, hogy ott aláirás végett egy okmány köröztetik a magyarok között, melyben arra szóllittatnak fel, hogy a »Kossuth-Klapka-Pulszky-féle provisorius kormányhoz csatlakozzanak.« Pulszky a »Wanderer« nápolyi hirének közlését e felkiáltással kisérte: »Uram Istenem, csak ne volnának a mi hazánkfiai oly rémületesen fecsegők.« Klapka pedig azon panaszra fakadt, hogy »kémek s árulók hálójával vagyunk körülkeritve s még saját hazánkfiai közt is akadnak árulók.« Hihető, hogy csak csacskaság volt a hirlapi levelezők e professionalis büne, mely a nagy versenyzés folytán már nem igen ismeri e szót: discretio. De ha csak csacskaság volt is: vannak esetek, midőn az, még ha nem rossz szándokból ered is, az árulással határos. A mi esetünk ilyen volt.

*

Dunyov ezredes maddaloni-i hadállásából szeptember 28-án irott válaszában köszönetét fejezte ki a bizalomért, melylyel őt a M. N. Igazgatóság megtisztelte s melyet ő élte legbecsesebb kitüntetésének tekint. A neki szánt kiküldetést a legnagyobb készséggel elfogadta, csupán minthogy a Volturnonál minden perczben elhatározó ütközet várható, katonai becsülete érdekében kért, ne kivánjuk, hogy a csatatérnek az ütközet előtt

elhagyásával hamis állásba kerüljön. Szavát adta, hogy mihelyt a küszöbön álló csata víva lesz, melyben ezredének élén részt venni becsülete kivánja, azonnal demissióját veendi, magát a M. N. Igazgatóság rendelkezésére bocsátandja s mindent elkövetend, hogy a benne helyezett bizalomnak megfeleljen.

Ámbár a turini kormány által a keletre szánt fegyverzet utnak inditása körül kitüntetett erély és buzgalom *Dunyov* ezredesnek rendeltetése helyére sietését annyira sürgős szükséggé tette, hogy Pulszkynak egyik levelemben ezeket irtam: »Mondhatlanul fontos, hogy Dunyov ne késsék egy órát sem; telegrafálj neki, hogy tüstént jőjjön; ha nem telegrafálhatsz, küld el Tanárkyt érte: de teremtsd elő minden áron,« — mindazáltal a mint Dunyov válasza kezünkhöz jutott, lehetetlen volt a néhány napi halasztásra felhozott indokait nem tisztelnünk s nem méltánylanunk. Feszült érdekkel néztünk a kilátásba helyezett döntő csata kimenetelének elébe; de a sors nem volt Dunyov nemes érzelmei iránt igazságos. A volturnoi csatában életveszélyesen megsebesült. E szerencsétlenségről, mely ügyünkre nagy horderejü csapássá vált, Klapka tábornokhoz október 9-ről irott levelemben a következőket találom:

»Szegény Dunyovnak lábát érte a golyó. Sebe nagyon veszélyes. Még ha életben marad is, lábát alkalmasint térden felül le kellend vágni. Eberhard dandára (ebben Dunyov ezrede), mely a Bixio hadosztályához tartozik, a hegynyilást képező két hegy egyikének oldalán a vizvezető hid ivei alatt volt felállitva, arra számitva, hogy a támadás a töltésről fog jönni, mely esetben az állás bevehetetlen volt volna. A királyi csapatok azonban megkerülték a szorost és a fölöttébb kiterjeszkedett két szárnyra vetették magukat egyszerre, kettős csellel élve; ez rájuk nézve igen veszélyessé válhatott volna, ha nem hiányzik vala egy jól felállitott tartalék, igy azonban csaknem meglepőleg jött a két oldalról körülszárnyaló táma-

dás. (Elfelejtették, vagy a harczvonal nagy hosszusága miatt nem állott rendelkezésre elég erő, a szárnyakat legalább előretolt őrjáratok vagy tirailleurök által fedni). Háromszor indult rohamra Dunyov, ezrede élén, de mikor ő elesett: emberei széthullottak s őt ott hagyták vérében fetrengeni; kicsibe mult, hogy az ellenség kezébe nem került; végre Ováry főhadnagy könyörült meg rajta s kivitte a zuzott lábbal földön fetrengő bajnokot a csatatérről. — Magyarjaink ugy a gyalogosok (Mogyoródy) mint a huszárok (Scheiter vezetése alatt) gyöngyül viselték magukat. A bizottmány nevében köszönetemet s elismerésemet küldöm nekik. — Ha a nápolyiak egy héttel előbb intézik a támadást, a Bourbon ismét Nápolyban volna. — Szerencsére későn történt, ép ugy mint (reméljük) a jövendő osztrák concessiók.«

A derék Dunyov ezredest ért szerencsétlenség balkövetkezményeiről alább leszen szó.

Teleki László Garibaldi hallgatását jó jelnek tekintette; én távolról sem hizelgek magamnak azon képzelgéssel, mintha levelem Garibaldi elhatározására legkisebb befolyással is volt volna, hanem ténynek tény, hogy ámbár Róma megtámadásának szándoka annyira gyökeret vert szivében, miszerint később, midőn csak nevének büverejére támaszkodhatott, de magasztos önmegtagadása folytán már sem erő, sem hatalom nem volt kezében, azt két izben is, s első izben polgárháboru koczkáztatásával is megkisérlette (Aspromontenál olasz golyó által megsebesitve foglyul esett, Mentanánál pedig a francziák által megveretett), de azon időben, melyről szólok, bár erő és hatalom volt kezében, lemondott Róma megtámadásának szándokáról, ámbár csak két nappal levelem vétele előtt szeptember 19-kén Nápolyból közrebocsátott kiáltványát e szavakkal végezte:

»testvéreink már verik az idegeneket Olaszország szivében; induljunk Rómába! hogy onnét egye-

sültten Velencze ellen mehessünk. — — Fel hát fegyverre.«

Még ha ugy volna is, hogy levelem is adhatott egy kis ösztönt a hős dictatornak fontolóra venni, vajjon igaz-e hogy az ut Velenczébe Rómán át vezet s nem inkább akkint áll-e a dolog, hogy Velenczén át Rómába vezet? mindazáltal bizonyos, hogy Garibaldi szándokának megváltoztatását nem az én értéktelen iratom idézte elő, hanem előidézte azon meggyőződés, miként a »testvérek« (Victor Emánuel seregei) nem a végett »verik az idegent Olaszország szivében,« hogy Rómába menjenek, hanem a végett, hogy Garibaldi ne menjen oda.

Különben levelemnek Garibaldihoz más tárgya is volt: a támogatás, melyet hazánk felszabaditásában tőle reméltünk. Sokkal inkább ismertük gondolkozása módját s érzelmeit, mintsem hogy hallgatása daczára csak eszünkbe is jutott volna a felől kételkedni, hogy amint erre alkalom nyilik, a hős hatalmas közreműködésére mindig biztosan számithatunk. Kérdés csakis a közreműködés módjára nézve foroghatott fenn. E részben addig is, mig Klapka tábornok szándoklott keleti utja közben a hős vezérrel részletes egyetértésre juthatna, az irány- és alapeszmék felőli egyetértés előkészitését Türr tábornok hathatós befolyásától s Pulszky Ferencz képviselőnk tapintatától vártuk. Miszerint erre vonatkozó egyik alapnézetem az olvasó előtt ismerve legyen, helyén látom Pulszkyhoz irott egyik magánlevelemből a következő kivonatot ideiktatni:

Kossuth — Pulszky Ferencznek.

Páris, szeptember 24. 1860.

(Kivonat.)

— — Képviselői érintkezésedben Garibaldival e nézetek vezessenek. Ausztria taktikai készültsége s hadászati helyzete

kapcsolatban a varsói complottal s az avatkozás perspectivájával Magyarországban, kettőt tesz szükségessé: tekintélyes erőkészültséget a harczra ugy Olasz- mint Magyarhonban, s azt, hogy a háboru egyenesen Victor Emánuel tekintélyével vitessék. Nálunk a harcz élet- vagy halál-kérdés s nemzetünk csak észszerű kilátások által birható oly föllépésre, minőt helyzetünk nélkülözhetlenné teszen. A kormány átlátja, hogy mind szükséges, mind arithmetice tanácsos 30—40—50, de legalább is harminczezernyi segédsereget küldeni Magyarországba; de nekünk nem csak az kell, hogy ily sereg menjen oda, hanem hogy Victor Emanuel király zászlójával, nevében s a közte s köztünk nemzetünk nevében kötött formális szövetség alapján menjen. Ez a mi helyzetünk okvetlen követelménye.

De ezen formában, ezen alapon én semmit sem ohajtok melegebben, semmiben az osztrák hatalom megtörésének biztosabb zálogát nem látnám, mintha e segéd-sereget Garibaldi vezetné.

Mondd el neki: minő ellenállhatlan erőt fejtene az ki úgy számban, mint erélyben nemzetünknél, ha Garibaldi és én együtt jelennénk meg magyar földön, — ő mint a velünk szövetséges királynak képviselője!

Puhatold ki okosan: hajlandó volna-e erre s minő feltételekkel? S ha az eszmét megkedvelni látszik, mondd, hogy egymás közt, teljesen magunk közt, combinálandjuk a modus operandi-t, s hogy bennem s általam nemzetemben törhetlen hűségű, hálás szövetségesre számithat. — — — stb.

(Aláirva) Kossuth.

Ugyane tárgyra vonatkozólag október 26-án Klapka tábornoknak a következőket irtam:

»Arra nézve, hogy Ön a dictatorral szóljon, azon megjegyzésre utalok, mi a dictátor vezényletére nézve Pulszkyhoz intézett utasitásomban foglaltatik. Szükség leszen Turinnak menni, Pulszkytól megtudni, e pontra mi választ adtak, s ha nem adtak, Cavourral beszélni. Nekem vezéreszmém ez: Meglehet, tán nem volnának Turinban idegenek azon gondolattól, hogy a dictátor, habár csak szinleg is, amugy »auf

eigene Faust« látszassék nálunk operálni. Én ezen eszmét el nem fogadom, nekünk a király szövetségéhez kell ragaszkodnunk, ebben fekszik az erő, ezt igérték meg, erről tudósitók a nemzetet. Én nagyon óhajtom, hogy Garibaldi legyen a segédsereg parancsnoka, de azon seregnek a király seregének kell lenni (önkéntes vagy nem, az nem változtat a dolgon) s nem Garibaldi privát-seregének, s neki a király megbizásával, a király tábornoka gyanánt kell fellépnie. Ezért kérem figyelembe vételni, mit Pulszkynak ez iránt irtam s ezért szükséges először Turinban jönni tisztába.«

IV.

Utasitás Pulszky Ferencznek és ennek válasza.

A turini kormánynyal tisztába hozott állapodások végrehajtásának közvetitésére Pulszky Ferencz ur levén megbizva, az Igazgatóság tagjainak további személyes jelenlétére Turinban ez időszerint többé szükség nem vala; annálfogva szeptember 18-án Turinból mindhárman elutaztunk, miután magunk közt a teendők iránt megállapodásra jöttünk.

Utközben London felé Párisban nehány napra megállottam s onnan Pulszkynak Turinba az itt következő utasitást küldöttem:

Kossuth — Pulszky Ferencz turini képviselőnek.

Páris, szept. 23. 1860.

I. A turini franczia követ visszahivása reánk nézve azon sajnálatos következményt vonja maga után, hogy Nigra miniszter ur is kényszeritve látja magát Párist elhagyni. Holnapra bucsuaudiencziát kért a császártól, ki tegnap késő éjjel érkezett. Változtatni fog-e e találkozás határozatán, — nem tudom, de alig hiszem, mert a franczia külügyminiszter, a diplomácziától szorittatva, Nigra ur visszavonulását szükségesnek tartja, mint megnyugtató bizonyitványt, hogy a diplomácziai szakadás Páris és Turin között nem tettetett játék. Párisi állásunk Nigra ur távoztával nehezedik; ugy az

értesülésnek legbecsesebb forrását, mint a combinált működés előnyét vesztjük általa. A nála rendelt hitellel való rendelkezés is nehezül. E részben szükséges, hogy a képviselő a miniszterelnök urat a kellő rendelkezésekre figyelmeztesse, vagy az ittmaradandó követségi titoknok urral, vagy más, neki jobbnak tetsző módon, nehogy a követ távozása munkálatainkban akadályt okozzon. Ez sürgető, mert mihelyt Nápolyból választ veszek, Szerbiába ügynököt szándékozom küldeni.

II. A mi Szerbiát illeti, Milos herczeg pár nap alatt várható halála *) szükségessé teszi, hogy Mihály herczeg állásának biztositását kitelhetőleg előmozditsuk. Nigra követ ur — kérésemre — szólani fog bucsulátogatásakor erről a császárral.

Figyelmeztesse Ön Cavour miniszterelnök urat e tárgyra, hogyha a mit e részben tehet Mihály herczeg javára akár Belgrádban, akár Konstantinápolyban, ne késsék vele.

Cerruti ur figyelmeztetendő lesz, ne mulaszsza el Mihály herczegnek megemliteni, hogy mihelyt atyja halálát megtudtam, Mihály herczegnek javára befolyásomat mind itt Párisban, mind Turinban felhasználni siettem. — Legyen szives Ön Sir James Hudsonnál Anglia nézetei felől magát e részben tájékozni.

III. Montebello herczeg franczia követ Szent-Pétervárott Gorcsakoff herczegnek jegyzékben jelentette ki, hogy ha a varsói conferentia Napoleon császár meghivatása nélkül tartatik meg, a császár kénytelen lesz azt saját maga ellen irányzott tüntetésnek venni. Indirekt ujjmutatás volt arra, hogy hivassék meg Francziaország is. — Nem hivatik meg s a conferentia mégis megtartatik.

A császár, ki még mindig azon határozatlanságok egyik fázisában van, mik nála nem szokatlanok, a helyett, hogy elhatározná magát a coalitionális kihivások ellenében, azt várja, hogy Anglia jelen lesz-e Varsóban vagy nem. Ha nem, akkor nem tulajdonit nagy fontosságot a varsói tanácsnak. E határozatlanság az ellenünk készülő interventió valószinűségét növeli.

---

*) Szeptember 26-kán halt meg.

IV. Minden olasz-barát mondhatatlanul aggódik a turini kormány s Garibaldi közti surlódáson. Cavour gróf legmelegebb barátai is azt tartják, hogy még személyes lemondása árán is el kell az összeütközést távoztatnia.

Mireánk nézve a bajnak ilynemü orvoslása nem sokkal kisebb baj volna, mint a baj maga. Azonban a miniszterváltozás lehetőségét nem lehet szem elől tévesztenünk. — Ha ily sajnálatos fázis adná magát elő, igyekezzék Ön Cavour és Farini urakat meggyőzni, mennyire életkérdés Olaszhonra nézve, hogy kilépésök előtt a királyt kapaczitálják annak szükségéről, hogy utódjaik kinevezésének feltételéül tegye a velünk megállapitott programm erélyes fenntartását. Ezt más uton is ajánlani kellene a királynak; ismerős Ön Rattazzi urral?

V. Egyébiránt kivánatos, semmit el nem mulasztani, a mi a Garibaldival való összeütközést elhárithatná. Okom van hinni, hogy ha Bixió ur (a párisi) megbizást kapna Nápolyba menni, igen jó, talán eldöntő befolyást gyakorolhatna Garibaldi határozatára, nemes érzelmeihez adresszálván magát. Nagy s veszélyes tévedés volna Turinban azt hinni, hogy a királynak hatalmában van akármit is tenni, ajánlani Garibaldinak, a minek csak gondolatja is sértés volna. Garibaldi előtt csak két ut lehetséges; vagy nem engedni s dominálni a helyzetet, vagy azt mondani: az első felvonásnak vége, tiz millió népet adok, rendezzétek, fejtsétek ki belőle az erős contingenst a második aktushoz, — ha annak ideje eljő, ismét sikralépek, addig megyek káposztámat kapálni Caprerába. E második magasztos állás a történelemben, minek mása nincs. Cincinnatusé aránylag semmi. Garibaldi lelke nem fogékonytalan a büszke alázatosság ezen ambitiójára, csak kéz kell, mely megpenditeni tudja lelke hurjait..... Bixio talán tudná.

De ha minden kormány szegény arra, hogy Garibaldinak adhasson valamit, arról gondoskodni, hogy Garibaldi környezetéből azok, kik existentiájukat az ő csónakjába vetették, biztositva érezzék jövőjüket, a lehető legnagyobb szükség volna. Ez eddig kikerülte Cavour gróf figyelmét. Használja rá Bixiót.

Ámde Bixio nem fogja magát feltolni, ha fel nem kéretik. Fel kell kérni s biztositásokkal ellátni.

Emlitse Ön ezeket nevemben a miniszterelnöknek s Farini urnak, de bocsássa előre, hogy e tanácsadásra nem avatkozási viszketeg, hanem a közös veszély szemlélete unszolt.

Kossuth.

— 24-én.

Épen most hallom hiteles kutfőből a hirt, hogy a francziák császárja mégis csakugyan meghivást kapott a varsói értekezletre. Ha ez áll, s ha csakugyan küld követet vagy maga megyen, akkor a varsói tanács nem anti-napoleonos coalitió, hanem a forradalmi elv elleni complott természetével birand, s ha igy, akkor Velencze eladása alkalmasint ajánltatni fog az osztráknak, mint szinte hogy azzal, a mit birodalma egységének nevez, megegyeztethető conczessiókkal csendesitse le Magyarországot. Engedend-e az osztrák ennek a tanácsnak, nem tudom; de nem tagadom, félek a varsói complottól, ha a franczia kormány részt veszen a gyülésben. Ügyelni kell a lehetőségekre, iparkodjék Ön, de vigyázattal, tájékozni magát, mint vélekednének Turinban Velencze megvételének lehetősége felől, a mi őket ugyan a háboru szükségétől pillanatnyilag felmentené, de Ausztriát jövendő bosszura erősnek hagyná.

A Garibaldival való czivódás mindinkább veszélyes alakot ölt. Nigra miniszter ur ma sürgöny által szólitja fel a miniszterelnököt, hogy kérje fel Bixio urat a missióra. Legyen tehát szives képviselő ur, fentebbi utasitásom értelmében, a miniszteriummal nevemben is haladéktalanul szólani.

Fanti tábornok hadügyminiszternek Garibaldit szerencsés s merész kalandornak bélyegző proklamátiója itt általánosan rossz vért csinált a közvéleményben; közönségesen azt hiszik, hogy minél határozottabb a király s miniszteriuma meg nem engedni, hogy Garibaldi Olaszhon ügyét valami gondatlan lépéssel veszélyeztesse, annál illendőbb, annál politikaiabb, de sőt az igazság is követeli, hogy a király azon férfiu ellen, ki koronájának gyöngyei közé Nápolyt és Szicziliát csatolja, személyes sértéseket ne engedjen. Itt azt hiszik,

hogy Fanti tábornok elbocsátása a Garibaldival kivánatos jó egyetértés helyreállitására sokat tehetne. Ha Önnek e véleményt, mint párisi tényt discrétióval emliteni alkalma nyilnék, minden esetre gonddal legyen, hogy azt nem javaslás, hanem csak hirjelentés gyanánt emlitse.

Kossuth.

Pulszky válasza.

(Kivonat.)

Turin, szeptember 27. 1860.

Van szerencsém jelenteni:

1. Párisba megküldték a hitel-levelet számunkra negyvenötezer frankig. Nigra eltávozása e részben nem teszen semmi akadályt. Conte Gropello követségi titkár ott marad s a kifizetés reá van bizva.

2. A fegyverelszállitás gyorsan eszközöltetik. Vetter altábornagy azon volt, hogy ágyutalp, kerék-, kovácsműhely, lószerszám, egy szóval: minden, a mire szükségünk lehet, felrakassék a hajóra. Dicséri Benzi és Pettinengo tábornok szorgalmát, pontosságát, szolgálatra készségét.

3. Cerrutti elment. Génuába indul holnap, szintugy Morin (Matheidesz), kivel tudattam még ma Klapka tábornok figyelmeztetését s illetőleg utasitását a legnagyobb discretio s titoktartás iránt.

4. Szerbiát illetőleg: Milos csakugyan meghalt. Figyelmeztetem a miniszterelnököt, hogy Mihály javára tegyen mindent, a mit tehet, Belgrádban és egyebütt, feltéve, hogy nem Garasanin *) a Tuilleriák jelöltje.

5. A varsói összejövetel iránti érdekes felvilágositást tudomásul vettem.

6. A lehető miniszteri válságot illetőleg: Cavour és Farini jó lábon állnak Rattazzival s mindenbe be fogják avatni. Én őt nem ismerem személyesen, azonban ismerem barátait. Ha csakugyan bekövetkeznék a válság, jó volna talán, ha a királynál kihallgattatást kérnék, melyben a velünk

*) Én Milos halálának esetére mindig s mindenütt azon nézetemnek adtam kifejezést, hogy Mihály herczeg reánk nézve végtelenül jobb, mint Karagyorgyevics, de Garasanin végtelenül jobb, mint akárki más.

megállapitott programm erélyes fenntartását kérném s más utakon is fogom ajánltatni.

7. Garibaldival sokkal veszélyesebb a dolog, mint a minőnek látszik. Bertaninak már sikerült Bixiot (Ninot), Medicit, Cosenzet, Pallavicinit gyanuba hozni, minthogy mindezek egyformán ajánlják a kibékülést. A miniszterium csaknem lemondott a mostani körülmények közt a kiegyenlithetésről s az események folyamától várja ezen feszült állás változtatását. Bizik a parlamentben, a velenczei eladást nem hiszi. Fanti proclamatiója nem Garibaldit, hanem Lamoricièret bélyegezte merész kalandornak; roppantul sajnálják itt a félreértést s Fanti ostoba stylusát, mely oly félreértésre adhatott okot.

Turin, október 1. 1860.

Farini s Artom azt mondják, hogy lemondtak itt minden reményről, a viszály kiegyenlitése iránt s miután se Pallavicinire, se Nino Bixióra, se Cosenzre, se Medicire nem akar hallgatni a dictator: más módon akarják a dolgot végezni. A módot nem mondta meg nekem Farini, azonban ugy tudom, hogy a mint a kamarák megadják bizalmi szavazatukat, Sziczilia a piemonti sereg által fog elfoglaltatni. A brigada del Re e czélból máris hajóra szállt s elindult. Azután a király élére áll római seregének, lenyomul Gaetának, elfoglalja: s meglátja, vajjon Garibaldi mer-e ellene kardot rántani? Farini a királylyal ment s aligha nem marad Nápolyban. Garibaldi mostani decretumait semmi esetre sem fogják ugy tisztelni, mint a Ricasoliét, minthogy állását oly alapra fektette, melyet itt elfogadni lehetetlen. — —

Épen most hallom, hogy Garibaldi megigérte 25-én, hogy elcsapja Bertanit, ez azonban 27-én még mindig oldala mellett volt. Ha csakugyan elcsapja Crispivel együtt, akkor kiegyenlittetik a viszály.

Fanti proclamatióját semmi olasz ujság nem magyarázta Garibaldira.

A kamrában Garibaldit annyira kivánják kimélni, a mint csak lehet. Legtöbbet várnak a király személyes jelenlététől Nápolyban s találkozásától a dictatorral.

(Aláirva) Pulszky.

E várakozás teljesen igazolva lett. A király jelenléte Nápolyban, kapcsolatban a győzelemmel, melyet Cavour politikája az alpesaljai parlamentben kivivott, a helyzetet jó kerékvágásba terelte, s Garibaldi magasztos polgárerénye a méltán rettegett bajoknak véget vetett.

V.

A varsói értekezlet.

A mi a varsói találkozást illeti, ennek osztrák programmját sugalmazott félhivatalos tudósitások a következő nyolcz pontban adták elő: 1. Harcz a forradalom s a forradalmi szellem ellen mindenütt. 2. Épségben tartása minden fenálló souverainitásnak és határoknak. 3. Ellenszegülés minden Olaszországban tett és még tehető változásoknak. 4. Visszahelyezése a kibirtoktalanitott olasz fejedelmeknek. 5. Oroszország segélyt nyujt Ausztriának a birodalom bizonyos meghatározott részeiben (ez nekünk szólt); ugy szintén Porosz- és Bajorország is, szintugy meghatározott más részekben. — Ezért természetesen kellett valamit nyujtani Oroszországnak s Austria a 6. és 7. pontokban azt ajánlotta fel, hogy lemond az 1856-iki párisi szerződésről s Oroszországnak visszaadja régi állását a keleten és kötelezi magát, hogy a lengyel kérdést felállitani nem engedi. S miszerint a porosznak is jusson valami, az 5. pontban tőle igénybe vett interventióért a 8. pont egyetértő eljárást kötelez minden jövendőbeli kérdések iránt, különösen a rajnai kérdést illetőleg (ez meg a francziának szólt).

E gyönyörűséges osztrák programmnak, mely az »isteni jog« daliáinak számára a hajdani szent szövetség aranykorát zúditotta volna a szabadság vágyától ihle-

tett nemzetek nyakába, csaknem hivatalos szentesitést látszott adni Gortsakoff azon válasza, melyet Montebello franczia követ fentebb emlitett tiltakozására adott s melyben kijelentette, hogy Oroszország melegen óhajtja ugyan a franczia barátságot, de a franczia-szárd barátság oly tanokra bátorit, melyek a trónokra veszélyesek, Oroszországnak tehát, másokkal egyetértve, a rend és a monarchia érdekében szót kell emelnie s azért a varsói találkozás meg fog tartatni.

A czár azonban nem volt hajlandó Napoleon császárral ujjat huzni s Montebellót felszólitotta, irja meg császárjának, miként a czár nem a végett megyen Varsóba, hogy ellene coalitiókat csináljon, hanem a végett, hogy az engesztelődést előmozditsa; a miről a császár meggyőződhetik, ha szives lesz a varsói találkozásban részt venni. Egyszersmind azon nézetének is kifejezést adott, hogy a közegyetértésre jutás nagyon előmozdittatnék, ha Napoleon császár tudatná nézeteit az olasz ügyek rendbehozatala felől. Sőt a czár még két izben levelet is intézett Napoleon császárhoz, melyekben őt a varsói találkozásra meghivta. A császár megköszönte a meghivást, de igen hidegen értésére adta a czárnak, hogy »nem instál magának belőle« (miként Erdélyben mondják).

E mellett Thouvenel franczia külügyminiszter egy jegyzékben kifejtette a franczia kormány politikájának vezérelveit az olasz ügyek iránt. E vezérelvek még mindig a zürichi békekötés álláspontjához ragaszkodtak ugyan s a halva született confoederatio és európai congressus hurját penditgették, de e mellett határozottan ki lett jelentve, hogy Francziaország az olasz ügyekbe semmi erőszakos külavatkozást meg nem enged; a császár ugyan tudtára adá Victor Emánuel király-

nak, hogy franczia segitségre semmi esetre sem számithat, ha Velencze végett Austriát megtámadja, azonban az is kimondatott határozottan, hogy bárminő lenne is egy ily háboru kimenetele, Olaszországnak az 1859-ki háboru előtti állapotba visszalökéséről többé szó sem lehet s nevezetesen Lombardia birtokát kérdésbe vonatni semmi esetre meg nem engedi.

Ilyen volt a franczia »fogadj Isten« a varsói »adj' Isten«-re. Az angol kormány pedig, lord John Russelnek Sir James Hudson turini követhez október 27-ről intézett, egy gyönyörü sürgönyével kiáltotta bele a Varsóban találkozott hatalmasságok tanácskozásaiba a hatalmas Angliának azon politikai hitvallását, hogy a kormányukkal elégedetlen népeknek joguk van forradalmat csinálni, joguk van dynastiát változtatni. E nevezetes sürgönyt, melyet e fejezet végén közlök, nyomában az augusztus 31-kei jegyzéknek, melylyel oly kiáltó ellentétben áll: valódi áldás gyanánt üdvözölte minden szabadságbarát Európában s az olaszoknak okuk volt elmondani, hogy az reájuk nézve felér egy hadsereggel.

A varsói találkozásnak nem volt semmi eredménye. Az orosz czár, reámutatva a franczia elhatározásra, külavatkozást meg nem engedni s reá mutatva a szövetségi viszonyra, mely ez elv alapján Francziaország s Anglia közt fennáll: azt a komoly tanácsot adta Ferencz József császárnak, hogy jól fogja tenni, ha felhagy támadási szándékaival s békén marad; Austriának az 1856-ki szerződés megváltoztatására vonatkozó kecsegtetéseire pedig egyszerüen azt felelte, hogy az nem függ Austriától, ahhoz másnak is van szólója.

Emlitésre méltónak tartom még, a mit a varsói conferentia felől párisi képviselőnk, (nemeskéri) Kiss

Miklós 1860. november 4-én kelt levelében találok. Ő ugyanis ezeket irta:

»Tökéletesen igaz, a mit a lapok az ellenszenvről irnak, melyet az osztrák császár iránt Varsóban nem csak a nép, nem csak az uri körök, hanem még a katonaság is tanusitott. Természetesen volt nagy udvari tánczvigalom; de a katonai párt kikérte Sándor czártól, hogy az polgári ruhában legyen, csakhogy osztrák diszjelvényeket ne kelljen viselniök. Ugy is történt s a mint az osztrák császár körjáratra indult a termekben, minden orosz elfordult s elment utjából. Fagylaló ür vette körül. Ez bizonyos, valamint bizonyos az is, hogy az orosz czár Varsó óta sajátkezüleg irt Napoleon császárnak, négy hosszu lapon mentegetődzve s kérve engedelmet, a miért Ferencz József császárt elfogadta.«

A mi minket illet, minket már maga azon tény, hogy a varsói összejövetel október harmadik tizedéig huzódott, meggyőzött a felől, hogy az év folytában nem lesz háboru, amint pedig az összejövetel eredménytelensége tudomásunkra jutott, bizonyosnak tekintettük, hogy a háborura, melyhez reményeink kötve valának, a jövő tavaszig kell várnunk. Csakugyan ezen meggyőződéshez tartottuk ezentul magunkat intézkedéseinkben.

VI.

Érintkezések a magyarországi központi bizottsággal.

Turinból elutazásunk előtt megbeszélvén magunk közt a teendőket, ezek közt *Teleki* Lászlóra azon fontos hivatás várt, hogy a magyarországi központi bizottságot egyik befolyásos tagja (T.... K....n) által, kivel Zürichben kellett találkoznia, az itt künn végzettek s

ahhoz kötött kilátásaink felől értesitse és tudtunkra adja, hogy mi az, a mit mi tőlük várunk, kivánunk.

Ezekre nézve *Teleki* László egyik levelében a következőket találom:

Genf, 1860. október 4.

— — — — — Annak, a kivel Zürichben találkoztam, mindent megmondtam, a mire megbiztatok. Nevezetesen:

1. Hogy constitualják magukat ugy, a mint eddig nem voltak constituálva.

2. Hogy katonai egyénekkel renforcirozzák magukat.

3. Hogy adjanak testet a nemzetiségekkel kibékülésnek formális alku utján a belföldi vezérekkel.

4. Hogy a (köztünk sokszor emlitett) otthoni három katonai parancsnok közül október végeig egyik okvetlenül kijőjjön s mindenről, különösen az egész katonai szervezésről, részletesen referáljon s velünk otthoni tisztjeik teljes névsorát is közölje: minek következtében aztán a kijöttel teljesen meg lehessen állapitani a működési tervet, mely jövő tavaszkor foganatba menend.

5. Hogy küldjenek ki egyéneket, kik különösen a franczia császárnál a nemzetnek Igazgatóságunk iránti teljes bizalmát és pártolását kijelentsék. Hozzátettem még azt is, hogy otthon e czélból aláirásokat gyüjtsenek, az aláirási iv fejének külföldön lehetvén az ivre közmegállapodás szerint ráiratni.

6. Szivükre kötöttem azt is, hogy Oroszországba küldjenek valakit hazánk iránt a jó hangulat élesztése czéljából, de ügyes, higgadt, biztos embert, ki ott összeköttetésekkel birjon.

7. Végül megkivántam, hogy ugy tekintsenek minket, mint valódi Igazgatóságot, melynek rendeleteit teljesitlenül hagyni a hazára nézve veszélylyel jár. Ha történetesen olyasvalamit találnánk rendelni, a minek végrehajtása lehetetlenséggel találkoznék, arról azonnal tudósítsanak.

Ugy hiszem, elég erélyesen beszéltem. Minden meg lőn igérve. Csupán az orosz missióra alkalmas egyén megtalálásában látott zürichi barátom nehézségeket; de ebben is el fog járni.

Megállapodtunk a jelszó iránt is azon esetre, ha történetesen olyat küldenénk a hazába, kinek megbizhatóságát előbbről még nem ismerik. De igen megkértek, ha csak lehet, ne küldjünk soha mást, mint olyat, a kit ők már előbb izenettel biztak volt meg és ne küldjünk soha idegent.

— — — Valamint azon asszonyságnak, kivel Turinban találkoztál (B . . . . . n R . . a grófnő), te is, én is, Klapka is megmondtuk, hogy ha az otthoni comité körében meghasonlás történt volna vagy történnék ezentul, — mi a forradalmiakkal (Komáromy Gyurival s az ő pártján levőkkel) tartunk: ugy azt komolyan megmondtam annak is, kivel Zürichben találkoztam; azt is hozzátéve, hogy ha meghasonlás történnék az otthoni comité kebelében, azt nekünk azonnal hirül adják; mire ő magát becsületszavával kötelezte. — — stb.

(Aláirva) Teleki László.

Ez utolsó pont némi felvilágositást igényel, melyet a következő levélkivonatok fognak megadni:

Kossuth — Teleki Lászlónak és Klapka Györgynek Genfbe.

London, szeptember 27. 1860.

Mult éjjel érkeztem. A fődolog, a mi iránt mindjárt irni akarok, ez:

Párisban még ott találtam Károlyi Edét hazulról, s kivüle a volt temesi főispán fiát, mint szintén annak öcscsét, kivel Laczinak Zürichben találkoznia kellett.

Higgadtan átgondolt eredménye tudakozódásaimnak az, hogy az otthoni középponti bizottmány nemcsak nem csinált eddig semmit, hanem ha ugy marad alakitva, a mint van, nem is fogja megcsinálni azt, a minek megcsinálása a dolgok jelen állásában élet-halál-kérdés a hazára nézve.

Ide számitom különösen 1. az oláhokkal, szerbekkel s horvátokkal való megalkudást (a határőr-ezredeket különösen odaértve); 2. a felkelési szervezést hadtudományi alapon.

Gondoljátok csak, minő halálos csapás volna, ha mi hadmiveleti terveinket végrehajtásba veszszük azon feltevésben, hogy e kettő meg van téve, s ugy találjuk, hogy nincs megtéve! Irtózat-rá csak gondolni is!

Már pedig hiába áltatnók magunkat: a másodikra nézve semmi sem történt, az elsőre nézve pedig szintugy semmi, kivévén itt-ott nehány magán kivül senkit sem képviselő egyénnel való fraternizácziót poharak közt, a minek nincs teste s a mire nem lehet munkálati tervet alapitani. Ez annyira megy, hogy a volt temesi gróf (ki egyebiránt jól dolgozik s népszerűbb a szerbek közt, mint valaha volt, hajdani hivatalos tekintélyének külszinével Szent-István napját nagy éclat-val tartotta meg Temesvárott) egyenesen kiküldte fiát, megtudni tőlem, hogy mit mondjon a szerbeknek s mit tegyen velük, — mert a comité semmit sem tesz, semmi életjelt nem ad.

Emlékezhettek, hogy ezen tevéketlenség iránti panaszok más, sőt minden kutfőből is hangzanak fülünkbe s ebben van főoka annak, hogy tudtuk-hirük nélkül, következőleg kivülünk és nélkülünk is mindenféle elszigetelt működések történnek a hazában, miből csak zavar s détailban való leveretés következhetik.

Emlékeztek arra is, a mit Komáromy Gyuri irt utolszor: »a kik most a mozgalmat vezetik a központon, a forradalmat csak mint utolsó rosszat fogadván el, s minket maguknál forradalmiabbaknak tartván, nem bizván bennünk, — visszavonulunk, stb.«

Kossuth.

E levelem többi részét nem találom, hanem a kapott válaszok oda mutatnak, miként én e semmit nem tevést annak tulajdonitottam, hogy Komáromy György s a központi bizottságnak vele egyetértő határozott tagjai paralyzálva találják magukat a bizottság igen kétes határozottságu többi tagjai által, kik reám azt a benyomást tették, hogy nagyon nem bánnák, ha forradalmi czégü bárkájukat a szél a concessiók kikötőjébe hajtaná bele. Mi reánk, a turini egyezkedés folytán, kötelezettségek hárulnak, melyeknek meg kell felelnünk s ismerve a közérzületet hazánkban, meg is felelhetünk, de csak ugy, ha a működés vezetése otthon

tevékeny és határozott kezekben összpontosul s azért én szükségesnek tartottam, hogy az Igazgatóság egyenesen szólitsa fel Komáromy Györgyöt: vegye a gyeplőt kezébe.

Erre vonatkozik Teleki fentebbi levelének utolsó pontja, melyhez még ezeket adta hozzá:

»Igenis kell, hogy Gyuri s az ő pártján levők az alkudni hajlandókat ildomosan mellőzzék s többé semmi titokba ne avassák. Erre minden kellő lépés meg van téve, ép ugy a mint mindhárman szivére kötöttük annak az asszonyságnak is Turinban. De ha ugy jelöljük ki Komáromyt, mint az egyedüli főnököt Magyarországon, ez által inkább gátoljuk müködését, mintsem hogy elősegitenők.«

Teleki e nézetében Klapka is osztozott, minélfogva én október 14-ről ezt adtam válaszul:

»Én együttmüködésünk egész logikáját mindig és mindenben tisztelni fogom. Javaslatomat nem helyeseltétek. Többségben vagytok: a többségé a határozat. Határoztatok s marad a dolog a mellett; csak pro memoria jegyzékbe teszem, miként félek, hogy e határozatnak keserves következései lesznek. Elismerem, hogy közönséges időkben tanácsos lehetne azon uton járni, a melyhez ti ragaszkodtok: de ily körülmények közt, mint a mostaniak, potentialis csomóátvágásokat tartok szükségesnek; mert ha azt várjuk, hogy az egyenetlenség kitörjön a központon, tartok tőle, oly kerékvágásba hagyjuk a dolgot sodortatni, melyből kivenni többé nem birjuk. A kerékvágás pedig lesz inertia és semmi vagy fonák készület, avagy pedig pronunciált szakadás s annak következtében rohamitott koczkáztatás. Adja Isten, hogy az, a kit október végére várunk, kielégitő kimutatásaival aggodalmaimat eloszlathassa.«

*

A mi gróf Károlyi Edét illeti, kiről, minthogy már nem él, szabad tartózkodás nélkül kiirnom, hogy a központi forradalmi bizottságnak tagja volt, s kit én Turinból menet Párisban találtam: ő Napoleon császár ked-

vencz félvér öcscsével, Mornyval bizalmas baráti viszonyban volt. K. Ede mint hazafi, természetesen, nem tehette, hogy ne szóljon hazájáról; mire Morny azt találta mondani, hogy jól tenné, ha egy »kis emlékiratot« irna a császárhoz, mit ő (Morny) majd kézbesitene. K. Ede ezt annyira komoly és fontos dolognak vette, hogy nemcsak rögtön neki ült a »petite note« megirásához, hanem még Telekit is Párisba telegrafálta Genfből, ki azonban már későn érkezett arra, hogy a szerinte hiányos és statistikai adatok tekintetében hibás szerkezetü emlékiraton javithasson. De (miként nekem október 4-én irta) »rossz nem volt benne; praecisio nélkül levén irva, használni nem igen fog, de ártani sem.« Hanem az, hogy Morny lett a dologba beavatva, sehogy sem tetszett Telekinek. Ő Mornyt Walewskivel egy categoriába, ügyünk ellenségei közé sorozta, ki mindent megteend, a mi tőle kitelik, hogy hatalmas testvérjénél ártson a magyar ügynek; sőt — a mint Teleki magát levelében kifejezte — Mornyt általában olyan embernek tartotta, a ki »csak akkor lesz nyugodt, mikor a franczia kormányt a legteljesebb reactio kerékvágásában látandja. Ne adja meg Isten neki soha ezt az örömöt.«

Telekinek e levelére október 14-én adott válaszomban ezeket találom:

»Károlyi Edének Párisban Kiss jelenlétében is különösen megmondtam: 1. hogy Morny barátjától óvakodjék s dolgainknak még csak árnyékát se gyanittassa vele, mert az kész mindenkit elárulni, még testvérét is; 2. hogy memorandumát in thesi nem ellenzem, mert hiszen se nem árt, se nem használ; ártani semmi esetre sem ártand, ha vigyázva lesz irva (adtam is neki némely tanácsot, részint hogy mit mondjon, részint hogy mit ne mondjon) — hanem ne gondolja, hogy valami fontos dolgot csinál, leghihetőbb, hogy memoir-

ját nem is olvassák, a polczra teszik. Értésére adtam, hogy »petite note«-iratás azon elcsépelt diplomaticai fogások közé tartozik, mihez a végett nyulnak, hogy az embert szép szerivel lerázzák a nyakukról. Utoljára is a jó fiu beleszeretett eszméjébe: Isten neki, gyönyörködjék benne s váljék egészségére. Hanem azt már mégis csak elhagyhatta volna, hogy téged megutaztasson.«

Teleki különben október 4-kei levelében gróf Károlyi Edét olyan embernek festi, ki »bir erővel s tevékenységgel s kit lehet használni, de vigyázattal, mert kissé tulbecsüli magát, a zajt pedig szereti s szerepelni akar, hát nem eléggé vigyázó s e miatt otthon tartanak tőle.« *)

Idevonatkozólag ugyanazon, sok mindenfélére kiterjeszkedő levelében még ezeket is találom:

Tudod-e, hogy Ede az oroszok megnyugtatásában is munkás volt Párisban? Az orosz követnek (Kiseleffnek) is adott be egy iratot, melynek czélja volt ügyünket megkedveltetni. Ennek párját a nagy urnak is benyujtá. Hát meglesz az archivumban a benyujtónak örök dicsőségére. Hanem gondolnád-e, hogy mi volt egyik főargumentuma? Az, hogy én, Teleki László! a magyar emigrácziónak ilyen-amolyan kitünő tagja, már évek óta megszakitottam a lengyelekkel minden összeköttetést s kerülöm őket mint a döghalált! — Ez persze merő hazugság. Mindenféle lengyelekkel vagyok összeköttetésben, gazdagokkal, szegényekkel, aristocratákkal, katonapártiakkal, democratákkal; számtalan barátom van a lengyelek közt; minden tettem dementálni fogja naponta a valótlan informatiót, mely engem részint szamárnak, részint képmutatónak tüntet fel; s még az a hibája is megvan a rága-

*) Teleki itt-ott igazi francziás esprit-vel füszerezte itéletét az emberek felől. Egyszer egy jeles hazánkfiát mentünk együtt meglátogatni. »Én igen nagyra becsülöm ezt a barátunkat; — mondá utközben — tiszteletre méltó jellem, csak az a kár, hogy magát oly nagy embernek tartja. Irántad csak van annyi deferentiával, hogy elsőnek elismer, legalább még most; de azon föltétel alatt, hogy te őt másodiknak ismerd el; még pedig *solo*, nem *sub clausula*.

lomnak, hogy nem is argumentum, még csak nem is sophisma. Kérdőre vontam Edét: hogy merte ezt tenni? Azzal mentette magát, hogy ezt *** »barátom« mondta tollába, a ki ezt a cselszövényes fordulatot nagyon ügyes diplomacziának tartotta. Köszönöm szépen. Ezek aztán diplomaták! Hogy ez iránt megkérdezem azt a »barátomat«, természetes: de ez nem ide tartozik.«

Gróf Károlyi Ede emlékiratos buzgólkodásának következése az volt, hogy hazamenet Salzburgban elfogták s Gráczba internálták. Nem hiába intettük, hogy óvakodjék Mornytól! — — Különben elfogatásának nem volt komoly következése. Az október 20-kai arczváltoztatás után Bécsben a »kegyesre« játszották magukat. Károlyi Ede már november első napjaiban szabadon haza mehetett.

VII.

Tömeges elfogatások otthon.

Károlyi elfogatásával egyidejüleg a hazában is történtek elfogatások, még pedig tömegesen; többnyire Temesváron és a Bácskában, de Erdélyben is.

Temesvárott: Pesty Frigyes, akkor a »Delejtű« szerkesztője és a kereskedelmi és ipar-kamara titkára; *Hazay* Vilmos nyomdatulajdonos, volt honvéd; *Murányi* Ignácz volt alispán; *Kirch* mérnök; *Turi* Samu, *Stockinger* Mór ügyvédek; *Banovics* József és *Holly* Ernő.

Szabadkán: Czorda Bódog; *Baján: Latinovics* Vincze, *Koczik* Pál, *Papp* Zsigmond, *Gaal* Péter, *Fazekas* József, *Fabián* Pál, *Mandics* Márk; *Zomborban: Korányi* Victor és *Aszt* Nándor; *Becskereken: Feigl* ügyvéd; *Erdélyben: László* Imre, *Décsy* László, *Hatvani* Károly, *Szilágyi* József fogattak el. *Pogonyi* József volt huszárszázados szökéssel menekült. Az elfogottak mind Josefstadtba vitettek s ott részint fogva, részint a

»k. k. politische Strafhausverwaltung« felügyelete alatt, 27 1/2 kr. napi ellátással internálva tartattak.

Klapka tábornok október 7-kén irott levelében azon gyanujának adott kifejezést, hogy ezen elfogatások, különösen a bánátiak és bácskaiak, Nápolyból meggondolatlanul s mindenesetre elhamarkodva haza küldött hirekkel s utasitásokkal állanak kapcsolatban, melyeket Klapka bizonyos fontoskodási s öntulbecsülési viszketeg kutfejére volt hajlandó visszavezetni; s hogy az osztrák hatalom neszét vette annak, miként Magyarország délkeleti határai felől valami készülőben van, ennek egyik jelenségét ekként adta elő: »Engem (Klapkát) az osztrákok mindenütt keresnek: a fejedelemségekben, Erdélyben, a Bánátban, mindenütt, csak itt Genfben nem. A szamarak!«

Minő kutfőre volt e tömeges elfogatások szerencsétlensége visszavezethető, annak nyomába jutni bajosan lehetett volna. A tény mindenesetre indokolta azon figyelmeztetést, hogy embereink megválasztásában a legnagyobb óvatossággal kell eljárnunk; hanem ez a gyakorlati téren sok nehézségbe ütközött, nemcsak azért, mert a megválasztással szük körre valánk szoritva, hanem azért is, mert emberekkel volt dolgunk, a »genus homo« pedig gyarló teremtés, s a nyilt jellemnek, mely a magyarnak egyik szép sajátsága, az ovatlanság, ne mondjam: indiscretio, mint árny a fénynek nyomában jár, — egy-egy meggondolatlan szó kiejtésének veszélye ellen a leggondosabb válogatás sem biztosithatott.

Klapka tábornoknak az elfogatások feletti méltó töprenkedés a következő levelet sugallta tolla alá:

Páris, 1860. október 11.

Az események ezuttal csakugyan rohamitás lehetőségére mutatnak. A rémuralom, mely pár hét óta a hazában con

amore üzi játékát, kapcsolatban a politikai láthatáron feltünedező jelekkel, könnyen meghiusithatják számitásunkat, hogy a cselekvés ideje reánk nézve csak a jövő tavaszszal fog elkövetkezni, s idő előtti kitörést idézhet elő. Ez bizonynyal szerencsétlenség lenne; de megtörténhetik s jobb minden esélyre elkészülve lenni, mint meglepetni. A hatalom nem fog az eddigi elfogatásoknál megállni, azt pedig nem lehet feltenni, hogy egy pár ezer tetterős hazafi össze hagyja magát fogdostatni, mint megannyi birka, a nélkül, hogy végelemzésben ellentállást kisérlene meg. Hiszen elvégre is jobb dolog a késsel kézben meghalni, mint az osztrák tömlöczökben elrothadni.

Tehát nézzünk nyugodtan a kitörés esélyének szemébe s jőjjünk tisztába az iránt, hogy mi a teendőnk, ha az csakugyan elkövetkezik? Én azt hiszem, hogy ez esetben csak egy van, a mit tennünk kell, de ez az egy parancsoló kötelesség. És ez az, hogy fejlehajtva (tête baissée) a mozgalomba vessük magunkat s vezetését kezünkbe vegyük. Nem holmi helyileges czivakodás esetéről szólok, hanem azon esélyről; ha a mozgalom egy komoly általános felkelés jellegét öltené s annak elejét venni nem volna hatalmunkban. »Fais que dois, advienne que pourra« — ez jelszavam. — —

(Aláirva.) Klapka.

*

Pár nap mulva Klapka tábornok személyesen Londonba jövén, e kérdésre azt adtam válaszul: miként én, mióta számkivetésemben szabadon mozoghatok, mindig azt vallottam vezérelvemnek, hogy ha mi, számüzöttek juttathatjuk kitörésre a forradalmat hazánkban, ezt csak azon esetben szabad tennünk, ha nemzetünknek oly támaszt, segitséget s biztositékot nyujthatunk, melyek a nemzetet oly karba teszik, hogy emberi számitás szerint: a siker csak saját határozottságától függjön; ellenben ha a nemzet saját maga veszi kezébe az initiativát s (nem lobbatag émeutöket, hanem) forradalmat csinál, akkor nekünk nem szabad a siker kilátásait

mérlegelnünk, hanem elengedhetlen kötelességünk egyédül vagy tized-század-ezred magunkkal, a mint lehetend, a nemzet segitségére sietni s veszélyeiben megosztozni. Vajjon ez elengedhetlen kötelességet is teljesitve, a vezetést is szabad lesz-e vagy nem igénybe vennünk? — az a körülményektől s a nemzet akaratától függend. A vezetés felelősségétől, ha a nemzet ugy akarja, vissza nem riadok, de azt nem ambitionálom s az alárendeltség engedelmességét is elfogadom. Ez volt mindig vezérelvem, ez most is. Határozottan igy nyilatkoztam több izben *Teleki* Lászlónak is, ki e nézetemben teljes szivvel-lélekkel osztozott. Megirtam ezt haza is más alkalommal. Jó lesz, a mint a körülmények tanácsosnak mutatandják, ezt az Igazgatóság nevében ujra is tudtul adni otthoni barátainknak. Ezeket tehát megállapitott dolognak tekinthetjük.

Egyébiránt nem tagadhatom, miként én nem attól tartok, hogy az elfogatások időelőtti kitörést, hanem inkább attól, hogy lehangolást fognak eredményezni.*) Hanem legyen az én felfogásom helyes, legyen a Klapkáé; első esetben a lehangoltság ellensulyozása, második esetben közreműködésünk értékesitése szempontjából is minden lehető erélylyel azon kell lennünk, hogy a százezer arany frankot, melynek hazaküldésében Cavourral megállapodtunk, de mely még mindig nem lett kiszolgáltatva, végre már hazajuttathassuk**)

*) Teleki Lászlót értesitve ez értekezésünk lefolyásáról, a lehangolás iránti félelmemet e szavak kiséreteben közöltem vele: »Nagy ovatosságra s nagy erélyre van szükségünk mind itt, mind a hazában. S kik kezeiben van a gyeplő otthon? Én borzadok csak rágondolni is«.

**) Ezt sok mindenféle akadékosságok után Pulszky Ferencz fáradhatlan erélyének október 13-án sikerült keresztül vinni. A százezer arany frankot, mi akkor osztrák értékben 140,000 frankot tett, Teleki közbenjárása folytán gróf K. Gyula vitte haza.

s hogy a keletre szánt fegyverzet, melynek elszállitása körül Turinban a legnagyobb hálára kötelező erély és buzgalom lett kifejtve, rendeltetése helyén kellőleg biztosittassék; mire nézve én csakis ugy érzendem magamat megnyugtatva, ha Klapka tábornok, kinek az ügyek személyes vezetése a keleten, közmegállapodás szerint, hivatását képezi, rendeltetési helyére siet.

*

Az elfogatásoknak nem volt komoly következése. Az október 20-kai diploma megjelenése után az elfogottak mind, ép ugy mint Károlyi Edével történt, szabadon bocsáttattak.

VIII.

Fegyverszállitás keletre.

A turini megállapodások végrehajtásának legfontosabb ágazatát mindenesetre a keletre szánt fegyverzet képezte.

Hogy e tekintetben mi történt? — azt, mint szintén az ezzel kapcsolatos egyéb intézkedéseket, az itt következő okmány eléggé meg fogja ismertetni:

A Magyar Nemzeti Igazgatóság 1860. október 20-ki jegyzőkönyve.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság októberben nem ült össze. Az értekezések és intézkedések részint levelezés utján történtek, részint pedig személyes érintkezés utján az elnök és Klapka tábornok közt (ki e végett október 15-én Londonba jött), kik megállapodásaikat jegyzékbe foglalni, Teleki László társukkal közleni s aláirásukkal megerősiteni határozák.

Az október 21-ig történtek s az azok folytán létrejött megállapodások s intézkedések következők:

I. A turini kormány megbizottjai: Benzi lovag és Pettinengo tábornok urak nemzetünk hálájára nagy igényt szereztek maguknak azon erélyes buzgalommal, melyet a kormány által megigért fegyverzeti segélynek valósitása körül tanusitottak.

Ugyanis Pulszky Ferencz turini képviselőnek s Vetter tábornoknak az elnökhez intézett jelentéseik szerint, szeptember 30-áig

a következő hadiszerek lőnek a turini fegyvertárakból számunkra kiszolgáltatva:

Két üteg ágyu, nevezetesen:

8 darab sik (8-fontos),
4 darab (15 cent.) vet-ágyu,
30.000 gyalogsági puska,
5000 vontcsövü (carabine),
3000 lovassági kard.

Az ágyúk mozdonyokkal, töltés-szekerekkel, tartalék-kerekekkel, rudakkal, szóval: minden felszereléssel akként ellátva, hogy szolgálatba-vehetésre még csak a lovak hiányzanak.

Van hozzájuk adva hám- és lószerszám 140 lóra, s két, mindennel tökéletesen ellátott tábori kovács-műhely.

Töltésben pedig következő mennyiség szolgáltatott ki:

Négy millió gyalogsági puska- } töltés.
Háromszázezer carabin- }

320 löveg minden ágyura, névszerint 2560 telj-golyó, 640 kartács-szelencze, 1320 ürgolyó (granát) töltetlen és 280 kartács-szelencze vetágyuhoz, — s mindehhez a szükséges portöltés, gyutacs-cső (Brandröhre) és szerszámok az ürgolyók szereléséhez.

Ezen nevezetes hadkészületnek a keleti határszél lévén az Igazgatóság állapodása szerinti rendeltetése, az mind Genuába szállittatott, onnan tovább hajókon küldendő. Október két első hetében már négy hajó rakodva volt, az ötödik a hó harmadik hetében kezdett rakodni. A két első azonban viharok miatt késni volt kénytelen a genuai kikötőben, csak október második hete vége felé indulhatott el.

II. A lehető legfontosabb érdekek kivánták, sőt a hon jövendője függhetett tőle, hogy kellő intézkedések történjenek, miszerint akkorra, midőn ezen hadkészlet Galaczba megérkezik, Couza herczeggel tökéletesen tisztában legyen az Igazgatóság arra nézve, hogy ezen hadkészlet Moldvában az Igazgatóság rendelkezésére letároltathassék, mint szintén intézkedés legyen a letárolás módjáról, helyeiről s gyakorlati végrehajtásáról, szóval szükség volt intézkedni, hogy ezen hadkészlet, melynek szerencsés elhelyezéséhez annyi remény, annyi érdek van kötve, mind politikailag, mind hadigazgatásilag tökéletesen biztosittassék.

Az elnök utasitotta a turini képviselőt, eszközölje ki, hogy egyrészt a konstantinápolyi követ: Durando tábornok utasitást kapjon a szállitó-hajóknak a Dardanellákon átjuthatására nézve előfordulható minden akadályt elháritani s máskülönben is a szándéklott czél elérésére mindenkép segédkezet nyujtani, másrészt pedig Cerrutti Marczel lovag parancsot kapjon, működését a keleten akként intézni, hogy a szállitmányok megérkezése előtt a helyszinen legyen. Mely utasitások, a turini képviselő jelentése szerint, expediáltattak is.

Ennek folytán szükséges volt egy szakértő megbizottnak haladéktalan utnak-inditása a letárolással összekötött mindennemü intézkedések végett, minthogy Dunyov István ezredes, ki ezen megbizásra ki volt az Igazgatóság által választva, a volturnói csatában (Nápolyban) veszélyesen megsebesült és sebesülése következtében lába amputáltatván, még ha életben maradand is, az Igazgatóság őszinte sajnálatára, a haza sokáig leszen kénytelen hű szolgálatát nélkülözni.

Ezen helyzetben Teleki László és Klapka György az emlitett megbizatásra Zglinicki ezredest ajánlották (kinek multjára és ügyünkben való érdekeltségére nézve Klapka tábornoknak az elnökhöz intézett levelei bizonyságot tesznek).

Az elnök Zglinicki ur megbizatásához két feltétel alatt járult hozzá, t. i. 1. hogy egészen franczia hangzatu nevet vegyen fel, s 2. hogy semmi politikai kérdésbe ne avatkozzék, hanem szorosan csak a hadkészlet biztositásához s letárolásához tartozó katonai és technikai körre szoritkozzék.

Ezen feltételek alapján Zglinicki ur az ·/. alatti utasitással ellátva, a fejedelemségekbe kiküldetett.

Számára az elnök a párisi szárd követségnél nyitva volt 45.000 franknyi hitelből háromezerötszáz (3500) frankot — ugyanannyit, mint a mennyi Dunyov ur számára határozva volt — utalványozott.

III. Miszerint a sürgős szükségü intézkedésekben költségutalványozás miatt fennakadás ne legyen, az elnök felkérte gróf G r o p e l l o követségi titkár urat s ideiglenes képviselőt Párisban, hogy az emlitett hitelnek megmaradott részét, u. m. 41.500 frankot, Mallet fréres párisi bankár-czég által Croskey és társai londoni nagykereskedő-házhoz tegye át, mi megtörténvén, Croskey és társai uraknak október 13., 15. és 18-kai levelei folytán jegyzékbe vétetik, hogy angol pénzlábra áttéve, egyezerhatszázötven font sterling s két shilling (£ 1650, 5, 0) van letéve számadásra.

IV. Mindazon intézkedések mellett is azonban, melyek a keletre küldött fegyver- s hadkészlet biztositására történtek, a dolog oly megmérhetlen fontossággal bir, miszerint lehetetlen volt annak szükségét nem érezni, hogy K l a p k a tábornok, ki a Turinban megállapitott haditerv szerint az azon oldalról meginditandó hadmunkálatokat lesz vezénylendő, személyesen a keletre menjen, hogy a moldva-oláhországi fejedelemmel személyes értekezésben egyengessen ki minden előfordulható akadályokat s a tervezett hadmunkálatokra is szervezéseket s egyéb előkészületeket tegyen.

Mire Klapka tábornok magát elhatározván, neki az Igazgatóság nevében irott felhatalmazás adatott ki. A tábornok viszont, tekintetbe vévén azt, hogy meglehet, a háboru megkezdése előtt többé vissza nem jöhetend, ujolag is teljes megegyezését nyilatkoztatta ki a következő alappontokra nézve:

1. Hogy Couza herczeggel és általában a moldva-oláhországiakkal leendő érintkezéseiben s különösen a nemzetiségi kérdésre s azzal kapcsolatban a hazánk s az egyesült fejedelemségek közti viszonyra nézve szorosan azon elvekhez fogja magát tartani, melyek az Igazgatóság által (Teleki László szerkesztése szerint) Couza herczeghez intézett s Zglinicki ezredesnek kézhezszolgáltatás végett átadott hivatalos levélben foglaltatnak s hogy ugy hazánk területi épségét, mint nemzetünk souverainitásának minden belügyre nézve sértetlenségét fenntartani és biztositani főbb gondjának ismerendi.

2. Hogy a szabadságharcz azon oldalról való megkezdésének idejére s feltételeire nézve magát a turini megállapodásokhoz tartandja, melyeknek lényege abban összpontosul:

a) hogy mi csak akkor kezdjük meg a harczot, midőn Victor Emánuel király az osztrákot Velencze végett megtámadandja;

b) minthogy elvünk az, hogy hazánkat pusztán diversióul felhasználtatni nem engedendjük, a harczot csak azon esetre kezdjük meg, ha a turini kormánynyal kötött azon egyezkedés, miszerint királyi segédseregek küldetnek, teljesittetett, mert ebben találjuk annak biztosságát, hogy hazánk függetlenségének kivivása Olaszország részéről is a háboru egyik coordinált czéljának fog tekintetni.

3. Azon esetre pedig, ha akár az osztrák részéről korább jövő támadás miatt, akár pedig más körülményeknél fogva, az események oly fordulatot vennének, hogy az 1. és 2. pontokban kitüzött feltételek nem teljesülhetnének, minthogy ezen események minőségét előre látni, tehát azt is előre most megitélni nem lehet, vajjon azon esetben a magyar szabadságharcz zászlóját kitüzni hazánk iránti kötelességeink megengedendik-e, abban történt megállapodás, hogy Klapka tábornok harczot nem kezdend a nélkül, hogy Igazgatósági társainak előleges megegyezését birná.

V. Klapka tábornoknak ezen utjára költségül Croskey és társai urakra ötszáz (500 £) font sterling utalványoztatott.

Minthogy azonban ugy volt Turinban az egyezkedés, hogy a keleti missiók költségeit az olasz kormány megbizottja: Cerutti lovag fogja ellátni, Klapka tábornok igyekezni fog, hogy, ha lehet, ezen ötszáz font sterling az Igazgatóság itteni pénztárának Cerutti lovag által visszapótoltassék.

Egyuttal az ottan előfordulandó költségek fedezhetése végett Klapka tábornok, a Cerutti lovaggal Turinban concertált utalványi szelvények közül 18 darabot átvett, a többi tiz darab szelvény az elnöknél maradván.

VI. A hadmiveletek idejének közeledtével Puky Miklós ur szintén Moldvába menend, azon rendeltetéssel, hogy mint politikai fő-kormánybiztos Erdély politikai s közigazgatási kormányát

vezesse s az ottani hadseregnél az ország ideiglenes kormányának hatóságát, utasitásai értelmében, további rendeletig képviselje. —
— — — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Kelt Londonban, október 20. 1860.

Kossuth.

Teleki László levéllel tudósitott, hogy ezen jegyzőkönyvet mind ő, mind Klapka — keletre menetele előtt — aláirták; s csakugyan általuk aláirva, eredetiben kezeimnél is van.

Melléklet.

·/·

Utasitás Zglinicki ezredes *)
(Alphonse Levais)
számára.

1. Z. ezredes kiküldetése tisztán katonai természetü levén, politikai szólalkozásokba senkivel és semmi feltét alatt nem fog bocsátkozni.

2. Marseilleből egyenesen Konstantinápolyba menend, ott magát Durando tábornok szárd követ ő excellentiájával és a M. N. Igazgatóság képviselőjével: Karacsay gróffal viszonyba teendi s az elsőnek közbenjárásával iparkodni fog titkos kihallgatást nyerni Couza fejedelemnél, kit azon időben még valószinüleg Konstantinápolyban találand.

3. Ha a fejedelem nem volna többé Konstantinápolyban, Z. ezredes idővesztés nélkül folytatni fogja utját Galaczba s Jassyba s ott a fejedelemnek magát Place franczia consul vagy Cerruti ur által be fogja mutattatni. A tudtára adott B. B. B. jelszóval fogja elismertetését biztositani.

4. Miután a fejedelemnek ugy a M. N. Igazgatóság, mint Klapka tábornok levelét átadta, megismerteti vele kiküldetési czélját s értesitendi, hogy a tábornok nem sokára meg fog érkezni. Biztositandja a fejedelmet, hogy az Igazgatóság mindig a legnagyobb elővigyázattal fog eljárni, miszerint sem a fejedelem, sem Magyarország érdekei compromissio alá ne kerüljenek.

---

*) Zglinicki ezredes lengyel eredetü volt ugyan, de született franczia, nem is tudott lengyelül. Hanem nevének lengyel hangzása okvetlenül szükségessé tette, hogy franczia nevet vegyen fel. Különben Z. ur részt vett szabadságharczunkban. Klapka komáromi seregében szolgált s 1859-ben is piemonti készületeink alatt Klapka mellett volt.

5. Miután Cerruti urral és Karacsay gróffal előre értekezendett, be fogja nyujtani a fejedelemnek a fegyverzeti készlet letározásának tervét, melynek sarkalatos pontjai a következők:

a) Elkerülhetlenül szükséges, hogy az egész készlet a moldvaoláh kormány nevére irassék s tároltassék le ugy, miként 1859-ben történt. Szükséges annálfogva, hogy a fejedelem ez ügyben tábornokai közül egyet megbizzon, a ki teljes bizalmát birja s a magyar ügynek barátja. Az Igazgatóság szabadságot veszen magának e végre neki Cretzulesco Demeter tábornokot ajánlani.

b) A fejedelem megbizottjának utasitva kellend lennie, hogy a készlet letározását, szállitását s felvigyázatát illető minden kérdésre nézve magát Z. ezredessel összeköttetésbe tegye s vele egyetértésben járjon el.

c) A leglényegesebb pont az alkalmas helyiségek megválasztása s a raktárak megszerzése. A fő-rakodóknak (depôt) a Sereth völgyében kell lenni. A következő városok látszanak legalkalmasabb helyiségeknek: első sorban: Atchoud, Bakeu Roman, Niamtzon; aztán: Piatra. Okna közelebb a határhoz.

d) Mindaddig, mig a jelzett helyeken a raktárak el nem készittetnek, ideiglenesen az egész készletnek a hajókon kell maradni a galaczi kikötőben, vagy a városban bérlendő raktárakban. A lövő-szereket illetőleg azonban elkerülhetlenül szükséges, hogy ideiglenesen mindjárt megérkezésük után a kormány lőportáraiba rakassanak le.

e) Magában értetik, hogy minden raktárnak, mielőtt használatba vétetnék, kellő állapotba kell tétetnie, padozattal, zárakkal, üvegzettel, stb. elláttatnia.

f) A szállitás, raktározás, felügyelet költségeinek fedezése végett Klapka tábornok megérkezéseig Z. ezredes Cerruti urhoz vagy annak galaczi képviselőjéhez fog fordulni.

g) Raktárnokunk: Matheidesz, kivel Z. ur a jelszót kicserélendi, neki rendelkezésére fog állani. M. ur különös megbizatása: a kirakodásra, elszállitásra, letározásra felügyelni s a készletet jó rendben tartani. Megbizatásának könnyitése végett kivánatos volna, ha a fejedelem őt tüzértisztté s a fegyver- és lövő-szertárak alinspectorává nevezné ki.

h) Ujabb rendeletig a ládák s csomagok nem nyittatnak ki, csupán arra kellend figyelemmel lenni, hogy számrendbe soroztassanak s a tüzérségi anyagot tartalmazók együtt tartassanak.

Két piemonti tüzér-altiszt kiséri vagy követi az első szállitmányt. Ezek a raktárak berendezése s a felügyelet körül Z. ezredes és a raktárnok rendelkezésére fognak állani.

i) Jelentéseit Z. ezredes Cerruti ur utján vagy az általa kijelölendő uton vagy pedig Place franczia consul közvetitésével

fogja megtenni. Az osztrák postához soha és semmi esetben nem szabad fordulnia.

k) Mindennek, mi barátainkat az országban compromittálhatná, chiffre-ekben kell iratni.

London, október 21. 1860.

A M. N. Igazgatóság nevében:
Kossuth, Klapka.

IX.

Levél Couza fejedelemhez.

Zglinicki ez utasitásában emlitve van, hogy az Igazgatóság egy levelét is át kellett Couza fejedelemnek adnia.

E levél nem az utnak inditott fegyverzetre vonatkozott. A mi ezt és az erdélyi hadműködés esélyét illeti, én, hiven a vezéreszméhez, melyet turini egyezkedéseinkben sarkpontul állitottam fel, hogy t. i. mi csak azon esetben fogjuk hazánkban a forradalmi harczot megkezdeni, ha olasz királyi segédsereg küldetik Magyarországra, — mind hazánk iránti kötelességnek, mind saját felelősségem fedezésére szükségesnek tartottam Klapka tábornok urtól azon biztositékokat kikötni, melyek a fentebb közlött októberi Jegyzőkönyvben olvashatók; de miután ezekre nézve Klapka tábornoktól megnyugtató biztositást kaptunk, én viszont szives-örömest adtam megegyezésemet, hogy az ottani dolgoknak az Igazgatóság nevében vezetése kizárólag Klapka tábornok urra bizassék s mi őt eljárásában avatkozásunkkal se ne feszélyezzük, se ne zavarjuk.

Levelünk tehát, melyet Couza fejedelemhez intéztünk, tisztán politikai tartalmu volt s egyrészt Magyarország és a dunai fejedelemségek közt Austria ellenében fennforgó érdekközösségnek, másrészt a magyarországi s erdélyi oláhokkal egyetértés előmozditásának terén mozgott. A levél nem is a turini egyezkedések folytán iratott; azon levél ez, melyről Irataim II. kötetének 499-ik lapján van szó s melynek megirását Teleki László vállalta magára azon izgatások alkalmából, melyek 1860 nyarán az országban felmerültek s harcz esetére az 1848—49-iki iszonyatosságok megujulásával fenyegettek. E levélnek Couzához juttatását a fegyverzet elküldésekor is időszerünek mutatták a körülmények, de minthogy

alább a harmadik fejezetben a politikai viszonyok tárgyalása tüzetesen előfordul, elégnek tartom itt a terjedelmes okiratnak nem is annyira részletes kivonatát, mint inkább tárgyait megismertetni.

Bevezetésül levelünk az érdekközösség álláspontjára helyezkedve, ad kifejezést azon meggyőződésünknek, hogy a dunai fejedelemségek és Magyarország a legszivesebb egyetértésre s legbensőbb szövetségre vannak utalva.

Emlékezetébe hozza a fejedelemnek, miként Austria még a corruptio gyalázatos eszközeitől sem riadva vissza, nem csak minden kitelhető módon akadályokat görditett az utba, nehogy a nemzeti akarat Moldva-Oláhországban szabadon nyilatkozhassék, hanem makacs állhatatossággal a két fejedelemség uniója s Couzának kettős megválasztása ellen egyenesen conspirált is.

A hol csak akadály, szerencsétlenség vagy veszély tűnik fel a fejedelem utjában, akár benn az országban, akár künn: Austria keze mindenhol benn van. A fejedelem minden ellenségének, nagynak mint kicsinynek, megvan azon előnye, hogy Austria által pártfogoltatik.

Anglia bár fontosságot tulajdonitott a porta érdekeinek, azért végre még sem vonakodott a fejedelemnek igazságot szolgáltatni.

Oroszország, daczára terjeszkedési politikájának, nem tartózkodott a fejedelemségek iránt Francziaország nagylelkü politikájához csatlakozni.

Még maga az ottomán porta is, bár természetesen féltékeny souzerainitásának előjogaira, végre mégis a dunai fejedelemségek akaratának magát jóhiszemüleg megadta.

Csak Austria, egyedül Austria az, melynek ellenséges indulata nem csökkent soha, egyedül Austria az, mely mindig küzdött s küzd a fejedelemségek legszentebb érdekei, legjogosabb kivánatai ellen.

A mult a jövendőnek tükre. Ugyanazon okok mindig ugyanazon okozatokat hozzák elő. Erőszak levén lételének alapja, Austria szolgaságot, nyomoruságot akar látni keleti szomszédságában, mert ez békétlenséget szül; ez viszont neki avatkozásokra szolgáltat ürügyet s nyujt alkalmat, melyeknek hátterében a terjeszkedési vágy, az occupatió gondolata

áll. Nem akar szabad és virágzó népeket látni maga körül, mert a szabadság kizárná befolyását, uralmi vágyainak utját állaná.

A török birodalom felbomlás felé hanyatlik. Már az európai cabinetek legtöbbjénél is tért nyert azon nézet, hogy a keleti kérdés logicája ezen megoldás felé vezet. A felbomlás válsága még késhetik egyideig, de az is meglehet, hogy a syriaihoz hasonló bonyodalmak azt siettetni fogják s a válság máról-holnapra kitörhet. De akármiként legyen is ez, annyi mindenesetre tagadhatlan, hogy a török birodalom felbomlása csak két módon történhetik; vagy ugy, hogy a birodalom alkatrészeit képező nemzetek függetlenekké, szabadokká lesznek, — vagy ugy, hogy a török birodalmon több nagyhatalom megosztozik; mely utóbbi esetben a keleti népek nem szabadságot kapnának, hanem csak urat cserélnének.

No már az szembeszökően világos, hogy a mig Austria Magyarországot birva, az ottomán birodalom tőszomszédságában mint nagyhatalom uralkodik: e két vagylagosság közül végelemzésben csak a második, az urcsere, lehetséges.

A keleti népek két nagyhatalom (az orosz és osztrák) uralmi vágya közé helyezve, függetlenekké nem lehetnek, tehát szabadokká sem: mert függetlenség nélkül a szabadságnak csak üres alakisága lehetséges, valódi szabadság lehetetlen. Austria ép ugy, mint Oroszország, kis nemzeteknek csak urai vagy (a mi egyre megyen) patrónusai lehetnek, szövetségesei nem. E két nagyhatalom uralmi, tulsulyi versenye kizárja a függetlenség lehetőségét. Austria occupálni fog s a mit nem occupál vagy nem occupálhat, azt az orosz karjai közé kergeti, mert a keleti népek mind a két nagyhatalom ellenében saját erejükkel független állást nem foglalhatván el, egyikhez vagy másikhoz kénytelenek simulni s kettőjük közül az osztrák a gyülöltebb, az orosz egy helyütt fajrokonsági, más helyütt vallásegységi előnynyel bir.

E veszélyes helyzet, melyet a keleti népekre nézve a dolgok actualis helyzetében reménytelennek nevezhetni, csak az által változhatik meg, ha Magyarország az osztrák uralom alul felszabadul. Ekkor a török birodalom népei, ha majd e birodalom felbomlásának órája üt, nem lesznek két malomkő közé szoritva, a keleti kérdés többé nem lesz verseny kérdése

két nagyhatalom közt, melyek a fölött vetélkednek, hogy melyikük keritse markába a török örökséget. Az osztrák uralmi vágy helyébe a magyar barátság lép, melyet az önbiztonság érdeke szövetségre utal; e szövetség kapcsa erősekké teszi a gyöngéket s a keleti népek előtt a függetlenség kilátása áll, mert szövetségben a magyarral, meglesz a képesség az orosz uralmi vágynak ellenállani. Igy s csakis igy lehetséges, hogy a keleti kérdés nem urcserében, hanem a szabadságban találjon megoldásra.

E tekintetek s velük kapcsolatban Magyarország függetlensége, minden mások felett a dunai fejedelemségekre nézve birnak a legkiválóbb fontossággal, minthogy ezek az osztrák uralmi versengésnek, a többi keleti népekkel közös veszélyén kivül, még a panslavismus által is fenyegetvék s ez oly közös veszély, mely ellen a román fejedelemségek támaszra csak Magyarország függetlenségében számithatnak; nemcsak azért, mert e veszély velünk közös, hanem azért is, mert a panslavismust csak a különböző szláv államok nemzeti függetlenségével lehet paralyzálni, e függetlenség pedig csak Magyarország függetlenségével érhető el.

Miután még az is megemlittetett, hogy a Moldvától isteni és emberi törvény ellenére elszakitott Bukovinának visszaszerzésére a dunai fejedelemségeknek csak Magyarország függetlenségének esetén lehet kilátásuk: a levél áttér az olasz viszonyok taglalására; kimutatja az olasz-osztrák háboru kikerülhetlenségét; az érdekközösséget, mely e háboru esetére az olasz és magyar nemzeteket szövetségre utalja s ténynek constatálja, hogy a magyar nemzet el van határozva, ez alkalmat függetlenségének kivivására felhasználni; ezután felemliti, hogy e kilátással szemben Austria szorultságában nem iszonyodik ujra a magyarországi oláh és szerb nemzetiségek felbujtogatásához folyamodni.

És itt tekintetbe véve, hogy Couza fejedelemnek nem lehet magyarországi faj- s nyelv-rokonainak sorsa iránt nem érdeklődni: a levél elmondja, hogy Magyarországon a jogok hajdan igen is privilegiumokra voltak alapitva, de fajuralomra soha; elmondja, miként 1848-ban a kiváltságok helyébe a közös szabadság lett állitva, faj-, nyelv-, vallásküIönbség nélkül; elszámlálja az intézkedéseket, melyekkel a különböző

nemzetiségeknek nemcsak szabad fejlődése s társadalmi érdekei, hanem közéleti érvénye is biztosittatott; elmondja, minő ámitásokhoz nyult Austria, hogy a nemzetiségeket felbujtogassa s miként hálálta meg egy közös járommal azt, hogy neki istentelen czéljaira segédkezet nyujtottak. És miután az osztrák most ujra akkori ármányaihoz nyul, titkos ügynökei által a viszálykodás magvait szórja; az oláhokat azon gyalázatos hazugsággal ingerli, hogy a magyarok őket nyelvüknek, nemzetiségüknek feladására akarják kényszeriteni, sőt a dolog már annyira ment, hogy osztrák tisztviselők Erdélyben nyiltan az 1848—49-iekhez hasonló gyilkolások, gyujtogatások megujitására izgatnak: a levél közös érdekeink nevében felszólitja a fejedelmet, nyujtson nekünk Austria ez ármányainak meghiusitására segédkezet.

»Magyarország lakosai nagy többségének szelleme nekünk kezességül szolgál — mondja a levél — hogy daczára mindezen ármányoknak s conspiratióknak, közelgő harczunkból győzelmesen fogunk kijönni; de mondhatlanul fájna lelkünknek, ha hazánk minden lakosát közösen érdeklő függetlenségi harczunk testvérgyilkos polgárháboruval complicáltatnék, s borzalommal gondolunk a becses vérre, mely haszontalanul kiontatnék. De akárminő volna is e polgárháboru kimenetele, az bizonyos, hogy az 1848-iki véres jelenetek ismétlődése a magyarok s románok közti kiengesztelődést hosszu időkre, ha nem örökre, lehetetlenné tenné.«

Annálfogva felszólitja a levél a fejedelmet, legyen nekünk segitségünkre, hogy a magyarországi s erdélyi oláhok különösen pedig vezéreik megértsék az érdekközösséget, mely Magyarország függetlensége s az egyesült dunai fejedelemségek függetlenségének biztositása közt fennforog, tehát megértsék azt, hogy a magyaroknak akarván ártani, nemcsak maguknak, de Romániának is ártanak.

S miszerint tudva legyen a fejedelem előtt, minő elvek által vagyunk mi s politikai barátaink a nemzetiségi kérdésben vezéreltetve, a levél elsorolja azon alapelveket, melyek egy általam még Kutahiában kidolgozott alkotmánytervből kivéve, Irataim I. kötetének 453-ik lapján meg lettek ismertetve s melyeket politikai barátaink a hazában, az akkori körülmények követelményeire való tekintetből, ép oly egye-

temesen elfogadtak, mint a mily egyetemesen el voltak határozva az erdélyi Unióhoz az 1848-diki törvények értelmében renditheten kitartással ragaszkodni s annak ujra kérdésessé tételét semmi szin alatt, semmi áron meg nem engedni.

Miután berekesztésül még figyelmeztetve lett a fejedelem, mennyire kivánatos volna, hogy a bukaresti sajtó a magyar kérdést az egyesült fejedelemségek igaz érdekeinek szempontjából tárgyalja, a levél azon remény kifejezésével lett befejezve, hogy tekintetbe véve a köztünk fennforgó érdekközösséget, a fejedelem nem fogja tőlünk támogatását megtagadni, mely reánk nézve végetlen becscsel bir, de a fejedelemségeknek is érdekében áll.

X.

Aggodalmak a keletre szállitott fegyverek sorsa iránt. Klapka küldetése.

Zglinicki ezredes, ez utasitásokkal ellátva, október 26-án szállott hajóra Marseilleban, Klapka tábornok számitása szerint még mindig elég korán, hogy fegyverszállitó hajóinknak Galaczra érkeztét megelőzhesse. A továbbszállitás s feltárolás technicumára nézve nem is volt aggodalmam, feltéve, hogy Couza jóakaratára még mindig számithatánk. De számithattunk-e, miután Napoleon császár, kinek akarata Couza előtt törvény volt, most nem állott oly közvetlenül hátunk mögött, mint 1859-ben? Oly mérhetlen fontosságu érdek s annyi hazafiui remény volt kötve ahhoz, hogy gyönyörü hadkészletünket valami rosszakarat vagy félreértés folytán baj ne érje, miszerint nem lehet csodálni, hogy leveleimen egész október haván át a legmélyebb aggodalom vonul végig. Megtettem ugyan minden lehetőt Pulszky utján, miszerint a turini kormány megbizottja, Cerruti Marczel ur, a fejedelemségekbe siessen s Place franczia consul által támogatva, gond-

dal legyen, hogy fegyverzetünk valamikép más kézre ne kerüljön, vagy rendeltetésétől el ne vonassék; de miután a Dunyovot ért szerencsétlenség folytán politikai ügynökünk a fejedelemségekben nem volt s e hiányt konstantinápolyi ügyviselőnk, Karacsay gróf sem pótolhatta, mert nem volt »grata persona« Couzánál: a dolgok e helyzetében, én a fennforgott nagy érdekek biztositására más módot nem láttam, mint *Klapka* tábornok személyes jelenlétét a keleten. Couzával sem én, sem Teleki viszonyban nem állottunk, e viszonyt Klapka tábornok kezdeményezte és folytatta, az összeköttetések minden szálai az ő kezében voltak összpontosulva s ezen egész ügyet Klapka tábornok annyira a maga kizárólagos hivatásának tekintette, hogy október 9-ről kelt levelében nekem ezeket irta:

»Ha én a vezetést a fejedelemségekben igénybe veszem, vagyis inkább az Igazgatóság által magamra ruháztatni kérem, ez azért van, mert azon öntudattal birok, hogy e téren a legnagyobb, legfontosabb szolgálatokat tehetem s mert meg vagyok győződve, hogy engem ott senki más nem pótolhat. De hogy ez a legnehezebb feladat, melyet magamnak kitüzhettem s hogy Olaszországban sokkal kellemesebb volt volna számomra a működés, az csakugyan nem szenvedhet kétséget.«

De épen mert e feladat ily nehéz volt s mert én is élénken éreztem, hogy őt ott senki sem pótolhatja: én Klapka tábornokot nem szüntem meg kérni, kényszeriteni, hogy siessen a keletre, egyik levelemben azon meggyőződésemnek is adva kifejezést, hogy »sem a köz-, sem a magánügyek lehető legszélesebb terén nem lehet semmi, a mi csak felényi oly fontossággal is birhatna, mint gyönyörü had-

készletünknek biztositása, melyhez annyi hazafiui remény volt kötve.«

Klapka barátom tökéletesen osztozott e felfogásban; késznek nyilatkozott ez áldozat meghozására s minden lehetőt elkövetett, hogy mihamarabb elindulhasson, annyival inkább, minthogy nézete szerint a hazában történt tömeges elfogatások kitörést vonhattak maguk után s ez kétszeresen kivánatossá tette, hogy ezen lehetséges esély őt a haza tőszomszédságában találja. Elutazása azonban némi időbe került; nem lehetett azon észrevételét alaposnak el nem ismernem, hogy oly merényletnek menvén elibe, mely lehet oda üt ki, hogy Genfbe talán többé vissza sem térend, erkölcsi lehetetlenség volt a nélkül távoznia, hogy üzleti dolgait s magánügyeit rendbe hozná. Ez pár heti késedelmet okozott, időközben azonban megnyugtatásomra tudósitott, miként »Matheidesz által Place consul, ez által viszont a fejedelem fegyvereink érkezése felől értesitve van.« Azonkivül irt Durando tábornok szárd követnek is, az ügyet melegen szivére kötvén. Irt Placenak is körülményesen, kinek támogatása Zglinicki számára biztositva van. Karacsaynak pedig kötelességévé tette, hogy a hajókat s rakományaikat gondosan szemmel tartsa s a galaczi szárd consulnak a konstantinápolyi követség által utasitásokkal ellátása felől (ugy a miként 1859-ben történt) gondoskodjék. Sőt Klapka tábornok egyik levelében még azon hirrel is megörvendeztetett, hogy Jassyból Place franczia consul tudósitotta, miként »Couza fejedelem, ha kell, még a tavalyi huszezer puskát s a töltéseket is át fogja nekünk adni; minden előkészületre a fejedelemségekben engedelmet ad, szóval: mindent megteszen, a mire magát Place jelenlétében Klapka tábornok iránt kötelezte volt.«

A tavalyi huszezer fegyverről levén szó, helyén látom az ez iránt 1859-ben kötött szerződést ideiktatni, a mint következik:

Egyezmény

az 1859-ben a dunai fejedelemségekbe szállitott fegyverek, lövőszerek és hadi szerelvények felől.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság egyrészről s Balatsano János mint ő Magassága Couza fejedelem ügyviselője, ennek nevében, másrészről, — a következő egyezményre léptek:

1. czikk. A Magyar Nemzeti Igazgatóság átenged kölcsönkép Couza fejedelemnek tizezer puskát, nemkülönben átengedi szintugy kölcsönkép felét a lövőszereknek és hadiszerelvényeknek azon puskákból, lövőszerekből és szerelvényekből, melyek a fejedelemségekben vannak s a M. N. Igazgatóság tulajdonai.

2. cz. Ő Magassága Couza fejedelem kötelezi magát mind ezt a M. N. Igazgatóságnak visszadni két év multával vagy hamarébb is, ha időközben alkalom támadna ezen fegyverzetnek a magyar függetlenség ügyében hasznát venni.

3. cz. A fegyverek, lövőszerek és hadi szerelvények többi része, melyet a M. N. Igazgatóság a fejedelemségekben birtokol, letéteménykép Couza fejedelem ő Magasságára bizatik s a M. N. Igazgatóság kinevezendő ügynökének gondviselése alá fog helyeztetni, a ki viszont ő Magasságának a fejedelemnek felügyelete alatt fog állani.

4. cz. Világosan megjegyeztetik, hogy ezen ügynök a mondott fegyverzet semmi részével sem fog rendelkezhetni, a nélkül, hogy elölegesen megkeresést mutatna be ő Magasságának a fejedelemnek a M. N. Igazgatóság vagy meghatalmazottja részéről.

5. cz. A M. N. Igazgatóság kötelezettséget vállal, hogy e fegyverzetet csak egyetlen egy czélra, t. i. Magyarország felszabaditására fogja használni és soha és semmi ürügy alatt az egyesült fejedelemségekben létező vagy létezhető pártok nézeteinek s vállalatainak érdekében.

6. cz. Ő Magassága Couza fejedelem magára vállalja a mondott fegyverek, lövőszerek s szerelvényi tárgyak szállitásának a fejedelemségek területén, mint szintén tározásuknak s fenntartásuknak költségeit.

7. cz. Azon esetre, ha a M. N. Igazgatóság magát feloszlatná, a mondott fegyverek, szerek és szerelvények annak vagy azoknak rendelkezésére fognak tartatni, a kire vagy a kikre hatóságát az Igazgatóság átbocsátandja.

Kelt két példányban, Turinban, 1859. julius 20-án.

(Aláirva)

A Magyar Nemzeti Igazgatóság:
Kossuth elnök.
Gróf Teleki László.
Klapka tábornok.

Ő Magasságának Moldva- és Oláhország fejedelmének ügynöke:
Balatsano János.

*

Klapka tábornok október végén értesitett, hogy november 10-én induland Genuából a keletre, 25-ike táján Jassyban remél lenni. Utját Turinnak veendi, Nápolyban értekezni fog Garibaldival. Csakugyan Genfből november 4-éről tudósitott, hogy egy óra mulva indul Turinba, miszerint onnan, miután Cavourral és Pulszkyval értekezett, rendeltetési helyére utját folytassa. E levélben azonban megütközéssel olvastam, miként »*Karacsay* azt irta, hogy *Durando* követ *Couza* fejedelmet irántunk nem épen kedvező hangulatunak találta.«

Klapka ugyan utána tette, hogy ez hamar jóra fog ismét fordulni (wird bald zu bessern sein) s Pulszky november 8-ikai leveléből látom, miként *Cavour* is akkép nyilatkozott, hogy Couzával legjobb lábon állanak: tiszteket küld az olasz hadsereghez, fiatal embereket, hogy ott tanuljanak, ők viszont a Móricz-Lázár-

rend nagykeresztjét küldték meg Couzának s egy rakás keresztet a bojároknak, »kik ezeknek nagyon megörültek:« engem azonban a Durando által jelentett nem kedvező hangulat nagyon nyugtalanitott.

Hogy mi keservesen igazolták az események aggodalmaimat? — — — a harmadik fejezetben lesz olvasható.

XI.

Intézkedés magyar pénzjegyek készitésére.

»Háboruhoz csak három dolog kell: pénz, pénz és pénz« — mondá a harcziás porosz nagy király s mondhatta magáról, ki katonailag fegyelmezett népének karjával, vérével kénye-kedve szerint rendelkezett. De a mondatnak nagyon kényuri szaga van, s nem minden háborura alkalmazható; általánosságban csak ugy igaz, ha oda módosittatik: hogy pénz nélkül háborut nem lehet viselni. Amaz óriási erőkifejtéshez, melylyel a saját országló hatalma által orvul megtámadott magyar nemzet 1848—49-ben védekezett, más dolog is kellett, mint pusztán pénz; kellett valami, mit sem pénzen megszerezni, sem pénzzel pótolni nem lehet: kellett az egész nemzet szivét-lelkét átható önzetlen, lángoló honszeretet; hanem az mégis kétségtelen, hogy ama bizonyos magyar bankócskák nélkül a hon- és szabadság-szeretettől lángoló nemzettest karjai tehetetlenül csüngtek volna le, mint a szélhüdött emberéi s minthogy szegény, méltatlanul rágalmazott *Duschek* már nem él: teljes mértékben alkalmasint már csak én tudom, minő irtózatos bajba, küzdelembe, minő emberfeletti erőfeszitésbe került azt a varázsvesszőt, mit »nervus rerum gerendarum«-nak neveznek, egy napról másikra, sőt óráról-órára amott Debreczenben csak félig-meddig is előteremteni, nehogy

a reánk kényszeritett szabadságharcz mozdonya fütőszer hiányán megakadjon.

Midőn 1860-ban egyrészt a külviszonyok biztató alakulása, másrészt a magyar nemzetnek akkor még, mondhatni, egyértelmü határozottsága folytán, a magyar függetlenségi harcz ujból felvételének kilátásával állottunk szemben: a multak keserves tapasztalása kötelességünkké tette: gondoskodni, hogy a remélt háboru esetére nemzetünk rendelkezésére vagy 30—40 millió forint kész papirpénzt vihessünk haza, minthogy kétséget nem szenvedhetett, hogy nemzetünk, ha ujra felüti a függetlenség zászlaját, nemcsak a háboru, de kezdetben még a közigazgatás költségeinek fedezése végett is, papir-pénz kibocsátásához leszen kénytelen folyamodni, mihez még azon tekintet is járult, hogy az orosz fegyverekkel diadalmaskodott osztrák terrorismus részben beváltás hazug igéretével, részint rettegtetéssel kezére keritette ugyan az 1848—49-ben kibocsátott magyar pénzjegyek legnagyobb részét, de minden ámitás és rettegtetés daczára mégis nem csekély mennyiség maradt a nép kezén.*) S mi tanácsosnak véltük a nemzet számára annak lehetőségét előkésziteni, hogy azt, a mi e hajdani pénzjegyekből még a lakosság kezén van, háboru esetén folyóvá teendő uj jegyekkel becserélhesse.

---

*) Még most is folyvást akadnak oly fenomenális kiadásai nem tudom a butaságnak-e vagy a rosszakaratnak hajdani polgártársaim közt, kik nem szünnek meg engem azzal keseriteni, hogy egy-egy csomó magyar pénzjegyet küldenek nyakamra s követelik, hogy váltsam be folyó pénzre! Már hogy én! Nem az országhoz fordulnak, mely e pénzjegyek értékével adós; s nem is a biróhoz, hogy itéletet mondjon a felett, tartozik-e a nemzet saját adósságát megfizetni, miután annyira nem vagyonbukott, hogy még idegen adósságot is magára vállalhatott? s az ezüst-alapon kibocsátott egy- és két-forintosok beváltása végett nem is az országló hatalomhoz

A papirpénz-készlet előkészitése tehát a turini kormánynyal kötött egyezkedés egyik főbb pontját képezte (II. kötet 553. lap); a kormány az e végre szükséges kétszázezer frank előlegezését megigérte s ez igéret alapján a papirpénzről gondoskodás az én teendőim közé tartozott.

A keleti fegyverszállitás mellett ez volt feladataink közt a legsürgetőbb, mert ilyesmit semmi erélylyel sem lehet rögtönözni, az anyagi munka sok időt kiván. A mint Turinból Londonba visszatértem, azonnal utána is láttam a dolognak, még pedig megemlékezve a nehézségekről, melyekkel 1849-ben a miatt kellett küzdenünk, hogy nem lehetvén amott a magyar Alföldön elegendő számu pénzsajtót előteremtenünk, a hadsereg fizetésére nélkülözhetlen apróbb névértékü pénzjegyek kiállitásában a minden nap megujuló szükséglettel lépést nem tarthattunk: arra határoztam magamat, hogy egyelőre csakis egy-, két- és öt-forintos pénzjegyek készitésére szoritkozom.

De elvül tüztem ki magamnak, számkivetésemben tiszteletben tartani azon ország törvényeit, mely hontalan fejemnek menedékhelyet ad, s azért, mielőtt e munkához fognék, megkérdeztem Anglia legtekintélyesebb törvénytudóit: szabad-e tennem, a mit tenni óhajtok? — Mindannyian, kivétel nélkül, oda nyilatkoz-

---

fordulnak, mely a fedezeti ezüst alapot birtokába vette, tehát az osztó igazságnak az egész világon elfogadott alapszabálya szerint az elfoglalt vagyont terhelő adósság megfizetésével tartozik (a mint hogy a lefoglaláskor a beváltást meg is igérte): hanem én tőlem követelik a beváltást, mintha a nemzet papirpénze az én magánadósságom volna, vagy pedig az ország vagyona, mely az adósság megfizetésére leköttetett, az én asztalfiókomban feküdnék! Csakugyan tüneményszerü dolog ez a meg nem szünő zaklatás. Nem hiszem, hogy a világtörténelemben ily tünemény valaha előfordult!

tak, hogy szándékom valósitása az angol törvényekbe teljességgel nem ütközik. Ekként megnyugtatva, munkához láttam s a szöveg következőleg lett megállapitva:

Egy (két, öt) forint.

Ezen pénzjegy minden magyar álladalmi és köz-pénztárakban egy (két, öt) ezüst forint gyanánt, három huszast egy forintra számitva, elfogadtatik s teljes névszerinti értéke a közállomány által biztosittatik.

A nemzet nevében:

Kossuth Lajos.

A pénzjegy értéke az országban beszélt nem magyar nyelveken is jelezve volt.

A szerződés Day Vilmos és fiai tekintélyes londoni czéggel lett megkötve.

A végrehajtás körül tapasztalt nehézségek nyomása alatt Pulszky Ferenczhez október 3-án a következő sorokat intéztem:

»A bankjegy-ügy, midőn a részletes végrehajtásra megyünk, ezer oly apró nehézségeket hoz elő, miket alig bir az ember legyőzni, miután az egész működés titokbantartása, mind az előttünk levő czél, mind az angol kormány kémlelő hajlama által (minek a gróf undoritó bizonyságát tudja)*) parancsolva van. A litographiának ércztábla-nyomtatással való combinatiója kétszeres nyomtatást kivánván, ezt mind a növekedett költség, mind a többek beavatásának veszélye miatt elvetettem s a machinographiában állapodtam meg, minek utánzása nagy nehézségekkel járna, tehát a biztosságot növeli. A papirkészités (resurgo vizjellel) és az aczélmetszés el van intézve oly biztossággal, minőt emberi előrelátás adni képes. A baj a nyomtatásnál van, mert ötven sajtónak kell dolgozni, hogy egy hét alatt 1,000.000 darab bankjegy készüljön, tehát 7,000.000 darabra hét hét, 28,000.000 darabra huszonnyolcz hét — az aczélmetszésre, annak réztáblákra való áttételére s papirkészitésre szükséges időn kivül. Tehát még töb sajtót

---

*) Lásd a 2. számu jegyzetet a fejezet végén.

kellene alkalmazni s már csak ötven mellett is lehetetlen lesz a titkot fenntartani. Nagyon kivánatos volna, hogy a nyomatás Olaszországban történhessék vagy egészben, vagy a három faj közül legalább egyre nézve. Lehetséges-e ez? Vannak-e Turinban vagy az artisticus Flórenczben alkalmas nyomdák (érczlemez- s nem könyvnyomdák)? s a kormány akarna-e segédkezet nyujtani? Kérem, legyen szives magát tájékozni. A papiros és aczélmetszet (vagy ha ott nem csinálhatnák meg, a rézlenyomatok is) innen küldetnének. Ha ez nem megyen, akkor valóban nem tudom, hogy lehetend itt a lármát kikerülni.«

Erre Pulszky október 9-én azt adta válaszul, hogy »a bankók nyomtatását Cavour gróf határozottan Angliában kivánja megtétetni; ha csakugyan mulhatlanul, kikerülhetlenül szükségessé válnék, hogy egy részük Olaszországban nyomassék, a gróf Turinban a királyi nyomtató-műhelyekben fogná azt megtétetni; ezt azonban csak az utolsó szükség esetére helyezheti kilátásba.«

Ebben hát meg kelle nyugodnom.

De ez nem az egyedüli nehézség volt. A költségek fedezése körül annyi zavar került utunkba, hogy végehossza nem volt a bajnak, kellemetlenségnek, melylyel Pulszkynak Turinban, nekem Londonban birkóznunk kellett. Kétszázezer frank volt a papirpénz készitésére megajánlva. Én természetesen semmi pénzt sem akartam magam kezelni. *Rodney-Croskey* volt amerikai consul, londoni nagykereskedő derék barátunknak, kit *Cavour* gróf is személyesen ismert, kellett pénzünket kezelnie s a bevételről és utalványaimra teendő kiadásokról Pulszky utján Cavournak számolnia. Tehát az ő nevére kellett a pénznek utalványoztatnia Londonba. Én megkötöttem a szerződést ugy a papirra, mint a metszésekre s nyomtatásra. Nyolczezer font sterlingért (200.000 frankért) tartoztak a vállalkozók 22 millió darab pénzjegyet kiszolgáltatni, még pedig 16 millió

egy-forintost, $3^1/_2$ millió darab két-forintost s $2^1/_2$ millió öt-forintost, összes névszerinti érték 35,500.000 forintot. A papir (4375 rizsma = két millió iv) és rézmetszési megrendelések már október első napjaiban annyira haladtak, hogy a fizetések elrendelését tovább nem lehetett halasztani. Sürgettem a pénzt. Azt kaptam válaszul, hogy a londoni követségnél van utalványozva. A követség semmit sem tudott róla. A zavar kulcsát Pulszky október 9-én e szavakkal adta kezembe:

»Politikailag igen kellemetlen helyzetben vagyok. Titkainkba öt ember van beavatva: a gróf, Farini, Cerruti, Benzi és Artom (Cavour bizalmas titkára). Farini Nápolyba ment kormányzónak, a mi reánk itt valódi csapás, mert megfoszt leghatalmasabb támaszomtól; Cerruti a keletre ment; Cavour roppantul el van foglalva három miniszteri tárcza vezetésével és a parlamenttel; csak Benzivel és Artommal értekezhetem s ezek aztán néha olyat mondanak, a mi ténynek nem bizonyul. Igy jártam a hitelnyitási ügygyel. Artom azt mondta, hogy a követségnél nyitották meg. Hát megirtam. Később Benzi azt mondta, hogy nem a követségnél, hanem Croskey nevére Hambro bankárnál. Ezt is megirtam. Most meg utána járván a miniszteriumban, kisült, hogy nem Croskey, hanem Benzi nevére szól a hitelnyitási rendelet. B. maga is nagyon restelli a dolgot. Ugy fog rajta segiteni, hogy amint megkapja az utalványt, Croskeyra fogja forgatni. De a levél Hambrohoz még nincs expediálva. — —«

(Ezt mint tanulságos példát emlitem, hogy a miniszteri kormányforma alakisága korántsem zárja ki a bureaucratiai »schlendrian«-t. A minővé pedig a miniszteri kormányzat a continensen kinőtte magát, el lehet róla mondani, hogy politikai tekintetben jobbadán csak álczázott absolutismus, mely a »cabinet-politikának« alkotmányossági szinezetü köpenyegül szolgál; közigazgatási tekintetben pedig a régi üzletnek csak »czége« változott, a bolt a régi maradt, azon egy

külömbséggel, hogy hasonlithatlanul többe kerül. A felelősség nem lett valósággá.)

Ugy látszik, a zavarnak s rendetlenségnek, ép ugy mint a jó- és balszerencsének, cumultativus természete van. Ha egyszer megindul, vége-hossza nincs. Az október 9-én jelentett zavar kiegészitéseül Pulszky október 15-én a következőket jelentette:

»Midőn Benzi commendátorral három hét előtt a fegyverküldés felől értekeztem, felolvastam előtte utasitásom azon pontjait, melyek viszonyomat iránta rendbe hozták, hogy t. i. nála hitelünk van:

1) 100.000 frankra ügynökök, futárok küldésére az országgal való folytonos érintkezés fentartására s mindazon különféle költségekre, melyeket munkásságunk igényel. Ebből 45.000 frank Párisban fog fizettetni, 10,000 frank kezemhez adatott számadásra, 45.000 frank későbbi rendelkezésünkre tartatik fenn.

2) A másik 100.000 frankra, mely legközelebb nekem átadandó a végett, hogy a központi bizottságnak elküldjem Magyarországba, a katonai szervezkedések előkészitésére és az egyetértés eszközlésére a nemzetiségek vezéreivel. Ezen összegnek az eredeti terv szerint Cerruti utján kellett volna az országba küldetni, de minthogy az elküldésre itt akadt biztos alkalom, a mi rendelkezésünkre kellett bocsáttatni.

3) 200.000 frankra, mely a magyar pénzjegyek készitése végett Londonban fizetendő.

»Benzi mindezt elismerte.«

»Most, minthogy gróf K. Gyula a hazába küldendő százezer arany frank átvétele végett idejött, felkértem Benzit, hogy ezen összeget, melynek készentartására folyvást figyelmeztettem, nekem azonnal adja át.«

»S im Benzi azon nyilatkozattal hökkentett meg, hogy zavar történt, mert az a 100.000 és az Igazgatóság további rendelkezésére fentartott 45.000 frank hibából Cerruti keleti hiteléhez csatoltatott s minthogy Cavour gróf most az annexionalis parlamenti vitákkal egészen el van foglalva, nincs mód a bajon rögtön segiteni. S ezért megilletődéssel

kénytelen kijelenteni, hogy ő a papirpénz-készités költségeire szánt kétszázezer frankon kivül számunkra egy fillérrel sem rendelkezhetik.«

»E kellemetlen helyzetben, minthogy gróf K. Gy. tovább nem várhatott s mind az elnök, mind Teleki László igazgatósági tag a százezer franknak Magyarországba haladék nélkül elküldését folyvást sürgették: én, tekintetbe véve a sulyos következéseket, melyek abból erednének, ha a magyarországi központi bizottságnak már tudtára adott igéret be nem váltatnék, saját felelősségemre felkértem Benzit, hogy a londoni hitel felét jelenleg itt Turinban fizettesse ki s csak felét küldje Croskey számára Londonba.«

»Ez meg is történt. 13-án átadtam K. grófnak a 100.000 frankot aranyban, *) Londonba pedig a szükségelt hitelnek csak fele (100.000 frank) utalványoztatott.«

Teleki László jóformán fején találta a szeget, midőn 1859. deczemberben irott egyik levelében (Irataim II. kötet 332. lap) ezt irta: »Magyarországon sok tekintetben áll az, hogy: »vitam et sanguinem, sed avenam non« (életet és vért igen, de zabot nem).

Barátaink a hazában azt várták, hogy még az otthoni működés költségeiről is mi gondoskodjunk. Kényes természetü feladat volt. Az olaszoknak, kik az idegen járom lerázására intézett conspiratióikban annyi emberöltő időn át az »avena«-t mindig fel tudták saját emberségükből találni, a magyarok »sed avenam non«-ja nem igen akart fejükbe menni. De hát tettünk, a mennyit tehettünk s miután a központi bizottmány értesitve volt a hazában, hogy a szervezkedési és

*) 100.000 frank aranyban több mint 33 kilogrammot (több mint 67 fontot) nyom. Ily suly aranypénzt utas nem igen szokott magával hordani, még ha oly gazdag ur is, mint az, a ki ez összeget bevinni vállalkozott. Egész Turinban teljes lehetlenség volt ennyi értékü osztrák bankót találni. Azt hiszem, most sem lehetne, huszadrészét sem; gróf K. Gy. gondoskodott utközben a beváltásról s nagyot kerülve ment haza, nehogy gyanut ébreszszen. De mindennek daczára a kellemetlenséget ki nem kerülte.

egyezkedési költségekre százezer arany frankot számára kieszközöltünk, alig lehetett volna otthon combinatióinknak megfelelő tevékenységre számot tartanunk, ha igéretünket be nem váltjuk.

Pulszky eljárását tehát tökéletesen helyeseltük, de nekem e zavar, mely csak deczember 10-én lett helyreütve, kimondhatlan sok bajt s hátramaradást okozott. A bankók ugyan deczember elején mégis csak nyomtatás alá kerülhettek; de a késedelemnek kétségtelenül része volt a nagy zajt ütött per keletkezésében, melyről az ötödik fejezetben leszen szó s mely bankókészletünket az angol bank égető kemenczéibe juttatá.

XII.

Ludvigh János küldetése Belgrádba.

A mint Turinból Londonba visszaérkeztem, Ludvighnak Brüsszelbe szeptember 27-én e pár sort irtam:

»Megjöttem Olaszországból. Ott értik az olasz kérdés elmészetét, felfogják minden exigentiáit s el vannak határozva minden következményeire. Meg vagyok elégedve s igérkezőbbeknek látom kilátásainkat még a tavalyiaknál is, mert az alap: érdekközösség, nem egyéni szeszély. A combinátiók annyira értek, hogy szükség a fonalat amott, hol tavaly jártál, ujra felvenni, a hol megszakadt. Mehetsz-e? Akarsz-e menni? Ha igen, ird meg tapasztalásaid folytán, mennyi kell gazdálkodó számvetéssel utadra s mennyivel jöhetsz ki ott helyben naponkint? Rendkivüli költségeket, miket eljárásod sikere igényelhet, ne végy számba; azokról gondoskodva lesz. Felelj tüstént.«

Ludvigh válasza:

»Brüsszel, szeptember 30. 1860. — Én magamat semmiféle teendőkből ki nem huzom. Neked kell azt megitélned, hol s miben felelhetek meg legjobban várakozásodnak, mely a hazáé is, melynek életed minden perczét feláldoztad s veled

feláldozzák hiveid. Én oda megyek, a hova parancsolod. Nem válogatok, nem halogatok, hanem megyek. Ird meg, mikorra legyek készen; készen leszek.«

»Utiköltségül bizony sok kell. Ha egyenesen mehetnék a legrövidebb uton, a költség ötödrészét sem tenné annak, a mit a hosszu kerülés kiván. Magát az utiköltséget háromezer frankra kell tenni. A többi költség naponként felmegyen tiz franktól huszig, a helyhez képest, a hol leszek. Ha kirándulásokat nem kellend tennem, beérem naponkint tiz frankkal. Szükség esetén meg tudom magam huzni. — — — — — —«

Közlöttem igazgatósági társaimmal. Elfogadták. Hanem abban állapodtunk meg, hogy tanácsos Ludvigh utját kissé késleltetni, két oknál fogva: 1. mivel Mihály herczeg csak épen most jutván uralkodásra, alkalmatlannak találhatná az ilynemü érintkezést, mielőtt administratióját berendezné; 2. mivel Teleki László T.... K....n által az Igazgatóság nevében lelkére kötötte politikai barátainknak a hazában, hogy horvát atyánkfiaival s a nemzetiségek vezéreivel egyezkedjenek s nekik e végre némi pénzsegélyt is küldöttünk haza, tehát tanácsosnak látszott hirt várnunk az egyezkedések felől, nehogy Ludvighnak hasonirányu lépései az otthoniakéit keresztbe vágják.

Ez alatt közbejött az október 20-ikai diploma s én október 26-án Ludvighnak ezeket irtam:

»Most már menned kell mielőbb. A teendő épen most sürgős Belgrádból Horvátországra. Nekünk előre kell mennünk előkészületeinkben, mintha semmi sem jött volna közbe. A nemzet lássa, hogy mit csinál; de nekünk dolgoznunk kell, hogy a harczot lehetővé tegyük a nemzetnek azon esetre, ha magát harczra akarná elhatározni.«

Tehát Ludvigh átjött Londonba, velem személyesen értekezni. A hajók járását Konstantinápolyig s onnan Galaczig átnézve, ugy találtuk, hogy ez utóbbi helyre a hajózás már fel lehet függesztve, mikorra L. a

keletre érkezhetik. Ludvigh tehát arra határozta magát, hogy szárazon fog utazni Galiczia, Bukovina, Moldva felé, természetesen álnév alatt.

Közlöttem vele a számára kidolgozott utasitást, melyet, tekintetbe véve utjának veszélyességét, tanácsosnak látszott a turini kormány utján expediáltatni Durando tábornok szárd követhez Konstantinápolyba, azon meghagyással, hogy azt futár által a belgrádi szárd consulhoz küldje.

Utasitás
Ludvigh János belgrádi képviselőnek.

1. Képviselő ur megbizatásának három főágazata lesz; az első a belgrádi szerb kormányra, a második hazánk azon részeire, melyek most Vojvodinának s Bánátnak neveztetnek, a harmadik Horvát- és Tótországokra vonatkozik.

I. A mi Szerbiát illeti.

2. Különös óvatossággal lesz képviselő ur, nehogy akár Obrenovics Mihály fejedelem állását a külhatalmak irányában compromittálja, akár pedig az osztrák, orosz vagy angol consul figyelmét felébreszsze.

A franczia consul iránt is tartózkodással lesz, mig ellenkező utasitást nem veszen.

A szárd consul: Durio Jenő urnak magát, mint a turini kormány megegyezésével közös érdekben Belgrádba kiküldött magyar képviselőt bemutatandja, tudomást szerzend, vajjon kormányától egyenest, vagy pedig Cerruti Marczell lovag urtól vett-e Durio ur e tárgyra vonatkozólag utasitást s bizalmas közléseiben magát a veendő felelethez alkalmazandja.

Mindenesetre szükséges, hogy megérkezéséről Cerruti lovag urat mihamarébb értesitse, ki az Ön kiküldetéséről különben tudósitva lesz kormánya által. Ha ő vagy Belgrádban volna, vagy Ön vele utközben találkoznék, vele a B B B jelszót kicserélendi s vele való érintkezésének módja iránt rendeletét kikérendi, különben pedig Durio ur utján levélben teendi magát vele érintkezésbe.

3. Ha Durio urat már kormánya által az Ön támogatására utasitottnak tapasztalandja, mielőtt további lépést tenne, tájékozni fogja magát, vajjon a viszonyok általában s különösen Garasanin és Zukics uraknak a fejedelem iránti állásukra nézve nem változtak-e? s ha ugy látandja, hogy nem: Zukics ur által, különben pedig más, a körülmények által javasolt módon Obrenovics Mihály fejedelemnek érkezését bejelentendi, s őt leggondosabb discretiójáról biztositván, titkos kihallgatást kérend. Garasanin urral mindenesetre (ha ott van) eleve értekezend.

4. Megnyervén a kihallgatást, mindenekelőtt a fejedelemnek mind a M. N. Igazgatóság nevében, mind különösen saját nevemben is uralkodásra-lépéséhez szerencsekivánatát fogja kijelenteni, egyszersmind gyöngéd modorban tudtára adandja, miként én arra való biztomban, hogy a fejedelem nemzetünk irányában még mindig azon szándokban s azon készséggel van, melyről tavaly, londoni találkozásunkkor biztositott, boldogult Milos fejedelem halálának első hirére kedves kötelességemnek ismertem mind a Tuilleriákat, mind a turini kabinetet Mihály fejedelem örökösödési joga támogatásának szükségére figyelmeztetni, de örömömre szolgál tudni, hogy a szerb nemzet ragaszkodásánál fogva Mihály fejedelemnek semmi támogatásra szüksége nem vala.

További közléseiben a fejedelem nyilatkozata fog képviselő urnak zsinórmértékül szolgálni.

5. Mindenesetre azonban emlékezetébe hozandja Ön az érdekegységi indokokat, melyek Magyarországnak osztrák uralom alóli felszabadulását Szerbia jövő függetlenségére és szabadságára nézve nélkülözhetlen előzménynek bizonyitják. Azon érdekeltség tekintetében pedig, melylyel a fejedelem a magyarországi szerbek sorsa iránt faj-, nyelv- és vallásegységnél fogva viseltetik, ujabban is biztositandja a fejedelmet, hogy mind magam, egyértelmüleg a M. N. Igazgatósággal, mind az egész magyar nemzet nyelv, nemzetiség, vallás és közös szabadság tekintetében mindazon biztositékokra most is határozottan készen vagyunk, melyeket a fejedelem nem csak ismer, hanem tavaly tökéletesen kielégitőknek is nyilatkoztatott.

Mindkét tekintetben vezérfonalul veendi Ön előadásaiban az Igazgatóság által Couza herczegnek irott levél tartalmát, mely Önnel e végre közöltetett.

6. Ha a fejedelem, tavalyi megegyezésünk értelmében, függetlenségi harczunk előkészitésére nekünk segédkezet nyujtani

késznek nyilatkozandik, értesiteni fogja Ön, hogy kiküldetésének tárgyai ujolag azok, a melyek tavaly voltak, u. m.:

a) a fegyver- és hadkészlet-tárakat Szerbiában biztositani;

b) annyi szervezésre, a mennyi a fejedelem compromissiója nélkül lehetséges, a fejedelem megegyezését kinyerni, s vele annak módja iránt értekezni;

c) a magyarországi szerbekkel egyetértésre jutni a szabadságharcznak közös erővel leendő felvételére s erre a fejedelemnek a magyarhoni szerbekre befolyásos közremunkálását kikérni;

d) a fejedelem segitségével Horvát- és Tótországgal hasonló egyetértésre lépni.

7. Ezen működés szükségességének igazolására annyit fog Ön emliteni, hogy Velencze miatt az olasz-osztrák háboru kikerülhetlen lévén, mi azt szabadságharczunk felvételére alkalomnak tekintjük, hogy e háborunak jövő tavaszszal leendő megkezdését okunk van bizonyosnak tekinteni, hogy nemzetünk azt felhasználni el van határozva s hogy e határozatot a közbejött osztrák engedmények nemcsak nem gyengitették, sőt inkább megerősitették, a mennyiben az osztrák erőtlenségének s önmaga feletti kétségbeesésének bizonyságát nyujtották.

Emliteni fogja Ön azt is, miként a varsói conferentia kimenetelét — kapcsolatban az angol külügyminiszter legujabb sürgönyével — annál nagyobb okunk van biztositónak tekinteni arra nézve, hogy ezuttal orosz közbelépéstől nincs mit tartanunk, minthogy az orosz kormány sem pénzügyi tekintetben, sem katonailag, sem belpolitikailag nincs azon helyzetben, hogy az orosz nép s hadsereg által engesztelhetlenül gyülölt osztrák ház fenntartására háborut merhetne, — minek különben is elejét vette a Napoleon császár és Anglia által felállitott azon elv, hogy »külavatkozás a nép akaratja ellen meg nem engedhető.«

Emlékeztetni fogja Ön a fejedelmet, hogy tudja, minő feltételekhez s minő segitséghez kötöttem volt tavaly Magyarországnak felkelését s biztositani fogja, hogy most is ugyanazon nézetekre, hasonló óvatossággal vannak számitásaink alapitva s hogy ha a tavalyi, előtte tudvalevő combinátiókba e szó helyett: »franczia császár«, e szót teszi: »olasz király«, érteni fogja, mi alapon fekszenek terveink s a győzelemre való kilátásaink, — mikre nézve csak annyira kivánom őt figyelmeztetni, hogy nem a kis Piemont, hanem a nagy egyesült Olaszország kormányáról van szó, s hogy a

jelen tervek a tavalyiaknál annyival biztosabbak s biztatóbbak, hogy most feleuton való megállástól s Villafranca-forma csapásoktól nem tarthatunk, mert Olaszország győzelme a harczban s biztossága a jövőben a magyar ügy győzelmével a legelválaszthatlanabb kapcsolatban van.

Ha kérdezné Önt a fejedelem, miként állunk e dolgokra nézve a francziák császárjával, azt fogja Ön felelni, mikép képzelheti a fejedelem, hogy ily, Olaszhonra nézve élet-halál-kérdésben, ily kombináczziókba, mint a minőkről szó van, sem Victor Emánuel király, sem Cavour nem ereszkedhetett a nélkül, hogy a francziák császárjának megegyezéséről magukat biztosakká tennék. Mondhatja azt is, hogy én ugy a Palais Royal-lal, mint a Tuilleriákkal a tavaly megkezdett jó viszonyt folytatom. S hogy egyébiránt nem kételkedik Ön, miként a fejedelem a turini kabinetnek Napoleon császár iránti viszonyáról Cavour gróf speczialis küldötte: Cerruti lovag által kellőleg értesitve van.

8. Ezeknek folytán a 6. pont *a)* szakaszára nézve oly raktárakról iparkodandik Ön gondoskodni, melyek 10—15.000 fegyvernek s egy pár üteg ágyunak s a hozzájuk való municziónak letárolására elegendők s a Duna közelében oly helyen fekszenek, hogy mind a hajóról való lerakodás, mind annak idejében a határon leendő átvitel a lehetőségig könnyü legyen, de főképen, hogy az osztrák ügynökök és kémek figyelmét kikerülje.

Azért is minden hadkészletnek, melyet oda szállitandunk azon szint kell viselni, hogy az a szerb kormány tulajdona.

Iparkodni fog Ön kieszközölni, hogy Mihály herczeg valami fegyverzettel, különösen ágyúkkal s ágyukészletekkel saját hadszertáraiból is segitsen. Minden, akárminemü segélyének megtéritésére nemzetünk nevében formaszerinti kötelezést vállalhat Ön.

A mint a fegyvertárak ügye el lesz rendezve, arról értesiteni fogja Ön Klapka tábornok urat. E végett, de általában is szükség, hogy vagy Cerruti lovag vagy pedig de Place franczia consul utján Jassyban tudomást szerezzen magának, mily uton kivánandja a tábornok, hogy Ön vele érintkezzék.

A fegyvertár-ügy elrendezéséről engem is rögtön, a legrövidebb uton tudósitand, egyuttal a fejedelem által miként történt fogadtatásról is értesitend. Ily rövid jelentések, mint »bien reçu«, »le passé confirmé«, vagy »on est changé«, »il y a indécision« s a raktárakra nézve: »arrange-

ments faits«, »logis loué« s más hasonlók könnyen érthetők lesznek.

Körülményes jelentését Turinba küldendi Ön, — minden lehető sietséggel — Cavour grófhoz czimezve kivül; belül hozzám, igy: Rapport pour le C. N. H.

9. A 6. pont *b)* fejezetét illetőleg biztositandja Ön a fejedelmet, hogy seregszervezés tekintetében a leggondosabb óvatossággal kivánunk eljárni; értesitendi, hogy az ezen oldalról megkezdendő hadműveletek vezényletére Türr tábornok van kijelölve, ki a fejedelem megegyezésével egy pár hónap mulva oda fog menni, tisztében eljárandó. Értekezni fog Ön a fejedelemmel, mi módon lehetne a szervezést legbiztosabban intézni s tájékozandja magát, vajjon a majdanbecki bányamunkák vagy más valamely iparvállalat nem nyujthatna-e módot, Magyarországból netán kivonható egy pár ezer embert tömegbe gyüjteni, fegyelem alatt tartani s a harczkezdet bekövetkeztéig foglalkoztatni, a nélkül, hogy gyanut ébresztene. Mint szintén az iránt is tájékozást szerzend Ön, lehetne-e egy pár ezer szerb alattvaló önkéntesre számitani s minő feltétel alatt? — magában értetvén, hogy oly önkéntesekről lehet csak szó, kiknek fegyelmére számitani lehet. Oly elemektől, melyek a háborut zsákmány alkalmának hajlandók tekinteni, szorosan óvakodni kell. Mindenesetre pedig, ha egy pár zászlóalj szerbországi önkéntes biztositása a magyarországi szerbekre való hatás tekintetéből kivánatos is, azoknak száma egy fél dandáron túl (négy zászlóalj) semmi esetre sem növelendő.

10. A 6. pont *c)* fejezetére nézve a vezérelv ez: Az osztrák pátensek által a Vojvodinának s a Bánátnak Magyarországhoz vissza- vagy nem-csatolása nagy részben az ottani népesség nyilatkozatától látszik felfüggesztve lenni. Ha már a népesség, vagy különösen annak szerb töredéke, a visszacsatolás ellen nyilatkoznék, e nyilatkozat a Vojvodinát s Bánátot vagy legalább az ottani szerbeket irányunkban a szabadságharczra nézve ujolag ellenséges lábra állitaná. Figyelmeztetni fogja Ön e körülményre a fejedelmet s a következésnek azon alternativájára, mely a Couza herczegnek irott levélben ki van emelve, t. i. hogy a népfaj-ellenségeskedés vagy meghiusitja Magyarország függetlenségének kivivását vagy meg nem hiusitja; első esetben nemcsak saját szabadságuk, hanem Szerbia jövő függetlensége is kompromittálva lesz, — második esetben nem lehetend várni a magyar nemzettől, hogy szabadságá-

nak semmi tapasztaláson nem okuló ellenségeit egyenjogu testvérekül fogadja s nekik érdemlett megtorlás helyett jutalmat adjon. Azért iparkodni fog Ön reábirni a fejedelmet, hogy befolyását a magyarországi szerbeknél haladéktalanul arra használja fel, hogy a visszacsatolás mellett nyilatkozzanak.

Ez irányban arról is gondoskodni fog Ön, hogy ugy a belgrádi, mint az ujvidéki és temesvári szerb hirlapok a visszacsatolást sürgessék. Ez némi pénzkiadást fog igényelni, minek fedezhetéséről alább gondoskodva van.

11. E speczialitáson kivül igénybe veendi Ön mind a fejedelemnek, mind Garasanin urnak közrehatását a magyarorhoni szerb főnököknél s különösen a papságnál a végett is, hogy a szabadságharczra szerb honfitársaink velünk szövetkezzenek.

II. A magyarhoni szerbeket s Horvát- és Tótországot illetőleg.

A czélnak, mely már fentebb kitüzetett, elérésére az utak, módok és eszközök megválasztásában saját tapintata fogja Önt vezetni, de a következő vezérnézetekhez Ön szorosan alkalmazkodni fog.

12. Az otthoni mozgalom vezérei fel vannak szólitva, hogy a szerbekkel, oláhokkal és horvátokkal tisztába jöjjenek, s erre — kivánságuk folytán — költségekkel is elláttattak. Lehet, hogy már minden tisztában van; lehet, hogy épen folyik az egyezkedés; lehet, hogy holmi általános fraternisatión kivül (a minek még magában gyakorlati nyomatéka nincs) semmi sem történt.

Akármint legyen ez, Önnek különösen óvakodnia kell, nehogy a honi működés szálait keresztülvágja, vagy azt zavarba hozza.

Azért használja fel Ön a most Belgiumban mulató hazánkfia (báró P. F.) hazamenetelét s küldjön izenetet az illető mozgalomfőnöknek; tudassa vele, mikor remél Belgrádba megérkezhetni s kösse lelkére, hogy Önhöz Belgrádba azonnal küldjön ki egy avatott megbizottat, kitől Ön megérthesse:

történt-e valami, s ha történt, mi és mennyi a szerbekkel s horvátokkal való kialkuvásra?

ha akadály van, hol és miben fekszik az s mi tekintetben kivánatos Önnek az Igazgatóság nevében közrehatása vagy a szerb kormány gyámolitása?

különösen pedig: történtek-e sikeres lépések a horvát-szlavon határőrvidékek megnyerésére, s ha (mi valószinü, hogy) nem, vállalkoznak-e az otthoniak e mondhatlanul fontos tárgynak az Ön közreműködése nélkül leendő elintézésére? s ha nem, minő neveket tudnak Önnek ajánlani polgári Horvátországban, mint olyanokat, kikkel már egyetértés van, s kiket e szintoly kényes, mint fontos tárgyban használnia lehet?

Mielőtt ezen izenetére hazulról választ kapna, ne küldjön Ön senkit sem a Vojvodinába s Bánátba, sem Horvátországba s csak tájékozni iparkodandik magát az iránt, hogy ha a határőrvidéken működnie kellend, honnan lehetend azt a határ hosszában legjobban tennie?

Ha pedig a válasz megérkezik, Ön a következőkhöz fogja magát tartani:

a) Ha arról értesittetik Ön, hogy ezen fontos tárgy tökéletesen és kielégitőleg rendben van, nem kellend abba avatkoznia;

b) ha történtek valami lépések, de még nincs végeredmény, iparkodni fog Ön a sikerre azon irányban közreműködni, melyről a hazából értesitve lesz;

c) ha pedig vagy nem történt semmi practicus lépés, vagy pedig legalább a három nagy munkakör közül (a szerbek, polgári Horvátország s horvát-szlavon határőrvidék) valamelyikre nem történt, azt munkába fogja Ön venni s a honi mozgalom főnökeinek közremunkálását határozott irányban igénybeveendi.

13. A szerbekkel s horvátokkal meginditandó egyezkedésben a vezérelvek ezek:

Most többé nem testetlen jóindulatról, hanem harcz-előkészitési combinatiókról, s ennek folytán alkuról van szó. Alkudni csak egyénekkel lehet, s csak oly egyénekkel sikeres, kik vagy egészben vagy vidékenként a nép vezéreinek tekinthetők. Barátainkkal ugyis tudják a mozgalom vezérei, hányadán vagyunk, velük az egyetértést fenntartani és növelni bár nagyon fontos, de nem nehéz; az ellenséget és közönyöst megnyerni, s ha meg nem nyerhető, elszigetelni, tehetetlenné tenni: ez a fontosabb, mert nehezebb feladat s a megnyerés feltételeit ő tőle lehet csak megtudni, s azután megitélni, olyanok-e, miket mint hazafiak elfogadhatunk, vagy mint egyének teljesithetünk.

14. Közjogi tekintetben ismeri Ön nézeteimet a szerbekkel való kiegyenlités módjáról (Irányi történelmi munkája I. kötetének

végén közölve vannak). A horvátokra nézve a vezéreszme »r e g n a s o c i a« s nem »p a r t e s a d n e x a e«. Nemzetiségüknek s bel-igazgatási autonomiájuknak tökéletes biztositását megadjuk. Ezen eszme folytán a magyar és a társországi országgyülések közti viszonyt; annak meghatározását, hogy ha a magyar országgyülés horvát ügyekbe nem avatkozhatik, a magyar országgyülésre küldendő horvát követek minő tárgyakra folyhassanak be; mik a középponti kormánynak fenntartandó közös érdekek; minő legyen a horvát kormánynak állása a középponti kormány irányában; s ezekhez hasonló, a részletekbe vágó kérdéseket nem kell provocalnunk, ha a másik alkuvó fél nem provocálja; ha pedig provocálná, könnyebb leszen az alku, ha mi kérdjük meg: mit kivánnak s ahhoz képest történik az egyezkedés. Kényes vagy kétséges kérdésekben végkötés előtt jelentés leszen teendő.

Ha pedig ugy tapasztaltatnék, hogy a horvát vagy szerb vezérekkel az alkut a velünk való személyes értekezés előmozdithatná s erre hajlandóság mutatkoznék, azt létesiteni kivánatos, s ha költség kellend reá, azt Ön Cerruti lovag urtól igénybe veendi.

15. Ha az egyezkedés a horvátokkal vagy a mozgalom honi főnökei által, vagy az Ön közbenjöttével megtörténik, két dolog leszen gyakorlati szempontból nélkülözhetlen.

a) Hogy Horvátországban egy központi bizottmány alakuljon, mely a magyar bizottmánynyal egyetértve, a mozgalmat Horvát- és Tótországban, s a határörvidéken is vezesse, a felkelést szervesen is előkészitse, a várakra (s különösen Károlyvárosra) s a határezredi telepekre figyelemmel legyen s Dalmátországgal magát öszszeköttetésbe tegye. Ezen bizottságnak ugy kellene szervezve lenni, hogy az expeditionális sereg odaérkeztével magát Horvát- és Tótországok ideiglenes kormányának nyilatkoztathassa;

b) ezen horvát bizottmánynak velünk — s nekünk ő vele — folytonos egyenes viszonyban lenni elkerülhetlenül szükséges. E végett ki kell valakit — saját választottját — külföldre küldenie, ki m i n t u t a z ó télen át külföldön maradhasson s a M. N. Igazgatóság mellett a horvát bizottmányt képviselje. Egyelőre Angliába kellend utlevelet vennie s Londonba jönnie. Uti költséggel Ön fogná őt ellátni, künnidőzése alatt pedig a M. N. Igazgatóság költségül neki havonkint 750 frankot biztosit hat hónapra, előre fizetendőt.

Ezt Ön most Brüsszelből szintén meg fogja haza üzenni s magának Belgrádba erről is választ kérend.

Az otthoniaknak a horvát küldöttekre nézve jelszót kellend megállapitaniok s engem arról értesiteni kell, hogy biztosak legyünk annak azonossága felől, ki magát horvát küldöttként jelentendi.

16. A határőrvidékek, meglehet, némely különös engedményeket kivánandanak. Ezek közt a katonai szolgálatra nézve az ország lakosaival egyenlőlábra-tételüket, telkeiknek, földjeiknek teljes tulajdonjoggal való birtokát, s a falvak határaiban levő kincstári legelőknek s erdőknek az illető helység tulajdonául ingyen átengedését mint olyakat emlitem, a mik alkalmasint kedvesen fogadtatandnak.

Igen valószinü azonban, hogy a határőrvidékeken egyes személyek megnyerése némi áldozatokat kivánand. Ha igy, ez iránt Cerruti lovag urral kellend Önnek értekeznie, mert csak ő az, kinek megegyezése nyujthat módot ily áldozatokra.

17. Temesvárra s Péterváradra Önt különösen figyelmeztetem.

18. Ön oda- s visszautazási s három hónapra egy helybenmaradási költségekkel el levén látva, átadatik Önnek még két szelvény öt és öt, tehát összesen tizezer frankról, mit Cerruti lovag ur honorálni fog. Ebből fedezend Ön minden nem személyes kiadásokat, mint szintén három hónapon túl saját havi diját s netán szükséglendő utazásainak költségeit. Az ezen szelvényekre felveendő pénzről Ön számadást vezetend.

19. Garasanin és Zukics uraknak a küldött kis emléket tisztelet jeléül legyen szives átadni. *)

Kelt Londonban, november 5-én 1860.

A M. N. Igazgatóság nevében
Kossuth.

---

*) Ezt a keleti szokás hozta magával. Csekélység volt, mindössze hatvan font sterling értékű. Megvétele az angol népjellem egy gyönyörü vonásával ismertetett meg. Megvévén a City egyik ékszerészénél a kis emléket, kifizettem és átadtam névjegyemet, hogy tudja, hová és kihez küldje. Másnap két munkás hozta el a csecsebecsét, letették asztalomra s mellé, már nem emlékszem hány guineát. Kérdésemre, hogy mit akarnak vele? ezt feleltük: »gazdánk elveheti aranya, drágaköve árát, ez az ő dolga; de mi, többi munkás társainkkal egyetértve, tudtára adtuk, hogy mi szégyenelnénk Öntől csekély munkánk bérét elfogadni.« Hiába tiltakoztam;

Ez utasitáson kivül Ludvigh esetleges használatra még egy franczia nyelven irott külön megbizó-levéllel is el volt látva Horvátország számára, melyben hivatkozva Horvátországból vett azon tudósitásaimra, hogy horvát-szlavon atyánkfiai, okulva a keserves tapasztaláson, belátják, miként ugy nemzetiségüknek, mint szabadságuknak s önkormányzatuknak legbiztosabb garantiáját, a kellő javitások mellett, csakis a nyolcz-százados kapocsnak Szent-István koronájával megujitásában találhatják fel: én viszont Ludvighot felhatalmaztam nemcsak a magam s igazgató-társaim, hanem összes nemzetünk nevében is horvát-szlavon atyánkfiait biztositani, hogy a magyar nemzet őket szövetséges társnemzetnek tekinti s velük nem mint »kapcsolt részekkel«, hanem mint »társországgal« kivánja az uniót akként megujitani, hogy ugy nemzetiségük, mint nemzeti létük s közigazgatási autonomiájuk minden kivánható módon biztositva legyen; tudtukra adván egyszersmind, hogy Ludvigh, ki őket külviszonyaink, összeköttetéseink s kilátásaink felől tájékozandja, ez alapon van megbizva, velük erőnknek a közös járom lerázása végett egyesitését concertálni.

Hogy miként fútt akkor a szél Horvátországban, annak jeléül egy kis kivonatot iktatok ide egy nem is forradalmi szellemű, hanem az október 20-ki diploma

annyi bensőséggel, oly érzékenyen rimánkodtak: ne foszszam meg őket a kis önelégedéstől, mely nekik oly nagyon jól esik, hogy lehetetlen volt nem engednem. Megilletődve szoritottam velük kezet s nekik sugárzott szemük az örömtől.

Emlithetnék egy más országot, a hol viszont egy vétel alkalmával az történt velem, hogy midőn jegyemet átadtam, az árus fejvakarva adott kifejezést sajnálatának, hogy előbb nem tudta, ki vagyok. »Miért?« kérdezém. »Nem adtam volna olyan olcsón!«

Sok mindenféle tapasztalásra bukkanik az ily szegény, hánytvetett hontalan vándor.

alkalmából törvényes téren mozgó német levélből, melyet *Bogovich Mirkó,* kit leveleimben illyr-pártinak látok jelezve, *Jósika* Miklós sógorának, br. P. Fr.-nek irt s mely velem Brüsszel utján közöltetett:

»Mit kivánunk s mit akarunk mi? — mondja a levél — azt a következő rövid programmba lehet összefoglalni. Mi kivánjuk, magyar testvéreinkkel egyesülve visszanyerni a történelmi jog-alapot, ugy miként régenten az octroyált charta előtt fennállott; kivánjuk külömben is határozatlan időre elnapolt tartományi gyülésünk összehivását, miszerint a kapcsolat Magyarországgal ott, a hol felbontatott, törvényes formában ujra felvétessék; kivánunk czélszerü, a kor szellemének és szükségleteinek megfelelő reformokat, egy szóval: kivánjuk az ujból egyesülést Magyarországgal Szent-István koronája alatt, de nem mint p a r t e s a d n e x a e, hanem mint s o c i a r e g n a; végre kivánjuk, hogy ha a magyar országgyülés, melyen természetesen mi is jelen leszünk, össze talál hivatni, a magyarokkal egyesülve, közös alkotmányunk oly biztositékokkal vétessék körül, miszerint az soha többé kérdésbe ne vétethessék, vagy épen az önkény nyers ökle által halomra döntethessék.«

Ilyen levén Magyarország iránt az érzelem Horvátországon, az osztrák iránti harag és gyülölet pedig a legáltalánosabb kiterjedésben nyilatkozván: alapos okunk volt reményleni, hogy külföldi összeköttetéseink hordereje felől kellőleg felvilágositva, horvát testvéreink a közös felszabaditás munkájára velünk kezet fognak; mire, tekintve egyrészt a bennük rejlő erőt, másrészt azt, hogy az általuk feltételül szabott olasz expeditiónak a dalmát partokon kell vala kiszállani, végtelenül nagy sulyt helyezénk.

Ludvigh, ez egyetértést előmozditandó, november elején rendeltetése helyére utnak indult.

XIII.

Egyéb előkészületeink.

A magyar emigráczió viszontagságos életében alig fordult elő időszak, melyben a hazafiui kötelesség oly sok irányban s annyi mindenféle részletekre vette volna igénybe figyelmünket, mint a turini egyezkedésre következett nehány hét alatt, midőn hivatásunknak kellett ismernünk, gondoskodni, hogy a háboru, melynek kilátásaihoz a haza felszabaditásának reménye volt kötve, ugy minket itt künn, mint a nemzetet otthon a lehetőségig felkészülve találja.

Teendőink tömerdek irkálással jártak, annyival inkább, minthogy az Igazgatóság tagjai nem voltak egy helyütt. Talán még kormányzó koromban sem irtam s kaptam hasonló idő alatt több levelet, mint ezen időszak alatt. Az irathalmazból, melyből e fejezetet összeállitottam, kiegészitésül még a következőket szemelem ki:

1. Az emigráczióhoz intézett adhaesionalis körlevelet a világ más részeiben elszórt magyarok közt köröztetés végett Puky Miklós volt szives genfi nyomdájában kinyomatni. Minthogy azonban, a varsói barátkozás meghiusulása folytán, a háboru nem volt imminens, e körlevél szétküldését későbbre halasztottuk, nehogy a félelmében máris tömeges elfogatásokhoz nyult ellenség még jobban allarmiroztassék.

2. Minő szakavatottsággal, figyelemmel s minden részletességre kiterjedő gonddal járt el Vetter altábornagy a keletre szánt gyönyörü fegyver-készlet ügyében? — azt is következő levele eléggé ki fogja tüntetni:

Vetter altábornagy — Kossuthnak.

Turin, október 2. 1860.

Van szerencsém jelenteni, hogy fegyverzetünk utolsó szállitmánya szeptember 30-án innen Genuába elindittatott. El nem mulaszthatom a legnagyobb elismerésre méltónak jelezni az előzé-

keny készséget, melylyel az illető hatóságok kivánságaimat teljesitették. Mind a két üteg annyira el van mindennel látva, hogy csakis lovakról kellend gondoskodni, mert érett megfontolás után czélszerübbnek láttam azon lenni, hogy mindent, a mire az ágyutelepek használata végett szükség van, itt készen s hozzá még ingyen megkapjuk, mintsem hogy a hely szinén ügyetlen emberek által rossz anyagból s drágán legyünk kénytelenek valamit utánpótoltatni. Hanem kötelességemnek tartom Önnek figyelmét arra különösen felkérni, hogy miután az ágyutalpakat, bőrözőket (Protze), kovácsmühelyeket, stb. nagy teriméjük miatt szét kellett szedni, miszerint könnyebben elmálháztassanak s miután az egész szállitmány a puskákkal, nagy mennyiségü lövőszerrel, tartalék-kerekekkel, rudakkal, 140 lóra való szerszámmal s még tiz pótlékkal igen sok csomagra megyen (csak maga a két üteg és kovácsműhely 115 nagy rakaszt [»Verschlag«-ot] foglal el): a ládák lerakodásához s a szétszedett részek összerakásához nemcsak teljesen megbizható, hanem egyszersmind szakértő, ügyes, gyakorlott emberekre lesz szükség s arra különösen figyelmezni kellend, hogy egyetlen egy csomag se nyittassék fel, mielőtt az előbb felnyitottnak egész foglalatja kellőleg össze lett állitva; mert ha ezen elővigyázat törhetlen szabálynak nem vétetik, oly átkozott zavar fog következni, hogy abból még az Istenek sem bontakoznak ki, annál kevésbé Matheidesz raktárnok. Felsőbb helyről két igen ügyes volt piemonti tüzér altisztre lettem figyelmeztetve (Moretto és Delgozzo), kik e nagy szakavatottságot kivánó feladatnak tökéletesen megfelelhetnének. Most Garibaldi alatt szolgálnak. Nagyon kivánatos volna őket megnyerni, mit Türr vagy Éber kivihetnének. Gondosan ellenőriztem az elmálházást, hogy semmi el ne maradjon s a kezemnél levő lajstrom rendjének megfeleljen. Az együvé tartozó rakládák egyenlő betüjellel vannak jelölve és sorszámokkal ellátva. Gonddal voltam, hogy minden rakládába a bennfoglalt tárgyak lajstroma beletétessék s hogy e lajstromok a külön specificatióval megegyezzenek. Ezeknek segitségével a kirakodás gyakorlott emberek kezében nem fog nehézséggel járni, ha a fentebb emlitett figyelmeztetés, — melyre nagy sulyt helyezek — elengedhetlen szabálynak tekintetik. Az ürgolyókat a lehető veszély miatt nem töltettem meg. Ez a hely szinén megtörténhetik s nem is nagy mesterség, annál inkább, mivel minden, a mire e végett szükség van, becsomagoltatott. — — — —

(Aláirva) Vetter.

A két tüzéraltisztet Türr tábornok megszerezte s utnak is indittattak. A teljesen felszerelt két üteg végtelenül fontos készlet volt kezdetnek, de csakis kezdetnek. Én tehát a tüzérségi materiále jövendő szaporitására való tekintetből utasitásba adtam Turinba, hogy a hadügyminiszteriumtól, már csak az egység okáért is, a felszerelési rajzok, az arány- és terj-méretek, a tüzérműszaki osztálynak vezérfonalul szolgáló utasitással egyetemben, megszereztessenek, a puskák kaliber-méretei pedig nekem megküldessenek, miszerint töltések iránt másutt is tehessek oly lépéseket, melyek azoknak szükséglendő gyors kiszolgáltatását biztositsák. Constructionalis rajzokkal nem voltak ellátva a fegyvertárban; a méretek s műszaki utasitások közöltettek.

3. V e t t e r altábornagy október 14-én jelentette, miként P e t t i n e n g o tábornoktól azon kellemes értesitést vette, hogy a keletre elszállitott gyönyörü fegyver-készleten felül ujabban még 15.000 gyalogsági puska rendelkezésünkre bocsáttatott. Az altábornagy ur utasitást kért, hogy miként rendelkezem felőlük?

Ime adott válaszom:

Kossuth — Vetter altábornagynak.

London, október 17. 1860.

Válaszul folyó hó 14-én kelt becses jelentésére, van szerencsém tudósitani, hogy a számunkra ujabban kiutalványozott tizenötezer puska n e m küldendő el.

Én az északkeleti határt azon készlet által, melyet ön multkori levelében felsorolt, a kezdetre eléggé ellátottnak tartom. Most az ország azon részeire kell figyelemmel lennünk, melyeket az Ön hadműködési terébe kivánunk foglalni. Én az utólagos készletet e czélra kivánom fenntartani.

Kérem ezt Pettinengo tábornok urnak, nemzetünk nevében kifejezendő leghálásabb köszönetünk megujitása mellett, azon hozzátétellel adni tudtára, miszerint könnyen felfogható fontos okoknál fogva kérésem az, hogy e fegyverek Anconába szállittassanak s ott a várbeli arsenálban, külön raktárban, kellő felügyelet alatt rendelkezésünkre készen tartassanak.

De minden félreértés kikerülése végett kérem, adja nyomatékosan értésére, hogy ez haza van szánva, nem pedig az Olaszország-

ban szervezendő legió számára, és hogy mi kérdést nem szenvedő megállapodásnak tekintjük, mikép minden, a mi Olaszországban szerveztetik, az olasz kormány által szerelendő és fegyverzendő fel.

Magától értetik, hogy mi az ezen utólagos készlethez szükséges (háromszoros) munitióra számot tartunk. Ezt Önnek különösen figyelmébe ajánlom.

Legyen szives befolyását Pettinengo tábornok és Benzi urnál felhasználni, hogy ezen utólagos fegyverkészlet az Anconában zsákmányul esett raktárból egy vagy két tábori üteggel kiegészittessék. — — — —

(Aláirva) Kossuth.

Az Anconába szállitás elrendeltetett; a két üteg ágyut, Pulszky október 22-ki jelentése szerint, Cavour gróf megigérte.

4. Az előrelátás parancsolta, hogy a fegyverzeti iparüzlet körében magunkat akként tájékozzuk s oly összeköttetéseket szerezzünk, miszerint háboru esetén adandó megrendeléseink gyors és pontos teljesitésére számithassunk.

E tekintetből Pulszkynak a következőket irtam:

London, október 3. 1860.

Ámbár pénzerőnk nem engedi, hogy most akármi felszerelés vagy fegyverzet iránt határozott megrendelésekbe bocsátkozzam, mégis tanácsos, hogy mindennek, a mire idővel szükségünk lehet, kiszolgáltathatása s annak módja, ára, stb. felől akként legyek tájékozva, hogy szükség esetére majd a távolból is megrendeléseket tehessek, s azok, a mikor kellend, gyorsan végrehajtathassanak. Ezen egész — majdan fontossá válható — ágazatot King William streeti ügybarátunk (Croskey) kezeiben kivánom összpontositva látni. Megkértem, tegyen tudakozódásokat Witworthnál (kinek találmánya különösen egy bizonyos, utunkban fekvendő vár szempontjából hivja fel figyelmemet), Witworth feleletül kérdést tőn: mi használatra vagy mely kormány megbizásából tudakozódik?

Nagyon kivánatos volna engedelmét birni a grófnak, hogy ügybarátunk a szárd kormány megbizására hivatkozhassék. Hasonló kérdések más készületi ágazatokban is előfordulhatnak.

Nem lehetne-e kivinni, hogy ügybarátunknak valami »agent industriel du gouvernement«-forma felhatalmazás adassék? A kor-

mány biztosithatná magát valamely fenntartással, mely minden megrendelést vagy szerződést külön megerősitéstől tenne függővé s igy a kormányt semmire sem kötelezhetné, mig ellenben az én mozgalmaim nevezetesen meg volnának könnyitve. Ajánlom e pontot tapintatos eljárásába. — — —

Kossuth.

Pulszky október 8-án azt adta válaszul, hogy Croskeynak kormányi iparügynökké való kineveztetése nehézséggel jár, minthogy a szárd kormánynak már van egy tüzértiszt ügynöke Londonban, a ki Witworthtal s más fegyvergyárosokkal alkudozik; s a dolgot két külön ügynökre nem lehet bizni, a nélkül, hogy feltünést okozzon.

Ennélfogva a szárd kormány hivatalos közegei utján lett a dolog mind Witworthtal, mind más lőpor-, fegyver- és töltésgyárosokkal akként tisztába hozva, hogy akármily kiterjedésü megrendelésünk (melyek háboru esetén számunkra természetesen a szárd kormány nevében történnének) gyorsan végrehajtassanak s a megállapitott hadműködési terv szerint akár a dalmát partok, akár pedig az Alduna felé kezünkbe juttattassanak.

5. A fegyverzeti rovathoz tartozik még megemlitenem, hogy Türr tábornoknak Garibaldi két üteg ágyut adott, egy három-fontosat és egy hat-fontosat; egy milanói jó barátjától pedig 350 karabint kapott. Türr tábornok mind a két rendbeli fegyverzetet a haza szolgálatjára felajánlotta.

6. Szeptemberi egyezkedésünk 5. pontja szerint (II-ik kötet 553. lap) a turini kormány teljesiteni igérkezett azon kérésünket, hogy 3—4.000 ember számára magyar egyenruhát azonnal készittessen, miszerint magyar egyenruhás csapatoknak mindjárt a háboru kiütésekor a harcztéren alkalmazása által az osztrák hadsereg szellemére hatnunk lehessen. A kormány megbizottja, Benzi ur erre nézve is azon erélylyel járt el, melylyel minket a fegyverzet ügyében annyi hálára kötelezett. Pulszky már október 8-án értesitett, hogy az egyenruhák iránt a szerződés Milanóban meg lett kötve s a munka gyorsan folyik. A mintát Pulszky, Vetter altábornagy és Ihász ezredes állapitották meg s ezt Vetter altábornagy október 2-án azon reményének kifejezésével adta tud-

tomra, hogy »ha majd szerencséje lesz csapatját előttem fölvezetni, bizonyosan meg leszek az öltözékkel (Adjustirung) elégedve, mert tetőtől talpig tősgyökeresen magyar.« Egy öltözéket küldettem magamnak Londonba, miszerint ugy, miként a fegyverzet iránt tettem, a jövő esetleges megrendelések gyors végrehajtását erre nézve is előkészitsem.

7. Magyarországon alig volt más forgó pénz, mint osztrák bankó, még a garasos váltópénz is papiros volt. Ha kiüt a háboru s a szabadság zászlaja hadműködési tervünk szerint lobogásnak indul, bizonyosnak lehetett tekinteni, hogy ez az egész forgalmi eszköz egyszerre merőben értéktelen rongygyá válik s Magyarországon az egyedüli forgalmi eszközt csakis a rejtekükből napfényre kerülendő azon 1848—1849-iki magyar bankók képezendik, melyeket az osztrák sem beváltási (hazug) igéreteivel, sem rettegtetéssel nem birt a nép kezéből kicsikarni. Ez azonban a forgalmi szükségnek távolról sem felelhetett meg. A hadi és közigazgatási költségeken kivül ez volt a fő tekintet, mely a harminczöt millió forintnyi magyar papirpénz elkészittetésére elhatározott. E mellett azonban kivánatosnak láttam, ha szerét ejthetem, nehány százezer frank értékü váltópénzről is gondoskodni s miszerint magamat tájékozhassam: vajjon a rézpénz lesz-e tanácsosabb, vagy pedig amolyan (kis ezüstvegyitékü) réz-, horgany- és álany- (nickel) keverék, minőt a svájczi confoederatio használt? — felkértem Puky Miklóst Genfben, szerezze meg számomra a kérdésre tartozó adatokat; mit ő teljes készséggel meg is tett. Ezeknek alapján a svájczi érczkeverékben állapodtam meg s magyar váltópénzt akartam veretni, ily jelzettel: egyik oldalon: »Magyar váltópénz« (1, 2, 4 garas), másik oldalon: »Hazáért, szabadságért.« E nehány százezer franknyi kiadást egy magán-iparvállalatból gondoltam fedezhetni, melyre akkoriban kilátásom volt s azért azon hitben, hogy a kormánynak Turinon kivül, az annectált tartományok fővárosaiban is vannak pénzverő-műhelyei (Flórencz, Parma, Modena), felkértem Pulszkyt, eszközöljön engedelmet, hogy a magyar váltópénzt Olaszországban verettethessem. Pulszky október 8-án azt adta válaszul, hogy ez Olaszországban lehetetlen. A turini pénzverő-ház alig birja az arany- és ezüstpénz verését; Parmában, Modenában nincs ily intézet. Fló-

renczben van, de nagyon is feltünnék, ha ott most egyszerre pénz, még pedig magyar pénz veretnék, mert ott régóta nem dolgoznak, mig Ricasoli is Birminghamben verette az uj toscanai rézpénzt; a kormánykörök tehát azt tanácsolják, hogy mi is hasonlót tegyünk, igy legfölebb azon gyanuja támadhat a diplomatiának, hogy Magyarországon forradalomtól lehet tartani, — a mi magában véve nem nagy baj, minthogy a magyar forradalmat az egész világ külömben is bizonyosnak tartja. De ha olasz királyi pénzverőben dolgoztatnánk, ez a turini kormány pártfogását hozná világosságra, a mi Cavourt tömérdek kellemetlenségnek tenné ki. Én tehát ehhez tartottam magamat, Birminghamben tettem lépéseket; azonban a tisztán üzleti alapra fektetett iparvállalatot, melynek segitségével hazánk ügyét ilynemü költségekkel elláthatni reméltük, leütötte kezemről az angol kormánynak igazán gyalázatos avatkozása, mely fennen hirdetett szabadelvü tanait Magyarországra nézve pirulás nélkül kereken megtagadva, az osztrák iránti részrehajlást annyira vitte, hogy még magán-keresetemnek utját állani sem tartózkodott. Ez »épületes históriát« alább fogom megismertetni az olvasóval. *)

8. Emlékezetemben volt, mennyi zavarra és félreértésre adott alkalmat 1848-ban az, hogy harczunk kezdetén a katonai műnyelv nem volt rögtön akként megállapitva, miszerint mindenütt egyformán használtathassék. S minthogy a vezényletnek s általában a szolgálati nyelvnek természetesen magyarnak kellett vala lenni ugy a hazában, mint itt künn a szervezendett magyar legiónál: én a magyar katonai terminologiát még 1859-ben magam elkészitettem, s egy tiszti bizottság által felülvizsgáltattam, és most, miután ujra átvizsgáltatott, annak kinyomatása felől gondoskodtam. A szolgálati és gyakorlati szabályzatra nézve tanácsosnak láttam az osztrák hadsereg szabályzatát venni alapnak, nehogy a megváltoztatás zavarba ejtse azon tiszteket és katonákat, kik ahhoz szoktak. Ezen szempontból a gyalogsági szabályzatot, kihagyva némely inkább parádéra mint harcztérre való mozdulatokat, még az 1859-iki háboru előtt szintugy magam leforditottam,

*) Lásd a 2-dik számu jegyzetet.

azon egy külömbségre való figyelemmel, hogy mi a zászlóalj tacticai felosztását négy századra határoztuk s nem három-, hanem hét-soros felállitást fogadtunk el. Ennek, miután egy szakértő tiszti bizottság által ujra átvizsgáltatott, zsebkiadási alakban kinyomatására Puky Miklós szivességét vettem igénybe. A lovassági szabályzatnak és a Hess tábornagy-féle (1853-iki) hadgyakorlati utasitásnak (Manöver-Instruction) átvizsgálását, megröviditését és a leforditásukról gondoskodást Vetter altábornagy ur volt szives elvállalni, miszerint szintugy nyomtatás alá adathassanak s a haza felszabaditásáért küzdendő hadseregnél a magyar vezénylet és szolgálati nyelv minden tévedést kizáró egységes alkalmazásba vétethessenek. Figyelmeztettem Vetter altábornagyot annak mellőzhetlen szükségére is, hogy a dob- és trombita-jeleket okvetlenül meg kell változtatnunk; a miben ő természetesen egyetértett s annak elintézését magára vállalta.

9. Előkészületeink sorában végtelen fontosságot helyezénk a magyar legiónak mielőbbi szervezésére, nemcsak katonai szempontból, hanem azon politikai tekintetből is, hogy ha Victor Emánuel király megengedi, hogy a magyar zászló az ő országában nyiltan felüttessék, az által annak adja jelét az egész világ előtt, hogy a magyar nemzetet szövetségesének fogadta el.

Magkőnek ott volt Garibaldi seregében a nem egészen négyszáz főből álló csapat, melynek gyalogsága Mogyoródy Adolf alezredes, huszársága pedig Scheiter őrnagy vezénylete alatt Nápolyban a szeptember 15-től október 1-ig vivott csatákban oly dicsőséges részt vett, hogy Garibalditól október 3-ki napiparancsában azon elismertetéssel magasztaltaték, miként rettenthetlen hősiességének nem csekély része volt a győzelemben. A derék magyarok bőven ontották vérüket Olaszországért. Mogyoródy 150—160 főnyi gyalog csapatának az október 1-ei csatában nyolcz halottja (közte két tiszt) és harminczhat sebesültje volt s az utóbbiak közül azok, kik könnyebb sebeket kaptak, beköttették sebeiket s ujra a harczba mentek, hogy közülök többen ujra is megsebesittessenek.

Én Londonból meleg szavakban fejeztem ki a hős csapatnak méltányló elismerésemet, mit az szives volt kitörő

lelkesedéssel fogadni. Levelem szövegét irataim közt nem találom.

Garibaldi, ki október 3-ikai napiparancsában akként nyilatkozott a magyar legióról, hogy »szép volt látni, miként mentek a tüzbe, oly rendben s oly nyugodtsággal, mintha nem is ütközetben, hanem csak hadgyakorlati téren volnának«, — október 16-án Casertában egy nagy szemle alkalmával ekként nyilatkozott: »Pár magasztaló szót kell még mondanom a vitéz magyaroknak, kik több izben ontották vérüket Olaszország szabadságaért. Dicséret nektek, Magyarország hős fiai! Köszönetet mondok nektek nemzetem nevében!« — s a többi tisztekhez fordulva, ekként folytatá: »Mi ezeknek a vitéz magyaroknak nem csak hálával tartozunk; nekünk kötelességünk, hogy az ő ügyüket a mi ügyünkké tegyük. E l o f a r e m o! (és meg is tesszük).« *)

A hős kis csapat számára két magyar zászló Nápolyban október 31-én nagy ünnepélyességgel lett felszentelve. Garibaldi a királyi piaczon felállitott oltárnál megszentelt két zászlót maga nyujtotta át a legiónak, e szavakkal kisérve az átnyujtást: »A hálás Olaszország nevében adom át nektek e zászlókat, jutalomul a vérért, melyet ti, nagylelküek, Olaszország megváltásáért ontottatok. E zászlók folytatni fogják szokástokat, mindig győzelemre fognak vezetni. Olaszország függetlensége szoros kapcsolatban áll Magyarország függetlenségével, szabadsága szabadságával. Éljen Magyarország!«

Aztán az ünnepély befejeztetvén, Garibaldi a Forestiera közép-erkélyéről e szavakat intézte a lent összesereglett sokasághoz: »Nápolyiak! szép s nagy nap ez a mai nap; szép és nagy, mert uj kapocscsal fűzi szorosabbra a testvériség kötelékét, mely Olaszországot Magyarországhoz csatolja. A szabad olaszoknak ezt nem lehet, nem szabad elfelejteniök, nem is akarják elfelejteni, nem is fogják.«

---

*) Garibaldi nyilatkozatai Bécsben nem kis aggodalmat okoztak, annyival inkább, mert Magyarországon még a levegő is telitve volt forradalmi illattal. Az osztrák császár azt kérdezte gr. Apponyitól: vajjon hallott-e valamit a nép Garibaldiról? A felelet az volt, hogy még gulyása is csordájának legszebb ökrét k e d v e s Garibaldinak nevezi. Pedig az a gulyás aligha olvasott hirlapot. A levegőben volt

Hiszen jelét adták egész 1866-ig, hogy nem is felejtették volna el, ha a magyar nemzet magamagát el nem felejti.

Elfelejtette! — — —

A zászlószentelésre az eskületétel következett. A nápolyi magyar legió azon időre, mig Olaszhonban lesz, Victor Emánuelnek, mindenkorra a magyar hazának hüséget, a M. N. Igazgatóságnak engedelmességet esküdött.

E legiót tekintettük jövő szervezkedésünk magkövének. Volt azonban Garibaldi seregében több más idegen csapat is. Ott volt a 456 főnyi angol dandár; voltak francziák, kiket Garibaldi a Calabriában Solano mellett elesett La Flotte százados emlékére »La Flotte-legió«-ba rendelt egyesittetni; voltak svájcziak, németek, voltak kevert nemzetiségü idegen vadászok. Tervünk az volt, hogy ezen elemekből, Vetter altábornagy parancsnoksága alatt, idegen legiót alakitunk, melynek a magyar dandár egyik alkatrészét képezendette. Ezen eszmének Farini határozott barátja volt, sőt mondhatom, ő volt az első, ki megpenditette; s minthogy Nápolyba királyi helytartónak Farini lett kinevezve, azon reménynyel kecsegtettük magunkat, hogy az ő segitségével ezen eszmét valósithatjuk. Azonban Napoleon császár határozottan követelte, hogy a Garibaldi alatt összegyülekezett idegen csapatok feloszlattassanak s a turini kormány idegen forradalmi organisatiókat ne türjön meg. E miatt nemcsak hogy az eredetileg tervezett idegen legióról többé szó sem lehetett, hanem egy ideig Cavour még arra nézve is habozni látszott, vajjon az általános feloszlatási rendelet alul a magyar legióra kivételt engedhet-e? De én gonddal voltam, hogy Párisból felvilágosittassék, miként a franczia kormány az idegen csapatok feloszlatásának kivánságát a magyar legióra teljességgel nem értette s hogy ennek megtartása és fejlesztése ellen teljességgel nincs kifogása. A magyar legió tehát kezdetben a nápolyi kormányzóság, utóbb pedig a központi kormány fennhatósága alatt fenntartatott.

A magyar legiónak vitézségi tekintetben szivemelő,*) de sok más tekintetben (különösen a Cuneóba szállásolt tiszti

---

*) A rettenthetlen hősiesség, melylyel a magyar legió magát minden előfordult alkalommal kitüntette, oly rendkivüli bizalmat

telepet illetőleg) nagyon szomoru történelme más lapra tartozik.

10. Október végével vagy november elején ki kellett a hazából jönni egynek azok közül, kiket az otthoni bizottság a forradalmi harczban parancsnoki állásra hivatottaknak tekintett; ki kellett jönni a végett, hogy az otthoni szervezkedésről jelentést tegyen, s hogy a hadműködési tervet vele egyetértőleg megállapitsuk (miként az fentebb már emlitve van). E tekintet adott a következő levélre alkalmat:

Kossuth — Vetter altábornagynak.

London, október 2. 1860.

Miután égető szükség otthoni barátainkat egy tervszerü fölkelés előkészitésére akként utasitani, hogy a hazai mozgalmak az általunk czélba vett külső hadműveletekkel egybehangzók legyenek, Ön nagy szolgálatot tenne a hazának, ha sziveskednék egy hadműködési tervet, csak főbb vonásokban is, összeállitani, mely az otthoniaknak vezérfonalul szolgálna a benső mozgalmat akként combinálni, hogy mig a felkelés, egyidejü általánossága által az ellenséget deconcertálja, gyöngébb, elszigetelt őrscsapatokat elfog, egyes helyőrségeket lefegyverez vagy legalább magában álló védelemre szorit, az ellenséges haderő közlekedését részint fenyegeti, részint elvágja, összpontositását neheziti, raktárait, készleteit elfoglalja: egyszersmind a nemzet valódi állandó hadereje (a 18—26 éves ifjuság) a kijelölendő vezérek, illetve parancsnokok által a dandárösszpontositási helyekre összegyüjtessék, a dandárok hadosztályokká, a hadosztályok hadtestekké egyesüljenek, — e combinált mozgalomnál mindig azt tartva szemük előtt, hogy mielőbb a kivülről jövő segédhaderők valamelyikéhez csatlakozhassanak. Nagyon kivánatos volna továbbá, rövid, szabatos utasitásokat adni barátainknak

---

öntött a népbe s rettegést az ellenségbe a magyar katona iránt, hogy midőn a következő évben I h á s z ezredes parancsnoksága alatt a magyar legió a »brigantage«-nak keresztelt pápai s Bourbon-féle ellenforradalom leküzdésére lett alkalmazva, nem egyszer történt, hogy egy-egy község, mely a brigánsok támadásának volt kitéve, rimánkodva esdeklett Ihásznak, adjon nekik — — e g y huszárt! csakis egyetlen egyet, az tökéletesen elég az ő biztonságukra, mert oda ugyan a brigans nem megyen, a hol magyar egyenruhát lát.

a guerilla-harczra, főleg Felső-Magyarország számára (a bányavárosok és a Szepesség) és lovas guerillákra a Tisza mentén. Végül szükség volna kijelölni a főszempontokat, melyekre az általános felkelés vezetőinek főkép figyelniök kell.

Azt hiszem, vannak jó térképei és van egy példánya a hadászati térképből is, melyről évek előtt beszéltünk s melyet épen Ön volt szives kidolgozni.

Combinált hadműködéseink alapeszméit ismeri Ön; ezeket a föntebbiekben csak annyiban lesz jó szem előtt tartani, a mennyiben a belső mozgalmak irányzása megkivánja.

Klapka barátunk is fog e dologgal foglalkozni, de fontosnak tartom az Ön nézeteit egészen önállólag is látni, miszerint ha az alapelvek megegyeznek, a tervek egymást kiegészithessék, ellenkező esetben a jobbat, czélszerübbet választhassuk.

Ön tudja, minő szerepet szántunk Önnek. Én nagy sulyt fektetek arra, hogy a tervben, melyet Öntöl kérni bátor vagyok, a saját működése teréül esendő országrészre kiváló figyelemmel legyen s hogy Felső-Magyarországot, helyrajzi viszonyainál fogva, kezdetben legalább, önálló hadtest szinhelyéül tekintse.

Nagy dolog, a mit Öntől kérek, de azon meggyőződésben teszem, hogy Ön semmi fáradságot sem sokall, midőn a haza javáról van szó.

(Aláirva) Kossuth.

(Németből.)

Vetter altábornagy, miként magát október 8-ról irott válaszában kifejezte, e felszólitást megtiszteltetésnek vette s a belső mozgalomnak a tervezett külső hadműködésekkel összhangzásba hozatalára a vezéreszméket javaslatba hozni, a saját rendeltetésének szinhelyéül jelölt területre nézve pedig a jövő hadműködés vélhetőségeit tervszerüleg összeállitani ajánlkozott, azon kikötéssel mindazáltal, hogy tervezetét csak eszmének tekintsem, melyet a gyakorlati kivitelben a körülmények nemcsak módosithatnak, hanem egészen meg is változtathatnak. Különösen tekintetbe kell vennünk, mondá, hogy a tulajdonképi harcztértől távol vagyunk; hogy az osztrák császári seregek nem nápolyiak, s hogy a magyar gyomor nem olyan könnyen elégithető ki, mint a Garibaldi önkényteseinek gyomra. Neki (Vetternek) óhajtása, hogy a mi had-

járatunk a lehetőségig szabályszerüvé, rendessé legyen; ehhez pedig, amint tapasztalásból tudhatom s tudom is, a jó vezényleten és vitézségen kivül a kellő felfegyverzés, felruházás és élelmezés a legnélkülözhetlenebb kellék, különben annak lennénk kitéve — csakhogy tekintve a mi ellenségünk minőségét, sokkal sulyosabb következésekkel — a mit Nápolyban látunk, hol Garibaldi serege 30.000 főnyinek mondatik, azonban Capua előtt 40.000 főnyi ellenséggel szemben a döntő csatákra alig van 15.000 főnyi erő egyesitve. Ama nélkülözhetlen kellékek előteremtése most is főképen az én hivatásomhoz fog tartozni. A belföldi mozgalomra nézve azon nézetben volt, hogy azoknak a combinált hadműködésbe illesztése azon rendelkezésektől függend, melyeket a régi tábornokokkal egyetértőleg a hely szinén teendek s csakis a hely szinén tehetendek; egyelőre azon véleményben volt, hogy a guerillavezéreknek működési körükét kezdetben oly kerületekre lesz tanácsos szoritaniok, melyeket jól ismerek s gondjukat főkép a jó szervezkedésre kellend forditaniok, az egységes hadműködésre nézve pedig rendeleteimet bevárniok.

A hadműködés vezéreszméit Klapka tábornokkal, mielőtt rendeltetése helyére elindulna, Londonban megbeszéltük. Klapka e felett utközben Vetterrel is személyesen értekezett; a főbb pontokban egyetértettek s a véleménykülönbség köztük csakis azon fontosság foka körül forgott, melylyel az ujabb tapasztalások, különösen pedig Garibaldi példája után a régi formák még birhatnak.

Midőn a várt hazai küldött novemberben csakugyan kijött hozzám, én Vetter altábornagyot, ki időközben a kivánt tervezetet igérete szerint elkészitette, Londonba kérettem s ott azon adatok tekintetbe vételével, melyeket a hazában tett szervezkedések s egyéb előkészületek felől a küldött kezünkre szolgáltatott, a biztosan remélt honszabaditás hadműködési irányelveit közegyetértéssel megállapitottuk.

*

Ilyen volt munkásságunk, melyet a turini kormánynyal kötött egyezkedés gyakorlati sikerének előkészitésére forditottunk. A végeredmény nem felelt meg reményeinknek. Csapás ért csapás után. Most is,

mint sok máskor, tapasztalám, hogy az emberi dolgok viszontagságaiban ugy a jó-, mint a bal-szerencse bizonyos dagálylyal-apálylyal jár. Ennek causalitási összeköttetése azon dolgok titkához tartozik, melyekről, Hamlet mondása szerint, bölcsészetünk még nem is álmodik. Legyen törvény, legyen véletlen: tény, hogy a baj ritkán jár egyedül. Hanem annyiról, ugy hiszem, meggyőző adatokat nyujt e fejezet a magyar olvasónak, hogy ez időszakban hazafiui reményeinkkel nem ábrándok ködében tapogatóztunk, hanem komoly combinatiók és jelentékeny segédeszközök szilárd alapján állottunk s hogy a helyzet által reá mért hazafiui kötelességnek megfelelni a magyar emigráczió becsületesen iparkodott.

JEGYZETEK

az I. fejezethez.

1-ső szám, az 5. laphoz.

»Velenczének Ausztriától elszakitását az angol kormány feltétlenül és indulatosan ellenezte, noha a többi olasz tartományokra nézve (Modena, Parma, Toscana, pápai birtok, Nápoly) a népek szabad rendelkezési joga mellett nyilatkozott s a turini kormány eljárását a leghatározattabban támogatta.«

E két egymással merőben ellenkező iránynak bizonyságaul az itt következő két sürgöny szolgáland:

1.

Lord John Russell jegyzéke Sir James Hudsonhoz 1860. aug. 31-ről:

(Kivonat.)

— — — Habár Austria, ép ugy mint Franczia- és Angolország, Szicziliában és Nápolyban minden beavatkozástól tartózkodtak: mind Párisban, mind Bécsben attól tartanak, hogy a római és nápolyi államoknak Szárdinia királya alatti egyesitését az olasz haderők részéről Austria császárának velenczei birtoka ellen intézett támadás követhetné. Világos, hogy ezen támadás nem történhetnék meg a szárd király beleegyezése nélkül. Az is világos, hogy jogi szempontból tekintve a dolgot, a szárd király semmi mentséget nem találna, ha a csak imént aláirt s elfogadott zürichi szerződést megsértené. Szabadságában állott Szárdinia királyának, nem fogadni el a villafrancai előzményeket s a zürichi szerződést. De miután a háborut folytatni nem akarta, miután királyi szavát adá, hogy békében él Austriával, többé nem áll szabadságában, tultennie magát kötelezettségein s támadást intézni egy szomszéd fejedelem ellen.

Egyébiránt világos, hogy a jelen esetben az érdek indokai ugyanazt javasolják, a mit a kötelesség parancsol. Az erős várak mögött levő osztrák sereg megtámadása nem oly vállalat, melynek sikerét okszerüen várni lehetne. És ha az ily támadás rosszul ütne ki, Austriának talán nem kellemetlen alkalom nyujtatnék Romagnát a pápának s Toscanát a nagyherczegnek visszaszerezni.

Alapos okok vannak hinni, hogy ezen cselekedetek közül egyiket sem tartaná Francziaország a zürichi szerződésbe ütközőnek. Olaszország függetlenségét és jövendő békéjét pedig mindenesetre koczkáztatnák az események. S a szárd király megnyerné ugyan Lombardiát, Parmát és Modenát, de Savoyát, Nizzát és Toscanát elveszitvén, nem lenne képes Austriával szemben megállani, a mely területe megtartásáért és katonai becsülete visszaszerzéseért küzdene. Az egyetlen kilátás, melylyel Szárdinia ezen összeütközésben magát kecsegtetheti, azon remény lehet, hogy Francziaországot megint csatatérre viszi s európai háborut idéz elő. Azonban ily veszélyes csalódásoknak ne engedje át magát Cavour gróf. A nagyhatalmak elhatározták, a békét fenntartani s Nagy-Brittanniának érdekei vannak az Adriai tengeren, melyek fölött nagy gonddal kell őrködnie — — — Ezen tekintetek méltán igénybe vehetik a szárd kormány komoly figyelmét.

Olvassa fel Ön ezen sürgönyt Cavour gróf előtt s másolatban hagyja nála.

(Aláirva) Russel.

E fenyegető jegyzék, melylyel a hatalmas Albion Velencze felszabaditásának egyenesen utjába állott, ép akkor jutott Cavour kezéhez, midőn én Turinba érkeztem. A jegyzék Cavour grófnak nagy aggodalmat okozott s megkérdett: nem tudnám-e annak módját ejteni, hogy az angol kormánynak e részehajló politikája Austria iránt nemcsak az angol sajtóban, hanem a parlamentben is ellensulyoztassék? Én igennel feleltem, minthogy voltak nagytekintélyü barátaim az angol alsóházban, kik kérésemre az ügyet hatalmasan felkarolandják; csupán azt kötöttem ki feltételül, hogy Cavour gróf ugy ez alkalommal, mint jövendőben is, a mikor az angol kormánytól valamely ellenséges irányu közlést kap, mely nincs nyilvánosságra hozva, engem oly helyzetbe tegyen,

hogy angol barátaimat biztosithassam, miként nem lesznek meghazudtolásnak kitéve, ha valamit megtörtént ténynek állitanak, a mit az angol kormány nem hozott nyilvánosságra. Szavamat adtam Cavour grófnak, hogy az okmányokat, melyeket kezemre szolgáltat, barátaim a parlamentben oly discretióval fogják használni, miszerint a kutfő, melyből tudomásukat szerezték, még csak ne is gyanittathassék. Cavour helyesnek tartván kivánságomat, nekem a panaszlott jegyzék másolatát kiszolgáltatta s én ennek alapján gondoskodtam, hogy a dolog ugy a parlamentben, mint a közvélemény közlönyeiben erősen megvitattassék, a mi nem csekély befolyással volt arra, hogy nehány hét mulva az angol külügyi kormány Olaszország mellett az itt következő sürgönyben hatalmasan szót emeljen:

2.

Lord John Russell sürgönye Sir James Hudsonhoz 1860. okt. 27-ről.

A szárd király utóbbi lépéseit keményen rosszalta több előkelő udvar Európában. A francziák császárja azon hirre, hogy Cialdini tábornok hadserege az egyházi államba beütött, visszahivta Turinból követét s a császári kormány azon nézetét fejezte ki, hogy a római terület invasiója kárhoztatást érdemel. Oroszország czára, mint halljuk, erős kifejezésekkel nyilvánitá megütközését a fölött, hogy a szárd hadsereg nápolyi területre lépett s egész követségét visszahivta Turinból. A porosz kormányzó herczeg szintén szükségesnek találta, Szárdiniával tudatni visszatetszését, habár nem tartá szükségesnek, a porosz követet Turinból visszahivni. Ezen diplomatiai előzmények után alig volna igazságos dolog Olaszország irányában s az Európa többi nagyhatalmai iránti tisztelettel sem volna megegyeztethető, ha ő Felsége a királyné kormánya még tovább is késnék véleményét kinyilatkoztatni. Midőn azonban véleményét tudatja, nem szándoka ő brit Felsége kormányának azon indokok fölött, melyek Szárdinia királya nevében a római és nápolyi államok invasiója mellett fölhozattak, vitát kezdeni. Volt-e vagy nem volt joga a pápának külföldi önkénytesekkel védeni uralkodói állását? mondhatni-e a két Sziczilia királyáról, hogy leköszönt, mig zászlója lobog Capuában és Gaetában? — nem ezek azon vitás pontok, melyekkel ő brit Felsége kormánya hosszasan foglalkozni kiván. Azon nagy kérdések, melyek itt fennforognak, nézete sze-

rint a következők: volt-e joga Olaszország népének Szárdinia királyát segitségül hivni, megszabadulandó azon kormányoktól, melyekkel nem volt megelégedve? s volt-e joga Szárdinia királyának a római és nápolyi államok népét fegyverrel segiteni? Két indok volt főleg, melyek a római és nápolyi államok népét arra inditották, hogy kormányaik felforgatására közreműködjenek. Az első indok volt, hogy a pápa és a két Sziczilia királyának kormánya oly rosszul látták el az igazságszolgáltatást, annyira rosszul gondoskodtak általában a nép személyes szabadságáról és jólétéről, hogy alattvalóik uralkodóik megbuktatásában látták helyzetük javulásának szükséges föltételét. A másik indok az, mivel 1849 óta az a meggyőződés terjedt el, hogy az olaszok csupán az által biztosithatják idegen uralkodás ellen függetlenségüket, ha erős, egységes kormány alakul egész Olaszországra nézve. Károly Albert küzdése 1848-ban s az a rokonszenv, melyet Szárdinia most uralkodó királya az olasz ügy iránt tanusitott, szükségkép azon eredményt idézte elő, hogy Victor Emánuel neve kapcsolatba hozatott azon egyedüli hatalommal, mely alatt az olaszok élni kivánnak.

E szempontból tekintvén a kérdést ő Felsége kormánya, meg kell engednie, hogy az olaszok maguk tudják legjobban, mi áll érdekükben. A hires jogtudós: Vattel vizsgálja, menynyire volt joguk a németalföldi egyesült tartományoknak az oraniai herczeget támogatni, midőn az Angliába beütött s II. Jakab trónját felforgatá, s ez alkalommal mondja: »Az oraniai herczeg tekintélye kétségkivül befolyással volt az egyesült államok tanácskozására, de tettük nem volt jogtalan, mert ha egy nép helyes okokból fegyvert fog elnyomója ellen, csak igazságos és nemeslelkü tett, a derék férfiakat szabadságaik védelmében segiteni.« A kérdés tehát Vattel szerint igy áll: Nápoly és a római államok népe alapos okokból ragadt-e fegyvert uralkodása ellen? A mi e fontos pontot illeti, ő Felsége kormánya azt hiszi, hogy a nép maga itélhet legjobban saját viszonyai felől. Ő brit Felsége kormánya nem érzi magát azon nyilatkozatra jogositva, hogy déli Olaszország népének nem voltak helyes okai, lerázni előbbi kormányaik jármát, ő brit Felsége kormánya tehát nem mondhatja, hogy a Szárdinia királya által ama népnek nyujtott segélyt kárhozatosnak találja. S még egy tény-kérdés forog fenn. A megbuktatott kormányok párthivei azt állitják, hogy a római államok népe hű volt a pápá-

hoz, valamint a nápolyi királyság népe II. Ferencz házához, hanem hogy szárd ügynökök és külföldi kalandorok erőszakosan és ármányosan forgatták föl azon uralkodók trónjait. De azon bámulatos események után, melyeknek tanui valánk, bajos azt hinni, hogy a pápa és a két Sziczilia királya birták népeik szeretetét. Honnan van tehát, kérdjük szükségkép, hogy a pápának lehetetlen volt római sereget szednie s kénytelennek érezé magát majdnem kizárólag idegen zsoldosokra támaszkodni? Miként történhetett, hogy Garibaldi kétezer emberrel majdnem egész Szicziliát meghóditá s ötezer emberrel Reggiótól Nápolyig ment? Hogy történhetett ez másként, mint a két Sziczilia népe közt általában uralkodott elégületlenség folytán! Azt sem mondhatni, hogy a népakarat ezen tanusága merő szeszélyből származott s alaptalan. A nápolyi nép megkisérlé negyven év előtt az uralkodó dynastia alatt rendes uton és módon megjavitani kormányzását. Az európai hatalmak összegyültek Laibachban s — Anglia kivételével — elhatározták, erőszakosan elnyomni azon kisérletet. Elnyomták és nagy, idegen hadsereget hagytak a két sziczíliai királyságban, a társadalmi rend fenntartása végett. 1848-ban még egyszer megkisérlé a nápolyi nép a Bourbon-ház alatt kivívni szabadságát; de legjobb honfiai tiz évi börtönnel lakoltak azon büntettért, hogy hazájukat meg akarták szabaditani. Csoda-e tehát, hogy a nápolyiak bizalmatlanok lettek, tele boszus érzéssel s 1860-ban lerázták a Bourbonok jármát, mint 1688-ban Anglia a Stuartokét? Kétségkivül meg kell engedni, hogy magában véve szerencsétlenség, ha a kötelékek, melyek egy uralkodót alattvalóihoz fűznek, szétszakgattatnak. Az alattvalói hűség fogalma megzavartatik, az örökösödés kétessé lesz, ellenséges pártok veszélyeztetik a társadalom békéjét, jogok és igények állanak tusában, megzavarván az államban az egyetértést. Mindazáltal másfelől el kell ismerni, hogy az olasz forradalom ritka mérséklettel és engedékenységgel ment véghez. A létező hatalom felforgatását nem követte a nép boszukitörése, mint annyi más esetben. A legszélsőbb democrata-nézetek sehol sem kerültek felül. A közvélemény a közdiadal kicsapongását fékezte. Az alkotmányos monarchia tisztes formái egy oly fejedelem nevéhez csatlakoztak, a ki régi dicső dynastiát képvisel. Ilyesek levén az olasz forradalom okai és mellékkörülményei, nem ismerheti el ő brit Felsége kormánya, hogy elég ok lett volna azon erős kárhoztatásra, melyet Austria, Franczia-, Porosz-, Oroszország Szárdinia királyának

lépései fölött nyilvánitottak. Ő brit Felsége kormánya ellenkezőleg örömmel tekint azon népre, mely Európa rokonszenve és jókivánatai mellett szabadságát megalapitja és függetlensége épületéhez szilárd alapot rak le.

(Aláirva) Russell.

Utóirat: E sürgönyt másolatban közölheti Ön Cavour gróffal.

Ilyen volt a hatalmas Albion ama sürgönye, melyet az annyi oldalról zaklatott olasz nép egy sereggel felérő jótétemény gyanánt üdvözölt.

Párisi képviselőnk (Nemeskéri) Kiss Miklós nekem e felől november 4-kén e pár sort irta:

»Lord John sürgönye Hudsonhoz rendkivül jó hatást tett; legalább felsőbb körökben ugy gyanitják, hogy K. urnak is van része benne; a franczia diplomatia különösen annak örvend, hogy az angol cabinet is tud sarkán fordulni s hat hét alatt két oly iszonyuan ellenkező szellemü jegyzéket küldött Turinba.«

Nekem bizony mindössze csakis annyi részem volt a dologban, hogy kissé befolytam a közvélemény azon hasonszerü nyilatkozataira, ugy a parlamentben, mint a sajtóban, melyek lord John Russel e forradalmias sürgönyét megelőzték.

Különben az angol kormánynak hagyományos sajátsága: elveknek általános értéket nem tulajdonitani. Fennen hirdette a tant, hogy a népeknek joguk van magukról rendelkezni s kormányt, dynastiát változtatni — feltéve, hogy nem kedvencz Austriájuk forog kérdésben. — A pápának, a nápolyi Bourbonnak bizvást kiadhatják népeik az utlevelet; de Austria! a kedves Austria! — — — »oh paraszt! az már más!«

2. szám, a 98. laphoz.

»Az angol kormány kémlelő hajlamának Cavour gróf undoritó bizonyságát tudja.«

Irataim II. kötetének 550. lapján, jegyzeteim nyomán idéztem Cavour pár sorát, melylyel egyezkedésünknek a miniszteri tanács által elfogadását tudtomra adta. Azóta kezem alá került maga az eredeti levélke is s ugy látom, hogy abban más, szintugy igen nevezetes dolog is van. Im adom egész terjedelmében:

11. September 1860.

Monsieur!

Je vous transmets une copie de la note que le Gouvernement anglais m' a adressé. Dans une quinzaine de jours elle sera publiée. Le Conseil des ministres a partagé notre avis en tout, de sorte que nous sommes parfaitement d'accord.

Je prends la liberté de Vous répéter qu'il faut éviter tout ce qui peut éveiller la susceptibilité de l'Angleterre, car Sir J. Hudson a reçu une lettre de Londres qui l'engage à surveillier ce que Vous faites ici.

Recevez l'assurance de ma haute considération.

C. Cavour.

Monsieur L. Kossuth.

(Forditás:

Uram! Átküldöm Önnek másolatban a jegyzéket, melyet az angol kormány hozzám intézett.*) Ugy tizenöt nap mulva nyilvánosságra lesz hozva. A miniszteri tanács mindenben osztozott nézeteinkben, tehát megegyezésünk tökéletes. Szabadságot veszek, Önnek ismételni, hogy mindent kerülni kell, a mi Anglia érzékenykedését felkölthetné, mert Sir J. Hudson levelet kapott Londonból, mely kötelességévé teszi felügyelni, hogy Ön itt mit csinál.

Fogadja, stb.

Cavour C.)

---

*) Ez azon augusztus 30-diki jegyzék, mely fentebb (1. szám) közölve van.

Tehát az angol kormány nem tartotta méltósága alattinak, a hatalmas Anglia diplomaticai képviselőjét Turinban »spion«-ná alacsonyitani egy magyar emigráns járás-kelésének kikémlelésére s hozzá még nem is angol területen, hanem külföldön.

Annyira ment a »liberalis« angol kormány kedvhajhászó előzékenysége azon Austria iránt, mely megszegve a legszentebb kötéseket, Magyarország ezredéves történelmi jogát s állami létét lábbal tiporta, hogy Anglia követét egy osztrák »szaglár« szerepére kárhoztatá!

És ez még nem volt elég.

Irataim II. kötetének 534. lapján közölve van az utasitás, melyet 1860. május elején Pulszky Ferencz urnak küldtem, ki akkor szives volt Turinban azon megbizatásában eljárni, mely a szeptemberi egyezkedést előkészité.

Azon időben általános volt a felháborodás Magyarországon. Az ápril 19-ki provisorium kebellázitó hatása alatt még azon párttöredék is a fegyvert tekintette az egyedül lehetséges megoldásnak, mely előbb békés kiegyenlités után sovárgott. Feszült figyelemmel leste mindenki az országban, ha nem merül-e fel valamely jel, mely arra mutat, hogy van külföldi hatalom, mely el van határozva, a magyar nemzettel combinatióba lépni. Ily jelnek tekintettem volna, ha azt irhattam volna haza, hogy az 1859-ben Napoleon császár által számunkra a dunai fejedelemségekbe küldött huszezer fegyver nemzetünk rendelkezésére még mindig készen áll, küldjenek Jassyba s meggyőződhetnek. Ez volt Pulszky megbizatásának egyik főbb tárgya. Ettől, a II. kötetben előadott körülmények folytán, elüttettünk. Azonban otthon szükségét érezték annak, hogy szervezkedési előkészületül a csoportositó elemek vidékenkint elhelyeztessenek. Ez mintegy százötvenezer frankba kerülendett. Tehát utasitottam Pulszkyt, figyelmeztesse Cavour grófot, mennyire bátoritólag hatna a közszellemre Magyarországon, ha e csekély összeget mi küldhetnők haza, mint minden szónál többet nyomó tényleges bizonyságát annak, hogy van kire támaszkodnunk.

Ezeket emlékezetbe kellett hoznom bevezetésül ahhoz, mit közleni akarok.

Hivatalos utasitásom megirása közben eszembe ötlött, hogy akkor még semmi positiv egyezkedésünk nem levén a turini kormánynyal, Pulszky utasitásának előterjesztésénél azon ellenvetéssel találkozhatik, hogy titkos pénztár nem áll rendelkezésünkre, czim pedig nincs, mely alatt a kiadás a parlament elébe terjeszteni tartozott számadásokba bevezettethetnék.

Azon ötletem támadt tehát, hogy talán lehetne emberséges mellékes uton egy kis működési pénzalapra szert tenni.

Ez ötletre az adott alkalmat, hogy angol barátaim közt a londoni cityben akadtak tőkepénzes vállalkozók, kik hajlandóknak nyilatkoztak, tőkéiket olasz vasutvállalatokba fektetni s nekem haszonrészeltetést helyeztek kilátásba, ha összeköttetéseim által nekik ebben segitségükre lehetek.

Nevezetesen a Nizzától Speziáig és Parmignoláig tervezett tengermelléki (rivierai) vasutvállalatra irányozták figyelmüket, minthogy ez a tengermelléki Alpesek és Apenninek által fedezett összeköttetést biztositván Toscanával, oly strategiai fontossággal birt, hogy kiépitése a turini kormány által már valósággal el is volt határozva.

Londoni barátaim tehát megállapitották feltételeiket s felszólitottak, hogy az ügyet vegyem kezembe.

Én eredetileg ezt módnak tekintettem egy kis alapot teremteni a hazai mozgalom segitségére s azért felkértem Pulszkyt, tájékozza magát a helyzet felől s juttassa Cavournak tudomására, miként én magamra vállalom komoly vállalkozókról gondoskodni s ez uton a magyarországi szervezkedés előkészitésére 10—12.000 font sterlinget előteremteni.

Pulszky utána járván a dolognak, Cavourtól bizalmas uton azon választ kapta, hogy J a c i n i közmunka-miniszter alkudozásban van ugyan e vasut iránt másokkal, de szerződést még nem kötött senkivel, a verseny tehát mindenki számára nyitva áll, a ki ajánlkozása komolyságának öt millió frank biztositási összeg letételével jelét adja; hanem a leghatározottabban tudtomra adja, hogy ehhez a politikának semmi köze nem lehet, az ajánlatoknak saját lábukon kell állaniok, kedvezésre senki sem számithat s »en dehors de toute préoccupation politique« az fogja a concessiót megkapni, a ki legjobb feltételeket ajánl.

A dolog tehát határozottan a magánüzlet terére lett utalva s a nyilt, szabad verseny alapján állott; mint ilyenre, sokat igérő combinatiókat sikerült Pulszkyval létrehoznunk, mik azon kilátással kecsegtettek, hogy megmenekedhetem az élelmi gondok terhétől, mely, miután az 1859-iki események az élelemkeresés előbbi utját előttem bevágták, nagyon sulyosan nyomta vállamat. Hogy mit és mennyit áldoznám keresetemből a haza ügyére, ha a vállalat sikerül? — ahhoz senkinek semmi köze nem lehetett, minthogy tisztán magánüzletről volt szó, melyből a politikai természetü minden kedvezésnek még árnyéka is határozottan kizáratott.

Az ügy további viszontagságai nem érdekelhetnék az olvasót: elég annyit emlitenem, hogy a dolog eldöntése november végéig huzódott s végeredményben a concessiót nem az én angol barátaim, hanem a dusgazdag Galliera herczeg által vezérlett turini crédit mobilier kapta meg.

Hanem azt tárgyamhoz tartozik megemlitenem, miként az én érdeklődésem londoni barátaimnak a helyett, hogy segitségükre volt volna, határozottan kárukra volt. A turini kormány a szó szoros értelmében félt, nehogy valamikép, bár nyilt verseny utján, a vállalat olyanoknak kerüljön kezükre, kik velem összeköttetésben állanak. Ezért kellett a dolognak huzódni, mig akadt, a ki a vállalatot, bár világos veszteség kilátásával is, barátaim kezéről leüsse. Mit gondolt Galliera herczeg nehány millió koczkáztatásával! hiszen ő számát sem tudta, hogy mennyi milliója van. Csak magának Genua városának kikötője tágitására husz millió frankot ajándékozott.

A turini kormány e félelmének kulcsa az angol külügyministeriumban volt. Körülbelül másfél száz milliónyi tőkéről levén szó, azon londoni barátom, ki az üzletet vezette, maga nem volt elég erős a vállalatra; több fináncz-tekintélyt, többek között a hires Gurney-házat is belevonta az érdekbe, minélfogva nem épen volt titok a cityben, hogy oly fináncz-müvelet van készülőben, melynél én is érdekelve vagyok. Az angol kormány tehát, mely Austria iránti előzékenységből nem tartotta méltósága alattinak, ellenemben még a continensen is kém szerepére vállalkozni, otthon még inkább gyakorolta irányomban az osztrák »Polizei« mes-

terségét, a dolognak neszét vette és elrémült a gondolat felett, hogy az az átkozott Kossuth, ha pénzre talál szert tenni, bizony még bajt csinálhat Lord John Russel szerelmetes Austriájának. E rettegéstől neki vadulva, nemcsak Turinban, de még Berlinben, Szent-Pétervárott is zajt ütött, hogy pénzkeresetemnek utját vágja.

Pulszkytól október 9-ről a következő értesitést vettem:

»Voltam Sir James Hudsonnál. Mondta, hogy az orosz és porosz cabinetnél vasutconcessiónk ügye nagy »alarm«-ot csinált, mert Londonból (a külügyi hivatalból) ugy tudósitották őket, hogy e concessio utján akarnak itt neked pénzt adni forradalmi czélokra. Erre Sir James azt a megjegyzést tette, hogy: ez nagyon otromba (clumsy) eljárás volna; ha szükségük van Kossuthra (if they want him), megadják neki a pénzt a nélkül, hogy ily görbe utat keresnének.«

Tudomásomra jutott, hogy Hudson csakugyan ily értelemben válaszolt kormányának.

November elején pedig Cavour meghagyta Benzinek, adja »tapintatosan« tudtomra, hogy ne sürgessem a vasutat, ne támogassam vállalkozó barátaimat; hiába, nem adhatják nekik a vállalatot, mert lord John Russell fejébe vette, hogy concessiók utján akarnak engem forradalom végett pénzhez juttatni s lord John szörnyüségesen félti Austriát. Nem elég, hogy Sir James Hudsonnak irt, iparkodjék mindenkép utamat állni: de még a poroszt s oroszt is fellármázta. Nagyon restellem a dolgot, — mondá Cavour — de hát mit tegyek? Nem huzhatok ujjat Angliával, jóakaratára szükségem van.

Azt a »tapintatos« lebeszélést Cavour november 8-án Klapkának is lelkére kötötte.

Hát hiszen meglehet, hogy a rivierai vasutat különben sem kapták volna meg barátaim; de az angol külügyminiszter ez ellenségeskedésének hatása messzebbre terjedt. Egy csapással be volt előttem vágva az ut, hogy valamely iparvállalat utján egy kis keresetre tehessek szert. Nem elég, hogy mint hazafinak egy szalmaszárral kellett mázsányi sulyokat mozgatnom: mint embernek még a mindennapi falat kenyeret is elütötte számtól az angol kormány.

Az a bizonyos palócz, kitől azt kérdezék: »Van-e keeteknél gyümőcs?« — imigyen felelt: »Óma csak vóna, de szíva egy csöp sincs; azt akarná a mi jó istenünk, hogy mind meghónánk éhvel, de abbó teremts utse semmi sem lesz.«

Én is elmondhatnám az angol kormányról, a mit az a palócz a jó Istenről mondott. Bajt csinált eleget; nyiltan nem árthatván, mert erős vára az embernek angol területen az angol törvény, boszantásaival fel nem hagyott, mig ki nem »szekirozott« Angliából: hanem a mi az éhenhalást illeti, abból, a jó Isten segitségével, mégis csak semmi sem lett.

Később, mikor az angol kormányközegek osztrák »polizei«-buzgalmukat a magyar bankókra is kiterjesztették, ama két Hudson-utasitás ügye a parlamentben is több izben előkerült. Érdekesnek tartom, legalább egyet a tárgyalások közül megismertetni.

Felejthetlen emlékü barátom: Duncombe Tamás, Finsbury nagytekintélyü képviselője, ki a magyar nemzet érdekeinek mindig hű s kitartó szószólója volt, 1861. évi márczius 15-én ekként szólott az angol alsóházban:

»Kérdésem van a külügyi államtitkárhoz bizonyos sürgönyök iránt, melyeket a nemes lord (John Russell) Sir James Hudsonhoz intézett azon időben, mikor Kossuth Lajos Turinban volt.«

»A nemes lord, a mint értesitve vagyok, egyik sürgönyében rendeletet adott Sir James Hudsonnak, hogy szemmel tartsa (keep Your eye upon), mit csinál Kossuth Turinban. E sürgönyre Sir James akként felelt, a mint Anglia képviselőjéhez illik: visszautasitotta a nemes lord parancsát, kijelentvén, miként nem gondolja, hogy Anglia képviselőjének kötelességéhez tartoznék a kémkedés idegen számüzöttek felett.«

»Hanem egy más avatkozás is fordult elő a nemes lord részéről. Ugy látszik, hogy egy vasut volt tervben a genuai tengerpart mentében, melynek egyik igazgatója Kossuth ur volt volna. A nemes lord ez alkalomból is sürgönyt küldött Sir James Hudsonnak, melyben meghagyta neki, jelentse ki a szárd kormánynak, hogy Anglia nagy megütközéssel venné (would give great offence to England), ha a szárd kormány bármely oly vasutat engedélyezne, melynek Kossuth volna az igazgatója; mert az angol kormány azt olyan dolognak tekintené, hogy pénzt akarnak Kossuth kezeibe juttatni forradalmi czélokra Magyarországon.«

»Okom van hinni, hogy Sir James Hudson ismét elutasitotta magától a piszkos munkát (the dirty work) s nem akarta magát egy ily izenet közlönyévé lealacsonyitani. Ezt meg is irta a nemes lordnak, a következő megjegyzéssel: »Ön nagyon rosszul ismeri Szárdinia kormányát vagy Cavour grófot, ha felteszi róluk, hogy ha Kossuthtal alkudozni akarnak, azt nyiltan nem fogják megtenni, vagy hogy erre engedelmet fognak kérni Angliától.«

»Sir James Hudson ez alkalommal ujolag méltónak mutatta magát egy angol követ magas tisztére, midőn nem akarta magát oda alacsonyitani, hogy ily tisztességtelen uton törekedjék megakadályozni azt, hogy a magyar nemzet felkeljen, lerázni nyakáról a gyülölt osztrák jármot.«

»E dolgok iránt szükséges tisztába jönni. A nemes lordnak fel kell ezt világositania: mert ha ily tényeknek csak árnyéka is valósággal fennforog, Anglia becsülete van koczkáztatva s a nem-avatkozás elve gunyjátékká vált. Becstelenség volna el nem utasitanunk Angliáról az ily eljárás gyalázatát.«

»De fájdalom, ez nagyon is összevág azon eljárással, melyet az angol kormány Kossuth Lajos ellen a magyar pénzjegyek tárgyában elkövetett, meg akarván őt akadályozni, hogy eszközt szolgáltasson honfitársainak kezére, felkelni az osztrák kényuralom ellen.«

»Kérdem én: igazolható-e az ily avatkozás Anglia részéről s nem botrányos dolog-e, hogy e mellett még nem-interventióról beszélnek.«

»Magyarország egy nagy ország, 20.000 (angol) négyszögmértfölddel nagyobb, mint az egyesült britt királyság. Tizenöt millió lakost számit. Ezredéves joga van, független nemzetnek lenni Európában. Jogaitól csalással, erőszakkal megfosztva Austria által, most azon ponton van, hogy elrablott jogait visszaszerezze. És ime, Anglia, amugy kéz alatt, utjába kerül azon ürügy alatt, hogy Angliának szüksége van Austriára, ellensulyul Franczia-ország ellen. Ez oly politika, melynél szerencsétlenebbet gondolni sem lehet, mert bizalmatlanságot kelt Francziaországban Anglia iránt, pedig mi ugy saját érdekeink, mint Európa békéjének érdeke által oda vagyunk utalva, hogy szoros szövetségben legyünk Francziaországgal. Nekünk nincs szükségünk ellensulyokra Franczia-ország ellen, legkevésbbé olyanra, mint Austria.«

»Nekem örömömre szolgál, hinni, hogy Austria kényuralmának napjai meg vannak számlálva s hogy nemsokára ujra látni fogjuk Magyarországot azon a helyen, mely őt a független nemzetek közt megilleti. Remélem, hogy a magyarok nem hagyandják magukat méltó békétlenségük által elhamarkodott kitörésre ragadtatni; de egyszersmind e mai napon, mely szabadságuk egyik nevezetes mozzanatának évfordulója, azt a tanácsot küldöm feléjük, hogy jogaikból egy hajszálnyit se adjanak fel, hanem tartsák magukat készen az alkalmas perczre, hogy nemzeti létüket visszaszerezzék s függetlenségükben szabadok s boldogok lehessenek. Ne gondoljanak vele, akármiként conspirál is az angol kormány Austriával; legyenek biztosak, hogy Anglia népe velük tart.«

Lord John Russell: »Azzal vádoltatom, hogy magamviselete a külügyi hivatalban helytelenül részrehajló Austria iránt. Válaszom az, hogy időnkint előfordulnak esetek, melyek szakadásra vezethetnek az európai hatalmak közt s midőn az ily esetek tudomásunkra jönnek, senki sem fogja tagadhatni, hogy a béke érdekében hasznosan cselekszünk, ha a tényekre reá mutatunk az illető hatalmaknál s oly magyarázatot vagy a magaviselet oly megváltoztatását kivánjuk, a minőt a körülmények igényelnek.«

»Hallottam a cityben, hogy szerződés van készülőben bizonyos vasut végett a szárd területen, mely szerződésnek első pontja a felől intézkedik, hogy Kossuth urnak egy nagy összeg pénz fizettessék s ez igen természetesen azon következtetésre adott alkalmat, hogy az a nagy összeg pénz forradalmi czélokra fog fordittatni. No már Austria mondhatta — nem állitom, hogy mondta, hanem mondhatta — hogy ha ellenséges készületek tétetnek ellene Szárdiniában, Austria azt nem tekintheti magánüzletnek, hanem joga van orvoslást sürgetni azon hatalomtól, melynek területén az ily ellenséges üzelmek előfordulnak. Legyen hanyagság az egyik, vagy tulságos gyanakodás a másik oldalon, annyi bizonyos, hogy az ily körülmények Európa békéjének megzavarására vezethetnek. Én tehát kérdést intéztem Sir James Hudsonhoz: tud-e valamit arról a vasuti szerződésről? s igaz-e, hogy e szerződéssel kapcsolatban egy nagy összeg pénz fogna Kossuth urnak fizettetni?«

»A mennyire emlékszem, Sir James Hudson azt felelte, hogy ily szerződés csakugyan tervben volt, de később merőben elejtetett.«

D u n c o m b e: felkérte a nemes lordot, frisitse fel emlékezetét, mert ugy látszik, nem jól emlékszik; egyszersmind választ kért kérdésére ama másik sürgöny felől, mely kötelességévé tette a követnek, hogy Kossuthot szemmel tartsa.

Erre a külügyminiszter annyit felelt, miként n e m e m l é k s z i k (I never remember), hogy ily utasitást adott volna.

D u n c o m b e időnkint meg-megkérdezte: felfrisitette-e már emlékezetét? De a nemes lord állhatatosan »nem emlékezett.« Nem merte mondani, hogy nem tette, mert a sürgöny napfényre kerülhetett. Csak a mellett maradt, hogy »nem emlékszik.«

De Duncombe Tamás megérdemli, hogy nevére a magyar hálával s tisztelettel emlékezzék.

MÁSODIK FEJEZET.

Az október 20-ki diploma.

I.

Akkor és most.

»Quisquis patriam carosque penates
»quaerit: ense petat.«

Lucanus.

Mialatt mi nemzetünk számára itt künn a segélyt, a támaszt, az eszközöket előkészitők, miszerint siker kilátásával foghasson fegyvert hazájáért: otthon Ferencz József császár »a pragmatica sanctio alapján s teljhatalma erejével« kiadta az október 20-ikai diplomát s azt *Benedek* táborszernagy ország-parancsnok azon kijelentéssel tette közhirré, hogy »az ország óhajtásai teljesedve vannak, az ország törvényes, alkotmányos szerkezeteinek visszaállitása meg van parancsolva.«

Egy országban sok mindenféle ember akad. Lehettek, voltak, kik azt a császári teljhatalommal octroyált chartát is készek voltak elfogadni, bár távolról sem oly sokan, mint azok, kik most semmit sem mernek ellenezni, ha még ugy rosszalják is, a mit »legmagasabb« helyen akarnak, — még a bosnyák foglalást sem! — és semminek sem mernek »insistálni«, ha még ugy esküdtek is, hogy tőle el nem állnak, a mi »legmagasabb« helyen elleneztetik, — még csak a magyar nemzeti banknak sem! — Ez abban leli magyarázatát, hogy a mostani ugynevezett alkotmányos életnek

Magyarországon nincs intézvényes biztositéka: egyedüli garantiája az a személyes akarat, mely a polgári kötelékekből teljesen kiszakitott »közös«-nek nevezett, de bizony még csak nem is »közös,« hanem tisztán császári hadsereggel (*meine* Armee!) kénye-kedve szerint határtalan hatalommal rendelkezik. A kinek markában ily erő van, melynek feltétlen engedelmességét szerkezete biztositja, az korlátlan ura a helyzetnek. Hanem az alkotmányos alakiságnak sokakra nézve megvan a maga »kényelme;« ezek rémülnek a gondolattól, hogy ez a kényelem megzavartathatnék, ha — tetszik, nem tetszik odafenn — a népakaratnak döntő sulyt követelnének: hát engednek. Ugy vannak vele, mint a mesebeli szegény állat, melyet a vágóhidra vittek. »Az okosabb enged,« mondá magának vigasztalásul. Az ily biztositatlan alkotmányos állapot a legkényelmesebb absolutismus, miként ezt a szellemdus *Cormenin* már rég nagyon mulatságosan megirta XVIII. Lajos franczia király nevében a spanyol királyhoz költött levelében. A »*meine* Armee« számára megkivánt pénzt s katonát nem merik megtagadni. Hogy is mernék? Mikor az »állam biztonságának« hatalmas érvét dörgik füleikbe! Ez a hatalomnak elég, mert ezzel a »cabinet-politika« uralma minden magasabb állami functiók körében biztositva van; az apró-cseprő házi dolgok közül aztán hagyják őket ugynevezett autonomiájukban gyönyörködni. Miért is ne hagynák? Pretor minima non curat. Csak valósitva legyen az, a mit »a birodalmi egység mindent háttérbe szorító kivánalmának« tartanak! és valósitva legyen az, a mit az október 20-ikai diploma ekként fejezett ki: »az állami hatalomeszközöknek az európai szárazföld minden országaiban« (azaz: Orosz-, Franczia- s

Poroszországban, de nem ám az alkotmányos Angliában) »helytfoglaló összpontositása folytán a legmagasabb államföladatok összefoglalt kezelése birodalmunkban is szükségessé (??) fejlődött!« — No, ez az összpontositása a hatalom eszközeinek, ez az összefoglalt kezelése a magasabb államfunctióknak »Magyarország büntetéséül, másoknak pedig rettentő példájára« az 1867-iki nem kialkuvás, hanem Magyarország függetlenségét agyonalkuvás által ugyancsak valósitva lett. A különbség e közt s az októberi diploma között csak az, hogy a »frakk« hajtókája s farka kissé más szabást kapott, de a »frakk« ugyanaz. És annak az apró-cseprő házi dolgokban gyönyörködhetésnek hatása olyan a közszellemre, mint a mákonyé az emberre: altat. 1860-ban nem igy volt. Akkor »törhetünk, de nem hajlunk« volt az éber nemzet jelszava; most »hajlunk parancsra« az altatottaké. És ők sokan vannak, és hajlongva rakják a magyart máglyává, melyen az első villanyos égi-háboru az osztrák sast el fogja égetni.

Mária Terézia simogatásai többet ártottak a magyar nemzetiségnek, mint II. József erőszaka. Igy van a magyar az alkotmányossággal is. Az 1849—1860-iki erőszak ébresztette, — az 1867-iki alkotmányosság elaltatta. Ha felébred-e még?

Innen van, hogy azoknak száma, kik az októberi diplomát hajlandók voltak elfogadni, igen csekély volt, annyira csekély, hogy *Deák* Ferencznek, ki, midőn a következő márcziusban követté választatott, határozottan kijelentette, hogy »az ország függetlenségét semmi árért sem szabad feláldozni, mert ez nemzeti öngyilkosság volna« s örök emlékezetre méltó május 13-ikai inditványában azon meg-

czáfolhatlan igazságot véve fel kiindulási pontul, hogy »az országnak törvényes önállása és függetlensége a nemzeti létnek alapfeltétele,« az októberi diplomát ezen önállás és függetlenség megtámadásának nyilatkoztatta és a nemzet közérzületének ez arany szavakban adott kifejezést: »szükségesnek látjuk ünnepélyesen kijelenteni, hogy mi (a magyar nemzet képviselői) az országnak állami alapszerződés által, törvények által, királyi hitlevelek, koronázási esküük által biztositott alkotmányos önállását s törvényes függetlenségét semmi tekinteteknek, semmi érdekeknek föl nem áldozhatjuk s ahhoz, mint nemzeti lételünk alapfeltételéhez, ragaszkodunk«: mondom, annak a Deák Ferencznek még 1865-ben is csak egy rögtönzött beszédébe került, hogy az október 20-ikai diplomával kaczérkodó ó-conservativnak nevezett osztrák-magyar pártocskát a szó szoros értelmében pozdorjává törje.

Ki hitte volna, hogy az októberi diploma egy oly tojás »portentum«-nak fog bebizonyulni,. melyből (tudva van, minő kotlós szárnyak által melengetve) a kitartást mállasztó időnek nyolcz éves incubatiója az ur 1867-ik esztendejének csirkéjét költi ki!

Kiköltötte. Dualismusnak hivják. De még csak neve is merő fictio.

II.

Az októberi engedmények czélja.

Hanem az októberi diploma keletkezésének indoka egészen más eszmerendbe tartozik.

Az osztrák császár október 20-án kiadta a diplomát s 21-én Varsóba utazott, a forradalmi szellem

elfojtására az osztrák-orosz-porosz »szent szövetség« felélesztését megkisérleni.

Az októberi diploma a varsói uttal causalitási kapcsolatban állott.

Háborut jelentett a forradalomnak, háborut első sorban az ujjászülető Olaszországnak.

A diploma lépvesszőnek volt szánva a forrongó Magyarországnak, hogy veszteg maradjon s ne fogjon kezet az olaszszal, ha azt az osztrák megtámadja; a varsói találkozás meg interventiora volt számitva azon esetre, ha a magyar még sem ragadna meg a lépvesszőn. Az orosz majd letartja a magyart, a porosz Csehországot, a hármas szent szövetség parancsainak engedelmes bajor Dél-Tyrolt, s az osztrák minden erejével rávetheti magát a vajudó Itáliára, melynek akkor még Nápoly nem erő, hanem gyöngeség forrása volt. Igaz, hogy a nápolyi király Gaeta erődeibe volt beszoritva, de ott még erőben állt; Gaetát bevenni s a nápolyi királyt capitulatiora kényszeriteni sem könnyü feladat volt, annálinkább, mert Napoleon császár, mig fennen hirdette, hogy nem enged külinterventiót Olaszországban, maga »egy kissé« mégis interveniált, hajóhadat küldött a gaetai vizekbe s annak parancsnoka: Tinan altengernagy, hivatalosan tudtára adta Persano piemonti tengernagynak, hogy Gaetát a tenger felől is ostrom alá venni Francziaország egyenesen megtiltja Piemontnak. Ám döngessék falait a szárazföld felől, de a tenger felől nem szabad bántani. Ezzel egy ostromzár eszméje, a mi várak bevételénél lényeges dolog, ki volt zárva. Napoleon császár e politikája szeszélyesnek látszik; olyformán hangzik, mintha ugy szólott volna Victor Emánuelhez a nápolyi királyról, mint ama bizonyos magyar-görög ismeretes mondata: »ü s d á g y u n,

d e n e n á g y u n.« A szeszély kulcsa az volt, hogy Napoleon, ki nem kedvelte az olasz egység eszméjét, azt remélte, hogy ha Gaeta ostroma soká huzódik s a nápolyi király nem lesz egyhamar »emigránssá,« talán mégis össze lehet majd gyurni valami európai congressus-félét, a mely egységes Olaszország helyett három vagy négy felé szakitott Olaszországot csinál. Az eszme Anglia szirtjén szenvedett hajótörést.

Cavour, ki tavaszszal kétszázötven ezernyi sereggel remélt rendelkezhetni, most még mindig kész haderejét csak 100,000—120,000 emberre számithatta, s ebből Nápoly ötvenezeret vett igénybe.

Be kell vallani, hogy ilyen levén a helyzet, Cavournak volt oka aggodalommal nézni a fenyegető osztrák támadás elibe, ha az octroyalt engedmények a magyart meg találnák széditeni.

Pedig nem lehet tagadni, hogy ez engedményeknek voltak részletei, melyek olyforma változást idéztek elő a magyar nemzet életében, mint mikor a fogoly oroszlán előtt megnyilik vas ketreczének ajtaja, — igaz, hogy nem a szabadba, hanem csak egy derültebb, tágabb kert-ketreczbe nyilik, melyet a szabadság nyilt terétől magas kőfalak választanak el. De hát nem lehet csodálni, hogy a külföldön kétség támadott, vajjon a szegény megkinzott magyar oroszlán nem lesz-e hajlandó e tágabb, derültebb börtönt, melyben szabadabban mozoghat, a szűk vas-ketrecz poklához képest paradicsomnak üdvözleni?

Tizenegy hosszu éven át külföldről nyakára zudított idegen poroszlók vagy ezeknél is rosszabb belföldi renegátok németül paczkáztak a magyaron; ha panasza volt, németül határoztak fölötte; ha pere akadt, németül szórták nyakába a német törvényt, Magyar-

ország németül igazgatott, kormányzott, zaklatott, sanyargatott osztrák tartomány volt: most az októberi rendelvények a magyar nyelvet minden közigazgatási hatóságoknál s törvényszékeknél természetes jogaiba visszahelyezték.

Tizenegy hosszu keserves éven át Magyarországon nem volt semmi közélet. A magyarnál oly eleven nemzeti érzelem csak a szemek haragos villámaiban vagy az elreteszelt kamarák rejtekében váltott boszus suttogásban nyilatkozhatott. Az ország egy nagy temető volt, élőhalottak temetője, melynek síri csöndében csak a conspiratorok mozogtak: a ki nem conspirált, az némán fogcsikorgatva leste a feltámadás hajnalát. — Most az októberi rendelvények az ország alkotmányos intézvényeit ujra életbeléptették: megnyiltak a nemzeti élet palladiumának, a megyei intézvénynek termei: ujra felhangzott a szabad szó a magyar szabadság ősi várdáiban, a hazafiság és polgári erény ápoldáiban: a magyar akként kezdte magát érezni, mint a ki egy szénsavgőzzel telitett pinczéből a szabad levegőre kerül: fellélekzett s tágult tüdőkkel, feszitett mellel nagyokat lélekzett.

Aztán országgyülést is igértek neki: királyi hitlevelet, koronázást helyeztek közel kilátásba és Benedek uram országparancsnoki székéről annak proclamatiójával vett bucsut »szeretett hazájától,« hogy a »magyar alkotmány vissza lett állitva, a nemzet óhajtásai teljesedésbe mentek.«

Igaz, ez ámitás volt; az az alkotmány nem a magyar alkotmány volt; ennek alapkövére az van bevésve, hogy Magyarországnak szabad és független államnak kell lenni, mely egész kormányzati rendszerére nézve, a had- és pénzügyet is belcértve, az osz-

trák birodalomtól tökéletesen elkülönitett, semmi más nemzet vagy ország avatkozásának alá nem rendelt, saját önálló consistentiával bir, — az az alkotmány pedig, melyet az októberi diploma octroyált, Magyarországot az egységes osztrák birodalom lánczába fűzte; önkormányzatot engedett Magyarországnak, de csak a tartományi ügyek körében s azt is csak azon kikötés alatt, hogy minden állami ügyekre nézve, elkezdve az adómegszavazástól, ujonczállitástól, a katonai kötelezettség módjának, rendjének, mivoltának megállapitásától, le egészen a postáig, távirdáig, vasutig. Magyarország magát az osztrák birodalom tartományává degradálja, s a birodalmi tanácstól s osztrák császári miniszteriumtól függőnek ismerje el. Szóval: az októberi diploma nem közelités a történelmi jog felé, hanem attól eltávozás: nem concessio, hanem gyilok, legszelidebben szólva: egy tál lencse volt, melyet a birodalomegység átkozott hóbortja azon számitással nyujtott a magyar nemzet felé, hogy az, megtörve a tizenegy évi rémuralom zaklatásai által, elég pulya lesz azt a tál lencsét ősi jogának szent örökségeért cserébe elfogadni.

Hanem a magyar államjogban járatlan idegenek, ha még oly éleslátásuak voltak is különben, az előtér csillámainak kápráztató csillogása miatt nem láttak bele a háttér pokoli sötétségébe, tehát lehetőnek vélték, hogy a magyar nemzet elhatározásának mérlegében a megkapottak sulya a meg nem kapottak vagy épen elrablottak tálczáját fel fogja billenteni.

Az ekként támadt kétség folytán *Pulszky* október 25-én jelentést tett, hogy a magyar concessiók Turinban nagy benyomást tettek a kormánynál. Megijedtek. S a rossz benyomás annyira ment, hogy midőn Pulszky a magyar pénzjegy-készités költségeinek rend-

behozását sürgeté, az megigértetett ugyan, de Cavour megbizottja (Benzi) az igéretet e megjegyzéssel kisérte: »alighanem hiában fáradunk, mert a magyarok ki lesznek elégitve.«

A kétség az iránt, vajjon biztosan számithatnak-e még a »megconcessionált« Magyarországra, — nem csekély aggodalmat okozott Turinban; mert nem ringatták magukat saját erejüket túlbecsülő ábrándokban. Midőn Pulszky (október 22-ikei levele szerint) a legio ügyének s egyéb előkészületeink kiegészitésének sürgetését indokolandó, figyelmeztette Cavour grófot, miként a magyarországi concessiók mindenesetre azt jelentik, hogy Austria meg akarja támadni Olaszországot, és figyelmeztette, hogy magyar segitségre menynyire szükségük van, miután a nélkül nehéz lesz az osztrák támadásnak ellentállaniok: Cavour ezt határozottan elismerte.

Hogy az osztrák támadást forral Olaszország ellen, arról *Cavour* gróf tökéletesen meg volt győződve. Nézete az volt, hogy a magyarországi concessiók egy ügyesen számitott előkészület azon támadási szándok valósitására, mely a varsói találkozás javaslatba-hozatalára indokul szolgált. De voltak más jelek is, melyek e szándokra mutattak. Ilyen volt az, hogy mialatt a varsói összejövetel alkudozásban volt, a magyar és osztrák lapok szeptember végével oly ujonczozás közelgését hiresztelték, a minő kiterjedésü még soha sem volt: öt korosztály hivatnék be, s a hivatalos »Wiener Zeitung« októberben csakugyan rendeletet is tett közzé, melyben a hatóságoknak megparancsoltatott: tegyék meg az előkészületeket, miszerint az 1861-iki seregkiegészités még 1860-ban eszközöltethessék. Ilyen jel volt az, hogy a császári seregek a velenczei tartományban tetemesen

megszaporittattak. Ez a seregösszpontositás diplomatiai jegyzékváltásra is adott alkalmat. Austria természetesen tagadta, s a mennyiben nem tagadhatta, azzal mentegetőzött, hogy ő csak védelmi gondoskodásra szoritkozik; a mi természetesen mese volt, mert igen jól tudta, hogy ha ő nem támad, Victor Emanuel ugyan, Nápolylyal levén elfoglalva, 1860-ban nem fog támadni. Különben az osztrák seregszaporitásról Velenczében nem hagytak kétkedni a velenczei forradalmi bizottság jelentései. Cavour ugyan panaszkodott Pulszkynak, hogy nem tud megbizható tudósitáshoz jutni az osztrák haderő valódi száma felől Velenczében, mert a velenczeiek mindig több osztrákot látnak, mint a mennyi valósággal van. Lehet, hogy ugy láttak. Ez a csapatok mozgása s áthelyezései folytán könnyen megtörténhetett; de az kétségtelen volt, hogy folyvást uj meg uj seregek vonattak a már is sűrűn megrakott Velenczébe. Mikor aztán e jelenségekhez még az is hozzájárult, hogy Benedek táborszernagy, ki a k k o r m é g a legtehetségesebb osztrák hadvezérnek tekintetett, október 20-án, tehát a magyarországi concessiók keltének napján, »a l o m b a r d (!) - v e l e n c z e i k i r á l y s á g,*) mint szinte Karinthia, Krajna, T i r o l és a partvidék hadseregi és országos főparancsnokává« lett kinevezve: e terjedelmes parancsnokságnak Olaszország tőszomszédságában egy hadvezér, még pedig épen Benedek kezében felhalmo-

*) Ez a czim az angol kormány figyelmét is már előbb magára vonta; meghagyta bécsi követjének, kérdezze meg gróf Rechberget, hogy mi ennek a czimnek értelme? minthogy az ellenkezik (is inconsistent with) a zürichi alkukötéssel (lord John Russell, lord Loftusnak 1860. julius 4-kén). R e c h b e r g azt felelte, hogy Zürichben a czim iránt semmi sem lett határozva; aztán Mantua Peschiera s a Po déli oldalán fekvő kis terület, melyek Austria birtokában hagyattak, Lombardiához tartoztak. A czim tehát helyes. (Loftus Russellnek, julius 12-én.)

zását, kapcsolatban annak a magyarországi concessiókkal, ezeknek viszont a varsói találkozóval összeesésével, Cavour annak a cseppnek nézte, mely a tölt poharat megcsorditja. Az osztrák támadást immár nemcsak bizonyosnak, hanem annyira imminensnek is tekintette, miszerint a később oly szerencsétlen sorsu Persano tengernagynak, ki akkor a nápolyi vizekben parancsnokolt, október 22-én a következő sürgönyt küldené:

»Tartsa készen a hajóhadat az Adriai tengerre menni. Hajtson végre erőszakos tengerész-ujonczozást (leva forzata) az ottani kikötőkben. Ha a nápolyi törvénykönyv nem bünteti halállal a szökést háboru idején, hirdessen ki rendeletet ily értelemben s ha szökevény akad, lövesse agyon. A nagy rendszabályok ideje elérkezett. Mondja meg Garibaldinak, hogy ha megtámadtatunk, felhivom őt Olaszország nevében, szálljon hajóra két hadosztályával s jőjjön küzdeni a Mincióhoz; Türrt pedig mindenesetre küldje hozzám befolyásolni a magyarokat (per influire sugli Ungheresi).«

Cavour a királynak is irt, tanácsolva: hagyja el rögtön a déli tartományokat és jőjjön fel, hogy a sereg élére álljon.

Még ugyanaz nap (október 22-én) Napoleon herczeghez is levelet intézett, melyben előrebocsátva, miként *Benedek* tábornoknak az olaszországi osztrák hadsereg parancsnokává kinevezése bizonyossá teszi az osztrák támadást, kijelenti, hogy készen vannak a lökésnek erélyesen ellenállani, csupán a felett aggódnak, hogy nem tudják, melyik oldalról fognak megtámadtatni. Ha a herczegségek felől támadtatnának meg, ez nekik előnyükre válnék. Ép azért felkérte Napoleon herczeget, vesse magát közbe a császárnál, hogy értesse meg Austriával, miként ha támadásra határozta el magát Piemont ellen, Lombardiát mindenesetre érintetlenül kell hagynia.

Ez a feszült helyzet, melyben az osztrák betörés perczről perczre váratott, csak néhány napig tartott.

Franczia sugalmazott lapok ténynek hirdették, hogy a bécsi cabinet ultimatumszerü megbizatással küldötte Hübner bárót Metternich herczeghez Párisba, melylyel a herczeg utasittatott Napoleon császárnak tudtára adni, miként Austria elhatározta Victor Emánuel király egységesitési előmenetelét támadó fellépéssel kettévágni, s Metternich herczegnek kötelességévé tétetett, bizonyosságot szerezni: vajjon Napoleon császárnak szándoka van-e ez esetben ujra segitségére menni Piemontnak, s ha igen, mit kellene tenni Austriának, miszerint Napoleon a tettleges segitség-adás szándokától elálljon.

Hogy e fölfedezéseknek volt alapjuk, annak bizonyságát birjuk *Cavour* grófnak *La Marmora* tábornokhoz október 20-án irott (azóta Bianchi által nyilvánosságra hozott) egyik levelében, melyben ezeket olvasom:

»Párisból azt a tudósitást veszem, — irja Cavour — hogy a császár ma fogja fogadni Metternich herczeget, ki az osztrák ultimatumot benyujtandja. Ha igy van: a háboru bizonyos, mert nekem lehetetlennek látszik, hogy Francziaország az osztrák fenyegetéseknek engedjen. Mindenesetre ez az értekezés fogja eldönteni, ha békében hagynak-e vagy háboru lesz.«

Azonban a párisi sugalmazott lapok ama fölfedezéseiben az is benn volt, hogy Austria az elhatározott támadás végrehajtásával várni fog, mig a czár s a porosz kormányzó herczeg Varsóban az olasz félsziget ügyei felől nyilatkoznak.

Hogy a szándokolt, sőt elhatározott támadásnak a varsói találkozás kimeneteléig függőben kellett tartatni, az természetes, minthogy Ferencz József császár egyenesen a végett ment Varsóba, hogy magának a forra-

dalom ellen egy ujabb »szent szövetség«-et biztositson.

De ezt a tervet, melyre Bécsben oly biztosan számitottak, Napoleon komor tekintete s Anglia hatalmas szava tönkre tették. A varsói találka, miként már fentebb megirám, nemcsak Austria sovárgásának valósitását nem, de sőt azt az intést eredményezte a minden oroszok czárjától, hogy Austria jól fogja tenni, ha békén marad.

Másrészt meg Cavour, ki csak azt kivánta, hogy a francziák császárja Lombardiának érintetlen hagyását biztositsa, Napoleon herczeghez e czélból intézett levelére azt kapta válaszul, hogy a császár sokkal többet tett: »Austria kötelezte magát (s'est engagée), hogy nem fogja Piemontot megtámadni.« (Cavour levele La Marmorához október 30. 1860.)

Ez a fergeteg tehát elvonult. Cavour már november első napjaiban biztosnak érezte hazáját, hogy tavaszig nem fog megtámadtatni. Addig beveszik Gaetát; a nápolyi király földönfutóvá lesz s ezzel Nápoly egyesitése Felső- s Közép-Olaszországgal oly ténynyé válik, melynek bevégzettsége lesepri a kérdést a diplomaczia akadékoskodásának asztaláról; az ügyek rendezése folytán Nápoly, mely most még erőt vont el, erőforrássá alakittatik. Cavour (La Marmorához irott egyik levele szerint) arra számitott, hogy Olaszország rendes haderejét tavaszig 60 ezer emberrel szaporithatja a Velencze felszabaditása végett kezdendő háborura, már akár ő dobja a keztyűt Austria arczába, akár (mint Pulszky, november 8-iki levelében jelentette) »akként viszi a dolgot boszantásokkal, hogy az osztrák kezdje a háborut.«

Párisi képviselőnk: (Nemeskéri) Kiss Miklós egyik levelében (november 4.) ezeket találom:

»Igen nagy szolgálat tétetett nekünk az által, hogy Austria le van kötve, tavaszig nem támadni. Ő csak gyengülhet; zavart financziái seregének hadi lábon tartásával még nagyobb zavarba jönnek seregében; mely utolsó garasát is felemészti, a demoralisatio terjedni fog: az olasz ellenben, mint egy ifjú erős ember, naponta izmosodik s tavaszig mi is készen leszünk. Itt (Párisban) el is vannak reá készülve, hogy a jövő tavaszszal az egyesült olasz és magyar erő szét fogja zuzni Austriát.«

Est coeca futuri mens hominum fati. Sok boru torlódott egünkre, a miről nem is álmodánk, addig a tavaszig, mely reményeinknek csillaga volt. De nem lehet mondani, hogy november elején Kiss Miklós ezredes felfogása nem volt indokolt.

III.

Levelezés a concessiók tárgyában.

Az októberi rendelvényekkel szemben négy irányban tartottam hazafiui kötelességnek a magyar emigráczió tevékenységét.

1. Idővesztés nélkül iparkodni megnyugtatni a turini kormányt, miként nincs ok a felől kételkedni, hogy a concessiók a magyar nemzet határozottságát meg nem ingathatták s a helyzeten lényeges változást nem idézhettek elő; ezzel kapcsolatban sürgetni a hadi előkészületek erélyes folytatását, egyuttal kijelölni, hogy e complicatio folytán mennyiben látszik tanácsosnak a szeptemberben megállapitott hadműködési terven tágitani.

2. Biztos adatokat szerezni a nemzet hangulata felől, miszerint mi is tudjuk, mihez kell magunkat tartanunk s a turini kormányt is nem saját véleményünk

hanem positiv tények alapján tájékozhassuk a helyzet felől.

3. Gonddal lenni az európai sajtóban, hogy a közvélemény a látszatok által félre ne vezettessék.

4. Közölni nézeteinket a teendők s a kerülendők iránt politikai barátainkkal a hazában, s iparkodni közrehatni, hogy a mozgalom fonák irányba ne tereltessék.

Im a sok közül nehány levél, mely a közbeszőtt felvilágositásokkal adatul szolgáland ezekre vonatkozó működéseink ismeretére.

Kossuth — Pulszky Ferencznek.

London, október 22. 1860.

Előre volt látható, hogy a varsói találkozás előtt engedmények fognak adatni Magyarországnak.

A mai lapok táviratai meghozták a várt concessiókat.

Nem lehet tagadni, hogy igéretben elég messze vágók. Nem kevesebbet igérnek, mint a magyar alkotmánynak s intézvényeknek helyreállitását az 1848 előtti alapon, az 1848-iki törvényekből a jobbágyi szolgálatoknak s a nemesség adómentességi kiváltságainak eltörlését és a nép minden osztályaira kiterjesztett képviseleti jog elvét megerősitvén.

Csakhogy mindez nem »restitutiója, in integrum«-a a történelmi jognak, hanem erőszakolt charta, melynek alapja kény, garancziája kény, s mely még követelését is kizárja azoknak a mik helyreállitva nincsenek, s ezek közt a leglényegesebb nemzeti jogokét, minő a nemzeti haderőről való rendelkezés s a pénzügy. Azonban ez eseménynek közvetlen hordereje szembetünő. Harczszándok, harczkészület az Victor Emánuel király s az olasz nemzet ellen.

E szándok s készület a varsói tanácskozásban bővebb kifejlődést találhat.

Erről az orosz követségnek Turinból történt visszahivása és Schleinicz bárónak október 13-ikai jegyzéke alig engednek kétséget.

A nemzeti elvvel ellentétben álló ugynevezett »isteni jog« képviselői ellenséges indulatainak e nyilatkozványai

Cavour gróf előtt nem lehettek váratlanok, s jól átgondolt és Olaszhon nemzeties hős királya által határozottan helyeselt politikájának logikájában nem hiszem, hogy megingassák.

Mindazáltal természetesnek találom, hogy a turini kormány tudni kivánandja: vajjon a Magyarországnak igért concessiók változtatnak-e valamit s ha igen, mit és mennyit a helyzeten, mely terveinkben alapul lőn felvéve.

Tudni kivánandja, vajjon még mindig számithatand-e, s ha igen, minő feltételek alatt számithatand nemzetünk szövetségére az osztrák elleni harcz esetére.

Intézkedem, hogy hiteles és részrehajlatlan kutfőkből bizonyos tudomást szerezzek arról, mikép fogadja nemzetünk ez engedményeket, s tudakozódásaim eredményét egész őszinteséggel közölni fogom.

Ha birok nemzetemnél némi hitellel, azt annak köszönhetem, hogy az altatásokkal való hitegetés mind elvemmel, mind természetemmel ellenkezik.

Biztositsa ön, kérem, az illetőket, hogy szavamra minden körülmények közt teljes biztossággal épithetnek.

Hogy előbb-utóbb az osztrák ház iparkodni fog concessiókkal a magyar nemzetet megszéditeni, előre látható volt. Azért régóta azon voltam, hogy tájékozva legyek nemzetünknek ezen eventualitás esetére táplálandó szándokairól.

S gondos tájékozásaim arról győztek meg, hogy nemzetünk nagytömegét a világon semmisem képes többé az osztrák uralom iránt kiengesztelni, s hogy csak észszerü kilátás adja magát elő, s a szükséges eszközök ne hiányozzanak, — a nemzet nagy tömege, minden lehető concessiók daczára kész lesz harczra kelni függetlensége kivivásáért.

Csak igen kis részt tapasztaltam olyannak, mely azon, de csak is azon esetben, ha Magyarország történelmi jogállapota az 1848-iki reform általkotmány alapján teljesen visszaállittatnék, a kibékülésnek, annyi megcsalatások után is, még egy ujabb kisérletétől nem volna idegen.

Ezen ténynek positiv tudomása mellett nem gondolhatom, hogy a hiresztelt concessiók nemzetünk határozatában lényeges változtatást okozhassanak.

A nemzet ismeri saját erejét, s tudja, hogy az osztrák ház létele végveszélyben forog; tudja három század keserves

tapasztalásából, hogy a mit a veszély perczében a félelem kicsikar, azt veszély multával az osztrák mindig megtöri. A nemzetnek lehetetlen nem látnia, hogy ez engedményeknek nincs egyéb czélja, mint erőt szerezni az olasz nemzet ujjászületésének megrontására, s hogyha az osztrák ebben czélt érne, kényuralma megujult erejének egész sulyával legközelebb Magyarországra nehezkednék.

Hozzájárul, hogy a mostani concessiókban igen sok van, a mi inkább sérti, mintsem engesztelhetné a nemzet érzelmeit. A legengedékenyebb ó-conservativek is Magyarhon történelmi jogainak visszaállitását követelik minimum gyanánt. Az osztrák teljesen figyelmen kivül hagyja a történelmi jogállapotot s octroyált chartát ad nekik.

1848. szeptemberben Jellasich betörését a bécsi kormány azon formaszerinti ajánlattal előzte meg, hogy ha a hadpénz- és kereskedelem-ügyeket a bécsi kormánynak átengedjük, beligazgatási önállóságunkban nem fog háborgatni. S bár mennyire készületlenek valánk is a fenyegető invasio visszaverésére, s bár az osztrák akkoriban Olaszhonban győztes s igy erős, mi pedig, az elcsábitott népfajok lázadása következtében, gyöngék valánk, az országgyülés és a nemzet inkább élet-halálharczra szánta magát, mintsem az osztrák ajánlatot elfogadja.

A mostani octroyált charta a had-, pénz- és kereskedelem-ügyeket ujolag elveszi a magyar nemzettől. Kardjával, karjával idegen kormány rendelkeznék baráti nemzetek szabadságának elnyomására; zsebében idegen kormány tartaná kezét; kereskedelmi viszonyait külnemzetekkel idegen, irántunk mindig mostoha, s hazánkat gyarmat gyanánt nyomorgató kormány szabályozná, — s a mely nemzettel ezek történhetnek, az nem alkotmányos, nem önálló, nem nemzet, hanem tartomány, gyarmat volna.

Hozzájárul, hogy az ország területi épsége helyre nem állittatik.

Az elviselhetlen adók tekintetében semmi könnyitésre kilátás nem nyujtatik.

A birodalmi tanácsra ruháztatni igért jogok pedig Magyarországnak az osztrák birodalomba olvasztását foglalják magukban,

Mindezeknél fogva nem lehet kételkednem, hogy a nemzet legnagyobb része az uj engedményeket, még ha nyomban valósittatnának is, inkább növekedő boszankodással fogja fogadni, semhogy bennök csak pillanatnyilag is megnyugvását találhatná.

Azt gondolom tehát, hogy a helyzet általában véve nem változott, s azért számithat reá az olasz királyi kormány, hogy a Magyar Nemzeti Igazgatóság előkészületi működéseit a történt állapodások fonalán ernyedetlenül folytatandja.

Annyit azonban kötelességem tartózkodás nélkül kinyilatkoztatni, hogy bármennyire tökéletlenek is a hiresztelt concessiók, eléggé messze mennek arra, hogy részint az ó-conservativek soraiból, kik saját kiváltságaikat igen, de az ország jogait nem szokták conserválni, részint a hivatalvadászok közt, részint pedig a biztos keveset a kétes mindennek elébetevő s a forradalmi harcz áldozatitól visszahökkenő határozatlanok közt pártot csináljon. Ezen nem lehet csodálkozni. A reactiónak még Olaszhonban is vannak párthivei. Pedig Olaszhon szerencsésb körülmények között van, mert ott a nemzet élén egy hős király áll, kinek kormánya nemcsak érett államböleseséggel intézi, hanem kész vitéz hadsereggel s egy szervezett közigazgatás minden erőforrásaival is támogatja a nemzet eltökéltségét. Érdemül szabad felrónom nemzetemnek, hogy a hiresztelt engedmények nélkül nálunk párt nem volt. Most azonban valószinü, hogy lesz párt, mely a forradalomnak ellene lesz, vagy legalább a nép határozottságát lehangolni iparkodandik.

Ez ellen csak egy biztos óvszer van. Oly erővel kezdeni meg a harczot, mely a siker iránt erős bizalmat ébreszszen. Ha csekély erővel kezdjük azt, az ellenpártnak tág tér fog nyilni a lehangolásra, de ha oly erővel kezdjük, mely a győzelem iránt hitet ébreszt, a forradalom-ellenes párt vagy elhallgat, mert veszélyesnek találandja az ellenkezést, vagy tehetetlen lesz ártani.

Szükségesnek tartom szabatosan körülirni, mit értek a győzelem iránt bizalmat ébresztő erő alatt. Az Olaszország sorsát intéző államférfiak belátták, hogy háboru esetére Magyarországra segédsereget küldeni, Olaszhon érdekei parancsolólag tanácsolják. S ezen javaslatom helyeseltetett

is. Meglehet azonban, hogy ha a hiresztelt concessiók közbe nem jönnek, ezen expeditióra 30,000 ember elég lett volna. E concessiók után 50,000 embert tartok szükségesnek. Végtelenül veszélyes volna az első kezdetet koczkáztatni. Ha az expeditionalis sereg nem volna elég erős arra, hogy a magyar földre elérhessen, s ha utközben meg- vagy épen visszaveretnék, a következések irtózatosak volnának. Ezt nem kell, ezt nem szabad koczkáztatni.

Tehát a különbség, melyet a helyzetben látok, az: hogy a mire előbb 30,000 ember elég lehetett, most 50,000 vált szükségessé.

Annyival inkább, mert Horvátországnak a magyar koronához vissza- vagy nem-csatolása a horvát tartománygyülésre lesz hir szerint bizva. Ez ugyan nem egyéb, mint a legfurfangosabb cselszövény, azonban szinleg igy áll, s nem lehet kételkedni, hogy az osztrák kormány mindent elkövetend oly gyűlést fűzni össze, melylyel a magyar koronától való elszakadást vagy a horvát nemzet akaratja gyanánt hazudhassa vagy legalább arra pártot alakitson.

Ezen eshetőséget nem tanácsos a számvetésből kihagyni. Azt ugyan sem nem hiszem, sem nem tanácslom, hogy akármi történik is Horvátországban, az a már elfogadott hadműködési terv kivitelétől visszariaszszon; annyiról biztos vagyok, hogy mindenesetre lesz egy nagy párt Horvátországban, mely hozzánk és szövetségeseinkhez fog vonzódni; de hogy ez cselekvőleg részünkre nyilatkozhassék, támaszt kell látnia, melyben bizhassék, s csatlakozása annál biztosabb, a csatlakozók száma annál nagyobb lesz, minél tekintélyesebb leszen az erő, melylyel közöttük megjelenünk.

Ennek szükségét a concessiók után 50,000 emberre számitom s ismétlem itt, mit Garibaldi tábornoknak irott levelemben mondottam: »50,000 ember Olaszországban használva, 50,000 ember és semmi több, Magyarországra küldve tizenötmilliónyi harczias nemzetet, közüle 200,000 főnyi hadsereget s egy 5000 földrajzi mértföldnyi termékeny országnak minden erőforrásait szerzi meg.«

Ezek oly eredmények, miket 20,000 embernek visszatartásával nem lehet, hogy az olasz királyi kormány koczkáztatni akarhatna.

Nehogy azonban félreértés származzék a dologban, meg kell jegyeznem, hogy midőn Magyarországra küldendő segédseregekről szólok, mindig olasz királyi sereget értek, mert abban fekszik a dolog lényege, hogy Olaszország királyának s rendes alkotmányos kormányának támasza és szövetsége gyanánt jelenjék meg azon sereg a magyar nemzet előtt.

Ezen figyelmeztetésekkel összeköttetésben lehetetlen azon meggyőződésemet sürgetőleg ki nem fejeznem, hogy az idegen legiónak (mint azt nevezni tanácsosnak tartatott) az állapodás szerint Vetter tábornok parancsnoksága alatt szervezésbe vétele, nézetem szerint, a legsürgetőbb szükségek közé tartozik, minek halasztása annál károsabb lehet, minél valószinübb, hogy a varsói conferentia után az események rohamos alakot ölthetnek.

A közelgő nápolyi annexio a szervezés megkezdésére egy kis magkövet nyujt az ottani magyar légióban. A szervezés megkezdése pedig lehetségessé fogja tenni, hogy a számszaporitásra közremunkálhassunk, mit addig, mig a szervezés meg nem kezdetett, hiában iparkodnánk tenni.

Szervezési települ Anconát annyi s oly szembetünő okok ajánlják, hogy azokat nem szükség elszámlálnom.

Szükségesnek tartanám azt is, hogy az anconai várban használatunkra egy külön raktár jelöltessék ki, melybe nemcsak az utóbb utalványozott 15,000 fegyver s a mi hadkészletet még a jövőben reménylünk, hanem egyéb készleteink is minden zaj nélkül, egész csendességgel letároltathassanak. Mint pl. a már munkában levő bankók, melyek oly tömeget képeznek, hogy nem darabonként, hanem tizenhat darabot adó ivenként a papirt egymásra rakva 1200 lábnyi magasságu oszlopot képezne. Ezt, mihelyt készen lesz, szükségkép el kell a műhelyekből szállitanunk, el Angliából, s hely kell hozzá, a hol biztosan letároltathassék.

Általában véve mind előbbi utasitásaiból, mind személyes értekezéseinkből tudva van képviselő ur előtt, miként nekem még a multban is az volt vezéreszmém, hogy az osztrák elleni harczban az olasz királyi kormány csak ugy számithatand biztos, döntő győzelemre, ha minket, s általunk Magyarországot, nem ugy veszen fel számitásába, mint oly mellék- vagy segéd-erőt, mely kisebb-nagyobb mértékben

imposáns diversióra használható, hanem ha ugy veszen fel számitásába, mint harczkészületének kiegészitő részét s haderejének oly materiáléját, melynek lehető legnagyobb mértékben működésbe-tételétől függ Olaszország győzelme az osztrák felett.

Ezen igazság sulyát a közbejött osztrák concessiók tetemesen növelik.

Az olasz kormány beható itéletét nem kerülheti ki azon körülmény, hogy ha háboru lesz Austria és Olaszország között, Magyarország ereje henye semlegességben nem maradhat. Vagy felkél, s az olaszokkal együtt küzd az osztrák ellen, vagy pedig az osztrák által fog az olaszok ellen felhasználtatni. Vagy engedelmeskednie kell, vagy forradalmat csinálni. Más választás nincs. Pedig 15.000,000 ember egy résztől elvonva s a másikhoz adva, harmincz milliónyi különbség a véggyőzelem mérlegében.

Azért nem lehet eléggé ismételnem, hogy háboru esetén Olaszhonra nézve életbevágó kérdés Magyarország felkelését s erejének a lehető legnagyobb mértékben s lehető legrövidebb idő alatt kifejtését biztositni.

Az első, mint mondám, 50,000 főnyi seregnek Magyarországra rendeltetésétől, a második a fegyverzeti segély mennyiségétől függ.

S azt gondolom, itt van ideje, hogy az elsőre nézve már előkészitő intézkedések történjenek. Szó volt ezen expeditio vezénylete tekintetében Garibaldi tábornokról, de nem tudom, dél-olaszországi diktaturája megszüntével minő állást fog a tábornok elfoglalni, s lesz-e, s ha igen, minő hivatalos viszony lesz közte s a turini kormány között? Szükséges, hogy ez iránt tájékozva legyünk, mert a M. N. Igazgatóság mindenben csak az olasz királyi kormány tudtával s megegyezésével kiván eljárni, s óvakodni akar minden lépéstől, mely azon kormány szándokaival nem volna a legszorosb összhangzásban.

Ha gróf Cavour az expeditio vezényletével G a r i b a l d i tábornokot szándékozik megbizni, s ha a dél-olaszországi annexióval a viszony a turini kabinet és Garibaldi tábornok között ugy alakul, hogy ez lehetséges legyen: nagyon kivánatos, hogy a királynak Nápolyba érkeztekor ez iránt érteke-

zés történjék s én a határozatról értesittessem, miszerint annak folytán a M. N. Igazgatóság magát a tábornok urral egyetértésbe tehesse.

De akárki legyen is a szándoklott segédsereg vezényletére kijelölve, azt igen szükségesnek vélem, hogy ezen sereg összeállitására immár lépések történjenek, s pedig oly módon, hogy azok a diplomatiai világban figyelmet ne ébreszszenek. Mit ugy vélek leginkább elérhetőnek, ha Anconába s általában a Markákba s Umbriába azon csapatok helyeztetnek el helyőrségekül, melyeknek eventuális rendeltetése a segédseregben résztvenni.

Hogy azon tartományokban, s különösen Anconában tekintélyes erő összpontosittassék, az annyira természetes, hogy senkinek sem fog feltünni.

Tekintetbe véve az angol kormánynak az angol nép közvéleményével s az angol sajtóval (a »Times«-t is beleértve) merő ellentétben álló hajlamait, nagyon tanácsosnak tartanám, hogy a Garibaldi táborában levő angol legió a segéd-seregben részt vegyen, s e czélból az alakitandó idegen légióhoz csatoltassék.

Ha ebben egyetértene a kormányfőnök, egy bizalmas angol barátomat, ki az angol csapat alakitásában nagy részt vett, leküldeném Nápolyba, azon csapatnak parancsnokával a dolgot tisztába hozni.

Ezenkivül a M. N. Igazgatóság képes volna az alakitandó idegen légióhoz egy vagy két vadászzászlóaljra Svájczban legénységet szerezni. Ha ezen eszme helybenhagyatnék, tudnom kellene, minő feltételek ajánlatára volnánk felhatalmazva felpénz, ruházati illeték, dij s (azoknál, kik saját fegyvereikkel jönnek) fegyverzeti pótlék tekintetében.

Magában értetik, hogy a magyarországi hadjáratra szánt idegen legióra forditandó minden költséget Magyarország által visszatéritendőnek tekintek.

Ezek nézeteim a magyar felkelés biztositásának kellékeiről.

A mi pedig a második főpontot illeti, t. i. Magyarország egész ereje gyors kifejlesztésének biztositását: ez, mint mondám, a fegyverzeti segély mennyiségétől függ.

Tavaly azt kérdezte volt tőlem Napoleon császár: »mennyi embert leszünk képesek hadirendbe állitani?« Feleletem az volt: »a hány fegyvert ad felséged; harczosaink számát a felfegyverzési tehetség határozza meg.«

Ezt mondom most is. Minél több erővel állunk ki a sikra, annál biztosabb, annál kevésbbé áldozatos lesz Victor Emánuel győzelme. Mi pedig az olasz auxiliáris sereg segitsége által nemzetünk erejének kifejlesztésére képesitve, annyi erőt állitandunk ki, a mennyit fel tudunk fegyverezni.

Reménylem tehát, a közös harczot intéző barátságos hatalom át fogja látni annak szükségét, hogy a fegyverzeti segélyben ne kösse magát egy bizonyos számhoz, hanem tegyen annyit, a mennyit csak tehet erőnk activitásba tételére. Legyen az fegyverben, pénzben vagy hitel-gyámolitásban (mert jótállás mellett mi minden előkészületi szükségeinkre tudnánk pénzt szerezni, különben pedig minden egyes csekélységért alkalmatlankodni kénytelenittetünk).

Remélem, méltányolni fogják a figyelmet, melyet a discretióra forditunk. Még eddig senki csak nem is gyanitja, hogy mi történt.

Nem végezhetem jelen közlésemet a nélkül, hogy azon lehetséges esetre ne reflectáljak, hogy ha az osztrák találna támadni, még mielőtt Olaszhon ereje kellőleg ki volna fejtve.

Ezen lehetséges esetről nézetem ez.

A ki mindent fedezni akar, semmit sem fedez.

Nem tudom, Napoleon császár meg fogná-e engedni Lombardia megtámadtatását. Alig hihetem, hogy megengedje.

De ha megengedné. Én a Mincio vonalát tarthatlannak hiszem. Védeni akarni veszélyesnek s minden erőt (egy tizezer főnyi figyelő-seregen kivül) elvesztegetettnek tartanék, mely a Minciót akarná védeni s homlokharczban akarna az invásiónak ellentállani.

A strategiai oldal-positiók legerősebbek.

Alessandriát s Casalét jól ellátva, minden erőt a Pó jobb-partján összpontositanék, a bal-szárnyat Piacenzára, a jobbat Ferrarára támasztva, a czentrummal Modenában.

Ily oldalfelállitással, ha alkalmas helyeken erős hidfőkről gondoskodva lesz, az osztrák nem megyen Turin felé.

S ha menne, menni hagynám s a velenczei tartományt támadnám meg, egyuttal ötvenezer embert vetve a dalmát partokra, hogy Magyarországban nemcsak segéderőt, hanem szükség esetére uj alapot is nyerjek.

De én nem hiszem, hogy az osztrák Turint vegye czélba. A (szerencsétlenül) birtokában hagyott Pón tuli kerületen fog debouchirozni s oly állást foglalni, hogy az olasz tartományokat kettévágja.

Én ez esetben Piemontból s Lombardiából minden tábori erőt kivonnék s Toscanába vetnék s az Appenninekre támaszkodva (hol a harcz éveken át fenntartható), kerülnék minden eldöntő csatát, mig a dél-olaszországi organisatiók annak elfogadására képesitendnek.

De ezen esetben is a lehető leggyorsabban erőt, minél több erőt vetnék Magyarországra.

Scipió Európában hagyta Hannibált s Rómát Afrikában mentette meg.

Nagy körülmények közt nagy határozatok szükségesek.

Képviselő ur jelen utasitásomat közleni fogja az illetőkkel, őket renditlietlen ragaszkodásunkról biztositandja, kérdéseimre választ kérend s kéréseimnek sikert eszközölni iparkodandik.

Fogadja nagyrabecsülésemnek s szives bizalmamnak biztositását.

(Aláirva) Kossuth.

Pulszky, ki már ez utasitás vétele előtt is mindent elkövetett, hogy az aggodalmakat eloszlassa, november 6-án értesitett, hogy »Turinban Magyarország iránt megnyugodtak s már hiszik, hogy nem lesz kibékülés,« november 8-án pedig tudósitott, hogy Klapka tábornokot (ki utjában kelet felé, ép akkor Turinban volt*), Cavour gróf biztositotta, hogy a viszony velünk nem szenved változást, hogy e télen már nem tart támadástól, de tavaszszal háborura számit s azért kivánja, hogy

*) Klapka tábornok érdekes naplótöredéke alább, a harmadik fejezetben lesz közölve.

előkészületeinket folytassuk; megigérte, hogy a magyar bankjegyek készitésére a még hiányzó százezer frank folyóvá tétele felől intézkedni fog, mint szintugy azt is, hogy a magyar légió megmarad és szaporittatni fog; helyeselte nézetemet, hogy jó lesz azt Anconába küldeni, s meghagyta Klapkának, hogy a légió ügyét hozza tisztába Nápolyban Farinival. E levelét azonban Pulszky a következő sorokkal rekesztette be:

»Egészben véve Klapka azon benyomással hagyta el a grófot, hogy nemcsak most nem akarnak még belekezdeni a háboruba, hanem ha lehet, még tavaszszal is kikerülik a támadást s az osztrákot akarják támadásra birni; továbbá, hogy még sem biznak a magyarban annyira, mint szeptemberben tették. Klapka ennek minden módon ellene hatott és sürgette a készületek erélyes folytatásának eszközeit.«

Párisban egyelőre képviselőnk (Nemeskéri) Kiss Miklós lett utasitva, megadni a kellő felvilágositásokat a Turinba küldött utasitás szellemében, de csakis a concessiókra vonatkozólag; a viszonyról, mely köztünk s Turin közt fennforgott, sem nem volt tanácsos, sem nem valánk felhatalmazva felfedezésekbe bocsátkozni.

Kiss Miklós eljárván megbizatásában, november 4-én értesitett, miként mind *Napoleon* herczeg, mind *Thouvenel* miniszter azon meggyőződésre jutottak, hogy az »uj magyar constitutio« nekünk nem árthat, mert lehetetlen, hogy a nemzetet megnyugtathassa, sőt hasznunkra válhatik, mert oly helyzetet teremt, mely az agitatiót s előkészületeinket az országban megkönnyiti. *Thouvenel* azon nézetben volt, hogy Ferencz József császár nem bocsátotta volna ki diplomáját, ha csak képzelte volna is, hogy miként fog járni Varsóban. A franczia-orosz szövetség soha jobban, az osztrák-orosz soha rosszabbul nem állt, mint most s mind a herczeg, mind a miniszter biztositotta képviselőnket, hogy magyar

felkelés esetén orosz interventio nem lesz semmi esetre; ez lehetetlenné vált az orosz közvélemény miatt. Képviselőnk még iparkodott választ kapni e két kérdésre is: 1. Mit fog tenni Napoleon császár a jövő tavaszszal kitörendő olasz-osztrák háboru előrelátható fordulatai következtében? 2. Megengedi-e a császár, hogy egyik vagy másik német kormány egy vagy más osztrák birtok megszállásával közvetve interveniáljon ellenünk? — E két kérdésre azonban képviselőnk nem birt válaszhoz jutni, miből azt következtette, hogy még maga a császár sem tudja, mit szándékozik tenni.

Ez értesités folytán magam is jónak láttam a concessiók alkalmából levelet intézni Napoleon herczeghez. Levelem s a herczeg válasza itt következnek:

Kossuth — Napoleon herczegnek.

London, nov. 11. 1860.

A mióta szerencsém van császári herczegségedet ismerni, sokkal több érdeklődést tanusitott hazám iránt, mintsem kételkedhetném, hogy figyelmét magára vonta az osztrák ház hagyományos szemfényvesztéseinek (tours de passe passe) azon uj kiadása, melylyel ugynevezett alkotmányt octroyalt.

Ez az alkotmány (mely nem alkotmány) már egész ünnepélyességgel lett Pesten inaugurálva az által, hogy leszuronyozták s lekardélezték a népet, mivelhogy nem mutatott kedvet örvendezni.

Nem lehet kétség a magyar nemzet érzelmei felől. Akármi történik is, nem fog az soha az osztrák uralommal kiengesztelődni s engem teljességgel nem lepne meg, ha azt látnám, hogy maguk az »ó-conservativek,« söt tán maga báró Vay »cancellar« is visszahökkennek a közszellem nyilvánulása előtt; ámbár nem lehet tagadni, hogy vannak elemek egy párt számára, mely szive rejtekében semmit sem ohajt inkább, mint megmenekedni a nemzetszabaditó háboru komoly követelményeitől az által, hogy lehetőleg jól fogadja az alamizsnát, melyet az önkény egy ugynevezett alkotmány nehány rongyának alakjában nyujt.

»Sunt rari nantes in gurgite vasto.« Ön, Monsigneur, nem fogja e kevesek pulyaságát nemzetemnek beszámitani. Hiszen Francziaországban is akadnak »legitimisták« s Olaszországban is akadnak »Crivelli«-k. *)

Ez a párt, ha ugyan »párt« nevezettel tisztelhetjük meg, semmit sem változtat a helyzeten. Ennek csak azon esetben lehetne valami befolyása a nemzetre, ha arról volna szó, hogy a sikernek minden okszerü kilátása nélkül ragadjon fegyvert, egyszerüen a végett, hogy magát másnak javára feláldozza. De minthogy erről szó sincs, sőt az események logicai ereje hozza magával, hogy a sikernek okszerü kilátása sokáig nem késhetik: nem habozom kijelenteni, hogy engem sem a concessiók, sem azoknak pártosai legkevésbé sem aggasztanak.

Ellenkezőleg, inkább bátoritólag hatnak reám e concessiók, mivel bizonyságul szolgálnak, hogy az osztrák császár kétségbeesett önmaga felett, mert semmi más nem volt volna képes esztelen és kevély átalkodottságát megtörni. Ezt tökéletesen értik Magyarországon.

Ezek igy levén s tekintetbe véve azt, hogy az olasz-osztrák háboru már csak nehány hónap kérdése lehet, meg fogja nekem engedni, Monsigneur, hogy bevalljam, miként a mi nekem legtöbb gondot ad, az, hogy nem tudom, mit remélhet vagy mit félhet hazám a császártól?

Nem negélyezem ismerni a varsói szólalkozások igaz történelmét, annyit azonban bizonyosnak tartok, hogy ha ez órában még nincs feltámasztva a »szent szövetség« a Napoleonidák dynastiája ellen, az bizonyosan nem az osztrák ház érdeme vagy hibája; nem rajta mult a feltámasztás. S én meg is vagyok győződve, hogy ha most, midőn Austria a mélység szélén áll, valaki őt megmentené: elkövetkeznék az, a mit tavaly nyáron Valleggioban mondottam a császárnak: Austria nem szünnék meg ármánykodni mindaddig, mig egy nagy coalitiót össze nem hozott a császár ellen. Nem felejti el az osztrák ház soha, de soha, hogy kinek köszönheti a

*) Midőn az 1859-iki háboru végével minden lombardinak szabadság adatott nemzetiséget választani s olaszszá lenni vagy osztráknak maradni: Crivelli őrgróf, gazdag lombard dynasta, osztrákká jelentkezett. Helfy.

gyönyörü Lombardia elvesztését, a mi, ha valami meg nem zavarja a történelem logicáját, Velenczét is maga után vonandja. És ha a dolgok akként vitetnének, hogy mikor az a megmentett Austria a boszut kiforralta, Magyarországra többé nem lehetne számitani: bizony-bizony mondom, Francziaország s a Napoleon ház oly szövetségest vesztenének el, melyet senki más nem pótolhatna.

Olaszországra nézve elég volt egy nagylelkü eszme, a császárt elhatározni, hogy ujjászületéséhez odanyujtsa hatalmas kezét; reánk nézve több forog fenn, mint nagylelküség: nagy horderejü érdekek ajánlják a franczia politika figyelmébe Magyarország függetlenségét.

Ha Magyarország szabad és független: sem az »isteni jog« leventéinek, sem az angol aranynak nem fog soha sikerülni európai coalitiót hozni létre Francziaország ellen.

Ha Magyarország felszabaditása nem foglalna helyet a császár terveiben, kapcsolatban az olasz kérdés végleges megoldásával: ugy Olaszország ujjászületése, melyért a császár oly sokat tett, ujra veszélybe kerül, vagy pedig csak franczia fegyverek támogatása által lehetne bizton tartható; a mi minden bizonynyal európai háborut vonna maga után, a melynek kimenetelét előre látni lehetetlen.

Ha Magyarország szabad, ugy a két vagylagosság közt, mely a keleti kérdés megoldására magát előadhatja, t. i. a f e l o s z l á s és f e l o s z t á s közt az első van biztositva. S ez nemcsak szabadságot adna a kelet népeinek, hanem őket szövetségi kötelékek által a magyar központ körül csoportositva, azon kénytelenség alul is felszabaditaná, hogy Szent-Pétervár felé nehézkedjenek s igy Francziaország politikai túlsulya a Keleten biztositva lenne. Ellenben, ha Magyarország fel nem szabadul: magából azon tényből, hogy az osztrák hatalom Törökországnak tőszomszédja, önként következik, hogy csak a második vagylagosság, a f e l o s z t á s fordulhat elő; a minek azon hibáján kivül, hogy nem megoldás, mert csak urcsere, tehát nem szabadság, s azon átkán kivül, hogy egész Európát alapjából kiforgató háboruk kilátásával terhes, — specialis franczia szempontból még azon rossz oldala is megvan, hogy Francziaország politikai túlsulyát a Keleten tényleg compromittálná.

Végre, Magyarországot függetlenségre segitve, Francziaország magának háboru esetére a németekkel, ezeknek hátában s oldalában oly szövetségest biztositana, a ki már a földrajzi fekvése által adott strategiai állásánál fogva is fél Németországot elbénitaná.

E tekintetek, a császár nagylelküsége iránti bizalom által is támogatva, okozzák, hogy Magyarország ösztönszerüleg még mindig a Tuilleriák felé tekint.

Kérdezhetné császári herczegséged: vajjon hát mi azt akarjuk-e, hogy a császár háborut izenjen mi végettünk Austriának?

Nem illenék szerény állásomhoz e kérdésbe bocsátkoznom. Annyit azonban megengedhetek magamnak, hogy megjegyezzem, miként az egyenes háborun kivül is sok dolog van a császár hatalmában, a mivel maga és dynastiája iránt a magyar nemzetet örök hálára kötelezhetné.

Császári herczegséged — a mint értesültem — azon nézetben van, hogy ezuttal nem kell az orosztól tartanunk, mert nincs oly helyzetben, hogy ügyünkbe fegyverrel avatkozhassék, még ha avatkozni akarna is.

Én osztozom e nézetben. Az orosznak sem pénze, sem hitele. Még nem szedte magát össze a krimi háboru óta. Öt év óta nem ujonczozott. Hadseregi állománya több mint 300,000 emberrel csökkent. Sok mindenféle ügy-baj van kezén: az emancipatió, a kaukázusi háboru, a krimi tatárok kivándorlása. Aztán az orosz, ugy a nép, mint a hadsereg, gyülöli Austriát. Ha minket leverne, semmit sem nyerne bukásunk által; ha mi vernők meg, kiszámithatlan veszélyeknek lenne kitéve stb.

Nem mulasztom el e tekinteteket hazámfiai megnyugtatására felhasználni, de végre is csak annyit mondhatok nekik, hogy »orosz avatkozás nem valószinü.« Azt nem mondhatom, hogy »nem lesz, mert a francziák császárja el van határozva azt meg nem engedni.«

Aztán interventio nemcsak az orosztól jöhet. Jöhet másunnan is. És közvetett interventio is lehetséges, mely maga nem küzdene ellenünk, hanem az osztrákot oly karba tenné, hogy egész erejét reánk vagy (a mi egyre megy.) az olaszokra vethesse.

Mindezen lehetséges avatkozások nem félemlitenék meg nemzetemet, ha ideje lenne egész erejét kifejteni. A mitől a nemzet tart, az, hogy egy idegen hadsereg veti magát reá, mielőtt azon karban lehet, hogy kellően fogadhassa.

Napoleon császár felállitotta s fenntartja az olaszok számára azt a nagy elvet, hogy a nemzeti akarat ellen külavatkozás meg nem engedhető. Ez által a császár az olaszokat saját sorsuknak urává tette.

Ah, miért nem biztosithatom nemzetemet, hogy a nagy elv garantiájának jótéteményére a szegény Magyarország is számithat!?

Magyarország tőlem s Igazgatósági társaimtól az erőknek s eszközöknek oly kifejtését várja, a mely nincsen tehetségünkben. Nagyon szomoru gondolat az reánk nézve, a kik nyomoruságban eszszük a hontalanság keserves kenyerét; nagyon szomoru gondolat az, hogy eszközeink mennyire elégtelenek mindazt előkésziteni nemzetünk számára, a mit előkészitenünk kellene.

A császár hatalma nagy; raktárai kimerithetlenek s parancsára az utnak és módnak ezer könnyüsége áll nyitva.

De nem illenék hozzám, e themát feszegetni. Én herczegségedben ügyünk pártfogóját, nemzetünk nagylelkü barátját tanultam ismerni. E tisztelet bátoritott, hogy a fennforgó válságos perczekben jóakaró figyelmét hazámra vonni, magamnak megengedjem.

Van szerencsém stb.

(Aláirva) Kossuth.

Napoleon (Jérôme) Kossuthnak.

Paris, Palais Royal, november 1860.

— — — — *) A mi a nem-interventio elvének Francziaország által Magyarországra is biztositását illeti: ugy, a mint Olaszország számára biztosittatik, Ön érteni fogja, hogy ez mondhatlanul komoly dolog. A császár nem nyilatkozott a kérdés felől. Nem is nyilatkozhatott. Ha Magyarország megcsinálta volna a maga forradalmát s ha egy erélyes küzdelem

*) Levelem a hazament legionariusok ügyével kapcsolatban levén küldve, a herczeg válaszának első része erre vonatkozik s Irataim II. kötetének 428. lapján már közölve van.

után elnyomói ellen, orosz vagy német avatkozés által volna fenyegetve, mint 1849-ben: nincs kétség benne, hogy az európai közvélemény élénken mellette nyilatkoznék, a jog és szabadság hivei mindenhol pártjára állanának s én nem kételkedem, hogy Francziaország az Önök nagy- és jogszerü ügyét támogatná; de minő mértékben s mily eszközökkel? — ez a körülményektől, az eseményektől s Francziaország érdekeitől függ s azt most lehetetlen előre látni. Nem gondoltam a kérdést a császár elé terjeszthetni, ki arra positiv feleletet bizonyosan nem adott volna, mert nem adhatott.

A személyes barátság, melylyel Ön iránt viseltetem s feltétlen bizalmam Önnek loyalitása s discretiója iránt, azon helyzetbe tesznek, hogy megengedhetem magamnak, Önnel saját, szorosan személyes véleményemet közölni a követendő eljárás felől.

Nekem Magyarország helyzete igen szépnek látszik. Fel kell használni az aprólékos engedményeket szervezkedésre; erősitni kell az ellenzéket az országban; előkésziteni, hogy a nagyon valószinű bonyodalmaknak hasznát vegye; semmit sem rohamitani (précipiter), de készen lenni hatályos cselekvésre, a mint annak percze elérkezik: im ez a programm, melynek végrehajtását nehéznek ismerem el, mely azonban az egyedüli jó és gyakorlatias.

Semmi időelőtti s alkalomszerütlen mozgalom, de erélyes előkészület a kellő perczben cselekvésre. Mindenek felett iparkodjanak a magyar tisztekre s katonaságra hatni. Fegyvereknek s más szükséges segédeszközöknek cselekvés idején az országba juttatása nemde most is legjobban a török tartományok felé történhetik?

— — — A császár békében levén Austriával, most nem müködhetik ellene. De mi tudjuk, hogy e hatalom mennyire gyülöli Francziaországot; tudjuk, mennyire erőlködik ujra coalitiókat csinálni s nekünk ellenségeket támasztani. S azért nemcsak szabad, de az okosság is javasolja, gondoskodni, hogy háboru esetére támogatásra számithassunk (de nous menager des appuis et des soutiens). A magyar nemzetiség ügye nagy, igazságos, hasznos és jogszerü. Ne kételkedjék Ön, hogy ez ügy iránt a legmelegebb rokonszenvvel viseltetünk.

Fogadja stb. (Aláirva) Napoleon (Jérôme).

IV.

A közhangulat otthon. — Működésünk a sajtó utján.

Midőn Turinba október 22-ikei utasitásomat elküldém, melynek tartalmát *Teleki László* is helyeselte, csak saját benyomásaimnak és személyes nézeteimnek adhattam kifejezést, azonban éreztem annak szükségét, hogy positiv adatokat szerezzünk: miként fogadtattak a concessiók ugy általában a közvélemény által, mint különösen politikai barátaink által a hazában? Minden perczben vártuk ugyan a központi bizottság azon küldöttjét, kinek a T.... K....n által október legelső napjaiban hazavitt izenet folytán ki kellett jönni, hogy a forradalom szervezkedéséről jelentést tegyen. Azonkivül Teleki László és Jósika Miklós, kik a hazafiakkal sűrü érintkezésben állottak, gonddal voltak, hogy a dolgok állásáról az országban, mások által is értesittessünk. De én sulyt helyeztem reá, hogy a közhangulat felől, egészen függetlenül politikai barátaink befolyásától, teljesen részrehajlatlan kutfőkből is tájékozva legyünk s azért idegenek szivességét is igénybe vettem, ugy mindazonáltal, hogy csak mint utazó magyar-barátok viseljék magukat az országban, s azt senkivel még csak ne is sejtessék, hogy az érdeklődésnek, melyet tanusitandnak, politikai czélja van, vagy hogy velünk összeköttetésben állanak.

E küldetések eredménye alább lesz közölve Cavourhoz tett jelentésemben.

Hátra volt még, hatni sajtó utján az európai közvéleményre s megismertetni politikai barátainkkal a hazában nézeteinket az eljárás felől, melyet a concessiókkal szemben a törvényes ellenzés terén követve látni óhajtnánk.

A sajtó utján hatás *Jósika* Miklós kezeiben levén összepontositva, én nyomban, a mint a táviró a concessiók hirét meghozta, siettem közleni vele nézeteimet az irány felől, melyet a sajtó által követve látni ohajtottam, mind a jelentések körül hazulról, mind irányadólag haza. A jelentések körül hazulról azért, mert (miként a II. kötetben már emlitve van) a levelezések, melyekkel Jósika a külföldi sajtót elárasztotta, Pestről kelteztettek s hazulról szerzett tudósitásokból készültek, de idekünn szerkesztettek.

Tehát gyanitva, hogy hivatalos örvendezéseknek »az alkotmányos utra visszatérés felett« bizonyosan nem leszünk szükében: figyelmeztettem Jósikát, hogy azokat, mint tényeket, nem tanácsos elhallgatni, de »pesti levelezői« a tények elsorolása mellett, minden tartózkodás nélkül tolmácsolhatják a nemzet valódi érzelmeit. Igy meglesz a hatás a nélkül, hogy a tények vagy mellőztetnének, vagy elferdittetnének.

Vezéreszme gyanánt szem előtt tartandónak véltem azt, hogy a nemzet nagy tömegét nem az ily alakoskodás, mely inkább sérti a nemzet jogérzetét, mintsem hogy megnyugtathatná, de sőt semminemü engedmény sem képes az osztrák uralom iránt kiengesztelni, vagy azt megakadályozni, hogy minden észszerü alkalmat felhasználjon, magát a méltán gyülölt uralomtól megszabaditani. A nemzet ismeri saját erejét és helyzetének előnyeit; tudja, hogy ez alkotmányoskodási látszatot az osztráktól csak a végveszélylyel karöltve járó félelem csikarhatta ki. Az osztrák császár chartája egy cathegoriába esik azon alkotmánynyal, melyet a nápolyi király mult juliusban, tehát akkor engedményezett, midőn trónusa már alapjaiban meg volt ingatva s melyre még saját minisztere, *Liborio Romano* is eléggé

olasz és hazafi volt, kinyilatkoztatni, hogy »a kölcsönös bizalmat a nép s király közt semmi sem képes többé helyreállitani.« Igaz, az osztrák császár körül nem akadt ember, ki eléggé magyar és hazafi volt volna oly őszintén megmondani ezt az igazságot urának, mint a miként Liborio Romano megmondta a magáénak; de a magyar nemzet zöme érti és érzi azt az igazságot; több mint három század keserves tapasztalásából megtanulta, hogy a mit az osztráktól a veszély kicsikar, azt veszély multával az osztrák csak addig nem tűri meg, mig uralmi szeszélyeit vagy családi ambitióját nem feszélyezi; a kigyó már annyiszor megmarta az őt felmelengető magyar kebelt, hogy nincs kedve magát ujra megmaratni.

S ezt az ovatosságot, melyet az önfenntartás ösztöne sugall s az ősök szent hagyományának az utódokra épségben átbocsátása iránt tartozó kötelesség parancsol, még csak azon tekintet sem altathatja el, hogy a magyar nemzet, ha enged a csábitásoknak, legalább a béke nyugalmát kaphatja kárpótlásul. A mit az egész külvilág tud, a magyar nemzet előtt sem titok, t. i. hogy az ugynevezett engedményeknek más czélja nincs, mint erőt szerezni az olasz nemzet ujjászületésének megrontására. A magyar nemzet tudja, miként a kikerülhetlen osztrák-olasz harczban semleges semmiesetre sem maradhat. Vagy kezet kell fognia az olaszszal, hogy az osztrák uralomtól mindenkorra megszabaduljon; vagy kénytelen lesz magát felhasználtatni az osztrák által az olasz szabadság elnyomására. Vére tehát mindenesetre folyni fog. Ez kikerülhetetlen. Milliók meg milliók vannak Magyarországon, kiknek arczát szégyen és boszankodás pirja futja el annak csak gondolatára is, hogy az osztrák a szabadságszerető, lovagias magyar nemzetet,

hóhérul akarja használni az olasz nemzet szabadságának legyilkolására; de ha ezt az önérzetet nem tenné is fel a magyarról az európai közvélemény: annyi számitási képességet mégis csak feltehet józan eszéről, hogy a háborut semmiesetre sem kerülhetvén ki, vére kiontásának czéljául saját szabadságát s hazája függetlenségét tüzendi ki, nem pedig azt, hogy a magyar állami függetlenség örökös ellenségének roskadozó hatalmát botor bűnbocsátó érzékenykedéssel megmentse s neki ujra lehetővé tegye, ismételni Magyarország ellen azt, a mit 1848-ban Milano elestével elkövetett.

Gutta cavat lapidem. Ezen vezéreszméknek nézetem szerint örökös »refrain« gyanánt kell vala Jósika sajtó-működésén végigvonulni, nemcsak az európai közvéleményre hatás, hanem a hazára visszahatás czéljából is; e mellett azonban tanácsosnak véltem annak részletes kimutatását sem hanyagolni el, hogy az ugynevezett concessiók lényege s tartalma is olyan, miszerint inkább sérti a magyar jogérzetet, mintsem hogy csak pillanatnyilag is engesztelhetné.

Az európai sajtó százszor constatálta, hogy ha volt Magyarországon egy kicsike párttöredék, mely még egy kibékülést megkisérleni talán hajlandó lehetett, még ez is minimum feltételül tűzte ki, hogy a történelmi jogállapot a királyi szentesitéssel ellátott 1848-iki törvények alapján »in integrum« visszaállittassék. S az osztrák mit csinál? A helyett, hogy II. József példáját követve, tizenegy évi törvénytelenségeit visszahuzná s a történelmi jog alapjára visszatérne, azt részben ignorálja, részben elveti, részben sérti s »de plenitudine caesareae potestatis« chartát octroyál, mely Magyarországnak az osztrák birodalomba beolvasztását akarja törvényesiteni, tehát még csak nem is alkotmánynyal,

hanem egyszerü municipalismus adományával meri insultálni az ezredéves történelmi jogára érzékeny nemzetet.

Ez az octroyált charta szakasztott mása azon propositióknak, melyekkel 1848-ban, Jellasics betörését megelőzőleg, az olaszországi győzelmében elbizakodott osztrák hatalom által fegyver végéről nyujtott ultimatumkép insultaltattunk. Lehet-e ember a mivelt világon, a ki, nem mondom: várhassa, de csak kivánhassa is, hogy a magyar nemzet, melynek elkeseredési poharát a 11 évi vad brutalitás a csorduláson túl töltötte, most, midőn ugy saját erejének, mint az osztrák gyengeségének teljes tudatával bir, elfogadja azt, a mit 1848-ban, midőn gyönge, mert készületlen és az uralkodó-ház által felszitogatott lázadások miatt belsőleg megszaggatott volt, egy rettenetes élethalál-harcz veszélyére is egy szivvel-lélekkel elvetett?

Most adná meg magát a magyar e nemzeti öngyilkosságnak, most, midőn az osztrák hatalom nem elégszik meg azzal, hogy Magyarországot a birodalmi kormánynak s a birodalmi Reichsrathnak vetve alá, államból az osztrák birodalom tartományává degredálja, hanem még magának annak a Reichsrathnak hatáskörét is akként nyirbálja körül, hogy az alkotmányosság még magukra az osztrákokra nézve is merő fictióvá válik; mert a charta szerint a Reichsrathnak a hadügyhöz, háboruhoz, békéhez semmi szólása; adót felemelnie, ujat a nép nyakára rónia szabad, de a fennálló, a nép életnedvét elsorvasztó adókhoz nyulnia nem szabad. És ezt alkotmánynak nevezik!

Ezután még részletesen kifejtettem azon pontokat, melyek a concessiók jellemzésére Pulszkyhoz küldött utasitásomban emlitvék s levelemet e szavakkal végzém:

»Tudom, hogy ezekkel neked (Jósikának) semmi ujat nem mondok; de eszmét cserélni barátok közt jó, s határozó pillanatokat élünk.«

Jósika válasza.

Brüssel, október 26. 1860.

— — — — — — — — — — — — —

— — — Az engedményekre nézve, már a micsodásak, tökéletesen egy értelemben vagyok veled és igy osztom félelmedet s aggodalmaidat is.

Légy meggyőződve, hogy mind azt, a mit nekem oly szépen s oly világosan megirtál, szoros törvényként fogom szemeim előtt tartani s kivánságaidat s ohajtásaidat, egyben másban már ugyis megelőzvén, a legpontosabban teljesiteni. Mikor én az első telegrammot olvastam, egy laconicus programmot küldtem Párisba, mely, ugy tudom, eddig kissé lehangolta a reactionárius lapok lelkesedését.

A programm im ez:

1. Mi magyarok határozottan és erélyesen kinyilatkoztatjuk, hogy az, a mit az osztrák kormány alkotmányos czimen octroyált, nem a mi alkotmányunk.

2. Hogy egy oly Reichsrath-tal, mely Bécsben határoz vérünkről, vagyonunkról, röviden: mindenünkről, — össze nem fér az autonomia fogalma.

3. Hogy egy oly diéta, melynek annyi hatásköre sincs, mint egy régi vármegye gyülésének, nem a mi régi országgyülésünk.

4. Oly vármegyegyülések, melyeket az osztrák kormány megszoritásai kupaktanácscsá aljasitottak s melyek a törvénytelenül kirótt adót, katonát meg nem tagadhatják, nem a mi régi hires vármegyegyüléseink.

5. A ki ily ámitásra kezet nyujt, hazaáruló.

6. Nekünk semmi névvel nevezendő octroy nem kell. A Habsburgoktól semmi egyebet nem várunk, csak hogy az ördög őket minél előbb vigye el.

A ki nem vak vagy nem hitvány ember, az átláthatja, miként az egésznek czélja csak az: minket elaltatni, a mi segitségünkkel az olaszokat eltiporni s azután ugy bánni

velünk, mint mindig bántak, valahányszor gonosz nemtőnk arra birt, hogy e rothadt monarchiát megmentsük.

Láthatod ebből, hogy programmom legalább nincs ellenmondásban nézeteiddel. Annál nagyobb örömemre szolgál, hogy most már, épen oly világos, mint érdekes taglalgatásaid után, több nyugalommal működhetem.

Hazai tudósitásaim nem rosszak. A nagy többség nagy tartózkodással fogadta a dolgot. Mikor pedig Pestet éjjelre ki akarták világitani, a lakosság megrohanta a városházát, beverte az ablakokat s az illuminácziót lehetetlenné tette.

(Aláirva) Jósika.

V.

Nézetek a »legalis oppositio« felől.

Olvasóim nagy része előtt nem igen lehetnek fris emlékezetben az ezidőkori változások részletei, miért is a törvényes ellenzés terén követendett eljárás felől váltott eszmecserének megértése végett nem tartom fölöslegesnek az októberi diplomával kapcsolatos némely rendelkezéseket emlékezetbe hozni.

1. Az ország törvényes, alkotmányos szerkezetei visszaállitottaknak hirdettettek, de ez nyomban megczáfoltatott az által, hogy nem a magyar miniszteri kormányzás, hanem a törvény által eltörlött udvari cancellaria és helytartótanács lett visszaállitva s az ország politikai igazgatóságának vezetése, a tárnok elnöklete alatt, ez utóbbira ruháztatott. (Főcancellárra báró Vay Miklós, másodcancellárrá Szögyényi-Marich László, tárnokká, a főcancellár előterjesztésére ifj. Majláth György lettek kinevezve. Báró Vay Miklós a főispánokhoz november 26-án intézett »Cicero pro domo sua«-forma körlevelében a cancellárság elvállalásáért hosszasan mentegetőzött.)

2. A szándoklott országgyülés összeállitásának módjára s formájára nézve nem az 1848-iki törvény, hanem az 1608-iki 3-ik t.-cz. szabályai rendeltettek alapul vétetni, azon kijelentéssel, míként a császár »akarata« az, hogy az előbb nem

választóképes osztályok az országgyülési választásokban részesittessenek, azon szabályok szerint, melyeket a »legfelsőbb akarat« ideiglenesen meg fog állapitani. A 48-iki törvények közül csak a 8., 9., 10. és 13. t.-czikkek (közös teherviselés, jobbágyi állapot eltörlése, összesités, legelő-elkülönités, papitized megszüntetése) ismertettek el érvényeseknek; a többiek átvizsgálása az országgyülésnek lett fenntartva, és elrendeltetett, hogy mindezen tárgyak felett hozandó »legfelsőbb határozatok« előkészitésére a primás elnöklete alatt Esztergomban az ország kitünőbb férfiaival (kiknek számát s neveit a primás s cancellár fogják javaslatba hozni) tanácskozmány tartassék s az felterjesztéseit az udvari cancellária utján mutassa be. Ez a primatialis conferentia tehát az egykori franczia »notables«-ek gyülésének alakjában látszott feltünni.

3. A magyar igazságszolgáltatás szervezése fölött országbirói értekezlet fog tartatni s teend javaslatokat, de a fennálló osztrák polgári s büntető jog teljes érvényben marad, mig felőlük törvény nem hozatik.

4. Erdély, az 1848-ban törvényesen elhatározott s végrehajtott uniónak mellőzésével, Magyarországtól elszakitva hagyatott, sőt az elszakitás az erdélyi cancellária visszaállitásának elrendelésével s külön országgyülés kilátásba helyezésével megerősittetett. A Vojvodina s Bánság visszacsatolása akkor még hallgatással mellőztetett. Horvátországban báni conferentia tartása rendeltetett a végett, hogy javaslatot tegyen a horvát-tótországi képviselet összeállitása iránt, mely mihamarébb össze fog hivatni, névszerint a végett is, hogy a Magyarország iránti viszony kérdései felől a királyságok óhajait kifejezze.

5. Az ősi megyei szerkezet helyreállitása kimondatott. A cancellárnak meghagyatott, hogy a főispánok kinevezésére nézve haladéktalanul javaslatot tegyen. A vármegyék végleges szervezése és rendezése a legközelebbi országgyüléssel való tárgyalásra tartatott fenn, addig pedig a főispánok a közigazgatási tárgyak intézésére a megye lakosaiból bizottmányt s tisztikart fognak alakitani s ezek alakitásának módja és a közigazgatási tárgyak kezelése iránt a cancellár egy utasitási javaslatot fog előterjeszteni, mely a végleges törvény alkotásáig az eljárás zsinórmértékeül fog szolgálni. Időköz-

ben, mig az ekként alakitandó megyék a közigazgatás kezelését átvennék, a fennálló közigazgatási közegek hatóságukban megmaradnak.

E rendelkezések folytán a főispánok legnagyobb részben már november 1-jén kineveztettek, de a megyék reconstitutiójára előirt főispáni utasitás csak november 30-án jelent meg, a primatialis conferentia csak deczember 17-re lett 4-én összehiva (kilenczvenhat tag hivatott meg, köztük negyvenegy mágnás, hét érsek és püspök, két szuperintendens) az országbirói értekezlet pedig épen csak január vége felé ült össze.

November hó folytában a közvélemény Magyarországon leginkább a primási tanácskozmány meg- vagy meg nem-tartásának s ha megtartatnék, az ott és azzal szemben elfoglalandó állásnak kérdésével foglalkozott, mint szintugy azzal: szabad-e s tanácsos-e az adott alapon s ha igen, mi módon szabad és tanácsos a megyék reconstructiójába beleereszkedni s mit parancsol a hazafiui kötelesség a főispánoknak?

E kérdések körül sürü levélváltás történt közöttünk idekünn s Jósika Miklós és Teleki László közvetitésével sürü érintkezés jött közbe otthoni politikai barátainkkal. E levelezések halmazából közlök nehányat, csakis annyit, a mennyi szükséges, miszerint az emigráczió álláspontja s a hazával érintkezésünk ismerve legyen.

Ludvigh János volt a legelső, ki velem e tárgyban nézeteit közlötte. Tartozásnak vélem, elhunyt hazafi-barátom emléke iránt, levelét ideiktatni.

Ludvigh — Kossuthnak Londonba.

Brüssel, október 25. 1860.

A mitől féltél: megtörtént. Józan része a nemzetnek nem fogja az alapjában megforditott alkotmány rongyfillengét restitutiónak venni; de miután maga Vay neveztette ki magát cancellárnak, jele, hogy van ember, párt vagy osztály, mely a szégyen-adományt két kézzel fogadja. Ez elfogadás nem fog ugyan az ország jövője felett határozni, de magában hordja a szakadás minden konkolyát. Egyesség volt párt és párt, osztály és osztály, néptörzs és néptörzs közt; most ezen testvériességnek vége lesz.

Vay minden időben udvari kegy és népszerüség nimbusa körül szállongott. Ő, mint a »Times,« mindig arra figyel: merről

fuj a szél? Tán nem ártand, ha neki időről-időre levélben az ujságokat, a szégyen-adomány analysisét megküldöm? Mert, mint mondám, ő nem ad, hanem vesz irányt a közvéleménytől.

Mi most a teendő, hogy az ország magát hinárba ne vezettesse?

Abban, hogy nem kell az osztráktól semmit sem elfogadni, bizonyosan az egész ország egyetértene, ha ezen közérzésnek lehetne practicus irányt adni. Ha a régi megyei szerkezet, az individuális szavazat volna kérdésben: nem félnék; de a választmányi administratio utja csupa veszélylyel jár, azért az osztrák az 1848-iki törvényből csakis azt választotta ki. Csupa negatióval semmit sem lehet megakadályozni, mert a tót megyékben nehány itcze pálinkával oly választmányokat alakitanak, a minőket az osztrák kiván. Az értelmiségnek negatiója vagy oppositiója nem vezetne semmi sikerre.

Nem kell felejteni, hogy 1848-ban a református papok nagy része ellenünk volt, nem adott ellenzésének sulyt, mert a nép érzelmével szembeszállani nem mert. Vay ezt tudja és ő most ezen elemre kiván támaszkodni, ez kineveztetésének egyik motivuma is.

Miután a palatinális conferentiát primási conferentia pótolandja: szerintem a halasztásnak, időnyerésnek és az oppositio megérlelésének legpracticusabb módja volna a primásra és conferentiájának tagjaira hatni, hogy előleges reclamatiókat tegyenek; p. o. ha a conferentia kimondaná, hogy ő magát nádori és általában törvényes országbizottmánynak nem tekintheti, mindaddig, mig nádor nincs, — vagy az ország primása csak az ország egy részének primása, nem az egész egyháznak, azért mindenekelött szükséges a primást törvényes hatóságába visszahelyezni, hogy országnagyi minőségében elnökösködhessék. Van elég ily kérdés, és csak egy ilyen kérdés utba vetve, megdönthetné az egészet.

Az országbirói választmánynak még több ily alkotmányon alapuló előleges kifogásai lehetnek. A német törvény fenn nem állhatása; a rendelet szerint hivatalos nyelv a magyar lévén, törvénye nem lehet német stb.

A tárnoki választmány az 1847—48-iki törvényből elég kérdést merithetne.

Mindent megnyerhetni, ha az értekezletek a remonstratiók terére állnak, mert ez a megyékbeli ellenzék szervezésére hatalmas eszköz volna s a megyei választmányok alakitását akadályozná.

Akkor nem volna lehetetlen oly ellenzéket formálni az országban, mint a protestánsok ügyében. — És az események megtennék a többit.

(Aláirva) Ludvigh.

Én nagyon helyeseknek találtam Ludvigh nézeteit s azt vettem s barátaim által is azt kivántam vétetni kiindulási pontnak, hogy oda kell iparkodnunk hatni a hazában, miszerint a császári diploma foganatositása már az előkészitő lépéseknél ellenzéssel találkozzék.

E mellett azonban szükségesnek tartottam idekünn folytatni a harczra-készülést, mintha semmi sem jött volna közbe. A nemzet lássa, hogy mit határoz: mi dolgozzunk, miszerint előkészitve találja a harcz eszközeit, ha magát harczra határozza.

Ide esik felszólitásom, hogy Ludvigh siessen Belgrádba, mert küldetése Horvátországra nézve a concessiók által sürgőssé vált.

Ezzel kapcsolatos itt következő levelem:

Kossuth — Jósika Miklósnak Brüsselbe.

London, november 5. 1860.

Ludvighnak kiküldetése oly kiszámithatlanul fontos tárgyra vonatkozik, hogy arra nézve György urnak otthon a bejelentés a legsürgetőbben szükséges.

Örültem hallani, hogy P. F. épen nálad van. Én őt kevéssé ismerem. Nem tudom: czéljainkkal tökéletesen egyetért-e? Nem tudom, hogy oly viszonyban van-e György urral (mert az ilyenekbe avatkozást tüzetesen kerültem mindig; nekem egy, névszerint ő, tökéletesen elég volt; kinek ad ő benn teljes bizalmat, abba nem akartam avatva lenni), mondom, nem tudom, oly viszonyban van-e P. F. György urral, hogy akár ő, oly mondhatlanul fontos, de nem kevésbbé kényes tárgyu izenetet, mint a minőről szó van, elvállalni, akár pedig Gyuri azt ily uton kapni szeresse.

Te, édes barátom, ennek a legilletékesebb birája lehetsz. Ha számot vetve magaddal, minden emberi tekintetet félre-

téve, mint birónak kell, igen-re megy határozatod, a haza nevére kényszeritelek, bird reá látogatódat, hogy minden legkisebb késlekedés nélkül siessen vissza haza, mihelyt Ludvigh vele értekezendett.

E kényes tárgytól egészen függetlenül, a concessiók tekintetében is fontosnak és sürgetőnek tartom, hogy haza siessen s mondja meg barátainknak otthon, miként nemcsak azon tekintet forog fenn, hogy ha a nemzet, függetlensége kivivásának erős szándokában most meginog, midőn a körülmények oly biztatók, hogy biztatóbbakat Isten is alig adhat, midőn az osztrák önmagafeletti kétségbeesésének ily világos jelét adja s midőn a varsói conferentia után az orosz beavatkozás nem fenyeget, e nemzetnek többé nincs jövendője, — hanem fennforog azon tekintet is, hogy ne csalja magát a nemzet, mert imigy áll a kénytelenség: vagy az olaszszal együtt saját függetlenségeért, vagy az osztrákért az olasz szabadság legyilkolására kell küzdenie. Kell, kikerülhetlenül kell. Nincs kibuvás. No már, barátom, ha az utolsó történnék, a bérgyilkosságnak (melynek öngyilkosság lenne végdija) olyan szégyenbélyege volna a magyar névre az idők végeiglen reásütve az élő-világ s történelem előtt, melyet a késő expiatiók semmi tengere sem volna képes lemosni s melynek összezuzó gyalázata alól nincs s nem lehet többé a sülyedésből felemelkedés.

Én mindenesetre teljesitendem a hazafiság, az emberiesség, a becsület kötelességét.

Tudassák velünk: ábránd, szépités, önámitás nélkül, mit határoz a nemzet, — de a nemzet ám!

A »futtatás« a hivatalvadászat pályáján megkezdődött. Hogy ez igy van, nem lep meg; hogy a protestans »vértanúk« osztrák tányérnyalókká változnak, hagyján; hogy Károlyi György és Prónay octroyált német charta mellett Szent-István koronájának őrjeivé szegődnek, legfeljebb »pitoyable«, de nem »esemény«; annyit rég tudtam, hogy a szük magyar nadrág és sarkantyus csizma még senkit sem tesz magyarrá. De megvallom neked, tartok tőle, hogy egyik előkészitő lépés a másik után »bevégzett tényé« lesz ellenzés nélkül és szép csendesen koronázás lesz belőle és vele öngyilkolás.

Én félek a »fait accompli«-ktől, mert ismerem erejüket. Siessen haza F. haladéktalanul, s caveant consules, hogy mig ők szerveznek, készülnek, (a mi szükségesebb mint valaha), a charta bevégzett ténynyé ne váljék, legalább ne hatalmas ellenzés nélkül.

Nem késni, nem zöldasztaloskodni, hanem tenni, tenni! Ellenzés minden módon, minden oldalról, ugy amint lehet. Sértés volna abba bocsátkoznom, minő tág tért nyujt a történelmi alap, a német charta ellenében tökéletesen legális ellenzékre. Ezt, nem kétlem, minden intelligens ember érti a hazában.

A módokról, a formákról szólok egy pár szót. Az természetesen nem zár ki egyebeket, mikre a körülmények tért nyujtanak.

1. A primás remonstráljon, vagy ha ő nem tenné, a hazafias magas klérus tiltakozást küldjön fel a primásnak, hogy az egyház történelmi jogait találná sértetteknek, ha primatiális conferentiát hivna össze, a nélkül, hogy magát eleve a magyar korona egész területén primási jogaiba visszahelyeztetné.*)

2. Ha csakugyan lesz primatiális conferentia, az jegyzőkönyvileg tiltakozzék, hogy oly octroyált charta alapján, mely a magyar történelmi alkotmányt lényegéből kiforgatja, s Magyarországot osztrák tartománynyá sülyeszti, akármi nemü országos gyülés összealakitásához segédkezet nyujtani alkotmány sértésnek ismeri s vallja. Ott van a törvény, ott van az alkotmány, s nyitva áll annak értelmében a »restitutio in integrum.« Semmi, a mi ennél kevesebb, vagy ettől eltér, nem törvényes. Ha akármely közjogi vagy nemzetközi kérdésben az uralkodó-hatalom módositást óhajt az alkotmányon, azt nem szabad előre Bécsből megcselekedni, hanem a törvény alapján teljes alkotmányos hatósággal összehivott országgyülésnek kell javaslatot tenni, és bevárni ennek szabad

---

*) E pontnál Teleki Lászlóhoz október 26-án irott egy levelem vázlatában a következő megjegyzést találom: »a primási jogok iránti remonstratiót kivihetőnek tartom; mert az tökéletes összhangzásban van a magyar catholikus főpapoknak hozzánk kiküldött sérelem-lajstromával.« Nagyon sajnálom, hogy e nevezetes okmányt irataim közt nem találom.

határozatát. A magyar alkotmányt még koronázott királynak sem szabad pátensek által változtatni.

3. De kérdés: vegyenek-e részt a határozott hazafiak a primatiális conferentián, vagy nem? — Felelet: igen és nem, a körülmények szerint. Minden lehető körülménytől független igazságnak vallom azt, hogy részt nem venni, s a mellett semmit nem tenni más uton, vagyis azt mondani: én nem játszom, — kényelmes lehet, de a lehető legrosszabb hazafiság. Annyi mint a győzelmet az ellenségnek ütközet nélkül átengedni.

Azt tartom, részt kell venni a conferentiában a következő feltételek alatt:

a) Ha oly számban hivatnak meg a mieink, hogy vagy tömör többségre számithatnak a fentebbi, második pont kivitelére s vele a conferentia megbuktatására, vagy legalább egy igen tekintélyes minoritásra.

b) Ha maguk közt előre abban egyeznek meg, hogy a conferentiába csak a végett mennek, miszerint vagy azon második pontnak határozatba-menetelét kivivják, vagy pedig kisebbségben — de tekintélyesben — maradván, azon pont értelmében tiltakozásukat személyenkint aláirva, a conferentiát tömegestül végkép elhagyják.

Ezen két feltétel nélkül nem kell a tanácskozásban résztvenniök, de nem is kell ám a puszta távolmaradás olcsó babérjára lefeküdniök. Hanem mit kell tenniök?

Mint 1847-ben tevénk, ellenzéki gyülésre kell minél nagyobb számban Pesten összegyülniök, s a második pont értelmében tiltakozást határozniok.

Félnek, nem engedik az összegyülést? A meghivó levelek szétküldése, s az ut Pestre, meg nem akadályozható. S ha e meghivás törvényes formák közt marad a kifejezésekben; ha csak annyit mond, hogy a hazafiak a jelen sulyos körülmények közt a haza közérdekei felett békés eszmecserére meghivatnak, s a német mégis erővel vagy akadályozná az összegyülést, vagy azt szétugratná, (de erővel ám; puszta szónak még a debreczeni protestáns gyülés sem engedett, pedig akkor, mikor az osztrák alkotmányosnak magát nem is hazudta) maga e szétugratás oly gyönyörü bizonyitékát nyujtaná az

osztrák alkotmányos őszinteségnek, hogy a charta egy csapással agyon volna verve Európa s a nemzet véleményében. Ily eredményért csakugyan méltó annyit merni, mint a mennyit kevesebbért mertek 1823-ban a régi jó táblabirák. Vagy a mostani haladott nemzedék rosszabb vagy bátortalanabb a régi jó táblabiráknál? Akkor minek beszélnek szabadsági vágyakról tiz év óta?

Hiszen még csak veszély sincs a dologban. A mint a dolgok állanak Európa előtt, nincs oly konok osztrák, a ki bezárni merne egy magyart azért, mert a törvény határai közt békésen tanácskozni akart a maga dolgairól.

Ez hát nézetem szerint a főteendő.

4. Vay Miklós főispánjai 5000 frtot kapnak Bécsből, ergo Kreishauptmann-ok. Nincs egy is köztük, de csak egy is, a ki nyiltan megmondaná, de okát adva mondaná meg, s nyiltan, hogy ő nem lesz Kreishauptmann?

Ha nincsenek köztük ilyenek, élnek még a magyar miniszterium által kinevezett főispánok, lépjenek fel, tiltakozzanak törvényes méltóságuknak bitorlása, s a magyar főispánság ily lealacsonyitása ellen.

5. A Kreishauptmannok által kinevezendő megyei bizottmányok nem bitorolhatják a megyei hatóságot. A megye halhatatlan testület, tehát ilyen az 1848-iki törvény értelmében megyénként konstituált középponti bizottmány, mely uj coordinatióig a vármegyének magamagát kiegészitő, egyedül törvényes képviselője. Élnek még törvényesen választott alispánok; nincs köztük nehány, a ki csak vagy uj választás, vagy birói itélet utján megszünhető hatóságánál fogva a régi törvényes megyei központi bizottmányokat összehivja, hogy a Kreishauptmannság és a tetszés szerint nevezendő megyei bizottmányok ellen tiltakozzék?

Tehát, a mint látod, van ut-mód akármennyi, csak tenni kell.

Még egyet. A külföldi sajtó fontos, legfontosabb a »Times,« mert világlap, irántunk épen most jó kedvben van, s azon közlései nyomnak nála legtöbbet, melyek saját bécsi levelezőjétől jönnek, az pedig akként lát és ir Magyarországról, a minő üvegen vele Magyarországot láttatják. Ha Zsedényi et Co.-ra bizatik, hogy minő szemüvegen lásson, hát a

szerint lát. Legyenek gonddal barátaink, hogy jól lásson. Keressék társaságát, informálják, — ez igen fontos dolog. Neve a jó embernek B i r d.

(Aláirva) Kossuth.

* * *

Egy levél-vázlatot találok akkori levelezési-könyvembe bejegyezve, melyből azt látom, hogy ugyanez értelemben már október 26-án irtam *Teleki Lászlónak*, felkérve őt, hogy ha helyesli nézeteimet, hasson közre a megfelelő irányban. Mit meg is tett. Egyszersmind intézkedett, hogy megtudjuk, mi szándokkal vannak otthoni barátaink s ennek eredménye felől Genfből, november 7-ről irott levelében következőket találom:

»Jött ide valaki a házából. Nevét könnyen kitalálod, ha annyit mondok, hogy ugyanaz, a ki nehány hónap előtt engem Montpellierben meglátogatott. Egyenesen azért jött, hogy minket minden tekintetben megnyugtasson. Otthon jobban vannak a dolgok, mint gondoltad. Nem akarnak kibékülni az osztrákkal, mindent a háborutól várnak s biztositanak a felől, hogy mindent bátran megigérhetünk szövetségesünknek: ők beváltandják igéretüket. A primás az 1848-iki országgyülés tagjait akarja összehivni a conferentiára, de ezt bajosan fogják neki megengedni. A felől biztos lehetne, hogy a »notables«-ek egészen a te tanácsod szerint akarják magukat viselni; nem ismerni el más alapot, mint az 1848-iki 5-ik t.-czikket s a jogból semmit nem engedni. Közöltem látogatómmal javaslataidat, kijelentve azokra nézve teljes pártolásomat, mint szintén a Klapkáét is, ki akkor még itt volt. Megigérte, hogy mindent hiven elmondand akaratod szerint. A mit a primásra nézve javasoltál, az persze nem tőlük függ; de erre is hatni fognak, mint szintén a régi főispánokra is. Általában ugy látszik, hogy az otthoniak, az ó-conservativeket kivéve, most még szilárdabbak, mint azelőtt. A kinevezések, a mint már alkalmasint tudni fogod, az illetők megkérdezése nélkül történtek. Azokon kivül, kikről már a lapokból tudtuk, hogy a főispánságot el sem fogadták (gróf A n d r á s s y

Gyula, Lónyay Menyhért, Tisza Kálmán, ez utóbbi annak világos kijelentése mellett, hogy »elveinél fogva« nem fogadja el) még a következők is visszautasitották kinevezésüket: Abaffy Arisztid, Prónay József, Vay Lajos, Csáky László, Degenfeld Imre, Károlyi György, Man József, Nádasdy Lipót.*) Látogatóm ma utazott vissza. Az összeköttetést velünk szervezni fogják, ugy, hogy minden két hétben jöjjön ki valaki.

»Ugy látom, hogy a megegyezésbe bele akarnak menni, de csak azt, hogy a megyei tért de facto elfoglalják. Az van szándokban, hogy a tért a régi választmányok foglalják el. Tiltakozni fognak minden ellen, a mi törvényellenes.

»Különösen szivére kötöttem látogatómnak, hogy a nemzetiségekre nézve nagy óvatossággal járjanak el, ugy, hogy pl. Erdélyre nézve kikelésük a törvénytelen decretum ellen akként tünjék fel, mint egyuttal pártolása a népességnek az önkény ellen. Természetesen a törvényre kell támaszkodniok, de e mellett mindig mint fő sérelem legyen kiemelve, hogy a császár a maga Mensdorfjai által akar oly érdekeket képviseltetni, melyekhez azoknak semmi közük. — Ezt azért tartom szükségesnek, mert a rideg hivatkozás a törvény betüire ezen hozzátétel nélkül az oláhokat ellenségünkké tenné s Erdélyben minden forradalmi kisérlet lehetetlenné válnék. Mondtam, hogy Erdélyre nézve fel kellene minket hatalmazni arra, a mit a Couzához irott levelünkből a te kivánságodra kihagytunk.**) Erre az erdélyi uraknak nincs nagy kedvük, de a kérdés nagyon fontos arra, hogy otthon két-három ember dönthessen fölötte. — Klapkával együtt

---

*) Ez a névsor nem egészen correctnek bizonyult be.

**) Ez arra vonatkozik, hogy Teleki, hiven régi meggyőződéséhez azon nézetnek is kifejezést is kivánt adni a Couza fejedelemhez intézett levélben, hogy fenntartva »a magyar korona jogait Erdély fölött s Magyarhon területi épségét, valamint a legislativ kapcsolatot is Erdély és Magyarország között, Erdély közigazgatásának alakja, valamint az is, vajjon Erdély azon kivül, hogy a magyar országgyülésre képviselőket küldene, birjon-e még tartományi dietával is? — az erdélyi összes népség akaratától tétessék függővé« (e sorokat, melyek Teleki nézetét szabatosan körülirják, 1860. november 26-ikai leveléből irom ki). Az én nézetem az volt, hogy ha egyszer a függetlenség teljesen kivivva s a független hazá-

szivére kötöttük látogatómnak, hogy azt szorgalmazza; de téged nem compromittáltunk vele, világosan megmondtuk, hogy különösen te el vagy határozva e részben semmit sem nem mondani, sem nem tenni, mi iránt az otthoni elfogadásra nézve előre biztositva nem volnál.«

(Aláirva) Teleki László.

Jósikától pedig fentebbi (november 20-ikai) levelemre a következő választ kaptam:

Jósika — Kossuthnak.

Brüssel, november 9. 1860.

Házam valódi kórház. Én még mindig többet vagyok ágyban, mint fenn. P. J. pedig erősen beteg, ki sem járhat, nem hogy utra mehetne. Ez baj, de segiteni fogunk rajta rizikó, s (reméllem) késedelem nélkül.*)

Tudni fogod, tisztelt barátom, bizonyosan, hogy otthon a helyzet leveled kelte óta sokban megváltozott.

A mint eddig a hirlapokból tudhatod, állitólag 16-an nem fogadták el a kineveztetést. Tisza Kálmán, Csáky László, Lónyay Menyhért, Andrássy Gyula a hazai hirlapokban kinyilatkoztatták, hogy a főisánpságot, elveiknél fogva, el nem fogadhatják. Ezeken kivül Vay Lajos, Degenfeld Imre

---

ban a magyar állameszme gyakorlatias valósitása kellőleg consolidálva lesz, de csakis ezen esetben, veszélyt a dologban nem látnék; de most erről szólani s az uniónak bevégzett tényiségét kérdésessé tenni nagyon veszélyesnek tartanám. Az oláhság rokonszenve a magyarság elidegenitésével nagyon drágán lenne megvásárolva; a függetlenség eszméje szenvedne e szirten hajótörést. A dolgot nem absolut elmélet, hanem a gyakorlati horderő szempontjából kell megitélni s nagyon vigyázni kell, nehogy egy oly eszme fellökésével, melytől a magyarság irtózik, az oláhság »kifelé gravitatiója« tápot nyerjen. Ez okoknál fogva ez a pont a Couzához irott levélből kihagyatott.

*) Ezzel kapcsolatban P. F.-t oly határozott jellemü s nagyon erélyes férfiunak jelzi, miként keze irását adná, hogy ha közelebbről ismerném, tökéletesen biznám benne. — Jósika nagyon szereti P. F.-t; de saját fiait is szereti ám s még sem merné — egyet közülök kivéve — a többiekre annak tizedrészét bizni, a mit P. F.-re. Emlékeztet, hogy követté választásomnál P. F. a legtevékenyebbek s áldozatkészebbek egyike volt.

hasonlóul nyilatkoztak. De a lapok szoros tilalmat kaptak az ily nyilatkozatok közlésére s azóta ezeket csak külföldi lapokban fedezi föl az ember.

Tudod alkalmasint azt is, hogy Károlyi György nemcsak a főispánságot, hanem a koronaőrséget sem fogadta el, sőt hogy Sina Simon is megköszönte a dicsőséget, de el nem fogadta. A közvélemény Prónay Albert-ról is azt hiszi (de ez még nem tény), hogy a koronaőrséget nem fogadja el. Ellenben, fájdalom, Radvánszky Antal-ról a közvélemény az, hogy elfogadja a főispánságot.

Mindezekből láthatod, hogy legalább jobb embereinknél a hivatalvadászat nem épen oly nagy, mint hitted, s hogy az ily példákat alkalmasint mások is követni fogják.

Ezzel nem akarom mondani, hogy nálunk hitvány emberek nincsenek. A mint a depravált osztrák kormány eddig is, kivétel nélkül, minden hivatalra talált embereket a Józsa, Uray, Bonyhády, Toperczer, Jakab stb. in infinitum fajból, ugy ezután is találni fog, csak a Mocsoniak, Maagerek, Kuthy Lajosok, Auguszok stb. közt keresse. De ha nem akarunk magunknak illusiókat csinálni, van nálunk egy hatalmas magkő, melyet józan eszéből sem az osztrák kormány, sem az ó-conservativek bagolyserege ki nem forgat; ezek részint erélyük, részint hazafias buzgóságuk által roppant ellenzéki erőt fognak kifejteni, vagy inkább már is kifejtettek. Ezeknek hazafias érzelmében bizom, de el nem bizom magam.

Ezek azok, kikkel előbbi leveledben irt utasitásaid már közölve vannak, s ezek azok, kikkel ujabb utasitásaid közlése is már megkezdetett.

Utasitásaid pontonkint ugy, a mint azokat adtad, okvetlenül kezébe fognak jutni Gyurinak, s általa többi jó embereinknek. Hogy azonban az általad ajánlott ellenzéki gyülés Pesten egyesülhessen, ezt óhajtom, de bizonyosan igérni nem merném, mindamellett is, hogy indokolásaidat egytől-egyig helyeseknek találom, szomoru tapasztalásból tudjuk, hogy az osztrák kormánynál épen az absurd cselekvények mutatnak normális állapotra. (Épen most mondja F., hogy ő e részben sikert remél.)

Miként és egyrészt a hazai hirlapokból, másrészt most igen sűrű levelezéseimből tudom, az otthoniak, — a jobbakat értem — ebben állapodtak meg;

1. Hogy a mi szinezetünkbeli emberek semmi névvel nevezendő octroyált hivatalt el ne fogadjanak.

2. Mivel hozzánk nem illő, hogy az osztrák kormány tanácsosai legyünk, tehát az e czélra összehivandó conferentiákban se jelenjenek meg, kivéve a te tanácsaid utmutatásait követve.

3. Ellenben az olyan emberek, mint Deák, Eötvös, Dessewffy Emil, kik eddig is mérsékelt s közvetitő szerepet játszottak s kiknek e mellett mind eszük, mind népszerüségük van, s minőket itt többeket nevezhetnék meg: lépjenek föl a primatiális gyülésben, még pedig egészen ugy, miként azt te mostani leveledben tanácslod. Eötvös többek előtt határozottan kinyilatkoztatta, hogy az 1848-iki országgyülés végzéseitől egy hajszálnyira sem fog eltérni soha, s hogy barátjai is igy vélekednek. Vederemo!

4. Hogy miként Eötvös nyilatkozott, ugy a többiek is az 1848-iki országgyülés végzéseit fogják alapnak tekinteni, miben aztán Magyarország területi épsége és egysége, az unio Erdélylyel, szóval: ama hatalmas érvek minden vivmányai bennfoglaltatnak.

Birt urat nem fogom feledni; igen köszönöm, hogy figyelmeztettél reá.

Hogy a főispánoknak 5000 pengő forint fizetésük lenne, — alig hiszem. A lapok s leveleim nem szólnak erről. Egyébiránt oly hatalmas dynastákra nézve, mint Eszterházy herczeg, Károlyi Lajos, Sina stb. ezen kis borravaló oly sértő valami volna, hogy inkább leköszönésre, mint hivatalvadászatra ingerelhetné őket.

Egyet még s ez igen fontos: ugy látszik, hegy a combinatio megváltozott, levelek, lapok erre mutatnak s a közvélemény is oda látszik hajlani, hogy előbb akarják a megyéket helyreállitani s azután a primatiális gyülést megtartani. — E részben igen szivesen vennők utasitásaidat.

(Aláirva) Jósika.

Pár nappal később *Jósiká*-tól még a következő levelet vettem:

Brüssel, november 11. 1860.

Hazánk ily forrongó helyzetében nem fogod csodálni, ha a situatio, legalább árnyalatokban, változik, mig az, a mi ily körül-

mények között legnehezebb, a megállapodás tetté vált igéje bekövetkezik.

Ez okon, még ha tudósitásaimmal elkéstem volna is, hazafiui kötelességemnek tartom mindazt veled közleni, a mi történik s a mire utasitásaid s ujjmutatásaid mind sajtóvállalatunkra, mind az otthoniaknak adandó irányra nézve, véleményem szerint, kikerülhetlenek.

Ime a legujabb:

1. Tudod, hogy a kormány, vagy inkább Vay Miklós eddig harminczkilencz főispánt nevezett ki, még pedig kevés kivétellel a régi főispánokat. Ezek közül a hirlapok szerint 25-en, valószinüleg mind régi főispánok, elfogadták a hivatalt. E szerint tehát nem tizenhat, mint ezt mult levelemben irtam, hanem tizennégy utasitotta vissza a méltóságot. A tizenhat és tizennégy közti különbség, miként nekem irják, alkalmasint onnan jő, hogy a két, nyolczvan évet haladott főispán: Marich és Batthyányi Imre, még nem nyilatkozott, habár mindenki tudja, hogy a hivatalra képtelenek.

2. Az ujonnan kinevezett 1848-iki főispánok közül eddig csak kettő: Pálffy József Pozsonyban s Radvánszky Antal Zólyomban, ült be de facto a megyébe. Mit fognak ezek tenni? — Nem tudom, de meg fogom tudni s azonnal közlöm. Régi collegád: Eszterházy herczeg első volt, ki megyéjébe, Sopronba, készült, legujabb tudósitásaim szerint azonban ez utat elhalasztotta.

3. E hó első hetében a pestmegyei intelligentia conferentiát tartatt Fóton Károlyi István-nál, ki, miként tudod, Pestmegye főispánja volt, de a kinevezettek közt nincsen. E gyülésben Nyáry Pál is jelen volt, s egy biztos kézből érkezett privátlevél, egyikétől a jelenlevők közül, a fóthi gyülésről igy nyilatkozik betüszerint:

»E gyülésben tisztába hoztuk elveinket, melyek oda központosultak, hogy nekünk nem kell más főispán, mint az, a ki volt, t. i. Károlyi István; hogy ő foglalja el hivatalát, és az 1849-iki magistratust felszólitván hivatalának folytatására, helyezze vissza, a mennyiben pedig ez hiányos volna, vagy pedig az osztrák kormánytól egyesek hivatalt fogadtak volna, a hiányzók az 1849-ben kinevezett bizottmány által pótoltassanak.«

»Jól mondod utolsó leveledben, hogy ugy kell eljárni, mint a patens ügyében jártunk el; Nyáry is igy nyilatkozott.«

»A mint látod, Pestmegyében meglehetős tisztában volnánk; csak Károlyi István kapná meg mielőbb a kineveztetést!« (Én nem látom ezt szükségesnek, miután már ki volt nevezve s az esküt is letette. — Jósika.)

»Nehány barátunknak eljárása sokaknak nem tetszett. Ilyen Andrássy Gyula leköszönése. Ő azelőtt is főispán volt Zemplénben; s miért nem foglalta tehát el helyét? s miért tért el a legalitástól ép akkor, mikor a kormánynak vetjük a praevaricatiót szemére?«

»Pedig, barátom, a régi főispánok sokat tehetnének ám. Őket még uj esküre sem lehet kényszeriteni, miután már V. Ferdinándnak letették az esküt s egy dologban két eskü nem járja.«

Eddig a levél, melyre még vissza fogok térni.

Megvallom neked, tisztelt barátom, hogy én e részben nem tudok egészen megegyezni az otthaniak nézetével. Miként te utóbbi leveledben igen helyesen jellemezted az octroyált főispáni hivatalt; Kreishauptmann-ságnak nevezvén azt, — ugy én nem tudom ezen derék hazánkfiait feltétlenül kárhoztatni, kik az első hatás pillanatában hazafias méltatlankodással utasitották vissza a főispánságot.

Az igaz, hogy az otthoniak is csak azokat kárhoztatják, kik már 1848-ban főispánok voltak, és nem az oly férfiakat, mint Tisza Kálmán vagy Lónyay Menyhért, kik azelőtt főispáni hivatalt nem viseltek.

Ellenben igen jól átlátom, hogy a német mondás szerint: »Kommt Zeit, kommt Rath.« Érett tanácskozás után jobbjainknak ugy tetszik, hogy a székfoglalás (természetesen egész hatáskörében) jobb expediens lett volna — talán?

Nagyon óhajtanám e részben nézeteidet tudni s az otthoniakkal közölni.

Miként fog ezen ujabb fázisa a dolognak kifejleni? — megtudom nemsokára s azonnal megirom.

4. Tudni fogod, hogy a kormány részéről az erdélyi cancellári hivatalra kezdenek embereket vadászni, kiknek, a hirlapok s leveleink szerint, legkisebb kedvük sincs a kelepczébe bemenni. Mikó Imré-t, a jeles, de kissé félénk férfiut és a simulékony Kemény

Ferencz-et emlegetik. A szegény erdélyiek, kiket a kormány, ugy látszik, dákó-román mártásban szeretne feltálalni, csak hirlapok utján nyilatkozhatnak; és ezt sem a hazai, sem a külföldi lapokban el nem mulasztották. E nyilatkozat igen cathegoricus. Az erdélyiek azt mondják, hogy ők az uniót bevégzett ténynek tekintik, s hogy ők következésképen nekik sem külön erdélyi országgyülés, sem cancellár nem kell. E nyilatkozat egész horderejét nem szükség előtted fejtegetnem.

Egy furcsaságot irhatok neked, melynek nem tulajdonitok semmi fontosságot; ez »egygyel több rossz tréfa,« mint a »Cour. d. Dimanche« mondja. Te jól tudod, hogy a kormánynak mindig vannak olyan bouche-trou-féle emberei, minők a Nádasdyak, Forgáchok, egy pár Zichy, Mednyánszky Géza, Apor Károly stb., kiket az extremis utolsó kenetként szokott felhasználni. Igy beszélik, például, hogy a volt miniszter Nádasdy-t erdélyi cancellárrá akarják előléptetni. Ő ezt is elfogadja, de másrészt biztosithatlak, hogy az erdélyiek nem fogadják el őt.

5. Visszatérve a föntebb emlitett levélre, közlöm annak végső szavait: »Eckstein egy érdekes hirt kapott Pestről, hogy t. i. Fiume egyenesen Magyarországhoz kiván csatlakozni.«

(Aláirva) Jósika.

U. i. A hirlapok azt mondják, hogy egy manifestum jelent volna meg tőled: Igaz-e? — Ludvigh tagadja.*)

Kossuth — Jósika Miklósnak Brüsselbe.

London, november 15. 1860.

Azt irod november 9-én, hogy a combinatió megváltozott: elébb akarják a megyéket visszaállitani; azután a primási gyülést megtartani. Kik akarják ezt: a hatalom vagy a nemzet? Ha az első, ugy csak az következik belőle, hogy a mely sorozatban a német patensét foganatositani akarja, azon sorozatban kell lépésről lépésre a foganatositást minden lehető módon akadályozni. De ha a nemzet akarja ezt, ugy csak azt mondhatom: a bécsi udvar s a Vay-clique nagyon fognak örülni, hogy a nemzet lehetségessé teszi nekik a közigazgatást a pátens alapján, s hogy akármit lármázzanak bár a

*) Nem volt igaz.

visszaállitandó megyék, tettleg a pátens által felállitott törvénytelen kormányt maguk léptetik életbe. Mert hiszen a minő bizonyos az, hogy az ekként helyreállitandó megyék nem lehetnek egyebek, mint localis közigazgatási közegek, melyeknek functiói a németet különben kibonyolithatlan zavarból segitik ki, melynek szikláján, ha a megyék nem állittatnak helyre, a pátens okvetlenül hajótörést szenvedne, — ugy arról sem kételkedhetik senki a házában, hogy miután cancellár, cancellária és helytartótanács törvény által szüntettek meg 1848-ban, azoknak a bécsi önkény által történt helyreállitása s igy Vay Miklós kormánya nem kevésbé törvénytelen, mint volt Rechberg uram hivatalbitorlása. Már pedig az világos, hogy megyék nem működhetnek a nélkül, hogy a törvénytelenül felállitott kormánynyal valami viszonyba bocsátkoznának. És igy akármint lármáznak, akármint ellenkeznek szóval, — tettleg a patenst léptetik életbe, s pedig többé nem egyes személyek, kik a jognak nem derogálhatnak, hanem hatóságok.

Ez oly csapás lesz, barátom, melynek szomoru logicájából vagy semmi, vagy csak ötvenezer főnyi sereg vághat ki.

Általában (s ezt elébe kell bocsátanom a két lehetőség iránt tett fontos kérdéseidre adandó feleletemnek) minden attól függ, hogy a nemzeti ellenzéknek mi a czélja? Az-e, hogy a pátens foganatbavételének megbuktatásával, nagyobbá váljék a szakadás az osztrák ház és a nemzet között és kimondassék a tény, hogy a szakadást semmiféle engedmény nem férczelheti össze, — vagy pedig az-e a czél, hogy nagyobb engedmények csikartassanak ki?

Ha a második, ugy nekem e mozgalommal semmi közöm nem lehet, sőt végeredményben nemzeti öngyilkosságnak nevezem azt.

Ha pedig az első a czél, ugy azt mondom: minden eszköz jó, mely a pátensnek akármely részben is bevégzett ténynyé válását akadályozván, a czél felé vezet. S e tekintetben lehet egyhelyütt egyképen, máshelyütt másképen eljárni; az ily különbség nem baj, csak mindenik ut, legyen hoszszabb, legyen rövidebb, a czél felé vezessen. Ellenben semmi sem jó, a mi vagy természeténél, vagy módjánál fogva a pátens foganatositását könnyiti, tehát a czéltól elvezet.

Azt kérded, kedves barátom, mit tartok jobbnak: azt-e, hogy némely ujból kinevezett régi főispánok el nem fogadták a méltóságot, vagy azt, a mit a fóthi értekezlet akar, t. i. hogy Károlyi István foglalja el székét stb.?

Feleletem ez:

Egyik is, másik is jó lehetett volna annak módja szerint, s megállhatott volna logice egymásmellett. De igy, a mint az első történt, a második pedig szándékoltatik, mind a kettő rossz, mind a kettőt határozottan kárhoztatom. — Nem mondhatom, mennyire örültem volna, ha, vegyük például Andrássy Gyulát, ő a főispánság el nem fogadását ily nyilatkozattal kisérte volna a hirlapokban:

»Én cancellárt, cancelláriát, helytartótanácsot nem ismerek. Annak helyreállitása ujabb törvénysértés. Pedig részesévé lennék a törvénysértésnek, ha oly kormánynyal, melyet a koronás király szentesitésével megerősitett (1848-iki) törvény eltörlött, hivatalos viszonyba lépnék. Én Zemplén megyének a magyar miniszterium által törvényesen kinevezett főispánja vagyok, s az leszek, a mig törvényes kormány el nem mozdit. Tisztemet gyakorolni fogom, mihelyt az alkotmány s vele a felelős miniszterium helyre lesz állitva. De oly kormánynyal, mely hatalmát a törvény ellenébe állitja fel, hivatalos viszonyba lépnem a törvényszerüség kötelessége nem engedvén, főispáni tisztemnek teljesitésére egyebet nem tehetek, mint hogy az ország kormányzatának akármi cancellár által, főispáni tisztemnek akármi cancellári nevezett által, s megyém alkotmányos hatóságának akármi részben, akármi névvel nevezett testület által való bitorlása ellen ünnepélyesen tiltakozom.«

Ah, barátom, ha Andrássy Gyula — s adta volna Isten, hogy minden ujból kinevezett régi főispán — ilyformán nyilatkozott volna, hol volna most már az octroyált charta? — Agyon volna verve, mint a veszett kutya, örökre; még Vay Miklós is kitért volna utjából, hogy hetedhónapra a marásnak kárát ne vallja.

E helyett azt mondja a zempléni főispán: »Nem fogadom el a kinevezést, mert követ akarok lenni.« — Mi elv van ebben? Semmi. Mi jogot véd? Semmit. Sőt jogot ront, mert a magyar miniszteriumtól jött kinevezést feladja önként, véd-

telenül. S mi akadályt vet az osztrák pátensnek utjába. Semmit. Sőt könnyiti végrehajtását. Vay Miklós erre azt mondja: »hála Istennek! az elv el van ismerve; ha csak az az akadály, hogy követ akar lenni, nevezek mást, ki nem akar az lenni.« Ez a másik pedig azt mondja: »ha még oly ellenzéki nevezetesség is, mint Gyula öcsém, csak azért nem fogadta el, mert követ akar lenni, miért ne fogadnám én el, a ki nem akarok követ lenni?« — és Vay et Cie markukba nevetnek.

Hasonlóan van a dolog a fóthi conferentiával. »Van nekünk főispánunk,« ez a lehető leghelyesebb elv. De midőn levelეződ azt mondja: »tehát a mint látod, Pestmegyében tisztában volnánk, csak már Károlyi István kapná meg a kineveztetést,« ez borzasztó tisztában létele az eszmezavarnak. Nemcsak szükségtelen e kineveztetés, (mint helyesen mondád), de sőt attól várni annyit tesz, mint mindent elrontani. E kineveztetés ohajtásával Pestmegye a törvényesség teréről lelép s a pátens terére megy át.

Továbbá: helyes volt volna, ha Károlyi István uj kinevezés nélkül rögtön elfoglalja hivatalát, összehivatja az 1848-iki központi bizottmányt és tiszti-kart közgyülésre, s e szerint Pestmegyének alkalmat nyujt törvényhatóságilag nyilatkozni a »patentalis alkotmány« iránt.

Ez roppant fontosságu lépés volt volna. Kivánatosnak vélem, hogy azt épen Pestmegye tegye, s a többiek kövessék.

Már aztán én azt tartom, hogy ha a nemzet nem akarja magát az osztrákkal való kialkuvásba sodortatni, nem azon kell iparkodnia, hogy miképen teremtsen a patentális alkotmánynak közigazgatási közegeket, melyek az osztrákot a zavarból kisegitsék, hanem inkább azon, hogy a közigazgatást de facto lehetetlenné tegye az által, hogy a törvénytelen kormánytól minden segédkéz-nyujtást megtagad.

Én tehát azt ohajtottam volna, hogy az ekként összehivandott pestmegyei gyülés tiltakozzék a patentális alkotmány ellen; követelje az alkotmánynak az 1848-iki alapon helyreállitását in integrum; nyilatkoztassa ki, hogy törvénytelen kormánynyal hivatalos viszonyba nem léphet; hagyja meg a főispánnak, hogy ha valamely uj intézkedést tenne a hatalom, rögtön uj közgyülést hivjon össze annak tárgyalá-

sára, s ezzel oszoljon szét, a nélkül, hogy megyei közigazgatást szervezne.

De ugy látom, a hazai hirlapokból, hogy a véleményfolyam a megyék helyreállitása felé rohan. Annálfogva a fóthi conferentia azon nézetét, hogy a főispán szólitsa fel az 1849-iki tisztikart hivatalának folytatására, csak azon feltétel alatt helyeselhetném, ha az annak kipótolására rögtön összehivandó közgyülés a tisztikarnak kötelességévé teszi, hogy magát mindenben a magyar törvényhez tartsa, — az országgyülés nélkül kivetett, tehát törvénytelen adóknak pedig nemcsak behajtásától óvakodjék, hanem a megye népét minden törvénytelen tehernek (egyenes és közvetett adók, dohány-monopólium, ujonczozás, katonatartás stb.) zsarolása ellen védje és oltalmazza.

Ámde, édes barátom, ha Pest vagy akármely megye ezen óvóintézkedés nélkül állitja helyre a magyar közigazgatást, és tisztikart alakit, mely az adót beszedje, s a megyét az osztrák számára szépen rendben tartsa: világosnak tartom, hogy ezzel az osztráknak a lehető legnagyobb szolgálatot teendi. Vay Te Deumot énekeltet nekik calvinista létére is, a pátens szépen életbe lép, s a nemzet a »gravaminális« téren tán még kissé több engedményhez jut pillanatnyilag, — mig megint ujra meg nem nyirbálják — s változatos sikerrel tenni fogja, a mit 300 éven át tett, de a nemzet szabad független jövendőjének, melyet Európa közvéleménye már a helyzet logicájához számit, sirját ásta meg. Finis Hungariae liberae. A legmagasabb polcz, mit elérhetend: az, hogy az osztrák birodalomnak vezérlő provincziája lehet. Ha ugyan csak ez is lehet.

Arra, a mit mondani szoktak: »ha a megye kezünkben lesz, módunk lesz szervezni a forradalmat,« — én nem adok semmit. Ez vagy ábránd, vagy képmutatás.

Egy van, édes barátom, mit kérlek, kényszeritelek, kövess el mindent, hogy otthon jól megértsenek. Ettől függ minden.

Ha egyrészről 40,000—50,000 emberrel rukkolhatunk be, másrészről meg elegendő fegyvert stb. juttatunk be a nemzet kezébe: plus-minus mindegy, akármit csinálnak a főispánok, primási értekezletek stb. Ismerem a nép szellemét;

tudom, mi hatással lenne reá az ilyen segély s a háboru Olaszhonban.

Ámde az, hogy az emlitett idegen segély meglegyen, nemzetünknek otthoni magatartásától függ.

Én, ki a nemzetet soha meg nem csaltam, ki örök üdvösségemet sem akarnám nemzetem kárával megvásárolni, én azt mondom neked: az a segély, több, nagyobb, mint a legvérmesebb magyar is álmodhatá, meglesz, ha a nemzet ugy viseli magát, hogy ujjal mutatva reá, igy szólhatok némely hatalmakhoz: »látjátok, a magyar nem alkuszik az osztrákkal, bizhattok benne, hogy a segédsereg megérkeztére felkel, mint egy férfiu.«

De ha a hazafiasnak mondott főpapság (még Bartakovics is) Te Deumot rendel a patensért s hűséget prédikál; ha a főispánok hivatalt fogadnak, a megyék ujra szervezik magukat és szép csendesen rendes állapotba hozzák a közigazgatást, s igy az osztrák administratiót megakasztó, tehát engesztelhetetlenséget tanusitó vis inertiae és passiv ellentállás helyett a nemzet csak több és több engedmény kicsikarására irányzott sérelmes magatartást mutat: természetes, hogy a barátságos hatalmak meghökkennek s azt mondják: »hisz a magyar nem akar elválni az osztráktól, ő csak alkotmányát akarja visszaszerezni, nem kockáztathatjuk, hogy negyven-ötvenezer embert oda küldjünk, s a nemzet talán még ellenünk felkeljen, mint tett 1809-ben.«

Mély lelki fájdalommal mondom neked: már is habozást gerjesztett a nemzet magaviselete. Azok, kiktől a siker függ, meghökkentek, hinni kezdik, hogy a magyarra nem számithatnak, s azért határozatlanságot kezdenek mutatni oly intézkedések végrehajtásában, melyeknek foganatba vételére még négy hét előtt a legnagyobb erélyt tanusitották. Félni kezdenek a háborutól. Adja Isten, békés alku ne legyen belőle Velencze iránt.

Irtózatos aggodalmak közt irom e sorokat. A nemzet magaviseletétől függ: számithatunk-e külső segitségre vagy nem?

Ezt kell velük megértetni.

Amint a dolgok a hazában állanak, az ellenzéknek csak a következő programmot ajánlhatom:

1. Az ellenzéki nagy értekezlet Pesten (lásd november 5-ikei levelem), mely pátenst és patentális kormányt törvénytelennek nyilatkoztasson s életbeléptetésének ellenzését fogadja fel.

2. A primási értekezlet, mint november 5-ikei levelemben irám.

3. A főispánok, mint jelen levelemben kifejtettem.

4. Ha a megyék csakugyan reconstruáltatnak, a gyülések positiv határozatokat hozzanak az adó be nem hajtása, katona nem állitás, szabad dohányeladás, bélyegadó meg nem kivánása stb. iránt. Ezzel minden jelen s jövendő hiba jóvá volna téve. Ha ezt nem teszik, mély bánattal nézek a jövő elébe.

Én eddig semmi manifestumot nem adtam ki. Ha ezt megemlitetted, tedd hozzá, miként az reám nézve csak kérdés sem lehet, hogy megelégedjék-e nem efféle humbuggal, de akármi engedménynyel is a magyar? Én bizom a nemzet józan eszében, hogy sem kinálkozó jövendőjét magától el nem löki, sem a hitszegő osztrákot nem rántja vissza az örvénytől, melybe bünei sodorták.

Az »Allg. Zeit.« állitására, hogy én a »Pensiero e Azione«-ba valami czikket irtam volna, a felelet az, hogy a »Pensiero e Azione« már rég nem existál, s hogy én Mazzini-val már közel két éve semmi viszonyban nem vagyok.

Erdélynek az unióhoz való ragaszkodását, s a Bánát és Vojvodina iránti gondot különösen ajánljad, kérlek. Figyelmeztesd Frigyest, hogy D . . a nyugdijazott őrnagy Budán s P . . . . . ics Hugó Török-Becsén nagy szolgálatot tehetnek a szerbeknél. Különösen az első, ha az urak cultiválják őt. Jobb helyre a hazaküldött pénzből egy pár ezer forintot nem tehetnének, mintha D . . . nak lehetővé tennék, hogy lakását Budáról le, pl. Ujvidékre tegye át.

(Aláirva) Kossuth.

Jósika Miklós — Kossuthnak.

Brüssel, november 17. 1860.

Régen várt leveled megérkezett, s mielőtt arra részletesebben válaszolhatnék (mert még mindig beteg vagyok, habár most már ágyon kivül), kedves kötelességemnek tartom, tégedet, in quantum possum, nehány e l ő l e g e s sorban megnyugtatni a következendőkben.

Mindazon igen természetes emotiókon, melyek téged nyomnak, szegény barátom, mi is itt átmentünk s részint megyünk mindez óráig; de talán te némely dolgokat mégis k i s s é sötétebb szinben látsz a valónál. Mennyire értem én ezt! s mennyire tanuskodik ez arról, hogy szereted hazádat!!

Én, főleg a »Pesti Napló« utóbbi czikkjei és igen sok privát levél után, ugy látom, hogy a közvélemény f ő e r e nálunk oda czéloz, hogy az 1848-iki törvényczikkeket t e l j e s e r e j ü k b e n f e n t a r t s a, s azoktól sem Esztergomban, sem a megyékben hajszálnyira se távozzék. Ezt még a L l o y d is tisztán kimondja. Ezenkivül a túlnyomó többség szigoruan fenn akarja tartani nemcsak a egész területi haza egységét, hanem még az 1848-iki provisorius czikkeket is.

Meglehet, hogy mivel q u o t c a p i t a t o t s e n s u s, ezen jó urak, olykor tulbuzgóságból, a helyzet nagyságának nem egészen tiszta felfogásából, itt-ott kitörnek a pályából: de annyi bizonyos, hogy a conservativeknek nem fog sikerülni a nemzettel a diplomát elfogadtatni.

Mindenesetre időt fogunk nyerni, s ha a nekünk kedvező hatalmasságok világosan látandják azon mindig erősbülő oppositiót, mely már most is nyiltan szól lapjainkban, talán elhiendik, hogy mindez a terrenumot a forradalomra előkésziti, nem barrikadozza.

Hogy ez nem vérmes nézet — ily határig — remélem, be fogom neked később bizonyithatni.

Leveled a lehető legszerencsésebb időben érkezett s meleg hálával köszönöm, hogy azzal nem késtél, mert P. F. holnapután indul haza, s mivel ő épen ugy, mint én, a legföltétlenebbül egyetértünk veled: ő, elhiheted nekem, nemcsak igen ügyes tolmácsa leend világosan körülirt tanácsaidnak, hanem elő is mozditja azokat.

Én a magam részéről, bár beteg vagyok, semmit el nem mulasztottam eddig is. Minden istenadta nap ugyszólván elárasz-

tottam a hazát leveleimmel. Pestre, Temesvárra, Szegedre, Kolozsvárra, Kassára, Zágrábba mennek leveleim, hirlapi czikkeim az idegen lapokból, s reám nézve alig lehet valami megnyugtatóbb, mint az, hogy leveleim semmiben sem tértek el nézeteidtől, sőt nyugodt lélekkel mondhatom, nemcsak előkészitették terrenumát ma vett leveledben velem közlött roppant fontosságu tanácsaidnak, hanem eredmény nélkül sem maradtak, miként arról a hazai lapok, különösen a »Pesti Napló,« a »Lloyd« és a »Kolozsvári Közlöny« tanuskodik.

Emberek s nemzetek sorsa Isten kezében van, de remélem, hogy intéseid jókor érkeznek haza s én is innen mindent el fogok követni, hogy ügyünk se otthon, se a külföld előtt ne compromittáltassék. Mert igazán mondod, hogy segély mint siker csak a nemzet magatartásától függ.

Bocsánat rövidségemért; kipótolom, ha fejem kevésbé fog zúgni s ez a makacs köhögés több időt engedend irásra.

(Aláirva) Jósika.

U. i. Ma hallom, hogy Károlyi Istvánt nem főispánnak, hanem administratornak nevezték ki; mit ő el nem fogadott.

A lapok szerint a leköszönt tizenhat, mások szerint tizennyolcz főispán helyett még egy sem volna hivatalosan kinevezve. Pedig névszerint voltak megnevezve.

Ma a »Pesti Napló« azt mondja, hogy Pest megye ma conferentiát tart, 23-án első közgyülését. Mennyi ellenmondás!

Károlyi István kinyilatkoztatta, hogy ő az 1848-iki törvényczikkektől el nem tér s a megyét ugy rendezendi, mintha a mult tizenkét év nem létezett volna. *) Igaz-e? — nem tudom, s azt sem: administrator-e vagy főispán? Ily bábel van otthon. De megtudom.

---

*) Erre nézve az akkori »Üstökös«-ben egy igen talpra esett ötlet jelent meg. Méltónak tartom idézni:

»Ha tőlem kérdeznék« (mondá, s bölcsen mondá az akkori Kakas Márton), mit csináljanak? én azt mondanám: vegyék elő Trattner-Károlyi »Nemzeti kalendárium«-át de dato 1848, nyomassák le az abban levő tiszti névsort A-tól Z-ig 1861-re Girókuti országos képes naptárába; a ki még él közülök, kösse fel a kardját, menjen fel a vármegye házára; tisztelkedjék a főispánnál; régi esküdtek, szolgabirák, alispánok üljenek székökbe s tegyenek ugy, mint az egyszeri angol, ki Amerikába utazván, bucsuzó hugától azt kérdezé: »Szereted-e az angolnát« s felelt reá az: »Nagyon.« Tiz esztendő mulva visszatért az angol s azt kérdezé hugától; »Sülve szereted?« — »Nem; marinirozva.«

VI.

Aggasztó jelenségek idekünn.

A fentebb (november 15-ikei levelemben) előforduló aggodalmakra párisi és turini tudósitásaim nyujtottak okot. Legjobban meg fogják azokat magyarázni az itt következő részben előbbi, részben pár nappal későbbi.

Kivonatok

Pulszky Ferencz jelentéseiből.

Turin, november 7.

Mint tényt irhatom, hogy Napoleon császár tizennyolcz hónapig békét óhajt, — Bixio is (a párisi), ki industriális czélokból ment Nápolyba, itt erősen sürgette a grófnál, hogy kerülje ki a háborut, nem tavaszig, hanem tavaszszal. A császár minden áron hátráltatja Gaeta bevételét, miszerint practice lehetetlen legyen a háboru tavaszszal; mert az ostrom aligha több hónapig nem fog tartani, ha a tenger felől nem engedik a megtámadást.

Turin, november 8.

Szeget ütött a fejembe, hogy miután már százezer frankot adtak a magyar bankókra, Cavour ma azt kérdezte Klapkától, vajjon igazán szükségesek-e azok a bankók? Ez vagy arra mutat, miként nem tartják lehetetlennek, hogy a magyarokra nem lesz szükségük, vagy arra (s ez volt a benyomás, melyet Cavour magaviselete Klapkára tett), hogy nem biznak a magyarokban ugy, mint előbb.

Turin, november 16.

Egy idő óta tapasztalom, hogy itt általánosan hidegebbek lettek irántunk. Midőn Benzi által sürgettem a gróftól feleletet azokra, miket utasitásom szerint multkor beadtam, különösen az idegen légio dolgára azt mondta, hogy Artom fog a gróf nevében felelni s ez egész hidegen azt mondta, hogy az európai viszonyok jelenleg nem engedik az idegen légio alakitását; a mint jelenleg Nápolyban van, még a magyar légióval sem tudják, mit csináljanak. Ancona

továbbá a leggyanusabb pont, hova szállittathatnék (pedig ezt Cavour positive megigérte volt). Szóval: jelenleg nem tehetnek semmit.

Mindezekből azt hozom ki, hogy forralnak valamit titokban, a mi szükségtelenné teszi a mi segitségünket; különben eszeveszettség volna az ily politika. S mi lehet az? mire támaszkodhatnak, ha nem reánk? Nézetem szerint semmi egyéb, mint Velencze eladásának lehetősége. Az utolsó napokban többször hallottam társaságban emliteni, hogy a franczia és angol udvarok mind a két félnél sürgetik az ily kiegyenlitést, s minél többet gondolkodom, annál valószinűbbnek látszik, hogy az ily értekezések már valósággal meg is kezdettek. Annyi bizonyos, hogy a pápával kéz alatt megkezdődött az alkudozás, *) s a gróf erősen hiszi, hogy uj évig Rómára nézve is sikerülhet valami kiegyezés.

A dolog lélektanilag is valószinü. Napoleon adta Milanot, Farini az Emiliát, Ricasoli Toscánát, Garibaldi Nápolyt és Siciliát; Cavour szeretné most a maga nevéhez kötni Velencze és Róma megszerzését, mert szó a mi szó: Garibaldi népszerüsége mélyen megsértette a grófot, ki az uj Cincinnatus nevében veszedelmet lát s a maga diplomatiájával nem állhat elébe, mert az eddigelé csak igen drága áron szerzett tartományt.

Turin, november 17.

Politikailag már is bebizonyult, a mit tegnap csak gyanitottam. A félhivatalos »Opinione« mai czikkében bőven fejtegeti, hogy Velencze megvétele volna a legkivánatosabb eszköze az európai békének; a gróf pedig tegnapelőtt azt mondta Frapollinak, midőn Garibaldiról volt szó: »Ez az ember azt hiszi, hogy tavaszszal ujra fog szerepelhetni; ugy hiszem, nem lesz alkalma reá; ennek még elejét is vehetjük.« Elejét venni, nézetem szerint, csak ugy lehet, ha Velenczét megveszik. Világos, hogy nemcsak Párisban, hanem itt is kettős kormány van. Az egyik barátunk, — a másik nem

*) Bianchi Nicomed többször idézett munkája VIII. kötetében csakugyan közli Cavour két levelét Pantaleoni Diomed tanárhoz Rómába (a ki és Teccio az alkudozásokat vitték) és közli egész sorát a sürgönyöknek ily czim alatt: »Correspondence chiffrée entre le comte Cavour et ses agents officieux à Rome, rélativement aux pourparlers secrets entre le Saint-Siège et le Royaume d'Italie.« Pulszky jól volt értesitve.

törődik velünk. A király s Farini háborura készülnek, — a gróf negotiál. S a mi állásunk a lehető legkellemetlenebb.

Turin, november 22.

Rossz szél fuj mindenünnen. Világos előttem, hogy politikailag is csalnak. A magyar bankóra szükséges 100,000 frank dolga még mindig függőben van. A gróf mindig igér, de sohasem tesz semmit. Már beleuntam e sisyphusi munkába. Többet beszélgetve Artommal, tapogatni kezdtem a velenczei egyezkedés dolgát. »Önök azt hiszik, — mondám — hogy Velenczét megvehetik pénzen s aztán minket egyszerüen elbocsátanak (vous nous donnerez le congé), pedig csalatkoznak. Austria nem adja el Velenczét.« Erre elárulta magát s azt felelte: »Ezt magam is igy hiszem; azonban, ha a folyamatban levő előzmények békés megoldásra vezetnének is, mi mindig barátok maradhatunk. Olasz- és Magyarország, bárhogy constituálva, természetes szövetségesek.« Tehát nem szenved kétséget, hogy a diplomaticai egyezkedések már initiálva vannak.

*

Pulszky értesitései a velenczei eladás boszorkány-üstjének forrása felől Párisból is megerősittettek. Midőn ottani képviselőnk, (nemeskéri) Kiss Miklós *) ezredes, november 4-én értesitett, miként Austria lekötötte magát, hogy tavaszig nem fogja az olaszt megtámadni, értesitéséhez ezt adta hozzá: »De a módot, melylyel magát lekötötte, nem mondták meg.«

Én erre november 11-én tudtára adtam, miként óhajtanám, hogy módját találja ez értesitését kiegésziteni. »Félek, — mondám — hogy az, a mit nem mondtak meg, rossz viz malmunkra. Okom e gyanura az, hogy Turinból is tudom, miként Cavour magát egészen biztosnak érzi tavaszig minden támadás ellen; de a helyett, hogy a biztonság növelné határozottságát s erélyét az előkészületekben az olaszok részéről való tavaszi támadásra, azt tapasztalom, hogy inogni-habozni kezd, foghegyről beszél velünk elvállalt kötelezettségeinek teljesitéséről s még szeptemberben különös buzgalommal foga-

*) Magyarországon több Kiss Miklós van s köztük kettő vagy három ezredes is. Ezért használom megkülönböztetésül a »nemeskéri« előnevet. Nehogy ennek elhagyása tévedésbe ejtse az olvasót a személy felől, megjegyzem, hogy ha Kiss Miklóst emlitek, mindig nemeskéri Kiss Miklóst értem.

dott el mindent, a mit javasoltam, most kételkedni kényszerit határozott szándoka felől. Vajjon az, a mit nem mondtak meg, nem a körül forog-e, hogy a Tuilleriák megigérték az osztráknak, Velencze jóáron megvétele végett Turinban közbenjárni? Találjon módot, a kárpit mögé pillantani.«

Tapogatózásainak eredménye az volt, hogy midőn emlité Napoleon herczegnek, miként a Velencze eladása iránti alkudozások felől szállongó hirek nekem nem kis aggodalmat okoztak, a herczeg ennyit felelt: »Nem kell tőle félni. Nem hiszem, hogy Austria valaha beleegyezzék. Az osztrák császár dühös volt, mint egy tigris, midőn azt neki előhozták.« — Tehát előhozták! s ugy látszik, Párisból hozták elő.

Curiosum gyanánt megemlitem, miként Kiss Miklósnak volt egy igen jól értesült levelezője Bécsben (udvari ügynök: N. L.), ki neki sokszor igen értékes tudósitásokat küldött, németül, kereskedelmi hirek alakjában, de miket, birván a kulcsot, könnyü volt megértenünk. A magyar közügyeket »Ungarischer Weinhandel«-nak nevezte s november 20-ról kelt levelében ezeket irta: »A zsidó kereskedők (jüdische Händler = osztrák kormány), kik a magyar piaczot egészen uralogják, most egy kissé engedékenyebbeknek mutatkoznak (traitabler = concessiók), de azért Voisin ur (= szomszéd = Thouvenel) mint jóhirü kereskedő igen jó borüzletet csinálhatna Magyarországon, mert a termelők (Producenten = hazafiak) nagyon idegenkednek amazoktól s nagyobb szabad verseny után sóvárognak, melyre oly üzletembereknek, mint a tehetséges Voisin-ház (= franczia sereg), piaczunkon megjelenése bizonyosan utat törne. Az Ön előtt ismeretes angol Mister Paul most azoknak a zsidóknak alkuszává lett s nagyon tanácsolja nekik, hagyjanak fel egészen az olasz kereskedéssel (= adják el Velenczét) az ott meghonosult szőlőbetegség (= forradalmi szellem) miatt, s vessék magukat egészen a magyar borkereskedésre. De mi sokkal jobban szeretnénk szilárd vevőkre szert tenni, különben a mellett a zsidó gazdálkodás mellett borkereskedésünk előbb-utóbb egészen tönkre megy.«

Hisz Miklós nézete szerint »Mister Paul« alatt a levélíró csak vagy Hajnik vagy A. Pált érthette. De valószinübb,

hogy a másodikat, mert az első nem volt oly helyzetben, hogy »magasabb helyeken« tanácsokat osztogathasson.

Velencze eladása mint egy fekete pont még soká kisértett a politika egén. Még deczember végével is egy »sugalmazott«-nak tartott röpirat jelent meg Párisban ily czim alatt: »François Joseph et l'Europe,« mely Velencze eladását mind Austriára nézve előnyösnek, mind Európa békéjére szükségesnek mutogatta. Nagy zajt ütött. A világ Napoleon császár gondolata tolmácsának nézte s lord Cowley, párisi angol követ, a dolgot eléggé fontosnak tartotta arra, hogy a röpiratot hivatalosan megküldje Londonba; mire lord John Russell azt adta válaszul, miként »mylord nagyon jól cselekedett, hogy az ő (Russell) figyelmét arra felhivta. Most nem akar annak fő tárgyába belebocsátkozni. Velencze átadásának (surrender) kérdése olyan kérdés, melyet külön és tüzetesen kell tárgyalni (must be considered separately and deliberately). Csak annyit jegyez meg, ha mai napság pamphletek valóságos események, s nem felejthetjük el, hogy »A pápa és a congressus« czimü röpirat a pápának több, mint fele birtokába került s az európai congressusnak utját vágta.« (Russell—Cowleynek, deczember 24. 1860.)

Hiszen Velencze csakugyan át is adatott; de bizony nem a hires »pamphlet,« hanem a porosz fegyverek vették el.

VII.

Az országos központi bizottság katonai küldöttjének kijövetele.

Mialatt a hazafiui reményeknek még csak imént is oly derült egén a boru ily jelei tünedeztek fel, az országos központi bizottság katonai küldöttje megérkezett, kit a végett kivántunk hozzánk kiküldetni, hogy mindenről s különösen a katonai szervezésről részletes jelentést tegyen, a forradalom vezetésére vidékenként kiszemelt katonai s politikai főnökök neveit velünk közölje, a további teendők felől értekezzék s megállapitott hadműködési tervünkkel megismerkedjék, miszerint minden egyes vidéki parancsnok tudhassa, hogy a

háboru kitörésekor mi az ő specialis feladata s minő irányt kell az összes hadműködés combinált egybevágására való tekintetből szem előtt tartania.

Az országos központi bizottságnak hadparancsnoki rendeltetésü három tagja (Beniczky Lajos, M......y János és I..... Imre) közül az utóbbi lett e küldetéssel megbizva. November 13-án érkezett Zürichbe, ott találkozott Telekivel, a ki jöveteléről előre értesitve volt s őt hozzám Londonba utazására utlevéllel ellátta. Klapka tábornok, keleti utjának sürgőssége miatt, ez értekezletre személyesen meg nem jelenhetvén, abban lett a megállapodás, hogy ő (Klapka) Turinban fogja a katonai dolgokat Vetter altábornagygyal megbeszélni s Vetterrel Teleki fogja tudatni, hogy mikor kellend Londonba érkeznie s magát nálam jelentenie. Teleki engem Zürichből november 16-án a találkozás napja felől azon megjegyzéssel értesitett, miként a küldött kivánja, hogy rajta, rajtam s Vetteren kivül a dolgot senki a világon még csak ne is gyanithassa. A megérkezésére kitüzött nap estéjén, szabott órában, a küldött hozzám jő, rendeljem oda akkorra Vettert is s hárman tanácskozzunk s azonnal végezzünk, mert az ovatosság azt parancsolja, hogy a küldött a következő reggel már utnak induljon vissza hazafelé. Svájcznak fog menni s ott Telekivel ujra találkozni.

Ugy történt. A küldött referált a dolgok állása felől a hazában mind politikai, mind forradalmi szervezkedési tekintetben; átadta a névlajstromot; előterjesztette a központi bizottság kivánatait. Megállapitottuk a katonai szervezkedés előrajzát (schema), az erők tacticai felosztását; megrostáltuk a Vetter altábornagy által előkészitett harczrendet (ordre de bataille) s a hadműködési tervet (természetesen a Klapkára bizott

erdélyi operatio kivételével) a szeptemberi egyezkedés alapján azon időre, mig az olasz segédsereggel s a légióval hazaérkezve, a belföldi tagokkal megszaporitandott Magyar Nemzeti Igazgatóság ideiglenes kormány minőségben a haza földjén rendelkezhetend. S mindezek folytán a küldött jegyzékbe vette a központi bizottsággal közlendő utasitásaimat.

Előttem fekszik a harczrend, a hadműködési terv vázlata s a küldött által kezemhez adott névjegyzék. Képzelheti az olvasó, hogy ez utóbbinak mostani átnézése közben az érzelmeknek minő vihara támad lelkemben, a mint a mára reá gondolok! — Én Istenem! én Istenem!

»Ysa pur es chomuv uogmuc!«

Egy estére levén értekezésünk szoritva, természetes, hogy a szűkre szabott idő röppenő perczeit irásra nem vesztegethettük. Jegyzeteim nincsenek, a részletek emlékezetét az idő elmosta, de Telekihez irott levelem s Cavournak tett jelentésem, (melyeknek közlése nyomban következik) a főbb vonások felől elegendő tájékozást fognak nyujtani.

A szervezkedés alatt levő forradalmi hadsereg harczrendjére nézve pedig csak annyit jegyzek meg, hogy az erdélyi s horvát-tótországi hadseregen, az olasz hadseregen s a külföldön alakitandott magyar légión kivül a hazai küldött által nyujtott adatok alapján, a harcz kezdetére 80,000 emberre s 14,400 lóra számitott rendes haderő hat hadtestre lett volna felosztva (vági, ipoly-sajói, felső-tiszai, alsó-tiszai, rábamurai és balatoni), minden hadtest két hadosztálylyal, minden hadosztály két dandárral, minden dandár különkülön kijelölt hadkerülettel. A zászlóaljak száma 101,

minden zászlóalj 4 századdal, egy-egy 200 emberrel; a lovasság 96 escadron 150 emberrel.

A hadműködési tervben alapul volt fölvéve, hogy az olasz segédsereg, miután a Dráván átkelt, zöm-erejével Komárom felé tart; a légio előbb a Muraközön, utóbb Veszprém és Székesfehérvár között veszen erőditett állást; az országban szervezett hat hadtest mindenike számára ki volt jelölve a specificus feladat, azonkivül összpontositási tekintetben a tiszai két hadtest az erdélyi hadsereggel, a balatoni az olasz segédsereggel, a rába-murai a légióval összeköttetésre voltak utalva, a vági a határt Austria felé, az ipoly-sajói ereje egy részével az északi határt biztositandja, a többivel a Duna felé tart. Mindezen utasitások addig értetvén, mig a fővezér az erő-összpontositások iránt, a körülményekhez képest, a további rendelkezéseket megteendi, s a hadműködések egybevágása felől vezényletileg intézkedik.

A hazai küldött, visszautaztában, csakugyan találkozott még Telekivel Genfben, ki nekem erről november 26-án ezeket irta:

»Az, a kivel Londonban találkoztál, örömmel értesitett, hogy meg vagy elégedve az ottani hirekkel s hogy az otthoni működésre nézve velük nagyobbrészt egyetértesz. Mindenben, mit reá biztál, hiven eljárand. Át volt hatva utasitásod szellemétől. Magamra nézve e részben csak annyit mondok, hogy teljesen osztom véleményedet. — — — A hazai küldött egy izenettel is bizott meg. Ő ugyanis ugy találja, hogy ha az olasz segédsereg nem lenne olyan erős, mint a minőnek kivánnók, ezen esetre elég volna, ha Károlyvárosig nyomul elő s ott erős állást veszen; ha aztán Vetter a legióval s Garibaldi önkéntesei a Muraközre mennek s ott abban a nagy háromszögben hasonlag erős állást vesznek, ez által a fegyverek és lövőszerek behozatala biztositva lesz s a többi magától megyen. Ezt ő azért mondja, minthogy Vetter szerint az

olasz segédseregnek Komáromig kellene előnyomulni *), mit ő igen nehéz feladatnak tart.«

Boldogtalan emlékü egy levél ez! Az utolsó, melyet szerencsétlen barátomtól kaptam. Ez a levél az, melynek végén tudtomra adta, hogy sürgős személyes ügyben el kellend utaznia, de utja nem veszélyes. El is utazott — a halálba!

E végzetterhes ut következtében már nem is kapta levelemet, melyet neki november 27-én irtam. Terjedelmes levél volt; collegialis kötelességem szerint számot adtam neki mindenről, a mit az utóbbi 14 nap alatt tettem s rendeltem, s minden jóról és rosszról, a mit megtudtam vagy tapasztaltam. Referáltam Turinról, Párisról, az ottani fordulatokról, Nápolyról, a legióról, a sajtó-működésről, a magyar pénzjegyek dolgáról, pénztárunk siralmas állapotáról stb. Itt csak azon részét közlöm levelemnek, mely a hazai küldöttel tartott értekezésre vonatkozik.

Kossuth — Teleki Lászlónak Genfbe.

(Kivonat.)

London, november 27. 1860.

— — — — — — — — — — — —

A hazai küldöttel (I..... I...vel) értekeztünk. Referált. Átadta a neveket. Még ez évre »ordre de bataille«-t igért. Kapott szervezési és hadmiveleti utasitást. Tervezgettük a hiradás módját. A legális oppoziczióra nézve azt mondotta, hogy a P.......... F...... által üzent három pont *) e l v a n h a t á r o z v a é s b i z t o s i t v a.

*) Ez egy kis félreértés volt. Nem volt mondva, hogy Komáromig kell vala a segédseregnek előnyomulni, hanem hogy Komáromnak tart (richtet seinen Marsch auf Komorn). Különben én csak örvendhettem, hogy az otthoniak magukat oly erőseknek érzik, miszerint azt, a mit a küldött mondott, elégnek tartják.

*) Ez a három pont a következő:

a) hogy a terrenumot valósággal jó, harczra határozott emberek foglalják el;

Deczemberben még szükségünk lesz az organisatió végett 50,000 frankra, egy hónappal a háboru előtt pedig a kiküldendő »ordre de bataille« alapján tizenöt napi zsoldra és ellátásra (nem a népfelkelés, hanem az organizált erő számára), nehogy rablás legyen belőle.

Kérdé, lesz-e garantia az avatkozás ellen a nagy ur részéről? (hozzáadván, hogy ha nem lesz is, felkél a nemzet a turini egyezség alapján, de nagy bizalmat keltene a biztositás) s kérdé, bizonyosak vagyunk-e a turini feltételekről, s hogy tavaszkor meglesz-e a háboru, mert a szervezést nagy veszélyek nélkül nem lehetne tovább fenntartani.

Azt feleltem: orosz avatkozást nem tartok lehetőnek (elmondtam okaimat), de ez csak magánvéleményem; positiv garantia nincs Párisból, s nem is hiszem, hogy kapjunk, mielőtt harczolnánk, de lépést teszek s tudósitom.

Tudjátok szórúl-szóra, mit igértek Turinban s mit adtak eddig. Még nem mondták, hogy változott a helyzet, de habozást tapasztalok. Okaim vannak hinni, hogy Cavour gróf Velencze megvételében töri a fejét. Jelentést teszek neki a hazai dolgok állásáról; kérdést teszek a helyzetről, ugy hogy felelni kénytelen lesz, — s megirom. Inkább veszszek, semhogy a nemzetet hiu reményekkel áltatnám.

Az 50,000 frankot megigértem, bárhonnan teremtsem. A zsoldpénz iránt kérdést teszek Turinban.

Biztositott még, hogy az otthoni középponti bizottmány alárendeli magát nekünk s a mint a hazába érünk, működését kezünkbe leteszi. Én pedig felszólitám a bizottmányt, előre jelöljenek ki a maguk kebeléből egyet s az illető hazafiak

---

b) hogy a megyék legelső gyülései minden fennlevő egyenes és közvetett adót, dohánymonopoliumot stb. törvénytelennek nyilatkoztatván, a tisztikart ne csak azoknak behajtásától s az országgyülési megajánlás nélküli ujonczozástól egyszermindenkorra eltiltsák, hanem a népnek minden ilyes behajtásoktól megóvását neki megparancsolják;

c) hogy vegyenek részt a primási értekezletben, ha ezen programmra vagy többség vagy legalább tekintélyes kisebbség van. Ha többség, határozatba tétetni az 1848-hoz való teljes ragaszkodást s szétoszlani; ha kevesebbség, egyenkénti névaláirással adni be a »separatum votum«-ot, minden ellen, a mi a törvénynyel ellenkezik, tiltakozni, s »en masse« elhagyni az értekezletet.

hozzájárulásával egy másikat Erdély, egy harmadikat Horvátország részéről, kik, ha hazamennénk, Igazgatóságunkhoz csatolva, velünk együtt ez ideiglenes kormányt képezzék, mig a nemzet rendelkezhetik. — — —

(Aláirva) Kossuth.

Ennyit Telekihez irott levelemből s most még Turinba tett jelentésemet kell közölnöm.

VIII.

Kossuth — Cavournak az osztrák concessiók hatásáról.

London, november 22. 1860.

Közöltettem Excellentiáddal személyes véleményemet a concessiók hatása felől; egyszersmind megigértem, hogy biztos tudomást szerzendek hazámból s nem hagyandom magamat személyes ohajaim által befolyásoltatni, hanem mint becsületes emberhez illik, hűségesen megjelentem gróf urnak a mit megtudok s csakis kétségtelen tényeket jelentendek meg.

Most immár ez igéretemet beválthatom s azon helyzetben vagyok, hogy ezt örömmel s elégedéssel tehetem.

Gonddal voltam, hogy részrehajlatlan értesitőim legyenek. Négy angol szives szolgálati készségét vettem igénybe, kik közül kettő parlamenti tag (az egyik torypárti) mindketten ismerősek s otthonosak a magasabb rétegü »társaság« körében Magyarországon, a harmadik egy londoni kereskedő, kinek Pesten üzleti összeköttetései vannak; a negyedik egy protestans lelkész, ki beszél németűl. Ezen urak közül egy sem tudott a többi három megbizatása felől s mindenik szavát adta, hogy mint tökéletesen részrehajlatlan szemlélő fog vizsgálódni, még csak gyanitni sem hagyva, hogy velem viszonyban áll.

Jelentéseik csodálatosan összehangzanak s nekünk azon bizonyosságot adják, hogy a nemzet hasonlithatlan nagy többsége (99—100-ból mint az ó-conservativek magukat kifejezték) absolut modorban s minden vitatást kizáró szilárdsággal elveti az alkunak minden eszméjét Austriával, bárminők lehetnének is a föltételek. Törni akar vele egyszer min-

denkorra minden áron. A felszabadulást Olaszországtól várja. Tudósitóimat meglepte a biztonság, melylyel mindenki hiszi, hogy én olasz segitséggel nem sokára haza megyek. Erről a segitségről a szabadelvüek azt mondják: »Tény, hogy meg lesz; a dolog kétségtelen«; a mérsékelt pártiak azt mondják: »Az érdek azonosság nagyon valószinüvé teszi;« az osztrák hivatalnokok azt mondják: »Fájdalom, várni lehet;« a nép zöme ösztönszerüleg hisz benne, még pedig oly erős hittel, hogy azt semmisem ingathatja meg. Egészen természetesnek találják, hogy máról-holnapra megkapják felhivásomat, mely őket fegyverre szólitja s kijelentik, hogy egy ember sem fog a sorból hiányzani, mert tudják hogy, ha én és társaim fegyverre szólitjuk a nemzetet, a siker kilátásai biztositva lesznek.

Igen érdekes részleteket fogok közölhetni gróf urral, ha kivánni fogja.

A mi az október 20-ikai diplomát illeti, tudósitóim ugy találták, hogy arról az emberek vagy gunynyal beszélnek, mint valamely felsült szemfényvesztésről, vagy pedig azt mondják, hogy »fegyvert nyujt kezünkbe, hasznát veszszük.«

Ennyit a közszellemről általában, tökéletesen részrehajlatlan szemlélők összevágó tudósitásai után.

Másrészről, s a mi ennél sokkal fontosabb, mi felszólitottuk volt a központi bizottmányt az országban, mely a mozgalom minden szálát kezében tartja, hogy küldje ki hozzánk saját avatott tagjai közül egyikét azoknak, kikre a forradalmi harczban katonai parancsnoki szerep vár, miszerint nekünk részletes jelentést tegyen mindenről, a mit a bizottmány tett és tenni szándékozik; tudósitson, hogy mennyire mentek utasitásaink végrehajtásában, s általában mindenről, a mi Magyarországon történik.

A küldött kijött Londonba. Értekeztünk s e hiteles, mondhatom: hivatalos kutfő után van szerencsém közölni Excellentiáddal, hogy hányadán vagyunk Magyarországon.

Két uton történik egyidejüleg a működés: egyik a törvényes ellenzés, másik a titkos szervezkedés utja.

I. A mi a törvényes ellenzést illeti, az első benyomás alatt a szándok az volt, hogy politikai barátaink közül senki sem vállal semminemü hivatalt s a szenvedőleges ellentállásban fekvő i n e r t i a erejét vetik a bécsi cabinet utjába.

Azonban eszméket cserélve, azon meggyőződésre jutottak, hogy kiszámithatlan előnyt nyer a felkelési mozgalom, ha a hivatalos térről az osztrák hivatalnokok elüzetnek, a tért politikai barátaink foglalják el s különösen, ha a megyei hivatalok s velük a rendőrség s az adók megtagadásának lehetősége az ő kezeikben lesz. Következésképen abban állapodtak meg, hogy a megyék reconstructióját munkába veszik, oly módon, hogy összehivatják a megyegyüléseket, ugy, a miként 1848-ban megalakittattak, a törvény értelmében; visszahelyeztetik tisztségeikbe az 1849-iki megyei bizottmányokat s az elhaltak helyeit határozott, hü hazafiakkal töltetik be s a megyei tisztviselők megválasztása körül is ekként járnak el. Ez ellen a bécsi hatalom nem tehet kifogást, a nélkül, hogy maga-magát meghazudtolja.

Tehát két dolog közül egy fog történni: vagy az, hogy a bécsi hatalom ezt erőszakkal megakadályozza s ekkor az ugynevezett engedmények épülete egy csapással összeomlik, Austria rosszhiszemüsége ujra leálczáztatik s az izgalom nőni fog, mint a hógörgeteg; vagy pedig az, hogy Austria nem fogja merni a megakadályozást s ekkor a tér elvbarátaink kezében marad. Nincs szükségem gróf urnak az ebben rejlő fontosságot fejtegetni.

Nehogy azonban az európai közvélemény a megyék reconstructiójának horderejét félreértse: az első megyegyülések ősi alkotmányos jogukkal élve, el fogják határozni, hogy az oktoberi diploma ellenkezik a törvénynyel s az alkotmánynyal; hogy a cancellaria és helytartótanács el lévén törölve a királyilag szentesitett 1848-iki törvény által, azoknak visszaállitása törvénytelenség, tehát semmi tekintélylyel nem birhatnak, semmi hatóságot nem gyakorolhatnak, hogy az adó megszavazása s kivetése és a katonai ujonczozás az országgyülés hatáskörébe tartozván, nemcsak tiltva lesz a megyei tisztviselőknek az önkényleg megállapitott adószedéshez és ujonczozáshoz segédkezet nyujtani, de sőt szoros kötelességükké fog tétetni a népet minden ily zsarolások ellen védelmezni.

Ezeken felül szándokban van a megyék, a primási conferentia s az országgyülés által (ha országgyülés lesz) elhatároztatni, hogy sem egy fillér adó nem fog megszavaztatni, sem egyetlenegy ujoncz kiállitása nem fog megengedtetni,

hacsak az alkotmány az 1848-iki törvények alapján teljes épségben vissza nem állittatik, beleértve a független magyar miniszteriumot s különösen a pénz- és hadügyi tárczákat s hacsak ezeken felül minden idegen haderő az országból ki nem vonatik s a magyar ezredek az országba vissza nem hozatnak.

Excellentiád emlékezni fog, hogy az osztrák ház inkább, mintsem hogy a nemzet ez alkotmányos jogait megtürje, kész volt minket 1848-ban hiteszegetten fegyverrel megtámadni, hazánkat vérbe-lángba boritani s midőn legyőzetett, kétszázezer oroszt nyakunkra hozni.

Ilyen a törvényes ellenzéki programm, melyhez a Deák és báró Eötvös (hajdani minisztertársaim) által vezérlett mérsékelt szabadelvü párt formaszerint hozzácsatlakozott.

II. A mi a forradalmi szervezkedést illeti, még nincs két hónapja, hogy a köztünk szeptemberben megállapitott egyezséget azon felszólitással közöltük a mozgalmat intéző központi bizottmánynyal a hazában, hogy a forradalom tacticai szervezését munkába vegye: és az ország már fel van osztva hadtestekre, hadosztályokra, dandárokra; a parancsnokok s főbb tisztek nemcsak ki vannak szemelve, hanem kijelölt helyeiken legnagyobb részt már tevékenységbe is léptek s a besorozás a nemzet forradalmi hadserege számára mindenütt szintannyi erélylyel mint discretióval folyamatban van. Az év végével meg fogom kapni az egész szervezett erő csatarendjét. Ezen tacticai szervezésen felül az általános népfelkelésre az előkészületek meg vannak téve; a hadműködési terv részletesen meg van állapitva azon alapon, melyet Excellentiád elfogadott, a minisztertanács helybenhagyott s a király megerősitett; az érintkezés az osztrák hadsereggel megkezdetett s a kémlelési fontos szolgálat berendeztetett. Azonkivül minden megye el van látva egy-egy politikai főbiztossal, kinek kötelessége az alárendelt forradalmi közegekről városról városra, faluról falura gondoskodni. Kezemnél van a biztosok névjegyzéke s benne látom az ország legnépszerübb neveit, köztük többeket a leggazdagabb mágnások közül.

Vetter tábornok, kit a tacticai terveknek és utasitásoknak a hazai szervezkedés parancsnoka számára előkészitésével megbiztam, résztvett a hazai küldöttel történt értekezéseimben, tehát azon helyzetben van, hogy Excellentiádnak

minden kivánandó felvilágositásokat megadhat. Ezért tartottam jónak e levelem átadásával őt bizni meg.

Most tehát azon helyzetben vagyok, hogy immár nem a magam, Igazgatósági társaim, vagy az emigratio, hanem egyenesen nemzetem nevében s annak világosan kifejezett akaratánál fogva, adhatom meg az ünnepélyes biztositást, hogy Victor Emánuel király számithat Magyarországra. Hivja fel ő Felsége a szeptemberben megállapitott alapon, és meg fogja látni, hogy mire képes a magyar nemzet.

Hozzá kell még ezekhez tennem, hogy a központi bizottmány utján nemzetem mindent helyeselt, a mit igazgató-társaimmal Excellentiádnak javaslatba hozni szerencsém volt, köszönetet mond gróf urnak s általa a királynak, hogy e javaslatokat elfogadták; határtalan bizalommal számit a segélyezési igéretekre, mely segélyezést, osztozva nézetemben, a felkelés kezdeményezésére nélkülözhetlenül szükségesnek tekint s kötelességemmé tette, hogy gróf urat s általa a királyt Magyarország hü készsége s örök hálája felől biztositsam.

És ezekkel, gróf ur, megtettem jelentésemet Magyarország helyzete felől. Most még egy komoly kötelességet kell lerónom hazám iránt.

A magyar hazafiak küldöttje, miután beszámolt küldetéséről s utasitásaimat vette, a következő szavakat intézte hozzám:

»Meg vagyok bizva, tudatni Önnel a központi bizottság nevében, miként a nemzet megvárja, hogy az Ön elnöklete alatt működő Magyar Nemzeti Igazgatóság, a mint a hazába érkezik, az ország ideiglenes kormányzatát kezébe veszi s hogy időközben az Önök rendelkezései hüségesen végre fognak hajtatni. Bizva Önök előrelátásában, mi s velünk a nemzet virága nem haboztunk életünket, vagyonunkat, családunk boldogságát, s a mi mindezeknél több: hazánk jövendőjét koczkára tenni. Oly helyzetbe tettük magukat, a mely sokáig nem tartható. Ily terjedelmes forradalmi szervezetet lehetetlen hosszu időn át fenntartani, a nélkül, hogy nyomába ne jőjjenek s a legkisebb fölfedezés bő aratást ne nyujtana a hóhérnak. Egy vagy más módon ennek végének kell lenni a

jövő tavasz felé. Ön biztosithatja Cavour grófot, hogy Magyarország teljesiteni fogja, a mit a nemzet nevében Önök megigértek. De viszont mi is biztosak akarunk lenni, hogy a háboru meg lesz tavaszra s hogy az igért segélyre teljes bizonyossággal számithatunk. Biztosithat Ön minket e tekintetben?«

Az én feleletem ez volt: »Én hűségesen megjelentettem Önöknek, a mi köztünk s a király kormánya közt mult szeptemberben történt. Tudják Önök, hogy egyezkedésünknek a minisztertanács által elfogadása felől Cavour gróf irásban biztositott s hogy e biztositást a király e szavakkal erősitette meg: »helyeslem s magamévá teszem, a miben Önök Cavour gróffal megegyeztek. Bizhat Ön szavamban. Mondja meg nemzetének, hogy én sohasem fogom megcsalni.« — Ha a helyzet azóta változott volna, Cavour gróf ezt bizonyosan tudtomra adta volna. Sem ő, sem a király nem akarhatnak boldogtalan hazánkkal játékot üzni. Az Ön kivánsága igazságos; elő fogom azt a grófnak terjeszteni. Ő nem fogja a cathegoricus választ megtagadni; ha mégis meg találná tagadni, a megtagadás is válasz leszen. Megértjük s a szerint fogunk cselekedni. Tizenöt nap alatt értesitve lesznek Önök a hazában.«

Én hát határozatát kérem Excellentiádnak, kérem mindazon szerencsétlenségnek nevében, melyek hazámra nehezednek.

Mit feleljek hazámfiainak?

Jelek tünedeznek fel, melyek aggodalommal töltenek el. Az izenet, melyet turini képviselőnk Excellentiád titkárja által október 22-ikei közlésemre kapott, s a legio ügyében s a magyar pénzjegyek költségei körül tapasztalt nehézségek nem megnyugtató jelenségek, s ezeknek aggasztó sulyát nagy mértékben növeli az, hogy nemcsak itt Londonban a külügyi hivatalban, hanem már a turini félhivatalos lapokban is Velencze megvételének eszméje napirenden van.

Én ugy hiszem, hogy ezen eszme nem népszerü Olaszországban; ugy hiszem, hogy az Olaszország s Austria közt fennforgó érdekellentétet vétel által nem lehet kiegyenliteni; én azon meggyőződésben vagyok, hogy államok közt a szerződések csak annyi értékkel birnak, a mennyit az erő s az

érdek ér, s Velencze megvétele távol attól, hogy Olaszországnak békét s biztonságot szerezhetne, csak módot nyujtana Austriának financziáit kissé rendbehozni s erőforrásul szolgálna boszut állani Olaszországon, — a mire ürügyet találnia nem lesz nehéz. Mondhatnám tehát, hogy csak egy mód van magát az osztrák ház ellenséges indulata ellen biztositani, az, hogy ártalmatlanná kell tenni, hatalmának Magyarország segitségével megtörése által. Azonban, ha a vétel csakugyan megtörténnék: mi magyarok keservesen sajnálnók reményeink hajótörését, de panaszra nem volna jogunk, feltéve, hogy Excellentiád szives lesz minket a helyzet megváltozása felől értesiteni, nehogy hazám, magát csalóka reményekben ringatva, kiszámithatlan szerencsétlenségek martalékává legyen.

Kérem is Excellentiádat, összetett kézzel, mindenre, a mi egy hazafi előtt szent: adja tudtomra, mi választ küldjek nemzetemnek?

A magyar hazafiak küldötte a felől is értesitett, hogy az év vége felé még vagy 150,000 frankra leszen szükségük, miszerint katonai szervezkedésüket fenntarthassák, s hogy ha a háboru meglesz, én egy hónappal annak kiütése előtt kezükbe szolgáltassam azon összeget, melyre a beküldendő csatarend kimutatása szerint szükségük leszen, a végett, hogy a szervezett seregeket a felkelés első tizenöt napján át élelmezhessék s fizethessék, különben lehetetlen volna a rendet s fegyelmet fenntartani, és attól kellene tartani, hogy a mozgalom itt-ott, ha nem is rablássá, legalább zsarolássá fajulhat. Ez egyike volt azon tekinteteknek, melyek szemeink előtt lebegtek, midőn egyezkedéseink alatt a sikraszállás (mise en campagne) első költségeinek fedezése végett 10.000,000 franknyi kölcsön szükségét költségvetésünkbe iktattuk.

Van szerencsém stb.

(Aláirva) Kossuth.

(Francziából.)

E levelemre válaszul Pulszky november 27-én tudósitott, hogy Vetter altábornagy aznap reggel volt Cavournál; átadta levelemet s vele egy ideig beszélgetett; kikérdeztetett az organisatio iránt; Cavour meg-

mondta neki, hogy »idegen legio« nem lesz, nem lehet (miként ezt Pulszkynak már előbbi levelemre feleletül megizente), hogy mi azonban számolhatunk az olasz szövetségre, hogy ha háborura kerül a dolog. Vetter azt jegyezte meg, hogy félünk Velencze eladásától. Erre a gróf, házi-sipkáját félretéve, azt mondta: »Ha az én akaratom szerint megyen a dolog, nem pénzzel, hanem vérrel szerezzük meg; én azonban nem gátolhahatom sem lord Palmerston, sem a franczia császár működését. Fődolog Önökre nézve, hogy a franczia császárral jó lábon maradjanak s hogy a lengyelektől ovakodjanak, nehogy Oroszországot elkedvetlenitsék.«

Pár nappal későbben turini képviselőnk az itt következő nagyon érdekes jelentést tette:

Pulszky — Kossuthnak Londonba.

Turin, november 30. 1860.

Cavour ma reggeli hét órára magához hivatott.

»Megolvastam Kossuth levelét,« mondá; »irja meg neki: Politikai positiónk egymás irányában nem változott szeptember óta. Szándokunk most is ugyanaz, a mi volt. Ellenben változott a situatio több mellékes pontban. Akkor azt hittük, hogy október végeig a nápolyi ügyek el lesznek rendezve s tavaszig egy nápolyi sereget szerezhetünk. Ebben csalódtunk. November végén vagyunk s a (nápolyi) király még most is tartja Gaetát. Már pedig addig, mig ő az országban van, az illedelem is tiltja, hogy a katonákat, kik neki hűséget esküdtek, ellene szervezzük; ha ezt tennők, az ugyis gyenge morális tekinteteket, eskü s hűség tárgyában, végkép felforgatnók. Csalatkoztunk továbbá a nápolyi sereg iránt is. Ezek a katonák sem nem tudnak verekedni, sem forradalmat csinálni; többet ér egy ujoncz a felső tartományokból, mint egy öt éves katona az alsóból. E szerint nincs reményem, hogy tavaszig csak ötvenezerből álló alsó sereget is állithatnék második vonalba; első vonalba nem való. A felső tartományokban megkettőztettük az ujonczozást, két évet vetünk ki egyszerre, ellenben el kell bocsátauunk azokat, kik idejüket kiszolgálták s igy nem szaporodhatik seregünk annyira, a mint kellene. A mobilisált nemzetőrség ellen-

ben 40,000 embert ad, kiket másod vonalban igen jól lehet használni. Csalódtunk továbbá az önkéntesekben. Ezek képesek megdönteni az oly rothadt testet, mint a nápolyi sereg többsége volt, de Garibaldi nem volt képes Capuát bevenni vagy bár Cajazzot megtartani. Nem használhatjuk őket a négyszög ellen. Garibaldit kell, hogy felhasználjuk, mert magában is egy erősség; hanem ő csak az osztrákok hátában működhetik, vagy Dalmátországban; szervező tehetsége nincs: öt hónap alatt Siciliában egyetlenegy zászlóaljat sem volt képes szervezni. — E szerint ugy áll a dolog, hogy elég erősek vagyunk Austriának már most is ellentállani, hanem támadásra tán márcziusban sem leszünk egészen készen. Szeretném, ha akkor, vagy habár valamivel későbben, mikor megkezdődik e háboru, az Önök országgyülése együtt volna s oly oppositióban az osztrák kormány ellen, miszerint morális segélyére számitani lehessen. Ez bizonyosan megszabaditaná Önöket az orosz interventiótól, ha felkelésüket sanctionálná. Egyébiránt ezen veszély ellen (az orosz interventio ellen) Francziaország óvhatja meg Önöket legjobban. Értsen meg jól: mi akarjuk a magyar háborut, becsületesen, minden erővel; ha azonban Francziaország megtiltja nekünk: nem tehetjük. Jó volna tehát, ha gróf Teleki (vagy ha egyéb emberük van) Párisban a császár sympathiáját ébren tartaná Magyarország iránt. Ön tudja, mily nehéz kitudni a császar akaratát; ugy hiszem azonban, hogy Önök jelenleg valamivel jobban állanak, legalább nem állanak rosszabbul Párisban, mint szeptemberben álltak; ugy hiszem, hogy több a sympathia Önök iránt. Egyébiránt Önök lássanak utána. Én megteszek annyit, a mennyit lehet. — A magyar legiót megtartjuk, sőt szaporitjuk is; ezt azonban minél csendesebben kell tennünk; idegen legioról szó sem lehet. Az angolokat hazájukba kell küldenünk: *ce sont des chénapans*, igazi söpredéke az angol nemzetnek. Továbbá sohasem lehet bizni az angol cabinetben; ha reorganisalnók az angol legiót, *ils pourraient être des faux frères*. Ki kell küszöbölnünk minden lengyel, német és franczia forradalmi elemet. A legiót nem helyezhetjük az adriai part felé; ez feltünnék. Mikor megjő az ideje, csendesen, négy nap alatt átgyalogol az Adriához. Adtam rendeletet tegnap, hogy a szökevényeket mind küldjék Nápolyba. — Az önkéntes elemet akarjuk is s fogjuk is felhasználni. Bertani-féle comitét nem fogunk engedni. E szerint kérem Önt, tudassa Türrel is, hogy minden ilyesféle szervezésnek csak a

kormány tudtával kell történnie. Mi segiteni fogjuk; de engedelmünk nélkül alakulandó csapatok ellen a kormány egész szigorával fel fogunk lépni. — Velenczét illetőleg nem tettünk semmi propositiót, nem tettek nekünk semmi propositiót sem direct, sem indirect módon. Ön e tárgyban csak annyit tud, mint én, semmivel kevesebbet; ujságokból olvasom, hogy az angol kormány kivánja az eladást s törekedik ezt kivinni. Hivatalosan nem történt eddig semmi lépés. Én részemről nem kivánom. Belkormányi tekintetek miatt is kivánom az osztrák háborut, mely nélkül nehezebben forr össze a dél az éjszakkal. Nem is hiszem, hogy lehetséges volna az eladás most. Az osztrák nem áll reá; folyvást erősiti az erősségeket, küld fegyvert, készletet, embert Velenczébe; nem gondol az eladásra. E részben nincs mit félniök. Egyébiránt értsen meg jól: ha valahogy csakugyan sikerülne a diplomatiának, a mit nem hiszek, rábirni az osztrákot az eladásra, akkor csakugyan nem vethetném vissza a propositiót. Eddig nem történt semmi lépés, s nem hiszem, hogy fogna történni. Igen, ha öt évig nem volna háboru, akkor magam is azt hiszem, hogy a többi osztrák tartományok rákényszeritenék a kormányt az eladásra; a mostani állapotban azonban, hol a háboru kikerülhetlen, nem lesz belőle semmi. — Irja meg mindezt Kossuthnak, hogy az állapot nem változott, hogy Párisra figyeljen, hogy bennünk bizhatik. — Adieu, Monsieur Pulszky!«

Ez a monolog, — mert ritkán szólhattam egy szót is közbe — főleg annak bizonyitására, hogy fő tekintetünk mindig az volt s lesz, egyetértésben működni a királyi kormánynyal, három negyedóráig tartott. Ugy hiszem, semmi vezéreszmét ki nem hagytam szavaiból.

Holnap szólok Benzivel; remélem, hogy a 100,000 frank rendben lesz, de a 45,000 bizonyosan nem lesz.

(Aláirva) Pulszky.

*

Turini képviselőnk ez érdekes jelentése annál nagyobb fontossággal birt, mivel Cavour akkor tette e nyilatkozatokat, melyek kétségtelenül a legnagyobb őszinteség nyomait viselik magukon, midőn már tudomással birt a csapásról, mely a reánk özönlött csapások hosszu sorának nyitánya volt s a mely a következő fejezet tárgyát képezi.

HARMADIK FEJEZET.

Az első csapás.

I.

Fegyverzetünk lefoglalása.

Vetter altábornagy az Igazgatóság 1860. októberi működéséről szóló jegyzőkönyvben fentebb elszámlált fegyver és lövőszer kiszolgáltatása felől kimutatását beküldvén, arról is értesitett, hogy e fegyverzetnek szeptember 30-án már utolsó részlete is elindittatott a turini fegyvertárakból a génuai kikötő felé.

E felől október 5-én azon megjegyzéssel tudósitottam Klapka tábornokot (Genfben), hogy »a jóakarat és buzgalom, melyet olasz barátaink ez ügyben tanusitottak, minden dicséreten felül áll. Csodásan gyönyörü szállitmány ez, s a tábornok szerencsét kivánhat ahhoz magának, mert azzal tökéletesen fel van szerelve.«

Amint már emlitém, a fegyver öt hajón szállittatott Génuából a kelet felé. Az öt közül a két első október második hetében utnak indult, s a többiek némi időközzel követték.

Konstantinápolyi ügyviselőnk: Karacsay Sándor gróf, Durando tábornok szárd követ megbizásából már október végével tudósitotta Klapka tábornokot, hogy a fegyverszállitás dolgában ügyünk az oláh fejedelemségekben veszélyben forog. Erről nekem Klapka

november 4-én Genfből csak annyit irt, hogy »Durando tábornok Couza fejedelmet konstantinápolyi látogatása alkalmával irántunk nem épen kedvező hangulatunak találta;« e tudósitást azonban Klapka azon megjegyzéssel kisérte, hogy ezen könnyü lesz segiteni; de mégis utána tette, hogy ha Couza nézetei nem változnak, — egy patkószeget sem szabad az oláh fejedelemségekbe küldenünk.

Igen, de ekkor öt hajó fegyverünk már el volt küldve.

Én, mihelyt a fegyverzetnek továbbszállitás végett Génuába elküldése felől értesültem, azonnal (október 5.) irtam Pulszkynak Turinba, hogy Dunyov ezredest minden áron előteremtse s rendeltetése helyére küldje (akkor még nem tudtuk, hogy ő már nem mehet, mert a volturnoi ütközetben veszélyesen megsebesült). S minthogy Cerruti lovag volt megbizva a magyar-olasz ügyben a piemonti kormányt a keleten képviselni s ő szeptember végével a kelet felé már el is indult, — Pulszkyt október 5-én arra is utasitottam, hogy rögtön irjon kormányi uton Cerrutinak: értesitse, hogy mi történt a fegyverszállitás körül, mikor indul, mi a hajók neve, kik a kapitányok, kihez van az áru küldeményezve? — s hogy a raktárnok, Matheidesz (Morin név alatt) ugyan elment, de politikai ügynökünk még nem, s hogy nagyon aggódom, nehogy e késedelem miatt valami félreértés jőjjön közbe Couza kormányánál; miért is lelkére kötöm Cerruti urnak: siettesse utját a lehetőségig, miszerint az áru megérkezte előtt ott legyen (irja meg neki, mikorra számitható a megérkezés) s magát Place franczia konzullal viszonyba téve, gondoskodjék, hogy az áruk valamikép más kézre ne kerüljenek vagy más rendeltetésre ne jussanak.

Ugyanakkor (október 5.) Klapka tábornoknak is kifejeztem mély aggodalmamat az iránt, hogy veszélybe juthatunk fegyverszállitmányunkkal, ha annak helyreérkeztét politikai ügynökünk meg nem előzi; s a mint Dunyov szerencsétlen megsebesüléséről október 6-án táviratilag értesültem, nyomban figyelmeztettem Klapka tábornokot, miként legjobb volna, ha maga személyesen sietne a keletre, találkoznék Couzaval Konstantinápolyban, elintézné vele a dolgot személyesen s kirándulást tenne a hely szinére, miszerint a végrehajtó közegeket a körülményekhez képest utasithassa.

Azonban Klapka tábornoknak lehetetlen volt rögtön utra kelni; csak november 17-én indult Nápolyból. Zgliniczki ezredes, kit (de csak a fegyverszállitásra szoritott szűkebb körü megbizatással) Dunyov helyére kineveztünk, Klapka elutazását megelőzte ugyan, de ő sem érkezett helyre a fegyverek előtt; különben is ő nem állott oly lábon Couza fejedelemmel, hogy a felmerülhetett nehézségeket elhárithatná, — ezt csak vagy a turini kormány a maga diplomatiai közegei által, vagy Klapka tábornok személyesen teheté, minthogy ő Couzával már 1859. óta (s akkoron Napoleon császár hatalmas pártfogása által támogatva) bizalmas viszonyban volt.

Ilyenek levén a körülmények, én mondhatlan aggodalommal néztem elébe az eshetőségeknek, annyival inkább, mert Cerruti urra vonatkozó utasitásomra Pulszky azt adta tudtomra, hogy Cerruti akkoron még Cairoba sem érkezett meg, hová szintugy megbizása volt, — s még Smyrnában is kellend időznie, ugy hogy rendeltetése helyére csak november vége felé érkezhetik meg, időközben pedig a kormány sem irhat neki, mert nem tudja, hol található.

A következések megmutatták, hogy nagyon is méltán aggódtam.

*

Fegyverszállitmányunk sorsa felől, a turini kormányhoz érkezett táviratok nyomán, legelőbb *Pulszky* következő három jelentéséből értesültem:

I. Turin, 1860. november 27. — »Benzi által tudom, hogy Cerruti Galaczba megérkezett, hová már a két első hajó is megérkezett. Ugy látszik azonban, hogy valahogy kitudatott, mivel vannak terhelve, mert Cerruti azt irja, hogy Couza e miatt panaszkodott s ugyanazért valamely félreeső helyen akarja Cerruti kirakatni, mintha az ő magán-ládái volnának.«

II. Turin, 1860. november 30. — »Cavourtól jövök, a ki ma reggel hét órára hivatott. Beléptemkor ezzel fogadott: »Nem jól viszik a dolgokat! Emlékezni fog, hogy ismételve, hogy huszszor is kérdeztem Klapkától, miként állnak Couzával, s ő mindig azt felelte: jól, rendben vagyunk vele. E szerint nem akartam a kormány részéről lépéseket tétetni a herczegnél s most azt telegrafálja Cerruti, hogy Couza ingerült s a két első hajón szállitott fegyvereket lefoglalta. Én részemről nem követelhetem vissza ezeket, mint a kormány tulajdonát; ez nagy lármát ütne, az orosz felszólalna ellenünk s talán Párisban is tenne lépéseket, melyek terveinket megsemmisithetnék, mert Párisban nagyon figyelnek ám a pétervári kabinetre s vele minden áron jó lábon akarnának maradni. Legfölebb ugy követelhetem vissza a fegyvereket, mint szárd alattvalók tulajdonát, kik nyerészkedő üzletül küldték oda. Legrosszabb esetben azt mondom, hogy Garibaldi küldte a fegyvereket, midőn mi azt hittük, hogy Nápolyba viszik. Végre is: igy vagy amugy, a dolgot elintézzük. Hanem Önöknek ujra meg ujra ajánlanom kell a legszigorubb diskrécziót, mert ellenkező esetben magukra uszitják az oroszt, — a mitől leginkább kell ovakodnunk. Azért ajánlom, tartsák magukat távol a lengyelektől, ugy a Miroslavski-, mint a Czartoryski-párttól. Mi itt csak ugy boldogulunk, hogy a nemzeti elemet tökéletesen elkülönözzük a forradalmitól. Önöknek sem kell

semmitől annyira ovakodniok, mint attól, hogy fölkelésük a nagy európai forradalom egyik részének tekintethessék.««

III. Turin, 1860. deczember 2. — »Cavour bizalmas titkára (Artom) azt mondja, hogy a gróf haragszik, hogy a herczegségekben semmi előkészületeket nem tettünk. A fejedelem nem tudott semmit a szállitmányról, midőn az már a Dunába bevitorlázott. Az első két hajó megérkezvén, el akarta azokat foglalni. Szerencsére megérkezett Cerruti s kieszközölte, hogy azok feljebb vonattassanak, hol, azt hiszik, biztonságban vannak. Az ügy azonban nagy zajt ütött s igy a harmadik hajó, a mint a Szulinába bement, a törökök által foglaltatott le s a két utolsó a Fekete tengeren üzőbe vétetett török gőzösök által. Durando kivitte ugyan, hogy ezek visszahivassanak s a két hajónak üzent, hogy inkább menjen vissza Genuába, mert a torkolatban el fog koboztatni. Kérdés: utoléri-e ezen üzenet a hajókat? Az ügy roppantul kellemetlen, mert az osztrák s talán az orosz is protestálni fog s nagy lármát ütend. Ugyanazért meghagyta nekem a gróf, menjek tüstént Milanoba s kérjem meg nevében Türrt: vegye ezt a dolgot magára s jelentse ki, a mikor szükséges leend, hogy ő volt az, a ki e fegyvereket s ütegeket odaküldte.«

Nem volt szükség e végett Milanoba menni. Türr tábornok maga jött át Turinba s Pulszky vele a dolgot a gróf kivánsága szerint elvégezte. Türr tábornok minden legkisebb habozás nélkül késznek nyilatkozott az egészet magára venni, maga is elment Cavourhoz, ki vele (mint Artom mondá Pulszkynak) rendkivül meg volt elégedve. (Pulszky jelentése, deczember 5.)

*

Minél fájdalmasabb volt a csapás, mely fegyverkészletünket érte, annál érzékenyebben esett nekem az, hogy turini képviselőnk kötelességhű jelentése szerint Cavour gróf a szerencsétlenségnek tudtunkra adását némi szemrehányással látszott kisérni.

Én, ki személyemre nézve sem Couzával, sem kormányával közvetlenül semmi érintkezésben nem állottam s a velük közbejött alkudozásokba (melyeket kizárólag Klapka tábornok kezelt) be nem folytam, de azért, miként már fentebb emlitve van, minden emberileg lehetőt elkövettem, hogy a becses szállitmány sorsa biztosittassék: nem fogadhattam el azt, hogy a történt szerencsétlenség beszámitásának engem még csak árnyéka is illethet; de bár nem lehetett nem sajnálnom, hogy Couzával a dolog nem lett eleve oly gondosan tisztába hozva, mint az ügy roppant fontossága kivánta volna, a solidaritásnál fogva, melyben Igazgatósági társaimmal állottam, azt sem engedhettem meg, hogy a felelősség Klapka tábornokra hárittassék s azért turini képviselőnk deczember 2-ikai jelentésének vételével siettem őt utasitani:

»Emlékeztesse a grófot, miként tökéletesen tudva volt előtte, hogy mi alapon adott neki Klapka tábornok megnyugtatást azon kérdésre: miként állunk Couzával?

»A gróf tudta, mit végzett a tábornok Couza fejedelemmel a mult évben; tudta s én magam is csak annyit tudtam s mondtam a grófnak, hogy azóta semmi sem jött közbe, a mi azt gyanittathatná, hogy Couza megváltozott. E tényt a gróf elegendőnek tartotta arra, hogy a fegyverzetet elszállithatónak itélje. Azonban épen én voltam az, a ki insistáltam annak, hogy minden elkövettessék, miszerint a helyzet felől bizonyosak legyünk s azért mig egyrészt saját ügynökeinknek s magának Klapka tábornoknak is elindulását teljes erőmből siettettem, másrészt kértem a grófot, hogy ő is támogasson s küldöttje (Cerruti) azonnal menjen. Sürgettem személyesen is menetelét, Turinban létem alatt. El is ment szeptember vége felé. De arról csakugyan nem tehettünk, hogy csak november 14-én indult el Konstantinápolyból Galacz felé s hogy, a mint raktárnokunk (Morin) november 12-ről irta: a szárd kormány moldva-oláhországi képviselői még akkor sem voltak semmiről sem értesitve.

»Mi ellenben Place franczia konzultól Jassyból októberben azon tudósitást vettük, hogy Couza még mindig áll tavalyi igéreteinek s hogy a tavalyi husz ezer fegyver visszaadását is igéri.

»Ha tehát Couza megváltozott, ez szerencsétlenség, nagy szerencsétlenség, de mi róla nem tehetünk, valamint arról sem tehetünk, hogy politikai ügynökünk: Dunyov ezredes, kinek elindulását minden kitelhető módon siettettem, a volturnoi csatában életveszélyesen megsebesült.

»Emlékeztesse a grófot arra is, hogy Klapka tábornok utját keletre Turinnak vette, ott a gróffal értekezett s ez értekezés folytán töltött nehány napot Nápolyban, miszerint oly dolgokat intézhessen el, melyeknek, mielőtt a keletre menne, elintézését a gróf is szükségesnek tartotta s csak Nápolyban elintézhetőknek nyilatkoztatta.

»Ha Couza csakugyan megváltozott, müködési tervünknek is változni kell. Megmondom ez iránt a grófnak nézetemet, mihelyt bizonyosat tudunk a keletről. Addig alig lehet mást tenni, mint, Klapka már (alkalmasint november 26-án) Konstantinápolyba érkezvén, Durando és Cerruti uraknak utasitást küldeni, hogy vele egyetértésben azt tegyék, a mit a körülmények szerint legjobbnak itélendnek.«

Turini képviselőnk ez utasitáshoz alkalmazkodva járván el, deczember 9-én annyit legalább, mint tényt, jelenthetett, hogy Cavour szerencsétlenségnek tartja a dolgot, de minket nem okol s nem haragszik. Nem tartja lehetetlennek, hogy Couza nem akarván magára vállalni a felelősséget s Austria és Törökország részéről a gyanut s neheztelést: maga tett vagy tétetett bejelentést; de az sem lehetetlen, hogy osztrák kémek jöttek nyomába annak Genuában, hogy begöngyölt ágyuk küldetnek kelet felé, — mert Prokesch, osztrák internuntius Stambulban csinálta az első lármát. Még nem lehet a dolog valódi állását tudni, mert a telegráf Galaczból s Galaczba Austriának megyen s onnan, ugy látszik, a chiffre-ek szándékosan hibásan küldet-

nek tovább. Cerruti panaszkodik, hogy nem érti a turini sürgönyöket; Turinba meg az övéi nem érkeznek érthető alakban. Tehát béketüréssel kell lenni, mig Cerruti titkára megjő, kit ő sürgönyökkel küldött Turinba. Addig nem mondhat mást, mint azt, hogy nem kell desperálni; egy vagy más módon a dolog csak el lesz igazitva, mihelyt a tényállás felől kellőleg tájékozva leszünk.

*

Emlitettem Pulszky deczember 2-ikai jelentéséből, miként Cavour várta, hogy az osztrák is, orosz is tiltakozni fog. Megtörtént s a lármát még az angol kormány is növelte. A mi különösen a bécsi udvart illeti: az, ugy látszik, komoly aggodalomba esett a fejedelemségekben történő dolgok felett, s mindent elkövetett, hogy Couzát megfélemlitse, miként az itt következő adatokból kitetszik:

A moldvai osztrák ügyviselő és főkonzul: Gödel Lannoi, már a fegyver-szállitó hajók megérkezése előtt (1860. október 19.) panaszt intézett a moldvai miniszterelnökhöz a moldva-oláhországi hatóságok által a magyar emigránsok iránt tanusitott kedvezés miatt, mely emigránsok, — mint levelében előadá — mindig növekedő számban érkeznek a fejedelemségekbe s Galacznál hajóra szállani engedtetnek Olaszország felé, miszerint ott légióba alakittassanak, melynek rendeltetése forradalmat vinni be Magyarországba. Minthogy ez esetben a helyhatóságoknak a nemzetközi jogokkal és kötelességekkel ellenkezőnek mondott magatartását a császári kormány hallgatagon el nem nézhette, a galaczi osztrák konzul rendeletet kapott a legélénkebb előterjesztéseket tenni az ottani prefektusnak a könnyitések ellen, melyek az osztrák birodalom biztonsága és

nyugalma ellen intézett eme merényletnek nyujtatnak, s a legerélyesebben megkövetelni, hogy e cselszövények moldvai területen többé meg ne türessenek; ő pedig (a jassyi főkonzul) utasitásához képest panaszt emelt a moldvai központi kormánynál s a mondott egyének iránt gyakorolható minden engedékenység ellen a legünnepélyesebben tiltakozott.

Első két fegyverszállitó hajónk megérkezése alkalmából pedig ugyanazon osztrák főkonzul 1860. deczember 3-án a moldvai külügyminiszterhez óvást intézett, melyben előadta, hogy a császári kormány értesittetett, miként az Unione és Matilde nevü szárd hajók Galacz tájára érkeztek oly szándokkal, hogy a moldvai hatóságok oltalma alatt s közreműködése mellett tetemes mennyiségü fegyver-rakományukat partra szállitsák. A főkonzul e fegyverek minőségére, mint bizonyságra hivatkozik, hogy azok nem oly rendes és szabad kereskedés tárgyai, a minő a fejedelemségek kikötőiben meg van engedve, hanem a hadi contreband sorozatába tartoznak [1]) s minthogy a császári kormány a felől is értesült, miként e fegyverek rendeltetése az, hogy titkon Magyarországba bevitessenek: a főkonzul parancsot kapott kijelenteni, hogy a császári kormány e cselekvényt a nemzetközi jog megsértésének s a barátságos és semleges kormányok között elfogadott eljárással ellenkezőnek tekinti s azért a mondott fegyvereknek a fejedelemségekbe bebocsátása ellen a legünnepélyesebben tiltakozik.

E tiltakozást deczember 8-án egy másik, immár fenyegető hangon tartott jegyzék követte, melyben Lannoi osztrák főkonzul előadja, miként a megnevezett két hajó, a császári kormány értesülése szerint, a

[*]) Consul ur béke idején hadi contrebandról beszélt.

Dunán feljebb indult oly czéllal, hogy hadi contrebandot képező rakodványuk hátralevő részét a galaczi kikötőben partra rakják, — miért is határozottan követeli, hogy a fegyvereknek a fejedelemségek területére kiszállitása ne csak megtiltassék, hanem meg is akadályoztassék; egyszersmind tekintetbe véve, hogy e fegyverek, melyekkel Magyarországon forradalmi merénylet szándékoltatik, nem mehetnének keresztül a fejedelemség területén a moldvai helyhatóságok megegyezése nélkül: Lannoi főkonzul határozottan kijelenti, hogy a császári kormány a moldvai kormányt, minden ily esetben előfordulható következésekért felelőssé teszi.

*

Részletes tudósitást a hajóinkat ért szerencsétlenségről Karacsay Sándor gróf, konstantinápolyi képviselőnk deczember 5-én küldött s ezt november 21-én a keleti s különösen az oláh viszonyokra vonatkozó levelével előzte meg, melyet, mint Karacsay nézeteinek hű tükrét, tárgy-összefüggés tekintetéből szintugy megismertetni érdekesnek tartok.

II.

Karacsay Sándor gróf két levele — a M. N. Igazgatóság elnökéhez Londonba.

1.

Konstantinápoly, 1860. november 21.

— — Tudomásával leszen elnök urnak, a mit Klapka tábornoknak a szárd miniszter meghagyásából irtam a fegyverszállitás dolgában s a miből eléggé kitetszik, hogy ügyünk az oláh fejedelemségekben veszélyben forog. Részemről a veszélyt igen komolynak tartom.

Én e népet gyermekkorom óta ismerem, sőt jobbára az egyéniségeket is, kik jelenben a kormányrudat kezelik. Ismerem magánviszonyaikat, összeköttetéseiket, tetteiket a multban és jelenben.

Engem, ki 1853. óta folytonosan itt élek, azon eszme kötött egyedül ide, hogy bármikor s bármely körülmények között akadna alkalom hazánk felszabaditására: geografiai helyzetünknél fogva nemcsak hogy nem mellőzhetjük befolyását az itteni állapotoknak ügyünk menetére, de fölkelésünknek majdnem alapjául tekinthetjük, mint a jelen eset is bizonyitja. Én tehát minden időmet arra forditám, hogy e hazánkkal szomszédos birodalom tartományainak viszonyait tanulmányozzam s alig csalódom azt mondva, hogy tudom, minő elemekkel van dolgunk.

— — Mint a folyamatban levő intézkedésekből látom, nem sokára meg kellene kezdenünk a hadműködést hazánkban. Fölösleges volna szót szaporitanom a felett, hogy minő előnyöket nyujthatna nekünk, kezdetben, a porta jóindulata, később támogatása, sőt közreműködése. Mindez pedig csak attól függ, hogy ha a mostani nagyvezér: Küprizli Mehemet pasa hivatali állásában megszilárdulhatna; mert jelen ingatag helyzetében máról holnapra sem tudja, mikor mozdittatik el helyéből s igy legjobb akarattal sem képes a cselekvésre, minthogy épen az, a mit tenni ohajtana, okául szolgálna bukásának. Itten minden józan lépésnek akadálya, minden rossznak kutfeje: Riza pasa hadügyminiszter. Ő egyedül birván a nagyur határtalan bizalmát, a kormány felett áll s igy mindent paralyzál. Buta fejével, mely képtelen valamely eszme felfogására, tetteit csak az önfentartás állati ösztöne vezényli; ennélfogva nincs más politikája, mint ura kegyét vadászni. Feladata nem nehéz egy jámbor, de szeszélyes és félénkszivü ur irányában. Roppant gazdagsága (mert vagyonát nem kevesebbre, mint 100 millió frankra becsülik) oly helyzetbe tette, hogy ajándékkal hozzá nem férhetni. Hogy ezen embert eddig a franczia követség pártolta s pártolja: annak tulajdonithatni, hogy a porta a franczia kabinet politikáját gáncsoló ellenzék soraiba állván, a császárnak érdekében lehetett a bajt itten növelni s a zavart, ugy szólván, permanentiában tartani. Ha ez volt czélja a Riza pasa pártolásának, a czél eléretett; de most, miután a dolgok más vágásba jöttek, nem volna többé értelme. Rizát meg kellene buktatni. E végre pedig csak egy billentés kellene a franczia követ részéről, mert a divánban egy barátja sincs. Riza bukásával Küprizli vetélytárs nélkül maradván, az állapot itten merőben megváltoznék.

Érdekünkben jelenleg lényegesebb és sürgetőbb szükséget nem látok, mint azt, hogy elnök ur igyekeznék meggyőzni a császárt e felől s eszközölné ki, hogy itteni követjét utasitsa, hogy Küprizli Mehemet pasát a nagyvezéri hivatalban minden áron fenntartsa. Ha elnök ur e tárgybeli eljárása sikeréről a nagyvezért értesithetném: biztositom, hogy az egész birodalomban szabad járáskelésünk lenne s igy szilárdabb alapon jobb lábra állithatnók előkészületeinket, biztosabban kezdhetnők meg hadműkö-

désünket s még talán tetemes hadiszerek előlegezésére is számithatnánk. A jó hatásra nézve szükséges lenne, ha előre tudathatnám az örvendetes hirt az illetővel.

— — Egy másik, nem kevésbé fontos teendőt az oláh tartományok állapota igényel. A veszély, mely minket ottan fenyeget, előttem nem kétes. Couza herczeg azon kivül, hogy egy fanatikus oláh, ki jelenleg is Dacoromaniáról ábrándozik: egy nullitás, kit környezete vezet. E környezetet viszont csak egy-két egyén indoktrinálja, kik testben-lélekben muszka-érzelmüek. Ha a politikai viszonyok még ma ugy állanak, hogy nem válnék tanácsosnak a párisi udvarral törni: feltehetni, hogy csekély vonakodás után beleegyezendnek a szárd biztos és franczia konzul által követelt közreműködésbe fegyvereink szállitása és elhelyezése ügyében; de bizonyosak lehetünk arról is, hogy mindenről, a mi történik, a bécsi és pétervári kormányok is hiven értesitve lesznek általuk. Meg vagyok győződve, hogy a jelen kormány alatt Moldva-Oláhország felől minden müködésünk lehetetlen lesz. Azon fegyverkészlet, mely tavaly kezeikbe jutott, már magában is elég érzékeny veszteségünk, mert abból ugyan soha egy darabot sem látunk, mi több: ide hátrább ellenünk lesznek forditva; hogy tehát a mostani tetemesb szállitmányt is könnyelmüen kijátszodjuk kezeinkből, megbocsáthatlan volna. Ha működésünket kár nélkül más vidékre irányozhatnók: legegyszerübb volna ezen tartományokat teljesen kikerülni. De ez nemcsak alkalmatlanság, hanem kár is, mert igy az erdélyi fölkelést ki kellene hagyni számitásainkból s később bevétele sok vérbe kerülne. A bajon tehát segiteni kellene.

A jelen kormány állása mind a két tartományban oly ingatag, hogy annak megbuktatása könnyen eszközölhető; az ellenzéki elem annyi s olyan, hogy érdekünk szerint választhatni czélunkra. Nekünk pedig a mint jelenre az Erdélyben létesitendő felkelés végett, ugy jövőre, hogy az oláhság hátunkba ellenségkép ne kerüljön, nemcsak kivánatos, de okvetlen szükséges is, hogy a fejedelemségekben a »biróság« megváltozzék.

(Itt aztán levéliró Couza megbuktatásának tervébe bocsátkozik. Ugy látszik, a Couza iránt ellenséges pártok nézeteibe be volt avatva, sőt ezek a portánál is összeköttetésekkel birtak, mert Karacsay, levele folytában, ezeket mondja:)

Én azokkal, kik a főszerepeket vinnék, több év óta ismeretségben vagyok s összeköttetésben állok, terveiket s eszközeiket is ismerem s ennélfogva a sikert valószinünek látom. Az ő kivánságuk abból áll, hogy nekik pénzt előlegezzünk s hogy a kiviendő tényállás Napoleon császár által jóváhagyassék vagy legalább meg ne támadtassék, mert csak igy számithatnak a porta támogatására, mely e föltétel alatt már meg is igértetett. Ha dolguk sikerül: pénzünket visszaadják és szolidáris frigybe

állanak velünk, semmi beavatkozást sem követelve a hazánk területén lakó oláhság ügyébe, csak a Bukovinát foglalhassák vissza maguk számára.

Ugy gondolom, hogy nemcsak a közel jövőre, de későbbre is hasznunkra lenne, hogy ezen tartományokban oly elemek uralkodjanak, kiktől nem zavartatnánk. A mi a császár politikáját illeti: valóban anomalia volna, ha a jelen körülmények közt is azon pártot pártolná, mely Couzát a fejedelmi székre emelte. Ez mindaddig czélszerü lehetett, mig az orosz politika a francziával egy vágásban járt, de ma már ez utóbbi vak uton járna, ha a régi nyomot követné. — — — Különben megjegyzem, hogy a terv kivitele még azon esetben is lehetséges volna, hogy ha elnök ur nem tartaná tanácsosnak azt előre a császárral közleni. Csak pénzben hiány ne legyen; a szükséges összes mintegy négyszázezer frankra rughatna.

Minthogy ezen évszakban, hol a hajózás meg van akadva, az elintézés sok időbe kerül s a késedelem helyrehozhatlan bajt okozhat: kérem elnök urat (azon esetre, ha helybenhagyását megnyertem), méltóztassék akként intézkedni, hogy Durando tábornok szárd követhez táviratilag a kabinet chiffre-jével ilyforma sürgöny küldessék:

a) a nagyvezér dolgában: »Dites à Karacsay que sa première proposition est agréé et que l'ordre sera donné d'agir en conséquence.«

b) a fejedelemség iránti tervre nézve: »Dites à Karacsay que la seconde proposition est approuvée par moi, qu' il agisse en conséquence.«

Helyben nem hagyás esetére: »non approuvée.«

Bővebb utasitásait pedig méltóztassék levélben ugyancsak Turinon át a hivatalos dépêchek közt az itteni miniszterhez czimezni.

Az utolsó postahajóval Klapka tábornoknak tudósitását vettem, melyben tudatja, hogy 25-én ideérkezik. Cerruti ur Zgliniczkyvel együtt f. hó 14-én Galaczra indult s szerencsés érkeztükről tudósitást is vettünk. Én nagyon megkértem Cerrutit, hogy mig Klapka meg nem jön, addig semmit se szállittasson partra. Egyébiránt eddig csak két hajónk érkezett a Dunán. — Örömmel tapasztaltam a Klapka leveléből, hogy ő sem hajlandó könnyen hinni az oláhoknak s igy nem leszek kénytelen szerülve ellenzéket csinálni; mert határozott véleményem volt tehetségem szerint azon erősködni, hogy ha illendő garancziát nem kapunk, hajóink maradjanak rakodva horgonyon egész télen át a Dunán. Megőrzésükre majd módot találunk.

Szerbiáról csak annyit irhatok, hogy ott irántunk nagy rokonszenv mutatkozik. Azonban szükséges, hogy viszonyainkat a portával oly szinbe öltöztessük, miszerint egyetértésünk ne gyanusit-

tathassék. Ennélfogva esedezem, az ügynököt, kit odaküldeni méltóztatik, utasitani, hogy előbb velem e tárgyról értekezzék, nehogy szereplésünk egymásba ütközzék.

Benn a hazában a közügy oly válságos fordulatot vett, miszerint lényeges azoknak, kik a dolog élén állanak, tisztában lenni a felől, hogy kire mennyiben számithatnak. Ennélfogva kijelentem, hogy azok sorába kivánom magamat számittatni, kik soha semmi szin s feltétel alatt az osztrák házból származó királynak hódolni nem fognak.

Fogadja stb.

(Aláirva) Karacsay Sándor.

2.

Konstantinápoly, 1860. deczember 5.

Mult hó 21-én tett jelentésemben közlött aggodalmaim csakhamar teljesültek: hajóinkból három Szulinánál lefoglaltatott s a másik kettő Galaczon még talán veszélyesebb helyzetben van. Az eseményről bizonyosan értesitni fogták elnök urat Turinból; de minthogy a tudósitás csak telegraf utján történhetett, szükségesnek tartom az egészről körülményesen értesiteni.

Hajóink érkezése előtt 15 nappal már az osztrák követség hivatalosan felszólitotta a portát, hogy fegyverekkel rakott hajók váratván ide (s a hajókat meg is nevezi), kéri ezeknek lefoglaltatását a Dardanelláknál. A portán huzták-vonták a feleletet, mig ketteje hajóinknak itt a Bosporusban megjelent. Ekkor az osztrák követség ostromlására Ali pasa külügyminiszter, ki egyáltalában az osztráknak kedves embere, rendeletet küldött az admiralitáshoz ezen hajók megvizsgálására és lefoglalására. A hajókat azonban itt többé nem találván, egy hadi gőzöst utánuk rugtattak s egyszersmind Szulinára rendeletet küldtek, hogy ottan vigyázattal legyenek. Igy mind a három hajó kelepczébe került. A lefoglalás megesvén, Durandó tábornok rögtön óvást emelt a portához, ezen szerződéseikkel ellenkező tény miatt; mire a porta annyi elégtételt adott, hogy az őrséget a lefoglalt hajókról visszavonta, azzal mentegetvén magát, hogy ezt a szulinai kajmakám önfejétől tette volna. Mindazáltal a hajókat tovább menni nem engedheti, mig tisztába nem jönnek a szerződés értelmezése felett. Midőn ezek történtek, két hajónk már Galacznál horgonyzott, melyek t. i. a porta rendeletének kibocsátása előtt már Szulinánál a Dunába beeveztek volt; ezeket a porta ignorálván, egy osztrák dunai hadigőzös szemmel tartja. Ugy, hogy mondhatni, miszerint mind az öt hajónk fogva van.

A dolog megesvén, természetesen igen érdekelt annak nyomára jönnünk, hogy miként juthatott az osztrák kormány e szállitásnak tudomására. Az adatokat elősorolnom hosszas és fölösleges volna. Elég az, hogy Durando is, Klapka is azon meggyőző-

désre jutottak, hogy az oláh kormány részéről árultatott el. Részemről ez uj adatokra nem volt szükségem, miszerint gyanitásom igazolva legyen. Elég sajnálatos, hogy annak idején nem akartak nekem hitelt adni az illetők.

Most már a kérdés az: hogyan lehet a bajon segiteni?

Klapka tábornok f. hó 2-án érkezett ide s másnap el is indult Galaczra a franczia gőzösön. Ottan Cerruti urral értekezvén, fog elválni, ha szükséges lesz-e, hogy ő Couzát személyesen fölkeresse. Részemről ezt hasztalannak tartom, miután Couza a porta felszólitására azon feleletet küldötte, hogy a fegyverszállitmány nem övé, hanem a magyaroké. Mindazáltal abban állapodánk meg, hogy meg kell még egyszer kisérteni az egyetértést Couzával; de ha megujitja fogadását, akkor biztositék is kell, biztositékul pedig azt kivánjuk, hogy a toborzás nekünk szabad legyen a fejedelemségekben. Mert hogy ezt zaj nélkül tegyük, saját érdekünk igényelvén, nem állhat azon ellenvetés, melyet tehetne, hogy t. i. botrányt okozandunk ez által; s értelme sem lenne szövetségünknek, ha ezt megtagadná; mert a mit botránynak neveznek, az már magában a szövetségben áll, mely betörésünkkel napfényre kerülve, következéseiben ugyanaz lenne, akár csekélyebb, akár tetemesb erő gyüjtésére nyujtott nekünk segédkezet. Ha pedig visszautasitaná feltételünket, akkor követelnünk kell kiadását és Galaczra visszaszállitását a mult évben részint kölcsönzött, részint gondoskodésa alá helyezett fegyvereinknek, — nem levén többé semmi közünk egymással.

A zár alatt levő hajóinkra nézve semmi kétség sincs, hogy azokat ki ne kaphatnók a porta kezeiből, a legrosszabb esetben azon föltétellel, hogy visszautasittassanak Olaszországba; azonban Durando tábornok nem kivánja nagyon sürgetni kiadatásukat, remélvén még oly körülmények beállását, melyek a Dunán-maradhatásukat lehetségessé teendik.

Az állapotot tekintetbe véve, bátor vagyok elnök urnak ujolag figyelmébe ajánlani azokat, a miket előbbi tudósitásomban a teendők felől elmondottam. Müködési alapunk elárulása az Al-Dunán: nagy csapás; ezt minden áron helyre kell hoznunk s nem látom más módját, mint azt, hogy bent Oláhföldön kell a mozgalmat megkezdenünk. Nagy megelégedésemre szolgált, hogy Klapka tábornok, a mint a dolog állásáról itten értesült, a nélkül, hogy csak sejtettem volna is vele azon nézetimet, melyeket tudósitásomban elnök ur elé terjesztettem, — önmagától ugyanazon eszmére jött, hogy Couzát el kell mozditanunk a kormányról, ha boldogulni akarunk. De hogy ezt tehessük, biztositani kell viszonyainkat a portával, mi abban áll, hogy meg kell szilárditanunk a mostani nagyvezér állását, ki egy ily fordulatnak igen is örülne. Ha sikerül elnök urnak a császártól megnyerni azt, a mit a nagyvezérre nézve kértem: pörünk nyerve van, fegyvereink a Dunán maradhatnak s

a mikor tetszik, partra szállithatjuk. A nagyvezér és Kapudan pasa ez alkalommal is kimutatták jóindulatukat, de nyiltan nem léphetnek fel mellettünk. Egyébiránt most nem is volna czélszerü, hogy kimutassák politikájuk hajlamit; de hogy akkor, midőn ideje lesz levetni az álarczot, használhassanak: okvetlenül szükséges, hogy biztos támaszuk legyen a franczia követségben, különben elbuknak az első lépéssel, mit érdekünkben s kedvezésünkre tennének.

Én egyébiránt a veszélyt, mely fenyeget, benn a hazában levőnek látom. A mint a közszellem fejlődése benn a hazában halad; a merész követelések az 1848-iki alkotmány teljes visszaállitására; a hatalmas eszközök, melyekkel az osztrák a magyar emigrácziót rendelkezni látja: oly ijedtséget támaszthatnak Bécsben, hogy Velenczét átadják az olasznak, Magyarországnak pedig visszaadják az 1848-iki alkotmányt. Ohajtom, hogy csalódjam. De én oly oldalról ismerem czimzetes honfitársainkat, miszerint fölteszem, hogy elég gyávák, a háboru kikerülése okáért, ily módon kibékülni az osztrák házzal, s igy hazánk független állami életének visszaszerzésére e páratlannl kedvező s talán végső alkalom elvész. Ez a veszélyek legnagyobbika, a melytől tartok. Reánk nézve élet-halál-kérdés, hogy ez meg ne történjék, de a párisi és turini udvaroknak is érdekükben áll, hogy e veszélynek elejét vehessük. Ez okon remélem, hogy elnök ur ki fogja a császár jóváhagyását eszközölhetni ugy a nagyvezér támogatására, mint az oláh tartományokban czélba veendő eljárásra nézve.

A mikről mielőbbi válaszát kérve stb.

(Aláirva) Karacsay Sándor.

Karacsay első levelének vételével Küprizli Mehemet nagyvezér támogatása végett, a kellő lépéseknek megtételére Napoleon herczegnél s Thouvenel franczia külügyminiszternél, párisi képviselőnket Kiss Miklós ezredest nyomban azon figyelmeztetéssel utasitottam, hogy e dolog nagy fontossággal bir, mert Couzával mérhetlen bajunk van a keleten, támaszra van szükségünk a portánál, Riza pasa pedig, a szultán kegyencze, ellenségünk és minthogy időközben már két hajónknak Galacznál történt letartóztatása is tudomásomra jutott, utasitásomhoz még a következőket csatoltam:

»Ezzel kapcsolatban legyen szives képviselő ur magát gondosan tájékozni, vajjon még mindig ragaszkodnak-e a Tuilleriák ahhoz, hogy Couzát versenytársai ellen pártolják? Nekem ugy látszik, hogy Couza már teljességgel nem franczia-barát. De ezt csak igen tapintatosan kérem emliteni,

nehogy ugy látszassék, mintha mi ellene ármánykodnánk. Kis idő mulva, meglehet, vádat leszünk kénytelenek ellene emelni; de még most csak tudni akarnám: erősen áll-e a császár kegyében?

»Ámde az kimondhatatlanul, ismétlem: kimondhatatlanul fontos volna, ha vagy Place Jassyban utasitást, vagy Couza legalább a herczegtől levelet kapna, hogy Francziaország irányunkban még mindig oly rokonszenvvel viseltetik, mint tavaly s hogy reméli, miszerint a fejedelem fel fogja fogni, hogy érdekei őt a magyar nemzet iránti barátságra utalják.

»Irtózatos szerencsétlenségeknek venné egy ily levél vagy utasitás elejét. Különösen azon oldalról nem hogy tehetnénk valamit, de gonosz és kártékony ellenséget találunk a moldvaoláhországi kormányban. Mondja meg ezt a herczegnek s kérje, hogy háritsa el tőlünk a borzasztó csapást.«

* *

Ez utóbbi pontra párisi képviselőnk kielégitő választ nem kaphatott. Nem tagadták meg, de nem is teljesitették. Ötöltek-hatoltak, nehézségeket emlegettek s a dolgot (az orosz és angol miatt) azon perczben alkalomszerütlennek mondták. Hanem a nagyvezér támogatását teljes készséggel megigérték.

Párisi képviselőnk ez eljárása felől következő levelem nyujtand tudomást:

Kossuth — Pulszky Ferencznek Turinba.

London, 1860. deczember 14.

Bátorkodom képviselő urat következőkre felkérni:

1. Legyen szives kieszközölni, hogy sürgöny utján a szárd kabinet chiffréjeivel Durando tábornoknak a következő sürgöny küldessék Konstantinápolyba:

»Dites à Karacsay que sa première proposition est agréé et que l'ordre sera donné d'agir en conséquence. La seconde impossible par manque de moyens.*)

---

*) »Mondja meg Karacsaynak, hogy első javaslata elfogadtatott s rendelet fog küldetni a megfelelő cselekvésre. Második javaslata eszközök hiányánál fogva, lehetetlen.«

A kormány tudni kivánandja, hogy mit teszen ez a sürgöny? Ime, ezt teszi:

Érdekünkben van, hogy Küprizli Mehemet pasa állása Riza pasa (ellenségünk) ellenében Párisból támogattassék. Fölkérettünk ennek Párisban leendő kieszközlésére. Eszközlöttük. De nagyon érdekünkben van, hogy mielött Lavelette (franczia követ Stambulban) megkapná erre vonatkozó utasitását, a nagyvezér már értesitve legyen, hogy azt mi eszközlöttük. Ezért kell a sürgöny s ez a »première proposition.«

A »seconde« a moldva-oláhországi ellenzéknek Couza herczeg megbuktatása végett négyszázezer frankkal leendő segélyezésére vonatkozik. Ebbe nem szándékozom avatkozni, de legegyszerübb a különben is nagyon igaz pénzhiányra hivatkozva, az egész tervet félretolni.

2. A távirat elmenvén, legyen szives képviselő ur konstantinápolyi képviselőnknek: Karacsay Sándor grófnak (szintugy a kormány utján, Durando tábornokhoz intézendő levélben) ez utasitásomra hivatkozva, a következőket megirni:

a) Formális igéretét birom mind Napoleon herczegnek, mind Thouvenel külügyminiszternek, hogy az első levelet irand, a második pedig utasitást küldend Lavalette követ urnak Küprizli Mehemet pasa támogatására Riza pasa ellenében. Tájékozásul azonban tudósitom, hogy Thouvenel ur véleménye szerint, a két pasa egymással tökéletesen kibékült s hogy bár pártolni fogja a nagyvezért, nem hiszi a miniszter, hogy őt soká tarthassa hivatalában, mert a szultán ki nem állhatja Küprizlit, kit Thouvenel nemes jellemü s becsületes, de hóbortos embernek tart.

b) A második javaslata egyszerüen lehetetlen a pénzhiány miatt. Nincs nekünk 400,000 frankunk. Az olasz kormány pénzbeli támogatásai csak speczialis czélokra terjednek. E czélra nem hajlandó pénzt adni, mert az oroszt nem akarhatja provokálni. A franczia császári kormánynyal pedig jó viszonyban állunk ugyan (mint az 1. pontból is láthatja), de ne feledje, hogy a franczia császár most e perczben nem áll oly szerepben az osztrák iránt és igy irányunkban,

mint tavaly állott. Ő a háborut inkább elnapolni, mint siettetni kivánná (mert sem a keleti, sem a német kérdést még nem tartja érettnek) s azért szeretné, ha a velenczei kérdés eladással oldatnék meg. De mert erre nincs kilátása, Nápolyban teremt nehézségeket a kora háborunak s ha ezek legyőzetnének, nem fogja ugyan akadályozni az osztrák-olasz háborut, de ez aztán minden; ha csak az osztrák nem támad. Ügyünk iránt rokonszenvet tanusit s ha harczunk nemzeti nagyságában kitör s állást vesz, azt tettel is bebizonyitandja, mert felfogja érdekeit. De harczunkat inkább késleltetni szeretné, semhogy siettetésére eszközöket nyujtana. Azért tévedett Karacsay, ha azt hitte, hogy jelenben nekünk Páris segédforrásul szolgál.

Annyit azonban tájékozásul mondhatok, hogy Couza nem kedves egyéniség a császár előtt; jó ideje nincs vele megelégedve, külügyminisztere pedig épen dühös Couza ellen. Rossz főnek tartják Párisban, rossz néven veszik, hogy magát a független fejedelemre játsza, s minket különösen intenek, hogy ne bizzunk a moldva-oláhokban, mert meg fognak csalni. Jellemükről épen nem hizelgőleg nyilatkoznak.

Egyébiránt a fegyverszállitási szerencsétlenség után, fájdalom! azt hiszem, hogy moldva-oláhországi állásunkon többé az, hogy ki van, ki nincs ott a kormányon, alig változtathat. Karacsay nem érezheti jobban nálamnál Moldva-Oláhországnak, mint hadászati telepnek, reánk nézve roppant, pótolhatlan fontosságát s mégis félek, hogy az reánk nézve elveszett s nincs egyéb hátra, mint a hadműveleti tervet a változott körülmények szerint megváltoztatni. Ugyanis:

A szentpétervári kormány már tényleg irt a párisinak, hogy ha Couza a herczegségekben a magyar forradalmi betörést szervezni engedi, orosz sereg küldetik a herczegségekbe. Ez tény s ez ottani működésünknek még akkor is véget vetne, ha a fejedelem tiszta, jóakaratu barátunk volna. Mert semmitől sem kell jobban óvakodnunk, mint hogy egy ujabb orosz avatkozást provokáljunk, előbb Moldva-Oláhország ellen, aztán meg (mint 1849-ben) ellenünk.

Aztán tény az is, hogy az angol kormány borzasztóan goromba jegyzéket küldött Turinba a fegyveres hajók elfoga-

tása tárgyában; helyesli a lefoglalást s pirongatja Cavour grófot a fegyver-küldés miatt, és helyesli Oroszország szándékát a herczegségekbe való seregküldést illetőleg. *)

E szerint alig van ott egyéb teendőnk, mint, ha lehet, a fegyverzetet megmenteni és az oláhországi és moldvai magyar elemnek az ohajtott fölkelés esetére activitásba emelésére titkos előkészületeket tenni. Mert, fájdalom! Erdély nemcsak ki leend zárva a harcz-kezdeményezésből, hanem bizony magyar segédkarokra is lehetend szüksége önmagát a belvérengzésektől megóvni.

Tudassa ezeket Karacsay, Durando tábornokkal is.

c) A belgrádi képviselőt nem utasithattam találkozásra Karacsay gróffal, mert az nem tengeren Konstantinápoly felé, hanem északnak ment szárazon.

Tegye hozzá képviselő ur, hogy azért nem irom ezeket magam, hanem iratom Ön által, mert nem tudom, nem chiffre-ekben kivánandja-e a szárd kormány az ily értesitést követéhez küldetni. — — —

(Aláirva) Kossuth.

*

Erre válaszolva Pulszky, tudósitott, hogy Cavour gróf megküldi chiffre-ekben a kivánt táviratot Durando tábornoknak Konstantinápolyba, de nem oly általános alakban, mert szükséges, hogy a követ értse, mi az, a mi általa üzentetik. Kijelentette a gróf, hogy ismeri Couza herczeg gyöngeségét, nem hiszi azonban, hogy volna valaki a fejedelemségekben, ki egészben véve magát nálánál jobban viselendné; különben Couza helyzetét tarthatatlannak itéli, mert három különböző s gyakran ellentétes képviseleti testülettel szemben sehol a világon senki sem kormányozhat.

*

Klapka tábornok Konstantinápolyba megérkezvén, a fegyverlefoglalási ügy lebonyolitását s Couza fejedelem

*) Mindezek felől párisi képviselőnk Thouvenel minisztcr által lett értesitve s értesitését később az illető jegyzékek nyilvánosságra hozatala tökéletesen megerősitette.

iránti viszonyunk szabályozásának megkisérlését maga vette kezébe. Az ügy további folyamát tehát az ő levelei s irományai ismertetik meg legjobban.

Mielőtt azonban ezeket közölném, előre bocsátom, miként Klapka tábornok utra kelve Konstantinápoly felé, 1860. november 8-án érkezett Turinba s onnan Nápolyba ment, hol akkor maga a király is tartózkodott, Farini pedig mint királyi helytartó működött. Klapka Nápolyban november 17-ig mulatott. Továbbutazása előtt jelentésképen közlötte velem és Teleki Lászlóval naponkinti jegyzeteit tapasztalásairól s benyomásairól, melyek sokkal érdekesebb adalékot képeznek az akkori állapotok megismeréséhez, mintsem hogy közlésüket ide közbeszőni elmulaszthatnám.

III.

Klapka tábornok naplója.

November 8. Öt órakor reggel érkeztem Turinba. Pulszky hat órakor hozzám jött. Tudakozódott a hadikészletek iránt tett rendelkezéseinkről; jelentést tett a dolgok állása felől Turinban és Nápolyban, s áttérve személyes viszonyára irántam, sajnálatát fejezte ki a félreértések fölött, melyek az utóbbi években barátságos érintkezéseinket megzavarták, kért, felejtsem el a történteket s magát rendelkezésemre bocsátotta azon esetre, ha megbizást kapnék Erdélyben s a Tisza-vidéken önállólag működni, minthogy velem jobban kijönne, mint Telekivel. Én biztositottam, hogy támadásait rég elfelejtettem s ajánlatát szivesen elfogadnám, ha az Igazgatóság mellém politikai biztosul már rég nem Pukyt rendelte volna.

Két órakor látogatás Cavournál. Megbeszéltük a helyzetet, a kilátásokat és esélyeket. Cavour elmondta, hogy mi inditotta őt a velünk mult szeptemberben kötött egyezkedésre. »Austria magatartása annyira fenyegető volt, hogy e hatalom részéről a Pónál s a Mincionál támadástól lehetett tartaniok. Minthogy a piemonti hadsereg felének Közép-Olaszországban és Nápolyban kellett elfoglaltatni, a fennmaradt rész alig volt volna elegendő a tömöritett osztrák haderővel megmérkőzni. Rendkivüli segédeszközökről kellett gondoskodni s ezek közt Magyarország hathatós közreműködésének biztositása kiváló helyet foglalt.*) Azonban a varsói konferenczia meghiusulása s a közben beállott rossz időjárás

*) E nehány sor Cavour nyilatkozatából már Iratataim II. kötetének 572—573. lapjain idézve van. Ismétlésükért a tárgy-összefüggés szolgáljon mentségül.

Austria részéről a szándokban volt támadás megkezdését lehetetlenné tette, a veszély tehát egyelőre elvonult.«

Cavour e nyilatkozataiból én azon következtetést vontam le, hogy a piemonti hadsereg valóságos létszáma 120 ezeret meg nem halad, sőt még ezen erőszámot sem érte el, mert Közép- és Dél-Olaszországban (mely Cavour mondása szerint a hadsereg felét foglalja el) tudtomra eddig több mint 50.000 ember nem lett alkalmazva.

Cavour azon kérdésére, hogy miként állanak a dolgok Magyarországon? — következőképen válaszoltam:

Az utóbbi engedmények a helyzeten keveset vagy semmit sem változtattak. A nemzet sokkal több reménynyel néz elébe a jövendő háborunak, mintsem hogy határozatlan, problematikus igéretek által magát egykönnyen lenyugosztaltatni engedhetné. Csak ha a kilátás a háborura elenyésznék, volna lehetséges, hogy a béke- és alku-párt a markolatot kezébe keritse s gyorsan tért nyerjen. A primási konferenczia legközelebb össze fog ülni Esztergomban, miszerint a teendőkről s nevezetesen a felől tanácskozzék, hogy minő alapon s mily módon lehetne a dynastiával kiegyezéshez utat egyengetni. Ezen conferentiától az országgyülés összejöveteléig még jó szép idő fog lefolyni s addig mi a helyzetnek mesterei maradunk. De ha a háboru annyira halasztatik, hogy kitörése előtt az országgyülés is összeül, akkor igen valószinü, hogy a politikai izgatás kizárólag a törvényes térre szorul s a mi befolyásunk tetemesen csökkenni fog. Mindenesetre szükséges, hogy barátaink bátorsága és kitartása határozott biztositások és igéretek által gyámolittassék, a felkelés kilátásai folyvást szaporittassanak, s azért az előkészületek a legerélyesebben folytattassanak. Felszólitottam Cavourt: küldjön Magyarországba valakit, a ki a dolgok ottani állása felől saját szemlélődése alapján neki hű jelentést tegyen.

Cavour, nyilt és lelkiismeretes előadásommal nagyon meg volt elégedve. Nekem azonban ugy tetszett, hogy nem venné kedvetlenül, ha a mozgalom amolyan törvényes jelleget öltene; a miből azt következtetem, hogy teljességgel nem volna ellenére, ha ily ürügye akadna Velencze támadását elnapolhatni s e veszélyes kérdés megoldását a diplomáczia mezejére átjátszhatni. Egyszóval: hogy neki jobban tetszenék Velenczét alku utján megkapni, mint meghóditására kényszeritve lenni.

Áttért ezután a pénz és bankóprés kérdésére, s azt kérdezé: vajjon ez utóbbi valósággal oly elkerülhetlenül szükséges-e? Én igenlőleg feleltem, reá mutattam 1848—49-iki hadjáratunkra s bebizonyitottam, hogy bankóprés nélkül a hadiköltségek födözése merő lehetetlenség volna, mint volt volna 48—49-ben.

A magyar légiót illetőleg tökéletesen osztozott nézeteimben, hogy azt tavaszig nemcsak együtt tartani, hanem a lehetőségig

növelni is kell. Odautasitott, hogy a további teendőket a királylyal, Farinival és Fanti tábornok hadügyminiszterrel hozzam tisztába.

Estve tanácskozásom volt Vetter tábornokkal az eventualis hadműködések felett. Vetter nézetei az enyimekkel legtöbbnyire megegyeznek, csakhogy az öreg ur még nagyon sokat tart a régi formákra és rendszerekre. Garibaldi minden megszokottat halomra döntött s mégis nagy dolgokat mivelt. Az ő főtényezői: a nép lelkesedése s az ellenséget elkábitó gyors határozatok voltak.

November 9. Elutazás Genuából. — 10-én Livornoban, 11-én Civitavecchiában. 12-én érkeztem Nápolyba. Meghivásomra Türr még aznapon meglátogatott. Sajnálkozva értettem tőle, hogy Garibaldi már elutazott, a mi ujabban megfosztott az alkalomtól, vele a jövendő kérdéseit személyesen megbeszélni.

Öt órakor szegény Dunyov ezredest látogattam meg. Csontig lesoványodott s nagyon sokat szenved sebére. Hála az orvosok tudatlanságának: az amputáczió Dunyovnál is elkésett, ép ugy, mint előbb Tükörynél.

Dunyovtól és Ébertől, kit szintén betegen találtam, sok érdekes részletet hallottam a helyzet felől általában s különösen Garibaldi hadműködési módja s diktaturája, mint szintén a magyar légió felől.

November 13. Reggel nyolcz órakor Türrel Farini királyi helytartóhoz mentem. Beszélgetésünk főtárgyai ezek voltak: a kilátások a háboru megujulása esetén Austriával; Garibaldi önkénytes csapatainak feloszlatása; a magyar légió fenntartása és szaporitása, s hogy mi történjék a depôtban levő számos magyar tiszttel?

Farini panaszkodott az igazságtalanság felett, melylyel a királynak az önkénytes sereg feloszlatására vonatkozó utóbbi rendeletei Garibaldi táborában gáncsoltattak, s levelek előmutatásával bizonyitotta be, miként ugy a király, mint ő maga (Farini) is minden lehetőt elkövettek, miszerint az önkénytesek minden méltányos követeléseinek elég tétessék. De hogy minden Garibaldi által kinevezett tiszt rangjában elismertessék, a rendes hadsereg tisztjeivel egyenlő lábra helyeztessék, vagy épen a rendes hadseregbe bevétessék: ez teljes lehetlenség; mert meg nem történhetnék a nélkül, hogy a jövendő legszilárdabb támaszát képező olasz hadseregnek ugy szelleme, mint erkölcsi értéke egy csapással semmivé ne tétessék. Ugyanis tény, hogy azon hirtelenkedésnél fogva, melylyel Garibaldi hadseregében a tisztek kinevezésének meg kellett történni, sok oly egyén lett alsóbb és felsőbb tisztté kine-

vezve, kikkel becsületére érzékeny ember alig léphetne viszonyba. Példa gyanánt emlitett Farini egy őrnagyot, ki Poerioval volt ugyan összezárva, de távolról sem politikai okból, hanem apagyilkosságért volt tömlöczre itélve; emlitett másokat is, kiknek multja nem kevésbé kifogásos. Aztán sok oly tiszt, ki mint hadnagy vagy kapitány lépett ki kevés hónap előtt az északi hadseregből, Garibaldi seregében már mint alezredes s ezredes szerepelt; lehetetlen azt akár képzelni, akár kivánni, hogy ezeknek a piemonti hadsereg azon tisztjei alárendeltessenek, kik rangban előttük állottak.

Nem lehetett igazat nem adnom Farininak, mindazáltal azon megjegyzést tettem, hogy kár volna, ha a csőcselék miatt, mely közikbe tolakodott, a jó, tisztességes és értékes elemek is akár megsértetnének, akár alkalmazás nélkül hagyatnának. Ennek kikerülésére a legczélszerübb mód volna két vagy három önkényes osztályt alakitani, melyeknél minden derék tiszt alkalmazást találhatna, ezeknek azonban rangban és tekintélyben a rendes hadsereg tisztjeivel egyenlőkké kellene tétetniök. Ily rendelkezéssel mind a két rész ki lenne elégitve, mert ez által sem a piemonti tisztek érzékenysége, sem a Garibaldisták igazságos önérzete nem sértetnék meg.

Türr megjegyzéseimet helyeseknek ismerte el s oda nyilatkozott, hogy ő és barátai tettek volna is hasonló javaslatot, hanem az elkerülhetlenül szükséges, hogy mielőtt a tisztek kiszemeléséhez fognának, a király az egész tisztikar rangját kivétel nélkül elismerje. — Ez, Farini nyilatkozata szerint, lehetetlennek látszott.

Farinitól Türr lakására mentünk. Ő a della forestiera palotát lakja, átellenben a királyi palotával. — Az előtermek hosszu során mentünk végig, mielőtt a tábornok lakószobáihoz értünk. Utközben sok régi ismerősre ismertem Konstantinápolyból, Párisból, Londonból; némelyikük magyar honvéd- vagy huszáregyenruhában, a többiek a történelmi veres ingben, mindannyian Türr törzséhez tartozók, — mi nekem egy hadosztályi törzsül elég számosnak látszott.

Türr az egész hadjárat alatt nyilt asztalt tartott. A reggelinél mintegy tizenöten lehettünk. Volt nem egy a jelenlevők közt, ki még nemrégiben hangosan kikelt a Magyar Nemzeti Igazgatóság ellen s Türrt Magyarország egyedüli szabaditója gyanánt magasztalta. Maga Türr, ugy látszik, nem vetette meg egészen e tömjénezést. Nem csoda! Magyarország jövendőbeli Garibaldijának szerepe nem olyan szerep, mely a nemes ambicziónak nem tetszelegne. Én ugy tettem, mintha nem is sejteném, hogy ezek az urak maguk közt mit főztek ki. Annyit azonban láttam, hogy az én érintkezésem Cavourral, Farinival s a királylyal, nyugodt észlelgetésem, ragaszkodásom a M. N. Igazgatósághoz és az, hogy ezt lelkiösmeretesen képviselem: e körnél nem nagy tetszéssel találkozott.

November 14. A király reggel nyolcz órakor fogadott. Egy óránál tovább beszéltem vele mindenről, a mi Magyar- és Olaszország közös érdekeibe vág.

A király meggyőződését fejezte ki, hogy Gaeta nemsokára elesik, mert megkérte Napoleon császárt, vonja vissza hajóhadát, miszerint ő (a király) a tenger felől is támadhasson.

A nápolyi tábornokok és tisztek felől (helyt adva a dicséretes kivételeknek) nem épen hizelgőleg nyilatkozott. Az elsők közül vagy huszan udvaroltak nála, miszerint meghódolásukat személyesen kijelentsék s ezek legtöbbnyire olyan öreg tábornokoknak látszottak, a minőket vigjátékokban a szinpadon szokás szerepeltetni. A tiszteket sem találta tetterősebbeknek, mint a tábornokokat. Kapitányt, ki nem őszhaju, ritkaság találni közöttük. Azonkivül a Bourbon-kémrendszer által annyira corrumpáltattak, hogy ezen elemektől az olasz hadsereg ujjáalakitására csak kevés haszon várható. — Türről akként nyilatkozott a király, hogy derék vitéz katona s becsületes jellem, de néha nagyon sajátságos (baroque) eszméi vannak. Mindazok után, a miket hallok, nem mondhatnám, hogy Türr hadvezéri talentumába s politikai tapintatába túlságosan biznának, hanem az bizonyos, hogy nagyon kedvelik, hasznos embernek tartják, hatni kivánnak általa Garibaldira s hizelegnek neki, nehogy eszébe jusson előbbi táborába, a Mazziniébа, visszatérni. El kell egyébiránt ismerni, hogy Türr, mint Nápoly katonai kormányzója, kiváló erélylyel védte a király érdekeit, Garibaldi táborának republikánus »fenegyerekei« (Hitz-Köpfe) ellen.

Kérdezett a király, vajjon elő vagyunk-e készülve Magyarországon a felkelésre? vajjon a fegyverek már helyükre jutottak-e? s vajjon nem fogják-e az utóbbi concessiók a nemzetet kielégiteni? Erre én akként feleltem, mint Cavournak Turinban; megnyugtattam a királyt azon esetre, ha a háboru nem késik, de figyelmeztettem, hogy minél tovább huzódnék a háboru kitörése, annál nagyobb volna a veszély, hogy a cselekvési párt az alkupárt által túlszárnyaltatik.

Erre a király reményét és meggyőződését fejezte ki, hogy a jövő tavaszkor a dolog háborura kerül; mert ha ő nem támadná is meg az osztrákot, ez őt bizonyosan meg fogja támadni. Nekünk nyugton kell addig maradnunk, mig a háboru Olaszországban megkezdődik s csak akkor kell kitörnünk (losschlagen), mert csak ezen esetre helyezhet számunkra tetterős segitséget kilátásba; ha ellenben idő előtt amugy magunk szakállára valamit merénylenénk, könnyen megtörténhetnék, hogy legjobb akaratja mellett is megakadályozva látná magát a hatalmak által abban, hogy nekünk hasznunkra lehessen.

Különösen Anglia az, mely minden rokonszenve daczára, melylyel Olaszország iránt viseltetik, még mindig szivósan ragasz-

kodik ahhoz, hogy Austria fennmaradását biztositsa s miszerint az ős császári házat megmentsék. Angol államférfiak épen most is abban fáradoznak Bécsben, hogy Velencze békés átengedését keresztül vigyék. Ő (a király) nem hiszi, hogy a bécsi Burgban magukat egy ily lépésre rászánják s meg van győződve, hogy minden ily egyezkedésnek a fegyver koczkáját elébe teszik.

Azon kérdésemre, hogy minő szándokai vannak ezen esetre Francziaországnak? — a király ennyit felelt: »velünk lesz.« Ez utóbbi nyilatkozatból különféle következtetéseket lehet levonni, melyeknek tüzetes fejtegetésére most időm nincs. Mindenesetre csalhatlan symptomának tekinthetjük ezt, hogy a király teljes egyetértésben cselekszik a francziák császárjával. Elkerülhetlenül szükséges, hogy mi Párisban, és pedig nem annyira Thouvenelnél, mint a Palais-Royalban s a Tuilleriákban, folyvást a lehető legjobban képviselve legyünk.

Biztositottam a királyt az Igazgatóság nevében személye iránti ragaszkodásunkról, mire ő legbarátságosabban tudakozódott mind Kossuth, mind Teleki felől s reményét fejezte ki, hogy mindkettőjüket mihamarabb látandja Turinban.

A magyar légió ügyei már előbb rendbe hozattak, ugy, hogy e részben csak köszönetemet kellett a királynak kijelentenem.

November 15. Ebéd Türrnél. Cosenz, Sirtori, Carini, Sacchi, Winkler is ott voltak a vendégek közt. Carinit áthatva találtam III. Napoleon iránti hálaérzettől; Cosenz és Sirtori sajnálták, hogy a viszony nem javult Cavour és Garibaldi között. Mondák, hogy mindent elkövettek: utat törni a kiengesztelődésre közöttük, de igyekezetük hajótörést szenvedett a kiengesztelhetlen gyülöleten, melylyel Garibaldi Cavour iránt viseltetik.

November 16. Éber és Türr ma nálam ebédeltek. Ebéd után nehány nyilt szót intéztem ez utóbbihoz. Megkérdeztem: vajjon alárendeli-e magát a M. N. Igazgatóságnak? — S erre igenlő feleletet kapván, megkérdezém: vajjon számolhatunk-e reá, hogy az Igazgatóság rendelkezéseihez mindig feltétlenül alkalmazkodni fog? Miután erre is igenlőleg felelt, felvilágositottam őt működésünk és összeköttetéseink felől; értesitettem, hogy minő megbizást szántunk számára (Szerbia) s megkérdeztem: vajjon kész-e azt elvállalni? Teljesen késznek nyilatkozott. Beszélgetésünk végével behatólag figyelmeztettem, hogy a mi feladatunk sokkal nehezebb, mint az olaszoké, ugy, hogy minket csak a minden hazafiak szoros együttartása biztathat csak a félig-meddig is biztos siker kilátásával. Felkértem tehát, hogy jövendőben a magyar ügyekre nézve tudtunk nélkül semmit se tegyen, minthogy külön-

ben magát a legnagyobb felelősségnek s a hazát a legnagyobb veszélyeknek tenné ki.

Ezzel elbucsuztunk. Türr holnap Pallavicini őrgróffal Genuába utazik. Hadosztályát Sacchi tábornoknak adja át. A magyar légió oda beosztva marad.

November 17. Utolsó napom Nápolyban. E jegyzeteimet egy áttekintéssel akarom berekeszteni a helyzetre általában, a miként az e perczben politikailag és katonailag szemembe tünik.

A mióta az osztrák befolyás megtört, más kettő versenyez egymással Olaszországban: az angol és a franczia.

Anglia kedvez az olasz szabadsági törekvéseknek, azon reményben, hogy a földközi tengernél keletkező uj nagy államot egykoron Francziaország ellen használhatandja. Bármennyire szivükön feküdjék is az angol államférfiaknak Austria fenntartása, nem fognak megszünni Bécsben sürgetni, hogy Velenczére nézve Austria Olaszországgal békésen kiegyezzék.

Francziaországnak egyenesen az ellenkezőt kell akarnia. Neki titokban támogatni kell Austriát, idegenkedésében Olaszországgal egyezkedni, nehogy ennek eszébe jusson idő előtt is s mielőtt még a Rajnánál valamit kezdhetnének, a kissé nyomasztó s néha épen lealázó franczia oltalmat magától elutasitani. A mióta a soha komolyan nem gondolt olasz conföderatió terve megbukott, Párisban belesimulnak a körülményekbe s tetszik nekik, hogy Olaszország a lehetőségig erősödjék s erejét megszilárditsa. Ha egyszer Olaszország, kapcsolatban Magyarországgal, elég erős a harczot Austria ellen fölvenni: Francziaország növekedett biztonsággal léphet föl a Rajnánál. Velencze átengedése ezt a számitást keresztülhuzná, mert ha egyszer Olaszország szabad és biztositott: nehezen lesz rábirható, hogy Francziaország hóditási vágyai végett sikra szálljon s nyereményeit koczkáztassa.

Egy pontnál azonban találkoznak a franczia és angol törekvések Olaszországban s ez a pont az, hogy Turinban ne hirtelenkedjenek, ne túlrohamoskodjanak. Angol szempontból időt kivánnak nyerni a bécsi diplomacziai tárgyalásokra; franczia szempontból pedig kivánniok kell: megkimélve lenni a kénytelenségtől, hogy Olaszországba tetemes haderőt küldjenek, minthogy az erőfelosztás a támadást a Rajnánál lehetetlenné tenné.

Francziaország csak akkor unszolhat háborura, ha Olaszország hadereje tökéletesen szervezve, legalább kétszerannyi lesz, mint a mostani s ez bizony még jó sok időbe kerül.

A két nagyhatalom tehát ezuttal a legőszintébb egyetértésben oda fog hatni, hogy a jövő év folyamában a béke meg ne háborittassék.

A kérdés az: mire fogja magát ez adott helyzetben Olaszország határozni?

Garibaldi visszalépése s önkéntes csapatainak feloszlatása: győzelme Cavour átgondolt, mérsékelt politikájának a túlzók hanyatthomlok rohanó iránya felett. Olaszország jövője jelenben kirekesztőleg a királynak s tanácsosainak kezében van. A rengeteg felelősség, mely ezzel jár, őket óvatosakká, talán még óvatosabbakká teendi, mint eddig voltak. Nem lehet tehát feltenni, hogy Velenczére támadást merénylendenek, mielőtt magukat erre elég erőseknek érzik és teljesen fölszerelteknek tudják.

Kérdés: minő erőre van szükség, hogy a várnégyszög és Velencze ellen támadólag főlléphessenek? Ez iránt a nézetek külömbözők. Turinban 250 ezer embert gondolnak szükségesnek. Párisban 300 ezeret sem tartanak soknak. Garibaldi pedig a maga felengző szólásmodorában azt sürgeti, hogy ezen utolsó eldöntő harczra Olaszország egy millió embert állitson talpra. Már pedig Olaszország e három szám közül a legkisebbet, sőt csak 200 ezer embert sem fog a jövő tavaszszal a Ponál és Mincionál összepontosithatni, minthogy a Turinban még mindig divatozó czibakrendszer (Zopfsystem) mellett ily tetemes erőszaporitásra tavaszig az idő nagyon kurta, Közép- és Dél-Olaszországban pedig a rendfenntartás legalább is 50 ezer embert kiván.

Ha ezt mind fontolóra veszszük, ugy látszik, hogy kevés kilátásunk lehet a jövő tavaszra Olaszországban oly összeütközést reményleni, melyből hazánkra hasznot huzhatnánk. Van azonban egy tényező, mely a helyzetnek máról holnapra más alakot adhat s ez: a közvélemény hatalma, a túlinger, melyben, kivált Felső-Olaszországban, a kedélyek vannak. Cavour s a parlament többsége a vihart visszatartani, Garibaldi és barátai szitogatni iparkodandnak. Ha a mozgalom felülkerekedik, ha áttöri a gátakat, melyeket az előrelátás és megfontolás emelnek: akkor nem lehet kétség felőle, hogy a király, Cavour és parlament is kénytelenek lesznek a mozgalmat követni ép ugy, mint 1849-ben.

Cavour azon éleslátással, mely neki sajátja, ez eshetőséget bizonyosan szemügyre vette. Innen a nyomaték, melyet a magyarországi állapotokra s a mi közreműködésünk lehetőségére helyez.

Tehát szabadakaratból és saját ösztönéből a turini cabinet jövő tavaszszal nem fog háborura vállalkozni, de kényszerüségből igen s ez utóbbi esetben (nem számitva a mozgósitott nemzetőrséget) minden erejét megfeszitve, mintegy 120 ezer embert fog a Pohoz s a Minciohoz küldhetni.

Hogy ez a 120 ezer ember egy hatályos támadási lökésre Austria ellen nem elégséges, — az világos; s hogy ily körülmények közt a király nem fog egy erős segédsereget rendelkezésünkre bocsáthatni, — az még világosabb. Kénytelen lesz a háboru fő szinterén szoros védállásra s hajóhadának az Adriai tengeren leendő munkásságára szoritkozni. Az eldöntő szót ezuttal Magyarország lesz hivatva kimondani. Az olaszok többet fognak a magyarországi

felkelésre, mint a saját erejükre számitani. Ép azért fegyvert s pénzt annyit fognak adni, a mennyire csak szükségünk van, de tevőleges segéderőben csak keveset és elégtelent. E részben ne csináljunk magunknak illuziókat. A legtöbb, a mire számithatunk, partraszállási kisérlet 15 vagy 20 ezer emberrel, többnyire önkénytesekkel, a dalmát vagy magyar tengerparton; a minél, természetesen a magyar légiónak közre kellene működni.

Meg kell vallanom, hogy ezen kilátás engem csak kevéssé nyugtat meg a jelen körülmények közt, midőn Erdélyben a hamu alatt pislogó nemzetiségi gyűlöletet az unio kérdésével idő előtt felszitogatták. Nekünk tehetségünk szerint oda kell működnünk, hogy ez a kérdés egyelőre függőben tartassék s barátainkkal meg kell értetnünk, hogy az első teendő: széttörni a szolgalánczokat, melyek a magyarokat és románokat egyiránt nyomják. Nekünk rendelkezhetnünk kell Erdélylyel, ha a harczot Austriával fel akarjuk venni. Erdély az alap s hadműveleteink kiindulási pontja; csak onnan lehetünk képesek összeköttetéseinket a külfölddel fenntartani s magunkat a szükséges hadikészletekkel ellátni. És mikép lehetséges az, ha magyarok és oláhok mindjárt kezdetben egymással hajba kapnának s a 48-iki mészárlások megujulnának?

Holnap indulok Konstantinápoly felé; onnan folytatom tudósitásaimat.

Nápoly, 1860. november 17.

Klapka.

(Németből forditva.)

IV.

Klapka keleti küldetése.

És most áttérek Klapka leveleinek s eljárásával kapcsolatos okmányainak közlésére.

Klapka — Kossuthnak Londonba.

Galacz, 1860. deczember 8.

Tizennyolcz órát töltöttem Konstantinápolyban s hat napi viharos hajózás után tegnap végre ideérkeztem. Itt találtam Cerrutit s ügynökeinket, mindnyájukat levert hangulatban.

A Szulinánál levő hajóinkat a törökök, a már ideérkezetteket osztrák hadihajók tartják szemmel; a mi pedig a fejedelem magatartását illeti, biz' az barátságtalan szint ölt s nem igen biztató.

Ily körülmények közt nem maradt más hátra, mint az, hogy személyesen magamra vegyem a feladatot: mindent ismét rendbe hozni.

Megerősitett ez elhatározásomban Place (jassyi konzul) következő távsürgönye:

»A francczia konzul nagyon kéri Corn urat (tavalyi nevem), jőjjön mihamarébb, miszerint az (kölcsön) ügyet együtt eltárgyalhassák.«

Ehhez jött később egy sürgöny magától a fejedelemtől, sürgősen kifejezve, hogy velem szólani ohajt.

Nehogy tehát akár magamat, akár az Igazgatóságot valamely későbbi szemrehányásnak kitegyem, holnap utra kelek Jassy felé; minek következtében elvesztem annak lehetőségét, hogy ez idén Konstantinápolyba tengeren térhessek vissza.

Mennyi ideig leszek hányásra-vetésre és bujkálásra kárhoztatva, e csalás és árulás által telitett levegőben, hol az osztrák kémek szakadatlanul nyomomban vannak? — azt nem tudom; de alig remélhetem Önt tavasz előtt viszontláthatni. Tudósitásokat csak táviratilag fogok küldhetni, természetesen chiffre-ekben a követség utján. Levélküldésre, biztos alkalom hiányában, gondolni sem lehet.

Itt az osztrákok mindent elkövetnek, hogy az oláhokat ujra nyakunkra uszitsák; mi végett minden pártból, minden osztályból firkászokat alkalmaznak.

Az én feladatom itt a legnehezebb, a mi valaha embernek jutott s ha a kibékülés a két nemzetiség között hamar létre nem jő: az osztrák okvetlenül ujra felülkerekedik.

Cavour grófot, ugy látszik, hajóink letartóztatása a legkellemetlenebbül lepte meg. A másolatban iderekesztett levelet intéztem hozzá, miszerint jó kedélyben tartsam.

Nem mondok le a reményről, hogy még mindent jobb kerékvágásba hozhatok; de ha a herczeg javaslataimra rá nem áll, ugy itt minden veszve van s én haladék nélkül visszautazom.

(Aláirva) Klapka.

(Németből.)

*

Ugyancsak deczember 3-án Klapka tábornok Teleki Lászlónak is irt s abban fentebbi levelének pótlásául arról tudósit, hogy a Szulinánál levő három hajót Konstantinápolyba küldik vissza azon szándékkal, hogy ott tartalékban tartassanak s rakományuk később más hajókra rakassék, a Galacznál horgonyzó két hajó rakományát pedig másnap (deczember 4-én) partra rakatják, a mi aztán a fejedelem nevében le fog foglaltatni. Hiában, ha valamire akarunk menni, nagyban kell játszanunk s nem szabad bizalmatlanságot mutatnunk. A lefoglalás s annak föltételei természetesen Couza herczeggel előbb tisztába hozattak. Az árulás

Kanta-Kuzen galaczi prefektus müve. Couza a dologban ártatlan.

E levelében Klapka tábornok, a kémekre vonatkozva, kik minden oldalról körülveszik, azon sejtelmének is ad kifejezést, miként épen nem lehetetlen, hogy tőrt vetnek lába alá s egy jó hátszurással tisztelik meg (hogy ilyesmi tervben volt, az alább ki lesz mutatva) s ez esély lehetőségét tekintve, nehogy az ottani dolgok szálai kezünkből kiessenek, felszólitott, gondoskodjunk eleve, hogy ki által akarnók őt ez esetben a hadműködések vezetésében helyettesiteni s azt is tanácsosnak tartaná, ha Puky Miklós lassacskán utra készülne, miszerint a feladatnak reá háruló részét kezébe vehesse; mert a körülmények olyanok, hogy nem lehet előre tudni, mely perczben s mi módon lehetünk cselekvésre kényszeritve.

A Cavourhoz intézett levél, melyre fentebb hivatkozás van, eképen szólt:

Klapka tábornok — Cavour grófnak Turinba.

Galacz, 1860. deczember 8.

November 17-én hagytam el Nápolyt, de a rossz idő által a tengeren feltartóztatva, ide csak tegnap érkeztem meg. Már Konstantinápolyban értesültem három hajónknak a Duna torkolatánál történt lefoglalása s a más kettőnek osztrák hadihajók által felügyelet alatt tartása felől. E kellemetlenség módositja ugyan eljárásunkat s némely barátainkat kissé le is hangolta, de terveinken csak annyit változtat, hogy ápril vége előtt a cselekvésre készek nem leszünk. A helyzet nehezebbé vált, de teljességgel nem reménytelen. Azt hiszem, hogy találkozásom a herczeggel a dolgokat helyükre hozza s véget fog vetni a félreértéseknek, melyek ekkorig működésünkben fennakadást okoztak. Couza herczeg, miként egy velem közlött sürgönyből értesültem, élénken ohajt velem találkozni. Veleménye nevezetes mértékben módosultnak látszik. Okom van tehát jó eredményt várni a találkozástól, minthogy Cerruti és Place urak által támogatva leszek.

Ime az, a mit a herczegnél kieszközölni akarok:

1. Hogy nekünk alkalmas időben a tavalyi 20 ezer fegyver egy részét átadja, az első két hajó rakodványával egyetemben, melyet itt előleges állapodás szerint a fejedelem nevében lefoglaltatunk.

2. Hogy azonnal raktárakat alakithassunk a kölcsönös egyetértéssel megállapitandó helyeken,

3. Igéretet, hogy semmikép sem fogunk akadályoztatni a rendelkezésünkre álló magyar elemekből titkon csapat-osztagokat alakitani, melyekre a határ átlépése végett szükségünk van.

4. Megegyezést s a kellő előkészületeket, hogy ujra s biztosan kezünkhöz kaphassuk a török hatóságok által Szulinánál lefoglalt fegyvereket, melyeket ideiglenesen Konstantinápolyba vagyunk kénytelenek visszaküldeni.

A kellemetlenséget azon kereskedő-ház csacskasága (indiscretion), melyhez a fegyverek utasitva voltak, és a galaczi prefektus túlbuzgósága (nehogy árulást mondjak) okozta. Az én véleményem, mint azoké is, a kik által környezve vagyok, az, hogy kellemetlenségeinkben a fejedelemnek semmi része sincs.

Fogadja stb.

(Aláirva) Klapka.

(Francziából forditva.)

*

Klapka tábornoknak, miként fentebbi levelében említi, csakugyan alapos oka volt hinni, hogy Couza véleményében kedvező változás jött közbe, mert a rendelkezésemre álló iratok közt egy eredeti távsürgönyt találok, melyet Couza fejedelem Place franczia konzulhoz intézett s mely Klapkával Galaczban közöltetett. E sürgöny ekként szól:

»Bukarest, 1860. deczember 3. Place Viktor urnak Jassyba. — Nagyon ohajtom a kérdéses urat (Klapka) látni azonnal megérkezése után. Kezdek tisztábban látni a kérdésbe, melyről legutóbb Önnel szólottunk s azt hiszem, hogy daczára az elkövetett indiscretiónak, elvégre is egyetértésre jutunk (nous finirons par nous entendre).

(Aláirva) Országló herczeg.« (Prince régnant.)

Ugy látszik azonban, hogy e kedvező véleményváltozás nem soká tartott, miként az itt következő három távsürgöny mutatja:

1. »Bukarest, 1860. deczember 17. Place franczia konzul urnak Jassyba. — A minősithetetlen fegyverküldés s azzal kapcsolatos dolgok által vádaknak s gyanusitásoknak vagyok kitéve. A német sajtó már féktelenkedik ellenem s az olaszok és magyarok pajtásának (compère) állit. Már intézkedéseket tettem a végett, hogy az ellenkezőt bizonyitsam be, mert elkoboztattam a Galacznál partra szállitott fegyvereket s megerősitettem határaimat. Most már egy ügyes jegyzékre van szükségem konstantinápolyi ügyviselőmhöz, mely jegyzék a mellett, hogy hitvallásomat, nehézségeimet s zavaraimat megmagyarázza, egyszersmind felhivja a török kormány figyelmét az olaszok és magyaroknak Konstantinápolyban s Törökország bolgár tartományaiban történő csoportosulására s a

könnyüségre, melylyel a fejedelemségekbe átjöhetnek. Reá kellene egyuttal mutatni a seregszaporitás esetleges szükségére is. Senkit sem ismerek, ki e jegyzék elkészitésére alkalmasb volna, mint Ön s azt Öntől mihamarabb igénybe is veszem. Az osztrákokhoz már panaszt intéztem a hanyagság miatt, melylyel határaikra felügyelnek.

(Aláirva) Prince régnant.«

2. »Bukarest, 1860. deczember 18. Place franczia konzul urnak Jassyba. — Az egyént inkább Jassyban akarom látni, Önnek jelenlétében. Nem ajánlhatom eléggé az óvatosságot, mert tudom, hogy még saját cselédeim közt is osztrák kémek vannak. Fel lettem szólitva kormányaik nevében, minden hatalmak bukaresti képviselői által, még a francziát sem véve ki, hogy megtegyek mindent, miszerint a magyarok s olaszok terveitől minden remény elvétessék; s értésemre adatott, hogy a fegyverérkezés ténye után szükség, hogy semlegességemet bebizonyitsam. Corn (Klapka) jelenléte Jassyban s Bukarestbe menetele fennhangon kürtöltetik a magyar klubbokban. Önvédelmem végett (à mon corps défendant) kénytelen leszek intézkedésekhez nyulni, hogy megmentsem az országot a csapásoktól (calamités), melyekkel vigyázatlanságuk (imprudence) fenyeget.

(Aláirva) Prince régnant.«

3. »Bukarest, 1860. deczember 22. Place Viktor franczia konzulnak Jassyban. — Hivatalos kutfőből értesülök, hogy bizonyos Kammerloher nevü horvát, ki osztrák szolgálatban van alkalmazva, egy horvát bandával megérkezett vagy érkező félben van a fejedelemségekbe, azon föltett szándokkal, hogy a kérdéses egyént (Klapkát) s több társát meggyilkolja. Tudósitom Önt e felől, miszerint neki a legnagyobb óvatosságot ajánlja. — A magyarok mindannyian minden tartózkodás nélkül kinyilatkoztatták vallomásaikban, hogy a végett jöttek hozzánk, miszerint magukat a kérdéses egyén parancsnoksága alá helyezzék. Be van bizonyitva, hogy ezek az urak semmi kevesebbet nem akartak, mint azt, hogy e fejedelemségek területét müködési alapul használják, daczára a semlegességnek, mely e fejedelemségek üdvének egyedüli biztositéka. A nagy mennyiségü fegyverek megérkezése, kapcsolatban nagyszámu magyaroknak egyidejü érkezésével, kétségtelenné teszi, hogy ha tervük sikerül, a fejedelemségeknek osztozniok kellett volna sorsukban. A terv merész s nem volt a siker látszata nélkül. Minő csinos pár-darab Garibaldi sziczíliai expeditiójához; azon csekély különbséggel, hogy korunk történelmének e nagy alakja az olasz föld egy részébe hatolt be a nemzet felszabaditása végett, mig a magyarok idegen elem segitségével, melyet akaratja ellenére sorsuk részesévé tennének, akarták nemzetiségüket megalapitani. Oly terv, mely egyrészt Syllára, másrészt Attilára emlékeztet. Rettegésemben még most is szakállamba nevetek fölötte.

(Aláirva) Prince régnant.«

E fordulat nyomán vettük a következő tudósitásokat:

Klapka — Kossuthnak.

Jassy, deczember 22. 1860.

Csak nehány szót e biztos alkalommal, és pedig, hogy Önt értesitsem, miszerint itt minden elveszett s ügyünk el van árulva. Már csak azt igyekszem menteni, a mi még menthető a romokból. És lehetőleg meg akarom akadályozni, nehogy Erdélyben mészárlásokra kerüljön a dolog, mire ellenségeink: az osztrákok s az oláhok, minden előkészületet megtesznek.

Követve egy csomó horváttól, kik meggyilkolásomra vannak felfogadva, nem tudom, megmenekszem-e gyilkoló késüktől? — de ez semmiesetre sem tart vissza abban, hogy mindaddig itt maradjak, mig csak valami menteni és remélni való van.

Couza tökéletesen ellenünk fordult, — méregből, a miért csendjéből kizavartuk; boszuságból, a miért Magyarországon uj életre ébredtek és dühből, a miért nem ajánlottuk fel neki legalább is Erdélyt.

Kérem tüstént utasittatni az otthoniakat, hogy ne küldjenek ide többé senkit. A már itt levők, miután ez időtájt többé nincs hajójárat Galaczba, az egész telet itt lesznek kénytelenek átnyomorogni; sőt félő, hogy ha Couza még jobban el hagyja magát félénkiteni, ki is adja őket az osztrák határhatóságoknak.

Igen hosszu és kimeritő levelet irtam Laczinak, oly kéréssel, hogy azt Önnek is azonnal eljuttassa.

Couza elpártolásában és elbátortalanodásában legnagyobb része van az osztrák és az angol tiltakozásoknak; ez utóbbiaknak még jóformán nagyobb, mint az elsőknek.

Ha megóvja éltemet csillagzatom, ugy február közepén látjuk egymást Londonban.

Reményeim java, fájdalom! oda van. Összes terveink, ha csak valami rendkivüli körülmény közbe nem jő, meg vannak hiusulva stb.

(Aláirva) Klapka.

(Németből.)

Klapka — Teleki Lászlónak.

Jassy, deczember 22. 1860.

E levelet rendkivüli, bár igen költséges uton küldöm, azon reményben, hogy még idejekorán érkezik, miszerint tartalmával további határozataitokra befolyást gyakoroljon.

Konstantinápolyba nem mennek többé hajók. Csak két ut van előttem a visszatérésre. Ezek közül melyiket fogom válasz-

tani? — még bizonytalan. Mindenek fölött kötelességemnek tartom, mielőtt innen elutaznám, benneteket tapasztalataimról s az itteni dolgok állásáról lelkiismeretesen értesiteni.

Hogy ide jöttem, — semmiesetre sem bánom meg. Bárminők legyenek is következményei, — az az egy áll, hogy az én idejövetelem nélkül tönkre ment volna az a kevés kilátás is, a mi most még fönnmarad számunkra, és a mi sokkal fontosabb: mindannyian továbbra is megmaradtunk volna illuzióinkban, melyek pedig későbbi tevékenységünkre a legkárosabb befolyással lehettek volna.

Kezdem a galaczi árulás elbeszélésével.

A génuai Balduino-ház, mely a hajókat megrakodta, a szállitó-levélben tudatta a galaczi czéggel (Gerbolini), melyhez a hajók czimezve voltak, hogy az áruk továbbitásáról, a vitel és további fuvar költségeiről Cerruti fog gondoskodni, ki egyenesen e czélból megy Galaczra; arra az esetre azonban, ha Cerruti nem érkeznék meg idejében, legjobb lesz, bizalmas uton, a moldvai hatóságokhoz fordulni. Kitől ered ez a luminosus ötlet? — nem tudom; elég az hozzá, hogy a galaczi ház, mely még e széles utasitásokhoz sem vélte magát pontosan tartani kötelesnek, alig kapta meg a szállitó-levelet, mikor már Galacz praefektusa — egy sokpróbás osztrák-érzelmű »jómadár« — tudósitva lőn felőle.

Kantakuzen-nak — igy hivják a praefektust — nem is volt sürgősebb tennivalója, mint a szállitó-levélről, melybe be voltak jegyezve a hajók és kapitányaik nevei, négy másolatot készittetni s e másolatokat a fejedelemségekben levő osztrák consuloknak s a tulcsai török kormányzónak — ki egyszersmind a Szulina-torkolat felügyelője — azonnal megküldetni. Igy minden és egyszerre (szegről-végre) el volt árulva, még Morin (Matheidesz) és Zglinicky megérkezte előtt. Erre három hajónak azonnal vissza kellett fordulni, ama másik kettőnek rakodmánya pedig, mely a Szulina-torkolaton már régen beuszott s most Galacz előtt áll, a fejedelemmel előlegesen történt megállapodáshoz képest, látszólag lefoglaltatott.

A többit tudjátok Karacsay által. Az az egyetlen és szomoru vigasztalásunk lehet, hogy a vállalat kudarczának nem mi vagyunk okai, hanem a génuai megbizottak.

Mi egyéb ért még Galaczon és mit határoztunk ott? — tudjátok legutóbbi levelemből. A hirek, melyeket Z. és L. Jassyból hoztak, nem voltak kedvezők. Már-már ott állottam, hogy élve a Konstantinápolyban menő utolsó hajóval, visszatérek nyugotra, midőn Place és a fejedelem sürgető táviratai eltökélésem megmásitására s az ideutazásra birtak. Annál inkább tettem ezt, mivel a nyelvmesterként hosszabb idő óta Galaczban lakó Berzenczey beszédjéből azt vettem ki, hogy itt az elégnél is több elemet találhatok, melyek segélyével a legbiztatóbb kilátások között kisérthetem meg a szerencsét, melynek előkészitése végett ide-

jöttem. — A székelyföld nyomora már évek óta arra kényszeriti népének jelentékeny részét, hogy az otthont elhagyva, itt keressen az oláhok között munkát és kenyeret. A két fejedelemségben lézengenek közülök vagy 40,000-en. Nem kellett volna tehát egyéb, csak a fejedelem részéről némi jóakarat s a hatóságok részéről egy kis rokonszenv.

A mi ez utóbbiakat s kiváltképen a felsőbb rétegeket illeti: már Galaczon volt bőséges alkalmam meggyőződni róla, hogy rájuk semmi körülmények között sem számithatunk. Nemcsak hogy kevés hajlandóságot éreznek irántunk, de ezen felül bármi árulásokra azonnal készek. (Megmutatta Kantakuzen Galaczon.) Reszketnek az orosztól, félnek az osztráktól, — minket pedig gyülölnek. Különösen kétségbevonják jogunkat Erdély birtokára s ezen országot tőlünk elannektálni: még a legmérsékeltebbeknek is elve és vágya. Ezen uraknak reménykedése körűlbelül oda megy ki, hogy ha majd Austria is, Magyarország is, elégségesképen elvérzettek, akkor Erdély, s talán a Bánság is, érett gyümölcsként fog lábaik elé hullani. Szó sem lehet róla, hogy mi ezekkel egymást megértsük; hisz ezek nem a józan észre hallgatnak, hanem a vak, buta szenvedélyre. — A közép osztályok s a nép jó, de miveletlen, nyers, s igy eszméletlen szerszám a vezérek kezében.

Mindezen ellenségesség azonban az oláh hatóságok és politikusok részéről mitsem tenne, csak Couzában volna meg az a jó irány, melyet az elmult évben mutatott! De, fájdalom, az idők változtak. Couza tavaly a nép emberének szerepét adta, ki el van szánva semmi viszonyok között származását meg nem tagadni: ma sokkal kényelmesebben érzi magát (à son aise) a trónon, semhogy más népek szerencséjeért és jóvoltáért valamit koczkáztasson. Uralmának megszilárditása, önfenntartás s az ehhez első sorban megkivántatott egysége a két fejedelemségnek: ezek azon gondolatok, melyekkel ő most kizárólag foglalkozik. A mult esztendőben azt irta a császárnak (Napoleonnak), hogy nézeteinkben osztozik s azok keresztülvitelében keresi saját országának is üdvét és jövendőjét: ma hallani sem akar rólunk és terveinkről, s bár engem szivesen fogadott, bizonyára pokolra kiván bennünket. A mint egyesektől tudom, ő nem nagyobb barátja ügyünknek, mint akár corrumpált hivatalnokserege, és ez ellenszenvét még fokozza Lajos iránt táplált elfojthatlan, mély gyülölete. Ő jelesül ugy adja elő, hogy Lajos által 48-ban nagyon rosszul fogadtatott, sőt bántalmaztatott (insultirt). Mi igaz ebben? — nem tudom.*)

---

*) Röviden és kereken szólva, ebben egy szó igaz sincs. — Én Couzát, tudtomra, soha életemben nem láttam, s 1848-ban még csak

E reánk nézve különben is sulyos helyzethez járult most még a galaczi eset, mely a fejedelem számára kutforrásává lőn egy csomó fenyegető jegyzéknek és tiltakozásnak Austria és Anglia részéről. Ez kiölhette belőle az utolsó csepp jóakaratot, a mi még tán benne lehetett.

Igy mi egyszerre »bêtes noires«-jai lettünk a román hatóságoknak, kamaráknak és ezekkel együtt a fejedelemnek, kik most egyesült erővel arra törekesznek, hogy Austria haragját lecsöndesitsék s többé neki panaszra okot ne adjanak. El nem képzelhetem, miként lehessen terveinket ily szolgai, kislelkü politikával összhangzásba hozni. Azért én fel is hagyok minden reménynyel, hogy ezen a talajon valaha egyebet arathassunk csalódásnál és árulásnál. A körülmények javitására mindent elkövetünk Place franczia consullal, kinek a fejedelemre oly olhatározó befolyása van, — de hiába! Minden lépésnél uj akadályba, uj árulásba ütközünk. A fejedelem annyira fejét vesztette már, hogy ma reggel kiadta a rendeletet, Erdélyből ujabban érkezett husz fiatal embernek a határra visszatolonczozására. És ez alkalmasint foganatosittatott volna is, ha az itteni miniszterelnök elég korán nem értesit bennünket s a lakosság Bakauban, hol a szerencsétlenek tartózkodnak, egyenesen meg nem tagadja kiadatásukat. Kérlek, juttassatok sürgős utasitásokat otthoni barátainknak, hogy gondoskodjanak ellenintézkedésekről. Máskülönben a határon átjövők azt koczkáztatják, hogy vagy kiadatnak vagy internáltatnak valami nyomorult vidékre a Pruth mellé. Ha Couza tovább megy vakságában s az osztráktól való esztelen félelmében, ez itt nemsokára véres összeütközésekre vezethet. Fájdalom, még maga az ő bukása sem használna nekünk, mert utódja nyilván még ő nála is rosszabb volna s mi az eső elől csak a csurgó alá jutnánk.

Egy szóval: ebben az országban s ezzel a néppel nem lehet valami komoly dologra vállalkozni s valami komoly dologra előkészületet tenni. Elhatározottnak látszik, hogy magyarok és oláhok között ne jöhessen szövetség létre. Az egyetlen, a mit még tehetünk, az: megmozditani minden követ, hogy ne ismétlődjenek a mészárlások, mint 1848-ban történt. Ez és itt levő hadi szereink megmentése jelenleg az én egyedüli feladatom. Mihelyt e czélomat

---

azt sem tudtam, hogy a világon van. Ha azonban (miről tudomásom nincs) Couza netalán tagja volt azon oláhországi küldöttségnek, mely Pesten járt, hogy az oláh menekvők számára vendégszeretetet s pártfogást kérjen, nem mondott igazat, ha azt állitotta, hogy e küldöttséget rosszul fogadtam vagy épen bántalmaztam. A legszivesebben fogadtam s e szives érzésnek a menekvők irányában tettel is megfeleltem. Határozottan el kell magamtól ez alaptalan gyanusitást háritanom.

Kossuth.

P l a c e segélyével elértem, jó csillagzatomra bizva magamat, visszaindulok Konstantinápolynak.

Ismétlem kérésem: otthoni barátaink azonnal értesittessenek a dolgok folyásáról, nehogy hiu reménységekkel biztatva magukat, oly eseményeket idézzenek elő, melyek hazánkat mondhatatlan szerencsétlenségbe és romlásba sodornák. Kilátásaink most tizedrésznyire sem oly kedvezők, mint 59-ben voltak, miért is, ha következetesek akarunk maradni, az akkori jelszóhoz kell most is magunkat tartani. Magyarországban nincs fegyver s ez időszerint nem is látok módot e hiányon segithetni. I l y k ö r ü l m é n y e k k ö z ö t t f e l k e l é s r e g o n d o l n i, m i g a s e g é d c s a p a t o k a D r á v á h o z n e m é r t e k, b ű n v o l n a, melyhez mi bizonyára nem nyujtanánk segédkezet.

Mindezt azért irom, mert nem tudhatni, mit hoznak reám a legközelebbi napok. Legalább ti tudjátok, mint éreztem és gondolkoztam a jelen körülmények között.

Ennyit mára s talán több hétre is, mert mig Konstantinápolyban nem leszek, már többször nem irhatok.

Ha a mellékletet elolvastad, küldd el Lajosnak. — E levélből a szükségest közöljétek C a v o u r r a l és F a r i n i v a l. Kötelességünk tiszta bort öntenünk poharukba.

(Aláirva) Klapka.

U.-i. E perczben veszem a hirt, hogy Bakanba ujabb csapat magyar érkezett. Nincs hát kétség: erre nézve a »mot d'ordre« barátainktól származik. Ez elhamarkodás s csak jobban compromittálja a helyzetet. Hajók már nem járnak Galaczba s e szegény fiuk a telet itt lesznek kénytelenek átnyomorogni. Irjatok azonnal haza, hogy a mozgalomnak már vége legyen.

(Berekesztésűl még szórul-szóra közöltetik az, a mit C o u z a fejedelem P l a c e franczia consulnak a K l a p k a meggyilkolására törő K a m m e r l o h e r-féle horvát banda felől távsürgönyzött.) *)

(Németből forditva.)

*

Igy itélt a helyzet felől K l a p k a tábornok 1860. évi deczember 23-án. Ugy látszik azonban, hogy a következett napokban biztató fordulat adta magát elő, mert mielőtt sze-

---

*) Hogy mikép végződött ez a dolog? arról Klapkának Konstantinápolyból 1861. január 22-kén irott levelében a következőket találom:

»Az osztrák ostoba orgyilkossági kisérletek — a mint itt beszélik — a banda főnökének, Kammerlohernek meggyilkolásával érték tragicus végöket. Mondják, hogy Kammerloher a maga idejében közbecsülésben álló liberalis ember volt, kit csak a nyomor vitt reá, hogy az osztrák titkos rendőrség szolgálatába álljon. Kár érte.«

mélyesen találkoznék Couza fejedelemmel, indittatva érezte magát, neki 1861. január 5-én egy terjedelmes emlékiratot benyujtani.

Ez emlékiratban bevezetésül a tábornok ott vette fel az ügy fonalát, a hol 1859-ben hagyatott.

Emlékeztette a fejedelmet, miszerint akkoron terveink közlését kedvezően fogadva, osztozott azon nézetben, hogy érdekközösség forog fenn a Duna tág völgyében elszórt szláv, román és magyar államok közt s hogy ha a dunavölgyi népek nem akarják a szerencsétlen multat megujulni látni, kötelességük kölcsönös loyalitással egyetértésre jutni, miszerint egy jobb jövendő felé az utat előkészitsék.

E meggyőződést akkoron a fejedelem Napoleon császárnak is kifejezte egy levélben, melynek átadását Klapka tábornokra bizta.*)

Terveink valósitásának czéljából akkoron meg lett állapitva, hogy Couza fejedelem nekünk megengedi az egyesült fejedelemségek területén összeköttetéseket szervezni Magyarországgal, miszerint a számitásban volt felkelésre való tekintettel, határainkra juttathassuk a fegyvereket, melyekre szükségünk volt.

Mi pedig köteleztük magunkat, hogy a fejedelemségek semlegességét nem compromittáljuk s minden lépésünknél a legóvatosabb elővigyázattal járunk el. Egyszersmind a magyar korona országait lakó különféle nemzetiségek s különö-

---

*) 1859. márczius 29-én Napoleon császárhoz intézett e levél tartalma következő volt:

»Sire, volt alkalmam Klapka tábornokkal találkozni s vele megbizatásának czélja felől értekezni.

Megfontolván a kérdéseket, melyeket elömbe terjesztett, nem lehetett, hogy főleg saját hazám érdekeinek szempontjából ne csatlakozzam a tervhez, mely már Felséged helybenhagyását megnyerte.

Megbiztam a tábornokot, hogy értesitse Felségedet részletesen a köztünk megállapitott pontok felől, melyeknek a midőn a körülmények megengedik, okos és erélyes végrehajtása minden dunai államok sorsát véglegesen biztositandja.

Kérem császári Felségedet stb.

(Aláirva) Couza.«

(Francziából.)

sen a román nemzetiség kielégitése czéljából közlöttük politikai programmunkat, mely széles alapokra fektetve, teljes mértékben kiegyeztette az előbb ellentétes igényeket.

A fegyverek érkezőben, magyar légiók Olaszországban alakulóban voltak s mi terveink valósitásának előestéjén valánk, midőn a villafrancai béke tevékenységünket beállitotta s minket kedves terveink végrehajtásának jobb időkre elhalasztására kényszeritett.

Azonban a lökés meg volt adva; Olaszország nem elégedett meg Lombardia felszabaditásával; fokozott erélylyel folytatta egységesitésének munkáját; Közép-Olaszországot lakosainak egyhangu ohajtása Piemonttal egyesitette s Nápoly és Sziczilia, Garibaldi merész kezdeményezése által, a Bourbonok kezéből kiragadtatott.

Ilyen volt a helyzet, midőn egyrészt, nehogy a mozgalom vezénylete kezeiből kisikamolják, másrészt hogy keletkezésében megtörje az Olaszországot veszélylyel fenyegető idegen erőt, mely Austria sugallata alatt Lamoricière tábornok által szerveztetett: a szárd kormány kényszeritve látta magát, kardját ujra mérlegbe vetni, a pápai tartományokat elfoglalni s Nápolyt megszállani, miszerint ott a küzdelmet a nemzeti jog előnyére eldöntse.

E határozott lépés Austria avatkozását vonandotta maga után, ha (a minek meghiusulását előre látni nem lehetett) a varsói congressus az éjszaki hatalmak egyetértésére talál vezetni.

Ekkor volt, hogy a mult háboru alkalmából Napoleon császár és Viktor Emánuel király auspiciumai alatt alakult s létezni azóta soha meg nem szünt Magyar Nemzeti Igazgatóság tagjai Olaszországba hivattak.

Turinban közölték velünk a helyzet komolyságát s megkérdeztek: vajjon Olaszország s Austria közti háboru esetén számithatnak-e reá, hogy Magyarországot részeltethetjük a harczban? — a mi a mellett, hogy Olaszországnak támaszt és segitséget, egyszersmind Magyarországnak a bizonyossággal határos kilátást nyujtana, hogy kivivja függetlenségét, mely után jogszerüleg áhitozik.

Feleletünk az volt, hogy a mint a közérzület elő van készitve, csak a szükséges eszközökkel kell ellátattatnunk,

miszerint általános fölkelést töressünk ki s hazánk egy végső döntő küzdelemmel az osztrák uralomtól örökre megszabaduljon. Hanem a baj az, hogy az ország fegyver nélkül van.

Erre kérdeztek: vajjon még nindig számithatunk-e Couza fejedelem jóakaratára s különösen engedelmére, hogy a fegyvereket, melyekre szükségünk van, a fejedelemségeken keresztülvihetjük?

S itt Klapka tábornok, az igazsághoz hiven, már csak saját személyére szoritkozva, megemliti, miként ő volt az, ki a kedvező jelentésekre, melyek a fejedelem jóindulata felől nem szüntek meg hozzá érkezni s még inkább a köztük 1859-ben megállapitott viszonyra támaszkodva, e kérdésre a leghatározottabb igennel válaszolt.

Előadja ezután, hogy ennek folytán tekintélyes mennyiségü fegyverzet lett utnak inditva, mi pedig Dunyov ezredest biztuk meg, hogy keletre utazzék s élő szóval értesitse a fejedelmet az intézkedések felől, melyeket a körülmények sürgőssége tennünk parancsolt. Azonban Dunyov ezredes, ki akkoron Garibaldi seregében egy ezred élén állt, a volturnoi ütközetben életveszélyesen megsebesült. Más küldöttet kellett választanunk. E miatt értesitésünknek a fejedelem kezéhez gyors eljutása késedelmet szenvedett. De a fejedelem időközben Konstantinápolyba utazván, ott bizalmasan értesittetett ugy a kérdéses tények felől, mint a felől is, hogy a fegyverszállitmány már tengeren van; egyszersmind közvetett uton Jassyba is tudósitás küldetett, maga a tábornok pedig készületeket tett, hogy az utnak inditott hajókat közelben követhesse.

A galaczi ház (Gerbolini), melyhez a hajók czimezve voltak, nagy vigyázatlanságot követett el. Ennek daczára azonban a dolog nem jutott volna az osztrák ügynökök tudomására, a galaczi prefectus több mint kimagyarázhatlan magaviselete nélkül.

Ez a tisztviselő ugyanis a helyett, hogy egyenesen a fejedelemhez fordulna, rendeleteit kérné s azokat discretióval s lelkiismeretesen végrehajtaná, jónak látta a Gerbolini-ház által neki átadott árujegyzékről másolatot adni az osztrák consulnak s a tulcsai pasának.

Arról is bizonyitványok vannak, hogy legalább tizenöt nappal a hajók megérkezte előtt nemcsak a magas porta, hanem az osztrák internuntiatura is tudomással birt a hajók s kapitányok neveiről s a hajók tartalma felől.

E tényeknek értékük szerinti méltánylását a fejedelemre bizva, Klapka tábornok annak megemlitésére szoritkozik, hogy ez volt kutfeje a reánk hárult sajnálatos következéseknek s a fejedelemnek okozott kellemetlenségeknek, melyeket mélyen fájlalunk.

De nagy czélokat soha sem lehet nehézségek nélkül elérni. Mindent elkövettünk, hogy az előfordulható még sulyosabb kellemetlenségeknek elejét vegyük s a dolgokat kevésbé feszült helyzetbe tereljük.

Ma már el is mondhatjuk, hogy az incidens jóformán be van fejezve, a nélkül, hogy akármely kormány is compromittáltatott volna.

Ennyit a multról. A mi a jövőt illeti: még három hónap áll előttünk tavaszig. Ez bőven elég arra, hogy előkészületeinket a harcz megkezdéséhez nemcsak ujra munkába vehessük, hanem be is fejezhessük, föltéve, hogy pártfogását a fejedelem tőlünk meg nem vonja.

Itt a tábornok beleereszkedik Magyarország helyzetének rajzolásába. Elmondja, hogy az októberi diploma a dolgok állásán semmit sem változtatott s különös gondot forditott annak tisztába hozatalára, hogy a magyar nép mennyire távol van annak még csak gondolatától is, miszerint saját faja számára kiváltságok után áhitozzék. Minket, a M. N. Igazgatóságot, azért tisztel meg érdekeinek Európa előtti képviseltetésénél osztatlan bizalmával, mert tudja, hogy mi a faj-, nyelv-, valláskülönbség nélküli jogegyenlőség alapján állunk.

Nem mulasztotta el azt is constatálni Klapka tábornok, hogy Magyarország függetlenségi aspirátiói nem állnak támasz nélkül Európában. Kimutatta, mily hatalmas politikai és hadászati érdekek utalják az olasz nemzetet legbensőbb szövetségre az állami függetlenségre sovárgó Magyarországgal; ugy, hogy a mig csak Velencze kérdése olasz értelemben el nem döntetik, mi Olaszország támogatására biztosan számithatunk, de legalább közvetve, a francziák császárjának jóindulatára is számithatunk mind az élénk érdeklődésnél

fogva, melyet a császár a magyar nemzeti mozgalom iránt tanusitani meg nem szünik (a mi különben több rendbeli érdekek találkozásánál fogva természetes is), mind különösen azért is, mert a császár bőven megmutatta, mennyire szivén viseli az olasz nemzet érdekeit, melynek pedig nemzeti ujjászületésének s hazája függetlenségének befejezéséhez a magyar nemzet szövetségére oly szembetünő szüksége van.

S miután még futólag azt is megemlitette, hogy ha egyszer szabadságharczunk ujból megkezdetett, az angol nép rokonszenvére is biztosan számithatunk, melynek pedig akarata kormányának politikájára iránytadó befolyást gyakorol, — a tábornok a dunai fejedelemségek iránti helyzetünk fejtegetésébe tüzetesen bebocsátkozik.

Emlékezteti a fejedelmet, miként a Habsburg-ház már háromszáz éven át soha sem szünt meg arra törekedni, hogy majd uralmát, majd hatalmi túlsulyát a keleten egész a Fekete tengerig kiterjeszsze. Birni s német folyamnak nevezhetni a Dunát kutfejétől torkolatáig: ez kedvencz álma minden németnek. Ha egyszer Magyarország denationalizáltatott, elég lesz az osztrák császárnak e jelszót irni zászlajára, miszerint Németország egész erejére számithasson.

Egyrészről tehát a dunai fejedelemségek ép ugy, mint Magyarország, a németség terjeszkedése által vannak fenyegetve; másrészről pedig mindketten szláv néptenger által vannak körülvéve, a szlávság pedig nemcsak nem hanyatló, mint a vén Austria, de sőt szembetünő gyarapodást merit a panslavismus veszélyes eszméjéből, mely a század eleje óta folyvást tért hódit.

Hát akármely oldalra tekintünk, mindenütt közös veszélyt látunk, mely szükségkép szövetségre, kölcsönös védelemre utasit.

Ezek előrebocsátása után Klapka tábornok egymás ellenébe helyezi a mi programmunkat s Austria tendentiáit, miszerint a fejedelem választhasson, hogy a kettő közül melyikhez áll.

Mi: a népfelség elvére alapitott alkotmányt akarunk. Austria ellenben, mely az ugynevezett »isteni jog«-nak s minden abból folyó következéseknek, megtestesülése, egyenes tagadása a népfelség s nemzetiség elvének.

Mi: mind elvből s meggyőződésből, mind azért is, hogy a testvérgyilkos harczoknak örökre elejét vegyük, a fajkülönbség nélküli jogegyenlőséget akarjuk. Austria ellenben majd a németség uralmára törekszik, majd a magyar vagy más fajnak hizeleg, miszerint a fajokat egymás irányában féltékenységre huszitva, mindannyiát erőtlenné tegye s a »divide et impera« szabálylyal uralmát mindannyiuk felett megörökitse.

Mi: a lelkiismeret szabadságát s egyházi dolgokban minden vallásfelekezet önkormányzatát akarjuk. Austria ellenben népeit a jezsuitáknak szolgáltatja ki s concordatumok jármába füzi.

Mi: azt akarjuk, hogy a magyarok, románok, szerbek vére csak igaz ügyben, csak saját érdekeikért s csak ellenségeik ellen ontathassék. Austria az ő véröket patakokban ontja ki egyiknek a másik általi elnyomására s olasz testvéreinknek leigázására; mindenütt a reactiót szitogatja s a haladásnak csirájában való elfojtásáért harczol.

Mi: azt akarjuk, hogy hazánknak gazdag segélyforrásai csak a nép javára s a nemzeti jólét előmozditására használtassanak. Austria azokat saját nagyravágyásának érdekében utolsó cseppig kimeriti s a népet koldusbotra juttatja.

Végre, mi: őszinte barátságot és szövetségi köteléket akarunk hazánk s a többi dunavölgyi államok között. Austria uralmat akar fölöttük. Mi: vágyainkkal s reményeinkkel a szabadelvü kormányokhoz csatlakozunk. Austria a pápához s az önkényuralmu kormányokhoz csatlakozik a népek ellenében.

Ám válaszszon Couza a két programm, a két irány közt.

Ha minket támogat: hatályosan elősegitendi azoknak felszabaditását, kik Austria jármában szenvednek; ha minket magunkra hagy: az engesztelhetlen osztrák kényuralom megszilárditásának kezére játszik, mely meghasonlott szomszédait veszélylyel fenyegeti.

A választás nem lehet nehéz a két irány között.

A perczek rendkivül becsesek. Igaz, hogy a körülmények még nagy vigyázatot s óvatosságot parancsolnak, nehogy közös ellenségeink idő előtt felriasztassanak; de az idő sürget, hogy a válságra óvatosan ugyan, de erélyesen előkészüljünk s azért Klapka tábornok, remélve, hogy előadott

nézetei a fejedelemnél méltánylásra találandnak, kivánatainkat következőkben foglalja össze:

1. Bocsássa rendelkezésünkre Couza fejedelem kezénél levő fegyvereink egy részét, *) mint szintugy azokat is, melyek jövendőben számunkra a fejedelemségekbe küldethetnek. Magában értetik, hogy ez átbocsátásnak oly módon kellend eszközöltetnie, hogy a fejedelmet ne compromittálja. — Ami harczunk megkezdésének idejét illeti: ez a köztünk s az olasz kormány közt történt megállapodás szerint Olaszország kezdeményezésének van egészen alárendelve. Lehet, hogy e kezdeményezés nem valósul; de mert több mint valószinü, hogy megtörténik: tanácsosnak látszik, hogy a fegyverek átadása óvatos elővigyázattal mihamarébb megkezdődjék, miszerint a legelső jeladásra készen lehessünk.

2. Hatalmazzon fel e fegyvereknek és lövőszereknek saját költségünkre továbbszállitására határaink felé.

3. Hatalmazzon fel raktárakat alakitani, ugy e fegyverzet mint élelmi szerek számára, a kölcsönös egyetértéssel megállapitandó helyeken.

4. Engedjen szabad járás-kelést a fejedelemségekben azon hazánkfiainak, kik az országba visszatérni akarandnak.

Kötelezettséget vállalunk mindezen működésnél a legnagyobb óvatossággal eljárni s a fegyver ügyének kereskedelmi látszatot adni, miszerint ha a szükség ugy hozná magával, a fejedelem minket akármikor megtagadhasson (démentir), a ki egyszersmind folyvást tudomásban fog tartatni mindenfelől, a mi ugy a fegyverek mint az emberek körül történik, miszerint maga megitélhesse s elmellőztethesse azt, a mi kormányát compromittálhatná s biztos lehessen, hogy megegyezése nélkül semmit sem teszünk.

Klapka tábornok azon meggyőződését fejezte ki, hogy ha a fejedelem megengedné, hogy e határok között működhessünk, melyek nekünk elégségesek, őt pedig nem compromittálhatják: mi a sikert biztosnak tekinthetnők, a mennyire emberi dolgokban biztosságról szólani lehet.

---

*) Ez a francziák császárja által 1859-ben számunkra a fejedelemségekbe küldött fegyverekre vonatkozik, a melyekre nézve a köztünk s a Couza fejedelem közt kötött szerződés már fentebb közöltetett.

A gyülöletes járom alól felszabaditott dunavölgyi népek egyetértésre juthatnának s egy nagy dunai confõderatio lehetségessé válnék, mely minden tagja számára jólétet s függetlenséget biztositana.

*

Ilyen volt Klapka tábornok emlékirata. Lehet, hogy én egyetmást másképen mondottam volna, némelyekre pedig sulyt helyeztem volna, miket az emlékirat mellőzött; de hát Klapka a helyszinén volt, számbavette a körülményeket s azt tartva szem előtt, hogy némi működési szabadság Erdély szomszédjában reményeink valósulásának lényeges feltételét képezte: azt s akként tette, a mit s a mint legczélszerűbbnek itélt arra, hogy a közbejött szerencsétlenség által megzavart bizalmas viszonyt helyreállitsa.

Ez emlékirat 1861. január 5-én lett beadva. 8-án Klapka tábornok személyesen értekezett Couza fejedelemmel s ez értekezlet eredményeül a tábornok által velem közlött irományok közt a következő okmányt találom:

Jassy, 1861. január 9.

Szerződés. (Convention.)

A Couza fejedelem ő Fensége és Klapka tábornok közt kedden, 1861. január 8-án történt találkozás alkalmával a következők lettek megállapitva (convenu):

A fejedelem megegyezik, hogy fegyverek és lövőszerek szállittassanak az egyesült fejedelemségeken át Magyarország számára. Miszerint azonban minden indiscretiónak és félreértésnek eleje vétessék, világosan kiköttetik, hogy e szállitmányok jövendőben akként fognak intéztetni, mintha azon fegyvermegrendelésnek következményei volnának, melyet a román kormány hivatalosan tett s a franczia kormány elfogadott. A hajóknak tehát franczia kikötőből kellend megindittatniok s a fegyverek oly módon fognak szállittatni, miszerint ki lehessen mutatni, hogy a császári kormány által vannak küldve a tett megrendelések következtében.

A megérkezendő mennyiségek nem levén ellenőrizhetők, látszólag (ostensiblement) a fejedelem ügynökei által fognak a feje-

delemségekben átvétetni s az ő rendelkezésére bocsáttatni. Ő Fenségére tartozand a szállitás módjai felől gondoskodni, az erdélyi határ szomszédságában kiszemelendő raktárak helyiségeihez. A fejedelem tetszésétől függend e végett akár a katonai szekerészetet alkalmazni, akár pedig a Klapka tábornok által felfogadandó lovakat, szekereket s mintegy harmincz embert használni, a melyek és a kik azonban az egész működés tartama alatt mindenben a fejedelem rendelkezésére fognak állani.

A raktárak különböző helyeken, nevezetesen Oknán és Slanikon fognak alakittatni, hol létezesük igen könnyen palástolható, s más oly helységekben, hol alakitásuk hasznosnak és tanácsosnak fog itéltetni.

Tekintve az események valószinü sürgősségét, a fegyvereknek a raktárakhoz szállitása megérkezésük után oly hamar fog eszközöltetni, a mint csak lehetséges. Időközben a fejedelem megegyezését adja, hogy előzetesen egy rész odaszállittassék az 1859-ben küldött fegyverekből, melyeket a császár ajándékban adott volt.

A mint az idő elérkezendik, hogy a fegyverzet a határon átvitessék, a fejedelem fog határozni az e végre alkalmazandó módok felett s nem fogja ellenezni, hogy kis csoportokban magyarok jőjjenek át szekerekkel a határon, az átszállitásban segiteni.

Világosan kiköttetik, hogy az egész működés alatt egy fegyver, egy ember sem fog mozgásba tétetni s általában semmi sem fog eszközlésbe vétetni a nélkül, hogy a fejedelem előlegesen ne értesittetnék s megegyezését ne adná. Folytonosan tudomásban fog tartatni minden felől, a mi készülőfélben van, miszerint maga szabhassa meg az óvatosság határait, melyeket áthágni meg nem engedhet.

Ha valamely fegyver- és lövőszerszállitás történnék azokon kivül, a melyek franczia kikötőkből indulandnak, az kirekesztőleg a megrendelők koczkáztatására s veszélyére történtnek fog vétetni s fölfedezés esetén a fejedelem által megtagadtatik (seront démentis). A fejedelem csak azokat fogadandja el, melyekhez előlegesen megegyezését adja, s mindig azon kikötés mellett, hogy ha felfedeztetnek, a fejedelem lesz az első, ki ellenükben föllép. Általában akként kell a dolognak vitetni, miszerint sohase lehessen a fejedelemre részeltetést reá bizonyitani; mert mind a két részre egyaránt hasznos, hogy a fejedelemségek a cselekvésen kivül maradván, menedékhelyül szolgálhassanak.

Semminemü magyar csapat nem fog a fejedelemségekben akár felfegyvereztetni, akár szerveztetni; mindazáltal azok, kik odamenekednének (chercher asyle), jól fognak fogadtatni, föltéve, hogy számuk a fejedelemnek tudomására legyen s a menekülők azon helyeken tartózkodjanak, melyek számukra ki fognak jelöltetni.

Azon támogatás viszonzásául, melyet a fejedelem e komoly körülmények közt a magyaroknak nyujt, ünnepélyesen kiköttetik a magyarországi és erdélyi románok előnyére, hogy ezek ugyanazon jogokat élvezendik, melyeket a magyarok s hogy nemzeti nyelvük használata mellett önkormányzattal birandnak egyházi és községi ügyekben.

Ezeken kivül a fejedelemségek és Magyarország közti határok egy vegyes bizottság által fognak szabályoztatni, melynek feladata leend mind a két félre nézve előnyös határvonalakat kitűzni.

Ha Bukovina az egyesült fejedelemségekhez kivánna csatoltatni, a magyarok kötelezik magukat ennek valósitását ugy anyagilag, mint erkölcsi segélyük által előmozditani.

Végre, ha az egyesült fejedelemségek teljes függetlenségére a kedvező percz elérkeznék, a magyarok erő-segitséget adnának a fejedelemnek; *) hasonlót tennének azon esetben, ha a fejedelem e támogatást más esélyek alkalmával hasznosnak itélné.

Kelt mint fentebb.

(Francziából forditva.)

*

Ez egyezkedés megállapitásával *Klapka* tábornok a legjobb reményben hagyta el a fejedelemségeket. A Duna be lévén fagyva, utját Besszarabia és Dél-Oroszország sivatagjainak volt kénytelen venni. 1861. január

---

*) Én mindig azon meggyőződésben voltam, hogy a névleges souzerenitás, melylyel a porta a fejedelemségek fölött birt, a török birodalomra nézve kárral, veszélylyel jár. Erőforrásul a portának nem szolgál, ellenben a románok nemzeti önérzetét sérti s őket a porta ellenségeivé s adandó alkalommal ellenségeinek barátaivá, szövetségeseivé teszi, a nélkül, hogy ezen hátrányokért, veszélyekért az üres hangon s egy szót sem érdemlő, nyomorult, de a románokat érzékenyen bántó tributumon kivül semmi értékkel nem biró névleges souzerenitás legkisebb kárpótlást nyujthatna. Én tehát már azon időben, midőn Törökországnak előbb védencze, utóbb az európai diplomaczia által felkényszeritett foglya voltam, minden lehetőt elkövettem, hogy a török államférfiakat meggyőzzem, miként a portának érdekében áll a dunai fejedelemségek fölötti névleges felsőségről önként lemondani s ez által belőlük magának az orosz terjeszkedés ellen védőfalat biztositani, mig ha ezt nem teszik, arra kényszeritik őket, hogy az oroszra támaszkodjanak s védőgát helyett országutul szolgáljanak a török birodalom romlására. E nézetemet azóta az események végzelmesen igazolták. A török birodalom nem jutott volna haldoklásra, ha tanácsom meghallgattatik.

Ha tehát a szövegben közlött szerződés arra szoritkozott volna, hogy hazánk függetlenségének kivivása esetén nemzetünk erkölcsi befolyásának egész sulyával támogatni igérkezünk a fejedelemségek függetlenségi aspiratióit a portánál, ehhez én teljes erőmből hozzájárulni kész voltam volna; de tartozom magamnak azon kijelentéssel, hogy ezen túl, nevezetesen a fegyveres segitségig, kötelezettséget vállalni nézeteimmel ellenkezett.

21-én érkezett Odesszán át Konstantinápolyba, honnan a következő napon nekem ezeket irta:

»Utolsó levelem óta a körülmények kedvező fordulatot vettek s ujra minden jó kerékvágásba jutott. A fejedelem visszatért a tévutról, melyre a diplomatia fenyegetései szoritották s január 8-ka óta határozottan a mi oldalunkra állott. Az egyezmény, melyet vele aznapon megkötöttem, minket azon helyzetbe teszen, hogy Turinban adott igéretünket ápril közepe felé becsülettel beválthatjuk.

»Utolsó levelemnek tehát, mely egészen más körülmények közt iratott, nincsen értelme; csak azon egy pontot kérem erélyesen fentartani, hogy a hazából többé a határontúlra senki se küldessék ki, mert oly előkészületeket, a minőkre még három hónapon át szükségünk van, dob- s trombitaszóval lehetetlen keresztülvinni.«

Klapka e figyelmeztetésének mindjárt deczemberi levele vételével siettem, *Jósika* utján, eleget tenni, s *Komáromy Györgytől* csakhamar a következő válasz érkezett:

»Hiszem és remélem, hogy a dunai fejedelemségekbe átszállingolást tökéletesen meg fogjuk akadályozhatni, miután fölfedeztem s összeköttetésbe jöttem azon egyénnel, ki azt eddig leginkább előmozditotta. Neki szándoka jó s tiszta volt de ekkorig nem levén velünk kapcsolatban, félreértett hazafiságból ifjaink kimenetelét nagyon elősegitette; most ő is megtudván a rendeletet, a kimenetel meg fog szünni, egyes eseteket kivéve, miket meggátolni lehetetlen.«

E bajnak tehát a lehetőségig eleje vétetett. De az előnyösnek látszó változás *Couza* fejedelemnél, bennem bizalmatlanságot ébresztett s ezt *Klapkának,* fentebbi levelére adott válaszomban (feburár 6.) ki is jelentettem.

És a kedvezőbbnek vélt fordulat csakugyan nem sokáig tartott. *Klapka* 1861. február 17-ről hozzám intézett levelében e tárgyról már következőkép értesitett:

»A fejedelemségekben ujólag kedvezőtlen fordulat állott be. A Cogolniceanu-miniszterium kényszerittetett egy osztrák-érzelmü miniszteriumnak adni helyet. Sumulcea-

kit, az uj cultusminisztert, az egész világ osztrák ügynöknek ismeri. S mi volt a vád, melylyel a moldvai kamarák az előbbi miniszteriumot megtámadták? Az, hogy nyomorult három piaszter napi-segélyt adott az inséges magyar menekvőknek a Szereth völgyében! Ez mindent megmond. Hogyan bizhassunk ezen országban? miként várhassuk, hogy Couza minket támogatni fog?... Minden oldalról árulók által vagyunk körülvéve.«

Zglinicky ezredes, kit fentebb közlött utasitással *Dunyov* ezredes helyett a fejedelemségekbe küldöttünk volt, *Couza* herczeg felől saját gondos észleletei nyomán még sokkal kedvezőtlenebb meggyőződésre jutott.

A M. N. Igazgatóságnak adott jelentésében, miután eljárásáról részletesen számot adott, tapasztalatai tanulságát ezekbe foglalta össze;

»Ne higyjenek Önök Couzának. Ő Erdélyre s a Bánátra spekulál. Ugy Place franczia, mint Strambio olasz konzulnak minden tartózkodás nélkül ismételten kijelentette, hogy ő mint oláh fejedelem Erdélyről soha le nem mond; e bódult vágy által egész nemzete (legalább azon része, mely politikáról csak hallott is valaha) csordultig telitve van. Az oláh sajtó ugy beszél Erdélyről, mintha már oláh provinczia volna. Couza halálosan gyülöli a magyart, mert phanatikus dühvel dédelgetett vágyainak érdekei a magyar érdekkel engesztelhetlen ellentétben állanak. Couza Önökkel őszintén alkudni soha nem fog. Ovakodjanak is tőle, mert ha alkut szinlel, csak azért teszi, hogy titkaiknak s terveiknek szálai ki ne essenek kezéből; ha alkuszik, csak azért fog alkudni, hogy Önöket jobban elárulhassa (il ne traitera que pour mieux trahir). Isten őrizze Önöket attól, hogy Couzának higyjenek.«

Küldöttünk e felfogásának igazságát minden későbbi tudósitás, minden kutfőből, Bukarestből, Erdélyből, Bécsből, Párisból s ezer összevágó tény tökéletesen megerősitette.

Jegyzékbe is teszem itt, miként én egy évvel későbben (1862. január 18.) *Klapka* tábornoknak irott

levelemben határozottan kijelentettem, miként »soha sem fogok abba megegyezni, hogy politikánkban az oláh kormány jóakaratára számitsunk s azt titkainkba, szándokainkba beavassuk.«

Voltak, a kik a tapasztalt megcsalatások után sem szüntek meg magukat illusiókban ringatni s erre terveket épitettek, melyek otthon is, künn is, szomoru következéseket vontak maguk után. Nekem e kisérletekben nemcsak részem nem, de felőlük akkor, amikor történtek, még csak tudomásom sem volt.

*

A mi a fegyverfoglalás ügyének véglebonyolitását illeti: *Klapka* tábornok minden lehetőt elkövetett Konstantinápolyban, miszerint a fegyvereket rendeltetésüknek a helyszinén megtartsa.

A nagyvezérnek, ki barátunk volt, jegyzéket nyujtott be, melyben fölkérte, hogy a külügyminiszter szakmájába már különben sem tartozó ügyben vegye saját kezébe a rendelkezést s használja fel az önként kinálkozó halasztási módokat, miszerint a fegyverek legalább márczius végeig ott maradjanak, a hol vannak. Ezt igen könnyen eszközölhetőnek vélte, a nélkül, hogy a külhatalmak irányában legkisebb compromissiót vonna maga után. Mert a Duna jéggel levén boritva, a visszaszállitás rögtön ugysem volt eszközölhető s ha a nagyvezér egy bizalmas ügynököt küld titkos utasitásokkal a helyszinére, az könnyen eszközölheté, hogy az elszállitás az olvadás beálltával is márczius végeig késleltessék. Időközben *Couza* arra támaszkodva, hogy tekintve a fejedelemségek állapotát, neki fegyverekre szüksége van, ki fogná jelenteni kivánságát, hogy e fegyvereket megvehesse s ha ebbe a porta beleegyezik,

Couza fejedelem az ottomán kormány hajlamai felől megnyugtatva, magát felbátoritva érzendné arra, hogy e fegyvereket alkalmas perczben nekünk átadja.

Klapka tábornok e tervnél *Couza* jóindulatára számitott, melyet a január 8-án vele kötött egyezmény által akkoron még biztositottnak vélt. E bizalomról azonban, mint fentebb előadtam, csakhamar maga is kénytelen volt lemondani s igy alkalmasint jobban történt, hogy a fegyverek ott nem maradtak. De akármint legyen is ez, annyi tény, hogy bármennyire hajlandó volt volna is *Küprizli Mehemet* nagyvezér ez ügyben *Klapka* kivánsága szerint eljárni, azt a nagyhatalmak képviselői által reá gyakorolt nyomás miatt bajos volt volna koczkáztatnia. S emlékezetre méltó, hogy különösen az angol kormány volt az, mely képviselője: *Sir Henry Bulwer* által ellenünkben a legnyomasztóbb tevékenységet fejtette ki.

A lefoglalt fegyverek február vége felé visszaszállittattak Genuába. Erről *Strambio* bukaresti olasz konzul a következő távsürgönynyel tett Turinba jelentést:

»Bukarest, 1861. február 23. — Couza fejedelem tegnap este előttem oda nyilatkozott, hogy a fegyvereknek a tábornokkal történt megállapodás értelmében eszközlendő elszállitása iránt ismételve tett sürgetéseinek mindekkorig semmi gyakorlati eredménye nem lévén, daczára az általam mind Galaczon, mind Konstantinápolyban tett lépéseknek, szükségesnek látta a további késedelemnek véget vetni, miszerint saját felelősségét fedezze, s a fontosabb közös érdekeket compromissió veszélyének ki ne tegye, tehát elfogadta Bulwer angol követ ajánlatát, hogy a fegyverek egy Galacznál állomásozó angol hajón Szulináig, onnan pedig egy másik angol hajón Génuába visszaszállittassanak, hol aztán a tulajdonosoknak és szállitmányozóknak a fejedelem nevében át fognak adatni. Értesitem Galaczot és Konstantinápolyt.«

(Aláirva) Strambio.

Meg kell jegyeznem, miként *Strambio* consul az előfordult nehézségeknek mindjárt kezdetben elhárítására, állásánál fogva, igen sokat tehetett volna, de nemcsak semmit nem tett, sőt azokat irántunk épen nem barátságos magaviselete által tetemesen növelte. Ebben minden ez ügyre vonatkozó jelentések megegyeznek s a váratlan magaviseletet azon kutfőre viszik vissza, hogy *Cavour* gróf jónak látván nem *Strambio*, hanem *Cerruti Marczel* urat bizni meg, az első ezt nehezteléssel vette s a helyett, hogy a bizalmat, melylyel iránta *Couza* fejedelem viseltetett, *Cerruti* támogatására használta volna fel, inkább nehézségeket görditett utjába. »Il n' a fait qu'une chose: couler la mission Cerruti« — miként küldöttünk: *Zglinicki* ezredes magát egyik jelentésében kifejezte.

*

A fegyvereknek angol hajón történt visszaszállitása vitát idézett elő az angol alsóházban.

Felejthetetlen emlékü barátom: *Duncombe Tamás*. Finsbury nagytekintetü képviselője, ez alkalommal sem mulasztotta el szavát mellettünk a parlamentben fölemelni. 1861. ápril 23-án felirást (adress) inditványozott a királynéhoz: »rendelje el, hogy a ház elé terjesztessék a külhatalmakkal váltott minden levelezés bizonyos fegyvereket illetőleg, melyek a mult év vége felé szárd lobogó alatt Génuából a keletre szálittattak s a moldva-oláhországi kormány által lefoglaltattak; mint szintén, hogy a ház elé terjesztessék minden rendelet és levelezés, mely ugyanazon fegyvereknek a királyné Banshee nevü hajóján Galaczból Génuába visszahozatalára vonatkoznak.«

Nem vélek érdektelen dolgot tenni, ha az olvasót az angol parlamentben ez alkalommal előfordult nyilatkozatokkal megismertetem.

Duncombe fentebbi inditványát a következő észrevételekkel vezette be:

»Értesitettem a nemes lordot (a külügyminisztert), hogy szándékomban van ez inditványt megtenni, s azt kaptam válaszul, hogy a szóban forgó iratok nem közölhetők. Nem vagyok képes elgondolni, hogy minő okok indithatták a nemes lordot ez okmányok előmutatását ellenezni s észrevételeim nagy részét akkorra halasztom, midőn ez okokat hallani fogom. Most csak annyit mondok, hogy képtelenebb dolgot Nagy-Britannia kormánya nem követhet el, mintha oly értesitést tagad meg a brit parlamenttől, melyet idegen kormányoknak megadott. Egy szabad olasz parlamenttel uj korszak kezdődik a diplomatiában s én azt gondolom, hogy a nemes lord annál jobban fog cselekedni, minél inkább siet a diplomatia régi utját elhagyni s a külügyi hivatalt a poros pókhálóktól kitisztitani. Én azt vagyok kénytelen ténynek venni, hogy a kérdéses levelezések nem birják el a nap világát; különben a nemes lord nem vonakodnék azokat előmutatni. Én tudni kivánom, hogy miért avatkozott a nemes lord Magyarország s a fejedelemségek dolgaiba? Ha Olaszországnak megengedtetik, saját dolgai fölött tetszése szerint rendelkezni, — nem látom át, miért ne tehetne hasonlót Magyarország is? Miért kelljen Angliának avatkozásával akadályozni Magyarországot, hogy magát az osztrák uralom alól felszabaditsa? Az iratok, melyeknek előmutatását kivánom, bizonyságot fognak szolgáltatni, hogy a nemes lord Magyarországra nézve a nem-avatkozás mindazon elveit megsértette, melyeket Olaszországra nézve ő maga felállitott. A nemes lordnak nincs joga avatkozni, miszerint Magyarország Austriától függésben tartassék (to keep Hungary in subjection to Austria).«

Lord John Russell (külügyminiszter) előrebocsátja, miként nem osztozhatik azon nézetben, hogy a külügyminiszternek kötelessége a külhatalmakkal előforduló minden levelezést nyilvánosságra hozni. Ez sohasem volt szokásban, nagy alkalmatlansággal járna s viszálkodásokat vonna maga után. Azután beszédét ekkép folytatta:

»Finsbury tiszteletreméltó képviselője hibának tarthatja, hogy iparkodom Európa békéjét fentartani, de én ezt,

a mennyire tehetem, kötelességemnek ismerem, mert a béke fenntartását nemcsak Angliára, hanem egész Európára is nagyon fontos dolognak tartom s nagyon hibáznám, ha bármely oly okmányt tennék a ház asztalára, melynek nyilvánosságra hozatala a békés viszonyoknak bármely európai hatalmak közt megzavarását vonhatná maga után. A mi különösen a kivánt irományokat illeti: minthogy a tiszteletreméltó gentleman nem mutatta ki, hogy a ház asztalára tételük mi haszonnal járhatna, megelégedhetném annak kijelentésével, hogy nyilvánosságra hozataluk a közszolgálatnak kárára volna; annyit azonban hozzáadok, miként a kérdéses levelezés onnan eredt, hogy a szultán nagy alkalmatlanságára s a nélkül, hogy Couza legkevésbé is ohajtotta volna, fegyverek küldettek Génuából Moldva-Oláhországba. Sem a szultán tartományai, sem a fejedelemségek nem tartoznak Magyarországhoz. Nekem semmikép sem volt szándékomban Austria s Magyarország közé tolakodni. Ohajtom, hogy Austria kormánya s a magyar országgyülés kiegyezésre jussanak; ohajtom, hogy a liberális igéretek, melyeket Austria tett, bő mértékben beváltassanak s hogy másrészt a magyarok olyanoknak találhassák a vitatkozás-szabadságot s a személyes szabadság biztositékait, miszerint okuk legyen azon meggyőződésre jutni, hogy mostani királyuk uralkodása alatt megmaradhatnak. Ez azonban egyszerüen csak ohajtás. Én soha, semmikép sem elegyedtem az osztrák császár s a magyar országgyülés közt fenforgó kérdésekbe. A magyarok dolga megfontolni, vajjon érdekeik elő fognak-e mozdittatni s jogaik biztosittatni az alkotmány által, melyet az uralkodó nekik megajánlt. Reájuk tartozik elhatározni, vajjon megelégszenek-e jogaiknak s szabadságaiknak Austriával kapcsolatban élvezésével; de távol legyen tőlem kivánságaikat legkevésbé is korlátozni vagy függetlenségük utjába legkisebb akadályt gördíteni. Hanem fegyvereket gyüjteni egy szomszéd országban a végett, hogy az osztrák császár birodalma felzavartassék, ez már egészen más dolog. Bármennyire oktalannak látszassék is ez a tiszteletreméltó gentlemannek, mégis tény, hogy midőn a szultán látta, miként számüzöttek az ő birodalmát igen nagy számban találkára használják ellenséges szándokkal Austria iránt, az osztrák császárnak pedig tudomására jutott, hogy azon vidékre

fegyverek gyüjtetnek az ő birodalmának megtámadása czéljából: hát bizony e működés nagyon nem tetszett a két uralkodónak. Ezért őket senki sem hibáztathatja. Semmi uralkodó sem tartozik egy másik uralkodó ellen forradalmat szitogatni vagy szitogatását megengedni; sőt kötelessége annak minden kitelhető módon elejét venni. A mi egész avatkozásunk annyiból állott, hogy Couza herczeget, kinek állása főkép az 1856-iki szerződéseken s azokból folyt egyezményeken alapszik, figyelmeztettük, miként neki kötelessége, saját souverainje iránt azon fegyvereket eltávolitani. Couza felelete az volt, hogy e fegyvereknek a fejedelemségekbe hozatala kivánságaival s — a mint hiszi — saját népének érdekeivel is ellenkezik; hogy tehát eltávolitásuk ellen semmi kifogása nincs, de magának nincs módjában azt eszközölni. Végre Sir Henry Bulwer jelentést tett a kormánynak, miként ugy a szultán, mint Couza herczeg által a kérdéses fegyverek elszállitására fölkéretett; s mi engedelmet adtunk neki a Banshee hajóval rendelkezni e czélra.

»Finsbury tiszteletreméltó képviselője azon nézetben látszik lenni, hogy a magyaroknak meg kell engedni, mindent szabadon tenni, a mi nekik tetszik, nemcsak saját hazájukban, hanem a szomszéd országokban is. Én nem gondolom, hogy nekünk őket e dologban segitenünk kellene. A kivánt okmányok előmutatásához megegyezésemet nem adhatom.«

Duncombe Tamás: »Igen jól tudom, hogy a dunai fejedelemségek nem tartoznak Magyarországhoz. De a fejedelemségeknek nem volt az ellen kifogásuk, hogy a kérdéses fegyverek az ő területükön keresztülvitessenek. Nincs kétség benne, hogy a fegyverek Magyarországra voltak szánva, melynek népe nemzeti létének megvédésére fegyverkezni ohajt. Csak két ut van, melyen a magyarok azon fegyvereket megkaphatták: az egyik az adriai tenger s Dalmáczia, a másik a Duna. Az első utat Anglia tökéletesen elzárta előlük hatalmas hajóhada által Corfunál, a Dunát pedig szintugy zárlat alá vetettük Sir Henry Bulwer által.

»A nemes lord egykor azt állitotta, hogy Angliának figyelmes szemmel kell az Adriai tengeren őrködni; de nincs oly itélőszék Európában, mely fel tudná fedezni, hogy mik azon angol érdekek, melyek felett a nemes lord oly gondosan

örködik? A nemes lord a béke fenntartását vallja czéljának, s ugy látszik, Austriában ellensulyt keres Francziaország ellen; de szóló erősen meg van győződve, hogy ha a nemes lord politikája még vagy tizenkét hónapig folytattatik, a vége az lesz, hogy Francziaországgal háboruba kevertetünk. E perczben még senki sem akar háborut kezdeni, mert senki sincs készen a háborura; de folyjon le csak még vagy egy év, folytassa csak a nemes lord azon politikát, mely Austriával akarja Francziaországot ellensulyozni: és nincs ember, a ki megmondhatná, hogy meddig fog Anglia és Francziaország közt a szövetség tartani. Pedig biztosithatom a nemes lordot, hogy Angliára nézve tizenkét órai meghasonlás Francziaországgal sokkal rosszabb dolog, mint tizenkét hónapi meghasonlás Austriával. Hanem a nemes lord, a mióta Bécsbe ellátogatott, nagy előszeretetet mutat Austria iránt. Ez a dolog kulcsa. Minden alkalommal interveniál Austria előnyére. Turini követünket utasitotta, hogy szemmel tartsa Kossuthot, mint valami kém; a bankó-ügybe, Austria bizgatása folytán, beleavatkozott s egy nagyon tisztességes angol iparos-czéget káros zaklatásokkal illetett. A nemes lord politikája Magyarország és Kossuth iránt: a legnagyobb megvetésre méltó (was most contemptible). Most pedig azt mondja, hogy Couza herczeg nem tudta, mit csináljon a fegyverekkel; a nemes lord tehát vállalkozott (volunteered) azokat a Banshee-ra rakatni s Génuába visszaszállitani. No, ez határozott avatkozás, határozott megszegése a nem-interventió elveinek, melyeket a nemes lord az olasz ügyek alkalmából maga állitott volt fel Kell, hogy a parlament tisztán lásson e dologban s azért szóló az illető okmányok előmutatásához ragaszkodik.«

Miután még Hennessy az inditványt pártolá s lord John Russellnek szemére vetette, hogy Austria irányában amolyan kedvtyukászó politikát (truckling policy) követ — Baille Cochrane pedig az inditvány ellen nyilatkozott: a ház szavazott s Duncombe inditványa 119 szóval 33 ellen elvettetett.

Nem lesz fölösleges megjegyeznem, miként lord *John Russel* azon előadása, hogy az angol hajó *Couza*

kérése folytán lett a fegyverek visszaszállitására engedélyezve: egyenesen ellenkezik a tény állásával, miként azt *Strambio* consul fentebb közlött hivatalos jelentéséből ismerjük. *Couza* nem kérte, hanem csak elfogadta az angol szállitást. Az ajánlat Angliától jött; »truckling policy,« miként magát *Hennessy* képviselő kifejezte.

Különben, ekkor a fegyverek már Génuába vissza levén szállitva, *Duncombe* inditványának, még ha elfogadtatik is, közvetlen anyagi eredménye reánk nézve nem volt volna. Hanem, ámbár az angol külügyminiszter nyilatkozatai ez alkalommal is igazolták turini képviselőnk: *Pulszky Ferencz* azon felfogását, melyet *Sir James Hudson* angol követtel tartott egyik beszélgetéséről 1860. deczember 29-én tett jelentésében e szavakkal fejezett ki: »azon meggyőződéssel bucsuztam el a követtől, hogy valódi ellenségünk most is, mint mindenkor, az angol kormány;« mindazáltal tény, hogy ügyeinknek az angol parlamentben ez időtájban gyakran előfordult tárgyalása, mit leginkább *Duncombenak* köszönhetének s a nemzetünk aspiratióinak kedvező nyilatkozatok, élesztő befolyást gyakoroltak Magyarországon a közszellemre. — Felejthetlen emlékü barátunk: *Duncombe Tamás* neve népszerü is lett az országban; a minek, miként majd alább látni fogja az olvasó, a megyék, ugy a mint teheték, jelét adni nem is mulasztották el.

*

A dolog történelméhez tartozik még azt is följegyeznem, hogy miként lett a zaj, melyet e fegyverküldés a dimlomatia körében fölkeltett, *Cavour* gróf által lecsillapitva.

Már tudja az olvasó, hogy *Cavour* kivánságára *Türr* tábornok késznek nyilatkozott az egész felelősséget a világ előtt magára vállalni.

Én kötelességemnek tartottam *Cavour* gróf figyelmét 1860. deczember 6-án irott levelemben azon körülményre felhivni, miként ha a kérdéses fegyverzet valamely nápolyi kikötőből volt volna elinditva, a bizalmas viszony, melyben *Türr* tábornok *Garibaldival* állott s a kitünő állás, melyet a délolaszországi hadjárat alatt elfoglalt, kétségtelenűl valószinüséget kölcsönözne azon állitásnak, hogy e nagymennyiségü fegyverzet az ő tulajdona volt s ő általa küldetett a keletre; de azon körülmény, hogy a szállitás nem Nápolyból, hanem Génuából történt, e valószinüség látszatát nagyon megcsökkenti. A grófra tartozik megitélni, vajjon e körülményre való tekintettel e mód a legalkalmasabb lesz-e arra, hogy a turini kormányt minden felelősségen kivül állónak tekintsék a hatalmak. Ha a gróf ugy látja, hogy igen: nekem csak szerencsésnek lehet mondanom a módot, melyhez a gróf folyamodott; mert *Türr* tábornok discretiójához a kétségnek még csak árnyéka sem férhet. De ha a grófnak legkisebb oka volna attól tartani, hogy ez alapon teendő nyilatkozata a diplomatia körében kifogásoltathatik: ugy, kérem, rendelkezzék nevemmel és személyemmel tetszése szerint; vesse a dolgot az én nyakamba; én nem voltam Olaszországban, mint *Türr* tábornok volt, a gróf tehát teljes biztossággal állithatja, hogy az én tetteim a gróf tudomásán s ellenőrzésén kivül esnek s teljességgel nem volt módjában egy oly szállitást megakadályozni, mely kereskedelmi uton Londonból eszközöltetett.

Cavour nem gondolta, hogy erre szükség legyen. *Türr* tábornok ajánlkozását a kormánynak minden

felelősségtől mentesitésére teljesen alkalmasnak találta és a dolog csakugyan *Türr* tábornok nyakába lett háritva az európai diplomatia előtt.

La Marmora tábornagy »Un po' più di luce« (Kissé több világosság) czimü könyvében közli azon alap-utasitást, melyet *Cavour* gróftól kapott, midőn 1861. januárban a (most már német császár) porosz király üdvözlésére rendkivüli követül Berlinbe küldetett.

Ez utasitásban következő pont is olvasható:

»Ő porosz felségének külügyminisztere szólott *de Launay* grófnak (a turini kabinet berlini követjének) azon fegyverek felől is, melyek Génuából szállittattak s aztán Moldva-Oláhországok kikötőiben lefoglaltattak. Most már tudva van, hogy azon fegyverek a magyarok, nevezetesen *Türr* tábornok által küldettek oda, a ki azokat Garibaldi tábornoktól diktaturája idejében kapta. Excellentiád erre vonatkozólag fel fogja olvasni a felvilágositásokat, melyeket a kormány egy oly tény felől nyujthat, melyben semmi része nem volt (fatto a cui è rimasto del tutto estraneo).«

Hát hiszen ez sem nem első, sem nem utolsó adat azon rég ismert dologhoz, hogy a diplomatia megszokott hivatása a tényeket nem felderiteni, hanem elpalástolni. Nagyon különösen »hiteles« történelem is az, mely a diplomatia okirataira támaszkodik.

Hanem a legkülönösebb az, hogy a diplomaták magukat avatottaknak tartják, pedig gyakran legkevesebbet sem tudnak a dologról, melynek előterjesztésével megbizatnak.

Türr tábornoktól tudom, hogy az »Un po' più di luce« könyv megjelenése után *La Marmora* tábor-

nagynak megmondotta, miként az ő »Több világosság«-ára kissé több világosság nagyon ráférne. Mert abból, a mit a fegyverek felől a porosz külügyminiszternek hivatalos hitelességgel előterjesztett, egy szó sem igaz. Elmondta neki, a mint akkor már indiscretio nélkül elmondhatta, a dolog történetét, s *La Marmora* csodálkozással vallotta be, hogy biz ő erről semmit sem tudott. Nemcsak erről nem tudott, de még saját hazája egykoru történelmének egyik legnevezetesebb lapját: *Garibaldi* dél-olaszországi hadjáratát is oly kevéssé ismerte, miszerint még csak arról sem volt tudomása, hogy bizony Garibaldi sohasem volt azon helyzetben, hogy ily mennyiségü ágyu-, fegyver-, kard- és lövőszer-készletet ajándékozhasson valakinek. Annak rendje szerint elhitte s elmondta Berlinben, hogy azt *Türr*nek *Garibaldi* ajándékozta.

Pedig *La Marmora* tábornagynak már csak tudnia kellett volna, hogy minő eszközökkel fűzte *Garibaldi* a két Sziczilia gyöngyét *Viktor Emánuel* koronájába. Hiszen magának is jelentékeny része volt hazája történelmében. Hadvezér, hadügyminiszter, miniszterelnök, s királyának hadműködést rendező táborvezérkari főnöke volt — — Custozzánál!

Sic regitur mundus!

*

Ezek szerint a fegyverszállitási ügyben a turini kormányról minden compromissio el lett háritva s a fegyverzet is, mely milliókra menő értéket képviselt, meg lőn mentve; de reánk nézve a csapás végzelmes következésekkel terhes maradt.

Én erről párisi képviselőnknek: *Kiss Miklós* ezredesnek, *Napoleon herczeg* értesitése végett 1861. január 29-én ezeket irtam:

»A dunai fejedelemségeknek, különösen Moldvának fontosságát reánk nézve nem lehet túlbecsülni. Csak Moldva az, honnan mindjárt a határnál harczias magyar népességnek lehetne fegyvert kezébe adnunk; csak onnan lehetne mindjárt a határnál 10—15,000 főnyi kész magyar hadseregre számitanunk, mely körül a tiszántuli magyarság sorakozhatnék. Azonkivül Moldvában s Oláhországban mintegy 40,000 magyar van elszórva, ugy, hogy csak egy kis elnézés kellene az oláh kormány részéről, miszerint a működések megkezdésére s a fegyvereknek székely földre átvitelére egész csendességben erőt gyüjthessünk. Ámde ez Couzának s tisztviselő-karának ellenségeskedése miatt helyrehozhatlanul elveszett; helyrehozhatlanul azért, mert a megszállással fenyegető orosz jegyzék azon oldalról a működhetés minden reményének véget vetett. Már most ha kiüt is az olasz-osztrák háboru, melyhez nemcsak mi künn, hanem a nemzet is benn az országban, hazánk felszabaditásának reményét köti: fegyvert azon uton a moldvai hatóságok megegyezésével nemzetünk kezeibe többé nem juttathatunk; a moldva-erdélyi bázisnak vége van; erdélyi kezdeményezésre többé nemcsak nem számithatunk, de sőt attól is okunk van tartani, hogy szabadságharczunk megujulásának esetére Erdélyben az 1848-iki iszonyatos fajharcz ujra felbujtogattatik s a fegyvertelen erdélyi magyarság a legirtózatosabb szenvedéseknek lehetend ujolag kitéve, mig segitségükre érkezhetünk, — mi, legjobb esetben is, erős küzdelmek s véres győzelmek előzményét feltételezi.«

Növelte a csapás sulyát az is, hogy a moldvaoláhországi kedvezőtlen fordulat Szerbiára is visszahatott.

Ludvigh János, kit a 81. lapon közlött utasitással Belgrádba küldöttünk, attól tartva, hogy ha tengeren utazik Konstantinápoly felé, odarekedhet, mert a gőzhajózás Galaczra már be lesz szüntetve: küldetésében eljárandó, Gallicziának, Bukovinának, Moldvának vette utját. *Zukics* urral Belgrádban 1859. óta fenntartván a bizalmas összeköttetést, *Mihály* fejedelem ez uton *Lud-*

vigh kiküldetése felől már jó eleve értesitve volt, s a mód, melylyel az értesitést fogadta, a türelmetlen érdeklődés, melylyel érkezésének ideje felől folyvást tudakozódott: arra látszott mutatni, hogy irányunkban sem érzelmei, sem nézetei nem változtak. De közbejött a moldvai fegyverlefoglalás s a fenyegető tiltakozások zaja, melyet az osztrák, az orosz s az angol kormányok ütöttek: ezeknek folytán a helyzet Szerbiában is annyira megváltozott, hogy *Ludvighot*, Belgrádba érkeztekor, *Durio* olasz consul azon meggyőződésének kijelentésével fogadta, miként épen nem csodálkoznék, ha *Ludvigh* megérkezését maga *Mihály* fejedelem jelentené be az osztráknak. *Ludvigh* ezt túlzott felfogásnak itélte s nem hagyta magát a kedvezőtlen fordulat által küldetése végrehajtásának megkisérlésében megzavartatni; annyit azonban nem lehetett szerb földre lépése óta magának is észre nem vennie, hogy *Mihály* herczeg nagyon simul az osztrákhoz. A szerb rendőrség folytonos összeköttetésben volt az osztrák consulátussal: eljárása az utlevelek körül, s a fogadók s idegen utasok felett gyakorlott kémkedés egészen osztrák szint viseltek. *Mihály* herczeg annyira kitüntette simulását az osztrák kormányzati rendszerhez, hogy még a szerb törvényszékek rendezésére is a bécsi felsőbb törvényszék egyik szerb eredetü biráját kérte ki magának *Rechberg* gróftól.

Ezek nem voltak biztató jelenségek. *Ludvigh* azonban *Zukics* ur által bejelentette megérkezését a fejedelemnél s titkos kihallgatást kért. A felelet az volt, hogy a fejedelem őt nem fogadhatja, mert kémek által van környezve, még minisztereiben s cselédjeiben sem bizhatik; lehetetlen magát annak kitennie, hogy a jó viszony, mely Szerbia és Austria közt fennáll, meg-

zavartassék, hanem kivánja, hogy küldetése tárgyát *Ludvigh* irásban adja elő. Ezt *Ludvigh*, természetesen, megtagadta s kijelentette, hogy azt csak szóval előadni van utasitva. Erre azt kapta válaszul, hogy *Krisztics* külügyminiszter (predstavnik) lesz a *Ludvigh*gal való értekezéssel megbizva; mire küldöttünk oda nyilatkozott, hogy *Krisztics* ur nem tartozván azok közé, kiket a köztünk levő viszonyba avatottakul *Mihály* herczeg kijelölt, csak azon esetre bocsátkozhatnék az előtte ismeretlen s viszonyunk előzményeibe nem avatott predstavnikkal érintkezésbe, ha a fejedelem maga mutatná be *Ludvighot Krisztics* urnak. E tartózkodást *Ludvigh* azért tartotta kötelességének, mert értesitve volt, miként *Krisztics* volt az, ki a fejedelem előtt határozottan oda nyilatkozott, hogy *Ludvighot* nem lehet elfogadnia, hogy veszélyes compromissio volna a magyar comitével bárminemü érintkezésbe bocsátkoznia.

Mig ezek ekként folyának, *Ludvighnak* sikerült nemcsak azt megtudnia, hogy *Marinovics* ur, *Sándor* volt fejedelem veje, Bécsbe küldetett az uj fejedelmet az osztrák udvar kegyeibe ajánlani s barátságával megkinálni, de a mi több: sikerült neki egy ép akkor tervben volt szerb-osztrák szerződésnek az e végre kirendelt commissio által megállapitott fogalmazását is kézrekeritenie, melyben az osztráknak a katonai és politikai menekültek kiadása felajánltatott.

Hozzájárult ezekhez, hogy *Garasanin* betegség miatt külföldre utazott, Bécsben gyógyittatta magát. Nem is volt remény, hogy a téli hónapok alatt Belgrádba visszatérhessen; s ügyünk az ő távolléte folytán leghathatósabb támaszától volt megfosztva. Mindezt egybevéve, *Ludvigh* az idő szerint a helyzetet annyira kedvezőtlennek találta s az alkudozás alatt

volt kiadási szerződés folytán a Szerbiában időzést személyére nézve minden lehető haszon nélkül annyira veszélyesnek itélte, hogy kisebb koczkáztatással járó dolognak tartá: halálra itélt fejével Pest s Bécs felé jönni vissza, mint Belgrádban maradni. Csakugyan arra is jött vissza, de nem a nélkül, hogy a horvát határőrezredekkel való összeköttetést rendbehozná.

Én a szerb fejedelem barátságára: a magyarországi szerbekre s a határőrvidékre való visszahatás tekintetéből igen-igen nagy fontosságot helyeztem. De tisztán taktikai szempontból Szerbiát nem tekintettem terveinkre nézve oly fontosnak, mint az oláh fejedelemségeket; mert Szerbiából közvetlenül a határnál nem juthatunk mindjárt magyar elemhez. Azonban combinált működési tervünkben mint másodalap, Szerbia taktikailag is fontos volt volna. Belgrád nagyon szem alatt lévén, ott minden lépésünknél kétségtelenül sokkal feszélyezettebbek voltunk volna, mint az erdély-moldvai határokon, mindazáltal a harcz összevágó kezdeményezéséhez egy kis erő-magkövet szerveznünk s 10—12,000 fegyvert az országba juttatnunk bizonyosan lehetett volna, ha Mihály herczeg az marad, a ki az előző évben volt. Fájdalom, nem maradt az, s a szerb hadműködési alap, mely a Turinban *Cavour* gróffal megállapitott, a miniszteri tanács által elfogadott s *Viktor Emánuel* király által helybenhagyott tervnek egyik lényeges részét képezte, — számunkra szintugy elveszett, mint a moldvai.

*

Hogy minő, részint zsibbasztó, részint szétziláló befolyást gyakorolt e szerencsétlenség a magyar emigráczió további tevékenységére, mely azon időben a nemzet otthoni tevékenységével a legszorosabb viszony-

ban állott, s hogy mit véltem én, mit véltek mások a változott körülmények között teendőnek? — Irataim e kötetének további folyamában ki fog tünni. Itt a fejezet történelmi adatainak kiegészitéseül még csak azt kell felvilágositanom, hogy mi nyujt kulcsot azon ellenséges változás megértéséhez, mely *Couzánál* irányunkban előfordult? Mert a fajgyülölet, a daco-román vágyak, az Erdély birtokára sovárgás az ellenséges fordulat megértéséhez még kulcsot nem nyujtanak. Az a fajgyülölet, azok a vágyak, az a sovárgás nem uj keletü dolog voltak; megvoltak azok 1859-ben is, nagyon megvoltak, miként Irataim I. kötetében (412. l.) olvasható, de azért akkoron *Couzánál* s környezeténél a legkészségesebb engedékenységgel találkoztunk. A helyzet változásának kulcsa Párisban volt. 1859-ben *Napoleon* császár akarta, hogy nekünk szabad kéz engedtessék a harczkészületre, mind az oláh fejedelemségekben, mind Szerbiában s *Napoleon* hatalmas ur volt. Irántunk 1860—61-ben is rokonszenvet mutatott ugyan, s a magyart akkoron is oly elemnek tekintette, melyet számitásából ki nem hagyhat, mert nagy sulyt képezhet az események mérlegében, ha a conjuncturák háborura fejlődnek: de ő nem akart háborut 1861-ben, tehát minden oly lépést, mely az európai békének megzavarását idézhette elő, nem elősegiteni, hanem gátolni igyekezett. Innen van, hogy mig 1859-ben a császár ügyviselői a keleten egytől egyig határozottan utasitva voltak, mindenben kezünkre járni: 1860—61-ben nemcsak ily rendeleteket nem kaptak, de sőt oly utasitásokat vettek, melyek (kivéve a jassyi consult: *Place* urat, ki világosan vissza nem vont eredeti utasitásaihoz ragaszkodva, a magyar ügynek mindig hű pártolója maradt) alkalmat nyujtottak a franczia ügyviselőknek irányt változtatni s

magukat törekvéseinkkel ellentétbe helyezni. Ez annyira ment, hogy (miként már fentebb is emlitve volt) Francziaország bukaresti képviselője (*Tillos* ur) is csatlakozott a többi hatalmak képviselőinek azon lépéséhez, melyet *Couzánál* a végett tettek, hogy terveinktől minden reményt elvegyen és semlegességét bebizonyitsa. *Klapka* tábornoknak annyi alkalma volt ez ellenséges indulatot a helyszinen tapasztalni, hogy indittatva találta magát, *Cavour* gróf hoz 1861. február 13-án intézett előterjesztésében Francziaország erkölcsi támogatásának hiánya feletti panaszát a következő előterjesztéssel kisérni:

»A nehézségeket, melyekkel a dunai fejedelemségekben találkozánk, igen nagy részben némely franczia ügyviselőknek, különösen *Tillos* urnak köszönhetjük, kik vagy nem értvén meg, vagy túlozván utasitásaik horderejét, nekünk mindenféle akadályokat okoztak s magát *Couza* fejedelmet is megrémitették, ugy, hogy ez ellentállás által meglepetve, nem mert irányunkban elvállalt kötelezettségeinek megfelelni.«

Ebben van a csapás kulcsa, mely bennünket a keleten ért. Csakhogy a helyzetnek jobban megfelel, ha a helyett, hogy »C o u z a n e m m e r t i r á n y u n k b a n v á l l a l t k ö t e l e z e t t s é g e i n e k m e g f e l e l n i« azt mondjuk: »m e r t n e m m e g f e l e l n i«, mert észrevette, hogy *Napoleon* császár ez alkalommal nem áll hátunk mögött, tehát szabadnak érezte magát folyást engedni fajgyülölettel telitett vágyainak, melyeket egyideig a hatalmas császár iránti engedelmességből ha nem is megtagadott, de elfojtott.

Hogy mennyire uralkodott *Couza* fölött a *Napoleon* császár iránti engedelmesség érzete: arról Zglinicki

ezredes jelentésében egy meglepő vonást találok följegyezve.

Couza fejedelem *Place* urnál s ennek jelenlétében fogadta küldöttünket. *Zglinicki* átnyujtotta a M. N. Igazgatóságnak mindhármunk által aláirt levelét, melynek átadására megbizva volt. *Couza* felbontván, egyenesen az aláiráshoz ugrott s azt megtekintvén, lecsapta a levelet az asztalra s leirhatlan szenvedélylyel a legdühösebb invectivákra fakadt a magyarok ellen általában s különösen én ellenem, ki ellen, ugy látszik, a legmérgesebb gyülölettel viseltetett. Ő tudja: miért? Én nem, hacsak azért nem, hogy bennem (s megvallom: méltán) Erdély birtokára sovárgó vágyainak kérlelhetlen ellenét látta; hacsak azért nem, a mit *Ludvigh* Irataim I. kötetének 412. lapján közlött levelében följegyzett.*) Dühös kifakadásának özöne, *Zglinicki* jelentése szerint, egy jó félóráig tartott. Kijelentette, hogy s o h a s e m fog alkuba bocsátkozni sem velem, sem semmi magyar comitéval, sem senkivel, a ki magyar. Mint katona, Klapkát, ha jő, elfogadja, mint katonát, de nem mint comité tagját, nem mint magyart. Magyarral szóba sem áll. Rólam, kit dühe hóbortjában faja s nemzete ellenségének nevezett, hallani sem akar. Ő mindenekelőtt, mindenekfölött román, román fejedelem, kinek legszentebb érdekei azt parancsolják, hogy magát a magyarokkal ellenkezésbe helyezze s ellenükre cselekedjék. Nála még csak az is, hogy meghallgassa a magyarokat, árulás volna az övéi iránt; hát még alkudozni velük, ő velük, a kik azt kivánják, hogy ő *(Couza)* nekik Magyarország román lakosságát átengedje!!

---

*) Az idézett helyen ez áll: »Azért gyülölnek téged (K o s s u t h o t) oly dühösen, mert az által, hogy a francia seregküldésnek oly határozottan insistáltál, terveiket keresztül vágtad. E nélkül ők foglalták volna el a tért Erdélyben. H e l f y.

»Hogyan?« — kiáltá fokozott szenvedélylyel — »én, Románia fejedelme, én nyujtsak kezet ahhoz, hogy a magyarok, fajomnak e százados ellenségei, itt nálam román expeditiót szervezzenek? Soha, soha sem fogom ezt megengedni.«

És mégis, miután magát ily hangon egy jó fél óráig kidühöngte, *Napoleon* császár a szenvedély hevében is eszébe jutott s e szavakkal fordult *Zglinicki*hez: »Egyébiránt, ki az, a ki velem alkudni akar? Ezredes ur azt mondja, hogy a Magyar Nemzeti Igazgatóság. Jól van, hozzon nekem egy szót a császártól; hozza valamely még oly kis jelét a császár jóváhagyásának, miszerint tudjam, hogy az Igazgatóság nem áll egyedül s hogy ha vele alkudozom, nem veszélyeztetem hazám jövendőjét. Én itt magam *Napoleon* császár hadnagyának, hadsegédének tekintem (je me considère ici comme son lieutenant, comme son aide de camp), hát mondjon nekem a császár egy szót, mondja, hogy akarja: s én megyek a magyarokkal. De ő nélküle sem semmit nem teszek, sem semmit nem engedek.«

Ebben volt a helyzet titka. Ez állott szemem előtt, midőn *Klapka* tábornoknak fentebb közlött (január 24-ki) azon levelére, melyben tudósitott, hogy minden jó kerékvágásba van hozva s *Couza* január 8-a óta a mi oldalunkra állott, én február 6-án azt feleltem, hogy nem bizom e változásban. A mi állásunkat ott csak Napoleon császár egy szava biztosithatná. Megkisérlem ezt kivinni. Ha nem sikerül: *Zglinickivel* tartok, ki azt irta, hogy »Couza ne traitera que pour mieux trahir.«

Nem sikerült kivinnem. Szép szó, rokonszenv-biztositás volt akármennyi. Biztattak; lelkünkre kötötték,

kövessünk el mindent, hogy a magyar nemzet ne csüggedjen, történelmi jogainak épségéből egy hajszálnyit se engedjen s jó reménynyel legyen jövendője iránt. Rokonszenvüknek itt-ott tettleges jelét is adták. Garibaldi dél-olaszországi dicsőséges hadjárata alatt különféle nemzetbeli légiókat engedett szervezni seregében; a mint Nápolyt Viktor Emánuel király átvette, a franczia császári kormány határozottan megkivánta, hogy ez organisatiók feloszlattassanak s az idegen elemek eltávolittassanak, de a magyarokra nézve kivételt tett, kijelentette, miként a magyar légio fenntartása, fejlesztése, szaporitása ellen nincs kifogása. A bankó-per alkalmából (melyről alább leszen szó) a rendkivül terhes költségek elviselésében *Napoleon herczeg* utján tettleg is segitettek, s nógattak, ösztönöztek, hogy Austria hátrányára a dologból a lehető legnagyobb zajt, lármát üssek. Párisi képviselőnket minden alkalommal kitünő előzékenységgel, megkülönböztetéssel fogadták. A diplomatia körében előforduló esélyek felől tudomásban tartottak stb. stb. De háborut 1861-ben nem akartak s mert nem akartak, azt nem birtuk kivinni, hogy a császár megadja *Couza* fejedelemnek azt az egy szót, melyet ez feltételül kötött ki arra, hogy nekünk nemzetünk felfegyverezésére tért nyisson, szervezkedésünket elnézze, előkészületeinkre szabadságot adjon. Ezt nem birtuk kivinni, mert a császár attól tartott, hogy ha e téren erkölcsi támogatásában részesit: nemzetünk akkori forrongása mellett, nagymérvü harczi készületeink folytán, a háboru precipitáltathatik s Európa lángba borul. Ez oknál fogva a Tuilleriák »hallgatag« ura hallgatással fogadta minden ez irányban tett kérésünket; minek következtében, miként *Place* egy később *Klapkához* irott levelében magát kifejezte, *Couza* azon

gondolatra jött, hogy az előzőleg táplált szándokok nem is a császár, hanem csak *Napoleon herczeg* magán szándokai voltak, melyeket a franczia kormány megtagad, hogy tehát *(Couza)* jobbat nem tehet, mint azt, hogy ellenünk fordul.

Ilyen volt a biztató reményeinkre lesujtott csapások sorában az első csapás.

NEGYEDIK FEJEZET.

Második csapás.

I.

Teleki László elfogatása.

»Multis ille bonis flebilis occidit
nulli flebilior quam mihi.«

Teleki László Genfből 1860. november 26-kán irott levelét a következő értesitéssel rekesztette be:

»Nekem most sürgető személyes ügyben vagy tiz napig, talán tizenkettőig is utaznom kellend. Ne vedd rossz néven, ha a legközelebbi két hét alatt nem veendesz tőlem hirt. Mihelyt visszakerülök ide, azonnal irok, s azontul minden tekintetben számithatsz reám; fogok járhatni-kelhetni, a mint az ügy kivánandja, ha t. i. lesz szükség reám. — Isten veled! Mostani utam köztünk maradjon. Megnyugtatásodra mondom, hogy nem veszélyes és nem párbaj.«

Az ut, melyet veszélyesnek nem is gyanitott, őt tragicus végzetü catastrophába sodorta.

Deczember 22-kén a londoni »Times« reggeli kiadása a következő távirati tudósitást hozta:

»Drezda, pénteken. — A hivatalos drezdai hirlap mai számában ez foglaltatik: — Gróf Teleki László, magyar menekült, ki hamis angol utlevéllel érkezett ide, elfogatott és Austriának kiadatott.«

Villámcsapás gyanánt hatott rám e borzasztó hir, de összeszedve lelki erőmet, siettem egy percz elvesztegetése nélkül mindent megtenni, a mit csak tennem lehetett.

Nyomban irtam Párisba, a mint következik:

Kossuth — Kiss Miklósnak Párisba.

London, deczember 22. 1860.

Kifejezhetlen bánat és aggodalom közt irok.

A mai »Times« táviratai közt ez áll (a mint fentebb):

Irtózatos! Nem hinném, ha a hivatalos drezdai lapra nem hivatkoznék.

Feszitse meg minden erejét a herczegnél, Thouvenelnél, a császárnál a megsértett humanitási jog nevében, hogy lépjenek közbe.

Mondom: a megsértett humanitási jog nevében, mert: ál-utlevéllel utazott-e? nem tudom, *) de becsületemmel kezeskedve teszek bizonyságot, hogy szorosan magánügyében utazott; utjának a politikával semmi köze nem volt; általában semmi czélja, tárgya, a mi akár az osztrákot, akár a szászt, akármi kormányt a világon csak a legtávolabbról is érdekelhetne, aggaszthatna.

Hiszen ha politikai czélból utazott volna, én tudnám.

De ez nem elég. Elutazása előtt nekem Genfből, november 26-ról világosan megirta, hogy »sürgető személyes ügyben vagy tiz-tizenkét napra elutazik.«

Tehát hogy nem politikai czélu volt utja, becsületemmel erősithetem. Hová szándékozott? — nem irta.

S im kiadták az osztráknak!

---

*) Erre nézve Puky Miklóstól Genfből deczember 28-ról a következő felvilágositást kaptam: »Szegény Laczit a loyalitása veszitette el. Én kértem őt, hogy ne a más névre szóló angol, hanem a saját nevére kiállitott franczia utlevéllel menjen oda; ha ezt teszi, nem lehetett volna bántalma, mert a drezdai franczia követ bizonyosan közbelép, ha a szász a franczia utlevelet nem akarja respectálni. De Laczi lovagias érzetből nem engedett kérésemnek, nehogy a német és franczia kormányok közti surlódás szaporitására esetleg alkalmat nyujthasson.«

Ilyes még nem történt soha, sem töröknél, sem kereszténynél. Fegyverrel kezünkben menekültünk török földre s nem adtak ki; a szultán háborura volt inkább kész, mintsem hogy kiadjon s az angol és franczia pártolt az emberiség jogai nevében.

Pártoljon most is.

Ha ál-passzussal utazott, ám büntette volna a szász kormány, törvényei szerint, vagy toloncztattatta volna vissza, ha tetszik; de kiadni az osztráknak, csak azért, mert magyar: ez kebellázitó barbárság!

Ki legyen az emberiség jogainak védője, ha nem a franczia kormány?

Én dolgozom Londonban, otthon, mindenhol.

Ön dolgozzék Párisban.

Bár kezem reszket, duplicatumot irok Párisba és St.-Angeba, hogy biztosan kapja levelemet.

(Aláirva) Kossuth.

E levelet postára küldve, az angol miniszterelnöknek, lord Palmerstonnak az itt következő levelet irtam:

London, 1860. deczember 22.

Mylord! A ma reggeli »Times« a következő távsürgönyt hozza (mint fentebb):

Vajjon az, a mit a drezdai hirlap (mindenesetre nem szabatosan) hamis utlevéllel utazásnak nevez, igaz-e vagy nem? — arról nem szólhatok; de azt teljes bizonyossággal állithatom, hogy Teleki utazásának czélja szorosan és kirekesztőleg magán-, személyes jellegü volt, politikával a legtávolabbról sem függött össze s teljességgel nem volt oly természetü, hogy akár Austriának, akár Szászországnak vagy a világ akármely más kormányának aggodalomra, gyanura vagy megütközésre az oknak még csak árnyékát is adhatta volna.

Teszem ez állitást egy levél alapján, melyet szerencsétlen barátom, utraindulása előtt november 26-án Genfből irt nekem s melyben a nélkül, hogy megmondaná, hová szándékozik, tudtomra adta, miként egy nagyon sürgős, szorosan személyes ügy miatt kénytelen nehány napra elutazni.

Ifjusága óta ismervén gróf Teleki László jellemét (kinek szerencséje van Lordságod által is személyesen ismertetni),

becsületemet kötöm le, hogy minden vizsgálat és tudakozódás Drezdában teljesen igazolni fogja állitásomat, miként utazásának czélja szorosan magán- és személyes jellegü volt.

Ha Szászország kormánya a miveltséggel, melynek azon ország hirében áll, össze gondolta egyeztethetni azt, hogy egy magyar menekültnek meg ne engedje Saxonia levegőjét csak nehány napig is szíhatni: szabadságában volt gróf Telekit kiüzni az országból. Ha a gróf hamis utlevéllel utazik vala: felelősségre vonhaták s megbüntetheték az ország törvénye szerint. De arra nem volt joga a szász kormánynak, hogy őt Austriának kiszolgáltassa, csak azért, mivel tizenkét év előt Magyarország nemzeti kormánya őt választván ki hazája érdekeit Anglia s Francziaország kormányai előtt képviselni, ő, miután e megbizatásánál fogva a magyar függetlenségi harcz egész lefolyása alatt a külföldön tartózkodott, azóta folyvást számkivetésben maradt.

Bármi titkos szerződések létezzenek is az osztrák és a szász kormányok közt, azok e kiadatás embertelen tényét nem igazolhatják, mert politikai menekülteknek e polgáriasult kor szelleme által elitélt kiadatása sérti az emberiség jogait s a nemzetközi jog elveivel ellenkezik.

Valóban a szász kormány embertelen cselekedete előzmény nélkül is áll korunk történelmében.

Tizenegy év előtt egy nagy nemzeti szerencsétlenség engem s balsorsom osztályosait menedéket kényszeritett keresni Törökországban. Austria és Oroszország, szerencséjük által elkapatva, követelték kiadatásunkat s követelésük támogatásaul a határok közelében hadirendben felállitott hadseregeik erejére mutattak. De azért ő felsége, a szultán, senkit sem adott ki közülünk ellenségeink boszujának, sőt elhatározá, inkább háborut is koczkáztatni, semhogy az emberiség szent jogainak személyeinkben megsértésével becsületét beszenynyezze.

S a sokféle viszontagság után, melyeket a magyar emigráczió azóta szenvedett, a keresztény szász kormány volt az első, mely arra vállalkozott, hogy megtagadja a nemes példát, melyet tizenegy év előtt egy mohamedán uralkodó állitott fel s azóta minden kormány a világon kivétel nélkül követett.

Anglia már akkoron is kiváló részt vett azon elvek fenntartásában, melyeknek alapján a magas porta az emberiség jogait a mi esetünkben megvédelmezte.

Ugyanazon jogokra és elvekre hivatkozva, terjesztem azoknak szivháboritó megsértését Lordságod megfontolása alá és teljes bizalommal vagyok, hogy bárminők legyenek is ő britt felsége kormányának nézetei Magyarország nemzeti aspirátióit illetőleg: azt nem fogja megtagadni, hogy Anglia tekintélyét erélyesen mérlegbe vesse, miszerint megóva legyenek az emberiség jogai, melyek szerencsétlen hazám legnemesebb s legérdemesebb fiai egyikének személyében oly kegyetlenül megsértettek.

Mély aggodalommal esedezve Lordságod pártfogásáért, van szerencsém stb.

(Aláirva) Kossuth.

(Angolból.)

*

Erre titkára: Barrington által, lord Palmerston azt adta válaszul, hogy levelemet a kellő lépések megtétele végett, lord John Russel külügyminiszterhez ajánlólag áttette.

Ugyancsak deczember 22-én lépéseket tettem a főbb angol lapoknál, hogy a nemzetközi jog és humanitás védelmére határozott állást foglaljanak s irtam Jósikának Brüsszelbe és Szarvadynak Párisba, hogy ugy franczia, mint német lapokban zajt üttessenek; megadtam az indokokat, melyekre támaszkodni kell s kiemeltem, hogy német lapokban különösen a megsértett nemzeti becsület nevében kell szólani.

Jósika által haza Magyarországba is sürgős felhivást intéztem, hogy a törvényhatóságok fogják fel az ügyet erélyesen s hogy a nemzeti becsület nevében megvárom, hogy ha országgyülési követválasztásokra kerülne a dolog: Teleki Lászlót, akár lesz akkor fogva, akár nem, több helyütt meg fogják követül választani.

Egyszersmind felkértem Jósikát: kösse szivére legmeghittebb barátainknak, hogy szerezzenek s adjanak biztos tudomást Teleki letartóztatása helyéről s helyzetéről, miszerint kiszabaditását minden áron, szükség esetén erőhatalommal is, megkisérelhessük.

Az időszaki sajtó Angliában és Skócziában az ügyet melegen felkarolta; a közönségben az indignatio általános volt. Szándokom volt ezt meetingek tartására felhasználni, az angol kormány-körökben volt barátaink azonban tanácsolták: ne siessek a meetingek tartásával, hagyjak egy kis időt lord John Russelnek a küllnyomás nélküli eljárás érdemére. Engedtem e tanácsnak, de megtettem az előkészületeket, hogy szükség esetén a meetingek idővesztés nélkül birodalomszerte megtartathassanak; egyelőre pedig tanácsosnak láttam a kiadatási kérdés jogi oldala s diplomatikai előzményei felől a közvéleményt egy nyilvános felszólalással tájékozni, annyival inkább, minthogy némely bécsi és drezdai lap sietett a kiadatás szintoly jogellenes, mint embertelen tettét a német szövetség tagjai közt fennálló kötelezettségekre s Austria és Szászország közt kötött külön szerződésekre hivatkozással fedezgetni.

A drezdai hivatalos lap, például, azzal állott elő, hogy miután Austria a kiadatást forma szerint követelte, Szászország azt ép ugy nem tagadhatta meg Austriától, mint a miként Appenzel canton nem tagadhatná meg Zürichnek egy oly személy kiadatását, ki a zürichi törvények szerint lett elitélve. Hivatkozott a német szövetségi kötésre, egy 1833-iki törvényre s az 1836-iki s 1854-ikei szövetségi határozatokra, melyeket Szászországra nézve egy 1854-ben kelt szerződés Austria irányában még kötelezőbbekké tett. Előzményi például pedig fölemlitette, hogy a 20-as években Cousin nevü

franczia, ki Drezdában tartózkodott, azért, mert egy szabadelvü porosz comitéval összeköttetés gyanujában állott, a berlini hatóságoknak mindamellett is kiadatott, hogy, franczia lévén, a német szövetséghez tartozó egyik hatalomnak sem volt alattvalója. Felemlitette azt is (a miről nekem akkorig nem volt tudomásom), hogy midőn 1849-ben még nem lehetett tudni, vajjon én nem Poroszország felé fogom-e a menekülést megkisérleni, elfogatásomra a parancsok Poroszországban már előre ki voltak adva.

Nehogy tehát ez és ehhez hasonló mosakodások a közvéleményt félrevezessék, tanácsosnak itéltem a kérdés felvilágositásához az angol lapok által teljes készséggel közlött, itt következő czikkemmel hozzájárulni, melynek legalább az 1849-ben Törökföldre menekült magyarok s lengyelek kiadatásának követelésére vonatkozó diplomatiai adatai, azt hiszem, a történetiróra nézve érdekkel birhatnak:

Politikai menekültek kiadatása.

Az angol sajtó nemesen felemelte szavát az emberiségi jogok azon sértésének kárhoztatására, melyet gróf Teleki László esetében az osztrák és szász kormányok elkövettek; az első az által, hogy kiadatását követelte, a második az által, hogy őt kiadta.

Az eset sokkal botránkoztatóbb, mintsem hogy az egész polgáriasult világon felháborodást ne keltett volna s én azt hiszem: nemzeti megelégedés érzetére szolgáltatok a Britt közönségnek alkalmat, ha emlékezetébe hozom, miként az elvek, melyeket Nagy-Brittannia kormánya egy nevezetes előzménynél felállitott, a közvélemény ez ügy körüli érzelmeivel teljesen összhangzanak.

Előadásom hitelességéről a parlamentnek 1850. február 28-án a magyar menekültek ügye felől előterjesztett k é k k ö n y v e k szolgáltatnak bizonyságot.

A szomoru katasztrófa után, mely a magyar függetlenségi harcznak véget vetett, 1849. augusztus havában sok magyar és lengyel Törökföldön keresett menedéket. Austria és Oroszország szerencséjükben elbizakodva s nagyszámu hadseregek által támogatva, melyek részben a határoknál voltak felállitva, részben

magukban a dunai fejedelemségekben állomásoztak, — a menekültek kiadatását követelték. (Augusztus 28. és 29. 1849.)

Anglia nagykövete a portánál: Sir Stratford Canning következőleg irt lord Palmerstonnak (szeptember 3. 1849.): »Emberiségi alapon, melyhez a porta jellemét s jövendő politikáját érintő tekintetek is járultak, nem kétségeskedtem a kiadatási követelés ellenében határozott ellentállást tanácsolni. — — Szerencsésnek éreztem magamat, meggyőződhetni, hogy Aupick tábornok (franczia követ) nézetei az enyémekkel tökéletesen megegyeztek. — — A diván (császári kormánytanács) augusztus 30-án összeült és elhatározta, hogy a porta becstelenség nélkül ki nem adhatja a menekvőket.«

Szeptember 4-én Radzivil herczeg megérkezett Konstantinápolyba Miklós czár sajátkezű levelével a szultánhoz, mely levél nagyon kemény hangon követelte a kiadatást, s ugy az orosz, mint az osztrák követek kijelentették, hogy egyetlen egy menekültnek elillanása hadüzenetnek fog vétetni. (Stratford Canning — Palmerstonhoz, szeptember 5.)

Szeptember 16-ig a kérdés nemcsak igen komoly alakot, hanem halaszthatlan sürgősségi jelleget is öltött. *) Austria és az orosz el voltak határozva a menekülteket minden áron kézre keriteni, s képviselőik a diplomatikai megfélemlités egész fegyvertárát kimeritették, miszerint a porta kezeit erőszakolják; jegyzéket jegyzékre halmoztak, melyekben előbbi követeléseiket megujitva, kijelentették, hogy szeptember 16-án este minden diplomatikai viszonyt megszakitanak a portával, hacsak időközben föltétlenül kielégitő választ nem kapnak.

Sir Stratford Canning mindamellett, hogy el nem titkolhatta magától, miként »a követelés sokkal komolyabb módon tétetett, semhogy a felől kételkedni lehetne, hogy ellenállás esetén a legrosszabbra is készen kell lenni,« mégis arról értesitette Palmerston lordot, miként »a legnagyobb mértékben rosszalást érdemlőnek tekintette volna magát, ha eltitkolta volna meggyőződését a porta előtt, hogy ha a fennhéjázó követelésnek engedne: magát is, országát is meg fogná becsteleniteni s az emberiesség közönséges elveit megsértené.« Aupick tábornok tökéletesen osztozott e nézetekben s mindketten elhatározák: támogatni a portát e kérdésben, melyet a jog, az emberiesség s a becsület kérdésének tekintettek.

A dolgok e helyzetében a porta némely kérdéseket terjesztett az angol és franczia követek elé, azon nyilatkozattal, hogy határozata nagyrészben az andandó választól függend. A kérdések negyedike ez volt: »Mi szempontból tekintenék a dolgot Anglia és Francziaország, ha az orosz háborut üzenne Törökországnak s vajjon ez esetben számithatna-e a porta e két hatalom közremükö-

---

*) Lásd az e fejezethez csatolt Adalékok 1-ső számát a 318. s a következő lapokon. Helfy.

désére?« — E kérdésre Sir Stratford Canning és Aupick tábornok azt adták feleletül, miként tisztán fel lehet tenni, hogy a két kormány határozottan rosszalaná Oroszország ily eljárását, s ha a szükség ugy hozná magával, nem fognák a portát támogatás nélkül hagyni.

Erre a magas porta megujitotta határozatát, hogy nem fogja a magyar és lengyel menekvőket kiadni; egyszersmind utasitotta londoni követét, kijelenteni lord Palmerstonnak, miként a szultán komoly veszélynek tevén ki magát, miszerint becsületét fenntartsa s az emberiesség törvényeihez hű maradjon: az ottomán kormány teljes bizalommal számit reá, hogy Nagy-Brittannia kész leszen őt szükség esetén erkölcsi s anyagi segitséggel támogatni.

Lord Palmerston e közlés vételével október 6-kán utasitást küldött Sir Stratford Canningnak, kijelenteni, hogy a porta számithat Anglia támogatására; hogy ő britt felségének kormánya azonnal értekezésbe bocsátkozik a franczia kormánynyal, miszerint a közös eljárás módját megállapitsák s nehogy véletlenségek által meglepettessenek, rögtön rendelet fog küldetni Sir William Parker tengernagynak, hogy hajóhadával a Dardanellákhoz siessen s a szultán megkeresésére Konstantinápolyhoz felmenni magát készen tartsa, miszerint a török fővárosnak és területnek minden támadás ellen megvédésében segitséggel lehessen.*)

És valósággal lord Palmerston még ugyanaz napon, ez utasitások haladéktalan elküldetése végett, rendeletet adott az admiralitás lordjainak; egyszersmind lord Bloomfield által Szent-Pétervárra s lord Ponsomby által Bécsbe értesitést küldött ő britt felsége kormányának érzelmei s kivánatai felől egy sürgönyben, melyből szószerint közlöm az itt következő kivonatot:

»Ha van szabály, mely inkább, mint akármely más, a civilisált világ minden, ugy nagy mint kis független állama által az ujabb korban megtartatott: ez a szabály az, hogy politikai menekvőknek nem szabad kiadatniok. A vendégszeretet törvényei, az emberiesség parancsai s az emberi nemzet általános érzelmei tiltják az ily kiadatásokat s minden független kormány, mely szabad akaratból ily kiadatásokra vetemednék: méltán és általánosan mint lealacsonyitott és megbecstelenitett lenne megbélyegezve.«

E lépések és utasitások közöltettek a franczia kormánynyal, mely azokat egészen magáéivá tette s Normanby őrgróf párisi angol követ már október 11-én értesitette Palmerston lordot, miként utasitások küldettek a franczia hajóhadnak, mely akkoriban a Hyères szigeteknél horgonyzott, hogy Smyrnához menjen s magát Sir William Parkerrel összeköttetésbe tegye.

Az angol és franczia kormányok e szerint erélyes támogatást nyujtván a magas portának, ellentállani Austria és Oroszország

*) Lásd az e fejezethez csatolt Adalékok 2-dik számát a 341. s a következő lapokon. Helfy.

nem kevésbé embertelen mint garázda követelésének: az eredmény az volt, hogy a két kormány felhagyott a kiadatás sürgetésével.

Az ekként felállitott előzmény s a nemzetközi jog elveinek a politikai menekültek kiadására nézve mind az angol, mind a franczia kormány által ily nyomatékosan történt elismerése és erélyes fenntartása — nem hagynak kételkedni, hogy e két kormány, hiven saját előzményéhez, hasonló határozottsággal és erélylyel fenn fogja gróf Teleki László esetében tartani a nemzetközi jog elveit s az emberiség jogait, melyeket Austria és Szászország kormányai oly botránkoztatólag megsértettek.

Valóban, miután lord Palmerston oly határozottan kijelentette, hogy a mely kormány ily kiadásra vetemednék, az lealázottnak és becstelennek volna tekintendő: én nem tudnám belátni, hogy miként lenne Angliá becsületével és méltóságával megegyeztethető, barátságos diplomatiai összeköttetésben maradni oly kormányokkal, melyek a gyalázat és becstelenség jegyével ekként meg vannak bélyegezve.

Igaz ugyan, hogy lord Palmerston, midőn a politikai menekültek ki nem adását az egész mivelt világon elismert szabálynak jelentette ki, e kijelentéshez azon fenntartást ragasztotta, hogy: »hacsak valamely állam nincs szerződésileg kiadásra kötelezve;« ehhez azonban ő lordsága, igen helyesen, azt is hozzátette, hogy: »ily szerződési kötelezettségek igen ritkák, ha ugyan csak egy is létezik.« (Sürgöny Bloomfield és Ponsomby lordoknak, október 6. 1849.)

Hogy időnkint minő egyezkedéseket főztek vagy főzhettek ki nagy titokban egymás között a Habsburgok, Bourbonok s a kik hozzá hasonlitanak? — azt természetesen senki sem mondhatja meg; de az bizonyos, hogy nyilvános érvénynyel semmi oly stipulatiók nem birhatnak, melyek a világ egyetemes érzelmeivel, az emberiesség parancsaival s a nemzetközi jog általánosan elfogadott elveivel ellenkeznek. Nem is hiszem, hogy az efféle koronás conspiratorok akármi politikai menekült kiadásának igazolása végett ilynemü »titkos« egyezkedésekre merjenek hivatkozni, azt pedig megczáfoltatás félelme nélkül állitom, hogy nyilvános szerződés, melylyel politikai menekültek kiadása köteleztetik, az ujabb korban egyetlen egy, de csak egyetlen egy sem létezik.

Innen van, hogy Wheaton, miután a kiadatás kérdésében kötött minden szerződést szorgalmasan átvizsgált, — kétségbe nem vonható elvnek állitja fel »Nemzetközi jog«-ában azt, hogy:

»Oly szerződések kötésénél, melyek világosan körülirt bünökkel vádolt vagy bünökben elmarasztalt személyek kiadatását kötelezik, bizonyos szabályok követeltetnek. E szabályok azon elv következményei, hogy soha és semmi esetben nem lehet oly személyek kiadását megengedni, kik politikai vétségek miatt vádoltatnak

vagy elmarasztaltattak. Kiadatási szerződések politikai vétségekre nem alkalmazhatók.« (Wheaton: Nemzetközi jog elemei, II. rész 2. fejezet.)

És valóban, az emberiség jogainak ama durva megsértése, melyet gróf Teleki László személyén Austria és Szászország, az egész mívelt világ kárhoztatásától sujtva, elkövettek: nem hogy enyhittetnék, de sőt sulyosittatik azon ürügy haszontalansága által, melylyel a tényállás és józan ész megvetésével garázda bünöket mentegetni merészkednek.

Ugyanis az osztrák brutalitás és szász becstelenség hivatalos közlönyeiben az hozatik fel, hogy a szász kormány köteles volt Telekit Austriának kiadni 1. a német szövetségi gyülés által megszabott szövetséges kötelezettségek következtében; 2. mert Austria és Szászország közt a bűnösök kiadása egy külön szerződéssel is kötelezve van, mely 1854. november 28 án köttetett s 1855. január 10-én miniszteri rendelet utján kihirdettetett.

No már az emberi oktalanság ama vadonat elavult gyuradéka, melyet Németország szövetségi gyülésének neveznek, sok mindenféle bámulatosnál bámulatosabb szabályzatokat gyárthatott s gyárthat össze saját alattvalóit illetőleg, de gróf Teleki László nem a német szövetség alattvalója, ő magyar ember, s azt Európában minden iskolás gyermek tudja, hogy Magyarország a német szövetséghez soha nem tartozott s nem is tartozik; mindenki tudja, hogy az osztrák császár nem mint Magyarország tettleges uralkodója, hanem csak mint osztrák császár tartozik a német szövetség tagjai közé! Hát minő arczczal képesek a fennforgó esetben német szövetségi kötelezettségekre hivatkozni? A mi pedig az 1854-ben kötött kiadási külön szerződést illeti: nem kevesebb, mint aljas hazugság azt állitani, hogy azon szerződésben csak egyetlen egy szó is van, mely bárminő csűrés-csavarással nem mondom: igazolhatná, de csak a legcsekélyebb mértékben is enyhithetné azon aláváló erőszakoskodást, hogy gróf Teleki László kiadatása kéretett s végrehajtatott.

Az 1849-iki esetnél, melyet fentebb idéztem, legalább volt egy kétértelmü kifejezés egy régi szerződésben, az 1739-iki belgrádi békekötésben, mely a multak porából kikaparva, Austriának ürügyül szolgálhatott vérszomjas szándokainál. Azon békekötés XVIII. czikkében ugyanis ez mondatik: »Jövendőben nem lesz jogos pártütő és elégedetlen alattvalóknak menedékhelyet adni.« Mindazáltal Palmerston lord, hiven az ujkori nemzetközi jog emberséges elveihez, határozottan elvetette az erre történt hivatkozást, elvetette azon kijelentéssel, hogy »erőszakolt magyarázat volna e szerződési czikket a magyar hadsereg tisztjeire és katonáira alkalmazni, kik Magyarország alkotmányos jogaiért küzdöttek az osztrák és orosz hadak ellen.« De gróf Teleki László esetében nincs egyetlen egy szó, semminemü akár uj, akár régi szerződésben, melyre mint ürügyre lehetne hivatkozni.

Szászország, hogy az angol kormány saját szavaival éljek: általánosan és méltán meg van bélyegezve, mint lealacsonyitott és becsületvesztett. De mit mondjunk Austriáról, mely e lealacsonyitó, becstelenitő kiadást nemcsak elfogadta, de még követelte, sőt parancsolta is, és pedig parancsolta, miután tizenegy év vonult el Magyarország legjobb, legnemesebb hazafiainak sirjai felett, kiket hidegvérrel legyilkoltatott; tizenegy év mult el azon ezereknek fejei fölött, kiket számkivetésbe üzött vagy büzhödt börtöneiben sanyargatott csak azért, mert hazájuk jogait védeni merészelték — s e tizenegy év után ujra hozzányul az üldözéshez, hozzányul azon perczben, midőn az igazságos meglakolás mélységének szélén remegve, el akarná hitetni a világgal, hogy megbánva a multak bűneit, vissza kivánja helyezni Magyarországot elrablott alkotmányos jogaiba?

De szabad remélnünk, hogy nem fog neki megengedtetni, lábbal tapodni az emberiség jogait; nem fog megengedtetni, hogy számba ne vegye az általános felháborodást, mely végigrezeg a polgáriasult világon, melynek Austria már csak puszta létezésével is végtelen bajok, czivódások, háboruk, szerencsétlenségek forrását képezi.

Okom van hinni, hogy a francziák császárja immár komoly lépést tétetett e tárgyban az osztrák kormánynál; és biztosan reménylem, hogy az angol kormány, hiven saját nemes előzményeihez, nem fog hátramaradni abban, hogy érvényt szerezzen azon elveknek, melyeknek tizenegy év előtt ugy hirdetésében, mint erélyes fenntartásában Anglia legelől járt.

Kossuth Lajos.

(Angolból.)

*

E felszólalás (melyet Jósika sietett több példányban Magyarországba is eljuttatni), hol egész terjedelmében, hol lényeges kivonatban egész körutat tett az európai sajtóban s kedvező érvelésekkel kisértetett. A franczia lapok mondhatni egyhangulag oda nyilatkoztak, hogy hiában igyekszik a szász kormány mosakodni, mert Teleki elfogatása s kiadása oly embertelen piszkos tett, mely alól nem lehet kimosdani. A drezdai hivatalos lap által emlitett azon előzményt, hogy a porosz kormány 1849-ben az én elfogatásomra parancsot adott: még a tulóvatos »Journal des Débats« is azon kérdéssel torlotta vissza, hogy hát miért nem követte a szász

kormány Poroszország példáját, a mely 1849-ben Klapka tábornokot Düsseldorfban elfogatván, beérte azzal, hogy őt a német területről kiutasitotta? Még egy német (porosz) lap is akadt, a mely megütközését fejezte ki a fölött, hogy ugyanazon Drezdában, a hol gróf Telekit, a »magyar menekültet« elfogták, II. Ferencz volt toscanai nagyherczeget, az »olasz menekültet«, háboritlanul engedik élni s nem jut eszükbe őt Toscanának kiadni.

Magyarországon nagy volt az izgatottság. Jósika, ki kéréseimet sietett az országba eljuttatni, már deczember 30-án értesithetett, miként minden oldalról azt kapta válaszul, hogy nem is volt szükségük a mi figyelmeztetéseinkre, mert Teleki esete miatt a szó szoros értelmében az egész ország fel van bőszülve s nincs kétség benne, hogy megye megye után, város város után követni fogja Pest város példáját, mely deczember 27-én tartott közgyüléséből, Lukács Móricz inditványára, báró Vay Miklós cancellárhoz egyhangulag elhatározott feliratában kijelentette, hogy Teleki László ügyét nem személyes, nem magánügynek, hanem az egész haza és minden egyes honpolgár közügyének tekinti.

Általában olyan volt a közvélemény mind Magyarországon, mind az egész művelt világon, hogy Pest vármegyének teljes joga volt 1861. január 7-én tartott közgyülésének jegyzőkönyvébe a következő nyilatkozatot iktatni:

„Alig hangzott el a táviró sodronyának rezgése, mely gróf Teleki Lászlónak a szász kormány által lett elfogatását s az osztrák hatalom kezeibe lett kiszolgáltatását jelenté: Európa, sőt a polgárosult világ összhangzó szózata az elitélés kemény hangjain röpité vissza ugyanazon sodronyokon az érdeklett hatalmak füleibe, hogy ezen tény a közjognak gyáva megsértése. Pest megye közönsége nyiltan kijelenti, hogy a

mivelt világ itéleteiben osztozik; feljegyzi, hogy a legyőzöttek menekülési joga s az államokra nézve a menekültek megtürésének kötelessége a nemzetek által elismert s megszentesitett nemzetközi jogok közé tartozik; és kijelenti, hogy a nemzetközi jogok megsértését semmi szerződésre hivatkozás ki nem mentheti, sőt az ily szerződés már maga is a nemzetközi jog megsértését képezi.«

Hozzájárult a közkárhoztatás összhangzó nyilvánulásához az, hogy párisi képviselőnk: Kiss Miklós ezredes közbenjárása folytán deczember 25-ről kelt jelentése szerint, Napoleon herczeg a dolgot nagyon szivére vette, tüstént elment a császárhoz, ki egészen dühbe jött (était furieux) az eset fölött, azt infamiának bélyegezte s külügyminiszterét erélyes eljárásra utasitotta, Thouvenel külügyminiszter pedig, ki képviselőnk jelenlétében nyomban még deczember 24-én éjjel igen határozott szavakban távsürgönyözött a bécsi franczia követnek, a következő napon, a császár egyenes parancsából, utasitását táviratilag még keményebb modorban megujitotta s igéretet tett, hogy a párisi osztrák követet haladéktalanul fel fogja szólitani, hogy tüstént irjon Bécsbe s Teleki szabadonbocsáttatását erélyesen tanácsolja.

Vajjon lord John Russel hasonlóan sietett-e Anglia részéről közbenjárni? — arról bizonyosat nem tudok, de valószinünek tartom, mert turini képviselőnk: Pulszky Ferencz deczember 29-ről azt jelentette, hogy Teleki elfogatása ügyében elmenvén az ottani angol követhez: sir James Hudsonhoz, ez oda nyilatkozott, hogy a grófnak baja nem leszen, mert a közvélemény és a kormányok szavát Austria sem vetheti meg.

*

Ekként állott a dolog, midőn 1861. január 2-án a lapok azt a távsürgönyt hozták, hogy »az osztrák

császár gróf Teleki Lászlót fogadta s tudtára adta, hogy neki tökéletesen megkegyelmez azon föltétel alatt, hogy ezentúl magát mint hű alattvaló fogja viselni. *A gróf ezt megigérte* és szabadon hagyta el a palotát.« — — — —

Teleki László az osztrák háznak hű alattvalója!! — — az a Teleki László, a ki 1849-ben a függetlenné nyilatkoztatott Magyarországnak Franczia- és Angolországban diplomatiai képviselője volt! — — az a Teleki, kit azért, mert e hivatalos megbizatását szintoly hűen mint dicsőségesen teljesitette, az osztrák halálra itéltetett s képletileg felakasztatott, velem együtt, ki magamat e társaságra büszkének éreztem! — — az a Teleki, ki mint számüzött, a 49-iki zászlót tizenegy éven át magasan lobogtatta a világ előtt; ki lovagias jellemének egész erélyével osztozott azon meggyőződésemben, hogy a magyar nemzet az osztrák császári házat királyának semmi föltétel alatt vissza nem fogadhatja, mert ez annyit tenne, mint az ezredéves Magyarországot az önálló államok sorából kitörölni! — — az a Teleki László, a ki ez elvhez az alkunak még csak képzeletét is kizáró határozottsággal ragaszkodva, a magyar haza függetlenségének visszaszerzésére irányzott gondjaimnak, törekvéseimnek legmeghittebb osztályosa volt; kit a franczia és olasz uralkodók és kormányok a magyar függetlenségi aspiratiók egyik vezérképviselőjének tekintettek, vele mint ilyennel alkudoztak, a legszorosabb meghitt viszonyba bocsátkoztak s őt ezen aspiratiók valósitása czéljából alakitott háromtagu M. N. Igazgatóság egyik tagjává maguk jelöltek ki!!! — — Ez a Teleki László tett volna igéretet, hogy az osztrák császári háznak hű alattvalója, jobbágya lesz?

Nem, ezerszer nem!!! Ez lehetetlenség!! hiszen még csak kevéssel elutazása előtt történt, hogy egy bizonyos (még életben levő) urra nézve a hazában, ki Teleki által minden titkainkba beavatva, otthon a függetlenségi, vagy ha ugy tetszik: forradalmi bizottmány vezértagjai közt kiváló helyet foglalt el, nekem kételyeim támadván, kérdést intéztem Telekihez: vajjon jót merne-e állani a kérdéses ur jellemszilárdsága felől? — és erre Teleki novemberi egyik levelében azt válaszolta, hogy: ő azt az urat jó hazafinak ismeri, de politikai szilárdságra s tántorithatlan forradalmi kitartásra nézve csak maga magáért áll jót! — Ez a Teleki adta volna szavát, hogy az osztrák háznak hű alattvalója leszen? — ez lehetetlen.

Mialatt ily érzelmek közt töprenkedném a lelkem mélyeig felháboritó hir folytán teendők fölött, kezemhez érkezik Thouvenel franczia külügyminiszternek párisi képviselőnkhöz: Kiss Miklóshoz január 2-án irott levele, melyet Kiss ezredes nekem eredetiben átküldött s melyben szóról-szóra a következők foglaltattak:

»Mon cher ami!

Je vous annonce la mise en liberté du Comte Teleki, L'Empereur d'Autriche l' a fait venir devant lui et lui a dit à peu près ceci: Vous conspirez contre moi depuis 1848; je sais tout ce que vous prépariez encore. Malgré tout cela je vous pardonne. Vous êtes gentilhomme; promettez moi seulement de rompre vos relations à l'étranger et vous êtes libre.

D'après mon informateur le Comte Teleki, très touché des paroles de l'Empereur, aurait non seulement promis ce qu'on lui demandait, mais déclaré qu'il serait à l'avenir *un sujet fidèle*, tout en restant un bon hongrois« stb.

(Aláirva) Thouvenel.

(Forditás: Drága barátom! Értesitem Önt, hogy Teleki gróf szabadon bocsáttatott. Az osztrák császár őt maga elébe hozatta s neki körülbelül ezeket mondotta: »Ön conspirál ellenem 1848 óta; tudok mindent, a mi legközelebb is készülőben volt. Mindezek daczára én Önnek megbocsátok. Ön nemes ember; csak igérje meg, hogy megszakitja külföldi viszonyait és Ön szabad.« — Értesitőm szerint gróf Teleki, mélyen meghatva a császár szavai által, nemcsak azt igérte volna meg, a mi tőle kivántatott, hanem még azt is kijelentette volna, hogy j ö v e n d ő r e h ű a l a t t v a l ó l e s z e n, mindamellett, hogy jó magyar marad.)

A levél berekesztő pár sorában csak annyi volt, hogy Kiss ezredes be fogja látni, miként a dolog e helyzetében a további közbenjárásra sem alkalom nincs, sem arra magát a miniszter hivatottnak nem érezheti, hanem e kijelentés oly rideg módon történt, hogy reám azt a benyomást tette, mintha Thouvenel restellené, hogy a dologba avatkozott.

Itt tehát többé nem valamely kósza hir forgott fenn, melyet valamely névtelen ujdonság-hajhász bocsát világra, hanem egy hivatalos szinezetü értesités, mely a franczia külügyminisztertől kikért diplomatiai közbenjárásra adott válasz jellegével birt. És e válasz azt adta tudtunkra, hogy Teleki László még csak nem is kénytelenségből, nem mintha ez szabadsága visszanyerésének föltételéül követeltetett volna, hanem önként szabad akaratból, a már tudtára adott császári bocsánat viszonzásául jobbágyi hűséget fogadott az osztrák háznak a nélkül, hogy ez tőle csak kivántatott volna is.

Bármennyire ki látszott is zárni minden kétséget a kutfő hitelessége: szivemnek minden dobbanása föllázadt a gondolat ellen, hogy ez megtörténhetett. Nem akartam hinni, nem hittem. Görcsösen kapaszkodtam e reménybe, hogy itt hazugság, álnokság vagy félreértés forog fenn.

De ha mégis igaz volna! — — A ki tekintetbe veszi, minő szent kötelékek szétszakgatásának kisérte-

ties képét idézte szemem elé e tudósitás és a ki számba veszi, hogy ha a hir valósul, minő fonák állásba jutok én, jutnak elvrokonaim a hatalmak előtt, melyekkel hazánk függetlenségének érdeke viszonyba hozott: az lehetetlen, hogy lélektani kénytelenségnek ne tekintse a fájdalmas keserüséget, mely lelkemet elöntötte s mely az itt következő levélben tört ki:

Kossuth — Jósika Miklósnak Brüsselbe.

London, 1861. január 3.

Azon ponton vagyok, hogy szégyeneljem magamat a napvilág előtt, mivelhogy embernek születtem.

Tudod, mit hozott tegnap a táviró szerencsétlen barátunk: Teleki László elfogatási drámájának befejezése felől.

Nőm s gyermekeim halálsápadtan rohantak a lépcsőn szobámba, a hirlappal kezükben; de halálsápadtan is azt kiálták mindannyian: »Rágalom, borzasztó, szemtelen rágalom, árulás volna a haza, az emberiség iránt ilyesmit csak egy perczig is lehetségesnek hinni Teleki Lászlóról!« Ő róla, kit én a tántorithatlan elvhüség, a sziklaszilárd jellem s lovagias becsület megtestesült eszménye gyanánt szoktam felmutatni fiaimnak.

Sürgettek nőm s fiaim: szólaljak föl tüstént a lapokban s nyilatkoztassam rút koholmánynak, rágalomnak az egész hirt.

Olvastam. Meghült bennem a vér, s lelkem égető fölháborodásában már-már tollat ragadtam, szavakba önteni lelkemnek megtörhetlen hitét.

A hideg ész várásra intett.

S im ma közöltetik velem Thouvenel franczia külügyminiszter egy levele párisi képviselőnkhöz: Kiss Miklóshoz eredetiben, s benne e sorok: (a mint már fentebb közölve vannak).

Hiszed te ezt?.....

Bennem a lélek föllázad csak a gondolatra is. Nem hiszem, nem akarom hinni. Megverekedném a pokolbeli ördöggel is e hitemért.

De ha mégis valósulna a lehetetlen! Mi maradna fenn egyéb szétzuzott lelkemnek, mint kétségbeesni az emberiség fölött!

Sok fájdalmat, nagyobbat, mint a minek jellemzésére szó van, éreztem ez életben. A legnagyobb az volt, melyet akkor éreztem, midőn külső erőszak s belső árulás szirtjén hazánk szabadsághajója széttörött. De még akkor is, midőn zokogva hullottam le hazám határán, földje porára nyomni bucsucsókomat: erőt adott fölemelkedni a gondolat, hogy leszünk egy maroknyi hontalan nép, kik tanuságot teszünk a magyar jellem felől Isten és világ előtt; kik fentartjuk veszély, inség, nyomoruság közt a magyar név becsületét szeplőtlenül; kik hitet, becsülést, bizalmat ébresztünk nemzetünk iránt, mig a magból, mit elvetendénk s a sarjból, mit hü kezekkel ápolandottunk, a honszabadság élőfája, bár hamvaink fölött, ujra fölvirul.

Azon irtózatos fájdalom sulya alatt még csak hazám fölött sem estem kétségbe.

Ha az, a mit Thouvenel ir, igaznak bizonyulna, nemcsak nemzetünk, de még az emberiség fölött is kétségbeesném. Nincs ír, mely lelkemen a sebet meggyógyithatná.

Ha e hir valósul, gyanithatod, hogy összeköttetéseinknek vége van. Hogyan bizzanak bennünk; hogyan épitsenek nagy terveket nemzetünk hajthatatlanságára; miként ne higyjék, hogy a magyar nemzet elhagyja szövetségeseit s kialkuszik az osztrákkal: ha még egy Teleki Lászlónak is elég egy pár mézes szó az osztrák császár ajkairól, miszerint a hazánknak s hazánk legjobbjainak vérétől párolgó kezekbe alattvalói hűséget fogadjon?

Isten óvja szegény fejemet a tébolyodástól.

Ha nem igaz a borzasztó hir: siessen Laczi azt nemcsak szóval, hanem tettel is megczáfolni.

A czáfolatnak pedig, hogy az irántunk s a nemzet iránt megroncsolt hitet helyreállitsa, csak egy módja van: k i j ö n n i.

Isten vigasztaljon. Engem semmi sem vigasztalhat, csak a czáfolat.

(Aláirva) Kossuth.

U.-i. Most veszem leveledet január 1-ről.*) Nem tehetek róla: az én keblemben is van egy hang, mely hangosan kiáltja: »Nem igaz! lehetetlen! Metternich hazudott Thouvenelnek, miszerint Teleki jellemét gyanusitva, a hitet s bizalmat irántunk aláássa.« **)

*

Hasonló értelemben irtam Kiss Miklósnak Párisba, azon hozzáadással, hogy tudassa a miniszterrel, a herczeggel és a császárral, mi benyomást tett rám Thouvenel tudósitása s hogy ha az valósulna, még csak rossz néven sem vehetném, ha többé nem biznának senkiben, a ki magyar.

Ugyanily értelemben irtam Pulszky Ferencznek Turinba, utasitva őt, mondjon hasonlót nevemben Cavournak.

Fentebbi levelemre Jósika Miklós a következő válaszszal felelt:

Brüssel, január 4. 1861.

Értem és együttérzem veled mindazt, a mit irtál. Hogy én is igy érzek, hogy én is mint a vizbehaló a lenge galyon csüggök s a remény utolsó szálához fogódzom, az természetes. Laczinak egész multja e hitet kötelességünkké teszi, mig erre az alapnak egy árnya mutatkozik. Én még tegnap is, a telegrammok daczára is, azt adtam Hornnak utasitásul, hogy: nem, ezerszer nem! Irtam,

---

*) Jósika e levelében az állott, hogy ő a hirlapokban megjelent távsürgönyre azt adta válaszul: Canard! impossible! A tüzbe meri kezét tenni, hogy ha Laczi kiszabadult, az feltétlenül történt.«

**) Erre nézve párisi képviselőnk, Kiss Miklós, január 5-kén kelt levelében ezeket találom: »Thouvenel értesitője nem Metternich. Emlékszik K. ur, hogy már két hónap előtt kivittem Thouvenelnél, egy bizalmas emberének Magyarországba küldetését, ki őt saját észleletei alapján az ottani helyzet felől tudomásban tartsa. Kötelességévé van téve a magyar ügyekről a miniszternek hetenkint s ha kell, gyakrabban is, jelentést tenni. Két első jelentését olvastam. Én sem irhattam volna sem kimeritőbben, sem melegebben. Ez az egyén folyton utazik Magyarország főbb helyei s különösen Pest és Bécs közt. Ő küldte Bécsből a jelentést Teleki szabad lábra tételének történelme felől. Bajos kételkedni. Mindamellett, a mint K. ur, ugy én sem merek pálczát törni.«

hogy nem tartanám barátomnak azt, ki rólam, ha tele torokkal orditják is a lapok, ily — hogy is mondjam csak a legudvariasabban? — ily gyengeséget képes feltenni. Ne vegye nekem senki rossz néven, hogy a mit én, Isten előtt mondom: teljes erkölcsi lehetetlenségnek hiszek, azt legjobb barátim egyikéről el nem hiszem. Én tettem lépéseket, hogy a tényállás felől leveleimre az illetőktől egyenes választ kapjak. Aztán tettem valamit, a miért talán meg is neheztelsz reám: én leveled alá nem irott postscriptumát elküldtem a legbiztosabb uton magának Laczinak. Ez őt semmi esetre sem compromittálhatja s talán mindennél többet tesz arra, hogy kijőjjön. Mert százszor igazad van: ez az egyetlen döntő czáfolat, melyet egy T. L.-tól várunk.

Hát reméljünk, várjunk, s mig a bizonytalanság tart: hallgassunk. — —

(Aláirva) Jósika Miklós.

*

Reméltünk, vártunk, hallgattunk. E közben előbb bécsi távsürgönyök után az a hir lett az európai sajtóban körözve, hogy az osztrák császár Telekinek három feltételt szabott: 1. hogy Teleki minden összeköttetéseit a külfölddel megszakitsa; 2. hogy a birodalom határait át ne lépje; 3. hogy minden részvételtől a politikában tartózkodjék — s hogy Teleki ezekre szavát adta. Majd badarnál badarabb változatok jelentek meg némely bécsi lapban; tragicomicus jelenetekről, sirásról, ájuldozásról pletykáztak. Mások azt hiresztelték, hogy Teleki, amint szabaddá lett, Rechbergnél és Schmerlingnél látogatásokat tett. Boszuság volt a sok badar pletykát olvasni, s bár azoknak hitelt az emigráczióban senki sem adott, mégis jól esett látnunk, hogy e »tragicomicus vénasszonyi tempókat« (miként Jósika magát egyik levelében kifejezte) a »Pesti Napló« január 6-ikai számában meghazudtolta, »biztos forrás után hitelesen és teljes határozottsággal« kijelentvén, hogy »mindazon szavak, sirások és ájulások, mikkel némely lapok, mint pl. az »Oestr. Ztg.« és »Presse« a dolgot felczifrázták, mind csupa koholmány.«

E czáfolat igazságot szolgáltatott a magán férfias jellemnek, mely Teleki Lászlónak az élet minden viszontagságai közt kitünő sajátja volt, de közügyi szempontból a lapokban felmerült különféle versiók egyike sem hozott számunkra vigasztalást.

Legenyhébb volt ezek közt a bécsi »Wanderer« tudósitása, mely szerint Ferencz József császár Telekinek nem három feltételt tett, hanem csak ennyit mondott volna: »Reménylem, hogy Ön ezentúl a haza ügyét csak alkotmányos uton igyekezendik előmozditani«, hogy csak ez volt volna, a mire Teleki reáállt s hogy csakis igy kell a hivatalos »Wiener Zeitung« nemhivatalos részében megjelent feltételeket érteni.

Körülbelül ily értelemben irt Jósikának gróf K . . . lyi Sándor is Pestről, január 2-ról, azon hozzáadással, miként Teleki azt hitte, hogy báró Vay Miklós cancellárnak érette küldött kocsiján őt Vayhoz viszik, de nem ennek szállására, hanem a Burgba vitték, s ott nem Vayhoz, hanem oly helyre vezették, a hol egészen váratlanul a császár előtt találta magát.

A »Pesti Napló« már emlitett számában azonban a »Wiener Zeitung« három feltétele következő nyilatkozat kiséretében lett megerősitve:

»Határozottan állithatjuk, hogy köztiszteletben álló hazánkfia semmi olyast nem tőn az egész dolog folyama alatt, a mi nemes, lovagias, hazafiui jellemére a legkisebb árnyat vetné. Hitelesen és teljes határozottsággal mondhatjuk, hogy gróf Teleki ama válságos napon, melyen szabadságát visszanyerte, sem azt nem tudta, hová viszik, sem azt, miért viszik. Az ő részéről semmi lépés nem történt arra, hogy az történjék, a mi történt. Azt, hogy a külfölddel minden ellenséges szellemü összeköttetésről lemond, hogy a monarchia határait át nem lépi s egyelőre minden politikai tevékenységtől tartózkodik, meg kellett igérnie s meg is igérte. Minden egyéb csupa koholmány.«

E részleteket a hivatalos sürgöny még azzal egészitette ki, hogy »a gróf meghatva a fejedelem nagylelküsége által, becsületszavának lekötése mellett igéré meg a két első feltételt s azon kérdést tevé, vajjon ő Felsége megengedi-e, hogy az ország politikai tevékenységében részt vehessen? — Ohajtom, hogy Ön attól *egyelöre* tartózkodjék, — válaszolá a fejedelem s gróf Teleki elfogadá ezt. A császár ekkor el akart távozni, de gróf Teleki nehány lépésnyire követé őt s mély megindulással fejezé ki hálaját. *) A fejedelem nagylelkü elhatározása a kevésbé beavatott egyénekre olyan meglepő volt, mikép azon rendőr-hivatalnok, ki a grófot a várlakba kisérte, őt elbocsátani nem akará, mig a császár egyik segéde azon parancsot nem hozta, hogy Teleki gróf teljes szabadságba helyezendő. — A gróf alig ismerhető meg: hosszas számüzetése, betegeskedés, utazások s az utóbbi idők kedélyingerültsége nagyon megtörték.«

A »Pesti Napló«-nak biztos forrásra hivatkozó fentebbi hiteles tudósitása annyiban enyhitőleg hatott fájdalmunkra, hogy hallgatott az »alattvalói hűség fogadásáról,« a minek hire a legkeserűbb méregcsepp volt a szomoruság poharában, melyet Teleki László balesete reánk mért; másrészt azonban véget vetett minden reménynek, hogy szerencsétlen barátunk semmi oly igéretet nem tőn, mely őt akadályozná, hogy kijőjjön s mint a 49-iki zászló eventualis érvényesitése

---

*) Erről a »Pesti Napló« bécsi magánlevél után a következő versiót hozta: »A kihallgatás befejeztetvén, gróf Teleki az ajtó felé haladt, midőn megfordult s az uralkodótól e szavakkal vett bucsut: Bocsássa meg felséged elfogultságomat, mely indoka annak, hogy majdnem feledém köszönetemet nyilvánitani.« — Ezt a versiót Teleki lelkiállapota valószinübbé teszi amannál.

szempontjából, a barátságos hatalmak kivánságára alakult Igazgatóságnak általuk kijelölt tagja, az emigráczió soraiban vezérállását ujra elfoglalhassa.

Az e reményeknek végetvető fájdalmas tudósitást Jósika Miklós január 10-én a következő sorok kiséretében közlötte velem:

»Telekit elvesztettük! — — Szomoru kimondani, de nem lehet magunkat többé illusiókban ringatnunk. Elvesztettük! A mig csak egy hajszálhoz akaszthattam hazafias reményemet s baráti hitemet: le nem vettem kezemet Lacziról. Felzaklattam az egész európai sajtót; elárasztottam a hazát hirlapi czikkekkel a külföldi lapokból; értésére adtam Laczinak magának, mit várunk attól, kivel tizenkét évig osztottuk a számüzetés kenyerét s kit szeretetünk és bizalmunk égig emelt, mint keveset mást: mind hiában! itt az evidentia, itt a tény, — el kell némulnunk.«

És elnémultunk.

Pár héttel később szerencsétlen barátunk maga is megirta Jósika Miklósnak azt, a mi vele történt. E levél az egyetlen, melyet tőle vettünk. Eredetiben birom. Azt hiszem, a magyar közönség, melynek annyi oka van a hazáját oly hőn szeretett hazafi szomoru sorsát keseregni, bánatos megilletődéssel olvasandja a fatalitás e nemes martirjának előadását, mely lelkiállapotára is világot vet, de a balvégzetü esemény történelméhez leghitelesebb forrásul is szolgál.

A levél bevezető részére, mely indokolatlan, de lélektanilag nagyon megfogható személyes érzékenykedés körül forog, alább lesz helyén visszatérnem; a tényállásra vonatkozó előadás szóról szóra itt következik:

Teleki László — Jósika Miklósnak Brüsselbe.

Gyömrő, január 28.

Édes Miklós!

Kérettél, irnék neked esetemre nézve, hogy mindent körülményesen tudj. Irtak, tudom, mások is; de hát én is teszem, ez becsületi kötelesség. Julie báróné azt irta ugyan ángyomnak, hogy jobb hallgatniok azoknak, kik nekem nem akarnak ártani; te azonban azt mondod, jobb szólani: tehát szólok, hogy en pleine connaissance de cause irathass ügyemben s czáfolhass minden balvéleményt.

Azokról, miket minden hirlapból tudhatsz, nem irok. Drezdai elfogatásom története eléggé ismeretes. Azt is tudják talán, hogy mielőtt teljes bizonyossággal kisült volna, miként én T. L. vagyok, azt erősité nekem a nálam kollegájával együtt inquiráló Polizeirath Pirard, hogy Teleki László biztosan jöhetne Drezdába s neki ott semmi bántódása nem volna, mert hiszen oly helyzetü ember, minő ő, elég lakott már ott. Még azt is gondolom, tudják, hogy minden időhaladékot megtagadva, betegen czipeltek át az osztrák határon, miután az ő szász rendőri orvosuk azt jelentette, hogy noha beteg vagyok, mégis utazhatom. Fölteheti rólam mindenki, hogy ily körülmények között mondtam nekik: »dass sie Fluch und Schande ärnten werden.« Jogomban voltam több efféle kellemetlenségeket mondani: mondtam. Josephstadtba vittek. Ott nyolcz napot töltöttem. Ez alatt találtam alkalmat Vay Miklósnak megüzenni, miszerint én két dolog közül egyet kérek: vagy hogy miután én egészen hibámon és akaratomon kivül léptem át az osztrák határt, onnan ismét egyszerüen kiutasitsanak külföldre; vagy pedig, ha ez lehető nem volna, azt, hogy Magyarhonba vitessem és ott törvényes, illetékes biró elébe állittassam. Ennek az üzenetnek, mely, mint bizonyosan tudom, Vay Miklósnak megvitetett, következése az lőn, hogy két nap mulva Bécsbe vittek át s ott a Landesgerichtnek szolgáltattam kezébe.

Mindjárt vallatásomhoz fogtak, de azzal nem boldogultak, mert minden feleletem csak abból állott, hogy semmi kérdésükre nem válaszolandok, mivel én az ő competentia-

jukat magam fölött teljességgel nem ismerem el; mely nyilatkozatomat aztán irásba foglalva, alá is irtam.

Börtönömben eszembe jutott, hogy talán mégis lehető, miszerint Vay Miklós ne tudná, hogy én a Landesgericht birtokába jutottam. S minthogy nem engedték, hogy magyarul irjak neki, következő franczia sorokat intéztem hozzá: »Le Comte Ladislas Teleki a l' honneur de porter à la connaissance de S. E. le Baron N. de Vay qu'il se trouve ici écroué dans la prison du landesgericht de Vienne, dont il ne peut aucunement reconnaitre la compétence quant à sa personne.« Vay Miklós (tőle tudom), még ugyanazon napon megkapta e levelet.

A mi ezután való napon történt, arról, mint későbben tudtam meg, Vay Miklósnak két nappal előbb teljes tudomása volt. Beszélte többeknek, hogy az fog történni, a mi történt, de többszöri kérések után sem akarta, hogy preveniáljanak engem, ugy nyilatkozván, mint ha nem tudná, hol vagyok? Azután való napon tehát, hogy tőlem Vay az emlitett levélkét kapta, egy Landesgerichtsrath nekem jelentette, miszerint neki parancsa van, engem három órakor Vay Miklóshoz vinni; s azt is, hogy Vayyal együtt Majláth, a tárnok, is várand. Délutáni három órakor tehát én, ama Landesgerichtsrath és még egy hivatalnok kiséretében, kocsiba ültem. Látva, hogy a Burgba megyünk, csodálkozásomat fejeztem ki. Az volt a válasz, hogy Vay azon teremben vár reám, a hol a Reichsrath szokta volt üléseit tartani. Hittem. Kisérőim is igazán hitték, a mit mondtak. Csak akkor tudtam meg a valót, mikor a császár előtt állottam, ki mögött Vay Miklós és Crenneville tábornok voltak. — Ezen gyönyörü surprise-re és mise en scène-re egy szegény fogoly irányában két napig készültek! — A császár elmondta nekem, minő ellensége vagyok én neki s egész dynastiájának s hogy én egész az utolsó időkig elkövettem ellene mindent, a mi hatalmamban állott; conspiráltam, szövetkeztem; hogy neki erről bizonyságai vannak: de mindemellett is három föltétel alatt kibocsát: 1., hogy nem megyek többé külföldre; 2., hogy a külfölddel ellenséges szövetségeket nem folytatok; 3., hogy a hazában minden agitatióról és politikai tevékenységről lemondok. Én ily helyzetben csak arra ügyelhettem, hogy

semmi olyat ne mondjak, mi multammal, elveimmel ellenkezésbe hozhatna. Azon ellenséges indulatra és működésre nézve, miről a császár beszélt, alávalóságnak tartottam volna, csak egy mentegetődző szót is mondani. Ilyformán alakultak gondolataim: Azt, hogy ha szabadlábra állittatom, megszök86m, nem mondhatám. Ilyet soha egy fogoly sem mondana, akár hadi, akár más. Ily körülmények között azt mondani a császárnak: »Nem, én a külfölddel Ön dynastiájára nézve ellenséges levelezéseket akarok folytatni,« haszontalan is volna, nevetséges is volna, mert még sem folytathatnék ily levelezéseket, ha már Austriában vagyok és szigoru rendőri ügyelet alatt. Minden, mit megmentheték, hazámra nézve leendő politikai tevékenységem és hatásom volt. Az ellen emeltem tehát szót, hogy erről lemondjak. Mire az volt a válasz, hogy azt legalább ideiglenesen, pillanatra, v o r d e r H a n d tegyem. Ezt tehát igy megigértem. Mit tehettem egyebet? miután Josephstadtban kijelentett kivánságomnak, hogy vagy kiutasittassam, vagy törvényes biró elébe állittassam, ez lett az eredménye s mindezt a magyar cancellár hozzájárultával, végül jelenlétével sanctionálta?

Azt is meg kell itt emlitenem, hogy igen aggódtam (fogságom ideje alatt) azon levelek fölött, melyek külföldi postákon vártak reám, például Genfben és Párisban s hogy szabadon bocsáttatásom módot nyujtott nekem arra, hogy azokat minden elorozás ellen biztositsam.

Az a vigaszom, hogy politikai hatásomra nézve az áldozat csak ideiglenes s ezen ideiglenesség értelme immár senki más akaratától nem függ, mint az enyémtől. Pár hónapnál semmi esetre sem lehet több. Mondtam ezt Vay Miklósnak.

Ily körülmények közt, természetesen, nem lehete szó jószágaim visszaadásáról és én épen nem akartam, hogy arról szó legyen. Hiszen ez nem megkegyelmezés, nem amnestia, csupán m i s e e n l i b e r t é s u r p a r o l e, a mint hadi foglyokkal is gyakran történik. Az austriai császár szemében és szavai szerint nem lehetek egyéb, mint szabadon bocsátott ellenség. Ha valami vár parancsnoka tenne egy fogolynak ily föltételeket, ki nem fogadná el? Maga Vay is elismerte, hogy én sem amnestiálva, sem megkegyelmezve nem vagyok, csupán szabadlábra állitva. És habár fel is van függesztve

ellenem a poursuite, az minden órán ismét meginditható, de akkor minden legkisebb lekötelezettség is ipso facto megszünik.

Ez a valóság; minden egyéb, mi rólam iratott, alaptalan koholmány. Igaz, hogy sok részben kedvezőbb volna helyzetem, ha föltétlenül bocsáttattam volna szabadon, de az aztán igazán megkegyelmezés lett volna.

Én semmi oly szót nem mondtam, mely elveimmel ellentétbe hozhatna. Ha ezelőtt vörös republikánus lettem volna, szintugy lehetnék az most is. Egy simpathiámat, egy antipathiámat sem dementáltam. Constatáltam ezt minden nap még Bécsben is, ép ugy, mint itt. Soha oly szót, mintha már most hinném, hogy a császár hazám javát akarja vagy eszközli, nem mondtam, soha azt, hogy hü alattvaló vagyok vagy leszek ezentul. Az én lelkiismeretem tiszta és én fölemelt fővel járhatok mindenütt. Az én helyzetem kivételes, csak részben kellemetlen, de lealázó az épen nem, sőt inkább annak ellenkezője.

Valóban lehetnek, kik a mondottakban gáncsot találnak? Azokon kivül, miket mondék, minden, mit egy vagy más hirlap emlithetett, akár szó, akár mozdulat, akár tett: hazugság; szintugy minden sirás vagy ájulás csupa koholmány. Soha sem mutattam magamat hidegebbnek; nem is tudtam volna sirni. Vay Miklós, igenis, sirt; de én mit tehetek róla, hogy utánam futott sirni (gondolom örömében). Vay Miklós, igenis, kérdezett: nem akarnék-e vele Rechberghez menni; de én mit tehetek róla? Elég az hozzá, hogy én azt feleltem neki: bizony nem. Ha valaki azt kérdezné tőlem, vajjon bensőleg is nyugodt voltam ott a császár előtt? — kezemet szivemre téve, talán nem mondhatnám, hogy igen. Miként is ne jutott volna eszembe hazámnak tizenegy évig tartó állapota ezen uralkodás alatt, meg annyiak közt, kiknek tisztelem s dicsőitem emlékét, az is, hogy Batthyáni Lajos legjobb barátom volt? — De magamba fojtottam indulataimat.

Ime ennyi, mit neked megirni hasznosnak hiszek. — Használd.

Isten veled, veletek!

Hű barátotok L.

*

E levélben, melynek olvasása annyi év után is a mély megilletődés búskomor sohaját idézi föl szorult keblemből, az olvasó előtt fekszik a lélekküzdelmes érvelés, melylyel szerencsétlen bajtársunk keble viharát lecsillapitani törekedett.

Tekintve az állást, melyet Teleki László a 49-iki zászló képviseleténél általában, de különösen egyrészt a hazai befolyásosabb körökkel, másrészt a barátságos külhatalmakkal folytatott bizalmas érintkezéseinkben elfoglalt: mi, magyar emigráczió, Teleki levelének érveléseiből megnyugvást nem merithetének. Ezt a mi álláspontunk kényszerüleg magával hozta; a mit e dolog megitélésénél nem kell szem elől téveszteni.

Abban tökéletesen igazat adtunk neki, hogy ott a bécsi Burgban nem mondhatta az osztrák császárnak sem azt, hogy dynastiájára ellenséges levelezéseket akar folytatni, sem azt, hogy megszökik, ha szabadlábra állittatik. Hanem ugy hittük, hogy mondhatott mást. Valamint a bécsi Landesgerichtnek minden faggató kérdésére csak egy felelete volt: az, hogy illetékességét el nem ismeri, ugy a császárnak is mondhatott ennyit: »hatalmában vagyok Felségednek, tehet velem, a mit akar, de az egész mivelt világ által elismert nemzetközi jog megsértésével kerültem hatalmába; én e jog szentségére hivatkozom s annak élvezetébe visszahelyezésemet várom Felségedtől.«

Mi a Telekivel közösen elfoglalva tartott álláspont logikájánál fogva ezt vártuk volna tőle. S e várakozástól még csak azon tekintet sem tartóztathatott, mely barátot barátjának sorsa fölött aggódni ösztönöz. Politikai téren a véres megtorlások szomjára nagyon rossz szél fujt akkoron. A mit az emberiesség és erkölcs mindig kárhoztat, az akkori körülmények közt még

fatális ostobaság is volt volna. Tehát lehetetlen. Teleki fejének hajszálai fölött nemcsak a haza ébredő szellemének osztatlan részvéte, mely ügyét a nemzet ügyévé tette, hanem az egész mivelt világnak indignatióig fokozott figyelme is őrködött. Nagyon jól jelzette a helyzetet Sir James Hudson, midőn azt mondta Pulszkynak: »A grófnak baja nem leszen, mert a közvélemény és a kormányok szavát Austria sem vetheti meg.« Ha azt teszi Teleki, a mit tőle vártunk volt, a legrosszabb, a mi érheté, az lehetett, hogy egy ideig fogva tartatik. De ez sem tarthatott volna sokáig. Igy vagy amugy kiszabadul, vagy kiszabadittatik s mint semmi igérettel le nem kötött szabad ember foglalta volna el előbbi helyét az emigráczió soraiban, megszilárditva hajthatatlan magatartása által a magyar nemzet hajthatatlansága iránti bizalmat, s a nagy és szent ügy religiójának, melyet képviselénk, még fogsága alatt, még fogsága által is hatalmas apostola gyanánt állott volna a világ előtt.

De különben is, ha valaki azt gondolná, hogy Telekire a személyes veszélyre való tekintet valaha a legcsekélyebb befolyást gyakorolhatott, az annak adná jelét, hogy őt teljességgel nem ismerte. »Én és a veszély egy napon születtünk, ikertestvérek, idősebb én«, — mondja Shakespeare Caesarja. Ezt magáról Teleki László is elmondhatá. Százszor nézett hunyoritás nélkül a halál szemébe, sokszor igen csekély okért is. Egy görbe tekintetet sem türt el a nélkül, hogy halálveszély árán meg ne torolná. Az indulatnak egy sértő szava sem lebbent el ajkáról a nélkül, hogy elégtételül életét koczkára dobná.*) S e mellett hazafi volt, hű, igaz, határozott,

*) S volt egy ritka, sajátságos vonás Teleki jellemében melyet méltó fölemliteni. A kik párbajba keverednek, rendesen

mint hivebb, igazabb, határozottabb ember nem lehet. Nincs s nem lehet, ki készebb lehessen, mint ő volt, hazájáért életét, vagyonát akármely perczben habozás nélkül feláldozni.

Hát bizony nem a személyére hárulhatott veszélyre való tekintet volt oka annak, a mi rajta a bécsi Burgban megesett, hanem egyszerüen a meglepetés. Ő nagyon ideges ember volt. Nem egyszer tapasztaltam, hogy váratlan meglepetés közben néhány perczre volt szükssége, mig idegességét legyőzheté, s az a jól kiszámitott, gyönyörü »surprise és mise en scène«, melyről levelében szól s melyre két napig készültek a »szegény« idegbeteg »fogoly« ellen, kit a drezdai elfogatás, a Josephstadtba s onnan Bécsbe hurczoltatás és ottani faggatás több napon át folytonos lázas ingerültségben tartott, bizony nagyon is alkalmas volt arra, hogy őt pillanatnyilag annyira elfogulttá tegye, miszerint majdnem még a mindennapias udvariasságról is megfeledkezzék.

Ez a dolog lélektani magyarázata. Én ma is meg vagyok győződve, hogy ha Teleki László csak öt perczczel is előre tudja, hogy a császárhoz vitetik: nem azt felelte volna, a mit felelt, hanem azt, — h a n e m t ö b b e t — a mit mi vártunk tőle.

---

győzni akarnak. Teleki csak akkor akart, ha érezte, hogy igazsága van. Volt egyszer egy párbaja, melyről azt mondta nekem: »Gyülölöm ezt az embert (ellenfelét); meglőhettem volna; de nem tettem, mert én voltam a hibás, nem volt igazságom. Én a párbajt isten-itéletnek tekintem, melyben az igazságnak kell győzni.« — Ha megtörtént rajta, hogy indulat hevében valakit méltatlanul megsértett, nem vette ugyan a párbajnak bocsánatkéréssel elejét, nehogy félni látszassék, hanem odatárta mellét ellenfele golyójának, kiállta a lövést, s aztán ismerte el hibáját s kért bocsánatot. »Sans peur et sans reproche,« — mint a lovagkor regéje Bayardról mondja.

Innen van, hogy mi Teleki elfogatásának váratlan megoldását mély fájdalommal vettük ugyan, mert azt ügyünkre s az emigráczió consistentiájára végzetterhes csapásnak tekintettük (a mint hogy annak is bizonyult), de bár magunk között magán-levelezéseinkben érzelmeinknek kifejezést adtunk is, nyilvánosan Teleki eljárása ellen az emigráczió köréből, tudtomra soha egy rosszaló szó sem emeltetett. Jósika irta egyik levelében, hogy az egyedüli, a mit tehetünk s a mit tennünk kell: »hallgatni, mint a sir«. Mi elfogadtuk e nézetet és hallgattunk.

De hallgattunk bár, nékünk, kik religiónknak a haza függetlenségének kivivását vallottuk, lehetetlen volt rettenetes csapásnak nem tekintenünk azt, hogy Telekit igy vesztettük el. Hogy elvesztettük, a felől Teleki levele sem hagyhatott fenn kétséget. Ő nagy sulyt helyezett arra levelében, hogy mennyire ügyelt, nehogy csak egy szót is mondjon, mely őt multjával, elveivel ellentétbe hozhatná; nem desavouálta sem rokon-, sem ellen-szenveit; nem mondta, hogy hű alattvaló leszen. Ez utóbbit jól esett ő maga által megczáfolva tudnunk, mert ép e hir volt az, mely mindnyájunkat — engem különösen lelkem mélyéig — felháboritott; a többire nézve nem volt az ő biztositására szükségünk, miszerint tudjuk, hogy ő »in foro conscientiae«, elveiben, meggyőződésében nem változott. De ennek reánk nézve gyakorlati értéke nem lehetett. Adott szavával volt kötve, hogy ki nem jön s hogy a külfölddel, tehát velünk, törekvéseinkkel s a hatalmakkal, melyekkel viszonyban voltunk, minden összeköttetésről lemond. S ő azon emberek közé tartozott, kiknél az adott szó szent. Egy német költő irta egy valakiről, miként ha szavát adta volna az ördögnek, hogy elkár-

hozik, habár csak egy »miatyánk«-ot kellene is elmondania, miszerint üdvözüljön: nem mondaná el azt a »miatyánk«-ot. Mi Telekit ilyen embernek tudtuk. S azért fájdalmas érzéssel kellett magunknak bevallanunk, hogy őt elvesztettük. »Ha előbb veres republicánus volt volna, az maradhatott volna azontúl is« — mint levelében irta. Lehetett akármi, csak törekvéseink bajtársa nem. Tehetett akármit, csak egyet nem: velünk többé, adott szavánál fogva, Magyarországnak az osztrák uralkodó-háztól függetlenitésére nem conspirálhatott. A rendithetlen elvhűségnek, melyről levelében is szól, s melynek hirdetésében Hont, Bars, Bihar, Nógrád, Zemplén és Heves megyék üdvözlő irataira adott gyönyörű válaszaiban a megtorlást mintegy czélzatosan kihivó nyiltságig ment,*) csak az lehetett következése, hogy a fejedelemnek adott szavánál fogva oly önmagával ellentétes helyzetbe jutott, melyből oly jellemes embernél, a minő Teleki László volt, csak az önkéntes halál nyujthatott menekülést. Öngyilkossága megrenditő, de világra kiáltó bizonyságot tett rendithetlen elvhűsége felől. Ha ő képes volt volna, mint mások sokan, »elveit szögre akasztani« : nem vetett volna saját kezével véget életének.

Lehetetlen, fentközlött levelét olvasva, megilletődés nélkül szemlélni, hogy mi kinos tusakodással erőlködött Teleki magát azon hitbe belevigasztalni, miként a császárnak adott szavával semmi oly kötelezettség alá nem került, mely őt akadályozhatná, hogy hazafiui tevékenységében ne jőjjön ellentétbe multjával s elveivel, melyek őt a 49-iki zászló egyik legkitünőbb bajnokává avatták. E kinos lelki tusában még azt is erőlködött magával elhitetni, hogy ő »nincs is amnestiálva, nincs

*) Ezekből alább az e fejezethez csatolt Adalékok 3-kában némely idézetek olvashatók.

megkegyelmezve, ő csak amolyan szavára (sur parole) szabadlábra állitott hadifogoly, ki ellen ugyan fel van függesztve a vád alá helyezés (poursuite), de az minden órán ismét megindítható.« Lelkéből óhajtotta s a megyékhez irott leveleinek a hatalom iránt kihivó hangja világosan mutatja, miként az adott szóval elébe szabott körben minden lehetőt el is követett, hogy az a poursuite meg is történjék, mert érezte, hogy a lelkét nyomó minden legkisebb kötelezettség csakis ez által szünhetnék meg (miként erre levelében is hivatkozik). Az a búskomor alaphang, mely a megyékhez irott válaszain végigvonul, s a hirek, miket kedélyállapota felől Jósika Miklós utján a hazából kaptunk,*) megannyi bizonyság gyanánt állnak előttem, hogy erőlködése nem szerezte meg számára az önmagával kibékülést, nem mentette meg annak kinos érzetétől, hogy visszás helyzetbe jutott, melyet szószegés nélkül (a mire jelleménél fogva képtelen volt) multjával, elveivel összhangzásba hozni teljes lehetetlenség. Annak az ábrándnak, hogy ő nincs megkegyelmezve, hanem csak szavára szabadságba helyezett fogoly, — a királyi levél, melylyel mint magyar mágnás az országgyülésre meghivatott, természetesen végetvetett. Fogolynak nem küldenek »regalis«-t, s általában a kiengesztelhetlen ellentétek kiengesztelhetése iránt táplált önáltatás mindenesetre csak addig tarthatott, mig mint megválasztott országgyülési képviselőnek az általánosságok mezejéről a szabatosan körülirt tevőlegesség terére kellett átlép-

*) Jósikának 1861. január 29-én kelt levelében ezeket olvasom: »Miszerint Telekinek mostani lelkiállapotáról itélhess, elmondom, a mit nekem irnak. Sógorom (P. Frigyes) betüszerint azt mondja, hogy olyan, mint az őrült. Lukács Móricz egy levelében azt állitja, hogy egészen meg van zavarodva; hol a börtönbe vágyik vissza, hol agyonlövésről szól.« stb.

nie s az álláspontot, melyre az országgyülésen helyezkedik, meg kellett határoznia.

A helyzet e kényszerüségének különbsége meg is látszik nyilatkozatain. Hont- és Barsmegyék üdvözlő irataira január 31-én adott válaszaiban érzékenyen elpanaszolva a felett érzett fájdalmát, hogy »erőszakosan kiragadtatott feledhetlen társai és barátai köréből, kikhez annyi év óta közös küzdelmek, szenvedések, közös elvek s remények csatolják«, — azon kijelentésben keresett vigasztalást, hogy midőn pár hónap mulva a működési tér előtte ismét megnyilik, »mindig és mindenütt övéinek vallott elveit, irányát s rokonszenveit szabadon fogja követhetni.« Ez vonul végig mint egy alaphang többi nyilatkozatain is, egészen addig, mig országgyülés hivatván össze, Abonyban képviselővé választatott.

De már akkor választóihoz tartott programmbeszédjében kénytelen volt a 48-iki törvények visszaállitásának, alkotmányos és democratiai fejlesztésének s az absolutismus visszatérése ellen bővebb garantiákkal biztositásának követelésére szoritkozni; tehát az osztrák császári házzal kialkuvás lehetőségének álláspontjára helyezkedni.

Ez kétségenkivül ellenkezett az elvvel s iránynyal, melyet, mint az emigráczió egyik vezértagja, elfogatásaig magáénak vallott; azonban ha szavát nem adja Bécsben, hogy forradalmi összeköttetéseivel végkép szakit, ez magában véve még nem helyezte volna őt oly lélektani dilemmába, melyből élve kibontakoznia nem lehetett. Hiszen a programm, melyet minden legkisebb lealkuvást kizáró határozottsággal felállitott, épen az volt, melyet a békés törvényes téren műkö-

désre nézve politikai barátainknak a hazában én magam is folyvást ajánlottam. Hanem ezen politikai barátaink és Teleki László helyzete közt az a végzetterhes különbség volt, hogy amazok a törvényes téren azt programmjuknak vallhatták a nélkül, hogy erkölcsileg kötelezve volnának azt végczélnak tekinteni, melyen túl menni semmi esetben sem akarnak. Tekinthették a »restitutio in integrum« követelését végczéljuknak, ha ugy tetszik; de tekinthették módnak, eszköznek is, melylyel a helyzet forradalmi combinatiók számára nyitva tartható. Ők nem voltak adott szavak által lekötve, hogy velünk, a magyar emigráczióval, a 49-iki zászló felemelésére kezet nem fognak, náluk tehát ama programnak a törvényes téren működés számára felállitása a forradalmi politikával szakitást nem involválta. Teleki ellenben, adott szavánál fogva kötve, kötelezve volt velünk, kik külháboru segitségével forradalmat akartunk, semmi összeköttetésbe nem lépni s a forradalmi politikával szakitani.

Ez annak a lélektani örvénynek a magyarázata, melynek Teleki áldozatul esett.

Ismeretes azon befejezetlen beszédterv, mely halálakor iróasztalán találtatott s melynek berekesztését a szivébe röpitett pisztolygolyó képezte. Egy hatalmas vádlevél az a hatalom ellen, melylyel az ország szemben állott; egy rettenetes bűnlajstrom, melynek logicai corollariumát csak a fegyverre hivatkozás képezheté. Meg van világosan irva ama beszédben, hogy »a kötés, melyen a magyar hazában az uralkodási jog alapszik, végkép széttépetett« és meg van ott irva, miként »világos, hogy mi az, a mi a széttépésből önként következik.«

Ámde midőn ezeket a hazafi leirta: az ember előtt felvonult a Bécsben adott szó rémképe, mely őt

az adott szóhoz kötött becsület nevében ama következtetéstől eltiltotta.

És e lekötöttség lidércznyomása a természetes következtetés helyett e szavakat adta tolla alá:

»és midőn mi ezt nem teszszük, midőn mi a lábbal taposott kötést mindannak daczára, mi annak megsemmisitésére történt, nem akarjuk megsemmisitettnek tekinteni, hanem, bár nem feledve a multat, készek vagyunk mindazon lélekrázó tények után, melyekre utaltam, azt, mint még fennállót tekinteni, — — — akkor mi sok mindennel vádoltathatunk, de mérséklet hiányával, de túlzással, de forradalmi tendentiákkal bizony nem.«

Bizony nem!

Ez nyujt kulcsot Teleki halálához, melynek hire mint villámcsapás sujtott a nemzetre.

Ha egy ember jellemének alapvonását ismerjük, lelkében, mint nyitott könyvben olvashatunk.

Midőn Teleki, beszédének vázlatát olvasgatva, az idézett sorokat vette fontolóra, gondolatainak ekként kellett alakulniok: »Ha szólok, ezt mondanom kell, mert ennyire adott szavam kötelez; de lehetséges-e, hogy én, Teleki László, azon multammal, melynek emléke szivemben hangosan dobog, azon elvekkel, melyeket Isten és világ előtt hirdeték s melyek szivvéremmel összeforrvák, lehetséges-e, hogy én a kialkuvás szekerének kerekét toljam, hogy odaálljak nemzetem elé, melyet szóval, tettel annyiszor buzditottam, hogy legyen készen fegyverrel vetni véget az osztrák császári ház és Magyarország közti kapcsolatnak, lehetséges-e, hogy én, az, a ki vagyok, oly szavakat mondjak nemzetemnek, melyek a forradalmi irányt megtagadják? Nem, ez lehetetlen; ezt nem tehetem. Igen,

de ha szólok, tennem kell; adott szavam becsülete kötelez.« — Igy alakulhattak gondolatai, igy kellett alakulniok s a kiegyenlithetlen ellentét kibonthatlan csomóját azzal vágta ketté, hogy pisztolya után nyult és sziven lőtte magát.

»A hosszu martirolog,« irá Jósika május 9-ikei levelében, »ujra azon nevek egyikével szaporodott, melyekhez reményeink kötve valának. Borzasztó, iszonyatos!«

*

Helyén láttam e fejtegetésekbe bocsátkozni, mert megütközéssel tapasztalom, hogy e tragikus nemzeti csapás felől még most is igen ferde értelmezések terjesztetnek. *)

Hogy végeredményben miként alakultak volna a viszonyok, ha Teleki életben marad? — az a bebizonyithatlan conjecturák ködébe tartozik; hanem tekintve egyrészt Teleki jellemét, másrészt azt, hogy tetőpontján állott népszerüségének, melyhez talapzatul számüzetési multja szolgált, **) annyit bizonyosnak lehet mondani, hogy ha ő életben marad, a hazai viszonyok

---

*) Lásd a 3. számu Adalékot a 348. s a következő lapokon.

**) Számos bizonyitványát találom ennek mind hatósági, mind magánlevelekben. — Igy például Hontmegye üdvözlő levelében Telekihez ezek olvashatók: »ha classicai korban élnénk, ugy Ön, polgártárs! egyike volna hazánk azon férfiainak, kiknek elébe, mint hajdan a római senatus, Terentius Varro consul elébe az egész haza járulna, köszönetét nyilvánitani, hogy Ön a legnehezebb időkben sem kételkedett nemzete jövőjén, s miként Cátoról irva van, hogy Ön jellemével, viseletével a magyar név becsületét fenntartotta.«

Gróf K...lyi Sándor pedig Jósika Miklósnak (miként ez utóbbinak 1861. január 29-ről kelt levelében olvasom) ezeket irta: »Telekiről sok ellenkező hir kering Magyarországon. De ha a többség hajlandó Gnade für Recht ergehen zu lassen, ez azért s e g y e d ü l azért történik, mert Teleki emigráns és barátotok, különösen Kossuth barátja volt.«

nem ugy alakultak volna, mint a mikép alakultanak. Mindenekelőtt a többségben volt határozati párt, melynek Teleki az egész nemzet osztatlan tisztelete és bizalma által környezve, elismert vezére volt, bizonyosan nem követte volna el azt az önfertőztetést, hogy miután hangosan dictiózott a felirás eszméje ellen (melyet az akkori Ivánka Imre találólag »folyamodás«-nak nevezett), a szavazás perczében maga-magát, saját kezeivel többségből kevesebbségre lecsonkitsa. Nem pusztán alaki kérdés volt az, hogy felirásban vagy határozati alakban mondja-e el az országgyülés azt, a mit Deák Ferencz oly remekül összeszerkesztett. Felirási alakban az alattvalóiság beszélt; határozati alakban a népfelsőség szólott volna. Most, midőn szélcsend van, a helyzet befolyása alatt álló emberek bajosan itélhetnek a felől, hogy akkor, midőn az osztrák ház körül annyi viharos hab tornyosult, minő befolyással lehetett volna az események alakulására az, ha a világ azt látja, hogy a 12 éven át oly rémületesen sanyargatott magyar nemzet annyira határozott is s annyira érzi is magát erősnek, miszerint a tettleges hatalommal még csak szóba sem áll, még csak érintkezésbe sem bocsátkozik, hacsak a nemzetnek szerződéses jogait teljes épségükben el nem ismeri s bünbánólag a törvényes alapra nem helyezkedik.

Aztán ismerve Teleki jellemének azon alapvonását, hogy ő a mint magára nézve szentnek tekintette az adott szót, ugy annak megtartását másoktól is meg szokta kivánni: én nemcsak azt tartom bizonyosnak, hogy Teleki maga a nemzetnek minden idegen avatkozást kizáró önállását szentesitett 48-iki közjogi alapból soha egy hajszálnyit nem engedett volna le, hanem azt is több mint valószinünek tartom, hogy Teleki a

számszerinti többségben volt határozati pártot későbbre is együtt tudta volna tartani s ha ő életben marad, azt bajosan értük volna meg, hogy a Deák által 1861-ben felállitott alapon megválasztott országgyülésen a többség, választóinak adott szavát megszegve, a minden idegen avatkozást kizáró 48-iki törvények helyébe az osztrák birodalommal közös miniszteriumot, közös delegatiót s annyi sok más mindenféle közöst, le egészen a közös bankig, iktasson a magyar törvénykönyvbe.

Szóval: én nemcsak azt tartom bizonyosnak, hogy Teleki, mert szavát adta, sohasem lépett volna ugyan összeköttetésbe azon »feledhetlen társai s barátai« forradalmi törekvéseivel, kikhez »közös elvek és közös remények csatolták,« de mindent elkövetett volna, hogy ez elvek s remények valósithatása előtt a nemzet az utat saját kezeivel be ne vágja, — hanem tekintve az állást, melyet a nemzet közvéleményében épen multjánál fogva elfoglalt, azon nézetben is vagyok, hogy e törekvése nem maradt volna eredménytelen s két dolog közül egy történt volna: vagy az, hogy a kérdés nyitva tartásának a küleseményekre visszahatása folytán amaz »elvek s remények« valósultak volna; vagy pedig legalább az, hogy a határozottságában meg nem ingó nemzet jobban számot vetett volna az előnyökkel, melyekbe a bukófélben levő hatalommal szemben a körülmények helyezék s ha kiegyezésre határozza magát, államjogainak épségben tartásával köti meg a reá nézve épen nem, de a hatalomra nézve nagyon is kényszerü kiegyezést.

Ily nézetben vagyok Teleki halálának következései felől a magyar hazára nézve.

A mi pedig az emigrácziót illeti, ez, felejthetlen bajtársa tragikus kimultát a legmélyebb fájdalommal

fogadta; de a változás, mely az emigráczió sorsában Teleki balesetével vette kezdetét, nem annyira halálára, mint már elfogatási drámájának a bécsi burgban adott szavával történt megoldására vezethető vissza. Ez az, a mi az emigráczió történelmében egy végzetterhes mozzanat sulyával birt. Hiában mondogatták nekünk Turinban s Párisban, hogy ez nézeteiken, bizalmukon semmit sem változtat. Rohamos haladványokban volt alkalmunk tapasztalni, hogy változtatott. A magyar nemzetnek minden alkut kizáró hajthatatlanságában többé nem hittek. E hit, e bizalom tőből megingott. S a mi végeredményben talán még ennél is sajnosabb: a forradalmi politikával szakitás igérete, melyet a meglepetés Teleki ajkairól Bécsben kicsikart, kezdetét jelöli a magyar emigráczió azon elzilálódásának, mely lassan-lassan tovább harapózva, tökéletes elmállással végződött.

Magyar politikai menekültek, kik a 49-iki függetlenségi nyilatkozat zászlaját Isten és világ előtt lobogtassák, immár nincsenek. Még csak én sem vagyok az. Nemcsak hontalan, hanem a nemzeti kapcsolatból is kitagadott pária vagyok. S a kitagadott pária fiaival egyedül áll. Már most a szó szoros értelmében egyedül, mióta oldala mellől páratlan hűségű barátját, a hontalanság keserüségében harminczkét éven át tántorithatlan osztályosát a halál elragadta. — —

Amint az egyedüllét sivár magányában emlékezetem a multakba visszabolyong, megilletődéssel akad meg elmém a gondolaton: miként nem tudok esetet a világ történelmében, hogy politikai emigráczió akként szünt volna meg létezni, mint a magyar.

Fennem hirdeté szóval, irásban, röpiratokban, hogy kiegyezést az osztrák császári házzal semmi feltétel

alatt el nem fogad, nem még akkor sem, ha a 48-iki alkotmány teljes épségében visszaállittatnék.

Nem programmjának megvalósulása nyitá meg számára a hazatérés kapuját; sőt még csak a 48-iki alkotmány sem lett visszaállitva; de azért magyar emigráczió nincs.

Egyesek mindig s mindenütt akadtak, kik vagy megváltoztatták nézeteiket vagy a körülményekkel megalkudtak, de politikai emigrácziónak, mint testületnek történelméről eddig csak három vagylagosság egyike volt följegyezve: vagy az, hogy halhatatlan, mert uj meg uj elemekkel tölti be sorainak ürjeit, mint a lengyel már öt negyedszázad óta; vagy az, hogy megszünt létezni, mert vezérelve győzelmet aratott; vagy az, hogy megszünt létezni, mert kihalt.

A magyar emigráczió sem nem pótolódott, sem ki nem halt, sem elvei nem jutottak érvényre; hanem elmállott, elpárolgott, mint a kámfor — nyomtalanul.

Legyen fatum, legyen életbölcseség, de példátlan eset.

Az ember hite az ő mennyországa. Nem igénylek csalhatatlanságot magamnak. Nem censorius szellemben irok. Tényt constatálok. S a tény az, hogy példátlan eset.

*

A mint Teleki elfogatott, bánatunkhoz azon aggodalom is csatlakozott, nehogy irományai valamikép ellenséges kezekbe kerüljenek, a mi sokakra a házában nagy szerencsétlenséget hozhatott volna. Aggódtunk e felett annyival inkább, mert Klapka távol levén a Keleten, tartottunk tőle, hogy Genfben az osztrák consul vagy a berni osztrák követ valamely rut cselhez

folyamodhatik. Irtam ez iránt Puky Miklósnak Genfbe, a ki e sorokkal nyugtatott meg: »Légy nyugodt Laczi irományai iránt. Mind nálam vannak s azokból olyas, a mi valakit compromittálhatna, tőlem ugyan ki nem kerül. Elmenetele alkalmával feljogositott azokkal belátásom szerint cselekedni és ezen hatalommal élni fogok.«

Ezt utmutatásul emlitem arra nézve, hogy Teleki irományai, melyekben sok érdekes adat lehet a kor történelméhez, biztositva lettek.

Jósikánál is voltak (a mint irta) Telekinek irományai s egy tele ládája. Ez is természetesen biztonságban volt.

Aztán, a mint Telekit elvesztettük, azon kérdés adta magát elő: kell-e vagy nem az ő helyét az Igazgatóságban mással vagy másokkal betölteni. Klapka már Konstantinápolyból oda nyilatkozott, hogy kell, még pedig három taggal. Mások ötöt kivántak.

Lehet, hogy az emigráczió tömörségére ez egy ideig tán némi hatással lehetett volna; de az is meglehet, hogy ép ellenkezőleg a kiegészitésnek már csak kisérlete is czivakodást, szakadást idézett volna elő, mert susceptibilitásokat ingerlett volna. A volt háromtagu Igazgatóságnak is elég baja volt e susceptibilitásokkal; sok, néha valóságos botrányig fajult kellemetlenségekkel találkozott, de végre is azon tekintet nem hagyta a bajt elmérgesedni, hogy az Igazgatóság három tagja nem maga tolta fel magát az emigráczióra, hanem a barátságos hatalmak által lett a velük való érintkezésre kijelölve, — ő tőlük s nem mi tőlünk függött az, hogy kiket akarnak a velük való viszony titkaiba beavatni.

Ebből meritette az Igazgatóság a maga tekintélyét. Ezt az alapot teljességgel nem látszott tanácsosnak megváltoztatni; én pedig tapogatózásomra mind Turinban, mind Párisban azt kaptam válaszul, hogy hagyjuk a dolgokat, a mint vannak; ők nem hajlandók magukat uj comitével érintkezésre kötelezni.

Ez a kérdésnek természetesen véget vetett. Maradtunk a mint voltunk — a mig maradtunk.

ADALÉKOK
a IV. fejezethez.

1-ső szám, a 281. laphoz.

1.

»Szeptember 16-áig kiadatásunk kérdése nemcsak igen komoly alakot, hanem halaszthatlan sürgősségi jelleget is öltött.«

E válságos napok emlékezete egy különös episodot juttat eszembe, mely az angol jellem sajátságát oly nemes vonásban tünteti ki, hogy még most annyi évek után is, mély megilletődést érzek, a mint reá visszagondolok.

A kiadatási kérdés tárgyalása alatt Viddinben voltunk, magyarországi menekülők. Mintegy ötezernyi lefegyverzett nép, a lengyeleket s olasz légiót is beleértve.

Magyarország ügyviselője: Andrássy Gyula gróf akkor még Konstantinápolyban volt.*) Tőle 1849. szeptemberben levelet kaptam Viddinben, melyben tudósitott, hogy a nagyvezér, a seraskier és a külügyminiszter felszólitották: adja tudtomra, miként már csak egy mód van, ugy engem, mint az összes magyar-lengyel menekvőket a kiadatástól megoltalmazni, az, hogy térjünk át Mohamet vallására. Ez meg fog menteni, mert e vallásváltoztatassal megszününk menekvők

---

*) Andrássy Gyula gróf csak később, csak akkor hagyta el Konstantinápolyt, midőn az angol nagykövet: Sir Stratford Canning tudtára adta, hogy ha rögtön nem menekszik, a legközelebbi napon ő is az internáltak számát fogja növelni. — Igy találom ezt Pulszky egyik levelében (1851. márczius 24.) a következő megjegyzés kiséretében: »Azt hiszem, — irja Pulszky — az angol kormánykörök nem akarták, hogy jó ügyviselőd legyen Törökországban; azért ijesztették el Andrássyt.« — Sit fides penes auctorem.

lenni, törökökké leszünk s ezzel a kiadatás kérdése ketté lesz vágva.

E levelet a seraskier táborvezérkarának egyik törzstisztje hozta meg, mint futár a legnagyobb sietséggel, Várnáig egy e végre különösen kirendelt kormánygőzösön, onnan pedig pihenés nélkül lóhalálában Viddinig.

Este volt, midőn a futár törzstiszt porboritottan szobámba toppant s a levelet kezembe adta. Elolvastam s igen természetes dolog, hogy habozás nélkül kijelentettem neki, miként én a vallás-változtatást midőn nem meggyőződésből, hanem önzésből, érdekből történik: czudarságnak tartom. Mások másként gondolkozhatnak, én igy gondolkozom. Akármi történik is velem, én ily áron nem akarom életemet megmenteni s azért a mi önmagamat illet, változhatlan határozottsággal kijelentem, hogy az ajánlott életmentő módot el nem fogadom, de a következő reggel minden megjegyzés nélkül közölni fogom a levelet menekvő társaimmal, miszerint kiki akként határozhasson, a mint keblének istene sugallja.

Ezeket nem pusztán emlékezetből, hanem egy Emlékirat nyomán bocsátom előre, melyet később Kutahiából az emigráczión elkövetett méltatlanságok felől küldtem Pulszkynak Londonba a végett, hogy adatokkal birjon sérelmeinket Webster Dániellel, az amerikai Egyesült Államok nagyemlékezetü államtitkárával megismertetni s Amerika pártfogását kikérni; mit ő utasitásához hiven meg is tett.

A következett nap reggelén összehivtam előbb menekvő társaim közül a főbbeket s a végzetterhes tartalmu levelet előttük felolvastam; utóbb tartalmát az összes menekvő seregnek is tudtára adtam.

Kik fogadták el, kik nem az ajánlott életmentési módot? a kik elfogadták, minő igéretek alapján fogadták el s az adott igéretek miként lettek megszegve? — ezekre, a mint sok egyébre is, majd világot vetnek törökországi viszontagságaink idejéből fenmaradt irataim, ha egykor, valószinüleg már nem az én sir felé hanyatló kezem munkája által, nyilvánosságra kerülnek. Itt csak egyik elhunyt derék bajtársunk emléke iránti tiszteletből azt az egyet akarom megemliteni, miként mindenkire élet-halál kérdése forogván fenn, éreztem, hogy nem szabad a futár török tisztnek már kijelentett egyéni

elhatározásom felemlitésével mások nézetének elébe vágnom s azért a levelet minden megjegyzés nélkül olvastam fel. Akkori (később hütelen szerepet játszott) tolmácsom: Szőlősy sietett a felolvasott levélre megjegyezni: »Miért ne? Azt bizony megtehetjük!« Erre Mészáros Lázár fölemelkedett helyéből, s azon szeplőtlen becsületesség és önérzetes férfiasság egyszerüségével, mely sajátja volt, ennyit mondott: »Ám tegye Ön, ha ugy tetszik; én nem teszem. Jőjjön, a minek jönni kell. Lehet, hogy felakasztanak; de én ily áron nem vásárlom meg az életet. Isten engem ugy segéljen!« És ezt oly nyugodtan, indulat nélkül mondá, mintha csak egy garasos sakkjátszma elvesztéséről vagy megnyeréséről volna szó; és csendesen helyére ült. Szivemelő látvány volt. Mély megilletődéssel ráztam meg a bajnok jobbját s tisztelettel hajtva meg előtte fejemet, ennyit mondék: »Követlek.«

Ezeket bevezetésül az episodhoz.

Viddinben volt akkoron Guyon kiséretében ügyünknek egy meleg angol barátja: Henningson, ki, a mint előbb égett a vágytól, hazánkért harczolni, ugy később fáradhatlan erélylyel buzgólkodott kiszabaditásunkon s kimerithetlenül találékony volt szabadságharczunk ujból fölvétele előkészitésének munkásságánál s terveiben. Amerikába is elkisért s ottani összeköttetéseimnél tehetséges közvetitőm, buzgó gyámolitóm volt. Később ott telepedett meg s a harczias viszketeg által, mely vérében volt, merész kalandoros vállalatokba sodortatott, a mi nevéhez egyideig a mindent merő flibusterek egyik legvakmerőbb vezérének regeszerü hirhedtségét füzte.

Ő volt az Viddinben, a ki Andrássy gróf válságos tudósitása alkalmával tanácsolá nekem: irjak Palmerston lordnak, tudassam vele a porta nyilatkozatát s adott válaszomat és szólitsam fel, siessen megmentésünkre mérlegbe vetni Anglia nyomatékát.

Elfogadtam tanácsát. Megirtam a levelet. De miként juttassuk gyorsan Palmerston kezéhez? — ez volt a bökkenő, mert a röppenő perczek élet-halállal lehettek terhesek. Szegények voltunk; futárt küldeni Angliába nem volt módunkban; a posta Viddinből késedelmes is, bizonytalan is volt; Austrián keresztül kellett mennie s biztosak lehettünk, hogy a bécsi »fekete kabinet« gondoskodni fog, miszerint levelem

ne jusson el Palmerstonhoz. Kémekkel valánk körülvéve. Én a viddini rendőrfőnök házához valék beszállásolva. Jobb mód hiányában abban állapodtunk meg, hogy a belgrádi angol consulhoz küldöm levelemet s megkérem: juttassa haladéktalanul, saját hivatalos pecsétje alatt Angliába. — De ez is aggasztóan hosszadalmas utnak látszott.

Miközben e felett aggódánk, egy ember toppan be szobámba, typikus angol alak, hátracsapott kürtő-kalappal, rengeteg esernyővel hóna alatt, poros-fáradtan. Meglátszott rajta, hogy hosszu útról jön s csak akkor érkezett.

— Jó napot, Gentlemen!

— Jó napot, Sir! Mi tetszik?

— Indiából jövök oly czélból, hogy harczoljak a magyar szabadságért. Ugy látszik, későn érkeztem.

— Fájdalom, későn; a mint látja. — Tessék leülni.

Leült, még hátrább lökte kalapját, megtörlötte izzadt homlokát, lába közé csapta rengeteg esernyőjét s elmélyedt körmei tisztogatásának munkájába.

Henningson fülembe sug:

— Hagyja Ön abba a levélirást Belgrádba. Van már futárunk, a ki meg sem áll a Downing Streetig.

— Ki az? — kérdezém.

— Ez itt ni — felelé.

— Ismeri Ön?

— Nem, de angol ember, ez elég.

Hozzálép s vállára üt:

— Sir!

— What is the matter? (Mi baj?)

— Rendben van Önnek utlevele.

— Rendben.

— Van pénze?

— Van.

— Jó. A dolog ez: (elmondja neki). Hát itt élet-halál függ a perczektől. Emberre van szükség, a ki meg sem áll Londonig, se nem alszik, se nem pihen, mig ezt a levelet Palmerstonnak kezébe nem adja. Megteszi Ön?

A derék angol ember felugrik székéről, felém nyujtja kezét s csak ennyit mond:

— Where is the letter? (Hol az a levél?)

Átnyujtom neki, ő válltáskájába csusztatja, kalapját szemére huzza, esernyőjét hóna alá vágja, azt mondja:

— All right, — good bye! s elrohan.

Még csak nevét sem mondta meg, nehogy tudjuk, kinek tartozunk köszönettel.

Nem került bele egy óranegyed, lódobogást hallunk az utczán. Ő volt. Egy kavasz kiséretében lóhalálában vágtatott nyugot felé. Felhasználta a lehető leggyorsabb szállitási eszközöket s le nem feküdt, meg nem pihent, mig levelemet kezébe nem adta Palmerston lordnak.

A levél nyilvánosságra is került. Sensatiót keltett a közvéleményben; nem azért, a miként irva volt, hanem tárgya miatt.

Amerikában létem alatt a Niagarához utazva, vonatunk egyik állomáson megállapodott, mig a szemközt jövő vonat mellettünk elvonul. Az összesereglett nép kivánságára a vaggon ablakához álltam. A mellettünk elvonuló vonat egyik ablakából egy férfikar nyul ki s egy látogatójegyet nyujt felém. Átvettem. »Mr. Roger Casement« név volt rajta s alatta rajzónnal im e szavak: »Átadtam a viddini levelet Palmerstonnak.«

Igy tudtam meg a derék ember nevét. Soha sem hallottam többé felőle. — Isten legjobb áldása legyen utain, ha még él; porain, emlékén, ha már meghalt.

Ilyen az angol jellem. Fővonását bámulatos egyéni erély s törhetlen kitartás képezi. A ki Anglia csodás emelkedésének menetét itészi szemmel vizsgálja, ebben fogja a kutfőt feltalálni. Ez az, a mi Anglia számára »övet keritett a föld körül, melyen (mint Webster mondá) az angol hatalom reggeli dobpergése egymást váltja fel a napnak mind a huszonnégy óráján át.«

*

Webster Dániel és Magyarország.

A fentebbi »Adalék«-ban Webster Dánielnek, Fillmore elnök idejében az amerikai Egyesült Államok nagyemlékezetü államtitkárának neve fordul elő. Ez emlékezetembe hozza azon diplomatiai jegyzékváltást, mely Austria washingtoni képviselője (Hulsemann) és Webster államtitkár között Magyar-

országra nézve előfordult azon, már Irataim I. kötetének előszavában (XII. l.) is emlitett tény alkalmából, hogy Taylor tábornok, Fillmore elnök hivatali elődje, diplomatiai ügynököt küldött Magyarországra, előkészitő lépésül függetlenségünk elismeréséhez.

E jegyzékváltás igen fontos, igen nevezetes adalék Magyarország azon korszakának történelméhez, s minthogy végéhez hanyatló koromnál fogva nem remélhetem, hogy hontalan életemnek amerikai utammal kapcsolatos adatait még magam hozhassam nyilvánosságra, felhasználom ez alkalmat, hogy ama szintoly nevezetes, mint a magyar nemzetre nézve tanulságos okmányt, mely Magyarországon, ugy hiszem, kevéssé ismeretes, hitelesen megismertessem, a mint következik:

HARMINCZEGYEDIK CONGRESSUS.

MÁSODIK ÜLÉSSZAK.

Hétfő, deczember 30. 1850.

Szenátus.

Viszonyok Austriával és Magyarországgal.

Izenet vétetett az Egyesült Allamok elnökétől, válaszul a szenátus által f. hó 26-án elfogadott határozatra, melylyel másolata kivántatott mindazon levelezésnek, mely egy ügynöknek Magyarországra ennek függetlenségi harcza alatt kiküldetése felől az államtitkár és az osztrák ügyviselő (chargé d'affaires) közt váltatott.

Az izenet s ahhoz rekesztett levelezés felolvastatott, a mint következik.

Külügyi hivatal. (Departement of State).

Washington, deczember 30. 1850.

Az Egyesült Államok elnökének!

A szenátus f. hó 26-án hozott határozatával közöltetni kivánta magával (ha ez a közérdekekkel nem összeférhetlen) a külügyi hivatal és az osztrák ügyviselő közt váltott mindazon levelezéseknek, ha ilyek közbejöttek, másolatát, melyek azon ügynök kiküldetésére és eljárására vonatkoznak, a kinek megbizása volt vizsgálatot és jelentést tenni a magyar nemzet helyzete s kilátásai felől függetlenségi harcza alatt.

Az államtitkárnak, kihez e határozat áttétetett, szerencséje van a kivánt levelezést tisztelettel az elnök elébe terjeszteni.

Webster Dániel.

Hulsemann J. G. lovag — az államtitkárnak.

Osztrák követség.

Washington, szeptember 30. 1850.

Ő felsége, Austria császárjának alulirt ügyviselője utasitva van az államtitkárhoz a következő közlést intézni:

A mint tudomására jutott a császári kormánynak, miként az Egyesült Államok egy ügynöke küldetett Bécsbe azon megbizással, hogy alkalmas perczet lessen a magyar köztársaságot elismerni s vele kereskedelmi szerződést kötni: alulirt utasittatott, bizalmas, de sürgős előterjesztést tenni a washingtoni cabinetnek ezen eljárása ellen, mely annyira eltér a nemzetközi jog azon elveitől, melyekhez Austria az Egyesült Államok irányában minden időben s minden körülmény közt a legszigorubban ragaszkodott.

Valóban miként is lehetne egy ily megbizatást a nem-avatkozás azon elvével összeegyeztetni, mely az Egyesült Államok által az amerikai politika alapjának forma szerint ki lett jelentve, s melyet az elnök, székfoglaló nyilatkozatában, 1849. márczius 5-én oly ünnepélyesen megerősitett.

Viszonzás akart-e az lenni azon barátságért és bizalomért, melyet Austria soha sem szünt meg irántuk tanusitani, hogy az Egyesült Államok oly türelmetlenül lesték az osztrák monarchia bukását s azt erre czélzó óhajtásaiknak kijelentésével még siettetni is iparkodtak?

Azoknak, a kik nem haboztak Dudley Mann urnak egy ily megbizatással kiküldetéseért a felelősséget magukra vállalni, még az illendőség minden tekintetétől függetlenül is eszükben kellett volna tartani, miként emmissariusukat annak teszik ki, hogy vele mint kémmel bánjanak.

Sajnálatos dolog, hogy az amerikai kormány nem volt jobban értesitve sem Austria tényleges erőforrásai, sem azon történelmi kitartás felől, melylyel igazságos jogait védeni szokta. Amaz erőforrások ismerete azon következtetésre vezetett volna, hogy egynehány hónapi küzdelem e hatalomnak sem erélyét ki nem merítheté, sem azt szándokának, hogy a felkelést leverje, feladására nem birhatá. Austria huszonöt évig küzdött a franczia forradalom ellen s a bátorság és kitartás, melyet ez emlékezetes küzdelemben tanusitott, az egész világ által méltányoltatott.

Alólirtnak sürgős előterjesztéseire Clayton ur (volt államtitkár) azt felelte, hogy Mann ur kiküldetésének semmi más tárgya nem volt, mint az, hogy a dolgok állása felől Magyarországon saját észleletei utján megbizható értesülést szerezzen. E magyarázatot

nehezen lehet elfogadni, mert az igen keveset mond azon rendkivüli érdeklődés felől, mely a forradalmárok kilátásainak megtudása iránt éreztetett. Szerencsétlenségre Mann ur utasitásának hangja nagyon szabatos eszmét nyujt annak czélja felől. E hang sértő volt a császári cabinetre, mert az osztrák kormányt »vas-uralom«-nak bélyegzi s Kossuthot, a lázadó főnököt, »illustrious man« gyanánt állitja elő, mialatt Oroszországra, Austria hű, benső szövetségesére nézve nem illő kifejezések használtatnak.

Daczára az ellenséges szellemü tüntetéseknek, a császári cabinet jónak vélte engesztelő magatartáshoz ragaszkodni, tekintetbe véve a washingtoni kabinet tudatlanságát a magyar ügyeket illetőleg, és hajlandóságát, hitelt adni a hazug híreszteléseknek, melyek az amerikai sajtó által terjesztetnek.

E rendkivül fájdalmas incidens annálfogva részünkről minden irott nyom nélkül maradhatott volna az Egyesült Államok levéltáraiban, ha Taylor tábornok (a volt elnök) jónak nem látja az egész ügyet föleleveniteni az által, hogy mult márczius 28-án közlötte a szenátussal azon utasitásokat, melyekkel Mann ur bécsi küldetésére elláttatott.

A nyilvánosság, mely ezen okmánynak adatott, a császári kormányt azon kényszerüségbe helyezte, hogy hivatalos képviselője által forma szerint tiltakozzék az amerikai kormány eljárása ellen, nehogy hallgatásunkat helyeslésére avagy csak eltürésére is magyarázhassa amaz elveknek, melyek által eljárásában s annak elfogadott módjában vezéreltetve látszik.

Tekintve mindezen körülményeket, az alulirott utasitva lett kijelenteni, hogy a császári kormány merőben helyteleniti s mindig helyteleniteni fogja az illendőség (propriety) törvényeit annyira sértő ez eljárásokat és tiltakozik minden avatkozás ellen kormányának ügyeibe.

Miután ekként kötelességét teljesitette, az alulirt szerencsés körülménynek tekinti, hogy hatalmában van az államtitkárt biztositani, miként a császári kormány hajlandó a barátság és jó egyetértés viszonyait az Egyesült Államok irányában fenntartani, mely viszonyok pillanatnyilag meglazulhattak, de komolyan ujra meg nem zavartathatnának a nélkül, hogy mind a két félnek lényeges érdekei veszélybe sodortassanak.

Az utasitások e közlemény előterjesztésére a volt elnök: Taylor tábornok halála idejében érkeztek Washingtonba. Alulirt az illem követelményeire való tekintetből, kötelességének vélte feladatának végrehajtását elhalasztani, mig az uj közigazgatás teljesen szervezve lesz, mely halasztásnak most csak örvendhet, minthogy az neki alkalmat adott magától az uj elnöktől a diplomatiai testület elfogadásakor biztositást venni, hogy az Egyesült Államoknak oly sokszor kijelentett sarkalatos politikája fogja vezérelni az amerikai kormányt a többi hatalmakkal való viszonyokban. S

valóban, ha az Egyesült Államok kormánya helyén látná közvetett részt venni Európa politikai mozgalmaiban, az amerikai politika visszatorlásoknak s oly alkalmatlanságoknak lenne kitéve, melyeknek lehetetlen volna a két félgömb kereskedelmére s iparára kártékonyan vissza nem hatni. Minden ország kénytelen egyszer-másszor belnehézségekkel küzdeni; ily kellemetlen episodoknak minden kormányforma ki van téve, miként ezt nem régiben az Egyesült Államok maguk is tapasztalták. Polgárháboru mindenütt lehetséges, s a bátoritás, mely a rendetlenség és lázadás szellemének nyujtatik, legtöbbnyire vissza szokott esni azokra, kik azt fejlődésében elősegiteni iparkodnak, az igazságosság és bölcs politika ellenére.

Az alulirt felhasználja ez alkalmat stb.

(Aláirva) Hulsemann.

Webster Dániel urnak, az Egyesült Államok államtitkárának.

Az államtitkár — Hulsemann urnak.

Külügyi hivatal.

Washington, deczember 21. 1850.

Alulirt államtitkár vette volt némi idő előtt Hulsemann urnak, ő felsége Austria császárja ügyviselőjének szeptember 30-ról kelt jegyzékét. A válasz eddig késését nem a Hulsemann ur iránt való személyes tekintet vagy a kormánya iránti tisztelet hiánya okozta. Előterjesztvén Hulsemann ur levelét az elnöknek, alulirt most utasitva lett arra a következőket válaszolni:

Hulsemann ur levelének két tárgya van: 1. Tiltakozni kormánya rendeletéből a lépések ellen, melyeket az Egyesült Államok volt elnöke a végett tőn, hogy a magyarországi forradalmi mozgalmak haladása és valószinü eredménye felől biztosan értesüljön; 2. panaszkodni némely kifejezések fölött a Dudley Mann urnak, az Egyesült Államok bizalmas ügynökének, a volt államtitkár által adott utasitásokban, miként azok Taylor elnök által a senatussal közöltettek.

A tiltakozás főképen azon eszmén vagy állitáson alapszik, hogy az Egyesült-Államok kormánya Mann ur kiküldésével s a neki adott utasitásokkal Austria házi ügyeibe igazságtalan s azon hatalom iránt tiszteletlen módon avatkozott.

Az elnöki izenet a senatushoz intézett közlemény volt, melylyel ez utóbbihoz a végrehajtó kormány s annak egy bizalmas ügynöke között előfordult levelezés áttétetett. Ez tehát tisztán házi ügy jellegével bir; olynemü érintkezés esete az elnök és senatus közt, a minő a kormány különböző ágazatai közt nélkülözhetlen is, szokásos is. Nem volt az sem Austriához, sem Magyarországhoz

intézve s nem is volt valamely nyilvános manifestum, melyre felelni akármely külállam is hivatva lehetne. Beszámolás volt, melyet a végrehajtó kormány saját eljárása felől a senatusnak, ezen testület felszólitására, tőn. Igaz, hogy nyilvánosságra hozatott, de csupán azért hozatott, mivel ez közönségesen igy van szokásban; minélfogva különös dolognak is tekinthető, miként az osztrák kabinet észre nem vette, hogy Hulsemann urnak adott utasitásával ő maga avatkozik egy idegen állam házi ügyeibe, tehát épen azt teszi, a mire panaszkodása az Egyesült Államok ellen alapitva van.

Ezen külügyi hivatal előbbi alkalmakkor értesitette a külhatalmak képviselőit, hogy az, a mit az elnök a congressus akármely házával közöl, tisztán házias közölménynek tekintetik, melyről rendesen semmi külállam sem vehet tudomást; közelmult alkalmakkor pedig teljesen ki lettek a hátrányok mutatva, melyek elkövetkeznének, ha az ily körülmények diplomatiai levelezések és vitatkozások tárgyaivá tétetnének. Ha ő felségének, Austria császárjának tetszett volna Magyarország ideiglenes kormányát vagy népét a lefolyt harcz alatt figyelmeztetni a romlásra, melybe sodortathatnak, ha az Egyesült Államok gonosz és veszélyes példáját követve, független kormány alapitására törekszenek: egy ily figyelmeztetés az uralkodótól magyar alattvalóihoz, itt bizonyosan nem vont volna maga után diplomatiai levelezést. Ez alapon az elnök talán válasz nélkül is hagyhatná Hulsemann ur jegyzékét; azonban kellő tekintetből az osztrák kormány iránt, jobbnak látszott kimeritőleg felelni a jegyzékre, különösen azért is, mert az alkalom nem kedvezőtlen arra, hogy az Egyesült Államok kormánya kifejezést adjon általános érzelmeinek a Hulsemann ur jegyzéke által tárgyalt ügyek felől.

(Itt legelőbb Hulsemann ur azon állitására, hogy Clayton ur felelete, mely szerint Dudley Mann kiküldetésének más tárgya nem volt volna, mint a dolgok valódi állása felől Magyarországon biztos értesülést szerezni, — el nem fogadható: Webster ur azt feleli, hogy miután az osztrák ügyviselő semmit sem hoz fel, a mi arra mutatna, hogy a kiküldött ügynök tett vagy mondott volna valamit, a mi e czéllal nem volna összeegyeztethető, Clayton ur felvilágositását nemcsak elfogadhatónak, de sőt teljesen kielégitőnek kell tekinteni. Azután figyelmezteti Hulsemann urat, hogy ha a nyilatkozatban, melyet az elnök a diplomatikai testületnek tőn, kielégitő biztositékot talált az érzelmek és politika felől, melyek a semlegességi jogokra és kötelességekre nézve az amerikai kormánynak zsinórmértékül szolgálnak: jobb volt volna, ha elmult ügyeket nem hoz ujra vitatás alá; azonban minthogy vitatás alá hozta, a volt elnök emléke iránt tartozó tekintet megkivánja, hogy az államtitkár kimutassa, miként a Taylor tábornok által Magyarországra nézve tett lépések teljesen összeegyeztethetők az Egyesült Államok semlegességi politikájával, a nemzetközi viszonyok elfogadott elvei-

vél s a közjog tanaival. Ezt véve fel fejtegetése tárgyául, Webster ur jegyzékét ekként folytatja:)

»Az elnök bizonyosnak véli, miként Austria császárja nem gondolja, hogy az Egyesült Államok kormányának közömbösen kellene szemlélnie a rendkivüli eseményeket, melyek 1848. február óta nemcsak az ő uralmi területén, hanem Európa sok más részében is előfordultak. Az Egyesült Államok kormánya és népe élénk érdekkel viseltetik e nevezetes korszak mozgalmai és eseményei iránt, bármely részében a világnak is forduljanak elő. Az érdeklődés azonban nem onnan származik, mintha az Egyesült Államok el akarnának térni az idegen hatalmak iránt való semlegességtől, mely az unio politikai történelmének legmélyebbre gyökerezett elvei s legkedveltebb hagyományai közé tartozik. Az eleven érdeklődés természetes következése az események példátlan jellemének, melyeknek ép ugy fel kellett költenie az egykoru világ figyelmét, mint a miként kétségtelenül egy nevezetes lapot fognak a történelemben betölteni. Hanem az alulirott tovább megyen s nyiltan beismeri, hogy meleg rokonszenvet is költöttek fel az Egyesült Államok népénél e rendkivüli események ép azon arányban, a melyben azon meggyőződésre nyujtottak alkalmat, hogy a felelős népszerű kormányrendszer azon nagy eszméiből származnak, melyekre az amerikai alkotmányok alapitvák.

Történelmüknek köztudomásu körülményei, sőt egész történelmük az Egyesült Államokat a tisztán népies kormányelvek képviselőjévé avatták. E fényben állanak a világ előtt. Jellemüket, helyzetüket, rendeltetésüket, még ha akarnák sem titkolhatnák el. Még ha kivánnák, sem rejthetnék el a világ szeme elől az okokat, melyek őket a nemzeti élet ily rövid pályafutása alatt azon állásra juttatták, melyet a polgáriasult nemzetek közt elfoglalnak. Még ha ohajtanák, sem nyomhatnák el a gondolatokat és reményeket, melyeket szabad kormányuk sikerteljes példájának szemlélete az emberiségben feléleszt. Ama nagyon értelmes és kiváló személyiség: II. József császár az elsők között volt, kik az amerikai forradalom e szükségszerü befolyását Európa népeinek érzelmeire és véleményeire felismerték. Németalföldi miniszteréhez 1787-ben intézett egyik levelében azt a megjegyzést találjuk, miként »emlékezetre méltó dolog, hogy épen (az absolutisticus) Francziaország volt az, mely az amerikaiaknak nyujtott segély által a szabadság feletti elmélkedéseket előidézte.« A tény, melyet azon uralkodó mély belátása oly korán észrevett, ma már minden értelmes hatalom által el van ismerve a világon. S valóban igaz, hogy a köztársasági intézményeknek kedvező érzelmek túlsulyu elterjedése (prevalence) a másik continensen Amerika visszahatásának Európára eredménye s e visszahatásnak kutfejét és góczpontját kétségtelenül az Egyesült Államok képezték és képezik. Az állás, melyet az Egyesült Államok ekként elfoglalnak, oly tény, mely ép ugy elvá-

lasztliatlan az ő történelmüktől, szervezetüktől, jellemüktől, mint az ellentétes állás, melyet az európai szövetséget képező hatalmak elfoglalnak, elválaszthatlan az ő történelmüktől és kormányaik szervezetétől. Az uralkodók, kik ama szövetséget képezik, nem ritkán joguknak tartották, idegen államok politikai mozgalmaiba avatkozni s manifestumaikban s nyilatkozataikban kárhoztatást mondottak a kor népszerü eszméire, még pedig oly tág foglalatu (comprehensive) kifejezésekben, hogy szükségszerüleg az Egyesült Államokra s ezek kormányformáira is kiterjednek. Tudva van, miként a szövetséges uralkodók által a Bourbonok visszahelyezése után kihirdetett vezérelvek egyike az, hogy népies és alkotmányos jogoknak kutfeje csupán a koronás fők kegye lehet. »Hasznos és szükséges változások törvényhozásban és közigazgatásban, — mondja a laibachi körlevél 1841-ben — csak azoknak szabad akaratából és értelmes meggyőződéséből kell, hogy eredjenek, kik Istennek felelősek a hatalomért; minden, a mi ettől eltér, rendetlenségekre, rázkódtatásokra és oly bajokra vezet, melyek sokkal türhetlenebbek, mint azok, a melyeket orvosolni akar.« S néhai osztrák ő felségéről: I. Ferenczről fel lett jegyezve, hogy igy szólott a magyar országgyüléshez a huszas években: »Az egész világ bolondoskodik, s elhagyva régi törvényeit, képzeleti alkotmányokat hajhász.« *) E nyilatkozatok nem kevesebbet foglalnak magukban, mint az Egyesült Állami kormány eredete jogszerüségének tagadását, miután tény, hogy e kormány oly változás következtében alapittatott, mely bizony nem a trónusoktól eredt s nem koronás fők engedelméből keletkezett. Mindazáltal az Egyesült Államok kormánya a denunciatiókat felszólalás nélkül hallgatta, hallgatta a nélkül, hogy lelki nyugalmának egyensulya megzavartatnék. Ez harmincz év előtt történt.

A jelen perczben e köztársaság hatalma egy oly területre van kiterjedve, mely a földgömb leggazdagabb s legtermékenyebb területeinek egyike, s e mellett oly kiterjedésü, hogy hozzá hasonlitva a Habsburg-ház minden birtoka csak egy talpalatnyi folt (a patch) a föld szinén. Népessége, mely már is 25 millió, túl fogja haladni az egész osztrák monarchia népességének számát azon időszak folyamában, mely alatt, reményleni lehet, hogy Hulsemann ur

---

*) Az ismeretes konyha-latin »totus mundus stultisat«, mely aztán oda lyukadt ki, hogy nektek van alkotmánytok; szeressétek; én szeretem.« Persze megmutatta, 1811 óta mennyire szerette, a mig azt vélte, hogy el lehet nélküle. Az ő alkotmányos szeretete akkor ébredt fel, mikor a nem alkotmányos experimentatióval a tönk örvényének szélére jutott. — Nincs semmi uj a nap alatt. Az alkotmányszeretet fellángolását a 60-as években is hasonló antecedentiák előzték meg. S a fellángolásból lett bosnyák occupatio, a politikából pedig, mely ezt a bakot lőtte, szükségszerüleg lesz orosz, panszláv, panromán háboru. — Caeterum lásd I. Ferencz szerelmi nyilatkozatait a constitutiók iránt báró Stifthez. (Irataim, II. kötet, 178. lap.)

Kossuth.

kormánya iránt kötelességeinek tisztességes teljesitésében még megmarad. Hajózásban és kereskedelemben a köztársaság alig áll hátrább a világ legrégibb és legkereskedőiebb nemzeteinél. Tengerészeti hatalmát s eszközeit maga Austria is láthatja minden tengeren, melyen kikötője van, ép ugy, mint láthatók földgömbünk minden más részeiben. Élet, szabadság, tulajdon s minden személyi jog bőven biztositva vannak minden polgár számára, igazságos és állandó törvények oltalma alatt; a köz- és magánhitel oly jól meg van alapitva, mint Európa akármely kormánya alatt, és az Egyesült Államok köztársasága bőven osztozik minden érdekénél s ügyeinél, minden haladásban és javitásban, melyet a kor felmutat.

Hát bizonyosan még az absolutismus hivei is megbocsáthatják az Egyesült Államoknak, hogy hő szeretettel viseltetnek a politikai szervezkedés azon népies formái iránt, melyek saját jólétüket s boldogságukat oly rohamosan előbbre vitték s őket oly rövid idő alatt arra képesitették, hogy hazájukat s a félgömböt, melyhez tartoznak, a polgáriasult világ tiszteletére, ne mondjam: csodálatára méltóvá tegyék.

Mindemellett is az Egyesült Államok mindig tartózkodtak az avatkozástól Európa politikai változásaiba. Azt azonban nem tehetik, hogy élénken ne érdeklődjenek azon nemzetek sorsa iránt, melyek az övéikhez hasonló intézvényekért küzdenek. De ez érdeklődés, e rokonszenv távol attól, hogy szükségszerüleg ellenséges érzelem volna ama nagy nemzeti küzdelmek akármelyik fele iránt, tökéletesen összefér a barátságos viszonynyal mindannyiok iránt.

A magyar nemzet háromszor vagy négyszer oly számos, mint az Egyesült Államok népessége volt, mikor az amerikai forradalom kitört. Mind külön nyelv, mind minden más tekintetben oly fontos elemeit birja a külön nemzeti létnek, *) a minővel itt Amerikában nem dicsekedhetett az angol-szász faj; s ha az Egyesült Államok sikert kivánnak a népszerü alkotmányokért s nemzeti függetlenségért küzdő nemzeteknek, ez onnan van, mert ez alkotmányokat s e nemzeti függetlenséget nem képzeleti, hanem valódi áldásnak tekintik. De nem igénylenek maguknak jogot résztvenni idegen hatalmak küzdelmeiben, miszerint e czélok elérését elősegitsék. Csupán saját kormányának s kormánya elveinek és jellemének védelme végett történt, hogy az alulirt e kijelentésekbe bocsátkozott. De midőn az Egyesült Államok azt látják, hogy valamely idegen ország népe önkényt s minden ily avatkozás nélkül lépést teszen az övéikhez hasonló intézvények elfogadására, azt csakugyan nem lehet tőlük várni, hogy egészen közömbös nézők maradjanak.

A mi azt illeti, hogy az osztrák birodalomban nem rég előfordult fontos történetekre nézve nehéz itt Amerikában megbizható

*) Lásd erről Webster egy beszédét ez Adalék Pótlékában a 337. lapon. Helfy.

értesitésekre szert tenni, ezt az alulirt készséggel elismeri; ezt a nehézséget azonban korántsem annak kell tulajdonitani, a mit Hulsemann ur — kevés igazsággal — »az amerikai sajtó által terjesztett hazug hireszteléseknek« nevez. Ez ügyre és hozzá hasonló ügyekre nézve az amerikai sajtó szükségkép csaknem egészen az európaira van utalva értesülés tekintetében, s ha Austria és Magyarország ügyeire nézve valahol »hazug hiresztelések« terjesztettek, ez legbővebb mértékben az európai continensen, különösen az osztrák birodalom legközvetlenebb szomszédságában történt. De akárhonnan eredhettek is a lehető tévedések, azok minden bizonynyal igazolták a volt elnök azon elhatározását, hogy hiteles csatornákon megbizható értesitést szerezzen.

Az elnök figyelmét a magyarországi állapotokra legelőbb különösen Stiles urnak, az Egyesült Államok bécsi ügyviselőjének levelezése költötte fel. Ezen gentlemanhez 1848. őszszel egy megkeresés intéztetett Kossuth ur részéről, ki előbb Magyarországnak királyilag kinevezett pénzügyminisztere, a megkeresés idejében pedig a forradalmi kormány főnöke volt. A megkeresés tárgya Stiles ur jóakaratu közbenjárásának (good offices) a császári kormánynál megnyerése volt az ellenségeskedések felfüggesztése végett. E megkeresés értekezés tárgyává lett Schwarzenberg herczeg császári külügyminiszter és Stiles ur között. A herczeg elismeréssel nyilatkozott az óvatos és helyes mód felől, melylyel Stiles ur e dologban eljárt (commended the considerateness and propriety with which Mr. Stiles had acted) s távol attól, hogy avatkozását helytelenitené, felszólitotta, hogy ha még kapna további közölményt a magyarországi forradalmi kormánytól, értekezzék (have an interwiew) Windischgrätz herczeggel, kire a császár által a Magyarországra nézve elhatározott eljárás bizva volt. Egy héttel ezután Stiles urhoz titkos uton egy ujabb közölmény érkezett, aláirva Kossuth Lajos, a honvédelmi bizottmány elnöke, s ellenjegyezve Pulszky Ferencz külügyi államtitkár által. E közlés vétele folytán Stiles urnak találkozása volt Windischgrätz herczeggel, »ki őt a legnagyobb szivességgel fogadta s köszönetet mondott neki a fennforgó nehézségek kiegyenlitésére intézett törekvéseiért.« Ezen incidensek által lett az Egyesült Államok kormányának figyelme a magyar ügyekre legelőbb különösen felhiva és Stiles ur eljárása, ámbár egy nagyon kényes természetü ügyben utasitás nélkül cselekedett, elégedéssel vétetvén a császári kormány által, az Egyesült Államok kormánya által helybenhagyatott.

1848 folytában és 1849 kezdetén számos magyar érkezett az Egyesült-Államokba. Voltak köztük olyanok, kik magukat a magyar forradalmi kormány bizalmasainak állitották s ezek sürgették az elnököt, hogy azt a kormányt ismerje el. E sürgetésekben s a szempontban, melyből az elnök által tekintettek, semmi szokatlan nem volt, még kevésbé volt bennük olyasvalami, a mit a

népjog meg nem engedne. Minden független államnak joga van bármely más független állammal barátságos viszonyba lépni. Oly uj államokra nézve, melyek sikeres forradalmak által lépnek be a nemzetek családjába, a tanácsosság kérdése természetesen előfordul, de azt semmi semleges hatalomtól nem lehet követelni, hogy elismerésüket az anya-állam elismerésétől függeszsze fel. A közjognak semmi más elve nem talált gyakoribb alkalmazásra az utóbbi harmincz év alatt, mint épen ez. Itt Amerikában ezen időszak alatt nyolcz vagy tiz uj állam alapitott független kormányt Spanyolország gyarmati birtokainak határai közt; hasonlót tőn Európában Belgium és Görögország. Mindezen kormányok elismertettek Európa némely vezér-hatalmai által ép ugy, mint az Egyesült Államok által, mielőtt azon államok, melyektől elváltak, őket elismerték volna. Ha tehát az Egyesült Államok annyira mentek volna is, hogy Magyarország függetlenségét forma szerint elismerjék, ámbár, mint az események későbbi fordulata mutatja, ez elhamarkodott lépés volt volna, mely egyik félre sem vont volna valamely jótékony eredményt maga után, e lépés mindazáltal nem ütközött volna a népjogba, feltéve, hogy az Egyesült Államok nem vesznek vala részt Magyarország küzdelmében Austria ellen. Ezt az Egyesült Államok nem tették. Nemcsak nem nyujtottak semmi tettleges segélyt vagy támogatást Magyarországnak, nemcsak nem mutatták fel hadihajóikat ellenséges vagy fenyegető szinben az adriai tengeren: de sőt szorgosan óvakodtak akármi olyast tenni, a mit más alkalmakkor a multban nem tettek, s megelégedtek azzal, hogy vizsgálatot rendeltek az állitólagos politikai események valósága felől.

Hulsemann ur, bizonyosan szándéktalanul, hibásan adja elő az amerikai ügynök küldetésének természetét, midőn azt mondja, hogy ennek megbizása volt »alkalmas perczet lesni a magyar köztársaságot elismerni s vele kereskedelmi szerződést kötni.« Ez kétségtelenül teljesen törvényszerü dolog volt volna. De Mann ur megbizatásának tárgya egyelőre szorosan a vizsgálat volt. Nem volt hatalma semmi tettleges lépést tenni, hacsak előbb azon meggyőződésre nem jutott, hogy Magyarországnak szilárd és állandó nemzeti kormánya van. Utasitása ekként szólott: »A fődolog, melyre az elnök czéloz, az, hogy részletes és szabatos értesülést nyerjen Magyarország felől, kapcsolatban a szomszédos országok ügyeivel a jelen forradalmi mozgalmak valószinü kimenetele felől s a kilátások felől, melyek azon hatalommal az Egyesült Államokra kedvező kereskedelmi egyezmények megkötésére fennforoghatnak.« — Ugyanazon utasitási okmányban még ez is előfordul: »Az elnök értesülve kiván lenni Magyarország állapota, erőforrásai s kilátásai felől, függetlenségének korai elismerésére s kereskedelmi viszonyok megállapitására való tekintettel.“ — Az elnök csupán azon esetben szándékozott Magyarország függetlenségének elismerését

ajánlatba hozni, ha a kiküldött ügynök a magyar kormány állását szilárdnak és biztosnak találandja.

Midőn Hulsemann ur Taylor elnök e lépéseit »ellenségeseknek« mondja, azon meggyőződésből látszik kiindulni (seems to take for granted), hogy a vizsgálatnak az elnök várakozásában más, mint Magyarországra nézve kedvező eredménye nem is lehetett. Ez, ha igy volt volna is, az ügy állásán semmit sem változtatna. De az amerikai kormány csak az igazságot kereste; csak a tényállást kivánta megbizható uton megismerni. Az emberi dolgok változatos viszontagságai ugy hozták magukkal, hogy az eredmény a magyar forradalomnak nem kedvezett. Az amerikai ügynök, miként az utasitásában is lehetőnek volt feltéve, a magyar ügyeket kevésbé virágzóknak (less prosperous) találta, mint a minők előbb voltak vagy lenni gondoltattak. Nem ment be Magyarországra, nem lépett semmi közvetlen érintkezésbe a forradalom vezéreivel. *) Jelentésében Magyarország függetlensége elismerésének ellene nyilatkozott, mivel ugy találta, hogy Magyarországnak nem sikerülend szilárd és állandó kormányt felállitani. Utasitása szerint gondosan óvakodott küldetését nyilvánosságra hozni s az alulirt azt hiszi, hogy az osztrák kormány e felől legelőbb csakis az elnöknek a senatushoz intézett közölményéből nyert tudomást.

Ez előadás meg fogja győzni Hulsemann urat, hogy Mann ur küldetése kifogás alá teljességgel nem eshetik s hogy szorosan a népjognak s az Egyesült Államok, mint semleges hatalom, kötelességének határai közt volt tartva. Annálfogva érezni is fogja, mennyire alaptalan azon megjegyzése, hogy »azoknak, a kik nem haboztak Dudley Mann ur kiküldetéseért a felelősséget magukra vállalni, még az illendőség minden tekintetétől függetlenül is eszükben kellett volna tartani, miként emissariusukat annak teszik ki, hogy vele mint kémmel bánjanak.« Kém az, kit egyik hadviselő fél arra használ, hogy a másik fél ereje s védmódja felől ellenséges czélból titkos értesülést szerezzen. Az elfogadott gyakorlat szerint a kém csaláshoz folyamodhatik, annak koczkáztatásával, hogy ha fölfedeztetik, felakasztják. E gyülöletes nevet és jelleget ruházni egy semleges hatalom bizalmas ügynökére, ki saját államának megbizásából oly kiküldetéssel bir, melyet a népjog teljes mértékben igazol: annyi, mint nemcsak visszaélni a nyelvvel, hanem az eszméket is összezavarni s oly vad és kicsapongó fogalmaknak adni

---

*) Én Dudley Mann urtól magától tudom, hogy neki határozottan szándokában volt Magyarországra jönni s a magyar kormánynyal közvetlen érintkezésbe lépni s ez csak azért nem történt, mert e szándokának végrehajtásában a bécsi hatalom által erőszakosan meg lett akadályozva. Nagy, kimondhatlan nagy csapás volt ez Magyarországra! Én lelkemben meg vagyok győződve, hogy az Egyesült Államok képviselőjének Debreczenben megjelenése oly felvillanyzólag hatott volna a nemzet közszellemére, hogy szabadságharczunk kimenetele bizonyosan nem olyan volt volna, mint a minő volt.

Kossuth.

jelét, a minőkkel egy komoly diplomatikai okmányban találkozni csakugyan váratlan dolog. Alulirt utasitva is van az elnök által, Hulsemann urnak tudtára adni, miként az osztrák cabinet azon vádját, hogy mi oly harczban, mely nem a mi harczunk, kémeket használunk: az Egyesült Államok kormánya sértésnek venné, ha fel nem tenné — a mint feltenni hajlandó — hogy az eredeti német szövegben használt német szó nem egy értelmü az angol »spy« (kém) szóval, vagy hogy egy ily meggyalázó kifejezés alkalmazása valamely más megnyugtató magyarázatot nyerhet. Ha Austria császári kormánya Mann urral mint kémmel bánt volna, magát a polgáriasult nemzetek körén kivül helyezte volna s a bécsi cabinet meg is lehet győződve, hogy ha e kormánynak egy megbizott ügynöke ellen ily jogtalan eljárásra vetemedni csak meg is kisérlette volna: az Egyesült Államok népe megkövetelte volna kormányától, hogy Austrián e köztársaság ugy szárazföldi, mint tengeri egész hatalmával a sértést azonnal megtorolja.«

(Ezek után Hulsemann ur tiltakozására az államtitkár ugy Hulsemann urnak, mint a bécsi cabinetnek az egész világ szeme előtt ujolag a leghatározottabban kijelenti, hogy a Taylor elnök által tett lépések, melyek ellen most Austria tiltakozik, a népjognak tökéletesen megfelelnek s a polgáriasult államok szokásaival összhangzásban állanak. A mi pedig azt illeti, hogy az osztrák képviselő megjegyzéseket enged meg magának a Mann urnak adott s az elnök által a senatussal közlött utasitások némely kifejezéseire: az államtitkár kereken kimondja, hogy e tekintetben az Egyesült Államok kormánya ő osztrák császári felsége irányában a legcsekélyebb felelősséggel tartozást sem ismer el s e nyilatkozatot következő megjegyzésekkel kiséri:)

»Semmi állam, mely függetlennek neveztetni érdemes, sem engedheti meg azt, hogy egy idegen hatalom bármi ürügy alatt is kérdésbe vegye a kifejezéseket, melyekkel azon állam jónak látja saját megbizottjait a reájuk bizott kötelességek iránt utasitani. Azonban ha ez nem igy volna is, Hulsemann ur téved, midőn azt állitja, hogy az osztrák kormány ez utasitásokban »vas uralom« czimmel illettetik. Ez a kifejezés nincs a kérdéses okmányban; a mi pedig azt a megtisztelő jelzőt illeti, melylyel Mann ur utasitásaiban Magyarország forradalmi kormányának volt főnöke felruháztatik: Hulsemann ur emlékezetben fogja tartani, miként jogosan nem lehet várni az Egyesült Államok kormányától, hogy saját ügynökének adott bizalmas közlésében megvonja a kitüntetés egy jelzőjét azon férfiutól, kit arra a világ nagy része érdemesnek tart, megvonja csak azért, mert saját kormánya *) őt rebellisnek tekinti. Az amerikai forradalomnak mindjárt kezdetén Washington az euró-

---

*) »Interdum bonus dormitat Homerus.« Ez a »saját kormánya« nagy tollsikamlás volt. Nekem az osztrák kormány soha sem volt kormányom, soha sem is lesz!

pai continensen »illustrions« férfiunak tekintetett, daczára annak, hogy őt az angol kormány rebellis főnöknek tartotta.«

(Itt még emlékezetbe hozatik, hogy Ferencz József császár nagy elődje II. József, mindig a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott azon kitünő férfiak érdemei felől, kik hazájukat akkoron a függetlenség felé vezették. Franklin azon congressus ügynöke, melyet Anglia nem másnak, mint egy nyilt lázadásban levő testületnek tekintett, egy ideig Bécsben is székelt, s ha nem is lett hivatalosan elismerve, de tiszteletteljes bánásmódban részesült, s József császárt reá is birta, hogy lépéseket tegyen a német hatalmaknál az ellen, hogy Angliának az amerikai forradalom elnyomására seregeket bérbe adjanak; sőt az osztrák és orosz udvarok 1781-ben még congressust is hoztak javaslatba az Anglia és a forradalmi lábon álló Amerika közti háboru bevégzésének érdekében. — Aztán átmegyen a jegyzék Hulsemann ur azon állitására, hogy Mann ur utasitásában Oroszországot illetőleg, nem illő kifejezések fordulnak elő. Ennek megczáfolása végett idéztetik azon utasitásnak Oroszországra vonatkozó része, mely eképpen szólt:)

»Oroszország jónak látta beavatkozásra vállalkozni s rengeteg készülődései: Magyarországot megtámadni és Austria uralmának alávetni — mely alul fel kiván szabadulni — a küzdelmet oly komoly jelleggel ruházták fel, hogy az amerikaiakban lehetlen volt a legfájdalmasabb aggodalomnak föl nem ébredni.«

(Miután kimuttatatott, hogy ily kifejezések a nemzetközi udvariassággal még akkor sem ellenkeznének, ha nem egy ügynöknek adott utasitásban (a mihez semmi külhatalomnak semmi köze) használtatnának, hanem egyenesen a két császári hatalomhoz intéztetnének; hivatkozás történt az Oroszország és az Egyesült Államok közti jó egyetértésre s viszonyaik barátságos jellegére. Webster ur az orosz interventio felől ekként nyilatkozott:)

»Annyi mindenesetre kétségtelen dolog, miként az a tény, hogy Austria a magyarok elleni küzdelmében Oroszországban hű szövetségesre talált, az Austria és Magyarország közt fennforgó kérdés valódi természetén legkevesebbet sem változtathat, sem az Egyesült Államok kormányának semlegességi kötelességeiben vagy az amerikai nép teljesen igazolható rokonszenvében változást nem okozhat. Sőt igen természetes, hogy a küzdő Magyarország iránt táplált kedvező indulat nemcsak nem fogyhatott, de annak inkább növekedni kellett, midőn azt láttuk, hogy Austria karját egy oly hatalom tartja fenn s erősiti, melynek segitsége tulnyomó sulyával a magyarok minden reményét rombadöntéssel fenyegette s valósággal romba is döntötte.«

E nyilatkozat után Webster ur e nevezetes válasza következőleg lett befejezve:

»Hulsemann ur, jegyzéke vége felé, azon megjegyzést koczkáztatja, hogy »ha az Egyesült Államok kormánya jónak látná

közvetett részt venni Európa politikai mozgalmaiban: az amerikai politika visszatorlásoknak s oly alkalmatlanságoknak lenne kitéve, melyeknek lehetetlen volna a két félgömb kereskedelmére s iparára kártékonyan vissza nem hatni.«

»A mi ezt a lehető balszerencsét, ezt a hypothetikus visszatorlást illeti, az Egyesült Államok kormánya s népe egy cseppet sem vonakodik a koczkavetést elfogadni s rendeltetésükben megnyugodni (are quite willing to take their chances and abide their destiny). Sem közvetlen, sem közvetett részt nem vévén Európa házi vagy bel-mozgalmaiban: teljességgel nem tartanak a Hulsemann ur által kilátásba helyezett esélyektől. Jelenleg egyáltalában hiu dolog volna, Hulsemann urral vitatkozásba bocsátkozni azon viszszatorlási cselekvények felett, melyek valamely határozatlan jövendőben magukat előadhatják. Ezt majd megvitatjuk, ha csakugyan előfordulnak s ugy Hulsemann ur, mint a bécsi cabinet teljesen biztosak lehetnek, hogy az Egyesült Államok kormánya s népe szoros és szabatos hűséggel teljesitve semlegessségi kötelességeiket, semmi által sem hagyandják magukat attól visszariasztatni, hogy minden jogot, mely őket, mint független nemzetet megilleti, saját belátásuk szerint gyakoroljanak s a világ polgáriasult nemzetei közt felmerülhető nagy politikai események felől maguknak minden időben szabadon véleményt is képezzenek s véleményüket szabadon ki is fejezzék. Saját intézvényeik a polgári szabadság legtágabb elvein nyugszanak s meg levén győződve, hogy ezen elvek s az alaptörvények, melyekben megtestesülvék, nemcsak az államok jólétére kiválóan kedvezők, de sőt az egyedüli kormányzati elvek, melyek a jelen felvilágosodott kor kivánalmainak megfelelnek: az elnök megelégedéssel vette észre, hogy az osztrák birodalomban közelebb behozott alkotmányban több ezen nagy elvek közül elismertetett és alkalmazásba vétetett *) s az elnök őszintén kivánja, hogy szintoly szerencsés eredményt idézzenek elő ő osztrák felségének terjedt birtokaiban (dominions), mint a minőt az Egyesült Államokban előidéztek.

Fogadja, stb.

(Aláirva) Webster Dániel.

(Angolból.)

---

*) El lehet képzelni, minő meglepetést, minő megdöbbenést okozhatott Bécsben az a váratlanság, hogy az Egyesült Államok nagyhirü külügyminisztere amerikai elveknek nyomait vélte fölfedezhetni ama bizonyos szemfényvesztésben, melylyel port szórtak az osztrák birodalom s a fellázitott magyarországi nemzetiségek szemeibe, miszerint a hatalommal Magyarország ezredéves állami önállásának eltiprására kezet fogjanak. Nem is késett a bécsi hatalom tettlegesen meggyőzni a washingtoni kormányt, hogy neki bizony az amerikai polgári szabadság elveire gondolni esze ágában sincs. »Altro!« mint az olasz szokta mondani. Kossuth.

Pótlék a 330-dik laphoz.

Az idézett lapon szó van Magyarország képességéről s hivatottságáról független nemzeti életre. Ezt a tételt az Egyesült Államok hirneves államtitkára még sokkal bővebben fejtegette azon ünnepélyes banqueten tartott beszédében, melylyel engem az amerikai congressus mindkét házának tagjai Washingtonban 1852. január 5-én megtiszteltek s melyben King R. alabamai senatornak, mint a senatus elnökének elölülése alatt a congressusnak több mint kétszázötven tagján kivül még az Egyesült Államok elnökének, Fillmore urnak egyenes megbizásából a kormánynak három tagja is résztvett, ugymint Webster Dániel államtitkár (miniszterelnök, külügyminiszter), Corvin Tamás pénzügyi és Stuart Sándor belügyi miniszterek.

Túl-anyagias korunk napi érdekeinek idegfeszitő szorgolásai el-eltompitják azon dolgok emlékezetét, melyekről a nemzeti öntudatnak soha sem kellene megfeledkeznie. Néha egy neme a delejes álomkórságnak van a levegőben, melynek befolyása alatt az emberek járnak-kelnek, sürögnek-forognak s csodálatos dolgokat mivelnek; de egyet nem tesznek: nem emlékeznek. Pedig vannak dolgok, melyeknek emlékezete nélkül nincsen jövendő. — Webster Dánielnek az emlitett banqueten mondott beszéde, a maga keresetlen egyszerüségében egy tükör, mely képét mutatja annak, hogy minőnek látták akkoron idegen gondolkozó államférfiak a magyar nemzetet. Az arczvonások az idők folytán nagy változáson mennek keresztül. Vajjon a mai nemzet ráismer-e ezen tükör képében magára? — nem tudom. De ha egyébnek nem, nehány percznyi olvasmánynak talán nem lesz egészen érdektelen. S azért ideiktatom néhai Webster Dániel államtitkár beszédét, a mint következik:

»Nincs szándékomban, uraim, ily későn este Önöknek az emberi szabadság becséről előadást tartani, sem az emberi jogokról általánosságban szólani; de pár szót óhajtok mondani azon kérdésről, mely Magyarország és az osztrák kormány közt fennforog. E tárgy felől eszméimet két-három főrovat alá helyezendem.

Először is azt állitom, hogy bármely részében a polgárosodott és keresztény világnak létezzék egy saját jellemmel biró nemzet, eléggé érett, gazdag és népes, miszerint kormányt alkotni képes

legyen: ily nemzetnél a nemzeti kormány a jellem nemzetiességének szükséges és helyes következése. Akárhogy vegyük a dolgot, nincs a felvilágosodás korában semmi, a mi az emberi lényt kielégithetné, ha saját honfitársai által és saját kormányának intézvényei által nem kormányoztatik. Bármi könnyü legyen is egy idegen hatalom járma, bármily szeliden nehezkedjék is a nemzet vállaira: a nemzet boldog sem nem lehet, sem lenni nem akarhat annak terhe alatt.

Nincs oly polgárosodott ember a földön, a ki helyzetével teljes elégedésben legyen, ha nem él saját nemzetének kormánya alatt, azon nemzetnek, melynek akarata, érzelmei, vonzalmai az övéivel összhangzók, s mert összhangzók, nem mondhatja, hogy »ez nem hazám, ez egy más hatalom országa, másvalakinek tulajdona.« Tehát azt állitom, hogy a hol létezik nemzet, elég kifejlett, számos és vagyonos, miszerint kormányt tarthasson fenn; melyet saját külön jellem, történelem s intézmények jelzenek: e nemzet nem lehet boldog más, mint saját választott kormánya alatt.

A másik kérdés, uraim, az: vajjon Magyarország ugy, a mint látjuk s ismerjük, bir-e külön nemzeti minőséggel, van-e kellő népessége, elegendő ismerete, ragaszkodása a helyes eszmékhez s elég képessége a szabadságra és függetlenségre, miszerint oly kormányt kaphasson, mely testestül-lelkestül magyar legyen? E felett, uraim, a legcsekélyebb kétely sincs. Lássuk, miként áll a dolog? mi az a Magyarország?

Magyarország kiterjedése körülbelül olyan, mint Nagy-Brittanniáé s Austria egész uralmi területének közel felét teszi.

Népessége, egy tekintélyes kutfő szerint, tizennégy és fél millió. más kutfő szerint a tizennégy milliót megközeliti, mig Angliáé 1841-ben közel tizenöt, Poroszországé mintegy tizenhat millió volt.

Világos tehát, hogy hatalom tekintetében, a mennyire a hatalom a népesség számától függ, Magyarország ép annyi hatalommal bir, mint a tulajdonképeni Anglia vagy Poroszország. Tehát a népesség elegendő; nép van elég. És minő az a nép? Különböző az őt környező nemzetektől; különbözik az osztráktól nyugaton, a töröktől keleten. S ez a nemzet felvilágosodott nemzet; van saját történelme, vannak saját hagyományai s ragaszkodik intézményeihez, melyek több mint egy ezredév óta fennállanak.

Uraim, nevezetes dolog az, hogy Európa nyugati partjain politikai világosság létezik. Van ott egy nap a politikai égboltozaton, mely világát kiárasztja azokra, kik azt élvezni képesek. De keleti Európában, általában szólva, s keleti Európa és Ázsia határain ily politikai nap az égen nincs. Az a világrész a politikai élet jeges égöve. Azon fénygömb, mely a földet felvilágositja, ott csak ritkán emelkedik a láthatár fölibe. A világosság, melylyel ott birnak, legfölebb amolyan szürkületes, ott a népeknek tapogatózniok kell a homályban, hogy a nap világának néhány téveteg csillámát

megragadhassák. De azon ország, uraim, mely Önök mai vendégének szülőföldje, nevezetes kivételt képez. A magyar nemzet egész történelmén keresztül, sok századon át, bizonyságot adott a polgári szabadság, törvény és rend elveihez ragaszkodása s azon alkotmány iránti engedelmessége felől, melyet a nagy többség akarata megalapitott. Ez a tényállás és ennek köztudomásunak kellene válni mindenütt, hol a magyar szabadság és függetlenség gyakorlatiasságának kérdése szóba kerül; köztudomásunak kellene lenni, hogy Magyarország fennen kimagaslik szomszédjai felett mindenben, a mi szabad intézvényekre, alkotmányos kormányzatra s örökletes szabadságszeretetre vonatkozik.

Uraim, az én érzelmeim Magyarország utóbbi erőfeszitésére nézve elég jól ki vannak fejezve abban, a mit most idézni fogok. Lord John Russelhez és lord Palmerstonhoz egy emlékirat adatott be; szerzőjének lord Fitzwilliam mondatik s általa s több más lordok és parlamenti tagok által volt aláirva. Az emlékirat Anglia közbenjárását sürgette Magyarország javára s benne a következők olvashatók:

»Mialatt Európa nemzetei közt annyian forradalmakba bonyolódtak s kétséges politikáju s még kétségesebb sikerű tervekkel foglalatoskodnak, — jól esik az alulirottaknak lordságtokat biztosithatni, hogy a magyarok semmi egyebet nem követelnek, mint azt, hogy ősi jogaik elismertessenek s öröklött alkotmányosságuk teljes épségben és állandóságban fenntartassék. Lordságtok előtt nem lehet ismeretlen, hogy a magyar alkotmány saját hazánkéhoz meglepően, családiasan hasonlit.«

Uraim, mondottam, hogy a hol külön nemzet van, ott a nemzeti kormány az emberi boldogságnak lényeges kellékét képezi. Mondottam, hogy a magyar nemzetben megvan a képesség e boldogságra. Mondottam, hogy megvan azon külön nemzeti minősége s azon népiességi és gazdasági hatalma, mely őt feljogositja, hogy saját nemzeti kormánya legyen s ezekhez most hozzáadok valamit, a mi bizonyosan nem fog kedvezőleg hangzani a felső Duna vidékén: hozzáadom azt, hogy nézetem szerint idegen járom feltolása egy oly nemzetre, mely önkormányzati képességgel bir, mig azt a nemzetet el- és lenyomja, — nem növeli azoknak erejét, kik azt a jármot reá vetik. Én akként vagyok meggyőződve, hogy Austria kormánya jobb is, erősebb is volna, ha hatalmának határait örökletes német birtokaira szoritaná, különösen ha Magyarországon egy erős, független nemzetet birna szomszédul; mert én ugy hiszem, hogy a magyar adókból és katona-állitásokból vonható javadalmak nem fizethetik meg azt, a mibe Magyarországnak nyugtontartása kerül. Aztán a jó szomszédság, az emberiség jóakarata s rokonszenve s a jellem azon nagylelküsége, melynek ugy a kormányok, mint egyes emberek gondolkozását át kellene hatnia, sokkal inkább előmozdittatnak az által, ha barátságban s jó viszonyban élünk

azokkal, kik a kormányzati formákban tőlünk különböznek, mint azon törekvés által, hogy a hatalom minden többiek felett egynek kezében összpontosittatik.

Az emberi dolgok folyása kétségtelenül előhaladási irányt tart. Előhaladásban van Magyarországra nézve. Előhaladásban van mindenütt. A közvélemény nagyot halad. Át fog hatni minden erőforrásokat kisebb-nagyobb mértékben; fel fog eleveniteni minden értelmet, s azon országot illetőleg, melynek számára rokonszenveink ez alkalommal oly hatalmasan igénybevétettek, én mást nem mondhatok, mint azt, hogy én a magyar nemzetet felvilágosodott, szorgalmas, józan s jóindulatu közönségnek tartom. Nem akarok most annak fejtegetésébe bocsátkozni, hogy minő kormányforma lehet legalkalmasabb Magyarországra. Igen természetes, hogy Önök mindnyájan, ép ugy mint én, csak örvendenének, ha azt látnák, hogy Magyarország, ha majd függetlenné leszen, azon kormányrendszert fogadja el, mely nekünk legkedvesebb. Örömünkre fog válni, ha a mi amerikai mintánkat az Aldunánál s Magyarország hegyein-völgyein szemlélhetjük. De ez nem a legelső lépés. Nem ez az, a miért Magyarország számára legelőbb imádkozunk. Első imánk az, hogy Magyarország minden idegen hatalomtól függetlenné legyen s hogy sorsa saját kezeibe legyen letéve. Nem negélyzem érteni a fajok társadalmi viszonyait s összeköttetéseit, mint sok egyebet is, a mi Magyarország közintézvényeire befolyással lehet; de arról bizonyos vagyok, hogy mindezen dolgokat és viszonyokat maga Magyarország végtelenül jobban szabályozhatja, mint a hogy számára Austria teheti; és azért én jelenben aspiratióimat ezen egy pontra szoritom:

Magyarország függetlensége!

Ezért üritem poharamat. Magyarország legyen független! Rendelkezzék szabadon sorsa felett s mint önálló külön nemzet foglaljon állást Európa nemzetei között!

*

Az államtitkár ez áldomása kitörő lelkesedéssel fogadtatott.

2-dik szám, a 282. laphoz.

»Lord Palmerston rendeletet adott az admiralitás lordjainak, utasitsák Sir William Parker tengernagyot, hogy hajóhadával a Dardanellákhoz siessen, miszerint készen lehessen, a szultán megkeresésére, Konstantinápolyhoz felmenni s a védelemben segitségére lenni.«

E nagy zajt ütött rendeletnek a történelmi igazság érdekében egy kis felvilágositásra van szüksége, mert bizony-bizony mondom: a diplomatiában nem minden arany, a mi fénylik.

Lord Palmerston idézett rendelete azon hitet támasztotta ugy a parlamentben, mint Európaszerte a közvéleményben, hogy az angol kormány valósággal elhatározta a portának tettleges segitséget nyújtani, ha a magyar menekültek kiadatásának kérdése összeütközésre vezetne.

Pedig ténynek mondhatom, hogy az angol hajóhadnak a Dardanellákhoz küldése csak egy kis zajra számitott tüntetés volt, melylyel arra kivántak hatni, hogy Austria és Oroszország elégedjenek meg, ha Ázsiába deportáltatunk s ott szoros felügyelet alatt tártva, ártalmatlanokká tétetünk; de arra, hogy Parker tengernagy a portának segitséget nyujtson, ha megtámadtatnék: nemcsak utasitás nem adatott, de a segitség hivatalosan még csak kilátásba sem helyeztetett.

A diplomatia furfangos egy mesterség. Igaz az ismeretes mondat, hogy a szót nem arra használja, hogy gondolatát kifejezze, hanem arra, hogy eltitkolja.

Kiadatásunk követelése rendkivüli felháborodást okozott az angol közvéleményben. Ügyünk nagyon népszerű volt. A Palmerston-kabinet szükségét érezte egy kis politikai tőkének, miszerint magát fentarthassa, mert bukás fenyegette az alsóházban. E politikai tőkét a mi látszólagos pártfogásunkban kereste s fel is találta: győzött negyvenhét szavazattal s győzelmét egyenesen a Parker tengernagynak küldött rendeletnek köszönhette. Gonddal volt a rendeletet akként fogalmazni, hogy népszerűvé legyen ugyan általa, a nélkül azonban, hogy népszerüsitő rendeletéből reá valamely komoly kötelezettség hárulhatna. Ezt egy pár ártatlannak látszó s

alakszerüségi tekintetben kifogástalan szónak a rendeletbe becsusztatásával biztositotta.

Az admiralitás lordjainak adott rendelet ugyanis ekként szólott: »Parker tengernagy utasittassék hajóhadával haladék nélkül a Dardanellákhoz sietni, miszerint készen legyen hajóhadát Konstantinápolyhoz felvinni, ha erre királyné ő Felsége konstantinápolyi nagykövetének utján a szultán által felszólittatik (in order to be ready to take his squadron up to Constantinople if he should be invited by the sultan through Her Majesty's Ambassador at Constantinople, to do so).«

Igen ám, de »királyné ő Felsége konstantinápolyi nagykövete« nemcsak nem volt utasitva a szultán ilynemü megkeresését a tengernagyhoz juttatni, de söt kötelességévé volt téve a segélyadás kilátásba helyezésétől tartózkodni.

A régi rege biz' az a kecskéről és káposztáról. A flottatüntetés Bécs és Szent-Pétervár felé szólott, hogy elégedjenek meg, ha internálnak és internálva ártalmatlanná tesznek; a követ tartózkodása meg a portának szólott, hogy vendégjog ide — vendégjog oda: deportáltasson Ázsiába.

Kutahiai letartóztatásunk alatt felügyelőnk: Szulejmán bey ezredes minden »tisztességgel lehetőt« elkövetett, hogy közlekedésünket a külvilággal megnehezitse, de lehetetlenné nem tehette, mert a tisztesség határai közt kellett magát tartania. Az angol kormány, emberiességi tekintetben jóakarónk, de politikai tekintetben mindig ellenségünk volt. Sir Stratford Canning konstantinápolyi angol nagykövet ez iránynak hü követője vala. Politikai tekintetben nemcsak soha nem pártolt, de söt minden lehetőt megtőn, hogy tevéketlenné tegyen, aspiratióimat lehangolja, akaraterőmet elzsibbaszsza: ép ugy mint lord Palmerston. Ez utóbbi, rólam szólva, azt mondá Pulszkynak: »a halottat kell játszania, csak igy szabadulhat kinos helyzetéből« (»il faut qu'il fasse le mort, c'est le seul moyen de faire cesser sa situation pénible«). Pulszky levele Kossuthhoz 1851. márczius 9. Sir Stratford Canning pedig, mint főnöke irányának hü tolmácsa, midőn letartóztatásunk végét sürgetve, emlékiratot intéztem a szultánhoz, annak beadását, — midőn pedig más uton mégis beadattam, annak pártolását nemcsak kereken megtagadta, hanem kon-

stantinápolyi ügynökömnek mondott e szavakkal tagadta meg: »Kossuth nagy játékot játszott; elvesztette; viselje békén következéseit, ne nyugtalankodjék, hanem mondjon le minden politikai életről,« — és pedig midőn ezeket mondta, ezt is hozzátette: »Biztos kutfőből tudom, hogy Magyarországon népszerüsége s a bizalom iránta nagyobb, mint valaha volt.« Igy irta meg ezeket nekem akkori megbizottam (Henningson) Konstantinápolyból s én Pulszkynak Londonba (november 5. 1850). Tehát a magyar ügygyel melegen rokonszenvezett Anglia szabadelvü miniszteriumának szabadelvü nagykövete a bizalmat, melylyel szerencsétlen hazám szenvedő népe engem megtisztelt, nem arra látta oknak, hogy iparkodjam javára tevékenynek lenni, hanem ép ellenkezőleg arra: hogy mondjak le minden politikai életről, »que je fasse le mort.«

De mig politikai tekintetben mindenkép utamba állt, hálás emlékezettel ismerem el, miként a hol pusztán emberiségi tekintet forgott fenn, a legszivesebb készséggel mindig rajta volt, hogy a szegény deportáltak kinos életének aprólékos miseriáin a lehetőségig enyhitve legyen.

Az e korba tartozó számos levelei között van egy (május 6. 1850), melyben közlötte velem angol forditásban Musztafa Resid nagyvezér egy rendeletét 1850. ápril 30-ról, fogságunk felügyelőjéhez: Szulejman bey ezredeshez, mely kötelességévé teszi, számunkra kissé több kényelemről gondoskodni. E rendeletben, többek közt, ez a comicus pár sor is olvasható: »Engedj nekik (az internáltaknak) kissé tágabb tért sétáikban, gondoskodjál a szükséges felvigyázatról, oly módon mindazáltal, hogy azt észre ne vegyék.« (Allow them some more latitude in their walks, observing in the mean time the necessary precautions, endeavouring however to prevent their being aware of it.)

Szegény jó Szulejman beynek ez a reá parancsolt »vakits magyart« néha nem kis fejtörésébe került. »Foglyok legyünk, de észre ne vegyük, hogy azok vagyunk s a padisah kedves vendégeinek álmodjuk magunkat.« Bajos feladat volt, melyhez itt-ott nagyon mulatságos arczot vágott. Például, nagy czeremoniával imigy mutatta be nekem a főhadnagyot, altiszteket s legénységet, kiket őrizetemre kiszemelt: »Ime, uram,

a te rabszolgáid, kiket a padisah neked, tisztelt vendégének, szolgálatára rendelt. Közülök néhány mindig ajtód előtt ülend, parancsaidat várva. Ha kimégysz, kisérni fognak, hogy meg legyen személyednek adva a tartozó tisztelet.« S midőn tiltakoztam, hogy nincs szolgálatra szükségem s nem szoktam hozzá az ily »megtisztelő« kiséretekhez, azt felelé: »Mit gondolsz, uram, hiszen láthatád, hogy itt mi nálunk még csak egy közönséges pasa is önlealacsonyitásnak tartaná, számos kiséret nélkül menni ki. Hát te hogy mehetnél ki a nélkül, te, ki minden pasáknál nagyobb vagy! Nem, én nem követhetem el azt a bünt, hogy okot adjak a népnek, azt mondani a padisáhról, hogy nem adatja meg kedves vendégének a rangjához illő tiszteletet.« — Hát bizony hiában szabadkoztam a »megtiszteltetéstől«; nyomomba ragadtak az én »tisztelgő rabszolgáim«, ha még ugy kiizzasztottam is őket hosszas kilovaglásaimmal.

Hanem a szoros elővigyázatnak mégis csak a parancsolt tisztesség határaiban kellett tartatni; igy történt aztán, hogy bármennyire törekedtek is velem a »halottat játszatni«: biz' én különösen az amerikai Egyesült Allamok konstantinápolyi követségének, kisázsiai consuljainak s hittéritőinek segitségével, mégis csak módot találtam meglehetősen sürü levelezést folytatni jóakaró barátaimmal s az Európa nyugatán elszórt hontalan magyarokkal, köztük különösen Pulszky Ferenczczel is Londonban, ki eléggé nem méltányolható oly tevékenységet fejtett ki Angliában, hazánk ügyében s az emigráczió érdekében, és az én személyes érdekemben, hogy bár kevéssel Teleki elvesztése után utaink örökre elváltak: e tevékenységére nem lehet másként, mint hálás elismeréssel visszaemlékeznem.

A Pulszkyval váltott levelek közt van egy, melyet 1850. november 5-én irtam neki Kutahiából, azon lépések felől, melyeknek kiszabaditásunk érdekében megkisérlése czélszerünek látszott. E levél kezemnél levő másolatában arra nézve, a mi e jegyzék tárgyát képezi, kapcsolatban internátiónk kérdésével, a következőket találom:

»Positive tudom, miként a porta már többször tett Sir Stratford Canningnak ily kérdést: — Ha orosz-osztrák ellenzés daczára végetvetek az internálásnak s e miatt bonyodalmakba keveredem, biztosit-e engem Anglia tettleges segitségéről? — s e kérdésre mindig tagadó választ kapott.

»A porta igen jól tudja, hogy Anglia segitségéről biztositva, orosznak, ördögnek bátran fitytyet hányhat. Igen nagy kedve is volna reá, de Anglia segitségéről még soha sem kapott biztositást, s o h a ! Tudja, hogy Anglia őt nem akarja segiteni.

»Kell adat reá? Mondok egy borzasztót. Tudod, hogy midőn Sir William Parker hajóhadával a Dardanellákhoz jött, az egész világ elibe ugy volt a dolog állitva, hogy czélja a mi kiadatásunkat sürgető orosz-osztrák követelés visszautasitásában a portát támogatni. Roebuck (sheffieldi képviselő) bizalmi inditványa alkalmával lord Palmerston politikájának támogatói igy emliték azt Mylord dicséretére s ő e dicséretet elfogadta. A 47 szavazatos diadal utáni diplomatikus nagy ebédnél igy emlité azt Napier tengernagy s a lord ismét elfogadta. No én meg azt mondom: az egész dologban egy szó igaz sincs. Sem Parker, sem Stratford Canning egy szó ily utasitást sem kaptak; sőt többet mondok: midőn a flotta ott volt, a porta egyenesen kérte, kérdezte: fogja-e az őt pártolni, segiteni, ha orosznak, osztráknak nem enged? És Sir Stratford Canning nem adta meg a kivánt biztositást. Minden kétséget kizáró hiteles értesitésem szavai ezek: »The porte could not get satisfactory assurances, that the fleet would support her.«

»Ez borzasztó, ugy-e? De igaz.«

Ennyit itt ama levélből, melynek többi tartalma, mint szintén Pulszkynak ez időbeli nagyon érdekes levelei, más térre tartoznak.

A mondott tény tudomása hiteles kutfőkből volt meritve. Nekem ugyan sohasem engedtetett meg csak lábamat is betenni Konstantinápolyba. Én e várost csak mint egy elröppenő ködfátyol-képet láttam a hajó-fedélzetről, midőn Kis-Ázsiába vitettünk (a szultán az európai parton egy nyaralójának erkélyéről nézte, miként siklik hajónk nagy sebesen Konstantinápoly hosszában tova a Boszporuson, a nélkül, hogy a gőzerőt még csak meg is lassitanák, nemhogy csak egy perczre is megállapodnánk). De mindezen távoltartás daczára én Kutahiában folyvást a leghitelesebben értesitve voltam minden felől, a mi diplomatiai körökben a mi ügyünkben előfordult.

Ezt egyrészt a meghitt bizalmas viszonynak köszönhetém, melyben némely követségekkel (különösen az amerikai Egyesült Államokéval és Szárdországéval) állottam, másrészt pedig annak, hogy a szultán közvetlen közelében voltak a diván minden titkaiba avatott török államférfiak, kik nem henye érzelgésből, hanem hazafiságból, török érdekből a magyar ügy

iránt a legmelegebb érdeklődéssel viseltettek, mert meg voltak győződve, hogy ha Magyarország függetlensége diadalra nem jut, a magyar függetlenségnek a török birodalom utána dől, — ez csak azon perczek kisebb-nagyobb számának kérdése lehet, melyeket a történelmi logika óra-lapján a perczmutató évekkel jelez, — — de utána dől. A mint hogy dől is. Már csak omladozó rom, melyet a sovár »spoliator« had versengése tartogat. Teljesedésnek indult Belgrád vára akkori ősz pasájának sejtelme, ki, midőn a világosi catastropha felől értesült, a Szerbia felé török földre menekvők előtt zokogásba tört ki s e szavakba önté lelke fájdalmát: »Szegény bujdosók ti! Ma nektek, holnap nekünk. Magyarország bukása a török birodalom bukása. Allah irgalma legyen velünk!«

*

Vajjon, ha Magyarország függetlensége el nem bukik, a török birodalom hozzá birt volna-e simulni a kor és élet elutasithatlan igényeihez annyira, hogy ráérjen kigyógyulni a betegségekből, melyeket multja reá hagyott? — Ki tudná megmondani!

Lehet, hogy nem, mert az élet feltétele: »a természetes alkalmazkodás« (naturel adoptation) hiányának csüggesztő bizonysága fekszik előttünk ama borzasztó tényben, hogy a török egy fél ezredéven át volt ur amott Európa keletén s ha ma elenyészik, a nélkül tünik el, hogy az emberiség fejlődésének utján csak a legparányibb nyomot is hagyna hátra maga után.

De az is meglehet, hogy ha akadnak köztük tág látkörü férfiak (mint a kény, boszu és bün által a vesztőhelyig üldözött Midhát), kik megértetik a törökkel, hogy életre csak ugy számithat, ha birodalmának zagyva népei közt az ur szerepét a »primus inter pares« szereppel váltja fel: kültámadás ellen magyar szövetség által biztositva, talán ráérhetett volna lerázni magáról a haladásnak utjában állott béklyókat, s korszerü politikai reformokkal és az erkölcsök büverejü szeliditőjének: a nőnek a társadalmi életbe bevezetésével (mi nélkül polgáriasodás lehetetlenség) tisztességes helyre vivhatandotta magát a szabad népek kerek asztalánál, melyek jövőre számithatnak.

Ez is meglehet, mert az ujjászületés elemei (a mint már máskor emlitém) meg vannak a török n é p társadalmi erényeiben; Mohamet vallása pedig a maga eredeti tisztaságában teljességgel nem áll utjában a haladásnak. Minden positiv vallásba az emberészt kigunyoló, az emberi méltóságot lealacsonyitó sok visszásság, babona, phanatismus fészkelte be magát, mert mindenütt voltak, kiknek ez érdekükben állott. Mohamet egyháza e részben bizony nem egyedül áll. De a babonát nem kell a religióval, a vallást nem kell az önző phanatismussal összezavarni, mint nem kell Krisztus tanát az inquisitió máglyáival, Galilei üldözésével és a Syllabussal. Lehet alá nem irni Gibbon itéletét, hogy Mohamet vallása minden p o s i t i v vallások közt a legészszerűbb; de azt nem lehet tagadni — mert történelmi tény — hogy e vallás nem állt annak utjában, miszerint követői közt legyenek népek, melyeknek tudományban, iparban, szorgalomban, miveltségben s még lovagias pallérozottságban is nem dicstelen multjuk van. Erről Arábia, Spanyolország s részben még Szamarkand történelme is tanuságot teszen.

Hanem akármint legyen is ez, egyet bizonyosnak lehet mondani. És ez az, hogy ha Magyarország függetlensége a népjog lábbal tiprásával meg nem buktattatik: a keleti kérdés nem vette volna azt a fordulatot, a melyet vőn, s amott Magyarország keleti szomszédságában nem az orosz hatalmi sphaera vészterhes kiterjedését, nem világfelforgató eszmék horgára füzött névleges szabadságot, s nem osztrák occupatiót, tehát urcserét látnánk, hanem a törökkel vagy a török nélkül látnánk valóban szabad népeket, melyek függetlenségük fő támaszpontját Magyarország függetlenségében találnák s ép azért, mert ebben találnák: Magyarország különböző faju lakosai között őszinte testvériesség léteznék, mig most, épen a keleti kérdés fordulatánál fogva, mely a jövendő ismeretlen zavarában halászás vágyainak élesztőül szolgál, még olyanok is akadnak, kik az ezredéves Magyarországon a »magyar állameszmét« kérdésbe veszik.

És a mi a legszomorubb: amaz osztrák urcsere s az orosz hatalmi s befolyási sphaerának ama terjedése bizony nem a vég, hanem csak fatalis kezdet egy oly vég felé, mely

tengernyi embervérrel, népek testvérgyilkos harczával, nemzetek romlásával s birodalmak szétrobbanásával leszen bejegyezve a történelem évkönyveibe.

3-dik szám, a 311. laphoz.

»Megütközéssel tapasztalom, hogy e tragicus nemzeti csapás (Teleki László halála) felől még most is igen ferde értelmezések terjesztetnek.«

A »Magyarország és a Nagyvilág« 1880. május 9-ikei számában a Kisfaludy-társaság által kiadott szegedi árvizkönyv után pár lap lett közölve Lukács Móricz »Emlékezései«-ből, ily czim alatt: »Teleki László halála.«

Ebben Teleki önkéntes halálának oka következőképen magyaráztatik:

»Az (1861-iki) országgyülés megnyilt és már az előleges értekezletek alkalmával kétségtelenné vált, hogy a határozati pártnak többsége van és a feliratí párt által czélbavett kiegyezés le fog szavaztatni. Ekkor érezte Teleki egész sulyát a felelősségnek, mely őt mint pártvezért, mely még az ő emlékezetét, nevét is terhelni fogja a kiegyezés meghiusulásáért. Ha a felirat elesik, kétséget nem szenved, hogy az országgyülés eloszlattatik, az alkudozások megszakadnak és ujra provisorium áll be, absolutismus, katonai uralkodás. Ezért őt fogja vádolni a haza, a külföld, (!!) a jelen, az utókor, de saját lelkiismerete is. De hogyan hárithatná el politikai fellépésének e gyászos következéseit hazájáról, nemzetéről? Megtagadhatta-e egész multját, elveit, szavait, önmagát? Pártfeleit, a kiket nevének varázsa, a jellemébe, belátásába vetett bizalom inkább, mint szónoki tehetség — miben kitünő nem volt — gyüjtött zászlaja alá, a biztos győzelem előestéjén birja rá, hogy oszoljanak el, hunyászkodjanak meg? Kijelentse nekik, hogy tévutra vezette? Ily önmegtagadás emberi erőtől ki nem telik. Volt könnyebb ut, e kinos helyzetből kiszabadulni, oly ut, melyen már régen járt az esze: a halál. Véres hulláját dobván az ut közepére, melyen pártfelei őt követék, és épen a csata előestéjén, ez néma intésül szolgálhatott, szolgált is nekik, hogy tévuton

j á r n a k, mely örvényhez vezet, hova magukkal ránthatják a hazát és nemzetet is. A p á r t m e g é r t e t t e a z i n t é s t: szavazás alkalmával a többségben levő határozati párt néhány tagja elhagyta a termet s igy t ö b b s é g r e h a g y t a j u t n i a f e l i r a t i p á r t o t.«

Igy magyarázzák Lukács Móricz »Emlékezései« Teleki László halálát. *)

És e magyarázatot oly férfiu jegyezte fel a magyar történetirat számára, kinek teljes joga volt állitását azon nyilatkozattal vezetni be, hogy ő Telekinek legrégibb, legbensőbb barátja volt s hozzá oly közel állott, hogy tragicus elhatározásának indokát nálánál jobban senki sem ismerheté.

E körülmény annyi sulyt kölcsönöz a nagyérdemü iró szavának, hogy valóban mind a történelmi hüség, mind az egykori elv- és bajtársam emléke iránt tartozó tisztelet szempontjából szükségesnek látszik taglalás alá venni, vajjon megegyezik-e a tényállással az idézett magyarázat, melyet én, lelkem erős meggyőződése szerint, merőben tévesnek s lélektanilag indokolhatlannak tartok.

Lukács Móricz szerint Magyarország állami függetlenségének egyik kiválóbb bajnoka azért dobta saját »véres hulláját az ut közepére, melyen pártfelei őt követék, hogy őket ez utról leriaszsza; nekik saját zászlójának cserben hagyására intést adjon s politikai ellenfeleit győzelemre segitse.«

Ezen állitás azt feltételezi, hogy Teleki László kényszerült hazatérése után az emigráczióban annyi erélylyel

*) Épen elküldendő valék e kéziratot, midőn bánatos megilletődéssel értesültem Lukács Móricz halála felől. Azon sokak közé tartozom, kik ő benne — mig élt — a magyar közélet és irodalom egyik tág látkörü, fényes tehetségü, nagy érdemü veterán munkását tisztelték, s emlékének a legőszintébb kegyelettel adóznak s a mit az itt következő lapokon még életében megirtam, nem is bocsátanám közre halála után, ha az nem forogna fenn, hogy Teleki László tragicus halála a magyar közélettel kapcsolatos oly eseményt képez, melynek indokait tisztába hozni a történetiratnak tisztéhez is tartozik, érdekében is áll. De mert ez igy van, nem vélek véteni az elhunyt tisztelt iró emléke iránt tartozó kegyelet ellen, ha halálának közbejötte miatt, tisztán tárgyilagos megjegyzéseim közrebocsátásával fel nem hagyok.

Turin, november 9. 1881. K o s s u t h.

vallott elveit megváltoztatta; multjánál fogva ugyan kötelezettnek tartotta magát arra, hogy az alkupárt soraiba ne menjen át; de azon meggyőződésre jutott, hogy hazája számára az üdvet nem a függetlenségi nyilatkozathoz ragaszkodásban, hanem az osztrák házzal kialkuvásban kell keresni; s e meggyőződés által vezéreltetve, megölte magát, nehogy élve a kialkuvás üdvének utját állani legyen kénytelen.

No már én ez elv- s nézetváltozás feltevését Teleki László jellemével annyira összeütközőnek tartom, miszerint nem habozom azon hitemnek adni kifejezést, hogy ha az, a mi a holtakról mondatik, a sirok porába eszméletet lövelhetne, annak, a kit egykor Teleki Lászlónak hivtak, földi maradványai e feltevés miatt még a sir fenekén is megrázkódnának. Ámde nem igényelhetem, hogy a történetirat az én hitemet elegendő nyomatékunak tekintse arra, miszerint ellensulyozhassa Teleki azon benső barátjának állitását, ki vele épen ama válságos napokban is a legmeghittebb viszonyban állott. Hanem ugy gondolom, hogy Teleki maga mégis csak hitelesebb tolmácsa saját érzelmeinek s nézeteinek, mint bármely meghitt barátja lehet, kit semmi meghittség sem helyez annak lehetőségén kivül, hogy saját pártállásának befolyása alatt azokat félreértse. (Lukács Móricz tudvalevőleg az alkupárt álláspontját vallotta magáénak.)

Azon helyzetben vagyok, hogy Teleki saját nyilatkozatával bizonyithatom be, miként ő az emigráczióban vallott elveihez, melyek az osztrák házzal minden alkut kizártak, kényszerült hazatérése után is a hatalom bosszuját mintegy czélzatosan kihivó határozottsággal ragaszkodott.

Elég lesz ennek bebizonyitása végett Heves megye üdvözlő levelére 1861. márczius 9-én adott válaszából a következőket idéznem:

»Voltak, kiknek osztályrészükül jutott nélkülözni a hazát; a számkivetés keserű kenyerét enni a végett, hogy világszerte hirdessék a haza igéjét. Ezek hivatása volt — — — megértetni a haza szent ügyét — — — nem engedni balmagyarázatot, félreértést hazánk erejére s kivánságaira nézve.«

»Ezek közt nekem is jutott egy szerény szerep, melyet lelkiismeretesen vinni egyedüli örömöm s büszkeségem volt. Nem magamat dicsérem, őket magasztalom, kikkel együtt szenvedtem s küzdöttem: feledhetlen bajtársaimat, mindenekfölött pedig dicsőitem a

hazát, nemzetünknek magatartását a küzdelem alatt és után, midőn azt hozom emlékezetbe, hogy — — nemzetünk immár minden európai combinatióban pártkülönbség nélkül ugy foglal helyet, mint hatalmas, kifeledhetlen tényező.«

»Értik, tisztelt honfitársaim, mily kín volt nekem a szász kormány példátlanul aljas bűntette következtében ily működési körből erőszakosan kiragadtatni.«

»Egy félbeszakadt hivatás minden hű kebelre nézve nem egyéb, egy ketté metszett életnél« — — — — — — — — — — — —

»Van egy, mi nélkül nem élhetnék: azon öntudatom, hogy sem a hazában, sem a külföldön, sem fogságom ideje alatt, sem szabadlábra tételem alkalmával, sem azóta nem tértem el soha politikai hitvallásomtól; soha azon zászlótól, melyet enyémnek vallottam; hogy soha senkinek sem tettel, sem szóval, sem bár csak egy intéssel is nem adtam arra jogot, hogy föl is tegye rólam, miszerint elveim, rokonszenveim, ohajtásaim bármelyikéről valaha le tudnék mondani. Megvan, hála égnek, ez öntudatom.«

Igy nyilatkozott Teleki László 1861. márczius 9-én, tehát már jóval az országgyülés összehivásának kihirdetése után, midőn, ha nem is volt még képviselővé megválasztva, bizonyosnak tudta, hogy meg fog választatni, s huszonnégy rövid nap mulva a nyilt politikai tevékenység terére lép. És ő ép ekkor mondotta ki e programmszerü nyilatkozatában, miként senkinek nem adott jogot, róla csak föl is tenni, hogy elvei, rokonszenvei, ohajtásai *bármelyikéről valaha* le tudna mondani.

Én e férfias nyilatkozat evangeliomára téve kezemet, határozottan tagadom, hogy akárkinek is joga lehessen Teleki önkéntes halálának oly magyarázatot adni, mint a minő annak az idézett »Emlékezések«-ben adatik. Miként is kerülhette ki a nagyérdemü iró figyelmét az, hogy Teleki halálának ily magyarázatot adni annyit teszen, mint Teleki László emlékére az őszinteség hiányának, ne mondjam: a politikai hypocrisisnek gyanuját háritani? Mert hiában, azt nehezen lehet kétségbevonni, hogy ha az a magyarázat állana, ha Teleki saját politikai álláspontját a hazát örvénybe sodorható tévedésnek érezte volna, ha annyira meg volt volna győződve arról, hogy hazafiság szempontjából nem neki, nem a határo-

zati pártnak, melynek vezére volt, hanem a felirati pártnak van igaza, miszerint hazafiui kötelességnek vélné inkább saját kezével vetni véget életének, mintsem hogy a vele szemben állott felirati párt győzelmének utját állja: ugy lehetetlen volna a Teleki emlékét méltatlanul sértő azon következtetésre nem jutni, hogy Teleki nem akként érzett, mint a miként beszélt s hogy nem volt őszinte, midőn a határozati párthoz csatlakozott, sőt abban a vezér szerepét elvállalta. No már én számba tudom venni, hogy a hol a pártszenvedélyek tengere oly habokat hány fel, mint Magyarországon, — a pártérdek nagy befolyást gyakorolhat az itéletre. Azt gondolom mégis, hogy nemcsak jó barátnak, de még ellenségnek sem kellene a pártérdek szemüvegének annyi szinező befolyást engedni a látásra, miszerint egy oly férfiunak, a minő Teleki volt, emléke a politikai hypocrisis gúnyjának tétessék ki.

Emlitve van az idézett »Emlékezések«-ben, miként Lukács »előre tudta, hogy Teleki magát meg fogja ölni, sőt azt pár hóval előbb Jósika Miklósnak irt egyik levelében meg is jósolta.« Ez tökéletesen igaz, miként a szövegben is emlitve van. De épen, mert ezt tudta s meg is jósolta, nagyon csodálom, hogy annak indokát az osztrák házzal kialkuvás ohajában kereste (a mire pedig, bizony-bizony mondom, Teleki sohasem gondolt), holott e gyászos határozat indoka világosan ki volt fejezve a Heves megyéhez intézett levél ama szavaiban, melyekben a számüzetése bajtársaival közös munkakörből lett erőszakos kiragadtatása fölött érzett kinjainak panaszát ez emlékezetreméltó nyilatkozattal rekesztette be:

»Egy félbeszakadt hivatás minden hű kebelre nézve nem egyéb egy kettémetszett életnél.«

Lehetetlen e szavakban gyászos halálának előrevetett árnyékát észre nem venni.

És azt, a ki igy érzett, igy szólt, azt, a ki személyes sértésnek tekintette, ha valaki róla csak hinni is képes volt, hogy ő az osztrák uralkodó-háznak alattvalói hűséget igérhetett: azt »legrégibb, legbensőbb barátja« mint egy oly embert állitja a világ elé, ki annyira sovárgott hazájának ez alattvalói kapocs visszaállitására kilátást nyitni, hogy életét dobta oda áldozatul, miszerint e kilátásra utat egyengessen!

Mondhatnám még, hogy e téves feltevés még azon hibában is szenved, miként feledhetlen barátunknak még józan itélő tehetségét is igen kétes szinben tünteti fel s gyászos határozatára, melynek mély s nemes erkölcsi alapja van, a hiábavaló oktalanság bélyegét süti. Mert ha Teleki azért dobta volna »saját véres hulláját pártfeleinek utjába«, miszerint őket halálával defectióra intse, a végett, hogy a felirati pártnak mesterséges többségre juttatásával az országgyülés feloszlatásának, az alkudozások megszakadásának s egy ujabb provisorium, absolutismus, katonai uralkodás beállásának eleje vétessék, merőben haszontalanul áldozta volna fel életét, miután tény, hogy a felirati párt győzött, de azért mindez ép ugy megtörtént, mint nagyobb mértékben akkor sem történhetett volna meg, ha a határozati párt magát többségből kevesebbségre le nem csonkitja s azt a hatalom által elfoglalt »birodalom egységi« álláspontnál fogva csakugyan nem volt nehéz belátni, hogy ha az alkudozások megszakadnak, ez a miatt fog megtörténni, a miben mind a két párt egyetértett: a »restitutio in integrum«-nak, mint az egyezkedés elengedhetlen előfeltételének, követelése miatt.

De én e körülményre sulyt nem fektetek; nincs reá szükségem, mert ha a lélektan nem hiu képzelgés, ugy az én magyarázatom az egyedüli, mely ugy a tényállásnak, mint Teleki László jellemének megfelel. Ez pedig ebbe vonható össze, hogy Teleki az ideges elfogultságára furfangosan reázuditott meglepetés egy adáz perczében megadta magát azon feltételnek, hogy a forradalmi politikával szakitani fog. Ő előtte egyrészt az adott szó szent volt, másrészt elvhü ember volt, a ki mélyen érezte, hogy a haza függetlenségének, a nemzeti lét ez alapfeltételének, elve nem azon alárendelt érdekek közé tartozik, melyekre nézve a feladás vagy szögre akasztás elnézhető. E fatalis ellentétet élve lehetetlen volt kiegyenlitnie. Ez nyujt s csakis ez nyujthat magyarázatot a tragicus elhatározáshoz, hogy »a ketté metszett élet« terhétől a halálba menekült.

Ám itéljen a kérdés fölött az elfogulatlan közvélemény s a részrehajlatlan történelem.

*

Hanem van Lukács Móricz »Emlékezései«-ben Teleki László haláláról még egy más állitás is, melyre felvilágositást nyujtani a volt magyar emigráczió iránt kötelességemnek tekintem, minthogy Irataim közrebocsátásának czélja nem más, mint csakis egyenesen az, hogy a magyar emigrácziónak a magyar nemzet egykoru történelmével kapcsolatos közélete felől a történetirat számára hiteles adatokat szolgáltassak.

Lukács Móricz idézett »Emlékezései«-ben ugyanis a következőket találom:

»Elfogadhatta-e Teleki becsülettel a neki ajánlott szabadságot és a hozzákötött feltételeket? Azt hiszem, ez méltányos itéletü ember előtt kétséget nem szenved. Az emigráczió tekintélyes része nem igy itélt. Teljes szabadságban és biztonságban, távol a veszély árnyékától is, ugy itélt egyik-másik Telekiről, hogy gyáva volt a megkegyelmeztetést és a hozzákötött feltételt: szakitást a forradalmi politikával, elfogadni. — — Hogy emigrans-társainak e méltatlan felfogása mennyire elkeseritette, mi mélyen fájdalmasan sértette Telekinek büszkeségét, őt, a ki a becsület kérdésében oly kényes, oly finnyás volt, a ki párbajokban életét annyiszor koczkáztatta; könnyen elképzelhető. Ez esetben párbaj nem segithetett; hogy a halál segithet, már akkor is, kevéssel szabadonbocsáttatása után megfordult lelkében s velem is szólt róla első találkozásunkkor Bécsben. — — — Fogadtatása (az országban) a bálványozással volt határos, — — — de mindez ki nem elégitette; nem altatta el benne azt a gyötrő tudatot, mely éjjel-nappal nem hagyta nyugodni: hogy ott künn van egy pár ember, a ki jellemszilárdságát, elvhűségét, bátorságát kétségbevonja.«.

Mig tehát Teleki »legrégibb, legbensőbb barátja« feledhetlen bajtársunk tragicus elhatározását egy helyütt tisztán politikai indoknak, t. i. annak tulajdonitja, hogy hazafiui kötelességének vélte élete feláldozásával kitérni a felirati párt többségre-jutásának utjából, nehogy a kiegyezés meghiusuljon, — más helyütt mégis Teleki önkéntes halálát részben legalább az elkeseredés rovására irja, melyet neki az emigráczió tekintélyes részének azon »méltatlan« felfogása okozott, hogy nem kellett volna megkegyelmezésének föltételét: »a forradalmi politikával szakitást« elfogadnia.

A mi a méltatlansági vádat illeti, előre kell bocsátanom, miként senkinek sem jutott a magyar emigráczióban eszébe azon fennakadni, hogy Teleki ott a bécsi Burgban szemébe nem mondta Ferencz József császárnak, miként ő bizony ellene tovább is conspirálni szándékozik; az emigráczió csak azt kivánta volna, hogy valamint a Landesgericht minden faggató kérdéseire csakis annyit felelt, hogy illetőségét el nem ismeri, ugy a császár előtt is csak azon nyilatkozatra szoritkozzék, miként a nemzetközi jog megsértésével fogatván el, magát a nemzetközi jog oltalmának élvezetébe visszahelyeztetni sürgeti.

Hogy Teleki e helyett a forradalmi politikával szakitásra szavát adta, azt az emigráczió kétségtelenül mélyen fájlalta; a ki azonban e felfogás fölött igazságosan akar itélni, annak az emigráczió politikai álláspontját nem kell szem elől téveszteníe.

Akkor még nem állott be a magyar emigráczióra nézve a palinodiák ideje. Akadt ugyan már nehány ember, ki haza kérezkedett s haza is ment. (Jósika Miklós egyik levelében ekként fejezte ki magát: »Néhány elég nagyszáju hazánkfia hazapetitionálta magát.«) Még ezek is sulyt helyeztek arra, hogy e lépésük, melyet magán- s családi viszonyaik kényszerüségével indokoltak, ne magyaráztassék elvtagadásra általunk. Ki szóval, ki irásban is igéretet tett, hogy aspiratióinkat az elnyomott hazába magukkal viszik s a zászló, melyet fennen lobogtatánk, az ő hüségükre, tevékenységükre mindig számithat. A mint hogy többen közülök velünk folytonos összeköttetésben maradtak, sőt néhányan még a hazában alakult központi forradalmi bizottságba is beléptek s annak müködésében tevékeny részt vettek. Ezek egynémelyikét az emberi dolgok forgandósága azóta meseszerü átalakulásokon vitte keresztül. Lehetetlen keserü mosolynak nem szállni ajkaimra, a mint hány-vetett irományaim halmazát forgatva, egynémely bucsulevél kezembe akad. De nincs természetemben az indiscretió. Gyarló ember magam is, számba tudom venni, hogy az, a mit embernek hivnak, gyarló teremtés. »H a b e n t m o r t a l i a c a s u m.«

Helyén látom itt közbevetőleg megjegyezni, miként igazságtalanság volna azokkal, a kik magukat »hazapetitio-

nálták«, azokat összezavarni, a kik nem kérezkedtek vissza a hazába, hanem (mint Simonyi, Irányi, Helfy) később, midőn alakilag legalább az alkotmányosság tere némileg megnyilt, polgártársaik meghivásának engedve, elfogadták a munkatért, melylyel őket nemzetük bizalma keresetlenül megkinálta. (Mondom: »keresetlenül«, mert erről positiv tudomással birok.) Én másként gondolkoztam s másként gondolkozom; de az tény, hogy ezeket nem kell ama »nagyszáju hazafiak«-kal összezavarni, a kik magukat »hazapetitionálták«.

Hanem végre is, a kik azon időben, mely szóban van, hazakérezkedtek, emigránsok lenni megszüntek. A mi magyar emigráczió azon időben volt, annak soraiban, egyetlen egyet kivéve, én embert nem tudok, ki a 49-iki függetlenségi nyilatkozatot ne vallotta volna, semmi feltétel alatt, semmi áron, még a 48-iki alkotmány teljes épségben visszaállitásának árán is, fel nem adható, el nem alkudható hitvallásának. Halmokban fekszenek előttem (a Teleki Lászlóén kivül) Klapka, Vetter, Türr, Vukovics, Pulszky, Irányi, Jósika, Kiss Miklós, Ludvigh, Karacsay, Horn, Szarvady, Mednyánszky Sándor, Csernátony stb. stb. levelei, melyek mind erről tanuskodnak. S az emigrácziónak e politikai hitvallása nem valamely véka alá rejtett mécseske volt, melynek halovány pislogása csak holmi titkos conspiratorok rejtekeit világitja be: magasra feltüzött fáklya volt az, mely a magyar emigráczió hitvallását villanyos fényözönben sugároztatta a gondolkozó emberiség szeme elé. Midőn e szót leirom, bizony nem a parányi adalék emlékezete lebeg előttem, melylyel a szent ügy hirdetésénél e fény terjesztéséhez én magam is járulhaték; nem is az alkalmi felszólalások, melyekkel Teleki, Klapka, Vukovics, Türr, Irányi és más számtalanok egyes specialis eseteknél, a magyar szabadság, a magyar állami lét jog- s politika-szerüségének egyes specialis igazságait a világ közvéleményét meghóditó világosságba helyezék: hanem azon folytonos apostoloskodás emlékezete lebeg előttem, melylyel a magyar emigráczió politikai hitvallása a világ-sajtóban nyiltan, hangosan, szakadatlanul képviselve volt s mely a magyar ügyet, ugy a miként akkor az emigráczió agyábanszivében élt, a napi-kérdések legelső sorába küzdötte be. Szemem előtt lebeg Jósika, kinek e téren szerzett érdemeiről már

máskor szólottam. Szemem előtt lebeg az, miként adtak folytonos kifejezést s vivtak ki nemcsak elismerést, hanem hatalmas támogatást is a magyar emigráczió hitvallásának Éber Nándor, Pulszky, Csernátony az angol, a két utóbbi az amerikai s később az olasz sajtóban is; a francziában Irányi, Horn, Szarvady, Ludvigh; a németben a két utóbbi, különösen Szarvady, ki magának bámulatos kiterjedésü tért nyitott; az olasz sajtóban kiváltképen Helfy, ki nemcsak a magyar s olasz ügy érdekazonossága érzetének meggyökeresitése körül kétségtelenül mindnyájunk közt a legnagyobb érdemekkel bir, hanem politikai hitvallásunknak az európai sajtóban meghonositására is kiváló befolyást gyakorolt az által, hogy ki tudta vinni, miszerint a világ-sajtó egyik közös kutfejének, az »Agence Havas«-nak távirdai körében Konstantinápolytól Turinig ugyszólván rendelkezhetett, azonkivül saját külön lapot is alapitott, mely a magyar függetlenség s olasz független nemzeti egység törekvései közt fenforgott szövetségi kapcsolat tekintélyes közlönyének annyira el volt ismerve, hogy mintegy góczpontul szolgált arra, miszerint a Cavalletto által oly tapintatosan vezénylett s a Helfy lapjánál tekintélyes erők által folytonosan képviselt velenczei forradalmi comité működése s a mienk közt összhangzás és viszonylagos támogatás álljon fenn. Helfy még könyvnyomdát is alapitott, miszerint politikai hitvallásunk folytonos terjesztésére a magyar emigrácziónak minden lehető könnyitést nyujthasson. Ott nyomtattuk az »1849« czimü folyóiratot is, mely jelszavul Petőfi e sorait viselte homlokán:

»De mit tűr a szolgaságnak népe?
Mért nem kél fel, hogy lánczát letépje?
Arra vár, hogy Isten kegyelméből
Azt a rozsda rágja le kezéről?«

Az időszaki sajtóban folytatott ily szellemü működés mellett Irányi, Ludvigh még külön röpiratokat is irtak, melyekben hatalmas érvekkel kimutatták, hogy a magyar nemzetnek még a 48-iki alkotmány teljes visszaállitásával sem lehet beérnie s az emigrácziónak a világban szétszórt zöme ép ugy, mint a magyar légió tagjai adhaesionalis nyilatkozatokban adtak a 49-iki zászlóhoz minden alkut kizáró ragaszkodásuknak kifejezést.

Ezek tények, melyekre azért hivatkozom, miszerint tisztában álljon a magyar olvasó-közönség előtt, hogy ki s mi volt az a magyar emigráczió, melynek emléke méltatlansággal vádoltatik azért, mert mélyen fájlalta, hogy politikai hitvallásának állásban, tehetségben, népszerüségben, befolyásban egyik kiváló vezérképviselője a »forradalmi politikával«, tehát az összes emigráczió politikájával szakitani magát lekötelezte.

E politika tekintetében az összes magyar emigráczióban az egyetlen kivétel Szemere Bertalan volt, ki kezemből, mint az ország ideiglenes kormányzó-elnöke kezéből, a függetlenné nyilatkoztatott haza miniszterelnökségét elfogadta s mint ilyen, a függetlenségi nyilatkozatra kezembe az ország szine előtt hüséget esküdött. Ha velem vagy czélban, vagy politikában egyet nem ért, vagy tehetségeimet a nemzet által reám ruházott állás betöltésére elégtelennek tartva, megbuktatásomra törekszik: ez mint szabad embernek jogában áll vala, föltéve, hogy nem fogadja el kezemből a miniszteri állást, vagy arról lemond s nyiltan az ellenzék soraiba lép. De hogy miniszter maradjon s mint ilyen, ellenem az országban titkon olynemü ármányokat üzzön, miszerint felajánlott szövetkezésének még maga Görgey is hátat forditott, — az emigráczióban pedig kimenekülésének első percze óta *) ellenem, volt minisztertársai s politikai barátaim ellen folyvást egész szenvedélylyel a legellenségesebb megtámadásokban gyönyörködn illendőnek tartsa: ez oly dolog, hogy nehéz megérteni, miként volt képes azt összeegyeztetni a köztünk fennállott hivatalos viszony solidaritásának erkölcsi igényeivel. Azonban: »Der

---

*) Vukovics Sebő (kinek pedig minden levelét mérséklet, higgadtság s a legdelikátabb kiméletesség jellemzi) nekem Kutahiába már 1850. augusztus 14-én Montmorencyből ezeket irta: »Mi itt meglehetős barátságban élünk mindnyájan, kivéve Szemerét, ki szándékosan a régi barátságot is megmérgezte. Ő már az én kijövetelem előtt ellened s ellenünk elég bűnösen s igen önkényes állitásokkal lépett fel, magát, mint az egész forradalmon felül emelkedett nagyságot mutatva be. Bármily nagysága legkevésbé sem bánt; de a mit a tények sorából valótlanul beszélt, azt Horváthtal, czáfolatul megigazitani, kötelességünknek ismerők.« — 1851. julius 12-én pedig ugyancsak Vukovics (Párisból) arról tudósitott, miként Szemere méltatlan kikelései annyira elidegenitették tőle az ottani emigrácziót, hogy midőn julius 5-én az emigratiónális

Tod hat eine reinigende Kraft«. Én az ármánynak, indulatos ellenségeskedésnek, melylyel bizalmamat viszonzá, emlékezetét sirjába temettem s csak fényes tehetségeinek tiszteletteljes elismerését tartottam meg és megtartottam a részvétteljes bánatot a szivrenditő éj fölött, mely halála előtt e fényes tehetségek világára reáborult.

Hanem azt tárgyamhoz tartozik megemlitenem, hogy a mint Szemere az alig megjelent október 20-ikai diplomának mint kiindulási pontnak elfogadása mellett felszólalt (ő az egyedüli ember nemcsak a magyar emigráczióban, hanem az obligát hivatalos köröket kivéve, az egész magyar világon) s kül- és belföldi lapokban a kialkuvás mellett nyilatkozott Klapka tábornok csak kétségtelen tényt constatált, midőn ugyanazon franczia lapban, melyben Szemere kialkuvásra intő első felszólalása megjelent, mindjárt a következő napon kijelentette, hogy »az összes magyar emigráczióban egyedül Szemere ur van a maga véleményén.« Teleki László pedig a francziа lapokban rendkivül éles czáfolatot bocsátott közre Szemere ellen. Ez volt utolsó felszólalása elfogatása előtt.

Ilyen volt a magyar emigráczió politikai álláspontja. A körülmények pedig olyanok voltak, hogy lehetetlen volt a sziv vérével összeforrt óhajainak a közel valósulás reményévé nem fokozódnia, feltéve, hogy a magyar nemzetnek minden alkut kizáró hajthatatlansága iránt az olasz kormány hite, bizalma meg nem ingattatik.

Ott volt az olasz ügy folyton előretörő haladványa, mely az egész világ meggyőződése szerint, a háborut az osztrákkal

---

választmány megnyitása végett közgyülés tartatott: Magyarország volt miniszterelnöke (ki pedig ép ez állásánál fogva a testület élére állittatni különösen hivatva volt volna) mindössze csak két szavazatot kapott s a kettő közül az egyiket Vukovics adta. A választmány ekként lett megalakitva: Teleki László elnök, Vukovics alelnök, Irányi jegyző, Klapka, Czecz, gr. Andrássy Gyula, Gorove, Kemény Farkas, Kiss Miklós vál. tagok.

Szemere éveken keresztül mindig folytatta az ellenségeskedést; 1859 után pedig magát már az emigrácziónak az 1849-iki függetlenségi nyilatkozathoz ragaszkodó álláspontjával is nyilt ellentétbe helyezte. Teleki László és Jósika Miklós levelei e miatt a legkeserübb indignatio kitöréseivel vannak telve.

jóformán kikerülhetlenné tette. Ott volt a turini cabinettel Teleki közreműködése mellett kötött ünnepélyes szeptemberi egyezkedésünk, melynek komolysága felől hatalmas tanuságot szolgáltatott az erély és gyorsaság, mely annak foganatositásá körül kifejtetett. Ott volt a valóban nagyszerü fegyverkezési felszerelés (lásd: első fejezet), mely Magyarországba juttatás végett a keletre már elküldetett. Ott volt az, hogy e fölfegyverzéssel kapcsolatban az olasz kormány már annak is idejét látta, miszerint a kelet felől tervezett forradalmi hadműködés designált vezére: Klapka tábornok az előkészületek berendezése végett rendeltetése helyére menjen. Ott volt az a nagyjelentőségü tény, hogy Napoleon császár, mig a Garibaldi alatt alakitott minden más nemzetbeli idegen légiók eloszlatását határozottan megkövetelte, — a magyar legió fentartásába nemcsak beleegyezett, hanem annak tekintélyes haderővé fejlesztését Victor Emánuel királynak még egyenesen tanácsolta is; minek folytán a magyar légió nemcsak fentartatott, hanem szaporitása is elhatároztatott s a magyar emigráczió (miként már előbb is emlitém) a történelemben példátlan azon előnynyel dicsekedhetett, hogy a világ minden hatalmának szeme láttára, saját hazájának zászlaját idegen földön, saját nemzeties szervezetü seregének élén lobogtathatá. Ott volt az, hogy nagymennyiségü magyar pénzjegyeknek az olasz kormány költségén nyomtatása megfeszitett erélylyel munkába vétetett, miszerint tervezett forradalmi harczunk saját hazánkban financiális eszközökben ne szükölködjék. És ott volt azon körülmény, hogy a magyar emigráczió mindezen harczias előkészületeinél nem mint a nemzeten kivül álló testület, hanem mint annak képviselője s a nemzet bizalmától környezett közege, mondhatni: mint elismert nemzeti hatóság járt el, folytonos összeköttetésben állott a hazában működött forradalmi bizottsággal, melynek tagjai a nemzet legbefolyásosabb, legtekintélyesebb köreihez tartoztak s hogy e bizottság jelentései, ezer más csatornákon felénk özönlött értesitések, de a köztudomásu tények tanusága szerint is olyan volt a közszellem Magyarországon, miszerint távol attól, hogy a nemzet forradalmi elhatározása felől a legkisebb kétség foroghatna fenn, inkább attól volt okunk tartani, hogy ha az olasz-osztrák háboru késni talál, a türelmevesztett nép

idő előtt is kitörésre ragadtatik. Hozzájárul mindezekhez az, hogy magyar, sőt osztrák lapokban is az olasz-magyar közös harcz nyiltan bevégzett ténynek hirdettetett s az olasz háboruval combinált magyar forradalom bizonyosnak is, imminensnek is tekintetett, a minek az akkori közszellem mellett lehetetlen volt a népre felvillanyozó hatást nem gyakorolni.

Nekem azon időből csupán a »Pesti Napló« áll rendelkezésemre, mely (a mint tudva van) a túlmerészség boglárát dicsőségének koszorujába füzni nem épen buzgólkodott. De azért ily tudósitások közlésétől még a »Pesti Napló« sem tartózkodott. Igy például: 1860. október 25-kei számában a »Tr. Zeitung« után ezeket irta: »Kossuth, Klapka, s az utóbbi magyar forradalomból ismeretes több egyén ismételve értekezletet tartottak Cavourral s a szárd táborkari tisztekkel s ez alkalommal az előidézni szándéklott forradalom terve szorosan megállapittatott. Magyarországgal Fiumén át akarják magukat érintkezésbe tenni s Turinban az egész Littorale pontos hadtani leirását birják.« Majd november 10-ikei számában a »P. Napló« a bécsi conservativ »Vaterland« után egy tudósitást közölt Milanóból, melyben irva volt, miként »Nápolyból parancs érkezett oda, hogy a legnagyobb sietséggel 24.000 magyar attila készittessék. Egy hajdani huszárezredszabó, ki a magyar forradalom alatt századosi ranggal Bem hadtestében a Kossuth- és Mátyás-huszárok egyenruhájának kiállitását vezette, van e feladattal megbizva. Az attilák, a mint készen lesznek, Türr tábornokhoz fognak küldetni, ki gondosan titkolt missióval van megbizva s annak kivitelére jelentékeny pénzerővel rendelkezik. Nem egészen alaptalan a nézet, miszerint azon kisérlet forog kérdésben, hogy Magyarországban a forradalom lángraszittassék s hogy kisérletet fognak tenni, Fiumenál partra szállani, a honnan aztán a forradalom előharczosai Magyarországba törnének. Épen nem kell biztonság érzetében ringatózni, mert Victor Emánuel király szorult helyzete (?) kényszeriti őt »va banque«-ot játszani. — — Magyar- és Olaszországnak közös harczi vállalata oly elvégzett dolog, miben még csak kétkedni sem mer senki.«

Természetes, hogy a conservativ bécsi »Vaterland«, melyből a »Pesti Napló« idézett, el nem mulasztotta e tudó-

sitását az obligát »kalandor«, »gyalázatosság«, »aljasság« stb. mártásával feleresztení, miszerint a sajtó-hatóság torkán meg ne akadjon; de képzelni lehet, hogy e mártások daczára mennyire jól esett az ily eledel magyar gyomornak.

November 13-ikai számának második vezérczikkében Fk (Falk) jel alatt a »Pesti Napló« ujra visszatért a 24.000 attilára; elmondta, hogy Garibaldi, Caprerába visszavonulása előtt, Türr tábornoknak ismeretlen czélra két ágyu-üteget s 10.000 fegyvert ajándékozott s Victor Emánuel királynak azt mondta, hogy 1861. tavaszán Olaszországon kivül fog magának tevékenységi szinhelyet keresni; s több más ily jellegü adat elszámlálását a »Pesti Napló« azon következtetéssel kisérte, hogy azok összefüggése imminens háborura mutat, melynél Austria nemcsak Velencze felől, hanem más felől is meg fog támadtatni, a minek fontosságat neveli az is, hogy Metternich herczeg azon biztos hirt küldte Rechberg grófnak, miként Francziaország a megujulandó osztrák-olasz háboruban minden esetre Piemont mellett fog küzdeni. Nevezetesnek jeleztetett az, hogy e tervet sem az október 20-ikai diploma, sem a varsói találkozás nem birta megmásitani s a mérsékelt szellemü magyar lap, a maga modorában, a közel forradalmi harcz kilátását azzal fejezte be, hogy »a készülő események hazánkat igen közelről érdekelhetik, a sajtónak tehát kötelessége, himezés-hámozás nélkül megismertetni a helyzetet, hogy kiki már előre megfontolhassa a szerepet, melyet vállalni fog, ha az előrelátható események bekövetkeznek.« — — —

Ugyanazon lap november 20-ikai számában egy bécsi levél után azt tette közhirré, miként az ottani kormánykörökben rég nem titok többé, hogy izgatások folynak az országban a közel kilátásba helyezett jövő reményében; hogy a mind vakmerőbb fellépésből azon következtetés vonatott, miként a táplált tervek határozottabb alakot kezdenek ölteni; — — — a külügyminiszteriumhoz értesitések jöttek, hogy az adriai tenger felől beütési kisérlet szándékoltatik, — — s hogy a küszöbön álló velenczei háboru és azon izgatottság mellett, mely a magyar földön az ujabb császári engedmények daczára uralg, e dolgok rendkivüli súlyt nyernek.

Ilyen tudósitások sürün jelentek meg a magyar lapokban s könnyü elképzelni, minőnek kellett Magyarországon a közérzületnek lenni, ha még egy oly óvatos, mérsékelt lap is, mint a »Pesti Napló«, kapu előtt állónak hirdette a velenczei háboruval kapcsolatos forradalmat Magyarországon.

Nekünk idekünn némi fáradságunkba került a velünk barátságos viszonyban állott hatalmakat meggyőznünk, hogy az október 20-ikai diploma a magyar nemzet forradalmi elhatározottságán semmit sem változtatott. De annak lehetetlensége, hogy a bécsi udvar szorultságában tovább is mehet: a nemzet eventuális hajthatatlansága felől némi kétséget kezdett támasztani. El lehet tehát gondolni, mi mérhetlen súlyu fontosság feküdt abban, hogy semmi se történjék a hazában, a mi e kétséghez tápul szolgálhatna; mert ha a magyar nemzet hajthatatlansága iránt a hit s bizalom megingattatik, az e hajthatatlanságra épitett tervek dugába dőlnek s a szivvérünkkel összeforrt és nemzetünk zöme által osztott hazafiui remények füstbemennek.

Ilyen volt a helyzet, midőn az a rettenetes hir villáma csapott ránk, hogy Teleki, kivel az olasz kormány, mint a magyar nemzet forradalmi határozottsága egyik vezér-képviselőjével, alkudozott, egyezkedett, szövetkezett: maga Teleki, a vezérek egyike az, a ki elhagyja zászlónkat egy ádáz percz sulyának nyomása alatt, szakit a forradalmi politikával s a kialkuvás terére lép.

És Lukács Móricz Emlékezései, a baráti érzelmek sugallata által elragadtatva, méltatlanságnak nevezik, hogy a magyar emigráczió, melynek föntebb történelmi hűséggel világosságba helyezett hazafiui reményein ez esemény oly mélyre ható csorbát ütött, Teleki defectióját nagy nemzeti szerencsétlenségnek tekintette s fájdalmas felháborodással fogadta.

Én nem hiszem, hogy a »méltányos itéletü ember«, ki a fenforgott körülményeket elfogulatlanul számba veszi, Teleki »legrégibb, legbensőbb barátjának« e méltánytalan felfogásában osztozhassék.

De az igazságnak s a volt emigráczió lovagias becsületének tartozom azt is kijelenteni, hogy bár az emigráczió Telekinek a forradalmi politikával szakitását érzékenyen fáj-

lalta és zokon is vette: érzelmeinek kijelentésével szorosan a magánkörre szoritkozott s tudtomra soha senki az emigráczió köréből egyetlen szót sem bocsátott nyilvánosságra, mi Teleki személyes becsületét s lovagias érzelmét csak a legtávolabbról is sérthette volna.

Hogy valaki Telekinek szakitását a forradalmi politikával gyávaság vádjával illette vagy bátorságát kétségbevonta volna, az merő mese. Elég e végett arra hivatkoznom, hogy Teleki Jósikához irott (a 298. lapon közlött) levele bevezető soraiban az indignatió hangján e kérdést vetvén fel: »L e h e t s é g e s - e, h o g y t a l á l k o z z é k e m b e r E u r ó p á b a n, k i b á t o r s á g o m a t é s j e l l e m e m e t g y a n u s i t s a?« — erre Jósika rögtön válaszolt s tudtára adta, miként »m i« Telekinek sem személyes bátorságán, sem becsületességében nem kétkedünk, sőt hisszük, hogy ügyünknek nagy szolgálatot teend, ha ebben adott szava akadályul nem szolgál. »E n y i l a t k o z a t t a l T e l e k i m e g v o l t e l é g e d v e.« Igy irta ezt nekem Jósika 1861. február 8-án kelt levelében.

Egyetlenegy körülmény adta magát elő, mely Telekinek, de csakis ideiglenesen, mert félreértésből, érzékenységét felköltötte. Ez abból áll, hogy (miként a szövegben részletesen olvasható) én közlöttem Jósikával Thouvenel levelét, melyben azon (téves) értesités foglaltatott, miként Teleki szavát adta Ferencz József császárnak, hogy jövendőben hű alattvalója leszen. Az olvasó előtt áll Jósikához irott e levelem, melynek minden szava bizonyságul szolgál, hogy ezen »alattvalói hűség-fogadás« volt kutfeje ama mély elkeseredésnek, mely levelemen elömlik. Közölve van a szövegben levelem utóirata is, melyben azon hitemnek adtam kifejezést, hogy »Metternich hazudott Thouvenelnek, miszerint Teleki jellemét gyanusitva, a hitet s bizalmat irántunk aláássa.« Jósika (mint a szövegben elő van adva) ez utóiratot elküldte Telekinek, de magát levelemet nem, s igy Teleki nem tudta, hogy mi az, a mit hazugságnak nyilatkoztattam. A mi ennek folytán közbejött, azt Jósikának hozzám 1861. január 29-én irott leveléből irom ki, a mint következik:

»Utóiratodat Teleki megkapta s nem tudva, mit mondott tulajdonkép Thouvenel, nekem Almássy Pál által iratott egy levelet, melyben elég szemrehányó hangon felszólit, hogy

te és én nyilatkozzunk cathegorice, mi légyen az, a mit te hazugságnak nyilatkoztattál. Én erre megirtam azt, a mit te Thouvenel leveléből szives valál megküldeni. Ebből látható volt, hogy a te meghazudtoló szavaid nem Teleki ellen, hanem mellette szólottak« (a mint hogy azt az alattvalói hűségfogadást maga Teleki is kiváló emphasissal megczáfolta). »Telekit a Thouvenel szavai persze teljesen megnyugtatták, mert átlátta, hogy azoknak általad történt meghazudtolása egészen helyes volt.«

Ennyit elégnek tartottam annak megczáfolására felhozni, hogy az emigráczió felfogása Teleki gyászos elhatározására befolyást gyakorolhatott. Ez merőben indokolatlan feltevés.

Berekesztésül még csak azt jegyzem meg, miként csodálom, hogy az Emlékezések irója nem vette észre, miként e föltevést ő maga is megczáfolja, midőn fölemliti, hogy »Telekinek már kevéssel szabadon bocsáttatása után megfordult lelkében, hogy az ő esetén csak a halál segithet s vele (Lukácscsal) is szólt róla első találkozásukkor Bécsben.« — Ott Bécsben, akkor, midőn Lukácsnak a halálról szólt, Telekinek a magyar emigráczió felfogásáról még tudomása nem volt s nem is lehetett, s ha mégis már akkor halálról szólott, ez czáfolhatlan bizonyságul szolgál, hogy tragicus elhatározásának csakis az elvhű férfias kebelnek önmagával történt meghasonlása volt kutfeje.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A harmadik csapás.

(Pénzjegy-pör.)

I.

A sors valósággal üldözőbe vett. Vége-hossza nem volt a csapásoknak.

Cavour kivánta, hogy ha csak lehetséges, Angliában készittessük a magyar pénzjegyeket. A lehetőség a törvényesség kérdésétől függött. Az angol jog »szokásjog« (jus consvetudinarium). Angliának nincs codificált törvénykönyve. Az angol ember az államszervezetben is igazaknak tekinti az irás ama szavait: »a betü öl, a szellem elevenit.« Nem hiszen a »paragraphisált« szabadságban, mert a paragraphusok rideg betüi nem simulnak a társadalmi viszonyok fejleményeihez. Az intézvényes szabadságot szereti. Nem holt betükben, hanem eleven intézvényekben keresi, s fel is találja szabadságának biztositékát, gyarapodásának kiapadhatlan forrását, intézvényekben, melyek nincsenek merev keretekbe szoritva s azért ruganyosak, szabadon alkalmazkodnak a szabadon fejlő élethez. Az angol állami és társadalmi szervezet e sajátságának, midőn az igazságszolgáltatásra alkalmaztatik, meg vannak árnyoldalai, mint mindennek, a mi emberi. Nem mindennapias kérdéseknél, avatlan embernek nem könnyü eligazodni a törvényesség mezején. Szaktudósokra van

szüksége, kik jártasok az előzmények tömkelegében, miszerint megtudja: mit enged, mit tilt tennie a »szokásjog«? E helyzetben találtam én is magamat a magyar pénzjegy-nyomtatás kérdésénél. Jogtudósokhoz folyamodtam. Anglia legtekintélyesebb törvénytudói, kiket ez iránt megkérdeztem, egyhangulag oda nyilatkoztak, hogy az angol törvény a forgalomban levő idegen pénzjegyek utánzását (counterfeit) igenis tiltja, de az én általam saját aláirásom alatt nyomatni szándékolt magyar szövegü jegyek semmi létező jegyeknek nem levén utánzása, azokat bizvást nyomathatom, szándokom valósitása az angol törvényekbe teljességgel nem ütközik.

E megnyugtatás folytán hozzáláttam a dologhoz.

De ha jogtudós tanácsadóim ismerték Anglia törvényeit, én viszont ismertem az angol kormány részrehajló előzékenységét a bécsi udvar iránt, tehát nem lehetett nem gyanitanom, hogy ha a bécsi hatalom az angol kormány részrehajló politikájához alkalmazkodó rendőrség segitségével, vállalatomnak neszét veszi, daczára annak, hogy a törvény mellettem szól, zaklatásoknak, háborgatásoknak lehetek kitéve, melyek végeredményben meg is hiusithatják annak sikerét, a mire hazám függetlenségi harcza megujulásának esetére mérhetlen fontosságot helyezék.

E balesély ellen csak a gyorsaság óvhatott meg s azért végtelenül aggódtam a késedelem fölött, melyet a költségek kiszolgáltatása körül tapasztalt nehézségek okoztak. Midőn végre ez akadály 1860. deczember elején elhárittatott, csakugyan tudtára is adtam Cavour grófnak, hogy a műnyomdászok több mint 200 sajtót tettek munkába, miszerint az idővesztést erélylyel pótolhassák; de a munka több héten át félbe levén szakitva,

uj munkásokat kénytelenek alkalmazni s én tartok tőle, hogy a munka ujból felvételét lehetetlen lesz indiscretióktól megőrizni.

A következések nagyon is igazolták aggodalmaimat.

Deczember és január folytában a nyomatás anynyira haladt, miként értesithettem Cavour grófot, hogy a megrendelt pénzjegyek nagyobb fele már február közepe táján el lesz szállitható Olaszországba, miszerint ott letározva, a háboru kitöréseig biztonságban tartathassék. Kérdésemre, hogy hova s miként kivánja a jegyeket szállittatni, azt kaptam a gróftól válaszul, hogy küldjem Liverpoolból gőzhajón de la Rue czimre Genuába. A gőzösön szállitást Liverpoolban egy bizalmas angol barátom, Rawlins Károly ur által rendbehoztam s már épen a bemálházás iránt intézkedtem Londonban, midőn nyomdászom, Day Vilmos, február 12-én irásban értesitett, hogy a fővárosi rendőrség főnöke, Sir Richard Mayne (ki, nem tudni miként, egy pénzjegyünknek birtokába jutott) őt magához rendelte s előrebocsátván, hogy Austria megkeresést intézett az angol kormányhoz, vegyen birói megtorlást alkalmazásba mindazok ellen, kik e jegyek előállitásához hozzájárultak, minthogy ez ellenséges szándoku cselekmény egy oly külhatalom ellen, melylyel Anglia barátságos viszonyban van: a rendőrfőnök, a kormány meghagyásából, felszólitotta Day urat: mondaná meg, ki bizta őt meg e jegyek nyomtatásával s minő meghatalmazással nyomatta nevemet e jegyekre? Day Vilmos megtagadott minden feleletet, mielőtt megbizójával s ügyvédjeivel értekezhetett; nekem pedig tudtomra adta, hogy a munkát egész erejével folytatandja s gyorsan be is fogja végezni, hacsak a kormány által be nem tiltatik.

A következő napon, február 13-án, a rendőrfőnök irásban szólitotta fel Day urat, hogy a szóban forgó jegyeket egyelőre (for the present) tartsa magánál (to detain), miként azt a mult napi értekezésben azon esetre megigérte volt, ha eltiltás adatnék tudtára.

Erre, ügyvédeink tanácsa folytán, Day Vilmos február 14-én levélben annyit válaszolt, hogy véleményt kért három nagytekintélyü alkotmányjogi ügyvédtől (constitutional lawyers,*) kiknek egyike sem volt képes belátni, hogy Day és fiainak eljárása a fenforgó ügyben akár a közjog (common law) bármely elvébe, akár valamely irott törvénybe (statutory enactement) ütköznék; minthogy azonban sem ő maga, sem megbizói nem akarják a törvényt megsérteni, annálfogva felhivja a rendőrfőnököt: ne sajnálja kijelölni a törvényt, melyet megsértettnek tart. E felvilágositás fog további eljárása felett határozni, de azon hitben levén, hogy csak azt tette, a mihez joga van, nem gondolhatja, hogy Sir Richard Mayne, mint angol ember, őt jogaitól megkivánhassa fosztani s azért kijelenti, hogy a rendőrfőnök értesitését, melylyel őt a tulajdonával szabadon rendelkezhetésben gátolni akarja, kötelezőnek el nem ismerheti, mert midőn ő szóval igéretet tőn, hogy ha a jegyek kiadatásától kellőleg eltiltatik, a tilalomnak engedelmeskedni fog, természetesen oly tilalmat értett, mely az erre törvényesen feljogositott hatóságtól ered, s minthogy ezen eset fenn nem forog, Day és fiai helyén látják Sir Richard Mayne-nek tudtára adni, miként mig egyrészről ugy ők maguk, mint megbizóik óhajtják, hogy a történteket nyilvánosságra hozni ne legyenek kénytelenek, másrészt el vannak

*) Denman György parlamenti tag, Welsby és Toulmin-Smith urak.

határozva jogaikat minden alkotmányos eszközökkel fentartani.

Ügyvédeink e nyilatkozatot jogfentartás és a törvénytelen avatkozással járó felelősség igénybevehetése végett szükségesnek, de egyelőre elégségesnek is tartották s azon nézetben voltak, hogy Day és fiai folytassák a munkát, mintha semmi sem jött volna közbe, de nehogy azon vádra szolgáltassunk ürügyöt, hogy a kormány hivatalos közegeinek tettlegesen ellenszegültünk: tanácsos lesz a jegyek elszállitását függőben tartani, mig tájékozva leszünk: vajjon szándokában van-e a kormánynak, s ha igen, mi uton, törvénytelen avatkozásában tovább menni? Ez avatkozást, jogi szempontból, ügyvédeink annyira képtelennek itélték, hogy hajlandók voltak a rendőrfőnök egész fellépését amolyan »fulmen brutum«-nak tekinteni, melyhez a kormány nem merhet ragaszkodni.

Egyenesen nem is ragaszkodott. A kormány álláspontját a parlamentben előfordult következő nyilatkozat eléggé megismerteti.

Mr. White (brightoni képviselő) az alsóház 1861. márczius 5-ikei ülésében kérdést intézett a külügyi államtitkárhoz, vajjon a királyné kormánya az osztrák kormány által lett-e arra figyelmeztetve, hogy itt ezen országban állitólag pénzjegyek gyártatnak Magyarország nevében, és minő lépések tétettek ennek következtében a kormány rendeletéből vagy tanácsára?

Lord John Russell (külügyér): Az, hogy itt ezen országban Kossuth aláirásával s a magyar királyi koronával jelzett pénzjegyek gyártatnak, február 5-én jelentetett be a kormánynak az osztrák követség által. A kérdés azonnal a korona jogi tonácsosai elibe terjesztetett, a kik terjedelmes előadásban oda nyilatkoztak, miként nem lehetséges, legalább alig valószinü, hogy elmarasztaló itélethez lehessen jutni, ámbár azon nézetben voltak, hogy a kérdéses jegygyártás ellenkezik ezen

ország törvényeivel.*) Ennek folytán ő (a külügyér) irásban értesitette a londoni osztrák követet, hogy a királyné kormánya ez ügyben semmi lépést sem tehet. Erre az osztrák követ oda nyilatkozott, miként reméli, hogy a királyné kormányának nem lesz ellenvetése az ellen, hogy ő más lépéseket tegyen, ha azt jónak látandja. Mire azt kapta válaszul, hogy azt tenni teljesen szabadságában van.

Ez a más lépés csak az lehetett, hogy Ferencz József császár saját nevében polgári keresetet inditson ellenem s nyomdászaim ellen Angliában.

Csakugyan erre határozták magukat. A dolog lefolyása ez volt: Az angol rendőrség megtette a kutató szolgálatot az osztrák császár követének, mintha csak osztrák rendőrség volt volna. Szolgálatkészségében annyira ment, hogy nem tudni miként, de mindenesetre nem tisztességes uton, még egy magyar pénzjegyet is birtokába keritett. Az ekként kikutatott tényállás alapján bűnvádi eljárást szerettek volna nyakamba keriteni. Az angol kormány semmit sem óhajtott inkább, mint hogy Austria e kivánságának eleget tehessen. De a korona jogtanácsosai a nemes szándok sikeres kivitelét lehetetlennek nyilatkoztatták. Az osztrák császár vagy türni volt kénytelen a magyar pénzjegy nyomtatását, vagy magán-keresethez kellett megakadályoztatása végett folyamodni. Ez utóbbira határozta magát s az angol kormány az angol rendőrség által elcsent pénzjegyet a helyett, hogy a nyomdászoknak visszaadatná, az osztrák követnek szolgáltatta ki, miszerint császárjának legyen mivel keresetét meginditani.

---

*) Erre nézve Jósikához irott leveleim egyikében ezeket találom: »Az e nyilatkozatra következett napon a kormány egyik tagja (Gilpin) estélyre hivott s ellentüntetésül formális fogadtatást (levée) tartatott velem. Vagy hatvan parlamenti tag, teljes udvari gálában, kardosan jött el az alsóház elnökének ugyanakkor tartott estélyéről, nekem, a »törvénysértőnek« tisztelegni.

Ekként fölfegyverkezve, benyujtották 1861. február 27-én az Angliában megszokott sajátságos törvénykezési irályban szerkesztett keresetlevelet, a mint következik:

II.

Cancellári itélőszék.

(In Chancery.)

Birák: a lord-cancellár;
Stuart al-cancellár.

Panaszos: Ferencz József, Austria császárja s Magyarország és Csehország királya.

Panaszlottak: Day Vilmos, Day János, Day József és Kossuth Lajos.

Panaszlevél.

Nagytiszteletü (right honourable) Fife megyei Szent Andrewsi báró Campbell Jánoshoz, Nagy-Brittannia lord-cancellárjához.

Fentnevezett panaszos Ferencz József Austria császárja, Magyarország és Csehország királya, előterjeszti (sheweth) ő Lordságának, a mi következik:

1. A panaszos Magyarországnak királya és mint ilyen, koronájának jogánál fogva, egyedül és kirekesztőleg bir kiváltsággal, Magyarországon pénzfizetésre szóló s ott pénz gyanánt forgalomba tehető jegyek kibocsátására felhatalmazást adni, mint szintén egyedül és kirekesztőleg bir kiváltsággal, felhatalmazást adni, hogy Magyarországon nyilvánosságra bocsátandó vagy forgalomba teendő bármely okmányra a magyar királyi czimer reáillesztessék (to be affixed).

2. Magyarországnak csaknem egész forgalma az osztrák nemzeti bank jegyeiből áll, melyek panaszosnak, mint Austria császárjának és Magyarország királyának, felhatalmazása mellett bocsáttattak ki és ezen jegyek panaszos felhatalmazása mellett vannak pénz gyanánt forgalomban Magyarországon és egy forinttól fölfelé, különféle összegekről szólanak.

3. Panaszlottak Day Vilmos, Day János és Day József társasüzletet folytatnak Londonban, mint kőnyomdászok, Day és fiai czég alatt.

4. Panaszos nemrégiben biztos tudomást szerzett (has ascertained) a tény felől, hogy nevezett Day és fiai, Kossuth Lajos meg-

bizásából, ki most Londonban lakik s egyike a panaszlottaknak, nyomtatási táblákat készitettek, okmányok nyomtatása végett, melyek a magyar nemzet vagy állam — különböző pénzösszegekről szóló — jegyeinek czimeztessenek s arra vannak szánva (designed), hogy Magyarországon pénz gyanánt forgalomba tétessenek; és hogy nevezett Day és fiai nevezett Kossuth Lajos megbizásából az igy készitett táblákról most okmányokat nyomtatnak, melyek oly jegyekül állittatnak ki, a mint fentebb mondatott és melyek megkülönböztetés végett ezentul »áljegyek«-nek fognak neveztetni.

5. A mondott okmányoknak vagy áljegyeknek szövegteste magyar nyelven van, szegélyükön az összeg, melyre a jegy szólónak állittatik, német, szlavon és más nyelveken van megjegyezve; alul pedig a magyar királyi czimer mását vagy lenyomatát viselik. Ez okmányok egynémelyike egy forintról s ezeknek szövegteste ekképen szól (lásd fentebb a 74. lapon).

6. Az egy forintnál nagyobb összegü mondott áljegyek szövege, az összegek szükségszerü változásával, ugyanaz; és a Day és fiai által gyártásba vett áljegyek névleges értéke igen nagy, több mint száz millió forint.

7. Nevezett Day és fiai birtokában a mondott áljegyekből igen nagy mennyiség van, vagy már egészen vagy közel bevégezve s ők, ha csak a magas törvényszék által meg nem akadályoztatnak, az általuk a mondott módon gyártott áljegyeket a panaszlott Kossuth Lajosnak rövid időn ki fogják szolgáltatni, a kinek viszont szándokában van azokat, mihelyt megkapja, a panaszos felhatalmazása nélkül, sőt akaratja ellenére, Magyarországba küldeni, ott azok egynémelyikét különféle összegekért a panaszos alattvalói s más ott tartózkodók közt, azoknak eladni, a kik elfogadni hajlandók lehetnek s ekként és más módokkal is a mondott áljegyeket Magyarországon forgalomba hozni, azon áljegyek fennmaradandó részét pedig panaszos, mint azon ország királya jogainak s előjogainak megsértésével, más czélokra, egyebek közt Magyarországon forradalom és rendetlenség előidézésére használni.

Panaszos soha és semmikép nem adott felhatalmazást Day és fiainak a mondott jegyek gyártására vagy a magyar királyi czimernek azokon használatára. És a mondott jegyeknek Magyarországba bevitele ott egy álforgalmat (spurious circulation) teremtend s ez által és más módokkal nagy kárt (detriment) okozand az államnak és a panaszos alattvalóinak.

8. Panaszlottak, kik a Day és fiai czéget képezik, mielőtt a mondott okmányok végett a táblákat elkészitenék, tudomásával birtak a czélnak, melyre Kossuth Lajos azokat használni akarja, valamint annak is, hogy azoknak elkészitésére vagy kibocsátására panaszos által nem volt felhatalmazva s hogy azon okmányok a panaszos, mint Magyarország királya jogain sérelmet követnek el.

De nekik szándokukban van a mondott jegyeket, a mint elkészülnek, a nevezett Kossuth Lajosnak kiszolgáltatni, és ki is szolgáltatják, hacsak a magas törvényszék tilalma (injunction) annak elejét nem veszi.

Kérelem.

Panaszos kérelmei a következők:

1. Határoztassék el, hogy Day Vilmos, Day János és Day József kötelesek megsemmisités végett kiszolgáltatni panaszosnak a mondott táblákat, melyeket a magyar állam vagy nemzet jegyeinek czimzett okmányok gyártása végett készitettek; mint szintén mindazon okmányokat, melyeket azokról nyomtattak vagy lithographáltak s minden birtokukban levő más okmányokat is, melyek a magyar állam vagy nemzet jegyeinek czimeztetnek vagy a magyar királyi czimer lenyomatával vannak ellátva.

2. Hogy a jelen perügy letárgyalásáig, mint szintén tárgyalása közben is, Day Vilmos, Day János és Day József s azoknak szolgái és ügynökei e magas törvényszék rendelete és parancsa által eltiltassanak a magyar állam vagy nemzet jegyeinek czimzett bármely okmányt vagy a magyar királyi czimerrel ellátott jegyeket nyomtatni, litographálni vagy gyártani s időközben a perügy eldöntéseig hasonló rendelet és parancs által eltiltassanak a nyomtatási táblákat vagy azokról nyomtatott vagy levont okmányokat vagy bármely birtokukban levő okmányokat, melyek a magyar állam vagy nemzet jegyeinek állittatnak vagy a magyar királyi czimer lenyomatával vannak ellátva, nevezett Kossuth Lajosnak kiszolgáltatni, vagy birtokukból kibocsátani vagy akárkinek is akár kiadni, akár kiadatásukat megengedni.

3. Hogy a panaszlottak a per költségeiben elmarasztaltassanak.

4. Hogy panaszos oly más vagy további jogorvoslattal (such further or other relief) birjon, mint az ügy természete megkivánhatja.

(Aláirva) Cotton Henrik.

E keresetlevél beadatott Freschfields és Newman urak, mint a nevezett panaszos szorgalmazói (solicitors) által.

Ezen keresetlevél előterjesztési része csaknem szórul-szóra gróf Apponyi Rudolf osztrák császári követnek eskü alatti vallomásából (affidavit) lett kiirva s ezzel betü szerint megegyezik; miért is mellőzve az egyhangu tartalom ismétlését, a követ ur e vallomásának csak bevezető sorait (melyekre alább hivatkozás

történik) s még két pontját irom ki, melyek a követett eljárásra világot vetnek.

A bevezetés eképen szól:

»Én (gróf Apponyi Rudolf), ő császári felségének, Austria császárjának (a ki ezen perben a panaszló) követje vagyok az angol udvarnál. Ő császári felsége Magyarországnak is királya s mint ilyen, koronájának jogánál fogva« stb. (mint a keresetlevél 1. pontjában).

E bevezetésben magát Apponyi gróf kirekesztőleg csak az osztrák császár követjének nevezi s mi ezt egyik gyám-okul használtuk fel a felperesi ügyvéd azon állitásának megczáfolására, hogy Apponyi gróf a felperesnek, mint magyar királynak, képviselője gyanánt az angol udvarnál el van fogadva, annál fogva felperes magyar királynak el lett ismerve.

Vallomása folytában Apponyi gróf beismeri, hogy ő volt az, a ki február 20-án jegyeim közül egyre szert tett (I obtained), nevezetesen azon egyforintos jegyre, melyet a biróságnak bemutatott s mely, a magyar nyelvben magát jártasnak mondott követ ur forditása szerint, a keresetlevélben idéztetik.

Ezt a »szert-tevést« azért emlitem, mert ez az angol alsóházban éles megjegyzésekre szolgáltatott alkalmat, a mint alább látható lesz.

Végre még Apponyi gróf affidavit-jából a következő vallomását kell kiemelnem:

»Én legelőször február 3-kán kaptam értesitést a felől, hogy Day és fiai a kérdéses áljegyek gyártásával foglalatoskodnak. Én erre azonnal a királyné külügyi főállamtitkárához fordultam s kértem, hogy a királyné kormánya lépjen közbe (to interfere) s akadályozza meg (prevent) a mondott áljegyek gyártását. Február 23-án és nem előbb kaptam választ a mondott külügyi államtitkártól, melyben tudtomra adta, hogy a királyné kormányának nincs tehetségében avatkozni (were unable to interfere). Ennek következtében én

azonnal jelentést tettem a dolog helyzete felől ő császári felsége, az osztrák császár kormányának s február 26-án és nem előbb, utasitást kaptam, ő császári felsége nevét használni azon eljárásoknál, melyeket a mondott áljegyekre nézve szükségeseknek tarthatok.«

*

Ekként lett e rendkivüli feltünést okozott eljárás bevezetve, mely, azt hiszem, példa nélkül áll a »hires perek« (causes célèbres) történelmében.

»Austriát irtózatos rémület fogta el,« — mondá beszélgetés közben a miniszterek egyike, egy parlamenti tag barátomnak, ki előtte ez ügyet szóba hozta.

Bizony nagy ijedelemben is lehettek Bécsben miszerint Austria császárja, miután elkobzást vagy épen bünvádi eljárást, hála az angol törvények tekintélyének, előidézni nem birt: rászánja magát, hogy angol polgári biróság előtt saját »legmagasabb« személyében szálljon perbe egy szegény magyar számüzöttel, s ez által magát azon keserü igazságok árjának kitegye, melyeket ez eljárással magára vont.

Hanem miután magát erre elhatározta, nem lehet tagadni, hogy ügyes tanácsadókra tett szert. Ügyes fogás volt az ügyet a »Chancery« elibe vinni. Ügyvédjei nagyon jól tudták, hogy lehetetlen volna egész Angliában oly esküdtszéket összeállitaniok, mely ez ügyben ellenem itélne. Azért czipelték szegény fejemet a chancery elibe, mely előtt a pörlekedés annyira költséges s az eljárás annyi bonyodalmakkal jár, hogy Angliában példabeszéddé vált arról, a ki valamely átkozott hinárba jutott, azt mondani: »chanceryba került.« Aztán ez a törvényszék esküdtszék nélkül itél; nincs a törvény betüihez kötve; »méltányossági birói szék«-nek (court of Equity) neveztetik: hatósága

van egyrészt a köztörvény szigorát mérsékelni, másrészt méltányossági alapon sujtani vagy oltalmazni »wo des Gesetzes Fackel dunkel brennt.« A méltányosság pedig nagyon ruganyos fogalom; amolyan redős rázsa-szoknya, melynek ránczai közt a politikai részrehajlás férgecskéi is tanyát üthetnek.

Érezte is a közvélemény ösztönszerüleg, hogy itt aligha zaklatás esete fenn nem forog. Az angol nép minden rétegeiben át van hatva azon meggyőződéstől, miként az önkény elleni biztonságnak egyik lényeges feltétele az, hogy a hol zaklatás foroghat fenn: a nép a gyöngének pártjára álljon a hatalmas zaklató ellen. Nem tér el a tisztelettől, melylyel az angol ember a birói hatalom iránt viseltetik; de minden lehető gyámolitást nyujt annak, a kit zaklatottnak vél, miszerint számára az, a mit »fair hearing«-nek nevez, a kimeritő védelem s a törvényes eljárás oltalma teljes mértékben biztositva legyen.

Ennek köszönhettem a gyámolitást, melyben az angol sajtó, igen kevés kivétellel, pártkülömbség nélkül, részesitett. Ügyem a lapokban heteken, hónapokon át állandó rovatot képezett; millió példányokban terjesztették okmányaimat, melyekkel Magyarország államjogát s azzal szemben a bécsi hatalom által negélyzett magyar királyi minőség usurpatorius jellegét okadatolva, kimutattam; nyitva tartották hasábjaikat a pártomat fogó felszólalásoknak; figyelemmel kisérték az ügy menetét: nem hagytak semmit szó nélkül, a miben ellenem jogsértést vagy méltatlanságot véltek fennforogni; ébren tartották a közvéleményt; élesztették a közrokonszenvet.

Különben is el kell ismernem, hogy nem állottam támasz nélkül a küzdelemben. A hálás visszaemlékezés

kötelességének teszek eleget, midőn a sokak közül, kik tevékenyen támogattak, kettőt különösen kiemelek. Az egyik Duncombe Tamás parlamenti tag, a másik Toulmin-Smith J. ügyvéd (barrister at law).

Duncombe fáradhatlan gyámolom volt a parlamentben mindazon méltatlankodások ellenében, melyekkel a bécsi udvar iránti részrehajlásból az angol kormány politikai tevékenységemnek utját állani törekedett. Duncombe nem elégedett meg azzal, hogy a kormány eljárását a pénzjegy-ügyben ujra meg ujra éles birálattal bonczolat alá vonta s felfedezéseket idézett elő, melyek a kormánynak a közvéleményben épen nem váltak előnyére; hanem mindenre kiterjeszkedett, a mivel az angol kormány a bécsi udvar érdekében nekem ártani iparkodott. Ez időre esnek már emlitett interpellatiói a keleti fegyvereknek angol hajón történt visszaszállitása, a Sir James Hudsonnak adott kémrendszeri utasitás és azon botrányos avatkozás iránt, melylyel az iparvállalatok mezejéről leszorittattam s magán keresetem forrása bedugatott. Le-lerántotta a leplet az angol külpolitika szabadságellenes üzelmeiről; nyiltan hirdette a világ leghatalmasabb alkotmányos testülete előtt Magyarország ügye igazságát s független állami életre jogosultságát, és igen sokat tett arra, hogy a Palmerston-Russell-cabinet e folytonos ellenőrzés által feszélyezve, részrehajló politikájában tartózkodásra legyen kénytelen. — Duncombe beteges ember volt; tüdőbajban szenvedett, mely őt nemsokára sirba is vitte: de oly meleg volt keblében az igazságérzet s a magyar ügy iránti rokonszenv, hogy ha ágyhoz kötve találtam is valamely kérésemmel, melyet, ha még oly szenvedő volt is, meghallgatott: emberfölötti erőlködéssel vánszorgott fel betegágyából s elvitette magát a

parlamentbe, hogy javamra szót emeljen. Legyen áldott emlékezete!

Toulmin-Smith nevére csak a leghálásabb kegyelettel emlékezhetik minden magyar, kit a számkivetés vihara Anglia partjaira vetett. A magyar számüzötteknek nem volt buzgóbb, tevékenyebb barátja, mint ő. De ez nem az egyedüli czim, melyen a magyar nemzet az ő emlékének hálás elismeréssel tartozik. Bizton mondhatom, hogy nincs s nem is volt soha idegen, ki Magyarország alkotmányát, törvényeit, intézvényeit s alkotmányos történelmét oly behatólag tanulmányozta s oly alaposan ismerte volna, mint ő. Táglátkörü tudományossága mellett az alkotmányos törvénytudomány levén specialis szakmája: gonddal kutatta a polgári szabadság alapfeltételeit ugy saját hazája, mint más nemzetek történelmében s minél többet kutatott, annál tisztábban állott előtte azon kétségtelen igazság (melyről lelkem egész erejével meg vagyok én is győződve), hogy a mely nemzet szabad akar lenni, annak a centralisatiótól ovakodni kell. Centralisatio és szabadság, ellentétes fogalmak. Egyik kizárja a másikat. Erről a világtörténelem minden időben, minden körülmények közt, minden kormányforma mellett, tanuságot teszen. Valódi szabadság csak az önkormányzati elvnek az állam minden intézvényein következetesen keresztülvitele mellett lehetséges. Pedig a szabadság nemcsak kincs, mely önmagában is minden világi jót felülmuló értékkel bir, hanem oly tenyésztő hatály is, mely egyedül képes az emberi természet nemesebb tehetségeit széles körben kifejleszteni. Az intézvények visszahatnak az ösztönökre. Csak az önkormányzati elv napmelegében teremhet amaz »öncsinálta emberek« (selfmade men) dicsőséges csoportja, kiknek életpályáján

el-elcsodálkozik a megszokottság sarában támolygók serege; csak az önkormányzati elv hatása alatt fejlődhetik ki nemzeti jellemmé az önállásnak igyekezetre nógató ösztöne, a vállalkozási szellem s az önerőre támaszkodó, előretörő tevékenység, mely ugy a szellemi, mint az anyagi előhaladás utján csodákat mivel.

Nem ismertem embert, ki az önkormányzati elv alkotmánytani jogosultságának s az önkormányzati intézvények semmi által nem helyettesithető gyakorlati becsének érzete által mélyebben át volt volna hatva, mint Toulmin-Smith. Az önkormányzati elv hirdetésének szentelte munkás életét, s érdekeltségét Magyarország iránt egyenesen az ébresztette fel, hogy ezen elvet a magyar alkotmányos intézvényekben feltalálta. Ez ösztönözte őt arra, hogy a magyar alkotmányt és törvényeket behatóan tanulmányozza s tanulmányozása folytában Anglia és Magyarország alkotmányos intézvényei közt annyi hasonlatra akadt, hogy indittatva találta magát, polgártársait e hasonlatra egy külön munkában figyelmeztetni, melyet 1849-ben bocsátott közre ily czim alatt: »Parallels between the constitution and constitutional history of England and Hungary.« Egy másik jeles munkájának (»Local selfgovernement and centralisation«) nekem megküldött példányára pedig azon vallomást jegyezte fel, miként »bizalma az e munkájában fejtegetett politikai elvek helyes volta iránt a legnyomatékosabb megerősödést nyerte az által, hogy ezen elveket azonosaknak találja azokkal, melyek nekem vezéreim voltak ama távol országban, melynek intézvényei saját határain túl merőben ismeretlenek.« S valóban, barátságát, melylyel megtisztelt, jórészben

annak köszönhetém, hogy midőn Kis-Ázsiából jövet Southamptomban partra szállottam s a városi hatóság ünnepélyes üdvözléssel tisztelt meg: én válaszomban magamat a municipális önkormányzat hivének vallottam s megemlitettem azt, hogy mi, kik Magyarországon parlamentáris rendszer behozatalában munkások voltunk, ezt nem másnak, mint a megyei autonomiában birt önkormányzati rendszer betetőzésének tekintettük elannyira, hogy ugyanazon törvényekben, melyekkel a a parlamentáris kormányzatot behoztuk, a megyei szerkezetet (municipális önkormányzatot) hazánk alkotmányossága védbástyáinak nyilatkoztattuk s a municipiumoknak addigi törvényes hatóságát teljes épségben fentartandónak határoztuk. *)

Toulmin-Smithben ily, a magyar közjogban járatos angol törvénytudó barátot birván, igen természetes, hogy egyenesen ő hozzá fordultam tanácsért, a mint Ferencz József császár pört inditott ellenem: mert, feltéve, hogy kiteremthetem a költséget, miszerint a keztyüt felvehessem, el voltam határozva, a per tárgyát egy nagy politikai ügy szinvonalára emelni; az osztrák császár állását Magyarország irányában jogi szempont-

*) Ki nem mondhatom, mennyire fáj lelkemnek, látni, minő pusztitást vitt s folyvást viszen véghez a mai Magyarországban a centralisationális irány a törvényhatósági önkormányzaton. Tönkre van téve. A semmi által nem pótolható kincsnek ma-holnap még emlékezete is kivész a nemzetből. És miért vész ki? miért szokja meg a magyar nemzet a hatalomnak »minden lében kanalazó« gyámuralgását? Azért, mert belebeszélték a kiskoruságba azon otromba sophismával, hogy a municipális önkormányzat a parlamentáris rendszerrel össze nem fér. Ha ez igy volna, akkor a parlamentáris rendszer nem áldás, hanem átok; nem előhaladás, hanem hátralépés volna az alkotmányos életben. De nem igaz, a mit mondanak. A szomoru tünemény kulcsa másutt van. A magyar nemzet lemondott állami függetlenségéről s a függés nem tür önkormányzatot. »Módszer van az őrültségben«, mint Polonius mondja Hamletről.

ból taglalás alá venni s a magyar nemzet alkotmányos jogait ugy az angol biróság, mint az európai közvélemény előtt is okadatoltan világosságba helyezni; a mire azért is igen nagy fontosságot helyeztem, minthogy ezen per Magyarországon a közélet felelevenülésével s a 61-iki országgyülés egybehivásával összeesett. Lehetetlen volt nem tudnom, hogy nekem, ki az angol törvénykezés tömkelegében járatlan vagyok, szerfölött nehéz lenne a magyar közjog felől oly angol ügyvédeket kellőleg indoctrinálnom s az angol törvénykezés technicalitásainak kátyuiból kimozditanom, kik a magyar alkotmányban járatlanok s azért óhajtottam, hogy Toulmin-Smith vállalja magára védelmemet a biróság előtt. Sajnálatomra ezt, bár ügyvéd volt, nem tehette, mert Angliában minden ügyvédnek megvan a maga szokott munkaköre, melyen túlterjeszkednie a bevett szokással ellenkezik. De ha a »plaidirozást« nem vállalhatta is el, arra, hogy tanácsadóm s vezetőm legyen, a legnagyobb készséggel ajánlkozott; ő igazitott utba a teendők felől; ő öntötte az angol törvénykezés technicalitásainak megfelelő formába beadványaimat; ő jelölte ki sollicitorjaim számára, hogy mire kell a plaidirozó ügyvédek utasitásában sulyt helyezniök; ő kutatta ki az angol törvénykezésben oly nagy szerepet játszó előzményeket; ő indoctrinálta ügyvédeimet, befolyásolta tanácskozásaikat, felvilágositotta az interpellatiók felől a parlamenti tagokat; szóval: utmutatóm, vezetőm volt az eljárásban; azonfelül röpiratokat dolgozott ki ügyemnek a közvélemény előtt pártolására s a »Parlamenti emlékeztető«-ben (P a r l a m e n t a r y r e m e m b r a n c e r), melyet szerkesztett és kiadott, birálat alá vette a kormány eljárását s nyilatkozatait s ugy a sajtóban, mint az ügyvédekkel érintkezésben ügyem védelmére

fáradhatlan buzgalommal minden lehetőt elkövetett, és (a mi, azt hiszem, példa nélküli eset az angol törvénykezés nagyon is üzletszerü történelmében) mindezt tette merő ügyszeretetből, önzéstelenül; bár tudta, hogy a perlekedés költségeit bizony nem saját szük erszényemből fedezem: egyetlenegy fillért sem fogadott el tőlem, s az egyetlen elismerés, melylyel hálámat jelezni megengedte, az volt, hogy elfogadta tőlem a »corpus Juris Hungarici« egy diszes kötetü példányát, melyet a végett Pestről meghozattam s hálás elismerésemet pár sorral beléjegyezve, könyvtárába becsempésztem.

Nemcsak a magam, hanem a nyomdászaim perköltségeit is nekem kellvén fedeznem, ez a per: minden, ugy felperesi, mint alperesi okmányoknak s a száz meg száz lapokra terjedő tárgyalás gyorsirászatának mind a tiz-tizenkét ügyvéd számára külön-külön lemásolását, az okmányok, magyar törvények s országgyülési irományok beszerzését, kiirását, leforditását, az ügy érdekében szerkesztett röpiratoknak angol, franczia, olasz és német nyelven ezernyi ezer példányokban kiosztását, s a mozgás, müködés nagyon szapora mellékes költségeit is beleértve, három ezer pár száz font sterlingbe került; mihez Napoleon herczeg (Kiss Miklós ezredes közbenjárásával) ezer fonttal, Cavour pedig kétezer fonttal járult. De az bizonyos, hogy ha Toulmin-Smith munkáját is dijaznom kellett volna, a kiadások még közel ezer fonttal többre mennek.

Miszerint fogalmat adjak az olvasónak a felől, hogy mibe kerülhet az angol chancery előtt a perlekedés: ide iktatok néhány sort Kiss Miklóshoz irott egyik levelemből:

»Angliában minden per drága mulatság: tizszer drágabb a chancery-per. Aztán az osztrák követ nem szünik

meg nyomdászaimat minden módon csábitani, hogy mondjanak le a védelemről s hagyjanak cserben. Pedig ha ők engednek a csábitásnak: az én védelmemnek nem lesz anyagi »substratuma«, mert a pénzjegyek az ő birtokukban vannak. Tehát kénytelen vagyok a nyomdász-czég védelmi költségeit is magamra vállalni, nehogy a lehető pörvesztés félelméből cserben hagyjanak. Ennek aztán az a következése, hogy mindenikünknek kell külön szorgalmazójának (sollicitor) lenni, kik az utasitásokat készitik, melyek szerint az ügyvédek dolgoznak; külön-külön ifjabb fogalmazó-ügyvédjének (junior drafting barrister), kik ez utasitások nyomán az »affidavit«-okat (vallomásokat) fogalmazzák s a védokokat összerakják; külön-külön »senior barrister«-ének, kik arra véleményt készitenek; aztán egy vagy két »equity law man«-nek s egy vagy két »common law man«-nek a két külön fél részére külön-külön, a kik plaidiroznak s ha vagy véleménykülönbség vagy valamely pont iránt kétség fordul elő, mindjárt »generalis consultatis«-ra gyülnek össze, melynek mindenike két-háromezer francba kerül, még akkor is, ha nem olyan pont forog fenn, melynek földeritésére oly külön »specialitás«-ok meghivása tartatik szükségesnek, kik itt, hol a munkafelosztás elve mindenben a végletekig van vive, ép azt a pontot különös tanulmányuk tárgyává tették. — — — — Tegnap egy fél óráig tanácskoztunk a felett, hogy két nyitva állott eljárási ut közül melyiken induljanak el; s ez a félórácska száztiz font sterlingembe (2750 francba) került.«

A különféle támogatás közül, melyben részesültem, meg kell még emlitenem azt, hogy 24 parlamenti tag bizottmánynyá alakult, miszerint annak nyilvános jelét adják, hogy az ellenem inditott perben számomra a kimeritő szabad védelemnek (full and fair hearing) s a törvényes eljárás minden módjának biztositását közérdekü ügynek tekintik, nehogy a személyes szabadság alkotmányos elvei, melyekre az angol nép annyira féltékeny, politikai tekintetekből személyemben megsértessenek. Ezért, ismerve a chancery előtti perlekedés költséges voltát és azon nézetből indulva ki, hogy

(a mint magát kifejezte) »a nemes számüzött, ki az alkotmányos szabadság védelmének mindenét feláldozta, nem rendelkezhetik oly ressource-okkal, hogy a császári Austria pénzforrásaival a versenyt kiállhatná,« e bizottmány egy nyilvánossá tett felszólalásban köztudomásra hozta, miként feladatának ismeri s el is határozta számomra alapról gondoskodni a végett, hogy semmiben ne szenvedjek fogyatkozást, a mi a fennforgó kérdés helyes elbirálásának biztositására szolgálhat (for the purpose of having the issue raised fairly tried out).

Én, miként már emlitém, Cavour gróf és Napoleon herczeg által a szükséges költségekkel el levén látva, értesitettem a bizottmányt, hogy pénzsegélyre nincsen szükségem s azt sem a bizottmány tagjaitól, sem az angol közönségtől igénybevenni nem is szándékozom; de a bizottmány megalakulásának nagy erkölcsi sulyt tulajdonitok és számot tartok reá, hogy a pör rendes menetét figyelemmel, a kormány eljárását ellenőrzéssel kisérve, befolyásuk s állásuk sulyával támogatni fognak, miszerint angol földön, az angol szabadság teljes gyakorlatában, háboritást ne szenvedjek.

E bizottság megalakulása egész Angliában nagy horderejü politikai tüntetésnek tekintetett, miért is helyén látom tagjainak neveit ideiktatni.

Parlamenti tagok:

W. Scholefield (Birmingham), *Th. Barnes* (Bolton), *Th. Bazley* (Manchester), *A. R. Bristow* (Kidderminster), *Walter Buchanan* (Glasgow), *W. Coningham* (Brighton), *Robert Dalglish* (Glasgow), *L. L. Dillwyn* (Swansea), *Sir Charles Douglas* (Banbury), *J. A. Hardcastle* (Bury St. Edmunds), *W. G. Langton* (Bristol), *Wilfred Lawson* (Carlisle), *William Lee* (Maidstone), *John Locke* (Southwark), *Matthew Marsh* (Salisbury), *James Kershaw* (Stockport), *E. A. Leatham* (Huddersfield), *Sir Joseph Paxton* (Coventry), *W. Roupell* (Lambeth), *H. B. Sheridan* (Dudley), *James*

Stansfeld (Halifax), *J. P. Westhead* (York), *G. H. Whalley* (Peterborough),*James White* (Brighton).

Nem parlamenti tagok:

William Austin, Professor F. W. Newman,) Charles Reed* (F. S. A.) s a bizottmány titkára: *J. F. Bontems.*

Meg kell még jegyeznem, hogy e bizottság megalakulásakor a parlament a husvéti szünet miatt oszlófélben levén, a tagok legnagyobb része már elutazott Londonból; ez oka, hogy többen legbizalmasabb barátaim közül nem vehettek részt a bizottságban, még csak Duncombe sem.

III.

Tárgyalások az angol alsóházban és a sajtó.

Mielőtt a per lefolyását előadnám, tárgyam történelméhez tartozik, egy részét legalább a tárgyalásoknak megismertetni, melyek a per meginditása előtt a kormány által tett lépések iránt a parlamentben előfordultak.

ALSÓHÁZ.

1861. márczius 14.

Duncombe Tamás, finsburyi képviselő, feleletet kér a bel- vagy külügyi államtitkártól a következő kérdésekre:

Minő utasitások adattak Sir Mayne Richard rendőrfőnöknek az állitólagos magyar pénzjegy-gyártásra vonatkozólag?

Minő eljárást követett Sir Mayne Richard ezen utasitások következtében?

Kinek felhatalmazásából (by what authority) követelte Sir Mayne Richard, Day uraktól, hogy a kérdéses jegyek gyártását felfüggeszszék?

És kinek terhére esnek ezen eljárás költségei?

---

*) Newman tanár, a magyar számüzöttek s a magyar ügy nagytekintélyü meleg barátja rendezte sajtó alá s adta ki Angliában és Amerikában mondott némely beszédemet »Select speeches of Kossuth« czim alatt. Ő irta azt a nagy feltünést okozott munkát is, melynek czime: »The crimes of te house of Habsbourg.« (A Habsburg-ház bünei.)

Hallottuk előadatni, hogy a külügyi hivatal február elején ezen jegygyártás beszüntetésére az osztrák kormány által fel lett szólitva. A nemes lord azonnal belement a kérdésbe s a korona jogtanácsosaitól véleményt kért. Ezek, miként a nemes lord minap a házban mondá, azon nézetben voltak, hogy a szóban forgó jegygyártás törvényt sért. E nyilatkozat elébe vág az azóta folyamatba tett peres eljárásnak s a kérdést praejudicálja: a nemes lordnak kötelessége a ház asztalára tenni azon jogi véleményt, melyre nyilatkozatát alapitotta.

Február közepe felé Sir Mayne Richard rendőrbiztos irásban szólitotta fel Day kőnyomdász urakat, hogy a jegygyártást függeszszék fel. Sir Mayne Richard szaglárainak (detectives) egyike belopózott a Day urak által alkalmazott munkások közé s ok van gyanitani, hogy ez csente el azt a jegyet, mely később a chancery birói széknek bemutattatott. A belügyi államtitkár nyilt felvilágositással tartozik arra nézve, hogy mi uton-módon került ezen jegy a biróság elé; mert semmi sem bánthatná nagyobb mértékben az angolok érzelmeit, mint az, ha kisülne, hogy a kémrendszer használtatott. Tudni kivánom tehát, minő utasitások adattak Sir Richard Mayne-nek s minő felhatalmazással követelte Day uraktól, hogy a jegygyártást beszüntessék?

A másik kérdés az, hogy kinek terhére esik a költség, melybe ez a kémlelődés került? Mert köztudomásu dolog, hogy a kormány vesztegetés (bribery) által jutott a gombolyag szálához. Ha e költséget a mi kormányunk fedezi, akkor Anglia az osztrák kémrendszert fizeti. Ha Austria fedezi, akkor az angol rendőrség Austria zsoldjában áll. Ha a királyné kormánya e dologban azt a pénzt használta, a mely »titkos szolgálati«-nak neveztetik: miként fog az angol népnek tetszeni az, hogy adója ily czélokra költetik? Ez gyalázatos (disgraceful) eljárás egy angol kormány részéről. Én (Duncombe) tudom ugyan, hogy a nemes lord (Russell) nagyon rokonszenvez az osztrákkal, de még sem hittem volna, hogy a rendőrségnek ily befurakodást engedhet meg egy tisztességes angol iparosczég boltjába s megengedheti, hogy üzletük ily önkényes módon félbeszakittassék; még kevésbbé tettem volna fel, hogy a nemes lord egy biró előtt függőben levő ügyet praejudicalni akarhasson, egy oly nyilatkozattal, a minőt e házban tett.

S i r G. C. L e w i s (belügyér): Nincs kétség benne, hogy az én tisztelt barátom (Duncombe) alkotmányos jogával él, midőn ez ügyet a ház megfontolása alá hozta, ha ugy vélekedett, hogy itt sérelem forog fenn; de én remélem, hogy azon egyszerü felvilágositás után, melyet megadni tehetségemben van, a ház be fogja látni, hogy semmi sérelem nem forog fenn. Én február 5-ike körül Sir Richard Mayne által lettem bizonyos jegyek lételére figyelmeztetve, melyek magyar nyelven vannak nyomtatva. Meg kell vallanom, hogy sem Sir Richard Mayne, sem én magam, sem senki

a belügyi hivatalban nem értette a magyar nyelvet; annyit azonban láttunk, hogy a kicsi jegy nyomtatva van s kisült, hogy »Kossuth Lajos« aláirását viseli. Kisült, hogy a jegy Day kőnyomdász urnál nyomatott s az én sugallatomra történt, hogy Sir Richard Mayne magát Day urral érintkezésbe tette s hozzá február 11-én a következő levélkét intézte:

»Sir Richard Mayne felkéri Day urat, legyen oly jó és szóljon be hivatalomba holnap 12 órakor vagy oly hamar azután, a mint alkalmatosnak találja.«

Ennek következtében találkozás történt Day ur és Sir Richard Mayne között, de nincs tudomásomra, hogy ez utóbbi valamely oly természetü felhivást tett volna Day urnak, mint tisztelt barátom emlitette. Február 13-án Sir R. Mayne egy második levelet intézett Day urhoz, mely eképen szólt:

»Uram! Felszólitom Önt (I request Yow), tartóztassa le egyelőre (for the present) mindazon magyar jegyeket, melyek üzleti helyiségeiben vannak, miként megigérte tegnap, hogy tenni fogja, ha ily értelemben tudósittatik.

»Remélem, látni fogom Önt holnap azon vizsgálatra vonatkozólag, melyre nézve Öntől felvilágositást kivánok.

»Vagyok Önnek engedelmes szolgája

»Richard Mayne.«

Mr. Duncombe: Nem adott Ön semmi utasitást Sir Richard Maynenek?

Sir G. C. Lewis: Sir Richard Mayne az én utasitásom alatt járt el. (Halljuk! halljuk!) Ennyi az, a mi Sir R. Mayne és Day ur közt előfordult. Több semmi sem történt sem szóval, sem irásban. A mi a detectivet illeti, nincs tudomásom, hogy Sir R. Mayne valakit alkalmazott volna oly módon, mint tisztelt barátom emlitette. Költség a kormány részéről sem fordult elő s a kormány nem érdeklett fél (are no parties) az eljárásnál, mely a chancery előtt függőben van.

Mr. Duncombe: Miként jutottak a jegyhez?

Sir G. C. Lewis: Oh, a jegy — — — — (Nevetés, miközben a nagytiszteletü baronet helyére ül.)

Mr. Bright (birminghami képviselő): Az én tisztelt barátom (Duncombe) alkalmat adott a nagytiszteletü baronetnek, kimeritőbben nyilatkozni, mint a miként tevé. Sajnálom, hogy az alkalmat fel nem használta. Emlité, hogy az ő figyelmét Sir R. Mayne hivta fel azokra a jegyekre. Én nagyon szeretném tudni, ki hivta fel Sir R. Mayne figyelmét reájuk? (Hear! hear!) Vajjon nem a nemes lord volt-e, ki a külügyi hivatal élén áll; vagy talán a nagytiszteletü gentleman (a belügyér) maga, kire az ügyet a nemes lord átruházta? Mert némi külömbséget teszen a dolgok állásában, hogy ha Sir R. Mayne saját ösztönéből tette azt, a mit tőn vagy

ha felsőbb hatóság rendeletéből tette. A nagytiszteletü gentleman nem mondotta meg, hogy tulajdonkép miként áll a dolog e tekintetben. Annyi tény, hogy Sir R. Mayne a jegyek közül egynek birtokába jutott; de a felől nem kaptunk felvilágositást, hogy mikép jutott birtokába? Azt hiszem, bajosan lehetne feltenni, hogy Magyarország volt kormányzója küldött neki egy példányt a jegyekből (Nevetés) s azt sem hallottuk állittatni, hogy Day urtól kapta. Tehát valakinek kellett lenni Day ur műhelyében, a ki egy jegyet elcsent a végett, hogy azt a rendőrbiztosnak adja. Ugy halljuk, hogy egy rendőr keresett alkalmazást Day ur sajtó-munkásai közt s az csent el egyet a neki munkát adott gazda jegyei közül. Ez, azt gondolom, lopás (larceny), ámbár nem tudom, mint neveznék az ügyvédek. Ha nem ezt tette, ugy saját papirosát használta a jegy lenyomására s azt szolgáltatta Sir R. Mayne kezébe. Ha ez igaz s a ház bizonyosan fontosságot fog helyezni annak megtudására, vajjon igaz-e vagy nem? — akkor a tényálláshoz jutunk, hogy egy oly dologban, a mely legkevésbé sem érinti az angol korona vagy kormány biztonságát, de meglehet, érintheti egy idegen kormány érdekeit, a fővárosi rendőrség főnöke arra vetemedik, hogy egy itteni iparos műhelyébe becsempész egyet szaglászai közül egy becsületes nyilt nyomda-munkás köntösében a végett, hogy megtudja, mit mivel azon iparos s hogy annak műhelyéből eltulajdonitson egy jegyet, miszerint arra támaszkodva, perrel támadhassák meg nemcsak Magyarország volt kormányzóját, kinek neve a jegyen olvasható, hanem még magát az angol iparost, Day urat is. No, már ez merőben ellenkezik mindazon fogalmakkal, melyek a rendőrség hatóságára nézve ezen országban el vannak fogadva. Akármire használtatnék is egy ily eljárás saját kormányunk érdekében — s én nem gondolom, hogy az ezen esetben is kivánatos lehetne — annyi kétségtelen, hogy nagyon helytelenül cselekednék a belügyi államtitkár, ha sanctióját adná a rendőrség ily eljárásához, az osztrák vagy akármely más idegen kormány czéljai végett. A főkérdés biró előtt van, annak taglalásába tehát nem ereszkedem; hanem a mondó vagyok, hogy a belügyi államtitkár azzal tartozik a háznak, hogy tisztán nyilatkozzék: vajjon megengedhető-e, hogy a belügyi miniszterium, a külügyi miniszterium helyett eljárva, becsusztasson egy londoni iparos boltjába valakit, miszerint bizonyitékra tegyen szert, melynek alapján egy idegen kormány üldözőbe vehessen egy számüzöttet, a ki hazánkban menedékhelyet keresett? Többet nem akarok mondani, hanem a nagytiszteletü gentleman (a belügyér) a háznak határozott nyilatkozattal tartozik, mert ha ez eljárásnak akármely része homályban hagyatik: nagyon erős gyanut fog támasztani a kormány ellen országszerte.

Mr. Henley: Mielőtt a nagytiszteletü gentleman Birmingham tisztelt képviselőjének felelne, talán nekem is meg fog egy kérdést engedni. A mint a történteket felfogom: találkozás és

levelezés fordult elő Sir R. Mayne s a jegyek nyomtatója közt. A belügyér minden bővebb felvilágositás nélkül ennél megállapodott s átment arra, miként Sir R. Mayne tudtára adta azon iparosnak, hogy nem szabad a szóban forgó jegyeknek műhelyéből elvitelét megengednie; s a nagytiszteletü gentleman hozzátette, hogy ő a dolgot ennyiben hagyta. Nekünk jogunk van megtudni, vajjon szokásban van-e ezen országban, hogy a rendőrség eltiltson egy üzletembert valamely gyártmányának kiadásától oly esetben, midőn bűnvád nem emeltetik ellene? (Hear! hear!) Nekünk tudnunk kell, vajjon a kérdésben levő üzletember még mindig a tilalom alatt tartatik-e? A nagytiszteletü gentleman tagadó fejmozdulatot teszen, tehát felteszem, hogy nem tartatik. Hanem tisztán fel kell deriteni a tényállást; mert ugy látszik, hogy ezen esetben a törvényesség kérdése polgári törvényszék elibe vitetett, a dolog tehát nem ugyanaz, mintha bünvádi eset forogna fenn. Tudni kivánom, vajjon Sir Richard Mayne visszavonta-e tilalmát?

Sir G. C. Lewis belügyér: A legbiztosabban állithatom, hogy hiszem, mondhatnám: tudom, de minden bizonynyal hiszem, hogy a rendőrség ez ügyben semmi kutatót (detective) nem használt és hogy semmi oly illetéktelen ügynök, minőről Birmingham tiszteletreméltó képviselője szólott, nem biratott rá vesztegetés által, hogy informatiót adjon. Semmi tudomásom sincs arról, hogy ily eszközök használtattak volna. Hogy miért avatkoztam én kezdetben a dologba, annak oka ez: A ház tudja, hogy akármely idegen kormány pénzét utánozni (counterfeit), ellenkezik ezen ország törvényeivel. Minthogy nem birom a magyar nyelvet, nem voltam képes magamnak véleményt képezni ezen jegyek valódi természete felől. Annálfogva Sir R. Mayne érintkezésbe bocsátkozott Day urral a tárgy felett. Később, a mint a forditást megkaptuk s láttuk, hogy a kérdéses jegyek semmi osztrák pénznek nem utánzása, hanem oly pénzjegy gyártása forog fenn, mely egy alkotandó uj kormány használatára van szánva: azonnal beláttuk, hogy ha ugyan vétség foroghat fenn, az egészen különböző jellegü. Tehát véleményadásra szólitottuk fel a korona jogtanácsosait. Az adott vélemény természetesen bizalmas jellegű, a felől tehát nem nyilatkozhatom; hanem annyit mondhatok, hogy e vélemény következtében a kormány elhatározta semmi eljárást nem intézni Day ur ellen s neki értésére adatott — legalább akkor, midőn hozzám jött, értenie kellett — hogy a tilalom csak pillanatnyi erővel birt, addig t. i. mig bővebb értesülés szereztetik, s ő 24 óráig sem maradhatott azon benyomás alatt, hogy a rendőrség lezárolandja tulajdonát (would lay any embargo on his property).

Mr. Bright: A nagytiszteletü gentleman nem mondta meg, hogy miként jutott kezéhez az a jegy?

Sir G. C. Lewis: A jegy Sir Richard Mayne által lett elémbe terjesztve (Oh! oh! és Hear! hear!)

*

A belügyminiszter igen éles megtámadásokat vont magára e nyilatkozatai által pártkülömbség nélkül a sajtóban; pártkülömbség nélkül, mert (a mint a hatalmas Cobden-Bright-párt közlönye, a »Morning-Star«, megjegyezte):

— — »A kérdés nem oly természetü, hogy pusztán pártérzelmeknek szolgálhatna táplálékul; itt oly kérdés forog fenn, melynél a belügyminiszter kitérő nyilatkozatai megerősitették a gyanut, sőt többet mint gyanut, az angol közönségnél, hogy Austria iránti részrehajlásból s Austria sugallatára, a kormány oly rendszert vett alkalmazásba, mely annyira sérti az angol érzelmet, hogy nincs Anglia saját közigazgatása körében oly kigondolható közérdek, melynek kedveért az angol nép ily eljárást valaha elnézett volna. Nagyon csalatkozik a kormány, ha azt hiszi, hogy Austria iránti előszeretetének meg fog engedtetni, a mi Anglia saját érdekeért sem türetnék el. A belügyminiszter azzal menti magát, hogy nem ért magyarul; igen, de olvasni csak tud, ott látta a kezére keritett jegyen Kossuth Lajos névaláirását s ahhoz bizony nem kellett a magyar nyelv ismerete, miszerint belássa, hogy oly nyomtatvány, melyen Kossuth neve van aláirva, semmi osztrák pénznek nem lehet utánzása, ahhoz tehát a kormánynak nem volt szabad nyulnia, nem volt joga a kezére keritett jegyet megtartani, hanem szoros kötelessége volt volna azt a nyomdásznak, kinek műhelyéből eltulajdonittatott, visszaadni.«

Ezt az e l t u l a j d o n i t á s t a lapok egyhangulag kereken lopásnak bélyegezték s keserü kifakadásokban adtak kifejezést az angol közönség a feletti megbotránkozásának, hogy a rendőrség, mely a végett fizettetik a nép adójából, hogy a polgárok vagyonát a tolvajoktól megóvja, maga lesz tolvajjá s lopáshoz folyamodik, miszerint Austriának szolgálatot tegyen, a kormány pedig ezen lopott jószág alapján egy angol iparost üzletének folytatásától el mert tiltani a nélkül, hogy az ekként betiltott üzlet az illető törvényes hatóság által törvénytelennek lett volna kijelentve. Ily önkéntes avatkozást a magántulajdonnal-rendelkezés szabadságába, nem engednek meg Anglia törvényei s nem tür el az angol nép szelleme; az önkény sulyát pedig még

növeli azon körülmény, hogy a kormány, a korona jogtanácsosainak véleménye folytán, elvégre kénytelen volt beismerni, miként nem forog fenn oly cselekvény, mely ellen fellépni a kormánynak jogában volna vagy tehetségében állna.

Ily s ezekhez hasonló fejtegetések kiséretében a nyilvánosság közlönyei határozottan oda nyilatkoztak, hogy a dolgot nem lehet ennyiben hagyni. Az angol közönség tisztán akar látni az elkövetett üzelmekbe. Tudni akarja, hogy ki a tolvaj? tudni akarja, mi utonmódon került a lopott jegy a rendőrfőnök kezébe s mit csinált vele a belügyminiszter, miután az neki bemutattatott? ki tette mozgásba ez ügyben az angol rendőrséget s minő törvényes hatóság hatalmazta fel a rendőrfőnököt egy angol polgár üzleti munkájának betiltására? Ezek felől nem adott a belügyminiszter felvilágositást s titkolózásai gyanut keltének, hogy a tényállásnak teljes felderitése nem remélhetett volna türelemmel találkozni az angol alsóházban, mert az angol rendőrrendszernek osztrák lábra állitása s a tulajdonnal-rendelkezés szabadságának megsértése nem oly dolgok, melyeknek elkövetéseért a nyelvtudományi tudatlanságot mentségül lehetne elfogadni. Több világosságra van szükség. Bűn lett valaki által elkövetve egy idegen kormány érdekében s a bűn tárgya, a »corpus delicti«, a fővárosi rendőrfőnök kezén találtatik.

Nem lehet megengedni, hogy a dolog ennyiben maradjon.

Hozzájárult a sajtó nyilatkozataihoz az, hogy a belügyminiszter előadása még szükre szoritott határai közt sem felelt meg mindenben az igazságnak.

Az interpellatió utáni napon (márczius 15-én) Day Vilmostól a következő levelkét vettem;

»Kötelességemnek tartom Önt bizalmasan értesiteni, hogy Sir G. C. Lewis tegnapi nyilatkozata az alsóházban nem egyezik meg a tényállással. Azt mondta ugyanis, hogy munkánk folytatásának betiltása egyenesen csak azon körülményből eredt, hogy nem értették a magyar nyelvü szöveget s hogy mihelyt forditásra tettek szert, tehát a jegyek természete iránt tisztába jöttek, a tilalmat azonnal beszüntették. Ez teljességgel nem áll. A forditás kezükben volt, tehát ismerték a jegyek természetét, midőn a rendőrbiztos (a ki, mint Sir G. C. Lewis elismerte, ennek utasitása szerint járt el) nekem a tilalmat kiadta. Midőn február 12-én Sir Richard Mayne-t, meghivása folytán, meglátogattam, észrevettem beszédjéből, hogy a jegynek birtokában van, vagy legalább látta és ismeri; s csodálkozva kérdém: hogyan, hát Ön hozzájutott a jegyekhez? Ő azt felelte: igen, és forditását is birom? Már pedig a tilalmat csak a következő napon adta ki, tehát akkor, midőn már forditásból ismeré a jegyek természetét.«

Ezt mint példát emlitem, hogy miniszterek, ha valamely nem épen tisztességes csinyt követnek el, egy kis fillentést maguknak a Themse partján is megengednek. Duncombe azonban nem hagyta a dolgot szó nélkül.

ALSÓHÁZ.

1861. márczius 22.

Duncombe, kérdést intézendő a belügyi államtitkárhoz a Kossuth-jegyek ügyében, alkalmat vőn emlékeztetni a házat, hogy minap lord John Russell-t cserben hagyta emlékezete azon jegyzékre nézve, melylyel Hudsont utasitotta, hogy Kossuthot élesen szemmel tartsa (to keep a sharp look out). Ugy látszik, az emlékezőtehetség megfogyatkozása a kormánykörökben terjedni kezd. Néhány nap előtt a belügyér a Kossuth-jegyek iránt hozzáintézett kérdésekre válaszolva, azt mondta, hogy nem ismerhették fel a jegyek

természetét, midőn neki azoknak egy példányát a főrendőrbiztos bemutatta, mert egyikük sem tudott magyarul. Szóló teljes bizonyossággal mondhatja, hogy azon időben Sir Richard Mayne már forditását is birta a jegyeknek, tehát mind ő, mind a belügyér ismerték a szöveg tartalmát, midőn a munka folytatását betiltották. És igy a tudatlanság, mely mentségül felhozatott, nem forgott fenn. De nemcsak erre nézve hagyta cserben a belügyért emlékezete; cserben hagyta akkor is, midőn azt állitotta, hgy azon két levél után, melyet felolvasott, többé Sir R. Mayne és Day ur közt semmi irásváltás nem jött közbe. Már pedig a dolog akként áll, hogy Sir R. Mayne kapott Day urtól egy levelet, mely ennek mint angol embernek becsületére válik. A nagytiszteletü gentleman előadásának tehát magyarázatra van szüksége.

Azt is megkivánja szóló emliteni, miként arra, hogy a Kossuth-jegyeken a magyar korona jelvénye előfordul, a külügyér márczius 5-én mint oly sulyos körülményre hivatkozott, mely praesumptiot keltett, hogy itt törvénytelenség forog fenn, mely megkivánja, hogy a korona jogtanácsosai véleményt adjanak a dolog felől. Előrebocsátja, hogy a magyar koronaczimer a Kossuth jegyeken nem mint pecsét, hanem csak mint diszitvény fordul elő és szóló bizonyossá teszi a házat, hogy azt a magyar koronás czimert, mely a kormányt annyira alarmirozta, Magyarországon mindenki széltiben használja: hirlapi hirdetéseken, czégtáblákon, szinházi czédulákon, boros-palaczkokon s borura-derüre mindenen. Hát bizony nevetséges dolog volt ebből oly hűhót csinálni.

Szóló tudni kivánja, kitől kapta Sir R. Mayne a jegyet? ki forditotta azt le számára? s nem volt-e már akkor leforditva, midőn Sir Richard azt a belügyminiszteriumba vitte? s vajjon ugyanazon jegy-e az, mely a chanceryban bemutattatott?

S i r G. C. L e w i s belügyminiszter: Nem ismeri el, hogy feledékenységbe esett vagy hiányos felvilágositást adott volna. Midőn azt állitotta, hogy az általa felolvasott két levelen túl semmi irásváltás nem jött közbe, ő természetesen azt értette, hogy Sir R. Mayne részéről nem jött közbe; nem tartotta szükségesnek arra reflectálni, a mit Day ur irt vagy irhatott. Az ő tiszteletreméltó barátja (Duncombe) csak az iránt kivánt felvilágositást, a mit ő (a belügyér) és Sir R. Mayne tettek. Day urra nézve nem tett kérdést. (Nevetés. A ház ezt a csavarintást mulatságosnak találta.)

Ezeknek előrebocsátásával szóló átment tisztelt barátja mostani kérdéseire. Azon kérdésre, hogy kitől kapta Sir R. Mayne a jegyet? — felelete az, hogy e g y r e n d ő r t ő l k a p t a. (Hear! hear! és nevetés.) A leghatározottabban állithatja, hogy Sir Richard Mayne sem rendőrt, sem senki mást soha nem alkalmazott arra, hogy Kossuth ur működései (proceedings) felől informatiot szerezzen. Ez bizonyos, mert ezt szóló magától Sir Richard Maynetől

tudja. (Nevetés.) Ő semmit sem tudott a jegyek felől mindaddig, mig egyet közülük egy rendőr hozzá nem hozott. Ekkor kötelességének tartotta azt szóló elibe terjeszteni. Szóló ismétli, hogy senkisem volt a belügyi hivatalban, a ki magyarul értett volna, tehát utasitotta Sir R. Maynet, hogy forduljon a külügyi hivatalhoz forditás végett s csakugyan a külügyi hivatal látta őt el a forditással.

A harmadik kérdés az volt, vajjon ez ugyanazon jegy-e, a mely a chancerynek bemutattatott? E kérdésre igennel felel. Szóló utasitásából történt, hogy értesités végett a jegy az osztrák követségnek átadatott.

Megfelelvén e szerint a tett kérdésekre, szóló még indittatva érzi magát kijelenteni, miként távol van tőle, hogy Day ur eljárásában valami rosszalni valót találjon; ellenkezőleg, elismeri, hogy Day ur magaviselete kifogástalan. Sir R. Mayne jelentést tett szólónak arról, a mi közte és Day ur közt, ennek a rendőrhivatalban február 12-én tett látogatása alkalmával, előfordult. E jelentés szerint »Day ur oda nyilatkozott, hogy csak azután vállalta el a munkát, miután illetékes tekintélyek által biztosittatott, hogy a dolog törvénybe teljességgel nem ütközik. Gyanitván, hogy alkalmasint a kérdéses jegyek iránt kiván vele a rendőrfőnök szólani, két egész iv jegyet vitt magával s azon nyilatkozattal mutatta meg, hogy ő a dologból legkevésbé sem csinál titkot; ha Sir Richard Mayne meglátogatta volna műtermeit, minden tartózkodás nélkül megmutatták volna neki a jegyeket.«

Ezt szóló azért tartotta szükségesnek megemliteni, mert Duncombe s a kik ez ügyben felszólaltak, olyan szinben iparkodtak az ügyet feltüntetni, mintha e jegyek gyártása valamely oly titkos rejtelmes módon vitetett volna, mint mikor hamis pénz verése van munkában, miszerint azt a következtetést vonhassák le, hogy csak valamely nem tisztességes kémlelődés utján lehetett a dolog felől tudomást szerezni. Day urak nagyon tisztességes iparüzők, kiket maga a királyné is alkalmaz s kiknek nyilt eljárása e felfogást megczáfolja.

Szóló ezután előadja a szempontot, mely ez ügyben a kormányt eljárásánál vezérelte. A mint a forditást megkapta — ugymond — tisztában állott előtte, hogy oly jegyek készitése forog fenn, melyek arra vannak szánva, hogy a Magyarországon most létező kormány helyébe állitandó kormány által használtassanak. Ilyen levén a működés természete, a kormánynak kötelessége volt megfontolás alá venni, vajjon a működés törvényes volt-e vagy nem? Erre nézve szóló előzményekre hivatkozott. Nevezetesen hivatkozott lord Lyndhurstra, a lordok házának egyik legtekintélyesebb törvénytudó tagjára, ki a királyné által Peltier ellen folytatott perben 1853-ban törvényes szabálynak jelentette ki, hogy »kihágás (misdemeanour) vétségébe esik, a ki oly tettet követ el, a

mely bonyodalomba keverheti Angliát valamely idegen kormánynyal, melylyel a királyné barátságban él.« Hivatkozott továbbá arra, hogy midőn 1860-ban a Garibaldinak küldött segély kérdése az alsóházban szóba került, a fő államügyész (Attorney General) ekként nyilatkozott:

»A törvény mindent tilt, a mi a békét Anglia uralkodója s egy más állam uralkodója közt veszélyeztetheti. Ámbár az angol közönséges törvény (common law) különleges orvoslatról nem gondoskodott: de az általános jóhiszemüséggel és czélszerüséggel (expediency) megegyezőleg, szigoru szabálynak veszi az elvet, hogy az ország alattvalói kötelesek tartózkodni minden avatkozástól, mely arra van irányozva, hogy egy más ország alattvalóit annak törvényes hatósága ellen felingerelje. Hogy minők azon hatóságok? — az nem tartozik a dologra; ha még oly kegyetlenek, zsarnokiak is, — az a kérdésen nem változtat. Ha az uralkodó Angliával békében van, törvényt sértene Anglia minden lakója, a ki azon uralkodó országának ügyeibe avatkoznék.«

A tudós fő-államügyész e törvénytanát a házban senkisem vonta kétségbe, ellenben egy másik törvénytudó tag, Bovill ur (guilfordi képviselő) oda nyilatkozott, hogy:

»igen komoly vétség, felhivást tenni aláirásokra a végett, hogy egy idegen ország alattvalóinak segély nyujtassék a felkelésre uralkodójuk ellen; ily eljárás egyenes megsértése a nemzetközi jognak s büntető megtorlás alá tartozik.«

Ez előzmények folytán szóló belügyminiszter akként vélekedett, hogy ha ily czélok végett aláirások gyüjtése sérti a nemzetközi illemet (comity of nations), okoskodási hasonlatnál fogva a tilalom elve alá tartozónak kell tekinteni azt, ha pénz gyártatik, tehát »nervus belli« készittetik, a végett, hogy egy oly kormány által használtassék, mely a fennálló kormány romjain szándékoltatik felállittatni. Ezek folytán szóló belügyminiszter kötelességének tartotta a korona jogtanácsosait véleményadásra felszólitani. E vélemény nem volt kedvező az eljárás törvényességének, de nem tanácsolta, hogy a kormány vádat inditson. A kormány e tanácshoz alkalmazkodott, de értésére esvén, hogy az osztrák követség az ügyet polgári orvoslat (civil remedy) alanyává tehetőnek véli: ámbár a kormány nem gondolta, hogy a dolog polgári orvoslat alá tartozhassék, mégis, miután az osztrák követség által felszólittatott, segitségére lenni, hogy polgári orvoslatát valósithassa, a kormány tartozásának vélte a barátságos hatalomnak kezére szolgáltatni a bizonyitványt (to furnish them with the evidence), melylyel jogait érvényesithetni gondolta.

Ennyire és nem tovább ment a kormány avatkozása s szóló reméli, hogy a ház érezni fogja, miként kötelességei határán nem lépett túl.

Minthogy Duncombe felszólalása kezdetén a »Banshee« nevü angol hajónak keleti fegyvereink visszaszállitására alkalmazását is szóba hozta: a belügyminiszter után lord John Russell sietett panaszkodni, hogy hétről hétre vitatások idéztetnek elő Anglia külviszonyai felől; de mert kérdés lett hozzá intézve, nyilatkozatokba bocsátkozott s a tárgyalást pénzjegyeim kérdésétől a »Banshee«-ra terelte.

Különben is az alsóházi ügyrend nem engedi meg, hogy a kormányhoz intézett kérdések vitatás vagy határozat tárgyává tétessenek. Ott azon kérdés feltétele: vajjon tudomásul veszi-e a ház a kormány feleletét? — nincsen szokásban. Határozathozatalt formaszerinti inditványnak kell megelőzni s ezt a házszabályok bizonyos ügyrendtől teszik függővé; az interpellatiók feladata tényeket hozni világosságba (to elicit facts), nem pedig határozatot provocálni; ez előre bejelentett inditványt kiván, a mit az interpellatiókra adott felvilágositás után nem lehet rögtönözni.

A belügyminiszter fentebbi nyilatkozatai egész irodalmat idéztek fel az angol időszaki sajtóban, mely a kormány felvilágositásainak elégtelenségét, sőt rosszhiszemüségét kimutatta, eljárására a jogtalanság bélyegét sütötte s az igazolási kisérletet, mely a Garibaldi-féle aláirások állitólagos törvénytelenségére alapittatott, a szó szoros értelmében összezuzta.

És a hangon, melyen a nyilvánosság független közlönyei a kormány eljárását birálat alá vették: melegség ömlött el, a rokonszenves bizalom melege, melyet az angol nép a magyar ügy diadalának kilátásai iránt érzett. De azért csalódnék, a ki az általános érdeklődést, melyet Angliában ügyem felkeltett, csakis e rokonszenv rovására metszené. Az angol nép szemében ez ügy otthonos szempontból is nagy érdekkel birt. Angol ember csak a törvényt tekinti urának. Vele született

jogának tartja a szabadságot, mindent tehetni, a mit a törvény nem tilt s a törvény exponenseül csak a birót ismeri el. Nem tűri, hogy a nép e veleszületett jogának gyakorlatába a kormány belenyuljon. Különösen nem tűri, ha a kormány, miként az nyomdászaimnál történt, a munkaszabadságba s az iparos-üzlet folyamába háboritólag avatkozik. Aztán minden angol ember undorodik a hivatalos kémrendszertől. Gyomrából utálja a »mouchard«-okat. Borzad a gondolattól, hogy a despoták e méregfáját a politikai részrehajlás Anglia szabad földjébe átültetni csak meg is kisérelhesse. Különösen féltékeny arra, hogy az angol intézvények természete ne pervertáltassék. A rendőrséget oly intézvénynek kivánja, mely arra s csakis arra van hivatva, hogy a közbátorság, a személy- és vagyon-biztonság felett őrködjék s ezért az angol közvélemény mélyen felháborodott, midőn világosságra lett hozva, hogy az angol rendőrség politikai mozdonynyá hamisittatik. Hát még midőn az is napfényre került, hogy az én ügyemben az angol rendőrségnek politikai eszközzé használása egy külhatalom s még hozzá a gyülölt s megvetett osztrák iránti szolgálatkészségből történt! Az angol nép egyszer-másszor sokat elnézett kormányának, de az idegen kormányok iránti subserventiát soha. Egy királyának fejét ütötte le a vérpadon, egy dynastiáját elkergette ily »subserventia« miatt.

Ezekhez járult még a menedékjog tekintete is, melynek sérthetlenségét Anglia népe nemzeti dicsőségének tekinti. Megkivánja a menekvőktől, hogy angol földön, Anglia törvényét tiszteletben tartsák, de nemzeti gyalázatnak venné, ha kormánya az asylum árául azt kivánná a menekvőktől, hogy megtagadják aspiratióikat, melyek miatt hontalanokká lettek.

Ezen érzelem adta tolla alá a »Morning Star« vezérczikkirójának a következő sorokat:

»Az eljárás, mely a Kossuth-jegyek iránt folyamatba tétetett, nem csupán Kossuth és Day urakat érdekli. Még ha ezen urak alávetnék is magukat a reájuk mért tilalomnak: egy kérdés fenmaradna, mely iránt minden angol embernek mélyen érdeklődni kell, s annyira belevág az angol szabadság, az angol nemzeti becsület szentélyébe, hogy a közérzület hangos nyilatkozása elengedhetlen kötelesség. Mert a jelen eljárás nem egyéb, mint merénylet: a chancery utján hozni be azt, a mire az angol alsóház és az angol nép indignatióval tagadta meg az engedelmet, midőn a kormány sokkal menthetőbb körülmények közt az összeesküvési törvény (conspiracy bill) előterjesztésével akarta keresztülvinni.«

Ennek megértése végett egy kis magyarázatra van szükség. Orsini merényletekor (1858. január 14.) Bernard franczia menekvő Angliában bünrészességi gyanuba esett s vád alá vétetett. Az esküdtszék nem találta bünösnek. Felmentette. »Irataim I. kötetének 66. és következő lapjain előadtam, minő parancsoló hangon követelte III. Napoleon császár kormánya Szárdiniától, hogy a menekvők politikai tevékenységének utját vágja. Walewski, franczia külügyér, kereken megmondta a szárd követnek, hogy »el van határozva a végletekig menni s azon országokba, melyekből a conspiratorok ki nem üzetnek, maguk fognak elmenni, őket saját kezeikkel még a föld gyomrában is felkeresendők.« A hatalmas Angliával természetesen bajos volt volna ily hangon szólani, de Napoleon császár, a köztük fennálló szövetséges viszonyra hivatkozva, az angol kormányt is sürgősen felszólitotta, hogy a menekvők ellenséges indulatának megfékezésére intézkedések tétessenek. Ha Bernardot az esküdtszék bünösnek találja, a biró kimondta volna reá a halálos itéletet s a kormány azt felelhette volna Napoleonnak, hogy tettleg be van

bizonyitva, miként az angol törvények a menekvők bűnös törekvéseinek megfékezésére elégségesek; de az esküdtszék Bernardot felmentvén, Palmerston lord jónak látta a francziák hatalmas császárja neheztelésének megkérlelése végett »conspiracy bill« czim alatt egy oly törvényjavaslatot terjeszteni elő az alsóházban, mely, ha keresztülmegyen, a menekülteknél minden politikai működést bünvádi eljárással sujtandott s őket teljes tehetetlenségre, tehát politikai hitvallásuk megtagadására kárhoztatja. Az angol közvélemény a szó szoros értelmében felzúdult a kormány e merénylete ellen. Az angol nép a közszabadság elleni attentatumnak tekinti a kivételes törvényeket. Nemzeti becsület kérdésének tartja, hogy a kik politikai aspiratiók miatt Anglia szabad földjén menedéket keresnek, az angol törvények oltalmát teljes mértékben élvezzék ép ugy, mint ha angol polgárok volnának. Ha oly tettet követnek el, melyet az angol törvény angol polgárra nézve bűnnek minősit, az náluk is bűnnek tekintetik s esküdtszék itél felette; de a menekvőkre nézve különös bűncathegoriák felállitása az angol jogérzetet fellázitja s ezt az angol nép oly határozottan ellenzi, mint a mily idegen annak eltürésétől, hogy ő maga az elnyomott népek szabadságtörekvései iránti rokonszenvében azon korláton túl akadályoztassék, melyet a fennálló törvények elibe szabnak. Ez a korlát pedig csakis a »Foreign enlistment act« czimü törvényben áll, mely idegen harczban részvét végett minden toborzást tilt. Ez az egyedüli dolog, a mit e tekintetben a közbűnök sorába eső tetteken kivül az angol törvény tilt. Ez s a közönséges büntető törvény az egyedüli korlát, melylyel az angol jog a menekvők politikai törekvéseinek határt szab.

Midőn én angol földre léptem, nyiltan kimondottam, miként előttem az asylumjog csak ugy s csak annyiban bir értékkel, ha és a mennyiben szabadságot ad hazám felszabaditására munkásnak lenni. Egy perczig sem maradnék oly országban, mely a személyemnek nyujtott oltalom árául azt kivánná, hogy hazafiui aspiratióim valósitására szünjem meg törekedni. De tiszteletben kivánom tartani az ország törvényeit, mely számüzött fejemnek menedékhelyet ad s azért tudni kivánom, mit szabad nekem, mint hazafinak, hazám függetlenségének érdekében tennem, mit nem? — miszerint megitélhessem, hogy az angol menedékjogot igénybe vehetem-e? És Anglia legtekintélyesebb törvénytudói egyhangulag biztositottak, hogy csak a »foreign enlistment act«-ot meg ne sértsem: politikai aspiratióim valósitására mindent megtehetek, minden becsületes eszközt felhasználhatok.

Hasonló kérdésemre hasonló feleletet kaptam Amerikában is. Ott az Egyesült Államok főbirája maga biztositott, hogy nyithatok aláirásokat, gyüjthetek pénzt, csinálhatok hitelműveleteket, kibocsáthatok igérvényeket, azon nyiltan bevallott szándékkal, hogy hazám felszabaditására akarok közreműködni; gyárthatok puskaport s mindennemü golyókat; csináltathatok töltéseket; vehetek ágyukat, puskákat s mindennemü fegyvereket; szerezhetek hajókat, fel is szereltethetem; szóval: mindent tehetek, a mi a közbűnök rovatába nem esik; csak egyet nem tehetek: legénységet nem szabad felfogadnom. (You can not enlist men.)

A magán- és büntető-jog elvek egészen egyenlők Angliában s az Egyesült Államokban.

E cselekvési szabadságnak akart az angol kormány a »conspiracy bill« által végetvetni s a politikai

menekvőket teljes tevéketlenségre kárhoztatni. Nem csoda, hogy az angol közvélemény felzúdult a kisérlet ellen s Angliában a nép választottait még egy hatalmas Caesar komor tekintete sem birhatja reá, hogy a nép akaratával ne gondoljanak.

Ilyen volt ama »conspiracy bill« történelme, melyre a Cobden-Bright-párt hatalmas közlönye azon figyelmeztetéssel hivatkozott, hogy most az ellenem folyamatba tett eljárás a chancery utján akarja a politikai menekvők tevékenységének azon elbénitását az osztrák császár javára keresztülvinni, melyet Napoleon császár kivánságára a »conspiracy bill« által keresztülvinni nem sikerült.

E figyelmeztetés tetemesen növelte az ügyem iránti közérdeklődést.

Tizedrészét sem birom a változatos felszólalásoknak, melyekkel a belügyminiszter mentegetődző okoskodásai megczáfoltattak s gyüjteményem mégis egy jókora kötetet teszen. Mutatványul együvé szőtt kivonatban csak annyit irok ki, a mennyi a fennforgott leglényegesebb kérdések felvilágositására s az angol közvélemény akkori irányának megismertetésére szükséges :

(A »Daily News,« »Morning Star,« »Daily Telegraph,« »Morning Advertiser,« »Manchester Examiner and Times,« »Parlamentary Remembrancer,« az edinburghi és glasgowi lapok stb. több számából, 1861. márczius utolsó tizedéből.)

A belügyminiszter előzményekre hivatkozással igyekszik mentegetni a menthetlen eljárást, melylyel a Kossuth-jegyek ügyében az angol alkotmányos szabadságot megsértette. Mondhatnók, hogy Angliában csak vagy birói itélet vagy parlamenti határozat alkothat oly előzményt, mely érvénynyel bir. A belügyminiszter nem ily előzményre, hanem csak parlamenti tárgyalások közben egyes törvénytudó szónokok által kifejezett nézetekre hivatkozik. Ez csak

vélemény, melynek ellenébe más, nem kevésbbé tekintélyes, törvénytudók eltérő véleményét lehetne állitanunk. De erre nincsen szükség, mert bárminő tekintélyt tulajdonitunk is a felhivott véleményeknek, azok a fenforgó esetre nem alkalmazhatók s a belügyminiszter által belőlük levont következtetés merőben hamis és alaptalan.

Hivatkozás történik:

1-ször lord Lyndhurst azon kijelentésére, hogy kihágás vádja alá esik, a ki olyasmit cselekszik, a mi arra van irányozva, hogy Angliát bonyodalmakba keverje oly idegen kormánynyal, melylyel az angol uralkodó barátságos viszonyban van. Ezt különösen Toulmin-Smith vette tüzetesen taglalás alá a »Parlamentary Remembrancer«-ban. Kimutatta, hogy lord Lyndhurst azon esetről szólt, midőn, a törvény világos tilalma ellenére, a kormány megengedi, hogy angol alattvaló sereget gyüjtsön s azzal idegen kormány ellen, ugyszólván maga kezére, háborut viseljen. Ez igenis bonyodalomba keverheti Angliát, mert a törvényszabta kötelességet elmulasztotta a kormány teljesiteni s ez esetre Lyndhurst lordnak tökéletesen igaza van. Alkalmazható lenne ezen jogelv akkor is, ha a kormány, ismét a törvény világos rendelete ellenére, megengedné, hogy az osztrák birodalomban forgalomban levő valamely pénzjegy Angliában utánnyomassék s a hamis pénzjegy forgalomba tétessék (ha ugyan képzelhető, hogy valaki ily értéktelen portékát »worthless comodity« utánozzon). De midőn egy magánember a maga saját neve aláirásával ellátott jegyeket nyomat, azt insinuálni, hogy az Angliát bonyodalmakba keverheti: oly képtelen állitás, mely a józan észszel ellenkezik. Igazán botránkoztató látni, hogy egy angol kormány az osztrák kegyhajhászat szelében annyira önkivületbe esik, miszerint még csak azt sem veszi észre, hogy képtelen állitása őt saját magával ellentétbe teszi, miután hosszu tanakodás s még a korona jogtanácsosainak is segitségre hivása után kénytelen volt bevallani, hogy a kérdéses jegyek nyomtatása nem oly cselekvény, mely büntető eljárás tárgyát képezhetné.

2-szor hivatkozás történik a fő-államügyész azon nézetére, hogy »az ország (Nagy-Brittannia) alattvalói törvénysértést követnek el, ha valamely idegen ország dolgaiba,

melynek uralkodója Angliával békében él, oly módon avatkoznak, a mely arra van irányozva, hogy azon ország alattvalóit annak törvényes hatósága ellen (against its lawful authorities) lázadásra ingerelje. Erre megjegyezzük először azt, hogy ha e nézet helyesnek fogadtatnék is el: Kossuthra nem alkalmazható. Ő magyar ember, ezt a veleszületett minőséget tőle semmi erőszak, semmi balszerencse el nem veheti. Neki Magyarország hazája s ha és a mennyiben Magyarország ügyeibe avatkozik: róla ép ugy nem lehet mondani, hogy idegen ország ügyeibe avatkozik, mint a miként nem idegen ország ügyeibe avatkoztak azok az angol hazafiak, kik a Stuartok kényuralma elől a continensre menekedve, ott ellenük conspiráltak. Kossuth nemcsak jogot gyakorol, de sőt kötelességet teljesit, ha hazájának erőszakkal elrablott szabadságát visszaszerezni törekszik. Ha jog és a jognak negatiója közt arányositást tenni lehetne: azt mondanók, hogy sokkal több joga van Magyarország dolgaiba avatkozni, mint Ferencz József osztrák császárnak; mert Kossuthot Magyarország nemzetgyülése független nemzeti kormányának főnökévé választotta, — Ferencz József osztrák császár ellenben csak idegen fegyverek erőszaka által jutott a hatalom bitorlására Magyarország felett. Megjegyezzük másodszor, hogy ha Anglia kormánya törvényes maximának tekinti a főállamügyész azon enunciatióját, hogy vétséget követ el, a ki egy ország »törvényes hatóságai« ellen fellázad: meg kellene emlékeznie, hogy nem Kossuth, hanem Ferencz József osztrák császár az, a ki Magyarország törvényes hatóságai ellen fellázadt és lázadást szitott fel és lázadásának támogatására még idegen haderő segitségéhez is folyamodott; mi a legnagyobb bün, mit egy ember, ki magát uralkodónak tekinti, nemzet ellen elkövethet. Épen e napokban jött nyilvánosságra Kossuth affidavit-ja,*) melylyel az osztrák császár nevében beadott keresetlevél állitásait összezuzta. Ki van ebben mutatva, hogy Ferencz József császár uralma Magyarországon nem »törvényes hatóság« s hogy csakugyan nem az, azt maga Ferencz József császár is elismerte, mert hiszen ép most hivta fel a magyar nemzetet arra,

*) Ez alább közöltetik.

hogy uralkodói állását koronázás által (mi nélkül senki sem lehet Magyarország királya) országgyülésileg törvényesitse, tehát elismerte, hogy uralkodása eddig nem »törvényes hatóság«, hanem bitorlás és az is marad, mig a nemzet azt nem törvényesiti. Meg fog-e ez valaha történni? — az a jövendő titka. De az tény, hogy eddig még nem történt meg s ha a magyar nemzet fegyvert fog (a mi több mint valószinü), miszerint a bitorlás jármát összetörje: ez a jog harcza lesz az erőszak ellen, de »lázadás az ország törvényes hatóságai ellen« nem lesz, mert Magyarországon »törvényes hatóság« nincsen.

A főállamügyész által felállitott törvénytudományi maxima tehát a fennforgó esetre nem alkalmazható.

De még ha »in thesi« alkalmazhatónak tekintetnék is: a következtetés, mely abból levonatik, merőben hamis és tarthatatlan. A belügyminiszter azzal mentegeti az igazolhatlan rendőri avatkozást s a jegyek kiadatásának az ipar-üzleti szabadságot sértő tilalmát, hogy a kérdéses jegyek rendeltetése az volt, miként általuk a Magyarországon fennálló kormány helyébe egy más kormány állittassék, tehát forradalom eszközöltessék. Az osztrák császár is arra alapitja keresetét a chancery előtt, hogy Kossuth ur a jegyeket forradalom felszitására akarja használni Magyarországon s e forradalom ellen keres a gyámoltalan császár pártfogást egy angol biróságnál.

No, ez merőben képtelen szószátyárság. Mindaddig, mig Magyarországon egy független nemzeti kormány zászlaja fennen nem lobog az ország fegyveres fiai által körülvéve: ezek a papirjegyek megannyi ringy-rongy papir (waste paper). Tizenkét oly sor irás a magyar néphez intézve, a minőt Kossuth irni tud s mi (a »Daily News«) lapjainkban közzétenni mindig készek vagyunk a nélkül, hogy a belügyértől vagy rendőrfőnökétől engedelmet kérnénk reá, avagy komor tekintetükkel gondolnánk: tizenkét ily sor irás ezerszer többet tehetne a forradalom felszitására, mint e jegyeknek minden milliója, melyek csak akkor juthatnak értékre, ha a forradalom már megtörtént. E jegyeknek lehetend hasznát venni, ha majd nemcsak kitört a magyar forradalom, hanem a magyar forradalmi kormány territoriális hatalmi állásra is jutott; de

velük lázadást felszitani, velük forradalmat előidézni teljes lehetetlenség.

Világos tehát, hogy a főállamügyész által felállitott népjogi elv sem a fennforgó esetre nem alkalmazható, sem a belügyminiszter osztrák »mouchard«-okká aljasult rendőrközegeinek mentségül nem szolgálhat.

Hivatkozás történik!

3-szor arra, hogy midőn a mult évben (1860-ban) a Garibaldi segitségére meginditott pénzgyüjtés ügye az alsóházban szóba hozatott, egy törvénytudó tag (Bovill ur) odanyilatkozott, miként Angliában aláirásokat gyüjteni a végett, hogy egy idegen országban az alattvalók lázadásának az uralkodók ellen segély nyujtassék: a nemzetközi jognak oly komoly megsértése, melynek büntető megtorlást kell maga után vonnia. A miből a belügyminiszter csodálatos logicával azt a következtetést vonja, hogy ha ily czélból aláirásokat gyüjteni tilos: oly pénzjegyek gyártása (fabrication of money) is tilos, mely elismerés szerint a végből készittetik, hogy egy létező kormány romjain felállittatni szándékolt kormány által használtassék.

Az osztrák császár remegése s az, hogy Apponyi Rudolf grófot rendkivüli mértékben megszállta a kényelmetlenség érzete: nagyon kihozhatta sodrából a mi classicus tudományosságu belügyminiszterünket, miszerint észre ne vegye, hogy logicája bámulatosan kificzamlott.

Tegyük fel, hogy Garibaldi dicsőséges forradalmának segitségére angol pénzt gyüjteni törvénysértés volt. A közönséges józan ész hangosan kiáltja, hogy angol arany sovereigneket gyüjteni, melyek mindenütt a világon pénzül fogadtatnak el, saját belső értékkel birnak s minden nyelven beszélnek, — egy dolog; az pedig egészen más dolog, hogy egy magyar ember egy még nem létező, de nem lehetetlen eventualitás esetére való előgondoskodásból papirjegyeket készittet, melyek belső értékkel nem birnak s értékre csak azon esetben tehetnek szert, ha oly kormány lesz valósággal felállitva, mely azokat használhatja. Mig ez a kormány nem létezik, addig a kérdéses papirjegy nem pénz, s nevetséges nyelvsikamlás annak nyomtatását »pénzgyártás«-nak (fabrication of money) nevezni; ha pedig az a kormány, mely

egyedül képes e jegyeket pénzértékkel felruházni, létrejő, azt csakugyan még a classicus belügyér sem fogja kétségbe vonni, hogy annak, mint már létező kormánynak, joga lesz papirpénzt forgalomba tenni s pénzt is veretni.

Az mindenesetre kézen fekvő tény, hogy Kossuth jegyei nem a mai osztrákositott Magyarország számára készittettek, hanem egy oly Magyarország számára, melyben az osztrák császár nem parancsol. S ha az osztrák császár már most is, midőn még ott »kényurilag« parancsol, ide jön, egy angol biróság előtt »in forma pauperis« siralmasan bepanaszolni, miként fél, hogy Kossuth jegyei Magyarországon már most is elfogadókra találnak: ezzel csak annak adja jelét, hogy hatalmának a számlálhatlan bünök köveiből, annyi kiontott vérrel összevakolt épülete roskadozófélben van; hogy a Habsburg-czég Magyarországon nem ér egy évi bért (is not worth a year's purchase) s hogy Kossuth ur bölcs előrelátásának adja jelét, midőn arról gondoskodik, hogy ha majd az a bukófélben levő ház összeomlik s összeomlásával a mostani törvénytelen papir-currentia értéktelen ringy-rongygyá válik, Magyarország forgalmi eszköz nélkül ne maradjon. Időközben, ha fél az osztrák császár a Kossuth-jegyek forgalmától birodalmában, hát vannak katonái, vannak gensdarmjai: álljon őrt saját házának kapujánál; de ne felejtse, hogy angol biráknak nem hivatása az osztrák zsandárság s ne tegye magát nevetségessé azzal, hogy egy sheffieldi késgyáros módjára állitólagos üzletjelvényének bitorlása felett panaszkodik.

Hanem van egy körülmény, mely a belügyérnek a Garibaldi esetéből leerőszakolt okoskodását tökéletesen tönkre teszi s ez a körülmény az, hogy a kormány teljességgel nem avatkozott a Garibaldi-féle aláirások ügyébe; nem nyilatkoztatta törvénytelennek az aláirások gyüjtésére alakult bizottságok müködését; nem tiltotta be a gyüjtött pénzek kiszolgáltatását, mig a korona jogtanácsosai a dolog törvényessége felől nem nyilatkoznak; nem szerzett egy tolvaj rendőrtől egy felhivási példányt vagy egy aláirási okmányt s nem szolgáltatott a nápolyi király követjének kezére bizonyitványt, hogy annak alapján az aláirásgyüjtők ellen a chancery előtt polgári keresetet indithasson s az alcancellár a gyüjtött pénzek kiadását betilthassa; szóval: a dolgot tökéletesen rend-

ben levőnek tekintette, melyhez a kormánynak semmi beleszólója nincs. Hát minő lélekkel hivatkozhatik most Kossuth és Day urak ellen Bovill ur véleményének tekintélyére, midőn azt a véleményt még in specie azon esetben, a melyről mondva volt, sem tartotta elég indokoltnak arra, hogy annak értelmében járjon el, sőt midőn Mr. Pope Hennessey és Sir G. Bowyer az alsóházban kormányi beavatkozást sürgettek, a kormány kereken kijelentette, hogy arról szó sem lehet.

A Garibaldi segitségére történt pénzgyüjtés tehát oly előzmény, mely távol attól, hogy a kormánynak mentségül szolgálhatna, egyenesen Kossuth mellett szól s a belügyminiszter fejére zuzó erővel esik vissza. Még ha a Kossuthegyek egy categóriába soroztathatnának is a Garibaldi segitségére tett pénzgyüjtéssel (a mi teljességgel nem áll), Kossuth urnak teljes joga van a kormány eljárására, mint oly előzményre hivatkozni, mely neki szavatosságot nyujt; mert azt csakugyan sem Isten, sem ember igazsága nem engedi meg, hogy egy kormány kétféle mértékkel mérjen.

Ne is beszéljen a belügyminiszter jogról, törvényességről, igazságról, miután saját tetteivel reá lehet sütni, hogy ő nem jog, nem törvény, nem igazság, hanem politicai hajlam szerint mér oltalmat és üldözést. A nápolyi tyrannust igazságosan sorsára hagyták, de az osztrák császárt, ki ellen több méltatlanul kiontott vér kiált retributióért az egekhez s ki azonfelül Magyarországon még csak nem is »törvényes hatóság«, igazságtalanul gyámolitják, pártfogolják. A nápolyi Bourbon ellen szabad a forradalom; hurráh a nem interventiónak! de a kedvencz Habsburgoktól nem szabad a jogaikban vérig sértett nemzeteknek fegyverrel kérni számon az esküszegőleg eltiport nemzeti létet s az ősi szabadságot midőn a Habsburgokat fenyegeti a bünök büntetése, akkor már az a jelszó az angol kormánynál, hogy: éljen az interventio! Azoknak érdekében még a rendőri jegylopás felhasználása is »jó politica.« Hanem a becsületes angol nép ezt a »jó politicá«-t aljas szolgaiságnak (base subserviency) itéli, mely ép ugy ellenkezik az igazsággal, mint nem fér össze Anglia méltóságával.

Hogy az angol kormány kétféle mértékkel mér s hogy eljárásában nem a törvényesség által vezéreltetik;

erre még a felhozottnál is sulyosabb bizonyitványnyal birunk.

Garibaldi forradalmának segitségére Angliában nemcsak pénz gyüjtetett, hanem itt, Londonban, a kormány szeme láttára, legénység is toboroztatott; angolok szegődtettek, küzdeni egy uralkodó trónjának megdöntése végett, a ki, igaz, az emberiség átkára méltó tyrannus, de Angliával békében, barátságban élt.

No már azt lehetetlen tagadni, hogy ez a toborzás törvénysértés volt, mert a »foreign enlistment act« világos és határozott tilalmába ütközött. És mégis mi történt?

Apponyi Rudolf gróf (miként esküvel erősitett vallomásából tudjuk) február 3-án szólitotta fel az angol külügyminisztert, hogy vegye pártfogásába a szegény ügyefogyott osztrák császárt azok ellen a rettenetes Kossuth-jegyek ellen, melyek ő császári hatalmasságát oly irtózatos rémületbe ejtették. Lord John Russellnek husz egész napra volt szüksége, mig be birta látni, hogy bizony nem találhat módot, megtenni a kivánt szolgálatot, nem vonhatja bünvádi eljárás alá Kossuth és Day urakat; ámde midőn Pope Hennessey által az alsóházban kérdőre vonatott, hogy miként merte a törvény világos megsértésével Garibaldi ügynökeinek Londonban a toborzást megengedni? — a nemes lordnak husz perczre sem volt szüksége, miszerint a fölvetett kérdést a szó szoros értelmében a házból »kikaczagja« s egy oly ember »attitude«-jébe helyezkedve, ki egy szemtelen fürkészőnek a kegyelemdöfést készül megadni, emlékeztette a házat a görög függetlenségi harczra, melyet Angliának legtekintélyesebb férfiai nyiltan segiteni, gyámolitani büszkeségüknek tartották s egyenesen képtelenségnek nyilatkoztatta annak még csak gondolatát is, hogy az angol kormány egy egészen másféle körülményekből eredett törvényt Garibaldi ellen alkalmazásba véve, megtagadja a népszabadság iránti meleg rokonszenvet, mely az angol népnek szivvérében van. S midőn a nemes lord ekként fennen hirdeté az angol rokonszenv, az angol férfiasság győzelmét egy irott törvény alkalmi záradékának elavult technicalitása felett: a nemes határozottságnak oly fokára emelkedett, hogy hallgatói csaknem csodálták s (a mi igazán bámulatos) még olyanok is akadtak, a kik csaknem

hinni is kezdtek benne. No, most itt áll Anglia szeme előtt a minden képzelhető ügyek közt legigazságosabb magyar ügynek egyik legtekintélyesebb képviselője, ki sem a »foreign enlistment act«-ot, sem semmi irott vagy szokásjogi törvényt meg nem sértett, annyira nem, hogy husz napi kutatás-fürkészés után maga a kormány kénytelen volt bevallani, miként őt vád alá venni nincs módjában. Mit kell most azoknak a hajdani kormánycsodálóknak mondaniok, midőn azt látják, hogy a minden becsületes ember rokonszenvére méltó magyar ügynek két világrész tiszteletétől környezett e képviselője ellen, az osztrák uralkodás iránt táplált beteges, ne mondjuk: bünös rokonszenv által indittatva, az angol kormány oly csinyre vetemedik, mely nem kevésbbé gyalázatos, mint az volt, mikor Peacham irományai eloroztattak vagy Wilkes iróasztalának fiókja feltöretett.

Mi, angolok, nem engedtük meg, hogy a »mouchard«-rendszer saját társadalmi szabályzatainkba befészkeltessék. Legyünk megóva a gyalázattól, hogy azt az osztrák császár kedvéért elfogadjuk. Lord Sandwich napjai rég letüntek; nem fogjuk azokat a multak sirjából Apponyi Rudolf gróf requisitiójára felidézni.

Ilyenek levén a tények s ilyenek a körülmények, a kormánynak ez ügyben nincs álláspontja a törvényesség mezején. Képmutató fictio (hypocritical fiction) vádja alá esik, midőn önkénykedését palástolandó, törvénysértési insinuatiókkal áll elő. A tényállás az, hogy egy idő óta diplomatiai trafikák vannak folyamatban egy külföldi kényuralom javára, mely iránt Anglia népe egy mákszemnyi rokonszenvet sem érez, szabadságszerető ember nem is érezhet; s e trafikáknak kulcsa, a személyes aristocraticus hajlamokon kivül, abban rejlik, hogy a kik Anglia külviszonyainak élén állanak, bele vannak kövesülve a mult nemzedék azon elavult előitéletébe, hogy Franciaországot gyengiteni, Austria hatalmát erősiteni Angliának érdekében áll. Nem akarják észrevenni, hogy nem a bécsi congressus idejét éljük s nem átallanak a legrutabb csinyekhez folyamodni, miszerint a Metternichek s Castlereaghok szabadsággyilkos rendszerének szétmálladozó foszlányait Anglia befolyásával összetartsák. Innen van, hogy a Palmerston - Russell - cabinet teljesen lehetetlennek találja

független nemzeti irányban mozogni, a hol Austria érdeke forog fenn. Ekkorig azonban ugy hittük, hogy csak az angol diplomatia van az osztrákoskodás által pervertálva; most azon szomoru tény áll egész rut meztelenségében szemünk előtt, hogy a belügyi hivatal is a szolgaiságig pervertálva van.

»Köztudomássá vált, — irta a »Morning-Star« márczius 26-ki vezérczikkében — köztudomássá vált, hogy a Palmerston-Russell-cabinet az olasz forradalom kerekének minden fordulatánál Austriának kedvezett. Reájuk bizonyult, hogy Anglia egyik követjére kémszerepet parancsoltak magyar számüzöttek mozgalmainak kilesésére. Még kérkedtek is vele, hogy folytonos tevékeny avatkozást fejtettek ki, miszerint Olaszországot megakadályozzák, hogy az osztrák ház elégedetlen alattvalóit segitse vagy általuk segittessék. Hadihajót küldtek oly fegyverzet elkobzására, mely a magyaroknak volt szánva, kik égnek a vágytól, nemzeti jogaikat egy gyülöletes katonai tyrannismus ellenében érvényesiteni. Sőt annyira ment az angol kormány, hogy rendőrt alkalmazott oly okmányok eltolvajlására, melyek egy független nemzet jövendő kormányának használatára nyomattak. Ezek sértések valami ellen, a mi magasztosabb és sokkal becsesebb az angol szivnek, mint még maga a nemavatkozás elve is, ámbár ez az európai szabadság erős paizsa. Ezek sértések törvényeink, intézvényeink s nemzeti jellemünk geniusa ellen s a nemzetközi szokások ellen. Gyalázatos megsértése a számüzötteknek tartozott vendégjognak s a hazafiságnak tartozott rokonszenvnek. Oly cselekvények, melyek személyes becstelenséget és politicai bünt is foglalnak magukban s elkövetőikre a kényuralmi érdekek nem angolos (unenglish) bünrészességének bélyegét sütik.«

És mindezt (a mint más lapokban olvasom) csak azért, mert féltik a Habsburgokat a magyar forradalomtól. De hát annyira meggyengült lord John Russel emlékezete, hogy már elfelejtette, miként mult októberi hires jegyzékében kijelentette, hogy mint végső mentő eszköz: a forradalom a népek isteni jogát képezi elnyomói ellen? S ha a forradalmakat annyira gyülölik, már elfelejtette lord Palmerston, miként Garibaldi siciliai expeditiójakor, az olasz ügyek tárgyalása közben, odanyilatkozott, hogy a valódi forradalmárok azok a

»veszedelmes osztályok,« kik kényuralmuk s a nemzetek jogainak eltiprása által a forradalmakat kikerülhetetlenekké teszik. A népek amaz isteni joga szent igazság. Anglia is annak köszönheti szabadságát, jólétét s a büszke állást, melyet a világ népei közt elfoglal; és a forradalmaknak ama »veszedelmes osztályokra,« mint kutfőre visszavezetése is oly czáfolhatlan igazság, mely mellett az élet könyve, a történelem, tanuskodik. Azoknak tehát, kik ez igazságokat az angol birodalmi parlamentben és hivatalos diplomatikai okmányokban Anglia nevében a világnak hirdeték, kötelességük volna a népek isteni jogának pártjára kelni ama »veszedelmes osztályok« ellen. Mert ha ezt nem teszik, ugy képmutatók. No, már itt van előttünk angol téren ama »veszélyes osztályok« legveszélyesebbike: Ferencz József osztrák császár, a nagy forradalmár, angol földön támadja meg Kossuth Lajost, a jog védőjét, az alkotmányos kormányzat és képviseleti rendszer apostolát. S melyik oldalon találjuk ama szent igazságok hirdetőit, a Palmerstonokat, a Russelleket? A veszélyes osztályok legveszélyesebb képviselőjének, a forradalmárság megtestesülésének oldalán.

Be lett ismerve hivatalosan, hogy az angol belügyminiszter szolgáltatta ki az osztrák követnek a bizonyitási okmányt, melynek alapján az osztrák császár meginditotta zaklató keresetét. A mely perczben a kormány meggyőződött, hogy a Kossuth-jegyek nyomtatása miatt bünvádi keresetet nem indithat: a per, ha százszor császár pere volna is, oly magánügy, mint akármely per, mely valaha egy Mister Smith és egy Mister Brown közt fennforgott. A kormánynak nemcsak nem illik, de nem is szabad magánjogi perekbe avatkozni s pártállás foglalásával politikát játszani bele az igazságszolgáltatásba. Ez az eljárás a gyülöletes emlékezetü »csillagkamara« (Star chamber) rendszerére emlékeztet. A kormány pedig nemcsak avatkozott, hanem avatkozását még azzal is sulyositotta, hogy ő tette a zaklató kereset meginditását lehetségessé az által, hogy ő adta ki az osztrák követnek azt a jegyet, melyhez a belügyminiszternek ép ugy nem volt joga, mintha lopta volna.

A mi ezt a jegyet illeti, hála az igazság fáradhatlan fürkészőjének, Duncombe urnak, az iránt tisztába jöttünk, hogy

miként jutottak birtokába. Egy rendőr hozta Sir Richard Maynehez. Gyanitottuk. A belügyminiszter nem meri ugyan egyenesen kimondani, hogy az a bizonyos rendőr »in specie« ezt a jegycsenést nem felsőbb parancsra követte el, hanem igyekszik a piszkos üzlet felelősségén azon ruganyos kijelentéssel túladni, hogy nem adatott megbizás Kossuth ur működései felől informatiót szerezni. Ha ez igy van, akkor ugyancsak agyafurt egy ficzkónak kell azon rendőrnek lenni, a ki most, mint valamely manó a sülyesztő lyukból, a szinpadon előtünik. Nem várt parancsot. Elleste főnökeinek titkos ohajtását s nemcsak megtette a piszkos munkát, hanem még akként is tette meg, miszerint főnökeinek alkalmuk legyen állitani, hogy nem általuk lett megbizva. Day urak nem csináltak titkot a dologból, mondja a belügyér, tehát nincs abban semmi gyanus, hogy egy idegen ember egy jegynek birtokába jut. Ez nagyon különös okoskodás. A »Punch« vagy az »Edinburgh Rewiew« nyomtatása csakugyan törvényes dolog. A nyomtatók nem csinálnak titkot belőle; de azért, ha valamely buzgó rendőr, a kiadók hire-tudta nélkül, e lapok egy számának birtokába jutna, mielőtt kiadattak: nagyon okosan tenné, ha nem kérkedik vele, mert bizony, mint tolvaj, bajba kerül. A Kossuth-jegyek nem voltak forgalomba bocsátva. Sem Kossuth ur, sem Day urak nem adták a jegyet annak a bizonyos rendőrnek; hát világos, hogy annak birtokába becsületes uton nem juthatott. Vagy maga lopta, vagy más által lopatta. Vagy tolvaj, vagy orgazda.

Ez a lopott vagy lopatott jegy a belügyminiszter kezébe került. Neki kötelessége volt volna azt a meglopott tulajdonosnak visszaadni. Ő ezt nem tette, hanem jó politikai fogásnak vélte, a meglopott tulajdonos kárára, a maga módja szerint felhasználni. Tartunk tőle, hogy a nagytiszteletü baronet hináros talajra tévedt. Jó lesz ovakodnia, hogy mélyebbre ne sülyedjen, mert bizony bennrekedhet. Kossuth és Day uraknak mindenesetre joguk van azt a rendőrt a vádlottak padjába ültetni s a belügyminiszternek nincs joga őket ebben akadályozni; köteles a rendőrt megnevezni, hogy biró elibe állittathassék. Ha a belügyminiszter ezt megtagadná, azon vádra adna okot, hogy criminalis bűnt palástol (screening an act of felony). Már az is megrovást érdemel, hogy a bel-

ügyminiszter, miután egy napon kötelességszerüen odanyilatkozott, hogy a korona jogtanácsosainak véleményadása bizalmas levén, a felől nem nyilatkozhatik: másnapon annyira megfeledkezett magáról, miként azt jelenté ki az alsóházban, hogy a korona jogtanácsosainak véleménye Kossuth és Day urak vállalata törvényességének nem volt kedvező. Ez nagyon hasonlit ahhoz, mintha a korona jogtanácsosainak tekintélyével nyomást akarna gyakorolni az alcancellár itéletére. Ez nem tisztességes eljárás; de minthogy megtörtént, most már kötelessége a belügyminiszternek azt a véleményt a ház elibe terjeszteni, miszerint tudva legyen, hogy mi? mennyiben s mi alapon lett nem kedvezőleg megitélve? Aztán a közvélemény a mesterkélés felett is méltán megbotránkozik, melylyel a belügyminiszter a tényállást homályban tartani iparkodik. A fátyolnak csak egy-egy szögletén lebbent, nehogy tisztán lássunk. Soha sem mond egy betüvel sem többet, mint a mennyivel épen a feleletadás kötelessége alul kibuvhatik. Jóformán harapófogóval kell szájából minden szót kihuzni. Ez nem angolos, nem őszinte magaviselet. De ha már ennyire vagyunk, reméljük, a harapófogó használata folytattatni fog. Tudnunk kell, ki az a »mouchard« rendőr s mi uton-módon jutott a jegy birtokába? Azt is meg kell tudnunk, hogy ha, a mint mondatik, sem a belügyér, sem a rendőrfőnök által nem volt a jegycsenésre utasitva, hát kinek megbizásából vagy kinek sugallatára jutott eszébe lesvadászatot üzni a jegy után? Mert az nem valószinü, hogy angol ember, még ha a rendőri kék egyenruhát viseli is, saját maga rovására egy osztrák kém piszkos munkájára vállalkozzék vagy saját mulatságára gyönyörüségét találja olyasminek eltolvajlásában, a mi az ő kezében semmi értékesithető becscsel nem bir.

Ha a chancery-eljárás bevett szokásai megengednék, hogy Kossuth ur ügyvédei azt a mysteriosus rendőrt és Sir Richard Maynet és a belügyminisztert és Apponyi Rudolf urat és az ármányszövő »clique« minden tagját a tanuk padjára ültessék s keresztvallatásnak vessék alá: e homály felderitését bizvást rájuk hagyhatnók; de, mert, fájdalom, ezt az üdvös keresztvallatást a chancery-eljárás meg nem engedi (ép azért léptették fel Ferencz József császárt a chancery

előtt, hogy a keresztvallatás kellemetlenségének elejét vegyék): az alsóházban kell a homálynak felderittetni, s az angol közvélemény, ugy az igazság, mint az angol becsület érdekében, megvárja Duncombe urtól, hogy általános elismeréssel fogadott vallatásait folytatni fogja, mig a rut üzelmeket takargató fátyol egészen fel lesz lebbentve.«

*

Duncombenak nem volt e végett nógatásokra szüksége. Minden lehetőt elkövetett, hogy annak a jegycsenő rendőrnek nyomába jusson, miszerint biró elibe állithassuk, s azt, hogy kinek megbizásából követte el a lopást, kiderithessük. Kellemetlen akadály volt az, hogy a parlament, a husvéti ünnepek miatt, márczius 24-én elnapoltatott. De Duncombe ez által sem hagyta magát feltartóztatni. Mindjárt márczius 25-én Sir G. Cornewall Lewis belügyminiszterhez az itt következő levelkét intézte:

»Sir! Időnyerés szempontjából s hogy a parlament, a mint ujra összeül, alkalmatlanságoktól megkiméltessék: le leszek Önnek kötelezve, ha közli velem nevét, számát és betüjegyét azon rendőrnek, kitől Sir R. Mayne a Kossuth-jegyet kapta; mint szintén azt is, vajjon azon rendőr még mindig szolgálatban van-e a fővárosi rendőrségnél s ha nincs, mióta nincs?

(Aláirva) »T. S. Duncombe.«

Erre a belügyminiszter e sorokkal válaszolt:

»Belügyi hivatal, márczius 30. 1861. — My dear Sir! Válaszul f. hó 25-ről kelt levelére, engedelmet kérek kijelenteni, hogy nem érzem magam jogositottnak, felszólitásának eleget tenni s a kivánt értesitést megadni.

(Aláirva) »G. C. Lewis.«

Ezt nekem Duncombe márczius 31-én a következő sorok kiséretében küldte meg:

»Láthatja Ön Sir G. Lewis válaszából, hogy a mi tisztességes kormányunk most már magáévá tette (have now adopted) egy tolvaj cselekedetét, a kit Apponyi és lord John alkalmaztak. De a dolgot nem hagyjuk annyiban. A parlament april 8-án ül össze. Ez s a biróságok szünetelése Önnek, félek, nagy alkalmatlanságot okoz s barátainak a continensen nagyon kellemetlen lesz, mert Ön kénytelen még itt időzni. De hát ezen nem lehet segiteni. Az egész kellemetlenséget lord Johnnak és Sir G. Lewisnek köszönheti Ön, mert ha ők a lopott jegyet ki nem adják, az Ön jegyeit nem lehetett volna biróilag lezárolni (no rule could have been obtained). De hát ne veszitse Ön türelmét. Francziaországgal a mi oldalunkon

s az angol nép erős rokonszenvével, ezek a nyomoruságos whigek (these miserable whigs) s az ő politikájuk még »au diable« mehetnek, a mint menniök kellene, menniök kell. — Higyjen engem minden időkre hűségteljesen Önének.

(Aláirva) »T. S. Duncombe.«

Csakugyan a mint a parlament összeült, Duncombe mindjárt az első napon megujitotta kérdéseit, melyeket fentebbi első leveléből már ismer az olvasó. Különösen hangsulyozta, hogy kérdései azon rendőrre vonatkoznak, a kitől Sir Richard Mayne azt a Kossuth-jegyet kapta, melyet a kormány gróf Apponyinak adott át az osztrák császár használatára.

A belügyminiszter, válaszában emlékezetébe hozta a háznak, miként ő egy előbbi alkalommal világosan megmondta, hogy sem ő, sem Sir Richard Mayne nem adtak senkinek utasitást ezen jegyek felől értesitést szerezni s azt is kijelentette, hogy ha a kormány ez értesitést valamely helytelen (improper) módon használta fel, azért egyenesen őt, (a belügyminisztert) illeti a felelősség. Ezen körülmények között nem gondolja helyesnek olyan további felvilágositásokat adni, minőket tisztelt barátja kiván. Annyit mindazáltal nem vonakodik kijelenteni, hogy a kérdéses egyénnek a rendőrség soraiból eltávolitására a kormány nem tett lépést.

A belügyminiszter e vonakodása általános megbotránkozást keltett az országban s a kormányra csak ugy özönlött a keserűbbnél keserűbb megtámadás, még pedig oly modorban, melyet lehetetlen volt volna hallgatással mellőzni, ha magát ludasnak nem érezi, mert egyenesen bün-(felonia)palástolással, orgazdasággal vádoltatott. Szemére vettetett, hogy az angol rendőrség által politikát üznek egy oly kényurcsalád javára, melynek neve, a mióta a történelemben megjelent, mindig egyértelmü volt az emberi jogok s polgári s gondolkozási szabadság legátalkodottabb üldözőjének nevével. Felemlittetett, hogy az igazságszolgáltatás függetlenségét, minden politikai irányzattól ment tisztaságát, az angol nép legbecsesebb társadalmi kincsének tekinti. S im az angol kormány az igazságszolgáltatásnak állja utját, mert lehetetlenné teszi, hogy azok, kik ellen ama külföldi kényur érdekében lopás követtetett el, a tolvajt vizsgálat alá vehessék s

feleletre vonhassák. A belügyminiszter és szolgája: a fővárosi rendőrfőnök, egy nyomoruságos kékruhás ficzkó háta mögé bujtak s midőn a fürkésző igazság erre a ficzkóra akarja kezét tenni, azt a hatalmas Anglia kormánypaizsa mögé bujtatják.

Egy keleti hitrege mondja, hogy a világot egy elefánt tartja, az elefánt meg egy teknős-békán áll; de hogy min áll a teknős-béka? — arról a rege hallgat. Ugy látszik, a semmin áll. Ezt parodiálja az angol kormány. Az elefánt Sir Richard Mayne; az elefánt teknős-békája egy »non descript« rendőr; s mikor ezt a teknős-békát kellene látni, elibe huzzák a kormánytitok bűvös függönyét, nehogy meglássuk, hogy ő min áll? A belügyminiszter gondosan megválasztja a kifejezéseket. Szavát adja, hogy ő rajta nem áll a teknős-béka és Sir Richardon sem. Ők nem adtak utasitást az »informatio-szerzésre,« vulgo: lopásra. Hiszünk szavában. Nem angol szokás gentleman szavában kételkedni, még ha miniszter is. De a kormánynak más tagjai is vannak s köztük olyanok is, kik Apponyi Rudolf urral bizalmas érintkezésben állanak. S a belügyminiszter csak magáról beszél. Azt nem meri mondani, hogy a »k o r m á n y« nem adott utasitást az »informatio-szerzésre,« vulgo: jegylopásra. Apponyi Rudolf ur február 3-án könyörgött lord John Russellnek, hogy vegye pártfogásába az ügye-fogyott osztrák császárt a hatalmi tönk ellen, melylyel azok a rettenetes Kossuth-jegyek fenyegetik. Lord John csak február 23-án, é s n e m e l ő b b (mint Apponyi ur hit alatt vallja) jelentette ki, hogy nem szolgálhat. Ezen időközbe esnek a »mouchard«-szaglálások, tehát könnyü belátni, hogy honnan ered az »informatio-szerzés.« Az angol józan ész tudja, hogy a »teknős-béka kinek a hátán áll.« Ezt akarják elfedezni. Ezért tagadja meg a belügyminiszter a feleletet. A parlamentáris eljárás alakiságai továbbmenni nem engednek; vagyis inkább csak egy határozott bizalmatlansági inditvány alakjában engednének. De itt már a hatalom birtoklásának érdeke szokta vegyiteni a kártyákat s a belügyminiszter igen jól tudja, hogy ebben a kérdésben ez az érdek őt a végletek ellen biztositja. Ezért meri megtagadni a nyilt, őszinte nyilatkozatot, melyet bizonyosan nem tagadna meg, ha a kormány kezei tiszták volnának.

Hanem egyről a belügyminiszter megfeledkezett. Megfeledkezett arról, hogy miután a jogtalanul eltulajdonitott jegy használatáért a felelősséget nyiltan magára vállalta: a sértett feleknek jogukban áll: őt a biró előtt felelősségre vonni. Vajjon Day urak magán-érdekeikkel, Kossuth ur pedig azon nagy és szent ügy érdekeivel, melyet képvisel, megegyezőnek találják-e ezt a jogot igénybevenni? — annak megitélése ő reájuk tartozik; de hogy joguk van, az kétséget nem szenved.

*

Igen természetes, hogy e jog igénybevételére nyomdászaim, »a királyné lithographusai«, üzletérdeki szempontból, én pedig magas közérdekek szempontjából nem gondolhattunk, nem is gondoltunk. Nekem a szivvéremmel összeforrt közérdekek compromissiójáért szomoru vigasztalás volt volna az a hiuság, hogy az osztrák császár »cause célèbre«-jére egy második »cause célèbre«-vel felelhettem, annyival inkább, mert reám nézve nem az ujjhuzás az angol kormánynyal, hanem jegyeim megmentésének vagy elvesztésének kérdése birt gyakorlati értékkel. S e kérdés megoldását ujjhuzásokkal elkeseriteni nem állott érdekemben.

Egész kötetet tölthetnék be az előadottakhoz hasonló felszólalások idézésével, melyekkel az angol jogérzet védelmemre kelt. Ennyit azonban elégnek tartok irataimból közölni, annak megismertetésére, hogy minő állást foglalt el ügyemben az angol közvélemény.

De bár a sors kerekének váratlan fordulata (nevezzük véletlennek, nehogy bűnt legyünk kénytelenek mondani) Magyarországot oly helyzetbe sodorta is, hogy függetlenségét ma már sokan saját fiai közül ábrándnak hirdetik (minő jellemző vonása a kornak, hogy az, a mi nélkül csak lakosok vannak, de nemzet nincs, ép az ezredéves Magyarországon gúnyoltatik ábrándnak!) azt hiszem, lehetnek mégis olvasóim közt, a kik elmél-

kedésre méltónak találandják a történelmi tényt, hogy azon időben, melyről szólok, általánosan el volt terjedve a nézet, hogy Austria uralmának napjai Magyarország felett meg vannak számlálva, hogy Magyarország állami függetlensége a valósulás küszöbén áll, s hogy e függetlenségre Európának szüksége van.

Ez utóbbi tekintet fejtegetése állandó rovatot képezett a nyilvánosság közlönyeiben.

Mutatványul idézek néhány sort a »Daily News« egyik számából:

»Az utóbbi tizenkét év nagy változást idézett elő Angliában. 48 előtt az angol nép nem hatolt be a magyar kérdés mélyére; 48 után megengedte kormányának, hogy az uj elintézést (settlement) elismerje, mert elintézésnek vette. A most s az akkor közt egy mélység tátong. Tizenkét évi szemlélődés, a bőven nyert felvilágositások, a krimi háboru, az angol sajtó terjedése s a legujabb események az angol nép hajdani előitéleteit eloszlatták. Már most világosan áll előttünk, hogy Austriával a hatalmi egyensuly Európában fenn nem tartható, s mi megtanultuk egy egyesült Németországra s egy független Magyarországra nézni, mint azon hatalmakra, melyek hivatva vannak megosztani maguk közt a functiókat, melyek Európára szükségesek, de Austria által többé nem teljesithetők. Austriát a magyar loyalitás emelte az elsőrendü hatalmak sorába. Nélküle Austria a maga, semmi belső consistentiával nem biró patrimoniális birtokainak zagyva népeivel csak uradalom volt volna, hatalom nem. A magyarnak rut hálátlansággal fizettek e jótéteményért s Magyarország elvégre elhagyja azt a csodás együgyü (wondrous fatuous) loyalitást, mely oly soká, magának is, Európának is valóságos calamitás volt. Az angol nép most már tökéletesen érti, hogy Austria, midőn 1848-ban gyilkosságot vélt elkövetni, öngyilkosságot követett el. Ausztria többé nem lehet önálló hatalom, nem követhet önálló politikát. Nem is állam, csak család, melyet valakinek »protegálni« kell, hogy létezhessék; s a ki protectort mond, szolgát is mond. Austria nem ürt tölt be, hanem tátongó ürt képez Európában, melyet az európai közbéke s a hatalmi egyensuly érdekében egyrészről Németország egységesitése, másrészről Magyarország függetlensége vannak hivatva betölteni.«

Egy másik lap pedig ekként ir:

Austria oly helyzetben van, mint az a minapi kilenczven éves ember, a ki élethossziglanos javadalmi jogát áruba bocsátotta. A venni szándékozók meg-megszemlélgették: hogy néz ki az öreg ur? és számitgatták, hogy mennyit érhet még élete? — Kellemet-

len dolog lehet ő osztrák császári felségére, de bizony mégis tény, hogy széltiben azt kérdik egész Európában: mit ér még Austria élete? S az általános vélemény az, hogy nagyon complicált nyavalyákban szenved; máról holnapra meghalhat, talán négy-öt évig még kihuzhatja, de hacsak valami csodatevő szent meg nem menti: nagyon rossz üzlet volna pénzt koczkáztatni, azon remény fejében, hogy tovább élhet. Mi nem rokonszenvezünk a szegény öreggel, nem törődünk életével; de miután tény, hogy az osztrák uralom nem egyéb, mint egy folytonos calamitás saját alattvalóira nézve: nagyon időszerünek tartjuk azt a kérdést, mely egész Európán végighangzik: vajjon ha Austria létele sérelmes saját alkatrészeire, hasznos lehet-e Európára? Austria már eddig is csak azért él, mert az emberek nem voltak tisztában a felől: vajjon hasznossága kifelé mint »conservativ hatalom« nem kárpótol-e némileg a visszaélésekért benn? Hanem e kérdésre ma már a felelet nem lehet kétséges. Láttuk, hogy gyenge, mert nem birt a készületlen Magyarországgal; tudjuk, hogy 49-ben az orosz interventió kikoldulásával lerontotta saját függetlenségét s csak azért teng, mert tűretik; és látjuk, hogy Austria gyönge, de gonosz (wicked) uralkodása Európát örökös forradalmi »imbrogliok«-kal nyugtalanitja. Hát bizony már nincs oly tanoncz Európában, a ki meg nem volna győződve, hogy egy oly »hatalom«, melynél csak akármely külhatalomtól függ, hogy akármely tartományában, akármely adott időben, forradalom törjön ki, s mely e mellett minden hadseregeivel, minden »fogdmeg«-jeivel, e kényuralmának minden hatalmi apparatusával, még csak a Kossuth-jegyek miatt is oly rettegésbe jő s annyira gyámoltalannak érzi magát, hogy Stuart alcancellár birói palástja alatt keres menedéket, egy ily »hatalom« szintoly haszontalan kifelé, mint a minő gonosz és kárhozatos benn.«

Igy itéltek akkoron Európában. S ha ma akadnak emberek Magyarországon, a kik hazájukat osztrák mankóra szorultnak s a magyar »wondrous fatuous« loyalitás által ujra »hatalmi simulacrum«-má feltámasztott Austriát ürbetöltőnek, valamely nagy európai hivatás teljesitésére képesnek gondolják: azok talán jól tennék, ha számot vetnének magukkal az iránt, hogy minő kerékvágásba sodortatott a rémületes horderejü keleti kérdés ezzel a feltámogatott hatalmi simulacrummal? minő vésznek, viharnak megyen elibe Európa ennek következtében? S mennyire más volna Európa jövendőjének biztonsága, ha Magyarország az önbizalmatlanság ködének homálya miatt hivatását félre nem ismeri s ősei szent örökségének feladásával öngyilkosságot el nem követ?

Nekem, mint az osztrák császár által perrel megtámadott félnek, védelmi kötelességemben állott a megtámadást,

az osztrák császár pretendált magyar királyi minőségének megtámadásával visszatorlani s az osztrák bitorlás ellenében a nemzeti jog tényeire hivatkozni. S én e kötelességet teljesitettem. A legtekintélyesebb angol lapok egyike azt irá, hogy:

»ha a chancery előtt perlekedni oly igen költséges nem volna, csak gratulálhatna nekem, hogy az osztrák császár pert inditott ellenem; mert ez által maga halálos ellenségem nyujtott tért számomra, szülőföldem jogait s a magyar hazafiság aspiratióinak jogosultságát is, életrevalóságát is oly világosságba helyezni, mely az egész müvelt világon meleg érdeklődést biztosit Magyarország igaz ügyének.«

Nagy segitségemre volt ebben ügyünk buzgó barátja: Toulmin-Smith, a ki minden alkalmat felhasznált, szakavatott történelmi fejtegetéseivel tiszta fogalmat adni az angol közönségnek a szerződéses viszony természete felől, mely Magyarország és a Habsburg-ház között fenállott. Uralkodásról uralkodásra kisérte a magyar nemzet államjogainak soha meg nem szünő támadásait; emlékezetbe hozta a »kereszténység minden királyaihoz, fejedelmeihez és köztársaságaihoz« intézett emlékiratszerü vádlevelet a Habsburg-ház ellen, melyet Apafi erdélyi fejedelem 1682-ben angol nyelven is közrebocsátott. Megismertette Rákóczy hires »recrudescunt«-ját s ellentétbe helyezve a magyar nemzet önfeláldozó loyalitását, melylyel Mária Terézia korában a habsburg-lotharingiai házat megmentette, a hálátlan illoyalitással, melylyel az viszonoztatott; felevenitette az 1849-iki függetlenségi nyilatkozat emlékezetét s párhuzamot vonva az ebben elszámláltak és azon tények között, melyek miatt Anglia a Stuartokat trónvesztésre itélte: kimutatta, hogy az alap, melyre Victoria királyné uralkodása épitve van, még csak nem is hasonlitható azon sokkal erősebb alaphoz, melyen a magyar függetlenségi nyilatkozat nyugszik.

És miszerint felébreszsze az angol nemzetben annak érzetét, hogy a magyar nemzet ügye Angliára nézve nemcsak rokonszenv s politicai érdek tárgya, hanem nemzetközi kötelezettséggel is kapcsolatos: tüzetesen emlékezetbe hozta a mediatio történetét, melylyel Anna királyné s a németalföldi egyesült tartományok I. József magyar király és a Rákóczy által vezérelt magyar rendek közt békét közvetitettek.

Figyelmeztetett azon körülményre, hogy Anna királyné 1705. junius 15-én Sutherland és Stepney mediatorok számára kiállitott megbizó levelében a szövetkezett magyarokat József császár-király alattvalóinak nevezvén, ezt s vele a mediatiót a magyar rendek visszavetették; mire az angol kormány, tévedését belátva, deczember 27-én uj megbizólevelet adott ki, melyben Magyarország rendeinek független állása tökéletesen elismertetett s a király és utódai, s a magyar rendek és utódaik egyenlő felek gyanánt tractáltattak és az angol kormány forma szerint kötelezte magát, gonddal lenni (pledged itself to see), hogy a miben a felek megállapodnak, az örökre és sértetlenül teljesittessék. Anglia tehát határozottan kötelezve van, Magyarországot nemzeti jogai élvezetében megoltalmazni.

Már pedig köztudomásu tény, hogy I. József király utódai az Anglia által közvetitett alkut megszegték, nemcsak, de söt annyira mentek, hogy Magyarországot állami függetlenségétől, mely ezredév óta Európa nemzetközi jogának kiegészitő részét képezi, megfosztották. Angliára nézve tehát a »casus foederis« előállott.

Azon több mint háromszáz év lefolyása alatt, mig Magyarországnak osztrák-házi királyai voltak (»Austriack kings,« mint Apafi Mihály irá), a magyar nemzet többször volt oly harczra kényszeritve, melyet forradalomnak szokás nevezni; de mig más nemzetek gyakran a végett csináltak forradalmakat, hogy jogokat és szabadságot szerezzenek: a magyar nemzet nem jogszerzés, hanem pactum conventumok által szerződésileg kikötött jogainak megtartása végett fogott fegyvert. A magyarok fegyverfogása mindig önvédelmi harcz jellegével birt. Azzal birt 1848-ban is. Meg kell pedig jegyezni, hogy Magyarországon, valamint a souverainitás jelvénye: a korona, nem a királyé, hanem az országé: ugy a korona által jelvényezett souverainitás is nem a királyé, hanem a nemzet törvényszerü tulajdona, s a souverainitás attributumainak gyakorlásában a király (mikor király van) csak annyi részeltetéssel birhat, a mennyit neki a nemzet szerződésileg engedélyezett. Ez Magyarországon nem pusztán államjogi elmélet, hanem ezredéves történelmi tény. Midőn

II. József császár, utazgatásai közben, egy-egy magyar köznemest az eke szarvánál látott, azt szokta mondani: »Ez nekem coregensem.« Élcz akart lenni, de igazság volt volna, ha ő maga »regens« volt volna. Ő az nem volt, mert nem volt koronázott király; de az a magyar nemes, jog, alkotmány és törvény szerint a nemzet souverainitása jelvényének, az ország szent koronájának tagja, tehát a királynak coregense volt s miután a magyar alkotmány az előbb csak a nemesség által birtokolt politicai jogokat az ország minden polgárára, születési különbség nélkül, kiterjesztette: törvény szerint immár minden magyar polgár faj-, nyelv- és valláskülönbség nélkül, az ország szent koronájának tagjává lett. Mig Magyarországnak a Habsburg-házból királyai voltak, azokkal szemben a magyar nemzet a maga összeségében nem mint »subditus,« hanem mint szerződő fél állott. Ő volt az adományozó tulajdonos, a király az adományozott haszonvevő s midőn a haszonvevő nemcsak nem teljesiti a feltételeket, melyek alatt a haszonvét neki engedélyeztetett, de söt erőhatalmilag a törvény fölibe helyezkedik s a szerződéses jogaiból kifosztott tulajdonost oly helyzetbe teszi, hogy törvényes oltalmat nem találhat: nem szenvedhet kétséget, hogy ennek joga van az erőszakot erővel verni vissza s az erőhatalommal szétszaggatott szerződést a szétszaggatónak arczához vágva, elrablott tulajdonát visszavenni. Ez olyan dolog, a mit a törvény »jus inculpatae tutelae« néven nevez.

S valóban példátlan mérsékletről tanuskodik, hogy a magyar nemzet mindig tartózkodott e jogával élni, a mig csak lehetségesnek tekinthette, hogy a kötött kétoldalu pactum conventumok teljes épségükbe visszaállittathatnak s megtartásuk kellő biztositékokkal elláttathatik. Tartózkodott 1848-ban is, bár hiteszegetten megtámadott hazája a legirtózatosabb módon vérbe-lángba borittatott; de mikor a dolog annyira ment, hogy királya, kit még az igaz utra visszatériteni nem volt volna lehetetlen, egy palotaforradalom által félretolatott s a dynastiának egy tagja, ki a félretoltnak még csak közvetlen örököse sem volt, az osztrák császári hatalom birtokába helyezkedve, ezt arra használta, hogy Magyarországot, melynek dolgaiba avatkozni sem joga, sem czime nem volt, osztrák császári seregeivel megtámadja, az ezer-

éves magyar államot az államok sorából kitöröltnek, egy idegen birodalomba, melyhez soha sem tartozott, beolvasztottnak s császári birodalmi tartománynyá sülyesztettnek nyilatkoztassa és e rettenetes merénylet megvalósitása végett még egy idegen hatalom fegyveres segitségéhez is folyamodott: valóban a magyar nemzet a rabszolgánál is alábbvaló volt volna, ha a merénylőt és egész családját számüzéssel nem sujtja s nemzeti souverainitásának teljes gyakorlatába nem helyezkedik.

Soha trónvesztés indokoltabban, jogosultabban kimondva nem volt.

A nemzeti souverainitásnak e jogos cselekvénye áll szemben egy tényleges erőszak állapotával s ha a magyar nemzet ez ellen feltámad, ez nem alattvalók feltámadása lesz királyuk ellen, hanem az elrablott tulajdonnak visszakövetelése a tulajdonos által attól, a ki azt erőszakkal elrabolta.

Az angol nemzetnek pedig emlékezetében kell tartania, hogy az ő helye nemcsak rokonszenvből, nemcsak igazságszeretetből, hanem az adott szó szentségénél fogva is a magyar nemzet oldalánál van.

*

Ezek s ezekhez hasonló fejtegetések, az én »affidavit«-omnak (mely alább közölve lesz) ezernyi ezer példányban szétterjesztése, az 1848. deczember 2-diki ugynevezett »abdicatió«-nak hasonló módon eszközölt szellőztetése (nagyon épületes história!) és általában az egész bankóper idegfeszitő incidensei összeestek a közélet pezsgő felelevenülésével és az országgyülés összehivásával Magyarországon; s minthogy a bankóper alkalmából a magyar ügyek fejtegetése az angol sajtóban állandó rovatot képezett s heteken át minden »angol reggelihez« a kávé mellé feltálaltatott: igen természetes, hogy a folyton táplált érdeklődés a legéberebb figyelemmel fordult a magyar közélet forrongásának jelenségei felé. A kérdés önként adta magát, hogy tulajdonkép mi is az a Magyarország és mi az ugynevezett Austria? S a gondolkozó emberek meg-megmérlegelték az érdeklett felek viszonylagos kilátásait.

És e mérlegezésnél a következő tények tüntek elő:

Tény, hogy az, a mit Austriának neveznek, nem nemzet s hatalma nem is nemzetre, hanem csak egy zagyva hadseregre támaszkodik, melynek kisebb-nagyobb részére nemzeti harcz esetén nem is számithat.

Tény, hogy ez az Austria saját erejével nem birt Magyarországgal s kétszázezernyi orosz segitségre volt szüksége, miszerint a magyar nemzet győzelmes ellentállását meghiusithassa, bár a magyart készületlenül lepte meg, mint álomba merültet a házbetörő, s bár a magyar ellen akkoron még az elszéditett horvátokat, szerbeket, oláhokat, szászokat, tótokat is sikerült fellázitania s a kültámadást polgárháboru iszonyaival complicalnia.

Tény, hogy Austria ereje azóta nemcsak nem gyarapodott, de sőt megfogyott; háboruban legyőzetett; tartományokat veszitett; financziái a legsiralmasabb zavarban vannak; hitele tönkrejutott (czikk czikk után özönlött a közönségre ezen thema hangján: »The Imperial bankrupt«); birodalmának minden tartományában általános az elégületlenség s ennek még a hadseregben is tovább harapódzásával szemben még a vas-fegyelem is tehetetlennek bizonyul, még a nyilt zugolódást is alig-alig birja elhallgattatni, de a szivek forrongásához épen nem fér.

Tény, hogy az erőben megfogyatkozott Austria külinterventióra nem számithat. A nem-interventio elve Európa nemzetközi jogába be lett irva. Ennek érvénye felett őrt áll Francziaország, őrt áll az angol nemzet is, mely el van határozva, meg nem engedni, hogy kormánya, Austria iránti részrehajlásból, a saját maga által felállitott nem-interventio elvét a népszabadság kárára megsértse vagy megsértetni engedje.

Tény, hogy Velencze felszabaditása az olasz kérdés történelmi logicájának elutasithatlan postulatuma, tehát a háboru Austria és Olaszország közt kikerülhetlen; és tény, hogy e háboruban olasz és magyar az érdekközösség által egymás segitségére vannak utalva.

Tény az is, hogy Magyarországon most a nemzetiségek közt jó egyetértés van.

Tehát a »chance«-ok igy állanak: Austria gyengült, Magyarország erősödött. A gyenge Austria külsegitségre nem számithat. Az erősödött magyar az olasz segitsége felől bizonyos. Austria, bár akkor erősebb volt s a letiport olasz az ő lába alatt hevert tehetetlenül, még sem birt magával a mindenkitől elhagyatott magyarral sem, hát most még kevésbbé birhat együtt egyszerre az ifju erőtől pezsgő olaszszal és magyarral.

Tény, hogy Austria a birodalom-egységesités eszméjével, melyért annyi bünt követett el, annyi tenger vért ontott ki s annyi átkot vont magára, — tökéletesen kudarczot vallott; erkölcsileg, politicailag, pénzügyileg a tönk szélére jutott. Ha remegő ügyefogyottsága felől még valami bizonyitékra volt volna szükség, ezt megkaptuk abban, hogy az osztrák császár egy magyar számüzött papirjegyeitől való féltében »in forma pauperis« angol biróhoz folyamodik oltalomért.

És mégis tény, hogy midőn rendszerének bukása által kényszeritve látja magát az alkotmányossági formák mentő horgonyához folyamodni, ezt nem oly szándékkal teszi, hogy »mea culpa«-t mondva s a bünbánat hamuját fejére hintve, Magyarország a történelmi jog alapján törvényes függetlenségébe s önálló alkotmányosságába visszahelyeztessék: hanem teszi azon bevallott szándékkal, hogy a birodalom egységesitése, miután a kényuralom mindenhatósága mellett megbukott, a nemzet beleegyezésével törvényesittessék s csak e feltétel alatt helyezi Magyarországnak kilátásba egy pusztán provincialis alkotmányosság ringy-rongy foszlányait.

És ezzel szemben tény s pedig szivemelő dicsőséges tény, hogy a magyar nemzet minden pártviszályt, minden osztályversengést, minden érdekkülönbséget a közös haza oltárán engesztelő áldozatul nyujtva be Istennek: *egy szivvel-lélekkel törhetlen elhatározásának* vallja, *Magyarország történelmi alkotmányos jogaiból semmi áron egy hajszálnyit sem engedni s az ősök szent hagyományát az utódok számára sértetlen épségben fenntartani.*

A családi ambitiónak meg van a maga fatalis logicája. Austria nem mond le a birodalomegységesités eszméjéről.

A hazafiui kötelességnek, a polgárerénynek, a férfias becsületességnek, az utódok iránti szent tartozásnak is meg van a maga imperativ logicája. A magyar nemzet nem engedhet történelmi alkotmányos jogaiból egy hajszálnyit sem. Nem is fog engedni. A mely nemzetnek olyan multja van, mint a magyarnak; a mely nemzetnek erkölcsi s physicai ereje sem a tengernyi vérvesztés, sem a hosszu rémuralom zsibbasztó nyomása, sem az erőforrások könyörtelen kiszivattyuzása által nem csak nem apadt, de sőt nőtt, gyarapodott, mint a pálmafa a teher alatt; a mely nemzetnél azt látjuk, hogy a legrettenetesebb megpróbáltatások máglyájának lángsirjából ily megifjult, pezsgő életerővel emelkedik fel, mint a mesebeli phoenixről regélik: arról becsületsértés nélkül lehetetlen feltenni, hogy ép a biztató kilátások üditő legében puhuljon el annyira, miszerint a minden hazaárulás legnagyobbikát, az önkéntes jogfeladás honárulását, elkövethesse.

Ez lehetetlen. A mely nemzet függetlensége birtokából egy talpalatnyi tért felad, az egészet feladta. A feladott rész egy hypomochleon, mely támaszpontul szolgál az uralomvágy emeltyüjének, hogy az egészet levegőbe röpitse. Itt hát oly ellentét áll szemben egymással, melyet összeegyeztetni ép ugy nem lehet, mint azt nem, hogy az olaszok magukénak akarják Olaszországot, az osztrák meg ur akar lenni Olaszországban.

Itt csak fegyver dönthet. Az fog dönteni.

A kilátások rendkivülileg biztatók a szabadságra. Austria uralmának napjai meg vannak számlálva.

*

Igy vették számba a tényeket és ily következtetéseket vontak a számbavett tényekből akkoron Angliában. Az események váratlan fordulata nem adott igazat a magyar nemzet határozottságától s csakis attól feltételezett várakozásoknak, reményeknek. Austria még egyszer megmenekült. Még egyszer ismétlődött multjának gyakori szerencséje, hogy midőn már-már veszve volt, mindig akadt valaki, a ki megmenté. Mindig más valaki, soha ő maga. De hogy a magyar nem-

zet legyen az, mely őt megmenti, még pedig függetlenségének önkéntes feladásával menti meg; azon magyar nemzet, mely ép azon időben, melynek szőllejében mezgérelek, a törhetlenség szinét viselő határozottsággal hirdeté a benne bizó világnak, hogy, ha tűrni kell, tűrni fog, de önállásából, függetlenségéből, történelmi jogainak teljes épségéből soha, semmi áron egy hajszálnyit sem fog feladni: ez a feladásos megmentés Austriára nézve olyasvalami, a mi Polycrates, sámosi zsarnok, tengerbe vetett gyűrűjére emlékeztet, mely egy feltálalt hal gyomrában visszakerült.

És hát odáig jutottunk, hogy a simulékony opportunismus önaltató mámora a magyar függetlenséget ábrándnak mondja. Hiszen igaz: a ki magáról lemond, arról isten is lemond. De vannak a magábaszállásnak is perczei, midőn, ha máskor nem, egy-egy álmatlan éj csendében, a lelkiismeret megszólal; s ha ilyenkor a multak emlékezete ama tényekkel számot vet, melyek Magyarország felszabadulása felől oly erős hitet támasztottak: én nem hihetem, hogy lehessen magyar ember, kinek ajkairól egy bánatos sohajt nem rebbentene el annak érzete, hogy mi, a magyar függetlenség szerény tehetségü, de hű munkásai, a világ közvéleménye által osztott aspiratióinkkal nem ábrándokban éltünk, s hogy azoknak megvalósulása nem valamely kérlelhetlen fatumon tört meg, hanem csakis a magyar nemzet kitartási hiányán mult.

Különben a polycratesi szerencse sem volt örök. »Mit des Geschickes Mächten ist kein ewiger Bund zu flechten.« De ez a pályatér nem az én öreg csontjaimnak való; és nem is ide tartozik. Én csak a multak ismeretéhez szolgáltatok adatokat.

IV.

A per lefolyása.

Az osztrák császár már fentebb közlött keresetlevele 1861. február 27-én lett a chancery biróságnak benyujtva.

A panaszló egyoldalu előadására s Apponyi Rudolf gróf affidavitjára Sir John Stuart alcancellár mindjárt ugyanazon napon végzést hozott, mely által a felperes kérelmezése 2-ik pontjának értelmében nyomdászaim a jegyek nyomtatásától s a nyomtató-tábláknak és nyomtatványoknak kezeikből akár nekem, akárki másnak kiadásától eltiltattak, a per lefolyásáig, vagy mig a biróság másképp nem rendelkezik.

E nyakra-főre rögtönzött tilalom (injunction) által kellemetlen kényszer-helyzetbe jutottam. Mert az, hogy szegény számüzött létemre felvehetem-e a keztyüt, attól függött, vajjon ki tudom-e a pénzt teremteni az iszonyatos költségek fedezésére. A bevett eljárási szabályok szerint pedig a dolog akként állott, hogy ha nyolcz nap alatt a keztyüt forma szerint fel nem veszem s a tilalom feloldását nem követelem: a hozott végzésbe megnyugvónak tekintetem, az ideiglenes tilalom végleges erőre emeltetik s a felperes kérelme 1. és 3. pontjának itéletileg elég tétetik.

Tehát a pénzről kellett a legnagyobb sietséggel gondoskodnom.

Időközben tanácsosnak látszott a közfigyelmet magára a peres eljárásra felkölteni. Ezt Toulmin-Smith barátom vállalta magára s e végett saját neve alatt lord John Russell külügyminiszterhez intézett

nyilt levél alakjában egy röpiratot irt ily czim alatt:

KI AZ A MAGYAR KIRÁLY,
A KI MOST FOLYAMODÓ
AZ ANGOL CHANCERY-BIRÓSÁG ELŐTT.*)

Csonkává válnék közlésem, ha e munkával, mely azon időben nagy figyelmet keltett, a magyar olvasóközönséget kivonatilag meg nem ismertetném, a mint következik:

*

Hogy miért intézi nyilt levelét épen a külügyminiszterhez? — azt szerző azzal indokolja, hogy midőn egy idegen császár angol biróság elé járul, az angol törvények avatkozását kérve olyaski ellenében, a kit nehány év előtt azon nemzet kormányzójává választott az országgyülés, mely nemzetnek a kérelmező császár most magát királyának mondja (mely ünnepélyes országgyülési határozat mai napig sincs azon hatóság által visszavonva, mely egyedül bir törvényes hatalommal azt visszavonni): az ügy tisztán és határozottan politikai ügy, még pedig olyan, mely a legdrágább emberi és nemzeti jogokat érinti. Nem lehet megengedni, hogy a törvényszéki formákhoz folyamodás vékony álczája elfedje az emberek szeme elől a valódi czélt, mely e per által eléretni szándékoltatik, s a valódi kérdéseket, melyek koczkán forognak.

Szabatosan kivánván eljárni szerző, emlékezetbe hozza a folyamodó császár keresetlevelének, mint szintén Apponyi osztrák követ affidavitjának tartalmát, minthogy ez az egyedüli gyám-ok, mely a kereset támogatására felhozatott. Szerző különösen figyelmezteti lord Johnt, hogy Ferencz József osztrák császár magát magyar királynak nevezi, ezen minőség-

---

*) A munka czime angolul a következő: »Wo is the king of Hungary, that is now a Suitor in the English court of Chancery? — A letter to the right-hon. Lord J. Russell M. P. Her Majesty's principal Secretary of State for foreign affairs by Toulmin Smith of Lincoln's Inn, Esquire, Barrister at Law.«

ben s nem mint osztrák császár folyamodik angol birósághoz oltalomért, oly kiváltságok állitólagos megsértése ellen, melyekkel mint magyar király s nem mint osztrák császár, magát koronájának jogánál fogva kizárólagosan felruházottnak állitja.

Ilyen levén a kérelem s a kérelmező, joggal szemére vethetni Apponyi Rudolf urnak, hogy affidavitjának kiállitásával hivatlan tolakodást követett el. Maga mondja, hogy ő az osztrák császár követje, de itt a felperes az állitólagos magyar király: hát az osztrák császár követjének e perben nincs álláshelye.

Azonban e hivatlan affidavitból megtanultuk, hogy Apponyi ur február 3-án szólitotta fel lord John Russellt a jegygyártás megakadályozására s csak 23-án kapott választ, mely tudtára adta, hogy az angol kormány semmit sem tehet, minek folytán Apponyi csak február 26-án és nem előbb kapta meg Bécsből az utasitást, melynélfogva a keresetlevelet február 27-én beadatta.

A parlamentnek és a közönségnek jogában áll megkivánni, hogy a külügyér napról-napra beszámoljon e husz napról; hogy részletesen előadja, minő kisérletek tétettek az osztrák követ kivánságának teljesitése felé, s közte és a külügyi hivatal közt minő érintkezések jöttek közbe, akár szóval, akár irásban, mig végre 20 napi kisérletek után kénytelenek voltak bevallani, hogy minden kémlések, kutatások stb. daczára sem voltak képesek valami ürügyre szert tenni, melynek alapján az osztrák követ kivánságát teljesithetnék.

Egy dolog mindenesetre tisztán áll: az, hogy Austria császárja jobban van szolgálva, mint Anglia királynéja. Mert lord Johnnak 20 napra volt szüksége, hogy választ adjon egy oly kérdésre, melynél a kötelesség annyira tisztán állott, hogy a válasz megadására egyetlen egy óra is elég volt volna; az osztrák követ ellenben február 26-án és nem előbb kap utasitást a per megindittatására s ő már február 27-én nemcsak meginditja a pert, hanem már tilalmi végzést is eszközöl ki a biróságtól a panaszlottak nagy kárára s az emberi szabadság és nemzeti jog nagy sérelmével, a nélkül, hogy a panaszlottak még csak szóhoz is jutottak vagy juthattak volna.

E tilalmi végzés oly mondhatlanul fontos kérdésekbe vág, hogy ha e nyakra-főre rögtönzött itélet helyes, ugy Victoria királynő fejéről le kell esni a koronának; mindent, a mit a parlament száznyolczvan év óta végzett, ki kell törölni; az angol nemzetnek II. Jakab örökösei után kell a világon szétnézni, azt trónra ültetni s neki fejet hajtani, meghunyászkodva, alázatosan.

Hanem szerző magára vállalja, bebizonyitani, hogy nemcsak Ferencz József császár keresetlevelében még csak semmi »prima facie« szin sincs, mely a hozott itéletet indokolhatná, de sőt keresetlevelében s az azt egyedül támogató affidavitban oly fonákságok hozatnak fel tényekül s oly állitások foglaltatnak, hogy azokat összevetve a jogelvekkel, melyeket minden angol birónak szem e lőtt kell tartania Stuart alcancellárnak elengedhetlen kötelessége volt volna, a folyamodó császárt egyszerüen elutasitani a törvényszék elől s keresetlevelét elvetni.

Akárki legyen az, a ki egy angol birósághoz folyamodik, három dolgot kell panaszlevelében kimutatnia: 1-ször, hogy joga van panaszt emelni; 2-szor, hogy panaszának támogatására alapos bizonyitványnyal (true evidence) bir; 3-szor, hogy a mit sérelemnek panaszol, az valódi sérelem.

A jelen esetben fennforgó legfontosabb kérdések az első pontra tartoznak; a két utóbbira nézve tehát csak futólag teszen szerző megjegyzéseket.

Panaszló császár azt állitja, hogy a »kérdéses jegyeknek Magyarországba bevitele ott álforgalmat fog teremteni s nagy kárt okozand ő császári felsége államának és alattvalóinak.«

E szavak nem kevesebbet foglalnak magukban, mint annak beismerését, miként a kérdéses jegyek, melyeknek egyedüli igényük a hitelre s elfogadásra abból áll, hogy Kossuth néválairásával vannak ellátva, kilátással birnak arra, hogy a magyar nép által pénz gyanánt fognak elfogadtatni.

No, ez olyan bevallás, hogy a panaszló császár alig volt volna képes saját elitéltetését (his own condamnation) erősebben kifejezni.

A mi azt »az államnak és alattvalóknak okozandó kárt« illeti, szerző megemliti, hogy a panaszló tiz év előtt jogta-

lan erőszakkal nagymennyiségü oly jegyeket koboztatott el, melyek teljes törvényes felhatalmazással voltak forgalomban Magyarországon s érettük semmi kárpótlást nem adott, ámbár az ezüstöt is eltulajdonitotta (stole and appropriated the silver), melyet Kossuth azon jegyek érczalapjául a pesti kereskedelmi bankba letéteményezett. Hát bizony annak, a ki ezt a rettenetes kárositást elkövette, nem illik szájába, kárositással gyanusitani oly jegyek forgalmát, melyek iránt (mint maga bevallja) a magyar nép bizalommal viseltethetik. Lord John Russell maga irta meg október 27-diki hires sürgönyében, miként »az angol kormány azt tartja, hogy a nép legjobb birája saját ügyeinek«.

A panaszló császár azon állitásra alapitja keresetét, hogy a »magyar király«-nak koronája jogánál fogva kirekesztőleges szabadalma van Magyarországon pénzfizetésül szolgáló jegyeket kibocsátani vagy kibocsátásukat engedélyezni, és Magyarország királyi czimerének oklevelekre illesztését megengedni.

Arról majd alább fog a szerző szólani, hogy ha e kizárólagos szabadalmakkal csak a magyar király bir, hát Ferencz József császár ipso facto nem bir. E helyen csak annak megjegyzésére szoritkozik, hogy panaszlónak ezen állitásai olyanok, hogy az egész kereset elvetését kellett volna maguk után vonniok. Mert a birónak elengedhetlen kötelessége volt volna tekintetbe venni: 1-ször, hogy a két állitás egyike sem lehet igaz; 2-szor, hogy ha igaz volna is, angol biróságnak sem joga, sem hatalma, idegen törvényt érvényesiteni; az angol igazságszolgáltatásnak sarkalatos alapelve, hogy angol biró csak oly panaszról vehet tudomást, melynél a bepanaszlott cselekvény sérelmes az angol törvények szerint.

Köztudomásu tény, hogy semmi felsőbb angol biróság nem vehet tudomást czimerek használata felől. Apponyi grófnak a czimermesterhez (Garter King at arms) kellett volna czimeres panaszával fordulnia. Utat tévesztett, midőn a lord-cancellárhoz ment. Lehet, azért tette, mert hirét vette, hogy a lordcancellár egy »kereskedelmi jelvény-törvény«-t (Trade Marks Bill) hozott javaslatba, s Apponyi gróf ur azon véleményben lévén, hogy az, a kit ő »magyar király«-nak nevez, szerető jobbágyaival mint portékával bánhatik, azt

gondolta, hogy az a »Trade Marks Bill« a jelen esetre alkalmazható. Hanem az ily ábrándozások nem járják Angliában.

Gróf Apponyi Rudolf ur azt mondja affidavit-jában, hogy jártas a magyar nyelvben. Szép tőle. Hanem kár, hogy kissé nem jártasabb a magyar törvényekben, mint a minőnek magát affidavitjával bemutatja. Megérdemlik azok a törvények a tanulmányozást még idegentől is, különösen angol embertől, minthogy a magyar jog nagy, általános elveiben meglepőleg hasonlit az angolhoz. Szerző tanulmányozta, tehát egy kis leczkét ad a magyar törvényből a magyar Apponyinak.

Figyelmezteti a magyar Apponyit, hogy csak az lehet magyar király, a ki királylyá törvényesen meg lett koronázva. Kár volt ezt meg nem tanulnia, mielőtt esküt tett reá, hogy Ferencz József magyar király.

Elmondja, hogy minden magyar nemes tagja a magyar koronának s csak a »törvényesen koronázott királynak« lehet alárendelve.

Elmondja, hogy Magyarország királyi czimere nem királyi czimer, hanem a nemzet jelvénye. Felemliti Mátyás királynak IV. Sixtus pápa idejében a bibornokok collegiumához irott azon szavait, hogy a »m a g y a r n e m z e t inkább meghármasitja azt a kettős keresztet, mely o r s z á g á n a k czimere, mintsem megengedje, stb.« E szerint i g a z i király létére is elismervén, hogy az a czimer nem királyi s nem a királyé, hanem az országé: ha magyar ember azt használja, azzal csak nemzetiségét jelvényezi; tehát használni szintugy joga van, mint a miként minden angol embernek joga van felhuzni az egyesült királyság lobogóját (Union Jack).*)

A mi pedig a magyar királynak (mikor magyar király van) azon állitólagos praerogativáját illeti, hogy csak neki

*) J a c k (tulajdonkép annyi, mint Jankó) tengerészek nyelvén azt a lobogót jelenti, mely nem árboczra, hanem a hajó hátuljából kinyuló rudra tüzetik. U n i o n-nak pedig Angliában a lobogó azon darabja neveztetik, melyen szent György (Anglia), szent András (Skóczia) és szent Patrik (Irland) keresztjeivel a három királyság egyesülése van jelvényezve. Amerikában »Union« azon négyszög fenn a zászló balszögletében, melyben kék alapon az államok egyesülése azok számának megfelelő csillagok által van jelvényezve.

van joga papirpénzt kibocsátani, az merőben tarthatatlan állitás. Ilyen igényt csak a »pénzverési előjog« alapján lehetne felállitani; de angol biróságnak e kérdésnél az angol törvényt s az elismert nemzetközi törvényeket kell szem előtt tartani, a magyar törvény ezekkel tökéletesen megegyez.

Szerző lord Coke »institutió«-ira hivatkozva, kimutatja, hogy Angliában a korona pénzkibocsátási előjoga csakis érczpénzre (coin) terjed ki s hogy ez az érczpénz csakis aranyra és ezüstre van szoritva. Az angol uralkodó sem nem verethet, sem ki nem bocsáthat mást, mint arany- és ezüstpénzt, a parlament megegyezése nélkül.

Nemzetközi jog tekintetében szerző hivatkozik Vattelre, ki szintugy kirekesztőleg a pénzverést (coining) számitja a felségi előjogok közé.

A mit papirpénznek szokás nevezni, az nem pénz, az csak fizetési igérvény, csak hitellevél.

Magyarország törvényei tökéletes összhangzásban vannak az angol s a nemzetközi törvényekkel. Magyarország királyai sohasem birtak arra hatalommal, hogy, az országgyülés határozata nélkül, a nemzet nevében fizetési igéreteket bocsáthassanak ki. Ehhez oly felhatalmazás kell, minőt a magyar országgyülés Kossuthnak s csakis neki adott, másnak soha senkinek.

És ezzel a szerző átmegyen a leglényegesebb első pontra.

Folyamodó magát magyar királynak állitja, mint ilyen járul a biróság elé, ezen minőségre alapitja panaszát.

Minden angol biróságnak kötelessége birói tekintetbe venni a történelem köztudomásu tényeit. Már pedig köztudomásu történelmi tény, hogy ez az osztrák császár nem magyar király, hanem a törvény szemében merő bitorló Magyarországon.

Ha az osztrák császár perét mint osztrák császár inditotta volna meg, a ki Magyarországot tizenkét év óta erőszakkal sarka alatt tartja s tényleg az uralkodó hatalomnak birtokában van: kérdés tárgya lehetett volna, vajjon diplomatiai tekintetben minő elismerés lehetne megadható e tényleges állásnak. De ettől a »chance«-tól panaszló saját tettével megfosztotta magát, mert nem mint bitorló bár, de mégis de facto birtokló, hanem egyenesen mint »magyar

király« lép fel az angol biróság előtt, magyar királylyá pedig magamagát semmi erőszakkal senki sem teheti; e szónak: »király«, Magyarországra nézve a törvény által szabatosan körülirt feltételei vannak, melyek nélkül lehet hatalmat bitorolni, de »magyar király« czimmel birni nem lehet, miként ezt II. József császár példája kézzelfoghatólag bizonyitja.

Ha egy Stuart azon czimen lépne fel a chancery előtt, hogy ő angol király — mondjuk III. Jakab — s mint ilyen, bizonyos jogokat követelve, Gladstone urat *) bizonyos kincstári jegyek (Exchequer Bills) nyomtatásától eltiltani kérné: megadná-e Sir John Stuart alcancellár a zárlat alá vételt a per lejártáig, bármennyi rokonszenvvel viseltetnék is a nevét viselő panaszló iránt? — Bizonyosan nem, hanem minden vitatás nélkül egyszerüen elutasitaná a hazug minőségben inditott keresetet. Panaszló Ferencz József tökéletesen ebben az esetben van s neki az alcancellár mégis megadta a hamis minőségben kért tilalmi itéletet.

Magyarország történelme része Európa történelmének; annak köztudomásu tényeit angol birónak nem szabad ignorálni.

Itt szerző a magyar alaptörvények szószerinti idézésével szakavatottan belebocsátkozik a magyar királyiság értelmezésébe a magyar törvény szerint.

Kimutatja, hogy a magyar királyi szék iránti rendelkezés a nemzet »inhaerens« joga.

Hogy ez inhaerens jogánál fogva engedélyezett a Habsburg-háznak igényt a magyar királyi székre, de engedélyezett szoros értelmezésü kötés (act of settlement) utján s határozott feltételek alatt, ép ugy, mint Angliában van.

Hogy e kötés által ki lett ugyan szabva az örökösödés sora-rendje, nehogy halál esetén czivódások támadjanak; de királyi létjoga magánál a közvetlen törvényes örökösnél is csak »virtualis«, csak »inchoativus«, mely »actualis«-sá, valósággá csak koronázás által válhatik s a koronázásnak hat hónap alatt kell megtörténni a volt király ***halála után*** s a koronázási hitlevél kiadása és eskü szentsége által kell megelőztetni, melyekkel a nemzetnek, mint szabad, függ-

*) Gladstone akkor pénzügyér (Chancellor of the Exchequer) volt.

getlen államnak jogai és szabadságai elismertetnek, megerősittetnek s biztosittatnak.

Itt megemliti szerző, hogy lord Palmerston bámulatos diplomatiai baklövést is követett el s becsületére épen nem váló tudatlanságot is árult el, mikor Magyarország követjét, a jeles történetiró Szalay Lászlót, az osztrák követhez utasitotta.

Aztán átmegyen szerző V. Ferdinánd királyra. Elmondja, hogy ez jóindulatu ember volt, hanem a cselszövők által könnyen félrehagyta magát vezettetni. Igy történt, hogy sok törvénytelen dolognak, többek közt az 1848-ki október 3-ki rendeletnek aláirására reábiratott. De mikor környezete még tovább akarta vinni: feltámadt lelkiismeretében királyi esküjének emlékezete. »Esküm! esküm!« — kiáltott fel. Hogy egy császári királyi Habsburg lelkiismeretének az eskü szentsége gondot okozhat, ez annyira nevetséges dolognak látszott, miszerint környezete teljességgel nem habozott világgá hirdetni, hogy Ferdinánd »i d i o t a.« Lemondani kényszeritették s helyébe o s z t r á k c s á s z á r r á, de csakis azzá, Ferencz József főherczeget tették, biztosak levén, hogy a fiatal főherczeg neveléséről sokkal jobban volt gondoskodva, mintsem hogy eskü felőli scrupulusok veszélye foroghatna fenn. Tudva van, hogy ezen tisztességes transactiót Zsófia főherczegnő, Windischgrätz, Schwarzenberg herczegek és Jellasich bán főzték ki.

Igen, de Ferencz József nem közvetlen örököse V. Ferdinándnak; és Ferdinánd még él, és lemondása még csak nem is közöltetett a magyar országgyüléssel; ez azt nemcsak el nem fogadta, de sőt határozottan tiltakozott ellene; Ferencz Józsefet sohasem ismerte el magyar királynak; s ez sem királyi hitlevelet nem adott ki, sem meg nem koronáztatott, ezek nélkül pedig magyar király nem létezhetik s a magyar királyi czimet senki sem bitorolhatja. Midőn tehát Ferencz József osztrák császár magyar királyi minőségben folyamodik angol birósághoz igazságszolgáltatásért, az igazság, melyet fejére tartozik a biró olvasni, az, hogy: »nem vagy az, a minek magadat mondod, nincs kereseted.«

Igy áll a dolog a magyar törvény szerint. Ha már most az vettetnék ellen, hogy angol biró nem a magyar, hanem az

angol törvény szerint tartozik itélni: a felelet az, hogy panaszló Ferencz József császár az ő praetendált magyar királyi minőségével, az angol törvény szerint, ha lehetne, még gonoszabbul áll. Angol biróságnak, ép az angol törvényeknél fogva, lehetetlen őt magyar királynak tekinteni.

És itt szerző az angol alkotmányos jognak oly tanulságos fejtegetésébe bocsátkozik, mely akárhol a világon minden alkotmányos érzetü ember figyelmét megérdemli.

Anglia törvénye — irja szerző — határozottan honárulásnak (high treason) mondja azt, ha »valaki csak állitani merné is, hogy a korona leszármazása és határolása (descent and limitation of the Crown) nem egészen és kirekesztőleg a parlamenttől függ.«

Kétszer fordult elő eset Anglia ujkori történelmében, midőn e törvénynek még szabatosabb kimagyarázását a körülmények megkivánták.

Az angol királyi szék mostani birtoklása egészen e törvénymagyarázaton nyugszik. 1688—9. január 28-án történt, hogy a képviselők háza (House of Commons) határozatilag kimondotta, hogy II. Jakab lemondott az uralkodásról s hogy a trónus ez által megüresedett. E határozat a lordok házának fülsértőnek látszott s felkérte az alsóházat, tegye a »lemondott« (abdicated) helyett azt, hogy »elhagyta« (deserted); s hagyja ki azt, hogy »a trónus megüresedett.« Erre vegyes tanácskosás tartatott a két ház által. Az ott kifejtett indokok s állapodások egészen a jelen esetre illenek. Ott ugyan nem forgott fenn királyi lemondás, de ép azért a példa még erősebb, mert határozottan kimondatott és mind a két ház által törvénybe is iktattatott, hogy »ha az uralkodó megsérti az ország alkotmányát, ez egyértelmü a lemondással s a trón megüresedésével s az igy megüresedett trónt többé a trónörökös sem töltheti be.« Szerző csak nehány nyilatkozatot idéz, de megjegyzi, hogy lapot lap után, ivet iv után idézhetne.

Mr. Somers ekként nyilatkozott: »Minthogy a király arra törekedett, hogy az alkotmányt felforgassa; minthogy a király s a nép közt kötött szerződést megtörte; minthogy az alaptörvényeket megsértette s minthogy az országból eltá-

vozott: e tettei által megszünt király lenni az alkotmány értelmében. Minthogy kinyilatkoztatta, miszerint kényuri hatalommal (despotic power) szándékozik uralkodni, mely hatalmat nem ismer az angol alkotmány s mely ellenkezik az alkotmánynyal: megszünt azon király lenni, kit a törvény elismer; megszünt oly király lenni, kinek angol ember alattvalói hüséggel tartozik. Az uralgásnak (dominion) egy más nemét állitotta fel, a mi minden tekintetben egyértelmü a lemondással, egyenesen ugy, mintha világos szavakkal mondott volna le.«

Sir George Treby: »Minthogy a király megsértette az alkotmányt, mely nemcsak a nép engedelmességére, hanem a király kötelességeire nézve is szabály, azért mondjuk mi, hogy abdicalta, renuncialta az országlást. Minden más törvénysértésért a polgárok orvoslást találhatnak a biróságoknál vagy a parlamentben; de midőn magára az alkotmány lényegére intéztetik támadás: nem mi vagyunk azok, a kik magunkat a természeti állapotba visszahelyeztük, hanem azok, akik megállapitott törvényes kormányzati rendszerünket zavarba hozták s felforgatták.«

Serjeant Maynard (a hires jogtudós): »Törvényünk szerint örökletes monarchiánk van. Megengedem. De ámbár rendes körülmények között az örökösre kellene átmennie: van nekünk egy törvényelvünk, mely oly erős, mint akármely más s ez utját vágja az örökösödésnek. Az elv ez: »nemo est haeres viventis.« Jakab király tettei által abdicalt, de él, s élő ember örökösének magát senki sem állithatja fel.«

Ezzel egészen összhangzik a magyar törvény azon nyilatkozata, mely csak »elhunyt királynak« (defuncti regis) örökösét ismeri.

No már emlékezzünk vissza, mit tett V. Ferdinánd magyar király 1848. október 3-án; minő proclamatioval foglalta el Ferencz József a császári hatalmat 1848. deczember 2-kán; mit mivelt ezután Magyarországon s Magyarországgal; miként törlötte ki az önálló országot az államok sorából s lesülyesztette osztrák birodalmi tartománynyá: még az 1860. októberi diplomát is ezen alapon adta ki, sőt még az e perrel összeeső 1861-iki országgyülést is ugyanazon alapon

hivta össze. S a ki elfogulatlanul von hasonlatot a szerző által idézett eset s Magyarország állapota között: lehetetlen igazat nem adnia szerző azon következtetésének, hogy mindaz, a mit II. Jakab valaha vétkezett, csekélység ahhoz képest, a mi Magyarországon elkövettetett, s hogy szerző alaposan állithatta, miként a törvénynyé emelt fentebbi jogelveknél fogva, melyeken Victoria királynő uralkodása nyugszik, ép az angol törvény szólott az ellen, hogy peremben angol biró a felperest magyar királynak elismerje.

A másik eset, melyre szerző az angol történelemből hivatkozik, az, midőn III. György angol király az uralkodásra képtelen lett. *) Ekkor a walesi herczeg oktalan barátjai azzal álltak elő, hogy neki, mint trónörökösnek, joga van a királyi hatalom gyakorlását átvenni. Hosszu vita keletkezett a parlamentben. Pitt ekként nyilatkozott: »Azt állitani, hogy a walesi herczegnek vagy akárki másnak ily joga van függetlenül a parlament mindkét házának határozatától: alig kevesebb, mint az ország alkotmánya ellen elkövetett felségsértés. Valóságos felforgatása az alkotmány alapelveinek, azt állitani, hogy a walesi herczegnek, akármi körülmények közt is, joga lehet a királyi székre helyezkedni atyjának életében. E kérdésnél az alkotmány alapelvei, szabadságaink biztonsága és az állam épsége vannak koczkán. Első kötelességünk elhatározni, vajjon kivéve a király halálának esetét, lehet-e a walesi herczegnek akármi körülmények közt is joga a királyi hatalom gyakorlatát igénybevenni?« — És a kérdés kimeritő megvitatása után a parlament mindkét háza határozatba tette, hogy »a parlament két házának, mint a nemzet képviselőjének, áll jogában is, kötelességében is a királyi hatóság személyes gyakorlása hiányának kipótolásáról intézkedni.«

London városa és az országnak minden tekintélyesebb városai köszönetet szavaztak Pittnek a nemzet ezen fontos alkotmányos jogának hatályos megvédéseért.

---

*) Ugy hallottam Angliában — nem tudom igaz-e? — hogy III. Györgyön azon perczben tört ki a téboly, midőn a parlamentet megnyitó trónbeszédet a lordok házában felolvasni kezdte, Kezdte pedig imigy: »Mylordok és — felemelt farku szalonkák!«

Ezen példa szembetünöleg reáillik V. Ferdinánd magyar király esetére. S a magyar törvény tökéletesen összevág az angol törvénynyel; sőt ennél még erősebb, mert Magyarországon törvénynyel minden időre meg van határozva, minek kell akkor történni, midőn a király az uralkodásra tehetetlenné válik. Ferdinánd királynak nem volt hatalma az uralkodást az országgyülés beleegyezése nélkül másra átruházni. Még a közvetlen koronaörökösre sem; annálkevésbé Ferencz József főherczegre, a ki nem volt közvetlen örökös. Az pedig, hogy ennek atyja, Ferencz Károly, disponálgasson fia javára a koronáról, melynek még maga sem volt soha birtokában, már épen nevetséges képtelenség volna, ha oly botrányos hatalmaskodás nem volna.

Ha valaha megtörténik — ha megtörténnék! — hogy a magyar nemzet a tizenkét évi bitorlás és bünök emlékezetét eltörölve, Szent István koronáját Ferencz József fejére felteszi s miután az országgyüléssel koronázási diplomája iránt megalkudott s annak kiadásával Magyarország állami függetlenségét s jogait és szabadságait megerősitette s megtartásukra esküt tőn, a magyar nemzet őt királyának elfogadja: akkor igenis felléphet angol törvényszék előtt mint magyar király; de mig ez meg nem történik: n e m!

Szerző igérkezett bebizonyitani, hogy Ferencz József császárnak magyar királyi minőségben sem Magyarország, sem Anglia törvényei szerint nincs és nem is lehet állóhelye semmi angol törvényszék előtt, tehát különben is semmi tekintetben nem igazolt, nem is igazolható keresete magában összerogyik.

Ez igéretét szerző, az előadottak szerint, beváltotta s hatalmas dolgozatát ekként rekesztette be:

»Az osztrák császár egy angol törvényszék által akarja kimondatni, hogy a bitorlás, még pedig kikölcsönzött szuronyokra alapitott bitorlás, felüláll az alkotmányos jogon, a nemzetek öröklött szabadságán, az eskükkel erősitett törvényeknek szentségén; azt akarja, hogy angol törvényszékek amannak s nem ezeknek hajtsanak fejet s amannak szegődjenek készséges eszközeivé Anglia határai között.«

»Igy prostituáltassanak-e Anglia törvényszékei? igy hurczoltassék-e sárba Anglia becsülete a figyelő világ előtt a hitszegő habsburg-lotharingiai ház kedveért?«

»Mylord! Ön azt vallotta, hogy rokonszenvez Olaszországgal, azon országgal, mely nemzedékek korszakain át lábbal engedte magát tiportatni, végre felkelt, idegen segitséggel és elnyomói ellen fordult és megmutatta, hogy méltó a szabadságra. De Magyarország olyan ország, melynek saját fiai saját erejükkel századokon át fenn tudták szabad intézvényeiket tartani, ámbár a legbonyolultabb, legveszélyesebb nehézségekkel kellett küzdeniök. És a jelen perczben is Magyarország azt a csodálatraméltó látványt nyujtja a világnak, hogy önbizalma és szilárdsága által kényszeritette azt, a ki tizenkét éven át bitorló volt, hozzá folyamodni, hogy fogadja el »király«-nak. Hajthatatlan és méltóságteljes ragaszkodásával alkotmányához s törvényeihez, a magyar nemzet a legrettenetesebb megpróbáltatások közt bebizonyitotta, hogy méltó a szabadságra, melyet őseitől öröklött, s hogy mindannak ellenében, a mit az elnyomás és álnokság tehet, meg tudja tartani, a mi az övé.

»Rokonszenvezzen Anglia Olaszországgal, de ne fajuljon el e rokonszenv képmutatássá az által, hogy az angol kormány egy nyomorult s elavult diplomatia nyomdokain járva, eszközül kölcsönzi magát Austriának, midőn ez egy nemzet szabadságát eltiporni s legjobbjainak szabad működését beállitani törekszik, mely nemzet és férfiak oly méltók minden alkotmányos szabadságbarát csodálatára s támogatására, mint valaha nemzet vagy férfiak lehettek, kik függetlenségért és szabadságért küzdöttek.

»Mylord! vagyok lordságod

»engedelmes szolgája

»Toulmin Smith.«

Highgate, Middlessex. Márczius 5. 1861.

*

E röpiratot háromezer példányban nyomattam ki s minden parlamenti tagnak és Nagy-Britannia széltébenhosszában minden hirlapszerkesztőnek megküldöttem, kik azt bőven fel is használták s ügyemnek kedvező fejtegetésekkel kisérték. A lapok legnagyobb része e röpiratban felhozott érvelést egyenesen eldöntőnek (con-

clusive) nyilatkoztatta s még azok is, melyek, kormánylapok lévén, rokonszenvük kitüntetésében tartózkodásra vélték magukat hivatottaknak, annyit mindenesetre elismertek, miként nagyon különös dolog ugyan látni, hogy egy idegen »potentát« az angol chancerybe megyen (melyet Bentham »a méltányosság áruboltjának«, »Equity Shop« nevezett) a végett, hogy ott magának királyi czimet vásároljon, de miután ez a vásárlási kisérlet megtétetett, két dolog közül egynek kell történni: vagy annak, hogy a biró magát illetéktelennek jelenti ki s kimondja, hogy ez a portéka az ő boltjában nem árultatik; vagy annak, hogy belemegyen a dolog érdemébe s vizsgálat alá veszi, vajjon a vevő potentát csakugyan az a személy-e, a kinek magát állitja. Ez alul nem lehet kibúni. S ha erre kerül a sor, Ferencz József császár csakugyan rút helyzetbe jut, miután épen csak most kérte fel a magyar országgyülést, hogy koronázza meg őt magyar királylyá, tehát maga is bevallotta, hogy eddig még nem magyar király.

A röpiratot Horn Ede — kérésemre — francziára forditotta s azt affidavitjaimmal s többi okmányaimmal egybefüzve, külön kiadásban ezernyi példányokban terjesztettük a continensen. Szarvady a német lapokban (legterjedtebben a »Berliner Volkszeitung«-ban), Jósika és Ludvigh azon lapokban, melyekkel összeköttetésben állottak, ismertették. Jósika néhány példányt Magyarországba is bejuttatott, Ludvigh pedig egy külön röpirattal, melynek czime: »François-Joseph peut-il être couronné roi de Hongrie?« (mint a vadászok mondani szokták) r e á d u p l á z o t t.

*

E közben biztositva levén a perlekedési költségek fedezhetése felől, elhatároztam, hogy az elémbe vetett keztyüt felveszem.

Két ut állott előttem. Vagy azt mondani: feltéve, de meg nem engedve, hogy a keresetlevélben felhozott minden tény igaz, — angol polgári biróság, az angol törvény szerint, nem bir illetőséggel az ügybe avatkozni. Az angol chancery nincs hivatva, egy idegen uralkodó állitólagos előjogainak gyámnokává lenni. Ha fél az osztrák császár a Kossuth-jegyektől, ne ereszsze be birodalmába; ő lássa, miként állja utjukat. A védekezés ezen nemét angol törvénykezési nyelven »demurrer«-nek nevezik.

A másik ut: a széles alkotmányjogi alap, melyről (az illetékesség kérdését sem mellőzve) a felperes állitása — elkezdve magyar királyi minőségén — tagadásba vétetik s megczáfoltatik.

Én ezt az utat választottam, bár hatszorta költségesebb volt az elsőnél; mert meg voltam győződve, hogy ha politikai sugallatok erőt vennének is a biróság igazságérzetén, hasznos szolgálatot teszek hazámnak, ha alkotmányos jogait kétségbevonhatlan bizonyitványokkal világosságba helyezem s e jogok iránt épen akkor keltek Európaszerte figyelmet, midőn a bécsi udvar kisérletet tett, Magyarországgal az októberi diploma birodalomegységesitési merényletét országgyülésileg elfogadtatni.

Ebben állapodván meg, első teendőm volt a felperes császár keresetlevele s gróf Apponyi Rudolf affidavitjának ellenében egy ellennyilatkozattal állást foglalni. Ez az itt következő okmány benyujtásával történt meg, melyet Toulmin Smith volt szives az angol eljárás sajátosságának megfelelő formába önteni:

V.

Kossuth Lajos hites nyilatkozata.

(Affidavit.)

Én, Kossuth Lajos (kinek jelenlegi lakásom Bedford place, Russell Square, Middlesex megyében) esküt teszek és mondom:

1. Én született magyar nemes vagyok, zemplénmegyei eredetü Magyarországon. Midőn V. Ferdinánd, Magyarország legutóbbi királya, megszünt Magyarország királya lenni s ez által a királyi szék megüresedett: én Magyarország törvényesen összehivott s kellőleg megalkotott nemzetgyülésének mindkét háza által 1849. ápril 14-én Magyarország kormányzóelnökévé neveztettem ki, addig, mig az országgyülés az ország kormánya felől véglegesen határozandott, s mint kormányzóelnök, ápril 19-én a debreczeni református nagy templomban, az országgyülés rendelete szerint s annak jelenlétében, esküt tettem, hogy hiv és igaz leszek az országgyülés által reám ruházott hatósághoz és teendőkhöz (authority and functions). A mondott megbizatás és kinevezés s az általa reám ruházott hatóság és teendők azóta soha vissza nem hivattak, sem országgyülésileg semmi más kinevezés nem történt, sem a mióta V. Ferdinánd magyar király lenni megszünt, más személy a magyar királyi székre meg nem hivatott, sem magyar királyul el nem fogadtatott vagy koronáztatott Magyarország képviselői és főrendei által, kik egyedül vannak az ország alaptörvényei által e cselekvényekre hatalommal felruházva.

2. Az, a ki e perben mint felperes lép fel: nem magyar király, sohasem is volt magyar király, sem jogilag, sem tényleg. Nem magyar király jogilag (de jure), mert az örökösödés a magyar királyi székre Magyarország alaptörvényei által szorosan szabályozva van (is matter of strict settlement) s igény azon örökösödésre csak a volt király halála után nyilhatik. Ámde az utolsó király, V. Ferdinánd, még él. Azonkivül az 1723-iki országgyülés II. törvényczikke szerint, mely által Magyarország karai és rendei a mostani habsburg-lotharingiai háznak törvényes örökösödést adtak az ott megállapitott rendben és az ott kikötött feltételek alatt, az örökösödési jog az

utolsó királynak csak legközelebbi örökösére hárulhat. Ámde Austria jelenlegi császárja nem legközelebbi örököse V. Ferdinánd utolsó magyar királynak, még ha ez még életben nem volna is. De felperes tényleg (de facto) sem magyar király. Mert Magyarország alaptörvényei szerint, melyeknek minden pontjaikban és czikkeikben ugy maguk, mint örököseik által megtartására Magyarország királyai megesküdni tartoznak s (II. József kivételével, ki e miatt Magyarország királyainak névsorában meg sem jelenik) a habsburg- és habsburg-lotharingiai házból származott minden király meg is esküdött: senki sem lehet tényleg király, hacsak Magyarországon törvényesen királylyá nem koronáztatott, még pedig az elhalt király halála napjától számitott hat hónap alatt kell ekként megkoronáztatnia. És Magyarország alaptörvényeiben az is különösen ki van nyilatkoztatva, hogy az ország minden nemese az ország szent koronájának tagja, és senki másnak, mint a törvényesen koronázott királynak nincs alárendelve.

3. Felperesnek, ki a kereset-levélben hamisan neveztetik Magyarország királyának, nincs és soha nem volt kizárólagos szabadalma pénzjegyek kibocsátásának engedélyezésére Magyarországon. Még ha felperes Magyarország királya volna is (pedig nem az), e szabadalommal és hatósággal az országgyülés beleegyezése nélkül nem birhatna. E szabadalmat és hatóságot pedig Magyarország karai és rendei nemcsak soha semmi királynak nem adták meg, hanem még forma szerint meg is tagadták s tiltakoztak az ellen, hogy a király saját hatalmával pénzjegyeket bocsáthasson ki. Az egyedüli ember, kinek a magyar országgyülés valaha ily felhatalmazást adott az egyedüli, a ki valaha törvényes hatalommal birt ily jegyeket kibocsátani: én voltam, kit midőn 1848-ban az akkori király, V. Ferdinánd felelős pénzügyminisztere valék, pénzjegy kibocsátására az országgyülés felhatalmazott, s kinek, miután 1849-ben Magyarország kormányzó elnökévé kineveztettem és föleskettettem, a jegykibocsátási felhatalmazás a nemzetgyülés által ujólag megadatott.

4. Felperesnek, ki a keresetlevélben hamisan »Magyarország királyá«-nak neveztetik, nincs és soha nem volt kizárólagos kiváltsága, felhatalmazást adni arra, hogy az ország czimerét, mit a keresetlevél hibásan nevez királyi czimernek,

az országban közzététetni vagy köröztetni szándokolt bármely oklevelen használni lehessen. Felperes e kiváltsággal és hatósággal még akkor sem birna, ha Magyarország királya volna; ő pedig nem az. Magyarországnak királyi czimere sem jelenben nincs, sem soha nem volt. A magyar korona, melyet Magyarország czimere legfontosabb részének kell tekinteni, a nemzet tulajdona, nem pedig a királyé, még ha ez törvényesen koronázott király is. Világosan ki levén az ország alaptörvényeiben jelentve, hogy Magyarország szent koronájának minden nemes tagja: nekem, a ki magyar nemes vagyok, absolut és öröklött osztályrészem van a nemzet mindazon jogaiban, melyeknek a korona mindig symbolumának tekintetett. Az ország alaptörvényei azt is megkivánják, hogy az ország koronájának őrei az országgyülés által választassanak.

A kérdéses pénzjegyeken látható jelvénynek, mely a keresetlevélben hamisan neveztetik »királyi czimer«-nek, többi része a nemzeti emblemák vagy czimer paizsából áll, de sem ezen emblemák használata, sem a használatukra felhatalmazás nem tartoznék a magyar király kizárólagos kiváltságai közé, bárha most volna is magyar király; a mi pedig nincs. E czimernek vagy jelvénynek használatára nemcsak minden magyarnak soha kétségbe nem vett joga van, de sőt annak használata tényleg általános gyakorlatban is van az ország polgárainak minden osztályainál és naponta használtatik és szabadon alkalmaztatik ugy ujságlapoknál, mint eladásra nyilvánosan kitett minden áruczikkeknél. És ez teljes összhangzásban történik az ország törvényeivel és évkönyveivel, melyek kivétel nélkül mindig az ország koronájáról, az ország czimeréről (Regni Corona, Regni Insigne) szólanak és sohasem a király koronájáról (Regis Corona) vagy a király czimeréről (Regis Insigne).

5. És mondom, hogy a pénzjegyeken, melyek ellen felperes panaszt emel, a keresetlevélben hibásan királyi czimernek nevezett, ama nemzeti jelvény és korona csupán a mondott jegyeket köritő diszitvényi szegélybe vannak mint ismeretes nemzeti jelvény beillesztve és korántsem oly czélból, hogy akármi tekintetben hitelesitésül szolgáljanak.

6. A keresetlevélben emlitett s hamisan áljegyeknek (spurious notes) nevezett jegyek sem nem czéloznak másnak

lenni, sem nem igényelnek másnak tekintetni, mint a mit a rajtuk olvasható szavak kifejeznek. A kérdéses jegyek semmi kigondolható tekintetben nem hasonlitanak a keresetlevélben emlitett más létező pénzjegyekhez.

7. Nem igaz, hanem merőben és teljesen ellenkezik az igazzal, hogy nekem szándékomban volt volna, a mint a keresetlevélben hamisan áljegyeknek nevezett jegyeket kezemhez veszem, azokat Magyarországba küldeni s akár ott, akár másutt akárkinek is pénzért eladni s ez által vagy akármely más módon, Magyarországon forgalomba tenni. Az én szándokomat sem a felperes, sem angliai követe: Apponyi Rudolf gróf nem ismerheti. Hanem én állitom és ténynek nyilatkoztatom, miszerint Európának s az osztrák kormánynak jelenlegi állapotja olyan lévén, hogy a törvényes jog és az erőszak uralma közötti viszonyokban nagy változások eshetőségét nemcsak lehetőnek, de valószinünek is lehet tekinteni: én kötelességemnek itéltem, tehetségemhez képest, előgondoskodni ily valószinü eshetőség esetére, miszerint elejét vehessem annak, hogy a magyar állam és magyar alattvalók károsodást szenvedjenek a pénzforgalmi eszközök elégtelensége miatt: annálfogva a kérdéses jegyeket előkészitettem, de még a fenforgó keresetlevél benyujtása előtt biztos letározásuk felől (for their safe keeping) intézkedtem, azon eshetőség előfordultáig, mely egyedül lehetne képes azoknak Magyarországon használatát az eseményekkel összeférhetővé tenni.

És állitom és nyilatkoztatom, hogy sem semmi lépést nem tettem, sem tenni nem szándékoztam, azon hamisan áljegyeknek nevezett jegyeket Magyarországba juttatni, mindaddig, mig ott a jelenlegi erőszakos uralom (forcible dominion) létezik.

A mit felperes »forradalom«-nak nevez, de a mi valósággal Magyarország jogainak és törvényeinek helyreállitása volna, annak meg kell vala Magyarországon történnie, mielőtt a kérdéses jegyek azon értékhez juthatnak forgalmuk által Magyarországon, a mitől felperes annyira fél.

8. Ennélfogva a kérdéses jegyek elkészitéséből s Magyarországba bevitelükből a magyar államra s a magyar állam alattvalóira kár vagy rövidség nem hárulhat. Ellenkezőleg, a mondott jegyek mindenesetre csak kártalanitás (relief) eszkö-

zei lehetnének a magyar államnak és alattvalóknak azon nagy veszteségek és károsodások enyhitésére, miket a mondott állam és alattvalók a felperes nevében és részéről elkövetett cselekedetek által immár szenvedtenek.

Midőn én V. Ferdinánd király pénzügyminisztere voltam és tudomásra jutott, hogy ezen minőségben bizonyos jegyeknek érczalapon kibocsátását eszközlésbe venni akarom: a keresetlevélben emlitett osztrák nemzeti bank hozzám küldte Pestre igazgatóinak egyikét, néhai Sina bárót a végett, hogy felkérjen: hagyjak fel a pénzjegyek kibocsátásával; és ajánlatot tett nekem hivatalos minőségemben 10—12 millió forintot s oly további összegeket, mint Magyarország szükségletei megkivánhatnák, kamat nélkül kölcsön adni, ha ráállok, hogy magyar pénzjegyek addig ki nem bocsáttatnak, mig a szabadalom ideje le nem jár, melyet a mondott bank az osztrák császártól, mint ilyentől s nem mint magyar királytól, birt. Én ezen ajánlatot azon oknál fogva el nem fogadtam, mivel Magyarországnak az osztrák nemzeti bank kiváltságaihoz semmi köze sincs (had nothing to do with). Jelentést tettem ezek felől az országgyülésnek, mely eljárásomat helyeselte. Ennélfogva a mondott magyar jegyek kibocsáttattak, még pedig érczalapon, melyet én több millió forint értékü ezüstben a pesti magyar kereskedelmi bankba letéteményeztem. Késõbben az országgyülés, a mint már emlitém, engem felhatalmazott, az állam hitelére pénzjegyeket kibocsátani s ily jegyek ki is bocsáttattak 1848-ban őszkor, és ismét a már emlitett külön felhatalmazás alapján 1849. tavaszkor. De ezen jegyek különböznek a keresetlevélben emlitett jegyektől; mert amazok irásban voltak keltezve és számozva, s hivatalos aláirásommal pénzügyminiszteri minőségemben vagy más hivatalos aláirással voltak ellátva, ellenben a jelenleg kérdésben forgó jegyek nincsenek keltezve, nyomtatásban vannak számozva s nevemhez nincs semmi hivatalos minőség adva, hanem nevem előtt e szavakkal vannak ellátva: »A nemzet nevében.«

Midőn felperes rendeletéből osztrák hadsereg rohanta meg Magyarországot 1848. végével s tanácsosnak találtatott az ország kormányának székhelyét egy időre Debreczenbe áttenni: én nem vittem el magammal az ezüstöt, melyet a

legelőbb emlitett pénzjegyek érczalapjául és biztositékául a pesti kereskedelmi bankba letéteményeztem, mert föltettem, hogy ez nem magánemberek, hanem a nemzet tulajdona lévén, szentnek és sérthetetlennek fog tekintetni. Azonban a megrohanó hadsereg az ekként letéteményezett egész ezüstalapot eltulajdonitotta s későbben az általam vagy nevemben a nemzetgyülés sanctiója s egyenes hatósága alatt kibocsátott mind a három nemü jegyek először közczélokra értékteleneknek lettek kijelentve, utóbb pedig a felperes nevében müködő tábornokok s más személyek a mondott jegyeknek birtokosaik által beszolgáltatását adták parancsba, és valósággal a mondott jegyek több mint harmincz millió forint névszerinti értékben elkoboztattak, mi által a jegyek birtokosai tulajdonuktól s becsületes munkájuk és megtakaritásuk gyümölcsétől törvénytelenül és erőhatalommal megfosztattak.

9. A magyar állam és magyar polgárok által ekként szenvedett sulyos kár és veszteség következtében én kötelességemnek itéltem oly módokról gondoskodni, melyek lehetségessé teendik, hogy azok, a kiktől jegyeik erőhatalommal elkoboztattak, az elkobzott jegyek hasonértékével kártalanittassanak, ha a körülmények akként alakulnának, hogy lehetséges leend kárpótlást nyujtani a nagymérvü erőhatalmas sértésért (wrong), mely Magyarországon, az ország polgárain s a tulajdonon elkövettetett.

10. Életem és tetteim a világ előtt állnak. Nekem mindig ohajom és gondom volt semmit nem tenni Angliában, a mi Anglia törvényeit sérti vagy sértőnek tekintethetnék.

(Aláirva) Kossuth.

Esküvel erősitve 1861. márczius 16-án.

Beadatott: Ashurst és Morris szorgalmazók (sollicitors) által.

*

E hites nyilatkozatom tételeinek hitelességét bebizonyitandó, jónak láttam Magyarország alkotmányos közjogát, törvényekre s országgyülési határozatokra hivatkozva, a birósággal megismertetni. E végett lett kibocsátva az itt következő

Második affidavit.

Én Kossuth Lajos esküt teszek és mondom:

1. Jártas vagyok Magyarország törvényeiben s törvénytudományi jártasságom felől rendes ügyvédi diplomát is kaptam, és mint ilyen mondom:

III. Károly, Magyarország királya, VI. Károly név alatt német császár is volt s mint ilyen, 1713-ban egy családi szabályt állapitott meg, mely »pragmatica sanctio«-nak neveztetik s melylyel a Habsburg-ház nőága számára az örökösödés az austriai örökletes tartományokban biztosittatott. A mondott családi szabály kelte után két évvel, 1715-ben koronáztatott Magyarország királyává és azon alkalommal világosan elismerte s a legünnepélyesebb módon kinyilatkoztatta, hogy a Habsburg-ház fiágának kihaltával a magyar királyválasztási jog az ország rendeire visszaszáll.

Nyolcz évvel későbben, és nem előbb, Magyarországnak országgyülésen egybegyült rendei a király beleegyezésével törvényt hoztak, melylyel az örökösödés a magyar királyi székre a Habsburgok nőágára kiterjesztetett.

A Habsburg-ház fiága III. Károlylyal csakugyan kihalt és az örökösödés a magyar királyi székre azóta az 1723-ki alaptörvény (Act of settlement)*) rendelete szerint folytattatott.

Az örökösödésnek az 1723-ki törvény által ekként lett megállapitása szoros magyarázatu kötés (is a strict settlement), mely világosan hozzácsatolt feltételekhez van kötve.

Ezen szoros magyarázatu kötés erejével s csakis azzal és az által történt, hogy a habsburg-lotharingiai házból Magyarországnak királyai voltak és III. Károly halála óta a magyar királyi székre igényt formálni csakis a mondott törvényben kiszabott feltételek teljesitése mellett lehetett.

És eskü alatt mondom, hogy Ferencz József, a ki most osztrák császár, azon feltételek közül soha egyet sem teljesitett s a mondott törvény által engedélyezett trónöröklési

*) »Act of settlement«-nek neveztetik Angliában a III. Vilmos idejében hozott XII. és XIII. törvény, melyek által a korona a most uralkodó Hannover-házra szorittatott.

jogot magára nem alkalmazhatja (does not come within the terms of the said act settlement).

2. És mondom, hogy az emlitett trónöröklési állapodás (act of settlement) tartalma és szavai, miként az 1723-ki II. és III. törvényczikkekbe beirattak, szórul-szóra a következők:

(Idéztetik egész terjedelmében az 1723-iki II. t.-cz. az örökösödés megállapitott rendjéről, melynek megtartása az ország szabadságainak s előjogainak megtartásával összeköttetett; s a III. t.-cz. az ország s kapcsolt részei jogainak, előjogainak és szabadságainak megerősitéséről.)

3. Az 1723-iki II. törvényczikk 9-ik §-ában többek közt az 1687-ki II. törvényczikknek a nőágra is kiterjesztése emlittetvén, ezen törvényczikk idéztetik. (Arról szól, hogy koronázás csak a felhivott diplomatiai czikkek elfogadásának, királyi biztositásának s esküvel megerősitésének előrebocsátása mellett történhetik.)

4. És mondom, hogy az idézett 1723-ki »act of settlement« tartalma és feltételei szerint Mária Terézia, ki III. Károly halála után örökösödésben következett, királyá koronáztatása előtt koronázási diplomát adott ki, mely az 1741-ki országgyülés okmányai közé iktattatott s melynek tartalma következő: (Idéztetik).

5. És mondom, hogy ugyanezen szavakban (csupán az időszerinti király nevének különbségével) koronázási diploma adatott ki Magyarország minden királya által, ki Mária Terézia után következett, azon egy kivétellel, hogy az idézett diploma első szakaszának vége felé a következő szavak lettek beiktatva: »salva tamen semper quoad ea quae per articulum 8. 1741 excepta sunt eiusdem legis dispositione,« mely szavaknak azonban semmi vonatkozása nincs a király jogaira.

És mondom, hogy ép ily diplomát adott ki koronázása előtt V. Ferdinánd király is, a ki még életben van.

6. És mondom, hogy Mária Terézia koronázása alkalmával ünnepélyes esküt tett le, mely az 1741-iki országgyülés okmányai közé iktàttatott, a mint következik: (Idéztetik.)

7. És mondom, hogy ugyanezt az esküt tette le Magyarország mindenik királya, a ki Máriа Teréziára következett

A habsburg-lotharingiai ház azon egyedüli tagja, a ki Mária Terézia törvényes utóda volt s az osztrák tartományokat valósággal örökölte is, de a ki nem adta ki az idézett diplomát és nem tette le az idézett esküt, t. i. II. József császár, soha sem volt Magyarország királyának elismerve, még csak neve sem jelenik meg sem a magyar királyok névjegyzékében, sem az országgyülési törvények hiteles kiadásaiban, kivévén annyiban, hogy világosan ki van mondva a mondott törvényekben, miként semmi kiváltságlevelek nem birnak erővel és érvénynyel Magyarországon, melyek II. József által engedélyezetteknek állittathatnának, hanem minden esetben a törvényesen koronázott király által engedélyezendő uj privilegiumra van szükség.

8. És mondom, hogy V. Ferdinánd, midőn megkoronáztatott, szintugy kiállitotta koronázási diplomáját az emlitett módon és szavakban és letette esküjét, a mint következik: (Az eskü szavai idéztetnek.)

9. És mondom, hogy az 1790—1-iki országgyülésen a király megegyezésével hozott törvények közt vannak a III., X., XII. és XIII. czikkek, melyek az ország alaptörvényeit képezik s tartalmuk a következő:

(Idéztetik a III. czikk, mely azt rendeli, hogy az uralkodás minden változásánál a koronázásnak hat hónap alatt a volt király halála után kell megtörténni mulhatatlanul. A miből természetesen következik, hogy Magyarországon a trón csak halál által üresedhetik meg. Az ország törvényei gondoskodtak, hogy minek kell történni azon esetben, ha az élő király az uralkodásra tehetetlen. Lemondás (abdicatio) által való trónüresedést 1867-ig a magyar törvények nem ismertek.

Idéztetik továbbá a X. czikk, melyben a király ugy maga, mint utódai nevében elismeri, hogy »ámbár az austriai ház nőágának az 1723. I. és II. törvényczikkeiben megállapitott örökösödése Magyarországon és kapcsolt részeiben ugyanazon fejedelmet illeti, kit az elválaszthatlanul és feloszthatlanul birtoklandó többi országokban és örökletes tartományokban illet: Magyarország kapcsolt részeivel mindazáltal szabad és egész országlati rendszerére nézve független ország,

azaz semmi más országnak vagy népnek lekötve nincs, hanem saját önállással és alkotmánynyal bir.*)

Idéztetik a XII. törvényczikk, mely a törvényalkotás, eltörlés és magyarázás jogát a király és az országgyülés közt közösnek rendeli.

És idéztetik a XIII. törvényczikk, mely az országgyüléseknek legalább minden harmadik esztendőben megtartásáról szól s a tárgyalási szabadságot biztositja.

10. És mondom, hogy 1827-ben az országgyülésen törvény hozatott Ferencz király beleegyezésével, a ki 1806-ban osztrák tartományaira nézve osztrák császár czimet vett fel s csakugyan az első osztrák császár volt; mely 1827-iki törvényczikk egyenesen az ország alaptörvényeinek és szabadságainak biztositása végett hozatott. (Idéztetnek az 1723. III. törvényczikknek szavai.)

11. Idéztetnek a magyar szokásos jog hármas könyve első részének IV. czikkéből az első s IX. czikkéből a negyedik szakasz, melyek arról szólanak, hogy az ország nemesei jogrészeltetésnél és összeköttetésnél fogva (per quandam participationem et connexionem) a szent korona tagjainak nézet-

---

*) Most már ennek helyében van Austriával közös minisztérium; van Austria delegatiójával a legfontosabb államfunctiók felett közösen intézkedő delegatio, melynek a magyar országgyülés feltétlenül engedelmeskedni tartozik, — tehát Magyarországnak már nincs saját önállása; idegen országnak, nemzetnek van lekötve. Pedig az a függetlenség, az a semmi más országnak vagy népnek le nem kötött önállás nem oly ingó-bingó jószág, mely egy-egy élő nemzedék által elalkuvás tárgyává tétethetnék, az, mig magyar él, minden elkövetkezendő nemzedékek *elidegenithetlen örök tulajdona.* A »haza« tulajdona, nem egy országgyülésé. Magának Deák Ferencznek inditványára mondotta ki ünnepélyesen az 1861-iki országgyülés, hogy »az ország alkotmányos szabadsága nem oly sajátja az országgyülésnek, melyről szabadon rendelkezhetnék; hitére bizta a nemzet annak hű megőrzését s felelős azért a haza és önlelkiismerete előtt. Kötelessége megmenteni az utókornak azon alkotmányos szabadságot, melyet a nemzet őseitől öröklött. Lehet, hogy e miatt nehéz idők következhetnek a hazára: de azokat a megszegett polgári kötelesség árán megváltani nem szabad.« — Minő gyarló a mai nemzedék emlékezete, hogy erről megfeledkezett! De azért a jog elidegenithetlen jellegét el nem vesztette. »Meminisse juvabit.«

nek (censentur) és senki más, mint csak a törvényesen megkoronázott király hatalmának vannak alárendelve. És megemlittetett, hogy ezen czikkekre az 1830. I. törvényczikkben határozott hivatkozás történik.

12. És mondom, hogy V. Ferdinánd, a ki még életben van, atyja: Ferencz király életében, 1830-ban lett megkoronázva, ez utóbbinak (Ferencz királynak) az ország rendeihez intézett sürgető megkeresésére, mely az 1830-iki koronázási törvény előszavában akként lett kifejezve, hogy »atyai szivének legfőbb vigasztalásul szolgáland, ha elsőszülött fiát s örökösét a nagylelkü magyar nemzet iránt a bizalom s a szeretet azon kötelékével, melyet élte fogytáig legdrágábbnak tekintend, s az ősi alkotmány fentartásának és megoltalmazásának eskűjével lekötöttnek szemlélheti.« Az országgyülés mindazáltal csak azon feltétel alatt egyezett bele a koronázásba, hogy a legfőbb s különösen a hármas könyv első része IV. és IX. czikkeiben körülirt hatalomnak, mint szintén a kiváltságadományozásnak s egyéb felsőségi jogoknak gyakorlása az uralkodó (Ferencz) királynál maradjon s a mig ez életben van, a most megkoronázandó király ez uralkodónak világosan és specifice kifejezett akarata és a nemzetnek (regnicolarum) beleegyezése nélkül az ország kormányzatába semmikép se avatkozzék, — miként ezek az 1830. I. törvényczikkben világosan kiköttettek és elrendeltettek. (A törvény szavai idéztetnek.)

(E törvény kérdésbevonhatlanná teszi azt, hogy a mig egy koronázott király él, az országgyülés beleegyezése nélkül Magyarországon még maga a közvetlen trónörökös sem igényelhet vagy gyakorolhat semmi felsőségi jogokat és uralkodási hatalmat s az ország kormányzatába semmikép sem avatkozhatik. Az olvasóra bizom, megitélni, hogy ezzel szemben minő szinben jelentek meg Ferencz József császár keresetlevelének merőben hamis állitásai, melyekre ellenem keresetét alapitotta. Mint magyar király lépett fel, pedig nem volt az, még csak trónörökös sem volt. Koronája jogaira hivatkozott, pedig sem a korona nem övé, sem nem volt megkoronázva. Kizárólagos kormányzati szabadalmakra hivatkozott V. Ferdinánd életében, pedig neki az ország dolgaiba avatkozásra az országgyülés nemcsak nem engedélyezett

hatalmat, sőt minden avatkozása és egész praetendált királyi minősége ellen a leghatározottabban tiltakozott.)

13. És mondom, hogy V. Ferdinánd koronázási-diplomája nem hamarább, hanem csak 1836-ban, akkor, midőn atyja, tehát elődje, meghalt s ő e halál folytán a királyi functiók gyakorlásába lépett, lett törvénybe iktatva.

14. És mondom, hogy 1811-ben Ferencz király felszólította az ország rendeit, ismerjék el a papirpénzt, melyet Austriában kibocsátott s legyenek segitségére az intézkedések keresztülvitelében, melyeket ott a pénzforgalom (currency) iránt tett. Erre az országgyülés mindkét háza a dolog megvizsgálására vegyes bizottmányt küldött ki; ez jelentést tett az országgyülésnek s az országgyülés nem adta meg (did not comply with), a mit Ferencz király kért; ép ellenkezőleg, 1811. szeptember 30-án a mondott országgyülés hivatalos okmányaiba iktatott határozatot hozott, melyet Ferencz király, daczára sürgős szükségleteinek, sem mert soha ellenkezésbe venni. És a mondott határozatban ki van jelentve, hogy Magyarország királyának sem a korona jogánál fogva, sem másképen, nincs semmi hatalma, előjoga, kiváltsága vagy hatósága, papirpénzt vagy pénzfizetés végetti jegyeket Magyarországon kibocsátani és forgalomba tenni, vagy kibocsátásukra és forgalomba tételükre felhatalmazást adni, az országgyülés megegyezése nélkül.

És mondom, hogy az emlitett országgyülési vegyes bizottság jelentésében azon módra nézve, melylyel papirpénz került forgalomba Magyarországon, a következők foglaltatnak:

»Mária Terézia császárné-királyné még 1752. junius 15-én, majd ismét 1771. augusztus 1-én az örökletes német tartományokban felsőbb és alárendelt bankhivatalokat állitván fel, a kereskedés előmozditása végett bankjegyeket hozott be, akként rendelkezvén felőlük, hogy azok a császári-királyi pénztáraknál ellenvetés nélkül elfogadtassanak, de magánszemélyek maguk közt azokat fizetési eszközül vagy készpénz helyett elfogadni semmiképen sem tartozzanak. Ezen bankjegyek kereskedelmi uton, a törvényhozás befolyása nélkül, később Magyarországba is bejutottak és forgalomba jöttek.«

És mondom, hogy az országgyülés mindkét házának fentebb emlitett határozatában a következő sorok is foglaltatnak, melyekben egyenesen és határozottan tagadtatik, hogy a királynak hatalma vagy kiváltsága volna Magyarországban való forgalom végett papirpénzt vagy jegyeket kibocsátani, ugy mint:

»Miután még maga a pénzverési jog is Zsigmond király második decretumának XVIII. czikke által csak azon feltétel alatt soroztatott a királyi jogok közé, hogy az ország lakosai csak akkor tartozzanak a vert pénzt elfogadni, ha igaz értékkel bir; miután Albert király decretumának X. czikkében világosan el van határozva, hogy az ország rendeinek beleegyezése nélkül még maga az arany- és ezüstpénz értéke vagy forgalma sem változtattathatik: az ország jogainak törvényes biztonsága végett elég nyiltan tagadni azon (papirpénzkibocsátási) uj királyi jogot, mely a világos törvényekkel ellenkezik s melynek következményei ellen az ország rendei előbb felirás által — melynek elveihez és óvásaihoz ujra és ujra is ragaszkodnak —, majd ismét az ország első tisztviselőjének, a nádorispánnak közbenjárásával magukat biztosittatni kivánták; nyiltan tagadni ez állitólagos királyi jogot elég, mivel saját alkotmánynyal biró országban, hol minden királyi jognak világos törvényekben kell gyökerezni, ez az uj állitólagos jog semmi törvényre nem alapitható, minthogy oly törvény, mely annak kedvező volna, sohasem hozatott s a polgárok tulajdonjogának megsértése nélkül nem is hozathatott. Tehát a mostanihoz hasonló kincstári müködés az ország lakosai vagyonának biztositására hozott s magát a pénzverési jogot is oly világosan körüliró törvények erőszakos megsértése nélkül sem most, sem a jövőben eszközlésbe nem vétethetik. Mert a törvényeknek nem a parancsoló szükség, hanem csak egyedül a törvényhozás által lehet a törvényes mód és rend szerint akár magyarázat alá vétetniök, akár eltöröltetniök.«

(Aláirva) Kossuth Lajos.

Eskületétellel megerősittetett márczius 19-én 1861.

Első affidavitom oly feltünést okozott s annyira fontos okmánynak tekintetett, hogy az angol lapok csaknem kivétel nélkül mindannyian egész terjedelmében adták; a continensen is egész körutat csinált; még Bécsben is akadtak lapok (a »Wanderer« és »Presse«), melyek közlését megkisérlették, de ezek lefoglaltattak. Angliában özönlöttek a hirlapokban az ügyemnek kedvező fejtegetések, még a »Morning Cronicle« is, mely különben meglehetős közönynyel viselte magát irányomban, márczius 27-ikei vezérczikkében ekként nyilatkozott:

»Ferencz József császár és tanácsadói időt kértek, felelni Kossuth ur hatalmas affidavitjára, mely ő excellentiáját, Apponyi grófot, egészen magán kivül hozta (bewildered) s melyet urának császári büszkesége is minden bizonynyal az elnyelésre igen keserves falatnak talált. Ha a chancery-biróság igazat akar tenni a felek közt, ki nem kerülheti, hogy vizsgálat alá vegye, vajjon a felperes igazán az-e, a minek magát állitja s igazán birja-e törvényesen azon hatalmat, jogokat és kiváltságokat, melyekre hivatkozik. Nagyon furcsa dolog, hogy ily kérdések felett az angol chancerynek kell itélni. De kell. Kossuth ur affidavitja után ez alul többé nem lehet kibuvni. A méltányossági pörlekedés (equity litigation) szokásos gyakorlata szerint Ferencz József császárnak vagy le kell mondani keresetéről, vagy el kell magát szánni oly okmányok előterjesztésére a hatalmas affidavit ellenében, a minőknek előmutatására uralkodó még sohasem szánta el magát idegen biróság előtt.«

Affidavitom ellen tudtomra nem jelent meg az angol lapokban felszólalás, egyetlenegy rövidke czikket kivéve, melyet C. L. S. aláirással valaki a »Times« márczius 27-ikei számában tett közzé s melyben affidavitom azon állitásába kötelőzkedve, hogy »kormányzóvá lett kineveztetésem s az ezzel reám ruházott hatóság azóta soha vissza nem hivatott, sem országgyülésileg semmi más kinevezés nem történt,« — czikkiró mindössze is csak annyit mondott, miként én elfeledtem, hogy Törökországba menekülésem előtt önkényt lemondtam minden megbizatásaimról s hogy Görgey

lett dictatorrá kinevezve (appointed) kevés nappal a világosi catastropha előtt, én tehát ez által magán emberré lettem s most is az vagyok. Ehhez czikkiró csak annyit tett hozzá, miként ő sokat tartózkodott Magyarországon s ideiglenes távolléte alatt is folytonos levelezésben áll Magyarország minden részeivel; de sohasem hallotta, hogy én 1849 óta valamely hivatalos állásra megválasztattam volna; nem is tartja valószinünek, hogy a magyar nemzet valaha engem valamely választással meg fog tisztelni.

Ennyiből állott a névtelen czikk.

Én nem kormányzói czimen irtam alá a jegyeket. Nem praetendáltam magamnak semmi hivatalos hatóságot. Az, hogy magán név-aláirásom elébe ez volt téve: »a nemzet nevében«, nem azt tette, hogy én akkori helyzetemben hatóságot igénylek magamnak a nemzet nevében cselekedni, hanem tette azt, miként tekintve egyrészt azt, hogy pénzjegyek csak a nemzet által, csak a nemzet tekintélyével bocsáttathatnak forgalomba tekintve másrészt azt, hogy ha azon körülmény (az általam eszközölhetni vélt külsegitséggel megujuló szabadságharcz) előfordul, melytől a jegyek kibocsátása feltételezve volt, késő volna az országnak forgalmi eszközökkel ellátását munkába venni: én az előrelátás kötelességére tartozónak véltem a jegyek elkészitéséről előre gondoskodni, miszerint a nemzet azokat oly formában készen találja, hogy az esély beálltával a nemzet nevében s tekintélyével forgalomba bocsáttathassanak.

Ezek igy levén, én részemről nem tartottam szükségesnek a dolog érdemére teljességgel nem tartozó névtelen felszólalásra felelni.

Vukovics Sebő azonban a történelmi igazság érdekében jónak vélte mint volt miniszter, ki a történ-

tekbe hivatalosan befolyt, a tényállást a »Times« márczius 28-ikai számában a következőleg felderiteni:

»1849. augusztus elején a harcz viszonyainak fordulata folytán a kormány szükségesnek látta megkisérleni, ha nem lehetne-e az orosz hatalommal egyezkedésre jutni s e czélból Görgey tábornoknak, ki a még teljességgel le nem győzött fő magyar hadsereg élén állott, megbizás adatott alkudozásokba bocsátkozni. A temesvári szerencsétlen ütközet után Görgey oda nyilatkozott, hogy mindaddig, mig Kossuth kormányzó kormánya fennáll, nem lehet reménye, hogy az ellenség vele (Görgeyvel) alkudozásokba bocsátkozzék; ő tehát csak azon esetben fogadja el a megbizást, ha nemcsak a katonai, hanem a polgári legfőbb hatóság is az ő kezében összpontosittatik.

»Erre Kossuth, önzetlenség és hazafiság által vezéreltetve, nem kétségeskedett Görgey kivánságát teljesiteni, s lemondását azon kinyilatkoztatással tette közzé, hogy Görgeyt a reá átruházott hatalomnak a nemzet jogai megmentésére használásáért felelőssé teszi. Görgey a helyett, hogy a nemzet jogait akár harcz, akár egyezkedés utján megmenteni megkisérlené, két napra a hatalom átvétele után egyszerüen és feltétlenül megadta magát az orosznak. E szerint Kossuth visszavonulása nem lett arra használva, a mi végett történt, sem a nemzet által nem sanctionáltatott. Ha Görgey hűségesen teljesiti a megbizást, melyre felruháztatott s melyet ő elfogadott: a legközelebbi országgyülésre tartozott volna az eljárást (the transaction) helybenhagyni vagy helyben nem hagyni. De amint a dolgok mind e mai napig állanak, a tényállás az, hogy a mióta Kossuth az ország kormányzójává megválasztatott, a magyar nemzet soha sem tett semmi változtatást a legfőbb hatóság gyakorlását illetőleg.

»Czikkiró abban is járatlanságot árul el az akkori idők eseményei körül, hogy Görgeyt dictatornak nevezi. Ő sohasem volt dictátorsággal megbizva.

»Az is megjegyzendő, hogy Kossuth csak a világosi catastropha után lépett át a határon török földre.

»A mi a kérdéses jegyeket illeti, Kossuth azt nem igényli affidavitjában, hogy azoknak kibocsátására neki actualis hivatalos hatósága van; ő csak annyit állit, hogy ha még valaha a körülmények által a kormányzói teendők (functions) ujból felvételére felhivatnék: neki a kibocsátásra teljes joga volna; és ez csakugyan nem szenved semmi kétséget.

(Aláirva) Vukovics S.

Magyarország volt igazságügy-minisztere.«

Ferdinánd császár lemondása.

Affidavitjaim kiegészitéseül még igen lényeges dolognak tartottam annak bebizonyitását, hogy Ferdinánd császár csak az osztrák császári trónról mondott le, a magyar királyi trónról nem; miszerint czáfolhatlan tény gyanánt álljon mind a biróság, mind a nyilvánosság előtt, hogy a felperesnek nemcsak közjogi és alkotmányos alapon joga nincs, hanem még pusztán egyoldalu családi transactiók alapján sincs ürügye magát magyar királynak állitani s e minőségben inditani keresetet.

Világosan emlékeztem, hogy ez igy van, hogy ezen körülmény ki lett emelve az 1848-iki országgyülés által egyhangulag hozott tiltakozó határozatban. Vukovicsnak megvolt e határozat azon példánya, mely neki, mint akkoron temes-torontáli királyi biztosnak Nagy-Becskerekre hivatalosan megküldetett. Nyilvánosságra hoztuk, a perben is felhasználtuk. Az akkori országgyülési okiratok nem igen ismeretesek a mai nemzedék előtt, azért tárgyamra tartozónak vélem annak közlését, a mint következik:

Országgyűlési határozat.

(112-dik szám.)

Az országba magán uton beküldözgetett nyomtatványokból *) tudomására jutott az országgyülésnek, miként I. Ferdinand austriai császár s Magyarországnak e néven V. királya, Olmützben folyó hó 2-án az austriai császári trónusról lemondván, Schwarzenberg austriai miniszter által ellen-

*) Jellassich egy elfogott kémjének irományai közt találtattak. Ily módon jutott a király által törvényesen összehivott és a költségvetés megszavazása nélkül törvényesen el nem oszlathatott (1847—48. IV. t.-cz. 6. §.) magyar országgyülés annak tudomására, hogy egy olmützi szobában amugy családilag, szép kedélyesen uralkodóváltozás csinálódott! — Jellemző egy vonás. — — — — Ma már annak az 1848 IV. törvényczikki garantiának is vége van!

jegyzett manifestumában minden népeit az ő irántai kötelességek alul s minden közállományi tisztviselőket az ő irántai hűség esküje alól feloldozottaknak jelentette ki. S egyszersmind kinyilatkoztatta, hogy testvéröcscse Ferencz Károly főherczeg az ausztriai császári koronáról legidősb fiának: Ferencz József főherczegnek javára szintugy lemondott.

Ennek következtében Ferencz József főherczeg, magát Austria császárjának s Magyarország királyának nevezve, ugyancsak deczember 2-án hasonlókép austriai miniszter Schwarzenberg ellenjegyzése mellett kelt nyilatkozatában trónusra lépését a birodalom minden népeinek kijelentette; s azon szándokát fejezvén ki hogy minden tartományokat és népfajokat egy nagy statustestbe akarja összeolvasztani, tudtul adja, hogy e végett mindenekelőtt az ugynevezett »lázadásnak« legyőzésére a rendeléseket már meg is tette.

Magyarország s a hozzákapcsolt országok és részek, az austriai birodalom részei valamint soha sem voltak, ugy most sem azok, hanem független, önálló országot képeznek, mely saját alkotmánynyal bir s csak a nemzet megegyezésével alkotott saját törvényei szerint kormányoztathatik.

S ezen függetlenségnek és törvényes önállásnak épségben tartása képezi azon sarkalapot, melyen az austriai háznak a pragmatica sanctióban meghatározott örökösödési rend szerint, magyarországbani uralkodása alapszik.

Az austriai császári trónus iránt közbejött, merőben családi intézkedések tehát, Magyarország s a hozzákapcsolt részek királyi székére ugyan a magyar országgyülés hozzájárulása s előleges beleegyezése nélkül semmi hatást, semmi befolyást nem gyakoroahatnak:

Nehogy azonban most, midőn Magyarország s a hozzákapcsolt részek önállása s független alkotmányos létele annyi oldalról fegyveres erővel hitszegően megtámadtatik s a nemzet közállomán943nyi s nemzeti létélének megtartása végett védelmi harczra kényszeríttetik, — az országgyülés hallgatása a rosszakarat által a nemzet jogainak sérelmére magyaráztassék: az ország törvényesen egybegyült képviselői s főrendei, mint az alkotmány őrei s a legtörvényesebb constituált hatalom, kötelességüknek tartják ezen események iránt a nemzet nevében nyilatkozni:

Magyarország királyi széke, a nemzet előleges megegyezése nélkül, csak az emberiség közös törvénye következtében, a koronás király halála által ürülhet meg.

A törvényes koronás király halála esetében az, kit az örökösödés közvetlenül illet, a nemzettel koronázási oklevelet kötni, az ország törvényeire és alkotmányára megesküdni és magát szent István koronájával a nemzet által megkoronáztatni köteles, a koro-

názás előtt is gyakorolhatván ugyan némi fejedelmi jogokat, de csak a törvények értelmében.

Azonban ez csak a koronás király halála esetében történhetik s ezen egy esetet kivéve, a nemzet akarata, a képviselő országgyülésnek előleges beleegyezése nélkül, a magyar királyi szék birtoka körül semmi változtatás jogszerüen nem történhetik, elannyira, hogy midőn I. Ferencz császár és király a mostan is élő V. Ferdinandnak megkoronáztatása iránt a nemzetet országgyüléseni egyezkedésre felszólitotta, 1830-ban az országgyülés azon világos kikötéssel egyezett csak meg V. Ferdinand megkoronázásában, hogy atyja életében a nemzet előleges beleegyezése nélkül semminemü uralkodási jogokba ne avathozhassék.

Még inkább megkivántatik tehát az uralkodás változásához a nemzet előleges megkérdezése s beleegyezése, midőn a trónus birtokában még nem volt, tehát arról nem is rendelkezhető mellékágazati közvetlen praesumptiv koronaörökös, és az életben levő király még netalán születhető gyermekei mellőztével az uralkodó-szék egy távolabb álló családivadékra átruháztatni szándékoltatik.

Miután tehát a nemzet előleges hozzájárulása nélkül egyik fejedelem életében más senki magának királyi jogokat nem tulajdonithat, az örökösödési rendet pedig családi magán-egyezkedésekkel még kevésbé változtathatja meg;

miután a magyar királyi szék birtokához kötött kötelességekről lemondáshoz a nemzet előleges megegyezése mulhatlanul megkivántatik;

miután a magyar királyság kétoldalu kötésen alapszik, melynek egyik sarkalatos oldala az, hogy törvényes királynak csak az tekinthető, ki a nemzettel országgyülési egyezkedés utján koronázási egyességlevelet kötött, az ország alkotmányára, jogaira s törvényeire megesküdött s ezen eskü következtében szent István koronájával megkoronáztatott;

miután azon esetben is, ha az uralkodó koronás király magát az uralkodás gondjaira képtelennek érzi, az ország ideiglenes kormányzatáról intézkedni a nemzet jogaihoz tartozik;

és miután az Olmützben deczember 2-án közbejött minden családi lemondások s jogátruházások iránt a magyar nemzet előlegesen még csak meg sem kérdeztetett:

annálfogva az austriai császári székről önkényes lemondás az austriai birodalomba különben sem tartozó Magyarország s hozzákapcsolt részek és országok önállásán, alkotmányán és sarkalatos jogain semmit sem változtathatván: az országgyülés, mint Magyarország s a hozzákapcsolt részek és országok törvényes organuma, ezennel kinyilatkoztatja, hogy az országgyülés hire, tudta s megegyezése nélkül a magyar királyi szék birtokával senki egyoldalulag nem rendelkezhetik.

És azért az országgyülés az ország törvényes függetlenségéhez, alkotmányához s a magyar nemzet sarkalatos jogaihoz szorosan ragaszkodva, az ország s hozzákapcsolt részek minden egyházi, polgári s katonai hatóságainak, tisztviselőinek, hadseregeinek s minden lakósainak a nemzet nevében meghagyja és parancsolja, hogy az alkotmány iránti hűség kötelessége szerint senkinek, kit erre jogositottnak a törvény, alkotmány és az országgyülés el nem ismerék, bármely hatóságát el nem ismerve, és senki ilyennek nem engedelmeskedve, az ország dolgaiba gyakorolni szándéklandott bármely avatkozást jogtalan bitorlásnak tekintsék s az ország és alkotmány iránti hűség törvényszerű zászlaja alatt hazánkat minden idegenszerü usurpatiótól, avatkozástól s ellenséges megtámadástól megóvni és megvédelmezni hazafiui szent kötelességöknek ismerjék. Senki, a honárulás törvényes büntetésének sulya alatt, másképp nem cselekedvén.

Mely határozatnak az ország minden hatóságaival s hadseregeivel közlése ezennel elrendeltetvén, ezen határozat mindenki általi megtartásának eszközlésére a honvédelmi bizottmány, mint mely az országnak jelen körülmények közötti ideiglenes kormányzatára az országgyülés által megbizva van, ezennel határozatilag utasittatik.

*

Ezen oklevél által a kérdés tisztába hozottnak tekintethetett volna, de én sulyt helyeztem arra, hogy magát a lemondási okmány szövegét is előmutassam. Elő is mutattam ugy, amint az a császári ház minisztere és miniszterelnök Schwarzenberg herczeg által az osztrák alkotmányozó országgyülés 3-ik ülésében Kremsirben 1848. deczember 2-án felolvastatott és jegyzőkönyvbe iktattatott.

A lemondási oklevél eképen szól:

»Mi első Ferdinand, isten kegyelméből austriai császár, Magyar- és Csehország e néven ötödik királya stb. Midőn atyánk, boldogult első Ferencz császár kimulta után, törvényes örökösödés utján a trónra léptünk, áthatva kötelességünk szentségétől és komolyságától, mindenekelőtt istenhez fohászkodtunk segitségeért. A jogot védeni volt jelszava, Austria népeinek boldogságát előmozditani czélja uralkodásunknak.

Népeink szeretete és hálája dusan jutalmazák uralkodásunk fáradalmait és gondjait, s a legközelebbi napokban is, midőn gonosztevő fondorkodásoknak sikerült birodalmunk egy részében a törvényes rendet megháboritani s a polgárháborut meggyujtani, népeink

többsége mégis megmaradt a fejedelem iránt tartozó hüségben. A birodalom minden részéből jött bizonyitványokban részesültünk kemény kisértetünk közben, melyek megszomorodott szivünknek jól estek.

Azonban a történetek tolulása, statusformáink nagy és terjedelmes átalakitásának félreismerhetlen és elháríthatlan szüksége, melyet mi ez évi márcziusban előmozditani és neki utat törni iparkodtunk, azon meggyőződést állapitották meg bennünk, hogy ifjabb erők kivántatnak meg a nagy mű előmozditására és sikeres teljesitéshez vezetésére.

Érett megfontolás után tehát, és áthatva e lépés parancsoló szükségétől, elhatároztuk magunkat, ezennel *az austriai császári trónról lemondani.*

Főherczeg Ferencz Károly, a mi fönséges testvérünk és jogszerü követőnk az uralkodásban, ki mindig hiven állt mellettünk és fáradozásainkban osztozott, kinyilatkoztatta és nyilatkoztatja ezennel jelen emlékirat közös aláirása által, hogy ő is, és pedig az utánna a trónra hivott fia, föns. Ferencz József főherczeg részére *az austriai császári koronáról lemond.*

Midőn minden álladalmi hivatalnokokat esküjök alól fölmentünk, az uj uralkodóhoz utasitjuk őket, ki iránt a tett eskü kötelességei ezentul hiven teljesitendők.

Vitéz seregünktől hálával bucsuzunk. Megemlékezve esküje szentségéről, védfal külellenség és belárulók ellen mindig, és soha inkább, mint a legujabb időben, trónunk szilárd támaszai, a hűségnek, állhatatosságnak és halál megvetésének példányai, a szorongatott monarchia oltalma, a közös haza büszkesége és disze volt. Hasonló szeretettel és odaengedéssel fog uj császárja körül is gyülekezni.

Midőn végre népeinket az irántunki kötelesség alól felmentjük s minden idetartozó kötelességeket és jogokat ezennel ünnepélyesen és az egész világ szine előtt szeretett unokaöcsénkre, mint jogszerü örökösünkre, átruházunk, e népeket az isten kegyelmébe és különös oltalmába ajánljuk. Adja meg nekik ismét a mindenható a belbékét, téritse vissza az eltévedetteket a kötelességhez, az elámitottakat a megismeréshez, nyissa meg ujra a jólét kiapadt forrásait, és öntse ki áldását teljes mértékben országaink fölé, de világositsa föl és erősitse egyszersmind követőnket, első Ferencz József császárt, hogy magas és nehéz feladatát saját becsületére, házunk dicsőségére és a reábizott népek üdvére teljesitse.

Kelt Olmütz királyi fővárosunkban, 1848. deczember 2-án, uralkodásunk tizennegyedik évében.

(P. h.) (Aláirva) Ferdinand, Ferencz Károly.

(Ellenjegyezve) Schwarzenberg.

E nevezetes okmány közzétételét a következő toldalékkal kisértem:

Tehát Ferdinánd császár, Magyarországnak e néven V. királya, nem mondott le a magyar királyi székről. Lemondása világosan és határozottan az osztrák császári trónusra van szoritva.

Ha valaki azt mondaná, hogy a lemondó fejedelem az osztrák császárság alatt Magyarországot is értette: erre elég volna ugyan annyit felelnem, hogy ha ugy értette volna is, annak nem lehetne semmi jogi érvénye; de én még az ily factiosus ellenvetésnek is utját vágom az által, hogy czáfolhatlanul bebizonyitom, miként nem is érthette, nem is értette.

Nem érthette, mert Magyarország az osztrák birodalomhoz sohasem tartozott, nem is tartozik.

De nem is értette, mert épen ő az, kinek egész élete bővelkedik annak bizonyitékaiban, hogy mindig elismerte, miként az osztrák császári trónus és a magyar királyi trónus két egészen különböző dolog s hogy Magyarország nem alkatrésze az osztrák birodalomnak.

Elég erre nézve két ünnepélyes cselekvényére utalnom:

1. A csaszári lemondó levél 1848. deczember 2-án kelt. Ugyanazon év junius 26-án ugyanazon Ferdinánd császár és király magát uralkodói tisztének teljesitésében betegség által ideiglenesen akadályozva érezvén: az osztrák birodalom számára, addig, mig betegsége tart, teljhatalmu képviselőjévé János főherczeget nevezte ki, de emlékezetében tartva, hogy Magyarország az osztrák birodalomhoz nem tartozik, Magyarország és kapcsolt részei számára magyar miniszter (Esterházy herczeg) ellenjegyzése mellett külön teljhatalmu képviselőt nevezett ki István főherczeg nádor személyében, s őt az osztrák császári hatóságtól merőben független magyar királyi hatóságnak az ország törvényei és alkotmánya értelmében gyakorlására ideiglenesen felhatalmazta.

2. Ugyanazon Ferdinánd császár ugyancsak az 1848. évi april 25-ki napján alkotmányt adott az austriai birodalomnak. Ezen charta általános rendelkezéseinek első pontjában kijelentetik, hogy »az austriai császárságot képező minden

országok és tartományok egy feloszthatlan monarchiát képeznek. A második pontban pedig Csehországtól kezdve egész Vorarlbergig egytől-egyig név és nevezet szerint elszámláltatnak mindazon országok és tartományok, melyek ezen feloszthatlan austriai császárság alkatrészei. És ez elszámlálásban Magyarországnak s a magyar koronához tartozó országoknak és részeknek még csak hire sem fordul elő. (Szó szerint idézem az osztrák charta illető pontjait.) Tehát elképzelhetlen képtelenség volna feltenni, hogy ugyanazon uralkodó, a ki ápril 25-én Magyarországot az osztrák birodalomtól ily szabatosan s ünnepélyesen megkülönböztette, a következő deczember 2-án már az osztrák császárságba Magyarországot is befoglaltnak értette volna.

Ezen okleveleket 1861. ápril 1-én adtam át a nyilvánosságnak. Csaknem minden angol lap, s igen sok franczia, olasz, német lap közölte s a Magyarországot illetőleg kézen fekvő következtetések levonásával kisérte. Mondhatom: óriási sensatiót okozott.

Azonban a »Pesti Napló« 1861. ápril 17-ikei száma meghozta a lemondásra és trónváltozásra vonatkozó okmányokat, a mint azok az ápril 2-ra összehivott országgyülés főrendiházával báró Vay Miklós cancellár által hitelesitett forditásban közöltettek.

S én bámulattal láttam, hogy azon okmányok legisleglényegesebb részökben a Schwarzenberg osztrák miniszter által az osztrák alkotmányozó országgyülés előtt hivatalosan felolvasott oklevéllel meg nem egyeznek.

Ez utóbbi szerint, (miként fentebb látható) Ferdinánd császár csakis az *austriai császári trónról* s a praesumptiv trónörökös Ferencz Károly főherczeg szintugy csak az *austriai császári koronáról* mondottak le.

A magyar országgyülésnek bemutatott okiratokban pedig az a nevezetes »varians« van, hogy:

»Első Ferdinánd austriai császár, az austriai császárság s minden ez alatt egyesült királyságok és bármi néven nevezendő egyéb koronaországoknak eddigelé viselt koronájáról lemond.« (Ez deczember 2-ról szól.)

December 1-ről pedig Ferencz Károly főherczeg oda nyilatkozik, hogy bár a (fentebbi) lemondási elhatározásnak vele lett közlése után ő lenne hivatva az austriai császári korona közvetlen átvételére, mindazáltal trónutódi öröklött jogáról elsőszülött fia Ferencz József főherczeg »ő kedveltségének« javára lemond és beleegyezik, hogy az austriai császárság s minden ez alatt egyesült királyságok és bármi néven nevezendő egyéb koronaországoknak koronája közvetlenül ezen szeretett fiára szálljon.

Magyarország ugyan megemlitve itt sincs s ha meg volt volna is emlitve, a magyar alkotmány szerint a koronának ily módon átruházása nem volt volna érvényes: de a »varians« mégis nagyon meglepő.

Azóta V. Ferdinánd meghalt, Ferencz Károly meghalt, Ferencz József császár Magyarország királyává meg lett koronázva és igy kétségbevonhatlanul magyar király, tehát ama »varians« kérdése joghatályi értékkel immár nem bir: hanem a történetiratnak fenmarad a maga hivatása, reá fog tartozni megállapitani, hogy melyik volt a hiteles versio a kettő közül. Annyi bizonyos, hogy az uj uralkodás a fentebb egész terjedelmében közlött okirat alapján lett megkezdve; az közöltetett hivatalosan a birodalom népeivel s a császári hadsereggel; az lett a Jellasich-féle kémek tisztességes közbenjárásával Magyarországon szétküldözgetve törvényhatóságokhoz, sőt egyesekhez is.

Nekem, mint perrel megtámadott félnek, érdekemben állott utána járni, vajjon az a »bármi néven nevezendő országok koronájáról« vagy pedig csak »az osztrák császári trónról« lemondás notificaltatott-e Angliának?

Duncombe barátunk hálás emlékezetre méltó szokott készségével magára vállalta ezt is tisztába hozni a parlamentben.*)

Ápril 25-én inditványt tett, hogy a ház asztalára tétessenek azon diplomatikai közlemények másolatai, melyekkel Austria uj császára, Ferencz József, hatalomra-jutását az angol kormánynak bejelentette, mint szintén elődje lemondásának másolata is.

Lord John Russell azt adta válaszul, hogy az angol külügyi hivatallal az abdicationalis oklevél máso-

*) Duncombe érdemeinek hire Magyarországon is elterjedt s a halottaikból feltámadt törvényhatóságok adresse-ekkel és bizottsági taggá választásokkal adtak a magyar ügy meleg barátja iránt táplált hálás érzelmeiknek kifejezést. Zólyom- és Gömörmegyék és Debreczen városa kezdték meg; Pestmegye egy Neppel nevü abonyi lakos által küldte meg tisztelgő iratát. És ez igy ment hónapokon át, Duncombe haláláig, a mi, fájdalom, már 1861. novemberben bekövetkezett. Vukovics forditgatta le számára a magyar leveleket s néha (mint nekem megirá) nem kis fejtörésbe került módját ejteni, hogy miként tegye lenyelhetővé a dagályossághoz nem szokott józanos (sober) angol gentlemannek az ily kemény falatot, mint pl. mikor Gömörmegye ekként irt: »Ki merné megtagadni, hogy a megsemmisités méhéből nem a bujább és virulóbb élet magvai fogamzanak?« — Midőn itt-ott magát lordnak látta czimezve Duncombe, kissé csodálkozott, hogy mennyire járatlanok az emberek Magyarországon, a külföldi társadalmiasság mezején; hanem a legkülönösebb az volt, hogy némely törvényhatóságok reáirták nagy betükkel levelük öblös boritékára, hogy »Hivatalból«, és postára tették »bérmentetlenül.« Ez Angliában valóságos sértésnek, »crimen laesae societatis«-nak tekintetik. Persze azt hitték a jó urak otthon, hogy ha ráirják a levélre azt a hatalmas szót: »hivatalból,« hát Európa minden postája köteles továbbszállitani ingyen. — Hanem azért Duncombe mindig udvariasan felelt, nekem pedig azt irta, hogy mindig rendelkezésére áll Magyarországnak.

lata soha sem közöltetett, hanem csak Ferencz József császárnak, elődje abdicatiója folytán uralkodásra lépte lett bejelentve. E bejelentést Schwarzenberg herczeg, akkori osztrák külügyminiszter intézte lord Ponsonbyhoz, Anglia bécsi követéhez, 1848. deczember 2-án s az már bemutattatott a parlamentnek 1850. augusztus 15-én. Ha erre vonatkozó más okiratok a királyné kormányának birtokában volnának, azoknak előmutatása ellen a külügyérnek nem volna kifogása; de nem gondolja, hogy az angol kormányhoz a mondotton kivül más értesités valaha érkezett volna.

Nem is érkezett. Kikerestem az 1850-iki angol kékkönyvekből Schwarzenberg herczegnek ama közlését, melyre Russell lord hivatkozott, s kisült, hogy abban nemcsak Magyarországról s a magyar királyi székről szó sincs, de még csak az a »bármi néven nevezendő minden egyéb koronaországok koronájáról lemondás« sem emlittetik, hanem csak annyi van jelentve, hogy Ferdinánd császár az austriai császári trónról, s Ferencz Károly főherczeg trónörökösi jogáról lemondván, Ferencz József császár ő felsége a notificatio napján (deczember 2.) a »császári ház örökösödési törvénye« folytán a császári trónust elfoglalta.

Ezzel tehát hitelesen be lett bizonyitva, hogy Ferencz József császár magyar királynak soha sem lett az angol kormány által elismerve, nem is lehetett, mert ilyennek magát soha sem jelentette be, a mint hogy Apponyi Rudolf gróf sem merte magát hit alatti affidavitjában magyar királyi követnek nevezni, hanem csak osztrák császári követnek nevezi.

VI.

Egy különös incidens.

Ennyiből állottak a részemről bemutatott bizonyitványok.

Midőn Kiss Miklós ezredes Napoleon herczegnek a perlekedési költségek fedezéséhez ezer font sterlinggel hozzájárulását tudtomra adta, egyszersmind arról is értesitett, miként a herczeg odanyilatkozott, hogy minél nagyobb lármát csinálok a dologból, annál jobb; használjak fel erre minden módot: sajtót, parlamentet; szóval: csináljak pokoli zajt (qu'il fasse un tapage infernal). No hiszen ebben ugyancsak nem volt hiány. Megtöltöttem a poharat csordulton túl. A parlamenti viták; azoknak a sajtóban eszközlött fejtegetése; Toulmin Smith röpirata; affidavitjaimnak, a lemondási okiratoknak stb. az angol, franczia, olasz, német lapok által millió és millió példányban köröztetése s levelezésekben, vezérczikkekben fejtegetése igazán oly zajt csinált, hogy, nagyitás nélkül mondhatom: Európa zúgott bele. Nyaláb számra küldözgettem a herczegnek s Cavournak a »tapage infernal« s a magasra fellángoló közrészvét bizonyságait. Meg lehettek elégedve. Meg is voltak.

A husvéti ünnepek miatt a per tárgyalása elnapoltatott s az elnapolást, a felperes iránti kedvezésből, a biróság april 15-ig terjesztette ki, miszerint Bécsben idejük legyen zúzó érveim ellenében valamit kifőzni. Ez a huzavona nekem mondhatlan kellemetlenséget okozott. 1859 óta be volt előttem vágva minden keresetmód Angliában. Nem birtam családommal a drága londoni életet. Hozzájárult, hogy ekkor Turinban nem volt már magyar képviselőm. Légiónk, szövetségünk

fennállásának az olasz kormánynyal világra szóló jelvénye, teljes anarchiába sülyedve, a felbomlás szélén állott. Magyarországon a közélet eleven pezsgése s az országgyülés közelgése a folytonos gyors érintkezést otthoni elvbarátaimmal elkerülhetlenül szükségessé tette, még pedig ugy, hogy ne érezzem folyton magam körül Sir Richard Mayne »csenésig« gyakorlott szaglárainak bűzét. Én hát még e per megkezdése előtt el voltam határozva Angliát végkép elhagyni s a tavasz első kinyiltával Olaszországba költözni. Házamat feladtam (Londonban az ember nem »szállva« szokott lenni, hanem »lakik,« háza van). Butoraimat eladtam. Könyveim, irományaim a tengeren usztak Génua felé. Én sátoros-czigány módra kustorogtam hetes bérszobákban családommal. Ily helyzetben lepett meg a váratlan per, mely legalább az első itéletéig Londonban maradni kényszeritett. Könyvtárakat kellett törvények s okiratok végett kutatnunk; én és fiaim (egyedüli segédeim) ügyvédtől ügyvédhez, szerkesztőtől szerkesztőhöz szaladgálva, a nappalt az óriás városban jobbadán bérkocsikban, az éjjeleket irással töltöttük, hogy reggel az »indoctrinálás« nehéz igáját ujra nyakunkba vegyük.

Távozási szándokom felől értesülve, a legtekintélyesebb angol lapok egyike eként nyilatkozott:

»Sajnálattal értjük, de nem csodálkozunk rajta, hogy Kossuth ur elhatározta, lerázni saruja talpáról ezen ország földjének porát, melyben, kivéve Nagy-Brittannia népét, mely őt rokonszenvével és tiszteletével veszi körül, egyéb minden: kormány, rendőrség, közigazgatás, még Anglia intézvényei is összeesküdtek, hogy őt, egy nemes ügy magasztosan hű képviselőjét, bántalmakkal, sérelmekkel halmozzák el. Alig van az angol kormánynak oly szakosztálya, mely a magyar szabadság ellen működésbe nem tétetett volna. Itthon »mouchard«-ok, künn követek, diplomaták, hadihajók; annyira ment a bántalmazás, hogy Anglia tekintélyének nyomásával még becsületes keresetének is utját vágják külföldön,

miszerint tehetségét, elnyomott hazájának használni, elzsibbaszszák, rendőri lopást használnak fel, miszerint megrémült kedvenczük, az osztrák császár, őt a chancery drága porondjára hurczolhassa; s midőn Kossuth ur nevezetes affidavitjaival a deszkát kirántja a zaklató felperes lába alul: a biró, a helyett, hogy kötelessége szerint rögtön igazságot szolgáltatna a zaklatottnak, csaknem egy egész hónapi időt enged a zaklatónak, hogy fondorkodásait rendezhesse. Ez türhetlen állapot. Pirulva valljuk be, hogy Kossuth urnak ezer oka van égni a vágytól, hogy Anglia porát saruiról mihamarébb lerázhassa.«

Valóban türhetlen állapot volt s hogy semmi se hiányozzék a boszuságból, Jósika Miklóstól Croskey barátom utján a következő telegrammot kaptam:

»Bruxelles, 31 Mars, 1861. Nous venons d' apprendre de manière positiv que Monsieur Háromgyilkos est parti de Vienne pour traiter avec vous l' affaire Megölnitéged. Veillez à vos intérêts. J' écrirai. — Jósika.«

Szomoru mulatságos dolognak látszik, hogy az osztrák sas védszárnyai alatt a »hajdan erős magyar« annyira nem létezővé törpült az európai nemzetcsaládban, miszerint Háromgyilkos ur tisztességes üzletember gyanánt, s »megölnitéged« becsületes üzletczim gyanánt utazhattak a villanydelejes sodronyon, a nélkül, hogy azon esélynek legyenek kitéve, hogy a sok nyelvben jártas távirdai hivatalnokok közt valakinél gyanut ébreszthetnek.

Jósika Miklós még ugyanazon napon irott levelével adta meg a különös távsürgöny magyarázatát. Gró K...... S..... jött ki Brüsszelbe s csakis egyenesen azért jött (nyomban vissza is utazott), hogy e dolog felől értesitsen. Eredetiben átküldte hozzám Jósika K. S. grófnak hozzám intézett levelét, melyben az áll, hogy b. Kemény Zsigmond mult szerdán Esztergomból egy oly embertől, kit tökéletesen jól ismer s kit teljes hitelességünek tapasztalt, a következő sorokat vette:

»A napokban indult el Bécsből három ember azon czélból, hogy Kossuth Lajost meggyilkolják. Pénzt a kormánytól kaptak. Egyik a három közül egy vörhenyes arczu ember, ki mindenre kész gazembernek van ismerve, ki a mult olasz háboru alatt meggazdagodott s ki pénzért mindenre kész. Figyelmeztetni kell az illetőt.«

Gróf K. kutatástól tartva, nem hozta el magával az iratkát, de tartalmát emlékezetébe véste, hogy szóról-szóra megirhassa. A tudósitás hitelessége felől Kemény Zsigmond kezeskedik. Több adatjuk nincs, de ezen hitelességnél fogva ők otthon, kik — ugymond — csak tudósitással lehetnek e veszély elháritásában segitségemre, az iszonyu merénylet felett aggódva, sürgős szükségnek tartották, hogy gróf K. S. rögtön kijőjjön s a dolgot tudtomra adja; mit azon reményben teljesit, hogy ovakodásom megmentendi fenyegetett életemet (a mint magát kifejezni szives volt: »mindnyájuk boldogságára.«) Figyelmeztet, hogy lehetséges, miként az orgyilkosok nem fognak tervük kivitelének megkisérlésével Angliára szoritkozni, hanem Olaszországban fognak reám lesni s ott majd szökevényekként furakodnak hozzám, kik pártfogásomat keresik. Vigyázatra int; tanácsokat ad az ovakodás módjai felől és sajnálatát fejezi ki, hogy e dologban csak mint hirmondó s nem mint cselekvő lehet segitségemre.

Engem, megvallom, sokkal kevésbé aggasztott a tudósitás, mint megörvendeztetett az otthoniak részvéte. Nem igen voltam annak várására elkapatva. Megköszöntem. Jósikának csak annyit irtam, hogy lehet, nincs a dologban semmi valóság; de ha igaz, akkor bizony nem ujság. Van reá példa túl az elégen I. Ferdinánd korától Ferencz koráig, miként egy felolvasásomban

elszámláltam volt, melyet Ludvigh leforditott francziára. Legközelebb is ott van a Kammerloher-féle kisérlet Klapka ellen, melyet neki egyenesen Couza fejedelem adott tudtára. Nekem is már kétszer volt szerencsém ily kisérlettel találkozni. Egyszer Sumlán, máskor meg Kutahiában. Mind a kettő felől hiteles diplomatikai adatok vannak birtokomban egyenesen a nagyvezértől és konstantinápolyi nagykövetektől. Aztán azok, kik 46-ban vagy 47-ben velem együtt a horvát izgalmak miatt, mint Pestmegye küldöttsége Bécsben jártak, emlékezhetnek egy bizonyos levélre, melyben egy bizonyos magas állásu magyar hivatalnok Bécsből egy bizonyos nagy magyar hazafinak ezeket irta Pestre egy bizonyos Kossuth Lajos felől: »Unsere Mittel sind reichhaltig und unsere Hände reichen weit. Sollte er einen zweiten Zrinyi spielen wollen, wird sich schon für ihn ein zweiter Wallenstein finden.« (Wallenstein, a mint tudva van, megmérgezett fekete retekkel expediálta Zrinyit a más világra.) Távol van tőlem az ily retkes politikát minden esetben a »legfelsőbb személyiségek« fokosának nyelére róni. A hatalmasoknak akadnak túlbuzgó szolgáik, kik nem várnak parancsot. Amazok gyakran csak szemet hunynak, hogy ne lássanak; de ha sikerül, hasznát veszik. A baj csak az, hogy Sumlán a nehány százra menő emigratio puska-szóval, golyósivitással kergette el a nagyvezér által hivatalosan bejelentett orgyilkos-bandát; Kutahiában pedig 24 tisztből álló kiséretem kardrahányási fenyegetéssel kényszeritette Szolimán bejt a bandafőnök elkergetésére, a ki az osztrák internuntiatura egyik dragománya volt. — — Most egyedül állok, mint az árva veréb; »lodging«-ban kustorogva, még csak saját cselédem sincs.

Nem volt szerencsém a vörhenyes emberrel megismerkedni. A felleg, ha ugyan felleg volt, nem adott záport. Elpárolgott.

VII.

Bécsi ellenaffidavit.

Ellenfelem ügyviselői a tárgyalás elnapolásával nyert időt arra használták fel, hogy hites nyilatkozataimra (affidavit) a felperes császár részéről szabadszentkirályi Beke Kálmán, nemes Rechorovszky Miklós és Hengelmüller Mihály itt következő ellennyilatkozatát nyujtották be feleletül.

Bevezetésül tanuk előadják, hogy jártasok a magyar törvényekben és történelemben s ez állitásukat igazolandók, hivatalos pályájuk felől beszámolnak.

Beke Kálmán elmondja, hogy 1847-ben a magyar cancellariánál, 1848-ban a »magyar miniszteriumban a császári udvarnál« titkár volt, aztán a magyar miniszteriumtól átment főtitkárul »Windischgrätz mellé, mikor az Magyarországon parancsnokolt,« majd 1851-től 1860-ig osztrák ministerialis tanácsos volt az igazságügyi osztályban, végre mint tanácsos visszakerült a (báró Vay Miklós alatt) visszaállitott magyar cancellariához; tehát nagyon jártas a magyar jogban!

Rechorovszky Miklós, »a korona öt ügyvédeinek egyike« Magyarországon.

Hengelmüller Mihály, előbb ügyvéd Pesten, aztán (1850-ben) közvádló (procurator general) Sopronban, majd a »bécsi legfőbb törvényszék egyik birája,« végre a pozsonyi kereskedelmi biróság elnöke.

Alapos jártasságukat a magyar államjogban, törvényekben és történelemben hivatalos pályafutásukkal eképen igazolván, tanuk esküt tesznek és mondják:

1. I. Ferencz osztrák császár, a ki magyar király is volt, 1817-ben kiváltságlevelet adott egy bécsi banknak s azzal uradalmainak egész területére (troughout his dominions) azt

a bankot kizárólagos szabadalommal ruházta fel, bankjegyeket kibocsátani. Ez a bank az osztrák nemzeti bank. Ennek kiváltságai időről-időre megujittattak. Utolsó kiváltság-levelét I. Ferdinánd osztrák császár, a ki magyar király is volt, 1841-ben adta ki. Ennek erejénél fogva a banknak 1866-ig kizárólagos szabadalma van bankjegyeket kibocsátani s e kiváltságlevél XVI. fejezetében ez áll: »A bank jegyei, mint a törvény által kedvezményezett fizetési eszköz (favored by law) vannak forgalomban; elfogadásukra magán-üzletben kényszerités nincs, de azon különzetes (special) kedvezménynyel vannak felruházva, hogy minden közpénztárnál névszerinti értékben ezüstpénz gyanánt el kell fogadtatniok.«

2. Ezen jegyek 1848-ig csak azon kiváltsággal birtak, a mely az 1841-iki szabadalomlevél 15-ik fejezetében lett engedélyezve. A bank felállitása óta (1817) jegyei Magyarországban forgalomban voltak s most is vannak; magánüzletben elfogadtatnak, mint szintugy a kormányhivataloknál is Magyarországon; s tény, hogy Magyarország pénzforgalmát egészen vagy közel egészen e jegyek képezik.

3. E jegyek törvényessége sohasem vonatott kérdésbe sem a biróságok előtt, sem az országgyülésen; és ámbár 1848-ban, a forradalom kezdete előtt, az 1847—8-iki országgyülés sok határozatot hozott, melyekben panaszt emelt oly dolgok iránt, miket sérelmeknek tekintett, a mondott bank jegyeinek Magyarországban forgása ellen, határozatot — legjobb hitünk szerint — nem hozott. Ellenkezőleg, a mondott jegyek érvényessége Magyarországon többféleképp elismertetett. Elismertetett az által, hogy a mondott jegyek a kormányi, a municipalis és más helyi közhivataloknál sok idő óta elfogadtatnak. És elismertetett sok évek óta a magyarországi birói székek itéletei által is. E bankjegyek utánzói megbüntettettek s mint a magyar törvény ellen vétkezők büntettettek meg és különösen mint azon törvény ellen vétkezők, melyek a hamis pénzcsinálást sujtják.

4. Megolvastuk forditásban az e perben benyujtott keresetlevelet, Vukovics Sebőnek márczius 15-én kelt affidavitját *)

---

*) Nagy sajnálatomra ezt nem találom Irataim közt. Száz meg száz ivre megyen a tárgyalási irathalmaz, melyet sollicitorjaim

s Kossuth Lajos alperesnek márczius 16-án és márczius 19-én kelt affidavitjait. Daczára az ezekben foglalt állitásoknak, mi azon véleményben vagyunk, hogy a magyarországi törvény szerint a mondott bank szabadalomlevelei érvénynyel birtak és birtak. Magyarországon nemcsak irott, hanem iratlan törvény is van; s mi azon véleményben vagyunk, hogy az iratlan törvény, a »lex consuetudinaria« szerint a királynak van egyedüli és kizárólagos joga oly felhatalmazást engedélyezni Magyarországon pénzfizetésre szolgáló jegyek kibocsátására, mint a minő az osztrák nemzeti banknak az 1841-iki szabadalomlevél által engedélyeztetett. Sohasem volt törvény, mely ezen jogot korlátozná. A magyar országgyülés sohasem állitotta, hogy a királynak ilyen joga nincs és a bizottsági jelentés és az országgyülési határozat, melyre Kossuth Lajos márczius 19-ikei affidavitjának 14-ik fejezetében hivatkozik, egészen különböző ügyre vonatkozott. 1811 előtt az osztrák császár kormányhivatalnokok által kormányjegyeket, vagyis papirpénzt bocsátott ki, melynek magánüzletben elfogadása kényszerünek szándokoltatott s Austriában kényszerü is volt. E kormányjegyek 1811 előtt sürüen forgalomba jöttek Magyarországon. 1811-ben az országgyülés figyelme egy császári rendelet folytán fordult feléjük, mely a mondott kormányjegyek értékének megváltoztatására adatott ki. Ezen kormányjegyek különböztek azon jegyektől, melyeket az osztrák bank kibocsátani fel volt hatalmazva s a Kossuth affidavitjában felhivott országgyülési határozat azt mondja, hogy az országgyülés által hozott s a király által helybenhagyott törvény nélkül a királynak nincsen joga Magyarországon kényszerforgalmu kormánypapirt kibocsátani. De azt nem vette kérdés alá, hogy a királynak joga van Magyarországon oly jegyek kibocsátására felhatalmazást adni, a minőkre az osztrák banknak szabadalma van.

5. Az meglehet, hogy Magyarországon kényszerforgalmu

---

számomra (mint bevett szokás szerint a két alperesfél által alkalmazott sok ügyvéd mindenikének számára is (külön-külön) leirattak; de mert alkalmasint azt gondolták, hogy Vukovics affidavitját különben is birnom kell, nem akarták az ugyis tömérdek pénzembe került lemásolások költségeit annak leiratásával is növelni. Tehát nincs meg. Nagyon sajnálom.

kormányjegyek vagy papirpénz kibocsátására országgyülési végzés (act of the Diet) szükséges; de arra meg a király megegyezése szükséges, hogy az országgyülés ily végzése érvényessé legyen; s ha az országgyülés ily végzést hozott s abba a király beleegyezett, magának az ekként feljogositott jegykibocsátásnak, miszerint törvényes legyen, a király cselekvényének kell lenni, általa vagy nevében tisztviselői által kell történni s kivéve a magyarországi pártütést (rebellion) 1848—49-ben oly bankjegyeket, minőknek kibocsátására az austriai bank szabadalmazva van, vagy kormányi papirpénzt vagy a magánüzletben kényszerforgalmuaknak szánt bárminő jegyeket a király felhatalmazása nélkül soha senki sem merényelt kibocsátani. Az osztrák nemzeti bank felállitása után a kormányi papirjegy kibocsátási rendszere megszüntettetett és semmi ily kibocsátás nem történt, kivéve a magyar kormány papirjegyeit (melyekről alább lesz szó) és némely, ugy hiszszük: az angol Exchequer Bill-ekhez hasonló osztrák kormányi igérvényeket (Governement Bills), melyek 1848-ban kibocsáttattak, de csakhamar be is szedettek.

6. Panaszlott Kossuth Lajos állitja, hogy az austriai bank jegyei nem képeznek törvényes fizetési eszközt (legal tender) Magyarországon. Ha ez alatt az értetik, hogy magánemberek nem kényszerittethetnek azokat fizetésül elfogadni, ez az 1841-iki bankszabadalom szerint 1848-ig Austriában is igy volt, nemcsak Magyarországon; de 1848-ban, főkép a magyar pártütés által okozott pénznehézségek következtében a császár rendeletet adott ki, mely által a mondott jegyeknek magánüzletben elfogadása kényszerüvé tétetett. A l k o t m á n y o s j o g k é r d é s e l e h e t, v a j j o n e r e n d e l e t k ö t e l e z ő-e M a g y a r o r s z á g r a? — d e m i u g y v a g y u n k t a n á c s o l v a (we are advised), h o g y e z t a k é r d é s t e b b e n a p e r b e n ő c s á s z á r i f e l s é g e r é s z é r ő l t a g l a l n i n e m s z ü k s é g e s s h o g y a z h o z z á n k n e m i l l e n é k. Ha az emlitett császári rendelet Magyarországra nem kötelező, a mondott bankjegyek ott mégis forgalomban vannak az 1841-ki bankacta XV. fejezetének szabadalmával.

7. Az adóbeszedés, mint szintugy az államhivatalok működése Magyarországon ugy jogilag, mint tényileg a király igazgatása és ellenőrsége alatt áll, az országgyülés minden

avatkozása nélkül s a keresetlevél 5-iki szakaszában felhozott okmány a magyar király kirekesztőleges jogába és praerogativájába vág, midőn azt mondja, hogy »minden magyar álladalmi és közpénztárakban elfogadtatik.«

8. Kétségesnek látszik, vajjon Kossuth Lajos márczius 16-ikai affidavitjának 3-ik §-ában az országgyülés által állitólag reáruházott felhatalmazásnál fogva igényli-e, hogy joga van jegyeket kibocsátani? Igazságosan ezt nem teheti s az ott felhivott körülmények, ha szabatosan adatnak elő, teljességgel nem czáfolják meg a panaszló azon jogát a jegykibocsátást illetőleg, melyet e perben követel. A tényállás ez: 1848-ban, a pártütés kezdete előtt, de midőn az ország már forrongásban volt, mely utóvégre rebelliora ment át, a magyarországi miniszterek felkérték a nádort, ki akkor a királyt képviselte, engedné meg, hogy magyar kormányjegyek bocsáttassanak ki. A nádor megadta a kért felhatalmazást tizenkét és fél millió forint erejéig; de ezt a királyi jognál fogva tette, Kossuth Lajos akkor magyarországi pénzügyminiszter volt s e kormányjegyek kibocsátásánál közreműködött.

9. Kevéssel ezután a nádor megszünt királyi helytartó lenni Magyarországon s az országgyülés ő császári felségéhez, Ferdinánd királyhoz folyamodott engedelemért további jegykibocsátásra, de ő császári felsége beleegyezését megtagadta, mire aztán az országgyülés hatalmat vőn magának, Kossuth Lajost egy további összeg magyar kormányi papirjegy kibocsátására felhatalmazni s ugy hiszszük, ezen állitólagos felhatalmazás az, a mire 1848-ból Kossuth Lajos affidavitja vonatkozik. De az országgyülés ezen cselekvénye nélkülözvén a királyi helybenhagyást, merőben érvénytelen s az országgyülés pártütésének egyik legelső cselekvénye volt. Kossuth Lajos állitólagos kinevezése elnökké és kormányzóvá később történt s ezen állitólagos kinevezéskor és azon időben, melyben Kossuth Lajos mint kormányzó magát jegykibocsátásra felhatalmazottnak állitja, mint szintugy azon időben, melyről Vukovics Sebő affidavitjában állittatik, hogy az országgyülés ő császári felségének Ferdinándnak a magyar királyi székről lemondása ellen tiltakozott, Magyarország lázadásban (rebellion) volt s e »rebellio« kezdete óta az országgyülés, minden cselekvénye a király megegyezése nélkül történt

következőleg merőben semmies és érvénytelen (entirely null and void). Kossuth Lajos praetendalt kineveztetése kormányzóvá teljesen törvénytelen s neki semmiféle hatóságot nem adhatott. De 1849. augustusban Kossuth Lajos elhagyta bitorolt kormányzói és elnöki hivatalát és kevéssel ezután ő császári felsége Ferencz József, a ki e perben felperes, törvényes hatalmát Magyarországon mint azon ország királya helyreállitotta s azóta jogát és hatóságát mint király ott folyvást gyakorolta.

10. A mi azon ezüstöt illeti, melyről Kossuth márczius 16-ki affidavitjának 7. és 8. §§-aiban emlités tétetik, a tényállás következő: Ez az ezüst köz (állami) pénz volt s annak őrzete (custody) s a vele való rendelkezés jogilag a királyt illette s midőn ő hatóságát Pesten helyreállitotta, tisztviselői az ő nevében azon ezüstöt elfoglalták s az állam általános feladataira felhasználták. Egy ideig még a nádor felhatalmazásával kibocsátott magyar kormányjegyek adófizetésül a királyi hivataloknál elfogadtattak, de később, minthogy az akkor még egészen le nem győzött forradalmi párt Magyarországon a jegyek kibocsátását folytatta, a király tisztviselői, annak nevében, elrendelték, hogy a nádor felhatalmazásával kibocsátott, még künn levő jegyek mind beszolgáltassanak, miszerint a forgalomból kivonassanak s az austriai nemzeti bank jegyei által helyettesittessenek. E czélból a felperes hivatalnokai proclamatiókat adtak ki, melyek időt határoztak, mely alatt a mondott jegyeket bizonyos helyekre be kellett vinni, miszerint ott az osztrák nemzeti bank jegyeivel egyenértékü összegekben kicseréltessenek*) és kijelentetett, hogy a szabott időn túl semmi

*) Beke, Rechorovszki és Hengelmüller eskü szentsége alatt beszélnek; eskü alatt fogadják, hogy a valódi tényállást hiven előadják. S im azt nem mondják el, hogy ez a kicserélés nem történt meg; senki sem kapott beszolgáltatott jegyeiért sem osztrák bankjegyet, sem semminemü kárpótlást. Tehát hamisan esküdtek!

Jogszabály, hogy a birtokbavétel a birtokon fekvő teherrel jár. Még ha felségsértés vagy honárulás esetén, nem erőhatalommal, hanem rendes birói eljárás utján koboztatik is el valaki birtoka: a rajta fekvő adósságot ki kell fizetni. Az ezüst, melyet én a pesti kereskedelmi bankba letéteményeztem, fedezetét képezte az annak

még künn maradandott jegy sem a kormányhivataloknál, sem magánforgalomban el nem fogadtatik.

11. Kossuth Lajosnak nincs igaza (is wrong), midőn azt mondja, hogy magyar királyi czimer (Royal arms) nincs. A magyar törvény különösen intézkedik: »a király pecséteiről« és ezeknél Magyarország (mondják: Magyarország és nem a király) nemzeti czimere a koronával a helyes jelvény. Gróf Cziráky munkájában: »Conspectus Juris Publici Regni Hungariae ad annum 1848,« a mely nagy tekintélynek tartatik, a 335. §-ban ez áll: »Sigilla leges nostrae Regibus Hungariae propria quinque numerant.« Aztán leirja mindeniket s hogy mire használtatnak. És a 337. §-ban ezt mondja: Duplex sigillum inde cognomentum accepisse novimus quia reales, prout has artis Sphragisticae gnari appellant sigillorum inscriptiones utrinque insculptas habet, parte quippe adversa imaginem Regis regali habitu clenodiisque condecorati a versa vero Hungariae (tehát nem regis, hanem Hungarie) eoque spectantium regnorum insignia.« A nemzeti czimer a koronával Magyarországon minden bizonynyal a király czimerének tekintetnék és ámbár igaz, hogy Magyarországon ezen jelvény diszitvényképen ellenvetés nélkül használtatik nem közjellegü okmányokon: a kormány felhatalmazása nélkül azt közjellegü okmányokon vagy másként mint diszitvény végett*) senki sem használhatja. Minden magyar, ki ezt a jelványt a keresetlevélben emlitett jegyeken látná, azt hihetné, hogy a jegy, melyre nyomva van, hivatalos jelleggel bir s a király kormányának felhatalmazása mellett bocsáttatott ki.**)

---

alapján kibocsátott jegyeknek. Ezek tehát a letéteményezett ezüst birtokát terhelő adósságot képeznek. Az osztrák hatalom a birtokot erőhatalommal elfoglalta, de a rajta fekvő adósságot ki nem fizette, hanem az adósleveleket (a jegyeket) is eltulajdonitotta.

Ha még van ember Magyarországon, a ki a beszolgáltatott ezüstalapu jegyekről vevényt bir: csodálkozom, hogy az osztrák császárt perbe nem fogja. Nem lehet oly birót képzelni, ki a követelést oda nem itélné.

*) Hiszen Kossuth épen csakis ezt tette.

**) És ezt az ostobaságot, melyet maguk sem hittek, hit alatt mondják a tanuk, holott urok, a ki mellett esküsznek, ép arra

Több pont van még Kossuth Lajos affidavitjában, melyek a felperesnek, mint magyar királynak alkotmányos jogaira vonatkoznak s más, az affidavitban különösen nem emlitett dolgok, melyek nem szabatosak (are incorrect): de mi ugy vagyunk tanácsolva, hogy e perben nem szükséges, nem is lényeges e pontok felett vitatkozásba bocsátkozni s hogy nem illenék hozzánk a felperes részére abba bocsátkoznunk.

Esküvel erősittetett báró d'Aldenburg Roger tolmácsolása mellett Bécsben, 1861. ápril 6-án

Fane Julian Henrik Károly ő britt felsége bécsi követségének titkára előtt.

*

Jellemző dolog, hogy a császári felperes szemen válogatott tanui mennyire fáztak a dolog közjogi oldalának érintésétől. »Nem illenék hozzájok.«

Vukovics vállalta magára a tanuk tudományát, az osztrák bank és jegykibocsátási jog dolgában kiigazitani. Ezen affidavitja sincs birtokomban.

VIII.

A tárgyalás.

A per ápril 15-én került érdemleges tárgyalásra. Felperes részéről Sir Hugh Cairns parlamenti tag (később lord cancellar) és Mr. Cotton; részemről Mr. Collier parlamenti tag (később Sollicitor General) és Giffard és Simpson és Westlake urak: Day és fiai részéről Bacon és Wickens urak voltak a tárgyaló ügyvédek. A tárgyalás több napon át tartott. Ügyvédekre kétségtelenül érdekkel birhatna ennek a szóbeli tár-

---

épitette panaszát, hogy Kossuth e jegyekkel a magát királynak mondott felperes uralkodásának megdöntésére forradalmat akart csinálni!

gyalásnak folyama, meglátnák belőle, hogy Angliában ügyvédnek lenni nagyon nehéz mesterség. Egész nagy könyvtárának kell lenni; át kell kutatnia minden valaha előfordult oly perek dohos gyüjteményeit, melyek a fennforgó esetre alkalmazhatók; mert angol törvénykezésben az előzmények döntő erővel birnak (hasonlatosan a magyar királyi curia döntvényeihez). De ennek a tárgyalásnak gyorsirászati felvétele száz meg száz ivre megyen s az olvasóközönség legnagyobbrészét alig is érdekelné. Azt tehát mellőzöm s csak annyit emlitek meg, miként ügyvédeim több esetet idézve (például: az Arcotti Nábobnak a keletindiai társaság ellen; a spanyol királynak Macado ellen; két Sicilia királyának Wilcox ellen folytatott pereit stb.), angol biróságok itéleteivel kimutatták, hogy külföldi uralkodók indithatnak ugyan keresetet angol polgári biróságok előtt, ugy, mint akármely magánember, de csakis ugy, mint akármely magánember, több joggal ennél nem birnak, tehát csak oly dolgok végett indithatnak keresetet, melyek végett akárki indithat, t. i. magánjogi kérdésben, magán tulajdon visszaszerzése végett vagy magán személyes sérelem miatt, mert csak ezek lehetnek a polgári magánjognak s polgári biróságok eljárásának tárgyai; de politikai kérdések, uralkodói privilegiumok, uralkodók s alattvalók közti jogok nem magánjogi kérdések, ezekbe angol polgári biróság nem avatkozhatik, erre nem illetékes, nincs hatósága. Ha pedig a biró magának mégis ily (illetéktelen) hatóságot tulajdonitana, akkor, ha egy külföldi uralkodónak joga van állitólagos uralkodói szabadalmaira hivatkozni, a panaszlottaknak is joguknak kell lenni ez állitólagos szabadalmakat tagadásba venni, azokat megczáfolni s azok ellenébe az illető ország közjogaira, szabadalmaira, törvényeire hivat-

kozni, s a birónak kötelessége ezeket tekintetbe venni és szerintük itélni. Ezt az osztó igazság hozza magával. Ez alapon aztán kinyilt a tér annak kimutatására, hogy a magát magyar királynak állitó s e minőségben keresetet inditó felperes nem magyar király s hogy még a magyar királyok sem birnak azon előjogokkal, melyekre felperes keresetét fekteti, a ki pedig nem mond igazat, midőn magát magyar királynak állitja; és nyilt tér a többi érvelések törvényszabatos kifejtésére, melyek az olvasó előtt az előadottakból már ismeretesek.

Megemlitendőnek tartom még az angol eljárásnak azon sajátságát, hogy tárgyalás közben a biró és az ügyvédek közt egész párbeszédek folynak. Peremben e »dialogus«-ok ivekre meg ivekre mennek s e párbeszédekben Stuart alcancellár néha igen különös nyilatkozatokat tett; például mikor azt mondta: »mi angol birák ritkán találkozunk törvényszékeinken császárokkal s ha találkozunk, nem vizsgálgatjuk: vajjon kezeik tiszták-e vagy piszkosak;« néha elcsavarta a tényállást, például, mikor azt mondta: hogy én elismertem affidavitomban, miként a s o u v e r a i n h a t a l o m Magyarországon most a felperes által gyakoroltatik, és ténynek állitotta (a mi nem volt igaz), hogy e gyakorlás az angol udvar által el van ismerve; máskor ismét azt a jelenetet idézte elő, hogy magyar boros-üvegeket kért elő, miszerint lássa, vajjon használtatik-e ilyeneken a magyar czimer s mikor látta, hogy igen, a kérdést azzal praeoccupálta, hogy ez egészen más, mint mikor nyilvános okmányokra illesztetik; máskor ismét engem bókokkal tisztelt meg, elismerte, hogy affidavitom nagyon jelesen van szerkesztve s becsületemre válik; majd ismét oda nyilatkozott, hogy engem minden tekintetben tisztességes és tiszteletreméltó embernek tart.

E tárgyalások közben ügyvédeim érvelési modorával nagyon meg voltam elégedve; azon egyet kivéve, hogy szerintem nem mutattak elegendő erélyt annak nyomatékos kifejtésében, hogy felperes nem magyar király: pedig reám nézve ez volt a dolog főérdeme. Azonkivül a biró némely alaptalan nyilatkozatait, s a felperes ügyvédének némely állitásait sem láttam kellő erővel megczáfolva s azért az ápril 15-től 18-ig tartott tárgyalások folytatása pár napra megszakittatván, jónak láttam ügyvédeimhez a következő emlékiratot intézni:

Pro memoria.

Méltányló elismeréssel adok kifejezést lekötelezettségemnek a beható modorért, melylyel az ügy kedvező eldöntésére befolyást gyakorolható jog-pontok megállapittattak, s a birói előzmények fáradságos kikutatásáért, melylyel a védállás támogattatott.

Miután immár minden megtörtént, miszerint kedvező itélet biztosittassék, a mennyiben ez az ügyvédektől függhet: szabadságot veszek magamnak, védőimet figyelmeztetni, miként elérkezettnek vélem az időt arra, hogy az ügy egy nagy politikai ügy magas szinvonalára emeltessék, a minőnek ügyünk tekintetni valósággal jogositva is van s hogy ez a tárgyalások jelen állásában immár meg is történhetik a nélkül, hogy az érvelés azon műtani pontjai rövidséget szenvednének, melyek a biróságot az itéletnél valószinüleg vezetni fogják.

E figyelmeztetésre azon tekintet által találom magamat indittatva, hogy ámbár igen tetemes összegre megyen az, a mit a kérdéses jegyek gyártására költöttem: mindazáltal nem az anyagi veszteség az, a mit kedvezőtlen itélet esetén leginkább fájlalnék. A mi engem, mint hazafit, leginkább érdekel, az a politikai horderő, a politikai befolyás, melyet jó vagy rossz irányban ezen peres ügy kimenetelének nem lehet a Magyarországon most folyamatban levő tusára nem gyakorolnia, melyben az egyik oldalon egy nemes nemzet áll, mely

férfiasan küzd törvényeiért s a független szabad és alkotmányos létért, melyre öröklött történelmi jogokkal bir, — a másik oldalon pedig a panaszos áll, a ki mindent vakmerőn felforgató irányához ragaszkodva, átalkodottan arra törekszik, hogy hazámat pusztán egy osztrák tartomány nyomorult állására alacsonyitsa, mely semmi önálló joggal nem bir, hanem csak a panaszos kényuri kedvétől várhat némi szükmarku s biztosságtalan részeltetést valamely oly névleg alkotmányos kormányzatban, mely egy napon a szükség nyomása alatt engedélyezve, másnap azon rosszhiszemüséggel, melyről az osztrák-ház ismeretes, ujra visszavonathatik, a mint a szükség nyomása enyhül.

Ohajtanám annálfogva a biróságot hathatósan figyelmeztetve látni arra, hogy egy nagy politikai ügygyel van dolga, melynél a birói eldöntés hatása nem marad a jegyek ki- vagy nem-bocsátásának aránylag csekély érdemére szoritva, hanem az angol birói kar erkölcsi tekintélyét fogja beledobni ama nagy elvek mérő-serpenyőjébe, melyek a magyar nemzet és Ferencz József osztrák császár közt vitatás alatt vannak.

Midőn azt mondom, hogy ezen ügyet egy nagy politikai ügy gyanánt óhajtom tárgyaltatni, azt értem alatta, hogy felhasználva kivánom látni az alkalmat arra, miszerint Magyarország diplomatikai állása e magas angol itélőszék előtt világosságba legyen helyezve, s be legyen bizonyitva, hogy panaszos a jogczimnek még csak árnyékával sem bir Magyarország királyának minőségében lépni fel a biróság előtt azon hamis ürügy alatt, hogy ő, mint m a g y a r k i r á l y, k o r o n á j á n a k jogainál fogva, valamely állitólagos előjogokkal bir engem s védencz-társaimat zaklató keresetekkel háborgatni, holott a tényállás az, hogy ő nem magyar király, az a korona nem az övé s ő ahhoz a jognak még csak árnyékával sem bir.

Szerencsére mind a felperes ügyvéde, mind maga a biró is e tekintetek teljes kifejtésére kedvező alkalmat nyitottak.

Azt látom ugyanis a tárgyalásokról közzétett jelentésekből, hogy felperes ügyvéde, Sir Hugh Cairns azt vetette szemükre a mi ügyvédeinknek, miként mindannyian bebizonyitani igérkeztek, hogy a felperes nem magyar király, de

azt egyikük sem bizonyitotta be, sőt az ügy ezen oldalával felhagytak.

Mondatott az is, miként ezen itélőszék szabálynak tekinti azt ismerni el egy adott idegen ország uralkodójának, a kit a királyné annak elismert az által, hogy képviselőjét elfogadta.

Mondatott végre az is, hogy kötéseket lehet előmutatni, melyekben Anglia királynéja az osztrák császárt magyar királynak elismerte. Stuart alcancellár pedig még azon állitást is koczkáztatta, hogy én hites nyilatkozatomban (»affidavit«) elismertem, miként Magyarországon a felségi hatalom a felperes által gyakoroltatik.

Ezen állitások az egész kérdés tüzetes fejtegetésére az ajtót felnyitották s ez előnyt tanácsos teljes mértékben felhasználni.

Bátor vagyok a következő megjegyzéseket ajánlani ügyvéd urak figyelmébe:

1. Én sohasem ismertem el, hogy Magyarországon a felségi hatalom a felperes által gyakoroltatik. Nyilatkozatom csak az ott jelenleg létező erőhatalmi uralom állapotáról szól.

2. Feltéve, de meg nem engedve, hogy Stuart alcancellár igazolva lehetne az erőhatalmi uralom jelenlegi lételének elismerését olybá venni, mintha a felségi hatalomnak a felperes által gyakorlását ismerné el: ebből teljességgel nem lehetne azt a következtetést kierőszakolni, hogy én felperest Magyarország királyának ismertem el.

Ellenkezőleg, én hites nyilatkozatomban a leghatározottabban tagadom, hogy felperes akár jogilag, akár tényleg magyar király. Orosz szuronyok kegyelméből felségi jogot gyakorolni és Magyarország királyának lenni: két egészen különböző dolog. Az első pusztán erőhatalmi tény, a második törvényesség eszméjét foglalja magában.

E szónak »magyar király,« tevőleges értelme van, melyet a magyar alkotmány világosan meghatározott s az európai nemzetek közjoga elfogadott. E szó »magyar király,« oly uralkodót jelent, kit a magyar törvények helyeztek a magyar királyi székre, ki az országgyülésileg összegyült nemzettel diplomatikai szerződésre lépett, a törvények és alkotmány

megtartására megesküdött és Szent-István koronájával megkoronáztatott.

Senkisem tekintethetik Magyarország királyának, a kinél ezen lényeges feltételek hiányoznak, habár kény és erőszak által a felségi hatalom gyakorlatát bitorolja is. II. József törvényes örökösödési czimmel birt a magyar királyi székre (a mivel felperes nem bir) s felségi hatalmat gyakorolt Magyarországon mind haláláig, de azért magyar király nem volt, még csak a magyar királyok lajstromában sem jelenik meg s minden tettei, rendeletei, kiváltságai, engedélyezései érvénytelenek.

Maga Sir Hugh Cairns is csak addig megyen, hogy a törvényszék köteles felperest Magyarország uralkodójának elismerni, minthogy ő britt felsége a királyné őt ilyennek elismerte. Tegyük fel, hogy ez igy van (bár én ezt kétségbevonom): ez még nem elég. Felperes nem mondja keresetlevelében: »Én Magyarországon a felségi hatalom gyakorlatában vagyok, annálfogva követelem stb.« Felperes azt mondja: »Én Magyarország királya vagyok s mint ilyen, koronám joganál fogva követelem stb.«

Minthogy ő ezen álláspontra helyezkedett, azt be kell bizonyitania, különben nincs álláshelye (locus standi) e biróság előtt, és én állitom, hogy nincs helye. Angol itélőszék előtt nem lehet álláshelyet szereznie magának az által, hogy a felségi hatalom erőszakos gyakorlatának tényét bizonyitványul állitja fel arra, hogy ő magyar király. Én magam is gyakorlottam a felségi hatalmat Magyarországon, még pedig nem erőhatalmilag, hanem törvényes hatósággal, és én kérdem: vajjon Stuart alcancellár adott volna-e nekem álláshelyet ezen itélőszéknél, bárha kormányom el volt volna is ismerve az angol királyné által, hogy ha én azon alapon, mert a felségi hatalom gyakorlatában voltam, mint magyar király léptem volna fel keresettel ez itélőszék előtt, a korona jogára hivatkozva, mely korona sohasem tétetett az én fejemre, ép ugy, mint sohasem tétetett a felperes: Ferencz József fejére.

Vagy talán meri Sir Hugh Cairns állitani, hogy Anglia királynéja Ferencz József osztrák császárt forma szerint elismerte Magyarország királyának?

Én ugyan nem vagyok oly kedvező helyzetben, mint a felperes, hogy a külügyi hivatal levéltáraiban kutathassak, vagy az angol rendőrség szolgálatomra álljon jegyeket csenni, miszerint azokra keresetlevelet épithessek; mindazáltal kereken tagadom, hogy felperes a magyar királyi székre lépését Anglia királynéjának valaha tudtára adta; s minthogy ezt nem tette, nem is lehetett magyar királynak elismertetnie.

Teljes lehetetlen, hogy felperes valaha ily közlést intézett volna az angol királynéhoz:

1-ször, mert azon percz óta, hogy egy palota-forradalom által a hatalmat kezébe keritette, folytonosan oda intézte minden törekvését, hogy a magyar királyi széknek még lételét is semmivé tegye. E czélból bujtogatott fel lázadást Magyarországon; e czélból rohanta meg császári seregeivel nemzetemet; e czélból árasztotta el vérrel és pusztulással hazámat; kért s kapott kétszázezer főnyi segitséget az orosztól; hurczoltatta a vesztőhelyre a legjobb hazafiakat vagy megtömte velük tömlöczeit; feldarabolta Magyarország területét, kiszivattyuzta életnedvét és nyiltan kijelentette, hogy Magyarország mint királyság megszünt létezni s jövendőben csak mint császári koronájának egyik uradalma (Kronland) létezend. Ez mind köztudomásu, tagadhatlan tény; annálfogva teljes lehetetlenség, hogy magát magyar királyul jelentette volna be Anglia királynéjának. Bátran ki merem hivni: bizonyitsa ezt be! Nem teheti.

2-szor. Nem teheti, mert hiszen látván, hogy minden jogot felforgató forradalmi törekvései a nemzet szenvedőleges ellentállásán megtörnek: épen csak most, már a jelen zaklató kereset meginditása után, hivta fel a magyar nemzetet, hogy őt magyar királylyá koronázza meg. Mit hozhat a jövendő? — nem vitatom; de az tény, hogy eddig még nem lett megkoronázva, tehát lehetetlen, hogy magát magyar királynak mutatta volna be az angol udvarnál.

3-szor. Hogy ez nem történt meg, ennek világos bizonyitványát birjuk magának a felperes képviselőjének az angol udvarnál, Apponyi grófnak saját affidavitjában is, melyre az egész kereset alapitva van. Mert az affiidavit-ban Apponyi gróf magát csak »az osztrák császár követjének« czimezi, azt nem meri mondani, hogy ő »a magyar király

követje;« a mint nem is merhette mondani, mert magyar király nincs. A két minőséggel esetleg ugyanazon egy személy lehet felruházva, de azért a két minőség különbözik, olannyira különbözik, hogy ha Sir Hugh Cairns ragaszkodnék azon alaptalan állitásához, hogy a felperes magyar királynak van az angol királyné által elismerve: én követelni fogom, hogy gróf Apponyi a biróság elé idéztessék, miszerint vallomást tegyen: vajjon kapott-e s mutatott-e be megbizó levelet a felperestől, mint magyar királytól? Nem fog, nem merhet hit alatt e kérdésre igennel felelni. Felperes az angol udvarnál csak mint osztrák császár van képviselve s nem mint magyar király. E két minőség tökéletesen különvált és különböző. (Kérem Collier ügyvéd urat, olvassa fel ennek czáfolhatlan bizonyitványául a biróság előtt 2-dik affidavit-omból az 1796-iki X. magyar alaptörvényt.)

4-szer. Felperes nem ismertethetik el magyar királynak. mert Magyarország királya a még életben levő V. Ferdinánd, c s a k a z o s z t r á k c s á s z á r i k o r o n á r ó l m o n d o t t l e (melyhez Magyarország sohasem tartozott), d e M a g y a r o r s z á g k i r á l y i s z é k é r ő l n e m m o n d o t t l e.

(Ez oly körülmény, melyre ügyvéd urak figyelmét különösen felhivom és kérem V. Ferdinánd idemellékelt lemondóoklevelét a biróság előtt felolvastatni.)

Minden kétségen kivül van, hogy a felperes, midőn hatalomba jutását a külhatalmaknak tudtára adta, nem mehetett túl elődje lemondó levelének tartalmán, melyen uralma alapszik.

Sir Hugh Cairns szerződések létezéséről beszél, melyek bizonyságul szolgálnak, hogy az osztrák császár magyar királynak el van ismerve.

Lehet, hogy czimei sorában a magyar királyi czimet is emlitette, mint alkalmasint a jeruzsálemi királyi czimet is emlitette: de hacsak felperes be nem bizonyitja (mit tenni soha sem fog), hogy az ő magyar királyi minőségének elismerése képezte valamely ily szerződés tárgyát: holmi incidentalis czimkérdést senki sem foghat annak bizonyitványaul venni, hogy magyar királynak lett elismerve.

Anglia királynéja Viktor Emánuel királyt Lombardia uralkodójának ünnepélyesen elismerte, azonban nincs kétség

benne, hogy minden szerződésben vagy egyezményben, mely felperes és Anglia közt azóta előfordult, Austria császárja a lombard királyi czimet is beleiktatta czimei közé. De merné-e Sir Hugh Cairns ebből azt következtetni, hogy védencze Lombardia királyának van elismerve.

Nem, Ferencz József nem magyar király. Maga az a tény, miszerint épen csak most hivja fel a magyar nemzetet, hogy tegye őt Magyarország királyává, és az a tény, hogy csak most terjeszti a nemzet elé V. Ferdinánd állitólagos lemondását, a mi által egyszersmind egész multjának bitorlási jellegét vallotta be: maga ez világos bizonyságul szolgál, hogy ő ekkorig még nem magyar király. És itt emlitésre méltónak tartom azon köztudomásu tényt is, hogy Ferencz József, minthogy még nem király, a magyar országgyülést saját személyében meg nem nyithatván s ennélfogva a megnyitást biztos által hajtatván végre, ez (egy másik gróf Apponyi) a trónbeszédet helyettesitő beszédében egyetlen egyszer sem merte a felperest királynak czimezni.

Az eddigi tárgyalásokban alaposan meg volt mutatva, hogy a felperes a fennforgó ügyben még akkor sem birhatna kereseti joggal az angol itélőszék előtt, ha valósággal magyar király volna is. Most azonban én különös sulyt helyezek arra, hogy ügyvédeim erősen vitassák azt a pontot, hogy felperesnek keresetétől el kell mozdittatnia, mert álminőségben lépett fel a törvényszék előtt; keresetlevelét nem azon alapon nyujtotta be, hogy ő Magyarországon a felségi jogok gyakorlatában van, hanem egyenesen mint magyar király nyujtotta be: mi pedig bebizonyitjuk, hogy ő nem magyar király.

Igen nagy fontosságot helyezek arra, hogy a megkülönböztetés minden erővel vitattassék; mert oly időket élünk, midőn nemzetek sorsára lehet az befolyással, hogy minő szempontból tekintik a nemzetek ügyét Angliában; e nagy és hatalmas országban pedig semmi vélemény sem mérközhetik sulyban, itélőszékeinek véleményével, melyek az egész világon az angol szabadság legerősebb védbástyájának s vele az alkotmányos elvek hatalmas támaszának tekintetnek.

A dolgok akként állanak, hogy mivel Ferencz József császár még mindig ragaszkodik a hatalomrajutásakor élte feladatának nyilatkoztatott azon szándékához, hogy a jog s

törvény szerint független Magyarországot az osztrák császárság egyik koronatartományának (Kronland) nyomorult állására sülyeszsze, a minek a magyar nemzet, mely loyalis conservativ szelleme által lelkesitve, történelmi jogaihoz törhetlen erélylyel ragaszkodik, magát soha meg nem adhatja: igen valószinü, hogy a magyar országgyülés fel fog oszlani a nélkül, hogy a felperest megkoronázná. Ferencz József tehát ez eshetőség következményeire való számitással szeretne e magas biróság által »magyar király«-nak elismertetni, azon ürügy alatt, hogy Magyarországon a felségi hatalmat gyakorolja.

Ámde az nagyon szomoru s a jog uralmára érzékeny csapás volna, ha egy angol biróság magát erre felhasználtatni engedné; mert ugy jóra, mint rosszra, mérhetlen nyomatékkal bir az, hogy minő nézettel van Anglia ama nagy elvek felől, melyektől az alkotmányos szabadság vagy a kényuralom végleges diadala függ.

Kérem is Colier jogtanácsos urat, kövessen el mindent, miszerint a biró áthatva legyen annak érzetétől, hogy nem egy magánszemély csekély ügyével van dolga, hanem egy sokat szenvedő nemes nemzet ügyével, melynél a keresztény Európának jobb szolgálatokat semmi más nemzet nem tett s nincs nemzet, mely minden igazságos ember rokonszenvére nagyobb mértékben érdemes volna.

London, 1861. ápril 18.

Kossuth Lajos.

Ennek folytán a tárgyalások ujra felvétettek; berekesztésük után *Stuart* alcancellár oda nyilatkozott, hogy nehány napi megfontolásra van szüksége s végre május 4-kén meghozta s elmondta itéletét, amint következik:

Itélet.

Felperes magyar királyi minőségében folyamodik e törvényszékhez. Segitséget kér a törvényszéktől arra, hogy eleje vétessék egy köztermészetü sértésnek az ellen, a mit felperes törvényes jogának állit. Ezen jogokat akként igényli, mint a felségi hatalom elismert birtokosa egy, ezen országgal békében élő külföldi államban.

A mint látszik, alperesek itt ezen országban nagymennyiségü nyomtatott papirt állitottak elő, mely Magyarország olynemü papirpénzét volna képezendő, mint a minőt a felségi hatalom törvényszerüen kibocsát; s az, a mit alperesek igy elkészitettek, valamely jövendő időben mint nyilvános magyar papirpénz szándékoltatik forgalomba tétetni.

E nyomtatványok nemcsak felperes felhatalmazása nélkül, de sőt egy oly remélt (contemplated) hatalom gyakorlásával készittettek, mely felperes hatalma iránt ellenséges természetü, sőt azt fel akarja váltani.

A mit jelenleg e törvényszéknek el kell határozni, az: vajjon angol törvény szerint megengedhető-e, hogy alperesek birtokában maradjanak vagy oltalmaztatniok kell-e birtokában az emlitett czél végett gyártott nagymennyiségü nyomtatványoknak; vagy pedig a felperesnek van-e igénye oltalmaztatni az alperesek támadása ellen azon jogában, melynek magát birtokában lenni állitja, s van-e joga igényelni, hogy a mi ekép jogai ellen irányzott ellenséges szándokkal készittetett, neki kiszolgáltassék és átadassék?

Alperesek részéről felhozatott, hogy e törvényszéknek eféle ügyben nincs hatósága; hogy a mi itt közsérelemnek (publice wrong) panaszoltatik, arról az angol törvény nem vehet tudomást, mivel az merőben egy külnemzet köz- és politikai ügyeire vonatkozik.

Alperesek ügyvédei elismerték, hogy egy külföldi uralkodó oltalmat találhat ezen törvényszéknél, midőn hivatalos minőségben egy oly közbirtok visszaszerzését szorgalmazza, mely e biróság hatósága alatt áll; de azt állitják, hogy a mi a jelen ügyben kérdésben forog, az nem birtokjog, hanem pusztán nyilvános és politikai jog, mely a magyar alkotmány szerint nem összpontosul egészen az uralkodó személyében, hanem a magyar országgyülés rendelkezésétől és ellenőrzésétől függ. És egy ily jog — ugy mondják — ezen törvényszék hatáskörén kivül esik.

Ha a kérdés pusztán állami ügyre vonatkoznék, akkor nem törvényszéki, hanem csak politikai vitatkozás tárgyát képezné. De a pénz (coin) és a forgalmi eszköz (currency) szabályozása minden államban az uralkodó-hatalom nagy előjoga. Az nem egyszerün municipalis jog vagy municipalis törvény kérdése, hanem egy nagy nyilvános jog, mely a népjog által el van ismerve és annak oltalma alatt áll. A népjog által elismert jog pedig törvényes jog, mert a népjog az angol közönséges törvénynek részét képezi.

Előzmények és törvénytudományi tekintélyek nézetei kétségtelenné teszik, hogy valahányszor oly kérdés merült fel, mely a népjog hatáskörébe tartozik, — az angol közönséges törvény a népjogot mindig teljes kiterjedtségében elfogadta s az ezen ország törvénye részének tekintetik.

Azon parlamenti végzések, melyek időről-időre ezen általános törvény megerősitése, vagy határozatai végrehajtásának megkönnyitése végett hozattak, nem ujitásoknak, hanem csak a létező alap-alkotmány kimagyarázásának tekintettek, melyek nélkül ezen ország megszünnék a polgárisult világ része lenni.

Ezen elismert általános elveket a jelen specialis esetre alkalmazva, látjuk, miként a britt parlament (11. Geo. 4. et 1. Will 4. c. 66.) elhatározta, hogy bármely uralkodó vagy ország papirpénzének hamisitása vagy utánzása az angol törvények által megbüntetendő bűn (felonia). Ez törvényhozási elismerése annak, hogy külföldi államok felségi hatóságainak általános joguk van ezen ország törvényeinek segitségéhez folyamodni papirpénzük, szintugy mint érczpénzük szabályozását illető jogaik megvédése és az e jogaik ellen elkövetett vétségek megbüntetése végett. A polgárisult államok közt fennálló barátságos viszonyok biztonsága megkivánja, hogy a népjog által elismert ama felsőségi jogok municipalis törvények által oltalmaztassanak.

Magának Kossuth alperesnek nyilatkozatából is kitünik, hogy felperes Magyarországon a legfelsőbb hatalom birtokában van s hogy a per tárgyát képező tulajdon, melyet alperes a végett készittetett, hogy valamely jövő időben mint Magyarország papirpénze forgalomba hozassék, épen a felperes létező hatalma miatt nem szándékoltatott eme czélra most azonnal használtatni. De másrészt az is nyilvánvaló, hogy a gyártott jegyek az alperesek birtokában vannak, készek a felhasználásra akkor, a mikor azt alperes Kossuth czélszerünek látandja a felperes létező joga iránti ellenséges szándokkal.

A gyártott nyomtatványok oly tulajdont képeznek, mely semmi más czél végett nem gyártatott és semmi más czélra nem használható, mint olyanra, mely felperes felségi jogai iránt ellenséges; e nyomtatványok nem oly tulajdon, a mely, mint pl. fegyverek, más czélokra is jogszerüen használható.

Ezek igy levén, ha e törvényszék avatkozását megtagadná, az annyit tenne, mint kimondani, hogy nem illetékes a felperes oly jogának oltalmazására, melyet a népjog, tehát angol törvény elismer.

Mondatott azonban, hogy a felperes által igényelt jog nem absolut jellegü, hanem a magyar országgyülés ellenőrzése alatt áll. Az angol korona kiváltságai is mind vagy közvetlenül vagy közvetve a parlament ellenőrzésének vannak alávetve és a legtöbb külföldi államnál is a felségi jogok valamiféle ellenőrzés vagy korlátozás alatt állanak: de mindazonáltal nem szünnek meg tényleges jogok lenni és az uralkodó megkeresése folytán szoktak a törvény által oltalmaztatni.

Továbbá az is mondatott, hogy alperes Kossuth a felperes jelenleg fennálló jogának feldöntését tartotta szeme előtt (contem-

plated) s ha ez megtörténik s a hatalom ő reá vagy valamely oly testületre átruháztatik, mely a kérdéses papiroknak Magyarország folyó-pénzéül használatát sanctionálja: akkor neki joga lesz ezeket használni, — e törvényszék tehát nincsen hivatva most avatkozni. Ezen érvelésre a felelet az: hogy törvényszékek csak létező törvényekkel s a létező kormányokkal foglalatoskodhatnak. Engedelmesség a fennálló kormányok iránt, melyek egyedül képesek a törvényeknek érvényt szerezni: lényeges kivánalma az igazságszolgáltatásnak s a polgári társadalom fenntartásának. Tehát ha a létező törvények szerint felperesnek csakugyan megvan azon joga, melyet igényel; ha alperesek csakugyan készitették s jelenleg birtokban tartják a kérdéses tulajdont, mely semmi más czél végett nem készittetett s nem birtokoltatik, mint olyan végett, a mely felperes törvényes jogának ellenséges: felperes e törvényes jogának oltalmaztatnia kell e törvényszék közbelépése által, máskülönben lemondana oltalmazó hatóságáról.

Ez tisztán áll elvi alapon, de tisztán áll tekintélyi alapon is. Farina perében Silverlock ellen tilalmi itélet hozatott egy nyomdász ellen csak azért, mert bizonyos, általa nyomatott papirok a felperes jogainak sérelmére használtathattak, bár tényleg nem használtattak.

Az ezen országgal békében élő államok mindig igénynyel biróknak tekintettek az angol törvények segitségére, jogaik oltalmazása és azoknak megbüntetése végett, kik a népjog által elismert kiváltságok ellen vétenek. Még forradalomból eredő, de tényleg fennálló s Anglia által elismert kormányoknak is mindenkor megadatott az angol törvények által ezen jogoltalom, s a kik az ellen vétettek, vád alá helyezés utján az angol törvényszékek előtt megbüntettettek. Ezen elv alapján lett Peltier vád alá véve és elitélve rágalom miatt az első consul ellen. Korábban pedig lord George Gordon lett elitélve rágalom miatt a franczia királyné ellen.

Idegen hatalmak ezen jogai egyidőre supprimáltathatnak s a törvény elnémulhat a forradalom vagy lázadás alatt, midőn ugy az egyéni, mint a közjog felforgattatik és megsemmisittetik a polgári háboru csapásai és bünei közben; de mikor, mint a jelen esetben, felperesnek, mint Magyarország uralkodójának e jogai az angol korona által el vannak ismerve: az oltalom, a melyért ez ügyben folyamodik, meg nem tagadtathatik, a végzés (decree) tehát alperesek ellen szól a keresetlevél kérelme értelmében.

*

Ezen itélet oly megütközést okozott a közvéleményben, hogy az angol lapok jó része, túl téve magukat azon tekinteten, mely Angliában a birák iránt szo-

kásos, Stuart alcancellár nézeteit éles birálatnak vetették alá, s engem biztositottak, hogy ha felebbezek, az angol nép legjobb rokonszenve kisérend a felsőbb birósághoz.

Felebbeztem; s ügyvédeim már kimeritőleg utasitva lévén, ügyünk érdekeit Vukovics Sebő hű kezeire biztam; s lerázva saruim talpáról az angol föld porát, végbucsút vettem Angliától.

Perem a Lord Cancellár itélőszéke elibe került.

A felebbvitel.

A felperes részén Sir Hugh Cairns helyett Mr. Palmers vette át az ügyvezetést, s bölcsen átlátva, hogy a politikai talaj, melyre a kereset eredetileg fektetve volt, védelmem folytán annyira sikamlóssá vált, hogy nagy politikai horderejü elbukásra vezethet, taktikáját egészen megváltoztatta. Leszállott a királyi praerogativák fitogtatásának s a forradalom ellen oltalmaztatás igényének magas paripájáról, mely őt ledobással fenyegette; s kirekesztőleg a magánvagyoni kárositás szerény porondjára helyezkedett.

Vad állitás volt, melyre a per tárgyából még hajánál fogva sem lehetett ürügyet — az okszerüség némi látszatával — előrántani. De Palmers ur tudta, mit csinál. Gonddal volt magát tájékozni, hogy miként kell az erdőbe bekiáltania, miszerint viszhangra találjon.

A lord-cancellár és felebbviteli lord-birák (Lord Justices of appeal) junius 12-én hozták meg az itt következő itéletet:

A lord-cancellár:

Megvallom: mikor legelőször értésemre esett azon itélet, melyet az alcancellár ez ügyben hozott, komoly kételyeim voltak vajjon az itélet fenntartható-e?

A tilalmi rendelet (injunction) oly czélból látszik meghozva lenni, hogy meghátráltassék azon jogoknak megsértése, melyeket a felperes magának igényel, mint tényleges birtokosa a felségi hatalomnak egy idegen, de az angol királysággal békében élő államban.

A nyomtatott papirok, melyeket alperesek előállitottak, arra mondatnak szánva lenni, hogy valamely jövendő időben Magyar-

országon, mint annak papirpénze, forgalomba hozassanak, egy oly előfordulandónak tekintett (contemplated) hatalom gyakorlata folytán, mely a felperes hatalmának ellenséges, sőt annak helyébe állittatnék fel.

(Itt idézi a lord-cancellár, hogy mit mond az első biró eldöntendő kérdésnek; idézi érvelését az érczpénz és forgalmi eszközök szabályozásának felségi joga, a népjognak Angliában is kötelező ereje és a felől, hogy a kérdéses jegyek csakis a felperes felségi jogainak ellenséges czélra használtathatnak.)

Az alcancellár ezeknek folytán a tilalmi rendelvényt (injunction) a felperes, mint magyar király kiváltságainak oltalmazására adta ki s különösen felperes azon állitására látszik a fősulyt helyezni, hogy a gyártott jegyek a felperes magyar királyi jogainak megsértésével, Magyarországon forradalom és rendetlenség előidézésére lennének használandók.

A kérdéses jegyek természete csak annyiban állittatik különbözőnek a fegyverek jellegétől, hogy emezeket jogos czélokra is, mig amazokat csakis és kizárólagosan felperes magyar királyi minőségének felforgatására lehetne használni; s ebből azon következtetés látszik levonhatónak, hogy ha be volna bizonyitva, miként Angliában hadiszerek készittetnek és tartatnak oly czél végett, hogy Velencze vagy más osztrák tartomány megtámadtassék: a cancellári biróság tilalmi rendeletet adna az emlitett fegyverek oly módon leendő használata ellen s elrendelné azok kiszolgáltatását megsemmisités végett.

Megjegyzendő azonban, hogy ezen törvényszék előtt a felebbezési tárgyalások alatt felperes ügyvédei teljességgel visszautasitották a tilalmi rendeletnek oly alapon való kiállitásának igényét, hogy az alperesek a felperesnek, mint országló uralkodónak kiváltságai ellen intéznek támadást, avagy hogy a kérdéses jegyek forradalom előidézésére vagy bármely politikai czél elérésére lennének használandók. A felperes ügyvédei nyiltan beismerték, hogy ezen törvényszéknek teljességgel nincs hatósága avatkozni pusztán a végett, hogy forradalomnak vegye elejét, és csak annyiban lehet eféle ügyekben tilalmi rendelvény végett hozzá folyamodni, a mennyiben magánvagyon megkárositása foroghat kérdésben.

Alperesek elsőben is azzal védekeznek, hogy a keresetlevél nem szolgáltat esetet a kért oltalomra, még ha állitásai igazaknak fogadtatnának is el (demurrur). De nekem erre legkisebb kétségem sincs, mert félretéve mindazt, a mi a keresetlevélben forradalomról s felperes, mint magyarországi uralkodó jogai ellen szándokba vett ellenségeskedésről mondatik: a keresetlevélben más panaszok is foglaltatnak.

(És itt a lord-cancellár idézi a többi pontokat, melyeknek tárgyai: az uralkodó előjoga a jegykibocsátás körül; az osztrák bankjegy-currentia; az, hogy az általam nyomatott jegyek a magyar

királyság jegyeinek vannak minősitve s általam „a magyar nemzet nevében“ aláirva; hogy én azokat Magyarországba akarom küldeni s ott forgalomba hozni, mi által ott egy álforgalom fog teremtetni az államnak s a felperes alattvalóinak nagy kárával.)

És én (a lord-cancellár) tisztán azon nézetben vagyok, hogy felperes ezen előadásában oly cselekvényekkel és szándokokkal terheli alpereseket, melyek határozottan törvénytelenek s ha meg nem hátráltattatnak, csakugyan megkárositását vonnák maguk után ugy a felperes uralkodói tulajdonának, mint alattvalói vagyonának is, kiket joga van angol törvényszék előtt képviselni.

De most megfontolandó, hogy a felhozott állitások mennyire vannak bebizonyitva.

Elismert dolog, hogy felperes tényleges Austria császárja és Magyarország királya és mint ilyen, Victoria királynő által elismertetett s udvaránál mint ilyennek elfogadott nagykövete van. Az e czimek ellen felhozható érvek vitatkozás tárgyát képezhetik a pesti országgyülésen, de egy angol törvényszék előtt nem hallgattathatnak meg. Itt nincs helye faggatni, vajjon a fentemlitett czimek viselésére a felperes atyja vagy a volt császár, a ki még életben levőnek mondatik, birnak-e magasabb igénynyel vagy nem? Vajjon, ha a francziák császárja itt valamely pert kezdene, megengednők-e, hogy a chambordi vagy a párisi gróf részéről igény képeztessék a francziaországi souverainitásra? vagy hogy taglalgatás alá vétessék akár az államcsiny (coup d'état), melylyel 1851-ben a köztársaság felforgattatott; akár azon általános szavazás tisztasága, melylyel később ő császári felsége megválasztatott?

A jog, pénzfizetésül szolgáló jegyeket kibocsátani, mint egyikét a pénzforgalmi eszközöknek, Magyarországon a pénzverési jogból (jus cudendae monetae) látszik következni, mely minden államban a létező legfőbb hatalmat illeti. Ezen jog nem szoritkozik kizárólagosan benső értékkel biró nemes érczdarabok forgalomba bocsátására, sulyuk és finomságuk szerint, hanem e jog folytán akár nem nemes érczekkel, akár más anyaggal lehet egy adott mennyiségü arany és ezüst értéket képviseltetni s e helyett amazok foroghatnak.

Be van bizonyitva, hogy az osztrák nemzeti bank az osztrák császár felhatalmazásával jegyeket bocsát ki, melyek a forgalmi eszközt képezik Magyarországon, és hogy ezen intézkedés a császárnak nyereséget hajt.

Ellenvetik ugyan, hogy Magyarországon, az országgyülés felhatalmazása nélkül, ily jegyeknek pénzül kibocsátása törvény- és alkotmány-ellenes, s azok törvényes fizetési eszközt (legal tender) nem képezhetnek.

De foroghatnak pénzül, ha nem képeznének is törvényes fizetési eszközt s miután tényleg mégis azt képeznek, a most Magyarországon alkalmazott törvények szerint: mi azt angol törvényszé-

ken nem vizsgálhatjuk, vajjon előjogi túlhajtás (stretch of prerogative) nem forog-e fenn?

Én nem vagyok hajlandó Kossuth ur ügyvédeinek azon tanácsát követni, hogy ezen törvényszék büntesse meg az osztrák császárt önkényes uralmáért, megtagadva tőle azon oltalmat, melyet ő, ugy saját, mint alattvalói pénzbeli vagyonának megvédése végett szorgalmaz. Ha mi valami külföldi törvényszék előtt panaszt emelnénk az angol nemzeti bank jegyforgalmának megsértése miatt: nem lehet hinni, hogy panaszunk visszautasittatnék azon alapon, hogy, teszem, túlhajtott kibocsátás által a Sir Robert Peel-acta megsértetett, vagy az előjog túlfeszitésével minisztertanácsi rendelet által az érczpénzzel beváltás felfüggesztetett.

Nem tagadtatik, hogy alperes Day urak által alperes Kossuth ur számára 100.000,000 forint roppant összegig jegyek nyomattak.

(Itt a lord-cancellár elmondja, hogy minő a bemutatott egyforintos jegy, mi nyelven szól, mi a szövege és aláirása.)

Igy tehát ez a jegy egy ezüst forint értékünek nyilvánittatik; biztositás adatik, hogy ily névértékben minden magyar állampénztárban elfogadtatik s névértéke az állam által biztosittatik; és végre Kossuth Lajos által a nemzet nevében van aláirva, a mi annyi, mint állitani, hogy a nemzettől felhatalmazása van e jegyeket aláirni és az emlitett biztositékokat nyujtani.

Figyelemre méltó körülmény, hogy bár teljesen be vannak végezve s készek mindenben a használatra, mindazáltal a jegyeken semmi évszám sincs, sem semmi előkészület valami évszám későbbi utánjegyezhetésére.

S most vegyük figyelem alá azon nyilatkozatokat, melyeket a kérdésben forgó jegyek miként szándékolt felhasználására vonatkozólag Kossuth ur affidavitjában előterjeszt.

Előrebocsátva, hogy felperes sohasem volt sem d e j u r e, sem d e f a c t o Magyarország királya, Kossuth ur kinyilatkoztatja, hogy ő sohasem kisérelte meg, sem nem volt szándoka megkisérleni ezen jegyeket Magyarországba bejuttatni, mindaddig, mig ott a jelenlegi erőszakos uralom tényleg fenáll. Annak, mit felperes forradalomnak nevez, de a mi valósággal Magyarország törvényes jogainak s törvényeinek visszaállitása lesz, előbb meg kell történni Magyarországon, mielőtt a kérdéses jegyek forgalom által ott azon értékre juthatnak, melytől felperes annyira fél.

Ilyképen felelni azon vádra, hogy Kossuth ur a kérdéses jegyekkel a jelenleg Magyarországban forgalomban levő jegyeknek megkárositását és elértéktelenitését czélozza, nem egyéb, mint kinyilatkoztatni, hogy Kossuth ur nem szándékozik megkisérleni kibocsátásukat mindaddig, mig alkalma nem nyilik azt sikerrel tehetni. Azaz: hogy a forradalomnak vagy az ugynevezett jogi állapot visszaállitásának bevégzett ténynyé kell válni, mielőtt ezen jegyek teljes értéküket elérhetnék.

De Kossuth ur, kit én ugy teljes becsületü, mint rendkivül tehetséges embernek tekintek, nem tagadja, hogy mihelyest kellő alkalom adandja magát elő, ő nem fogná azt elmulasztani, s hogy mihelyt ezen jegyek elterjesztetnek, a jelenlegi bankjegyek értéktelenekké válnának. *)

Kossuth ur eféle cselekvényt dicséretesnek tarthat, ha őt nem személyes nagyravágyás vagy boszuállási vágy, hanem a magyar ősi alkotmány visszaállitásának vágya ösztönzi: de ki kell nyilatkoztatnom, hogy itt Angliában az ily czélok végett nyomtatott jegyek gyártása nem igazolható.

Kossuth ur jelenleg mint számüzött él ezen országban s de facto Magyarországon semmiféle hatósággal nem bir, mig ott tényleg Ferencz József uralkodik, ki szövetségese azon Victoria királynőnek, kinek Kossuth ur addig, mig ez országban tartózkodik, ideiglenesen alattvalósággal (allegiance) tartozik: mégis magára veszi azt állitani, hogy a kérdéses jegyek minden magyar közpénztárnál elfogadtatnak, teljes névértékük az állam által biztosittatik s hogy neki hatósága van azokat a nemzet nevében aláirni.

Lehet-e tehát okszerüen kételkedni a felett, hogy egy uj és a jelenlegivel versenyző jegyforgalom létesitése szándékoltatott, még pedig oly módon, hogy a mily mértékben eme jegyek hitelre jutnak, azon mértékben a régiek megszünnek kereskedelmi értékkel birni; tehát ha az alperesek által tervelt, de az alcancellár rendelvénye által betiltott cselekvények megvalósittatnának, pénzbeli kár hárulna ugy felperesre, mint alattvalóira, kik a jelenleg forgalomban levő jegyek birtokában vannak.

Érvénytelen előttem azon észrevétel, hogy a jegyek több tonna terhü mennyisége letárolva fogna mindaddig tartatni, mig a forradalom vagy jogvisszaállitás sikere folytán, a jelenlegi jegyek a forgalomból eltünvén, tér nyilnék az uj forgalmi eszköz számára az uralkodó s az alattvalók hátránya nélkül.

Nekem a bizonyitványok alapján hitem az, hogy a jelenlegi bankó-forgalom elértéktelenitése és eltüneztetése egyik határozott czélja volt nemcsak Kossuth urnak, hanem a vele szövetkezett Day uraknak is, kik nagyon tisztességes üzletemberek, de kik nem veszik tagadásba felperes azon állitását, hogy mielőtt ezen gyártásra vállalkoztak, tudták, mi czélból rendeli meg Kossuth ur a jegyeket, hogy eféle Kossuth ur a felperes által nincs felhatal-

*) Kossuth nem ezt állitotta, hanem azt, hogy ha a »forradalom« kitör s tartalmasságra mutat: az osztrák bank jegyei ipso facto értéktelenekké válnak, Magyarország pénzforgalmi ezköz nélkül lesz s az ő általa előkészitett jegyek ezt a hiányt pótolhatandják. Ez egészen más dolog. Nem a Kossuth-jegyek tennék az osztrák bankjegyeket értéktelenekké, hanem az elértéktelenült bankjegyek helyét pótolnák; tehát nem kárára, hanem hasznára válnának az ország lakosainak. Ezen egy megjegyzés a lord-cancellar egész érvelését halomra dönti.

mazva s hogy e jegyekkel felperesnek, mint Magyarország királyának jogai megsértetnek.

(A lord-cancellár ezután ügyvédeim érveléseit taglalva, áttér az angol törvénykezési előzmények s az igazságszolgáltatás elméletére alapitott érvek vitatására s azon ellenvetésre, hogy angol törvényszék előtt külföldi uralkodó nem szorgalmazhat oltalmazást oly cselekvények ellen, melyek politikai hatalma ellen vannak irányozva: a lord-cancellár kijelenti, hogy ezen állitást készségesen igaznak ismeri el, de egy rakás előzetes esetre hivatkozva, melyekben a nápolyi király és a spanyol király szerepelnek, odanyilatkozik, hogy ez a létező törvények értelmében kizárólagosan a pusztán politikai jellegü cselekvényekre értendő, nem pedig olyanokra, melyek a vagyont és birtokot érintik, legyen az uralkodó vagyona akár egyéni, akár testületi minőségében.)

És most — ugymond — az a nagy kérdés kerül sorra: van-e ez ügyben a chancerynek hatósága?

Ügyvédeim egyike emlékezetbe hozta Story hires amerikai biró tanácsát, hogy méltányossági biróságoknak nagyon ovatosaknak kell lenni tilalmi végzések (injunction) hozatalánál, nehogy általános szabályt állitsanak fel, mely specialis esetekben eljárásukat korlátozhatná. Ebből a lord-cancellár alkalmat veszen Story biró ellenében hosszas tudományos polemiába bocsátkozni. Rendre veszi a nagyhirü angol birákat, kik előtte a lord-cancellári székben ültek, Ellenborough, Eldon, Langdale stb. lordokat; elmondja: melyik itéletükkel ért egyet, melyikkel nem? — elmondja, hogy Stuart alcancellárnak nincs igaza, midőn a Napoleon és Marie Antoinette királyné ellen elkövetett rágalmazások esetére, vagy Farinának Silverlock ellen kereskedelmi jelvény-utánzás miatt inditott keresetére hivatkozik; ezek a jelen esetre nem alkalmazhatók; Kossuth ur nem simulál, nem utánoz, nyiltan ellenébe helyezi saját jegyeit az osztrák császár jegyeinek. Aztán a lord-cancellár egész caleidoscopját mutogatja a külömbnél külömb pereknek. Beszél arról, hogy jól tette-e Anglia, midőn megtagadta a tilalmat, melyet a chinai kormány erkölcsiségi alapon az opium-kereskedés ellen szorgalmazott; vitatás alá veszi, vajjon ha a pápa, mint világi uralkodó, a szentirás behozatala ellen törvényt hozna, aztán angol birósághoz folyamodnék, hogy tiltsa el a biblia-társulatnak a bibliák szállitását Civitavecchiába, teljesithető volna-e kérése? s azt mondja: hogy nem. Ezen s eféle caleidoscopi ábrák közt van egy, mely szintugy nem tartozik ugyan a dologra, de mégis méltó az emlitésre. Azt a kérdést veti fel, vajjon ha egy idegen uralkodó tilalmat kérne angol iparczikkeknek országába becsempészése ellen, minthogy ez az ő vámjövedelmének (to his fisc) nagy kárt okoz, teljesiteni kellene-e kérelmét? s ő azt mondja, hogy nem; mert bár a nemzetközi udvariasság idegen törvények iránt tiszteletet tanácsol is, a fiscalitási törvényeknek kivételt

kell képezniök, a szabadkereskedési elv általános jótékonyságánál fogva.

Mindezen elmefuttatások hosszu sorában csak egy van, a mit a lord-cancellár (igen sajnosan) a fennforgó kérdésre alkalmazott. Azt mondja ugyanis, hogy ha az austriai bank ténylegesen megkárosittatnék, nagymennyiségü áljegyeknek (spurious notes) törvénytelen bevitele által Angliából Magyarországba: a nevezett bank kétségtelenül indithatna keresetet s tilalmi végzésre volna igénye; hát a mit az osztrák bank megtehet, miért ne tehetné a magyar király (?) azon alapon, hogy ugyanazon cselekvény által pénzbeli kárositást szenved? — —

Ezek után a lord-cancellár ekként folytatja itéletét:

Épen semmi fontosságot sem tulajdonitok azon érvelésnek, hogy Kossuth ur, valamely elmult időben Magyarország tényleges pénzügyminisztere volt, miután ebbeli minősége s az abból eredő hatáskör már rég megszünt; és kétségkivül senkisem létezik Magyarországon, ki azon hiedelmet táplálhatná, hogy a kérdéses jegyek, ha kibocsáttatnának, az osztrák császár megbizásából lennének kibocsátva.

Örömmel constatálom mindazonáltal, hogy habár az alcancellár tilalmi rendelete érvényesittetik is, ez által Anglia teljességgel nem fogja elveszteni jó hirnevét, mint menedékhely azok számára, kik vagy forradalom vagy üldöztetés által ideiglenesen hazájukból kiüzetnek. De ezen menedékhely csak oly feltétel alatt élveztethetik, ha addig, mig az illetők Angliában laknak, semmi oly összeesküvésekben vagy ellenséges tervezetekben nem vesznek részt a külföldön ténylegesen fennálló kormányok ellen, melyek ha született angol polgárok által üzettetnének, emezeket a létező köztörvény alapján klhágásnak (misdemeanour) nevezendő tettek felelősségével terhelnék. Fegyveres expeditiókat előkésziteni Angliában oly czélból, hogy forradalom idéztessék elő egy oly országban, melynek uralkodója Victoria királynőnek szövetségese, kétségen kivül vétek lenne, legyenek bár a szerzők akár angol polgárok, akár idegenek; és 20 tonna oly igérvények (promissory notes) gyártása, melyek a fentebbihez hasonló czél előidézése végett készittetnék, meglehet, szintén véteknek volna bélyegezhető. Ennélfogva én ép ugy nem tekintem Kossuth urat szánandónak, ha a tilalmi rendelet által eme vállalatában meggátoltatik, mint nem tekinthettem volna Napoleon Lajos császárt szánandónak, ha egy fenyitő birói eljárás által meggátoltatott volna Lajos Fülöp királysága ellen inditott boulognei kisérletében.

Végre még Day urakat emlékeztette, hogy tudniok kellett, miként az óriási speculatio, melyre vállalkoztak, ép ugy nagy koczkáztatással jár, mint a minő bizonyos, hogy nagy nyereségre és hirnévre tettek volna szert, ha Magyarország az ő művök segitsé-

gével forradalmi állapotba tétetik, hát szolgáljon nekik vigasztalásul azon gondolat, hogy nagy volt a vállalat, melyben elbuktak.

S ezzel a lord-cancellár kimondja, hogy a felebbvitelnek el kell vettetnie, s az alcancellár itéletének helyben kell hagyatnia.

A segéd lord-birák ez itélethez hozzájárultak.

Ilyen volt Campbell lord-cancellár itélete, mely egyik birótársa, Knight Bruce, inditványára még a felperes felebbviteli költségeinek odaitélésével is megsulyosittatott.

Engem a dolog ezen kimenetele többel mint boszankodással: undorral töltött el. Egy nagyhorderejü politikai kérdés forgott fenn, melyre nézve azon Angliában, hol a szabadságszerető nép közérzületének hódolva, Garibaldinak még a törvény által határozottan tiltott toborzás is elnézetett, a büszke Albion szép hirneve más várakozást igazolhatott; de én ismertem az angol kormány lázas részrehajlását a bécsi udvar iránt; arra pedig Anglia független szellemü államférfiai rég figyelmeztettek, hogy a lord-cancellár nem egyéb, mint birói palástba öltöztetett politikai tisztviselő, kinél e minőség a részrehajlatlanságnak még lehetőségét is kizárja, midőn oly ügyben ül birói széket, mely a kormány politikájába vág, s azért búval, de ingerültség nélkül fogadtam volna a csapást, melylyel az angol kormány osztrák-barát politikája sujtott, ha a »politikai tisztviselő« az alcancellár politikai itéletét egyszerüen megerősiti. De hogy a hatalmas Anglia lord-cancellárja, politikai részrehajlásának elálczázása végett, oly nyomorult kibuvó-lyukhoz folyamodik, minőt pirulás nélkül a legarczátlanabb zugprókátor sem használhatna; hogy magáévá teszi a felperes-császár sarokbaszoritott ügyvédének azon vad állitását, hogy jegyeimnek, az osztrák bank jegyeit okvetlenül értékvesztettekké teen-

dett szabadságharcz szilárd állásától feltételezett kibocsátása, azon bankjegyek birtokosainak vagyoni károsodást okozna, holott szembeszökő igazság épen az ellenkező: ebben én, megvallom, aljas képmutatást láttam, mely mondhatlan undorral töltött el. A történelem egyik nagy tanulsága, hogy a politikai tyrannismus leggonoszabb neme az, mely a birói tekintély mezébe burkolódzik.

A lord-cancellár itéletét még lehetett volna a lordok házához felebbezni. Toulmin Smith biztatott, hogy tegyem meg. Hampden hires perétől az O'Conneléig több esetet hozott fel, melyben a lordok háza juttatta győzelemre a nagy alkotmányos elveket. Hanem ezeknél nem voltak a kormány külpolitikai viszonyai érdekelve. Belügyi kérdések voltak, melyeknél a lordok ajkaival is a szabad angol ember szól. Az én ügyem a democratia ügye volt, mely az »isteni jog«-hoz szitó aristocratikus ház részrehajlatlanságára nem számithatott, azt nem is emlitve, hogy a lordok háza mint biróság, nagyon képtelen találmány. Lordok házának mondják, de két-három jogász-lordon kivül (kik ez alkalommal esetlegesen mind toryk voltak volna) mindössze is a lord-cancellárból áll, ki a maga saját itélete felett itél.

De nem is voltam oly helyzetben, hogy választást tehessek. A felebbvitel a lordok házához még vagy 3—4,000 font sterling (30—40,000 forint) költséget kivánt volna. Nekem nem volt. Cavour nehány nappal a lord-cancellár itélete előtt meghalt, consternatiot hagyva hátra maga után. Arra nem is gondolhattam, hogy a nagy örökség bonyolult tömkelegében tájékozatlan utódjánál viszonyom »chance«-ait ily pénzkéréssel veszélyeztessem. Aláirásokhoz folyamodni (mint

némely angol barátaim javasolták) ellenkezett érzelmeimmel. Arra, a mit némely mások megemlitettek, hogy a magyar nemzetnek »kellene« a költségek fedezéséről gondoskodni, mert hiszen az ügy az ő ügye: csak kitérő mosolylyal felelhettem. Hiszen volt bő tapasztalásunk az »áldozatkészség« körül: »vitam et sanguinem, sed avenam non.« Még a belső mozgalomra is pénzt tőlünk vártak, számüzöttektől. Szóval: ugy voltam, mint az egykori falusi elöljárók, kiknek 99 okuk volt, a miért nem harangoztak a püspök tiszteletére. Az első ok az volt, hogy nincs harangjuk; a többi okot a püspök elengedte.

Megirtam Angliába, egy nyilvánosságra is hozott levélben, hogy megcsömörlöttem az angol »equity«-től (méltányossági eljárástól). Kedélyem ingerültsége éles szavakat öntött tollamba, olyanokat, például, hogy lord Campbell megmutatta, miként az angol birák függetlensége kétszáz évvel a »csillag-kamara« ideje után sincs a politikai corruptio ellen lövésmentessé vértezve, s hogy a mai Angliának nemcsak miniszterei, de birái is vannak, kik inkább osztrákok, mint angolok. Sajnálatomat fejeztem ki a fölött, hogy Angliát nem igen lehet többé azon dicsőséges földnek tekinteni, melyen a politikai üldözöttek magukat szabadoknak érezhették a törvény oltalma alatt; de kijelentettem, hogy e keserves tapasztalás nem fogja megcsökkenteni a hála és szeretet érzelmeit, melylyel az angol nép iránt viseltetem; s köszönetemet fejezve ki az angol időszaki sajtó nemes és bátor pártolásáért, hazám szent ügyét annak s a szabadságszerető angol népnek igazságérzetébe ajánlottam.

Különös véletlen volt, hogy lord Campbell cancellár kevesebb, mint egy hét alatt az itélethozatal után,

meghalt. Ember emlékezetére az első lord-cancellár, kit hivatalban ért a halál. De azért a lord-birák ülést tartottak, jegyeim megsemmisitésének módja felett határozandók. Ügyvédeim sürgették, hogy ha jegyeim felperesnek kiadatnak, az biztositékot nyujtson s ellenőrzésnek vesse magát alá, hogy nem fog velük visszaélni, hanem megsemmisiti. A felperes-császár ügyviselői, e kellemetlenséget magukról elháritandók, ajánlatot tettek, hogy a megsemmisités költségeit magukra vállalják s a megsemmisitendő papirnak »papirpép« becsértékét megtéritik, ha beleegyezünk, hogy a jegyek, a két fél ellenőrzése mellett, az angol nemzeti bank kemenczéiben égettessenek el. Ugy történt. A megégetett kész jegy 17 tonna, a »resurgo« vizjegyü üres papir 3 tonna, összesen 40,000 font tehernyi volt. Az elégetés maga 1300 forintba került; 14 napig tartott s augusztus első napjaiban szegény jegyeimből már csak egy nagy halom hamu maradt fenn. — Consummatum erat.

HATODIK FEJEZET.

A csapások közben a legnagyobb csapásig.

I.

Viszonyunk a turini kormánynyal.

Az országos forradalmi bizottság küldöttjének jelentése, ennek folytán Cavourhoz irt levelem s a tőle Pulszky utján kapott válasz, melyek fentebb (193—200. lap) közölve vannak, bizonyságul szolgálnak, hogy okunk volt helyzetünket az októberi diploma folytán sem a turini kormány irányában, sem benn a hazában megváltozottnak nem tekinteni.

A hazai küldött biztositott, hogy, a szeptemberi egyezség alapján, a nemzet harczkészségére feltétlenül számithatunk. Cavour pedig biztositott, hogy a háborut Austriával kivánja is, kikerülhetlennek is tartja s hogy politikai positiónk egymás irányában szeptember óta nem változott; a turini kormány szándoka ugyanaz, a mi előbb volt: »a magyar háborut akarják, becsületesen, minden erővel.«

Hanem a körülmények e szándok valósitásának idejére és módjára nézve változást idéztek elő; Cavour részén annyiban, hogy a nápolyi viszonyok miatt a háborunak késni kellett »márcziusig, vagy valamivel tovább is,« (mint magát kifejezé); a mi részünkön pedig annyiban, hogy a fegyverszállitásunkat ért szerencsétlenség, mely nemcsak a moldvai, hanem még a szerbiai

alapnak is elveszését vonta maga után, lehetetlenné tette a három oldalról összevágó támadás kivitelét, melyre szeptemberben megállapitott hadműködési tervünk, mint sarkalapra fektetve volt.

Minő nézetben voltam én e változás folytán a teendők felől? — azt kifejezve találom egy levelemben, melyet Teleki Lászlóhoz 1860. deczember 3-án, tehát akkor irtam, mikor még végzetterhes drezdai utjáról nem voltam értesülve s a fegyverszállitást ért szerencsétlenség egész hordereje felől is csak sejtelmem lehetett, tudomásom még nem. E levelemben következők állanak:

»Ha a három oldalról tervezett kezdeményezés lehetetlenné válik, a következés az, hogy a tengerparti expeditióra nagyobb erőt kell sürgetnünk, minthogy ott tömegesebb osztrák erővel találkozandunk.

»Türr által pedig meg kell inditanunk az alkudozást Garibaldival, hogy a z o n k i r á l y i s e r e g e n k i v ü l v a g y k i r á l y i s e r e g m e l l e t t, mely az adriai parton kikötend, miszerint Magyarországra vonuljon, — vállalja magára önkénteseivel Dalmatiát (a mire Cavour november 30-ikai válaszában is van vonatkozás) és összeköttetésünknek a tengerrel biztositását; vagy pedig általunk kisérve, jöjjön önkénteseivel s az itt künn alakitandó magyar légióval hazánkba; a királyi seregekre bizván hátunkban a közlekedés fentartását.«

Ezen szempontból indulva ki, irtam az itt következő két levelet:

1.

Kossuth — Türr tábornoknak.

London, deczember 8. 1860.

— — — — — — — — — — — —

Cavour szavát adta nekünk, hogy Garibaldinak s barátainak az önkéntes elemü haderők szervezésében nemcsak akadályt nem teend, hanem segitséget is nyujt; de a kormányon kivüli Bertani-féle bizottmányokat nem türendi. Ez természetes is.

Két kormány nem lehet egy országban, s az osztrák háboru egészen más természetü lesz, mint a nápolyi.

Az a kérdés: mi szándokkal van a hős Garibaldi irányunkban, vagy hogy helyesebben szóljak: a jövő lehető osztrák háborura nézve? — Ha szándoka olyan, hogy az minket nem illet, (például, ha az osztrák állást hátoldalban, Dél-Tyrol felé szándékoznék megtámadni) ugy természetesen nem szükséges, és tárgya sem volna a köztünk való értekezésnek. De ha netalán szándokaiban hazánk érdekelve van, ugy okvetlenül szükséges, hogy összevessük terveinket, — annyival inkább, mert (mint tudja Ön) az ő dicső nevét az én szerény nevemmel együtt hangoztatja a magyar nép.

Én szerencsétlen földrajzi helyzetünknél fogva a harczban való részvétünkhöz Olaszhon királyának kénytelen valék feltételül szabni, hogy minket egy expeditionális segédsereggel segitsen. Megigérték. Ez alapja egyezkedésünknek. Tudattam a nemzettel. Nemcsak helyeselte, hogy ezt feltételül tevém, de tudtomra is adta, hogy csakis e feltétel alatt kötelezhetem magam a nemzet nevében, hogy fel fog kelni, mint egy férfiu. Ezen alapon rendelkeztem a hazában a tacticai szervezésről. Ezen alapon történik az nagyban.

Én legelső alkalommal is azt mondtam Cavournak, hogy azon auxiliaris királyi (de királyi, ez nemzetünk akaratja) sereget Garibaldi vezesse. Roppant volna az eredmény.

A gróf az eszmét helyeslé!

Ha Garibaldi erre ráállana, itt az idő, hogy a dolog iránt tisztába jőjjünk, s előkészületet tegyünk egyetértőleg.

De meglehet, hogy Garibaldi nem akarandja a királyi sereg fővezérségét, mi őt természetesen a turini kormánynak rendelné alá. Meglehet, hogy ő csak mint független vezér akarna saját önkéntes-seregével működni.

Ez esetben kettő közt kellene választania, ha rajtunk segiteni akar, s ha felfogja azt, hogy Olaszhont voltaképen Magyarhonban lehet felszabaditani (mint Scipio Afrikában szabaditá fel Rómát).

Vagy Dalmácziát kell magára vállalnia, s azt, hogy mig mi a királyi segédsereggel behaladunk magyar földre, ő Horvátországon át az összeköttetést a tengerrel számunkra nyitva

tartja; vagy pedig azt, hogy Horvátország elfoglalását (a dalmát partokat is odaértve) s közlekedésünk nyitvatartását a királyi segédseregre és hajórajra bizzuk, mi pedig Garibaldival, az ő önkénteseivel és a mi légiónkkal nyomuljunk sebes menetben magyar földre, mig Ön Szerbiából, s ha nem lett lehetetlenné, Klapka Moldvából nyomul be.

Én e második tervet jobban szeretném, mert tudom, hogy Garibaldi megjelenése a hazában, ha a nép engem lát oldala mellett, minő lángra gyulasztaná a nemzetet. Nem siciliai nép az, és nem nápolyi.

Tisztába kell jönnünk vele: számithatunk-e reá vagy sem? s ha igen: miben és mennyiben? Mert a siker biztositása a tervek és erők combinatióját kivánja. Ne áltassuk magunkat: e háboru, ha lesz, óriási lesz.

Addig, mig a keleti viszonyok tábornok urnak rendeltetési helyét elfoglalni megengedendik, nem tehetne nagyobb s fontosabb szolgálatot a hazának, mint ha a hős Garibaldival a fentebbi eszmék alapján értekeznék és tisztába jönne.

Erre kérem fel stb.

(Aláirva) Kossuth.

Pulszky értesitett, hogy Türr tábornok Capreréban levén, neki csak visszatértekor fogja e levelemet átadhatni; én pedig a dolgot oly fontosnak tartottam, hogy Pulszkyt rögtön felkértem, küldje (ha másként nem lehet, külön futár által is) levelemet Türr után Capreréba, ha még nehány napig ottidőzése valószinü, s e kérésemet a következő sorokkal kisértem:

»Ha pedig ez, a tábornok netaláni visszatérése miatt, nem eszközölhető, megvallom, annyira fontosnak tartom az értekezést Garibaldival, miszerint bizván képviselő ur hazafias készségében, nem tartózkodom megkérni, hogy miután (a nyomban alább közlendő utasitás alapján) Cavour gróffal értekezendett s feltéve, hogy a grófnak utasitásom tárgyára adandó válasza olyan nem lesz, miszerint akadályul szolgál: ne sajnáljon maga Capreréba átrándulni s Türr tábornokhoz irott levelem tartalmának és Cavour válaszának alapján az

olasz hőssel értekezni. Nagyon kivánatos volna, ha Türr tábornokkal együtt mehetnének, mert ő kétségtelenül a leginkább »grata persona« Garibaldinál, mig Ön az én nézeteimet jobban ismeri s a külső és a hazai dolgok ismeretében avatottabb. Együtt kellene, egymást támogatva, a hazának e nagy szolgálatot megtenniök és sikerével a nemzetet hálára kötelezniök.« *)

Erre Pulszky deczember 20-án azt felelte, hogy fel fogja Türrt Milanóban keresni, miszerint vele a caprerai ut iránt tisztába jöjjön. »Ugy hallom azonban,« — irja ennek folytában — »hogy ő azért, mert Cavourral többször találkozott, távolról sem oly persona grata Garibaldinál, mint azelőtt volt, mivel a gyülölség e két férfiu közt még mindig a legnagyobb. Az olasz hős csak Farinit gyülöli még mélyebben. Megvallom, hogy mindez neheziti feladatomat.«

Kevéssel alább látni fogja az olvasó, hogy pár rövid héttel később, miként látta jónak Pulszky ur feladata nehézségeinek csomóját kettévágni.

Türr tábornok deczember 18-án azt adta válaszul fentebbi levelemre, hogy pár hét mulva Capreràba megyen s elvégzi, a mire felkértem; de ismerve Garibaldi nemes jellemét s tudván, mennyire szereti a magyart, előre is teljesen bizonyosnak mondhatja, hogy el fog velem menni Magyarországra s mindenben egyhangulag fog velem hazánk felszabaditására közreműködni.

---

*) Azért bocsátkozom ez apró részletekbe, mert a következő szakasz szükségessé teszi annak kitüntetését, hogy mennyire szivemen feküdt Garibaldi közreműködésének biztositása, hanem természetesen combinatióban a kormánynyal, s nem annak mellőzésével vagy épen ellenére.

Kossuth — Pulszkynak Turinba.

London, deczember 14. 1860. **)

— — — — — — — — — — — — —

3. Szomoru, mit fentebb az orosz és angol jegyzékekről irtam, de tény. A sajnálkozás nem használ; határozatra van szükség. Én már most tudom, hogy bármennyire hajlandó is Cavour gróf a nehézségek csomóját Velencze megvételével megoldani, s bár tudom, hogy ha erre legkisebb kilátás nyilnék, London, Páris, Szent-Pétervár erősen támogatnák: erre észszerüleg nem lehet Cavournak számitani; Velenczéről pedig az olasz nem mondhat le; a háboru tehát kikerülhetlen; azt Cavour akarja, nem is lehet nem akarnia; mert ha nem akarná is, megtörténnék; s ha a nemzetnek okot adna azt hinni, hogy nem akar Velencze felszabaditása végett háborut: megbuknék s a forradalom által túlszárnyaltatnék. — A kérdés tehát csak az: mikorra akarja Cavour a háborut?

No már én, mint tényt mondom: ha tavaszra nem lesz háboru, Magyarországra ne számitsanak; mert ott azon állapot, melyet Cavourhoz intézett minapi jelentésemben leirtam, függőben tavaszon tul fel nem tartható, sem a törvényes ellenzék, sem a forradalmi szervezés terén. Vagy kitörés (hihetőleg elnyomandó kitörés) vagy alku lesz belőle.

A kérdés tehát az: akar-e Cavour Magyarországra számitani? (Meg kell pedig jegyeznem, hogy még Párisban is azt hiszik, miként nemcsak Olaszország egyedül, de még franczia segitséggel sem igen lenne képes Austriát legyőzni Magyarország nélkül, s ez világos, mert franczia segitség az olasznak — orosz, porosz s hihetőleg angol segitséget is adna az osztráknak.)

Ha akar Cavour Magyarországra számitani, kettőt kell akarnia: 1-ször háborut tavaszra; 2-szor azt, a mi elkerülhetlenül szükséges arra, hogy Magyarország egész ereje moz-

*) A levél eleje már a 219. s következő lapokon közöltetett. Emlitve van ott a szent-pétervári cabinet azon nyilatkozata is, hogy orosz seregek küldetnek a dunai fejedelemségekbe, ha Couza a magyar forradalmi betörést szervezni megengedi; mint szintén az angol kormánynak ezt helyeslő jegyzéke is. Utasitásaim itt közlött 3-ik pontja ehhez csatlakozik.

gásba hozassék s igy az osztrák hatalma (mit Olaszföldön megtörni soha sem lehet) Magyarországon megtöressék.

Ennek pedig — hiába csürjük-csavarjuk az állapotot — a dunai szerencsétlenség, a reá következett orosz nyilatkozat és angol jegyzék után csak egyetlen lehetősége van, s ez: a velenczei háboruval egy időben a változott körülményekhez arányositott erejü expeditionalis sereggel kikötni a dalmát partokon, verekedni, győzni és utat törni Magyarországba. Más mód nincs.

Már most az alternativák ezek: vagy a kormány kezdi meg a háborut Olaszföldön vagy politikai tekintetekből Garibaldi által kezdeti meg s aztán »a közvélemény nyomásának engedve«, fellép őt támogatni.

Ha a kormány kezdi meg Olaszországban a háborut, Magyarországnak csak ugy vehető haszna, ha Garibaldinak mód nyujtatik Dalmátiában kikötni s ott a harczot megkezdeni — — — — — s ha Garibaldi ott a harczot megkezdte, a kormány ismét »a közvélemény nyomása alatt« segitségére küldi a flottát és harminczezer embert, — amazzal a partoknak lesz ura, a harminczezer emberrel pedig előrenyomul Károlyvárosig, azt beveszi, arra támaszkodva, megáll, Horvátországot e középponti állásából megszállva tartja, a közlekedési vonalat a tengerrel biztositja s Garibaldinak utat nyit és hátat fedez önkénteseivel, a mi legiónkkal s velünk a Dráván áttörni s a mennyi fegyvert, munitiót csak lehet, az országba bevinni. — Ez az egyik vagylagosság.

A másik ez: ha Garibaldi által kezdeti meg a kormány a háborut Olaszföldön, Magyarország csak ugy hasznositható, ha a kormány küld egy erős, ez esetben legalább ötvenezer főnyi sereget a dalmát partokra s flottát nemcsak a kiszállást biztositani, hanem a parti városokat is meghóditani; az ötvenezer emberrel (a partvárosi őrségeket kivéve) Károlyvárosig előnyomul, azt beveszi, reá támaszkodva, állást veszen harminczezer emberrel, a közlekedést biztositja, nekünk módot ad Horvátországot fegyverbe állitani s ott a horvátok által kormányt alakittatni, huszezerrel pedig s velünk és annyi fegyverrel, a mennyivel csak lehet, a Dráván áttör.

Csakis igy lehet Magyarország utilisalható; de ha igy utilisaltatik, oly haderőt adand a grófnak, a minőt nem Nápoly és Sziczilia, de egész Olaszország sem képes neki adni, a mellett, — hogy bomlást vetend az olasz seregbe; s bizony aligha csalódom, ha azt mondom, hogy az ily villám még Bécsben, Prágában is mennydörgést idézne elő.

Én nem akarom a grófot capacitálni, akármire is rábeszélni. Ő Olaszország első államférfia és hazafi, tudja, mi van hazája érdekében s mi lehető.

Határozzon.

De határozzon. A keleti csapás után általánosságokban, bizonytalanságokban nem maradhatunk többé. *Kell tudnia hazánknak: mihez tartsa magát, mert függőben a helyzet három-négy hónapig is alig, azontul semmi esetre sem tartható. Én minden perczben várom a küldöttet hazulról az ordre de bataille-lal. Azt általánosságokkal haza ereszteni annyi volna, mint mindennek véget vetni. Bizonyost kell neki mondhatnom; vagy azt, hogy ne számitsanak semmire, vagy határozott haditervvel kell előállni.*

Tudom én, hogy a hatalom nem szereti a sok sürgetést; tudom, hogy alkalmatlankodni, unszolni kellemetlen dolog: de a helyzet élire van állitva; vagy dőlnie kell, vagy biztos határozat által támogattatnia. Minden más tekintet csekély a helyzet parancsoló kénytelenségével szemben.

Azért képviselő urnak sokszor tanusitott hazafias buzgalmát veszem igénybe, s kérem: vagy szóval vagy irásban (az első jobbnak látszik), a most emlitett mentség előrebocsátásával, ezen nézeteimet adja elő a miniszterelnöknek s azon méltósággal, mely a helyzetünkkel össze nem férhető kérelmező szereptől idegen, a gróftól biztos határozatot kivánjon, — kedvezőt, kedvezőtlent, akárminőt, de positiv határozatot.

4. Azon esetre, ha a miniszterelnök határozata oda ütne ki, hogy kivánja is, de lesz is okunk a szervezetet a hazában fenntartani, — kénytelen vagyok képviselő urat annak kellemetlen, de nélkülözhetetlen sürgetésére utasitani, hogy a napról-napra várt hazai küldöttet elláthassam azzal, a mire a

mozgalom vezérei a hazában deczember végén számot tartanak, mire a grófot annak idejében figyelmeztettem.

5. Képviselő ur szives volt engem Cavour gróf azon meghagyásáról értesiteni, hogy iparkodjam hazánk ügyének a franczia hatalom rokonszenvét biztositani. Követtem tanácsát, s okom van hinni: nem siker nélkül. Ámbár meg kell vallanom: én is azon impressiót nyertem, hogy a háboru kiütését óhajtják messzebbre tolni, de nyertem azt az impressiót is, hogy a háborut kikerülhetlennek s annak esetére a magyar-olasz szövetséget a helyzet logicajában fekvőnek találják. A rokonszenvnek meleg biztositásait vettem. És midőn ennek folytán szabadságot vevék magamnak, azt kérdeztetni, miként történik mégis, hogy a turini kormány kénytelen magát a magyar ügy segélyezésében párisi intések miatt feszélyezve érezni? (mint nekem ezt képviselő ur gyakran tudtomra adta, az idegen legió elmaradását, a magyar csapatnak csak titkon, tehát gyengén nevelését stb. illetőleg) meglepetésemre azon válasz adatott, hogy a gróf félreérti a császár akaratát; a császár bizonyosan nem örömest látta, hogy Olaszhonban mindennemü forradalmi harczosok alkalmaztatnak; de a mi ügyünket nem azonositják az európai forradalmi mozgalmakkal; ezt nemzetiségi ügynek, a népakarat ügyének idegen bitorlat ellenében, nem politicai és sociális tanok zavarforrásának, hanem nemzeti élet kérdésének tekintik, szintugy, mint az olaszt; azért biztossá tesznek, hogy a császárnak nincs és nem volt akaratában Cavour grófot a magyar ügy erélyes fölsegélésében akadályozni, s határozottan erősitették, hogy semmi jegyzék nem küldetett a legió-szervezés ellen Turinba.*)

Legyen szives képviselő ur a gróffal ezeket közölni, azon megjegyzéssel, hogy ezt azért teszem, miszerint alkalma legyen bizalmas ügynöke: Vimercati gróf által (ki 12-én indult Párisból Turinba) a császárnál reánk és hazánkra nézve egyenes kérdést tenni, mely kétségnek, félreértésnek véget vessen. Mert Isten őrizzen, hogy mi a király kormányának nehézségeit szaporitani kivánnók; de azt károsnak tarta-

*) Mindezek felől párisi képviselőnk, Kiss Miklós ezredes, Thouvenel miniszternek s magának a császárnak is Napoleon herczeg által közlött positiv nyilatkozatai folytán értesitett.

nók, ha ügyünk segélyezése a helyzet kénytelenségében nem fekvő feszély miatt nem nyerhetne annyi kifejlődést, mint azt a gróf előrelátó politicája különben óhajtaná.*) — — —
— — — — — — — — — — —

(Aláirva) Kossuth.

Pulszky e levelem vételével értesitett, hogy tekintve utasitásom fontosságát, azt szóval fogja előadni, mert a hosszabb, irott közlemények Cavour bizalmas titkárának, Artom urnak kerülnek kezébe, a ki azokat kivonatban szokta referálni, hacsak fontosságukról maga is meg nem győződik. Az ily ügyeket pedig nem akarja Artom úr itéletétől függővé tenni, tehát személyes kihallgatást kért s annak lefolyásáról hivatalos jelentést tett, a mint következik:

IX. jelentése a turini képviselőnek.

Turin, december 22. 1860.

Reggeli hét órára levén rendelve a grófhoz, palotájába mentem, előadtam utasitásom (deczember 14-ről) 3-dik pontját, s kértem: határozzon; adja tudtunkra, mihez tartsa magát hazánk; hogy megmondathassék a küldöttnek, vagy az, hogy ne számitsanak semmire, vagy hogy positiv operationális tervvel álljunk elő. Erre a gróf hivatkozott azon feleletre, melyet utolsó találkozásunknál adott, hogy t. i. számithatunk szövetségére, ha háborura kerül a dolog. Nagyobb a kérdés, mikor kerül arra? Ez nem függ Olaszországtól, mert ámbár novemberben uj conscriptio volt s januárban még egy categoriát hivnak fegyver alá: az mostani seregüket csak 60,000-rel szaporitja s ezeknek nagy része nem lesz használható első vonalban, mert akár Velenczében, akár Dalmátországban viseltessék a háboru, mindenütt egy megedzett sereggel, erődökkel, jó positiokkal találkozik, nem lehet várni, hogy egy pár ezer önkéntes egész seregeket tegyen tönkre s 200,000 lakosu városokat

*) Levelem többi része a Türr tábornokhoz irott levelemre vonatkozó ponton kivül alkalmi felhasználás végett nézeteimet közli a felől, hogy miként kellene a kormánynak a nápolyi tartományok pacificatiója körül eljárnia, hol a reactio annyira garázdálkodott s az anarchia oly borzasztó fokra hágott, miszerint attól lehetett tartani, hogy ott törhetnek meg Olaszország szépen indult jövője s a mi kilátásaink.

vegyen be, mint Szicziliában; e háboruban sem nápolyiakkal, sem Lanza-féle tábornokokkal nem találkoznak. Nápolyból lehetne ugyan 100.000 embert szerezni, azonban az oly demoralisalt sereg csak gyengeséget képviselne, nem erőt; mert az olasz sereget is demoralisálná, melynek nem lehetne bizodalma az ily ezredek bátorságában. Tehát legföllebb 40—50,000-et lehet ott szervezni, sőt ezek is csak harmadik vonalban volnának használhatók. E szerint tehát a grófnak őszinte meggyőződése, hogy Olaszország nem képes márcziusban támadólag megkezdeni a háborut. Austria ellenben a késedelem által gyengül. Már most sem foghatja meg a gróf, hogyan fizetheti ezen hatalom az olasz sereget. Az agio 40%-ot emészt el; Magyarországból vagy semmi, vagy kevés az adó. A birodalom vesztének rohan: Bécsben minden két hónap alatt változik a kormányrendszer; a magyarokat sem ki nem elégithetik, sem erővel le nem győzhetik a nélkül, hogy Olaszországból a sereg egy részét ki ne huzzák, mi aztán a támadást olasz részről lehetségessé tenné. Schmerling pedans doctrinair, ki nem fogja átalakithatni a birodalmat.

»Nem kell továbbá feledni« — mondá Cavour — hogy »aprés la conduite de la Russie plus qu' équivoque« nem lehet remélni, hogy a legközelebbi háboru localisáltathassék. Ez kétségkivül európai lesz s azért csak ugy kezdethetik meg, ha a francia császár akarja. Ily esetben aztán Olaszország mostani készületlensége mellett sem fog visszarettenni a következményektől s bátran megkezdi a háborut; hanem csak az ily esetben. Mit akar a császár? — azt még miniszterei sem tudják; nem mondja meg nekik. Tehát a külügyi miniszter még kevésbbé tudhatja. Annyi bizonyos, hogy semmi egyéb, mint a császár egyenes befolyása akadályozta meg a háboru kitörését a varsói értekezlet alkalmával s a franczia flotta magaviselete Gaeta előtt összeköttetésben van bizonyos feltételekkel s igéretekkel, melyek akkor az orosz politicát arra birták, hogy Austriát ne támogassa.«

»A mi a dalmát ügyet illeti, bárki által történjék a támadás: főfeltétel, melytől az olasz segitség és szövetség függ, hogy se Montenegrónak, se Bosnyákföldnek, se semmi török résznek haszna ne vétessék, minthogy ez az angolt tüstént Olaszország ellenségévé alakitaná át. Igaz, hogy nehéz az angolt tettre buzditani, de ha egyszer elsütötte az első ágyut, nem hagyja el könnyen a háborut s nem végzi be, mielőtt czéljait kivitte volna. Csak oly nehezen köt békét, a mint háborut kezd; a török birodalomért azonban mindig kész sikra szállani. Corfunál nyolczszáz ágyus flottát gyüjtött össze, mely féltékeny szemmel őrzi az Adriát s minket tönkre tehet; elégséges arra, hogy partjainkat dominálja. Alig szükséges Önnek előadni, hogy egy nagyobbszerü seregnek tenge-

ren átvitelére mily nagy számu flotta szükséges s mennyi idő. Garibaldinak összesen harminczezer embere volt Olaszországból Szicziliában s átszállitásukra szükséges volt négy hónap, jóformán szabad tengerrel; pedig nem voltak specialis corpsjai, tűzérsége, lovai, élelmi szerei. Már csak harminczezer fegyver s négy üteg elszállitására szükséges vagy nyolcz-tiz hajó; harminczezer ember elszállitására, azoknak minden készletével (az élelmi szereket is beleszámitva) kell harmincz-negyven transport-hajó: s ezeknek védelmére egy nagy flotta. Mindez nem történhetik egyszerre; a felrakatás is hetekbe kerül; ily expeditio titkon s a háboru kiütése előtt nem eszközöltethetik, sem elő nem készittethetik. Már a flotta concentratioja is az Adriában, mielőtt a béke megtört, az angolnál akadályra találna. Ezzel kezdeni lehetetlen.«

»Garibaldival jelenleg értekezni nem lehet. Ő nem Klapka; nem oly ember, mint önök. Vele nem lehet okokkal szólni; ő impulsusait követi s ha előre belegondolja s elhatározza magát: sem Önökkel, sem velünk nem gondol, s maga fejéből vesztének indul. Mi pedig nem engedhetjük, hogy ő, a ki valóságos hatalom, megrontsa magát s hogy őt elveszitsük. Hibás lépés, mely legyőzésére vezethetne, roppant csapás volna egész Olaszországra. Szükséges, hogy Önök, talán Türr által, vele jó egyetértésben maradjanak s hiuságának hizelegjenek, mert minden nagysága mellett ő hiu ember; hanem veszélyesnek tartom, vele már most operationális tervek felől értekezni. Ha ön Capreràba megy, felzudul az egész diplomatia; mert lehetetlen, hogy ez titokban maradjon. Várni kell, ez a feleletem, várni itt, várni az országban; visszatartani a mozgalom kitörését, nem serkenteni.«

Határozottabbat nem mondhat, mert Páristól függ minden, a hol ugy tudják, hogy a localisált háboru jelenleg lehetetlen.

Megjegyeztem erre párisi viszonyaink kedvező fordultát az 5-ik pont értelmében. Erre azt felelte a gróf: »Tudom, hogy az Önök mozgalmát nem tartják forradalminak s hogy rokonszenveznek vele s e szerint a magyar legio alakulása többé nehézségekre nem akad.« Ennek következtében előhoztam a legio dolgát azon levél értelmében, mely az eredeti nézet szerint Ihász ezredes által lett volna kézbesitendő. A gróf tökéletesen jóvá hagyta az eszmét, hogy a cadre-ek egy gyalog dandár és egy huszárezred alapján alakittassanak; hogy a M. N. Igazgatóság kinevezései a hadügyi miniszterium által erősittessenek meg rendes brevet által s hogy idegen elemek is vétessenek be, azon megszoritással, hogy az idegen elem között ne legyenek lengyelek s hogy az idegen elemek tulnyomó számot ne képezzenek. Arra a kérdésemre, vajjon ezentul itt vagy mint eddig, Nápolyban kezeltessék a legio ügye, — azt mondta, hogy ez oly részlet, melyre ezuttal nem felelhet. A hadügyminiszteriumnak van egy külön osztálya Nápolyban, a déli sereg organisatiója végett s meglehet, hogy a hadügy-

miniszter oda fogja akarni utasitani a legio ügyét. E napokban azonban megjön Farini s akkor lesz ideje ezen kérdéshez szólni. *) —

(Aláirva) Pulszky Ferencz.

A helyzetismertetés kiegészitéseül még közlendőnek tartok némi kivonatokat turini képviselőnk ezutáni jelentéseiből:

Deczember 23. 1860. — Előttem világos, hogy itt irányunkban ugyanazon helyzetbe helyezik magukat, melyet nekünk Garibaldi irányában ajánlanak: jó lábon maradni, hizelegni, s mindent elnapolni addig, mig csak a »mot d'ordre« Párisból meg nem érkezik; mert az itteni politica egészen Páristól függ. Ezek szerint legalább egy hónapig nem várok semmit az itteni kormánytól. Január vége felé kezdődnek a választások (az első »olasz« parlamentre); ezek fordulatot adhatnak ügyünknek; Gaëta makacs védelme a felső-olaszországi várnégyszög bevételének nehézségeit előre érezteti. Ha a nápolyi királyi sereg ily hosszasan tudja védeni Gaëtát, mit fog tenni az osztrák Veronában? Mindez leverőleg hat a közvéleményre s a franczia segély szükségességét még inkább érezteti. Ámbár most már nem teszik fel egy »Moriamur pro rege nostro«-féle jelenet lehetőségét Magyarországon, mégis sokkal jobban biznak a francziák császárjában s félnek semlegességétől, mint a magyar szövetségben vagy annak elvesztésétől.

Deczember 26. — Farinit elejtik itten s keresnek alkalmat Garibaldival kibékülni. Kibékülés, várakozás; semmiesetre pedig márcziusban háboru: — ez most itt a jelszó. Bixio kérdezte tőlem, ismerem-e Mieroslavskit, ki akkor itt volt? Mondtam, hogy nem s nem is kivánom ismerni. Mire azt felelte, hogy ez csakugyan kár, mert geniális ember. Később megtudtam, hogy a lengyel sokáig volt a grófnál s nagyon jó benyomást tett rá. »C'est un homme de génie«, — ez volt a szava. Én mindezt nem tudtam megérteni, most azonban veszem a tudósitást, hogy Mieroslavski Nápolyból Capreràba ment, Latour d' Auvergne kardját az olasz hősnek átadandó. Ez azonban csak ürügy volt; titkon rá akarta beszélni

*) Jelentése végén Pulszky tudósit, hogy a 4-dik pontban érintett kérelmet (az otthoni szervezkedés fenntartásának költségei felől) miért vélte jelenleg elhagyandónak; s hogy Nápolyból jobb hirek érkezvén, erre vonatkozó magánnézeteim előadását alkalomszerünek nem tartotta. Ez utóbbit helyeseltem, az elsőt azonban kedvetlenül vettem, minthogy minden nap vártam egy küldöttet hazulról, kinek az »ordre de bataille« kihozatalán kivül megbizatása egyenesen erre vonatkozott s rossz hatástól kellett tartanom, ha neki erre nézve semmi bizonyost nem mondhatok.

Garibaldit, hogy a Balticum felől egy lengyel expeditio vezérletét vállalja el. S ezt a gróf tudta és kivánta, örvendvén, ha Garibaldi kardja másfelé fordul, hol a mostani békés terveket Austria irányában nem zavarja meg. Engem tartóztat, ne menjek; a lengyelt biztatta, menjen. *)

Deczember 29. — Teleki László elfogatása ügyében Sir James Hudsont meglátogatván, miután erre nézve megnyugtatólag nyilatkozott, a nagykövet áttért a magyar ügyekre. Mondta, hogy mint a királyné szolgája s mint angol polgár, kötelessége: az osztrák birodalom megmaradását minden erejéből támogatni. Nevetett a kormányok balgaságán, melyek — a magáét sem vévén ki — erősen hiszik, hogy Cavour és Couza frigyet kötöttek s a Bukovina árán előkészitették a magyar forradalmat a fejedelemségekben. Sir Henry Bulwer (konstantinápolyi angol nagykövet) még azt is állitja, hogy az elkobzott fegyvereket a kormány küldte volna a Dunába, holott bebizonyitható, a mint a követ a dátumok combinatiójából be is bizonyitotta, hogy ezek Türr által küldettek. **) Fel sem lehetne tenni, hogy a gróf ily ügyetlenséget követhetett volna el; az angol kormány azonban nehezen capacitálható s most is szemmel tartja Garibaldit, hogy Capreräból ne menjen Törökországba. Háboru semmi esetre sem lesz tavaszszal; sem Francziaország nem akarja, sem Angolország nem engedheti, sem Olaszország nem képes azt elkezdeni. A mi a caprerai hőst illeti, az csak Adria partjain kezdhetné meg, ott pedig őrt áll az angol flotta s nem fogja engedni a nemzetközi jog oly sérelmét, mint Szicziliában. Ottan behunyta szemét, itt nem fogja tenni. A kérdés most csak az, hogy minő alapon békülhet ki Austria Magyarországgal. Mert az angol kivánja, hogy Magyarország birjon jó nemzeti, szabadelvü kormánynyal, mely példát adjon a többi tartományok kormányzásának. Az orosz sem engedné a magyar felkelést. Nincs senkinek érdekében a háboru, s azért nem lesz, nem engedhető a háboru tavaszszal. Erre megjegyeztem, hogy az olasznak csakugyan érdekében van s hogy addig, mig Velencze nem lesz kiegészitő része az országnak, a háboru kikerülhetetlen. Ez igaz, mondá a követ s ugyanazért mind a franczia császár, mind az angol kormány sürgetik az eladást s ez meg fog történni. ***) Kételkedésemre, melyet az ismeretes okokkal támogattam, azt jegyzé meg, hogy még az osztrák császár sem lesz képes ellentállani az erkölcsi nyomásnak, melyet a közvélemény s két nagyhatalom reá gyakorolnak. Kérdezgetett aztán a horvát,

*) Pulszky ur Cavour iránti bizalmatlanságának e kezdetleges nyilatkozványai bevezetésül szolgálnak a fordulathoz, melynek adatai a következő szakaszban lesznek közölve s annak folytán Mieroslavski terveiről is bővebb szó leszen.

**) Milyen jól tudják a követek a dolgokat!

***) Ismét és ismét milyen jól tudják a követek a dolgokat! Mennyire megérdemlik a fizetést!

dalmát s erdélyi viszonyokról s végre kimondta, hogy az osztráknak csak egy józan politicája lehet, az t. i., melyet II. György követett; mondja meg népeinek: »Megvetlek mindnyájatokat, mint átkozott, gaz népeket, kik sem engem szeretni, sem tőlem félni nem akartok; ugyanazért végezzétek el dolgaitokat magatok kénykedv szerint, én nem avatkozom bele.« Megmondtam neki, hogy ez jó politika lenne, hanem nem osztrák; mert ez mindenbe szeret avatkozni. S elbucsúztam azon megyőződésben, hogy valódi ellenségünk most is, mint mindig, az angol kormány.

Deczember 31. — Tegnap Türr volt a grófnál, ki neki megmondta, hogy Velencze eladatása nem fog megtörténni s hogy ügyünk bizonyosan elő fog kerülni, csak legyünk türelemmel, ne praecipitáljuk a dolgokat s lehetetlenséget ne követeljünk.

Jegyzékbe véve találom irományaim közt, hogy Pulszky ez utóbbi tudósitására ily értelemben válaszoltam:

»Látom, hogy a gróf mindig csak általánosságokban marad. Azt mondani: várjunk, reánk is elkerül a sor, de lehetetlenséget ne kivánjunk, — szép lehet, de nem ér semmit. Erre a nemzet nem épithet. Annak positiv terv kell; positive kell tudnia, mire számithat. Én hazánk szerencsétlen földrajzi helyzeténél fogva más okszerü tervet nem tudok gondolni, mint a melyet deczember 14-ikei utasitásomban közlöttem. Ha ezt a gróf lehetetlenségnek tartja, mondjon mást, ha tud, olyat, mely sikerrel biztat s a nemzetet megnyugtathatja; ha nem tud s tervemet még sem fogadja el: legyen vége mindennek. Mert egyet kivánom, hogy jól megértsen: puszta diversióra használtatni fel nemzetemet 1859-ben sem engedtem, pedig ha a hatalmas császárnak nem engedtem, — neki sem fogom engedni, sőt megakadályozom. Clara pacta, boni amici« — ezt vegye Pulszky irányul s nyiltan szóljon.

Cavour halogató válasza, melyet deczember 14-ikei utasitásom közlésére adott, s turini képviselőnk azutáni jelentései még sulyositottak, kapcsolatban a fegyverlefoglalási szerencsétlenséggel, nagyon aggasztólag hatott reám, bár a szerencsétlenség egész horderejét akkor még nem is ismertem.

Egyrészt a dél-olaszországi állapotok — fájdalom! — nagyon is igazolták Cavour azon nyilatkozatát, hogy Olaszország nem képes márcziusban háborut kezdeni Austria ellen; másrészt olyannak láttam a helyzetet Magyarországban, hogy az, a mit Cavour kivánt, t. i. hogy a dolgok függőben tartassanak, hosszu időre lehetetlen.

Igaz ugyan, hogy bár egyes részletek körül nem mindenben akként jártak is el Magyarországon, mint a jogfolytonosság s alkotmányépség elvéhez ragaszkodás elmészete kivánta volna, egészben véve mégis a nyilvános közélet iránya annyiban biztató volt, a mennyiben bizonyosnak lehetett tekinteni, hogy kiegyezés nem fog létrejönni a nemzet s a bécsi udvar közt, ha ez utóbbi az októberi diploma alapelvéhez, Magyarországnak az osztrák birodalommal egy államtestté összeolvasztásához merevül ragaszkodik. Mert akkor még a törvényes téren a 48-iki törvények érvényessége volt az egész nemzet által kiindulási pontul felvéve; még Scitovszky bibornok-primás is, elnöki beszédében, melylyel mint esztergomi főispán azon megye közgyülését 1860. deczember 11-én megnyitotta, ekként nyilatkozott: »Szent meggyőződésem, hogy a 48-iki törvényeknek a körömszakadásig hű megőrzése lehet csak utmutatónk.« És valóban ez volt a vezérfonal, mely ugy a megyék s városok reconstructióján, mint a primási értekezlet megállapodásán s általában a közélet minden nyilvános mozzanatán végig vonult. Voltak árnyalatok a nyilvánitott nézetekben, de azon időben még csak árnyalatok, ellentétek nem. A nemzet közérzülete annyira imponált, hogy még a simulékony opportunismus is csak mérsékeltséget mert ajánlani, de a közérzülettel ellentétbe helyezkedni nem. Jósika egyik

levelében a pártokat, a miként akkor a törvényes ellenzékiesség terén állottak, igen találólag azzal jellemezte, a mit a németek egykor a spanyolokról mondottak:

»Die serviles wollen sehr vieles;
Die liberales — lieber alles!«

De én a nyilvános jelenségek hátterében a kialkuvás vágyait láttam lappangani, melyek csak alkalomra várnak, hogy a nemzetet saját irányukba beletereljék. Arról meg voltam győződve, hogy a nemzet zöme az ország alkotmányának a 48-iki alapon teljes épségben helyreállitását nem mint czélt állitotta fel, hanem csak mint eszközt arra, hogy a helyzet függőben tartassék addig, mig a közelnek reménylett olasz háboruval kapcsolatban a 49-et valósithatja; de az, hogy az alkura hajlandó elemek a nemzet e határozottságát meg ne ingathassák, egyenesen attól függött, vajjon képesek leszünk-e nemzetünknek a korai háboru s tekintélyes külsegély felől positiv biztositást nyujtani?

Ezért töltötte el lelkemet leirhatlan aggodalommal Cavour halogató válasza. Én féltem az országgyülés összehivásától. A bécsi hatalom felhivására az országgyülésre egybegyülni, már magában is annyit tett, mint alkudozás terére lépni; s ha az országgyülés összejön a nélkül, hogy mi a nemzetnek ama biztositást megadhatnók s politikai barátainknak a szervezkedés fentartására módot nyujthatnánk: nézetem szerint, a ki- vagy nem-alkuvás immár csak attól leendett feltételezve, vajjon a bécsi udvar eléggé szorultnak érzi-e magát, a felé nyujtott békejobbhoz kötött feltételeket elfogadni, vagy még elég erősnek: visszavetésüket merényleni? Én nem gondoltam, hogy a bécsi udvar ez utóbbit koczkáztathassa; féltem, mindenre rá fog

állani, a minek törvényes alapja van, »sauf à se parjurer, comme de contume.«

Az 1861-iki év legelső napjaiban kaptam meg a hirt, hogy a primási értekezlet ajánlata folytán, a bécsi udvar elállott szándokától a választásokat rendelvényileg octroyálni, s az 1848 : V. t. cz. alapján fogja az országgyülést márcziusra vagy legfölebb áprilisra öszszehivni. Erdély ugyan nem hivatik meg a magyar országgyülésre, de ezen sérelem benyomása az alkotmányos élet 12 évig zárva tartott kapujának megnyitásával s a szerb vajdaságnak és temesi bánságnak decz. 27-én történt megszüntetésével enyhittetett.

E közelitések a nemzet kivánatai felé, rossz jelek voltak az emigráczió reményeire, s az országgyülés összejövetele felől többé kételkedni nem lehetvén, mély fájdalommal töltött el a gondolat, hogy a fenyegető válsággal szemben tehetetlenségre vagyunk kárhoztatva.

Az ügyek állásának e kedvezőtlen fordulatával egyidejüleg zuhant fejemre Teleki László következésterhes elvesztése; Klapka tábornoknak Jassyból deczember 22-ről kelt leverő levele (lásd 236. l.), melyben tudósitott, hogy ott mindennek vége van; Zglinicki ezredes jelentése, mely Couza fejedelmet kérlelhetlen ellenségünknek s árulónak rajzolta; és Ludvigh értesitése, hogy az ellenséges fordulat Belgrádra is kiterjedt.

Sok volt a csapásból egyszerre. Éreztem, hogy a mint ott azon oldalon mindennek vége lett, ugy Magyarországon is mindennek vége lehet, ha a turini kormány módot nem nyujt e csapások leverő hatását Magyarországon ellensulyozni s a nemzet hitét egy közel háboru és külsegély iránt fentartani.

E tekintet által vezéreltetve, reményfogyottan bár, de hazafiui kötelességnek tartottam megkisérleni, vajjon a helyzet hű előadásával ugy Garibaldinál, mint Párisban és Turinban, nem lehetne-e a viszonyok kedvezőtlen fordulatán segiteni?

E kisérletet az itt következő levelezés fogja megismertetni.

Kossuth — Türr tábornoknak Turinba.

London, január 7. 1861.

Vettem becses levelét, melyben szives volt tudósitani, hogy tiz nap alatt Capreràba megyen.

Azok után, miket deczember 8-án Garibaldit illetőleg irtam, tábornok úrnak Capreràba szándékolt utját illetőleg csak azon esetre lehete szükség ujabban irnom, ha a Szerbiából s Oláhországból mindennap várt végjelentések a helyzetnek oly fordulatot adnak, hogy annak folytán módositást szenvedhet azon hadműködési terv, melyet tábornok urnak, deczember 8-án, fővázlatában, azóta pedig Pulszky Ferencz urnak deczember 14-ki utasitásomban a kormánynyal történendő közlés végett részletesebben megirtam s melynek kiviteléhez Garibaldi tábornok közremunkálása elkerülhetlenül szükséges.

E perczben kapom a rég várt jelentéseket, szomoru jelentéseket, a keletről, s igy már nem inductiok, hanem tények alapján irhatom meg, mi az, a mit én a caprerai hősnek mondanék, ha vele találkozni szerencsém lehetne.

A helyzet ez:

Magyarország oly állapotban van, hogy az soká függőben nem maradhat. Vagy ide, vagy oda dőlnie kell; azon egyszerü oknál fogva, mert a koronázó országgyülés pár hónap alatt összeül.

Ha a magyar koronáz: diplomatiai kötés ment előre. S ha ez, ugy a magyar nemzet, nem mondom: kibékült, de kialkudott az osztrákkal.

Ha pedig kialkudott, nem fog többé felkelni, hacsak azon hatalom (és pedig erős nagyhatalom) mely az osztrákkal

háboruban leend, egész erejével a harcz szinhelyéül Magyarországot nem választja.

Ezt a franczia tehetné, de nem akarja. Az olasz hiában akarná, mert nem teheti. Hogy tehesse, hogy egész erejével Magyarországra vihesse át a háborut: először meg kellene az osztrákot verni olaszföldön, mit (tekintve, mennyire készen van az osztrák) nélkülünk hiában remél.

Tehát az olasz érdek azt parancsolja, hogy a magyarnak megalkuvása az osztrákkal megakadályoztassék. Ez csak úgy lehetséges, ha az országgyülés megnyitása vagy legalább a koronázási oklevél iránti megegyezés előtt 1. az olasz kormány Olaszország egész erejével az osztrákot megtámadja s egyszersmind 2. nemzetünknek a felkelést lehetségessé teszi.

A mi az elsőt illeti, a turini kormány azt mondja: az angol kormány indulatos ellenzése, a franczia kormány ellenkezése, a nápolyi állapotok, a nagy háborunak (mert ez nagy háboru ám) megfelelő sereg és flotta hiánya a háboru megkezdését tavaszra lehetetlenné teszi. Nem vitatkozom fölötte, hanem azt mondom mint tényt: ha tavaszra nem lesz háboru, győzelemre elkészült nagy háboru, akkor Magyarországot ki kell hagyni minden további számvetésből, mert minden valószinüség szerint kialkuszik az osztrákkal.

A mi a másodikat illeti, ismét mint tényt mondom, melyen a világon senki és semmi nem változtathat: hatalmas külsegitségnek Magyarország határán megjelenése nélkül, mely az (egészen fegyvertelen) nemzetet fölfegyverezze s hadirendbe állitani segitse, — a magyar nemzet fel nem kel s józan észszel fel sem is kelhet, habár háboru lenne is tavaszszal.

Mikép lehet neki ezen segitséget és fegyverzetet megadni?

Kezdetben, mint tudja tábornok ur, azon hadműködési tervben történt közöttünk megállapodás, hogy három oldalról leendő betöréssel kezdeményezzük hazánkban a harczot: Klapka Moldvából, Ön Szerbiából (miután mindkét helyüvé fegyvert szállitandottunk s ott és onnan a szomszéd hazai széleken expeditionalis seregeket szervezendettünk) s egy

olasz királyi sereggel és annak fedezete alatt a Vetter által vezénylendő, időközben egy erős dandárrá fejtendő magyar legióval a dalmát partokról.

Tekintetbe véve azt, hogy ezen olasz seregnek feladata lenne a dalmát part-erősséget bevenni s megtartani, Mamula hadtestével ütközni, Károlyvárost bevenni, a közt és Zágráb között alkalmasint Laibachból (Ranig vasuton) elibe vetendő másik osztrák sereggel ütközni, legalább is százezer emberre való fegyverzetnek közel hatvan geographiai mértföldnyi elszállitását a Dráváig s azon átkelést fedezni és az összeköttetést a tengerrel fenntartani: az olasz segédsereg erejét harminczezer emberre, mint minimumra tettem.

De harminczezer embert elegendőnek tartottam azért, mert az egyidejü operatio miatt Moldvából és Szerbiából, az osztrák erő meg lesz oszlatva.

Ezen terv alapján az országot előrekészitők a harczra. A három oldalról való egyidejü betörésre általános népfelkelés történt volna, nemcsak, hanem az országot felosztottuk hadtestekre, hadosztályokra, dandárokra, melyekbe már hatvanezer ember van actu (persze fegyvertelenül) besorozva, tisztekkel, vezérekkel ellátva s az operationalis terv szerint ugy utasitva, hogy az ország földrajzi fekvése szerint az illető dandárok stb. a három betörő sereg felé összpontositották volna magukat, miszerint azokhoz csatlakozva, fölfegyvereztethessenek s azonnal csatarendbe állittathassanak. A felföldi dandárok időközi külön guerilla-működése el volt rendezve. Szóval, az ország ugy elő volt késziteve, hogy, mindig a három oldalról leendő betörés feltétele alatt, általános felkelést, a mellett hatvanezer főnyi rendes hadsereget, hat hét alatt a harcz kezdetétől százötvenezer főnyire növelendőt, s annak következtében két nyert csata után az osztrák sereg felbomlását s biztos állandó győzelmet igérhettem fejem, becsületem zálogával, Victor Emanuel királynak.

Ezen biztos tervnek, fájdalom, vége van.

(Itt következik a keletről érkezett szomoru jelentések lényege.)

Szóval: ott azon oldalról vége mindennek.

Lamentatio vén asszonynak való. A férfiu szemébe néz a bajnak s azt keresi, hogy miként lehet rajta segiteni.

Minden nehéz politicai ugy mint hadi problémának csak egyetlenegy megoldása van. A jelen esetben a problema megoldása ez:

Minthogy a három hadmiveleti alap közül csak egy maradt fenn: a magyar-dalmát tengerpart; minthogy még csak fegyvert is csak ezen az egy uton lehet a magyarnak kezébe adni; s minthogy tény, ezerszer tény, hogy külsegitség nélkül a magyar fel nem kel: a három közül fenmaradt egyetlen betörési alapra már nem harminczezernyi, hanem nagyobb seregre van szükség, legalább is ötvenezernyi seregre.

Ha azt mondják: »ez lehetetlen,« — én nem vitatkozom, hanem azt mondom: »ha ez lehetetlen, a magyar felkelés is lehetetlen.« Hagyják ki a magyar nemzetet a számitásból. De ha ezt kihagyják s kihagyva, a magyart alkura kényszeritik az osztrákkal, s erre kényszeritve, az osztrák hatalmat reconstituálják: kérdem: mi jövendőt igérnek Olaszországnak? — — —

Operationalis tervem részletesen meg van irva Pulszky Ferencz urnak deczember 14-én küldött utasitásom 3-dik pontjában. Tessék azt magával közöltetni. Abból látni fogja tábornok ur, mi az, a mit Garibaldi tábornoktól kérek s várok hazám s Olaszhon közös érdekében.

Ő a terv kivitelének senki és semmi által nem pótolható alkatrésze. Csak ő vele, ő általa lehető a terv kivitele. Másképen nem. De ő maga azt egyedül ki nem viheti; ki nem vihetné, ha még tizszer oly hatalom volna is, mint a minő. De ha ő s a kormány kezet fognak azon operationalis tervem kivitelére, mely a fenforgó körülmények közt az egyedüli mód arra, hogy a magyar a harczban részt vegyen: a győzelem bizonyosnak tekinthető, mert én e segitség jutalmául oly viszontsegitséget biztosithatok az olasznak a közös ellenség ellen, mely a Garibaldihoz mult szeptemberben irott levelemben előadottak szerint több s fontosabb, mint egész Olaszország ereje, még ha egy volna is, pedig nem az.

Kérésünk hát három, Garibaldihoz:

1. Nézze át operationalis tervemet; helybenhagyja-e?

2. Ha igen, használja fel állásának hatalmát a királynál s a királyi kormánynál, hogy azon terv, mint az egyedüli lehetséges, elfogadtassék s végrehajtása előkészittessék.

3. Határozza el magát, mit választ magára nézve az alternativák közül s vegye annak előkészületeit munkába.

A fentebbiekből önként következik — fájdalom, — hogy tábornok ur többé nem mehet Szerbiába.

Isten ne adja, hogy midőn legbiztatóbbak voltak kilátásaink, akkor legyünk kénytelenek hazánk független jövőjéről lemondani; lemondani még a reményről is, hogy hazánk földjében alvandjuk az örök álmot. — — — —

(Aláirva) Kossuth.

Türr tábornoktól a következő levelet találom irományaim közt:

Türr — Kossuthnak Londonba.

Milano, febr. 1. 1861.

— — — — — Azt már alig lehet hinni, hogy a kormány harminczezer embert adhatna. Én átlátom, hogy K. urnak tökéletesen igaza van ezt követelni, s ha ezt meg lehetne kapni, akkor teljes biztossággal lehetne a munkához fogni; de ha ez nem megyen, akkor is csak kell tenni valamit. Garibaldi a legnagyobb készséggel fog velünk jönni, de akkor nem kell egyébre számitani, mint négyezer emberre. Többet is lehetne, de akkor a dolgot dobra kellene ütni, és azzal az ügynek nagyot ártanánk. Nekem minden működésem arra van irányozva, hogy miként szerezhessem meg ügyünknek a legszükségesebbet. Ha egyszer mindent, a mit lehet, combinaltam, teljes értelmü jelentést fogok tenni K. urnak s fel fogom kérni, hogy segitségét tőlünk meg ne vonja.*) — — — — — —

(Aláirva) Türr.

*) Négyezer ember! ezzel még csak fegyvert sem adhatnánk a fegyvertelen nemzet üres kezeibe! ez nem oly alap, melyet elfogadnom lelkiismeretem s a roppant felelősség érzete megengedhetett.

»Minden Páristól függ!« ez hangzott felém minden lépten-nyomon Turinból.

Vázlatilag följegyezve találom irataim között, hogy 1861. január 7-én felkértem Kiss Miklós ezredest, kövessen el mindent, tisztába jönni a felől, hogy mi szándékkal vannak ügyünk iránt Párisban?

Utasitásom e pontok körül forgott: Teleki esete megingatta hitelünket. Biznak-e még bennünk Párisban? Ha biznak, mi végett biznak? Akarnak-e független Magyarországot, vagy nem? Ha nem akarnak, legyenek annyi méltányossággal, — könyörülettel, ha igy kell neveznem — egy szerencsétlen nemes nemzet iránt: mondják meg. Ha igen, ne zárjanak szemet a helyzet imperativus állása előtt. A magyarországi állapot a válság állapota, melynek ide vagy oda dőlni kell s dőlni fog az országgyülés által. Ha a magyar koronáz: a magyar kialkudott az osztrákkal; s ha ő kialkudott, az osztrák ismét erős nagyhatalommá lesz.

Akarja ezt a császár? .... Különös volna, ha akarná.

Az angol akarja minden áron, és meg is mondja, miért: hogy contrapondiumul szolgáljon az orosz és franczia ellen.

Akarhatja a császár azt, a mit ellene contrapondiumul akarnak? Ha igen, ugy öngyilkos; ha nem, hát miért tartja vissza a lábat, mely azt a contrapondiumot felrughatná? Pedig a császár tartja vissza. Az olasz nem mer támadni, mig a császár ellenzi. És ő ellenzi. De az olasz nem is támadhat, mert nincs mivel, minthogy a császár fedezi Gaëtát a tenger felől. Mig Gaëta áll, Dél-Olaszországban a reactio remél s Nápoly oly állapotban van, hogy erő helyett Viktor Emánuelre a gyengeség forrása. A császár műve, hogy az olasz

sem nem támad, sem nem támadhat tavaszszal. Tehát a császár menti meg az osztrákot, contrapondiumul önmaga ellen, a keleti kérdésben, a német kérdésben, mindenütt. Lehet-e nagyobb biba, mint az ellenség kezére játszani?

Ezen észrevételekkel kapcsolatban közlöttem párisi képviselőnkkel keleti dolgaink szerencsétlen fordulatát s a hadműködési tervet, melyet ennek folytán felállitani kénytelen valék; s minthogy a tervnek Garibaldi közreműködése lényeges részét képezi, különösen felkértem, tájékozza magát, mit mondanának Párisban, ha Garibaldi ekként lépne fel.

Kiss Miklós ezredes e levelem vételével január 9-én tudósitott, hogy rögtön Napoleon herczeghez sietett, de nem találta, mert Meudonba ment. Azért jegyzéket fog hozzá intézni, utasitásom értelmében. Időközben a következőkről értesit:

1. Tinan tengernagyhoz már elment a rendelet, hogy rögtön hagyja el Gaëtát, ha II. Ferencz a ma (január 9-én) Piemont által teendő fegyverszüneti ajánlatot el nem fogadná; ha pedig elfogadná, maradjon ott a fegyverszünet lefolytáig (január 19.), de akkor mindenesetre hagyja el Gaëtát. Ez tehát bevégzett tény.

2. A császár ezt mondta Vimercatinak: »A magyarok keresztül akarnak menni a törvényes phasison. Azután majd meglássuk, mit teszünk. »Nous verrons.«

3. A herczegnek pedig ezt mondta: »Neked a magyar mozgalom élére kellene állnod.« — »Édes örömest,« felelé a herczeg« je ne demande pas mieux, hanem biztositson Ön, hogy nem fog elhagyni.« — »Nous verrons cela,« (majd meglátjuk) mondá a császár és ezzel vége.

Mindig ez a »nous verrons.« Horatius parasztja, a ki várja, mig a folyó lefolyik.

4. Viseletük irányunkban egy cseppet sem változott. Irántam a herczeg ép oly szivességet tanusit, mint mindig, és sürgőleg izeni, hogy irjak a császárnak.

Kiss Miklós azt fogja jegyzékében sürgetni, hogy fogadjon el a császár személyesen. A felelet, a mit erre adnak, a legjobban tisztázni fogja a helyzetet; mert ha elfogad, háborut jelentend; ha el nem fogad, határozatlanságot, várakozást.

Január 11-kén Kiss Miklós csakugyan el is küldte Napoleon herczegnek jegyzékét, melynek érvelés-gazdag szerkezete felől nem lehetett a legnagyobb elismeréssel nem nyilatkozom. Megismertette a helyzetet s kitüntetve a kialkuvás valószinüségét, melylyel a háboru halogatása fenyeget, okadatolva kimutatta, hogy az osztrák hatalomnak a kialkuvással azonos reconstructioja mennyire ellenkezik Francziaország s különösen a Napoleon-dynastia érdekeivel s mennyire maga alatt vágja a császár a fát, ha az olasz háboru hátráltatásával az osztrák karjai közé kergeti a magyart, kiben késhető, de el nem hárítható conflictusok esetére senki más által nem pótolható, hű, biztos és hasznos szövetségest veszit. Aztán megemlitve, hogy a nemzet fölfegyverzésére a kelet felől tett intézkedéseink, a császár pártfogásának hiánya miatt, Couza rosszakaratán hajótörést szenvedtek, nemzetünk pedig fegyver nélkül nem kelhet fel: alkalmat vőn (hadmüködési tervemmel összhangzólag) elmondani, hogy csak a dalmát partok felől lehet egy, a körülményeknek megfelelő expeditio segélyével a magyar nemzetet oly karba tenni, miszerint siker reményével fölkelhessen. Megemlitette, hogy mennyire fontos tényező lehetne ennél Garibaldi, s figyelmeztette a herczeget, hogy mennyire czélszerü volna, hogy nekem engedelem adassék, a császárt mindenek felől személyesen felvilágositani, kérdéseire felelni s előfordulható scrupulusait eloszlatni.

Napoleon herczeg pár nap mulva magához hivatta Kiss Miklós ezredest. Azt mondta, neki, hogy levelét nagyon fontosnak találta. Közölte azt a császárral s ő rendelé, hogy beszéljen Kissel bővebben a dolgok állásáról.

Kiss azon megjegyzésére, hogy nem vele kellene a herczegnek, hanem Kossuthtal kellene a császárnak beszélni: a herczeg oda nyilatkozott, hogy »bármennyire szereti is a császár a magyar nemzetet és személyesen Kossuthot: jelenleg nem fogadhatja el, mert nincs háboruban Austriával s mert óhajtja, hogy tavaszszal még ne üssön ki a háboru (s tudja

Ön: l'empereur est entêté comme un mulet). De arról biztosithatom, hogy a mint a háboru el lesz határozva a császárnál, Kossuth lesz az első, a kivel értekezni fog. Én elmondtam a császárnak, hogy száz esztendőben egyszer akadhat ily jó alkalom, mint most, Austriát megsemmisiteni s ha én volnék franczia császár, meg is tenném. De a császár nem mer belevágni a nagy dologba.«

»Végre tán nem is óhajtja Austria bukását«, — jegyzé meg Kiss.

»De már arról kezeskedem,« felelé a herczeg, »hogy Ön sem örvendene inkább Austria bukásán, mint a császár.«

»Hát Garibaldi iránt mi a válasz?« — kérdé Kiss.

»Cela dépendra du succès« (az a sikertől függ); volt a felelet.

Különben a herczeg ugy vélekedett, hogy nincs okunk annyira lehangolva lenni: Austriát megölik a legalitás és a concessiók.

»Sőt megmentik,« veté ellen Kiss, »mert ha Ferencz József megkoronáztatik, kibékiti és magához csatolja a magyar nemzetet.«

»Az lehetetlen,« mondá a herczeg, »hogy a magyar nemzet azért, mert azt a vén koronát valaki fejére teszi, annak mindjárt d é v o u é alattvalója legyen. Hiszen akkor a magyar nemzet gyermekekből áll, a kikkel nem lehet komolyan szerződni.«

K i s s: »Ellenkezőleg, ép azért lehet és becses vele szerződni, mert van benne pietas az adott szó és eskü iránt. Ha a magyar egyszer valakit megkoronáz, annak jóhiszemü hive marad, mig csak a megkoronázott durván meg nem sérti esküjét. Mondom: durván, mert a magyar oly kevéssé szereti államéletében a franczia-féle örökös kormányforma- és dynastia-változásokat, hogy nagyon sokat elnéz királyának, mielőtt elcsapja. Ezt történelmünk tanusitja s azon szomoru körülmény is, hogy a magyar nemzet a habsburgházi királyok által lassan-lassan, szép módjával annyira ki hagyta magát vetkőztetni erejéből és jogaiból. Ezen érzeménynél fogva mentette meg Mária Teréziát; ezért nem hallgatta meg I. Napoleon 1809-iki felszólitását. De ép ezért becses a magyar nemzettel való szövetség s épen ezért vétkezik

III. Napoleon, hogy e »száz évben egyszer előforduló alkalmat« birodalma és dynastiája érdekében fel nem használja.«

»Beh kár, hogy a császár nem hallja ezeket,« — mondá a herczeg.

Érdemelt bók volt.

Én is elismerésemet nyilatkoztattam ki Kiss ezredesnek január 29-kei levelemben s felkértem, hogy azt, a mit kegyelet szempontjából oly szépen kitüntetett, a magyar koronázás közjogi jelentőségének kifejtésével egészitse ki. Magyarországon a koronázás nem puszta ceremonia; nem olyan dolog, mint mikor I. Napoleon saját fejére egy vén koronát felteszen. Nálunk minden koronázás egy uj, kölcsönös alku utján kötött ünnepélyes diplomatiai szerződés a nemzet s az uralkodó közt. Annak a vén koronának valaki fejére tétele nem kevesebb, mint a vallás minden szertartásával solemnisalt cselekvény, melylyel a magyar parlament a nemzetnek s a világnak tudtul adja, hogy a magyar nemzet s a fejedelem közt szerződéses alku köttetett.

Különben a herczeg tanácsa az volt (s ezt a császár tanácsának is mondotta), hogy folytatni kell az agitatiót; oly dolgokat kell követelni, melyeket Austria nem képes megadni; kényszeriteni kell Austriát, hogy államcsinyt csináljon; annak a magyar nemzet ellentálland; egész Európa közvéleménye el fogja ismerni, hogy jogosan nyult fegyverhez s ha ez igy történik, »biztositom« — mondá a herczeg — »hogy pénzzel, fegyverrel, erkölcsi hatásunkkal, a nem-interventio elvének fenntartásával segiteni fogjuk a magyar forradalmat.«

Nekem erre az jutott eszembe: »Quod peto da Caji, non peto consilium.«

Kora háborut kértünk. Erre azt mondták: n e m l e s z.

Pulszky Ferencz képviselő urnak Turinba.

London, január 9. 1861.

(A levél elején közöltetnek Klapka tábornok moldvai ügynökünk s belgrádi képviselőnk tudósitásai, melyek szerint többé már kételkedni nem lehetett, hogy Moldva és Szerbia felől minden tervünknek, számitásunknak vége van. Aztán

hivatkozva azon tényállásra, hogy Magyarországon a dolgokat elhatározatlanul függőben tartani lehetetlen, a levél ekképen szól:)

Az országgyülés, melynek összehivása márcziusra vagy áprilisre várható, függetlenségre nem, de az alkotmányos formákhoz való visszatérésre nyujtand a nemzetnek kilátást. Formákat mondok, mert függetlenség nélkül csak ez lehetséges, valóság nem.

Ha azt mondhatom a nemzetnek: ekkor s ekkor az osztrák meg lesz támadva s kiütvén a háboru, ötvenezer főnyi olasz segéd hadsereg jelenik meg a Drávánál, százezer fegyvert hozva számotokra, — a nemzet, mely ugy sem hisz az osztráknak, nem nyugszik meg az alkotmányos formák kilátásában, hanem oly feltételeket kötend a koronázást megelőző diplomatiai egyezkedéshez, miket az osztrák vonakodni fog elfogadni s a dolog koronázás előtt törésre kerül.

De ha erre biztositékot nem adhatok a nemzetnek, — ki nem békül ugyan, de félő, hogy megalkuszik az osztrákkal a koronázási feltételek iránt s koronázni fog. Mert az a közvélemény az országban, hogy segitség nélkül felkeléshez nyulni lehetetlen s ha segitségre nincs biztos kilátás, tanácsosabb a bel-alkotmányos életre ajánlkozó alkalmat elfogadni, mint magát a német rendszer jármának ujabban kitenni — —

Ábrándokkal kecsegtetni az olasz kormányt, mind a becsülettel, mind a jóakaratért tartozó hála kötelezettségével ellenkeznék. Mi az olasz kormánynak tiszta igazsággal tartozunk. S tiszta igazság gyanánt mondom: kora háboru s azon segitség, azon hadműködési terv nélkül, melyet deczember 14-kei utasitásomban a képviselő urnak kijelöltem, Magyarországra az olasz kormány többé nem számithat.

Azon hadműködési tervem szükségszerüségét czáfolhatlanul bizonyitja a moldvai és szerbiai alap elvesztése, nemzetünk fegyvertelen állapota, országunk fatalis földrajzi helyzete s annak folytán azon szomorú kénytelenség, hogy még fegyvert is csak a dalmát partoktól a Dráváig való hosszu uton, tehát győzelmes csatákkal lehet nemzetünk kezébe adnunk, — s megnyugtatásomra szolgál, hogy még Klapka tábornok is, kit a keleti csalódások s a katonai szellem vérmesebb nézetekre hajlithatának, deczember 23-kai levelében

határozottan kimondja, hogy »f e l k e l é s r e g o n d o l n i, m i e l ő t t s e g é d s e r e g é r k e z n é k a D r á v á h o z, b ű n v o l n a.«

Igenis, bűn, vétek volna a haza ellen. Mi nem fogjuk e vétket elkövetni s ha bárki elkövetni próbálná, hiába vétkeznék, a nemzet nem követné, hanem követné a hasztalanul feláldozott kevesek keserü átka.

C a v o u r miniszterelnök ur a változott körülmények által parancsolt eme tervemet lehetetlennek nyilatkoztatta. Nem illenék hozzám a vitatkozás s hiában is volna, azért erre válaszul annyit parancsol az iránta érzett hála s hazám iránti hűség kötelessége kijelenteni: hogy ha javaslatom kivitele lehetetlen, Magyarország felkelése is lehetetlen.

Ez a tény kényszerüsége, ez nemzetem határozata, melynek bánatos szivvel, de hű tolmácsa vagyok.

Képviselő urat felkérem, hogy ezeket a mellékelt levélkivonatokkal egyetemben a miniszterelnök-grófnak irásban terjeszsze elő s kérje fel, Olaszországhoz annyi érdekkel, annyi rokonszenvel csatolt hős nemzetünk nevében: vegye bölcs megfontolásba a következéseket. Adja az ég, hogy olyan legyen határozata, hogy mind az olasz, mind a magyar nemzet áldását vonja maga után. — — —

Ily választó-ponton állván, azon körülmény, hogy csekély működési eszközeinkből már rég egészen kifogytunk, csak alárendelt fontossággal bir. Meg fogja azt Ön mégis emliteni, annak hozzáadásával, miszerint a deczemberi küldöttnek a nélkül történt hazamenetele, hogy a szervezkedés fentartására deczember végével igényelt financziális segélyt haza vihette volna, otthon igen lehangolólag hatott.

(Itt előadatnak nézeteim arra nézve, hogy az angol kormány tiltakozásainak, s Napoleon császár tartózkodásainak sokkal nagyobb fontosság tulajdonittatik Turinban, mint a mennyit Anglia helyzetének ismerete s a császár saját érdekeinek logicája igazolhat s ezek után levelem ekként folytattatik:)

Midőn még szeptemberi állapodásaink annyi reményekre jogositottak, lépéseket tettem a horvát határőrezredek megnyerésére. Most tudósittatom, hogy ez sikerült s hogy egy

horvát főnök utban van, velem a dolgot személyesen elintézni, s mert reméli, hogy én fel fogom őt ruházni azon financziális eszközökkel, melyek a határőrezredekben tett igéreteinek — egyes befolyásos egyének irányában — teljesitésére szükségesek: a dolog annyira fontos, hogy ha müködési tervem elfogadására kilátás s a szükséges pénzalap birtokomban volna: nagynak semmi áldozatot nem tartanék. Igy a mint a dolog áll, félek, a horvát főnök kijövetele csak ujabb compromissiot okozand, nagyobbat, veszélyesebbet, mint a deczemberi magyar küldött kijövetele okozott. A horvát vagy kétszázezer frankkal remél visszamehetni, s én üres kézzel leszek őt kénytelen visszaereszteni. Ő hirt remél hazavihetni az olasz segéd-expeditio felől s én, félek, azt leszek kénytelen neki mondani, hogy nem lesz semmi expeditio.

Ez azonban a miniszterelnök ur határozatától függ. Aggódó kebellel várom azt. Ha kedvezőtlen lesz, alig maradand egyéb fenn számomra, mint megkérni Olaszhon királyát: adjon menedékhelyet a szegény számüzött magyarnak maroknyi hátralevő napjaira. Mert ha már poraim hazám porával nem vegyülhetnek: Olaszföldön óhajtanám fejemet az örök álomra lehajtani. *)

(Aláirva) Kossuth.

E levelem tartalma már nem közöltetett Cavourral; a minek okát a következő szakaszból fogja az olvasó megismerni.

II.

A kévebomlás első jelensége az emigráczióban.

Pulszky — Kossuthnak Londonba.

Turin, január 8. 1861.

(A levél egy indulatos kifakadással kezdődik Teleki László ellen, ki »a császár jelenléte által megzavarodva,

*) Milyen az emberi sors! A »szegény számüzött magyar« minden óhaja közül csakis ez az egyetlen egy — a legszomorubb! — — megyen teljesedésbe!! Ellenségemnek sem kivánok oly felkaczagást, mint a minő e gondolatra ajkaimról elrebben.

magát politikailag megölte.« Aztán, miután megjegyezte, hogy én »csalódtam Telekiben, ki engem elhagyott, ép ugy, mint Esterházy, Csáky, Andrássy,« ekként folytatja):

— — — Felejtsük el. Azon hatást azonban nem felejthetjük el, melyet politikai öngyilkossága tett. Az Igazgatóság hitelén mind a külföld, mind a magyarok előtt oly csorbát ütött, melyet helyrehozni lehetetlen. Mert hogy hihetnek ezentúl szavainknak; hogy bizzanak előadásunkban, például az organisatióra nézve, midőn látják és ismételve látják, hogy bizalmunkat érdemetlenekre pazaroljuk? — Hitelünk csökkent, állásom háromszor egymásután megingatva, csaknem tarthatatlanná vált.

Bocsásd meg tehát, ha ily komoly körülmények közt komolyan szólok hozzád, mint barát s mint hazafi, s kivánom, hogy a helyzet szabatosan constatáltassék, minden későbbi félreértés eltávoztatására.

Lássuk előbb, mi az állás itt Turinban? — A gróf nem akarja a háborut tavaszszal. Azt hiszi, hogy Olaszország nem elég erős forradalmi eszközök nélkül megmérkőzni az osztrákkal, továbbá a franczia politikához van kötve s a császár engedelme nélkül nem tesz semmit. Irántunk nincs bizodalma. Haragszik, hogy a fejedelemségekben compromittáltatott, midőn Klapka szavai szerint, azt hitte, hogy mindent előre elrendeztünk. Teleki esete boszantja. Nem hisz annak, a mit mondunk. Ötödnapja, hogy tudja kivánságomat, tőle direct feleletet kapni azon eszközökre nézve, melyek az organisatio fentartására szükségesek; minden nap magához rendel s nem találhat öt perczet a feleletre; pedig tudom, hogy tegnap egy fiatal embernek, ismerősömnek, számára, kinek politikai dolgai csekélyszerüek, egy egész órát tudott találni s mindenféléről beszélni.

Ellenségeskedését Garibaldi ellen semmiképen sem titkolja. A gróf azonban nem mindenható többé; az utolsó hetek erősen megrontották állását. A nápolyi kudarcz rehabilitálta Garibaldit s nagy a kérdés, vajjon a választások nem adnak-e többséget a caprerai hősnek, kinek prestige-e nőttön nő. *) A gróf könnyen megbukhatik, s mi kirekesztőleg reá támaszkodunk és arra a rendes hadseregre, melyet ő nem adhat.

Garibaldi ellenben nagyhatalommá nőtt. M á r c z i u s b a n m i n d e n e s e t r e e l h a g y j a s z i g e t é t, s ha Olaszországot

*) Nem adtak neki többséget. Garibaldi megjelent a február 18-án összegyült első »olasz« parlamentben, melyben már Nápoly és Sziczilia is képviselve voltak. A leghevesebben megtámadta Cavourt az önkéntes sereg feloszlatása miatt. Bajtársai és párthivei a szenvedély egész hevével követték a támadásban hős vezérüket, kinek haragos homlokát a hadi dicsőség, a csodás siker s a polgári erény hármas fényköre vette körül. De azért Cavour 190 szóval 79 ellen nagy többségben maradt.

beutazza, sereget tapos a földből minden lépténél s vagy magával ragadja Cavourt, vagy feldönti. A háboru az ő kezében van, nem a császáréban, nem a grófében: s mi vele nem vagyunk egyetértésben, sőt ellenségével s kizárólag ellenségével tartunk. Neve nem olasz többé, hanem európai s ha ő, a mit nem tudok, ki akar szállani a dalmát partokon, ha neki a kikötés sikerül, ha önkénteseivel az első csatát meg találja nyerni: akkor, valljuk meg őszintén, még a te szavad is elhangzik a győzedelmes fegyvercsörgés közt s Magyarország azzal megyen, a ki tesz, nem azzal, a ki akadályoz. Ha pedig nem sikerül az expeditio, azok, a kik követték, vérükkel fogják fizetni bátorságuk árát, mielőtt a haza felkelhetett volna; Magyarország egy könyet fog szentelni emléküknek, de szerencsétlenségbe nem keveredik, mert hosszu ám az ut s nem magyar földön vezet keresztül, mely a tengertől a Dráva vizéig terjed. Mondjuk ki bátran: a magyar nem mozdul, mielőtt egy barátságos sereg, akár önkéntesekből, akár rendes katonákból álljon, a Dráva partjain meg nem jelent; ha pedig ott van a baráti kéz, meg fogja azt ragadni, bárki intésének ellenére is. Te pedig ily körülmények közt nem fogod akadályozni a nemzet fölkelését. Kossuth Lajos Ferencz Józsefnek nem tehet semmi szolgálatot, még akaratlanul sem.

A mi a magyar ügyeket illeti, azok nem az organisatio fejeitől, hanem Deák Ferencztől veszik irányukat. Mióta egynehány név az előbbiek közül tudomásomra jutott, nem bizom bennük. Ellenségeidet látom ottan: gyanus egyéneket, könnyelmüeket vagy olyanokat, kiknek szilárdsága nem állta még ki a tüzpróbát. Teleki állt velük összeköttetésben; az ő jelleme rosszul kezeskedik jellemükért. Ha az országgyülés rövid idő alatt csakugyan összejő; ha a diplomatia a háborut elhalasztja; ha te, a mint ismételve irod, megakadályozod Garibaldit, hogy hazánkba diversiót csináljon: akkor kibékül a magyar az osztrákkal, erről meg lehetsz győződve. Akkor Vay, akkor Deák Ferencz fogják elintézni nemzetünk jövőjét, mindaddig, mig a bécsi cabinet nem érzi magát elég erősnek az adott concessiókat visszavenni. Semmi egyéb, mint egy Garibaldi-féle kétséges s kétségbeeső expeditio nem segithet az ily kimenetelen. Te pedig ezt váltig ellenzed. Igaz, hogy kivánod az értekezést a hőssel; vele azonban értekezni nem lehet a nélkül, hogy az ember Cavourral törjön. Garibaldi vagy Cavour, — ez a választásunk; vagyis inkább Garibaldi vagy Deák; mert ha Cavourral tartunk, semlegességre kárhoztattuk magunkat, megszüntünk hatni a hazára.

(Itt arra megyen át levéliró, hogy én szemrehányást tettem neki utasitásaim egy pontjának mellőzése miatt, mely a hazai organisatio fentartására szükséges pénzsegély igénybevételére vonatkozott; azután ekként folytatja:)

Azóta az igazgatóság megszünt lenni. Egyik tagjának desertiója megtörte azt s remélem, nem fog ujra felállittatni. Teleki

politikai öngyilkossága nagyobb compromissio reánk nézve, mint az, hogy a hazai küldött nem vihetett be pénzt. Személyes állásomról levén most szó, őszintén megvallom, hogy ezentúl magamat egy nem létező Igazgatóságnak képviselőjéül nem tekinthetem. Képviselem a haza ügyeit s érdekeit; teljesitem utasitásaidat, teljesitettem hiven, nem gépszerüleg s ugy hiszem, jó szolgálatot tettem a hazának. Most azonban, hol a választóponton állunk, nyiltan kimondom, hogy ezentúl egyéniségemet nem enyésztetem el. Ha a tett mezejét választod, szerencsémnek fogom tartani, téged ezentúl is képviselni; ha az a határozatod, hogy tenni nem akarsz, hogy csak akadályozni akarsz, akkor előre is lemondok eddigi állásomról s felkérlek, hogy más egyén által váltass fel, mert én annak oldala mellett fogok állni a válság perczében, a ki tesz, nem azé mellett, a ki akadályoz. *) — — — — —

(Aláirva) Pulszky Ferencz.

Pulszky — Kossuthnak Londonba.

Turin, január 10. 1861.

A situatio itten a következő:

Cavour Garibaldit Nápolyban akarta megtörni. E szerint Farini oda dolgozott, hogy az önkéntes sereg oszoljon el minél előbb. Veresinges tiszt nem bocsáttatott elébe; Garibaldi hymnusa eltiltatott; a piemonti őrök nem tisztelegtek Garibaldinusoknak s az administratio kizárólag menekültekre s bourbonistákra bizatott. Forradalmi gondolkozás vagy Garibaldi iránt tanusitott tisztelet bárkit végképen kizárt a kormányból. Ezen politika természetesen megbukott s a kudarcz Észak-Olaszországban is ártott a gróf befolyásának. Ennélfogva most kiegyenlitésről van szó s békéről Garibaldival; hiszen tudják, hogy a hős szava tavaszszal könnyen idézhet elő forradalmat, ha nem lesz háboru. Jacini (közmunka-miniszter) testvére elment Capreràba, sikertelenűl, mert Garibaldi kijelenté, hogy márcziusban csakugyan megjő s megkezdi a háborut. Most Türrt küldték oda. Egy állami hajót tettek rendelkezésére,

*) Levele végén még egy kis rhapsodicus jelentést tesz látogatásáról Cavournál ilyenforma hangon: »Két órai várakozás után végre bejutottam a grófhoz.« — — »Választ kértem erre meg amarra; a gróf nagyot ásitott s hallgatott.« — — »Aztán odanyilatkozott, hogy Klapka nemsokára meg fog érkezni; *ce sera avec lui que nous discuterons cette question; és je vous remercie Monsieur de l'imformation que vous avez bien voulu me donner.*« — — Mire Pulszky vette kalapját s elment. »Látta, hogy nem gondolnak velünk.« Hanem azt nem látta, hogy Cavournak bizony csakis ásitó kedve lehetett »kérdéseket taglalni« egy olyan uri emberrel, kiről már tudta (bizony nem volt oly ügyetlen, hogy ne tudta volna), miként ellenségeihez csapott át s őt (Cavourt) »megrontott állásu, bukófélben lévő embernek« tekinti.

melyen ő ma reggel Génuából Caprerába indult. Missiójáról természetesen nem szólt nekem semmit; tudom azonban, hogy missiója volt: reá birni a hőst, hogy tavaszszal ne tegyen semmit. Ha ez nem sikerül, azon lesz, őt arra birni, hogy Londonba menjen, hol őt minél hosszabb ideig tartóztatni akarják ovatiókkal. A terv nem uj, hisz veled is azt tették Amerikában, hogy a coup d' état idején ne légy Európában. *) Ürügyül azt fogják használni Garibaldinál, hogy az angol kormány expeditiójának legnagyobb ellensége s hogy demonstratiókkal reá lehet ijeszteni lord Palmerstonra s őt arra kényszeriteni, hogy az Adrián a nem-interventio elvéhez ragaszkodjék. Holott az igazi ok időnyerés, és semmi egyéb. **)

Kedvem volt Türr-rel elmenni Caprerába. Meggondolván azonban, hogy látogatásom nem maradhatna titokban; hogy Türr valószinüleg megrontja minden lehető befolyását Garibaldinál ezen missiója által; hogy ily körülmények közt bennem sem biznék a hős: jobbnak tartottam nem ajánlani ezuttal kiséretemet. Ahhoz járul, hogy a deczember 14-ikei utasitásnak reá vonatkozó pontja annyi clausulával van körülirva s csak a 3-ik pont alapján engedi az érintkezést, melyet a gróf határozottan elvetett. A ki Garibaldival akar indulni, annak le kell mondani minden rendes sereg segitségéről, annak előre törnie kell Cavourral; mindkettejével nem lehet egyszerre járni, mert utjaik kétfelé ágaznak.

A gróf operationalis tervedet nem fogadja el. Nem akarja, hogy Garibaldival összeköttetésbe lépjünk azon alapon, hogy ő

*) Ez nem áll. Az én amerikai utamra senki sem volt, senki sem lehetett befolyással. Midőn az Egyesült Államok Kutahiából szabadon bocsáttatásomat kieszközölték, én, mielőtt a Missisippi fregattára léptem volna, kijelentettem, hogy elmegyek Amerikába, kiszabadittatásomat megköszönni; de ott nem maradok, s mielőtt Amerikába mennék, Angliát akarom meglátogatni, miszerint az angol népnek hazám iránt tanusitott rokonszenvét megköszönjem. Kértem a Missisippi parancsnokát, vigyen engem Anglia felé s várja be ott azt a pár hetet, mig az angol nép iránt a hálás elismerés kötelességét leróva, utamat Amerikába folytathatom. Long kapitány, utasitására hivatkozva, e kérésem nem gondolta teljesithetni. Ennek következtében én Gibraltárnál egy angol gőzösre szálltam, de azon elhatározott s nyiltan kijelentett szándékkal, hogy két-három hét mulva utamat Angliából Amerikába folytatandom. Ép azért kiséretemet (Ihász ezredes, Török százados és Gresák őrmester kivételével) utjuknak az amerikai fregattán folytatására utasitottam, azon kijelentéssel, hogy őket novemberben követni fogom. Ugy is történt. Novemberben hajóra szálltam Southamptonban, New-York felé s odaérkezve, még csak Washingtonig sem juthattam, mikorra a deczember 2-ki államcsinynek hirét vettem. Amerikai utamra s ottani tartózkodásomra tehát semmi cselszövény befolyással nem lehetett.

**) Mennyiben volt vagy nem volt e hireknek akkor alapja? — nem tudom. Hanem azt mint tényt megemlitendőnek tartom, hogy Garibaldi elment ugyan Angliába, de nem akkor, hanem három évvel később, 1864-ben. Garibaldi ezen utjának titkos történelme olvasható a »Politica Segreta Italiana 1863—1870« czimü munkában, mely Turinban 1880-ban adatott ki.

tegyen valamit. Nem ijed meg azon eszmétől, hogy Magyarország kibékül az osztrákkal. Uj operationális tervet nem proponál. E szerint, nézetem szerint, el kell határoznod magadat: vajjon tétlenségre akarod-e magadat kárhoztatni, vagy pedig azzal lépni összeköttetésbe, ki tenni mer, habár materialis ereje csekély. Én nem tartom, hogy nagy problemáknak csak egyetlen egy solutiója volna. Theoriában is s az életben is sok különböző uton lehet eljutni ugyanazon czélhoz. Ha a biztosabb jelenleg lehetetlen, sikerülhet a kevésbé biztos is. A ki nem mer, nem nyer.

Türr-rel a multkor a magyar állapotokról beszéltem. Megmondtam, hogy kibékül a nemzet az 1848-iki alapon, ha a háboruval elkésnek itten. A piemonti altábornagy épen nem indult meg ezen. Azt találta, hogy az nem baj, hiszen a magyar akkor kezében tartaná a hatalmat s túlnyomó befolyással birna Bécsben.

Artomnak is szóltam ily szellemben. »Cette solution serait après tout peut être assez bonne,« — volt a felelet. »Le parlement hongrois serait assûrément contraire à une guerre pour retenir la Vénétie.«

Ebből látod, hogy hiában ijesztjük őket. Ismerik az állást s arra alapitják előttem ismeretlen diplomatiai terveiket. Remélem, hogy január 8-ikai levelemre tüstént feleltél.

(Aláirva) Pulszky Ferencz.

Igenis, tüstént feleltem; még ez utóbbi levél vétele előtt. Feleletem ennyiből állott:

Kossuth — Pulszkynak Turinba.

London, január 12. 1861.

A tegnapi postával akartam a január 9-ikei utasitásomhoz tartozó csatolmányokat postára tenni; de megérkezett január 8-ikai leveled s ennek vétele után az elküldésnek többé helye nem lehet.

Azon leveledre nem vársz más választ s válaszom más nem is lehet, mint e szó: »tessék.«

Hanem jó lesz, ha megjegyzed magadnak jól, a mit irtál. 1848. deczemberre nem emlékeztettelek soha. Erre, jöhet idő, midőn emlékeztetni foglak, mert jónak láttad benne balmagyarázatokhoz folyamodni.

A gróf miniszterelnök urat értesitem, ugyszintén a többi illetőket is.

*** visszautazása Londonba, biztos alkalmat szolgáltatand neked, az eddigi megbizatásodhoz tartozó hivatalos irományokat kezemhez juttatni.

Eddigi fáradozásaidért tartozó köszönetet mondok.

Hazafiui üdvözlettel
Kossuth.

Pulszky január 17-én ekként válaszolt:

»Január 12-ikei soraid váratlanok voltak. Huszonöt évi ismeretségnek, tizenhárom évi barátságnak — — nem kell, nem lehet egy fenyegetéssel s egy bókkal végetvetni.«

»Csalatkozol, ha azt hiszed, hogy az 1848. deczemberre nézve balmagyarázatokhoz folyamodtam. *) Én soha sem szóltam róla. Okom nincs kivánni, hogy ezen időszakra a feledség leple vettessék.«

Ezután odanyilatkozik, hogy politikai véleménykülönbség, midőn csak az eszközökről s nem a czélról van szó — »mert a czélra nézve nem különbözünk« — nem elégséges arra, hogy a bennünket s családainkat összefűzött baráti kötelék szétszaggattassék; s azért, még egyszer jobbját nyujtva, azon bókkal végzé levelét, hogy »fogadjam vagy taszitsam el, ő nem fogja elfelejteni, mennyivel tartozik nekem minden hazafi.«

No, annyira balga se akkor nem voltam, sem most nem vagyok, miként azt képzeljem, hogy ily bók irányomban helyén lehet. A mi személyesen sértő lehetett a szakitás módjában, azt az akkorig köztünk fenállott barátság emlékezete érzelmeimből kitörölte; de

---

*) Azon mondatom, hogy »balmagyarázatokhoz folyamodott,« nem 1848. deczemberre, hanem fentebb közlött január 8-ikai levelére vonatkozott: nevezetesen arra, hogy azon nyilatkozatomat, miként azt meg fogom akadályozni (a mint 59-ben is megakadályoztam), hogy idegen érdekek előmozditása végett hazánk pusztán diversióra használtassék, Pulszky odamagyarázta, miként én meg akarom akadályozni, hogy Garibaldi vagy akárki más hazánk felszabaditására lépéseket tegyen.

az ajánlott jobbot el nem fogadhatám, mert akként voltam meggyőződve, hogy az ut, melyre Pulszky ur áttért, a sikernek minden lehetősége nélkül vagy csak nevetséges kudarczra vezethet, vagy pedig hazánkat rettenetes szerencsétlenségbe sodorhatja. Én ennek elő-idézésében nem akartam részes lenni.

*

Feljegyezve találom levelezési könyvemben, hogy január 23-án tudtára adtam Pulszkynak az okokat, melyek lemondásának végleges elfogadására inditottak. A levél maga nincs meg, hanem Klapkához, Kiss Miklóshoz, Jósikához irott több levelem vázlataiból a következőkben állitom össze a nézeteket, melyek határozatomban vezettek:

Garibaldit nagyon fontos tényezőnek tekintem. Közreműködésére igen nagy becset helyezek. Seregszállitás a dalmát partokra Garibaldi vezénylete alatt deczember 14-ikei utasitásomban foglalt hadműködési tervemnek is lényeges részét képezi.

De engem ugy lelkiismeretem sugallata, mint a hazafiui kötelesség érzete azon meggyőződésre vezetett, hogy nekünk emigránsoknak csak ugy szabad a forradalmat hazánkba kivülről bevinni, ha nemzetünknek oly segitséget, támaszt s hadi készületeket nyujthatunk, melyek mellett okszerüen feltehető, hogy a győzelem csakis a nemzet határozottságától függ.

Ez elhatározásomat nemzetünk helyesléssel, köszönettel fogadta s mindig, minden alkalommal, minden körülmény közt azt adta tudtunkra, hogy nemzeti felkelésre csak ezen feltételek alapján számithatunk.

Ez alapon vállalta el Pulszky érdekeink képviseletét Turinban. Ő most nemcsak eltér az alaptól, hanem azzal egyenesen ellenkező álláspontra helyezkedik, oly álláspontra, mely vagy csak a Garibaldi prestige-ében fekvő erő forrásának haszontalan elvesztegetésére vezethet, vagy pedig nemzetünket a siker kilátásának minden lehetősége nélkül irtóza-

tos szerencsétlenségbe sodorná. En ily könnyelmü játékhoz hazám sorsával, nemzetem vérével, nem nyujtom kezemet.

Ha Garibaldi nem az olasz kormánynyal combinatioban, hanem annak ellenére, mint mondani szokás: csupán »maga szakállára« csinálna expeditiot a dalmát partok felé: ez nem oly támasz, melynek alapján nevemet, befolyásomat nemzetemnek forradalmi kisérletekbe belerántására felhasználtatni lelkiismeretem megengedné.

Legelőször is tekintetbe veendő az, hogy egy ilyen magán-expeditio nem állana a népjog oltalma alatt, mert az olasz kormány részéről nem volna formális hadizenet által megelőzve; tehát annak volna kitéve, hogy a Corfunál őrt álló angol hajóhad által már utközben a tenger fenekére sülyesztetnék, miként ezt a turini angol követ Pulszkynak világosan meg is mondotta, de különben is az angol kormány politicájának logicájában fekszik. A marsalai expeditioba Anglia nem avatkozott, mert Olaszország belügyeire nézve a nem-interventio elve fel volt állitva. Ha háboru üt ki Viktor Emánuel és Austria közt s a király a háborut a dalmát partokra is átvinné, Anglia ugyancsak a nem-interventio elve folytán szintén nem avatkoznék; sőt az is valószinü, hogy ha Garibaldi még ily háboru nélkül is megtámadná Austriát Velenczében, Anglia, daczára minden fenyegetésének, ekkor sem merne interveniálni; mert Velencze olasz föld, minden kisérlet annak felszabaditására tisztán és kirekesztőleg olasz ügy. De Dalmatia nem olasz föld; ha azt Garibaldi megtámadná a nélkül, hogy támadása Viktor Emánuel király előleges hadizenete által a népjog oltalma alá lenne helyezve: a corfui angol flotta okvetlenül utját állaná.

Másodszor: Garibaldi a kormány megegyezése nélkül sem tekintélyes erőt nem gyüjthetne össze, sem, ha mégis összegyüjtené, fel nem fegyverezhetné, tüzérséggel, élelmi szerekkel el nem láthatná, sem annyi hajóval nem rendelkezhetnék, a mennyi bár csak tizezer embernyi sereg elszállitására is szükséges. (Pedig mi volna ily expeditiora tizezer embernyi sereg is, melynek háta mögött támasz nem áll, sem háboruval Olaszországban nem gyámolittatik!) Nagyobbszerü expeditio Olaszországon kivülre a kormány segédkezése nélkül Garibaldinak nincs is, nem is lehet módjában. Ő csak

amolyan Marsala-féle expeditiot szervezhetne (legfölebb négyezer embert, miként Türr tábornok maga is bevallotta, ámbár én még ennyit sem tartok lehetségesnek, az élelmezési és elszállitási nehézségek miatt).

Már most tegyük fel (a mit pedig nehéz feltenni), hogy ez az expeditio, csekélységénél fogva, kisiklik az angol és osztrák hadihajókkal találkozás veszélye alul s partra jut valahol Dalmatiában: miként fog a dolog állani? Dalmatia nem Sziczilia; ott Garibaldi nem fog kész forradalomra találni, mint itt talált. Egy ily magán-vállalat, mely sem olasz háboru által nem gyámolittatik, sem saját ereje által nem imponálhat: legfölebb az olasz nemzetiségü parti városokban számithatna több-kevesebb barátokra, de a nagy többséget képező szlávoknál, kik amazokkal nemzetiségi versengésben állanak s Dalmátiát féltik az olaszoktól, okvetlenül ellenséges indulatra találna s ez nem maradna hideg részvétlenségnél (a mi már magában is elég egy ily merényletet megbuktatni), mert ott katonailag szervezett határőr-ezredek állnának Garibaldi utjában, ezekre pedig, ha valaha lehet, csakis azon esetre lehetne számitani (mint általában a horvátokra is), ha az expeditio declarált olasz háboruval kapcsolatban, oly tekintélyes erővel s királyi seregekkel akként támogatva mutatná be magát a horvátoknak s különösen a határőröknek, miszerint meggyőződést támaszszon, hogy nagyobb a kilátás s kevesebb a veszély a forradalom részén, mint az osztrákén.

Aztán ott van első sorban Mamula hadteste (harmincz-ötezer ember), mely ha hosszu vonalon van is elnyujtva (Triesttől Cattaroig); tiz-tizenkétezer embert, tehát legalább is háromszor annyit, mint Garibaldi összes ereje, akármely ponton könnyen összpontosithat, hogy utját állja, vagy ha elkésnék, üzőbe vegye.

És a mi ennél sokkal fontosabb, ott van második sorban mindazon tömérdek erő, melyet az osztrák, nem lévén másutt háboruban, Garibaldinak utjába vethet. Pedig a tacticai erőkülömbséget nem is emlitve, az osztrák nem nápolyi hadsereg ám, mely utóbbinak olasz része Garibaldihoz szitott.

Vegyük mindehhez azt, hogy Garibaldinak, annyi ellenséggel utjában, kis seregével négyszáznyolczvan kilometernyi utat kellene megtenni, miszerint Magyarországra

eljuthasson: és valóságos őrültség gondolni, hogy oda eljuthat. A hegyekben kóborolva veszne el éhenhalással küzdő csapatja, melyet csak requisitiokkal, ne mondjam: rablással volna képes tengetni. Jó, ha török földre kanyarodva, kerülhetné ki a catastrophát; s ha odamenekülne, ott vagy lefegyvereztetnék, vagy ha ott kezdeményezne forradalmat, európai interventiot provocalna.

És ha a minden emberi számitást kigunyoló szerencse őt mégis eljuttatná Magyarországra, mi az, a mit nemzetemnek segitségül nyujtana a forradalmi harczra, mely ott nem utczai torlasz-harcz, hanem óriási nagy háboru? három-négyezer főnyi seregének elcsigázott romjait és — nagy nevének prestige-ét? De sem azok az elcsigázott romok, sem a név prestige-e nem pótolná ki a fegyverhiányt a fegyvertelen nemzet kezében; fegyver nélkül pedig az osztrákkal nem lehet megküzdeni.

És e szó: »fegyvertelenség« magában elég arra, hogy borzalommal forduljak el az uttól, melyre reálépni Pulszky hajlandó. A dolog nem ugy áll, a mint Pulszky gondolja: hogy »ha Garibaldi a Dráváig ér, a magyar nemzet felkél — ha pedig nem ér odáig, a nemzet egy könyet szentelend az elvérzett bátrak emlékének, de szerencsétlenségbe nem keveredik.« Ez érzelgő illusio. A magyar nemzet nem kél fel, nem kelhet fel oly erőben, hogy megállhasson; mert fegyvertelen; s őt egy ily expeditio fel nem fegyverezheti. Hanem igenis, Garibaldi nevének bűvereje elég arra, hogy az ország forrongásba jöjjön, s e forrongás kisebb-nagyobb arányu zavargásokba »émeut«-ökbe törjön ki. (Ez valószinüleg már Garibaldi előhaladásának hirére is megtörténnék, mielőtt még a Drávához érkeznék.) De ily körülmények közt eme lázongások nem nyerhetnének forradalmi consistentiát s eredményük csak az lehetne, hogy a hóhérnak adnának munkát; egész vidékek védtelen lakosságát a mészárlások s tüzzel-vassal pusztitás iszonyaiba sodornák; visszalöknék a nemzetet a szenvedésekbe, melyekből ki kezd lábbadozni; s a komoly harcz felvételére tehetlenné tennék.

Ám számoljon kiki saját lelkiismeretével, a ki ahhoz segédkezet nyujt, hogy hazánk ily szerencsétlenségbe sodortassék. Én magam, részemről, bünnek tartanám a bizalommal,

melylyel a magyar nép zöme irántam netán viseltethetik, arra visszaélni, hogy Garibaldi nevének vonzerejéhez még saját befolyásomat is hozzácsatoljam, miszerint sokat szenvedett nemzetünk ez örvénybe belesodortassék.

Pulszky arra épit, hogy Garibaldi akkor ránthatja maga után Viktor Emánuel kormányát háboruba, a mikor akarja; épugy mint Nápolyba berántotta. Talán nem is ugy áll a dolog, hogy Garibaldi rántotta maga után Cavourt Nápolyba, mint inkább ugy, hogy Cavour használta a forradalmat, miszerint ürügye legyen Európának azt mondani, hogy akarata ellenére berántatott. A kis Piemont nem gondolhatott arra, hogy mint hóditó lépjen fel Olaszországban. Ő csak a »népakarat« alapján ölelhette magához a közép- s dél-olaszországi tartományokat; a népakarat pedig csak forradalmi állapotban nyilatkozhatott. Pulszky igen jól tudja, hogy a hires marsalai expeditio nem Cavour beleegyezése nélkül indult el a quartoi partról. Jelen volt, mikor Cavour kiadta a jelszót az indulásra (»Che partano« — »induljanak«) s azt is tudja, hogy a következett pótló-expeditiók, melyek amannak tartalmasságot adtak, Cavour védszárnyai alatt történtek. Hanem akármint legyen is ez: Viktor Emánuel királyt könnyü volt Nápolyba berántani, mert berántatni akart; külinterventio ellen biztositva levén, semmit sem koczkáztatott; megnyerhette Olaszország két ötödrészét és semmit sem veszthetett. De ha Garibaldi saját prestige-ében elbizakodva, valaha megkisérlené Viktor Emánuel királyt, akaratja ellenére, oly háboruba rántani, mely a királynak koronájába kerülhet, ugy mint atyjának került: tapasztalni fogná, hogy a király ellenében ő bizony még Olaszországban sem mindenható. *) Seregeket taposhat ki a földből, ha a királylyal karöltve jár; de Viktor Emánuel ellen, kit az olasz nép nagy zöme az olasz egység és függetlenség symbolumának tekint, még Garibaldi is legfölebb csak eredménytelen zavargást idézhet elő, de for-

*) Ezt csakugyan tapasztalta is keservesen mind Sarniconál, Felső-Olaszországban (1862. május), a hol Garibaldinak az olasz-tiroli osztrák tartomány invasioja végett összegyülekező pártosait a kormány elfogatta s fegyvereiket, lövőszereiket, irományaikat lefoglaltatta; mind még keservesebben Aspremontenál (1862 augusztus), a hol olasz golyó ütötte le lábáról a hős vezért, olaszok vitték foglyul Speziába s bizony

radalmat nem, legalább addig bizonyosan nem, mig Olaszország népe azon hitre nem jut, hogy a király lemondott Velenczéről s Rómáról.

Igy gondolkozom Olaszországra nézve. A mi pedig azt illeti, hogy Olaszországon kivül amolyan dalmát-parti kis expeditioval Garibaldi Cavourt az osztrák ellen háborura kényszeritheti, midőn Cavour — akár helyesen, akár helytelenül — Olaszországot még készületlennek itéli a háborura s annak koczkáztatását még veszélyesnek tartja: ezt a lehető legképtelenebb ábrándnak tartom.

Különben ha Garibaldinak hatalmában volna a király kormányát háboruba rántani az osztrák ellen: én csak azt mondhatnám: bevárom a nagy eseményt s akkor tudom meg, megtörténnék-e az, a mit én nélkülözhetlen feltételnek tartok arra, hogy a forradalmat kivülről vigyük be az országba. De azzal hálálni meg a jóakaratot, melyet Cavour irányunkban tanusitott s a tömérdek áldozatot, melylyel müködésünket gyámolitotta, hogy mi magyarok Olaszországban ellene factiosuskodjunk, háta mögött ellene complotirozzunk s a magyar legiót, melyet a kormány olasz földön szerveznünk engedett, melyet fizet s fentart, melynek fejlesztésére módot nyujt s mely a király iránt, mig olasz földön van, hüséggel tartozik, a király kormánya ellen conspiratiokba sodorjuk, és eredményre semmiesetre nem vezethető kalandos vállalatokban elvesztegessük: ez olyan dolog, melyet mint hazafi, hazánk javával és a hazafiui kötelességgel ellenkezőnek tartok; mint ember pedig annyira össze nem férhetőnek érzem a fogalmakkal, melyekkel az erkölcsi kötelességek s az egyszerü becsületesség felől birok, hogy annak csak gondolata is lelkem mélyéig felháborit.

Én hát nem török a kormánynyal. Mély fájdalommal látom, hogy nincs kilátásunk a magyar országgyülés egybejövetelének olasz háboruval elibevágni; fájdalommal, mert ha

még sem lett belőle forradalom. És pedig megjegyzendő, hogy mindkét eset akkor történt, midőn Rattazzi volt miniszterelnök, ki korántem volt oly hatalmas, mint Cavour. S ezt mégis meg merte cselekedni. Igaz, hogy csakhamar megbukott, de nem azért, mert ezt merte, hanem azért, mert nem elég erélyt fejtett ki a mozgalomnak mindjárt kezdetben elnyomására.

ez alkura vezet s koronázással végződik: vége lesz reményeinknek: de ezen esélynek amolyan desperatus kalandok nemcsak utját nem vágnák, sőt szerencsétlen kimenetelük által csak lehangolnák a szenvedőleges ellentállás erélyét a házában, s a vizet a kialkuvási párt malmára hajtanák; mig ha ily desperált vállalatoktól ovakodunk, nem lehetetlen, hogy az országgyülés koronázás nélkül oszlik szét s a mig a velenczei kérdés megoldva nincs, mindig fenmarad a lehetőség, hogy háboru esetén Magyarország felszabaditása az általam felállitott biztos alapon combinatióba kerülhet. És én meg vagyok győződve, hogy ez esetben Cavour is kezet fog nyujtani Garibaldinak*) s Garibaldi is el fogja a feléje nyujtott kezet fogadni.

S végre is, hacsak a közt kellene választanom, hogy vagy tétlenségre leszek kárhoztatva vagy rosszat tegyek: én a tétlenséget választanám.

Én nem török Cavourral. A ki vele tör, velem is tör. Utaink örökre elválnak.

*

E nézeteket találom azon időkori leveleimben. Pótlékul iderekesztek pár egyszerü sort felejthetlen barátom, Ihász Dániel egyik leveléből:

Turin, január 25. 1861.

Én egyátalában nem vagyok politikus, de egyszerü természetes eszemmel azt mégis belátom, hogy mi egyedül Garibaldival nem boldogulhatunk. Fájdalom, ősapáink szegény hazánk fekvésével nem igen törődtek; a milyen hermetice el van zárva s a minő elemekkel körülvéve, mi felénk

*) Emlitésre méltónak tartom, hogy midőn 1861. februárban a Garibaldi heves támadásából kifejlett több napi szenvedelmes vita az olasz parlamentben befejeztetett, Cavour, bármennyire izgatott volt is az indulatos kikelések folytán, melyeknek kitéve volt, a teremből kimenet e szavakat intézte barátjához, La Farinához: »És mégis, ha a háboru percze elkövetkeznék, karom alá fognám Garibaldit s azt mondanám neki: menjünk megnézni, mit mondanak Veronában.« (Eppure se venisse il momento della guerra, prenderei sotto il mio braccio il Generale Garibaldi e gli direi: andiamo a vedere che cosa si dica dentro Verona.) — Storia d'Italia contemporanea, vol. II, pag. 901.

amolyan marsalai expeditiora gondolni merő képtelenség. Agyon csapnák, mint a legyet, ha csupa Leonidás volna is. Ha pedig arra speculalnak, hogy majd összeszedik Garibaldinak feloszlatott huszezer főnyi seregét, hát biz azt nem lehetne ugy eldugni, hogy észre ne vegyék; aztán azt organisalni is kell, s annak enni is kell; és ha mindez megtörténnék is, hogyan viszik át Dalmatiába, mikor az osztrák hadihajók Triesztből, Polából, Velenczéből, az angol flotta Corfu felől szemmel tartják az olasz partokat, a Gaëtát elhagyott franczia flotta pedig az Adriai tengeren czirkál. Én valóban szeretném tudni, hogy Pulszky et consortes minő szél kegyeibe ajánlják imaginarius léghajójukat. Bizony még bajba viszik azt a becsületes nagylelkü Garibaldit. No, de remélem, bármint zsongjanak is fülébe a hizelgők, lesz annyi józan esze, hogy ilyen bolondot nem csinál. — — —

(Aláirva) Ihász.

Nem is csinált. Hanem furcsa tervek voltak körülte forrásban, a mint az itt következő levelezésekből ki fog tünni.

III.

Kalandos tervek.

Klapka tábornok keleti utjából Turinba visszaérkezvén, minthogy január elején Konstantinápolyba küldött leveleimet nem kaphatá, ujra értesitettem azoknak tartalma s különösen Teleki elfogatásának lebonyolitása felől. Erre tőle a következő választ vettem:

Klapka — Kossuthnak Londonba.

Turin, február 13. 1861.

Igaza van Önnek: nagyon különös időket élünk. Ki tette volna fel Laczi felől, hogy ő, ki életében annyi párbajt fényesen átvivott, az eldöntés órájában magát oly gyöngén viselendi! és ki álmodta volna, hogy Pulszky, valóságos harczdühre ragadtatva, minket mint megannyi vén asszonyt, oly messze hátra hagy maga

után. — No, csak ut ne legyen belőle a szécsényi békés tüzhely felé. — — —

De minthogy annak szüksége forog fenn, hogy sokat szenvedett hazánk uj, nagyobb szerencsétlenségtől megóvassék s minthogy kötelesség, becsületes emberek módjára, érte élni-halni, de nem a bün bátorságával jövendője ellen vétkezni, hát legalább nekünk kettőnknek mindig egyetértésben kell müködnünk s egymást kölcsönösen őszintén támogatnunk. — —

Ideérkezve, Pulszkyt találtam, a ki értesitett, hogy hivatalosan neghasonlott ugyan Önnel, de barátságos uton régi viszonyát Önnel helyreállitá. Képzelheti ön, hogy ez értesités menynyire meglepett, s miként hatott rám azon további megjegyzése, hogy a mi Magyarországot illeti, most már minden csak én tőlem függ!

E rövid üdvözlet után Bixiohoz (a tábornokhoz) ment s ez kis idő multával csakugyan hozzám jött. Bixio nekem csak amolyan félnyilatkozatokat tett, de eleget mondott arra, hogy megértsem, miként Garibaldi magát egy ujabb expeditióra határozta, még pedig ezuttal Magyarországra, s hogy Türrel egyesülve, e végett a szükséges előkészületek buzgóan munkába vétettek. Én Bixionak kitérőleg feleltem s megigértem, hogy irni fogok Garibaldinak, mihelyt a helyzet felől magamat kissé tájékozhatom. Aztán azonnal Cavourhoz mentem s megkérdeztem, tud-e valamit Garibaldi tervei felől s ha igen, egyetért-e? (Mert Bixio nyilatkozatai erre látszottak mutatni). Cavour késsé zavarba jött s nem egész kielégitő feleletet adott; de mikor azt kérdezém, vajjon megengedné-e, hogy tudtán kivül a török partokon valami merényeltessék? — határozott nem-mel felelt és hozzátette, hogy ezt, ha a szükség ugy hozná magával, fegyveres erővel is meg fogja tudni akadályozni.

Aztán utána láttam, hogy biztosan megtudjam, mi az tulajdonképen, a mi Caprerában megállapittatott; s egy kedvező véletlen folytán a dolog fenekére jutottam.

Két terv van; melyik fog a kettő közül véglegesen elfogadtatni? — az még kétséges.

Az egyik terv Mieroslavskié; ezt saját leveleiből ismerem, melyeket Becker német ezredeshez irt. Ez ebből áll:

Velencze s a többi elnyomott nemzetiségek felszabaditásához az összes democratiának segédkezet kell nyujtani. Mieroslavski magára vállalja lengyel, szláv, angol, franczia. német, amerikai legiók toborzását előkésziteni s e keresztes-haddal magát Garibaldi rendelkezésére bocsátani. Egyesülve egy olasz auxiliaris sereggel, a török partokon kötnének ki s a szláv és görög lakosság felszabaditási harcza megkezdetnék. Seregét Montenegróból, Herczegovinából, Boszniából szaporitva, Mieroslavski Horvátország felé nyomulna, mialatt Garibaldi Türrel Szerbián át Magyarország felé utat tör. A Szávához és Drávához érve, a fellángolás általánossá

lenne s akkor minden szláv és magyar népességnek fel kellene kelni egész Lengyel- és Oroszországig. Mieroslavski azt igéri Beckernek, hogy ha a németek őt csak egy kissé is támogatandják: a fekete-veres-sárga lobogót Szent-István tornyára fogja feltüzni Bécsben!

Türr e tervvel nem egészen látszik egyetérteni s a következőt inditványozza: Kikötés Montenegro közelében hadosztályával s a magyar legioval. Erősödés csapatkivonásokkal Montenegroból. Gyors előnyomulás e hegyországon át Szerbiába s onnan a Szávához és Dunához.

Többet Türr tervéről nem tudok.

Mieroslavski terve szembeszökőleg szláv terv, melynél a mi ügyünk, Magyarország felszabaditásának ügye, egy jelentéktelen mellékkérdéssé sülyed. A nagy Szlávia az, a mire Mieroslavski törekszik. Ő mint lengyel joggal mondhatja magának: »Minket elárult a világ; most rajtunk a sor, a világot elárulni. A romokból majd csak kerül ki valami Lengyelországnak is.«

Türr terve kevésbbé koczkáztatott, kevésbbé merész és nagyszerü; de ha Garibaldi annak keresztülvitelére vállalkoznék, valószinüleg hasonló következéseket: vagy egy millió keresztény és török lemészárlását Törökországban s a világ általános lángbaborittatását vonná maga után.

Türr immár a királyhoz fordult a végett, hogy a magyar legio ujra az ő hadosztályához csatoltassék; mit neki a király meg is igért. Ugy látszik: pénz, hajók és fegyverek is biztositva vannak az expeditio számára.

Garibaldi nyugtalanul várta megérkezésemet, miszerint velem minden felől, különösen pedig a felől egyetértésre jusson, a mit a vállalatnál magamra vállalni hajlandó lennék.

Igy állanak a dolgok s elképzelheti Ön, hogy szemben e viharterhes helyzettel, minden más kérdés, mely eddigi szervezkedésünkre vonatkozik, egyelőre fontosságát veszti. Ezekre nézve én lelkiismeretesen alkalmazkodni fogok Önnek február 7-ki utasitásaihoz. *) Most mindenekelőtt tudnom szükséges, hogy mit tart Ön, tisztelt barátom, a fentelőadott tervekről, chanceaikról és következéseikről. Mire nézve haladéktalan válaszát kérem.

Időnyerés végett s hogy Garibaldi iránt figyelmet tanusitsunk, Pulszkyt az idezárt levéllel Caprerába küldtem. — — — —

(Aláirva) Klapka.

(Németből.)

---

*) Ezek azon pontokat foglalták magukban, melyekre Turinban határozott választ sürgetni jónak tartottam. Ilyenek : 1. nyilatkozat az iránt, számithatunk e kora háborura, miszerint tudjuk, hogy mihez kell magunkat tartanunk érintkezéseinkben a hazával ; 2. reconfirmatioja a szeptemberi egyezségnek a dalmátparti expeditio iránt megszaporított erővel ; 3. eszközök a horvát határőrök megnyerése iránt megkezdett alkudozások sikerének biztositására ; 4. a keleti fegyverek visszahoza-

Melléklet.

Klapka — Garibaldinak.

Turin, február 13. 1861.

Az egyesült fejedelemségekből jövök. Szándokomban volt Önt meglátogatni, miszerint elmondjam Önnek, hogy minő eredményeket érhettem el; de gyöngélkedés által itt tartóztatva, felhasználom egy barátom ajánlkozását, hogy Önnek némi értesitéseket küldjek, miket ő ki fog egésziteni.

A fejedelemségekben a talaj nem oly kedvező reánk nézve, mint remény lenünk lehetne s kellene. Először is, egy oly kormánynyal van dolgunk, a mely — legyen számitás, legyen gyávaság — inkább hajlandó törekvéseinket akadályozni, mint elősegiteni. Aztán ott az angol és franczia diplomatiával találkozunk (a többiről nem is szólva), melynek ügynökei minden lépésünkre vigyáznak s utunkat állani igyekeznek. Végre pedig, van ott egy párt — igaz, nem számos; de nagyon tevékeny — mely egy daco-román birodalom feltámadásáról álmodozik (a mely birodalom sohasem létezett) s egyszerüen be akarja e birodalomba olvasztani mindazon tartományokat (contrées), melyekbe a mult századok viszontagságai a moldo-valach családból képviselőket telepitettek. Ez a párt, tulzásainak rajongásaiban, oda hagyja magát vitetni, hogy eszközül szolgál az osztrák politicának, a mely egyedül képes e romlásos versengésekből hasznot huzni.

A mi Magyarországot illeti, ez egy tábor, de lefegyverzett tábor. Fegyver nélkül Magyarországnak egyedül sem nem lehet, sem n e m s z a b a d cselekednie. Ha Austria megtámadja Olaszországot, Magyarország belevetendi magát a küzdelembe azon resource-okkal, melyekkel még bir vagy melyeket saját bátorságából merithet. Ha Olaszország támadja meg Austriát, Magyarország szintén felkél; de nem kell Ön előtt titkolnom, hogy meg kellend neki engedni az arra szükséges időt, hogy fegyvert szerezhessen s e szerint nagyobb sulyt vethessen az események mérlegébe.

Bixio tábornok némi közlést tett nekem egy terv felől, melyre nézve lehetetlen Ön előtt eltitkolnom, hogy az nagyon komoly dolog. Határozottan nem itélhetek e terv felől, mert félig homályban van előttem; de azon benyomást tette reám, hogy a legszerencsétle-

---

tala; 5. azoknak s a külön assignált tizenötezer fegyvernek számunkra biztositása; 6. a már jórészben kész pénzjegyeknek elszállitása és letározása; 7. a január 28-ki létszám szerint ötszázkilencz főre menő legio ellátása és felruházása; 8. kifejtésének munkába vétele egy gyalog dandárrá, egy huszárezreddé s egy üteg tüzérséggé a keretrendszer alapján s engedély és mód egy svájczi vadászzászlóalj szervezésére; 9. subsidium vagy ötszázezer franknyi kölcsöngarantirozás, miszerint munkálkodásunkat folytathassuk, a mely, pénzhiány miatt, egészen megakad; 10. diplomatiai adatok interpellatiok könnyitésére az angol parlamentben.

nebb következéseket vonhatná maga után Magyarországra nézve, a nélkül, hogy a szomszéd nemzetiségek ügyének annyit használhatna, mint reméltetik. Azt hiszem tehát, hogy ez olyan ut, melyen előrehatolni (trop s'engager) nem tanácsos. Nem egyedül saját hazám érdeke mondatja ezt velem, hanem mindazon népek érdeke is, melyek ép ugy mint Magyarország, felszabadulásra várnak.

Sok elem van kezeink közt, de időt kell nekünk adni, hogy azokat csoportosithassuk, egyesithessük, miszerint hatalmasabban indulhassunk a czél felé! Nem határozatlan idejü halasztásról van szó; minden kezünkre dolgozik s az idő nem lehet messze, midőn okosan egybefüzve törekvéseinket, bevégezhetjük a nagy munkát, melyet Ön oly dicsőségesen megkezdett.

A tárgy sokkal kényesebb, mintsem hogy bővebb fejtegetésekbe bocsátkozhassam. Találok erre legközelebb alkalmat, mert nem mondtam le a reményről, Önt Capreràban meglátogathatni. Időközben engedjen Ön annyit mondanom, hogy én jobban sajnálnám, mint akárki más, ha egy elhamarkodott vállalat miatt szenvedni találna a hatalmi fény (prestige), mely az Ön nevéhez oly méltán csatolva van. Nagy erkölcsi erő ez, melynek illetetlenül kell maradni közös ügyünk érdekében.

Fogadja, stb.

(Aláirva) Klapka.

(Francziából.)

Íme válaszom:

Kossuth — Klapka tábornoknak Turinba.

London, február 18. 1861.

E perczben adta át Mednyánszky az Ön február 13-iki levelét. Rögtön felelek, nehogy postát veszitsek.

Határozott nézetem az, hogy mind a két terv őrültség. Annak nevezem, nehogy bünt legyek kénytelen mondani. Ha ez ábrándos tervek a valósitásnak csak árnyékáig is jutnának, abból csakis mészárlás és kifejezhetlen szerencsétlenség következhetnék. A legbiztosabb mód volna arra, hogy Európa pitymalló szabadsága a szolgaság hosszu, mély éjjelébe visszasodortassék; mert a terv sikere teljesen lehetetlen s megkisérlése csak azt vonná maga után, hogy Európa minden hatalma: orosz, német, franczia, angol, török, kezet fogva lépne sorompóba a forradalom ellen, és ezt ép akkor, midőn a viszonyok logicája s a nem-avatkozás elvének naponkint ter-

jedő érvénye kilátással biztatnak, hogy az osztrák hatalom s vele a népelnyomás góczpontja, meg fog törethetni.

A mi különösen sokat szenvedett hazánkat illeti, mit szóljak magyar létemre az első tervhez, melynek azon saját-sága van, hogy még siker esetén is (a mit egyébiránt bizvást a lehetetlenségek közé sorozhatunk) szegény hazánkat az élő nemzetek sorából kitörölné, nem sikerülés esetén pedig Magyarországot az általános hajótörésbe belesodorná? Különben ez őrült tervre nézve vigasztalásom az, hogy ha annak végrehajtása az igéretbe helyezett angol, franczia, német, amerikai legiók kiállitásától van föltételezve, ugy e miatt nyugton alhatunk. Ezt sem Mieroslavski, sem mi nem fogjuk megérni.

A másik terv komolyabb természetü, mert Garibaldit oly környezet veszi körül, miszerint nem lehetetlen azon illusioba beleringattatása, hogy amolyan Marsala-féle expeditio Olaszországon kivül is sikerülhet. Hiszen igaz, annak, ki oly elért sikerre mutathat ujjával, mint Garibaldi, nevét nagy prestige veszi körül; de nagyon csalatkoznék, ha azt hinné, hogy a mi neki Olaszországban sikerült, azt Olaszországon kivül is merényelheti. Az én nézetem az, hogy: 1. Minden olyan expeditio a dalmát partok felé, melyet Olaszország királyának formaszerinti hadizenete Austria ellen meg nem előzött s minden magán-expeditio Olaszország partjairól a török birodalom bármely pontja felé, az angol s meglehet, a franczia hajóhad által is a tenger fenekére sülyesztetnék. 2. Ha e veszélyt történetesen kikerülve, török partra szállana, az osztrákon kivül Angliát és Francziaországot is nyakára huzná s orosz és porosz interventiót vonna maga után. 3. Teljességgel nem hiszem, hogy bármely expeditio, melyet Olaszország királyának nyilt háboruja az osztrák ellen nem törvényesit s nem támogat, Magyarországig eljuthasson. Lehetetlen ez szintugy Horvátországon, mint a török birodalmon keresztül. 4. Tekintetbe véve azt, hogy egy ily expeditio szükségszerüleg nem lehetne egy magában is erős hadsereg, fegyvert is csak keveset czipelhetne magával, különben nem mozoghatna sebesen s amolyan pótlék-erőditésekre sem számithatna, mint azok voltak, melyek Genuából a marsalai merényletnek ha nem is végsikerét (mert erre bizony végre is a királyi hadsereg

közbelépése volt szükséges), hanem legalább előmenetelét s tartósságát biztositották: mindezt tekintetbe véve, én határozottan azon véleményben vagyok, hogy ha valamely csodálatos szerencse folytán az a hihetetlenség valósulna is, hogy a tervezett expeditio eljut Magyarországba: egy ily vállalat, melynek háta mögött bizalmat gerjesztő támasz nem áll, Magyarországon legfölebb csak partialis, tehetetlen mozgalmakat idézhetne elő, de általános nemzeti felkelést nem s menthetlenül összezuzatnék. Önre bizom, ezen esély irtózatos következéseit végiggondolni. Meg is kell vallanom, miként én nem hihetem, hogy a király e tervbe beleegyezett s ahhoz segédkezet nyujtani ajánlkozott. Ez, épen az ő helyzetében, potencirozott oktalanság volna; Európa minden hatalmát magára uszítaná s olasz királyi czime aligha egy évig tartana.

Hanem az, a mit Ön Cavour felől ir, megvallom, szöget ütött fejembe. Ha az ő keze csakugyan benne volna a játékban, ugy én nem tudnám a dolognak más kulcsát képzelni, mint azt, hogy e tervet alkalmasnak látja arra, miszerint Garibaldi s egész pártja egy csapással semmivé tétessék.

A mi engem illet, én hiven azon alapelvekhez, melyeket hazafiui kötelességünk érzetében együtt s egyetértve megállapitottunk, változhatlanul el vagyok határozva, a forradalomnak kivülről a házába bevitelére nevemet s közreműködésemet semmi vállalathoz nem adni, mely nem a következő három feltételhez van kötve:

1. Hogy az osztrák háboruban legyen egy külhatalommal.

2. Hogy a nemzetet fölfegyverezhessük.

3. Hogy kivülről oly segédsereget vigyünk haza, melynek háta mögött egy elismert hatalom áll s zászlaját a népjog fedezi. E segédsereg száma alku tárgya lehet, mert a nélkülözhetlen »minimum« meghatározása az ellenség erejének dislocatiojától, Horvátország indulatától s ezer más körülménytől függ. De a dolgot magát elkerülhetlenül szükségesnek tartom nemcsak azért, mert ez a szövetség legbiztosabb kezessége, egyszersmind a leghatályosabb buzditó eszköz, hanem azért is, mert a moldvai és szerbiai szerencsétlen fordulat nélkül

sem volna lehetséges hazánk fatalis földleirati elszigeteltsége mellett a nemzetet másként nagyban felfegyverezni.

Vajjon nemzetünk ezen feltételek nélkül is fel akar-e kelni? — — Én ezt nem hiszem, de ha mégis megtenné, nem minket terhelne a felelősség. Mi osztozhatnánk veszélyeiben, de nem mi sodornók a veszélybe. Hanem arra, hogy nekem legyen részem a nemzetnek fegyverfogásra-szólitásában: a fentebbi három feltétel nélkülözhetlen. Különben meg tudok halni a számkivetés nyomorában, de hazámat a siker reménye nélkül veszélybe sodorni soha.

Ez lelkiismeretem szózata, mely eljárásomban zsinórmértékül szolgál. »Gott helfe mir; ich kann nicht anders« — mint Luther mondá.

Remélem, ebben egyetértünk. — — — — — —

(Aláirva) Kossuth.

(Németből.)

Alig inditottam el válaszomat, párisi képviselőnktől, Kiss Miklós ezredestől kaptam levelet (február 17-ről), melyben Thouvenel franczia külügyminiszterrel közbejött egy beszélgetéséről tevén jelentést, többek közt ezt is irta: »Azt is mondá a miniszter, hogy nemsokára tán patakként fog a vér folyni Törökországban.«

Ominosus szavak a franczia császár külügyminisztere szájából. Összevetve azokat Klapka fentebbi tudósitásával s különösen azzal, a mit Cavour zavarba jöttéről s ki nem elégitő nyilatkozatáról irt: lehetetlen volt azon következtetésre nem jutnom, hogy ha nemcsak Cavour, de még a császár is tud a dologról valamit s hagyja kelepczébe menni a madarakat, ugy itt egy furfangos »politica« van a játékban, melynek czélja az, hogy Garibalditól s vele és általa minden »alkalmatlan elemtől« egy csapással megszabaduljanak.

Borzadtam a gondolattól, hogy e kelepczébe még hazánk is belesodortassék.

Klapka tudósitása; Türr »négyezer emberes« combinatioi, Thouvenel szavai; Pulszky azon nyilatkozata, hogy Garibaldi márcziusban minden esetre elhagyja szigetét; és harczias felbuzdulásának azon indokolása, hogy ő azokhoz megyen, »a kik tesznek«: megannyi összevágó jelenség volt, mely nem hagyott fenn az iránt kétséget, hogy minden esetre van forrásban valami, még pedig olyasvalami, a mibe azon ismert elhatározásomnál fogva, hogy én nem akarok hazám sorsával s nemzetem vérével könnyelmü játékot üzni, az illetők nem tartották tanácsosnak, engem beavatni.

Voltak más jelenségek is. Ludvigh, keleti kiküldetése alatt, bizalmas viszonyba lépett egy Magnan nevü, kalandoros szellemü, de nagyon vállalkozó franczia hajós kapitánynyal, ki a keleten hajózási vállalatok élén állott s nekünk fegyverszállitásra a Dunán és a dunai osztrák flottilla megrohanására ajánlatokat tett. Tudtuk, hogy ő a Palais Royallal bizalmas viszonyban áll, sőt azt is okunk volt hinni, hogy a Tuilleriák »személyes politicájának« nem hivatalos munkásai közé tartozik. Ez a Magnan ugyancsak februárban, keletre utaztában Ludvighot Brüsselben meglátogatta s értesitette, hogy kormány-sürgönyökkel megyen Belgrádba, hova már nehány oly hajót is utnak inditott, melyek a Száván is járhatnak. Neki szándoka Boszniába betörni s most komolyan fog Mihály herczeggel szólani, vajjon akarja-e a bosnyák felkelést segiteni.

Londonban pedig pár hét óta egy Nyemánics nevü bosnyák főur tapogatózott, ki magát a hajdani Nyemándynastia utódjának mondta. Nálam is volt s amolyan titkokat sejtető, de mégis nagyon tartózkodó modorban

a felől beszélt, vajjon nem volna-e jó egy bosnyák felkelést a magyar függetlenségi harczczal kapcsolatba hozni, a mi a magyar korona hajdani souzerainitásának helyreállitására vezethetne? Mire én azt feleltem, hogy nekünk nem áll érdekünkben, ügyünket a keleti kérdéssel egybebonyolitani, mert ezzel európai interventiokat vonnánk nyakunkra. Ha a keleti kérdés oly fordulatot venne, hogy szomszédunkban szabad (de szabad, nem orosz vasallus) államok támadnának: Magyarország, ha függetlenségét visszaszerzi, bizonyára kész lesz velük kültámadás elleni kölcsönös védelem végett szövetséges viszonyba lépni; de a magyar korona hajdani souzerainitásának helyreállitása nálunk nem bir csáb-erővel; még ha tányéron nyujtanák felénk, sem fogadnók el. Elég bajunk van a nemzetiségi kérdéssel; oktalanság volna a bomlasztási kórelemeket még szaporitani is akarni.

Mindezen jelenségek, melyekhez sok más apró-cseprő symptoma is járult, arra mutattak, hogy ha nincs is még megállapodás, de valami forrásban van.

Nagyon fontos dolog volt volna nyomára jutni, hogy tulajdonkép mit értett Thouvenel amaz ominosus szavak alatt. Fel is kértem Kiss Miklós ezredest, február 20-ikai »nagyon bizalmas« levelemmel, iparkodjék discret modorban a fátyol mögé pillantani. Tájékozásul közlöttem vele Klapka tudósitásának lényegét s az azzal összevágó jelenségeket; de határozottan kikötöttem, hogy ezt megtörhetlen titoknak tekintse s felőle senkinek a világon ne szóljon; mert egy vigyázatlan szó delatio horderejével birhatna, a minek még csak gondolatától is Isten őrizzen. Constatáltam állláspontomat, miként az Klapkához intézett válaszomban ki van fejezve. Elmondtam, hogy a fenforgó terveket

őrültségnek tartom s e felfogásomat indokoltam. Kijelentettem, miként ebből azon kötelesség hárul reánk, hogy iparkodjunk az illetőket e tervek veszélyessége felől meggyőzni s őket azok feladására reá birni (a mint erre Klapka, igen tapintatosan, már lépést is tett); de ha ez nem sikerülne, nekünk csak az lehetne hivatásunk, hogy tudassuk barátainkkal a hazában, miként ha olasz-osztrák háboru nélkül valamely Törökország felőli expeditioról találnának hallani, az olyan dolog, a miben mi nem vagyunk részesek. Ennyit tenni kötelességünk; aztán a nemzet lássa, hogy mit csinál. De delatorokká nem leszünk s a merénylet utjába tettleges akadályokat gördíteni sem jellemünkhöz nem illenék, sem hivatásunkhoz nem tartozik. Innen a szoros titoktartás szüksége.

Igy megkötve, bajosan lehetett Kiss Miklós ezredesnek megtudnia, hogy mennyiben van vagy nincs a franczia cabinetnek ama tervek felől tudomása. Ismét csak homályos figyelmeztetéseket idézhetett elő, melyek odamentek ki, hogy »a táncz igen valószinüleg a keleten fog megkezdődni.« S midőn erre Kiss Miklós azt a megjegyzést tette, hogy »nekünk nincs kedvünk abba a tánczba belemenni,« — Thouvenel ennyit felelt: »Et vous ferez bien; Vous ferez très-bien, ha bele nem mentek; tanácslom is, nagyon tanácslom, hogy bele ne menjetek.«

E közben Klapka tábornoktól, előbbi levele kiegészitéseül, február 17-ről egy ujabb levelet vettem, melyben még arról is tudósitott, hogy bizonyitványok vannak kezénél, miként Olaszország minden részében comiték szerveztetnek ugy önkéntesek toborzására, mint pénzgyüjtésre a magyar ügy érdekében. E szervezkedések Türr tábornok nevével hozatnak kapcsolatba,

ki azonban, ép ugy mint Pulszky is, a dologról Klapkának emlitést sem tett; ugy, hogy olaszok által jutott tudomására, kik csoportosan tolongtak hozzá, tudakozódni, hogy mikor kezdik már a dolgot Montenegróban.

Klapka e levele telitve van keserüséggel.

»Tehát odajutottunk,« — irá, — »hogy akadnak emberek, a kik nem irtóznak saját kezükre, saját felelősségükre, szerencsétlen hazánk jövőjét egy desperatus kalandnak az Adriai partokon eredményéhez kötni! Miszerint Garibaldi egy kis foglalatossághoz juthasson, Erdélynek s a Bánátnak védtelen lakossága az oláhok gyilkos késének s az osztrák soldatesca könyörtelen dühének szolgáltassék ki; s hálául a fogadtatásért, melyre a magyarok 1849-ben Törökországban találtak, most a magyar legio, egy-két renegát vezetése alatt, álljon élére egy filibuster seregnek, mely mészárlásokra s velük orosz interventióra és a török birodalom feloszlására adand jelt. Kmetty parancsnok Syriában, Kollmann táborvezérkari másodfőnök Konstantinápolyban, én magam a nagyvezért s másokat loyalis biztositásaim által megnyertem ügyünknek: s most egyszerre mint közönséges gaz árulók lépjünk fel? Igazán, az ember kisértetbe jön, kérdezni: mennyit adott Oroszország e herostratusi terv kivitelére?«

Klapka tábornok e levelére február 21-én adott válaszomból a következőket irom ki:

»Ön, a mint irja, csaknem kisértetbe jön, kérdezni, mennyit adott Oroszország ama herostratusi tervek kivitelére? — Igaza van. Én egy cseppet sem csodálkoznám, ha végre is kisülne, hogy a fondorlat: Garibaldit a keleten kelepczébe ugratni, — Bécsből vagy Szent-Pétervárról indult ki. Annyi legalább már még a pesti hirlapokból is bizonyos, hogy az osztrák tud róla s készül reá. Pétervárad, Arad, Temesvár, tökéletes védállapotba vannak téve, mint ostromveszély idején. Az elsőnél még a hidfők is meg vannak rakva ágyúkkal, mint 1849-ben. Szegény Ujvidék remegésben van. (»Pesti Hirnök«, febr. 12.)

»Már most egyrészt történelmi tény, hogy zavargásokat szitogatni fel Törökországban, az orosz politicának hagyomá-

nyos maximái közé tartozik, mert ez neki avatkozásra nyujt alkalmat, részint rendcsinálás czimén, melynél az használtatik ürügyül, hogy a zavargás a szomszédból reá is kiterjedhet, részint az elnyomott keresztény népek pártfogásának örve alatt. (Nekem erős meggyőződésem, hogy amig Magyarország függetlenségét ki nem vivja, minden mozgalom Törökországban nem szabadságra, hanem csak egyik oldalon az orosz hatalmi kör kiterjesztésére, a másik oldalon osztrák betolakodásra vezethet; a minek végtávlatában a két térfoglalási versenytárs között egy ily világrenditő catastrophalis háboru áll.) Másrészt meg az is bizonyos, hogy Garibaldit különböző hatalmak különböző okokból nagyon alkalmatlan egyéniségnek tartják. Én tehát ugy látom a dolgot, hogy itt valóságos hatalmi conspiratio forog fenn; egy-két oldalon »agent provocateur«-i bujtogatás, más helyeken szemethunyás alakjában; egyenesen oly czélból, hogy Garibaldi s vele Európának ugynevezett »nyugtalan elemei« egy kalandos vállalatba uszittassanak bele, melynél egy csapással agyonzuzatnak.

»E felfogásból reánk kettős teendő hárul. Az egyik feltárni a fátyolt Garibaldi előtt, ha ugyan erre az ő józan felfogása mellett szükség lehet. A másik: határozottan kijelenteni Cavournak, hogy mi az egyezséghez tartjuk magunkat s formaszerinti háboru nélkül Austria és Viktor Emánuel király közt, hazánkat kalandoros merényletek által vérfürdőbe fullasztani annál inkább nem engedendjük, minthogy hazulról minden tudósitás összevág abban, hogy a mint egyrészt minden alkotmányos szinezetü octroyálások s koronázási kecsegtetések daczára is, azon alapon, melyet mi felállitottunk s a turini kormány elfogadott, a magyar nemzet minden bizonynyal felkél, mintha csak egyetlen egy férfiu volna, — ugy másrészt háboru és felfegyverkezés nélkül a Jézus Krisztus szavára sem kél fel, s minden amolyan kalandor merényletek, ha (a mi nem hihető) Magyarországig eljutnának, csak a hóhérnak dolgoznának kezére.

»S mig ezek folytán, nem kétlem, Önnek nem sok fáradságába kerülend Cavourral megértetni, mennyire ellenkezik Olaszország érdekeivel, megengedni, hogy Magyarországnak a majdani eldöntő háborura Olaszországgal kezet fogni, okta-

lan kalandok nullificaló következései által lehetetlenné tétessék, — ugy annak is idejét látom, hogy Ön mindkettőnk nevében biztositsa Cavourt, miként számithat reá, hogy mi, mint becsületes emberek, sohasem fogunk Olaszországban a kormány háta mögött cselszövényekbe elegyedni, s hogy Pulszky missiója ép azért lett megszüntetve, mert ilyforma elegyedési hajlamnak jeleit kezdte adni.«

»Ezen kérésemet Önnek, szegény hazánk érdekében, lelkére kötöm.«

(A levél többi része a legio ügyére, egy ép akkor a hazából kiküldött egyéniség jelentésére s a neki adott utasitásra vonatkozik.)

Nyomát találom annak irományaim között, hogy ez idő tájban egy pár tudósitást intéztem Cavour grófhoz is, részint egyenesen, részint Benzi ur utján, ügyünk fordulatai felől a Fejedelemségekben és Szerbiában, mint szintén a hazai állapotok felől is, s hogy e tudósitásoknál alkalmat vettem megemliteni, miként Klapka tábornokot felkértem, értesitse a grófot nevemben is rendithetlen ragaszkodásunk s politicai tevékenységünk közös kiindulási pontja felől (azon értelemben, mint a fentebbi levélkivonatokban olvasható), s értekezzék a gróffal azokra nézve, a miket tenni tanácsos is, lehet is az alatt, mig a dolgok ugy Magyar-, mint Olaszországban függőben vannak. Miként járt el ez érintkezések folyamában Klapka tábornok, arról akkoron nem volt tudomásom; később azonban, már Ricasoli miniszterelnöksége idejében, közöltettek velem Klapka tábornoknak Cavour hátrahagyott irományai közt talált némely levelei, melyek arról győztek meg, hogy azon időben már nem volt meg kettőnk közt azon benső nézetösszhangzás s irányegység, mely előbb, mig köztünk Teleki László személyisége kapcsot képezett, eljárásunknak erőt adott. Ez nyujtott később magyarázatot sok mindenféle »miseriák«-hoz,

mik a következő hónapok alatt fel-feltünedeztek. Hanem ezt akkoron én még csak nem is gyanitottam s azért valóságos megnyugvásomra szolgáltak Cavour gróf itt következő sorai, melyeket számomra Benzi urnak adott át s ez nekem február 23-án Londonba megküldött.

Jegyzék Kossuth ur számára.

Nagyon kedvesen vétettek Turinban az utóbbi közlések, melyeket Kossuth ur Klapka tábornok és Benzi ur által küldött.

A kormány mindig a legélénkebb érdeklődéssel viseltetik Magyarország iránt.

Azt hiszi, hogy helyén lesz a törvényességi változványt követni (il convient suivre la phase legale) s az országgyülés megalakulásához jutni.

Egy időelőtti mozgalom végzelmes volna*) (serait fatal). Elidegenitené tőlünk a közvéleményt Európában s még Olaszországban is, a mely még készületlen (n'est pas encore prête).

Ha az országgyülés megalakul, el fog lehetni határozni, hogy mit kellend tenni (la marche à suivre).

Több rendbeli értekezés után Klapka tábornokkal, tökéletes egyetértés jött létre.

Párisból fontos értesitések váratnak; közöltetni fognak a tábornokkal.

Turin, február 23. 1861.

(Francziából.)

---

* Nem tudtam elképzelni, mi inditotta Cavourt ezen intésre. Az én tudósitásaim ugyan nem adtak okot azt gyanitani, hogy »időelőtti mozgalom« veszélye forog fenn Magyarországon. Altro! én kialkuvás veszélyét láttam fenforogni. — Hja! nem egy nyomon jártunk értesitéseinkkel.

Az annyi nyugtalanságot keltett expeditionalis tervek sorsáról a végjelentés itt következik:

Klapka — Kossuthnak Londonba.

Turin, február 19. 1861.

Türr tegnap ideérkezett. Bizonyossá tett (er betheuerte mir), hogy soha eszébe sem jutott hirünk-tudtunk nélkül (ohne unserem Vorwissen) valamire vállalkozni, hogy a comité s azok működése felől terjesztett hireket már meghazudtolta; s hogy személyesen Londonba menend, miszerint a teendők felől Önnel értekezzék. Azt mondtam neki, hogy jövendőben valószinüleg nem lesz többé comiténk, miután Ön személyesen Turinba jön, én pedig működésemet kirekesztőleg a keletre fogom szoritani.*) Türr ebben tökéletesen egyetértett, mint szintén Pulszky is,**) ki visszajött Capreräból s onnan azt a hirt hozta, hogy Garibaldi a maga működését Magyarországra nézve egészen a mienktől s a mi kivánságainktól teszi függővé.

Tehát ezzel a perpatvarral (Hader) is rendben volnánk s most csak az marad fenn, hogy Ön Türrel, ki a jövő szombaton Londonba utazik, az itteni ügyekre nézve a továbbiakat rendbe hozza. — — — — — — — — — —

(Aláirva) Klapka.

(Németből.)

Válaszom ennyi volt:

London, február 22. 1861.

Azon urak biztositásai örvendetesek, feltéve, hogy nem akként értetnek, hogy nem akarnak jóváhagyásunk nélkül cselkedni, ha elfogadjuk, a mit inditványoznak, — de ha el

*) Im, megint egy jelensége annak, hogy naponkint szakadozott a szalma-kötél, mely még a kévét összetartotta. Én az igazgatóság megszünéséről hallani sem akartam.

**) Hogy Pulszky ur egyetértett, az természetes, hiszen ő már méltóztatott az igazgatóságot nem létezőnek »decretálni.« Hanem hogy Klapka tábornok jónak látta e felől vele értekezni, az a történtek után csakugyan nem volt természetes.

nem fogadjuk, az már más. Vederemo. Én február 18-ki levelemben kifejezett elveimtől nem tágitok s Önnek február 17-kei levelét kezességnek tekintem, hogy erre nézve tökéletesen egyetértünk.

(Aláirva) Kossuth.

Pulszky Ferencz urtól is vettem tudósitást caprerai látogatása felől. Levele itt következik:

Turin, február 23. 1861.

Voltam Caprerában levéllel Klapkától, melynek mását, ugy hiszem, veled közlötte. Elmondtam Garibaldinak nézeteidet; megmondtam, hol s mennyiben különböznek az enyéimtől; elbeszéltem neki állásodat s befolyásodat, s hogy én nem representálok semmit és senkit egyebet, mint önmagamat.

Erre kikérdezgetett, két óra hosszant, a nemzetiségi viszonyokról, a concessiókról, a mostani situatióról, a török birodalom tartományainak szelleméről, politikájáról, kivánságairól. Második találkozásunknál folytatta a kérdezgetést a határőrvidékről, geographiai állásáról, igazgatásáról, szelleméről. Ezen utóbbira megmondtam, hogy nem ismerem s nincs tehetségemben megismerhetni.

Megkérdeztem végre, mi a felelete Klapkához s mik a tervei? Azt felelte, hogy tervei nincsenek, csak szándokai; hogy a felelet nehéz, mert ezek az urak, ugy látszik, akarnak is, nem is akarnak. Annyit azonban mondhat, hogy tavaly is körülbelül ugyanezen időben a király s a kormány azt izenték neki, hogy nem lesz háboru, tehát tartsa magát tökéletes csendben, — s mégis volt háboru. — »Volt bizony,“ — vágtam szavába — »mert Ön csinálta. Könnyen felelhetett, hogy lesz. Most is ugy vagyunk: ha Ön akarja, lesz háboru.« — »Igenis,« — volt a felelete — »de én másképp vettem fel a dolgot. Tudtam, hogy Siciliában készülnek kitörésre s szándokom volt odamenni, mihelyt a lázadás kitör. Most is ugy van. Ha Európa békében marad, én is itt maradok Caprerában; ha azonban vagy Önöknél, vagy Szerbiában, vagy Lengyelországban, vagy a németeknél a nép felhiv és segitségemet keresi: szándokom az, hogy segitséget viszek nekik. A népszabadság solidaritása kivánja ezt tőlünk, olaszoktól s azon különféle nemzetbeli vitézek vére, mely Siciliában s Nápolyban érettünk folyt.« — »S mi módon tudhatja Ön, hogy valamely nemzet felhivja és segitségére számot tart?« — »Engem puskalövéssel szokás meghivni, a puskadörgés szavára indulok, a merre a szabadság hiv; s ott leszek minél előbb, azaz szándékom van ott lenni: a kimenet és siker nincs a kezemben. Én nem veszem magamra a felelősséget, hogy másokra feltoljam magam; de bárhol küzdjön is a szabadság a zsarnokság ellen,

kötelességemnek tartom, barátimmal együtt csekély erőnkhöz képest résztvenni a harczban.« *)

Erre elbucsuztam s visszajöttem Turinba, Klapkával s Türrel sokat értekeztem; s őszinte nyiltsággal, melyet Klapka viszonzott, megvitatván a situatiót, a b b a n á l l a p o d t u n k m e g (!):

Hogy addig, mig a nemzet a törvényes téren utolérhetőnek tartja kivánságát s mig minden törvényes eszközök nincsenek kimeritve: egyáltalában semmi részről nem szabad háborgatni a nemzet törvényes, alkotmányos kifejlését.

Hogy ha a franczia császár moralis segélyét megadja s ennek következtében, a gróf igérete szerint, támaszkodni lehet Olaszországra is: mihelyt az osztrák az engedmények s törvények teréről lelép, meg kell kezdeni a harczot Garibaldi segitségével.

Hogy ha a franczia moralis támasz s ennek következtében az olasz kormány segélye elmarad: szükséges ezt a nemzettel tudatni; de azt is, hogy Garibaldira mindig lehet számitani. Válasszon e szerint a haza akár békés elnyomást, akár háborút s annak minden viszontagságait.

A király a napokban valakinek azt mondta, hogy ámbár mindenki békét kiván, ő mégis azt hiszi, hogy e nyáron háboru lesz. Nem látja, hogy lehessen ezt kikerülni Európa mostani feszült állapotánál.

Türr, ki ezen levelet átadja, ismeri Garibaldi nézeteit, mert ez reá bizta azon tudósitások megszerzését, melyek a mostani válságos perczben szükségesek. — — — —

(Aláirva) Pulszky Ferencz.

Türr tábornok csakugyan meglátogatott Londonban. Ép akkor torlódtak reám a pénzjegy-per kellemetlen bajai. Értekezéseink tárgya s eredménye felől nincsenek jegyzeteim; de a bizalmas és barátságos viszony, mely köztünk soha nem bomlott meg; a szives készség, melylyel nagy befolyását a királynál s kormánynál a légio, az emigráczió s a haza érdekeinek előmozditására mindig felhasználta; és a kifárasztathatlan erély, melyet a légiónak, az olasz és magyar ügyközösség jelvényének, megmentése, rendbeszedése, fen-

*) E nyilatkozat egészen méltó volt Garibaldihoz s csak növelhette a tiszteletet, melylyel jellemének adóztam.

tartása körül kifejtett, midőn azt hol bujtogatások, hol viszálkodások a felbomlás örvényéhez sodorták: engem bizonyossá tesznek, hogy londoni értekezésünk is a legkielégitőbb egyetértéssel ment végbe.

*

Mielőtt e szakaszt befejezném, még vissza kell térnem Pulszky Ferencz ur felmondására.

Klapka tábornok (miként fentebb emlitve volt) Garibaldihoz irott levelével Pulszkyt küldötte Caprerába.

Erre vonatkozólag, levelezéseim másolatai között, itt következő válaszomat találom:

»E megbizatás, nem tagadhatom, nagyon kellemetlenül lepett meg. Pulszky az Igazgatósággal szakitott, tehát Önnel is épugy, mint velem. Ő az Igazgatóság politikáját kárhoztatja, mely nemcsak az enyém, hanem az Öné is. Én nem gondolhatom, hogy az Ön politikai nézeteinek tolmácsolására azon ember hivatva lehessen, a ki az Igazgatóságot, melynek Ön egyik tagja, el nem ismeri s annak politikájával magát ellentétbe helyezi. Ez balmagyarázatokra szolgáltathat alkalmat a kettőnk között fenálló viszony solidaritása felől s ez viszont szakadások csirájává válhatik az emigráczió soraiban, melyekben sem a bujtogatásoknak, sem az apró ambitiócskák versengésének, sem a szertehuzási hajlamnak bizony ugy sem vagyunk szükiben. Pedig ha nyomhatunk valamit emigránsokúl az esélyek mérlegében, bizony csak mint összetartó, tömör testület nyomhatunk.

»Lehet, Önt ama megbizatásra Pulszky azon nyilatkozata inditotta, hogy ő régi viszonyát velem baráti uton helyreállitotta. Ki kell jelentenem, hogy annak helyreállitása lehetetlen. Én Pulszky jeles tehetségét mindig becsülni fogom. Gyarlóságai iránt elnézéssel tudok lenni. Hanc veniam petimusque damusque vicissim. Én is gyarló teremtés vagyok. A köztünk sok-sok éven át fenállott bensőségteljes viszonynak megszakitása érzékenyen fáj: nem tagadom; de e fájda-

lom sohasem fogja velem megtagadtatni az elismerést, melylyel a hazának s az emigrácziónak tett hasznos szolgálataiért neki mint hazafi, sem a lekötelezettséget, melylyel személyem s családom iránt tanusitott sok szivességeiért mint ember tartozom. Hát ellensége sohasem leszek. Ártani neki, ha tehetném is, sohasem fogok. De a viszonynak köztünk örökre vége van. Itt nem indulatos fellobbanás forog fenn, min a higgadtság magát túlteheti; nem is amolyan alkalmi összekoczczanás, melynek emlékét egy meleg kézszoritás eltörölheti: itt a kölcsönös bizalom kapcsa lett kettétörve, s én azon emberek közé tartozom, kiknél ezt, ha egyszer széttörött, egy örökkévalóság sem forraszthatja össze. Ennek vége van.«

Vége is lett.

Pulszky lemondását elfogadván, Cavourhoz a következő sorokat intéztem:

London, január 15. 1861.

Pulszky ur megszünvén érdekeinknek Excellentiádnál bizalmas képviseletével megbizva lenni (noha magán-viszonyom vele a legbarátságosabb marad *), kérem gróf urat, engedje meg, hogy ha közös érdekünkben valami fontosabb előterjesztendőm akad, azt Benzi ur közbenjárásával tehessem meg. Ha az események folyamában egy külön bizalmas ügynök megbizatása szükségesnek mutatkoznék, el nem mulasztandom arra gróf urtól előlegesen engedelmet kérni.

Fogadja stb.

(Aláirva) Kossuth.

Cavour gróf beleegyezése folytán Benzi ur a legszivesebb készséggel engedett kérésemnek s megbizásomat elfogadva, érdekeink előmozditása körül mindig a legrokonszenvesebb jóakarattal, sokszor gyors és teljesen kielégitő sikerrel buzgólkodott (a bankóper költ-

*) Nem láttam helyén bomladozást sejtetni sorainkban, s különben is e kiméletes előadással tartozni véltem a régi barátság emlékének.

ségeinek fedezését is neki köszönhetem mit ő levelem vétele után huszonnégy óra alatt ki is eszközölt, végre is hajtott), mignem 1862. ápril végével Nizzába consullá neveztetett ki. Mielőtt Turint elhagyná, a miniszterekkel s a többi érdeklett hivatalnokokkal viszonyba hozta Irányi Dániel barátomat, ki mint elnöki segéd s az Igazgatóság tollvivője, meghozta az áldozatot, hogy mialatt én halállal küzdő martyr-leányomnak a Genuatáji tengerparton kerestem (hasztalanul) enyhülést, 1861. szeptemberben a közügy érdekében Párisból Turinba költözött s ott, külön megbizásommal is ellátva, Ricasoli s Rattazzi minisztersége idejében érdekeinket ismeretes jellemszilárdságával s buzgalmával közel addig képviselte, mig 1862. ősz felé Turinba tettem lakásomat, mely reám nézve a vigasztalhatlan gyász lakává lett. — — Megnehezült a sors keze felettem! s nekem a csapások alatt, melyek családi boldogságomat szétzuzták, nem adatott meg, elmondhatni Paulus Emilius szavait: »c l a d e m d o m u s m e a e s e c u n d a f o r t u n a p u b l i c a c o n s o l a t u r.«

IV.

Tudósitások haza. — A hazai állapotok vázlata. — Zavarok a legióban.

Kötelességemnek tartottam otthoni ügybarátainkat hiven és igazán értesülve tartani viszonyaink fordulatai felől a külföldön.

Első tudósitásom a csapások korából még azon időből való, mikor az előbbi szakaszban megismertetett tervek felől még nem volt tudomásom.

A tudósitás, melyet a központi bizottmány egyes tagjai által megbizhatónak jelzett egy ugocsamegyei hazánkfia által küldöttem haza, itt következik:

A magyarországi központi bizottmánynak.

London, január 18. 1861.

November végeig a dolgok állása felől a hazafiak tudósitva voltak. Azóta sok csapás ért, a politicai helyzet is megnehezedett.

1. Az olasz kormány a nápolyi dolgokkal véget remélt érni október végeig. Január közepén vagyunk s Gaëta még nincs bevéve, Nápoly és Sziczilia pedig az anarchiával határos állapotban vannak. A kormány azt vélte, erőt szedhetend onnan a tavaszi háborura s az a helyett, hogy erőt adna, még a meglevő erőnek is nagy részét felemészti.

A következés az, hogy az olasz kormány nincs készen márcziusra; nem is lehet reményleni, hogy addig az osztrák elleni nagy háborura elkészülhessen.

2. Az olasz kormány olyannak ismeri a helyzetet, miszerint azt hiszi, hogy ha háborut kezd az osztrákkal, az okvetlenül európai háboruvá fejlődik; azért nem meri elkezdeni anélkül, hogy Napoleon császár beleegyeznék. Ez pedig eddig a háboru elhalasztását követeli.

3. Az angol kormány még mindig ragaszkodva azon balitélethez, hogy Angliának egy erős Austriára szüksége van, — mindent elkövet, miszerint az olasz kormányt Austria megtámadásától visszariaszsza, különösen pedig azzal ijeszti az olaszt, hogy fegyveres expeditiót a dalmát partokra nem fog megengedni. S hogy efféle fenyegetéseinek sulyt szerezzen, Corfunál nyolczszáz ágyus hajóhadat vont össze.

4. Az orosz kormány tudósitá a nagyhatalmasságokat, hogy ha a dunai fejededelemségekben magyar forradalmi előkészületek türetnének, — ő (az orosz) fegyveres kézzel fogná a fejedelemségeket megszállani. A franczia kormány azt állitja, hogy ebbe az angol beleegyezett. Itt tagadják, de annyi bizonyos, hogy a keletre történő fegyver-küldések ellen az angol kormány haragosan tiltakozott Turinban s akadályozásukat sürgeti Konstantinápolyban.

Ezek pillanatilag a politicai helyzet nehézségei. A csapás pedig az, hogy Moldva-Oláhország részéről a szándokban volt hadműködési terv Couza herczegnek s tisztviselői kará-

nak és általában az oláhoknak (nem szólva a népről, mert az ott nem emelkedett még fel annyira, hogy véleménye volna; megyen, a merre felsőbbjei vezetik,) nemzetünk irányában dühös ellenségeskedése miatt lehetetlenné vált. A fegyverszállitást ért szerencsétlenséget ismerik a hazafiak a hirlapokból. A fegyverzet azonban részint visszakerül, részint pótolható volna. Nagyobb baj az, hogy ott a hadműködési alapot Erdélyre nézve elvesztettük. Klapka tábornok (már utban van vissza) Jassyból deczember 23-ról irott levelében igy foglalja össze a helyzetet: »Itt minden el van veszve, minden kiegyenlités lehetetlen. Az oláh nemcsak nem barát, de ellenség, Erdély kell neki; jogi tulajdonának tekinti azt, minket bitorlóknak. Sőt vágyai még a Bánátra is kiterjednek. Hallani sem akar magyar szövetségről.« Szerbia alig áll kedvezőbben; bár még nem oly határozott osztrák-barát, de kormányrendszere egészen osztrákos. Alkudozásokban van az odamenekvő magyarok kiadatása iránt. Küldöttemet a fejedelem el nem fogadta s az kisebb veszélynek vélte: Pest és Bécs felé jönni vissza, mint Belgrádban maradni.

Ezen csapásokhoz hozzájárult Teleki László esete, mely keserves döfést adott állásunknak a barátságos kormányok irányában: minthogy ő nem magánszemély, hanem azon három tag egyike volt, kikben s kik által a baráti hatalmak a magyar nemzettel véltek szerződni. Nagy, komoly, férfias határozottságot kellend a nemzetnek mutatni, hogy a megingott bizalmat helyreállitsa.

*

Mindezen bajok és nehézségek daczára azonban okom van reményleni, hogy a kilátások három vagy négy hónap alatt ujolag jobbra fordulnak, feltéve, hogy nemzetünk nem adja magát át a kialkuvás irányának az osztrákkal s feltéve különösen, hogy ha az országgyülés csakugyan összehivatik, a koronázási diploma feletti vitatkozások oly határozott szellemben vitetnek, miszerint arra az osztrák egykönnyen rá ne álljon s igy a koronázás meg ne történjék. Ettől függ minden, mert annyi bizonyos, hogy ha egyszer koronázás történt, azt a külföld, ha nem is kibékülésnek, de minden bizonynyal kialkuvásnak fogja tekinteni s a magyar ügyet kihagyandja számitásaiból.

E lényeges feltétel alatt a viszonyok jobbrafordultát a következő okoknál fogva remélem:

1. A franczia hajóhad 19-én Gaëtából visszavonul, azon vár elestét tehát kis idő alatt várni lehet. Elestével a reactio Nápolyban elveszti életerejét s Dél-Olaszország egy pár hónap alatt annyira rendezve lesz, miszerint a helyett, hogy erőt vonna el a kormánytól, — némi segéderő kutforrásává leszen; e mellett a most Gaëta előtt veszteglő harminczezer főnyi derék-had az osztrák elleni háborura alkalmazhatóvá válik.

Ha pedig a háborunak ezen akadálya elmozdittatik, a háboru meg lesz (ámbár ugyan már nem kora tavaszszal, a mint czélban volt). Meg lesz, mert Velencze nem adatik el s mert a háboru az osztrák ellen egyedüli forrasztója a még igen válékony uniónak, a provincialis szenvedelmeket csak ugy lehetvén elhallgattatni, ha egy közös czél iránti lelkesedés által domináltatnak.

3. Ha pedig háboru lesz, reánk szükség lesz, minket tehát el nem hagyhatnak, feltéve, hogy nemzetünk részt akar venni a harczban s nem követel több s nagyobb segitséget, mint a mennyi észszerüleg lehetséges.

4. Napoleon császár ekkorig, csak őt érdeklő okoknál fogva, halasztatni akarná az olasz-osztrák háborut, melyet ő is európai háboruvá fejlendőnek vél. Halasztatni azért, mert azt hivé, hogy halasztás által sem Magyar-, sem Olaszország szövetségét nem koczkáztatja. Ámde a dolog Magyarországban válság pontjára jutott, a függőben-tartás sokáig lehetetlenné vált: vagy fölkelés nehány hónap alatt, vagy alku. Ha pedig alku történik, az osztrák hatalma helyre van állitva. Ezt az angol kormány óhajtja (s nyiltan meg is mondja). Miért? Azért, hogy a hatalmában visszaállitott osztrák ellensulyul szolgáljon egyrészt az orosz, másrészt a franczia ellen. E pontra érlelődvén a dolog, azon öngyilkolási botorságot lehetetlen a franczia császárról feltenni, hogy ő, halogatásai által, a magyart alkura kényszeritse az osztrákkal, miszerint ennek hatalma helyreállittassék a végett, hogy ő maga (Napoleon császár) ellenében ellensulyul s coalitiók magköveül szolgálhasson. Hozzájárul, hogy ha akadályozná a háborut, a következés nem az volna, hogy nem lesz háboru, hanem az, hogy Olaszhonban a forradalom venné azt kezébe s ha ez

történik: győzzön vagy veszszen a forradalom, — Olaszhon megszünik Napoleon császár barátja és szövetségese lenni. Ezek oly fontos tekintetek, miszerint lehetetlen, hogy a császár elhatározására befolyással ne legyenek. Nem mulasztok el semmit, hogy azok érvényre jussanak.

Ámbár nem tagadhatni, hogy az angol kormány a magyar függetlenségnek szintén annyira ellensége, mint a mennyire barátja annak az angol nép, mégis reményem van, a parlament összegyülése után (februárban), mind Párist, mind Turint meggyőzni, miként *feltéve, hogy a török birodalomhoz nem nyulnak*, nincs semmi ok az angol fenyegetésektől s a Corfu előtt állomásozó nyolczszáz ágyutól félni, mert nincs az az angol miniszter a világon, ki az osztrák mellett s az olasz és a magyar ellen nem egy ágyut, de csak egy pisztolyt is el merne sütni.

Mindezen okoknál fogva reménylem, hogy *ha nemzetem időt ad reá s hű törekvéseinket határozottsága iránt bizalmat ébreszthető magatartása által támogatja*: a jelenleg kedvezőtlenre fordult politicai conjuncturákat két, három hónap alatt ismét oly kedvezőkké fordithatandjuk, mint azok voltak, melyek három hónap előtt az osztrákot alkotmányos irányt szinlelni kényszeritették.

*

Hiven előadám a helyzetet. A hazafiakat illusiókba ringatni — véteknek tartanám. De azt szerencsétlenségnek és gyalázatnak kellene tartanom, ha e kedvezőtlen fordulat, melyet a férfias kitartás legyőzhet, a helyett, hogy erőfeszitésre ösztönözne, határozottságunkban tántoritana meg. Nagy czélok nagy határozottságot kivánnak. A ki magát elhagyja, azt Isten és világ is elhagyja. A magyar név magasan áll a világ előtt. Európa közvéleménye biztosan várja, hogy a magyar fel fog kelni. E várakozásban magában a sikernek nagy biztositéka fekszik, mert a »nemzetek sérthetetlen souverainitása« elismert elvvé vált az uj európai népjogban. Csak tényt kell Európának felmutatni s azon elvnek a mi esetünkben el nem ismerése lehetetlen.

(Ezután szóról szóra közöltetik Napoleon herczeg válasza a nem-interventio elvének Francziaország biztositása iránt

tett kérdésemre (lásd 150. lap), mely válasz csak a novemberi küldött visszautazása után érkezett kezemhez.)

E felelet oly alapra van állitva, hogy a mig Francziaország háborura nem határozza magát, vagy Magyarország tényt nem állit elébe: határozottabb választ nem várhatok.

Egyébiránt a császár folyvást rokonszenvvel nyilatkozik Magyarországról. Legutóbb igy nyilatkozott: »Ugy látszik, a magyarok előbb mindvégig ki akarják meriteni a törvényes eszközöket. Aztán majd meglátom, mit teszek?« — Ez a »majd meglátom« egészen összehangzik mysteriosus jellemével.

*

Már most, a fentebb előadott tények folytán, a következőkre figyelmeztetem, kérem s komolyan intem a hazafiakat.

1. Már más uton is felszólitottam a központi bizottmányt, szüntesse be azon meggondolatlan fonák mozgalmat, miszerint nem tudom, kinek unszolására, számos fegyverfogható ifju kezd kiszállingózni Moldva-Oláhországba. E beszüntetést Klapka tábornok Jassyból irott utolsó levelében ujabban is nagyon nyomatékosan sürgeti. Az ember szive fáj látni, miként fosztatik meg a haza annyi bátor szivtől s erős kartól az elhamarkodott mozgalom által.*)

2. Hasonlót kell tenni azokra nézve is, kik Olaszországba szállonganak. Minő könnyelmüség! A hazának itt nem használhatnak, magukat pedig inségnek, nyomornak teszik ki. Meg kell fontolni, hogy még ha kétezer ember jön is ki (pedig ennyi bizonyosan nem jő), azzal még sem utat nem törhetnénk magunknak az utunkba vetendő osztrák seregeken keresztül az adriai tengertől a Dráváig s azon át, sem ezerekből álló fegyvereket nem vihetnénk be a hazába. Erre sokkal nagyobb erő kell; olyan, mely csatát vivhasson utközben; oly erő kell, melyet csak a szövetséges hatalom adhat. Hát minek kijönni, mikor a czél az, hogy mi is bemenjünk?! minek jön az ki, a ki már ott van, a hová mi is szándékozunk s a hol a honszabaditó harczosokra szükség leszen?! Mert csak ott, s nem a külföldön, lehet a hon szabadságát kivivni. Az olaszhoni magyar legió alakitásának nem az a czélja,

*) E kivánságnak elég tétetett. Lásd 251. lap.

hogy a hazából harczosokat elvonjon, hanem hogy a hazának harczosokat adjon, összegyüjtvén azokat, kik vagy külföldön szerteszórva, vagy az Olaszhonban tanyázó osztrák ezredek soraiban vannak, kik tehát a jövő szabadságharczban, legalább annak kezdetén, nem vehetnének részt, hacsak ezen legió alakitása által alkalmat nem adnánk nekik, magyar zászló alá összegyülni s az alatt a harcz kezdetéig együtt tartatni. A ki már otthon van, az nem uj szerzemény, azt megtaláltuk volna ott, a hová szándékozunk s a hol mindnyájunkra szükség lesz.

Aztán legiónk (mind a három fegyvernem) eddig 145 közharczosból áll s ehhez van hetvenhárom altiszt és hetven tiszt!! Egy pár ezer emberre kell a legiónak szaporodni, hogy csak ezen hetven tisztnek is helye legyen. A hazából szegény ember a maga költségén ki nem jöhet. Mi nem adhatunk szállitási költségeket, mert nincs s ha volna is, nem adhatnánk józanon, mert azon költségen, melyen egy embert kiszállithatnánk a hazából, kit i n g y e n megtaláltunk volna otthon, tiz oly bátor hazafinak nyujthatandunk fegyvert kezébe, kit otthon harczrakészen, de fegyvertelenül találandunk.

Tehát a kik egyenkint kiszivárognak, a vagyonosabb osztályokhoz tartoznak s többnyire tisztek akarnak lenni. Az olasz kormány pedig több tisztnevezést nem enged és több tisztet nem fizet (és méltán), mig a már itt levő hetven tiszt számához nem szaporodik a harczosok száma.

N e j ö j j ö n h á t k i a l e g i ó b a á l l á s v é g e t t s e n k i, hanem a ki jönni akarna, forditsa utiköltségre szánt pénzét arra, hogy magát s még nehány derék hazafi társát felfegyverezze, felszerelje s harcz idejére harczra kész állapotba tegye. E z z e l f o g a h a z á n a k s o k k a l n a g y o b b s z o l g á l a t o t t e n n i, mint ha kijön, hogy majd nagy bajjal ujolag hazajusson. Egyenkint, párosával igen sok fegyvert lehet a hazában összevenni s csináltatni, a nélkül, hogy csak figyelmet is vonna magára.

3. Ezen szempontból minden részén a hazának fontos a haderő-szervezés, de kétszerte fontos a Dráva mentében fekvő magyar megyékben. Ha ott egy pár ezer ember szerveztetik s a szervezéshez csatlakozó hazafiak vagyonosbjainak mindegyike, ugy a mint mondám, egy-két-három fegyvert

szerez, ugy, hogy ha a felkelésre a jelszó megadatik s a mi partra-szállásunk tudtul lesz adva, egy pár ezer fegyveres ember a Dráván átkelhessen, hogy elénk jőjjön, vagy csak a Dráva partján fegyveres állást foglal s minket bevár: ez kiszámithatlan sulyt adhat a kezdetnek.

4. Pénzt innen a hazába egy pár hónapig a hazafiak ne várjanak. A barátságos kormány által specialis czélokra adott csekélység azon czélokra, melyekre adatott, rég ki van meritve. E perczben a viszonyok, mint előadám, sokkal kétesebbek, mintsem hogy ujolag pénz-segélyre számithatnánk. S a hazai szükségletekre 50—100, vagy 200.000 frankot koldulni nagyon bajos, mert maga a kérés is kétséget támaszt a nemzet elhatározottsága felől, melylyel külbarátainkat biztatjuk. Deczember végével azonban (mint megigértem) a novemberi küldött által kijelölt összeget az organisatio folytatására igénybe vettem. Feleletül azt kérdezé a kormány: »megérkezett-e az igért ordre de bataille?« — »Nem.« — Vállvonva mondák: »Minek adnánk pénzt és ismét pénzt?! Ugy látszik, nem tesznek Magyarországon annyit, mint a mennyit Önöknek igérnek.« — Igen rossz vért csinál mind az igéret-törés, mind a pénzkérés. Nem adtak.

Igéreteket, ajánlatokat szentül meg kell tartani, különben majd nem biznak szavainkban, s ha mi elvesztjük szavunk hitelét, mit várhatand a nemzet külföldről?

Ha igaz a nemzet szabadságvágya s harcz-szándoka, hozzá kell kezdeni az anyagi áldozathoz. E nélkül nem lesz semmi a haza reményeiből.

5. Az e tekintetben emlegetni szokott nehézségekre meg kell jegyeznem, miként engem a közlött névlajstrom arról győzött meg, hogy a forradalmi előkészületek munkája még teljességgel nem terjedett ki a leghatározottabb, s mert határozottak, áldozatra is kész körökre. Egész megyék vannak a lajstrom szerint ellláttatlanul (például Bereg); vannak olyanok, hol a bejelentett egyén alig fordul meg valaha és ot semmi hatással nem bir (például Ugocsa); van olyan, pedig sok, hol a mozgalom kijelölt vezetői jó ellenzéki emberek lehetnek, de forradalmi téren soha sem fognak semmit tenni. Be kell menni a határozott körökbe s erélyt ajánlok; mert

ugy, a mint a dolgokat látom, lehet ellenzék, de aligha lesz forradalom.

6. Mihelyt a fegyverszállitási szerencsétlenség a keleten közbejött s a hadműködésre ott az alap elveszett, — azt mondám itt a szövetséges kormánynak, hogy az operationalis terv is változik. És pedig, mert csak egy lehető alap maradt fenn: a tenger; csak fegyvert is már csak arra lehetend a nemzet kezébe juttatni; és mert az ut hosszu a Dráváig, az osztrák erő pedig nem lesz három oldalról fenyegetve s megtámadva: tehát a három oldalról történendő megtámadás feltétele alatt ezen oldalról elégnek vélt harminczezer embernyi expeditio többé nem elég s legalább ötvenezer emberre lesz szükség.

Nehézségeket tettek, lehetetlennek mondták az átszállitási nehézség, flotta-hiány, az angol hajóhad fenyegető állása miatt.

De ezen nehézséget nem veszem végső megtagadásnak. Ha háboru lesz, szükség lesz reánk, s a mennyi lehetséges lesz, meg fogják adni, csak a nemzet ne rontsa el magaviseletével az iránta levő hitet. Hanem hogy tudhassam, miként járjak el, a következőkre positiv választ kérek:

a) Ragaszkodjam-e az ötvenezerhez, vagy olyanok-e Horvátország viszonyai s a magyar organisatio ereje, hogy kevesebb segitség mellett is igérhetek általános nemzeti felkelést? Mennyi a minimum?

b) Azon kedvezőtlen esetre, ha a kormány lehetetlennek vélné a maga részéről az expeditiot, de Garibaldi azt saját erejével megtenni akarná, — elég lesz-e ez a nemzetnek, hogy felkeljen s minő feltételek alatt?

c) Én eddig egy segédseregnek megjelenését a Drávánál okvetlenül szükségesnek s conditio sine qua nonnak nyilatkoztattam. De főképen Párisban azt szeretik mondani: keljen fel a magyar, hogy segittethesssék, de forradalom kivülről be ne vitessék. — Elfogadja-e ezt a nemzet, vagy akarja, hogy ama conditio sine qua non-hoz ragaszkodjam, azt adván okul, hogy a nemzet fegyvertelen s fegyverhez csak ezen módon juthat?

Ezekre positiv, iránytadó választ várok.

Az egész világ ugy látja, hogy a magyar mozgalom az alkotmányos kialkuvás felé sodortatik. Positiv felvilá-

gositást kivánok, mit kell erről tartani? mit igérhetek a szövetséges kormánynak a nemzet nevében? alkura szánta-e magát a nemzet? megnyugszik-e az alkudni akarók szándokaiban, kik otthon oly nagy szerepet játszanak? vagy forradalmat akar?

Én nemzetemet szerencsétlenségbe nem sodròm, de ha oly támaszt szerezhetek, melyről lelkiismeretem megnyugtat, hogy a siker csak nemzetem akaratától függend: én nem rendelem alá hazám függetlenségének kilátásait a félakaratu alkuvók irányának, — mert ismerem a népet s bizom benne, kötelességemtől kérek tanácsot s azoknak, kik a nyilvános mozgalmat irányozzák, elmondom ujra a régi jelszót: »Veletek, általatok, ha nektek tetszik; nélkületek, ellenetek, ha kell!«

De a haza iránti kötelességre szólitlak fel. Ti, kik a vezéri szerepet vettétek kezetekbe: akartok-e forradalmat vagy alkut? Választ kérek. Az örökös ovakodás, simogatás és simulás között elvész a haza. Én nem hagyom elveszni, ha megmentésére okszerü kilátást észlelek. Az egység szép, de nem czél, csak eszköz a czélra. Az eszköznek a czélt nem lehet alárendelni. Inkább határozott párt, mint határozatlan coalitio.

Válaszoljatok!!

Ha külföldi támaszt óhajtanak a hazafiak, — adjanak időt a kedvezőtlen viszonyok kijavitására. Legyenek gonddal, hogy a koronázási alku minél több nehézségekbe ütközzék. Elvül vegyék: mindent követelni, mi egy független nemzetet alkotmányos királya ellenében megillet. Hogy idegen sereget ne hozhasson az országba; hogy a hazai hadsereg az alkotmányra esküt tegyen s a rendelkezés a hadsereggel a magyar országgyülésnek felelős kézben legyen. Ettől s az osztrák birodalom iránti viszonynak a personalis unióra szoritásától el ne álljanak. E végett hivjanak össze Pestre nagy alkotmányos conferentiákat, mint 47-ben nagy ellenzéki conferentiákat hivtunk össze, hogy a követválasztásokat irányozhassák, nehogy az amolyan Ugocsa-féle feliratokat compingáló veszélyes mézes-száju emberek követekké választassanak. A koronázási diploma feltételeinek megállapitásától függ a nemzet jövője. Minél erélyesebbek lesznek ebben, annál biztosabb a

támasz künn. Nem volna vármegye s még mindig állana a német rendszer, ha attól, a mi itt künn készül, a német meg nem ijed. Ne tegyék nekünk lehetetlenné, használni a nemzetnek. Időt nekünk a nyárig s erélyt otthon, mely alapot adjon ide künn.

Kossuth.

V.

A hazai viszonyok. — A forradalmi bizottmány feloszlása.

Mialatt mi idekünn a reánk hárult csapásokkal s a politikai helyzet nehézségeivel birkózánk: benn a hazában a közélet eleven pezsgésnek indult. A megyék szervezésénél kiindulási pontul vétetett, hogy ott kell kezdeni, ahol az alkotmányos élet megszünt. Némely helyütt az 1848-iki bizottmányok még életben levő tagjai lemondtak; másutt névsoruk felolvastatott s ha olyannak neve fordult elő, ki a kényuralom kezéből hivatalt vállalt volt: felhangzott a »meghalt« szó s meghaltnak vétetett. A megyei bizottmányokba az emigráczióból is számosan lettek beválasztva. Sárosmegye kezdte meg, hol Ujházy, Pulszky, Kükemezey választattak be; Nógrád és más megyék s több városok is követték: Klapka, Vetter, Kmety, Türr, Ihász, Kiss Miklós a bizottmányi tagok közé több helyütt felvétettek, sőt némely megyék (mint Nógrád, Győr) és városok is (mint Szeged, Esztergom) még az én nevemnek a megválasztottak közé iktatásától sem tartózkodtak. Hogy a törvénytelenül kivetett adók fizetésére senki sem köteles, ezt több megye, — hogy azok behajtásához segédkezet nem nyujtanak, ezt mindannyian határozatilag kijelentették s a tisztviselő-karnak utasitásba adták, talán az egy Zólyom kivételével, melyet ezért »legfelsőbb helyről« szépen meg is dicsérték, mely azonban (mint hajdan a diákos időkben mon-

dani szokták) e miatt magát nagyon »elpudeálta«; ugy nézett ki a dicsérő decretum felolvasása közben, mintha leforrázták volna. A bibornok-primás, kit alkotmányos érzelmei s a más vallásfelekezetüek iránt tanusitott szivélyessége nagyon népszerüvé tettek, felszólitást kapott, használja fel befolyását s adjon a törvényhatóságoknak atyai intést a mérsékletre és adóbehajtásra. Megtette, s az eredmény kisebb-nagyobb mértékben oly forma felelet volt, mint a minőt Vasmegyétől kapott, a mely tisztelettel emlékeztette ő eminentiáját saját szavaira, hogy »a 48-iki törvények hű megőrzéséhez körömszakadtáig ragaszkodni kell.« Sok megye kimondta, hogy amint kész a törvény értelmében felállitandó magyar miniszteriumnak engedelmeskedni, ép ugy cancellariát s helytartótanácsot el nem ismer. Általában a megyék előbbi törvényes autonomiájukba minden ügykörben teljes épségben visszahelyezkedtek; a volt törvénytelen administratiónak átmenetileg még fentartott közegeivel minden viszonyt, minden érintkezést megtagadtak, s többen (legelőbb Liptó) a nemzetőrség helyreállitását s fölfegyverzését is elhatározták.

És ezek folytán megdördült a január 16-ikai morgadalmas »legfelsőbb leirat,« b. Vay Miklós és Zsedényi Eduard által ellenjegyezve.

Az emigráczióra is levén benne vonatkozás, tartalmát kivonatilag ideiktatni tárgyamhoz tartozik.

»Engedékenységgel szemléltük« — igy szól a leirat — »a nyilvános élet első túlcsapongásait, a kor felingerült irányzatának, az indulatok elfojtott kitörésének s a régen nélkülözött köztevékenység fölhevülésének tulajdonitván azokat.«

»De most, midőn némely megyék a bizottmányok választását arra használják föl, hogy azoknak tagjai közé oly egyéneket sorozzanak, kik birodalmunk fenállásának s uralkodási jogainknak kiengesztelhetlen ellenei; kik k ü l e l l e n-

ségeinkhez csatlakozva, országaink békéjét alattomos összeesküvésekkel s vakmerő lázitásokkal veszélyeztetik; most, midőn az adórendszer jövő megállapitása körül elágazó nézetek tüzetes adómegtagadásra zsákmányoltatnak ki; midőn egyes megyék a nemzetőrséget felállitani s felfegyverezni készülnek stb. stb.: mellőzhetlen kötelességünknek tartjuk az alkotmányos szabadságnak oly czélokra, melyek végkövetkezéseikben forradalomra vezetnek, felhasználását hátráltatni s ily merész túlcsapongásokat erélyesen gátolni.«

Tehát megparancsoltatik, hogy »mindenütt, hol a külföldön tartózkodó hűtlen és felségsértő vagy oly egyének választattak bizottmányi tagokúl, kik birodalmunk ellenségeihez szegődve, ellenünk s az állam ellen jelenleg is vétkes merényleteket szerveznek, — ezen választások semmiseknek és érvénytelenek tekintessenek;«

»hogy az adóbehajtás s közvetett adózás megakadályozására irányzott kisérletek vagy határozatok rögtön megszüntettessenek;«

»az ideiglen fentartott törvénykezési intézkedések tevékenységének megzsibbasztására irányzott határozatok érvénytelenekké nyilvánittatnak;«

»a 48-iki törvények átvizsgálása országgyülésre levén fentartva, azoknak tettleges foganatositására minden kisérlet szigoruan megtiltatik.«

És ezek után világosan kimondatik, hogy »ha a megyék részéről ezen meghagyások ellenében ellenszegülés tapasztaltatnék: a bizottmányi ülések be fognak tiltatni, a bizottmányok fölfüggesztetni vagy feloszlattatni, s erre, a szükség ugy kivánván, anyagi hatalom is fog alkalmaztatni.«

Hát bizony mi reánk idekünn ez a dörgedelmes »ukáz« azt a benyomást tette, hogy maga a bécsi hatalom is forradalmi szagot érez a levegőben s fél attól, a mi idekünn készülőben van.

Különben a megyei intézvény ez alkalommal is bebizonyitotta, hogy erős vára az alkotmányos életnek. Szatmármegyét kivéve, mely a leiratot tudomásul vette, nem tudok megyét, mely vagy (mint Heves) óvást

iktatva jegyzőkönyvébe, a leiratot egyszerüen (még csak nem is »tisztelettel«) félre nem tette, vagy pedig ellene a legerélyesebben fel nem irt volna. Hasonlót tudok Pest, Buda és Szeged városokról is. Még a higgadt magaviseleteért megdicsért Zólyommegye is (melynek pedig a leczke nem szólt) hatalmasan férfias hangon felirt ellene.

Az emigránsok bizottmányi tagságára nézve egyszerüen az volt a felelet, miként az országban nem tudnak róla, hogy léteznék magyar ember, kit törvényes biró törvényes eljárással hűtlennek vagy felségsértőnek itélt volna. Csakis Besze János találta magához illőnek, hogy Esztergom városa közgyülésén engem és Klapkát a január 16-ikai leirat folytán a tagok közül kitöröltetni inditványozzon; de szava visszhang nélkül hangzott el, mint a pusztában kiáltóé. Árvamegyének pedig, noha »hontalan honfitársait« nem választotta meg bizottmányi tagokúl, elég bátorsága volt kereken megirni a »felséges uralkodó«-nak (nem czimezte királyi felségnek), hogy » legtisztább erénytől, a honszeretettől egész valójukban áthatott polgártársaik, kik magukat a hon javáért feláldozták, e megye lakói háláját érdemelték ki s hűtleneknek, felségsértőknek sem a megye, sem a nemzet által nem tekintetnek.«

Az adóra nézve pedig az volt a felelet, hogy ha valakinek kedve van önként fizetni, lássa; de hiven az ország törvényeihez, melyek törvénytelen adók behajtását világosan tiltják, azoknak behajtásához a megyék nem nyujtanak segédkezet.

Tehát beállott a katonai executiók sanyargató korszaka. Magyarországnak az adó-»executiók« tapasztalásából azóta is, most is bőven kijutott, azt hiszem, bővebben, mint bármely más népnek a világon; de

oly mértékben s oly boszantó módon, mint akkor, sem azelőtt, sem azután soha.

Nagy is volt az ingerültség az országban s csaknem mindennap történt valami, a mi a közingerültséget növelte, mint például a kápolnai csatában elestek emlékére Egerben tartani akart gyász istenitiszteletnek nagy katonai apparatussal megakadályozása; Pesten a józsefvárosi választópolgároknak, midőn egy értekezletről hazatérnének, a császári rendőrség által fegyveres erővel megrohantatása s börtönbe vetése, — mint később mondták: »tévedésből« stb. De a legnagyobb sensatiót, melynek közel minden törvényhatóság is erélyes feliratokban adott kifejezést, az okozta az országban, hogy Asbóth Lajos honvédtábornok február 15-én Lugoson elfogatván, nem állittatott törvényes birája elé, hanem az országból ki, Theresienstadtba foglyul hurczoltatott. Ez négy hónappal azután történvén, hogy az október 20-ikai rendelvény hangzatos szavakban hirdeté a nemzetnek, hogy »Magyarország alkotmányos intézményei és az ezen országot régi idők óta törvények, hitlevelek és biztositások alapján megillető politikai és igazságügyi önigazgatás ismét helyre van állitva,« — természetesen még az alkura hajlandó körökben is növelte a kételyt az alkotmányos élethez visszatérés szándokának őszintesége iránt. Általánossá lett a meggyőződés, hogy a külviszonyok pillanatnyilag enyhitvén a szorultságon, melynek nyomása a hatalmat engedmények negélyezésére kényszeritette, a nemzettel rút játék üzetik, s alig volt ember, a ki hittel és bizalommal nézett volna az ápril 2-ára már február 14-én egybehivott országgyülés elé.

Mindezen ingerlő tények, kapcsolatban a katonaság kihivó magatartásával, a császári rendőrség garáz-

dálkodásaival — melyek valódi czélzatosság szinét viselték — s a horvátok, oláhok, szerbek közt fel-feltünedező bujtogatásokkal: azt a hiedelmet keltették föl, hogy a hatalom kitörést szeretne provokálni, mert bizott magában, hogy azt elnyomhatja s elnyomásával a külcombinatiókkal kapcsolatos forradalom jövendő esélyének utját vágja. Hogy egy isolált kitörés, az osztrák akkori készültsége mellett, sikerre nem számithatott volna, az kétségtelen. Én gonddal voltam, mindig jól értesitve lenni az osztrák katonai erő felől. Jegyzeteim azt mutatják, hogy akkoron 42 zászlóalj sorgyalogság, 14 zászlóalj vadász, 19 egész ezred lovasság s 2 egész ezred tüzérség volt az országban, összesen mintegy 90,000 ember, s köztük egyetlenegy kápláralj magyar sem! E mellett a várak harczkész állapotba tétettek; palizádálásukon éjjel-nappal dolgoztak, s Várad és Arad közt ötvenezernyi hadtest volt felállitva. (Ez utóbbiról, mint positiv tényről, mint szintén a bujtogatások felől is, Jósika egy igen hiteles értesitője, becsületével kezeskedett.)

Az ingerültség kétségen kivül igen nagy volt az országban, és voltak körök, melyekbe, mint Jósika egyik levelében magát kifejezte, »beállott a félsz.« E körökből a legalarmirozóbb hirek száguldoztak az emigráczió soraiba. Ezeknek tulajdonitható, hogy Klapka és Türr tábornokok, az én hirem-tudtom nélkül, indittatva érezték magukat, Párisból márczius 9-kén a »Patrie«-ban nyilt levelet intézni »Magyarországi honfitársaikhoz,« melyben előrebocsátva, hogy „értésükre esett, miként osztrák ügynökök arra akarnák felhasználni a közelgő választásokat, hogy időelőtti mozgalmakat idézzenek elő Magyarországban,“ intik hazájuk fiait, hogy e fondorlatoktól óvakodjanak; kijelentik,

hogy a jelen pillanatban a fölkelés Magyarországon koczkáztathatná legjogosabb reményeinket, s találkozni vélnek mindazokkal, a kik külföldön vagy a házában szerencsétlen hazánk felszabaditásán dolgoznak, midőn azt mondják, hogy szükség erőnket illetetlenül megtartanunk azon pillanatra, midőn kedvezőbb körülmények elég nagy sikerre való kilátásokat nyitandnak arra, hogy a nemzet legvégsőre való elhatározását igazolják.

Én e hirem-tudtom nélkül történt felszólamlást teljességgel nem találom indokoltnak. Igaz ugyan, hogy (miként Kiss Miklóshoz január 29-én irott levelemben magamat kifejeztem) „tizenegy év óta most először tudtam oly hangulatban a nemzetet, hogy ha fegyvere volna s az osztrák háboruban volna a külföldön, okvetlenül felkelne, minden idegen segitség nélkül is, sőt alkalmasint még háboru nélkül is felkelne, csak fegyvere volna. Ennek lélektani oka van. A hosszu egyenlő nyomás zsibbaszt s arra lökés kell, hogy valaki a zsibbadtságból kibontakozzék. De ha valakit reményekkel, igéretekkel a zsibbadásból felráznak s aztán, mikor magához jött, egy hatalomszóval ujra vissza akarnak a zsibbadásba taszitani: ez felingerel, felbőszit.« — Ámde épen, mert a nemzet egészen fegyvertelen volt, az osztrákot pedig magával szemben tetőtül-talpig fegyverzettnek látta, azt pedig fentebbi tudósitásomból, de a hirlapokból is tudta, hogy a felfegyverzésére kelet felől történt kisérletünk meghiusult: annak a veszélynek, hogy a fegyvertelen nemzet amugy »hű bele Balázs«-ként máról holnapra felkél, csakugyan még csak árnyéka sem forgott fenn.

Aztán sajnáltam e felszólalást azért, mert merőben ellenkezett a politikai iránynyal, melyet akkorig

közegyetértéssel követni szükségesnek láttunk. Turinban mindig azon indokkal sürgettük a háboru siettetését, hogy a kialkuvás veszélye forog fenn, s most Klapka és Türr egyszerre csak azt kiáltják bele a világba, hogy nemcsak a kialkuvásnak nem, hanem a felkelésnek veszélye forog fenn. Párisban mindig azzal biztattak a Palais Royal-ban, hogy keljen fel a nemzet, akkor majd segitik. Mi erre mindig azt feleltük, hogy »ez lehetetlen, a nemzet nem fog felkelni, nem kelhet fel, mert fegyvertelen. Mi nem vagyunk abban a helyzetben, mint Francziaország. Ott pár napi torlasz-harcz végezhet s végzett is a hatalommal, mert a felkelt népnek csak franczia katonát vethettek ellene s az uralkodónak személye is veszélyben forgott, minthogy benn az országban lakott, tehát a mely perczben a franczia katona a néppel fraternizálni kezdett, a király többé nem volt hatalom, fiakerre lehetett ültetni s azt mondani neki: au large! Nekünk idegen uralkodóval van dolgunk, kit nem lehet bérkocsiba ültetnünk, s nem magyar, hanem idegen hadsereggel, mely velünk nem fraternizál. Nálunk a forradalom nem torlasz-harcz, hanem nagy háboru.« Ezeket mondottam Napoleon herczegnek csak épen február elején is, s ez előadásomat a magyarországi osztrák haderő kimutatásával indokoltam, és erre alapitottam sürgetésemet, hogy ha felkelést akarnak Magyarországon, hát adjanak pénzt, fegyvert, — segitsenek. A két tábornok felszólalása ez előadásommal ellenkezett. Csakugyan hivatkoztak is erre Párisban, s fejcsóválva mondták, hogy nem lehet a magyar dolgok felől eligazodniok, mert nem egy nyomon járunk.

Végre még azért is sajnáltam e felszólalást, mert ha valami nyilvánosan elmondandónk lehetett a

magyar nemzethez, annak a M. N. Igazgatóság nevében kell vala történni. Minden elkülönzött magán felszólamlás csak árthatott az emigráczió testületi tekintélyének a hazában, mert szertehuzást gyanittatott. Csakugyan többrendbeli levelet kaptam a hazából, melyben felvilágositást kértek, hogy áll-e még a M. N. Igazgatóság vagy sem? — mert miután hol olasz, hol franczia lapokban, hol egy, hol más név alatt különféle felszólitásokkal találkoznak s mindenféle comiték felől olvasnak: magyarán szólva, már azt sem tudják, ki a szakács, ki a szakácsné.

Azonban, minthogy a felkelés lehetőségének eszméje szóba hozatott, én kötelességemnek tartottam az esély felől nézeteimet bizalmasan közleni a mozgalom otthoni vezéreivel.

Ezek, mint szintugy az előző szakaszban megismertetett tervek, magyarázatul szolgálnak a nyomban alább közlendő »Tudósitás«-hoz.

És most csak azt kell még megemlitenem, hogy miként jelentkezett az országgyülés összehivásának hatása, ugy a hazában, mint az emigráczió körében is.

Mi emigránsokul ekkorig a semmi áron nem alkuvás alapján állottunk egytől-egyig. Jósika Miklós szokásba vette, leveleit gyakran e szavakkal végezni: »Caeterum Habsburgos delendos esse censeo. A mi hazánk bajain a világon más semmi sem segithet.«

A magyar emigráczió, Szemere Bertalan kivételével, egytől-egyig ezen állásponthoz ragaszkodott az októberi diploma után is. De az 1861-iki országgyülés kiirása ebben már némi változást idézett elő.

Pulszky Ferencz urnak Turinban február 2-kán kelt nyilatkozata közöltetett a magyar lapokban, melyben kijelentette, hogy »legnagyobb dicsőségének tar-

taná, ha a szécsényi kerület választóinak bizalma a legközelebbi választásoknál az ő személyében összpontosulna.« Megválasztatott. Elfogadta, kijelentvén, hogy minden törvényes módot ki fog meriteni, miszerint az állást, melyre választói helyezék, el is foglalhassa. Programmját közzétette a magyar lapokban. A 48-iki alapra helyezkedett ugyan, de annyira ohajtotta a kialkuvást, hogy azt megkönnyitendő, az osztrák államadósságok egy részének elvállalását ő hozta inditványba; mit ugy nevezett, hogy vér helyett pénzen szerezni szabadságot.

De mindemellett sem kapott engedelmet, helyét az országgyülésen elfoglalhatni. Kivüle az emigráczióból még Klapka tábornok és Simonyi Ernő lettek képviselőkül megválasztva. Klapka elvi szempontból megtagadta, Simonyi »salvus conductus«-tól tette függővé az elfogadást; nem kapta meg.

A mi pedig magát az országot illeti, egyideig, daczára a törvényhatóságokhoz szétküldött meghivóleveleknek, kétségesnek látszott, vajjon össze fog-e jönni az országgyülés. Tudva van, hogy Erdély, Horvátország, a részekbeli és drávántúli megyék, Fiume, a csajkás-kerület s a bánsági végvidék nem hivattak meg, tehát az 1848-iki V. t.-czikkben foglalt képviselői lajstromból 123 kitöröltetett. Nagyon élénk vitatkozás keletkezett az országban a felett, vajjon szabad-e ily csonka, nem is törvényes hatalom által s nem is Pestre, mint a törvény rendeli, hanem Budára összehivott országgyülés megalakulását lehetségessé tenni. A törvényhatóságok feliratokban jelentették ki az uralkodónak, hogy egy ily csonka országgyülés törvényhozásra nem illetékes. Még csak a minap »megdicsért« Zólyommegye is egy igen férfias hangon tartott sérelmi fel-

iratban, kereken tudtára adta az országló hatalomnak, hogy »az országgyülés integritása s alkotmányos teljhatalma nélkül, annak végzéseit törvényeseknek s kötelezőknek el nem ismeri.«

Midőn pedig február 26-án a birodalmi képviselet iránti rendelet Magyarországra nézve is alaptörvényül kihirdettetett s b. Vay Miklós cancellárnak meghagyatott, rögtön javaslatot tenni, mely által a magyar országgyülés fel lesz szólitandó, hogy a birodalmi tanácsba 85 képviselőt küldjön: az egész országon végighangzott a kiáltás, hogy az egész országgyülés-összehivási komédia nem egyéb, mint egy álczázott államcsiny, mely arra van számitva, hogy a nemzetet öngyilkosságba vigye bele. E benyomás alatt a közérzület oly áramlatot vett*), miként valóban hinni kezdtem, hogy elmulhatik tőlünk a koronázási országgyülés összejövetelének pohara. E remény azonban csakhamar eloszlott s épen az osztrák birodalommal bárminő »realis unioba« lépés eszméje iránt érzett általános borzalom volt az, a mi az országgyülés összejövetelének ellenzését elhallgattatta.

---

*) Valóban hasznos dolgot cselekedném, a ki fáradságot venne magának az akkori áramlat jelenségeit összegyüjteni, s tükörben mutatná meg a mai osztrák-magyar nemzetnek azon nemzedék 1861-iki képét, mely hat évvel később más alakban bár, de mégis elkövette azt, a mit akkoron egy szivvel-lélekkel nemzeti öngyilkosságnak nyilatkoztatott. Én mutatványul csak kettőt idézek.

Az egyik az, hogy a mérsékleteért megdicsért Zólyommegye márczius 5-ikei feliratában ekként szólott az uralkodóhoz:

»A szuronyok százezrei elölhetik testünket; a nyers erő kiirthat a föld szinéről: de az utóvilág nem fogja azon magyarnak lábnyomát megmutathatni, ki kész volt nemzete törvényeinek, alkotmányos önállásának meggyilkolásában részt venni.«

A másik az, hogy Nógrádmegye márczius 12-kén tartott közgyülésén végzésileg kijelentette, hogy rendithetlenül ragaszkodva az 1790-ki X. törvényczikkhez, mely szerint Magyarország semmi

A birodalmi képviseletet szabályozó u. n. alaptörvény 7-ik §-ában ugyanis az foglaltatott, hogy a császár fentartja magának, a reichsrathba való választásokat közvetlenül a területek, városok és testületek által hajtatni végre, ha valamely országgyülés a követküldési jogot a birodalmi tanácsba nem gyakorolná vagy nem gyakorolhatná.

Ez adott alkalmat azon nézetre, hogy az országgyülést minden áron össze kell hozni, különben, a birodalmi tanács megnyitása ápril 29-re már el levén határozva, a hatalom rögtön a közvetlen választásokhoz fog folyamodni s a horvátok, oláhok, szerbek és szászok bizonyosan fognak a reichsrathba választani. Ezt a rögtönös veszélyt a magyar országgyülés összejövetele elháritja s minthogy az semmiesetre sem fog a birodalmi tanácsba követeket küldeni, annak az ország alaptörvényeihez, nevezetesen az 1790-iki X. t.-czikkhez ragaszkodása az egész világ közvéleménye előtt becsetlenné teendi az ország függetlenségének sérelmével

---

más országok érdekeinek alárendelve nincs, hanem azoktól egészen önálló és független, mindazokat, bárkik legyenek is, a kik ez ellen vétenének, a magyar országgyülés eddigi törvényhozói körét, nevezetesen az adó körében is megrenditeni kivánnák vagy a birodalmi tanács megalkotásában bármilyen formában (biz a delegatio is csak forma!) résztvennének vagy közreműködnének: mint önhazájuk közjogi törvényeinek megsértőit, honárulóknak tekinti s e végzését a haza öszszes törvényhatóságaival közöltetni rendeli. S nehogy az mondathassék, hogy e végzést csak egy, a hallgatag többséget intimidáló kisebbség hozta, annak mind azok által, kik abban egyetértenek, személy szerint való aláirását elhatározta. Kinyittatá tanácskozási termének ajtait; ünnepélyesen felszólita mindenkit, hogy a ki e végzésben egyet nem ért, az távozzék, szababon távozhatik. Egyetlen egy ember sem távozott s elkezdve Dessewffy Ottó és Török Sándor alispánokon, a bizottmánynak jelen volt mind a 146 tagja a végzést egyenkint aláirta.

Ilyen volt az a nemzedék 1861-ben, mikor még a tizenkét éves kinszenvedés sebjei nemcsak sajogtak, de vérzettek is!!

később netalán munkába veendő egyes közvetlen választásokat.

E nézet tért nyert s annak folytán, daczára a meghivó-levél nyiltan kijelentett törvénytelenségének, mindenféle óvások mellett, az országgyülési képviselőválasztásokat egymás után minden törvényhatóság munkába vette.

E szerint az országgyülés összejövetelére nézve minden kétség eloszolván, az a mi viszonyunkban a hazával azt a változást idézte elő, hogy márczius közepe felé a központi forradalmi bizottmány a hazában feloszlott.

Azok után, a mik a 47—48-ik lapon közölve vannak, az olvasó természetesnek fogja találni, hogy engem e feloszlás sem meg nem lepett, sem meg nem döbbentett. Régóta sajnáltam, hogy hazai barátaink egy oly bizottságot fogadtak el s ismertek el vezérüknek, melynek többsége reám azt a benyomást tette, hogy nagyon nem bánnák, ha forradalmi czégü bárkájukat a szél az alku kikötőjébe hajtaná.

Azonban mint symptoma, ez a feloszlás nevezetes mozzanat volt. Nagyon kézzelfoghatólag bebizonyitotta, hogy a »nagyszáju hazafiak« közt, mint őket Jósika nevezte, voltak, kik csak azért játszották a forradalmár szerepet, miszerint a hatalmat a concessiócskák terére nógathassák; amint ezt elérték, nem volt többé a szerepre szükségük: a carbonari köpönyeget a lomtárba lökték s szép udvariasan a kialkuvás fekete frakkját öltötték fel.

Tactikának nem volt ügyetlen, de vajjon egészen correctnek és becsületesnek nevezhető-e? — azt az olvasó megitélésére bizom.

Különben az én meggyőződésemet ekként látom kifejezve leveleimben:

»Magyarország függetlensége kivivásának kilátásait csak egy dolog teheti semmivé: a koronázás. Ha koronáz az országgyülés, vége lesz reményeinknek; ha koronázás nélkül oszlik szét, bárminő bakugrásokat tegyenek is a politikusok, bármennyire urszinváltozásokat lássunk is a »szós« körökben, bármennyire hangoztassák is a törvényességet s a loyalitást: a helyzet mégis az marad, hogy ha háboru lesz s az, a ki az osztrákkal háboruban lesz, minket egy becsületes sereggel és vagy százezer fegyverrel rukkoltat be az országba, a magyar nemzet fölkel, mint egy férfiu; ha nem: nem.«

Nekem ez szolgált vezérfonalul tevékenységemnél a központi bizottmány feloszlása után is.

E feloszlást Komáromy György adta tudtunkra, egy megbizható elvbarátunk, D.....ffy által, a ki küldetését előttem Londonban a Komáromyval megállapitott jelszó kicserélésével igazolta s közlötte velem K. György azon kivánságát, hogy a feloszlott bizottság helyébe nevezzünk ki valakit, de csak egy embert, kivel mi érintkezésben állandunk s ki működésénél saját tekintélyét szükség esetén megbizó-levelünk előmutatásával is támogathassa, reá bizván azt, kit tartand jónak segédekül használni. — Egyébiránt biztositott, hogy daczára minden országgyülésezésnek, a nép zömében feltétlenül bizhatunk; hogy a középponti bizottmány feloszlása elvbarátaink határozottságát a legkevésbbé sem ingatta meg; s hogy gonddal lesznek, miszerint az országgyülés a »restitutio in integrum« követelésétől ne tágitson.

Én szem előtt tartva Klapka tábornoknak előttem rég ismert nézetét is, a M. N. Igazgatóság egyedüli meg-

bizottjául Komáromy Györgyöt neveztem ki, azon utasitással, hogy a katonai dolgokra nézve szakértő egyént vegyen maga mellé. De utasitottam D.....ffyt, menjen Genf felé, miszerint Klapka tábornoknak alkalma legyen nyilatkozni, ha e kinevezésben egyet nem értene. Egyetértett, mint szintén ugy a D.....ffynek adott szóbeli utasitásaimban, mint a kezeire bizott irott tudósitásban is, melynek tartalma itt következik:

Tudósitás a mozgalom vezéreihez a hazában.

London, márczius 17. 1861.

A jelentettek óta a körülmények határozottabb szint öltöttek. Az olasz kormány ujabban is biztositott arról, hogy háboru esetére nemzetünket szövetségesének fogja tekinteni s activitásbatétele s ereje kifejtése végett a mult szeptemberi egyezkedést teljesitendi. De háboru ez idén nem lesz (hacsak az osztrák nem támad), legalább őszig bizonyosan nem lesz, nem lehet. Lehetetlen az, mind Olaszország még consolidálatlan állapota, mind azon dühös ellenzékeskedés miatt, melylyel Napoleon császár az ultramontán pártnál találkozott.

Hogy Velenczét az osztrák háboru nélkül nem adja fel, következésképen hogy a háboru meglesz, — az bizonyos. De hogy a nemzet azon háboruval az osztrák uralom alól megszabadulhasson, az attól függ, mikép fogja magát a nemzet időközben viselni s minő határozottságot fog az osztrák birodalomegységi törekvések ellenében kifejteni a közelgő országgyülésen. A helyzet hasonló 1790-hez s akkor apáink, ha nem tudtak is a koronázási hitlevélnek előre megállapitott szövegén változtatni, — elég erélylyel birtak, addig nem koronázni, mig az ország függetlenségére s jogaira vonatkozó azon biztositékok, miket a diplomába iktatni kivántak, legalább külön törvényekül elfogadtattak. Most még nagyobb határozottságra van mind ok, mind alkalom. Mind 1790-ben, mind 1825-ben az országgyülés hajthatatlanul ragaszkodott a történt jogsértések megujithatása elleni biztositékokhoz, ámbár a jogsértésekre nézve formalis recantatiók jöttek közbe.

Most nemcsak nem jött közbe ily restitutio in integrum, de söt maga az országgyülés is alkotmányellenesen constituáltatik s egyidőben annak összehivásával az országnak osztrák tartománynyá aljasitása octroyáltatik. A nemzet tehát igen erős állással birand egész Európa előtt, ha a mellett tántorithatlanul megmarad, hogy az 1723-iki kétoldalu kötést Ferencz József minden pontjaiban felforgatván, a tapasztalás szerint alaptörvényeinknek ujabb törvényeinkkel megerősitése a sérelmek megujitása ellen, nem ad az országnak bizonyságot, hanem ujabb diplomatiai kötésre van szükség s hogy addig koronázásról szó sem lehet, mig előbb a nemzet alkotmánya s törvényei teljes épségbe vissza nem helyeztetnek s a tizenkét év óta tartó (még e perczben is folytatott) jogsérelmek (az 1827. III. példájára) minden következményeikkel, egyetemben tényleg meg nem szüntettetnek. Ha a nemzet ehhez tántorithatlanul ragaszkodik s jogaitól egy hajszálnyira sem tágit, — a jövő osztrák háborunak ugy nézhet elébe, mint a mely függetlenségének végső kivivását keze érelmébe juttatandja. Európa közvéleményének támogatásáról s különösen a franczia császár jóakaró pártfogásáról bizonyos lehet; minden külinterventiót ellenünk lehetetlenné teend s az osztrákot egészen elszigeteli; még az angol is ahhoz kötendi erkölcsi gyámolitását az osztrák iránt, hogy az Magyarország történelmi jogait helyreállitsa. Ha ellenben a közelgő országgyülés jogengedéssel lép alkutérre, Magyarország a jövő háborunál számba nem fog vétetni.

A nemzet jövendője tehát önmagától függ. A mi teendőnk csak az lehet, hogy ha a nemzet önmagáról le nem mond, mi a bár halasztott, de el nem maradható háboru esetére neki szövetségeseket, támaszt és segitséget biztositunk.

Ennyit igérünk s bizton igérhetünk és tudatjuk a hazával, hogy

1. Állásunkat, mint a barátságos hatalmak jóváhagyásával alakult Magyar Nemzeti Igazgatóság, fentartjuk s bizalmas összeköttetésünket azon hatalmakkal a régi meghitt lábon folytatjuk. A pillanatnyi megütközést, melyet a volt harmadik társunk elfogatása általi csorba okozott, sikerült eloszlatnunk, helyébe, a barátságos hatalmak jóváhagyása szerint is, senkit nem neveztünk.

2. Az Olaszhonban szervezni kezdett magyar legiót (»magyar segédsereg« czim alatt) sikerült mind fentartására, mind kifejtésére nézve biztositanunk s mindent el fogunk követni, hogy ezen sereg ereje a háboru bekövetkeztéig tekintélyes számra növekedjék, most mintegy nyolczszázra megyen.

3. Keleten hatalmas támogatás segélyével, a viszonyokat jövendő eshetőségekre kedvezőbbekre alakitottuk, de a közbejöttek után ott roppant ovatossággal kell eljárnunk s a figyelem nagyon fel levén ott ébresztve, s a háboru különben is késvén: azon oldalról, már most szervezésekbe bocsátkozni nem is szükség, nem is tanácsos. Ismételjük tehát intésünket, hogy a fejedelemségekbe ne menjenek ifjaink. Az eddigieket nagy bajjal s áldozattal elszállittattuk Olaszhonba, de ezen túl az ily elszállittatást nem lehet folytatni.

4. A fegyverfogást illetőleg következő nyilatkozatunk szolgáljon határozott irányul, melyhez mi minden cselekvésünket alkalmazzuk:

Vagy mi szólitjuk fel harczra a nemzetet, vagy az önmaga szántából kel fel. Más szóval: vagy kivülről vitetik be a forradalom vagy benn kezdeményeztetik. E két esélyt jól meg kell egymástól különböztetni.

Kivülről vinni be a forradalmat a hazába, csak azon esetre engedné lelkiismeretünk s a haza iránt tartozó kötelességünk érzete, ha a körülmények oly combinátiót engednek létrehozni, hogy emberi számitás szerint, a siker és győzelem csak a nemzet határozottságától legyen föltételezve. Erre mi, mindent megfontolva, a már előbb is tudatott három feltételt még mindig elkerülhetlenül szükségesnek tartjuk. E három feltétel: háboru, a nemzetnek felfegyverezhetése s annyi szövetséges külső segéderő, a mennyi a körülmények szerint elégnek leszen itélhető arra, hogy elégséges fegyvert s hadiszert vihessünk be a hazába. Ezek ugyanazon feltételek, mikre Turinban a szeptemberi egyezkedést alapitottuk s mikre háboru esetére igéretet birunk. Mi továbbá is ezekhez ragaszkodunk. Személyes békétlenség sohasem fog rábirni, hogy megszakitsuk azon viszonyt, melyet nemzetünk javára két hatalmas kormánynyal létrehoznunk sikerült. Annyival kevésbé fogjuk azt megszakitani, minthogy meg vagyunk

győződve, hogy ha a nemzet önnön magához hü marad, — e viszony folytán, melyet létrehozni szerencsések valánk s fenn is fogunk tudni tartani: hazánknak jövő, eldöntő szabadságharczára oly kültámaszt s oly hatalmas szövetségeseket biztositottunk, minőkért a magyar szabadságharcznak minden hajdani vezérei a XVII. század kezdete óta mindig, de mindig hasztalanul sovárogtak. Lelkünkben meg vagyunk győződve, hogy még a mostani szabadabb mozoghatást is a közélet terén, nemzetünk ezen politicának köszönheti, mert semmi sem tett annyit a tizenegy éven át konokul tartogatott osztrák rendszer megtántoritására, mint az attól való félelem, hogy müködésünk folytán az olasz kormány a magyar kérdéssel magát azonosithatja, a franczia kormány pedig azt felkarolhatja. Mi tehát a szövetségi kormányokkal egyetértésben, nem pedig ellenük fogunk müködni. A nemzet ügye szentebb előttünk, mintsem hogy azt személyes kalandok tárgyává sülyesztve, fajunk vérével könnyelmü játékot üzzünk.

És azért minden oly kalandos kisérleteket, melyek a szövetséges kormányok ellenére s a nélkül, hogy az osztrák külháboruba volna keveredve, három-négyezer emberrel való betörésre lehetnének alapitva, — határozottan kárhoztatunk, mert a baráti hatalmakat elidegenitenék, az angolt ellenünk ingerelnék s a keleten oly bonyodalmakkal lennének összekötve, melyek hazánkra okvetlenül külavatkozás veszélyét hoznák, a mozgalomra pedig minden mást, csak nem magyar nemzetiségi jelleget ruháznának. Ügyünk iránt attól függ nemcsak Európa rokonszenve, hanem a hatalmak pártfogása is, hogy a magyar harcz ne tünjék fel azon mindent felforgató eszméknek előharczosa gyanánt, melyek nem nemzeti jogokért, hanem kormányformai vagy socialis elméletekért küzdenek.

Az emlitett nemü kisérleteknek tehát ellene leszünk s ha mégis (a mit nem gondolunk) történni találnának: kivánjuk, tudják az otthoniak, hogy azoknak mi nem vagyunk részesei.

Egészen másképen áll a dolog, ha a forradalmat a nemzet maga benn a hazában kezdené meg s nem kivülről vitetnék be. Akkor a kezdeményezés felelőssége nem a mienk, hanem a nemzeté lesz.

Ezen esetre előre kijelentjük, hogy a nemzet veszélyeiben osztozni s mindennel, a mi csak tehetségünkben áll, segitségére sietni, kötelességünknek ismerendjük.

Tudatjuk azt is a nemzettel, hogy erre az eshetőségre Garibaldinak azon nyilatkozatát birjuk, hogy valamint Szicziliában ő nem kezdette a forradalmat, hanem meg levén kezdve a nemzet által, sietett azt segiteni: ugy ő másutt sem vállalja magára a forradalom megkezdésének felelősségét, de akárhol vivassék a harcz a szabadságért, ő, ha meghivatik (őt pedig, mint magát kifejezte, csak puskaszóval lehet meghivni), mindig kész lesz mindennel, a mi tehetségében álland, segitségre sietni.

Mi Garibaldinak ezen s igy körülirt segitségét örömmel fogjuk elfogadni. Egyébiránt oda iparkodunk hatni, hogy közte s az olasz kormány között combinalt müködés jöjjön létre, nem pedig hogy egymás ellen müködve, egymást paralysalják.

Tudatjuk azt is, miként az olasz kormány odanyilatkozott, hogy ha nemzetünk maga erejével magától kelne fel s a felkelés nemzeties általánosságot s consistentiát mutatna: nem fogná engedni, hogy az osztrák egész erejével ellenünk fordulhasson s magunkra levén hagyatva, elnyomjon.

Ez annyit tesz, hogy ha nemzetünk felkel s magát néhány hétig tartja, az olasz kormány is meg fogja az osztrákot támadni. A nemzet lássa meg, mit és mennyit nyom határozatában e kilátás s elég garantiának tekinti-e a szándékot? Mi, hogy kivülről kezdjük a harczot, tetteket s nem szándékokat akarunk látni s méltányosabbnak véljük, hogy a harczot ők (a rendezett hatalom) inditsák meg. De ha netán a körülmények nemzetünket kitörésre vezetnék, nem kétségeskedünk kijelenteni, hogy az olasz kormányt ezen szándékban őszintének hiszszük, — ámbár nem titkolhatjuk el, miként az, hogy mily kiterjedésben lenne ezen szándék valósitható? — előre ki nem számitható körülményektől függhet.

Kötelességünk azt is tudatni, mikép Napoleon császártól a herczeg által legközelebb ily tanácsot vettünk: »Ne tágitson a magyar nemzet jogos igényeitől egy hajszálnyit is. Ha ebben tántorithatlan lesz, az osztrák alkalmasint államcsinyhez nyul s ha ennek a nemzet ellentáll s ellentállásának

consistentiát tud szerezni: Európa közvéleménye vele lesz s ők (a francziák) minket pénzzel, fegyverrel, erkölcsi befolyásukkal s a nem-avatkozás elvének fentartásával segiteni fognak.« Ez persze azon esetről szól, ha a még nem harczkész császár nem lenne háboruban az osztrákkal, mert ha és a mikor abban lesz, akkor tőle egészen más segitségre számithatunk. Ilyen a helyzet. Mi a nemzetet követni mindig készek leszünk, de harczba vezetni csak a fentebb emlitett feltételek alatt fogjuk.

5. Mindenesetre megvárjuk, hogy a megkezdett szervezést fentartsák s fejleszszék a hazafiak. De meg kell mondanunk, hogy sem erre, sem általában a belföldi mozgalomra pénzt kivülről ne várjanak. Engedve (bár nem pirulás nélkül) a hazulról jövő unszolásoknak, sürgettünk ily czélu segélyt. Ime a legutóbbi válasz, szóról-szóra, a mint a miniszterelnöktől vettük: »Midőn Magyarhonban három ember sem tanácskozhatott a nélkül, hogy a legnagyobb veszélynek tegye ki magát, — természetes volt, hogy mi adjunk a mozgalom külföldi vezetőinek eszközöket a belföldi mozgalomra is. De változtak a körülmények. A megyék helyreállitása, a sajtó helyzete s a benső szabadságok némileg visszaállitott élvezete lehetségessé teszi a hazafiaknak, hogy a haza felszabaditásához szükséges eszközöket adakozásaikkal előteremtsék. Tudjuk, hogy az ország elszegényült, de mégis telvék a lapok adakozásokkal mindenféle kisebb fontosságu s némely épen nem fontos közczélokra. Ha minden egyébre van pénz, csak a honszabaditás előkészitésére nincs, ugy nincs akarat a hont felszabaditani, ha pedig van akarat, a nemzet most már oly helyzetben van, hogy saját költségeiről gondoskodhatik. Azon fordulat után, melyet az események Magyarországban vettek, nekünk nincs többé jogunk Olaszhon pénzforrásaival a magyarországi benső mozgalomra rendelkezni.«

Ezen észrevételek oly találólag igazak, hogy nem lehet ellenük szólani.

6. Egy módot azonban tudunk, melylyel a belső szervezkedés költségeihez járulhatni remélünk. A levélvivő szóval fogja azt elmondani.

A M. N. Igazgatóság nevében
Kossuth.

Pótlék a márczius 17-ről hazaküldött tudósitáshoz.

A VI. pontnak magyarázatát következő levelem adja meg:

Kossuth — Klapka tábornoknak Genfbe.

London, márczius 20. 1861.

— — — — — A D.....y által hazaviendő tudósitás VI. pontja szóbeli utasitásra hivatkozik. Nem tartottam tanácsosnak e felől irást adni, mert felfedezés esetén a következés az volna, hogy minden honvédsegélyző bizottmányt elnyomnának. Az emlitett pont ugyanis erre vonatkozik. Legyen Ön szives D.....yt erre nézve a következő értelemben utasitani:

»Minden eddigi hazai mozgalmak közt a honvédsegélyző bizottmányok a leggyakorlatiabb, legegészségesebb mozgalom. Ha György gazda, a neki küldött megbizatásnál fogva, ezeknek kellő hasznát tudja venni, e bizottmányok által egy szervezésnek juthat a haza birtokába, minőt más uton akármely költséggel sem lehetne elérni.

Azon kell lenni, hogy a megyei honvédsegélyző bizottságok a pesti központi bizottságba összefolyjanak, abban pedig egy nem több, mint három tagból álló albizottmányt kell kinevezni, a lehető legmeghittebb jellemű honvédtisztekből állót. Ezekkel kell György gazdának a lehető legszorosabb viszonyban lenni, annyira, hogy ezek képezzék táborvezéri karát hadi szervezkedés tekintetében. Az eljárás pedig ez legyen:

1. Világosságban kell tartani a honvédek összes számát az országban: tiszteket, altiszteket, legénységet; s e végett, a hol még nem történt volna, a megyei segélyző bizottságok eszközöljék ki a megyénél a honvédek összeirását, mindenik mellett hozzátevén, hogy van-e vagy nincs segélyezésre szüksége, s ha nincs, miért nincs? Ezen összeirások mind küldessenek be a pesti központi bizottsághoz, mert

2. Azon kell lenni, hogy a megyénkinti gyüjtések ne tekintessenek csak az illető megyében lakó honvédekre szoritottaknak, hanem országosaknak. A megyei bizottságok tegye-

nek jelentést a központinak, mennyi honvéd van megyéjükben (még pedig mindeniket név és lakás szerint felsorolva); kinek mennyi segélyzésre van szüksége s mennyi pénz gyült be a megyében? De a kiosztás körül a központi bizottság rendelkezzék; ha kevés az illető megyében begyült pénz: pótolja; ha több, mint kell: más megyebeliek segélyzésére forditsa; de központositani kell a működést.

3. Könnyü lesz a segélyezésnél megállapitani, hogy a segélyezendő hű maradt-e elveihez s ép testi ereju-e, vagy nem?

4. Azonkivül egyes esetekben s óvatos kiválogatással azt kell egynek-másnak mondani: Kapsz ellátást hat hónapra, havonkint ennyit; de ide s ide mégy lakni s ez és ez lesz kötelességed. — Ez a lehető leghatalmasabb módja lesz a szervezkedésnek.

Mi igérjük, hogy »honvédsegélyzés« czim alatt külföldön egyes járulékokat iparkodandunk eszközölni; de hogy ezt tehessük, szükséges, hogy a megyei albizottságok jelentsék be a pesti központinak a segélyezendők számát s a központi bizottság, e számra hivatkozva, felszólitást intézzen a házához a hirlapokban oly értelemben, hogy bár szép a mutatkozó részvét, de a segélyezendők száma oly nagy, hogy többre van szükség. Ez nekünk alapot fog szolgáltatni, s igy, de csakis igy remélhetünk külföldről némi pénzsegélyt a szervezkedés fentartására és kifejtésére.«

Kossuth.

VI.

Zavarok a legióban.

Meg kellene még ismertetnem a szintoly aggasztó, mint botrányos kórállapotot, mely ápril vége felé az akkoriban Nolában állomásozó »Magyar segédsereg« (legió) tiszti karában oly fokra hágott, hogy magának a legiónak, az olasz és magyar közti frigy e becses eleven jelképének fentarthatását is kétségessé tette.

Panasz panasz után, feladás feladás után, vád vád után özönlött hozzám Angliában tartózkodásom utolsó

pár hete alatt, mikor különben is a bankóper időmet, gondomat, idegfeszitésig igénybe vette.

A parancsnokok közti surlódás a fegyelmet egészen felbontotta; a szenvedelmes pártviszály, czivódás s egymás elleni törzsönködés a tiszti karban közbotránynyá fajult, mig végre lázadás tört ki a legióban; oly lázadás, mely rendes hadseregnél a legszigorubb haditörvényszéki eljárást vonta volna maga után.

S valóban, az olasz kormány nem is adhatta volna nagyobb jelét a becsnek, melyet a magyarokkal való frigyre helyezett, mint az által adott, hogy nemcsak a legiót fel nem oszlatta, de még haditörvényszéki szigorhoz sem folyamodott, hanem fegyelmi eljárás elrendelésére szoritkozott.

De az olaszhoni magyar legio történelme magában egy egészet képez, mely oly részletes külön tárgyalást meg is érdemel, igényel is, melynél sem a fény, sem az árnyék ne hiányozzék. Akárki lesz az, a ki e munkára vállalkozik, irományaimban bő anyagforrásra talál.

Miszerint azonban a reánk zúdult csapások sorából ezen csapás ismerete se hiányozzék egészen, közlök egy rövid napiparancsot, mely a bajról s annak orvoslási módjáról az olvasónak legalább fogalmat adand.

Napiparancs.

Az olaszhoni magyar segédsereg kebelében elharapódzott botrányos surlódások s pártviszályok arra kényszeritették az olasz királyi kormányt, hogy szoros vizsgálatot rendeljen.

Ez a legkevesebb, a mit tehetett. Nemzetünk iránti jóakaratának köszönhetjük, hogy rögtön feloszlatáshoz nem nyult.

Természetes azonban, hogy a sereg további fenn- vagy nemállása a vizsgálat eredményétől függend.

E vizsgálattal az olasz királyi kormány Türr István altábornagy urat bizta meg.

E kormányi megbizatáshoz a M. N. Igazgatóság saját megbizatását is csatolja s a nevezett altábornagy urat ugy a vizsgálatra, mint annak folytán a bünösök büntetése végetti intézkedé-

sekre, a sérelmek orvoslására s a sereg fenállását veszélyeztető bajok kutfőinek elháritására minden szükséges hatalommal felruházza.

Mi is a sereg parancsnokságának, tiszti karának s legénységének azon parancscsal adatik tudtára, hogy nevezett altábornagy ur iránt megbizatásának teljesitésében teljes készséggel s illetőleg engedelmességgel viseltetni s neki, intézkedéseinek foganatositásában, rendeletei szerint segédkezet nyujtani kötelességüknek ismerjék.

Senki a haditörvények szigoru alkalmazásának terhe alatt máskép nem cselekedendvén.

Az összes magyar segédsereg parancsnokságára az olasz királyi kormány helybenhagyásával dandárparancsnoki minőségben s a M. N. Igazgatóság irányában tartozó felelősséggel Ihász Dániel ezredes ur neveztetik ki s iránta tisztikar és legénység a tartozó engedelmességre köteleztetnek.

E napi parancs a sereg minden külön fegyvernemü csapatjának kihirdetendő.

Kelt Londonban, 1861. évi május 2-án.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság nevében
Kossuth.

Valóban oly erélyre, kitartásra, buzgalomra és tapintatra volt szükség, mint a minő Türr tábornoknak mindennél, a mibe belefogott, kitünőleg sajátja,*) miszerint a legio, melynek fenállásához oly nagy érdekek s annyi remény voltak kötve, akkori kórállapotának örvényéből kiragadtassék. — Ő a kérlelhetlen szigort szoros igazsággal s ingerültséget csillapitó tapintatos-

*) A kitartó erélyről szólva, mely Türr tábornok tevékeny életén végig vonul, lehetetlen csodálkozásomat ki nem fejeznem azon sajnálatos tény felett: hogy ő, kinek munkássága idegen nemzeteknél annyi elismerést arat; ki a magyar nevet epochalis világvállalatok történelmébe véste: a csatornázás és földöntözés körül épen saját hazájában, épen Magyarországon, annyi akadékoskodással kénytelen küzdeni; azon Magyarországon, a hol a mindinkább tulszárnyalással fenyegető amerikai verseny s a német kereskedelmi politica folytán: egyrészt a belterjes mezőgazdaság, melynek (ott, a hol helye van) az irrigatio oly csodásan hatályos egyik eszköze; másrészt a nyers terményeknek Fiuméhoz csakis vizi utakkal combinatioban eszközölhető olcsó elszállithatása már nem is csak jobblét kérdése, hanem valóságos életkérdéssé vált.

sággal párositva, erős kézzel kiragadta s nem csak a legio fenmaradását biztositotta, hanem oly karba is helyezte, hogy Ihász ezredes parancsnoksága idejében több mint egy éven át szép boglárokat fűzhetett a magyar név harczi dicsőségének koszorujába.

Hálás érzéssel ismerem el, hogy e reorganisatio egyenesen Türr tábornok érdeme volt.

*

Megismertetém főbb vonásaiban helyzetünk viszontagságait a reánk nehezedett csapások közben.

Az 1861-iki magyar országgyülés ápril első hetében megnyittatott.

Midőn én, mint fészket változtató vándor-madár, Angliát elhagyva, május második felében családommal Olaszországba megérkeztem, Deák már elmondta május 13-ikai nagy beszédét.

Egyelőre Milanóban ütöttem fel tanyámat. Bejelentettem megérkezésemet Cavournak, a vele való értekezéstől függesztve fel további határozatomat.

Kivánta, ránduljak át hozzá Turinba.

Mélyen bevésve maradt emlékezetemben a meleg szivélyesség, melylyel fogadott s melyet azon kijelentéssel tetézett, hogy meg van bizva a király által nekem az ő nevében is a legőszintébb »Isten hozott«-at mondani.

Asztalán feküdtek a franczia lapok, melyek Deák felirati javaslatát már beszédének Teleki halála által pár napig késleltetett elmondása előtt közlötték. Ismerte a határozati párt ellenindítványát is, melyet Tisza Kálmán május 16-án előterjesztett.

Mintha most is látnám Cavournak örömtől, reménytől, bizalomtól sugárzó arczát, melylyel, mindkét keze-

met erősen megrázva, e kiáltásba tört ki: »Vive le Hongrie!«

»Biztosnak érzi Ön magát« — kérdezé — »hogy a magyar képviselőház az ország alkotmányának az 1848-iki törvények értelmében a pénz- és hadügyre nézve is teljes épségben visszakövetelésétől nem fog tágitani?«

»Tiszta válaszszal tartozom« — felelém. — »Ha a felirati párt talál győzni s a bécsi udvar elég okos lesz, az októberi diploma alapelvéhez merevül nem ragaszkodva, a tractatusok terére lépni: lesznek egyesek, kik hajlandóságot érezhetnek valamely kiegyenlitési combinatiókba bocsátkozni. Ezt azért mondom, mert van egy kisded doctrinair töredék, báró Eötvössel élén, mely bizalmas magánkörökben valamely „dualismus" felől kezd suttogni. De a nemzet közegyetértéssel nyilatkoztatott hatalmas akaratával szemben még ezen kis töredék is belátja, hogy Magyarország állami függetlenségéből s törvényes önállásából, miként azt az 1790-iki X. t.-czikk alapján a 48-iki törvények biztositották, egy hajszálnyinak elengedését is megkisérleni teljes lehetetlenség. Maga Eötvös is kinyilatkoztatta Pest városa gyülésén, miként az összes törvényhatóságok felterjesztéseiből világossá lett, hogy Magyarországot máskép,mint alkotmányának tökéletes helyreállitása által kielégiteni nem lehet. Erre tehát még a dualisticus hajlamu báró Eötvös is engageálva van s bizony Magyarország nem oly hangulatban van, hogy akárki is tanácsosnak tarthatná a nyiltan lekötött szó szentségével játszani. Deák tudja, hogy azon elvekkel, melyeket oly mesterileg kifejtett, az egész nemzet osztatlan közvéleményét tolmácsolta. Ő attól, a mit kimondott, el nem áll, az bizonyos; s hogy a határozati párt, mely pedig szám-

szerinti többségben van, az alkotmányos önállás teljes épségéből egy hajszálnyit sem fog engedni, — ez a bizonyosnál is bizonyosabb. A kérdés tehát csak az lehet, hogy felirásban vagy határozatban adassék-e kifejezés a törhetlen határozottságnak, az alkotmány épségéhez ragaszkodni; de hogy ettől a jelen országgyülés tágitani nem fog, ez iránt kezességet merek vállalni.«

»Ha ez igy van« — mondá Cavour — »ugy én azt mondom Önnek: ha Isten is akként akarja, mint én s a király, ugy meglehet, még ez idén ősz felé, mindenesetre mához egy esztendő alatt, Velencze a mienk s Magyarország szabad. Mert Austria, a miként az osztrák birodalom népei iránt legujabb chartájával engageálva van, a magyar alkotmánynak a 48-iki törvények értelmében visszaállitásába nem fog ezuttal beleegyezni, tehát koronázás nem lesz. Ezt bizonyosnak tekintem. Ön félt a magyar országgyülés összejövetelétől. Volt oka reá. Én is osztoztam aggodalmában. De amint a dolgok kifejlődtek, ez az országgyülés reánk nézve valóságos szerencsévé lett. Időt nyertünk általa a készületekre, s én fel fogom ezt az időt használni közös érdekünkben. Erre Önnek szavamat adom. Önök az országgyülés által Napoleon császár iránt is nagyon kedvező állásba jutottak. Ő attól függesztette fel határozatát, hogy a magyar nemzet meritse ki a törvényes utat, mielőtt fegyverrel kérné számon jogait; mutassa meg, hogy kész kibékülni, ha alkotmánya helyreállittatik. A magyar nemzet ép azt teszi, a mit a császár Önnek Napoleon herczeg által tanácsolt s Vimercati által nekem is többször megizent. E tanács a császárra erkölcsi kötelességet ruház s ő az alul nem fog akarni kibúni. Ha a magyar országgyülés ered-

mény nélkül oszlik szét: »la phase légale sera traversée«, a mint a császár kivánta. Ő ez esetre engageálva van: nem fog minket akadályozni, sőt segitségünkre lesz.«

»S ha mégis haboznék«: — felelém — »van egy biztos mód, őt határozatra birni. S ez az, hogy bevégzett, visszavonhatlan tény gyanánt kell a háborut elébe állitani. Legyen jellemvonás, legyen vérmérséklet, vagy betegeskedés kifolyása: ő szeretné, hogy ne történjenek dolgok, a mik őt nagy határozatokra kényszeritik. Hát a mig módjában van, iparkodik elejét venni; de ha daczára ellenkezésének, mégis megtörténik: meghajlik a bevégzett tény előtt s megadja magát helyzete logicájának. Igy történt Toscánával, a pápai tartományokkal és Nápolylyal. Ellenezte, fenyegetőzött; de a bevégzett tényt elfogadta. Igy lesz a dolog a Velencze végetti háboruval is.«

»Igaza van Önnek« — felelé Cavour. — »Ezt, ha kellend, eszemben fogom tartani. De nem lesz rá szükségünk, hogy kezét ekként erőszakoljuk. E felől, a mint a dolgok állanak, van okom legkevésbé sem kételkedni. Tehát legyen Ön jóreménynyel. Most egyelőre természetesen nem volna tanácsos a „phase légale“ legombolyitását erőszakosan megzavarni Magyarországon. Tartsa Ön politikai barátait jóreménységgel hazájában. Hivatkozhatik e részben bizalmasan reám s a királyra. Használja fel minden befolyását, hogy az országgyülés ne tágitson. Tartsa rendben a légiót s fejleszsze óvatosan; közölje velem, a mire e végett s máskülönben is szüksége lehet. Számitson készségemre és tartsa fenn a barátságos viszonyt Garibaldival. Én felhasználom az időt, hogy a háborura minél jobban készen legyek s a mint annak ideje elérkezik, gonddal

leszek, hogy Önök is el legyenek látva minden szükségesekkel. Hogy mikép kezdjük meg a tánczot, arra nézve majd a körülményektől kérünk tanácsot; de a felől biztositom Önt, hogy ha országgyülésük eredmény nélkül oszlik szét, nemzetük méltó indignatióját tétlenül elpárologni nem engedendjük. Egyelőre jobb lesz, ha Ön Milanóban marad; de folytonos érintkezésben kell lennünk; hiszen Milanó Turinhoz vasuton igen közel van. Most szükségesebb, mint valaha, hogy egymást jól megértsük s egy nyomon járjunk. Ép azért ismétlem s a király nevében is ismétlem: legyen Ön üdvöz, háromszor üdvöz Olaszországban!«

Ilyen volt első beszélgetésünk. Reménytől dagadó kebellel utaztam vissza családomhoz Milanóba.

Ezután még kétszer láttam Cavourt. A mi kivánni valóm lehetett azon idő szerint a közügy érdekében, a legelőzékenyebb készséggel teljesitette; még családom s magánügyeim iránt is a legszivélyesebb érdeklődést tanusitotta.

Mi gyarlók az ember reményei!

Egy vértolulás, egy lob: s az agy, mely ma terveivel egekig emelkedik, a kéz, mely merészen nemzetek sorsának kerekébe nyul: holnap egy élettelen tömeg, mely a földnek adja vissza, a mi az emberben földi volt.

C a v o u r j u n i u s 6 - á n m e g h a l t.

A nép fiai átkozódva mondák egymásnak az utczákon: „hát már az Isten is az osztrákhoz szegődik!"

Nem kisérlem meg leirni a mély consternatiót, mely Olaszországot elboritotta; még kevésbé a leirhatatlant: saját fájdalmamat.

Csak annyit mondok: husz hosszu év mult el azóta; korom a sir szélére vitt, s a ki idáig jutott, annak

gondolatai nem röpködnek az illusiók szárnyain: és én, a mint ama kornak conjuncturáit higgadtan számba veszem, most is azon meggyőződésre jutok, hogy ha Cavour életben marad, ő nem várta volna azt, hogy Olaszország vesztett csaták után a porosz király kegyéből kapja meg Velenczét*), hanem velünk magyarokkal kezet fogva szerezte volna meg már 62-ben, s Magyarország ma nem idegen érdekek s családi politika vontató-kötelére fűzött álország, hanem független, szabad, virágzó állam volna.

Átok van rajtad, szegény hazám!

*) Hogy nekünk igy kellett Velenczéhez hozzájutnunk! Ez a gondolat mint egy rákkórság fog szivemen rágódni, a mig csak élek,« — igy szólott hozzám a 66-ki béke megkötése után Ricasoli, ki akkor miniszterelnök volt.

HETEDIK FEJEZET.

Cavour halála után.

A magyar országgyülés képviselőháza június 5-én határozta el, három szótöbbséggel, a feliratot. Cavour másnap reggel 7 órakor halt meg. Alig 18 órai időköz a két esemény között! Az első a forradalmat semmiesetre nem akaró Deák kialkuvási irányának túlsulyára mutatott, nem ugyan a nemzetnél, de az országgyülésen; a másik amaz elsőből a magyar nemzet határozottsága iránti kétséget idézte elő. E kétség késleltette a háborut s a késleltetés bomlasztotta fel a magyar emigrácziót és lett azon sziklává, melyen a 49-iki zászló diadala hajótörést szenvedett.

E nehány sor a Cavour halálára következett évek történelmének szomoru összitése.

Cavour utódává Ricasoli báró lett kinevezve.

Ricasoli nem levén aköztünk és Cavour közt fenállott viszonyba beavatva, Farinit kértem meg, világositsa őt fel annak természete felől, hozzon vele személyes érintkezésbe s figyelmeztesse, hogy jó lesz, ha, mielőtt engem fogadna, kikeresteti a szeptemberi egyezkedésünkről szóló irományokat, és tartalmukkal megismerkedik.

Ily előzménynyel jöttem személyes érintkezésbe Ricasolival.

Első értekezésünkről ezeket találom azon idei leveleimben feljegyezve:

Ricasoli biztositott, miként arról, hogy Olaszországnak a magyar szövetségre szüksége van, ép ugy meg van győződve, mint Cavour volt; s azért elődje politikáját a magyar ügyekre nézve szent örökségnek tekinti s egész logicájával és minden következéseivel elfogadja, ugy, miként 1860-ban megállapittatott. Elfogadja nevezetesen háboru esetére az adriai expeditio eszméjét is, mire nézve indokaimat teljesen meggyőzőknek találja, feltéve, hogy a cselekvés perczének körülményei nem fognak valami még ennél is jobbat tanácsolni; mert ha egyszer a háboru percze elérkezik, ő erősen el van határozva, nem fukarkodni irányunkban, hanem mindent megtenni, miszerint Magyarország a közös háboruban a lehető legnagyobb erőt fejthesse ki, feltéve, hogy részt fog akarni venni a háboruban.

Feltéve! — engem ez a bizalmatlansági reservata nagyon megdöbbentett. Még jobban megdöbbentem, midőn nyilatkozatát ekként folytatá:

»Tegyük fel,« — ugymond — »hogy Magyarországra bizakodva, háborut kezdünk Austria ellen, s a bécsi udvar, megijedve, akármi mentalis fentartás mellett bár, megadja a magyarnak, a mi az országgyülési feliratban formulázva van; miként biztosit Ön minket, hogy a magyar nemzet azt el nem fogadja s minket cserben nem hagy?«

Cavournak ily bizalmatlanság soha eszében sem fordult meg. Elmondtam, hogy ha a háboru késik s a magyar nemzet előtt nem tűnik fel kilátás függetlensége kivivására, meglehet, hogy megadja magát a kénytelenségnek s kialkuszik; de ha, a mint Ricasoli felteszi, Olaszország királya háborut kezdend és sereget küld Magyarországra és kiáltványban tudatja a magyar nemzettel, hogy mint szövetséges küldi seregét segitsé-

gül a nemzetnek függetlensége kivivására, és mi igy környezve, igy gyámolitva, harczra szólitjuk nemzetünket: hogy ily körülmények közt eltaszithatná magától a szabaditó barát kezét s békejobbot nyujthatna elnyomójának, kinek keze annyi kiontott magyar vértől párolog, kinek fejére annyi szenvedés emléke átkot kiált, a kiről tudja, hogy uralma alatt a magyar saját sorsának ura soha sem lehet: ezt tenni fel a magyar nemzetről olyasvalami, a mi még álomnak is lélektani képtelenség. Elmondtam ezt; elmondtam, hogy ha vannak is, mint Olaszországban is vannak, kik félnek a harcz esélyeitől, ezeknek alkuvágya elveszne a magyar nép »névtelen félisteneinek« harczkiáltásában, mint az orkánban a sohajtás; elmondtam mindent, mit ember mondhat megnyugtatásul: de Ricasoli folyvást fejét csóválta, mondván: »C'est pourtant grave.« Mégis csak komoly dolog, mert végre is minden arra mutat, hogy, ellenkezőn Velenczével, a magyar ismer árt, melyen az osztrákkal megalkudnék. Ily nemzetre nehéz számitani s bizony nagy felelősséget veszen magára azon olasz miniszter, a ki e s z á m i t á s f e j é b e n oly háborut kezd, mely, h a e s z á m i t á s c s a l, Olaszországnak minden vivmányait semmivé teheti.«

Erre aztán én mondom fejcsóválva: »C'est grave, ha ekként állunk egymással!«

Kérdeztem Ricasolit, hogy ha ily bizalmatlanságot táplál nemzetem iránt, miként értsem azon nyilatkozatát, hogy »Cavour politikáját irányunkban szent örökségnek tekinti s minden következéseivel elfogadja?«

»Értse Ön igy,« — felelé — »hogy a magyar nemzet szövetségére végtelen nagy sulyt helyezek, de háborut addig nem kezdek, mig Olaszország saját erejét annyira ki nem fejtettem, hogy szükség esetén saját

erejével is helyt állhasson. Nem akarom koczkáztatni az olasz vivmányok biztonságát. E felkészülésre nekem idő kell tavaszig. Addig pacificálom Nápolyt, megszerzem Rómát, — erre el vagyok határozva; — megkettőztetem hadseregünket, kifejtem tengerészetünket s fegyverkezem. Igy felkészülve, elvetem a háboru koczkáját jövő tavaszszal; Önök irányában, ha addig nemzetük ki nem alkuszik az osztrákkal, teljesitek mindent, a miben Cavourral megegyeztek, sőt annál többet is, mindent, a mi csak emberileg lehetséges, mert ha együtt küzdünk egy közös ellenség ellen, ostobaság volna azon nem lennünk, hogy Önök minél többet nyomhassanak közös győzelmünk mérlegében. Ezt saját érdekünk parancsolja. De tavaszig sem nem kezdek, sem nem provocálok háborut. Azért Önök tudjanak várni; tartsák a dolgokat függőben; gondoskodjanak, hogy az országgyülés egy hajszálnyit se engedjen a nemzet jogaiból. Ha ezt megteszi, valószinű, hogy eredmény nélkül fog szétoszolni, s ha igy oszlik szét, valószinű, hogy tavaszig uj alkukisérlet nem történik. Akkor pedig vereksziink. Tudjon tűrni, várni nemzetük, de várás és tűrés közt tudjon készülni. Itt fentartjuk s fejleszteni fogjuk a légiót, de óvatosan, nehogy időelőtt provocánsoknak látszassunk. Másnemü készülgetés az Önök részéről idekünn most még korai volna; eljön annak ideje, s ha eljön, meglesz minden, a mi szükséges. Nem idekünt, hanem benn az Önök hazájában szükséges az előkészület, s erre a nemzetnek magában kell az eszközöket feltalálnia. Ha nem találja fel, jele, hogy nem akar, s ha nem akar, ki bizzék benne?«

E bizalmatlanság ismét és ismét felüti rémfejét.

*
* *

Ilyen volt első értekezésem Ricasolival. Rideg egyéniség volt, a hajthatatlan jellem kifejezésével egész külsején; »il fiero barone« — szokták róla mondani Toscánában. Megvárta mindenkitől, hogy adott szava szentnek tartassék; erre büszkeségét helyezte; de ép azért szoros szótartást kivánt másoktól is. Hajthatatlansága az erély jellegével ruházta fel őt s ez bizalmat keltett az iránt, hogy Olaszország erejének azon kifejtését, melyet tavaszig programmjának tűzött ki, keresztül is viszi. De nem vitte keresztül. Nem volt meg benne az a sokoldalu, minden részleteket egy áttekintéssel felkaroló tevékenység, mely Cavournak bámulatos mértékben sajátja volt.

Különben Ricasoli, első értekezéseink folyamában jóakaratának előzékeny készséggel adta jeleit.

Nagyon aggasztott a hadműködési alapnak amott keleten elvesztése. Ha háboru esetén nem nyujthatunk azon oldalról fegyvert hazánkfiai kezébe, Erdély nemcsak nem fogott volna résztvehetni a szabadságharcz megkezdésében, de még annak is ki lehetett téve, hogy a bécsi hatalom izgatásai ujra martalékul dobják az erdélyi magyarságot a 48-kiakhoz hasonló irtózatosságoknak. Aztán az adriai expeditionak (melyre Ricasoli is szavát adta) a moldvai és szerbiai szélek felől egyidejüleg meginditandó felkeléssel támogatása mérhetlen strategiai fontossággal birt. Jelekkel birtam Párisból, hogy a Tuilleriákban tervek voltak vajudásban a keletre nézve, melyek, ha megszületnek, a Szerbia fejedelme s a bécsi udvar közti uj barátságnak végetvetnek. Azon reményről tehát nem mondtam le, hogy Belgrádban barátságos viszonyunk a fejedelemmel még helyreállhat, annál inkább, mivel Garasanin ujra befolyásra jutott, ki pedig ügyünknek mindig őszinte

barátja volt, De arra már még Napoleon császár befolyása sem birhatott volna rá, hogy megegyezésemet adjam, miszerint Couza fejedelemnek készülődéseink titkaiba beavatására csak kisérlet is tétessék. Örökké fülemben csengett Zglinicki intése: »Ovakodjanak Couzától; ő, még ha alkudozásokba bocsátkozik is, csak azért teendi, hogy jobban elárulhasson« (il ne traitera que pour mieux trahir). Ez intést konstantinápolyi képviselőnk, gróf Karacsay sem szünt meg soha ismételni; ő pedig ismerte az ottani viszonyokat, mint jobban senki.

Tehát azon oldalon fegyvertelepre s erőszervezésre irányzott intézkedéseink csak magán-uton lehettek biztosan végrehajthatók; egyelőre még Szerbiára nézve is, Moldva-Oláhországra nézve pedig állandóan. Erre a tervet Karacsay hozta javaslatba. Részleteibe nem bocsátkozom, csak annyit emlitek, hogy egy dunagőzhajózási franczia társaságra volt alapitva, mely Marseille-lel, mint kiindulási ponttal Konstantinápolyon át az Al-Dunán személy- és áru-szállitó rendes gőzhajózást létesitendett fel Belgrádig s mint látszatilag tisztán kereskedelmi vállalat, Szerbiában gyártelepe pel s raktárakkal birandott. E tervvel kapcsolatban Moldva-Oláhországot illetőleg intézkedéseink háboru esetére az ott elszórt nagyszámu magyar elem felhasználhatásának előkészitésére szoritkoztak.

E terv kivitele azonban egy kis jóakaratot feltételezett a török kormány részéről, nem hogy tegyen értünk valamit, hanem csak hogy ellenünk ne cselekedjék s ne alacsonyitsa le magát osztrák rendőrré az Al-Dunán; és feltételezte Belgrádba a leköszönt Durio helyébe egy oly olasz főconsul kinevezését, kinek rokonszenves tevékeny pártfogásában megbizhassunk. A török kormány jóakaratának biztositására senki sem

lehetett alkalmasabb, mint Cerruti ur, ki szivének minden dobbanásával a magyar ügy iránt már 1848 óta a legmelegebben rokonszenvezett. Cerruti ur, kit Cavour a köztünk megállapitottaknak a keleten végrehajtásával s viszonyaink fejleményeinek közvetitésével megbizott volt (lásd 6. lap), épen visszatért volt persiai utjából, hova mint rendkivüli követ, az olasz királyság notificatioja végett azért küldetett, minthogy a fegyverlefoglalás folytán keletkezett angol, orosz, porosz és osztrák diplomatiai zaj miatt egyidőre Konstantinápolyból eltávolitása tanácsosnak látszott. Bevégezvén persiai kiküldetését, disponibilitásban volt. Felkértem Cavour grófot, ne vonja meg ügyünktől a támaszt, melyet Cerruti urban birt s helyezze azt vissza előbbi bizalmas állásába. Cavour ezt megigérte; ez igéret csaknem az utolsó szó volt, melyet szájából hallottam kevés nappal halála — előtt. A belgrádi consulságra pedig, nagy megelégedésemre, Scovasso urat (most olasz követ Maroccoban) jelölte ki. De e kinevezések Cavour halála miatt függőben maradtak.

Ekként állván a dolog, én Ricasoli bárót, előbb a fentemlitett terv minden részletei, mint szintén általában a keleti viszonyok felől Karacsay gróf által személyesen felvilágosittattam (ki akkoron a Cerrutira nézve emlitett okból egyidőre szintén elhagyta Konstantinápolyt s Olaszországban időzött), azután pedig felkértem, helyezze vissza Cerrutit előbbi bizalmas állásába irányunkban, Scovassot pedig nevezze ki főconsulnak Belgrádba.

Ricasoli nemcsak egész előzékenységgel késznek nyilatkozott kérésemet teljesiteni, hanem önként azt is megigérte, hogy Cerrutit Olaszország követjévé fogja kinevezni a portánál (mit, nem gondolva az irántunk

ellenséges (angol) diplomatia ellenkezésével, csakhamar meg is tett), — mint mondá: — egyenesen a végett, hogy érdekeinket a keleten nagyobb tekintélylyel támogathassa s neki utasitásba adta, hogy a mi képviselőnk, Karacsay gróf által vele közlendő kivánságaink előmozditására a legnagyobb figyelemmel legyen. Scovasso urat pedig nemcsak azonnal kinevezte Belgrádba, hanem egyszersmind megmondta neki, hogy a mi érdekeink gyámolitását kellend főbb hivatásának ismernie, hogy erre nézve én fogom teendőit kijelölni s azokat a kormány utasitásának kellend tekintenie.

És csakugyan, miután őt mind a személyekre, mind az ügyekre nézve (a határőrvidékeken Ludvigh által megkezdett összeköttetések továbbfejlesztését is beleértve) kellőleg tájékoztam volt, talán nem esném a nagyitás vétkébe, ha azt mondanám, hogy az én utasitásaimmal utazott el rendeltetése helyére.

Ricasoli báró ez előzékenysége kétségtelenül oly biztató jel volt, mely nem hagyott fenn kétséget az iránt, hogy mélyen át van hatva az olasz és magyar ügy közötti érdekközösség érzetétől s hogy a Veleneze végetti (kikerülhetlen) háborunak a magyar függetlenségi harczczal egybekapcsolását határozottan ohajtja.

És most a tért, melyet kiadóim áldozatos engedékenysége e kötetnél számomra a szabott mértéken túl megnyitott, arra használom fel, hogy irományaim halmazából oly leveleket bocsássak közre, melyek nemcsak külföldi viszonyaink viszontagságos fordulatai felől nagyjában tájékoztatnak, hanem az ország azon időkori történelméhez is adatokat szolgáltathatnak.

ELSŐ SZAKASZ.

Az 1861. magyar országgyülés feloszlatásáig.

1.

Klapka — Kossuthnak Cossilába.

London, junius 8. 1861.

Egy ujabb rettenetes csapás! Cavourban egy kipróbált, minden körülmény közt megbizható barátot vesztettünk. Ő értett minket s mi értettük őt. Vele az ügyek élén Olaszországban, nemcsak ennek jövendője, hanem hazánké is biztositva volt. Ki töltheti be az ő helyét?! Mi ismerjük a többieket s tudjuk, minő nagy a külömbség köztük s az elhunyt között. — — — De ne veszitsük el bátorságunkat.

Párisban láttam B. J. országgyülési képviselőt, legerélyesebb, leghőbb barátaink egyikét. Megerősiti az Ön által Brüsselen át kapott hireket. Nincs kétség benne: visszautasitanak minden gondolatot egy felkelési kisérletre. Fegyverbevitelről sem akarnak hallani, mint előkészületről a felkelésre. Folytatni akarják a szenvedőleges ellentállást és semmiesetre tovább nem menni, hacsak a lökés kivülről nem jő s franczia vagy olasz segédsereg a magyar határon meg nem jelen.

Miszerint minden catastrophának eleje vétessék s irántunk Francziaországban és Angliában a rokonszenv fentartathassék, szükségesnek tartottam otthoni barátainkkal megértetni, hogy ha nincsenek felkelésre eltökélve vagy pedig azt a haza ügyére veszélyesnek tartják: ne állitsák a dolgot élire, hanem kövessék egyelőre Deák zászlaját. Én őrültségnek tartom, kihivni az ellenséget, ha nincs meg az eltökélés: a kihivást tettel követni.

Deák politicája legalább azon előnynyel bir, hogy nem nyujt ürügyöt ostromállapotra s azzal legjobbjaink elfogatására, nem helyezkedik a szakitás terére, hanem az alkudozás terén marad; Európát egy hosszu szenvedőleges ellentállás folytatására előkésziti s nem viszi a világot tévedésbe szándoka iránt.

Én magamat barátainknak rendelkezésére bocsátottam, késznek nyilatkoztam, ha kell, be is menni az országba s a felkelést személyesen előkésziteni és vezetni. Ők még e gondolattól is visszariadtak. Igy állván a dolgok, mint becsületes ember és hazafi, nem gondoltam nekik más tanácsot adhatni, mint melyek a mellékletben foglaltatnak. — — — — —

(Aláirva) Klapka.

(Németből.)

Melléklet.

Jegyzék, melyet Klapka tábornok az én tudtom nélkül küldött be az országba.

Páris, május 27. 1861.

Elkerülhetlen szükséges, hogy a nemzetet minél előbb azon szerencsétlen álhittől elvonjuk, hogy csupán és egyedül egy külföldi interventio által nyerheti vissza szabadságát és függetlenségét. A külföldről erélyes és eldöntő segitséget csak akkor várhatunk, ha önmagunk erejében bizva, áldozatkészen és elszántan az eldöntő perczben magunk nyulunk fegyverhez.

A passiv ellentállás, egy bizonyos pontig vezetve, gyöngitheti ugyan, de soha le nem verheti az ellent. Ezt legjobban bizonyitá az utóbbi időkben a lengyel nemzet mozgalma. Mi lőn annak sikere? — Hogy e pillanatban rabbilincsei sulyosabbak, mint valaha voltak, hogy egy kar sem emelkedett fel Európában segitségére és hogy máris a lapok az egész lengyel ügyet felejteni és közömbösséggel nézni kezdik.

Én Teleki László halálát csupán és egyedül annak tulajdonitom, hogy táplálván reményeit szerencsétlen illusiókkal és bizván Francziaország hatalmas interventiójában: midőn azt a közel jövőben meghiusulva látta, bizalmát az egész magyar mozgalomba elvesztette volt.

A nagylelkü, de testileg máris törött barátunk, számokkal és strategicus reflexiókkal soha nem bajlódott. Ő nem fogta fel elegendőképen sem az olasz mozgalomnak kifejlendő tulnyomó erejét, sem azt, a mit egy nemzet képes tenni, ha megbarátkozva a veszélylyel, és áldozatok nagyságával, azokkal szembeszállani eltökélte magát.

1848-ban a milanóiak minden fegyver nélkül megtámadák falaik között Austria seregeinek legedzettebb részét, és a hires osztrák főparancsnok öt napi harcz után kényszeritve vala a várost odahagyni. A milanói események előtt hetvenezer emberből állott Lombard-Velenczében a császári sereg és ápril közepéig negyvenezer emberre olvadott le, kik demoralisalva, Verona és Mantua erősségei mögött kerestek menedékhelyet.

De az olasz nép nagy áldozatokra volt készen, mig minálunk, legjobbjaink is — sajnos — azoktól visszaijedni látszanak. Azt mondják: fegyver és pénz hiányzik a felkelésre. Fizessenek a megyék egy általános felkelés esetében csak a negyedrészét egy évi osztrák adónak és meglesz az összeg, melylyel hónapokig folytathatjuk hadi mozgalmainkat. Legyen minden tiszt és minden harczos elszánva, addig, mig a haza mentve nincs, nem rang és hadi dijak után vadászni, hanem magát nemzetének feláldozni: és csak kevésre leend szükségünk egy erős hadsereg formatiójára.

Ha a külföld a nemzet ezen magatartását látni fogja: lesz hitelünk, lesz pénzünk. De ha mi a subsidiumokat előbb várjuk, mintsem erélyes eljárásunknak első jelét is adtuk volna, akkor csalódunk. Előlegesen nem számithatunk a legcsekélyebb összegre sem bármely oldalról. Ez nyiltan tudtunkra adatott mind Párisban, mind Turinban.

Én mindezeket előrebocsátom, nem mintha kivánságom volna, hogy szegény hazánkban valami időelőtti felkelés történjék, de azért, hogy intsem barátimat vagy megbarátkozni a felkelési eszmével, vagy pedig lemondani a hiu reményekről, melyek őket, szintugy mint a hazát végveszélynek s az annyi vérrel szerzett dicső magyar nevet gunynak vagy legalább lealázó szánalomnak tennék ki.

Előretolni a nemzetet oly irányban, melynek kimenetele más, mint erőszakos nem lehet és a tettleges ellentállási eszközöktől visszaijedni: oly anomalia, melynek csak káros és szomoru következményei lehetnek.

Ha a nemzet fél és nem mer a felkelési eszmével megbarátkozni; ha minálunk a közvélemény nincs még elegendőkép áthatva az arra szükségelt egyetértésre a horvátokkal és a többi nemzetiségekkel: akkor kövesse Deák Ferencznek és azoknak politicáját, kik a transactio utján remélik kivihetőnek Magyarország politicai lételének biztositását. Maradjon meg a függetlenségi párt, de az ne nehezitse a mostani válságos perczekben a Deák által kitüzött bölcs és mérsékelt politicát. Csak igy remélhetjük erőnket épen fentarthatni, sőt azt még szaporitani azon pillanatig, midőn a körülmények megengedendik, zászlónkra egy eldöntőbb és határozottabb irányelvet kitüzni.

A mostani viszonylatok szerint ez évnek lefolyta előtt háboru nem levén várható, az olaszok felhasználandják jövő tavaszig az időt consolidatiójukra, a római kérdés végleges elrendezésére és seregük szaporitására és felszerelésére.

Az olasz sereg eddig is már hatvannyolcz gyalogezredből, negyven bersaglieri (vadász) zászlóaljból, tizennyolcz lovasezredből és száz ágyuütegből áll; ahhoz sorolandó még a mozgó nemzetőrség, a melynek száma, tökéletesen fölszerelve és begyakorolva, nemsokára a százezeret tulhaladja.

Garibaldi önkéntes serege ujabb szervezésben létezik és három hadosztályból, körülbelől huszonötezer emberből álland.

Az olasz sereg összes erejét a jövő tavaszig háromszázezer embernél többre becsülhetjük. Ahhoz járul még egy jól fölszerelt és jelenleg is már az osztrákét kétszeresen felülmuló hajóhad.

Ez egyedüli szövetségesünk, mert másrészről rokonszenvre és moralis támogatásra igen, de anyagi segélyre nem számithatunk, hacsak az európai viszonyok más, egészen váratlan fordulatot nem vesznek.

Ne épitsük tehát hypothesisekre reményeinket, de csupán a valóra. Ne játszunk könnyedén a nemzet sorsával, de biztositsuk azt, összhangzásba hozva terveinket és érdekeinket a nagy európai, és főleg az olasz mozgalommal.

Ha jövő tavaszig folytathatjuk politicai agitatiónkat benn az országban: annál jobb. Tekintsük ezt főczélunknak.

A M. N. Igazgatóság külföldön folytatni fogja eddigi működését. A magyar légió szaporittatni fog; a fölösleges tisztek ellátva leendenek a depôtban: a szükséges hadiszerek és fegyverek a raktárakban letéve. A kötelék, mely eddig az olasz és franczia statusférfiakat a magyar bizottmánynyal összekapcsolta, ezentul is fenn fog tartatni.

De a bizottmány nem kapván, de nem is kérhetvén a barátságos magas kormányoktól a dolgok jelen helyzetében semminemü pénz-subsidiumot sem a bel-, sem a külföldi magyar viszonyokra nézve, ezentul pénzkérdésekbe nem elegyedhet. A mit még jó módon kérhet, az csupán és egyedül annyi, hogy a szükséges magyar ügynökségek Oláhországban és Szerbiában fentartassanak.

A mi pedig az országban levő barátaink működését illeti, azokat a következő pontokban soroljuk elő:

1. Ne ereszkedjenek semmi tulságos politicába, de kövessék hiven Deák programmját, mindaddig, mig ő maga változatlanul azt fentartja.

2. Ha Deák és pártja, kényszeritve a körülmények által, a transactio terére bocsátkoznának; akkor a függetlenségi párt tulajdon programmját közzétéve, mint ellenzék, magát compact módon szervezze, természetesen az 1848-ki törvények alapján, nehogy az osztrák azt, mint törvényellenest, megakadályozhassa.

3. A nemzetiségi kérdés, főleg a szövetség a horvátokkal, minden áron, és ha kell, még a legnagyobb áldozatokkal is elrendeztessék. Mert ha a horvátok mellettünk nincsenek: a háborunak sikeres kezdete és a közlekedés a külfölddel, szintugy mint a fegyverbehozatal, majdnem lehetetlenség.

4. A Székelyföld katonailag szerveztessék. Egy székely központi bizottmány, melynek székhelye Csikszereda lehetne, alakittassék. Ezen bizottmány magát azonnal összeköttetésbe tegye a jassyi . . . . . . -al, kivel a legdiscretebb módon a szükséges rendezéseket megteendi a Moldvában levő fegyvereinknek a Székelyföldre bevitele végett.

5. Az erdélyi oláhsággal egy közös programm kidolgozására mind a két részről bizottmányok neveztessenek ki, melyeknek közös határozata törvényerőül szolgáljon addig, mig az országgyülés ezen legcsiklandósabb ügyben törvényesen és igazságosan el nem járhat.

6. A szerbeknek megadandó a külön szerb terület (Vojvodina) a nélkül, hogy ez által az ország integritása csonkittassék. Itt is

szintugy, mint az oláh ügyben, a két bizottmány hozhatná rendbe ideiglenesen a differentiákat.

7. A honvédegyletek fentartására a legnagyobb figyelem forditandó, mert ezek alapul szolgálandnak a jövő sereg szervezésére.

8. Az országból küldessék ki legalább egyszer havonkint egy biztos hazafi, értesitendő az Igazgatóságot az otthon történtekről.

9. A muszka interventiótól nem kell tartani. Azt sem az angol, sem a franczia kormány, de magának Oroszországnak belviszonyai sem engedik.

10. Az olasz segitségre számithatunk még azon esetben is, ha az egész európai diplomatia ellene volna.

(Aláirva) Klapka.

2.

Kossuth — Klapka tábornoknak.

Cossila, junius 23. 1861.

Levelét nagy sajnálattal olvastam. Ily fontos politicai tartalmu dologban vagy előlegesen kellett volna velem érintkeznie, vagy legalább nem kellett volna Jegyzékét többes számban irnia; mert otthon azt fogják hinni, hogy Ön nézeteiben én is egyetértek.

Én pedig teljességgel nem értek egyet.

Ön nézetei oda mennek ki, hogy miután az adóexecutiok daczára sem akarnak otthon fegyverhez nyulni: tehát ne hetvenkedjenek, hanem kövessék Deák politicáját.

Már minap Milanóban megmondtam Önnek, hogy bámulatos illusiokban ringatja magát, ha azt hiszi, hogy nemzetünk kész magára vállalni a harcz initiativáját. Ovakodjunk az illusioktól, de különösen ovakodni kell attól, hogy illusiok alapján az olasz kormányt tévedésbe vezessük.

Sajnálattal kell emlitenem, hogy e napokban Turinban levén, Ricasoli mutatta nekem Önnek Cavourhoz pár hó előtt irott s annak titkos levelei között feltalált egy levelét, melyben Ön odanyilatkozott, hogy a felkelés Magyarországon i m m i n e n s. S a miniszter nem minden czélzás nélkül figyelmeztetett, hogy gonddal legyünk csak oly értesitéseket adni, a melyekre épiteni lehet.

Nem győztem e levélen bámulni, mert annak tartalma egyenesen ellenkezett közösen alapul felvett néze-

teinkkel, melyek ugy Önt, mint engem, ujabb állapodásig köteleznék.

Emlékeztetem Önt, miként nálam azon meggyőződés nem uj, hogy nemzetünktől felkelési initiativát hiába várunk. E tudomást nem a legutóbbi hirekből meritém, hanem abból, hogy ismerem nemzetünket, ismerem nemzetem jellemét, erényeit, fogyatkozásait, politicai és társadalmi helyzetét, mert azt gyermekkorom óta tanulmányoztam. Azért, a mely percztől együtt közösen kezdénk a barátságos kormányokkal érintkezni: politicánk alapjául azon nem véleményt, hanem tényt állitottam fel, hogy a maga erejéből felkelést nemzetünktől csak azon esetre várhatnánk, ha, mint 1848-ban, oly európai convulsiók jönnének közbe, melyek az osztrákot minden tartományban elfoglalják, minden fővárosban támadás alatt tartják. És mondottam, hogy ezen esetet kivéve, a nemzet felkelésére csak ugy lehet biztosan számitanunk, ha háboru lesz s ezzel kapcsolatban a kezdetre segitséget kap.

Emlékeztetem, hogy mielőtt comitéba állottunk össze, e nézetet mind Ön, mind Teleki Laczi, politicánk alapjául elfogadták. Minden lépésünk, alkunk, conventionk erre volt alapitva ugy Párisban mint Turinban. Mindig azt mondták, hogy ha nemzetünk egyszer fölkelhetett és erejét kifejthette: nincs neki arra szüksége, hogy más küzdjön érette; neki segitség arra kell, hogy felkelhessen s erejét kifejthesse. Ez alapon állitottuk fel föltételeinket s azok ez alapon fogadtattak el.

S ime Ön, ezzel ellenkezőleg, azt irta Cavournak, hogy a nemzet maga erejéből is fölkelhet, fölkel. Ezzel Ön saját kezeivel állt neki: lerontani a mit épitének; s aztán kisülvén (a mint ki kellet sülni), hogy a nemzet bizony még sem kel fel: bizony nagy bajomba kerül helyreállitani a hitelt, mit Ön eképen megingatott.

Sajnáltam tehát Önnek két évi politicánkkal ellenkező eme lépését.

De mily kevéssé osztoztam ez illusiokban, ép oly kevéssé helyeselhetem, hogy Ön, illusioit meghiusulni látván, egyik végletből a másikba megyen át, midőn nemzetünk iránt bizalmát veszti s azt csaknem haszontalan, gyáva fajnak hajlandó

tekinteni. Ha az első illusio volt: a másik igazságtalanság. Ön nem ismeri a nemzetet.

A milanoi öt napra hivatkozik Ön szemrehányólag. Felejti Ön, hogy midőn Milano felkelt: Páris respublicát állitott fel; Bécs forradalmat csinált; Európa általános convulsioban, Magyarország s az egész osztrák birodalom forrongásban volt. Adjon ily helyzetet a magyarnak s meglátja, ha nem kel-e fel? Ha harczolt az olasz, harczolt a magyar is; azon különbséggel, hogy bár Radeczky hetvenezer embere az első visszavonulásban negyvenezerre olvadt (mert egész olasz ezredek cseréltek állást), de azért Radeczky augusztusig az olasz forradalmat piemonti segélyével egyetemben megverte s Milanót visszavette. De minket nem vert ám meg a német; az oroszt kellett a nyakunkba hoznia s Görgeynek hozzájárulnia, hogy (nem megverjenek, mert azt nem tették, hanem hogy) szétmálaszszanak. Önnek, ki még akkor is megverte a németet Győrnél, miután Görgey már capitulált, nem kellene ily reményvesztetten gondolkoznia a nemzetről.

Ismétlem, mit sokszor mondottam: ha a nemzet, a szenvedések által dühbe hozatva, fel találna kelni, én nem kérdeném, van-e chance-a, nincs-e? hanem sietnék osztozni veszélyeiben. De azért, mert általános béke közepette, midőn az osztrák annyira készen áll a harczra, hogy az olasz kormány száznyolczvanezernyi hadsereggel, egy etablirozott kormány minden erőforrásaival, egy huszonkét milliónyi nemzet enthusiasmusával, mely szabadon mozoghat, készülhet, szervezkedhetik s felül rajta Garibaldi önkénteseivel, nem meri az osztrákot megtámadni; mondom, azért, hogy a magyar, ki mindezekkel nem bir s még a nemzetiségi kérdésekkel is baja van, nem igen akar a felkelésbe egyedül beleharapni: biz azért én nemzetemet sem félénknek nem tartom, sem jövője fölött kétségbe nem esem. Nincs ember, ki nálam türelmetlenebbül várja a harczot; de ha a nemzet nem kel fel: én chanceok nyujtása nélkül provocálgatni őt a felkelésre, bünnek tartanám; mert tiz esély van egy ellen, hogy nem volna képes erejét annyira kifejteni, miszerint a készen álló osztrák össze ne zuzza, mielőtt olasz, vagy akárki segitségére mehetne.

A helyzetnek ezen felfogása közöttünk rég meg volt állapitva. Emlékeztetem Önt, mit irt nekem mult deczember

22-kén. Ezeket irta: »Die Chancen sind diesmal nicht zum zehnten Theil, wie sie im Jahre 1859 waren. Wir müssen daher uns an denselben Grundsatz, wie damals, halten. An einen Aufstand zu denken, bevor nicht eine Hülfs-Armee an der Drau angelangt, wäre ein Verbrechen.«

Igy irt Ön, én pedig igy feleltem: »Ez az igaz felfogása a dolognak. Örülök ezt Öntől hallani, mert tartottam tőle, hogy Ön katonai bravourja által veszélyes illusiókba engedhetné magát ragadtatni, miket én ellenezni volnék kénytelen.«

Én ezen közösen elfogadott szempontból unszoltam Cavourt a készületekre s háborura; nem tudtam képzelni, honnan eredett a habozás, melyet utóbbi időkben nála észrevenni gondoltam. Még inkább bámultam, midőn tudomásomra esett, miként Cavour biztositotta Napoleon császárt, hogy Magyarországon a felkelés imminens (mit a császár határozottan rosszallott). És ime, nagy bámulatomra, most tudom meg a miniszteriumtól Turinban, hogy ezen balvélemény Önnek informatióiból származott.

Most pedig azt látom londoni leveleiből, hogy Ön arra ösztönözte a nemzetet, mit nemrég maga »Verbrechen«-nek nevezett; s mert a nemzet azt tenni vonakodik, Ön jóformán pálczát tör fölötte. Honnan e változás? Tán javultak a chanceok? Ellenkezőleg; az osztráknak harminczezer emberrel nagyobb ereje van az országban.

Én lelkem mélyéből sajnálom Ön hazaküldött jegyzékét s abban teljességgel nem értek egyet. Ha fel talál kelni a nemzet maga jószántából: segiteni fogom, a mint tudom; de felkelésre nem nógatom. S azért, hogy fel nem kel, a forradalmi harcz felett kétségbe nem esem.

Én a teendőnek azt vélem, hogy a nemzetet meg kell óvni a transactiók lehetőségének veszélyétől s a kérdést jövő tavaszig függőben tartani.

Ön ellenben azt tanácsolja a nemzetnek, hogy kövesse hiven Deák »bölcs és mérsékelt« programmját.

E tanácsnak határozottan ellene mondok.

Mit akar Deák? mi az ő programmja? — Ő ki akar békülni az osztrákkal; igaz, csak a történelmi jogok visszaállitásának alapján; de kibékülni akar s nem akar forradalmat.

Hogyan? Hát még mi is, mi is feladjuk 1849-et s forradalomellenes politicára ösztönözzük a nemzetet? — Szegény hazánk!

Könnyü azt mondani: »csak addig, mig Deák nem változtat programmján.« Csak hagyja magát a nemzet a transactiók sikamos meredekére állittatni: nem fog többé Deáktól függni, azt mondani: »itt megállunk, nem megyünk lejebb.« Ha nem megyen, hát majd menettetik.

Nem kell a várkaput kitárni az ellenségnek azon elbizakodásban, hogy majd utját álljuk, ha be akar jönni.

Deák politicája koronázásra vezethet. Én pedig a mondó vagyok, hogy ha a magyar Ferencz Józsefet megkoronázza, akkor soha sem lesz belőle többé független nemzet. Csak két perspectivája marad: »osztrák vagy szláv.«

Ha nem volna kilátásunk forradalmi harczra oly chanceokkal, hogy a győzelem csak saját határozottságunktól függjön: nem venném rossz néven, ha 1848 (de csakis 1848) alapján a nemzet kialkudnék, azaz koronázna; bár én és gyermekeim akkor is hontalanok maradnánk.

De mert tudjuk, hogy ily kilátás van; tudjuk, hogy ha be tudja azt várni a nemzet, háboru lesz s a háboruval lesz segitség: nemzeti öngyilkolásnak tartom, ha a nemzet oly utra lép, mely koronázásra vezethet.

Deák ily uton áll s ha az nem vezetend koronázásra, az osztrák konok ostobaságának fogjuk köszönhetni.

Azt, hogy a »felirat« nyert többséget, nem tartom szerencsétlenségnek, de csak azért nem, mert a többség háromból állott; ily többséggel a felirás nem rontott a situation az osztrák irányában, az európai cabinetek irányában pedig javitott.

De már azt igen nagy szerencsétlenségnek tartottam volna, ha Deák feliratának szerkezete elfogadtatott volna.

Midőn először olvastam azon szerkezetet Párisban, mindjárt mondtam: Deák jogfeladásokkal kezdi a restutitio in integrum-ot, igen sokat ad fel s még többnek feladására hagy fenn kibuvó ajtócskát. (Mind nem is vették észre Pesten, például: hol a német szövetségről azt mondja: »Nem olvadhatunk a birodalomba, mert mint annak tagjai védni tartoznánk a német határokat, a németek pedig nem védenék a

mieinket.« Hát ha szaván fognák a németek s azt mondanák: »de igen, fogjuk védeni« —? — Minő veszélyes kis ajtócska!)

Az egyedüli üdv reménye abban áll, ha egy hajszálnyi sem adatik fel a nemzet jogaiból. Deák sokat feladott. Nem jó őre a nemzet jogainak, a ki igy szól: »A magyar koronát nem szabad ugyan megegyezésünk nélkül Pétertől Pál fejére dobálni; az abdicatio törvénytelenül történt: de mert megtörtént, elfogadom, megelégszem, ha a törvénytelen tényt utólagosan registralhatom.« Maga ez oly feladása a nemzeti jogoknak, mely, mint Milton hidja: »smoth, easy, inoffensive« szépen levezet a poklokba.

Jól tette az országgyülés, hogy a császár és király megszólitást kitörölte, s jól tette, hogy az abdicationalis pontot megváltoztatta. Ezek nem tulzások, hanem szoros ragaszkodás a joghoz, mi nemzetünknek egyedüli menedéke.

Deák, mert nem akar forradalmat, a maga passiv szempontjából logicus; de programmját senki sem helyeselheti, a ki, nem mint ő, békés kiegyenlitést (szerintem: ujabb megcsalattatást, ujabb szolgaságot) veszen irányul, hanem teljes függetlenséget.

Nekem ez utóbbi az irányom s annak kell lenni az Önének is. De nem ugy s azért, mert a nemzetet oktalan felkelésekbe akarnók sodorni, hanem mert az európai viszonyokban, hű fáradozásaink folytán, a győzelmes harczra biztos chanceokat látunk.

Határozottan ellenzem tehát Ön tanácsát Deák programmjának követésére nézve.

Egyéb tanácsaiban sem értek feltétlenül egyet.

Senki nálamnál nem kivánja jobban a nemzetiségi kérdések kiegyenlitését. Tervet is adtam rá évek előtt. De mint mindig, ugy most is mondom: van ár, melyet én nem vagyok hajlandó megadni. Ilyen az ország területének nyelvek szerint való feldarabolása. Mondja Ön, hogy e nélkül nem lehet a kérdést megoldani. Meglehet, hogy nem; de csak meglehet. Az ellenben bizonyos, hogy az ország területének nyelvek szerinti feldarabolásába belemenni, positiv öngyilkolás.

Hostem dum fugeret se Fannius ipse peremit;
Hic rogo, non furor est ne moriare mori?

Igy a horvátokkal is; minden politicai concessiot, egészen a teljes függetlenségig a magyar koronától, ha kell; de a Dráva magyar partján egy talpalatnyi földet sem. Territoriumot nem. Deák sem akarja Muraközt odaadni. Hát mért nem ragaszkodik Ön csak épen ebben Deák »bölcs és mérsékelt« programmjához?

Én azt mondom: a horvátok megnyerése, mint általában a nemzetiségi kérdés megoldása, nagy részben attól függ, hogy minő bizalmat ébresztend bennünk a siker iránt első harczias fellépésünk. Ha mint hatalom léphetünk fel egy erős külhatalom által támogatva, ugy hogy azt látandják, hogy neutralisok nem maradhatván, nem nagyobb veszély velünk lenni, mint ellenünk, s ha e mellett nemcsak igazságot ajánlunk nekik, de mind politicailag mind anyagilag többet, mint az osztrák ajánlhat (pedig tehetjük): velünk lesznek. Ellenben ha részünkön nagy veszélyt s a győzelemre kevés kilátást látnak: az osztrákkal fognak tartani, ha az égnek minden csillagát reájuk rakjuk is.

Igy hát Ön hazaküldött jegyzékéhez jóváhagyásomat nem adhatom. Politicában nincs veszélyesebb dolog a habozásnál. A ki ma alapul veszi, hogy háboru és auxiliaris sereg nélkül a nemzetet felkelésre nem unszolhatjuk s ez alapon alkuszik a szövetséges kormányokkal; holnap meg azt mondja nekik, hogy felkel biz az a nélkül is, csak utolagosan segitsék, a ki egy nap véteknek nyilatkoztatja segédkezet nyujtani az auxiliaris sereg nélküli felkeléshez, másnap meg ily felkelésre unszolja a nemzetet s aztán ha a nemzet ezt nem teszi, neki, az 1849-et feladva, Deák programmját, tehát a kialkuvási politikát javasolja: az hasonlit a hajóshoz, ki delejtü nélkül száll tengerre a habok és szelek prédájául.

Én ezt nem teszem. Önnek sem szabad ezt tennie. Köztünk egyezség van s meghasonlásnak nem szabad lenni. S hogy ne legyen, arra csak egy kell: az, hogy a miben együtt megállapodtunk, attól közös egyetértés nélkül egyikünk se térjen el.

Ezt igérem is, de követelem is.

(A levél többi része jelentés első értekezésemről Ricasolival).

(Aláirva) Kossuth.

Nehogy nézeteim felől tévedésbe jőjjenek politikai barátaink a házában, e levél Jósika utján kivonatilag a mozgalom vezérének megküldetett.

Klapka tábornok, fentebbi levelemre következőleg válaszolt:

Ouchy (Lausanne mellett) jul. 27. 1861.

Utóbbi levelem óta a helyzet sokban megváltozott. Lehetetlen, hogy a leirat az országgyüléshez minden kétséget el ne oszlatott volna arra nézve, hogy a bécsiek nemcsak az 1848-iki alkotmánynak, hanem Magyarország nemzeti létének is megsemmisitését vették czélba. De minő szerencse, hogy az országgyülés Deák feliratát fogadta el! Ha a határozat ment volna keresztül, most az egész világ minket halmozna el szemrehányásokkal; a felelősség minden következményekért reánk hárittatnék, és a mi még ennél is szomorubb volna: az annyira szükséges egyetértés helyett most viszály és czivódás uralkodnék a házában. Én ezt előre láttam, s azért mindig a Deák feliratának elfogadása mellett voltam. Hanem a válságos perczen most tul vagyunk s azért nem szükség, hogy a nézeteink között előfordult pillanatnyi divergentiára visszatérjünk. — — — — — —

(Aláirva) Klapka.

(Németből.)

3.

Kossuth — Kiss Miklósnak Párisba.

Cossila, julius 26. 1861.

Ricasoli báró bizalmatlanságát nemzetünk határozottsága iránt a felirat módositásával tanusitott jellemingatagság tetemesen növelte. *)

E módositás julius 5-én, pénteken történt Pesten. Ugyanaz nap éjjelén 11 óra után (épen Turinban valék) érkezett hozzám egy specialis futár (Scheiter őrnagy) barátainktól Pestről, azon üzenettel, hogy a feliratot (mint mondák) formája miatt visszavető leirat tárgyalását elnapolták julius 6.

*) Ez arra vonatkozik, hogy Deák felirati javaslatában a megszólitás igy állott: »Felséges császár és király!« Ezt a képviselőház a részletes tárgyalás alkalmával junius 7-kén elvetette s Cserky István inditványára »Felséges ur« megszólitás lett elfogadva. A »felséges ur« e miatt a feliràst visszavetette. — A képviselőház engedett.

szombat délutáni egy órára, egyenesen azon okból, hogy véleményemet megtudhassák. E végett éjjel-nappal utazott futárt küldének, kérve, hogy az általuk kicsinált conventionalis szavakban Genfen keresztül Puky által sürgönyözzek rögtön: engedjenek-e vagy nem? — igérvén, hogy tanácsomat követik. Én n e m-et tanácsoltam (mert nem láttam a dolgot csupán formakérdésnek, láttam Ferencz József királylyá elismerését magában foglalónak, s igy az engedéssel feladva véltem a jogot, hogy a magyar koronát a nemzet megegyezése nélkül abdicatiok s renunciatiok által másod-harmad izre átdobálni nem lehet; mely jog feladásával a magyar korona megszünik nemzeti birtok lenni s patrimonialissá válik. N e m-et tanácsoltam azért is, mert ismervén az itteni helyzetet, tudtam, hogy az engedés mondhatlanul rosszul hatand, mivel azt fogják itt mondani: vagy meggondolta jól az országgyülés, mit cselekszik, midőn a királyi czimet megtagadta; vagy nem gondolta meg; ha meggondolta s öt-hat nap alatt mégis eláll határozatától, ugy gyáva, kire épiteni nem lehet; ha pedig nem gondolta meg, ugy szeles, hebehurgya gyermek, ki nemzetek sorsával játékot üz). Éjjel érkezvén a futár, midőn a táviróhivatal zárva van Turinban, Ricasoli segitségére volt szükségem, hogy a táviratot minél hamarabb expediálhassam. Ő tehát a dologról értesitve volt. S ime pár nap alatt kisül, hogy mig ők hazulról nekem azt izenik, hogy az én véleményem megtudása végett a határozatot szombatig elnapolták, a határozat már pénteken délután, tehát az éjjel-nappal utazott futár megérkezése, megérkezhetése előtt meghozatott, s pedig az én véleményemmel ellenkező értelemben. Nem kell magyaráznom, minő borzasztón compromittáltatott ez által mind személyem s befolyásom, mind az ügy.

S valóban, a nemzetünk iránti bizalom tökéletes eljátszottságának jeleit a kormánynál azóta kicsinyben-nagyban folyvást tapasztalom s rögtön tapasztaltam. Csak egy tényt emlitek.

Buda Sándor, bukaresti ügynökünk *) Cavour halálának hirére (elég hibásan) utra kerekedett Bukarestből s idejött.

---

*) Buda Sándor 1848—49-ki országgyülési képviselő, oláh nemzetiségü, határozott magyar hazafi, kit határozottságában a fejére kimondott (majd fogságra változtatott) halálos itélet sem ingatott meg. Kiszabadulása után folytatott forradalmi tevékenysége miatt üldöztetve

Mindig van, a ki nekem számitáson kivül bajt s gondot csinál. Egyetlenegy fillér sincs közügyi költségekre rendelkezésem alatt; reducáltuk szükségből működési terünket a lehető legkisebb minimumra: s Buda barátunk fogja magát, idesétál Oláhországból, hogy, költségemre, visszasétáljon. De szükség van ott reá: mennie kellett. Azonban, hogy Bukarestben használhasson az ügynek, biztosittatnia kellene osztrák üldözés és ármány ellen. Azért más egyéb tárgyak közt felszólitám irásban Ricasolit, adja meg neki e pártfogást és társadalmi állást, vagy az által, hogy nevezze őt ki az ottani főconsulatushoz tolmácscsá vagy futárrá fizetés nélkül (mind a kettő szokott hivatal s most üres), vagy pedig, minthogy Buda őrnagygyá volt kinevezve a nápolyi kormány által még novemberben a legióhoz, adasson neki rendes brevet-t (ismét fizetés nélkül), hogy szükség esetén olasz tiszti minőségére hivatkozhassék. Ricasoli hozzám küldé legbizalmasabb meghittjét (Bianchi Celestino-t), őt mint ilyet mutatván be nekem saját levele által, ki is Ricasolihoz irott levelem eredetijével kezében, engem a miniszterelnök megbizásából arról biztositott hogy pontról-pontra minden kivánságom megadatik; s (mert magam ide visszajövendő valék) kért: Budát küldjem hozzá k e d d e n, hogy az oklevelet átvegye. Ez ugyanazon szombaton volt, melyről fent szóltam. Keddig megjött a hir Pestről a reculaderól s Buda, az oklevelek kinyerése helyett, Ricasoli parancsából Carutti külügyminiszteri főtitkárhoz utasittatott,

---

s rendkivüli veszélyeken oly módon törve keresztül, mely regénynek is beillenék, 1860. októberben menekült a hazából, hol a forradalmi bizottmány vezéreivel a legmeghittebb viszonyban állott s magát vállalkozó merész buzgalmával kitüntette. — Mi őt Bukarestbe telepitettük meg azon utasitással, miként senkivel még csak ne is gyanittassa, hogy velünk összeköttetésben van. Feladatul tüztük ki, hatni a moldva-oláhországi közvéleményre mind az ottani sajtó utján, mind pedig társadalmi érintkezés terén a pártok vezéreivel, kiknél egyéni tulajdonainál s nemzetiségénél fogva bizalmas viszonyra számithatott; kapcsot képezni a jobb érzelmü erdélyi oláhokkal érintkezésre; s minket a dolgok helyzetéről, ugy a fejedelemségekben, mint Erdélyben, világosságban tartani. — Jellemző Budára nézve, a mit nekem felőle Teleki irt: »tökéletesen megbizható, szilárd jellemü hazafi, ki ellen ha lehetne valami kifogás, legfölebb csakis az az egy lehetne, hogy nagyon is merész, nagyon is vállalkozó.« De tartozom azon elismeréssel, hogy a merészséget tapintatos óvatossággal tudta egyesiteni.

ki csak a folyó hivatal-dolgokkal foglalkozik, kit Cavour semmi kényes politikai ügybe soha nem avatott, engem pedig különösen figyelmeztetett, hogy őt semmibe ne avassam. Ezen Carutti Budát azon kérdéssel fogadta: »A kormány megbizottja volt-e Ön Bukarestben?« — »Nem, a M. N. Igazgatóság megbizottja voltam s vagyok«, felelé Buda. — »Ha nem a kormány megbizottja Ön, semmi dolgom az urral. Nem adok pártfogást. A M. N. Igazgatósággal semmi közöm.« — Buda referál nekem, én panaszkodom: Buda Ricasolihoz rendeltetik. Ez a pesti országgyülés ingatagsága feletti sajnálkozásán kezdi beszédét s azon végzi, hogy nem lévén Buda olasz alattvaló, pártfogást neki nem adhat Bukarestben. »Hát őrnagyi brevet-met legalább«, könyörög Buda, »hisz mint szabadságon levő őrnagyé, ott áll a nevem a tiszti lajstromban hét hét óta.« — »Ez a hadügyminiszterium dolga«, mond Ricasoli; »tessék oda folyamodni.« — A hadügyminiszterium meg azt mondja: »Nem lehet; ellenkezik a rendszerrel.«

Igy állunk. Nem kell commentar. Mondhatnék sok más hasonlót.

Cavour, ügyeinket fontos politicai ügy gyanánt kezelte s ha valami formalitási lépésre volt szükség egy vagy más miniszteriumnál, odaküldte meghittjét e szavakkal: »politicai érdekek forognak fenn, erre meg erre van szükségem«, és megtörtént.

Ezek az emberek a magyar ügyet csak olybá veszik, mintha valami közönséges administrationalis dolog forogna fenn, s a legkényesebb, legtitkosabb érdekü kérdéseket a bureaux-kba küldik, slendrián szerinti elintézésre, hol aztán nagy udvariasan félreteszik, nem gondolva semmit a miniszterelnök határozott igéretével.

Ezek az emberek nincsenek a helyzet magaslatán. Ezek nem mentik meg Olaszországot; mi pedig velük nem sokra megyünk. Aztán bizony hiányzik a mesterszellem; veszekszenek egymás között, czivakodnak, huzakodnak, s ebben veszvén a drága idő, nem történik semmi, a minek történni kellene s a dolgok mennek szépen, előre helyett, hátra felé, rosszból roszabbra.

A mint meggyőződtem, hogy osztrák háborura tavaszig nincs kilátás, mondám a miniszterelnöknek, hogy félek a

késedelemtől, de iparkodni fogunk a dolgokat Magyarországon függőben s alkuk veszélyétől menten tartani, hanem hogy erre szükséges Olaszország belügyeit ugy administrálni, miszerint Magyarország biztositva legyen hinni, hogy az olasz kormány háborura készül. Különösen ajánlottam az erélyes seregszervezést s a közelitést Garibaldihoz az által, hogy azt a három hadosztály önkéntest, melynek tisztikarát Cavour, keret-alakitás s majdan betöltés végett megtartá (egy, a Medicié, itt van a szomszédban Biellában, a mi derék Eberhardunk dandárnoksága alatt) töltsék be. Ez adni fog nekik 30—40.000 embert két hét alatt; Garibaldit, embereinek ellátása által, megnyugtatja; Magyarországra pedig mondhatlan jó hatással lesz, bizni fog a háborus szándokban; ha bizik, nem adja be derekát s a dolog tavaszig »in salvo« marad.

Nagyon méltányolták »bölcseségemet« (!!), nagyokat igértek szóval; és mit tettek? — Először is, még tömérdek, depotban levő tisztek (köztük minden idegen s az idegen közt minden magyar, ez is csak olyan idegen, mint akármi angol kalandor) megerősitését mai napig is függőben, bizonytalanságban tartják, aztán a megerősitett tiszteknek, cadre-alakitás helyett, azt mondják: »hazamehettek félzsolddal aspettativába«; s végre, hogy az insultus se hiányozzék, legközelebb parancsot adnak ki, hogy mert még sok Garibaldi-tiszt nincs megerősitve (hát miért nem teszik?) s mert még az önkéntesek egyenruhája nincs meghatározva (hát, az ördögbe, miért nem teszik?), tehát, további rendeletig, a veresinges megerősitett tiszteknek is, a rendes katonaság ne tisztelegjen!

Olaszt olasz ellen uszitnak dühbe. Képzelheti Ön az ingerültséget.

Hozzájárulnak a nápolyi bajok.

Elég ennyi a helyzet ismertetéseül.

Mig Magyarország határozott magaviselet által a maga iránti bizalmat helyre nem állitja (fogja-e tenni?), vagy mig a dolgok itt az uraknak körmükre nem égnek, vagy mig Önök Párisból az olasz kérdés haladásán egyet nem taszitanak: addig itt számunkra csak a passiv türelem marad fenn; minden kérés, sürgetés csak compromissióra vezethet s a compromissio szakadásra, mert hiába tüszköl az ember, ha

borsot törnek az orra alá. Jobb csak az állás fentartására szoritkozni s szép csendesen várni.

A helyzet átka Nápoly. Könnyü fitymálva azt mondani: »brigands«! rablók! a bizony nem »brigandage« többé, hanem polgárháboru, valóságos Vendée. Több mint az: az európai reactio Vendéeja, melyet, a franczia császár zászlóinak oltalma alatt, Rómából szerveznek, fizetnek, fegyvereznek, kiegészitenek Austriától Irlandig Európa minden salakjából, — az olasz regeneratio, az olasz egység s vele kapcsolatban a magyar szabadság ellen.

Ez a szörnyüség. Ez a megfoghatatlan.

Borzalommal olvastam Önnek junius 24-ikei levelében, hogy a római occupatio határozatlan időkig meghosszabbittatott. Borzalommal, mert itt annyira belebeszélték magukat a római kérdés elsőségébe, hogy mig Rómával nem végeznek, Velencze sorra nem kerül, s ha ez sokára halad, a magyar nemzet beadja derekát vagy megalkuszik, vagy ha arra nem adnak neki alkalmat, corrumpálódik.

Azonban, ha már ugy van, hogy félnek a Tuilleriákban a papi párttól, azt mondja busan az ember: »va pour le pape.« De hogy a nápolyi exkirálynak Olaszhon központjában s jövendő fővárosában, franczia pártfogás alatt, osztrák, bajor, spanyol pénzzel s a franczia papi párt erszényéből jövő Péter-fillérrel, Európa szemetjéből nyilt, folytonos toborzást, szervezést enged Napoleon, ez mégis több, mint a mennyit ingerültség nélkül türni lehetséges. A forradalom karjai közé akarja a császár vetni az olasz ügyet, s erőnek erejével meg akarja magát az egész olasz nemzet által gyülöltetni? Ha ezt akarja, ugy, mondhatom, közel van hozzá.

Ez a borzasztó anomalia az, melynek mielőbbi megszüntetése legsürgősebb érdekünkben áll s mire felkérem Önt Nigra követ urral egyetértőleg közreműködni.

(Aláirva) Kossuth.

Kiss Miklós ezredes augusztus 4-kén értesitett: hogy szólott ez ügyben Thouvenellel utasitásom értelmében. — Thouvenel előadta a dolgot a császárnak és ez a felhozott okokat annyira meggyőzőknek találta, miszerint megigéré,

hogy maga fog irni a volt nápolyi királynak, menjen el saját jószántából Rómából. Thouvenel ezt elannyira bevégzett ténynek tekintette, hogy Kiss ezredest egyenesen felhivta: adja ezt azon hozzátétellel tudtomra, miként bátran tudathatom a királylyal s Ricasolival II. Ferencz közelebbi elutazását Rómából.

Párisi képviselőnk sietett az örvendetes eseményt nemcsak levélben, de időnyerés végett, még táviratilag is tudtomra adni; mit viszont én is siettem Turinnal közölni.

Bizva e jó hir hatásában, néhány nap mulva bementem Turinba, a legio ügyét — mely nagyon szivemen feküdt — rendbehozni. Ricasoli, nagy meglepetésemre, e szavakkal fogadott: »Kiss ur tudósitása nem valósult. A nápolyi exkirály nem utasittatik ki Rómából. A császár e kérdést nem választja el a franczia seregek visszahuzásának kérdésétől. A pápa pedig átalkodottabb mint valaha; hallani sem akar semmiről. Figyelmeztesse Ön barátját Párisban, hogy ne vigyen minket tévedésbe, ugy is van bajunk elég.«

Le voltam forrázva. A dolog akként történt, hogy a császár megváltoztatta szándokát: a helyett, hogy igéretét beváltaná, néhány nappal későbben kijelentette Thouvenelnek, miként bővebben megfontolván a dolgot, azon meggyőződésre jutott, hogy barbarismus volna azt a szerencsétlen fejedelmet exiliumában tovább meg tovább üzni. Midőn Kiss ezredes szemrehányást tett Thouvenelnek, hogy minket Turinban compromittált, ez ennyit felelt: »que voulez vous? Vous croyez que l'Empereur est commode? volna Ön csak egy hónapig is minisztere, majd meglátná, minő keserves kenyér az.« Kiss Miklós viszont nekem panaszkodott (augusztus 19-én), hogy minő keserves kenyér, ily ingatag, határozatlan, hóbortos uralkodónak s »minus-nihilo« minisztereinek szavaira utalva lenni.

Ily kellemetlen benyomás alatt kezdvén meg a legio iránt a tanácskozást, mely valóságos miniszteri tanács apparatusának szinével birt (három tárcza: külügy, hadügy, belügy, Türr tábornok és én) a részletek közül tapasztalt akadékoskodások egy kis kellemetlen szóváltást idéztek elő. Nem volt a dolognak semmi következése, mert — hála leginkább Türr tábornok tapintatos közvetitésének — imigy-amugy mégis rendbe jöttünk, sőt Ricasoli másnap magához kéretvén, szokatlan szivé-

lyességgel fogadott, s tartózkodás nélküliebben kitárva előttem gondolatait, aggodalmait, mint tán senki más előtt, a legbizalmasabb eszmecserébe bocsátkozott, velem a délolaszországi nehézségek legyőzésének módja felől, ugy, hogy ama mulékony kellemetlenségre csakis azért reflectálok, hogy alkalmam legyen a király egy nyilatkozatát felemliteni. Ő ugyanis értesülvén ama kis kellemetlenség felől, nyomban hozzám küldte egy meghitt bizalmas emberét s azt izente: »ne kedvetlenedjem el, ne gondoljak vele, mit mond egyik vagy másik miniszter, bizzak ő benne. A Magyarország iránti politicát nélküle semmi miniszter sem változtathatja meg, ő pedig soha sem fog arra nézve változni. Végre is (tevé hozzá) ezek még nagyon »fiatal miniszterek«, nekem is csinálnak elég boszuságot, de (hasára ütve) ecco! nem soványodom meg miatta — per Bacco!« (Kossuth Kiss Miklósnak augusztus 21. 1861.)

4.

Jósika Miklós — Kossuthnak Cossilába.

Brüssel, augusztus 3. 1861.

Az ide zárt levelet vettem A . m . . s y Páltól Pestről. Küldöm neked a kedves »epistolát« eredetiben, hogy becséből semmit se vonjak le. Láthatod ebből, miként állunk otthon s minő hála vár azokra, kik hazánk ügyében fáradoznak. Palinak röviden feleltem, mint azt az ily udvariatlanul irt »missilis« megérdemlette, de nem durván, nem sértőleg. Neked csak annyi commentárt irok, hogy az én leveleim s az általam hazaküldöttek által soha, de soha sem lett senki a hazában compromittálva.

(Aláirva) Jósika.

Melléklet.

A.— Pál — Jósika Miklósnak Brüsselbe.

Pest, julius 28. 1861.

Tegnap vettem 22-ikei leveledet. Minekelőtte válaszolnék, hozzád egyenesen intézek egy pár szót. Én ezt legkönnyebben tehetem, mert én személyesen nem avatkozva semmibe sem, visszahuzottan élve, megmondhatom könnyebben neked azt, a mi következni fog, mint az érdekeltek, kiket, ha ilyeneket irnának, könnyen poltronsággal vádolhatnátok. Ez pedig az: nehezen esik az illetőknek, és méltán, hogy te, édes barátom, a legnagyobb könnyelmüséggel a legerősebb dolgokat — kiirva neveket, vagy pedig ugy,

hogy azt akárki kitalálhatná — csak ugy mir nichts, dir nichts a postára teszed. Igy, ha nem kimélitek az egyéneket, ki a f . . e fog találkozni!? Rémitő ez! Te ott a rue d'Alphonseban könnyen beszélsz; tehetsz, irhatsz, mondhatsz, a mi tetszik; azért nem leend bántalmad: de minálunk minden soit disant alkotmányos mozgalom daczára tulajdonkép ostromállapot van; és bármennyire tudnak és szeretnek az illetők meghalni a hazáért, de ugy egy könnyelmüen irt levél miatt senki sem szeret 20 évre Kufsteinra menni. Ezt elhiheted. Bocsáss meg, hogy ily őszintén mondom meg ezeket. Ismétlem, én ezt könnyebben tehetem, mert nem avatkozom semmibe. De tudom, hogy ezért méltán neheztelnek.

Válaszólag leveledre: én úgy hallottam, hogy azóta már elég van téve annak kivánságának, ki nem akarja Don Quixote szerepét játszani. És ebben igaza van. E tekintetben meg lehetsz nyugtatva.

A többire pedig, édes barátom, egész általánosságban legyen mondva: ti tulságos izgatottsággal itéltek azok fölött, mik itt történnek. Mindent tökéletes kibékülésre magyaráztok. Pedig ha egyéb nem is, az öreg jó Széchenyi mondásai közül, legalább egy csak eszetekbe juthatott volna: hogy nincs ostobább a pisztoly időelőtti elsütésénél. Egy árva szót, mi tökéletes biztonságon alapulna, nem tudtok mondani; semmi bizonyost, mire számolni lehetne: és azt akarjátok, hogy minden áron törjön a nemzet, és ok nélkül és biztos kilátás nélkül elpazarolja erejét; vérbe boritson mindent, hogy ti aztán azt mondhassátok: lám minő forradalmi ez a magyar nép! Ez persze nagy satisfactio lenne nektek, de vajmi keveset használna. És mivel ezt nem teszik, gyanusitjátok a legjobbakat »volenti non fit injuria«, »finis Hungariae« — mint magad irod — és más ilyféle phrasisokkal. Tudják itt az emberek, mit csinálnak. Higyjétek el.

Az furcsa, hogy az országgyülés eljárását, ugy látszik, a lapok, az államférfiak, sokan, kiket érdekel, igen értik s helyeslik: csak ti nem akarjátok érteni. Pedig csak látnátok, éreznétek a nehézségeket, melyekkel itt küzdeni kell!

Et sur ce, mon ami, Isten veled. És remélem, semmi feindschaft ez őszinte szóért. (A. P.)

Kossuth — Jósika Miklósnak Brüsselbe.

Cossila, augusztus 11. 1861.

1. Pál ur gorombán hetyke levelét botránkozással olvastam s engedelmeddel meg fogom tartani, nem mint curiosumot (mert higgadt véremet curiosumok nem csiklandozzák), hanem mint okmányt, melynek használatára jöhet idő.

Hogy én mily óvatossággal gondoskodom mindig arról, nehogy valaki hon azt mondhassa, miként személyes bizton-

ságát compromittálom, — tudod. Nem irok senkinek egyenesen. Nem izenek kényes dolgokat más, mint olyanok által, kiket az otthoniak maguk biznak meg. Sőt annyira mentem az óvatosságban, hogy a hajdani (requiescat in pace) központi bizottmány tagjainak kiszemelésébe sem akartam avatkozni s azt egészen az otthoniakra biztam volt. Ámbár megvallom, midőn a neveket megtudtam, szemem-szám elállt bámulatomban s fájdalmasan kiáltték fel négynél a hét közül: »Na, ezek ugyan lehetnek takaros alkotmányos ellenzékiek, de forradalmat rendezni sohasem fognak.« Ugy is volt. A »soi disant« országgyülés első hirének lehe szétfujta kigyelmüket, mint a polyvát.

Azok közt, kiket bámultam »forradalmi vezér« attitudeben látni, volt A..... Pál ur is. Ki azon állás után, melyet 1848—49-ben elfoglalt, azon szembetünőség után, melyben a függetlenségi nyilatkozattal azonositva volt, — ép akkor kér s fogad el amnestiát, midőn oly harcz előestéjén valánk, mely a zászlókitüzésre kilátással kecsegtetett: az nem lehet forradalmi ember. Annyival kevésbé, mert az lehetetlen, hogy őt valami kötelezettségek fogadása nélkül hazaeresztették volna; pedig azt privát lovagias jelleme feltennem jogosit, hogy adott szavát meg nem szegi.

Nagy bajnak tartom, hogy a központi bizottmány feloszlása után is ő s egy-két más hozzá hasonló, működési titkainkba avatottak maradtak. Mert hiában (s ez durva levelének kulcsa), ő az alkudni akarók közé tartozik, kik a forradalmat csak ugy fogadják el, ha ki nem kerülhetik.

Őszintén megvallom neked, hogy ha az ily elemek azon visszavonulásuknál nem hagyatnak, melylyel e levél dicsekszik, — előbb-utóbb kényszeritve látandom magamat az otthoni tevékenységet akként combinálni, hogy az ily nem forradalmi egyéniségek confidentiáinkon kivül maradjanak. Nem vagyunk oly »rohanók,« hogy szekértolók helyett kerékkötőkre volna szükségünk.

Ezt megirhatod vagy izenheted (alkalmilag) G. gazdának. Igen szép dolog a személyes jóbaráti viszony, de a haza előbb áll. Forradalmi tervekbe csak határozott nem-transigálóknak kell avattatniok.

Meg vagyok győződve, hogy te bizony hasonlókép sohasem veszted szemed elől annak szükségét, hogy óvatosnak kell lenni a közlésekben s tudom, méltán sértve érezvén magad a nem érdemlett vád által, arra ugy feleltél, amint kell. Hanem van Pál ur levelében egy pont, mit nem hagyhatok észrevétel nélkül.

Ezeket irja: »Azt akarjátok, hogy minden áron törjön a nemzet, és ok nélkül és biztos kilátás nélkül elpazarolja erejét, vérbe boritson mindent, hogy ti aztán azt mondhassátok: lám, mi forradalmi ez a magyar nép! — Ez persze nektek nagy satisfactio lenne!!«

No már barátom, ez oly hazafiságtalan eltorzitása a tényeknek, hogy felette lelkem mélyéből felháborodom. Évek óta rést és őrt állok, hogy biztos kilátás nélkül a hazát könynyelmüleg senki vérbe ne borithassa. Évek óta mondom és irom: »Én ugyan mindenesetre osztozni fognék veszélyeitekben, ha ti kétségbeesve, csak magatokba bizva, fegyverragadásra hagynátok magatokat a szenvedések által ragadtatni, — de erre nemcsak nem nógatlak, hanem óva intelek, hogy ne tegyétek, hanem tudjatok készülve várni az alkalomra; eljő az, el kell jönnie, az európai kérdések helyzetében fekszik garantiátok. Én kinyilatkoztatom, hogy csak azon esetben fogom a nemzetet fegyverfogásra felszólitani (tehát csak azon esetre kivánom, hogy a nemzet felkeljen), ha a sikernek (külháboru, szövetség és segély által) oly kilátását tudom a nemzetnek felmutatni, hogy a győzelem emberi számitás szerint csak a nemzet határozottságától legyen feltételezve. Én erre semmit sem kivánok tőletek otthon, csak 1. Ne habozzatok. Állitsátok fel mind érdemileg, mind forma tekintetében a történelmi jogok maximumát a törvényes téren, de álljatok mellette mint kőszál, rendithetlenül. Minthogy külháboru és külsegitség nélkül nem gondolhattok felkelni, — ne tegyétek nekem lehetetlenné ezt számotokra megszerezni, lehetetlenné az által, hogy minden lépéstekből kirí az alkuvó-szándék s minden szavatok feledés, békés kiegyenlités, hűség és loyalitás protestatiója. Tegyétek lehetővé, hogy a baráti hajlamu hatalmak bizzanak és számithassanak a magyarra, mint biznak és számitanak Velenczére. Velencze sem fog fegyvert, nem kivánja tőle senki, hogy vérbe borit-

son mindent biztos kilátás nélkül, de ugy viseli magát, miként az egész világ tudja, hogy nem alkuszik az osztrákkal, ha az az egeknek minden csillagát reárakja bár. Mig ti az egész világot arra a hitre kényszerititek, hogy nagyon is vágytok az osztrákkal kialkudni s hogy ha nem lesz alku, az nem ti rajtatok, hanem az osztrákon mulik. És ezen irányotok anynyira megy, hogy még a külföldi lapoknak köztetek mulató levelezőit is arra tanitjátok, hogy nincs is pártnak nevezhető töredék az országban, mely az osztráktól elszakadni akarna. 2. Kivánom azt, hogy készüljetek a lehető esélyekre s engem készületeitek felől tudomásban tartsatok.« — No, már barátom, ez levén az én politikám (melyben te is osztozol) nem lélekháboritó botrány-e, hogy a te mindenbe avatott levelesőd az országot saját satisfactiónk végett (borzasztó!) ok nélkül, biztos kilátás nélkül vérbe boritni akaró szándokról mer gyanusitani?!

Hiszen ez hazaárulással határos gyanusitás!

Hát ily emberektől várjam én a honszabaditás vezérletét!? Ily embereknek bocsássam tudomására a legkényesebb viszonyokat? Ily embereket higyjek politikai elvbarátaimnak, kik (a mint a fentebbi gyanusitásból látom) a helyett, hogy irántam a bizalmat a népben fentartanák (mi a hon érdekében kötelességük volna), mindent elkövetnek, hogy azt aláássák!? Ily emberekkel maradjak én összeköttetésben?

Valami módot ki kell találnod, édes Miklósom, ezen méltó elkeseredésemet a gazdának oly módon adni tudtára, nehogy ismét compromittáló könnyelmüséggel vádoltassál. De tudtára kell ezt juttatnod, azon hozzátétellel, hogy:

Kivánom, sőt (mert önfeláldozó szolgálataim nevében, a nép nevében s a kötelezett subordinatio nevében jogom van hozzá) követelem: nyilatkozzék határozottan, tudtával volt-e azon lélekháboritó gyanusitás irása s osztozik-e azon nézetben?

Mert ha tudtával van s osztja, ugy én vele tovább öszszeköttetésben nem maradhatok s megbizó-levelemet visszakérem.

Ha pedig nem osztozik azokban, ugy a haza szent nevében, melyet személyes barátságoknak nem szabad alárendelni,

felszólitom őt, válaszszon köztem s azon méltatlanul gyanusitó levél irója közt, mert a mennyiben tőlem is függ valami a haza felszabaditásának nagy munkájában, én azt teljességgel meg nem engedhetem, hogy müködésem titkai jövőre oly egyénnek legyenek birtokában, ki szándokaimat, czéljaimat igy eltorzitja.

A pártokat tisztázni kell. Más a privát barátság, más a hon ügye.

Meglehet, vannak a hazában (talán a levéliró is olyan, de azt hiszem a gazda nem), kik erre a markukba nevetnek s azt mondandják: hála Istennek, hogy visszavonulok s hagyom őket a békés kiegyenlités ösvényén.

De csalatkoznak. Nem vonulok vissza (bármennyire unom is a nagy felelősséget). Nem teszem, mert a legutóbbi hetek alatt, a vidékekről, a nép köréből, hatalmas communitások köréből kezemhez érkezett nyilatkozványok ezt tennem meg nem engedik. Én Istenem tudja: sem nagyravágyó nem vagyok, sem vezérszerepre nem vágyom, de férfiu vagyok s agyamban van elég velő, szivemben elég honszeretet s lelkemben elég határozottság, semmitől, a mi kötelesség, vissza nem riadni. Nem vonulok vissza, hanem kettőt teszek (ha a gazda kielégitőleg nem válaszol). Egy manifestumot, egy politikai hitvallomást teszek közzé az európai sajtóban, — és a tevékenységnek más elemeivel teszem magam viszonyba.

Ugy is, midőn »Rákóczy Ferencz«-edet (mit igen-igen köszönünk) olvasom, gyakran érzek hajlamot felkiáltani emberekről és osztályokról: »Nihil sub sole novi, ugy van most is, mint régen volt.«

2. De van más is, mit a gazdával tudatni szükséges. Névszerint:

Hazulról panaszkép tudósitottak, hogy valami baron du Regne franczia konzul müködik Horvátországban ellenünk; ingerli a horvátokat a magyarok ellen; biztatja, hogy ki ne egyezzenek velünk, kecsegtetvén őket egy nagy déli Szlávország jövendőjével s mindezt a franczia császár nevében.

E panaszt július 21-én kaptam, 22-én nyomban irtam Párisba s augusztus 4-ről a következő jelentést kaptam ottani képviselőnktől, válaszul utasitásomra:

»Le Baron du Regne fiumei konzul, már tényleg visszahivatott mai napon s Moustier bécsi követ orrot kapott azért, hogy trop de zèle-ből Zágrábba küldé a miniszter tudta nélkül. Olvastam du Regne jelentéseit. Ostoba, zavart fejü ember. Szó sincs a jelentésekben a magyar-horvát meghasonlás, elválás eszközlésének hasznosságáról vagy a horvátoknak anti-magyar szelleméről, egyedül csak a határőrség katonai szervezésének előnye van kiemelve Francziaországra nézve a leendő háboru esetére Austria ellen s hogy Horvátország e részben nagyobb szolgálatot tehet Francziaországnak, mint Magyarország. Háromszázezerre teszi du Regne a horvát stb. határőri katonaságot. Megtettem észrevételeimet e részben irásban; megmondám, hogy hol és merre van elszórva az egész monarchiában a validus határőri 50,000 katona, s mi az a 3-ik, 4-ik otthon levő zászlóaljak 45—60 éves egyénekből álló határőri katonája, kikből Ozoránál két század magyar huszár, egy zászlóalj és a vasvillás népfelkelés miként fogott el tizenegyezeret 12 ágyuval s két tábornokkal stb. Fog uj ember menni Fiuméba és Zágrábba innen Párisból s pedig olyan, a minőt csak kivánnunk lehet.«

Ezt, kérlek, add tudtul haza, azon hozzátétellel, hogy kéretem, legyenek gonddal, hogy a külföldi lapok ismert pesti levelezői ne oly emberektől kapják értesüléseiket, kiknek indoctrinálásai nyomán aztán oly pesti levelek jönnek közre a külföldi lapokban, mint, például, a »Times«-ban láttam tegnap, hol a franczia császárról az van mondva, hogy ő is ellensége a magyarnak s a magyar is neki; ellenben, hogy ez (a magyar!) az angoltól (az angoltól!!) vár és remél s még Palmerston-ban (!!!) is bizik. Az ilyek, Pestről irva, nagyon rossz vért csinálnak Párisban.

3. Egy másik közlendő ez:

E napokban a határozati párt leghatározottabb töredékének egy megbizottja volt nálam, azon kijelentéssel, hogy ők, mint az osztrákkal alkudozni nem akarók, velem egyenes viszonyba kivánnak lépni s a külkilátások felől tájékoztatni, minthogy e részben egészen homályban vannak s velök semmi sem közöltetik.

Ez utóbbit (a tájékozást) megadtam a küldöttnek annyiban, a mennyiben azt akármely becsületes magyar embernek

mindig örömest s készséggel megadom, hiven, nagyitás és illusiók nélkül, s külösszekö ttetéseink természetéről és helyzetéről felvilágositottam. A mi pedig az elsőt, az egyenes viszonyba lépést illeti: feleletem az volt, hogy van az országban ember (nevét megmondani nem érzem magamat jogositottnak), kivel én viszonyban vagyok, mint olyannal, kit a forradalmi előkészületek vezérletére magam részéről felhatalmaztam. Hogy ennek háta mögött s tudta nélkül bocsátkozzam másokkal viszonyba, azt sem a becsület, sem (mert a két irányban haladó tevékenység egymást keresztülvághatná) a hazafiság nem engedi. Hanem fogok irni megbizottamnak s megkérdem, miként lehet az, hogy ő ezen párttal, melyet határozottan forradalminak lehetetlen nem ismernie, nincsen viszonyban? — Válaszától függesztem fel, hogy mit fogok jövendőre tenni.

Ezt, a mint látod, édes Miklósom, okvetlen meg kell a gazdának irni, hozzáadván, hogy akármiként álljon is e párt irányában az országgyülési pártmanoeuvr-ekre nézve, a felett csakugyan csodálkozom, hogy e párt a forradalmi előkészületekre nézve egészen mellőzve van. Mert az csak nem szenved kétséget, hogy a leghatározottabb szinezetü párt — a szélső baloldal, hogy megmondjam — nem hagyja magát nullifikálni s kezeit tétlenül zsebre nem dugja. Tehát működik s csakugyan tanácsosabb e működést a gazda ellenőrzése alatt tartani, semmint magára hagyni, mert igy, egymásról semmit sem tudva, az intézkedéseket kölcsönösen csak zavarhatják.

A megbizottnak pedig azt kötöttem lelkére, hogy ha netalán tán e nem-közlekedésnek oka e pártnak haladottabb demokrata elveiben feküdnék, — megvárom hazafiuságuktól, hogy a nem opportunus kérdéseket hagyják a jövendőre, á chaque jour suffit sa besogne pontositsák össze egész irányukat a »függetlenségi« programm valósitásában s ne fitogtassanak oly kérdéseket, melyek osztályt osztály ellenébe ingerelhetnek. Én nem tartozom azok közé, kik az egységet czélnak tekintik; én azt csak eszköznek tekintem s igy a czélt az eszközért áruba nem adom. Szeretem az egységet, de ha a czél épségben-tartásával össze nem egyeztethető, — jobban szeretek határozott párttal, mint határozatlan keverék unanimitással állani; hanem időelőtti, nem alkalomszerü vagy alá-

rendelt kérdések miatt ép ugy, mint személyes ambitiócskák miatt az erő-összpontositást zavarni bünnek tartom.

4. Még egy kérdésedre kell felelnem. Igenis volt valaki itt künn, de bizony az mindennel együtt, a mit mondott, otthon is maradhatott volna. Miután elmondá mondókáját, indittatva láttam magamat, kérdezni: »S ez minden?« — »Igen.« — »Ugy bizony kár volt Önnek kifáradni; mindezt rég s kimeritőbben tudtam a hirlapokból.«

Elmondtam neki, mit kivánok. Hamar választ igért. Ugy vettem észre, hogy amaz udvarias epistolával (mely anynyira felboszantott) kapcsolatban missiójának főfeladata azon kérés volt, intselek meg téged, hogy levelezéseidben óvatos légy, nehogy egyéneket compromittálj.

Feleltem, hogy ezt tudtodra adom, de ugy tudom, hogy ekkorig általad senki sem lőn compromittálva; egyébiránt, ha félnek a levelezéstől, rajtuk áll azt feleslegessé tenni, az által, hogy gyakran gondoskodjanak szóbeli jelentéstétel és inneni értesités lehetőségéről.

(Aláirva) Kossuth.

5.

Jelentés az organisatio jelen állásáról.

Augusztus 10. 1861.

A szervezet ugy áll, mint állott a mult év végén; ugyanazok állnak az élén és igy a kezdő-betük elegendők lesznek annak tudására, ki hol s merre működik. A volt honvédtisztek minden megyében tudva vannak (mivégre a segélyző-egyletek jó eszközök, de csakis erre használhatók, mert igen-igen vegyes különböző elemekből állanak). Igy a tiszti állomások betöltése a legkisebb nehézséggel sem jár, mert a régihez még uj tényezők is járultak, t. i. sok az osztrák seregből mult év óta kilépett magyar főtiszt és számtalan ugyanott két-három év előtt kiszolgált altiszt, kiknek nagyobb része besorozott honvéd volt s végre az összes mivelt lelkes ifjuság.

Magára a sereg zömét képező anyagra nézve is sokkal kedvezőbben állunk most, mint 48-ban. Akkor alig volt egy községben nehány kiszolgált katona, ki a fegyverkezeléshez és a katonai rendtartáshoz értett volna; most, hogy az osztrák a conscriptiot létesitette, hogy a volt honvédeket, még a tiszteket is besorozta: nincsen helység, melyben tökéletesen begyakorlott s már háboruban is résztvett harczrakész férfiak nem találtatnának, kik igen csekély kivétellel, ma is készek fegyvert ragadni.

Az itt következő kimutatás figyelemmel van a különböző nemzetiségekre. Mert mint tudva van, a kormány a 48-iki emeltyüjét a nemzetiségek fellázitására akarja ujonnan használni; mily sikerrel? — azt a jövő mutatandja; mindenesetre jó, ha külön veszi számitásba az ember azon tényezőket, melyekre bizton számithat, külön a kéteseket, külön a netalán ellenünk is támadhatókat. A magyar, német, tót elem mindenütt feltétlenül biztos. A szerb, e legerélyesebb s legharcziasabb honfitársunk, remélhetőleg velünk fog tartani. A románok egy része hajlik a bécsi bujtogatásokra; egy része igen jónak mutatkozik. Horvátországban, ugy látszik, a most legközelebb lefolyt események következtében ügyünkre nézve kedvezőleg fognak a dolgok fejlődni; miről pár hét alatt biztos tudósitást küldendek.

Erdélyben a magyar és székely elemre határozottan számithatunk; itt az organisatio tökéletesen rendben van. A román és szász folytonos benső s még határozott irányt nem vett küzdelme miatt, ennek bevégeztéig mint tényező számitásba nem jöhet. De befolyásunk ott is nőttön nő. Jelenleg az erdélyi felkelési erő P. A. rendezése folytán tizezerre tehető, közte ezer lovas.

Szám	Megyék	Parancsnok	Biztos gyalog	Biztos lovas	Nem biztos
I.	Trencsén, Pozsony f. része, Nyitra felső része, Bars és Hont al. része	Z.	10,500	1,000	—
II.	Árva, Liptó, Turócz, Zólyom, Bars, Hont, Nógrád és Gömör egy része	B.	8,000	400	—
III.	Gömör, Szepes, Sáros, Abauj, Torna, Zemplén	M.	12,400	1,200	—
IV.	Borsod, Heves, Alsó-Nógrád, Jászság, Pest, Kis-Kunság, Csongrád.	F.K.& S. V. G.	19,000	3,000	—
V.	Ung, Bereg, Ugocsa	P.	2,500	300	3,300
	Máramaros, Szatmár, Kővár, Közép-Szolnok, Kraszna	M.	6,000	1,000	
VI.	Szabolcs, Bihar, Hajdu-Kerület, Nagy-Kunság	K. P. K. Gy.	11,000	1,200	—
VII.	Békés, Csanád, Arad, Krassó, Bánáti oláh határőrv.	A. L.	5,600	600	5,700
VIII.	Temes, Torontál, Bán. ezr.				
IX.	Bács, Szerém, Péterv. ezr.,	D. Cs.	3,000	300	4,500
	Csajkások, Pozsega, Verőcze, Brod és Gradiska ezr.	M. Cs.	4,000	500	—
X.	Tolna, Baranya, Somogy	B. L. D. L.	8,000	1,000	1,200
XI.	Vas, Zala	H.	7,000	1,000	—
XII.	Sopron, Mosony, Alsó-Pozsony, Győr, Komárom	K.	8,500	1,200	—
XIII.	Veszprém, Esztergom, Fehér	A.	7,000	1,200	—
			112,500	13,900	14.700
			Biztos 126,400		—
	Erdély	P. A.			
	Táborkari főnök	J. J.			

A fent kitett erő nincsen tulozva. Ha a beütés sikerül, öthat hét alatt kiáll és az országban uralgó hangulatot figyelembe véve, kissé kedvező körülmények közt kettőztethető. Mily mérvben fog az általános felkelés haladni, azt meghatározni lehetetlen, mert az az elején kivivott győzelemtől feltételeztetik.

Ha bizonyos eshetőségekben szükségesnek látnók a nemzet semlegességi politicáját guerillák működtetése által bátoritani s felvillanyozni, akkor területenkint jó lovakon és kocsikon 400—500 válogatott ember gyorsaságával és bátorságával pótolandjuk a nagy számot. A fentebbi főorganisatiót azonban akkor fentartva titokban a nagy eseményekre.

Az organisatio vitele meg van állitva, de nem megszüntetve. Azt most tovább vinni nem volna czélszerü. Idő előtt jönne köztudomásra és igen jó volt, hogy az országgyülési tárgyalások és a politicai élet mozgalmai elvonták rólunk a közfigyelmet. Nyolcz héttel a beütés előtt elég idő azt felvenni s tovább fejleszteni.

Az idei bő termések a legnagyobb sereg ellátását az országban nagyon könnyitenék. Az ország különböző vidékein a parancsnokságot egyelőre J. J., B. L.,*) M. J., A. L.,**) H. E., K. Gy. és Erdélyben P. A. viendik. A magyar ezredekben uralgó hangulat olyan, hogy a hadjárat kedvező menetével bizton lehet egy harmadára s a huszárság felére számitani.

Mélyen tisztelőd Komáromy György.

6.

Kossuth — Jósika Miklósnak Brüsselbe.

Cossila, augusztus 15. 1861.

Deák, mint a törvényesség embere, a nemzet jogait törvényes téren férfiasan megvédette. Akárhova fordul a koczka, — e (második) felirás után senkisem fogja mondhatni Európában akár azt, hogy a magyar a békés kiegyenlités kisérletét ki nem meritette, akár azt, hogy csak egy hajszálnyival is többet kivánt, mint a mihez törvényes jogát czáfolhatlanul bebizonyithatá. Ha e felirás után törésre kerül a dolog, — Isten, világ s a történelem előtt csakis az osztrák házra hárulhatand a felelősség. D'avoir mis l'ennemi dans le tort devant l'opinion publique nem csekély nyeremény. S ez Deák érdeme.

---

*) Benyiczky Lajos

**) Asbóth Lajos. — Nem tudván, hogy ki halt meg azóta a lajstromban kezdő betükkel jelzett többi parancsnokok közül, a többiek megnevezését a discretio kötelessége tiltja.

Az országgyülés veszélyes játékot kezdett, midőn magát az annyi megbocsáthatlan bűnökkel terhelt hatalom irányában a kibékülés sikamlós utjára mindamellett is hazardérozta, hogy lehetetlen volt nem tudnia, miként osztrák uralom alatt a magyar sem nemzet, sem valódilag szabad soha nem lehet. Veszélyes játékot űzött, mert ostobaságra számitani ily nagy dolgokban mondhatlanul koczkáztatott játék; pedig bámulatos ostobaság kellett hozzá, hogy az osztrák át ne lássa, miként ha a magyarral most kialkuszik, roskadó hatalmát helyreállitja s hogy ha odatartja fejét a végett, hogy Szent István koronáját a magyar reá tegye, ezzel oly életet nyer, melynek ára a magyar nemzet eventualis halála leendett.

Szerencsére, meg volt az osztrákban ez ostobaság. Az alkut oly térre állítá, melyre az országgyülésnek honárulás büne s nemzeti gyávaság szégyene nélkül őt követni nem lehetett, s én nagy érdemül rovom fel D e á k-nak, nem azt, hogy ezen infámis kihivást visszautasította (mert vissza nem utasítani csakugyan nem lehetett), hanem azt, hogy ezen visszautasítást oly határozott positiv programmal kötötte össze, melytől visszalépni örök szégyen nélkül többé nem lehet; s nagy érdemül rovom fel D e á k-nak azt, hogy annyi férfias méltósággal tudta a nemzet történelmi jogainak épségét az alku feltételeinek minimuma gyanánt felállitani, hogy az tömegben ragadta a nemzetet oda, miszerint magát e minimumtól nem tágitani Isten és világ előtt lekösse. Vannak helyzetek, honnan csak előre lehet menni, hátra nem. D e á k ily helyzetbe állítá a nemzetet.*)

Már most az a kérdés: quid porro? Ha a német enged, — értem a következményt. De, ha nem enged: quid porro? Ha »tűrni kell, tűrni fog a nemzet,« — mondja a felirás. Türni s mindig csak türni? passiv ellentállás s mindig csak az?

Programmnak vegyem-e ezt?

E kérdésre választ kérek hazulról általad. Positiv választ követelek. K ö v e t e l e k, mondom, mert ezzel a nemzet tartozik saját becsületének s azon nemzeteknek, melyek kérdőleg

*) Csalatkoztam! A nemzet megtette, a mit én erkölcsi lehetetlenségnek tartottam, Hátrament s hátramentében Deák által vezéreltetett. De nem hiszem, hogy hitemet a nemzet szilárdságában bünűl fogja nekem felróni a történelem.

függesztik reá szemüket, s kiket határozatlan értelmü frásisokkal vagy hallgatással megcsalni sem nem szabad, sem nem tanácsos.

A türés politicájának, hogy értelme legyen, csak kettő közül egy czélja lehet. Vagy ez: »Türni s türés közben készülni fogunk, mig a fegyverfogásra kedvező alkalom nyilik.« Vagy ez: »türni fogunk, mig az osztrák szükségből megadja, a mit most megtagad.«

A türés politicájának egy harmadik értelme nincs. Mert azt csak nincs ember, ki politikájául vegye, hogy türni fog, mint a vágó-hidra czipelt juh, mig el nem vérzik.

Melyik értelmet teszik, a kettő közül, a nemzet vezérei magukévá?

Ha a másodikat, — mondják meg. Mert ha meg nem mondanák, csalást követnének el s örök gyalázaton kivül átkot is vonnának Magyarországra külnemzetektől. Igenis átkot, mert arra még csak gondolni is irtózat, hogy valamely külnemzet a magyar passiv ellentállása által elcsábitva s igy a magyarra számitva, hadat izenjen az osztráknak s aztán azt lássa, hogy a magyar, kire számitott, a válság perczében az osztrákkal megalkuszik s (mi az alkunak kikerülhetlen következése) az osztrákot segiti.

Ez infamis csel volna. Azért, ha a netaláni alku vétetik czéljául a »türni fogunk, ha türni kell« programmnak, — mondják meg, miszerint én is megmondhassam idekünn, hogy a magyar nemzetre ne számitsanak. Ezt kimondva, akármit itéljen nemzetünkről különben a világ, legalább nem fogja mint csalót megátkozni. Mit teszek én ez esetben? — az nem azok dolga, kik e programm zászlaja alatt állanak.

Ha pedig a türés politikájának amaz első értelme szolgál programmul, hogy tudnilik türni s türve készülni fognak, mig fegyverfogásra alkalom nyilik, — ez esetre két követelni valóm van.

Egyik: hogy készüljenek.

Másik a következő:

Ki van mondva, hogy az értekezlet fonala megszakadt. Az országgyülés és vele a törvényes jog-vindicálás napjai megszámlálvák. Ha tehát a nemzet arra határozza magát, hogy a passiv ellentállás szenvedései között (mik bizony a jelenle-

gieknél sulyosabbak kevéssé lehetnek,) készülve várja s külkörülményektől várja az a c t i v ellentállás kedvező alkalmát, — kétszeresen fontossá válik a hatásos működés külföldön a barátságos kormányoknál. Ez azonban csak ugy lehetséges, ha idekünn van valaki, a kiről tudatik, hazai nyilvánitásokból kérdésbevonhatlanul tudatik, hogy a nemzet őt ép ugy vezérének ismeri a forradalom külföldi előkészületeinek terén s ő benne e tért illetőleg szintugy minden bizalmát helyezi, mint vezérének ismerte D e á k-ot s minden bizalmat helyezett D e á k-ba otthon, a jogfentartás törvényes terén. Ki legyen azon ember? — nekem az tökéletesen mindegy. De valakinek lenni kell, valakinek a közérzelem sürü és sokszerü demonstratióival ki kell jelöltetnie, mert különben, ha ily manifestatiók hiányában a dolog ugy marad, amint most van, hogy tudniillik minden haszontalan és fenhéjázó kontár jogositva véli magát a nemzet vagy az emigráczió akaratának képviselője gyanánt fitogtatni magát és saját kezére, de a nemzet rovására politikát csinálni, mig végre a kormányok, de különösen az uj s azért avatatlanabb egyéniségek azt sem tudják, ki a szakács, ki a szakácsné: külföldről a nemzet egyáltalában semmit sem várhat. Azért ismerje a gazda legsürgetősb kötelességének kicsinyben-nagyban, minden lehető alkalommal azon lenni, hogy a nemzet bizalma félreismerhetlenül nyilatkozzék a külügyekre nézve valaki iránt, akárki legyen az.

Okvetlen szükség van erre még azért is, mert a mióta T e l e k i L á s z l ó örökre sajnálatos balsorsa által idekünn a constituált vezényletben csorba támadt (mit kipótolni nem lehet, mert a barátságos kormányokat nem lehet arra kényszeriteni, hogy titkaikba valakit beavassanak), akadtak idekünn emberek, kik fejükbe vették, hogy »többé nem fogják magukat nullificálni« és saját kezükre (s talán mert a multból rehabilitatióra van szükségük) oly eszeveszett kalandos kezdeményezések összegyártására adták magukat, melyek, ha idején utjukat nem álljuk vala, a nemzetet nemcsak beláthatlan szenvedésekbe, hanem még hire-neve becsületének nevetséges compromissiójába is sodorhatták volna.

No már nekem vezérelvem mindig az volt, hogy egyrészt nemzetünket idegen czélokra puszta eszközül használtatni nem engedem, másrészt gonddal leszek, hogy a for-

radalom kivülről csak ugy vitessék be az országba, ha az oly combinatiók s oly támasz és segitség kiséretében történhetik, hogy a győzelem csak a nemzet akaratától függjön. Remélem, siratott barátunk: Teleki László elmondta otthon, hogy e két vezérelvet még Napoleon császár irányában is valósitani tudtam 59-ben s azóta is érvényt tudtam szerezni ez elveknek a kormányokkal való viszonyainkban. Ezen elvektől vezéreltetve, ekkorig utját tudtam állani az emlitett eszeveszett terveknek is. De világosan kimondom, hogy ha akár nekem, akár más akárkinek hazulról oly manifestatiók által támasz nem nyujtatik s tekintély nem adatik: sem én, sem senki más nem kezeskedhetik, hogy a magyar nemzet vérével valaki könnyelmü játékot nem fog üzni s hogy nem akad ember, kit szükség esetén egynek vagy másnak eszébe juthat desperált diversiókra s azok által a magyar érdekeket idegen czélokra eszközül felhasználni. Fontolják meg tehát otthon, hogy itt künn nemcsak az a teendő, hogy a nemzet felszabaditása lehetővé tétessék, hanem az is, hogy irtózatos bajokba keveredéstől megóvassék.

Ekkorig, mig hon a békés kiegyenlitési kisérletek folyamatban voltak, a hazafias hivatásban el lehetett járni hazulról jövő minden támogatás nélkül (mert hiszen sohasem adtak semmi támaszt) s Istenre hivatkozhatom, hogy én ugyan a békés kiegyenlitési kisérleteknek (bármennyire rosszallottam is azokat) nem veték utjába akadályokat, sőt másokat is fel tudtam tartani, hogy azt tehessék — hadd határozzon a nemzet, gondolám —: de most, miután az értekezletek fonala megszakadt, bizony számitás lehet a nemzet egy vagy más békétlenebb töredékére s igy holmi nem ágyu, hanem kulcspuska elsütésének s ennek is időelőtti elsütésének meggátlása s a hatalmaknak saját érdekükben arra kényszeritése, hogy a magyar ügyet ne eszköznek, hanem coordinált czélnak tekintsék: tekintélyt és támaszt kiván, melyet csak nemzeti bizalom nyilvánulása adhat.

Ha ezt nem akarják érteni otthon, ám lássák; ők iszszák meg keserü levét. Intésemet fel fogja jegyezni a történelem; erre gonddal leszek. — —

(Aláirva) Kossuth.

7.

Emlitettem fentebb, hogy a határozati párt egy töredéke megbizottat küldött volt hozzám Olaszországba. — E töredék köréből érkezett hozzám a következő

Értesités a hazából.

Pest, augusztus 16. 1861.

A megbizottunk által izenetileg küldött felvilágositásokért mindnyájunk őszinte köszönetét kifejezni sietek. Kellő pillanatban érkeztek azok, mert, ugylátszik, nehány nap mulva megint nagy kérdésekkel állunk szemközt s bizalom a jövőben tetemesen könnyiti az elhatározást.

Az országgyülés nem képes semmi jót eszközölni. Együttléte még a legflagransabb erőszakoskodásokat sem háritja el a nemzetről; az adóvégrehajtás sanyargatja a népet, törvénytelen elfogatások nyugtalanitják a kedélyeket s a katonaállitás is küszöbön van. Az országgyülés tehetetlen, de létezésével igen sokat koczkáztat, mert azok, kik kiegyenlitésre törekesznek, semmit sem mulasztanak el, hogy a folyó évtől nagy változásokat remélt s e reményben csalatkozott nép elégületlenkedni kezdjen s nyomást gyakoroljon szükség esetében az országgyülésre, mely, szerintük, makacsságával az alkotmányos élet helyreállitását s a megrongált jólétnek kiépülhetését akadályozza. E fogalmat kezdik nagybuzgón terjeszteni, s a tömeg mindig hajlandó megunni a szenvedéseket.

Eleitől fogva az volt törekvéseink czélja, hogy az országgyülés oly lépést tegyen, mi a szétoszlatást vonná maga után. Midőn julius 5-én az uralkodó trónjogának elismerését magában foglaló első felirat elküldetett, általában attól féltünk, hogy az udvarnál Vay terve fog győzni, mely igen ügyesen van kigondolva arra, hogy a magyar nemzet hinárba sodortassék. Valóban, ha sikerül Vaynak minisztereket neveztetni, kik aztán a bécsi udvar automatai legyenek — nem lehetetlen, hogy az alkupárt, ledobva álarczát, melyet még mindig visel, magát Deákot vagy magával sodorja a kiegyezés ösvényén, vagy arra kényszeritette volna, hogy félrevonulva, akadályul ne szolgáljon.

A bécsiek ostobasága, részben pedig azon körülmény, hogy Vaynak és társainak sem erejében, sem őszinteségében egészen nem biznak, egyelőre megmentett bennünket a veszélytől azzal, hogy a julius 21-ikei leiratot kaptuk s Vay odafenn megbukott. Igy röpiratunk is, melynek czélja volt, a közvéleményt lehetőleg óvni a Vay-féle tervek és törekvések behatásaitól, — mely azonban ép ezért Vay kormányközegei által elkoboztatott — ezuttal feleslegessé vált; de nem felesleges a jövőnek eshetőségeivel szemközt, mert Vaynak most elejtett tervét még elővehetik. Azért a röpiratot kéz alatt Debreczenben háromezer példányban kinyomattuk s az országban szétszórtuk.

A leiratot nagy felzudulással fogadta a közönség, és az első pillanatban mindenki óvakodott a legtávolabbról is azt mutatni, mintha még egy ujabb felirás készitéséhez megegyezését adni kész lenne. Mit fog tenni Deák? — Ez volt mindenki kérdése, melyre azonban felelni senkisem tudott. Első volt Kazinczy Gábor, ezen leghitványabb mamelukja Deáknak, ki többek előtt kiejté a szót, hogy »ezt csak nem lehet szó nélkül hagyni, erre felelni kell.« E mellett Eötvös, a kiegyenlitési pártnak fáradhatlan s igen ügyes regisseurje, bizalmasan azt sugdosta a határozottabbak fülébe, hogy Coronini zsebében van a császári rendelet, azon esetben, ha az országgyülés határozatot hozna vagy nyilatkozványt adna ki, az országgyülést feloszlatni s mintegy hatvan képviselőt Josephstadtba küldeni.

Ezekből látni lehetett, hogy Deák felirást akar; azonban azok, kik hozzá legközelebb állának, még folyvást azt erősitették, hogy Deáknak mindegy, akár felirás lesz, akár határozat — s mi az utóbbival együtt jár: az országgyülés szétüzése — csak a mi történni fog, egyértelmüleg történjék. Maga Deák azon ajánlatot tette, hogy mind a felirási, mind a határozati párt részéről választassék nyolcz tag, s abban, mit ekép tizenhatan jónak fognak látni, nyugodjék meg az egész ház.

A felirati párt megválasztotta a maga nyolcz emberét, de a határozati pártot összehivni nem tartották czélszerünek. Ezen párt még május közepén a pártügyek vezetésére s különösen a megkezdett felirati s határozati viták alatt a par-

lamenti küzdelem rendezésére hét tagu bizottmányt nevezett. Tisza Kálmán odavitte a dolgot, hogy ezen bizottmány tagjai tanácskozzanak a feliratosok választottaival, nyolczadik tagul Várady Gábort hivatván meg. Első értekezletét ezen bizottmány julius 23-án tartotta, hol is mind Nyáry, mind Tisza azon nézet mellett küzdöttek, hogy ujabb felirás legyen. A határozat mellett csak Bónis, Kállay, Várady emeltek szót. Deák kivánatára abban lőn megállapodás, hogy ő készit egy felirati javaslatot, a határozatot kivánók készitsenek egy határozati javaslatot s mindkettő terjesztessék a vegyes bizottmány elé, ez pedig határozzon a teendők felett.

Ezen értekezlet után zajt kellett ütnünk s a határozati párt összehivását szorgalmaztuk. Nyáry engedett a kivánatnak, de a julius 26-án tartott pártértekezletet azon kijelentéssel nyitotta meg, hogy ha a hetes bizottmány többé a párt bizalmát nem birja, ám válaszszanak helyette másokat, ő örömest visszalép; de ha a fenforgó kérdés lényege fölött tanácskozás hozatnék szőnyegre, ez esetben ő azonnal eltávozik s a tanácskozásban részt nem veend, mert eszélytelenség volna akép kezelni az ügyet, hogy a hatalom tudomást nyervén előre a képviselőház szándoka felől, minden további üléstartást lehetetlenné tenne. Részünkről Halász Boldizsár az ügyet felvétetni kivánta, miután a »hatalommal« való ijesztegetés csak ürügy volt oly eljárásra, mi által a párt tevékenysége elzsibbasztassék. A többség Nyáry mellett volt; mire én azt kivántam, hogy mielőtt a vegyes bizottmány megállapodásának eredménye a ház elé kerülne, pártértekezlet okvetlenül hivassék egybe s ott jőjjünk tisztába. Nyáry ezt meg is igérte, de igéretét nem váltotta be.

A julius 21-kei leirat brutális hangja, midőn a nemzet alkotmányos követeléseivel szemközt uralkodói teljhatalomra hivatkozik s e mellett kijelenti, hogy az uralkodó az 1848-iki alkotmányos biztositékot sem nem köteles elismerni, sem elismerni nem fogja: Deák állását kissé megnehezítette, mert a közvélemény egy ujabb felirásról hallani sem akart. Azon ürügy alatt tehát, hogy Deák még nem készült el, egyik napról a másikra halasztották az ülést még négy-öt napig azután, hogy a feliratterv egészen készen volt. Idő kellett a capacitatiora

s különös tevékenységet a felirás érdekében Ghyczy Kálmán fejtett ki.

Eközben röpiratunk is elterjedt. De egyéb körülmények is jöttek közbe. Vayt, midőn bécsi állomását odahagyta, a pesti tisztikar s képviselők által némi ovatioval fogadtatták, Borsodban pedig Szathmári helyébe országgyülési követül választatták meg, s el lőn határozva, hogy a leirás fölötti tanácskozás előtt, valamely kisebb fontosságu tárgy miatt, ülés tartatván, a képviselőház roppant ovatioval fogadja az ex-cancellárt. Ennek a Vay-terv érdekében kell vala történni. Mi azonban, a szélső baloldal részéről, megizentük az illetőknek, hogy ha e tervvel fel nem hagynak s általában ha Vayt a házban éljenzéssel akarnák fogadni: mi nem irtózunk attól sem, hogy az nap a muzeum terme sajnálatos botrány szinhelyévé váljék, mert ellendemonstratio fog történni. A képviselők közt e tárgy nem csekély ingerültségre szolgáltatott okot, s a baj az által lőn elháritva, hogy Vay mai napig sem foglalta el székét.

A határozati párt részéről vállalkoztak javaslat készitésére Tisza, Várady, Terényi, mindenik külön, mindenik a fősulyt a leirat megczáfolására fektetvén; mi pedig egészen felesleges munka volt, mert előre lehetett tudni, hogy e részben Deák munkájával egyik sem fog versenyezhetni. Én minden czáfolásnak ellene voltam, s nem hittem, hogy az országgyülésnek hivatása lehessen Beke vagy Perthaler urakkal vagy Forgách gróffal röpirati polémiába bocsátkozni oly kérdések fölött, melyek Európa előtt is már tisztában állanak. Az általános nézet azonban az volt, hogy ha egyéb ok nem volna is, már azon körülmény, hogy Deák az ellenébe felállitott leirati tételeket szó nélkül nem hagyhatja s e részben a képviselőháznak erkölcsi kötelessége Deákot fedezni: elkerülhetlenné teszi a czáfolást.

Egyébiránt a határozat lényegét mégis csak a határozati pontok tették volna s miután Tisza, Terényi és Várady az általuk készitett határozati javaslatot utolsó napokban egybeolvasztották, odatörekedtem, hogy a határozati pontok oly éles szegleteket képezzenek, melyeken minden további kiegyenlitési terv törést szenvedjen. Ezen határozati pontok szerint az országgyülés tiltakozott volna nemcsak minden-

nemü adókivetés, behajtás, katonaállitás és adósságcsinálás ellen, hanem egyszersmind az országgyülés eloszlatásával bekövetkezhető minden törvénytelen kormányzati intézkedés érvénye s a törvény értelmében eljáró helyhatóságok irányában követendő bármely erőszakoskodás ellen; a határozat továbbá az uralkodónak mindennemü adományát s kinevezését törvénytelennek nyilvánitván, mindazokra, kik bármely törvénytelen intézkedés végrehajtására segédkezet nyujtanának, a honárulás bélyegét sütötte volna.

De kétségtelenül legfontosabb része leendett a határozatnak az, mely a törvényhatóságok részére szolgált volna, utasitásul az országgyülés eloszlatása esetében. Ezen utasitás lényege az lett volna, hogy mindenki teljesitse kötelességét s a törvényhatóságok, megtagadva minden törvénytelen intézkedés végrehajtását, csak az erőszaknak engedjék át az általuk elfoglalt törvényes tért.

Ily viszonyok hatása alatt készitette Deák a felirati javaslatot, melynek éleit ki kellett köszörülni, nehogy a közhangulatnak mögötte álljon. A feliratnak azon legélesebb részét, melyben kimondatik, hogy az országgyülés az egyezkedés és tanácskozás fonalát a leirat által megszakitottnak tekinti, Nyáry alkudta ki Deáktól, viszont biztositván őt, hogy ha az egyezkedés megszakitása benne lesz a felirati javaslatban, ő mindent elkövet, hogy ez esetben egyhangúlag fogadtassék el. Ghyczy az egyezménybe beavatva, ügyesen vitte a dolgot; még az ülés előtt — augusztus 8-án — negyedórával többeknek, kik határozatot akartak, azt mondá, hogy az nap mindkét javaslat egyszerüen le fog tétetni a ház asztalára s kinyomatásuk elrendeltetvén, a tárgyalásnak augusztus 10-re kitüzését fogja inditványozni, — holott már előtte való nap este megnyerték Nyáry és Tisza az öreg Bernáth Zsigmondot arra, hogy midőn Deák a felirati javaslat elolvasását bevégzi, tegyen inditványt a felkiáltás utján leendő elfogadásra. E mellett Tisza kivánatára már előbb Várady és Terényi megegyeztek, hogy az általuk készitett határozati javaslatot Simonyi báró irja alá s tegye a ház asztalára. Simonyi pedig szintén meg volt nyerve a tervnek s igy történt, hogy Deák után Bernáth állott fel, Simonyi pedig a határozati javaslatot visszaküldötte Nyárynak aláiratlanul. A

nagy lelkesedést a ház megcselekedte annak rendén s nem lehetett eszélyesen egyebet tenni, mint a rohamnak háboritlan lefolyást engedni. Szavazásnál a szélső baloldal jelenvolt huszonhét tagja azonban ülve maradt.

A szakitásra vonatkozó kifejezést illetőleg a »Sajtó« mindjárt következő nap hozta azon magyarázatot, hogy a felirással az országgyülés szakitni nem akart, csak constatálta azt, miszerint a július 21-ikei leirat által lőn az egyezkedés lehetlenné téve, de ha egy ujabb leirat a királyi teljhatalmat nem emlegeti s alkotmányos álláspontot foglal, — az egyezkedés fonala ismét össze lesz kötve. Semmit sem óhajtunk inkább, mint hogy Bécsben oly értelmet tulajdonitsanak a szakitásra vonatkozó kifejezésnek, mely a további alkudozást kizárja; ily értelmet azonban annak nálunk is igen kevesen tulajdonitanak, a kormány pedig nincs oly helyzetben, hogy már most levesse az álarczot, mely alá absolutisticus törekvéseit rejti. Az országgyülés eloszlatása tehát ismét aligha fog bekövetkezni.

Ghyczy azokból, miket Bécsben közelebb tapasztalni alkalma volt, azt látszik következtetni, hogy az 1848-iki alkotmányos biztositékok teljes és tiszta helyreállitásáról természetesen szó sem lehetvén, az országgyülés azon sértésekért, melyekkel a felirásban a koronát illeté, bizonytalan időre elnapoltatik s ezt nyomban vagy Schmerling-, vagy Vay-féle alkotmányos köpenybe burkolt kisérletek fogják követni. Különben azon igéretet birja Forgáchtól, hogy az ujabb leirat jövő hét közepén Pesten leend.

Ma alkalmam volt Nyáryval szólni. Ő azt állitja, hogy Deák többet az engedés utján tenni s az egyezkedő párttal tovább haladni nem fog; ez azonban, ugy gondolom, csak egyéni nézet dolga s aligha merne jótállani azért, hogy ujabb körülmények mást nem fognak hozni. Deák hű kinyomata a jelen igen nehéz helyzetnek. A nemzet ohajt és vágyik szabad lenni; de érzi tehetetlenségét; nem rendelkezik oly eszközökkel, melyek nagy erő kifejtésére szükségesek; koczkáztatni semmit nem akarna s teli aggályokkal tekint a jövőbe; még csak igazán lelkesedni sem képes. Mindez személyesitve van Deák egyéniségében s azért ő a helyzet embere. Egészen félre fog vonulni, ha nagy mozgalmak nagy változásokat

hozandnak. Meg kell azonban jegyeznem, hogy ő mindazt, a mit tesz, átgondolt terv szerint látszik tenni. Ő teljes és tökéletes alkotmányt követel, de a Habsburg-háztól elszakadni nem kiván. Az emigráczió győzelmét és a forradalmat roszszabbnak, veszélyesebbnek tartja, mint azt, hogy a nemzet az uralkodó-ház kedveért, rendes törvényhozási uton, az 1848-iki törvényeket revisio alá vegye; mi annyit jelent, hogy ha az uralkodó az alkotmányosságot s igy az 1848-iki törvények jogi erejét elvileg elismeri, aztán lehet azokból az alkotmány s béke idejében egyetmást feláldozni. Ily politikai irány mellett épen nem lehetetlen, hogy Deák szükségesnek tartja kifárasztani a nemzetet, mely nem akar elszokni azon gondolattól, hogy a szabadság csak Kossuthtal jövend haza. Ki tudja, Deák nem lesz-e hajlandó hazaszeretetből s az emigráczió iránti ellenszenvből olyanforma hadműveletet végrehajtani a parlamentben, mint a milyet eljátszott a harcztéren — Görgey? Nehezemre esett leirni e szót s ohajtom, hogy e bántó sejtelem alaptalan legyen.

A mi Nyáryt illeti, ő volna egyedül alkalmas egyéniség válságos pillanatokban a dolgok élére állani, miután erélye mellett népszerüsége is igen nagy. Azonban két fontos körülmény hat össze arra, hogy Nyáry ekkorig nem kivánt kiváló részt venni a küzdelmekben. Egyik azon valódi szerencsétlenség, hogy Teleki oly közel viszonyban állott Tisza Kálmánhoz, miszerint mellette Tisza pártvezérségig emelkedett mire azonban sem erélye, sem képessége nincs. Teleki halála után Tiszát a határozati párt egészen el nem fogadta vezéreül; ő Nyáryban látta az akadályt s azért, külön párttöredéket alakitva, mindenkép igyekezett a pártot Nyárytól elvonni; mi nagy mértékben sikerült is, azon oknál fogva, mert Nyáry politikai combinatióiban az emigráczió épen ugy nincs benne, mint nincs Deákéiban. Nyáryt méltán bántotta Tiszának nem egészen jogosult pártvezéri ambitióján kivül az irányában mutatkozó bizalmatlanság. És ha ő élén nem állhat a mozgalomnak, párttöredéket vezetni nem fog.

Másik körülmény, mi Nyáryra nézve figyelmet érdemel, az, hogy ő ugyan az 1848-iki alkotmányos biztositékokból sohasem fog önként egy szemernyit is feladni, de a kiegyenlitést az uralkodó-házzal lehetőnek, sőt a nemzetiség érdeké-

ben kivánatosnak is látszik tartani. Az ő combinatiója, mint ma is meggyőződtem róla, körülbelül a következő: A nemzet passiv ellentállásra szoritkozzék a kormány minden alkotmányellenes törekvései irányában, s utasitson el minden alkut az 1848-iki alkotmányos biztositékok fölött. Az udvar még most engedni nem fog, hanem ujabb kétségbeesett kisérletekhez folyamodik; azonban zavarai folyvást nőnek, ereje fogy, és végre egy bekövetkezhető válságos pillanatban azért, hogy az uralkodó-házat megmentse, a magyarok minden kivánatát teljesitni fogja, és — és utoljára is, teljes önállóságot birva, Austriával maradni nem lenne rosszabb, mint az, ha Magyarországon a napoleoni politika fészkelné be magát. Nyáry nem titkolja maga előtt, miszerint erkölcsi lehetetlenség, hogy Ferencz József valaha az 1848-iki törvényeket elismerje; de nem tartja lehetetlennek, hogy nagy veszély bekövetkeztével ezen uralkodó a család által félretolatik, vagy hogy Magyarországon a háznak egy más tagja vevén kezébe a hatalmat, a birodalom tényleg kettészakad.

Ezekből látszik, hogy Nyáry politikai iránya más nézponttal bir ugyan, de nem veszélyes, mert ezen irány mellett minden alkudozás, minden kiegyenlités lehetetlen. Ő a legközelebbi eshetőségekkel szemben odanyilatkozott, hogy ha az uj leirat az 1848-iki biztositékok elismerését nem hozandja — mi sokkal több, mint valószinü — már aztán akár elnapolást, akár valamely kitérést tartalmazand: a képviselőház azt tanácskozás alá sem veheti. A felolvasás után egy rövid utalással a felirat kijelentéseire, egyszerüen tudomásul kell venni. Ha a ház tanácskozásba bocsátkoznék, ez már az alku utja volna, s ő ez esetben a képviselőházból rögtön kilépne, akár követnék példáját mások is, akár nem. Vajjon ez már átgondolt végelhatározása-e Nyárynak? — nehéz volna megmondani.

E történelmi adat becsével biró értesités irója sejtelmének ellenére, az országgyülés augusztus 22-kén eloszlattatott.

A képviselőház utolsó cselekvénye — a mint tudva van — egy óvás és egy határozat volt.

Az óvás — melyet Deák inditványozott — azon kijelentéssel lett befejezve: hogy a képviselőház tagjai „minden, jogilag fennálló törvényekhez, és igy az 1848-ik évben szentesitett s országgyülésileg meg nem változtatott törvényekhez is szorosan ragaszkodva, a hatalomnak minden oly lépését, mi azokkal ellenkezik, alkotmányellenesnek fogják tekinteni."

A határozatot Tisza Kálmán inditványozta. Ezzel a képviselőház, a kebelében többszörösen kifejezett elvek folytán, kijelentette, hogy:

1. Az országban lakó minden nemzetiségek, az ország területi és politikai integritásával nem ellenkező bármely igényeinek a feliratokban kifejtett elvek alapján kielégitését, —

2. A különböző vallásfelekezetek között polgári és politikai teljes jogegyenlőségnek életbeléptetését és az izraelitákra kiterjesztését, —

3. Az urbérrel rokontermészetü mindennemü birtokviszonyoknak kárpótlás s illetőleg megváltás alapján megsemmisitését — a törvények alkotására képesitett országgyülés első és legfontosabb teendői közé sorozza.

Ugy az óvás, mint a határozat, egyhangulag lett elfogadva; de még más is riadó éljenekkel, egyetlen egy szó tiltakozása nélkül, tehát szintugy egyhangulag lett elfogadva: értem Deáknak azon nyilatkozatát, hogy »a törvény terét soha semmi szin alatt és semmi esetben nem szabad elhagyni«; és azon meggyőződés kijelentését, »hogy az országgyülés e részbeni példáját mind a törvényhatóságok, mind az egyes polgárok hiven követni fogják, s a törvényesség teréről le nem lépnek.«

Ez éljenzésekkel az országgyülés hitvallásává avatott nyilatkozat annyi volt, mint azt mondani az osz-

tráknak: bizvást akár fát is vághatsz a magyar hátán, za nem fog forradalmat csinálni.

Deák akkor még, ugy látszik, a 48-at akarta. Csodálatos, hogy be nem látta, miként a bécsi udvartól a 48-at csak a 49-től való félelem csikarhatja ki. A ki a hatalmat e félelem alól felmenti, amannak elérését teszi lehetetlenné.

És a határozati pártban, mely pedig nekem azt mondta, hogy az én irányom az övé is, csak egyetlen egy ember sem akadt, a ki valami ilyest mondott volna: „mindig nagy szerencsétlenség, ha egy nemzet, nemzeti életének megóvása végett, erőhöz kénytelen folyamodni; de vannak esetek, midőn ez kényszerűség, s mert az kötelesség, Isten elfedte az ember szeme előtt a jövendőt. Senki sem tudhatja, mit parancsolhatnak a jövendőnek előttünk ismeretlen körülményei. Nem lehet hivatásunk az ismeretlennek elibe vágni."

Még csak ennyit sem mondott senki. Hanem unisono kikiáltották az ostracismust a forradalomra.

Az 1861-iki országgyülés véglehelletével is keserves csapást mért törekvéseinkre.

És adott szabadságlevelet a féktelen garázdálkodásra az önkénynek.

Ily auspiciummal léptetett életbe a provisorium.

MASODIK SZAKASZ.

Az országgyülés utáni időszakból.

1.

Jósika Miklós — Kossuthnak Genuába.

Brüssel, deczember 14. 1861.

Itt küldöm P. F....esnek hivatalos relatióját, minden commentár nélkül. Én igen világosnak találom.

Ő e hó végeig itt marad s őt mindenben teljes bizalommal megbizhatod.

(Aláirva) Jósika.

Csatolmány.

(Jelentés Magyarországból.)

Megbizatásomhoz képest vagyok oly bátor irásba foglalni mindazokat, melyeket barátaim élőszóval reám biztak.

Az általános hazai helyzetre s viszonyokra nézve egyedül azt mondhatom, miszerint azok a lehető legszomorubbak. A jó hazafiak, de gyengébb idegzetüek nagy része megijedt az életbeléptetett szigoru rendszabályoktól, mint a melyek befolyásunkat hosszas időre nagyon is meggyengitik s a befolyást népünkre a legrosszabb kezek közé juttatják; a rossz hazafiak pedig — s szomoru, hogy ilyenek léteznek nagy számmal — az alkotmányosság álarcza alá bujva, mintegy hazafiui áldozatkészségnek mondják hivatal utáni sovárgásukat; annyi ugyanis a hivatalkeresők száma némely megyékben, hogy a provisoriumot még egyszer lehetne betölteni.

Mindamellett örömmel mondhatom, hogy e tekintetben is vannak dicső kivételeink, a mennyiben a független, valóban művelteknek s becsületeseknek ismertekből alig részesültünk eddigelé egy-két szomoru csalódásban, akár egyeseket, akár hatóságokat tekintve.

Az ellenünk forditott általános agitationális fegyver e szavakba foglalható össze: egyedül az urak azok, a kik nem akarnak kibékülni Austriával, mert érzik, hogy azon esetre elvesztik befolyásukat s hogy akkor többé nem lesznek képesek lenyügözve tartani a népet, bitorolva szellemi és anyagi fensőséget; a császáré a hatalom s ő meg fogja mutatni, hogy nem az fog történni, mit az urak akarnak, hanem az fog történni, a mit ő akar s a mit a nép s a nemzetiségek java igényelnek.

Szerencsénkre az agitatióval párhuzamosan halad az adónak katonai erővel behajtása s az ezzel járó temérdek csalás és zsarolás; a mely eljárás gyakorlatilag meggyőzi a népet arról, mint értelmezik Bécsben a nép igényeit.

A fentebb emlitett nagyszámu kisebb bünösökön kivül vannak még, kisebb számmal ugyan, de annál nagyobb bünöseink is, a kik folyvást forradalomtól rettegve s communismusról álmodozva, e rémképek sulya alatt Bécsben nem egyszer saját hazájukat, mint az anarchia által pusztitottat állitották elő; mi még inkább sietteté az alkotmányos megyék s általuk befolyásunk bukását.

Különben nagyon örvendünk, hogy keresztül birtuk vinni az alkotmányos hatóságok tömeges leléptét, az absolut kormány-intézkedésekkel szemben. Sokan ugyanis alkotmányos tisztviselőink közül megkedvelvén a befolyást s hivatalt, nagyon nehezen váltak volna meg állásuktól, ha becsületbeli dolgot nem csinálunk az egészből. Nem is lehet csodálni, mert egyrészt igen szépen haladt a megyék rendezése, a mely nyomon sokat elő lehetett volna késziteni, — másrészt megyei tisztviselőink nagyobb része oly egyénekből állott, kik sokat szenvedtek tizenkét év óta s ugyszólván, gyakran éheztek, de a németnek még sem szolgáltak.

A nemzetiségek kérdése csak annyiban változott némileg, a mennyiben, ugy látszik, kissé meghökkentek a németek azon, a mit eddigelé tettek, mert most már a felizgatott nemzetiségek nem Bécs, hanem Pétervár, Bukarest, Belgrád felé néznek s igy tehát nekünk pour le moment sokat ártottak ugyan, de önmaguknak mitsem használtak.

Bizton hiszszük, hogy épen a ferdén kiütött agitatio miatt sem Horvátország, sem Erdély nem fog a Reichsrathba választani, sem az ujvidéki congressus, — ha ugyan összehivják.

Ugy látszik, ugyanazon okoknál fogva hagytak fel egyidőre Bécsben honunk nemzetiségek szerinti felosztásával és a Vojvodinával, a mely kérdés most pihen, miután Szerémmegye képében — ezt követelik a szerbek — az Eris almája el lőn hintve a szerbek s horvátok közé.

Bukarest felől reánk nézve igen veszedelmes agitatio folyik Erdély s a Bánát annexiója tárgyában. Ez nagy szerencsétlenség, mert Erdélyben depopularizálja a külföldi befolyást. Az oláh s tót nép maga, nehány elszigetelt helyet kivéve, igen csendes és semminemü, még csak communisticus részt sem vesz az agitatióban. Szerbia igen üdvös befolyást gyakorol; egyedüli szomszédunk, a mely felfogta, Garasanin szelleme által segittetve, a situatio nagyszerüségét.

Bécsben három párt viaskodik a befolyásért. Schmerling pártja most ugyan az uralkodó, de Ferencz József s az egész udvari környezet őt gyülölik s már is rebesgetik bukását s ha nem tartanának attól, hogy általa megbukik az a csekély nagynémetországi

sympathia, a jövendőbeli képzelt hitel alapja: bizonyosan már meg is bukott volna.

Bukásán dolgozik:

Először a conservativ egyesült austro-hungarico párt, à la tête Clam-Martiniz. E párt felülkerekedése reánk nézve veszedelmes volna, mert hazánk nyomott körülményei között igen könnyen nagy befolyásra vergődhetnék s kibékitő kilátásokra nyujthatna alkalmat.

A második párt a katonai. E párt reánk nézve nem veszedelmes, mert uszályában hordja az absolutismust és a háborut. Az első Austriát ismét népszerütlenné tenné; a másik pedig Piemont ellen indittatva, kényszeritene bizonyos nagyszerü tényezőket sikra szállani.

Mindamellett, hogy az ujságok mindenfélét összehadarnak, e három párt akármelyike épen oly távol áll a 48-iki alkotmánytól, mint valaha s igy tehát a 48-nak teljes megadásától bármi körülmények között tartani nem lehet. Egy ujból egybehivandó országgyülésen ujból számithatunk egy nagyszerü többségre e tekintetben, kivált ha némi kilátás volna egy tavaszkor beállható háborura.

Ezeken kivül még a következőket kell jelentenem. Ugyanis:

Pénzügyeink nagyon gyenge lábon állanak, különösen mióta az adóbehajtás által oly iszonyu summa pénzeket elvittek tőlünk. Alig tudunk annyit összekaparitani, a mennyi szükséges sajtóügyeink némi fentartására s egy itt-ott adandó segélyre. A pénzgyüjtést jelenleg különösen nehezitik a szigoru rendszabályok. Lehetetlen tehát ennélfogva pénzt kiküldenünk, a mint az kivántatott tőlünk; mert ha most meginditott gyüjteményünk némi sikert aratna is, erre már otthon is nagyon sokan várakoznak.

Az általános működést az utolsó időben két esemény zavarta meg különösen.

Először Vizsoly elérkezte, a ki, mielőtt még az illetőkkel tudatta volna a megbizásokat, dicsekedve beszélt a dolgokról mindenfelé s a mostani kémrendszer mellett és pletykavilágban nagy veszedelemnek tette ki az illetőket, a kik is esedeznek e tekintetben nagyobb figyelemért.

Továbbá egy comité alakulása, melynek tagjai tudtunkkal: Madarász, Kállay, Szilágyi. Az elsőbbik fenhangon hirdette Debreczenben, miszerint az emigráczió fejei rosszalták s rosszalják országgyülési eljárásunkat; mi által természetesen sokak elméjében azon hiedelmet gerjesztette, hogy nem mi, hanem ők birják az emigráczió bizalmát. Az illetők működése ez által iszonyun megnehezittetik, mert különös állásba jutnak a világ előtt; miért is esedeznek az ügy olyaténkép elrendezéseért, mely tisztába hozná állásukat, a mely bizalom nélkül nem tartható fenn. Az országban élve s annak viszonyait ismerve, gyakran kénytelenek oly lépést

tenni, mely első tekintetre nem látszik ugyan helyesnek, de következményeiben üdvösnek mutatkozik. Hová jutottunk volna, például, ha csakugyan 17 szavunk többségével keresztülvittük volna a határozatot? Az egész ország most bennünket okozna s befolyásunk, általa pedig az emigráczió teljesen megsemmisült volna.

Az illetők szivesen átengedik az ügyeket másoknak, ha azok több bizalmat képesek gerjeszteni, s bizonyára ezentul ugy, mint eddig, mindent el fognak még azontul is követni hazájuk s ügyünk üdvös előmozditására.

Guerilla-csapatokkal kis mérvben nem lehet kezdeni, mert ezek, rablókká fajulva, népszerütlenitenék az ügyet. Már akad elég gazember, ki a mostani rablásokat is már eféle befolyásnak tulajdonitja. Ha pedig a legjobb elem állana élére, csakhamar el volna a mozgalom nyomva a tömérdek katonaság által s ügyünk ez által igen sokat veszitene, akár a kül-, akár a belföld előtt; mert éretlennek tüntetné fel a nemzetet.

Több főrangu birtokos s független állásu hazánkfiának megjelenését Párisban s udvarlását a császárnál megkisérlettük ugyan, de az nekünk, mint előre gyanitottuk is, nem sikerült. Sikerülne talán, ha a diplomatia e tekintetben csak egy kissé bátoritólag hatna; de e testület mindenben ellenünk működik s mi épen franczia részről is csupa fekete-sárga diplomatiai elemmel vagyunk körülvéve. Nagyon jó hatással lett volna, ha csak egy franczia diplomata mutatkozott volna Pesten az országgyülés alatt. Bizonyosan a legfényesebb fogadtatásban részesült volna s mindent elkövettünk volna e tekintetben, a mi czéljainkat előmozdithatja.

Jelenleg leginkább arra volna szükség, hogy az oláhokra lehetne hatni, nehogy egy talán lehető erdélyi országgyülés alkalmával elárulják a magyar s ez által a saját ügyüket is. E tekintetben nekünk már semmi hatásunk, miután nem rendelkezhetünk pénzzel, a mi a népnél fődolog s miután mi igéreteinkkel tul nem léphetjük azon határt, melyet a becsület s hazánk jövőjének megőrzése szab nekünk. Többet, mint a mennyit a nemzetiségi kérdést tárgyaló országgyülési bizottmány mondott ki, kimondani nem lehet, hacsak az egész hazát ellenünk zúditani nem akarjuk.

A jelenleg Bécsben mulató tót küldöttség nem bir semmi népszerüséggel a tót népnél, a mely magát mindezideig igen jól viselte, a mit eléggé mutattak a szent-mártoni gyülés elleni protestatiók.

Egyébiránt rövid időn meg fog jelenni Beniczky Lajos tollából egy igen jó röpirat négy nyelven, a mely a nemzetiségi kérdést történelmi s állami tekinteteknél fogva fogja tárgyalni, s a mely munkának, ugy hiszszük, jó eredménye leend, mert ő iránta nagy a bizalom a felföldön s mint túl nem hajtó embert, a magyarok is kedvelik őt s nem tartanak tőle. Ugyanez oknál fogva részesitettük ujból segélyben a mi tót lapunkat, a mely a kormány által párt-

fogolt lappal kénytelen küzdeni. — Van reménységünk, hogy egy Pesten keletkezendő jó érzelmü oláh lapra is teendünk szert, a mi eddigelé nem sikerült.

Egyébiránt hazánk általános helyzete, mindeneket egybefoglalva, olyan, hogy nagyon-nagyon kivánatos egy tavaszi égi háboru, a mely tisztitsa a léget a miasmáktól, melyek hosszas várakozás, feszült figyelem, elunás következtében ellágyulást eredményeztek. Az kétséget nem szenved, hogy ha a tavasz eredmény nélkül mulik el, a nemzet mindenáron kibékül s a mi feladatunk már most is az, hogy felhasználva minden befolyásunkat, legalább odahassunk, hogy annak idejében a veszélyt elháritsuk s legalább azt ne engedjük, hogy a nemzet, megijedve kétségbeejtő állapotától, túl sokat engedjen s ez által egész jövőjét örökre megsemmisitse.

Természetesen csak addig működhetünk, mig e működésünk becsületünkkel s elveinkkel megegyeztethető; azon túl kénytelenek volnánk, megtört szivvel ugyan, de meg nem renditett hittel, visszavonulni. Mert egy ilynemü békemű apostolaivá soha, de soha nem válhatnánk.

Magamat ajánlva, maradok ügyünk mindenkor kész szolgája:

P. Fr.—

Deczember 8.

2.

Kossuth — Jósika Miklósnak Brüsselbe.

San Francesco d'Albaro, Genua mellett,
deczember 20. 1861.

14-ikei leveledet, a hozzámellékelt fájdalmasan világos tudósitással tegnapelőtt vettem.

Te tudod barátom, hogy Széchenyi, nem személyének, nem halhatatlan érdemeinek, hanem politikájának minden apotheosisától kezdve, nemzetünk minden mozgalmain keresztül, a kialkuvás vágyát láttam gyászvonalként keresztülfutni. Baráti kebledbe öntém ki gyakran fájdalmas panaszaimat a felett, hogy mig az önbizalmat vesztett nemzet mindent a külföldtől vár; mig tény, hogy az egy év előtt kinyilott ephemer tartamu szabadabb mozgalmat is csak a mi viszonyainkkal kapcsolatban lévő kül-conjuncturáknak köszönheté: mégis a helyett, hogy minket támogatna s támogatásával nekünk lehetővé tette volna, hogy külföldről megmentsük, nemcsak minden támogatást megvont tőlünk, de sőt 1849-et nyiltan

desavouálta; az emigrácziót eclatans modorban elejtette s mindent elkövetett, hogy befolyásunkat a barátságos hatalmaknál megrontsa; azon hitelünket, hogy mi a nemzet tendentiáit képviseljük, aláássa; és azon hatalmakat, melyektől a megmentést általunk várta, mintegy kényszeritve, hogy a magyar nemzet határozottságában ne bizzanak s azért azt politikai számvetésükben biztos mennyiségül fel ne vegyék. Sokszor valál tolmácsa panaszaimnak, közlője tanácsaimnak, melyek jóformán sohasem követtettek s közléseidért durva bántalmakat, méltatlanságokat arattál. Tudod, mikép intettem, mikép rimánkodtam, hogy ha már külsegitség nélkül nem akarnak vagy nem birnak forradalmat csinálni (mit hogy csináljanak, én soha, de soha nem unszoltam, hanem csak azt mondottam, hogy ha önmagukkal számot vetve, magukat arra határozzák: én nem mérlegelném, ha jól tették-e, hanem sietnék osztozni veszélyeikben), intettem, mondom, hogy legalább ne kiabálják örökké, hogy forradalmat nem akarnak; ne emlegessék minden beszédben, minden felirásban, minden megyei határozatban, minden hirlapi czikkben az örökös törvényességet, az örökös ebhűséget, a dynastiához való tántorithatlan ragaszkodást; mert hisz ezen contestatiokra őket senki sem kényszeriti s csak azt nyerik vele, hogy a külföldi hatalmak elvesztik irántuk bizalmukat, az osztrák pedig megszünik tőlük félni, s igy amazok elhagyják, emettől pedig semmit sem nyernek. Tudod, hogy mindezen intéseim semmit sem használtak, s hogy nekem a hon megmentésére nélkülözhetlen támogatás helyett nem adtak mást, mint a nép massái személyem iránti hitének, vonzalmának henye protestatióit.

Mindezeket tudva, annak megjelentése, hogy, ha a tavasz eredmény nélkül mulik el, a n e m z e t m i n d e n á r o n k i b é k ü l, — előttem sem uj, sem váratlan nem volt. És mégis (ilyenek vagyunk, gyarló emberek) a conjuncturák soha többé vissza nem hozható becsét honszerelmem egész hevével méltányolva, nem tudtam, nem akartam a reményről lemondani. Most a jelentés kioltja a reménynek utolsó szikráját is. Eszembe jönnek egy másik elvbarátunknak (K. S.-nak) hozzád irott ama szavai: »Ily nép nem tud függetlenné lenni; rég kimult ennek szivéből az önbizalom; nincsen tetterő, nincsen bátorság.« A most vett jelentés világot hozott. Keres-

tem: köszönöm; de »q u a e s i v i l u c e m, i n g e m n i q u e r e p e r t a.« Lelkem mondhatlanul szomoru.

De te, barátom s bajtársam, légy gonddal, hogy a történelem számára fenn legyenek tartva a tájékozó adatok. Legyen a becsület megmentve, ha minden egyéb elveszne.

A remény el van véve, de a kötelesség megmaradt. S én teljesiteni fogom a kötelességet mindvégiglen, önfeláldozással mint mindig. Talán hogy a történelem logicája, az ellenség hibái s a véletlen belerázzák a nemzetet akaratlanul is a szabadságba. De minő nyomoruság ez a számitás a véletlenre! Hogy ide kellett jutnunk!!......

Felelek leveled s a jelentés egyes pontjaira.

1. A »Perseveranza«-ban minap közlött két levelemet ide rekesztem magyar nyelven. *) Ne sajnálja a jelentéshozó

*) E két levél elseje szeptember 28. 1861. azzal foglalatoskodik, hogy mi eredményre vezethet a magyar nagy történelmi drámának második felvonása (a passiv ellentállás), mely az országgyülés feloszlatása óta folyamatban van. — Taglaltatik minden képzelhető eshetőség. Az, hogy Magyarország a Reichsrathba követeket küldjön, bátran lehetetlenségnek mondható. A rideg absolutismushoz visszatérés csak phasis, nem megoldás. — Alkura lépni az osztrák házzal, oly királyt fogadni el, ki egyszersmind osztrák császár is, annyit tenne, mint Magyarország önálló állami életéről lemondani; ily helyzetben Magyarország sem valódilag alkotmányos életet nem élhetne, sem akár külpolitikai viszonyokban (melyekben pedig egy fonák lépés helyrehozhatlanul átkossá válhatik), sem közgazdászati tekintetben érdekeinek megfelelő nemzeti politikát soha sem követhetne. Ez mind államtani okokkal, mind történelmi adatokkal bebizonyittatik. — Ezek szerint okszerüleg csak azon egy eredmény látszik feltehetőnek, hogy a magyar fegyvert fog, miszerint Austriától elválva, magát független állammá constituálja. — Ennek szükségétől át van hatva a magyar nemzet s nem is óhajt semmit inkább, mint azt, hogy megtehesse; de ennek lehetősége Turintól függ.

A második levélben szeptember 30. 1861. megmutattatik, hogy miért van a magyar nemzetnek a harcz megkezdhetése végett olasz segitségre szüksége, s hogy ha ennek kilátása késik, Magyarország alkura lesz kényszeritve. Aztán kimutattatik, hogy menynyire problematicussá válik Olaszország jövője, ha késleltetve a háborut, a magyart az osztrák karjaiba kergeti. Tehát siettetni kell a háborut. Hiba volt első helyre Rómát tenni; hogy hiba volt, ez ma már szembetünő valóság. Tehát meg kell változtatni a sorrendet. Velenczét első helyre!

a fáradságot, e két levelet jól megolvasni. Szükséges, hogy lássa s lássák általa elvbarátaink otthon, hogy én nemzetünk válságos helyzetét s a késedelem veszélyét nem mulasztom el értékesiteni az európai politikában, a nélkül, hogy nemzetünk jó hirét, nevét a kétségbeejtő ellágyulás s tetterő-hiány leleplezésével compromittálnám. Ohajtom, hogy lássák, miként én a háboru siettetésének életkérdését rég felfogtam s azt olasz érdekek szempontjából nemcsak a cabinetekben, hanem a közvélemény előtt is, oly okokkal sürgetem, melyek az olasz nemzet roppant többségénél oly mély hatást tettek, mint szokott tenni az, midőn valaki szavakba foglalja azt, a mi a nép lelkiismeretében hallgatagul nyugodott; kifejezést ad a közérzelemnek s az idők titkáról lerántja a fátyolt.

2. De azért ki kell mondanom, hogy, ha Ricasoli marad a kormányon, kevés kilátásunk lesz a háborura tavaszra. Ricasoli tudja, hogy ha a magyar már is ki nem alkudott az osztrákkal, az nem a magyaron, hanem az osztrákon mult; tudja, hogy ma ismerje el az osztrák az 1848-iki törvények jogi érvényességét, a magyar »hurrá«-t kiált és koronáz; hiszi, hogy ha ama jogi érvényesség elismertetik, a párt, mely Deákkal vagy a melylyel Deák megy, a béke kedveért, rendes törvényhozási uton még egyetmást engedni is kész; tudja, hogy a mult országgyülés többsége teljességgel nem volt forradalmi; tudja, hogy még a határozati pártnak igen tetemes része sem akart forradalmat, vagy azt csak az alku nem sikerülése esetén, mint »pis aller«-t volt hajlandó elfogadni; e mellett látja, hogy a nemzetiségi kérdés miatt az ország compact forradalmi erőre nem enged számitani; látja, hogy még a magyar között is annyi a rossz hazafi, hogy Forgách provisoriuma még kelletén túl is talál végrehajtási eszközökre. Mindezeknél s más okoknál fogva, mikre a nyilvános tények igenis bő alapot nyujtanak: Ricasoli nem bizik a magyar nemzet határozottságában. Nem ejti el ugyan a magyar elemet, de azt csak bizonytalan accidensnek tekinti s nem oly alapnak, melyre való bizakodtában Olaszhon jövőjét a háboru koczkájának elvetésével veszélyeztetni lehessen. Azért ő nélkülözhetlennek tekinti ugyan a háborut az osztrákkal, de azt nem fogja elkezdeni, mielőtt akár belfegyverzet, akár külszövetségek által magát

oly karban érzendi, hogy a győzelemre még akkor is kilátása legyen, ha a magyar nemzet az osztrákkal kialkudnék. Mihelyt magát elég erősnek érzendi, elkezdi a harczot, s a magyart, ha annak ugy fog tetszeni, elfogadja szövetségesül a velünk megállapitott conventio alapján: de a magyarra való tekintetből nem fogja siettetni a háborut, mert nem bizik a magyarnak minden alkut kizáró forradalmi határozottságában.

Nem kell mondanom, hogy én minden erőmből küzdök e nézet ellen. De mig egyrészt nemzetünk nyilvános életének minden jelenségei ellenem szólanak, másrészt hiába sürgetem, hogy legalább magán-uton támogasson a nemzet. Még most is, ennyi keserves tapasztalás után, a hazai jelentés egyenesen tagadó választ hozott e tekintetben. S azért ime ide irom a történelem számára e kárhoztató szavakat: Ha tavaszkor nem lesz háboru, annak egyenesen a magyar nemzet lesz oka; mert nemcsak nem támogatott, hanem tendentiáimat nyiltan elejtette, desavouálta; elhatározott következetességgel mindent elkövetett, hogy reá Turinban és Párisban ne számitsanak; hogy biztositásaim nemzeti sulyában ne higyjenek s az emigrácziót legfölebb csakis egy pártot, de nem a nemzet tendentiái képviselőjének s engem csak egy töredék, de nem a nemzet vezérének tekintsenek.

3. Azonban teljességgel nem bizonyos, hogy Ricasoli miniszter marad. A parlament utóbbi voksa, minden nagy többség daczára sem szilárditotta meg állását. Az nem bizalmat szavazott, hanem leczkét és utasitást. Ez mulékony állapot; mert ámbár Ricasoli becsületességében s hazafi szándokaiban senki sem kétkedik: általános vélemény, hogy nem áll a helyzet szinvonalán, sem közigazgatás, sem erély tekintetében. A Tuilleriákban pedig épen már Európa legrosszabb miniszterének tartják, ki a helyett, hogy az exigentiákhoz alkalmazkodva, cselekedni tudna, doctrinair makacsságaival csak rossz vért csinál s neveli a nehézségeket. Tehát válságban vagyunk; a helyzet változhatik egypár hónap, egypár hét, egypár nap alatt. A hazai jelentés vétele után lépést tettem Turinban, hogy a királylyal szólani óhajtok. Azt vettem válaszul, hogy ne menjek még, várjak nehány napig. Szóval: crisis van. A változás csak idő kérdése. Ha változás lesz, az csak javunkra válhatik. — — —

4. Azt mondja a jelentés, hogy ha a tavasz eredmény nélkül mulik el, a nemzet mindenáron kibékül. Tehát oda jutottunk, hogy a nemzet öngyilkosságra határozza magát, ha csak a külföld egy szabott időszakig meg nem menti. Mit csináljunk ily nemzettel? Mit mondanának azon hajós-népről, mely szélcsendben azt határozná, hogy ha egy bizonyos napig szél nem jő, nem vár tovább, hanem vizbe ugrik s oda dobja magát martalékul a hajót körüluszkáló fürész-halaknak? Ha csakugyan ugy áll a dolog, a mint a jelentés tisztán előadta nekünk a belföld helyzetét, ugy jelentése folytán tiszta határozatot kellene bevinnie a külhelyzetről. Azért a jelentéshozónak nem kellene naphoz kötnie elutazását, hanem várnia, mig bizonyost irhatok. Irtam rögtön Párisba. A válasz napja nem tőlem függ.

5. Azt olvasom a jelentésben, hogy »lehetetlen pénzt küldeniök.« Minő à propos-ra mondja ezt? Nem értem. Kértem én, hogy küldjenek? Tizenkét évi szenvedés alatt, az igaz, mint magyar sokáig szégyenlém, hogy a magyar az egyedüli minden nemzetek között, mely menekültjeinek segélyt sohasem nyujtott, s megvallom, ha e részvétlenség fájt, a felett meg méltán boszankodtam, hogy nekem, a hontalan számüzöttnek, ki üres, de tiszta kezekkel hagytam el a hon földét, s kit családatyai gondok is nyomtak idegen földön, nemcsak pótolnom kellett társaim nyomorának enyhitésében a nemzet részvétlenségét, saját véres-verejtékü keresményemből, s pótoltam százezrekig, hanem már kutahiai fogságomból 1850-ben, majd ismét Londonból, alig érkezvén oda 1851-ben, és igy tovább évről-évre, még a belmozgalmi költségek s a kölcsönös rapportok költségeinek fedezéséről is nekem kellett gondoskodnom. Azonban ezt is megszoktam. Én egyszóval sem kivántam, hogy küldjenek ki pénzt. Annyira nem, hogy Károlyi Györgyné, megbotránkozván a depôtbeli tisztjeink inségén, gyüjteni ajánlkozott segélyezésükre pénzt az országban, ha nevem alatt egy sor felszólitást adok hozzá: kereken megtagadtam, sőt nevemnek akármi pénzkéréssel csak legtávolabb is viszonyba hozását határozottan megtiltottam. Annálfogva a pénzküldhetési izenet à propos-ját nem értem. Ha valaki hirem-tudtom nélkül pénzt kért s erre szól az izenet: azt kell kérdenem, akarják-e a hazafiak otthon, hogy a honszabadítás

munkájában pártvezéri szerepet vigyek vagy nem? Ha nem, én mint magán hazafi, pártkapcsolati viszonyokon kivül saját kötelességérzetemet követendem működésemben vagy viszszavonulásomban; de ha azt akarják, hogy pártvezéri gondokra legyek kárhoztatva, ugy kénytelen vagyok párt-disciplinát követelni s az ellen határozottan tiltakozom, hogy rajtam kivüli sollicitatiókkal engem otthon azonositsanak.

E pontnál lehetetlen még egy fájdalmas sóhajt elnyomnom. Azt irja a jelentésttevő, hogy »az adóbehajtás által iszonyu summa pénzeket elvittek tőlünk.« Fájdalom, igaz. De midőn én azt mondám hon a vezetőknek: »organizáljatok; gondoskodjatok a nemzeti bajokról; tegyétek ezt, tegyétek amazt,« — mindig csak az volt a válasz: »nincs az országban pénz, koldusok vagyunk.« Ámde az osztrák »iszonyu summa pénzeket« vitt el, tehát talált. Az a pénz megmenthette volna az országot; de az a baj, az a keserves baj, barátom, hogy a parancsoló zsarnok számára van, és lesz, de a vérző édes anya, a haza esengésére nincs! Jól irta neked K. S.: »E népből kihalt a tetterő.« Ámde én kénytelen vagyok kimondani, hogy ha forradalmat tervezgetünk, arra készület, a készületre pénz kell, s a hon megmentési munkájának belföldi részéről az otthoniaknak kell gondoskodni. Ha nincs, a ki áldozzék, hát nincs, a ki forradalmat akar, vagy csak kevesen akarnak; s ha igy van: minek mystificáljuk magunkat, hogy ujra felléptetjük Magyarországot? — Lesz belőle osztrák provincia vagy Slavia.... A szív megfagy a kebelben e gondolatra. De hát mit csináljunk, ha nincs áldozatkészség? Hogyan mentsük meg a nemzetet, ha ez önmagáról lemond?

Igen, de nekem augusztusban egy jelentést küldött a gazda, — az egyetlen, melyet küldött, mióta egyedüli megbizatását vette, — mely azt mutatja ki, kerületenkénti detailokban, hogy 126.400 ember (s még pedig biztos) van organizálva s hogy e szám tovább is fejleszthető. Boldog Isten! hiszen, ha ez igy van, hogyan panaszkodhatnak, hogy »alig tudnak annyit összekaparni, a mennyi szükséges a sajtó-ügy n é m i fentartására s egy itt-ott adandó segélyre?« Ott van a 126.400 ember, ezek már benn vannak az egyesülésben; az ezekkel érintkezés végett nem kell uj conspiratio. Cotisalják ezeket egy, két, öt, tiz forintjával egyéni tehetség szerint; a vezéreknek,

kerületeikben, ismerniök kell embereiket, vagy ha nem, ugy az egész organisatio légvár, nem tény. S igy kész a cassa saját szükségleteikre. Ha ez nem menne (nem látom át, miért ne menne), gondoljanak mást, de gondoljanak; vagy hagyjunk föl az önmystificatióval s nyujtsuk oda birkaként nyakunkat nemzetünk hóhérjának. Mert azzal, hogy »ez nem lehet,« »ez meg nem megyen,« a hazát nem lehet megmenteni. Tudom én, hogy szigoruak a rendszabályok, de bizony nem szigorubbak, mint az egy század óta tetszhalott lengyelnél, s ott még sem mondják, hogy nincs pénzük a mozgalom ápolására. — Akarni kell! akarni s tenni! Mert, ismétlem, még a lehető legkedvezőbb esetben is a munka főrésze a nemzetet illeti s a maga munkakörére magának kell az eszközöket feltalálnia.

6. Irja a jelentésttevő, hogy az általános működést megzavarta Vizsolyi elérkezte, a ki mielőtt még az illetőkkel tudatta volna a megbizásokat, dicsekedve beszélt a dolgokról s a mostani kémrendszer mellett s pletykavilágban nagy veszedelemnek tette ki az illetőket, a kik is esedeznek e tekintetben nagyobb figyelemért.

Megvallom, ezt sem értem. Én sohasem veszélyeztettem senkit, nem is fogok. Vizsolyi semmi megbizásokat nem kapott semmi illetőkhöz. Nem mondtam neki semmi titkot, semmit, a mit akármi becsületes magyar embernek el nem mondanék. Egy szóval sem emlitettem előtte, kivel vagyok, kivel nem vagyok összeköttetésben. Hanem emlitvén, hogy ő Biharmegyében lakik, általában kérdém, hogy mi lábon áll a hazafiság azon megyében? Erre emlitett sok nevet, kit dicsérve, magasztalva, kit korholva. A magasztaltak között leginkább magasztalta a gazdát és Cs. Pétert, mint tisztalelkü hazafiakat; mire csak annyit jegyzék meg, hogy örülök ezt hallani, mert én is derék hazafiaknak ismerem őket. Ebből hát veszélyezés nem következhetett. — Ha volt veszélyezés, ennek kutfejét otthon kell keresni.

Megbizása pedig ennyiből állott: Emlité, hogy oláhok között lakik s velük jó lábon áll. Erre én: »Mondja meg tehát, hányadán vagyunk az oláh néppel; mert én oly agitatiókról vagyok az oláhok között értesitve, melyeket én a haza legveszélyesebb kórjelének tartok.« Ő erre azt felelte, hogy a mi az oláh népet illeti, különösen Biharban s a magyar

megyékben, ahhoz semmi agitatio nem fért eddig; Erdélyről keveset tud, de ugy hiszi, ott sem ment az ellenséges agitatio le a nép rétegeibe, csak egyes osztrák-zsoldosok, papi s dacoromán fanatikusok zajongnak, de nincs tőlük mit tartani. Én azt felelém, hogy ettől igenis van mit tartani, elannyira van, hogy én a kialkuvást az oláhokkal, ha a hon feldarabolása nélkül történhetnék (mire én semmiesetre rá nem állok), a lehető legfontosabb, legsürgetőbb szükségnek tekintem. De otthon eddig még csak annyit sem tettek, hogy egy oláh lapot megszerezzenek. Ha vannak az oláhok között oly vezérek, kik csak tulzó románok, de nem osztrák zsoldosok, azokkal egyezkedni kell otthon, méltányos feltételeken, ha csak lehet. E végett leginkább sikert igérő dolog volna kieszközölni, hogy az oláh vezérek közül valaki kijőjjön, velem személyesen értekezni. Ezt másoknak is megmondtam, a kikkel találkoztam, neki is megmondtam, annyival inkább, minthogy oláhok között lakik s találhat módot, terjeszteni köztük az eszmét, hogy én az oláhokkal transigálni ohajtok. A dolog kimondhatlanul fontos, mert ily egyezség nélkül Erdély közremunkálására a harcz kezdetén nem számolhatunk. Hanem meg kell jegyeznem, hogy ha valaki kijönne, annak utiköltségről otthon kellene gondoskodni. Erre Vizsolyi azt mondá, hogy ezt magára vállalja. Elmegy Erdélybe, tájékozandja magát, hogy lehet-e az oláhokkal valamire menni s van-e közöttük oly befolyásos egyén, kivel végezni lehetne; s ha van, rajta lesz, hogy az jőjjön ki. Mire azt válaszolám, hogy ha ezt kiviszi, jó szolgálatot teend a hazának s számithat elismerésemre.

Végezetül, nem én mondám, hanem Vizsolyi kérdé: szólhat-e a dologról azzal, kit mi magunk közt gazdának szoktunk nevezni? Mire azt felelém, hogy »bizvást; azt szeretném, hogy e kivánságomat minden becsületes magyar hazafi ismerné s teljesitéséhez kezet nyujtana.«

Ennyiből állott az egész megbizás. Nem látom át, miként támadhatna ebből veszély az illetőkre. Meg kell még jegyeznem, hogy én nevet vagy a hazai müködésre vonatkozó titkot soha senki előtt nem emlitek, de a helyzetről táplált nézeteimet mindenkinek megmondom. Hogy is ne? hiszen nyilvános beszédekben s hirlapi czikkekben is elmondom.

Most is abban járok, hogy a nemzetiségi kérdésben tudassam a világgal programmomat, s meg vagyok győződve, hogy a lehető legjobb szolgálatot teendem vele a hazának. Vizsolyi ajánlkozását egyébiránt azért sem vonakodhattam elfogadni, mert utóbbi időkben sok ember volt nálam a hazából, de egy sem hozott semmi jelentést az illetőktől; hónapok óta, mondhatom: az országgyülés kezdete óta sötétben hagytak. Egyetlenegy volt nálam (B.) a nyáron, mint küldött, de az annyira semmitsem mondott, hogy elmondván, a mi mondanivalója volt, csodálkozással kérdém: »s ez minden?« s midőn azt felelé, hogy »minden,« nem tartózkodhatám megjegyezni, hogy ezért bizony kár volt kifáradnia. Ezenkivül te tudod, kedves barátom, hogy az általad folytatott levelezést bántalmasan megszakitották; én nem hallottam róluk semmit. Te gyakran panaszkodál, hogy neked sem irnak semmit s irántunk tanusitott viseletük oly hatással volt reád, hogy folyó hó 12-ikei leveledben otthoni barátainkról e hozzátétellel tevél emlitést: »ha még azok.« Természetes tehát, hogy ha valaki kijő a hazából, megragadom az alkalmat, őt a közügyben annyiban felhasználni, a mennyiben az i l l e t ő k compromissiója s titkos müködésük zavarása nélkül történhetik.

Én azóta Vizsolyitól kaptam egy levelet, melyből (kereskedelmi modorban, vasgyár-vállalatok lehetőségéről szólván) annyit veszek ki, hogy lehetőnek tartja az oláhokkal valamire menni, s hogy Wolfram ur (nem értem, ki akar ez lenni?) izenete szerint pár magyarországi tőkepénzes lesz társ a vállalatban, kik az előlegezendő pénzről már gondoskodtak is. Egyebet a levélből, a képes-beszéd miatt, nem értek, mint azt, hogy Erdélybe kellene mennie s velem kellene szólania; d e n i n c s p é n z e. Ezt már értem, s mert értem, nem is fogok felelni levelére, hanem vendégedet szivesen kérem, legyen gonddal, hogy az i l l e t ő minket értesitsen, becsületes ember-e ez a Vizsolyi? Nem ügyességét kérdem, hanem csak azt, ha nem álarczos osztrák-e? Mert ha nem az, ha hazafi, az ily embereket fel kell használni, le kell szállani a működésben a népies elemekhez, nemcsak azért, mert a nép nélkül semmire sem megyünk, hanem azért is, mert ha a népies forradalmi elemek fel nem használtatnak, azok azért korántsem lesznek nullificálva, hanem külön cotteriákban fognak agi-

tálni, müködni, s holmi éretlen túldemocraticus vagy épen socialista eszmékkel fognak zavart csinálni, mely eszméket féken lehet tartani, ha azon elemeket a müködésbe belevonjuk, de melyek veszélyesekké válhatnak, ha mellőztetnek. A forradalmak sikerének nagy titka abban áll, hogy a rajtunk túlmenő elemeket utilisalni tudjuk, túlcsapongó energiájukat egy közös találkozási pontra concentrálván (mi nálunk a szabadulás a némettől). Igy egyéb theoriákat el lehet napolni azon időre, mikor a főczél eléretvén, vagy elnémulnak, vagy legyőzhetők, de a melyek a mellőzés által csak tért nyernek. Utilisalni a népies elemeket s utilisalva féken tartani! — ez az, a mit eléggé nem ajánlhatok.

7. Emliti a jelentéshozó, hogy »guerilla csapatokkal kis mérvben nem lehet kezdeni, mert rablókká fajulva, csak népszerütlenné tennék az ügyet.«

Ha ezen megjegyzés olyasmit supponál, mintha én kivántam volna a guerillákkal kezdést, — a dologban hasonlókép valami félreértés van.

Vizsolyi beszédközben kérdezé, helyeselném-e a guerilla-mozgalmat? Mire én azt felelém, hogy én innen kivülről arról véleményt nem mondhatok, mert a dolog igen kétélü fegyver. Egyrészt lehetetlen nem ohajtanom, hogy történjék már annyi alkuhajlami manifestatiók után olyasvalami az országban, a mi bizodalmat ébreszthetne idekünn, hogy van forradalmi szándék hazánkban; de másrészt nagy szerencsétlenségnek tartanám, ha oly guerillázás kezdetnék, melyet az osztrák elnyomna s még a szerencsétlenségnél is nagyobb bajnak, valóságos átoknak tartanám, ha a guerillázás népzsarolássá vagy rablássá fajulna. Nagyon vigyázni kell az ily kétélü fegyvereknél. Tanácsos-e vagy nem? — a körülményektől függ, s azoknak megitélését az otthoniakra kell biznom.

Ezentúl a guerilla kérdése előttem elő nem fordult. Hogy valaminek okvetlen kellene történni a nemzet forradalmi szándékának kitüntetésére, mi iránt a hit s bizalom idekünn tökéletesen elenyészett barátainknál, — azt mélyen érzem; de ez guerilla-mozgalom legyen-e, vagy erélyes intimidatiók néhány hivatal-vadász gazember ellen, mik megmutassák, miként érez a magyar nemzet irántuk, vagy jól kiszámitott egyes resistentiák az adóexecutorok terrorismusa ellen,

vagy mi más? — az annyira körülményektől függő practicus kérdés, hogy azt egyenesen az illetőkre kell biznom otthon. Csak annyit mondhatok, hogy ha lehetővé akarja a nemzet tenni a külföldi segélynek biztositását számára, ugy forradalmi szándokainak jeleit kell adni, különben a meghunyászkodó, az önkény előtt meghajló, örökké törvényességet prédikáló s minden nyilvánulásokban kiegyezkedés után sóvárgó nemzetre senki sem épit s, a cserbenhagyatástól félve, segélyt neki senki sem küld. E bizalmatlanságot nekem szóval, igérettel lehetetlen legyőznöm. Tényekre van szükségem, melyekre támaszkodhassam. Hogy minden forradalmi irányu tüntetés kisebb-nagyobb mértékben veszélylyel jár, az természetes; de egyrészt a veszélyt óvatossággal reducálni lehet a minimumra s a vezérek feladata erről gondoskodni (sok dolog történhetett volna minden veszély nélkül, a mi nekünk idekünn roppant támaszt adandott vala; fogok egy párt e levél folytán emliteni); másrészt másutt is veszélylyel jár a forradalmi mozgalom (például Lengyelországban), de azért folyvást megyen, a titkos sajtó működik, a nép között százezrenként szóratnak szét a felvilágositások, a városok utczái reggelenként falragaszokkal telvék, az árulók, a hivatal-vadász Judások avisokat kapnak; szóval: történik, a minek történni lehet. Nálunk semmi! A gonoszság tevékenyül mozog, a hazafiság tür, hallgat, busul legfölebb, lesi a sült galambot, azzal biztatván magát, hogy majd felkél, ha külsegély jő. Igen, de az nem jő ám, ha a nemzet magát ugy viseli; sőt még ha utban volna is, visszatérne.

8. Tudatja velem a jelentésttevő, hogy Pesten egy comité alakult. (Madarász, Kállay, Szilágyi.) Nem tudok róla semmit. Tudtom-hirem nélkül történt. Nem vagyok velük semmiféle viszonyban. Hanem igen természetesnek találom, hogy miután az illetők az ily köztudomásulag forradalmi elemeket mellőzik, nekik semmi közreműködési tért nem engednek, hát ők bizony nem kárhoztatják magukat tevéketlenségre, hanem saját kezükre működnek. Ez természetes.

Ha nem csalatkozom, irtam volt annak idejében neked, hogy engem mult augusztusban, az országgyülés eloszlatása előtt, a szélső baloldal egyik töredékének egy küldöttje meglátogatott, s én kértelek, hogy ez ügyre vonatkozó izenetemet

tudasd az illetőkkel. Ha csakugyan nem csalatkozom s te irtál, — sajnálom, hogy nem feleltek, s még inkább, hogy tanácsomat nem követték. Igy van ez majdnem mindig. Vezérnek neveznek, de nem követnek. Ez igy nem mehet. Vagy — vagy. Már rég mondám s ujra mondom: nem érzem magamat qualificálva Don Quixote szerepére.

Kérdezte még a küldött, megengedem-e, hogy nekem egyszer-másszor megirják, hogy miként látják ők a helyzetet? Felelém, hogy ezt köszönettel veendem, mert csak örvendenem lehet, ha minél több s különbözőbb szempontból tájékozhatom magamat a helyzetről. Küldtek is egy jelentést augusztus 16-ról az ország helyzetéről általában s az országgyülésről különösen. *) Igen becses mü s a mostani tudósitásból látom, mennyire alaposan, mennyire részrehajlatlanul, hiven, illusió nélkül jellemezte a helyzetet. Azóta többé semmit sem hallottam sem tőlük, sem felőlük.

Ujra mondom: ha barátaink velük nem conspirálnak, természetes, hogy ők külön conspirálnak. Azt hiszem, több ily cotteria is van az országban. Hogy is ne? Miután semmi nyilvános jele nem mutatkozik annak, hogy van az országban egy éber, müködő forradalmi hatalom. Hivatkozom levelem 6-ik pontjának végsoraira.

9. De a mi már azt illeti, hogy az a pesti comité azt mondja. hogy az emigráczió fejei roszszalják az országgyülési eljárást: tartózkodás nélkül kijelentem (neked nem mondok vele ujságot), hogy ebben bizony nem csalatkoznak.

Az, hogy az országgyülés eljárásával nem vagyok megelégedve, nem annyira egyes specialitásokra, mint az általános typusra vonatkozik, melynek minden mozzanatából kirítt az alkudás vágya, a forradalomtól való félelem s az emigráczió tendentiáinak a számitásból kihagyása, söt desavouálása. Ez tény, mit senkisem tagadhat, mit mindenki tud, s mit az országgyülés alatt a coulissák mögötti mozgalmakról általad K. S.-tól kapott jelentések minden szava hangosan kiált.

De egyes specialitások felett is jogom van a hon érdekében panaszkodni.

**) Itt ismételtetik az, a mi fentebb 639. lapon Jósikához augusztus 11-en irott levelemben már közölve van.

1. Hogy a felirat s nem a határozat ment végzésbe, azt sohasem rosszaltam, sőt, tekintve a kis többséget, melylyel a felirat győzött, helyeseltem. De már azt, hogy Várady módositványát egy nap elfogadták, *) másnap meg, egy pár korholó bécsi sor folytán, elvetették, azt mondhatlan szerencsétlenségnek tartom. Ebből a retiradából annyira kiritt az egyezkedési vágy, hogy mondhatom: a z o n n a p ó t a v e s z e t t e l m i n d P á r i s b a n, m i n d T u r i n b a n a b i z o d a l o m n e m z e t ü n k i r á n t. Azt mondták: »hisz ezek az emberek szélkakasok, kiket egy bécsi szó megriaszt; vagy pedig játszanak.« El nem fogadni Várady inditványát, hagyján; de ma elfogadni, holnap elejteni, annyit tesz, hogy vagy nem gondolják meg, mit csinálnak, vagy ha igen, alkudni akarnak. Nem lehet bennük bizni.« Többet mondok: kiküldik az i l l e-

*) A nagy közönség már aligha tudja, mit jelent ez. Nagy a feledékenység Magyarországon s nekem nincs róla tudomásom, hogy valaki már megirta volna a hatvanas évek történetét. Azért nem gondolok fölösleges dolgot tenni, ha emlékezetbe hozom Várady Gábor azon módositványát, melyre a szövegben hivatkozás van.

A dolog az 1848. deczember 2-ki »palota-forradalom« körül forog.

Deák azt vette fel kiindulási pontul május 13-ki nagy beszédében, hogy »V. Ferdinánd, midőn a császári koronáról lemondott, azzal együtt Magyarország koronájáról is l e a k a r t (!!) mondani.« E szempontból indulva, a felirásban azt inditványozta kimondatni: hogy az országgyülés tiltakozik a deczember 2-ki lemondásnak általánosságából vonható azon következtetés ellen, mintha Magyarország az austriai császári korona provincziája volna; tiltakozik az ellen is, hogy azon lemondás a nemzet tudta és hozzájárulása nélkül történt; de m i u t á n t e t t l e g m e g t ö r t é n t, eszközölje »ő f e l s é g e,« hogy e »*formahiány (!!)*« utólagos pótlása tokintetéből V. Ferdinánd és Ferencz Károly adjanak ki lemondásaikról oly okiratot, melyek az országgyüléshez levén intézve: igérvén az országgyülés, hogy azon okiratokat törvénybe fogja iktattatni, miszerint legalább utólagosan pótoltassék, a minek előlegesen kellett volna megtörténni.

Ennek ellenében Várady Gábor egy igen talpraesett, de végkövetkeztetésében mégis igen mérsékelt beszédben kimutatta, hogy itt nem formahiány, hanem egy végtelen fontosságu alkotmányos elv és egy oly törvénytelen cselekvény forog fenn, mely Magyarországra nézve minden következményével együtt semmis; és Deák szövege helyébe azt inditványozta kimondatni, miként mellőzve jelenleg azt, hogy a lemondásra vonatkozó okiratok nem törvényes

t ö k hozzám Scheiter őrnagyot, azon utasitással, hogy a mit én javaslok, az fog történni. *) — — — — — E csapást azóta sem pihentük ki.

2. Mi szükség volt az eloszlatáskor oly hangos éljenekkel fogadni Deáknak antiforradalmi intését, hogy a törvényesség át ne hágassék? Hisz ez valóságos megtagadása volt a forradalmi szándoknak.

— — — — —

Még a nemzeti kérdésről kellene irnom, mire nézve aggasztó szót látok a jelentésben. De nem akarom a postát elmulasztani. Irok pár nap alatt.

Hived s barátod

Kossuth.

Jósika Miklós — Kossuthnak Genuába.

Brüssel, deczember 27. 1861.

Leveledet vettem. Közlöttem tüstént P. F.-essel, kinek válaszát, addig is, mig én e tárgyakban kimeritőleg irnék, iderekesztve küldöm.

— — — — —

(Aláirva) Jósika.

*

Csatolmány.

Miután a reám bizottakat elmondottam volna ugy, a mint azok elémbe adattak, — nehogy egyik vagy másik kitétel, kifejezés

---

alakban és módon közöltettek: az országgyülésnek 1848: V. t.-cz. értelmében kiegészitése és az 1848: III. t.-cz. által kijelölt közegek helyreállitása előtt az országgyülés azon iratok megbirálásába nem bocsátkozhatik és a trónváltozás iránt nem nyilatkozhatik.

Deák felirati javaslatának ezen pontja 134 szóval 120 ellen e l v e t t e t e t t; mire Deák és pártja a termet elhagyták s Várady módositványa elfogadtatott.

És jött a »dörgedelmes« leirat. »Ő felsége« (mint Széchenyi egykor a főrendiházban, magára vonatkozva, a nádorról mondá) »méltóztatott az országgyülést kegyelmesen megszidni.« Az országgyülés meghátrált. Várady elfogadott szövegét kitörülte s a Deákét visszaállitotta.

*) Itt közöltetik az, a mi Kiss Miklóshoz julius 26-án irott levelemben a 632. lapon olvasható.

vagy suppositio félreértésre adjon alkalmat: vagyok oly bátor még nehány észrevételt előadni.

E szavak: a nemzet mindenáron kibékül, ugy voltak értve, hogy a nemzet, — ettől tartunk — azon esetre, ha tavaszra valami esemény fel nem villanyozza muló félben levő öntudatát s tetterejét, könnyen engedne a nyomásnak, mely most ujból oly iszonyu erővel reá nehezedett.

E nyomás sohasem volna elég erős arra, hogy pl. egy egybehivott országgyülést öngyilkosságra, azaz reichsrathba való küldésre birjon; de igenis elég erős volna arra, hogy mellőzve az országgyülést, direct választások által egy-egy eredményt vivna ki, a mikor aztán természetes, nehány oláh, szász és szerb, meg nehány honáruló magyar megválasztatása a reichsrathba, a világ előtt mint mindenáron való kibékülés állittatnék oda.

Tekintve a megyék jelen szervezetét s azon számtalan gyáva, hivatal után leselkedőket s elfogadókat, ugy hiszem, nem alaptalan ezen félelem, valamint az sem, hogy ez nekünk, azaz reményeinknek, hosszu időre véget vetne.*)

De öngyilkosságtól azért sohasem tartunk, még a lehető legszomorubb esetben sem. Mert öngyilkosság alatt az érthető, felfogásom szerint, hogy ha a nemzet maga decretalná déchéance-át, — a mit soha megtenni nem fog. A német kormány jól tudja ezt, s a mig csak lehet, ovakodni fog más elemre appellálni, mint a melyre jelenleg appellál, tudniillik oly egyénekre, kik pénzért, s védve a haditörvényszékek által, képesek mindent megtenni.

A mi a pénzküldés kérdését illeti, ez, tudomásom szerint, egyedül onnan ered, hogy gróf K. E. által, ha jól tudom, Karacsay nevében, azon üzenet jött barátaimhoz, hogy ujévre ötszáz darab aranyat küldjenek Oláhországba; barátaim nem levén képesek most e pénzt előteremteni, kötelességüknek tartották azt általamjelentetni.

A szervezés alattiaktól pénzt gyüjteni alig lehetne, miután azok legnagyobb része olyanokból is áll, a kiken nem egyszer segitenünk kell. Szomoru, hogy a pénz az erőhatalomnak enged akkor, a mikor a hazafiság elől elbuvik; ezt igen helyesen jegyzi meg kormányzó ur. Mi érezzük azt legjobban, miután a folyvást adakozók kis seregének vagyona ugyancsak megapadt. Igaz, hogy e tekintetben lehetetlen számitásból kihagyni azon, nyolcz év óta folytatott mindennemü adakozásokat, melyek szükségesek voltak arra, nehogy a nemzet lelkesedése végkép kialudjék.

A mi Vizsolyit illeti, annyit hallottam, hogy becsületes ember, de ezentul bővebben fogok tudakozódni, jelentést teendő.

---

*) Erre egyik válaszomban megjegyeztem, hogy direct választás utján nehány kerületnek a Reichsrathba bemenetele, kétségen kivül folt lesz paizsunkon, nagyon piszkos folt, ha magyar is akad a küldők s küldöttek közt, de ez nem vet véget reményeinknek, mert nem a nemzet tette lesz.

Legyen meggyőződve, kormányzó ur, hogy a népies elemeket nem hagyják ki a számitásból barátaim, s azokat mindenkoron felhasználják, de vannak a népies elemeknek bizonyos feltolakodó főnökei, a kikkel egyáltalánfogva menni nem lehet, mert nem biznak jellemükben — a mi fő-fő kellék — egy oly ügy körüli eljárásban, mely egyhamar hasznot nem igér még.

Egyébiránt mindenre nézve pontos jelentést teendek, s addig fogok idekünn maradni, mig az ügy megkivánja.

P. F.

Betegség által hátráltatva, igért második levelemet, mely főképen a nemzetiségi kérdésről szólott, csak deczember 28-án küldhettem el.

Mi idekünn igen nagy engedményekre valánk hajlandók a horvátok s hazánk nem-magyar ajku nemzetiségei irányában. Én nem mentem annyira, mint társaim közül többen, különösen Klapka és Irányi; de én is sokkal messzebb voltam hajlandó menni, mint az otthoniak, kikkel érintkezésben állottunk. Az emigráczió e politikájának megitélésénél a történetiratnak, miszerint igazságos legyen, nem kell azon szempontot figyelmen kivül hagynia, melyet Jósika Miklóssal e tárgyban váltott levelezésem itt következő kivonata világosságba helyezend.

Jósika Miklós 1862. január 11-én kelt levelében ekként irt:

»Talán ez órában még nehezebb feladat áll öreg barátod előtt, mint utóbbi leveleimben, mert mindarra, mit szives valál n e k ü n k irni, felelnem kell. Óhajtanám pedig, hogy válaszom szintoly világos legyen, mint a te szép leveleid, melyekről igen jól mondod, hogy azokban történelem rejlik.

Engedd, hogy legelőbb is arra tegyek egy kis észrevételt, mi első leveledben szomoritólag s aggasztólag hatott reám. Te azt irod, hogy pártolóink a Mont Blancon innen és túl, azt vetik szemünkre, hogy mi a többi nemzetiségekkel mind ez óráig ki nem tudván békülni, nem vagyunk azon compact erőben, hogy a kivánt órában fölkeljünk s a netalán kiütendő háboru esetére a Brennus kardját vethessük a mérlegbe.

Lelkiismeretem parancsolja, hogy e részben világosan kimondjam neked, a mi engem aggaszt, és hogy ezt a maga nevén nevezzem

meg. Fájdalom, a két nagy ur e nyilatkozata, az én gyarló felfogásom szerint, ugy hasonlit a subterfugiumhoz, mint egyik tojás a másikhoz. Hogyan, tisztelt barátom, hát e nagy urak ne tudnák azt, a mit mindenki tud Európában: hogy szegény hazánk 1847—48—49-ben még gonoszabbul szét volt tépve és aláásva, mint most? Mert egyről tökéletesen biztosithatlak: hogy határozzon a gondviselés bármit hazánk fölött, az osztrák kormánynak ezuttal egy tizedrészben sem sikerülend az és annyi, mint 1847—48-ban.

Resummáljuk higgadtan a dolgot:

1848-ban hatvanezer ember vagy körülbelül ennyi horvát rohanta meg az akkor még ily invasio visszaverésére csak középszerüen elkészült országot. A szerbek, osztrák tisztektől vezettetve, sánczoltak, erőditettek s nyiltan támadtak, még Szerbiából is kapván embert, pénzt s fegyvert. Az oláhok, ugyszólván, tömegestől ellenünk voltak, még pedig egyenesen osztrák vezér, Urbán alatt, és segittetve tizenhatezer jól fegyelt osztrák katonától.

Elvesztette-e ekkor Kossuth Lajos fejét? Kunyorált-e, mint Schwarzenberg s az osztrák főherczegek, fütől-fától segedelmet? — Nem. Sőt ily abnormis sokaságu ellenséggel szemközt, bizván a jobbérzelmüek történelmileg bebizonyitott erélyében és vitézségében, férfiasan megállt a gáton s nem szóval, mint egykor Pompeius, hanem tettleg verte a földet lábával és légiók keltek föl s a megrémült ellenség egy egész hősies nemzetet látott talpon, mint egyetlen embert! Ne tudnák-e ezt a Szajna mellett és Turinban? — — —

Ha a mi pártólóink ezt tudják, — ki ne tudná!? — minő gyenge subterfugium az, minket azzal vádolni, hogy ki nem tudunk a nemzetiségekkel békülni s mivel nem tudunk, hát ők nem tesznek semmit!

Hiszen, tisztelt barátom, magad mondtad — et bene dixisti, — hogy ha nálunk aristocratia, clerus és nép szorosan együtt tartanak, akkor az ördög sem győz le bennünket!

Mit akarnak ezen jó pártoló urak tőlünk? Hiszen, ha lenne az, a mit ők irányunkban tanusitott hidegségük ürügyeül felhoznak, azaz ha faj- és osztálykülönbség nélkül együtt tartanánk, egyetlen phalanxot képeznénk, mi szükségünk volna akkor az ő protectiójukra? Én azt hiszem, hogy akkor mi az üreserszényü, magával meghasonlott Austriával minden segély nélkül is el tudnánk bánni.

Mi lenne akkor, ha a nemzet, mely ma épen ugy fel fog s fel mer kelni, mihelyt ez physicai lehetőség, ha kétszázezer orosz helyett ellenünk, csak harminczezer olasz, franczia mellettünk áll?

Ezen okokon aggódom én s hiszem, hogy a mi protectoraink csak ürügyet hajhásznak arra, hogy minket nélkülözhessenek.«

Erre Jósikához, a nála mulatott hazai küldött számára 1862. elején irott leveleim egyikében következőleg válaszoltam:

»Hogy pártolóink a nemzetiségi viszályok ki nem egyenlitése miatt minket gyengéknek tartanak s azért bennünk nem biznak eléggé, miszerint a harcz koczkáját, reánk számitva, el merjék vetni, ti ezt a nemakarás subterfugiumának tartjátok, ürügynek arra, hogy minket nélkülözhessenek, s te e véleményt azon ismert ténynek fölemlitésével támogatod, hogy mily erősnek mutatta magát a magyar 48—49-ben minden nemzetiségi nem viszályok, de ellenségeskedések daczára.

E tényt ismerik Párisban s Turinban, és méltányolják. Ennek köszönhetjük, hogy velünk csak szóba is állanak. Tudják ők igen jól, hogy ha mi Pesten s Debreczenben a honvédelmi bizottmányban ülve, Komárommal s Péterváraddal kezünkben s e hongyülés souverain tekintélyétől támogatva, dobbanthatnók elő a földből a seregeket, rendelkezhetnénk a nemzet erőforrásaival: köbre hatványositott nemzetiségi viszályok sem tennének minket gyöngékké. Tudják ők, mi erős a magyar nemzet, ha egyszer fegyveresen csatarendbe állittatott. Nem itt van a dolog bibéje, hanem ott, hogy mert most nem a honvédelmi bizottmány, hanem az osztrák ül a kormányon, kételkednek nemzetünk erején, magát csatarendbe állithatni, ha horvát, szerb, oláh most is ellenünk lesz.

Azt mondandjátok: »hisz ép azért kell nekünk a külsegitség; nem azért, hogy érettünk küzdjön, hanem, hogy minket oly állapotba tegyen, miszerint magunk küzdhessük ki magunknak is, segitőinknek is a győzelmet.«

Felteszitek rólam, remélem, hogy ez indokot nem hanyagoltam el. De mit felelnek? Im ezt: »Arra, hogy mi sereget küldjünk Önökhöz, biztosnak kell lennünk, hogy a nép által barátságosan fogadtatik, sőt biztosaknak arról, hogy az hozzánk csatlakozik, hogy mellénk áll. Nekünk csak mint örömmel fogadott szabaditóknak lehet Önöknél megjelennünk. Gondolják meg csak, minő halálos csapás volna reánk, minő compromissio, ha minket, a »szabaditókat«, azok, kiket szabaditani megyünk, ellenségesen vagy csak hidegen s közö-

nyösen is fogadnának? Ah, ha Önök, magyarok, amott laknának a Quarnero partján s a horvátok volnának a Dráván túl, akkor nem kételkednénk ám. De a dolog megforditva van. Aztán nem mi, hanem a mi gyámolitásunkkal Önök kezdhetnének valamit más oldalról, Belgrád, Jassy felől. Igen ám, de ha Önök a szerbekkel, oláhokkal ki nem egyezkednek: ez absolute lehetetlen. Sajnos dolog, de Magyarország geographiai helyzete nem jó s mi nem változtathatjuk meg a geographiát. Azért iparkodjanak megoldani a nemzetiségi kérdéseket, különben Önök gyengék nemzetüket csatarendbe állithatni s az Önök szövetségének haszna s tanácsossága nagyon kétes. Mert mi küldhetünk Önöknek segitséget barátságos tartományokon keresztül; de nem vállalhatjuk magunkra, ellenséges tartományokat meghóditani, hogy Önökhöz juthassunk.«

Ezek erős dolgok, édes barátim. A tények erejét nem lehet ledictiózni. Helyzetünkben a nemzetiségi kérdés nemcsak politicai, nemcsak társadalmi, de főkép katonai és főkép hadműködési alap kérdése. Mert nem lehet ám a levegőből akár Kolozsvárra, akár Temesvárra, akár Siklósra sereggel s fegyverrel lepottyanni.

Ezt kellene otthon megfontolni.

Tévedtek, ha azt gondoljátok, hogy ürügyöt keresnek minket nélkülözhetni. Ha nélkülözni ohajtanának, nem kellene nekik ürügyöt keresniök: szegény emigransok vagyunk: becsapnák az ajtót orrunk előtt s azzal punctum. Nem ohajtanak nélkülözni, hanem módot keresnek nem nélkülözni, nem szép szemünkért ám, hanem mert érdekükben áll.«

Ezen szempont állott idekünn mi előttünk, kik a barátságos hatalmakkal összeköttetésben állva, a külsegély valósitásának feltételeit minden másoknál jobban ismertük.

Nekem hazám függetlensége szent áhitattal kegyelt religióm. Számkivetésem viszontagságai között agyamnak minden gondolata, szivemnek minden dobbanása

e czélra összpontosult. A nélkülözésekért, miket e czélnak szentelt életemmel magamra s az enyimekre vontam, más bért, a reám mért szerencsétlenségek közben más vigasztalást, még imádságaimban sem kértem Istentől, mint azt, hogy hazámat független államnak láthassam.

És minthogy a fennforgott körülmények közt e czél elérése külsegélytől függött, e segély pedig a fentebbi levélkivonatban emlitett oknál fogva a horvátokkal, szerbekkel, oláhokkal kiegyezéstől volt feltételezve: engem attól, hogy azon határig, melyet az ország területi épségének s politikai egységének tekintete áthághatlan vonalul tüz ki, hazámfiainak a nemzetiségi kérdésben a lehető legnagyobb engedékenységet tanácsoljam, csak az tartóztathatott volna vissza, ha ezen engedékenység által hazámnak magyar állami typusát láttam volna veszélyeztetve.

De én meg voltam s ma is meg vagyok győződve, hogy miután a magánuton megállapitandott egyezkedések országos ténynyé csak a czél elérése, a függetlenség kivivása folytán emeltethettek, — annak a veszélynek még csak árnyéka sem foroghatott fenn. Ha Magyarországnak, mint ilyennek, függetlensége kivivatik; ha mint ilyen, magyar állami typussal foglalja el ős-történelmi helyét az európai államrendszerben, élén királylyal, ki csak magyar király, kinek sem más, mint magyar királyi érdekei, sem idegen hatalmi forrásai nem lehetnek, s e király mellett a nemzetnek felelős magyar kormánynyal, mely valamint létjogát, ugy hatalmát is csak a magyar állameszméből meritheti: teljes lehetetlenség, hogy Magyarországnak egy ezredév történelmében gyökerező magyar állami typusát s a magyar fajnak saját hazájában a »primus inter pares«

szerepre hivatottságát kérdés alá vonni valakinek még csak eszébe is juthatott volna. Annál kevésbé, minthogy az ország területi épségének s politikai egységének keretében a nemzetiségi igényeknek nemcsak az adatik vala meg, hogy nyelv, faj, vallás a politicai jogokban és társadalmi állásban külömbséget nem csinál (a minél többet állam a nemzetiségi elvnek sehol a világon nem engedélyezett), hanem a többség elvének s a kevesebbség jogai biztositásának alapján, még a közélet minden intézvényes közegei körében is, minden meg volt adva, a mit az »állam«-ban megadni lehet; ugy, hogy még ezen is túl menni annyit tett volna, mint azt kivánni, hogy a nemzetiségnek maga az állam is feláldoztassék. Már pedig ha valaki ily követeléssel mert volna fellépni: a magyar állameszmében elég szivósság; a magyar fajban elég életrevalóság; az ország minden lakosára áldást árasztó magyar függetlenségben elég hatványosság és a magyar királyban és kormányban elég hatalom volt volna minden ily állambontó merényletet ártalmatlanná tenni.

De nem is foroghatott volna fenn ennek szüksége, mert annak, a mi nemzetiségi kérdésnek neveztetik, fulánkja a kifelé való gravitátióban rejlik. Ez pedig Magyarország függetlensége által megszünt volna s csakis ez által szünhetett volna meg. Mert a független Magyarország saját biztonságának érdeke által volt volna arra utalva, hogy támaszul szolgáljon azon szomszéd nemzetek függetlenségének, melyek felé fajrokonságnál fogva némely magyarországi nemzetiségek gravitálnak; s azt képtelenség feltenni, hogy e nemzetiségek azon magyar állam gyöngitésére vagy épen felbomlására törekednének, a mely nemzetiségüknek, ott a hol az nemzeti (állami) egyéniséggel bir, oly támaszát kép-

zendette, mely nélkül ama szomszéd nemzetek csak névleges függetlenségre emelkedhetnek, melynek hátterében az orosz hatalomtól való függés áll.

Ha Magyarország független állammá lett volna, a panslavismus nem fenyegetné felforgatással a világrendet; nem azért, a mi felett a cseh történetiró panaszkodott, hogy t. i. a magyar elválasztó éket képez az északi és déli szlávok között, hanem azért, mert a panslavismus egyedül biztos antidotumát csakis az egyes szláv nemzetek saját nemzeti egyéniségének s függetlenségének biztositása képezhetné. Ez pedig csakis Magyarország függetlensége mellett, függetlensége által volt volna lehetséges.

A magyar nemzet a függetlenség helyébe Austriát választotta. S ez az Austria, miután előbb prédaosztályra speculáló politikájával kaput tárt az orosznak, hogy a panslavismus számára tért foglalhasson a keleten (a minek egyetlenegy csepp vér áldozata nélkül elejét vehette volna), utóbb becses vér árán, még magyar vér árán is, erőszakkal tolta fel gyülölt uralmát Bosziára, Herczegovinára — a mint mondá — azért, hogy védállást foglaljon az orosz hatalmi terjeszkedés, a panslavismus ellenében, melynek várdájába maga nyitott kaput az orosznak. Nem hiszem, hogy legyen ember Magyarországon, a ki ne tudná, hogy a bosnyák foglalás nem védállás, hanem kanócztolás a panslavismus puskaporos hordói alá; nem óvszer az orosz hatalmi terjeszkedés ellen, hanem ösztöke, mely minden keleti szláv fajt az orosz karjai közé kerget, és eszközli azt, hogy a keleti kérdés legközelebbi válsága számára az osztrák-magyar monarchia saját magát substituálta Törökországnak. Ennek szertezilált tagjai contingen-

sül szerepelendnek az orosz táborban; de a keleti kérdés tárgya már nem is annyira Törökország, mint Austria-Magyarország lesz. Előbb a lengyel, Austria segitségével, aztán a török, ismét Austria segitségével, most rajtad a sor »Haus Österreich.«

Ezt Magyarországon minden ember igy tudja, igy látja, igy érzi; de azért a bosnyák foglalás megszavaztatott! — Szüksége volt-e a magyarnak e tapasztalásra, miszerint megtanulja, hogy függetlenség nélkül az alkotmányosság csak kongó ércz és pengő czimbalom s annál is rosszabb? Nagy megpróbáltatás veszélyével lett, félek késő lett, e tanulság megvásárolva. Hinni szeretem, hogy a magyar férfiasan helyt álland magáért a reá váró veszélyben, de hinni akarom, hogy magáért álland helyt s nem idegen érdekek számára szedendi ki a parázsból, szivvérének árán, a gesztenyét. — Sursum corda!

Sem terem nem engedi, sem pedig, tekintve a közel jövendő drámájának előjátékát, mely a dalmát határoknál forrongásban van, alkalomszerünek nem gondolom, hogy a nemzetiségi kérdés részletei iránt a Brüsselben tartózkodott hazai küldöttel váltott eszmecserének előadásába bocsátkozzam.

Csak kettőre akartam figyelmeztetni. Az egyik az, hogy a nemzetiségi kérdésben a magyar emigráczió politikájának megbirálásánál azon szempontból kell kiindulni, mely fentebb közlött levél-kivonatomban jelezve van. A másik az, hogy Magyarország függetlensége a nemzetiségi kérdést megoldotta volna; az osztrák cabinet-politika, melynek Magyarország magát horgára akasztá, elmérgesitette. E politikának szükségszerü következménye, hogy végelemzésben a nemzetiségi kérdés a nemzetközi válságok terére jutott; e téren

a történelem nagy vágásokban mozog s a paragraphusok kuruzslását, ép ugy, mint a diplomaták udvarias szóváltásait, kineveti.

*

E tárgynál még megemlitendőnek tartom, hogy figyelmeztettem barátainkat, miként jó volna, ha módját ejtenék, hogy az oláhok vezérei közül valaki kijőjjön, miszerint őt Párisban Napoleon herczeggel s itt Ricasolival érintkezésbe hozva s ha kell, a királyhoz is bevezetve, neki alkalmat nyujtsak összeköttetéseink valóságáról meggyőződni, s azon pontoknak, melyeket otthoni barátaink velük megállapitandnak, végrehajtása felől biztonságot szerezni.

Erre Jósika (január 11-ikei levelében) ekként felelt: »Erdélyben az oláhoknak csak két vezére van: báró Saguna és gróf Sterka Szulucz. Hogy ezek veled értekezni akarjanak, az nemcsak nem hihető, hanem állásuknál fogva lehetetlen is. Aztán vannak Erdélyben másodrendü csahosok, mint Axintye, Bálint, Puskariu, Leményi, Brán, Bohoczel és többen. Ezek ama szakállas két szentnek vak eszközei. Magyarországon egy vezér van csak s ez Mocsonyi (ki magát már is daco-román királyra gerálja). Ez inkább elmenne a megtestesült sátánhoz, mint a magyar emigráczió fejéhez. A többi, mint Wlad, Bobest s még egy pár, non coronant sem Ugocsában, sem máshol.«

Mocsonyira nézve Jósika tévedésben volt. Február 25-én Kiss Miklóshoz irott levelemben mint positiv adatot találom megemlitve, hogy »a Mocsonyi testvére értekezett barátainkkal a hazában s igéretet tőn, hogy ha teljes elválásra az osztráktól van a magyar elhatározva, az erdélyi és bánáti oláhokkal nem lesz bajunk; mert az osztráktól elvált független Magyarországot

Románia szándoklott függetlenitése esetére biztositéknak tekintik az osztrák avatkozás ellen.«

Sőt az a Mocsonyi, kiről Jósika azt irta, hogy inkább elmenne a megtestesült sátánhoz, mint a magyar emigráczió fejéhez, pár évvel későbben engem Turinban önként, hivatlanul meglátogatott. Nem azért jött Turinba, hogy meglátogasson; de erre utazván, meglátogatott s határozottan akként beszélt, mint testvére otthon pár év előtt, s ezt még a következő nyilatkozattal kisérte: »Tudom, hogy egy pár ostoba canaille telelármázta a magyarok fülét azzal a daco-román hűhóval. Higyje el Ön nekem, hogy okos ember köztünk ily ostobaságról nem is álmodik. Romániának tizszer is megkellene fontolni, ha elfogadja-e Erdélyt, még ha tányéron nyujtanák is neki. Gonosz adomány volna; valóságos darázsfészek; kanócz, mely egy vagy más evantualis conflictus esetén levegőbe röpitené Romániát. Mi magyarországi és erdélyi románok, Romániát függetlennek s függetlenségében biztosnak akarjuk. Ehhez pedig Romániának Magyarországra, erős független Magyarországra szüksége van, különben nem biztosithatja magát az orosz nyomás ellen. Ez világos. Egy független, erős Magyarország, Románia jövőjének erő és garantia; Erdély birtoka gyengeség és veszély volna. Ha Magyarország függetlenné lesz s bona fide megadja az oláh nemzetiségnek a politikai jogegyenlőséget, egyházi és iskolai autonomiát és szabad társadalmi fejlődést: sohasem lesz a magyaroknak bajuk az oláhokkal; sohasem fogjuk mi irigy szemmel nézni a magyarok túlsulyát a magyar hazában, csak kényszert ne alkalmazzanak ellenünkben. De persze, ha Magyarország osztrák birtok marad s mert az, hát eszköz a bécsi udvar kezében Románia függetlensége, vagy ha ez kivivatott,

annak biztonsága ellen: ez aztán egészen más. Austria Magyarországot birva, nagyhatalom, s mert az, hát nem lehet szövetségese a gyengébb Romániának. Tán segitheti az orosz ellen, ha ugyan nem látandja hasznosabbnak prédarészt fogadni el az orosz kezéből, mint Moldva felét (Bukovinát) már egyszer elfogadta; a mit, közbevetőleg legyen mondva, Románia csak ugy remélhet visszakapni, ha Magyarország függetlenné lesz: de ha esetleg segitené is az osztrák az orosz ellen Romániát, nem azért tenné, hogy független legyen, hanem hogy tőle függjön.«

Ekként nyilatkozott előttem Mocsonyi.

*

Mielőtt a hazai küldött (P. Fr.) haza utazott volna, még 1862. január 1—10-ke közt több levelet irtam Genua mellől Albaróból Jósika Miklóshoz P. Fr. számára. Közlök belőlük némelyeket:

»62-őt irunk, a 61 sok aggodalmak közt folyt le; érzékeny veszteségeket hozott (Cavour és Teleki pótolhatlanok), a honért folytatott küzdelmeink borus egére nem hozta fel a biztos remény csillagát, mely a siker felé vezessen; hogy az egyetértés tért vesztett, az akarat gyengült, a határozottság megernyedett, s mi, roncsolt harczosai a hosszu csatáknak, a különben sem távol sirhoz egy évvel ismét közelebb jutánk. Mit hoz a beállott év? — — egyet tudunk, azt, hogy kötelességünket teljesitendjük, s ha napjaink végüket érik, az igában dőlünk ki. A többit ki tudná? — — tán jó is, hogy nem tudjuk — »liceat sperare timenti.«

Azonban régi jó magyar szokás szerint jó kivánatimat küldöm mindnyájotoknak és vendéged által barátainknak a hazában; és általuk az árva hazának. Nemzetek csak öngyilkolás által halhatnak meg. Csak ettől óvja meg őt a kegyelemnek istene! csak ne essék önmaga felett kétségbe; — a hit hegyeket mozdit. Szabad lesz, mert szabadsága a történelem logicájában fekszik. Felvilágositásokat kell adnom a minket

érdeklő politikai helyzetről az otthoniak tájékozására; de kérem azt, a mit irok, a legreserváltabb bizalmas közlésnek tekinteni s idekünn senkivel, otthon csakis a becsületbeli titok pecsétje alatt azokkal közöltetni, kiknek ezeket okvetlenül tudniok kell. A legkisebb indiscretió kiszámithatlan balkövetkezéseket vonna maga után, a személyes compromissiót nem is emlitve.

Páris azt akarja, hogy Szerbia jövő tavaszszal fegyvert fogjon franczia sanctió alatt. Ha Austria interveniálni akarna, az nem fog megengedtetni.

Ricasoli intést kapott Párisból, hogy közelitése váratik és ohajtatik. A császár, félve a clericalisoktól, kik az orleanistákkal egyesültek, seregét most még ugyan Rómából ki nem huzhatja, de arra rááll, hogy nyilatkozzék a római nép, par suffrage universel (jegyezzétek meg jól, ez Napoleon politikájában minden vitatott kérdésnél nélkülözhetlen postulatum): akarja-e a pápa világi hatalmát fentartatni? Ha a szavazat »nem«-re üt ki, megegyezik a császár, hogy olasz királyi garnison vonuljon be Rómába; de a franczia is ott marad, »a pápa személyének védelmére«. Biztosittatni kiván a császár, hogy bizonyos rajnai eventualitások esetére az olasz szövetségre számithat. Ricasoli a római expediensre hajlandónak mutatkozott; a másodikra nézve általánosságokban, de barátságos szellemben utasitá követét. Ezen az alapon uj alkudozások vannak kezdeményezve.

Mielőtt tovább mennék hireimben, ezekre teszem megjegyzéseimet.

Mindig mondám: hogy ha nemzetünk magaviseletében változás nem történik, ki fog hagyatni az európai nagy-politika számvetéséből, mert nem biznak bennünk. Az országgyülés marquirozott alkuvási iránya tőből megingatá a magyar nemzet forradalmi határozottsága iránti hitet; a nemzetiségi viszályok pedig nemzetünk ereje s igy az iránt támasztottak kétséget, hogy a magyar nemzet hasznos szövetséges lehet. Féltem: a császár hasznosabbnak itélendi, politikáját a keleten más nemzetiségekre alapitani.

A Szerbia iránti szándok egy fontos lépés ez irányban. Azon harczból csak azon esetre nézhetne ki számunkra valami,

ha az osztrák interveniálna. De ő tudván, hogy ez annyi, mint háboru az oroszszal, francziával: azt nem fogja tenni, hanem hazánkat fogja katonasággal megrakni.

Azonban bármit mutasson is határozatlan perczekben a külszin, midőn külpolitikai válságra kerül a dolog, kétséget nem szenved, hogy a Palais Royal gyakorol döntő befolyást a császár határozataira. A herczeg pedig őszinte s állandó barátja ügyünknek, kit még nemzetünk antiforradalmi tendentiái is csak sajnálkozásra birtak, de elhidegülésre vagy változásra nem. Ő minden szláv irányu kérdést a keleten csak ugy pártol, ha a magyar ügygyel antagonismusba nem hozatik. Tehát ha szivükre veszik a hazafiak azokat, miket az eddig követett irány hibás és káros voltáról mondottam, az ő segitségével sok emeltyü van még kezünkben, a keleti határozatoknak kedvező fordulatot adni. Február végével okvetlenül szükséges lesz, hogy ismét kijőjjön valaki s alkalmasint oly helyre, hol személyesen találkozhassunk. Már e levél tartalma is olyan, hogy aggódom az irás szüksége miatt.

En attendant nem tanácsolhatom eléggé, hogy Belgráddal a jó egyetértést hazulról cultiválni kell. Oda okvetlenül ki kell menni valakinek a főemberek közül az országból. Mindenekelőtt jelentse magát Scovasso olasz consulnál. A »parole« : »Rose, Robert, Rome«. S utasitásomra hivatkozva, kérje magát tájékoztatni dolgaink állásáról, ugy Szerbiára, mint arra nézve, mit tett a consul ur a határőrvidékek dolgában, mit annyira szivére kötöttem? Scovassoval értekezzék a legjobb mód iránt Garasaninnal találkozni. Erre discretus eljárás kell; de találkozni szükséges. Vigye meg neki a magyar hazafiak szerencsekivánatait miniszterségéhez. Jelentse ki, miként örömmel értették tőlem, hogy a nemzeteink közti érdekkapcsolatot bölcs tapintattal felfogva, hazánk iránt folyvást jóindulattal viseltetik. Mondjon neki azért köszönetet s biztositsa nemzetünk s különösen az osztráktól elszakadás programmjához ragaszkodó hazafiak baráti indulatáról Szerbia iránt. Scovasso alkalmasint nem fog tudni azon titkos szándokról a tavaszra, melyet fentebb közlöttem, legalább nem innen (mert Párisból azt Ricasoli sem tudja, sőt most még a király sem); nem kell tehát a titkot látszani tudni, sem Scovasso, sem Garasanin előtt, hacsak ők nem emlitik; hanem

kivált ez utóbbi előtt gyanittatni kell, hogy többet is tudhatunk, mint a mennyit mondunk. Erre a mód az, megmondani, hogy a velem viszonyban levő magyar hazafiak eleget tudnak Európa politikájáról és sokkal nagyobb érdekkel kisérik a szomszéd viszonyokat, miszerint ne látnák, hogy Szerbia döntő válság küszöbén áll. Kérdje a megbizott: miben lehetnek a magyar hazafiak segitségére? S vegyen alkalmat megkérdezni, mire számithatunk Szerbia részéről függetlenségi harczunk esetére?

Ha Szerbia harczra kél, sokan fognak abban részt venni akarni a magyar szerbek közül. Nunc pro tunc megjegyzem, hogy ezt a világért sem kell ellenezni, sőt lehetőleg előmozditani.

A római kérdést illetőleg a fent közlött propositió csak ugy válhatnék gyakorlatiassá, ha az olasz garnison volna az első lépés s a nyilatkozat a második. Megforditva levén a javaslat felállitva, impracticus, mert a nép nem nyilatkozhatik. Hanem mi reánk nézve ezen uj alkudozásnak azon kedvezőtlen értelme van, hogy a császárnak még nincs szándokában a velenczei ügyet felvenni. Ezt ismét nagyrészben a magyar nemzetben nem-bizás okozza; mert a római kérdés kellemetlen a császár előtt, ohajtaná elnapolhatni, s lehetetlen nem tudnia (ha pedig nem tudná magától, tudja figyelmeztetéseimből), hogy ez elnapolásnak legpracticusabb módja Velencze felszabaditásának munkába-vétele, a mi egyszersmind legjobb előkészület a rajnai kérdésre, mert a velenczei kérdés, kapcsolatban a magyarral, teheti csak az osztrákot azon állapotba, hogy a rajnai kérdésben vagy épen nem, vagy csak, mint másodrendű hatalom vehessen részt. Ha tehát a császár mégis visszatér a római kérdésre, csak azért teszi, mert a velenczei kérdésre az olaszt magában még gyengének látja, a magyarra pedig, alkuvási hajlamai miatt, nem mer támaszkodni.

Azonban a politikai combinatiók más irányban vezethetnek háborura. Nevezetesen:

Ricasoli alkalmasint marad márcziusig. De Turinban jelenleg két különböző politika működik. Egyik a kormányé, másik a királyé. Amaz a háborut el akarja halasztani 1863-ra; a király ez idén akarja azt. A miként iránt a következők szolgálandnak tájékozásul:

Garibaldi el van határozva valamit kezdeni a tavaszkor. Maga mondta nekem Genuában, hol őt meglátogattam. Még nincs megállapitott terve, csak annyit mondhat, hogy a Duna torkolatától a Pó torkolatáig van tér, melyen a körülmények szerint választani fog. Beszélgetésünk után Turinba ment. Szólott a királylyal s elégedetten távozott. A királynak tetszik az eszme, hogy Garibaldi kezdje a háborut. De természetesen P á r i s h a t á r o z. A király, mielőtt magát végleg elhatározná, tudni akarja, mit mondanak ott a dologhoz. Küldött Párisba e napokban, nekem pedig azt izente, hogy február közepe táján fogja határozottan megmondani, mi kilátás van a háboruhoz. Ezért is szükséges, hogy február végén kijőjjön valaki az országból, miszerint értesithessem az otthoniakat, hogy a tervek mi alakot öltenek.

Joguk van a hazafiaknak tudni, mi szándokkal vagyok én valamely Garibaldi-féle expeditió esetére. Először is megjegyzem, hogy ha nem az osztrák, hanem csakis a török ellen intéztetnék, én abban részes nem leszek. Készülni fogok, a mennyire tőlem kitelik, s várni, vajjon az osztrák belebonyolódik-e. Ha pedig az osztrák ellen intéztetnék, erre nézve ismerik otthon a feltételeket, melyek alatt én a forradalomnak kivülről beviteleért a felelősséget elvállalni kész vagyok. Én e feltételektől nem tágitok. Tehát ha Garibaldi expeditiója rendes háborunyilatkozat mellett olasz királyi zászló alatt történik, részem lesz benne, de ha G. maga kezére amolyan Marsala-féle merényletbe bocsátkoznék, bevárom, mit csinál a király? Ha háborut izen s Garibaldit segiti, természetesen résztveszek a harczban, mert a helyzet megfelel ama feltételeknek; ellenkező esetre én nem mozdulok, hacsak a nemzet saját erejéből önként meg nem mozdul; ez változhatlan elhatározásom.

Megadván eszerint értesitésemet arról, a mi készülőben van, kötelességem nyilatkozni a hazai küldött azon kivánságára, hogy hozzuk tisztába állásunkat egymás iránt, mert az kölcsönös bizalom nélkül fel nem tartható, mit azon kijelentéssel kisért, »hogy az illetők szivesen átengedik az ügyeket másoknak, ha azok több bizalmat képesek gerjeszteni.«

Erre nyilatkozatom ez: Nekem eszem ágában sincs eddigi politikai barátaimat másokkal cserélni fel — feltéve,

hogy programmunk egy. Semmit sem ohajtok inkább, minthogy tovább is együtt működhessünk. De hát ennek lehetősége attól függ, hogy ugy a czél, mint az eszközök iránt egyetértsünk. Méltánylom én az otthoniak nehéz állását, vakmerő koczkáztatott lépésekre nem unszolom, lehetetlenségeket nem kivánok, de igen is kivánok következetes ragaszkodást programmunkhoz, mely az 1849-ki függetlenségi nyilatkozat; s kivánom azt, a mi valósitásának nélkülözhetlen postulatuma. Erre nézve csak azon két dolgot emlitem, melyre nézve köztünk differentia mutatkozott.

1. Kivánom, hogy programmunk hivei ne azonositsák magukat a beadó politikával, hanem ragadjanak meg minden alkalmat, bizalmat ébreszteni idekünn a nemzet nemalkuvási határozottsága iránt.

2. Kivánom, kövessenek el mindent a képviselő-ház augusztus 21-én (in articulo mortis) hozott határozata értelmében is a nemzetiségi kérdés kiegyenlitésére, hogy vagy kiegyenlittessék, vagy legalább meggyőzessenek a barátságos hatalmak, hogy mindent megtettek, a mit öngyilkolás nélkül megtenni lehetséges volt. De ne mondják azt, hogy az Eötvös-féle elvtelen s még csak tárgyalás alá sem vett operatumon túl nem mehetnek, mert ez a Tisza inditványára elfogadott országgyülési határozatnak meg nem felel.

E két ponthoz kötöm együttműködésünket.

Az első pontra nézve különösen lelkükre kötöm barátainknak a titkos sajtót. Ennek okvetlenül lenni kell s működni placardokkal, röplevelekkel. Nápolyt a Bourbon-pártiak minden éjjel el tudják árasztani falragaszokkal. Velenczébe négy órakor reggel érkezett Ferencz József s öt órakor már tele voltak a falak placardokkal, melyek irányt adtak a népnek, hogy miként viselje magát. Oroszországban pedig már épen hirlapot is nyomat a forradalmi párt titkos sajtóval, mit szétküldöz az egész birodalomban s még a czár asztalára is odajátsza a Wielikoruszt. Ha a közélet el van nyomva, titkos sajtóval kell ébrentartani a hitet, a reményt, a honszeretetet s megfélemliteni a hallgatás által elbizakodott gazokat. Ha barátainknak titkos sajtójuk van s azt kellőleg felhasználják, lehetetlen volt volna a hivatalvadászatnak oly kiterjedésre jutni, mint a minőre jutott. Nagyon rosszul hatott

idekünn az, hogy a sok gazemberrel a provisoriumot oly »fényesen« keresztül lehetett vinni, a nélkül, hogy pártunk csak életjelt is adott volna magáról. Ezen tény mellett s azon ostracismus után, melyet az országgyülés mintegy végrendeletileg a forradalomra kimondott, teljes lehetetlen, idekünn a tőből megingatott bizalmat helyreállitanunk, ha otthon a forradalmi szándoknak folytonos manifestatiói nem történnek. Szükség van e manifestatiókra azért is, hogy az emberek érezzék, miként van egy működő hatalom az országban, mely az osztrákokkal semmi áron nem alkuszik. Ily revelatiók nélkül a nép nem hiszi, hogy munkában van a haza felszabaditása s ha nem hiszi, elveszti bizalmát. A népben van az erő; hatni kell reá, hogy a gazok el ne csüggeszszék vagy el ne rontsák.

És most ne untasson benneteket, ne azokat, kikkel ezt közölni fogjátok, ha bucsuszó gyanánt egyszer-mindenkorra személyes helyzetemet kebelkitárva constatálom.

Mondják — mindenki mondja! hogy nevem még visszhangot kelt a nép szivében. Ez természetes is. Istennek legyen érte hála, tehettem népünknek némi szolgálatokat, miket a jó nép jótéteménynek veszen, ámbár csak kötelesség volt s a nép romlatlan lelke nem könnyen felejt jótéteményt. Hát ugy gondolom, azoknak, kik a hazát függetlennek, szabadnak ohajtják, örvendeniök kellene, hogy van egy név, mely a döntő erőt — a nép erejét lehet képes az elhatározó perczekben a függetlenség zászlaja köré tömöriteni. És miként áll a dolog?

Vannak a hazában s pedig azon körökben vannak, melyek magukat 49-eseknek vallják; vannak, a kik félnek, nehogy ismét hatalomra jussak; vannak, kik azt hiszik, utjokban állok, vannak, kik irigységgel gondolnak reám s ha vagy hibát követek el (megesik rajtam, gyarló ember vagyok), vagy olyasmi történik, a mi hibámon kivül a reményt s vele befolyásomat csökkentheti, kárörömmel dörgölik kezeiket s jobbra-balra futkoznak, mondván: »annál jobb, annál jobb!« — Ez tény, barátim! positive tudom.

Ezen emberek többet ártottak s ártanak az ügynek, mint az ellenség. Ezek hangolták le a félakaratuak tömegét, mely az impulsusok szolgája; ezek zsibbasztották el politicai barátaink erélyét; ezek relegálták nevemet a nép zárt kamaráiba

és voltak okai, hogy nevem felhasználása nem egyszer oly viszonyok közt mulasztatott el, midőn az nyert csaták becsével ért volna fel.

Szeretném feltárhatni keblemet, hogy látnák, miként abban a nagyravágyásnak, a dicsvágy hiuságának semmi nyoma sincs; hogy látnák, miként nekem mint embernek annyi vihar után csak egyetlen egy vágyam van: a becsületes nyugalom s ha ez égető vágyat is alárendelem a kötelességnek a haza iránt, Isten bizonyságom, nehéz, igen nehéz áldozatot hozok. Én nem vágyok semmire a hazában. Hanyatló napjaimnak az élet már semmit sem adhat.

De hát nem tárhatom fel keblemet s annyira a munka rabja voltam egész életemen át, hogy nem élhettem társas életet; engem kevés ember ismerhet; a magánykedvelés, melyet terhes életem természetemmé tett, nem kelt személyes rokonszenveket. Hát nem is követelem, hogy higyjenek szavamnak, midőn személyes lelkületemről szólok; hanem arra kérem, vessenek számot a körülményekkel és látni fogják, hogy nekem nem lehetnek személyes vágyaim, mert nekem a Haza semmit sem adhat.

Mit adhatna?

Hirt, nevet? Nekem a notorietás ürömpohár; de ha még nem az volna is, ittam én e pohárból két világrészben a csömörletig. Én ezen már régen túl vagyok.

Hát mit adhatna? Talán hatalmat? Kormányzó voltam; az többé semmi esetben sem lehetek; mert Európa körülményei hazánkat, ha felszabadul, monarchiára utalják; s oly maniacus csak nincs az országban, a ki rólam feltenné, hogy annyira kötözni való bolond lehetnék, miszerint koronáról álmodjam, vagy valaha álmodtam volna; még ha az a körülmény nem forogna is fenn, hogy ilyesmire nem csak én, a kinél az valóságos őrültség volna, hanem semmi más magyar ember sem gondolhat, mert a függetlenségnek, ha kivivatik, consolidáltatnia is kell; erre európai elismerés szükséges, s erre, miként a dolgok állanak, az uralkodó családokból való választás kikerülhetlen kénytelenség. Tehát mert az, a mi voltam, nem lehetek; kevesebb, mint a mi voltam, a közpályán csak nem lehetek; több, mint a mi voltam, sem eléggé bolond nem vagyok, hogy lenni akarhassak, sem nem lehetek; én, ha

valaha Isten még haza segit, a magyar hazában más, mint egyszerü szántó-vető magánpolgár nem lehetek. Hát én bizony nem állok senki nagyravágyásának utjában. Hát mit adhatna nekem a Haza? Talán kincseket? A ki engem csak felületesen ismer is, tudja, hogy én azon emberek közé tartozom, kik a Haza iránti szolgálatot tartozásnak ismerik s a tartozás lerovásáért jutalmat elfogadni szégyennek tartják. Nekem megakadna torkomon az ajándékfalat, megfulnék tőle. Aztán közel a hatvan évhez, mi hasznát vehetném én a gazdagságnak. Annyira megszoktam nőmmel, gyermekeimmel az egyszerüséget, hogy gazdaggá lenni olyan dolog volna reám, mint a halra az, ha a szárazra dobjuk. — Mint apa pedig, ha fiaimra tekintek, áldom a végzetet, hogy a viszontagságos hányattatás edző viharában oly jellemekké fejlődtek, minőket bőség s szerencse ritkán érlel s ha meggondolom, minő kinossá tette az én életemet a politicai pálya; ellenben látom, miként fiaim, ámbár alig lépték át a gyermekkor küszöbét, mily becsülettel állanak saját erejükkel, saját lábaikon; igazán szorult kebellel gondolok reá, hogy a hazafiui kötelesség őket munkás, de sima ösvényükről a politicai élet göröngyös utjára terelheti.

Nekem hát sem nem kell semmi a Hazától, sem nem adhat semmit a Haza, kivévén az örömöt: őt szabadnak tudhatni és — — — hat lábnyi gödröt az örök álomra.

Ha ily érzelmek mellett nem mondom azt az otthoniaknak: ti lássátok, mit cselekesztek, csak azért nem mondom, mert a Haza függetlenségének kivivására sok erő kell; s én azt látom, hogy senki más körül nem fogna annyi erő összegyülekezni: s mert ha én visszavonulásomat kijelenteném, ezt a nemzet reményvesztésre magyarázná; s a reményvesztés az alkuvók táborába kergetné a nemzetet.

Vegyék ezeket fontolóra az otthoniak; s ha a Hazát jobban szeretik, mint önmagukat, nem fogják rossz néven venni, hogy eljárásukban azt, a mi hibás, kimutatom s a teendők felől tanácsokat adok. — Ne szeressenek, ha ugy tetszik, de használják fel a Haza javára nevemet programmunk értelmében. — Támogassuk egymást annak kivitelében kölcsönösen. Mondom kölcsönösen.

Dixi et salvavi animam. Kossuth.

P.— F-es levélben adta tudtomra, hogy mindent, a mit irtam, jól emlékezetébe vésett: azt, a mi utasitásszerü, szó szerint megtanulta s az illetőknek hiven referálni fog.

Kossuth — Kiss Miklósnak.

San Francesco d'Albaro,
február 25. 1862.

(Igen bizalmas.)

Turinban voltam. Szólottam Ricasolival, Rattazzival és a királylyal. Ez utóbbi el van határozva, mindent elkövetni, hogy Ricasoli helyet adjon Rattazzinak. A miniszterváltozás már is csak oly forma kérdése, mely az alkotmányos kormányzat igényeinek megfeleljen; mi Rattazzi szerint nem jár semmi nehézséggel, annyira zilált a kapocs Ricasoli s a kamara többsége között. Mulatságos volt hallgatnom a drasticus modort, melyben a király Ricasolinak az államférfiu feladatait cathedraticus professori tanokkal felcserélő tempóit parodisálta, felállott székéről és, szónoki posituraba helyezkedve, elmondotta n e k e m, hogy mit mondana n e k i a kamarában, ha ő (a király) követ volna. (Nagyon sajnálta, hogy követ nem lehet.) Rattazzi megadta magát a kedvetlenségnek, (!!) hogy Ricasolit felváltsa. A crisist halaszthatlannak tartja s azt gondolja, hogy pár hétnél tovább semmi esetre nem huzódhatik. Azonban az után itélve, a mint Ricasoli nyilatkozott előttem, azt hiszem, szivós erélyü leventére találnak benne. »Ösztöneim«, ugymond, »nemcsak a magán élet felé, de sőt az elvonult magányba (dans mes champs, dans mes forets) vonzanak; de elég férfiu s hazafi vagyok, gyáván nem hagyni el helyemet, mert hazám válságos viszonyaiban a kormányváltoztatásnak veszélyes következéseit látom, tehát e változás előidézésének felelősségét magamra nem vállalom. Én csak három eset közül egyben lépek vissza. Vagy ha a kamara többsége formaszerű szavazat által nyilatkoztatja ki, hogy nincs többé irántam bizalommal; akkor a felelősség nem reám hárul. Vagy ha a király tudtomra adja, hogy bizalmát elvesztettem; de kivánom, hogy ezt irásban tegye, miszerint politicai barátaimnak megmutathassam, hogy nem én hagytam

el gyáván helyemet. Vagy ha az európai események, avagy a parlament oly utra akarnának terelni, melyre lelkiismeretem lépni nem enged. Különben megállok helyemen.« Midőn ezt a királynak megemlitettem, ő a reá vonatkozó alternativára ezt jegyzé meg: Ah! mindig azt akarná, hogy én irjak neki: »pas si bête; je ne le ferai pas.«

Ricasoli egyébiránt szivesebben fogadott, mint valaha. Nyiltabb volt, mint őt valaha tapasztaltam. Nem maradt általánosságokban, mint máskor, hanem gyakorlati programmal állott elő. Határozott időt szabott a háborunak s ahhoz, ha hivatalban marad, becsületszavát kötötte. Programmja ez: három százezer katona, harczképes katona kell az osztrák elleni háborura. Kevés hét alatt lesz három százezer ember; de mig ez katonává nem idomittatik, el van határozva, mindent kerülni, a mi az osztrákot háborura provocálhatná. Augusztusig már a három százezer ember annyira idomitva lesz, hogy akkor többé defensiv háborutól, tehát annak provocálásától sem félend; de ha az osztrák nem támad, ő (Ricasoli) még más hat hónapot tart szükségesnek arra, hogy az olasz hadsereg offensiv harczra is képesitett legyen. Ő tehát az idén nem támadja meg az osztrákot, de (ha hivatalban marad) 1863. tavaszszal igen. Ehhez becsületszavát köti. Irányunkban nem a rokonszenv parlag mezejére állott, hanem mint olasz hazafi szólott, ki az elkerülhetlen döntő harcz esetére a magyar nemzet szövetségének semmi más által nem pótolható becsét mélyen érzi, s azért, mint ilyen, igen nagyon kért, kövessek el mindent, hogy a magyar kérdés minden alkuvási complicatióktól menten, s nemzetünk részvéte a harcz idejére épen tartassék. Erre azóta levélben is ujra kért, ezt iratván Bianchi (Direttore Generale Centrale s titkos politikájának kezelője) által: »Ön számithat a kormány jóakaratára, ép ugy, mint a kormány is számit az Ön belátására és bölcseségére, melylyel Önnek sikerülni fog következetesen megtartani honfitársait cselekvéseikben.«

Ricasolinak e kérésére azt felelém volt értekezésünk alkalmával, hogy bármennyire terjed is hazánkban a lehangoltság, a dologban nem volna akadály, ha valamely isten biztositana, hogy a bécsi udvar makacson megmarad Magyarországnak az egységes birodalomba olvasztása mellett s a

provisoriumot Magyarországon fentartja; mert a reichsrathot ugyan a magyar nemzet soha el nem fogadja, a provisorium pedig nem basis az alkura. Hanem okaim vannak (elmondom alább) attól tartani, hogy az osztrák megváltoztatja rendszerét: országgyülést hiv össze s a magyar alkotmány alapján próbáland nemzetünkkel egyezkedést. Ennek, ha a háboru késik, rosz következése lehet s ha országgyülés hivatnék össze, az alkut csak ugy lehetend akadályozni vagy legalább addig késleltetni, mig háboru jöhetend közbe, ha többséget biztosithatunk az országgyülésen, mely a történelmi jogoknak s különösen a független nemzeti kormánynak 1848 szerint (tehát a had-, pénz- s kereskedelem-ügyet is beleértve) helyreállitásától el nem áll. Ennek azonban már most előkészitése s a »beadó politika« párthivei erőre jutásának meggátlása végett arra van okvetlen szükségem, hogy a turini kormány harczias szándokának s abban nemzetünk számbavételének oly ostensibilis jeleit adja, melyek segitségemre legyenek, nemzetem hanyatló hitét feléleszteni. Figyelmeztetém, hogy ezt legkönnyebben s legszembetünőbben legiónk szervezetének fejlesztése által tehetné.

Ricasoli erre azt felelé, hogy az osztrák császár erőnek erejével ürügyöt keres az olaszt megtámadni, mielőtt még ez a keztyüt felvenni elég erős volna. Azért, bármennyire sajnálja, kénytelen kérni, várjak még egy pár hóig a légió oly szaporitásával, melyet az osztrák provocatiónak keresztelhetne. Azonban észrevételem erejét mélyen érzi s azért kér, adjak neki, a már meglevő elemekre szoritkozva, még aznap folytán oly előterjesztést a légió szervezetében leendő előlépésre, melynek elfogadásával a kormány irányunkban táplált jóakaratának bizalmat ébresztő jelét adhassa, a nélkül, hogy provocatióra magyaráztathassék.

Megtettem. Szervezetünk összes számban alig megyen ezer kétszáz főre. Láttam, hogy az osztrák hadseregből szökésre-biztatástól most még nagyon fél; a legénység szaporitása hazulról bajos is, nem is tanácsos s nagyon költséges is; pénzt pedig nem hogy erre, de másra sem adnak, — nincs nekik —: azért maradtam a létező elemek alapján, a már szervezett corpusok (1-ső sor gyalog-zászlóalj, egy divisió huszár, két üteg tüzérség) tisztikarának kiegészitésén kivül

egy 2-ik sor gyalog zászlóalj keretének teljes megalakitásánál s egy szerb-horvát zászlóalj alakitásának (a magyar légió integrans része gyanánt) megkezdésénél. Ez részint az aggregált tisztek (hatvanöt van),*) részint a depôtbeliek (van kilenczvenkettő), részint előléptetendő altisztek közül negyvenkettő tiszti kinevezést enged.

Két irott biztatást kaptam, hogy meglesz. Jó hatását várom mind itt, mind otthon.

Rattazzival nagyon meg vagyok elégedve. Vele tökéletesen értjük egymást. Ugy hiszem, oly bizalmas lábon állandunk vele, mint Cavourral állottunk.

A király sans gêne et sans réserve kitárta előttem szándokait s terveit. Elmondtam neki Napoleon császárnak minket illető azon programmját (mert én határozottan annak tartom azt s mint olyat közlém haza), melyet Ön január 10-ikei levelében a herczeg közlése szerint tudtomra adott.**) Különös nyomatékot helyeztem azon szavakra, melyekkel a velünk való conspiratiót a császár ez idő szerint Viktor Emánuel király szerepéül jelölte ki. A király e szerepet con amore látszott elvállalni, mert két óra hosszant »conspiráltunk« együtt. Beavatott terveibe; megmondta, hogy mihelyt a miniszteri változás meglesz, ujra hivatni fog, hogy a müködés részleteit combináljuk; időközben kijelölte a személyt, kit, ha valami közleni valója lesz, hozzám küldend, s felhitt, hogy ha viszont nekem lesz valami közleni valóm, irjak egyenesen neki, minden közvetitő nélkül. »Annyi privilegiuma« — ugymond — »Olaszország királyának mégis csak van, hogy leveleit nem bontja fel a policzia.«

Elmondám a királynak, miként én attól tartok, hogy az osztrák alkura fogja a magyar nemzetet provocálni. Mert a 143 millió forint deficit; azon tény, hogy az ellenünk mesterségesen felizgatott nemzetiségek nem, a mint számitva volt, Bécs, hanem Belgrád, Bukarest, Szent-Pétervár felé gravitál-

*) Aggregálttaknak azon tiszteket nevezzük, a kik a legénység csekély száma miatt tisztekül nem alkalmaztathatván: tiszti rangjuk s előléptetési joguk sérelme nélkül, altiszti vagy közlegényi szolgálatot tettek a légiónál.

**) Ez alább egy haza küldött promemoriában (lásd 709-ik lap) közölve van. Helfy.

nak, ugy, hogy benn nincs nemzetiség, melyre támaszkodhatnék, künn pedig (lehetetlen nem tudnia, hogy) szomszédjában keleten vihar készül, mely vagy interventióba s annak következtében európai háboruba keverheti, vagy legalább azon oldalon seregconcentratióra, tehát a Minciónál erőoszlatásra kényszeritheti; ehhez az olasz részről lehető megtámadtatás veszélye: oly helyzetbe teszik, hogy lehetetlennek látom az eddig makacsul követett politikai rendszer folytatását. Fenyegetve kivülről, aláaknázva otthon és egyetlen barát nélkül az egész világon (az orosz otthon van elfoglalva, a poroszszal meg veszekszik): lehetetlen nem éreznie, hogy az eddigi ösvényen tovább nem mehet, s hogy valami támaszt kell benn keresnie. S én félek, hogy e támaszt a magyarban fog iparkodni keresni s neki a historiai jogok alapján (1847. egy kis 48-iki infusióval) alkut ajánland; mire, félek, nagy párt lesz az országban, ha a háboru késni talál. Azonban biztositom a királyt, hogy én nem tartozom azon par profession forradalmárok közé, kik a következésekkel nem gondolnak, csak lármát csinálhassanak. Én hazafi vagyok és semmi más. Nekem siker kell. Nem szándokom hát a királyt desperált kalandori vállalatokra nógatni. Mi hasznunk volna belőle, ha a háboru egy novarai catastrophára vezetne? Nem, én csak azt ohajtom, hogy a háboru annyira siettessék, a mennyire okszerü chance-okkal siettetni lehet, s én csak azt sürgetem, hogy erélyesen készüljenek a harczra; sürgetem, mert tapasztalásból tudom, mit lehet tenni 3—4 hónap alatt, ha egy ily országnak, minő az olasz, erőforrásai erélyesen felhasználtatnak s ha a kormány, missiójának magasságára emelkedve, nem fekszik bele a bureaucraticus slendrián nehézkes hámjába. Igaz, ujonczoznak, de sem oly gyorsan, sem oly mérvben, mint lehetne. Az ujonczozás nehézségei egy mákszemnyivel sem szaporodtak volna, ha egy kétévi cathegoriával vagy $^1/_2$—1 százalékkal nagyobbittatik vala az ujonczozás (110—220 ezer ember külömbség). Az önkéntes elem Garibaldi prestige-je mellett nem exploitáltatik kellőleg a készületre. A kormány nem érti a nehéz idők nagy mesterségét: felhasználni a szélső pártokat. A hadi flotta nyomorultan halad. Arról pedig eddig még megfeledkeztek, hogy ha mi reánk akarnak számitani, expeditióra kell számitaniok, s ehhez

a hadi-flottán kivül transport-flotta kell; minek elemeit a kereskedelmi marinában készen találnák, ha keresésüket nem hanyagolnák el. Az angolok az amerikai viszály első jelére semmit sem ismertek sürgetőbbnek, mint a kereskedelmi hajós kapitányoknak (de longue course) megnyitni a hadi tengerészet sorait. Itt panasz van a tengerésztiszt-hiány miatt s még csak nem is szólnak azoknak, kik kész tengerésztisztek. Aztán ha expeditio lesz az adriai tengeren (pedig lenni kell, különben nem birnak az osztrákkal; Scipio példáját kell követni, ki Afrikába ment az Olaszországban tanyázó Hannibalt tönkretenni; offensiv szinü defensiv háboru itt, de a valódi offensiv háboru a Dunánál), azon expeditiót nem lehet egy transportra szoritani; transport kell transport után, seregben, fegyverekben, és kell élelmezés hetekig innen, mert Isten őrizz', hogy a Dráván innen a sereg a népnek terhére essék. Tehát kellenek raktárak. Gondoskodni kell intermediarius állomásokról (Lussintól Lissáig) s nem kell felejteni, hogy a dalmát vizekben a hajózás szerfelett nehéz, oda dalmát piloták kellenek, eddig már egy előrelátó kormánynak minden dalmát pilota kezében volna, s hány van? — még csak nem is gondoltak reá stb. stb. stb. Én azt mondom: energiával, 3—4 hónap alatt, mindent ki lehet pótolni, a mi még hiányzik, s a háborut meg lehet kezdeni még ez év folytában. S az szükséges is, mert különben Magyarország alku veszélyében forog, s ha Magyarország elvész, Olaszország utána dől.

A király azt felelte, hogy e veszélyt tisztán látja s annak fenyegetéséről saját adatai is vannak. Épen Magyarországra való tekintetből határozta el magát a háborut a lehetőségig siettetni s ép azért kivánja, hogy Ricasoli helyébe Rattazzi lépjen, miszerint miniszterei által harczkészületeiben erélyesen secundálva legyen. Ő el van határozva még ez idei háborura az osztrák ellen. Tervei meg vannak állapitva. A programm ez: A háborut Garibaldi kezdi meg keleten, Görögországban. Azért oly távol, hogy mig a mozgalom az osztrákhoz közelit, a királynak ideje legyen készülni. A combinatio ez: vagy interventióba rántja Garibaldi az osztrákot, s ha igy, megosztja erejét, könnyiti innen a támadást s meglehet, az interventióból európai háboru is keletkezhetik, a mi a lehető legjobb conjunctura volna; vagy legalább arra kény-

szeriti az osztrákot, hogy a keleti oldalon erőt concentráljon, e végett itt ezen oldalon meggyöngiti magát s a gyenge oldalon a király őt megtámadja.

Én: »S ha Garibaldinak ez expeditio nem sikerül (talán az angol miatt)?«

Ő: »Sikerülni fog. Ő szerencsés ember, s ha még sem sikerülne, eh bien! én időt nyertem. Augusztusra készen leszek s akkor vagy provocáljuk az osztrákot, hogy ő támadjon (Önök ebben sokat segithetnek készületeikkel, mikre annak idején megkapják az eszközöket), vagy én támadok. De az év nem mulik el háboru nélkül.«

»Használja ön« — ugymond — »nevemet otthon discretióval, de discretióval, nehogy compromittáljon. Mondja meg nekik: bizzanak bennem, bizzanak szavamban, mit mint király, mint katona s mint becsületes ember adok, hogy a magyarokat el nem hagyom; bizzanak, legyenek jó reménységgel; tartsák a kérdést függőben; ne alkudjanak, de ne is hirtelenkedjenek; ha keleti szomszédságukban a vihar kiüt, ne mozduljanak; qu'ils ne bougent pas, ils seraient écrasés, car l'Autriche y aura beaucoup de forces (már is gyüjt), qu'ils attendent, qu'ils attendent, mig vagy én megverem az ellent s ők a megvertet hátba vehetik, vagy segitséget viszek, avagy küldök nekik, hogy együtt verhessük meg.«

Ezek erős, ezek kényes dolgok, édes barátom. »Ne me compromettez pas« — mondá a király. Szintazt mondom én. Ön mind állása, mind jelleme által jogositva van arra, hogy a mit én tudok, azt Ön is tudja. De még azért is közlenem kellett Önnel, mert viszonyainak fontossága olyan, hogy azt alig lehetne túlbecsülni. Tájékozva kell lennie mindenről, hogy ha a terveknek, miktől hazánk jövendője függ, utjába akadályok gördülnének Páris felől, azokat elháritani s az ottani politikát érdekeinkkel összhangzásba hozni iparkodhassék. De teszem ezen kényes közlést azon bizalommal, hogy annak tartalmát senkivel, de s e n k i v e l a világon még csak nem is gyanittatja, s különösen nem a kormánynyal; mert ha ők azt tudják, nem szükség, hogy tőlünk hallják; ha nem tudják, n e m s z a b a d, hogy tőlünk hallják. — — — — — — — — — —

(Aláirva) Kossuth.

A hazából február hó második felében gr. K. S. jött ki Olaszországba. Személyesen értesitett a hazai állapotokról, melyekre nézve, visszautaztában Párisból, márczius 29-ről irott levelében nézetét e szavakban foglalta össze:

»Lényeges dolognak tartom a jelen körülmények között, hogy a magyar kedélyekben a remény oly tények által tartassék fenn, melyek ha ügyünkön közvetlenül nem segitenek is, de mégis olyanok, miszerint a magyar higyje, hogy a háborus esélyek a közel jövőben várhatók. Csupán igy leendünk képesek magyar »non possumus«-unkat folytatni, mert a magyar közönség hangulata a legjobb, de szén kell a remény tüzére, különben kialuszik. Lelkét erőben nem a belföldiek biztatásai, sem nem a bécsiek hajlékonytalansága, hanem csupán csak a külföldi események által táplált remények fogják fentartani.«

Gr. K. S., miután velem Albaróban értekezett, Rómába utazott atyjához, s azért felkért, foglaljam irásba, a mit a dolgok állása felől az otthoniakkal tudatni akarok. Ő azt gr. K. G.-nak fogja átadni, ki azonnal haza utazik s emlékezetébe vésve értesitésem tartalmát, otthon közölni fogja az illetőkkel.

Ekként keletkezett az itt következő

Pro memoria.

Napoleon császár tudtunkra adta irányunkban követendő politicájának programmját.

Hasonlót tett Ricasoli.

Viktor Emánuel király pedig közlötte velem elhatározott hadműködési szándokát.

Közlöm d i s c r e t használatul, politicai barátainkkal.

I. A császár programmját a következő szavakban formulázta, miket válaszul egy részünkről beadott jegyzékre Napoleon herczeghez (ügyünk folyvást szilárd barátjához) intézett:

»Nagy, — ugymond — a külömbség köztem és közted. Te fejszével, doronggal akarod agyon verni Austriát: én

csak óhajtom halálát s nem adnék neki egy kanál levest, hogy megmentsem életét. Te most is oly lábon állsz a magyarokkal, mint 59-ben. Ezt te teheted és jól is teszed; de én nem tehetem, mert nem czélom háborut kezdeni Austriával, mint volt 1859-ben; nem érek rá, hogy vele *én* kezdjek háborut. Ha a körülmények megengedik a magyaroknak, hogy felkeljenek, én örülni fogok rajta, s attól nem is tartok, hogy meggondolatlanul keljenek fel; ha tehát felkelnek, én a legnagyobb figyelemmel fogom követni minden léptüket; nem leszek utjukban, hogy mások segitségükre menjenek, sőt moralis támaszomon kivül anyagi segitségemre is számithatnak, mihelyt a sikernek egy bizonyos stadiumát elérték. De jelenleg nem conspirálhatok velük; ez *ipad* szerepe mai nap, mert neki Magyarország függetlensége nélkülözhetlen szükséges. Nekem csak hasznos. Mondd meg ezt magyar barátaidnak, ugy azt is, hogy a mig fölkelhetnének, a vis inertiae-féle magaviseletet folytatni kell s a szerbekkel' horvátokkal, általában az idegen nyelvü lakossággal minden áron ki kell egyezkedniök, még pedig minél előbb mert az Istenen kivül senki sem tudhatja, hova fejlődnek jövő tavaszszal az európai körülmények.« *)

II. A »minden áron« szót cum grano salis kell érteni. A tavaszra hivatkozó végső phrasis a keletre vonatkozik. Ugyanis elhatározott szándok, hogy Szerbia tavaszszal függetlenségi harczát megkezdje. Párisból tüzértiszteket küldtek Mihálynak. Van négyszáz uj ágyuja. Fegyvert az angol-török tengeri szerződés miatt nem küldhetvén neki, küldtek fegyvergyári gépeket és munkásokat, s lépések történtek Szent-Pétervárott, hogy fegyverrel azon oldalról láttassék el. Franczia és orosz részről a szutorinai osztrák interventióra következett tiltakozásnak aviso-értelme van, hogy szerb-török harcz esetére osztrák interventio nem fog megengedtetni.

III. Tudattam panaszosan a császárral, hogy hire jár s rossz hatást okoz, mintha a bukaresti annexionalis agitatio a császár sanctióját birná. A császár, Thouvenel utján, ezt bolond-

*) Napoleon császár e nevezetes nyilatkozatát szórul-szóra igy mondta el Napoleon herczeg Kiss Miklósnak, ki azt velem 1862. január 10-ki levelében közlötte.

ságnak nyilatkoztatta s biztositott, hogy eszeágában sincs azon oktalan annexionalis vágyakat helyeselni vagy épen elősegiteni. Nyilatkozatát e nevezetes szavakkal kisérte: »Én a Duna mentében lakó népek közt egész Montenegróig csak a magyar és a szerb iránt viseltetem sympathiával; de gyakran kérdem magamtól: nem volna-e könnyebb Mihály alatt egy erős harczias déli Szláviát alakitani, mint nem tudom én ki alatt egy magyar királyságot?« — E szavak a II. alatt mondottakhoz kulcsul szolgálnak.

A bosnyák-féle insurrectióról ugy van a franczia kormány értesülve, hogy azt Omer pasa okvetlenül leveri. Nagyon kért a kormány, hogy ha az albaniai partokra valami expeditio terveztetnék, abba bele ne mászszunk: »car vous tomberiez dans un vrai guet-apens.«

Velenczével a mexicoi candidaturáknak semmi köze.

IV. A császár programmja tehát határozottan világos. Ő nem kezd háborut. Reánk nézve csak mint egy jóakaratu tartaléksegély áll háttérbe (nem kell ez előnyt csekélyleni: ha ennyivel birtunk volna 1849-ben, szabadok volnánk,) a kezdési segély végett Turinba utal, de nemcsak nem tartóztatja a királyt, hogy kezet nyujtson, de sőt biztatja s a velünk conspirálásra utasitja.

V. Február 10—13-án szólottam Ricasolival, Rattazzival (a leendő miniszterelnökkel) és a királylyal — — — — (közöltetnek otthoni barátainkkal azok, a miket Kiss Miklóshoz irott fentebbi levelemből már ismer az olvasó).

Február 23. 1862.

(Aláirva) Kossuth.

Február utolsó napjaiban a viszony Ricasoli s a király között annyira feszültté lett s a bizalom megfogyatkozásának jelei a miniszterium iránt a parlamentben annyira nyilatkoztak, hogy Ricasoli márczius elején csakugyan beadta lemondását s helyébe, mint előre látható volt, Rattazzi lépett.

Gr. K. S. Párisból márczius 29-én nekem ezeket irta:

»Atyámmal elindultam Rómából Marseille felé. Onnan Genuába szándékoztam menni, hogy meghalljam jelenlegi nézeteit

s azokat Magyarországban, illő helyen tudtul adhassam. De a hajón, melyen utaztunk, az osztrák követség egy titkára volt, kivel régóta ismerős vagyok s ki körülményeimet; viszonyaimat s nézeteimet jól ismeri. Ez, elválásomat atyámtól, ki engemet Párisban szándékozott bevárni, bizonyosan a valóság szerint fogta volna magyarázni. Ezért nem mentem Genuába, hanem Párisba jöttem a végett, hogy itt várjam be K. ur utasitását, mit a lehető leghamarább kérek hozzám juttatni.

E kivánságnak az itt következő jegyzékkel tettem eleget:

Haza.

Ápril 1. 1862.

Kevés ujat mondhatok. Terv és szándok nem változtak, de az időre nézve bizonyost még gyanitólag sem mondhatok; mert az, a már közlött terv szerint, oly eseményektől van feltételezve, melyek nem Turintól függenek.

Még folyvást ugy állunk, hogy az ezidei háboru alkalma a keletről váratik.

Ismétlem a calculust, miszerint félreértés ne támadjon.

Oly insurrectionalis keleti harcz kezdetére van számitás, mely az osztrákot közel érintse. Ha e harczkezdet olyan lesz, hogy consistentiát igér: Garibaldi segitségére megyen s odairányozandja működését, hogy az osztrák uralom határait megközelitse, miszerint az osztrák vagy interventióra, vagy legalább azon oldalon erő concentratióra legyen provocálva. Egyik, mint másik esetben az olasz-osztrák háboru okvetlenül kitör; s mig Olaszország egész erejével sikra száll: nekünk l e g a l á b b is három hadosztálynyi segédsereg adatik dispositiónkra, hogy azzal s az annak idejében a lehetőségig szaporitandó magyar légióval s a nemzet felfegyverkezésére szükséglett hadkészlettel, a harczban hatalmas részvétre nemzetünknek módot s alkalmat nyujtsunk. Miben a keleti oldalról Garibaldi is segiteni fogna. Mondám: l e g a l á b b három hadosztály adatik dispositiónkra, mert remélem elfogadtatni eszmémet, mely szerint Olaszország csak ugy számithat biztos győzelemre az osztrák fölött, ha Scipio példáját követve, itthon erélyes defensiv harczra szoritkozik s az offensiv harczot főbb erejével az ellenség szivébe játsza — hozzánk s Velenczét a Dunánál szabaditja meg.

Garibaldi keleti expeditiója esetére ugy vagyunk értesitve, hogy az osztrák nemcsak keleten interveniálni el van határozva, hanem egy Triestben már készen levő Bourbon-Habsburg-expeditiót is átvet Dél-Olaszországba s alkalmasint a volt pápai partokon is megkisérlend egy coup de main-t. Ha ezt teszi, annál jobb; de ha nem teszi is, bizonyos a keleti előzményekkel az olasz-osztrák háboru. A király támad.

De épen mert Garibaldi tudja, hogy keleti expeditiója Olaszhont okvetlenül élethalálharczba sodorandja: csak azon esetben fogja azon expeditiót megtenni, ha a fegyverfogás, melynek segitségére volna az expeditio számitva, consistentiát igérő komoly jelleggel birand.

A naupliai felkelés nem birt ezen jelleggel. Az időre nézve el volt hamarkodva; helye, iránya, modalitása pedig egészen tévesztve volt. E felkelés, ugy a miként s a hol s a mikor kiütött, nem igérhetett oly kilátást, mely az olasz-magyar kérdésre befolyással lehetendett. Ez uton nem volt kilátás, hogy az osztrák engagealtathassék. Ezért nem mozdult Garibaldi.

Nézete (melyben a turini tényezők is egyetértenek) az, hogy a török birodalombeli szláv és görög népek komoly fegyverfogását kell bevárnia, különösen az elsőkét, mert csak ezeknek kezdeményezése, vagy a (nem amolyan Nauplia-féle belügyi handabanda, hanem a törökbirodalmi görögökre kiható) görög népmozgalommal a szláv tartományokra átterjedése által lehet annak elérését reményleni, a mihez Turin részéről a háborunak e z i d e i lehetősége kötve van, hogy az osztrák ott vagy interveniáljon, vagy legalább azon oldalon leendő erőösszepontositásával erejét megoszlassa.

Az ugy l e g m a g a s a b b h e l y r ő l, mint Garibaldi részéről keletre küldött ügynökök (az elsőé egészen Bukarestig van, k ü l ö n ö s t e k i n t e t t e l é r d e k e i n k r e, utasitva; a másikéi az albaniai főnökökhöz s Montenegróba stb.) még nem érkeztek vissza. É p e z é r t n e m t u d o k s e m é n, s e m G., s e m a h a t a l o m b i z o n y o s t m o n d a n i. Értesitve leszek azonnal mindenről.

Egyébiránt akármi hirt hoznak is azon ügynökök, nekem határozott véleményem, hogy oly initiativa, minőhöz, mint mondám, az olasz háboru kötve van, csak Mihály herczeggel lehetséges.

A s i t u a t i o k u l c s a B e l g r á d b a v a n á t t é v e.

Mihály herczegtől függ: valósulnak-e az idei háboru tervei vagy nem? — Ha Szerbia nem nyul fegyverhez, ugy (bár itt ellenkezőről biztatnak) én hajlandó vagyok hinni, hogy Ricasoli tervére lehet a dolog reducalva, tudniillik csak a jövő évi tavaszra tör ki az eldöntő harcz.

Mihály herczeg határozatára Páris nagy befolyással leend.

Kiss Miklós barátunk gonddal lesz, hogy e részben tájékozva legyünk.

Kellemetlen véletlennek kell mondanom, hogy Ratazzi, miniszteriumának kiegészitése s állásának consolidatiója körül a kamarák irányában, több nehézséggel találkozott, mint gondolá. Én ezt előre láttam, mert e kamara nem objectiv, hanem subjectiv alapon levén választva (Cavour mellett vagy ellen), Cavour halálával alapját vesztette el s nem bir határozott politikai szinezettel. Azért tanácsolám, oszlassa el a kamarát s hozza tisztába a helyzetet uj választás által, melynek eredménye iránt (Garibaldival jó egyet-

értés lévén) kétség alig lehet. Rattazzi ugy nyilatkozott, hogy szükség esetében meg fogja tenni, de jobb szeretné, ha nem volna reá kényszeritve s azért megpróbálja, mire lehetend menni e kamarával. Sajnálom, mert időt is vesztünk általa s a kormány tevékenységét is zsibbasztja a kamara pártziláltsága.

De másrészt biztatólag kell, hogy hasson hazánkra annak tudata, hogy az uj kormány, már e kezdetleges pár hét alatt is, daczára a parlamentáris nehézségeknek, oly dicséretes energiát fejtett ki s folyvást fejt a harczkészület körül, mely biztos kezességül szolgál, hogy szándokban, akaratban a királylyal s Garibaldival tökéletesen azonositva, e kormány nem fogja a háboru alkalmát készületlenség miatt sem elszalasztani, sem késleltetni.

A volt (önkéntes) déli hadsereg cadres-jeinek a rendes hadseregbe beolvasztása oly lépés, melynek harczkészleti tekintetben fontosságát nehéz volna túlbecsülni.

Garibaldi czéllövész-egyleti körutja, a mellett, hogy a nép harczias szellemét ujra felvillanyozza, valóságos organismust hoz be az egy intésre készen állandó önkéntes hadsereg elemeibe.

A reánk nézve eldöntő fontosságu Marina körében a legbámulatosabb erély fejtetik ki. Figyelmeztetéseim a practicus szükségek felől, melyek a disponibilitásunkra adandó expeditio fedezésével, támogatásával, approvisionálásával stb. járnak, a legnagyobb elismeréssel találkoznak.

Általában állásunk a jelen kormány irányában azon benső baráti intimitásba lépett vissza, melylyel Cavour idejében birt, csak azon nem kedvező különbséggel, hogy a miniszterium tagjai nem levén avatottak viszonyaink bizalmas előzményeibe, s a kormányban senki sem birván azon dominans tekintélylyel, melylyel Cavour birt, ki egy »ezt tenni kell« szavával minden administrativ szőrszálhasogatásokat elhárított: hosszas capacitatióknak s idővesztésnek vagyunk kitéve oly dolgokban is, miket Cavour egy szóval elvégzett volna.

Igy: még mindig függőben van a légió továbbfejlesztésének kérdése, ámbár előterjesztésemnek elfogadását még Ricasoli irásban megigérte, Rattazzi pedig annak nagyobb mérvben is teljesitéséről biztositott, mint szintén arról is, hogy a légió Felső-Olaszországba fog felhozatni.

E késedelem annál kellemetlenebb, minthogy K.....sy volt honvéd, most pedig olasz tüzér-ezredes, becsületbevágó komoly vádakat s feladásokat intézvén hozzám az Acquiban állomásozó magyar tiszti telep több tagja ellen; ezeknek nyilatkozatra felszólitását lehetetlen volt kikerülni; e feladások következtében pártoskodások s anarchicus viszálkodások fészkelték be magukat, különösen a tiszti telep kebelébe; mik annyira mentek, hogy a telep polgári (emigránsi) jellemzete folytán katonai szigor nem gyakoroltathatván, némely egyének már épen a Nemzeti Igazgatóság el nem

ismeréséről mernek beszélni, mintha a kormánynyal kötött alku folytán alapult Igazgatóság emigrationalis tisztválasztásoktól függne, vagy az emigratió volna hivatva megszabni, hogy kikkel lépjenek bizalmas viszonyba a barátságos kormányok.

Tartok tőle, hogy ez oktalan házsártoskodások folytán egy nagyszerü epuratiónak — ha feloszlatásnak nem — kellend történni; sőt bizonyos habozások, gyengeségek saját körünkben, még szerencsésen consolidalt állásunkba is a felbomlás magvát vethetik.

Ezek kellemetlenségek, de azért nem kell nekik kelletén túl fontosságot tulajdonitani. Ügyünk nagy érdekek vágásában mozog. E kellemetlenségek csak por, mit a kerék felver.

A teendők iránt ezek megjegyzéseim:

1. Fődolog otthon a nemzet szellemét fentartani s az elcsüggedéstől megóvni. Nincs okom kételkedni, hogy a király szándoka az ezidei háboru iránt valósitható lesz. Én arra mindent el fogok követni, de csak ugy, ha látom, hogy a háboru győzelmi chanceokkal kezdhető meg. Bünnek tartanám arra törekedni, hogy Olaszhon sorsa s vele hazánké puszta békétlenségből, valamely oly kétségbeesett merénylet koczkájára vettessék, mely csak egy második novarai nappal végződhetnék. Nekem siker kell béreül a nemzet kiontandó vérének. Ha aztán, akár mert a siker biztositása, akár mert a Turintól nem függő véletlenek a háborut jövő év tavaszára halasztani parancsolnák, a nemzet az alkut a némettel s ennek folytán az ujabb megcsalatást s államélete egész jövendőjének feladását nehány havi várakozásnak elibe tenné: a felett megtörhet keblemben a bánatos hazafi-sziv, de róla nem tehetnék. Órákhoz kötni a határozottságot s daczos gyermekként azt mondani: »nem játszom,« ha a világesemények kereke türelmetlenségünk óramutatójához nem alkalmazkodik; öngyilkossá lenni, mert várni nem akarunk: oly bűn, melynek jellemzésére szót nem találna a történelem. Hittel kell birni az ügy jövendőjében; érezni kell, hogy honunk függetlensége a történelem logicájának követelménye, tehát csak időkérdés. A mely nemzet e hittel nem bir s mert nem bir, önmagáról lemond: arról az Isten is lemond.

2. A háboru bizonyos; ideje véletlenek fonalán függ. Késhetik, de praecipitálódhatik is. Készen kell tehát lenni minden eshetőségre s azért az organisatio fentartására a legnagyobb gond forditandó. Evidentiában kell tartani, s ha kell, reconstitualni.

3. Naponként növekszik annak fontossága, hogy az ellenség »ordre de bataille«-járól, ereje számáról, dislocatiojáról, különösen a keleti határokon Cattarótól Crassóig, barátink otthon evidentiában legyenek s minket világosságban tartsanak; mert e nélkül a levegőbe lesz épitve minden operationalis terv részünkről, Garibaldi s a király részéről,

4. Mondám, hogy a helyzet kulcsa Belgrádban van. Tartsanak fenn folyvást egyenes viszonyt hazulról Belgráddal; én is küldök oda, mihelyt egy kis pénzre tehetünk szert. Ha mi fontosat megtudnak Belgrádból, értesitsenek; én is hasonlót teszek.

5. Bukurestbe nyomban irtunk, mint K. S. javasolta. Válasz még nem jött. A király is küldött egyenest Couzához.

6. A »Magyar Sajtó«-t nem találom többé a nemzetiségi kérdésben azok közlönyének, kik azt azzá választák. Bizonyosan bevágták az utját. Annál szükségesebb a horvátok, szerbek, oláhok irányában azon magánegyezkedés, melyről Jósika utján megirtam haza nézeteimet részletesen.

7. Szükségesnek látnám, hogy azon kérdésekre kézve, melyek eldöntők (p. o. »háboru kezdete ekkor« vagy »elhaladt;« »Mihály herczeg fegyvert fog« vagy »nem fog;« »Garibaldi indul ekkor« vagy »felhagyott ez s ez ideig« stb.) K...... S..... Kiss Miklóssal combináljon oly conventionalis hirdetéseket, melyeknek egy kijelölendő hirlapba igtatásával tudathassuk a leglényegesebb eseményeket; vagy azt is megizenhessük, hogy valakinek ki kell jönni. Hasonlót kellene combinálni a hazulról valamely hirlap utján (»Sajtó« vagy »Magyarország«) tudtunkra adandó fontosabb dolgok iránt.

E combinatiók szóbeli értekezés utján személyesen jobban elintézhetők, mint irásban.

Különben is atyai érzelmeimet leányom betegsége oly ideges lázban tartja, hogy ily dolgokkal nem tudok bibelődni.

Kossuth.

*

Gr. K. S. Párisban időzése alatt Napoleon herczeget meglátogatta. Előadta neki, — a mint nekem megirá —, hogy ha oly jelek nem tüntettetnek fel az európai láthatáron, melyek bizalmat öntenek a magyarokba, ha kilátás nem nyujtatik háborura s háboru által a szabadságharczra: Magyarországon csüggedés áll be, hihetőleg országgyülés hivatik egybe s az valami megnyirbált 48 alapján kialkuszik, vagy valami ilyen alap országgyülés nélkül is de facto behozatik. De a herczeg határozottan kijelentette, hogy ez idén nincs kilátás a háborura, hanem szemrehányásokat tett, hogy mindig csak külsegitségre várunk s magunktól semmit sem teszünk. Segits magadon s az isten is megsegit: katonai conspiratiót kell csinálni. Nincs semmi, a mi annak a rohadt kormánynak annyira imponálhatna, mint ha azt látja, hogy hatalmának egyedüli eszköze széttöredezik kezei között. A szerbekről a herczeg előszeretettel beszélt; a mi igazolta értesi-

téseimet a Belgrádra számitott tervek felől, s oda mutatott, hogy a dél-szláv eszme csakugyan érlelőben van. Örömét jelentette ki a herczeg a felett, hogy Rattazzival már majd csak boldogulhatunk a légió ügyében. Ennek már rég meg kellett volna történni, nem ezer, hanem négy, nyolcz, nyolczvan ezer emberünknek kellene lenni, s nem odalenn a brigansok ellen alkalmaztatni, hanem felhozatni Milanóba. »De mit akar Ön?« — mondá — »azok az olaszok haszontalan bátortalan emberek (sont des pleutres); félnek Austriát provocálni; nem birják felfogni, hogy Austria bizony minden provocatió nélkül is megtámadná őket, ha merné, s meg fogja támadni, mihelyt csak meri; de nem tehet semmit, fél a háborutól, mint a haláltól.« — Hát bizony mindannak, a mit a herczeg beszélt, nem igen volt teste, kivévén azon egy épen nem örvendetest, hogy ez idén aligha lesz háboru. E helyzetben a legfontosabb dolog az volna, ha Rattazzi komolyan munkába vétetné a magyar légió tetemes szaporitását. Ez volna a mód arra, hogy otthonn el ne lankadjanak a remények.

Fájdalom, Rattazzi kormánya nem igazolta a várakozást. Reá nézve végzelmessé vált az, hogy nem oszlatta el a kamarát, miként én azt neki mindjárt kezdetben tanácsoltam. Ő a baloldalhoz tartozott: a kamarában a jobboldal volt többségben. Megkisérlette a két viz közt uszás mesterségét; a minek az lett a következése, hogy jobbról is, balról is bajba keveredett. Nem egyöntetü miniszteriumával nem birt tekintélyre jutni, nem birta magát consolidálni. Egyrészről a forradalmi elemekhez közeledett, Garibaldival alkudozásokba bocsátkozott, ugy, hogy ez párthiveinek irásban adta tudtára, miként a viszonyok ohajtásaik szerint érlelődnek, — Rómát helyezte közel kilátásba, sőt még Nizza visszaadatását is; más részről meg akként viselte magát a francziá kormány iránt, hogy alkalmat adott a császári lapoknak magasztalni Rattazzit azért, hogy a franczia szövetségre kellő sulyt helyez s el van határozva megakadályozni, hogy a factiosus zavargók a római kérdést izgassák, — a mint hogy Rattazzi azon beszédje' melylyel politikájának programmját a parlamentben körvonalozta, csakugyan egy cseppet sem különbözött a Ricasoli által felállitott programmtól. Beszélt Rómáról, Velenczéről, ép ugy mint Ricasoli; amazt meg fogják szerezni az erkölcsi indo-

kok, egyetértésben a francziák császárjával; emezt a dolgok ereje s az erős szervezettel összefűzött Olaszország hegemoniájának befolyása; ugy az egyik, mint a másik kérdést az idő meg fogja érlelni. A mire aztán az emberek azt mondták, hogy ha a politika a régi marad, kár volt a személyeket változtatni. Egyrészt nem volt az ellen kifogása, hogy Garibaldi czéllövész-egyleti körutjában »Santa Carabina« nevében szórjon lángot a szivekbe; megengedte a tett-párt (partito d'azione) nyilt szervezkedéseit; magas államhivatalokba helyezett oly egyéneket, kik forradalmárokul voltak ismerve: másrészről meg szigoru rendszabályokhoz nyult ellenük, midőn ezek kinevezésüket a forradalmi politika helyeslésére magyarázva, forradalmi eszközökhöz nyultak.

E helyzetben, mely jobbról is, balról is támadásokat vont Rattazzira s erélyét s fényes tehetségeit meddő tusákban felemészteni kényszeritette, azon nagy tervek, melyek a király s Garibaldi s Rattazzi közt megállapittattak s melyek keresztülvitele hazánk függetlenségének kivivását eredményezhette, füstbe mentek s az a cselekvés, melyre Garibaldi magát elhatárzá, a helyett, a mi tervben volt, mindössze is előbb Austria ellen a Garibaldi hiveinek elfogatásával végződött sarnicoi gyülekezésre s Garibaldi megsebesitésével végződött aspromontei catastrophára reducálódott. Ez utóbbinak következtében Rattazzit a jobboldal megtámadta azért, hogy tudva eltürte Siciliában a forradalmi készülődést, mely az aspremonti nemzeti szerencsétlenségre vezetett; a baloldal pedig azért, hogy még a parlamenti tagok mentelmi joga sem tartatott tiszteletben. (Lamarmora tábornok Nápolyban a képviselőház három tagját elfogatta.) E kettős támadásnak Rattazzi ellent nem állhatva, deczember 1-én beadta lemondását. Hogy sokkal előbb nem bukott meg, csakis annak tulajdonitható, hogy a szünetelő parlament csak novemberben lett egybehiva.

Rattazzi miniszteriumának kezdete óta kétes helyzete az erélyes külpoliticát már magában is lehetetlenné tette; de annak kulcsát, hogy a fent megismertetett nagyhorderejü tervek valósitása még csak a kezdeményezés fokára sem jutott,

azon fentebb emlitett tudósitásomban kell keresni, hogy »P á r i s h a t á r o z.« És Páris »n e m«-et határozott.

Napoleon császár komolyan felkarolta az eszmét, hogy Mihály herczeggel, kinek keleten amolyan Viktor Emánuel-féle szerepet szánt, egy erős Szerbiát alakitson. A helyzet kulcsa, miként emlitém, Belgrádba lőn áthelyezve. Ámde a császár ezen eszmét csakhamar elejtette. Általában már ezen időtájban kezdett nála mutatkozni amaz ide-oda-kapkodó ingatagság, mely reá nézve oly végzelmessé vált, s melyet, miként ez Kiss Miklós leveleiben többször előfordul, csakis a rajta mindinkább erőt vett betegség magyarázhat.

Álljon itt nehány sor Kiss Miklóshoz irott ez időbeli leveleimből:

Október 17. 1862. — »A császári politica Solferino óta tele van inconsistens bakugrásokkal. Villafranca, a flotta Gaëta előtt, Mexico, Montenegro, Mihály herczeg felbizgatása s azután elhagyatása stb. stb.: nem átgondolt terv, hanem szeszélyes önmagával tisztában nem lét szökdécselése.«

November 6. 1862. — Azt irja Ön, hogy a császári politicát bizonyos mysteriosusság veszi körül, mely titkos czélzatokat gyanittat. Sokszor történt már, hogy a világ mély combinatiókat s messzevágó terveket tulajdonitott Napoleon császárnak, mikor mély combinatiók gyanitásával honorált politicája abból állott, hogy semmi terve, semmi politicája nem volt. Vannak-e most titkos czélzatai? — nem tudom, hanem azt látom, hogy a nagy ur, trónja vélt biztosságával, erélyében megfogyatkozott. Szeretné, hogy a nap megálljon, mert ő magát kényelmesen érezi (de biz' azt a nap még sem teszi). A bigott császárné, a papok s a hiában simogatott legitimista befolyás hálói naponkint sürüdnek körülte. Azért sokszor maga sem tudja, mit akar s a határozat elnapolásában keres menedéket (mint a római kérdésben), majd ismét egy nap velleitásokat érez egy vagy más helyütt válság felé tolni az események kerekét (mint minap Belgrádban); másnap megretten a szellemektől, miket felidézni segitett s vizet önt a tüzre, mit maga szitogatott (mint most Belgrádban). Hanem tudja, hogy annak, a ki a francziák felett uralkodik, mindig kell tenni valamit künn, nehogy benn legyen kénytelen többet tenni, mint szeretne: de fél, hogy ha közel tesz valamit, az esemé-

nyek logicája tulszárnyalhatja szándokait: azért tért keres a cselekvésre Chinában, Siámban, Madagascarban, Isten tudja hol, s néha hajánál fogva huz elő alkalmat a czéltalan házsártoskodásra (mint Mexicoban). — — — — — — — — — — — — — — Meglátja Ön, III. Napoleon után nem fog IV. Napoleon következni. A »die Geister, die stets verneinen« politicával Taylerandként keresztül lehet sántikálni az események phasisain, de nem lehet dynastiát alapitani.«

*

E nézetemet kevés év alatt igazolta a történelem, de az is igazolva lett állandóan, a mit Kiss Miklós 1862. október 29-én irott levelében ekként fejezett ki:

»Megirtam volt K. urnak, miként Viktor Emánuel király lekötötte magát, hogy a császár hire, tudta, beleegyezése, sőt lehet mondani: engedelme nélkül, háborut nem kezd, sem más nemzeteknél a forradalmak effectiv előidézésére segédkezet nyujtani nem fog. Most pedig azt kell megirnom, hogy ez időszerint az itteni politicai nagy horizonon egy tenyérnyi nagyságot sem látok, mely a magyar politicának lenne térül kitüzve. A magyar kérdés itt a jelenlegi combinatiókon kivül esik s bizonytalan időre el van napolva.«

El lett napolva örökre.

BEFEJEZÉS.

A magyar emigráczió testületies összetartásának felbomlásáig jutottam — s miért ne vallanám be? megfáradtan jutottam — »Irataimmal.«

E felbomlásnál kétségtelenül nem csekély szerepet játszott a régi magyar nyavalya: az együtt meg nem férés s kivált egyes emberek áskálódó természete, kik egész szenvedélylyel űzték a konkolyhintés mesterségét s a legislegnagyobb részben alaptalanokká bizonyult feladásaikkal, vádaskodásaikkal oly czivakodást, annyi botrányos zajt idéztek elő, hogy a pártos visszavonás burjánját az elkerülhetlenné vált becsületbiróságok, fegyelmi bizottságok, rágalom-megtorló perek sem voltak többé képesek kiirtani.

Azonban az Olaszországban szerves testületté tömöritett emigráczió testületi szellemének felbomlása végelemzésben mégis csak a politicai viszonyoknak megváltozására vezethető vissza.

A kialkuvási áramlat, mely otthon a hazában mutatkozott, idekünn a magyar menekvő nép politicai momentumát a feltétlen becs fokáról a hypotheticus érték fokára szállitotta le. Olaszország belviszonyai pedig az olasz kérdés logicai fejleményét megakasztották, ne mondjam: hátralökték. A mint a kora háboru kilátásai tünedeztek: szervezkedéseink fejlesztése, melyet az alkalmazást nem nyerhetett feles számu tisztek oly békétlenül vártak, függőben tartatott; készületeink

megakadtak; az Igazgatóság által sürgetett intézkedések nem foganatosittattak; az igéretek be nem váltattak; a segélyezési források kiapadtak. A mindezek folytán támadt aggodalmak és a nélkülözések miatti elégedetlenség csökkentették a bizalmat az Igazgatóság befolyásába, s a mint ez csökkent, meglazult a kötelék, mely az emigrácziót az Igazgatóság köré tömöritette.

Egy oly testületnél pedig, melynél az egységet nem hatalmi tekintély, hanem csak erkölcsi rugók tarthatják fenn, a bomlás, ha egyszer megindul, »crescit eundo,« maga magát növeli, mint a hógörgeteg.

Azt hiszem mégis, az ide-oda huzás, a cotteriákra szakadozás nem vehetett volna oly arányokat, mint a minőt vőn, ha nem adatik alkalom azt gyanitani, hogy magában az Igazgatóságban is meghasonlás van. De Teleki László balesete akként hatott reánk, mint mikor egy háromszemü lánczból a középső szem kitörik. A fenmaradt két szem nem össze-, hanem szertehuzott.

Mig engem társadalmi visszavonultságra kárhoztattak a reám nehezült családi szerencsétlenségek, melyek oly letörölhetlen nyomot hagytak hátra egész valómon, hogy engem azóta vidornak ember nem látott soha, addig Klapka tábornokot társadalmias hajlamai oly társas viszonyokba vitték, melyeknek lehetetlen volt azon belmagyarázatra nem adni alkalmat, hogy köztünk nemcsak egységes egyetértés nincs, de sőt ellentét van.

Ama viszonyok közül, melyek az Igazgatóságnak ugy egységét, mint az emigráczió összetartására akkorig gyakorolt forrasztó befolyását compromittálták, kettőt kell azért megemlitenem, mert különösen azok adtak oly balmagyarázatokra alkalmat, melyek a Magyar Nemzeti Igazgatóság feloszlatására vezettek.

Az egyik ama szoros baráti társas viszony volt, melybe Klapka tábornok Pulszky Ferencz urral ép akkor lépett (mert előbb épen nem voltak nagyon barátok), midőn ez utóbbi s az Igazgatóság közt (melynek Klapka ép ugy tagja volt, mint én,) a fentebb (a hatodik fejezetben) előadott szakadás állott be s mely szoros baráti viszonyt, daczára a kimaradhatlan balkövetkezésekre tett figyelmeztetésnek, Klapka tábornok még azután is, sőt jelzettebb bensőséggel folytatott, midőn Pulszky ur a maga politikai programmját e szavakba összitve: »Vagy Deák, vagy Garibaldi« a köztünk fenforgó ellentétet magyar és német lapokba irott leveleivel még határozottabban marquirozta. E viszony természetesen arra magyaráztatott, hogy, mert Klapka Pulszkyval oly nagyon jól van, tehát velem nincs és nem lehet jól.

S e balmagyarázat annyira tért nyert, hogy midőn Benzi, ki Pulszky elfogadott lemondása után érdekeinket a turini kormánynál ideiglenesen közvetitette, Nizzába consullá neveztetvén ki, Irányit, mint a M. N. Igazgatóság képviselőjét, a Rattazzi-cabinet külügyminiszerének, Durando tábornoknak bemutatta, ez, félig kérdőleg, félig kétkedőleg, Irányit e szavakkal fogadta »Hogyan? Hiszen Magyar Nemzeti Igazgatóság nem is létezik; minthogy Klapka tábornok nem egyez Kossuthtal, hanem Pulszkyval tart, a ki pedig tudvalevőleg Deákhoz csatlakozott.«

Ha ez abnormis viszony magára az olasz kormányra is ily hatással volt, el lehet képzelni, minő hatást gyakorolt az emigráczióban keletkezett cotteriákra. A tisztitelepnél ép azon időben oly féktelenség harapódzott el, mely szigoru eljárást, vagy 50 refractarius tisztnek a telepből, többeknek még az országból is eltávolitását

tette szükségessé. Ez eljárást az Igazgatóság nevében Klapka tábornok vezette s hajtotta végre; de az ármánykodás a kettőnk közt fenforogni vélt egységhiányra speculálva, Klapka tábornok személyét annak Igazgatói állásától megkülömböztette s ez annyira ment, hogy még az ellen is, mit Klapka mint Igazgatósági tag büntetőleg, sujtólag tett, Klapka tábornok neve üttetett fel pártoskodási zászlóul s az Igazgatóság el nem ismerése Klapka tábornok dictaturára-hivatottságával köttetett össze.

A másik, ha lehetne az emigráczió összetartására még kártékonyabb hatásu körülmény, az a viszony volt, melybe Klapka tábornok az öreg Crouy-Chanel Ágost herczeggel lépett. Elhunyt emberek magán viszonyai, kivált midőn azok a biról hatalom közbelépésével kellemetlenül végződtek: kiméletet is kivánnak, nem is tartoznak munkám keretébe. Azért, nem ereszkedve bővebb részletekbe, csak annyit emlitek, hogy Crouy herczeg, hű harsonájának, Sarrut Germain urnak egy könyvét bocsátván előre fullajtárul, melynek czélja volt, az öreg herczeget, mint fiágon egyenes Árpád-ivadékot mutatni be, mint ilyen, czimerpaizsán a »Sanguis Regum Hungariae« jelszóval jelent meg a magyar emigráczió körében Olaszországban. Irányi Dániel barátom fáradságot vett magának Sarrut leszármaztatási fáját bonczolás alá venni s az Árpád-ivadékosságot megczáfolni. Én a dolog ezen oldalával nem igen bibelődtem, hanem az világosan állott előttem, hogy ha mi egy ily apparentiákkal fellépett uri emberrel együttműködési viszonyba lépünk, nagyon sajnos balmagyarázatokra adunk alkalmat, a barátságos hatalmaknak hazánk ügye iránti jóakaratát compromittáljuk s Magyarország függetlenségi zászlaját, melynek,

távoltartván azt minden kalandorsági szinezettől, rokonszenvet s tiszteletet sikerült biztositanunk, azon veszélynek teszszük ki, hogy nevetségessé legyen az egész világ előtt; s azért én a viszonyba lépést Crouy herczeggel, egész illedelemmel, de a leghatározottabban visszautasitottam.

Klapka tábornok másként gondolkozott. Kijelentette ugyan neki, hogy közreműködését nem ugy fogadja el, mintha őt trónkövetelőnek vagy jelöltnek elismerné — mert a koronáról rendelkezni csak a nemzetnek van joga —: hanem közreműködését mégis elfogadta s vele ép ugy, mint Pulszkyval, mindannak daczára is a legbarátságosabb viszonyt tartotta fenn, hogy Napoleon herczeg által figyelmeztetve lettünk: vigyázzunk, nehogy ügyünket nevetségessé tegyük; mert semmi sem öl oly bizonyosan, mint a nevetségesség.

Klapka tábornok e viszonya megkönnyitette Crouy herczegnek azon törekvését, hogy bőkezüsége segitségével maga körül az emigráczióból ugyszólván egy kis »udvart«, a »Sanguis Regum Hungariae« jelszó köré pártocskát gyüjtsön, és alkalmat adott neki Sarrut által a lapokban közhirré tenni, hogy Crouy herczeget a magyar emigráczió minden főnökei elismerték, csak épen én nem, mert én köztársaságot akarok! Tudván, hogy mily alapon jöttünk viszonyba mind Napoleon császárral, mind Viktor Emánuel királylyal, ez egyenesen rosszakaratu insinuatio volt.

Én először ápril 19-ikei levelem által figyelmeztettem Klapka tábornokot, hogy minő balmagyarázatokra ad alkalmat s minő politicai ármánykodásokra zsákmányoltatik ki azon viszony, melyben ő Crouy és Pulszky urakkal áll; kijelentettem, hogy mig egy pro-

gramm alapján állunk, még pedig hivatalos solidaritásban állunk: én szabálynak ismerem senkivel sem lépni barátságos viszonyba, a ki ő neki politicai ellenese; s felszólitottam, nem gondolja-e, hogy jó lenne e szabályt kölcsönössé tenni?

Erre Klapka tábornok ápril 24-ikei levelében azt felelte, hogy a mint a politicai téren minden »járom«-nak örömest aláveti magát, ép ugy a magán viszonyokban (Verkehr) egyéni szabadságához és önállásához rendületlenül ragaszkodik.

E nyilatkozatra, május 15-én adott válaszomban, előrebocsátva, hogy a politicai czél-, elv- és irány-egység logicai következményeit az én szótáramban nem járomnak, hanem elvhűségnek és politicai következetességnek hivják, — a dolog genesisének és a fenforgó tényeknek alapján figyelmeztetem Klapka barátomat, hogy vannak helyzetek, midőn a társadalmias és a politicai viszonyok között nem lehet elhatároló vonalat huzni s midőn hiában kecsegtetjük magunkat azzal, hogy társadalmi viszonyaink a politicára nincsenek befolyással. Az Igazgatóság eszméje nem tőlem eredt; nehezen s csakis a kormányok kivánságára fogadtam el; de miután elfogadtam és szerződéses alapjához mindig hűségesen ragaszkodva, az három éven túl fenállott, meg vagyok győződve, hogy annak megszokott fenállásához mind künn, mind a hazában, megmérhetlen fontosságu érdekek kötvék s felbomlása kiszámithatlan veszélylyel járna. De azt is érzem, hogy oly kétértelmü helyzet, mint a minőbe jutottunk, hosszu időre tarthatatlan. Valaminek történni kell: vagy az equivocnak kell egy határozott nyilatkozat által megszüntettetni; vagy az Igazgatóságnak megszünni. Ismerve hazafias jellemét, nem kételkedhetem, hogy megfontolva a

másodiknak roppant következményeit, az elsővel fogja a hazát ujabb hálára kötelezni.

Klapka tábornok a másodikat választotta. Tette azt azon tény befolyása alatt, hogy az enyémmel jóformán egyidejüleg Crouy hercegtől (május 12-ről) levelet kapott, melylyel ő (Crouy) »több számüzött magyarnak« azon nyilatkozatát közlé Klapkával, hogy »vegye át a magyar emigráczio ügyeinek kizárólagos igazgatását.«

Volt »módszer az őrültségben,« mint Polonius Hamletről mondá. Mert én és politicai barátaim a Crouy-féle kalandorságnak bizony nagyon utjában álltunk. Hanem hogy Crouy akadt emberekre az emigráczióban, kik a viszálynak ily jelét adják s épen Crouy utján adják, ez az abnormis társasviszonyok kimaradhatlan következéseire tett figyelmeztetéseimet nagyon is igazolta.

Klapka tábornok, Crouy herczegnek május 30-án adott válaszában, oda nyilatkozott, hogy megilletődéssel fogadja a bizalom ez uj bizonyitványát számüzetése társainak részéről, de másrészt mélyen fájlalja (profondement affligé) szerencsétlenségünk s megpróbáltatásaink közepette oly »hazafiakat« (sic!) látni, kik viszályt és meghasonlást provocálva közöttünk, valódi érdekeinket compromittálják;« kijelenti, hogy a neki tett ajánlatot nemcsak el nem fogadja, de azt még csak tárgyalás alá sem veheti. Hanem válaszul átküldi a herczegnek azon lemondó levele másolatát, melyet ugyanaz napon hozzám intézett. Egyszersmind elérkezettnek látta az időt, emlékezetébe hozni a herczegnek azon igéretét, hogy vissza fog vonulni, ha jelenléte köztünk hivatásunk betöltésében nehézségeket idézne elő.

Ezen emlékeztetés kétségtelenül igen helyes volt, csakhogy későn történt.

Hozzám intézett hivatalos levelében egyszerüen oda nyilatkozott, hogy mert »egészségének hanyatlása és személyes ügyeivel elfoglaltsága miatt politicai érdekeinknek magát ezentúl csak igen tökéletlenül szentelhetné, tehát kényszeritve van magát a M. N. Igazgatóságból egészen visszavonni s a magánéletbe vonulni, kijelentvén, hogy a magyar emigráczió ügyeinek további vezetésébe magának semmi befolyást nem tart fenn s ujabb politicai tevékenységre csak akkor leend ismét kész, midőn arra hazánkból jövend a felszólitás.«

Hanem junius 6-ról kelt magánlevelében, melylyel hivatalos lemondását nekem átküldé, odanyilatkozott, miként (az emlitett magántermészetü okokon kivül) »lemondását azon szükség parancsolta, hogy minden áskálódóktól és cselszövőktől (Wühlern und Intriganten) egyszer-mindenkorra elvétessék az alkalom (Anlass), az ő nevével az Isten tudja minő czélok végett viszszaélni.«

Hát ezen kapocs is széttörött.

Az Igazgatóság feloszlásával az emigráczió politikai testületiessége is felbomlott. A légiót (s egy kis ideig még a bizony-bizony nem nagy becsületünkre vált tiszti-telepet) kivéve, ezentúl már csak emigransok voltak; emigráczió, mint szerves testület, nem létezett. Nekem pedig sokkal inkább számban maradt annak íze, hogy minő falat az, a mit emigráczionális ügykezelésnek hivnak, mintsem hogy annak, a ki nekem emigráczió-szervezésről kezdett beszélni, mást válaszolhattam volna, mint azt, hogy »nem instálok belőle.« Külömben is, ha a haza érdekében alkalom nyilandott a cselekvésre, a tisztességes, hasznos, hazafias elemek

(voltak számosan!) mindig könnyen összegyüjtethettek; a szemét (fájdalom, ez is volt bővében!) jobb ha elszórva marad, mert igy kevesebbet árthatott.

A főérdek a légiófentartása volt. A világ minden népei között egyedül a magyarnak jutott azon szerencse, hogy számüzött fiai idegen földön, egy barátságos hatalom pártfogása alatt, nyiltan felüthették s fennen lobogtathatták hazájuk függetlenségének zászlaját egy fegyveres sereg élén, mely nem zsoldos csapat volt, hanem az olasz és magyar nemzet közti szövetségnek nemzeti jelleggel felruházott képviselője, jelképe gyanánt állott a világ előtt. Ennek fenállása tartotta fenn otthon a hazafiakban a hitet, hogy hazájuk függetlenségének kivivásánál Olaszország segitségére számithatnak; az tartotta fenn a világ közvéleményében a magyar kérdést az actualitás európai sulyu kérdései közt, mert a mig a magyar zászló olasz földön ekként lobogott, mindenki meg volt győződve, hogy az olasz kérdés végmegoldása a magyar kérdés megoldásával kapcsolatos.

Fájdalom, azon okok, melyek oly bomlasztó hatással voltak az emigráczióra általában, a légiót sem hagyták érintetlenül. S annak soraiban a bujtogatások annál termékenyebb talajra találtak, minthogy a mint bizonytalanokká kezdettek válni azon eldöntő harcz kilátásai, melynek reménye a vitézlő népet a légió zászlaja alá sorakoztatá, a remény megfogyatkozása a türelmet is megfogyatkoztatá. Hozzájárult ehhez, hogy bár a király nápolyi utjában a légió vitézsége felől nyiltan a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott (s ezt a légió meg is érdemlette, mert a harcz mezején akként viselte magát, hogy csak egyetlenegy — a montemilettoi — csata alkalmából tizenhét érdemkeresztet s vitézségi érmet

vivtak ki maguknak magyarjaink) s bár a nápolyi hatóságok, városok, községek hála és bizalom nyilatkozataival halmozták el a légiót: az mégis, anyagi tekintetben, a kormány részéről elhanyagoltatás felől panaszkodhatott. A tisztikarban egy egész éven át egyetlenegy előléptetést sem eszközölhetének; a királytól és minisztereitől kieszközlött igéreteknek teljesitése a végrehajtó-közegek szövevényes hálóiban fenakadt. S hogy a bomlasztó okokból semmi sem hiányozzék: némely tiszteknek alárendeltjeik irányában gyakorolt önkénye reactiót keltett a legénységben s oly fegyelmetlenség fejlődött ki, hogy a légió valósággal a felbomlás szélére jutott. Többen mint négyszázan jelentkeztek, hogy tovább szolgálni nem akarnak.

Ily körülmények közt jött közbe Klapka tábornok lemondásával a M. N. Igazgatóság feloszlása. Ez kimondhatlanul leverőleg hatott a légióban még a legjobbakra is. Általánossá lett a meggyőződés, hogy ez által a légió elvesztvén hivatalos közvetitőit az olasz kormány irányában, — a szerződéses alapot is elvesztette, melyre mint az eventualis magyar szabadságharcz előharczosának s a magyar seregalakitás magkövének szervezete az Igazgatóság által fektetve volt, ugy, hogy a légió egyszerüen zsoldos csapattá válik, ez pedig oly szerep, melyet sem a tisztikar, sem a legénység el nem fogad.

Ezen bajon azonban segitve lett az által, hogy Ratazzi miniszterelnök engem forma szerint felhatalmazott, a légió irányában saját személyemben mindazon feladatot, kötelességet és hatóságot egyénileg gyakorolni, melyet előbb az 1860. szeptemberi megállapodás alapján (lásd 10—13. lap) az elnökletem alatt constituált M. N. Igazgatóság gyakorolt.

Ezt Svajczból (hol akkor tartózkodtam) 1862. augusztus 8-án azon biztositással adtam a légiónak tudtára, hogy a magyar segédseregnek sem rendeltetésében, sem politicai viszonyaiban semmi változás nem történt. Ez megnyugtatólag hatott a vitézlő nép szellemére.

A szolgálatot felmondott négyszáz ember közül százharmincz visszatért a zászló alá, a többiek (többnyire nem igen megbizható, uj, jövevény elem) időközben már szétszóródott; de Türr tábornoknak, kit a szükséges intézkedésekre ugy az olasz kormány, mint én is, hivatalos megbizással láttunk el, szokott erélyével és tapintatával sikerült a légiót reconstituálni és fenmaradását biztositani. Ihász ezredes, egészségi tekintetekből, beadván lemondását, a légió parancsnoksága Telkessy ezredesre ruháztatott. Őt a következő deczemberben Földváry Károly ezredes váltotta fel s tisztében a légiónak az 1866-iki háboru berekesztése után lett végleges feloszlatásáig folyvást megmaradt.

Az annyi bajt okozott tiszti telep Szodtfriedt ezredes parancsnoksága alatt ugyancsak 1862. deczemberben tiszti századdá alakult és sok botránynyal vegyes viszontagságok között még tengett egyideig Cuneoban, nem mint katonai, hanem mint polgári testület, a belügyminiszter fenhatósága alatt. Azonban ott a kezelés körül rendetlenségek, ne mondjam: visszaélések fordulván elő, melyek a kormányt a büntető igazságszolgáltatásnak igénybevételére inditották: Peruzzi belügyminiszter a különben is merőben haszontalannak bizonyult tiszti századi intézvényt 1863. októberben megszüntette s azontúl a volt tisztiszázad bármi más nemzetbeli menekültekkel egy cathegoriába helyezett tagjainak szabadság adatott az olasz kormány liberalitása

által a menekülteknek engedélyezett másfél franc-nyi napi segélypénzt igénybevenni.

A légió ellenben, mint az olasz és magyar ügy közötti érdekközösség jelvénye, minden miniszterválságokon keresztül megtartotta az olasz kormány appreciatiojában a maga eredeti fontosságát; meg még akkor is, midőn 1864. szeptemberben Lamarmora tábornok állittatott az olasz kormány élére, ki minden más tekintetben valóságos iszonnyal volt eltelve a forradalmi elemek iránt.

Hogy minden bomlási processusok, minden politicai viszontagságok daczára mennyi becset helyezett az olasz kormány a magyar légió fentartására, annak tanuságául megemlitem, hogy 1863-ban a légió szolgálati ideje lejárván, Della Rovere olasz hadügyminiszter engem felszólitott, hatnék közre, hogy a légió legénysége a szolgálatra ujabban vállalkozzék. Én ezt megigértem, hanem egyszersmind kijelentettem, hogy közbenjárásom sikerét hathatósan előmozditaná, ha a kormány nekem módot szolgáltatna, a légióban mindazokat, kik az 1848—49-iki magyar honvédseregnek tagjai voltak, ezüst emlékéremmel feldisziteni, mely nekik tanuságul szolgáljon, hogy nemzetünk akkori szabadságharczában részt vettenek. Az olasz kormány teljes készséggel eleget tett óhajtásomnak. Magára vállalta az érembélyeg-vésés s a légiónál és tisztiszázadnál levő honvédek számának megfelelő ezüstérem verése költségeit (a bélyegvésés ezer franc-ba került) s rendeletet adott a turini pénzverdének, hogy annak első vésnöke, aztán a pénzverde is, megrendelésemnek eleget tegyenek. Az érem fiaim rajza szerint művészi tökélylyel van kiállitva. A hátlapon Magyarország czimere s alatta e szavak: »Függetlenségi harcz MDCCCXLVIII—IX.«

koszorúval keritve; az előlapon szintugy koszorúban e felirás: »H ű h o n v é d j e i n e k a m a g y a r n e m z e t.« Alatta hadijelvények.

Talán nem fog a nemzet neheztelni, hogy a nemzet adományakép osztattam ki, a mit nem a nemzet adott.

Az érembélyeg birtokomban van. Örömömre válnék, ha az tőlem bekivántatnék, miszerint a kegyeletes elismerés e csekély jelével maga a »magyar nemzet« deritsen a nemzeti igéretek be nem váltásáért egy kis vigasz-sugárt »hű honvédjeinek« romjaira.

Azon szent ügy érdekében, melyért egykoron »hű honvédjei« annyi önfeláldozással s dicsőséggel küzdöttek, a magyar nemzet nem akarta hasznát venni az érdekközösségnek, melynek jelvénye gyanánt állott az olaszországi légió a nemzet s világ előtt.

Amint az olasz megkapta Velenczét, a magyar légió létoka megszünt.

Nekem jutott a szomoru feladat azt feloszlatni. Feloszlásával reményeimnek napja leszállt. És nekem még azt is meg kellett érnem, a mi azután bekövetkezett! Sőt még azt is meg kellett érnem, hogy még magyarnak sem szabad magamat neveznem, hacsak lelkem szent meggyőződését meg nem tagadom.

Nem tagadom meg.

S a mint én, idegen, idegenek közt rideg magányomban, elmémmel hosszu keserves életem örömtelen küzdelmein végigfutok: nem tudom elfojtani azt a fájdalmas sóhajtást, hogy azok közé tartozom, kiknek az élet nagyon szomoru adomány volt.

*

* *

A Magyar Igazgatóság feloszlatására következett években, egészen addig, mig a nemzet (a hamisan ugynevezett »dualismus« alapján) ki nem egyezett, reánk nézve még csak két oly nevezetes mozzanat adta magát elő, mely történelmi érdekkel bir. Az egyik az 1863-iki lengyel forradalom. Annak alkalmából viszonyom a lengyel forradalmi kormánynyal, s értekezéseim az olasz királylyal és miniszteriummal, mik azon esetre, ha a lengyel forradalom consistentiát nyer, az európai hatalmi körökben megállapitott tervekre is világot vetnek, melyeknek a körülményektől feltételezett alternativái között egy olasz háboru s a magyar szabadságharcz ujból felvétele is kiegészitő részét képezték. A másik az 1866-iki porosz-olasz-osztrák háboru, a menynyiben annál a magyar ügy is »szerepeltetett.« Érdekes, de bizony inkább szomoru mint épületes történelmi adalék azon themához, hogy miként lehet egy szent közügy nyomatékát önző czélokra felhasználni.

A mint szemeimnek a lámpavilágnál megerőltetését egy kissé kipihenem, időmet (ha még van e földön számomra idő fentartva) azon irataim összeállitására fogom forditani, melyek e nagyérdekü két történelmi eseményre vonatkoznak; miszerint azok, kik utánam következnek a közzétételre, rendben találják az adatokat. Időközben annyit jegyzek meg, hogy a magyar szereplésre nézve az 1866-iki háborunál (mely Európa ujabb történelmében egy korszakias mozzanat sulyával bir,) nemeskéri Kiss Miklós, Simonyi Ernő és Irányi Dániel sok igen érdekes felvilágositásokkal szolgálhatnának a magyar közönségnek s hogy miként »kezelődtek« ez alkalommal a haza érdekei, arról (ha nem csal emlékezetem) tudomásra méltó adatok bocsáttattak közre az 1867-ben kiadott »1849.« czimü folyóirat 3-ik

számában ily czim alatt »Egy fejezet a mult háboru történelméhez.«

Az Igazgatóság feloszlásának időtájára esik az a bizonyos dunai confederatio-terv is, melynek kellő kifejtés nélkül tévedésből történt nyilvánossá tétele akkoron annyi zajt ütött az országban. Szándokom volt e tárgygyal tüzetesen foglalatoskodni e kötetben, de szem előtt tartva az actualitási körülményeket, talán jobb, hogy beható érdemleges tárgyalás helyett e berekesztő fejezet technicája inkább csak a dolog történetének előadását engedi meg.

Durando olasz külügyminiszter, azon alkalommal, midőn Irányi barátom, mint a M. N. Igazgatóság képviselője, neki bemutattatott (ápril 1862), azon nézetét fejezte ki, hogy »Szerbiával confederatio alapján kellene egyetértésre jutnunk.« — Emlékeztetek: azon időben reánk nézve a situatio kulcsa Napoleon császár által Belgrádba lett áthelyezve. Az olasz kormány tehát a Szerbiával való egyetértésre igen nagy sulyt helyezett, elannyira, hogy a rendes hivatalos uton kivül még az »officiosus« működést is szükségesnek tartá. Klapka tábornok, (akkor még Igazgató-társam) adta tudtomra, ápril 24-én, hogy Canini ur (előbb a »Tribuno« szerkesztője) a keletre küldetik a kormány által a végett, hogy az egyetértésre jutás érdekében működjék a fejedelemségekben és Szerbiában s hogy elutazása előtt be fogja magát nálam mutatni. Én májusban leányom sirjától jőve, utban Svájcz felé, hol beteg nőmnek az anyai sziv fájdalmára enyhülést mentem keresni, — Turinban nehány napra megállapodtam s a nálam jelentkező Caninit (minthogy akként volt bemutatva, a mint említém) még ily állapotban sem vonakodtam elfogadni. Értekeztünk. Nekem régi-régi meggyőződésem, hogy

Magyarországnak a keleti szomszéd népek szabadságában s nemzeti individualitásuk szabad fejlődésének biztositásában kell az orosz hatalmi terjeszkedés, nevezetesen a panslavismus ellen biztositékot keresni s csakis abban lehet feltalálni. (Utalok Irataim I. kötetének azon fejezetére, melyben értekezésem Obrenovics Mihály herczeggel van előadva.) Amott keleti szomszédunkban a Dunán alul szláv népek vannak, tehát azon oldalról (mint nem épen szabatosan mondani szokás) szláv gyűrüvel vagyunk köritve. Tetszik, nem tetszik: a geographiát nem lehet megváltoztatni. De ezen szláv gyűrü reánk csak azon esetre lehet veszélyes, ha azt az orosz forgathatja mutatóujja körül; ha panszláv gyűrü s nem szerb, bolgár, bosnyák, herczegovcz, montenegrin gyűrü. Ezek a népek nekünk sem külön-külön, sem együttvéve nem lehetnek veszélyesek, *ha szabadok*; erre döntő érvet nyujt a népességi statistika. A ki szabad lehet, az jószántából nem lesz orosz szolga. Hogy mindazon apróbb népek külön-külön vagy kisebb-nagyobb csoportosulásban akarják-e *nemzeti egyéniségük szabadságát* élvezni? — azt én reánk nézve közömbös dolognak itéltem. Én teljességgel nem fáztam azon gondolattól, hogy az 1 millió s 6—7 százezer főnyi Szerbia (ha ugyan szomszédjainak ugy tetszenék) dél felé ohajt terjeszkedni; mert hiszen ha egész Bosznia, Herczegovina, még akár ha Montenegró is egyesülne vele, mindössze is 3 millió s pár százezer lélekre menne. No, ez, mint *független állam*, maga erejéből csakugyan nem oly rémületes aggressiv hatalom, hogy egy *független Magyarországot* veszélylyel fenyegethetne; sőt a józan politikai arithmetica alapján a *független* Magyarországnak (*mindig ilyenről beszélek*) inkább érdekében volt

volna, hogy Szerbia 1.600,000-nyi népességből három millióra emelkedve, oly nemzetté legyen, mely a független nemzeti individualitásra a kellő elemmel bir; mert ha ilyennel birva, a független Magyarországra, mint kültámadás ellen szövetségesére támaszkodhatik, nem bolond, hogy magát orosz horogra akaszsza. Független szerb akarand lenni s nem panszláv, azaz orosz szolga. Nekem tehát az volt kiindulási pontom, hogy a franczia hatalom őrködése mellett a keleti kérdés, mint tisztán házi kérdés kerüljön megoldásra a török hatalom s annak keresztény népei között, a nélkül, hogy ezek orosz avatkozás folytán orosz horogra kerüljenek (a mint, fájdalom, Austria »bölcs« politikája folytán odakerültek) s ha a keleti kérdés, mint tisztán házi kérdés, ama népek felszabadulásával találna megoldatni, én nemcsak a legnagyobb örömmel kész valék közreműködésemet arra felajánlani, hogy a felszabadulandó szomszéd Magyarország s a felszabadulandó szomszéd oláh és szláv népek között minden külellenség elleni kölcsönös védelem végett szövetség jőjjön létre, de sőt e szövetséget mind a mi függetlenségünk, mind az ő függetlenségük biztositékának tekintettem s az egyedüli gyakorlatias módnak arra, hogy ama szláv gyűrü panszláv gyűrüvé ne változzék.

Ily szempontból váltottam eszmecserét Caninival a confederatio felett. Kérdezett, nem akarnám-e gondolataimat discret használatul irásba tenni. Ezt azon kijelentéssel tagadtam meg, hogy a családi szerencsétlenség miatt, mely reám nehezedett, erre nem ajánlkozhatom; tehát azzal ment el, hogy ő fogja megkisérteni papirosra tenni a beszélgetésünkben előfordult eszméket, tájékozásul magának a kormány által reá bizott eljárásban. Másnap csakugyan el is hozott egy fogal-

mazást, mely nagyjában véve a mult napi megbeszélésnek hű resuméja volt; kért, irjam alá, mert az nagyban elő fogná mozditani eljárása sikerét, ha megmutathatná, hogy én hajlandó vagyok az ott foglalt eszméket további értekezés alapjának tekinteni. Mire azt jegyeztem meg, hogy az bajos dolog, minthogy egyik-másik vázlatos eszme bővebb kifejtés nélkül fonák magyarázatra szolgáltathat alkalmat s egyik-másik eszmét én magam is csak azon esetben fogadhatnám el, ha a részletes kifejtés hazám jogos érdekeivel megegyeznék s méltó igényeinek megfelelne. Hanem Canini becsületszavát adta, hogy ő azt kezéből ki nem adja, sem közzé nem teszi, sem mássát venni nem engedi, hanem a legdiscrétabb modorban csak annak jeléül használandja, hogy én a confederatio eszméjének alapján kész vagyok értekezésbe bocsátkozni. Ekként biztositva minden visszaélés ellen s a discret használat feltételei alatt aláirtam, a mint hogy Klapka tábornokot 1862. május 15-én irott levelemben (a szavakat nyomaték jeléül aláhuzva) értesitettem is, hogy ez iratot csak discrét magánhasználatra irtam alá.

Nem is mondhatom, hogy Canini adott szavát megszegte volna. Hanem történt, hogy az iratnak egy másolatát nálam hagyván, én azt Helfy barátomnak adtam vagy küldöttem át oly czélból, hogy abból a confederatio eszméjével megismerkedve, arra lapjában (az »Alleanza«-ban) a közvéleményt előkészitse. Alkalmasint nem eléggé szabatosan fejeztem ki magamat, a minek az lett a következése, hogy Helfy — tévedésből — magát a csak magán discrét használatul, tehát teljességgel nem kellőleg kifejtett iratot tette közzé, a mi nekem meglehetősen sok kellemetlenséget okozott. Kénytelen voltam magyarázatokba bocsátkozni; de

megelégedésemre szolgált, hogy miután e magyarázataim az »Alleanza« 1862. 16-dik számában megjelentek, számos tanuságát vettem annak mind hazulról, mind az emigráczióból, hogy a confederatio eszméjét, miként azt kifejtettem, még olyanok is örömmel helyeselték, kik a nem eléggé szabatos elővázlatnak némely pontjain fenakadtak volt.

A dunai confederatio csak független Magyarországgal volt volna lehetséges. Magyarország függetlensége feladatott s ezzel az a confederatio eszméje is, mint igen igen sok egyéb, a »pium desiderium«-ok közé került. Pedig a részletek vitatás tárgyát képezhetik, de az eszme maga annyira a helyzet logicájában fekszik, annyira parancsoló követelménye Magyarország biztonságának s a keleti népek nemzeti szabadságának, hogy ha engem a magyar nemzet a haza függetlenségére intézett törekvéseimben el nem hagy: az eszme magát okvetlenül kivivta volna s a magyar haza irtózatos megpróbáltatásoktól, Európa jövendője catastrophalis rázkódtatásoktól lett volna megkimélve.

Meg akarom még jegyezni, hogy azon irat, melyet Canini hozzám hozott s én aláirtam, Pulszky Ferencz ur saját kézirása volt. Ő fogalmazta, a mit neki Canini értekezésünkről elmondott.

* * *

Mi előtt tollamat letenném, egy nyilatkozatot kivánok tenni minden fejtegetés nélkül, szárazan, egyszerüen s ez az: hogy ama bizonyos fegyverszállitási mozgalom 1864-ben, mely a fegyverek lefoglalásával s nehány elfogatással végződött az országban, kezdettől végig, tudtom hirem nélkül, a szó szoros értelmében hátam mögött történt. Sem a tervbe nem voltam beavatva, sem a kiviteli kisérletben részem nem vala. Teszem e

nyilatkozatot azért, mert tudtomra esett, hogy vannak az országban, kik ama mozgalomban azon hiszemben vettek részt, hogy az tudtommal s jóváhagyásommal történik, s minthogy részvétük folytán kárt szenvedtek, ezért nevemre némi erkölcsi felelősséget háritanak. — E balvélemény ellen a leghatározottabban tiltakozom.

* * *

És most leteszem tollamat.

Ha van valami tanulság irataim három kötetében elszórva, a nemzet — ha ugy akarja — hasznát veheti; ha van nyom, melyre az események fordulatai még talán reá fognak egykor mutatni, a nemzet feltalálhatja.

Azonban nekem azt irta egy jó barátom Irataim két első kötete felől, hogy a mai Magyarország nem ért meg engemet.

És igaza lehet. Hiszen én sem értem a mai Magyarországot.

De a sors kereke forgandó. Még jöhet idő, a mikor megért. S ha jő, lesznek fiai, kik a most megtagadott irányhoz visszatérve, oly önzetlen hűséggel, de nagyobb tehetséggel és több szerencsével szolgálandják a magyar hazát, mint én igyekeztem szolgálni.

Hanem mint iró, én nagyon éreztem e kötet megirásánál, mennyire igaz az, hogy

— — tarda senectus
debilitat vires animi, mutatque vigorem.

Legyen az olvasó elnézéssel irántam — a nyolczvan éves öreg ember iránt — irói gyarlóságomért.

Vége a harmadik kötetnek.

TARTALOM.

Lapszám

ELSŐ FEJEZET.

A mi a szeptemberi egyezkedésre következett.

MÁSODIK FEJEZET.

Az október 20-ki diploma.

Lapszám

HARMADIK FEJEZET.

Az első csapás.

NEGYEDIK FEJEZET.

Második csapás.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A harmadik csapás.

HATODIK FEJEZET.

A csapások közben a legnagyobb csapásig.

(**Megjegyzés.** — A 6-ik lapon az olasz commendatore czim mellé tettem »titkos tanácsos,« noha ez utóbbi czim Austrián kivül sehol sem létezik; csak a rangfokozatot akartam ez által jelezni, melyet a »commendatore« a czimek sorában ott elfoglal. Egyébiránt a commendatore »commenda« (alapítvány) szóból származik, amennyiben a régibb időkben e lovagrend tagjai tartoztak birtokaik egy részét annak javára lekötni. Minden Commendatore elnyerheti a bárói czimet, ha kéri, s igy tényleg megfelel a nálunk létező szent István-rend másodosztályu keresztjének. — Helfy.)